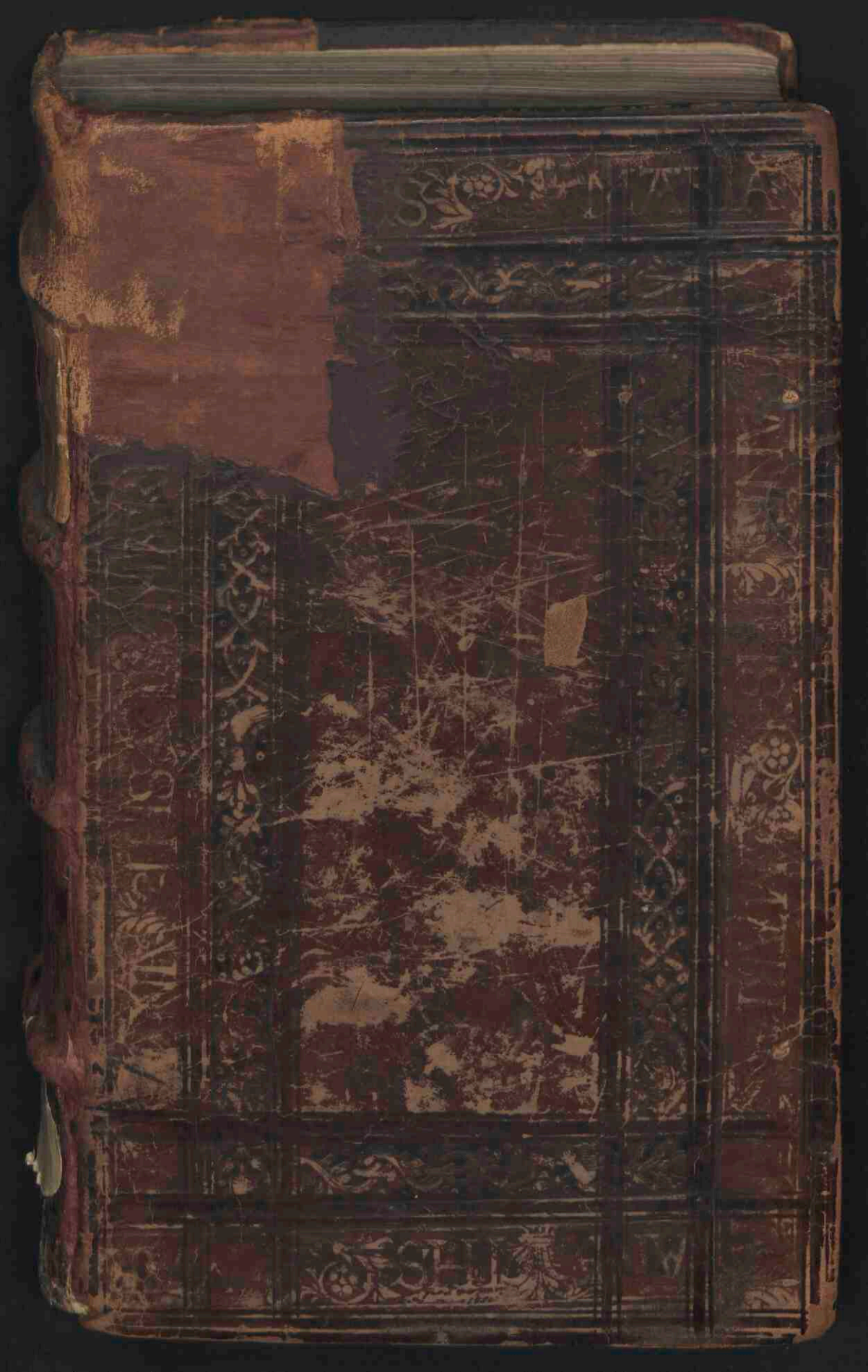
Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Joannis Joviani Pontiani, viri clarissimi, qui unus ex multis seculis veram prudentiam cum summa eloquentia iunxisse videtur, Opera quae soluta oratione composuit, omnia, in tomos tres digesta ...

https://hdl.handle.net/1874/397468

Dit boek hoort bij de Collectie Van Buchell

Huybert van Buchell (1513-1599)

Meer informatie over de collectie is beschikbaar op:
http://repertorium.library.uu.nl/node/2732

Wegens onderzoek aan deze collectie is bij deze boeken ook de volledige buitenkant gescand. De hierna volgende scans zijn in volgorde waarop ze getoond worden:

- de rug van het boek
- de kopsnede
- de frontsnede
- de staartsnede
- het achterplat

This book is part of the Van Buchell Collection

Huybert van Buchell (1513-1599)

More information on this collection is available at:
http://repertorium.library.uu.nl/node/2732

Due to research concerning this collection the outside of these books has been scanned in full. The following scans are, in order of appearance:

- the spine
- the head edge
- the fore edge
- the bottom edge
- the back board

PONTANI

OPERA

I

B. oct.
55

98
A
PONTANI PANEGYRICUS

Miscellanea Litte raria

Octavo nº. 55.

B. oct.
55

Bibliander
98. gg

N. 107. y.

N 122. B.

IOANNIS IO

VIANI PONTANI, VIRI CLARIS simi, qui unus ex multis seculis ueram prudentiam cum summa eloquentia iunxisse uidetur, opera quæ soluta oratione composuit, omnia: in Tomos tres digesta.

PRIMVS

CONTINET LIBROS VARII GENEtis multijuga eruditione refertos, præcipuè uerò earum rerum, quarum cognitio ad totius reipublicæ scientiam imprimis est necessaria.

NOMINA LIBRORVM OMNIVM *à tergo huius Paginæ scripta reperiuntur.*

Ex Donatione Hub. à Burchel.

BASILEAE,
M. D. XXXVIII.

LIBRI PRIMI TOMI.

		Pagina
De Obedientia	Libri v.	1.
De Fortitudine	Lib. ii.	92.
De Principe	Liber.	163.
De Liberalitate		180.
De Beneficentia		220.
De Magnificentia		230.
De Splendore		255.
De Conuiuentia		264.
De Prudentia	Lib. v.	274.
De Magnanimitate	Lib. ii.	426.
De Fortuna	Lib. iii.	497.
De Immanitate	Liber.	586.

SECVNDI.

		Pagina
De Aspiratione	Libri ii.	1.
Charon	Dialogus.	89.
Antonius		124.
Actius		190.
Aegidius		287.
Asinus		324.
De Sermone	Lib. vi.	342.
Belli, quod Ferdinandus Senior Neapolitanorum Rex cum Ioanne Andegauensium duce gesſit,	Lib. vi.	470.

TERTII.

In Centum Claud. Ptolemæi sententias commentariorum Lib. ii.
De rebus cœlestibus Lib. xiiii.
De Luna Liber imperfectus.

AD LECTOREM
PRAEFATIO.

VBIVM FVIT OLIM APVD PLEROSQ;, & nunc summa contentione quæritur, utrũ M. Varronis, ciuis Romani clarißimi, laudem & gloriam illuſtriorem reddant iura populi Romani, monimenta maiorũ, omnis ſapientiæ ratio, omnisq; doctrina, quã literis, memoriæq; mandauit: an ſtatua, quã Aſinius Pollio, ſingulari iudicio, ſummáq; literatura uir, ei uiuentiũ omnium uni poſuit in bibliotheca, quæ prima in urbe Roma ex hoſtiũ manubijs cõfecta eſt. Hæc quidẽ dubitatio recte ſuſcepta uideri poteſt. Libri enim quos ille cõpoſuit, quanquã rerum ſcriptarũ dignitate, et autoris ſtudio ac diligentia ad omniũ ſeculorũ poſteritatem peruenire debebant, tamen multos iam annos interciderũt. quod propterea contigiſſe arbitror, quia ſuperiorum ſeculorũ homines (quæ illorum erat imperitia) propter obſcuritatem tanti autoris ſcripta nõ ſatis lectu digna exiſtimauerint. At ſtatuæ memoriã, qualiſcunq; eſt, nulla unquã temporis obliuio delebit, nulla uetuſtas obruet, nulla imperitorũ iniuria ex animis doctorum euellet. Noſtræ etiam ætatis homines poſt multa ſecula non diſſimilis officij exemplum in IOVIANO PONTANO prodi uiderunt. Alphonſus enim iunior Neapolitanus rex, cũ prætoriũ prope Neapolim extruxiſſet, omniũ quæ in Italia uidemus, cœli tẽperie, regionis opportunitate, loci amœnitate, & operis magnificentia clariſſimum: cumq; illud omnibus rebus exornaſſet, quæ & ſuas ipſius opes, & uirtutẽ declararent, perſuaſum habuit eiuſmodi apparatus ſplendorẽ nulla re magis poſſe cõmendari, quàm ſi IOVIANI PONTANI imaginem ex ære in ea quoq; locaſſet. Nec dubitabat Rex ille ſapiẽtiſſimus, regibus omnibus et principibus ad ſe uenientibus, poſtquã arma, equos, gemmas, aurũ rude, & ſignatum, monimenta priſci æris, copioſiſſimam bibliothecam, magnificã, lautamq; ſupellectilem, & complura alia oſtendiſſet, unde pacis ornamenta, & belli ſubſidia peti poſſent, illam ipſam imaginem ad extremum ſpectandam proponere, ut rem omnium pulcherrimã & pretioſiſſimam: atq; ut erat alienæ laudis fautor ſtudioſiſſimus, induſtriæq;, & uirtutis prædicator officioſiſſimus, his uerbis utebatur: Is eſt, quem in omni genere ampliſſimum eſſe & uolumus, & iudicamus. Is eſt, quem præceptorem habuiſſe loco ſummi beneficij & honoris ponimus. Is eſt, cui ſumma omnia tribuimus: hunc unum ex omnibus Italiæ doctiſſi-

mis uiris ita fictum habere uoluimus, ad nostraq; secreta admittere solemus, tum propter excellentem literaturam, uitæq; integritatem, & morũ sanctimoniam, tum etiam propter incredibilem constantiam & grauitatem, atq; singularem in rebus gerendis industriam & fidem. Hæc res est, quam postremo spectandam omnibus exhibemus, ut omnium honorificentißimam, & carißimam. Digna profectò uerba eo Rege, qui Aragonũ imperium auxerit, nomen ornauerit, gloriam amplificauerit. Quamobrem cum multa præclare domi & foris ab eo gesta legimus, tamen ad nullum bonorum fructum illa redundasse affirmare possumus. Quid enim communi hominum utilitati conducere potuit? illum adolescentem in Brutijs ex alienißimis populis amicißimos, ex infidelißimis firmißimos reddidisse, animosq; nouarum rerum expectatione suspensos ad paterni imperij beneuolentiam traduxisse, cum id coactus præstitisse uideatur, quandoquidem & tanti regni moderator, & hæres paternæ, auitæque gloriæ erat futurus: quæ omnino cecidißet, nisi patrem de summa rerum periclitantem iuuißet, & seipsum probaßet non indignum ad quem tantarum rerum hæreditas pertineret. Quid ueræ laudis nanciscì potuit? cum iuuenis in Hetruriam maximi exercitus dux uenit, multasq; urbes in deditionem accepit, cum bello persequeretur illos, qui iustiorem eo haberent causam, & de quorum uictoria maiore in luctu futurus erat uictor, quàm uictus: quod ne ita accideret, repentinus Turcarum motus in extrema Italiæ parte effecit. Nam cum in Hetruria bellum propè confeciſſet, à patre accitus in Salentinos mouere est iußus, ut quæ à Turcis occupata erant reciperet: pacatumq; regnum, & ab omnibus exterarum nationum armis tutum redderet. Hæc quanquam mira celeritate confecit, peropportuna tamen mors Mahometi, Turcarũ regis, magnum adiumentũ illi attulißeuisa est, & ad uincendum, & ad triumphandum. Huius igitur clariſsimi Regis memoriam colamus, propterea quòd primus post tot secula intermißam consuetudinem ornandorum hominum reuocauit: & tale factum omnibus illius uictorijs, & triumphis, præclarißimisq; gestis anteponamus, cum præsertim honorem contineat, quem immortalem nos etiam ipsi

PONTANO

habere debemus: quos ille tam recte non uiuus in scholis instituit, sed in libris mortuus. Quis enim mille ab hinc annos omneis philosophiæ partes cultius, & elegantius tractauit, illustrauit, & in illis digerendis maiorem industriam posuit, & diligentiam? ut existimem neminem esse, qui commertium habeat cum Musis, id est, cum humanitate & doctrina, qui ei non mirabiliter applaudat, eum non celebret, colat, admiretur, suspiciat, & laudes tanti ingenij non immortalitatis memoria prosequendas

sequendas putet, cum tam uaria, diuersaq; illius operatum soluta oratione, tum carmine cõposita euoluit. Age uerò ciuis ille, cuius uita ab honore populari, & ab illustri gratia minimè remota sit futura, à quibus fontibus uberius poterit haurire omnium rerum & uirtutum uim? omnium officiorum rationem? omnisq; naturæ, à qua mores homini ingenerantur, mutationem? Præterea ex cuius monimentis intelligere melius licet omnium rerumpublicarum administrationes, genera, status, mutationes, leges, instituta? Ab hoc enim eruditissimo uiro, & ad communem hominum utilitatem nato, hæc omnia quæsita, obseruata, descripta, et præcepta sunt. Omitto quòd nonnullas philosophiæ partes, de ea loquor, quæ ad mores pertinet, cum maiore fortasis hominum utilitate tractandas susceperit, quàm uel Seneca apud Latinos tam uerbosis epistolis, tamq; multis commentarijs obscure & illepide scriptis, uel Plutarchus apud Græcos dura illa sua, & nimis ambitiosa oratione. Quid enim unquam maiore iudicio & elegantia de Obedientia, de utraq; Fortitudine, heroica & domestica, præceptũ est? quæ ad fugiendam auaritiam, & liberalitatem colendam magis salutaria præcepta dari poterant? quæ ad prudentem uirum ab imprudenti secernendum, & magnanimitatem seruandam, & fortunæ uim intelligendam, & immanitatem detestandam maiore copia, ingenio, acumine excogitata unquam fuerunt? Quæ uel potiora ad legendum, uel ad imitandum a cõmodatiora in scriptis relinqui poterant, quàm illa principis educandi præcepta, quæ ad Alphonsum tum Calabriæ, ut inquiunt, ducem misit? Adde tot dialogos, & de rebus grauissimis disputationes: in quibus cognoscendis maiorem fortasse utilitatem capere possumus, quàm cum Lucianum bonos omneis insectantem, & dignitati cuiusq; generis hominum illudentem legimus, ubi multum scurrilitatis, urbanitatis parum deprehendimus. Quod ueteres item in Aristophane annotarunt, quem propterea etiam multo inferiorem Menandro statuere uisi sunt. Quid de historia dicam? tam ornatè, copiosè, & prudenter scripta, ut illa sola si extaret, & reliqua illius opera desyderarentur, autoris sui nomen in perpetuam memoriam propagare posset. Quæ ex antiquitate monimenta amplioris doctrinæ habemus, quàm expositiones Centum sententiarum Latinè loquentis Ptolemæi, & illa omni laude cumulata rerum cœlestium uoluminа? Atque horum quidem librorum lectione omnino defraudati fuissemus, nisi PETRVS SVMMONTIVS, uir tum ingenio, tum etiam doctrina excellens, omnes ferè ab interitu, & hominũ obliuione uindicasset, diligentissimeq; recognitos primus diuulgasset. Qua in re tanto uiro nos etiam operam nostram nauare uoluimus. Itaq; ordinem illum in digeren-

dis libris ſeruantes, quem ipſe autor uel inſtituiſſe uiſus eſt, uel doctiſſimi uiri probaſſe, omnia eiuſdē ipſius PONTANI Opera, ſoluta oratione compoſita, in tres diuiſimus Tomos. Nec quicquam in his immutandū duximus ab eo, quod antè legebatur, niſi ubi Typographos ſuperiores ſomniculoſos, & parū diligentes deprehendimus. Præterea librorū PONTANI omnium nomina hic recenſere, & tanquam theſauros quoſdam, ad ſpeciem, atq; ad animi oblectationem ſæpius uoluere, non ab re omnino fuerit. Scripti quidem ſoluta oratione hi ſunt: de Aſpiratione libri duo, de Obedientia quinq;, duo de Fortitudine, de Principe unus, quinq; de Liberalitate: Dialogi item quinq;, Charon, Antonius, Actius, Aegidius, cuiq; ab Aſino nomen eſt inditum: de Prudentia libri quinq;, de Magnanimitate duo, unus de Immanitate, ſex de Sermone, de Fortuna tres, hiſtoriæ Neapolitanæ libri ſex, libri duo Commentationum ſuper centū ſententijs Ptolemæi, ijſq; ipſis in Latinum ſermonem ab eodem PONTANO cōuerſis, & de Rebus cœleſtibus libri quatuordecim. Carmine autem ſcripti hi ſunt: Parthenopæi libri duo, de Amore cōiugali tres, duo de Tumulis, Eridani item duo, unus de Diuinis laudibus, atq; hi quidem Elegiaci: Hendecaſyllaborum libri duo cum Iambicis, Sapphicorum unus, Heroico uerſu quinq; Vraniæ libri, Meteororum unus, de Hortis Heſperidū duo, cumq; his Eclogæ ſex. An non perutilem ſeſe hominū generi præſtitit IOVIANVS noſter? Quiſquis uerò tantam hanc librorum tum copiam, tum uarietatem admiraberis, id etiam uelim conſyderes, quanto his plura ille ſcripturus fuiſſet, niſi publica negocia, quibus ſuos apud reges occupatiſſimus ſemper uixit, à Muſis eum procul auocaſſent. Illis ipſis igitur clariſſimi uiri libris, candide Lector, nō modò exquiſita Latini ſermonis munditie ornatis, ſed & omnium rerum bonarum copia refertis, feliciter fruere. Vale.

IOANNIS

IOANNIS PARDI PHILOSOPHI AC POETAE EGREGII CARMEN.

DILIGENTIOR hoc uiro paranda
Haud quisquam fuit in sodalitate,
Nec tenacior ullus in parata.
Quos inceperat hic amare Reges
Tam mira coluit fidelitate,
Vt suum patrimonium excolendo in
Regno crederet esse collocatum.
Musas sic coluit potente amore,
Vt nec Regia, nec domesticarum
Rerum per grauis ulla cura uatem
Musarum à placido sinu auocaret.
Musarum pariter suisq; amicis
Aequum impertijt ac sibi ipse amorem.
Male à regibus est in ipso amore
Responsum, male me hercule ac maligne.
A Musis nihil hic poposcit unquam.
Ipsae sponte sua uiro obtulere
Quicquid ijs salis ac fuit leporis.
Nec quamuis celeber, bonusq; pictor
Colores habet obsequentiores,
Quàm uiro huic numeri fuere, siue
Carmen pangere uellet ac poësim,
Lautos addere seu pedes solutae
Orator bonus elocutioni
Vellet, diceret ut uenuste & apte.
Musarum à socijs ita est benigne
Responsum, ueluti à deabus ipsis.
En Summontius immemor suarum
Vt rerum pius atq; commodorum
Praestat omnia, nilq; postulanti,
Fatis eripere ut studet sodalem,
Vt scripta omnia colligitq;, & acri
Cura, peruigil imprimenda curat.
Hoc est Threicia lyra cuocare
Rursus ad superos suum sodalem,
Hoc est Orphea reddere aemulando.

HIERONYMI CARBONIS PATRITII NEAPOLITANI.

PONTANI manes, & sacri Musa Poëtæ,
Cui nunc Elysium concinit omne nemus.
En tua iam uolitat doctas post fata per aures
Fama, nec à longa posteritate timet.
Te manus omnis habet, senior, iuuenisq;, puerq;
Obseruans cupido detinet usq; sinu.
Hoc tibi post obitum præstat Summontius, uni
Dum cura est, cineri te superesse tuo.
Vt quæ sæua duces uicit mors, sæua tyrannos,
In te unum doleat iuris habere nihil.
Ipsa licet gelido consumpserit ossa sepulcro,
Non terere ingenij tot monimenta potest.
Quæ non longa dies, rapidus non læserit ignis,
Nullaq; ab irato fulmina missa Ioue.
Nec satis hoc, maius nomen tibi crescit in horas,
Astraq; sublimi uertice summa ferit.

FINIS.

EXPLICATIO LOCORVM, QVAE IN OMNIBVS PONTANI solutæ orationis libris subobscura occurrunt, quam Petrus Summontius, uir doctissimus, in sua editione proposuit.

IN PRIMO TOMO

Pag. 484. uer. 22.

Ἀφιλοδοξία. Leonardus Aretinus, uernaculam & plebeiam uocem secutus, remißionem interpretatur, Argyropylus uacuitatem appetitionis honoris, Pontanus abiectionem. Sed qui nullum honoris studium, aut cõtemptum honoris interpretaretur, fortasse commodius etymon dictionis exprimeret, & usitatius loqueretur.

IN SECVNDO TOMO.

Pag. 289. uer. 10.

Tum Sorbinia, tum Montonica.) Vini nomina in agro Neapolitano, reliquaq; Campania notißimi.

Pag. 324. uer. 34.

Nuces expectato.) Die quæ sacra est diuo Laurentio, nuces edi, nota huius temporis consuetudo.

Pag. 327. uer. 21.

Media etiam hyeme perfloreſcentes.) Librum Florentino in aureo excudi solitum intelligit: sicut per nauiculæ imaginem Pontificios quoq; aureos designat.

Pagina eadem, uer. 32.

Vernaciolo cado.) Vernacium uinum tempestate nostra nobilißimum.

Pagina eadem, uer. ult.

Qui Græcè, qui Corsicè, qui Liguſticè sciat, etiamnũ qui Creticè.) Optima locorum ipsorum uina significat: quamuis uinum quod Græcum di-

cunt, aliæ nunc ferant regiones, unde non temere ſubiunxit Creticè.

Pag. 328. uer. 13. 14. & 25.

Caſorianum, Centureſium, Faſtinianum.) Locahaud procul ab urbe Neapoli, uini generoſitate nobilia.

Pag. 336. uer. 13.

Muſcum, Zebethum.) Nota temporis noſtri odoramenta.

Pag. 338. uer. 27.

Robertinis è liliatis.) In argenteis Roberti Neapolitanorum regis, lilium de more generis illius excuſum apparet.

Pag. 339. uer. 9.

Alphonſinorum.) Ab Alphonſo Aragonio Neapolitanorum rege editi aurei ſunt, qui & hodie ab eo Alphonſini dicuntur.

CAPITVM LIBRORVM OMNIVM IO. IOVIANI PONTANI, qui in hoc primo Tomo continentur, INDEX.

PROOEMIVM *in libros de Obedientia.* Pag. 1
Initium libri primi. 3
Obedientiam ſolius hominis eſſe propriam. Cap. I. 4
Vt iuſtitiæ, ſic obedientiæ duplex genus eſſe. II. 4
Vnde ortum habeat obedientia. III. 6
Quibus in rebus obedientia uerſetur. IIII. 6
De principijs obedientiæ. V. 6
De præceptis, quæ ad primum obedientiæ genus pertinent. VI. 8
De quibuſdam generalibus præceptis rationis. VII. 9
De prudentiæ officijs. VIII. 10
De prudentiæ, conſtantiæq; muneribus. IX. 11
De temperantiæ muneribus. X. 13
Coërcendas eſſe cupiditates. XI. 14
De continentia. XII. 16
Seruandas leges eſſe. XIII. 18
De legibus diuinis. XIIII. 20
De legibus humanis. XV. 21
Quarundam legum conſtitutio. XVI. 21

LIBER SECVNDVS.

Laudes obedientiæ. Cap. I. Pag. 24
Patri quàm matri liberos magis debere. II. 24
Quæ ſint cum obedientia coniungenda, quæ etiam uitanda. III. 25
Obedientiam non debere à metu aut utilitate proficiſci. IIII. 28
Obedientiæ ſtudium augendum ſemper eſſe. V. 29
Senectuti & ægritudini obedientius ſatisfaciendum. VI. 29
An obediendum ubiq; ſit parentibus. VII. 29
Antiquorum philoſophorum opiniones. VIII. 31
An irato patri reſpondere liberi debeant. IX. 32
An obediendum ſit patri uetanti ne matri mos geratur. X. 33
Dum alteri parere uolumus, alteri nocendum non eſſe. XI. 35

LIBER TERTIVS.

Coniugium à ratione initum fuiſſe. Cap. I. Pag. 37
Coniugium certæ prolis gratia fuiſſe inſtitutum. II. 38
Obedientiam maximè uxoribus ſeruandam eſſe. III. 39

Vxorem uiro suo parêre debere amoris augendi gratia. IIII. 40
Signa ueri amoris. V. 42
De zelotypia cauenda. VI. 42
Quæ deceant uxorem. VII. 43
De seruitute. VIII. 44
Quæ à seruo præstanda sunt. IX. 45
De uario seruorum usu. X. 46
De famulis seu ministris. XI. 48
De redemptoribus. XII. 49

LIBER QVARTVS.

An homo cum liber natus sit, domino parêre debeat. Cap. I. 51
Vnius ne an multorum sit naturaliter gubernatio. II. 55
De obedientiæ officijs erga regem. III. 59
De subiectorum obedientia. IIII. 60
De præsidum administratorumq; obedientia. V. 61
An semper formulis parendum sit. VI. 61
Quibus modis peccetur. VII. 63
Quæ sint ab ærarij ministris uitanda. VIII. 64
Quæ præcipue cauenda sint à consiliarijs. IX. 65
De utili & honesto. X. 66
De temporum obseruatione. XI. 67
An sit mentiendum reipublicæ gratia. XII. 68
De oratorum obseruatione. XIII. 69
Quæ seruanda sint à præfectis prouinciarum. XIIII. 70
An parendum sit decreto, quod iniustum uideatur. XV. 71
Imperata quædam non statim esse facienda. XVI. 71
Respondetur quibusdam obiectis. XVII. 72

LIBER QVINTVS.

De magistratibus & priuatis ciuibus. Cap. I. 74
Ex obedientia erga magistratus quanta bona enascantur. II. 75
Obediendum esse magistratibus. III. 76
Obediendum esse præceptoribus, & senibus. IIII. 79
De habenda in senes reuerentia. V. 80
De reuerentia in præceptores. VI. 81
De obedientia militari. VII. 85

DE FORTITVDINE, LIBER PRIMVS.

PROOEMIVM in libros de Fortitudine. 92
Labores non esse improbandos. Cap. I. 94

Affectio-

Affectiones non frustra homini à natura esse datas. II. 95
Quas affectiones fortitudo moderetur. III. 96
Fortitudinem in mediocritate esse positam. IIII. 97
Quæ sunt illa quæ honeste, rationabiliterq; timeantur. V. 99
De fiducia. VI. 100
Quæ sint illa in quibus fortitudo uersetur. VII. 100
Quæ sint illa quæ terribilia dicantur. VIII. 105
Cur bellica pericula sint grauiora. IX. 106
Quousque timendum sit forti, & quæ sint toleranda, & quem ad finem. X. 107
Quousq; debeat uir fortis confidere. XI. 109
Vtrum in metu, an in fiducia moderanda uir fortis magis perspiciatur. XII. 111
Qui nihil timeant, eos aut insanos, aut torpidos esse. XIII. 112
Quales, & qui sunt qui timidi, aut audaces dicuntur. XIIII. 112
Fortem iure medium tenere inter timidum & audacem. XV. 113
De timidis. XVI. 114
De audacia, & audacibus. XVII. 118
Audaciam minus quàm timiditatem recedere à medio. XVIII. 121
De fortitudine heroica, deq; uiris fortibus. XIX. 122
De uirtutibus quæ fortitudini famulantur. XX. 125
Qui ob edictum, aut pœnæ metum pugnant, forteis non esse. XXI. 126
Gladiatores fortes non esse. XXII. 126
Quod sit uiri fortis propositum. XXIII. 126
Fortem uirum maximè in repentinis enitescere. XXIIII. 127
Fortem nihil simulatum, aut inflatum habere, sed æquabilem ac temperatum esse debere. XXV. 127
Qui ob amorem pugnant, forteis non esse. XXVI. 128
De pugnantibus ob iram uel dolorem. XXVII. 129
Fortes non esse qui præteritis uictorijs confisi pugnent. XXVIII. 130
De fortitudine ciuili, & ijs qui ob honorem pugnent. XXIX. 131
De militibus. XXX. 132
Feroces non esse fortes. XXXI. 134
Exempla ueræ fortitudinis. XXXII. 134
De quibusdam uiris fortibus. XXXIII. 136
De officio uictoris. XXXIIII. 137

LIBER SECVNDVS.

PROOEMIVM in posteriorem librum de fortitudine. 139

Quæ uitanda sint. Cap. I. Pag. 140
Officia fortitudinis domesticæ. II. 141
De toleranda euersione patriæ. III. 142
De tolerando exilio. IIII. 143
De toleranda repulsa. V. 144
De toleranda paupertate. VI. 145
De toleranda seruitute. VII. 146
De cæcitate, & malis alijs corporis. VIII. 151
De orbitate toleranda. IX. 154
De tolerandis iniurijs, & contumelijs. X. 160
LIBER DE PRINCIPE. 163
DE LIBERALITATE.
PROOEMIVM. 180
In eroganda pecunia liberalitatem uersari. Cap. I. Pag. 181
Liberalitatem uirtutem esse. II. 182
Liberalem in mediocritate uersari. III. 182
Pecuniam esse de genere bonorum utilium. IIII. 183
Pecuniam usus gratia comparari. V. 183
De auaritia, & auaris. VI. 184
Complura esse auarorum genera. VII. 186
Auarus ne, an prodigus magis recedat à medio. VIII. 189
De liberalitate, uiroq; liberali. IX. 189
De liberalis uiri officio, deq; delectu habendo. X. 192
De habendo delectu cui dandum sit. XI. 194
In habendo delectu quid dandum sit. XII. 196
De habendo delectu quantum sit dandum. XIII. 196
In exercenda liberalitate tempus quoq; obseruandum esse. XIIII. 197
Præ se ferendam esse in dando hilaritatem. XV. 198
Liberalem alienis necessitatibus commoueri debere. XVI. 198
Liberalem à dando non dimoueri propter ingratitudinem. XVII. 200
Liberalitatis finem gratuitum esse debere. XVIII. 200
Diuisio liberalitatis. XIX. 200
De liberalitate in deos, in ægrotos, in destitutos. XX. 202
Liberalis officium esse præuenire. XXI. 203
Quæ ratio importune petentium habenda sit. XXII. 204
Liberalis uiri officium esse donare quam sæpissime. XXIII. 204
Dona ipsa gratis uerbis exornanda esse. XXIIII. 205
Epistola Phalaridis ad medicum. XXV. 206

Quæ

Quæ ſeruanda, quæ etiam uitanda ſint in dando. XXVI. 206
Interdum ſecretò quoq; dandum eſſe. XXVII. 207
Liberalē debere aliorū inopiā ſciſcitari, ut illis ſubueniat. XXVIII. 207
Liberalitatem maximè exercendam erga illos eſſe, qui ea digni uideantur. XXIX. 208
Liberalitate aliquando etiam erga indignos exercendam eſſe. XXX. 208
Etiam erga hoſtes liberaliter agendum eſſe. XXXI. 209
Erga benemeritos liberalitate officioſius exercendam eſſe. XXXII. 209
Erga benemeritorum liberos ac ſuperſtites liberalitate utendum eſſe. XXXIII. 210
In ijs etiam liberaliter agendum, quæ nihil ad liberalem pertineant. XXXIIII. 211
Erga deos præcipue liberaliter agendum eſſe. XXXV. 212
Exempla quædam gratitudinis. XXXVI. 212
Aegre ferendū eſſe à liberali, ubi munera ſua ſperni ſenſerit. XXXVII. 213
Videndum eſſe ne priuata liberalitas publicè obſit. XXXVIII. 213
Dandum etiam liberalius eſſe ubi munera aliquando dilata fuerint. XXXIX. 214
Turpe eſſe in quibuſdam liberalem à plebe ſuperari. XL. 214
Liberale factum regum Alexandrinorum. XLI. 214
Inteſtando uidendum eſſe liberali quid ſe dignum ſit. XLII. 215
Liberalitatem neq; fictam, neq; callidam eſſe debere, ſed gratuitam. XLIII. 215
Quæ potiſſimum cauenda ſint uiro liberali. XLIIII. 216
De ratione accipiendi. XLV. 216
Beneficiorum exprobrationem liberali uiro indignam eſſe. XLVI. 218
De largitione & corruptela. XLVII. 218

DE BENEFICENTIA.

PROOEMIVM. 220
De beneficentia, in quibus differat, in quibus etiam conueniat cum liberalitate. Cap. I. Pag. 221
De beneficentia, & eius extremis. II. 221
Duo eſſe inofficioſorum genera. III. 223
De maleficis. IIII. 224
Beneficium honeſtum ac iuſtum eſſe debere. V. 224
Exempla quædam beneficentiæ. VI. 225
Non expectandum eſſe dum petatur beneficium. VII. 225
Turpe eſſe, ubi opera exigitur, conſilio iuuare uelle. VIII. 225

Quæ

Quæ beneficum deceant. IX. 226
Exercendam esse, cum delectu tamen, erga omne hominum genus beneficentiam. X. 226
Etiam inuitis benefaciendum esse. XI. 227
Quibusdam occulte benefaciendum esse. XII. 228
Beneficum obliuisci debere iniuriarum. XIII. 228
Accusatur Pericles & Nicolaus Pont. Maximus. XIIII. 228
In opera conferenda ignotos notis quandoq; præferendos esse. XV. 229
Laudantur qui publicè benefaciunt. XVI. 229
Laudantur legum, disciplinarũ, bonarumq; artiũ institutores. XVII. 229

DE MAGNIFICENTIA.

PROOEMIVM. 230
In quibus magnificentia cum liberalitate conueniat, in quibus etiam ab ea differat. Cap. I. 231
Definitio magnificentiæ, & qui sit eius finis. II. 232
Quæ sint magnificentiæ extrema. III. 232
Magnificentiã mediocritatẽ esse in magnis sumptibus faciendis. IIII. 234
Quibus in sumptibus magnificentia uersetur. V. 235
Magnis sumptibus opera ipsa respondere debere. VI. 236
In faciendis etiam sumptibus honestatem sequendam esse. VII. 236
In faciendis sumptibus sequendam esse utilitatem etiam publicam, & ornatum retinendum. VIII. 237
Quibus rebus comparetur dignitas. IX. 237
Rationem dignitatis in primis habendam esse. X. 238
Quæ sint magnifici uiri opera. XI. 240
Enumeratio quorundam magnificorum. XII. 243
Quæ consyderanda sint uiro magnifico. XIII. 244
De ludis publicis. XIIII. 245
De donatiuis, de congiarijs, ac etiam de funeribus. XV. 246
De nuptijs. XVI. 249
De triumphis. XVII. 250
De accipiendis hospitibus. XVIII. 251
De muneribus. XIX. 251
De pascendis domi beluis. XX. 254

DE SPLENDORE.

PROOEMIVM. 255
Duo esse sordidorum genera. Cap. I. 256
Qualem esse deceat uiri splendidi supellectilem. II. 257

De or-

De ornamentis. III. 259
De apparatu. IIII. 260
De cultu atq; ornatu corporis. V. 261
De habendis gemmis ac margaritis. VI. 262
De hortis ac uillis. VII. 262

DE CONVIVENTIA.

PROOEMIVM. Pag. 264
Diuersa esse conuiuiorum genera. Cap. I. 267
Non esse repugnandum consuetudini in conuiuijs. II. 269
De conuiuijs splendoris gratia susceptis. III. 269
De secunda mensa. IIII. 270
De conuiuijs honoris gratia susceptis. V. 272
Qui & quales adhibendi sint conuiuæ. VI. 272

DE PRVDENTIA LIB. PRIMVS.

PROOEMIVM. Pag. 274
Quòd utilia quæ sint, naturaliter appetantur. Cap. I. 278
Singulis artibus atq; actionibus finem constitutum esse suum. II. 279
Omnes fines ad unum tandem referri. III. 279
Vnumquenq; finem bonum aliquod esse. IIII. 280
Fines alios esse extrinsecus positos, alios inesse actionibus. V. 280
Fines alios esse opera, alios officia. VI. 281
Materiam, formam, ac priuationem conuenire ad uirtutes constituendas. VII. 281
Inopiam esse unum ex principijs. VIII. 282
Hominem natum esse ad agendum, agendoq; informari. IX. 282
Singulis uirtutibus suam attributam esse materiam. X. 283
Moueri appetitionem ob inopiam. XI. 283
De fortuna. XII. 284
Vsum rationis homini tantum esse concessum. XIII. 285
Finem expeti, quia bonum. XIIII. 285
De ratione. XV. 285
Ex actionibus à ratione profectis uirtutes moraleis constitui. XVI. 286
Quid sit bene uiuere. XVII. 287
De beate uiuendo. XVIII. 289
De uoluptate. XIX. 290
An qui bene ac beatè uiuunt, dicendi sint beati. XX. 294
Qui, & qualis sit homo bene constitutus. XXI. 294
Quid & quale sit satis. XXII. 298

De bonis corporis. XXIII. 298
Felicitatem pertinere ad hominem tantum. XXIIII. 299
Actiones ipsas oportere honestas esse. XXV. 299
Bene constitutum hominem, nec puerum, nec adolescentem esse posse. XXVI. 301
Oportere agentem intelligere, scire, & uelle. XXVII. 301
Qui sit utr felix. XXVIII. 302
Felicem fieri non posse miserum. XXIX. 302
Quæ sit uita ac uirtus perfecta. XXX. 304
De uita perfecta. XXXI. 307
De perfecta felicitate. XXXII. 312

LIBER SECVNDVS.

PROOEMIVM. Pag. 315
Virtutes moraleis neq; inesse à natura, neq; esse contra naturam. Cap. I. 320
De affectibus humanis. II. 321
Affectus naturaleis esse moderandos, uirtutesq; assuescendo comparari. III. 323
Affectus naturaleis non esse uirtutes, sed actiones ipsas. IIII. 324
Virtutes non consistere in affectibus, sed in illis recte, moderatecq; utendis ac temperandis uersari. V. 324
Quales sint actiones, tales fieri habitus. VI. 325
Virtutes in habitu consistere, non in potentijs aut affectibus. VII. 326
Quæ res declarant habitum esse comparatum. VIII. 327
De electione. IX. 328
Non electione solum, uerumetiam cognitione atq; scientia opus esse ad recte agendum. X. 329
Virtutem, uirtutisq; actiones gratuitas esse debere. XI. 330
Per uirtutem comparari felicitatem. XII. 331
Virtutem esse mediocritatem, in medioq; constitutam. XIII. 332
Circa uoluptatem, & dolorem moderandum uirtutem uersari. XIIII. 335

LIBER TERTIVS.

PROOEMIVM. Pag. 338
De prudentiæ principijs. Cap. I. 339
Hominem triplici anima esse præditum. II. 340
Virtutes uersari in actionibus. III. 343
De contemplatione. IIII. 344

Prudentiam neq; scientiam esse, neq; artem, sed in actionibus uersari. V. 345
Quæ sit differentia inter scientiam & prudentiam. VI. 346
Quæ sit differentia inter artem & prudentiam. VII. 346
Quæ sit differentia inter mentem ac prudentiam. VIII. 348
Quæ sit differentia inter sapientiam & prudentiam. IX. 350
Consultationem atq; electionem esse de futuris, iisdemq; particularibus. X. 356
Suscipiendas esse actiones pro uiribus suscipientis. XI. 356
De prudentis uiri officio, & qualis ipse esse debeat. XII. 357
Affectus animi impedire recta consilia & bona. XIII. 358
Quale debeat esse consilium. XIIII. 358
De delectu habendo in consulendo. XV. 358
Vsum atq; experientiam plurimum conferre ad bene consulendum. XVI. 359
Quid sit bene consulere. XVII. 360
De differentia scientiæ, opinionis, ac consilij. XVIII. 361
Quæ differentia est inter sententiam & consilium. XIX. 362
Quod munus mentis sit, quod etiam rationis. XX. 363
Neq; solertiam, neq; sagacitatem, neq; astutiam esse prudentiam. XXI. 365
Prudentiam cum bonitate coniunctam esse. XXII. 368

LIBER QVARTVS.

PROOEMIVM. Pag. 369
Treis esse prudentiæ species. Cap. I. 371
De consideratione. II. 372
De prouidentia. III. 373
De apparatione & meditatione. IIII. 373
De perspicacitate. V. 374
De circunspectione. VI. 375
De cunctatione & celeritate. VII. 375
De cautis. VIII. 376
De uersatilitate. IX. 377
De uersutia. X. 378
De simulatione & dissimulatione. XI. 379
De diligentia. XII. 380
De æstimatione. XIII. 381
De discretione ac delectione. XIIII. 382

De experientibus, & peritis. XV. 383
De ingenio. XVI. 385
De industria. XVII. 386
De uigilantia. XVIII. 388
De maturitate. XIX. 388
Quæ sint prudentis uiri partes atq; officia. XX. 389

LIBER QVINTVS.

PROOEMIVM. Pag. 390
Virtutes morales esse inter se complicatas. Cap. I. 393
Exempla LIX. ad prudentiam pertinentia, à pagina 393. usq; ad pa ginam 423.

DE MAGNANIMITATE, LIB. I.

PROOEMIVM. Pag. 426
Honorem inter bona ciuilia primum locum obtinere. Cap. I. 427
Magnanimitatem esse mediocritatem quandam, pusillanimitatem defectum, inflationem uerò excessum. II. 430
Qui & quales sint tum pusillanimi, tum inflati & tumidi. III. 431
Qui & qualis sit magnanimus. IIII. 437
De officio magnanimi. V. 439
Qualis esse debeat magnanimus in beneficijs collocandis. VI. 439
Magnanimum male libenter accipere, aut supplicare. VII. 442
Magnanimum uirum libertatis esse cultorem. VIII. 442

LIBER SECVNDVS.

PROOEMIVM. Pag. 480

DE FORTVNA, LIB. PRIMVS.

PROOEMIVM. Pag. 497
Fortunam non esse Deum. Cap. I. 499
Fortunam non esse naturam. II. 499
Fortunam non esse intellectum. III. 499
Fortunam non esse rationem. IIII. 500
An fortuna ipsa sit aliqua causa. V. 501
Fortunam aduersari prudentiæ. VI. 503
De bonis fortunæ. VII. 504
De fortunæ potestate ex accidenti. VIII. 504
An fortuna sit per se causa. IX. 505
Quo in genere causarum fortuna sit collocanda. X. 506
Fortunam esse causam efficientem. XI. 507
Fortunam dici finalem quoq; posse causam. XII. 508

Quid

Quid Anaxagoras & Stoici de fortuna senserint. XIII. 508
Quibus in rebus ac negotijs fortuna uersetur. XIIII. 508
Fortunam in ijs solum uersari, quæ ad hominem spectent. XV. 509
Quæ ad fortunam sint, quæ ad casum referenda. XVI. 510
Solum hominem dici posse fortunatum. XVII. 510
De necessitate ac fato. XVIII. 510
Quid ueteres de fato senserint ac necessitate. XIX. 511
De Platonis opinione. XX. 512
De causis per se, & ab euentu. XXI. 516
An fortuna sit deficiente hominum genere. XXII. 518
Fortunam esse communem, & mediam. XXIII. 519
Quantum bona fortuna conferat ad felicitatem. XXIIII. 519
Fortunam & rationem inuicem aduersari. XXV. 521
Bona externa ad fortunam referenda, non ad uirtutem. XXVI. 521
Fortunam nonnunquam rationalibus è rebus materiam sibi comparare. XXVII. 521
Fortunam & bonam, & malam ab effectibus uocatam. XXVIII. 522
Fortunam seruare morem uentorum, XXIX. 523
Fortunam carere modo ac mensura. XXX. 523
Qui dicantur esse fortunati. XXXI. 523
Vtrum quidam euentus ad uirtutem sint, an ad fortunam referendi. XXXII. 524
Fortunatorum hominum duo esse genera. XXXIII. 524
Quid sit fortuna. XXXIIII. 526
Quare fortuna sit natura quædam. XXXV. 527
Quare fortuna sit impetus quidam. XXXVI. 527
De fortunatis. XXXVII. 528
Similitudo de Sibyllis, uaticinantibusq;, ac de poëtis. XXXVIII. 530
Diuersa esse genera fortunatorum hominum. XXXIX. 531
Fortunam interdum conuenire cum ratione, nihilominus inuicem aduersari. XL. 532

LIBER SECVNDVS.

Fortunatos dici à fortuna, non ab honestis actionibus. Cap. I. Pag. 534
De uarijs generibus fortunatorum. II. 534
Qui proprie dicendi sint fortunati. III. 536
Quæ sint hominis bona, atq; in eius iurisditione posita. IIII. 536
Fortunæ iurisditionem nullam esse in bonis animi, si rationi pareatur. V. 537

Felicitatem ciuilem absq; bonis externis perfectam non esse. VI. 537
Bona externa parum conferre ad felicitatem contemplatricem. VII. 538
Fortunam & prudentiam interdum conuenire. VIII. 538
Bonam fortunam duplicem esse. IX. 538
An ad perficiendam felicitatem diuina sit opus beneficentia. X. 539
An fortuna sit ad deum referenda. XI. 539
Fortunam ad naturæ impetum referendam esse. XII. 542
Fortunatos, infortunatosq; à natura esse institutos. XIII. 542
Fortunæ uires esse amplissimas. XIIII. 543
Animaduertendum Deum esse primam causam. XV. 544
Artem atq; scientiam cum fortuna non conuenire. XVI. 545
Fortunatos à natura institutos esse. XVII. 545
De iactus talorum similitudine. XVIII. 546
Oportere fortunatum naturæ ipsius impetum sequi. XIX. 547
Cur natura in hominibus fortunandis minimè fuerit ordinata. XX. 547
Fortunæ causas esse interminatas. XXI 548
Fortunæ definitio. XXII. 549
Circa quos naturæ impetus fortuna uersetur. XXIII. 549
De impetu uoluntario. XXIIII. 550
Rationem dupliciter esse considerandam. XXV. 550
Quæ signa sint naturaliter fortunatorum. XXVI. 551
Cur mutabilis sit fortuna. XXVII. 552
Fortunam aliquando uersari etiam circa impetus rationaleis. XXVIII. 553
D. Thomæ Aquinatis dicta de Fortuna. XXIX. 554
De fortuna diuina & euentitia. XXX. 556
De genere duplici fortunatorum. XXXI. 557
Quæ differentia inter diuinam, euentitiamq; fortunam. XXXII. 558
De fortunatis qui sint rudi & crasso ingenio. XXXIII. 559
Defensio fortunæ ac naturæ aduersus earum accusatores. XXXIIII. 560

LIBER TERTIVS.

PROOEMIVM. Pag. 564.
Primas quasdam commotiones ambiente ab aëre excitari. Cap. I. 568
Varietates in aëre contingentes, à stellis proficisci. II. 568
Inferiora omnia præter hominum uoluntates stellis esse subiecta. III. 569
Alia fato prouenire, alia contingenter. IIII. 569
Alia necessaria esse, alia possibilia & euentitia. V. 570
Fortunam fato famulari. VI. 571
Bona fortunæ à cœlo & stellis promitti. VII. 574

Quanta

Quanta uis sit stellarum in bonis corporis. VIII. 578

DE IMMANITATE.

PROOEMIVM. Pag. 586
De uitio, ac de uirtute, itemq; de immanitate. Cap. I. 587
An qui parentes occiderit, statim sit immanis. II. 590
Immanitatis speciem quandam uersari circa religionem. III. 591
De immanitate quæ existit ex occupata patriæ libertate. IIII. 593
In quo differant inter se crudelitas & immanitas. V. 595
De mulierum immanitate circa fœtus proprios. VI. 596
De immanitate quæ uersatur circa expositionem liberorum. VII. 597
Proditores quoq; habendos esse inter immaneis. VIII. 597
Quæ sint propriæ immanium hominum uoluptates seu dolores. IX. 598
Immanitatem ab iniustitia proficisci, necnon aliquando à nimio rerum futurarum metu. X. 600
De immanitate in quam inciditur post uictoriam. XI. 601
De immanitate in quam inciditur in diripiendis urbibus. XII. 602
Iram, ulciscendiq; appetitum esse cohibendum, ne incidamus in immanitatem. XIII. 602
De immanitate in quam incidunt prætores, & qui uindicandis criminibus præsident. XIIII. 603
Auaritiam maximum esse fomitem immanitatis. XV. 605
Homines duplici modo immaneis fieri, & ab impetu Venereo, & ab impetu sanguinolento. XVI. 605
De immanitate quæ uersatur circa Veneream uoluptatem. XVII. 606
De immanitate quæ uersatur circa pastum, & cœnas. XVIII. 608
De immanitate quæ uenenis grassatur. XIX. 610
De immanitate desolandarum urbium ac regionum. XX. 611
De Fomentis, & diuersis causis immanitatis. XXI. 612
Conqueritur siue de temporibus quibusdam, siue de natura. XXII. 613
De quibusdam immanibus ducibus. XXIII. 614
Immanitatem ubiq; execrabilem esse. XXIIII. 614
Humanitati studendum esse. XXV. 615
Laudes literarum ac studiorum humanitatis. XXVI. 615

FINIS.

ERRATA, QVAE IN HOC PRIMO *Tomo deprehendimus, hoc modo reſtituenda ſunt.*

Pagina 83 uerſu 11. Galienus. 405. *26. uictoria omnino penes Romanos fuiura eſt.* 460. *1. nimius in pat.*

CHARTARVM PRIMI TOMI SERIES.

α β γ a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u x y z.
A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z. *Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii Kk Ll Mm Nn Oo Pp Qq Rr Ss Tt Vu Xx Yy Zz.* AA BB CC DD EE FF GG HH. *Omnes duerniones.*

IOANNIS IOVIANI PONTANI AD ROBERTVM SANseuerinium, Principem Salernitanum, in Libros Obedientiæ PROOEMIVM.

HORTANTE *te, immo & iubente Princeps* ROBERTE, *ut quos de Obedientia scripsissem libros, tandem aliquando ederem, perdifficile uisum est exhortationem aut parum sequi tuam, aut non obtemperare uoluntati. Equidem edendis his abstinebam, non quòd non libenter ultimam eis manum imponerem, sed quia intelligebam quibus ipse me obtrectationib. exponerem, sciebamq; tutius apud neminem, quàm in qua nati domo essent, habitaturos. Etenim considerabam eos, qui nunc philosophantur, genus hoc dicendi (quanquam peruetus ipsum quidem, & philosophorum proprium) omnino improbare, aridas quasdam, nimisq; ieiunas, ac parum iucundas auditoribus dißertiones sectanteis: quas aut ipsi soli legant, aut pauci admodum eorum similes: ut mihi quidem uideantur non tam docere uelle, quàm litigare: nec ita studere, ut obscuras, atq; abditas res aperiant, quàm inculcare atq; deijcere de gradu uelle suo philosophiam. Sed decet penè à situ uindicare conantem illâ, minime prodire timendo, hortante te* ROBERTE *maxime, cuius ingenium tum suspiciant omnes, ego certe admirari nunquam satis illud possum, quod unus penè omnium, qui uiuunt, Principum, studijs his delectare. Nam & historia nunquam tibi cadit è manibus, & philosophiam ita sequeris, ut dubium sit an studendo illi cognitione & doctriua, an agendo quæ præcipit, uirtute ac moribus plus proficias. Cuius prudens iudicium, etsi ubiq; probandum est, illa certe cum primis me mouit sententia, qua iudicasti nec philosophiam infantem esse debere, nec eloquentiam sine rerũ ubertate & pondere, quarum esset philosophia inuentrix & magistra. Sequendamq; & in hoc, ut in plærisq;, maxime naturam esse, quæ in omnibus procreandis magnam habuißet ornatus, decorisq; rationem. Quod siqua in re utilis ac necessaria eßet eloquentia, ut certe est in rebus plurimis, tunc eam maxime requiri debere, cum de uirtute ageretur, comprimendis q; affectibus, quandoquidem hoc opus, hic labor esset, ut Poëta inquit. Et uero si duobus his ratione atq; oratione à brutis maxime differimus, seiungendæ & si nunquam aliâs, tunc multo minus uidentur esse, cũ animi informantur, & quibus potißimum modis compescatur appetitus,*

qui communis nobis cum ipsis illis brutis est, ratio ipsa docet. Quamobrem egregiam istam tuam ac maxime ueram sententiam probantes, iure illos contemnimus, quibus nos alio fortasse in tempore respondebimus. Accipe igitur libros hos, non ut munus à me aliquod te putes accipere, sed ut qui de his iudicium sis laturus. Quem enim iustiorem ac sanctiorem iudicem de moribus, deq; hominum uita dicenti mihi dari postulem, quàm te? qui cum diuersos populos summa cum æquabilitate moderere, atq; iustitia tibi ipse sic imperes, ut cũ in alios omne liberalitatis genus exerceas, minime tute tibi indulgeas: quiq; in beneficentia primus cum sis, aut nemini certe secundus, temperantia, continentiaq; facile exuperes omneis. Etenim si eius, in qua uersatus diu quisq; est arte, optimus iudex est, ac si recte moratos, bencq; institutos non eos dicimus, qui qualis, quid ue sit uirtus nouerint, uerum qui secundum eam uiuant: quis certiorem ac ueriorem de moribus ferre potest sententiam, quàm qui diutius in illis exercitatus cum summa etiam laude atq; admiratione fuerit, quiq; nõ dicendo aut intelligendo magis, quàm prudẽter, fortiter, iuste, moderateq; agendo uirtutem fuerit assecutus? De his igitur iudicabis non alia ratione, quàm cum inter populares tuos in dicendo iure soles: atq; eo accuratius, quòd tua ista iuris dicendi ratio quanquam ad multos pertinet, ad paucos tamen pertinere uidebitur, si cum his contuleris, quorum ad omnes spectet utilitas. De re enim omnium agitur, cum de recte instituendis ciuibus, deq; animorum informatione agitur. Quos si probaueris, dignosq; iudicaueris, qui in lucem ueniant, tantum ne grauere cum alijs, tum uel in primis Antonello optimæ spei filio præbere legendos.

LIBER

LIBER PRIMVS.

OMNIS uetus, nouaq; philosophia, & omnis diuina atq; humana lex in hoc uno maxime laborat, & tota nititur, ut motus animi rationi pareant, ne ueluti incusto diti, & passim uagantes liberius exultent. Vbi enim appetitus à ratione digressus lõgius à signis processerit, imperij, moderationisq; eius oblitus atq; impatiens, præceps eò fertur, unde regrediendi rarò sit potestas. Nam cum uoluntatem secum ipse rapiat, necesse est ut turpia atq; iniqua & agantur, & eligantur à nobis. Declarãt hoc affectus ipsi nostri, ubi uehementiores fuerint, & actiones ab honesta te recedentes. Quod si philosophiæ præceptis, legibusq; obtemperantes animi motus inordinatos atq; incompositos cohiberent homines, & sub rationis iugum mitterent, nec libido profectò, nec fortuna in rebus dominaretur humanis, & mortale genus liberum magis atq; quietum ageret. Quamobrem magna quædam uirtus, & præcipuum hominis bonum est obedientia. Cuius utilitas ac uis tam late quidem pateat, ut nullum nõ modò grauius uitæ genus, sed ne minimæ quidem actiones, quæ tamen honestatem sequantur, eius uacent officijs, sine qua nec stare hominum societas posit, nec amicitia, aut coniunctio ulla. Nam cum natura ipsa iusserit hominem cœtus colere & conseruare, ne soliuagus & ueluti belua passim erraret, nullæ sine obediẽtia coire ciuitates initio poterant: & postquàm coiere, frustra quidẽ leges latæ, creatiq; magistratus essent, si illis minime fuisset obtemperatum. Et quanquam participes rationis ipsi simus, male tamen nobiscum ageretur, si rationem contemnentes appetitum sequeremur, obedientia abiecta, cuius præcipuũ munus est rationis colendæ, uoluntatisq; conciliandæ. Quæ res efficit, ut cum maxime utilis sit mortaliũ generi, omni sit studio amplectenda: à qua & doceantur homines quẽadmodum cum uirtute, cum natura, cum Deo agi oporteat, & sine ea omnino nesciant quomodo parentibus, magistratibus, regibusq; parendum sit, aut quatenus obsequendũ. Quod si huius tã eximiæ uirtutis excellentiã intueri altius uelimus, et cõtẽplari, profectò uidebimus ipsorũ etiã elementorũ cõpagem, et cœli inerrãtiũq; stellarũ cursus ac motus uarios, nisi suis parêrent legibus, cõstare sibi nequaquã posse: cũ ne sensus quidẽ ac rationis expertia (ut eorũ propria sit obedientia, quæ ratione utantur) absq; eius posint cõsistere beneficio et munere. Est enim obtẽperãdi uis quædã rebus insita, qua singula quidẽ sibi inuicẽ cedãt, ac naturaliter pareãt. Has igitur tãtas obediẽtiæ uireis cõsiderãti mihi dignares uisa est, quæ mãda-

retur literis, & illustraretur à me oratione: ne quæ in primis utilis & necessaria philosophiæ pars est, neglecta ea atq; inculta iaceret. De qua etsi quidam non ignobiles autores carptim, ac pauca quædam scripta reliquere, totam tamen complexus est nemo. Atq; illi quidem, qui de hac re præcepere, uisi sunt aut ignorasse quantum uirtus hæc posset, aut ea solum attigisse, quæ cum populo erant communia. Placet igitur primum ostendere, quæ sit eius definitio, & quæ partes, quo apertius intelligatur quid sit de quo disputetur. Quod ante quàm præstem, paulo altius repetenda quædam sunt, ne aliquid in obscuro relinquatur. Quibus explicatis, aditum sibi ad cætera faciet oratio.

Obedientiam solius hominis esse propriam. Cap. I.

ANimalium duo sunt omnino genera: unum illorum, quæ licet sentiant, & suos habeant appetitus, ratione tamen carent. Eorum alterũ, quæ quòd ratione prædita sunt, rationalia dicuntur à nostris. Horum duorum generum prius illud obedientia caret: quippe quæ inijs, quæ rationis sint expertia, non magis est, quàm iustitia, beneficentia, pietas, fides. Quanquam Maro noster dicit:

Fundit humo uictum facilem iustissima tellus.

Sed concessum sit Poëtis & iocari, & lasciuire, quod eorum est facultatis. Iis autem, qui ueritatem aut solum, aut maxime sequuntur, eadem licentia non est. Muta enim animalia, & quibus nec mens, nec cõsilium est, humanis carent & uirtutibus & uitijs. Sed quid agas? uocabulorum inopia laboratur. Deũ irasci, misereri, angi, turbari, furere, & quod languentis ac defecti labore corporis est, & cessare, & quiescere dicimus. Quocirca minus admirari debemus, cum iratum mare, cœlum clemens, apes Rempub. habere, & futuris casibus prospicere, dixisse priscos legimus, aut cum iura, magistratusq; legunt, sanctumq; Senatum. Nam etsi in belluis quædam sint similitudines, & quasi uestigia humanorum affectuũ, uirtutes tamen & uitia propria sunt hominum. Obedientia igitur, de qua his mihi libris explicandum est (nam quæ de angelis, dæmonibusq; disseruntur, ea consideranda Theologis relinquo) propria est hominis: quæ quoniam duplex est, cur ita sit, ostendendum est, dicendumq; de iustitia aliquid, ex qua obedientia ipsa derivat.

Vt Iustitiæ sic Obedientiæ duplex genus esse. Cap. II.

ESt autem iustitia habitus animi, per quem & agimus, & uolumus quæ iusta sunt. Et cum iustus is sit, qui nihil plus, minusue appetat, quàm oportet aut decet, sitq; idem & æqui & legum

gum obseruantißimus, iustum quoq; eandē hanc rationem sequetur. Nam & quod æquum, erit iustum, & quod secundum leges. Etenim omnia quæ legibus aut iubentur, aut uetantur, licet ea tum ad continentiam, tum ad fortitudinem ac uirtutes alias nos instituant, arceantq; à uitijs, tamen quia legibus præcipiuntur, iusta dicenda sunt. Hostem nanq; à populatione prohibere, murum defendere, uersari in acie, non deserere locum, non uertere terga, nō abijcere arma, fortis quidem sunt. Alieno autem thalamo iniuriam non facere, neminem conuitijs incessere, minimeq; esse petulantem, temperati sunt hæc & continentis hominis, quæ tamen ut iusta iubentur legibus, uetantur ut iniusta. Vt enim à uitijs ac turpitudine quacunq; ciueis contineant, ita quidem præcipiunt ac statuunt, ut uirtutum omnium rationem habeant, prospiciantq; communi omnium utilitati, & recte informandis animis, mirum quidem in modum conferentes, & ad adipiscendā & ad conseruandam felicitatem, & quæ sunt partes eius ac muncra in ipso hominum cœtu, ciuiliq; societate. Est igitur iustitia quædam, non uirtutis quidem pars, sed quæ tum uirtutes cæteras tum sibi cognominem iustitiam contineat: perfecta quidem, atq;, ut Peripatetici dicūt, tota & integra uirtus: quam qui sit assecutus, is non modo utatur ea in seipsum, sed erga cæteros omnes: nec in rebus tantum proprijs, uerum etiā alienis & publicis. Quippe qui aget ea, quæ tum ciuibus atq; uniuersæ Reipub. conducant, tum Principi cuius arbitrio ipsa Respub. gubernetur, iure quidem & uir & ciuis optimus, quandò uirtus, actionesq; eius, quod maximū ac pulcherrimum est, ad communem ciuium & Reipub. utilitatem late spectent. Ex hac maxima & uirtutum omnium excellentißima iustitia ortū ducit obedientia illa, ad quam pertinet obseruatio præceptorum & institutorum omnium, quibus leges nituntur, & uirtutes ipsæ cōtinentur. Nam de quacunq; uitæ institutione ac uirtute præcipiatur aliquid, id ipsa amplectitur ac curat. Est & altera iustitia huic, de qua dixi, cognominis, pars quidem eius: cuius proprium munus est, cuiq; quod suum sit reddere, non in pecunijs modò, sed in honoribus, magistratibus, præmijs. Ad hanc eandem quoq; pertinet tū monstrare quid sequi, ac seruare teneamur in emendis, uendendis, & mutandis rebus: tum docere quid Deo ac patriæ, quid parentibus, cognatis, amicis, ciuibus, peregrinisq; debeamus, & à quibus in uita cauere, ne furta, rapinas, incendia, paricidiáue patremus, neu quem contumelijs uerberibusq; afficiamus, neminiq; uim afferamus. Nam non modo quod suum est cuiq; reddit, sed cauet, ne quid omnino fiat, quod sit contra sanctam societatem. Ex hac item iustitia trahit originem altera illa obedientia, cuius officia seruanda sunt ab illis, qui eorum parēre imperijs uolunt, quibus ipsi subiecti atq; obnoxij sunt. Ac prioris quidem gen-

ris definitio hæc est: Obedientia est habitus parendi præceptis omnibus, quæ à ratione proficiscantur. Hæc autem, de qua posterius dixi, hactenus definitur, ut sit habitus parendi præceptis illorũ atq; imperijs, quibus lege iureq; parêre teneamur, & ut pareamus recta dictet ratio. Earũ partes & recte fortasse quispiam esse dixerit pietatem, cultum, obseruantiã, reuerentiam, submissionem: hisq; aduersari ea, quæ sub inobedientia constituta sunt, impietatem, contemptum, contumaciam, irrisionem, elationẽ. Sed mihi placuit aliã potius differendis his sequi rationẽ, ne aut nouæ formandæ sint uoces: aut si utar cõmunib. parũ proprie locutus esse uidear.

Vnde ortum habeat Obedientia. Cap. III.

QVm autem obedientiæ origo quærẽda sit, & magni etiã philosophi tradant, iustitiã quandã esse hominis erga se ipsum, ex quo fonte iustitiæ manẽt ciuilis officia: nimirũ & obedientia quædã est cuiusq; in se, quæ appetendi uim rationi subijciat, atq; ex hoc initio profecta facile postea suadeat & legibus, et principibus parendũ esse. Nã et amor ille, p quẽ natura duce qsq; seipsum amat, amãdi alterius causa est, amicitiæq; ineũdæ.

Quibus in rebus Obedientia uersetur. Cap. IIII.

IN hoc autẽ Obedientia uersatur, ut præceptis obediat, faciatq; imperata. Præcepta sunt aut naturalia, aut humana, ut leges ipsæ. His accedunt & diuina, quæ inter naturalia numerare quidam malunt: quæ uerò imperantur, proficiscuntur ab ijs, quorum ius potestasq; in nobis est. Verùm ne magis, quàm res exigat, soliciti de uerbis uideamur, & præcepta, & iussa, & instituta, & ubi quid aliud simile ceciderit, usurpare non dubitabimus, dum res eadem sit, licet uerba sint diuersa. Contingit tamen sæpissime nulla præcepti ratione habita id agere quempiam, quod recte quidem, & cum laude agatur, licet actiones eæ, in quibus ratio imperat, appetitus obtẽperat: etsi aperta uacãt obedientia, tamẽ occulta nullo modo uacent. His igitur explicatis ad ea quæ sequuntur, transeamus.

De principijs Obedientiæ. Cap. V.

PRincipio natura ipsa generi hominum consulens, alterum cõciliauit alteri ad uitæ inter ipsos societatem, & cœtus celebrationem. Et cum initio in agris agerent, paulatim ratione ipsa impellente domos sibi fecerũt ad æstus, ad frigora, & alia incõmoda arcenda, donec oppid4

pida quoq; habere cœperunt. Quibus conditis, cũ ea quæ inter ipsos erat uitæ cõmunitas, nec stare diu, nec crescere posse uideretur absq; cõmunibus institutis, leges sanxerunt, quibus parêre uniuersa ciuitas deberet. Ac repetenti mihi, & animo inquirẽti conditarũ legũ causam, uidentur principio leges latæ nõ tam necessitate (quæ enim illis temporibus, & in tãta rerũ inopia improbitas, malitiaq; esse poterat hominibus, pro uictu & uestitu, & ijs quidem è glande ac ferarũ tergoribus solũ laborantibus) q̃ futurarũ rerum prospicientia quadã, quo uidelicet humanus animus parêre legibus assuetus, crescente rerũ copia cupiditati modũ statueret, quẽ egredi nefas putaret. Vnde pœnæ postea adiectæ, ut quos ratio non posset, metus cõtineret. Et cũ antiquissimæ legũ sint, quæ latæ dicuntur à Mose, quẽ tamen post humanarũ rerũ principia multis etiã seculis fuisse cõstat, quædam ab illo sic statuuntur, ut facile sit iudicatu, nõ tam cõmentatũ esse Mosen, quales essent leges quas ferret, q̃ quemadmodũ uteretur ciuitate ẽ maxime obediẽte. Filiũ, inquit, nõ audientem parentibus, populus lapidibus cædito. Hæc quidẽ pœna etiã si manũ in parentes iniecisset, iniquior uideri potuit. In animaduertendis enim criminibus, inspiciendũ in primis est, ne pœna maior sit culpa, tãtaq; quispiã pœna afficiendus est, quantã æquitas humanitasq; patitur. Quod tamen ab illo statutũ est, quo & malũ (ut ipse ait) è medio pelleretur (iudicauit enim inobedientiã ciuitatis pestem esse) & cæteri deterrerentur exẽplo. Alibi quoq; Qui elatus superbia sacerdotis imperio, iudicis ue decreto parêre contẽpserit, is morte pœnã luito. Sunt & talia multa in illius tabulis. Quid illa lege durius, nõ à barbaris, sed à Romanis humanissima gente & lata, & seruata constanter? Miles, qui extra ordinẽ cum hoste manũ cõseruerit, securi percutiatur. Quid fugienti facere peius hostis potuisset, q̃ ut gladio eũ enecaret? Quorũ quidem omniũ causa fuit aut sola, aut maxima hæc, de qua disputo, obediẽtia: cuius magnitudinem, utilitatem, addo & decus, nemo unquã admirari satis queat. Solomon Iudæorum rex, qui ex ijs quæ reliquit scripta, sapiens agnominatus est, quanquã incultioribus uerbis, recte tamen ac magnifice de obedientia sentiens, Vir, inquit, obediens loquetur uictorias: & melior est obedientia, quàm uictimæ: & auscultare maius, quàm offerre adipem arietum. Quid, quòd tanquã dux ea sit ad sapientiam assequendam? Concupisti, inquit, sapientiam, serua mandata. Cauet etiã Deus apud Mosen, ne primi illi homines ligno uescantur: non quod noxiũ illud esset, nullam enim nocentẽ ipse stirpem genuerat, sed ut habere se dominũ intelligerẽt, demererẽq; studerent illũ præceptis eius obtemperando, & ab eo quod licet nec malum quidem per se, nec natura nocens esset, tamen quia uetitum abstinendo, beneuolentiam domini obsequio sibi comparærent. Christus

Deut. 21

& 17

Prouerb. 21

Eccẽs. 4

Gen. 2

quoq; ut ad hanc nos potißimum uirtutem inuitaret, E cœlo, inquit, descendi, non ut meam ipse uoluntatem faciam, sed eius, qui misit me patris. Quamobrem affirmare non dubitem, in quo uera & stabilis est obedientia, adesse ei plurimũ, & ad hanc & ad futurã uitã bene, beateq; degendã.

De præceptis, quæ ad primum obedientiæ genus pertinent. Cap. VI.

QVoniam autem obedientia, ut dictum est, in tenendis præceptis uertitur, duplicemq; eam fecimus, primo loco dicendum uidetur de præceptis ijs, quæ ad primum illud obedientiæ genus pertinent, quæ ortum habet, ut dixi, à maxima, & uirtutum omnium excellentißima iustitia. Nam de secundo genere obedientiæ, sequentibus libris abunde disputabitur. Præcepta igitur alia priora sunt ac latiora, alia ut posteriora, sic & contractiora. Sed mihi de prioris obedientiæ præceptis libro hoc dicenti, placuit quædam primo loco tanquã in fronte cõstituere. Cætera ut quæq; fors tulerit, collocabuntur aut nullo, aut certe quamminimo delectu habito, nihil enim referre duxi. Primum igitur & omnium hominum commune præceptum est, rationi ut pareamus, eamq; ducem ac moderatricem sequamur in uita omni, & in dictis ac factis quibusq;. Qui enim rationem ita abijcit, ut contra eam nitatur, speretq; sine illa posse se recte aliquid & cum laude agere, is dignus est, qui iure inter belluas numeretur. Nam cum rationem abijciat, id abijcit, cuius gratia homines à belluis differũt, & cæteris animantibus præstãt. Recte etiam præcipitur, ut locis, negocijs, temporibus, ac personis, quas gerimus, nos accommodemus, nec concedamus Poëtis, ut materiæ seruiant. Nos uero in uita agenda, & rebus gerendis rationi hæc ipsa præcipienti repugnemus. Etenim cum ars omnis præceptis constet, sequaturq; rationẽ, nullus esse artifex bonus poterit, qui quæ facit nec moderatur, nec artis suæ præcepta seruat. Itaq; nõ aqua, nõ igni, ut aiunt, in pluribus utimur, quàm obedientia. Nam terram primo arare, mox iterum ac tertio uertere, deinde serere, occare, sarrire artis eius præpta sunt. Ars uerò rationem sequitur, quæ docet obsequi temporibus, regionibus, seminibus: quæ quanquam sensu & ratione carent, impellente tamen obtemperandi ui illa, quam rationis expertibus insitam esse dixi, parent naturæ, quæ & ipsa seruit Deo, cui, ut Cicero etiam ait, & mũdus hic paret & maria, terræq; obediunt. Age, quid in re militari tam necessarium est, aut duces ipsi à milite prius exigũt, quàm ut eum habeant quammaxime obedientem. Declarant hoc & tubarum cantus & signa, & quotidiana ferè ducum edicta, & quod sæpißime quæ capitalia non sunt, tamen

men quia nullum dari inobedientiæ locum uolunt, habent ea pro capitalibus, cum sciant maximas aliquando copias fuisse fusas paucorum militū culpa contra edictum agentium. Prædones quoq;, & qui piratæ dicuntur, quanquam iniustissimi sunt ipsi quidem, & ab omni ferè uirtute longe absunt, unam tamen obedientiam mirifice amplectuntur, cuius tantum apud eos studium est, ut signis agant pleraq;, atq; ex ipso sibilo remiges intelligant facere quid quenq; oporteat.

De quibusdam generalibus præceptis rationis. Cap. VII.

IT quoniã totus hic sermo futurus est de Obedientia, quã solus hominis esse dixi, is que ex omnibus animantibus unus est rationis particeps, quã sequi, et ad quam se adiungere in cunctis debet: dicendum etiam de ijs uidetur, quæ ratio ipsa iubeat. quam quidem partem attingã magis, quàm explicabo: ne si singula persequar, modum excedat oratio. Sunt igitur rationis præcepta illa quidem, ut nullus animi motus, nullaq; nostra actio aut electio recedat ab honestate: eosq; nos instituamus, ut nihil nisi quod honestum & iustum sit aut appetamus, aut agamus. Cogitationes quoq; ipsæ coërcendæ sunt. Etenim qui eas sic euagari permiserit, ut quod in obscœnis fit attrectationibus, blãdè illis, molliterq; indulgeat: difficile nimirum est, sola hunc mentis agitatione contentum esse, ut nõ *opera perficiat, quod longa est cogitatione meditatus. Nam etsi consentiunt omnes motus primos, & titillationes illas, quæ tum uisis, tum auditis excitantur, non esse iuris nostri, tamen si motus eos, & in primis dulcia sensuum delinimenta frequens ac blanda comitetur mentis agitatio, non modò nostri non erunt iuris, sed quod detestabilissimum est, sui nos iuris efficient, improbitatis, impietatis, & scelerum plurimorũ reos. Quòd si damnati in iudicijs etiam leuis cõtumaciæ pœnas luimus, plectimurq; à prætoribus & magistratibus: quibus nos affecturus est supplicijs Deus, qui cogitationum quoq; nostrarũ rationem est exacturus, ubi legibus suis, quæ perpetuæ quidem sunt, repugnantes fuisse conuicerit? Et quoniã duo plurimum in nobis possunt, ratio, & appetitus, atq; altera nos doceat quid uerum aut falsum sit, & quid probare aut improbare debeamus: alter uero quod quisq; sequatur, & à quo declinet: recte etiam præcipitur, ut ratio imperet, appetitus se obedientem præbeat. Cui præcepto qui paruerit (parêre autem omnes debent) ea sibi eliget atq; proponet, quæ prudentis uiri esse propria intellexerit.

*opere

De Prudentiæ officijs. Cap. VIII.

VNt autem prudentiæ munera, ut tum nobis, tum amicis, ciuibusq; & cæteris alijs recte consulere, utiliterq; debeamus, eaq; quæ utilia futura sint, publice priuatimq; prospiciamus, iusta tamen, honestaq; non deserentes. Ac tametsi non omnibus concessum sit uersari in magna Repub. aut moderari populos, & in paruis tamen oppidis, & in re familiari, & in ijs in quibus ipsi uersamur, quæq; ingenij nostri fuerint, licitum sit prudentiæ seruare præcepta, quod & uillici assequuntur, nedũ mercatores. Nulla enim res siue parua & angusta, siue magna & ampla absq; prudentia non modo non augeri & crescere, sed ne breue quidẽ tempus salua esse potest. Quisquis igitur in ijs se exercuerit, quæ ad se pertinere suaq; curæ & officij esse intellexerit, ab institutis prudentiæ minime receßisse censendus est. Nam cum prudentis intersit rebus suis prospicere, sibiq; & bene, & ex usu consulere, hoc efficere nequaquam poterit, qui ad ea quæ sui officij non erunt, operam suam conferet. Quæ præcepta qui seruare & parêre eis contempserit, is nec ciuis bonus, nec paterfamilias frugi esse poterit: sibi, patriæ, liberis, ciuibusq; inutilis, nihil sanè nec acute prospiciens, nec cum ratione sequens, aut deliberans cũ cõsilio: fraudibus hominum, & fortunæ ictibus semper expositus, quiq; & incognita pro cognitis habeat, & illis sic assentiatur, ut tanquam cæcus, uadensq; per itinera salebrosa & ignota, ad passus singulos erret, labatur, offendat, cõcidat in omni re & familiari, & ciuili. Quod si ridere solemus eos, qui incompertũ aliquid pro comperto afferunt: aut si ex ijs quæ iecerint, principijs struere aliquid tentent, quod ex illis oriri minime possit, quibus illum sibilis eijciemus è prudentium ciuium numero, qui sic peccauerit, ut non solum ignoret quid agendum sit, uerum id probet ac sequatur, quod sit uel maxime improbandum, tanquam agendis rebus omnino contrarium. Sunt tamen nonnulli, qui acute quidem perspiciant, & quid in agendo sit aut tenendum, aut abijciendum planè & intelligant & disputent. Vbi uero usus uenerit, destituti consilio, & tanquam manci inconsulte omnia & temere agant. Cum quibus male agitur, siquidem non in cognitione & perspicientia, sed ut Cicero inquit, uirtutis laus omnis in actione consistit. Cum autem actiones ipsas nostras quasi magistra quædã prudentia præmonstret & corrigat, doceatq; quid in agendo seruare ipsi debeamus, & à quo cauere (quod est uirtutis huius proprium). Hæc qui aspernabitur & audire parum uolet, is non modò prudens non erit, sed ne iustus quidem, aut temperatus ullo esse modo poterit. Verũ de iustitia & tempe-

temperantia postea. Nunc breuiter, quid in conseruandis fortitudinis, & constantiæ muneribus ratio ipsa præcipiat, explicabo.

De Prudentiæ, Constantiæq; muneribus. Cap. IX.

PRæcipit autem in primis, ut mortem, quæ quidem pulcherrima futura sit, non modo ne timeamus, uerum læti ad eã alacresq; accedamus, animo magno & res humanas contemnente, adeuntes pericula, quæ illam uideantur allatura. Nam cum fortibus uiris propositum sit, ut decus assequantur, sitq; hic quidam fortitudini constitutus finis. Ad hæc cum abiectissimus quisq; turpissimam uitam, honestæ morti anteponat, quis dubitet magnum illud quidem, & admirationis plenũ fore, quod è mortis contemptione comparetur? quam mortales arbitrentur esse, malorum omnium maxime formidolosum. Fallitur autem quisquis præclarum fortis nomen uindicasse censeat aut hunc, quem nec terræmotus exterreat, nec item alia, quæ ingenium hominis, uiresq; excedãt: aut illum, qui ante quàm periculum adeat, & tuba signum dederit, nihil non minitabundus ac ferox audeat. Nam cum fortis sit uiri mortem magis contemnere, quàm uitam odisse, fortem cum esse statuo, qui qua hominem se esse meminerit, timeat quidem: tamen non ut homuntio aliquis, aut muliercula, sed quàm uiro conueniat. Quippe qui in subeundis periculis neq; desertur à ratione, neq; abijciet animum, minimeq; cedet laboribus, aut succumbet ærumnis. Quin ubi in discrimen uentum fuerit, ita in acie, periculisq; uersabitur, ut mortem oppetat ante quàm destituatur animo. Quibus uero laudibus efferenda fortitudo sit, & quantis prosequenda meritis, Christiani maxime declarant. Eum enim qui pro religione, pro Deo ac sacris uitam amiserit, inter diuos referunt, & illius tanquam numini ædes ac templa dedicant. Huic enim ipsi Christiano pro aris ac focis in pugnam eunti, mirũ est quàm nihil omnino desit, immo quàm plene adsint omnia, quæ ad fortitudinem pertineant. Neq; enim aut pudore, aut metu aliquo pugnam ciet, neque sibi aut desperat subitis, improuisisq; casibus perturbatus: aut ita fidit, ut persuasum habeat nihil omnino sibi timendũ esse: non hic dolore commotus, aut offensione aliqua in hostem fertur, non fretus uiribus, aut militari disciplina aduersarium prouocat: non ut præda onustus redeat, uitã obiectat periculis: sed animo sedato uolens, sciẽsq;: & (ut ait Horatius) in seipso totus teres atq; rotundus certamen init, mortis adeò securus, ut non modo summum decus, sed summam, ueramq; beati

tudinem se credat adepturum, atq; inter diuos futurum, quibus cum æuo fruatur sempiterno. Rectè etiam monemur, ut animo magno & elato externa despiciamus, aduersáq; ita feramus, & ea quæ laboris atq; acerbitatis plena sæpe multa contingunt in hominum uita, ut non modò non succumbamus illis, sed uiribus etiam maioribus contra ea nitamur. Præstandum quoq;, ut inuictos nos aduersus corporis uoluptates geramus. Etenim qui dominandum eis se permiserit, licet hostem sæpius uicerit, & albis equis capitolium ascenderit, in magnis tamen uiris non est habendus. Qua in re illud iudicandum est turpissimum, quòd nonnulli ut eas adipiscantur, imperitæ multitudinis errore ducti, non tantum grauissimos labores suscipere, sed uitam etiam ipsam offerre parati sint: qui mihi nihilo plus agere uidentur, quàm ut cum labore ac periculo turpissimi euadant. Quod in primis ratio ipsa uetat, & tanquam ex eminenti suggestu nos alloquens cohortatur atq; confirmat, ut contra inhonesta, indecoráq; fortiter dimicemus, & ita stemus in acie, ut discedamus è pugna superiores: quòd his armis ac telis assecuturi simus, si quæ uulgus maxime admiratur & expetit, ea tanquam momentanea despiciamus, & quasi uenenis imbuta repellamus à nobis. Ne uincamini, inquit, cupiditate diuitiarum, quæ fortes uos facere minime possunt: at improbos, flagitiosos, detestabiles possunt. Neq; certabitis ut pecunias quammaximas possideatis solũ arcæ explendæ intenti, sed ut ne egeatis, ijsq; abundetis, quæ uobis liberisq; uestris, familiæ, cognatis, amicis ad uictum, ad cultum, & usus uitæ alios necessaria uisa fuerint, scientes illum esse diuitijs finem constitutum, ut recte eis atq; honeste possessor utatur. Cauebitis etiam, ne opes potentiamq; conuertatis ad uim afferendam, iniuriamq; faciendam. Neq; enim qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam, magni & præstantis sunt animi. Nec pro honoribus, magistratibus, imperijs ita contendere uelitis & digladiari, ut aut honestas deseratur, aut non interdum deponendi plus ualeat, quàm accipiendi ratio, quod uiri fortis est, uereq; magnanimi: non in honoribus aut magistratibus decus illud positum iudicantis, pro quo præstantibus uiris omnis solet esse contentio, sed in honestate & pulchritudine animi, qui non ad opinionem uulgi, sed ad conscientiam, seq;, suáq; ipse referens, non uideri quidem, sed esse talis uult. Scit enim nihil fictum, nihil fucatum posse cum fortitudine conuenire, in qua sint stabilia & firma omnia, contrà in illis læuia & caduca. Cauere etiam studiosissime oportet, ne secundis elati, & rerum copia effluentes, in luxuriam, superbiam, impotentiamq; dilabamini, quæ uitia fortibus uiris omni sunt studio fugienda: quippe quibus illud propositum esse semper debet, ut nullis animi per turba-

narbationibus, affectibusq; uincatur. Quid enim turpius, quàm quem aduersa nequijt fortuna frangere, eum frangat secunda? aut qui morti, quæ cum decore futura sit, non cesserit, cedat iræ, libidini, inclementiæ, crudelitati? Hæc præcepta seruantem licet fortiter, uiriliterq; & uiuere, & mori: contrà uero aduersantem eis abiecte, inconstanter, effœminate. Ac de fortitudinis institutis, quibus parêre & quæ seruare debeant, qui excellere inter homines uolunt, quam excellentiam sine hac, de qua disputo, obedientia, assequi nullus poterit, satis hic dictum sit.

De temperantiæ muneribus. Cap. X.

NVnc de temperantia, quam profecto in uoluptatibus & doloribus esse statuo, quanquam nec omnibus quidem, nec eodē modo, ut Peripateticis recte placet. Neq; enim intemperans aut is est, qui publice, priuatim' uc detrimento accepto dolet, aut amicorum ægre fert orbitates. Quo dolore quisit affectus, longissime absit à turpitudine atq; intemperantia. Sed nec ille qui bene de Repub. meritus, tanquam uirtutum suarum præmium sit aliquod consecutus, uoluptatem capit ex honoribus, Magistratibus, alijsq; publicis fungendis muneribus: eæ nanq; uoluptates non corpus, sed animum potius afficiunt. Quocirca cum in ijs, quæ corporis solum uoluptates sunt, uersari temperantiam uelint, uidetur temperatus is esse, qui in uoluptatibus, quæ tactione potissimum gignūtur, ipse sibi temperet: nec solum temperet, sed ubi uel carendum illis, uel abstinendum fuerit, æquo id ferat animo, cui etiam abstinentia ipsa iucunda sit. At intemperato & uoluptatem harum abstinentia grauis est, & carū carentia ægritudinem affert, atq; in capiendis illis nullus nec modus adest, nec mensura. Quod intemperantiæ uitium cum abiecti & degenerantis sit animi, recte præcipitur nobis, ut eas omnino uoluptates fugiamus: quas qui sequatur, is, ut ait Cicero, nomine tantum homo, re autē belua sit: cuius proprium est corpori inseruire, & ijs solum uoluptatibus, quas tum è pastu, tum è Veneris quærit rebus. Turpissimum enim genus est hominum illorum, qui in uentrem proiecti ac libidinem, ueluti sues, cœno sordibusq; uolutantur. Licet autem difficile admodum sit contemnere uoluptatem natura nobis insitam, cuius etiam uis tam late pateat, ut actionū, affectuumq; nostrorum sit comes, sequaturq; uel illa quæ agenda eligimus (cum honesta & utilia iucundi speciem præ se ferant) eo tamen magis contemni à nobis debet, quo laudabilius est rem natura insitam, & (ut ait Aristoteles) no biscum à pueris unà educatam, reprimere & continere. Nam qui eam sic

abiecerit, ut quasi radicitus euulserit, is mihi naturæ hominis uidetur oblitus, aut humana esse conditione maior, ut qui aqua & herbis in solitudine uitam ducunt, rerum Veneris omnino inscij, quales fuisse Anachoritas plurimos, & ipsum illum Ioannem Baptistam memoriæ proditum est. Verũ cum uoluptatis cõmune quidem nomen sit, & uoluptas ipsa nec semper, nec ubiq; sit turpis, non omneis corporis sensuumq; uoluptates intemperantes nos efficient, ut dum lyra delinimur, laboremq; solamur cantu, aut naribus admouemus flosculos, seu in Iocti aliquas, Gẽtilisue picturas egregias conuersi, in spectandis illis oculos pascimus, & tanquam ipsi reficimur. Quis autem quamuis durus, & acer uoluptatis contemptor nõ moueatur, ubi in aliquem facetum & urbanũ hominem inciderit? Vide quàm non sit hoc uitiosum, quod urbanitas uirtus est, & iocus nulli non hominũ aliquando concessus, cum etiam uideamus de Deo ac religione disserentes in templis, uti eo, quẽ tamen neq; multum, neq; petulantem oportet esse, sed libero homine dignum. Age quem suauissimi Poëtarum uersus mouerint, hunc'ne nos intemperantiæ accusabimus? An eum potius, quẽ cognouerimus Veneris resolutum illecebris, aut palato seruientem? Hunc enim quod uoluptates hæ communes sint cum beluis, illarum similem dicemus, Homerũ secuti, qui Vlyssis socios Circes carminibus, id est, fœdissimis uoluptatis delinimentis in porcos dixit fuisse conuersos. Quanquam uehementer etiam reprehendendi sunt, qui tum unguentorum, tum epularum capiuntur odoribus, quod his earum rerum memoria reuocemur, quarum ipsi cupiditate nimia teneantur. Quibus enim intemperãtiæ stimulis credibile est illum agi, qui inter odores positus, totum se fieri nasum optet? ut est apud Catullum, tametsi iocetur ille, ac facetus uideri studeat, quiq; adhibitus in cœnam obstupefactus potu atque pastu queratur de natura, quod tam breue homini guttur dederit. Satis compertum habeo Barcellonæ in Hispania, paucis ante annis Beltrandum cognomine Ferreriũ in Venere expirasse. Legi & Gallum equitem Romanum eodem intemperantiæ ac mortis genere è uita excessisse.

Coërcendas esse cupiditates. Cap. XI.

IGitur ut ab ijs cauere uitijs possimus, in quæ facile prolabimur, ipsa nos ad ea rapiente natura, recte præcipiuntur hæc, ut cupiditates illas, quas è nostris quidam concupiscentias uocare maluerũt, coërceamus. Coërcentur autem abstinendo & temperando. Quippe quarum natura sit usu ipso magis magisq; incendi & luxuriare, eo uerò cessante remitti atq; extingui. Quo magis enim Veneri, palatoq; conceditur, & curæ

plus

plus impenditur, hoc amplius titillantis illius uoluptatis appetitio crescit infinita & insatiabilis. Et quia nihil est tam seruile, & abiectũ, quàm uoluptatibus esse deditũ, illas maxime uoluptates coërcere conabimur, quæ partim cõmunes, partim propriæ dicũtur à philosophis, quas si eruere ne quierimus (quod enim firmius hæret, & radices naturaleis habet, euelli uix potest) pullulãtes certe, & in proceriores ramos exeuntes amputabimus, boni agricolæ exẽplo, qui ramos inutileis, nimisq; lasciuientes deputat, atq; ut Maro inquit, Luxuriẽ segetũ tenera depascit in herba. Quamobrem cibo & potu sic utemur, ut reficiamur quidem illis, nõ impleamur, deq; statu hominis eijciamur: ne dicẽdũ sit quod Terẽtianus ille, Vicit me uinum, quod bibi.

Sed hic, quod ebrium se esse sentiebat, minus fortasse uituperandus est. Illos uero quis ferat, qui inter ipsas epulas ea agũt, quæ dictu quidem turpia atq; obscœna sunt? Quosdam non delectant nisi exquisitißimi & quæsiti trans maria cibi, ac magno empti: quorum felicitas hæc est, potando, scortando, epulando, rem censumq; absumere, quales fuisse Montanum atq; Apiciũ legimus. Quid ille quàm studiosus palati fuisse credẽdus est, & gulæ semper seruiẽs, ut quidẽ fuit, Qui semel aspecti littus dicebat echi ni? Huiusmodi homines necesse est in dies intemperatiores fieri, cum quotidiana libidini suæ irritamentis his fomenta præbeãt. Quid de usu Veneris loquar & appetitu, qui tantas sibi uires capere interdũ soleat, ut neq; sexus, neq; cognationis discrimen haberi ullum permittat? Biblis, inquit Poëta Sulmonensis, in exemplo est, ut ament concessa puellæ,
Biblis Apollinei correpta cupidine fratris.

Et quoniam non tantum est autoritatis in fabula, nuper Ioannes Armeniacensis, ex Galliarum regulis, sororem suam ijsdem ortã parentibus duxit uxorem. Ferũt Brutios pastores pecudibus, equabusq; misceri solitos. Sed hæc non absq; rubore referri possunt: & licet reprehendantur à nemine, per seipsa ostendunt quàm sint turpia & flagitiosa, declarantq; quanta sit intemperantiæ uis ad postremam etiam immanitatem. Verũ ut quas dixi cupiditates coërcere possimus, præceptis ijs parendũ nobis est, quæ quidem iubent, ut neq; turpibus, obscœnisq; gaudeamus: neq; si honesta sit lætandi causa, ita efferamur gaudio, ut gestire uideamur. In altero enim præscribenda lex est, in altero modus retinendus, ut non modò non capiamur uoluptate rerũ earum, quæ inhonestæ sint, & indignæ homine, sed ut modum quoq; in illis retineamus, quarum delectatione honesta moueamur, & gaudio affici liceat: rursusq; ut oblatis uoluptatibus abstineamus, atq; ubi subductæ illæ fuerint, æquo id feramus animo. Voluptas enim tũ

absens, tum erepta per uim incredibileis solet dolores excitare. Videre licet apud Homerum quo animi furore, quaq; impotentia ob ereptã sibi uirginem Achilles rapiatur. Alcesimarchus ille Plautinus de nimio dolore, amorisq; impatiẽtia, audi quibus clamoribus caueam impleat. Credo ego amorem primum apud homines carnificinam commentũ. Hanc de me cõiecturam domi facio, ne foris quærã, Qui omneis homines supero atq; antideo, cruciabilitatibus iactor, crucior, agitor, stimulor, uersor in amoris rota Miser. & quæ sequũtur. Et tanquam parum hoc esset, ubi eius quam amabat, copiam fieri sibi desperat, gladium stringens, in quem incumberet, Accipe me, ait, ad te mors amicum & beneuolum. Intellexit Poẽta solere dolores hos quàm proxime ad insaniam progredi, ubi parum fuissent compressi. Ex his igitur satis apparet appetitum libidinis, si dolori indulgeatur, augeri adeò, ut mentem ipsam è suo statu persæpe deijciat. Quamobrem si temperantes esse uolumus, obedientiæ memores huiusmodi appetitus subijciamus rationi, nec (quod puerorum est) imperare nobis illos sinamus. Ipsisq; uoluptatibus cum offerentur, aut abstinebimus, aut in capiendis illis modum certe retinebimus. Turpibus uero & quibus minime debemus, nullo pacto delectabimur: nec si honesta lætabimur causa, modum abijciemus, neq; etiam frangemur dolore, ubi quibus frui consueuerimus uoluptatibus carendum nobis fuerit, sed illorum potius uicem, qui sic affecti fuerint, miserabimur. Cupiditatibus uerò hactenus afficiemur, ut cum maxime, tum mediocriter moueamur, atq; ad ea tantum cupienda, quæ cur cupiantur, ratio nos docuerit. Temporis quoq; memores esse oportet, & personæ quam gerimus. Demum in uoluptatibus cunctis illud maxime obseruabimus, ut neq; ualetudini noceant, neq; uerecundentur honestati, habeaturq; facultatum ratio. Quæ præcepta seruantes, & intra præscriptũ obedientiæ persistentes, nimirũ temperati erimus, fruemurq; uoluptatibus ijs, quæ tẽperantis sunt propriæ, eæ aũt sunt cum mediocritate & raræ. Nanq; & uoluptatem cõmendat rarior usus.

In Cistellaria.

De Continentia. Cap. XII.

Emperantiæ finitima est Continentia: nam & ipsa in eisdem existit uoluptatibus, latior tamen est continentiæ campus, cui & ira materiã suppeditat, & pecuniæ honorisq; studium. Qui enim uehementius irati excandescunt, aut de re amplianda, magistratuq; fungendo uerecundeò soliciti sunt, ut uicti cupiditatibus moderationis, honestatisq; metas pertranseant, hos quoq; incontinentes uocamus. Differt etiam ab intemperato

perato incontinens, quòd ille cum iudicet uoluptatibus indulgendum sem per esse, eas q; sibi & proponat, & eligat sequendas, nec sententiam mutat iudicio suo falsus, nec incepti pœnitet. Hic uerò nec ignorat fœda se facere, nec electione peccat, sed nimia cupiditate præceps rapitur, ut cum ait apud Nasonem Medea:

– Video meliora, proboq;, "
Deteriora sequor, – "

Vnde & pœnitudinis plena incontinentia dicitur. Igitur continentia cum recto utatur iudicio, nec in turpium cognitione fallatur, quæ quidem ipsa improbet ac damnet, soli rationi intendens, ad eamq; usq; se accommodans, recte nobis ab hac ipsa ratione præcipitur, ut rerum earum, quæ uoluptatem gignunt, primo delectum habeamus, deinde uitemus excessum. Delectus autem tũ probe habebitur, cũ ea è quibus uoluptates procreantur, secernemus: quorũ, ut Aristoteles tradit, alia necessaria sunt, ut cibus, potus, Venus, quæq; ad corpus tantũ pertinẽt, de quibus supra disserui, cũ de temperantia dicerem: Alia, quæ tametsi necessaria ipsa non sunt, expetenda tamen uidentur, ut domus magnifica, & in ea supellex egregia, ut prædia, tum rustica, tum urbana, ut multitudo clientium, ut opes in ciuitate, ut honores, ut tituli, & quæ alia uel numerantur in bonis, uel certè media sunt. Hoc igitur delectu habito, danda est in primis opera, ne cõparandis atq; utendis illis modum deseramus. Nam, ut Horatius ait,

Insani sapiens nomen ferat, æquus iniqui "
Vltra quàm satis est, uirtutem si petat ipsam. "

Horum igitur omnium, quorũ excessus tantùm improbantur, una hæc regula est, Ne quid nimis. Iure autem Salmoneus fulmine ictus à Poëtis dicitur, diuum sibi dum poscit honores. Quid illo dicto improbius? lucri bonus odor è re qualibet. Alexander tot regũ & nationum uictor, à fœdissima incontinentia non uno modo uincitur. Nam dum è deorum uult se natum semine, matrem Olympiadem ut impudicam accusat, Philippi patris ueluti abiecti homuntionis pudet, & Iouem libidine captum de nitidissimo cœli loco in immundissimas terrarum sordes trahit: hoc ipso incontinentior ac detestabilior, quòd dum Iouis se filiũ mentitur, scortis ac uino infra inquinatissimos deijcitur. Est & alia continentiæ laus, quòd cũ proprium constantiæ munus sit, dolori resistere, & æquo animo illum ferre: quasi parum hoc sit, contenta non est doloris ista tolerantia, nisi & cum uincat, ut eo magis constantiæ præferenda sit, quo pulchrius est uictorem è pugna discedere, quàm non uictum. Quamobrem ut continentes ipsi simus, uoluptates cohibendæ sunt, dolores q; superandi: in primis excutien

da mollities, quam & pannus bombycinus urit. Quod ut facilius assequamur, Cicero audiendus est, à quo quia multa de temperantia, continentiáq; disseruntur, placuit eadem illa paucis referre. Præcipiuntur autem hæc maxime, ut in omnibus dictis, factisq; animum à perturbationibus liberum habeamus, ne libidine, aut metu aliquo commoueamur, aut uoluptate nimia gestiamus, néue in sermonibus aut cupiditas, aut pigritia, aut ignauia, aut aliquid tale appareat, in primisq; ne falsa præsertim de nobis prædicemus. Ludo quoque, ac ioco sic utendum, sed tum cum grauibus serijsq; rebus satis fecerimus, ut illiberalitas, petulantia, obscœnitas omnis absit iocantibus. In ludis etiam is modus retineatur, ne nimis profundentes omnia, aut elati, in turpitudinem aliquam dilabamur. In ornatu quoq;, & corporis motu, ac statu studendum esse, ut ab omni, quod abhorret ab oculorum approbatione, fugiamus, sequendumq; esse maxime rerum ordinem & temporum opportunitatem. Ab ijsq; artificijs & quæstibus cauendum, qui improbentur, & illiberales habeantur ac sordidi. Dandam etiam in primis operam, ne contra uniuersam naturam contendamus, ea tamen conseruata propriam sequamur, exquiramusq; in omnibus quid sit illud quod deceat. Atq; hæc quidem à Cicerone in hanc ferè sententiam præcepta traduntur. Christiani uero omnem etiam usum Veneris, præterquam si cum legitima uxore res habeatur, damnant. Toro quoq; geniali modum statuunt, cæteros coitus ita condemnant, ut inter septem illa peccata, quæ mortalia dicuntur, numerent res Veneris. A uitio quoq; palati ac uentris, quod nunc gulam nominant, tantopere abhorrẽt, ut non modò temperanter uesci iubeant, prohibeantq; comessationes & intemperata conuiuia, sed nec omne cibi genus utendum permittant, uelintq; diebus ac temporibus statis abstineri carne, ac semel quidem die & parce esse. Omnis etiam sermonis, qui aut mollitiem, aut cupiditatem, aut turpitudinem habeat aliquam, rationem reddendam, pœnamq; luendam censent. Verum ego dum plura persequor, longius progressus sum, quàm promiseram. Quamobrem finem his statuo, ad alia diuertens, quæ dicenda relinquuntur.

Seruandas esse leges. Cap. XIII.

IN primis autem uersari obedientiam in seruandis legibus illud planè docet, quod initio dixi, leges ipsas eò pertinere ac respectare, ut secundum omnem uirtutem uiuatur à ciuibus. Quamobrem cum de uirtutum ipsarum præceptis, si non plurima, quod disputationis huius nõ erat,

erat, sed pauca quædam ex tanta copia, carptim, atq; ut magis necessaria uisa sunt, dixerim: quia & res ipsa, & ordo præceptionis huius postulat, de Legibus quoq; aliquid dicam. Sunt autem leges aliæ naturales, aliæ humanæ, quædam & diuinæ. Naturales eædem semper sunt, & ubiq; gentium. Nunquam enim naturale illud mutatur præscriptum, ut uitam, corpusq; tueamur omnes, acclinemusq; ea, quæ uideantur nocitura, aut ut prolem appetamus, siue ut nunquam manum ipsi nobis conscisamus. Nam & Cato, qui libertatis, ut dicunt, causa, & mortales alij, in quorum numero & philosophi, qui ex uitæ contemptione mortem sibi attulisse memorantur, naturæ legibus parum mihi uidentur obtemperasse, quanquã & Cato, & quos dixi, non carent defensoribus. Iubet etiam hæc ipsa natura, ut uitam, corpusq; tueri sic neminem offendere, immo etiam cum possis prodesse, mœrentem consolari, qui feratur à torrente, ubi possis opem ferre, uiam percontanti monstrare, non prohibere lumen accendi de lumine, non arcere sitientem à profluente. Hæc quoq; naturali lege hominum generi præscripta sunt, quæ seruare omnes debent, quorum qui contemptor fuerit, is conscientiam suam iudicem si fecerit: haud uereor, quin ea iudice seipsum damnet, timeatq; illius flagellum, quem ne cogitationes quidem ullæ nostræ latere possunt. Quærere item quæ sit natura summi boni, quæ rerum aliarum, unde nascantur singula, quis cœli motus, & stellarum, quis ordo in rebus, & quæ mensura, quid uirtus sit, & an alia sit maior alia, hæc quoq; à natura iubemur. Quisq; tamen pro captu atque ingenio suo. Nã in primis natura ipsa hominis hoc præcipit, quippe quæ infixit animis nostris, ut scire & nosse cupiamus. Cuius rei maximũ hoc & certissimum indicium est, quod etiam illa, quæ nihil neq; uoluptatis, neq; utilitatis sint allatura, scire ipsi cupimus, laboramusq; ut intelligamus, ac sciamus illa quæ sciri, intelligiq; posse diffidimus, quæq; omnibus ante nos seculis incognita latuerint. Atq; ubi cognita fuerint, aut omnino nihil, aut certè parum sint laudi additura. Sunt tamen ex ijs, quæ naturæ continentur legibus, quædam homini cum beluis communia, ut prolem cupere, ut pastum quærere, tempestatesq; uitare & æstus. Sed nos me tiri nõ decet, quid, aut quousq; commune sit homini cum bestijs, sed quid sit, quod natura ipsa præcipit. Nam & illa, quæ communia sunt, aliter nobis atq; illis præscripta sunt. Beluæ nanque peccare non possunt, homines uero possunt: atq; utinam possent, dum ne sponte uellent.

De Legibus diuinis. Cap. XIIII.

Iuinarum legum aliæ ad Deum, aliæ ad homines referũtur. Ad Deum, ut ea quæ iubentur à Christo, quæq; per Mosen credũtur à Deo Iudæis præcepta: qualia sunt, quæ decem mandata dicuntur, Deum unum colito, Sabbatum ab opere cessato, & sanctum habeto, Parentes uenerator: & quæ reliqua sunt. Sunt tamen apud Mosen permulta, quibus nõ modò Christianorum, uerumetiam Romanorum leges aduersentur. Sed illa Iudæis præcepta sint, nos nostris legibus pareamus, quorum Christus est autor. Alia ita sanciuntur, ut qui secus egerit, reus sit. Alia magis uidentur admonere & hortari, quàm cogere, quale illud est: Vendito quæ habes omnia, & largitor pauperibus. Præcepta igitur eo studio, diligẽtia, & opera seruanda sunt, ut ne digitũ quidem, ut dici solet, ab eis excedatur. Quæ uero admonent, consiliq; rationem habẽt, ea ita sequemur, ut sciamus nostri esse arbitrij, quousq; placeat obsequi. Ad homines autem referuntur illa, quæ à sacerdotibus & pontificibus decreta sunt. Quorũ nonnulla præcipiuntur omnibus: ut confiteri peccata sacerdoti, & piaculum pœnitendo agere: quædam quibusdam, ut quæ sacerdotibus tantum. Sunt etiã quæ credere iubeamur, ut Deum è Deo genitum, & Virgine incorrupta natũ. Alia quæ pro certo sperare atq; expectare debeamus, ut animas redituras in sua corpora, & die suo Deum illas ad tribunal citaturum. Alia, quæ agere, ut templa adire, sacrificijs adesse, sacerdotibus & egenis stipem offerre: à plurimis non modò iubemur continere, sed coërcenur etiã pœna proposita. Nam qui sacerdotem percusserit, hunc è templis atq; hominũ consuetudine leges eijciunt, & sacris arcent, quodq; aqua & igni interdictũ illi sit, uetant sermonem cum eo seri, aliquidq; omnino contrahi. Ad hæc cogimur ad uenerationem, ad cultum. Sunt etiam quæ etsi lex credi atque expectari iubeat, tamen non interfit dum credantur, quomodo ea credantur. Cogimur enim credere animas, ubi solutæ fuerint corporibus, suo quodam tempore ad illa reuersuras, foreq; ut tunc reuiuiscamus omnes. Reuiuiscamus autem adolescentes ne, an ætatis qua quisq; mortuus est, de quo quæstio, arbitrij nostri est, in alterutram uelimus opinionem cõcedere: habent enim opiniones hæ autores suos, graues certè & eruditos homines. Sunt & alia quæ constantissime quidem teneri, omniq; è parte credi oporteat, ac siquis secus sibi persuaserit, deq; ijs modo aliquo dubitauerit, habeatur in hæreticorum ac perditorum hominum numero, atq; ea necesse sit, ut & profitearis: & ubi usus euenerit, asserendis illis digladiere, atq; emoriare prius quàm abneges.

De

De Legibus humanis. Cap. XV.

Vmanæ leges dictæ sunt, quòd earum autores homines in communem illas utilitatem, ac recte uiuendi usum tulerint, eaq; scripto sanciunt, quanquam & interdum consuetudo uim habet legis. Ex his ciuile ius emanauit, quo populi, nationesq; temperantur. Est & municipale ius, quod singulæ ciuitates priuatim sibi statuerunt: & item gentium, inde dictum, quòd gentium in id uoluntates cõsenserint. Quamobrem & iura ipsa seruanda sunt, & legibus parendum est, ut cum ad cœtus colendos, societatemq; retinendam nati simus, munus impleamus nostrum. Et quoniam hæc omnia non tam discenda præcipimus, quàm statuimus seruanda, placuit quod in bene constitutis fit urbibus, latas leges conscribere, easq; referre in tabulis: quod nec Plato in Republica illa sua facere dubitauit, nec qui eum imitatus est Cicero.

Quarundam legum constitutio. Cap. XVI.

Ppetitum rationi subijciunto, eaq; & dux & moderatrix esto, ritus patrios pie seruanto, legibus parento, temporibus obsequuntor, personam locumq; obseruanto, animi motus cohibento, ab honestate ne facessant. Iusta expetunto atq; agunto, mentem à prauis cogitationibus cohibento, consulunto rectè. Prospiciunto cautè. Notis artibus operam danto. Vireis, ingeniumq; metiuntor. Mortem decori posthabento. Despiciunto externa, aduersa ferunto constanter, ac ferendo superanto ea. Turpia atq; indecora omnia cauento. Diuitias, magistratus, honores ne admirantor, néue illorum ergò fœda agunto. Iniuriam ne inferunto, sed propellunto eam. Superbiam abijciunto. Doloribus ne cedunto, néue uoluptatibus corporis sinunto capi, sed illas temperanto atq; cohibento. Animum excolunto, & à perturbationibus liberum habento. In cunctis retinento modum. Si quis aduersus hæc fecerit ue, senserit ue, huic Deus iratus esto, ne illius manes quiescunto.

LIBER SECVNDVS.

IOVE, inquit Socrates apud Platonem, philosophi sunt & reges, mihi quidem à Ioue, id est, deo: non reges: modò & philosophi, sed optimi quiq; uiri uidentur esse. Nam cum ab illo, qui est & maximum, & uerum, & perfectum bonum, cætera emanent bona omnia, nec iustitia profectò, nec uirtus ulla, quæ uera animi bona sunt, absq; illo summo & consummato bono in cuiuspiã uenire possessionẽ possunt. Ac tametsi malorum ferè omnium ipsi nobis & causam præbeamus, & materiam, nullusq; nec maior, nec pernitiosior nobis sit hostis, quàm appetitio, & opinio nostra, quæ sæpenumero obliqua & falsa est, bonorũ tamen origo & causa est à Deo, à quo & ratio, bonum autem seiungi à ratione nequit. At malum cum sit tum auersio, tum secessio, deflexusq; à ratione, sequaturq; opinionem, quæ dux est & autor incerta, à Deo utique non erit. Et cum ratio secundum naturam sit, malum autem à ratione semper abhorreat, & ab illius spacio, curriculoq; longe deflectat, erit & malum cõtra naturam. Quocirca cũ uirtutes, ut dixi, uera animi bona sint, & firma possessio, quãquam ne ipsæ quidem natura nobis insunt, sed usu, actioneq; comparantur nostra uitia, quæ his aduersantur, & mala erunt, & quodammodo contra naturam erunt. Omnium uero uitiorum pessimum ac deterrimum est illud, quod aduersus naturam maxime nititur, & à ratione quamlongissime abit. Nititur autem aduersus naturam illud maximè, quod est contra uniuersam humani generis communitatem, ac rectorem eius, id autem est iniustitia. Manifestum est igitur iustitiam, quæ huic aduersatur, maximam esse uirtutum omnium, & humano generi maxime conducentem. Nam cum sit uniuersum genus hominum quasi una quædam ciuitas, cuius hæ, quas incolimus urbeis, sint ueluti partes quædam, ipsæq; constent domibus ac familijs: domus uero hominibus primũ docet iustitia, quales ipsi erga parentes, uxores, liberos, nepotes esse debeamus, deinde in cæteros cognatos ac necessarios, qui domos sibi alias cõstituerunt, & cum una, ut Cicero ait, domus eos non caperet, tanquam in colonias exierunt, tum erga uicinos, tribules, & ciueis alios, itemq; & hospites, & peregrinos, admonens nos hominum non modò eiusdem gentis, nationis, linguæ, uerum & illorum, qui extremas quoq; terras incolant. Et quoniam huius, quem dixi, uniuersi cœtus hominũ rector est & moderator Deus, in primis iubet, ut eius memores, primos illi ac maximos honores tribuamus, pietatemq; colamus ac religionem. Sed nos Roberte de

iustitia

iustitia illa, quam totam esse uirtutem diximus, superiore libro satis expli cauimus, & quantum uisum est necessarium, disseruimus: restat nunc dicendum de iustitia hac, quæ pars est eius. Cuius cum proprium sit, cuique quod suum est reddere, declaratur nobis, eius officia ad alios potissimum pertinere, ipsamq; in commune niti, ac late ad plurimorum res conferre. Nam qui uoluptates contempserit, aut liberorum orbitatem æquo animo tulerit, is quidem sibi ipse temperatus & constans est. Hocq; eius factum ad alios minime pertinet, nihil ferè aut publicam, aut priuatorum cuiuum utilitatem adiuuans, præterquam si exemplo ipso profuerit. At qui nec opum in ciuitate, nec autoritatis in senatu, nec agri inter uicinos, nec pecuniarum inter eos, quibus cum cõtrahit uindicare sibi plus uoluerit, quàm quod sit suum, is & erga alios uirtute utitur, atque in commune consulit, quando ciuibus alijs, qui suus cuique locus est integrum relinquit, eadem trutina, pariq; mensura, & sibi, & alijs metiens, ut recte mihi dixisse uideatur, quicunque dixerit cæteras uirtutes ferè omneis utentis proprias esse, iustitiam autem communem & publicam. Quamobrem iustitiæ huius uidetur propria esse ea mensura, quæ plus & minus distinguit inter homines, ut ex æquo cuique distribuatur, caueaturq; ab iniquo. Cum autem non in honoribus aut pecunijs solum, uerum etiam in emendis, uendendis, & commutandis rebus, quæ quidem sponte ipsi nostra facimus, hocipsum plus & minus quæratur. Quinetiam in illis, quæ inuitis nobis fiunt, ut cum aut surripiuntur nobis nostra, aut uis affertur aliqua, uidetur iustitiæ huius duplex esse diuisio. Est enim una eius species, cuius proprium est curare, & cauere ne in creandis magistratibus, conferendis honoribus, reddendis præmijs, ciuilibus ue muneribus partiendis, neue in dispensandis ærarij pecunijs, rebus que item alijs, quæ diuidendæ ac distribuendæ sunt inter ciueis, aliquid plus, minus ue fiat, quàm quod æquum, iustumq; uideatur. Est enim eorum omnium dispensatrix optima. Altera uero, quæ in faciendis commercijs, & contrahendis rebus, iisdemq; & metiendis, & corrigendis uersatur, quales sunt emptiones, uenditiones, mutua, depositæ, & quæ sunt generis eiusdem, quæ uoluntaria dicuntur, & in quibus pacto conuenitur. Ad hanc quoque pertinent & ea, quæ in inuitos partim clàm, partim aperta ui patrantur, ut furtum, compilatio, uerberatio, rapina, quæ iuris prudentes maleficia uocant. Igitur cum horum omnium ad iustitiam cura pertineat, uidetur proprium eius munus esse, metiri singula, & tanquam appensa in scapulo examinare, ut iusti, æquiq;, itemq; & iuris, & legum ac boni partes in ciuitate tueatur, reijciatq; ac castiget

quæ uideantur his contraria. Nam iniusta iniquaq; prohibebit, repellet iniurias, & in eos qui nocentes sunt, animaduertet, nequid omnino cõtra leges, contraq; bonum fiat uel à ciuibus, uel à peregrinis. Verùm cum non sit præceptionis huius subtilius hæc nunc quærere, & ad alia festinet oratio, restat enim illo de genere Obedientiæ dicendum, quæ ab hac ducit originem (nam de principe, maximaq; obedientia superiore libro si non plene, pro re tamen satis dictum est) iactis fundamentis, quæ operi huic construendo necessaria uisa sunt, tandem ad nostra ueniamus. Perinde igitur ut iustitiæ officia conferri debent à parentibus in liberos, à maritis in uxores, ab heris in seruos, itemq; à regibus in subiectos homines, à magistratibus quoq; in priuatos ciueis, et à ducibus in milites, necnõ & à põtificibus aduersus sacerdotes, ita et ab his omnibus exhibẽda est in illos obseruãtia & obedientia. De qua ordine quidẽ, ac pro suscepta materia disputabimus.

Laudes Obedientiæ. Cap. I.

LIberos parentibus obtemperare debere qui neget, certè arbitror esse neminem. Cum enim nos genuerint, educauerint, instruxerint, conferantq; quantum in ipsis est, omnia ad uictum, cultumq;, & alios uitæ usus necessaria, innumerabilesq; labores sponte suscipiant ad res comparandas: non modò ne egeamus in uita ipsorũ, sed post mortem, ut ijs etiã affluamus: quam pro tot tantisq; beneficijs referre eis gratiam possemus, non haberemus, nisi nobis obedientia illam sufficeret. Quis igitur digne laudare eam poterit? quæ ne erga illos, quibus maxime debemus, ingrati simus, sola efficit, præstatq; uti ex sese, quasi perenni quodam fonte perpetua manent officia: quæ qui non hauriat, is indignus uita hac, ut certe est, meritò uideri potest.

Patri quàm matri liberos magis debere. Cap. II.

QVanquam autem quæri solet, matrí ne, an patri plura debeamus: primæ tamen partes patri conceduntur, & propter naturæ excellentiam, & propter magnitudinem atq; ubertatem beneficiorũ. Nam quod matres filios decimũ ferant mensem, & cum uitæ enitantur periculo, naturæ, hoc est, propagationi consulentis, non muliebris electionis, quod in bestijs apparet. Et tamen licet primæ partes iure patri cedãt, hoc in primis exigere ipse à natis debet, ut illam quàm se magis reuereantur, utq; ad illius nutum præstò sint semper. Et quoniam molles sunt earũ animi

mi, & ad iram ac dolorem faciliores, atq; ut Terẽtianis utar uerbis, grauiter aduertunt, quæ non reris, danda est à liberis opera, ut uel libentius earum obire iussa uideantur, & reuerentius cum eis agere. Sunt enim officia quædam, quæ optandum sit à patribus, ut in matres prius ac studiosius conferantur à liberis.

Quæ sint cum Obedientia coniungenda, quæ etiam uitanda. Cap. III.

T quoniam obedientia has secum habere debet comites diligentiam & attentionem, duo in primis obseruanda sunt à liberis: unum, ut & statim & studiosè imperata faciant: alterum, ut non semper expectent, dum à parentibus, quod factu opus sit, iubeatur, sed illud animo & cogitatione præcipiant. Quædam enim satis non fuerit, si confestim ubi à parentibus iussa sunt, liberi exequantur. Nam nec semper expectandum hoc est, & ubi tempus postulare uisum fuerit, sponte efficiunda sunt ab eis. Ferdinandum Neapolitanorum regem (quem obedientiæ in patrem uerum exemplum esse omnes quidem consentiunt) narrantem audiui sæpius nullam se patre uiuo neq; maiorem illis, neq; parem cepisse uoluptatibus, quas ipse caperet, cum patris consilium cogitatione præuisum opera anticipasset: contrà nihil sibi neq; grauius, neq; existimatione sua indignius solitum accidere, quàm cum maiorum rerum occupatione impeditus, patri adesse non poterat, etiam ad minima quæq; ministeria, singulisq; momentis. Tertium est, ut animo uolente, & uultu ipso lubentiam (ut Plautino utar uerbo) præseferente pareatur: cauendumq; in primis, ne aut negligentes, aut inuiti facere aliquid uideamur ad imperata facienda ueluti hæsitantes, quiq; nullam prius cogitationem aut curã adhibuisse iudicemur. Pariunt hæc odium, redduntq; operam ingratam. Horum trium fundamentum est amor, præstat enim amor tum hæc, tum alia multa: quæ non modò negligenda non sunt, sed uel summa cura seruanda ab illis qui obedientes, officiosiq; in parentes filij esse uolunt. Nam ubi uerus amor abfuerit, necesse est absit etiam reuerentia, pietas, cultus: quibus remotis uera esse obedientia nullo modo potest. Oportet in cunctis quoq; officijs prudentiam adhibere, ordinem seruare, & modũ retinere. Nam cum sit prudentia dux quædam actionum nostrarum, ac sine ea nihil neq; rectè, neq; cum consilio uideri possit factum, sitq; ordo & rerum & temporis dispensator optimus, remota prudentia, ordineq; contempto frustra nititur filius, aliud nihil agens, quàm ut patri imprudens, minimeq; compositus

apparcat. Gratum autem patri uix aliquid esse potest, quod proficiscatur à filio absque prudentia & ordine. Porrò quod gratum non est, gignit ex se fastidium, contemptum, odium. Fastidio autem & odio esse atque contemptui, uidetur obedientiæ ipsi uel multum aduersari, cuius studium est uelle patri quãmaxime placere, mirificéq; ab illo amari, & in pretio esse. Nam modum abijcere, quæ est mensura tenens regulam inter parum & nimium, hominis est aut deficientis in cunctis, aut gaudentis excessu. Vtrunq; autem maxime uitiosum est. Et de nimio quidem nunc uerba facimus: non quod peccare quis possit nimium parendo patri, nemo enim in hoc excedit, immo ut est apud Plautum:

» Nunquam nimis curare possunt parentem filiæ.

Sed de eo dicimus nimio, quod modum in agendo deserit, quod cauendum in primis est, quamuis nonnunquam & in quibusdam excessus ipse sit medium. Sunt & parentes ipsi morosi aliquando, ut qui nihil nisi quod imperatum sit, fieri à liberis uelint, nullamq; ipsi in præcipiendo legem seruent aut temporis, aut loci, quod durum & difficile admodum est. Tamen quoniam in difficilibus (quod etiam prouerbio docemur) uirtus perspicitur, erit filij officium patris ingenium probe nosse & callere illius mores, ad quæ noscenda adhibebit studiũ & diligentiam, obseruabitq; illius uultum tanquam dari expectans signum. Paternæ quoq; intempestiuitati, ut hoc utar uerbo, patientia medebitur, nihil aut durum, aut intempestiuum ducens, quod pater iubeat: & quamuis ita sit, æquo tamen animo & uolenti aget illud. Rectè igitur hoc, atq; ex usu, sed & alia multa sæpe dicere te Roberte memini, fidelissimam obedientiæ ministram esse patientiam. Contrà uero sunt, quos delectet ante occupatum officium, quin ipsi ut filios habeant parentiores arte quadam adhibita, cum maxime imperant, tum minime uideri uolunt imperare: quod ubi filius norit (nosse autem planè debet, nisi omnino ignauus & hebes fuerit) nunquam committet, ut officium suum à patre desideretur. Duo tamen maxime cauenda sunt: alterum ne nimis festinet, & quasi præcipitet operam: alterum ne quid agat, licet spectare uideatur ad obedientiam, quod illius offendat animum: quod ne accidat eo maiore attentione procurandum est, quod huiusmodi homines dolere grauius solent, & offensionem animi non modò uerbis non declarare, sed uultu etiam tegere. Et tamen quia necesse est aliquando accidere: nemo enim tam prudens & cautus est, ut non interdum labatur & peccet: studebit filius, aut ipse coràm supplex, aut per alium impetrare à patre ueniam, fatebiturq; peccasse se quidem, & dicet admissum non offendendi studio, sed imprudentia & opinione sua se esse deceptum.

Vera

Vera enim obedientia etiam in peccato perſpicitur, cuius tanta uis eſt, ut pro magno peccato paululum ſupplicij ſatis ſit patri, ut ait Terentius: ac tum multo magis, cum preces ſequetur opera, quæ declaret animi pœnitentiam. Sunt etiam qui amorem in filios diſſimulent: & quamuis grata ſint quæ ab illis in ſe conferantur, minus id oſtendant, idq; eo conſilio, ne filij reddantur aut negligentiores, dum amari ſe nimium à patribus intelligunt, aut inſolentiores, dum ſua omnia grata illis eſſe ſentiunt. Quamobrem oportet non deterreri propterea ab officio, aut animo minus liberali morem gerere: Sed conſulet ſeipſum filius, & ubi recte & cum ratione à ſe factum intelliget, iudicio ſuo contentus non expectabit à patre laudem, quam ſcit ab illo non inuideri ſibi alicuius peccati cauſa, ſed conſilio & arte præteriri. Quinimmo magis ac magis animum tunc eriget, & contendet opera, ut obtemperantis omni è parte munus impleat filij. Quamobrem iure magna obedientiæ uidetur eſſe pars, patris ingenium noſſe. Et quoniam de nimia indulgentia naſci ſolet contemptus, ut quotidie uidemus, in primis cauere oportet, ne patris lenitas, & probata ſemper illi ſtudia noſtra reuerentiam minuant: imitandiq; ſunt ſtrenui & fortes milites, qui quanto magis laudari ab Imperatore operam ſuam uident, tanto alacrius imperata faciunt, ſeq; periculis obiectant. Hiſtrio quo magis probari ſe intelligit à ſpectatoribus, hoc amplius populo ut placeat contendit. Ergo quod miles duci, non præſtabit filius patri? & quod Hiſtrio in re ludicra omni arte ſtudet, id negliget filius in re maxime graui? Incredibileis enim excitare iras ſolet lenitas iſta, ubi ſe contemptui eſſe uidet, hinc illæ graues iacturæ in tabulis & in legando & inſtituendo. Debet igitur tanto propenſior in patrem eſſe filij uoluntas, & eo acrius moris gerendi ſtudium, quanto illius in ſe facilitatem ac beneuolentiam experitur indies maiorem. Eſt etiam magnopere uitanda ineptitudo, plurimum enim detrahit gratiæ: atque ubi maior fuerit, parit etiam deſpectum. Sunt tamen quidam partim ita in loquẽdo inſulſi, partim adeò in agẽdo inepti, ut nulla poſſint arte corrigi. Horum ſtudium illud erit, ut ne appareant ineptiſſimi, & in quo natura deſtituti & manci ſunt, ſaltem uoluntate id penſare uideantur. Tantum enim in uoluntate ipſa ſolet eſſe poſitum, ut quod ineptum ſit, efficiat ſæpenumero non ineptum, præſtetq; ut non ſemper exigatur à nobis illud, in quo à natura deſerimur.

Obedientiam non debere à metu aut utilitate proficisci. Cap. IIII.

T cũ duo maxime liberos uideri posſint impellere, cur obſequantur parentibus, metus & utilitas: illum ego filium mirum in modum probauerim, qui patri ſit obſequens non metus cauſa, uel utilitatis ſpe, ſed quia patrẽ amet, & officium ſuum facere per ſe ſtudeat: quales noui aliquos, qui patres habent tum ſumma facilitate præditos, tum extrema rei familiaris inopia laboranteis, quos nec timeant, cum ſciant illos ne ſcire iraſci, nec ab eis expectent quippiam, cum nihil poſſideant. Sed tamẽ cum difficile dictu ſit liberos patrem non debere metuere, eum liberis metum cõcedemus, qui ſit minime ſeruilis, ducatq; ortũ ab amore & reuerentia, quãquã & pueri et adoleſcẽtes neceſſe eſt ut flagellũ aliquãdo timeãt, & pædagogi ſentiant ferulas. Eſt etiam ætas illa meticuloſa, & probatũ in puero ſignum metus. Quod uero ad utilitatem attinet, nolim ego dari mihi filium, quem obſequendi mihi moueat utilitas, ſed qui tum cum pareat, intelligat ſe ipſum maxime ſibi prodeſſe, & rebus ſuis optime conſultum ire. Debet enim utilitas ſequi officium, non officium ſeruire utilitati: quamuis nonnunquam & perentes ipſi, ut natos habeant ad audiendũ faciliores, mercedem proponant aliquam. Etenim in parentes officioſum eſſe utilitatis tantum gratia, mercenarij eſt magis quàm filij, nec expetitæ mortis ſuſpicione caret. Siculi illi fratres Amphinomus et Anapius euadere pedum pernicitate flammas poterant, relictis parentibus, & ſuccedere auitis bonis, adepturi ex illorum morte ſine infamia ulla patrimoniũ, immo cum utilitate etiam multa, quæ nulla quidem erat è uita. Erãt enim parentes ipſi in ultima ſenectute conſtituti, & annis graues atq; inutiles. Quos tamen ceruicibus impoſitos per medios ſæuientis Aetnæ igneis tulerunt adoleſcentuli: non utilitatis ſpe aliqua, uerum cum maximo uitæ diſcrimine, & ſummi in parentes ipſos amoris, pietatisq; teſtimonio. Et quanquam minus eſt autoritatis in fabula, Aeneas tamen ille, qui apud Virgilium Anchiſen patrem humeris ſuis per hoſtium tela, conflagrantiumq; domorum incendia, & ruinas portat, docet amandos eſſe parentes: nõ utilitatis præcipue cauſa, ſed ut naturæ pareatur, hoc ipſum iubenti, & Deo in primis, cuius iuſſu dant tela locum flammæq; recedunt. Paucis ante annis iuuenis quidam, cuius nomen excidit, Lipare Neapolim profectus, ut patrem à prædone redimeret, ſponte ſe in ſeruitutem dedidit, patreq; in libertatem reſtituto, qui erat iam ſenior, ipſe remo addictus manſit in poteſtate prædonis. Quæ nam hic erat iuueni utilitas? immo quod non potius

damnum?

damnũ? immo quid ad hanc pietatem addi posſit, profectò nihil eſt. Quam obrem uenerandi, colendiq; parentes ſunt, non ut lucremur, quod mercenariorum & fœneratorum eſt (quamuis nullum ſit hoc ipſo lucro uberius) ſed ut & naturæ, & Deo pareamus, poſt quem excepta patria primus honos & præcipuus cultus debitus eſt parentibus.

Obedientiæ ſtudium augendum ſemper eſſe. Cap. V.

VIdendum quoq;, ut creſcat cum ætate ſimul & augeatur obedientia. Nam ut ſit inobedientia ſemper deteſtabilis, deteſtabilior tamen eſt in iuuene, quàm in adoleſcente: & in hoc, quàm in puero, in quo propter ætatem nõ datur tantum loci contumaciæ, & peccatum ipſum facilius promereretur ueniam.

Senecluti & ægritudini obedientius ſatisfaciendum. Cap. VI.

AEgris quoq; quàm ualentibus, & ſenio confectis quàm in media ætate conſtitutis obſequendum ſtudioſius eſt. Quo tempore non ipſis modò parentibus, ſed morbo quoq; & ætati multa tribuenda ſunt. Nam & ætas, & morbus multa per ſe iubent, & tum præcipue pietas oportet uim ſuam ut oſtendat, quæ quidem imperet, ut liberi perſuaſum habeant ſibi ſe planè non ſatisfeciſſe, quamuis ſatisfecerint parentibus. Adoleſcens apprime nobilis, cum è graui quodam uiro quæreret, qua potiſſimum ratione & patri, & ſibi parendo atq; obſequendo ſatisfaceret: Virtutem, inquit, ſi colas, cui qui deditus eſſet, illum & parentibus, & ſibi, & cæteris omnibus mirifice ſatisfacere.

An obediendum ubiq; ſit parentibus. Cap. VII.

ADmonuit locus hic quæri debere, faciẽdáne ſint omnia quæ parentes iubeant. Quis autem dubitet facienda nõ eſſe, ſi fuerint turpia? cum etiam quæ contra honeſtatem non ſint, fieri aliquando non oporteat: nec ſi ea nõ fecerit filius, inobediens ſit. Nanq; ut in cœlibatu uiuat, aut ut monachum profiteatur, hortari quidem filium pater poteſt, cogere non poteſt: quæ ſi ab inuito fieri uelit, iuſta eſſe deſinunt, cum in his humano etiã generi fiat iniuria. Quæ res efficit, ut qui impuberes paren-

tum suasu initiati fuissent, ubi sui iuris facti sint, & per ætatem licet, sæpe numero religioni renuncient, quod est lege permissum, cautumq;. In his enim, ut in multis alijs naturæ iura paternis anteponenda sunt. Igitur siquæ fieri cum honestate possunt, aliquando facienda non sunt, quæ nec ab inuitis exigere parentes debent, quanto minus illa, quæ aut turpia ipsa sunt, aut sine turpitudine fieri nequeunt? Quærenti aliquando mihi à Ferdinando, num patri fuisset obtemperaturus, turpe aliquid & impium imperanti, Alphonsum nihil tale fuisse unquam imperaturum respondit. Vide quàm prudenter, quod patrem nihil indecorum fuisse iussurum cũ diceret, declarauit & se minime fuisse facturum: quidni non fecisset improba, qui quod facere sine turpitudine posset, aliquando tamen recusarit? Erat Alphonso in primis charus Petrus quidã cognomẽto Cases, is quòd rege & facillimo, & indulgentißimo utebatur, elatior factus, cœpit ob leuißimas causas irasci Ferdinando, clàm primo, pòst uero & palàm, donec & maledictis & opprobrijs (erat enim suapte natura conuitiator) ausus est illum incessere, nullisq; tandem contumelijs parcere, & ad ultima deliramenta ferri. Ferdinandus ea æquo animo ferre, & ingenium hominis magis miserari, quàm maledicta curare. Hæc Aphonso renũciata cum essent, Petrusq; quanquam sæpe monitus, nihilo minus linguæ nihil temperaret, uocato ad se filio, iußit id de Petro supplicium sumeret, quod & per legem liceret, & ipse uellet. Huic paterno imperio quanquam honesto & legitimo, tantũ tamen abfuit ut parẽret Ferdinandus, ut ira lenita, in gratiam patris Petrum fuerit reuocare conatus. Quid autem Alphonso hæc imperanti responderit, dignum est quod prodatur posteris, mandeturq; memoriæ. Ego, inquit, pater optime nihil unquam neq; pluris feci, neque me filio tuo dignius esse duxi, quàm ut tuæ semper obsequar uoluntati, iußisq; tuis ita paream, ut nihil requiri in me ipso à te possit, quod ad uerã pertineat obedientiam. Quam quidem laudem tantopere assequi cupio, ut pietatis erga te meæ hoc præcipuum testimonium traditum iri monimentis uelim. Sed, quod pace dictum sit tua, & quale hoc futurũ est exemplum, si quanquam per leges licet, & à te iussum est, iram in illos exercuero, quos tibi charißimos esse sciam? Absit à Ferdinandi pietate culpa hæc, quin meæ partes sunt, familiares atq; alumnos tuos & beneficentia prosequi, & amore complecti. Quod ut opera comprobaret, commendatum Alphonso Petrum ipse in amicitiam suam recepit, & ex eo familiarißime usus est, atq; hodie utitur. Hoc igitur exemplo docemur, etiam si honesta sint, quæ à patre iubentur, tamen facienda non semper esse, cauendumq; ab ijs, quæ sine dedecore atq; infamia fieri nequeant. Nam qui turpe aliquid

quid ac flagitiosum filio imperat, in eo pater non est. Quamuis autẽ Plautus ut personæ seruiat in fabula, moneat faciundum id esse à liberis, quod parentes imperant: tamen ne aberrare nos à uero pateretur, haud multò pòst aliam inducit personam: quæ cum patrem initio aduersantem, in suã tandem traduxisset sententiam, dicit: Nũc places, cum recte monstras, nunc tibi auscultabimus. Quo dicto declarauit, patri inique, improbeq; monstranti non esse auscultandum: cum si obedientia ipsa loqui posset, illud ante omnia uetitura esset, nequid inhonestum unquam sui causa faceremus. Quamobrem obedientis est filij, in his obedientem non esse. At illorum quæ habentur sordida, alia lex est. Tanta enim obedientiæ uis est, ut eadem illa persæpe efficiat liberalia, præsertim cum quæ inter sordida numerantur, non omnia sint contra honestatem. Nam cum sordidum ac seruile ministerium sit, equum defricare, sellaq; insternere, ne patricio quidem adolescenti turpe fuerit, ubi aut iussum fuerit, aut tempus id, resq; tulerit, patri equum exornare, cum apud Homerum Andromacha & pauisse, & pexuisse mariti equum legatur. Ad hæc præstabit in sordidis quibusdam obsequi, quàm detrectando illa præseferre inobedientis speciem. Aetatis etiam ratio habenda est. Quædam enim si efficiantur ab adolescentulo qualia imperata sunt, non debet id ei ætati uerti uitio, quamuis turpe fortasse esset, si eadem illa fierent ab eo, qui esset iam natu grandior. At quædã licet sordida ipsa sint, antè tamen q̃ imperentur aggrediunda sunt, ut officia ea, quæ in ægrotos ac languenteis parentes, uel diligẽtissime conferenda sunt à liberis. Quæ quidẽ cũ ualentes illi, suæq; sponte sunt, ministerio solũ ancillarũ ac seruulorũ egẽt. Atq; ut locus hic fieret aliquãto illustrior, placuit et ueterũ hac eadẽ de re philosophorũ opiniones ponere.

Antiquorum philosophorum opiniones. Cap. VIII.

QVæri enim ab ijs solitum est, nunquid omnia patrũ iussa facienda essent. Quamuis nonnulli nihil necesse esse patri obsequi arbitrati sunt, quòd quæ pater imperaret, ea aut æqua essent, aut iniqua. Si æqua, non quòd ille imperaret, sed quòd ea fieri ius esset, facienda esse. Sin iniqua, fieri nõ oportere, quia nequaquã liceret. Sed hæc, qui asseuerent, ij mihi uidentur nullum rerum humanarum delectum, nullam ortus, educationis, institutionis suæ habere rationem. A quibus dissentientes alij contrariam protulere sententiam, uidelicet omnia, quæ pater imperasset, ea fieri oportere. Sed hæc sententia si non uerior est, quàm superior, longe certè improbior ac detestabilior uidetur, nullum patriæ, nullum religioni,

aut honestati ius relinquens. Quippe ubi pater ipse iusserit, patria prodenda est hosti, uxoris uendenda pudicitia, & ornamenta deorum immortalium statim detrahenda templis sunt. Eorum igitur uera sententia est, ac rebus hominum maximè accommodata, qui nunc parendum patris imperio, nunc nihil omnino parendum esse censent: nec in ijs solum quæ iusta, aut iniusta per se sunt, uerùm & in ijs quæ media dicũtur. Etenim causam orare, uxorem ducere, licet nec in bonis, nec in malis numerentur, neque ipsa per se aut honesta sint, aut turpia, efficiuntur tamen statim inhonesta, si aut Catilinæ patrocinium suscipiatur, aut Thais ducatur in matrimonium. Quamobrem nec si pater imperet, defendendus uidetur, qui regnum in libera ciuitate occupare conatus est, nec uxor ducenda infamis. Quæ quanquam ita se habent, inspiciendũ tamen est, quid ferant rerũ uarietates ac tẽpora, quorũ magna uis est, ad res in omni uitæ parte agẽdas.

An irato patri respondere liberi debeant. Cap. IX.

MAgnam quoq; uim habet ad obedientiam uerecũdia & moderatio. Nam cum pudentis & moderati sit nihil audere, cuius sit postea pudendum, quid esse potest impudentius, quàm erga parentes contumacem se atq; insolentem gerere? aut in quo longius à moderatione recedetur? Quamobrem dubitari potest, an irato patri & obiurganti respondere filius unquam debeat: atq; ut uerecundi, moderantis q̃; proprium esse uideatur, nihil omnino respondere, tamen salua etiam lege uerecundiæ & moderationis, placet quærere, an sit cõtra obedientiam respondere illi, & maledicta diluere. Nimirum qui grammatici ferulæ non iram scitur, & increpantem præceptorem fert: & quoniam magna est præceptoris autoritas, qui ciuem aliquem, de quo magna sit opinio grauitatis ac continentiæ, recte, meritoq; castigantem molestè non fert, is aut non feret iratum patrem, aut corripientem grauabitur? Quid si iniustè ac falsò, præterq; modum, aut coram quibus parum decuerit, pater eum accusauerit, acriusq; succensuerit, nunquid tacebit, cum uideri possit non pro se, sed pro ueritate dicturus, & iustitiam quàm se defensurus? Magna sunt parentum iura, ac maiora multo, quàm ut ipsi uideri debeant in obiurgandis liberis modum abiecisse. Nam & si corum qui audiunt, & in quorũ conspectu hæc agantur iudicio, uideri forte possunt à modo recessisse, non debet tamen idẽ esse iudicium liberorum. At iniurij sunt patres, & uehementiores etiam quàm res postulat. Postulet autem res ut libet, uerecundia certè, & in parentes reuerentia uult, iubetq;, ut ne quippiam liberi aut iniurium esse ducãt, aut immodera-

immoderatius, quod à parentibus in se dicatur, præsertim ubi ad optimã spectet animorum institutionem, rectéq; uiuendi usum. Nam quòd tu mihi aut locum parum idoneum, aut testes minime adhibendos obijcis, ubi, aut quænam obedientia ista fuerit, si caritura est testibus, nec omneis ei locus aptus uideatur, in quo ius suum pater exerceat? Vera enim obedientia non quærit latebras: quas tametsi aliquando non fugitat, semper tamen ipsa lætatur testibus, & in aperto esse officium suum, quàm in obscuro mauult. Potest tamen aut loci, aut temporis, aut necessitatis uis esse tanta (humanæ enim res uices habent) quin etiam continget liberos ipsos gerere personam aliquam, ut licitum sit aliquid referre contra: ac nihilo minus quoniam obedientia plurimas habet cautiones, aut nõ idcirco debeãt quia liceat: aut si & debuerint, illud certè uiderint, ne modo aliquo præferant grauari se, atq; ægreferre paternam reprehensionem, sed aut rem, aut tempus, aut personam tueri, quàm seipsos ostendent, aut necessitatis utentur patrocinio. Falsa uerò quæ obijcientur, refutare liberius poterũt. Vbiq; tamen uidendum ne pietatis, obedientiæq; prætereantur fines, qui anguſti quidem sunt, diligentissimeq; custodiendi. Et quamuis liberi ipsi sciant parcis suas illorum etiam qui audiunt, iudicio potiores esse, memores tamen esse debent, filios esse se, illos uerò parentes, nulliusq; rei maiores se atq; acriores patronos esse debere, quàm in patres obedientiæ, nihilq; magis ab illis desiderari, quàm ut filios habeant quamreuerentissimos. Excandescunt tamen ipsi nonnunquam, & adeò incenduntur ira, ut inclamationibus parum contenti, uerbera expediant. Quo casu tacitum decet filium è paterno conspectu abire, nullum præseferentem doloris indicium, ut qui non patrem fugiat, sed patris excandescentiam, uereaturq; non illius flagellum, sed nequid uictus ira pater præter modum agat, supraq; quàm deceat. Poterit tamen ira tali è causa concepta esse, ut obuoluendum sit illius genibus, quamuis irati, & flagellum uibrantis, ne dum secedendo placare illum credit, magis magisq; incendat. Vtinam autẽ ne uel regna ipsa & nostris, & patrum nostrorum temporibus euersa & prostrata essent filiorũ impatientia, dum parentũ ferre iracundiã nolũt. Hæc enim pestis intra regios penates pernicioſius debacchari consueuit.

An obediendum sit patri uetanti ne matri mos geratur. Cap. X.

PAtefactus est, ut arbitror, locus eorum, quæ cauere aut seruare in exquirendis obedientiæ officijs liberi debeant. Nam & incidunt persæpe discrimina, cum dubitetur, obediendúm ne

sit. Ac tametsi ex ijs, quæ dicta sunt, facile possit intelligi quousq; parendū sit, placet tamen adhuc quærere, audiendus ne pater sit, ubi is uetuerit, quamuis honesta præcipientis matris imperata fieri: qui locus est sanè difficilis & lubricus, egetq; inspectione non parua, & in utranq; partem dici multa possunt. Nam & honestum matris imperium faciendū uidetur, & pater contemnendus, aut prouocandus in iram non est, à quo tam multa & accipiantur quotidie, & expectentur beneficia. Quocirca cum satis constet patri, quàm matri liberos magis esse obnoxios, patris potius iussio uidetur obsequendum. Rursus cum pater iniustus sit, si quod matri debetur à filio, reddi prohibeat, mater uero & iusta, & honesta imperet, quis non spreta iniustitia officio suo fungatur in matrem? cum uideri possit patri, qui iniurius sit, sine turpitudine & infamia obtēperari nequire. Hæc igitur & alia huiusmodi reddunt animū incertum, hæsitantemq; in utrā potius sententiam eundum sit. Quamobrem multa simul considerare, metiriq; oportet. Nam etsi quæ à matre imperantur, honesta per se sunt, tamen si pater aliam sequatur rationem, quòd uideantur illa cognatis, necessarijsq; ualde nocitura, quod sint cessura malo exemplo in ciuitate (multa enim honesta nunc uidentur, quorum aliâs aliud erit iudicium) nimirum mater audienda non erit, non tamen apertè contemnenda, sed blandis potius uerbis, ac comiter, uerecundeq; adeunda à filio, & quoad potest sine acerbitate dissuadenda, id ne exigat, quod iure non placeat patri, cui & ipsa morē gerere in eo debeat: ostendēdumq; non tantæ illi curæ esse debere, ut sibi pareatur, quantæ ut ne pater utrisque irasci iure possit. Sin uerò aut hæc, aut his similia non obstiterint, ad matrem declinabit, ad quam & honestas, & iustitia ipsa eum hortentur, quoad tamen fieri poterit modeste, sineq; detestatione patrem conabitur traducere in suam sententiam: quod si minus assequetur, id saltem cauebit, ne spreuisse illum uideatur, sed tum materna pietate, tum rei honestate uictum cedere se, & illius imperio obsequi. Nam si omnino iniustus, & rationis honestatisq; inimicus pater non fuerit, tametsi initio ægre id ferat, ubi tamen recte illud reputauerit, non modò non irascetur filio, sed commendabit illum, & recte ab eo factum dicet. Potest etiam cadere, ut quod iussum est, non tam sit attendendum, quàm uertenda cogitatio ad utriusq; mores, ad annos, ad ualetudinem, si mater mitis sit, & longe natu minor, pater difficilis, morosus, grauis annis, aut morbis confectus. Itaq; non tam aliquando habenda est præcepti ratio, quàm morum, ætatis, ualetudinis, futuræq; in domo aut rixæ, aut concordiæ. Quocirca locus hic circunspectione ac pensitatione multa indiget. At non dabitur ad considerandum tempus, nec erit circunspiciendi locus.

di locus. Velox est mens, & qui prudens est, studiosusq; obedientiæ filius, raro offendetur, adeò imparatus, ut opprimatur inter incautos. At nõ succurret aliquid, & ad rem repentinam tanquam ad tumultum aliquem perturbabitur animus, ut sui compos non sit. Quod cum acciderit, neuter parentum qui sibi obtemperatum non uiderit, grauiter id ferre debebit, quod intellexerit à filio profectum sine electione atq; consilio.

Dum alteri parêre uolumus, alteri nocendum non esse. Cap. XI.

NOsse autem in primis oportet, natos esse nos conditione hac, ut parẽtibus prodesse debeamus semper, obesse nunquam. Quocirca minime committendum est, ut dum alterius obsequi iussis uolumus, noceamus alteri: ad quod ut nulla cogere nos uis poterit, si nostro munere fungi uoluerimus, ita nunquam ipsi sponte in hoc labemur ac peccabimus, ut fãcinorosi, impijq; efficiamur obediendi gratia. Nam etsi quod factu bonum est præterire obedientiæ causa, atq; intermitti concessum sit aliquando, uetitum tamen semper est, quod malum sit parendi gratia fieri, nisi forte in id discrimen uentum fuerit, ut duobus propositis malis minus sit eligendum, de quo aliâs. An etiam parentibus ius, potestasq; est imperandi liberis, ut contra patriam bellum moliantur? Minime hoc quidem. Itaq; prodesse illis debemus semper, obesse nunquam: cauendumq; ne quid illorum suasu, iussu ue quod contra patriam, aut contra summi Dei cultum sit, faciamus, quibus quidẽ ipsi arctißimis necessitatis uinculis obstricti sumus, quorum etiam ius antiquißimũ, maximumq; in utrisq; est & in liberis, et in parentibus. Cur autẽ audiendi sint, ubi contra Deum, contraq; patriam quid imperent, ratio nulla est, cum parêre illis nece sse non sit, etiã si illud iusserint, ut pro patriæ salute morti se liberi offerant, præterquam ubi leges patriæ hoc iusserint. Nemo enim nisi sponte sua, aut ubi lex id statuat, ad talem proficisci mortem debet: cũ omnis laus corũ, addo & merces, qui pro patria, pro aris ac Deo ceciderint, ex mortis contemptione nascatur: quã contemnere nullus potest, nisi qui sponte sua uelit. Nã corũ multi, qui ad mortẽ feruntur, non tam uidentur illã cõtemnere, quàm nõ sentire quid ipsi moliantur, ut qui uino, aut furore perciti in hostis gladiũ incurrũt. Verum tamen fieri posset, ut parendũ illis esset, eundumq; in discrimen mortis, patria uidelicet, aut religione postulante. Cui quidem paterno imperio, qui parêre tũ noluerit, nõ tam uideri potest erga parẽtes inobediẽs, q̃ erga patriã, aut Deum impius. Sed ad rem redeo. Est etiã alia considera-

tio, quòd & regum & maximorum principum filij patres solos intuentur, matrum uix aliqua mentio est, quæ & ipsæ imperia principum obseruant, nec quem apud priuatos homines locum obtinent. Colenda tamen sunt earum monita, suusq; illis habendus est honor. In grauibus item & magnis rebus patris potius sententiæ inhærendum, illiusq; parendum dicto. Is enim plus sapere iudicandus est, & acutius futura perspicere, quan quam hæc, de quibus supra dictum est, mutari nonnunquam solent. Nam & locus & tempus, & usus, consuetudoq;, cuius magna uis est, & leges patriæ, nonnunquam & negocia ipsa, sæpeq; futurorum prospectio, aut præsentiũ rerũ status, interdũ quod tũ simulare, tũ dissimulare opus sit, tantam uim habent, ut obediendi ratio mutanda sit, & ordo uertendus.

LIBER TERTIVS.

QVERENTEM diu me Roberte, de philosophiæ conditione, quòd primo à Græcis exculta, deinde à ueteribus latinis honorata, postea uerò apud Gallos, Britãnosq;, ac nostrateis quosdã homines, tantum de ueteri cultu, dignitateq; perdidisset, consolatur tandem Ioannes Actaldus nobilis Peripateticus, magno uir ingenio, magnáq; doctrina, & iudicio uel inter pauciſsimos exquisito. Is enim Aristotelica omnia, non contentus tam multis interpretibus, quos & uidit adolescens, & didicit, alia ratione perscrutatus, nec tam sophistaneas has argutias, q̃ res ipsas quærens, spem attulit fore iam ut philosophia clarior appareat, nec in tam uarios ac diuersos tracta sensus, litigandi magis quàm recte sentiendi materiam studiosis sui præbeat. Philosophos enim græce loquenteis sua lingua & audit & intelligit, ueteres nostros autores tractat, græcis ueteribus uetera latina comparat. Et quoniam Græcis qui in Italia nõ didicerint, philosophia parum nunc cognita est, ab illis tradita per fidos ac ueteres tum Græcos, tum nostros autores noscitat. Itaq; dum nec ignorat græca, nec ueteres scriptores negligit, in noua ista philosophia nõ acquiescit, nec in errores paſsim multos incidit. Sed de ingenio, iudicio, doctrináq; eius aliàs. De spe ita quidẽ mihi ipse persuadeo, breui fore quod dixi, ut & philosophia clariorem formam induat: cumq; una sit, & certa ueritas, minime futura sit tam uaria ac lubrica, & qui eloquentiã sequuntur, habeant unde facilius hauriant, quod exornare uerbis poſsint. Ab hoc ego nuper cum petiſsem, ut quæstiones quasdam graues, obscurasq; aperiret, non antè impetrare id ab eo potui, quàm à me extorsiſset, ut de obedientia

dientia dicturus coniugali, ornamenti aliquid afferrem, quo materiam efficerem legentibus iucundiorem: idq; non inuitus feci, ut quoniã rem uxoriam omnes accusant, omnes sequuntur, causas ipse aperirem, & cur sequantur, & cur accusent illam: ad quorum alterum natura ratioq; impellat homines, ad alterum peruersi mores, & animi muliebris imbecillitas atque inconstantia.

Coniugium à ratione initum fuisse. Cap. I.

NAT appetitus proprium est appetere, inde enim nomen ipsum ductum est, sic rationis est illum corrigere et coërcere. Hoc enim pacto solum & quæ honesta uidentur, expetemus: & quæ nature insunt nobis, ea certo ac recto modo temperabimus: medium illud retinentes, quo remoto frustra omnis noster ad uirtutem conatus est. Quocirca cum procreandi naturalis nobis sit appetitus, isq; cum beluis communis, ne promiscue, ut illæ, coiremus, ratio uetuit, qua duce ac magistra coniugiorum leges principio latæ sunt, quibus communis gentium nationumq; consensus accesit. Nam etsi non apud omnes nationes eadem sit coniugiorũ lex, cum hic unam tantum uxorem, alibi plureis habere sit permissum, nulla tamen gens adeò barbara & fera est, apud quam omnis cõcubitus sit permissus. Quo magis damnanda est illorum opinio, qui optimum esse arbitrati sunt, ac ciuitatibus maxime conducere, si mulieres communes essent: qui mihi nihil aliud uidẽtur suasisse, quàm ut promiscue ac sine ullo discrimine & in propatulo coëamus omnes, sublata de rebus humanis pudicitia, labefactemusq; arctissimum retinaculum societatis humanæ, coniugalem fidem. Nam cum primum ac maximum ciuitatis uinculum sit domestica coniunctio, ipsa autem existat ex uiro, uxore, & liberis: quænam fuerit ista coniunctio, si sociam pignorum, quam & aues certam habent, si liberos, progeniemq; nemo suã nouerit? Nam ut appetitus propria est procreatio, sic rationis proprium est prolem nosse, illamq; tollere atq; informare. At melius fortasse ciuitates ipsæ sibi cõstarent, stabilioresq; earum res essent, si quicunq; nascantur, nostros eos liberos opinemur: aut si quic quid illa peperierit, quam primi cognouerimus, nostrum esse ducamus. Falsam hanc esse opinionem in primis necesse est, & naturæ hominis prorsus repugnantem, cuius cum actio omnis eò respiciat, ut bonum adipiscatur aliquod, nõ quidem alienum, sed quod pertinere ad se intelligat (nanq; ut bona quædam tanquam communia expetantur, principium tamen illorum expetendorum inde est, quòd & communia nobis ipsis perinde ut

cæteris alijs usui futura sint) male cum genere humano actum fuerit, si domesticæ præsertim coniunctionis, quod initium ciuitatis est, in falsis opinionibus iacta sint fundamenta: nihilq; nec certum unquam, nec propriũ singuli haberemus, quod appetitiones, actionesq; assequerentur nostræ. Sed non est nunc necesse pluribus aduersum hæc disserere, cum & legibus cautum hoc sit, & Platonis ista iam pridem sit explosa sententia.

Coniugium certæ prolis gratia fuisse institutum. Cap. II.

Coniugium igitur & naturale, & legitimum est, ac suscipiendæ certæ prolis gratia institutum. Cum autem ex uiro constet & uxore, sitq; uxor in re præsertim domestica (in alienam enim concessit domum) uiro suo inferior & propter naturæ excellentiam, & propter leges, quæ hoc iubent, erit maritis ius, potestasq; præcipiendi uxoribus. Illarum uerò partes erunt uereri uiros, & metuere, nõ tantum ut uiros, sed etiam ut patres: quando apud Romanos, quæ per coëmptionem conueniebat uxor, à quo more parum noster hic abest, erat uiro loco filiæ. Coëmptio autem peragebatur hoc modo. Cicero prior Terentiam interrogabat, an sibi materfamilias esse uellet. Quæ ubi uelle respondisset, & ipsa stipulabatur Ciceronem, uellet ne sibi paterfamilias esse, isq; ubi conceptis uerbis, & se quoq; dixisset uelle, tum Terentia Ciceronis cõueniebat in manum. Et hæ quidem nuptiæ per coëmptionem dicebantur, quòd uir, uxorq; mutuis sese interrogationibus, assensionibusq; coëmissent, erantq; uxores matresfamilias uiris suis filiarum loco. Quæ si utilibus & honestis illorum præceptis parêrent semper, & genialis tori legibus aduersari nollent, nũquã sapientes quidam uiri de ducenda uxore dubitassent, nec fortunatum putassent illam non habere. Ex inobedientia enim & cõtumacia lites oriuntur, ac pleraq; coniugiorum mala, quibus utinam ne essent etiam fortunatissimæ domus oppletæ. Quòd si non quanta uiris inest patientia tolerandis illis ne pareis eas nobis faciamus, minor saltem, aut certè aliqua haberetur ab uxoribus obediendi ratio, ut honestissima est cõiugalis uita, esset etiam felicissima iudicio sapientissimorum hominum. Quis enim non bonam felicitatis partem consecutum iudicet, Publium Rubrium Celerem, qui ut ipse monimento inscribi iussit, cum Caia Ennia uxore uixit annos quadraginta tres, menseis octo sine querela: & Albutium tertiũ, qui cum Terentia Valentiana uixit quinq; & uiginti, etiã sine ulla querela. Cõtrà uero, quibus illum stimulis ac doloribus agitari credas solitũ, & tanquã

in

in neruo torqueri dies q; & nocteis, qui sepulchro suo in hæc uerba scribi iusserit, titulum litis atq; obiurgij plenum? Heus uiator, miraculum. Hic « uir & uxor non litigant. Qui simus non dico. At ipsa dicam: Hic Bebrius « ebrius, me Bebriam ebriam nominat. Heu uxor etiã mortua litigas? Hinc « illæ graues, & obiurgationis plenæ uoces: «
Certe sanus eras, uxorem Posthume ducis? «
Dic qua Tisiphone, quibus exagitare colubris? Et quæ sequuntur. «

Atq; ut aliæ hic taceantur à nobis causæ, hæc una satis in se rationis habet, quare magna quædam infelicitas uxoris contumacia sit, quòd
Semper habet litcis, alternaq; iurgia lectus, «
In quo nupta iacet, minimum dormitur in illo. «

Atq; ut noctu minimum in lecto dormitur, ita interdiu acerbissime oblatratur domo tota. Antonium Panormitam, cũ ab eo quæreretur quibus maxime opus esse iudicaret ad connubij tranquillitatem, respondentẽ audiui, Nullas nec quietas, nec felices satis nuptias esse posse, præterquàm si uir surdus esset, uxor uero cæca. Memini me inuitatum aliquando ad amici nuptias ab Errico Puderico equite Neapolitano: cui cum ego dicerem, quid me socio opus esset, Certè, inquit, nolo solus in amici funus prodire. Omnis igitur penè rei uxoriæ molestia ortum habet ab inobedientia, quæ totam sæpissime rem familiarem interuertit, conijcitq; ipsos patresfamilias in ærumnas quamgrauissimas. Quanquam & aliquãdo uiri ipsi sunt in culpa, dum aut pecuniæ cupiditate, aut ambitione capti præcipitantur in nuptias, nescientes nobilitatis & amplæ dotis duo pessima mala socia esse, uxoris superbiam, & uiri seruitudinem. Itaq; non iniuria apud Plautum nostrum ueretur ille magnatem, dotatamq; matronam ducere, ne sibi dicendum esset: Argentum accepi, dote imperium uendidi.

Obedientiam maxime uxoribus seruandã esse. Cap. III.

RObam igitur uxorẽ, cõiugijq; seruantẽ leges, una maxime & efficiet, & perficiet obedientia. Hæc enim & pudicam, & amantem uiri sui, & rerum parcam familiarium reddet. Cumq; obediẽtiæ proprium sit, memores nos rationis facere, quæ rationem sequetur uxor, ea liteis fugiet, cõpescet obiurgia, & animũ uiri sic introspiciet, atq; obseruabit mores, ut neq; cõuiciãdi causam uiro præbeat, neq; accipiat ab illo præbitã. Quæ nã pax in illa esse domo potest, in qua mulieris dominetur appetitus? Neq; enim aut induere omnes Socratẽ possunt, aut ducẽdæ uxoris finis is est uiro, ut patiẽtiæ assuescat, tolerãdisq; clamorib. Recte familiaris meus cõpater Neapolitanus, cũ ab amicis grauiter accusaretur, quòd iam

grandis natu, & diuitijs satis bonis tam ab re abhorreret uxoria, deesse sibi patientiam causatus est, qua una uel maxime opus esse duceret. Vxorem enim cum dote simul clamores ac supercilium in domum illaturam, at sibi patientiam nullam esse. Omnis igitur rei uxoriæ tranquillitas, addo & felicitas, aut magna certè felicitatis pars, siqua esse in rebus hominum solida ac uera felicitas potest, in seruandis obedientiæ institutis fundamentum habet: quod ubi male iactum fuerit, facile totum opus labescet & corruet. Obedietis igitur uxoris est, primis ac pulcherrimis pudicitiæ bonis illud statim addere & coniungere, ut in re familiari traditam à uiro regulam minime aut obliuiscatur, aut contemnat: quanquam sunt quidam adeò imprudentes & ingenio ita hebeti, ut eorum munera obeunda sint ab uxoribus, quibus aut opera deesse illas, aut cõsilio, nimis contra iustitiam est. Neq; enim in sociam domesticarum rerum lecta est uxor, ut laboris ac periculi, sine quibus nullum esse uitæ genus potest, expers uiuat, cum ad labores non minus, quàm ad uoluptates ducta uideatur, quæ prolis causa ducta est. Quamobrem & nos recte fortasse laudasse Adrianam nostram uideri possumus, cum diximus:

» In partemq; uenis nostrorum sponte laborum,
» Remq; domi, & natos qua licet arte iuuas.

Est enim magnopere in uxore commendandum, ubi ea cum honestate rem auxerit, quanquam in nobilium domibus late nunc regnat ocium & mollities. Nam quæ illustris haberi uult, ea præter suã generis q; dignitatem se feciſſe iudicet, siquid operis in mariti domo fecerit, à quo quidem omnino, semperq; cessare ocio, marcentis est fœminæ, libidinemq; fouentis: contrà uero probæ & frugi nullum pati tempus frustra elabi, quædamq; in ipso propatulo facere, quædam etsi minime deceant ante ostium, eadem tamen si intra cubiculum exerceantur, uel maxime deceant.

Vxorem uiro suo parêre debere amoris augendi gratia. Cap. IIII.

QVanquam autem in hac coniunctione, quæ prima quidẽ societas est, magnam esse amoris uim fatentur omnes, facile tamen amor uertetur in odium, ubi obedientia uireis suas amiserit. Danda est igitur opera, ut quæ amari à uiro cupit, eius præceptis præstò semper sit, & secundum illius regulam uiuat. Nam quæ hoc respuerit, haud scio quid aliud ipsa, quàm adultero ut placeat, curet. Obedientia igitur ut maiores indies amori cumulos adijcit, sic & amor, qui legitimus & uerus est, pudicitiæ.

Cuius

Cuius studium tantam in se uim habet, quantam non est cur admireris in Penelope. si illas respexeris, quas non Homerus, sed propria uirtus claras atq; illustreis fecerit. Sed licuerit maximo Poëtæ fingere, dum pudicitiam laudet, & Penelopen, dum uirum expectat, lanificio, telæq; occupatam fidam decantet anum. Licuerit & Laodomiam inducere, uiri imagine è cera ducta, solantem dulcis, & castas amoris sui curas. Suspiciamus & Alcesten mariti sui fata subeuntem, eaq; ut ab illo auerteret in sese sponte conuertentem: Poëtarumq; carminibus indulgeamus, adeò ut ne lachrymis temperemus, cum audimus Euadnen in mariti ardentem rogũ insiluisse. Igitur si ficta tantam afferunt legentibus admirationẽ, quantis prosequenda sunt laudibus uera? Mater mea annos nata quatuor & uiginti uirũ amisit, quem mortuum tanta fide, desiderioq; prosecuta est, ut rarissimũ alijs præbuerit exemplum & obedientiæ in uiuos, & desiderij in amissos coniuges. Tanta etiam uirtutis huius uis est, ut maritos aliquando ad uoluntariam seruitutem compulerit. In maritima Lucaniæ ora uicus est satis celeber Lentiscosa, ubi tempestate hac iuuenis quidam fuit, etsi media è plebe, magnum tamen qui uirtutis suæ præbuerit testimoniũ. Is uxore & amantissima, & obsequentissima utebatur. Cumq; daret operam messoribus, unaq; adesset uxor (erat enim ea pars anni, qua messis desecatur) declinauit tum illa paulum ardoris æstu delassata sub umbram arboris, quæ erat litori finitima, atq; à piratis Afris, qui oram illam sæpius infestãt, ubi paulum modò quieuisset, est rapta. Vir postquàm adesse illam non uidet, & quæsitam minime inuenit, ratus (quod erat) raptam à prædonibus, ad mare decurrit, animaduertensq; triremem consistere ad anchoram, statim è scopulo in mare desilit, natabũdusq; ad illam quam raptam intelligebat, peruenit, raptores obtestatus, ut se quoq; cum uxore abducerent. Hi fidẽ hominis atq; animum admirati, ubi Tuneta applicuerunt, & præda exposita est, regi rarum facinus, & memoratu dignum referunt: qui quanquã barbarus, & Christiani hostis nominis, uirtutem tamen hominis suspiciẽs illum cum uxore libertate donauit, & inter custodes sui corporis scribi iussit. Et quoniam, ut dixi, maiores indies amori cumulos addit obedientia, contrà uero inobedientia omnem amoris uim tam facile in odium uertit, ut quos imitio uolũtas coniunxit, mutuaq; beneuolentia, paulo pòst tædium atq; ira seiungat, in grauissimas q; conijciat lites. Hoc est causæ, cur quidam relictis uxoribus, quas repudiare nunc leges non sinant, ad externas urbes demigrauerint. Contrà uero, si uelimus considerare, cur quædã amissis cõiugibus uiduæ sponte manserint, inueniemus causam ab obedientia profectam esse. Nam cum ipsæ uirorum animos, dum illi uiuerent, neq;

offendere, neq; uoluntati eorum aduersari minimum quidem uellent, hinc uirorum in ipsas amor tantas sibi cepit uires atq; auctus, ut mutuam postea beneuolentiam ne mors potuerit uincere, aut conceptis uerbis datæ semel fidei abolere memoriam.

Signa ueri amoris. Cap. V.

VEræ autem beneuolentiæ, et præcipui in uirum amoris, studijq; signa sunt hæc: Prolem ex illo susceptam amare. Rerum domesticarum studiosam & parcam esse. Cognatorum, affiniumq; suorum rebus uiri res præponere. De absente solicitam esse. In ægrum officiosam & anxiam. Inter familiares seditionem minime serere, nec domus quærere discordiã. Hæc præcipuè ubi affuerint, facillime iudicabitur, qualis sit uxoris in uirum animus, & quod obedientiæ studium. Cuius etiam rei maximum, certißimumq; indicium illud est, si priuignos nõ oderit. Nam quæ illos amauerit, eam ut muliebri captu maiorem admirabimur.

De zelotypia cauenda. Cap. VI.

NUm est, quod calamitas quasi quædã quæ frugem profectui proximã, atq; in ipso iam fructu intercipit, rem uxoriam maxime uexat ac perdit. Id autem est affectus ille, quem Græci ζηλοτυπίαν, Cicero obtrectationem uocat, quidam etiam riualitatem dixere: nam riualis nitimeatur, nullus huiusmodi existet affectus. Vulgus quoq; non improprie geloſiam uocat, quod animum assiduo metu territet adeò, ut continua suspicionum recursatione gelu quodam sanguis ipse concrescat: quæ solicitudo quanquam multarum in se habeat discordiarum semina, raroq; gratia in illa esse domo potest, in qua radices altiores egerit, origo tamen eius abamore est, qui metu ac suspicione uictus, diffidensq; ac pauitans, & nãc dolore, nunc ira percitus, mentem adeò perturbat, & animũ concutit, ut eius ferriuix possit impotentia. Quocirca fugiendus est is animi morbus, & solicitudinis plena perturbatio: quæ ubi uehementior est, quam proxime accedit ad insaniam. Cui tametsi uis omnis non possit eripi, præstandũ tamen est, ut freno coërceatur aliquo: nec permittendum, ut ruptis habenis feratur in abruptum. Vide quorum hic affectus causa sit incommodorum, quod nõ modò inter uicinos, domesticosq; manifestas inimicitias excitat, sed quæ hoc morbo sit affecta, & amicos oderit coniugis, & nõnunquam liberos execretur. Quæ licet frustra uideantur præcipi mulieribus, quòd

molles

molles sint, affectibusq; dominandas sese permittant: atq; ubi morbo corruptæ semel fuerint, aut nunquam, aut certè difficillime reuocentur ad sanitatem. Satis tamen magnus est & uirorum numerus hoc uitio laborantium. Ad hæc multas ipsi & legimus, & audiuimus, & cognouimus matronas singulari moderatione, summaq; prudentia, quæ non domus tantũ, domesticæq; concordiæ studiosæ fuerint, sed magnos populos moderarentur præcipua cum æquabilitate & moderatione.

Quæ deceant uxorem. Cap. VII.

DEcet igitur probã & continentem uxorem liteis in primis fugere. Quarum fugiendarum duplex est ratio. Altera, si non nimis magnam operam contulerit ad cognoscendas mariti consuetudines, urbanasq; familiaritates, nec ad illius secretiores actiones explorandas intelligendasq; plus æquo intenta fuerit. Altera, si uoluntati eius minime aduersetur, modò tamen uoluntas talis sit, quæ reprehensione sit uacua, careatq; turpitudine. Aliqui enim sui, id est, rationis, honestatisq; immemores, sociasq; illas esse obliti, quòd natura sunt inferiores, ancillarum loco habere eas uolunt, & nonnunquam ad turpia & flagitiosa cogere. Itaq; ut decorum est, & obedientis fœminæ proprium officium, coniugem uereri, & in precio habere, ita turpissimum fuerit illius libidini ipsam obsequi: dedecorantem seq;, remq; uxoriam, dum probrosis uiri cupiditatibus, propudijsq; obtemperat. Neq; enim tantum iuris est in uxores maritis, ut in ijs quæ improbe, propudioseq; petantur, & contra ius, fasq; præcipiantur, mos eis gerendus sit. Primũ igitur obedientiæ præceptum hoc sit, ac prima in coniugijs lex hæc sanciatur, ut turpibus atq; obscœnis minime pareatur, à quibus præcipiendis abstinere omnino uiri debent. Illæ autem continere, ne nimis magnam, ut dixi, curam adhibeant in maritorum familiaritatibus, secretisq; cognoscendis. Nam & domi quædam fiunt, quæ nescire uxores deceat. Aemilia Scipionis uxor non modò dissimulanter tulit ancillam suam haberi à uiro in delitijs, uerum Scipione mortuo manumissam eã liberto suo dedit uxorem. Illud quoq; uel maxime repugnat obedientiæ, coniugaliq; concordiæ, uelle id uxorem, ut consilio, arbitrioq; suo uiuatur à uiro, quod arrogantis est, penitusq; intolerabilis. Florentini tamen, & Genuenses, qui rem familiarem optime dicuntur gerere, totius ferè rei domesticæ disponẽdæ curã atq; onus permittũt uxoribus. Illæ enim cuncta, quæ ad uictum quotidianum, quæ ad penũ, quæ ad comparandam, instruendamq; cæteram supellectilem pertinent, administrant, uiris per-

mittentibus, ac multa eorum persæpe ignorantibus. Plurimumq; quoque aduersatur obedientiæ & probitati, quòd sunt nõ paucæ, alioqui præstantes fœminæ, quæ uirorum reprehensiones ægre ferant: idq; eo detestabilius est, quod eædem uideri uolunt sapientes esse, & consilij haudquaquã uani, ne minimas quidem illorum inclamatiunculas æquo animo laturæ. Quædam generis elatæ nobilitate adeò fastidiũt, præsertim ubi uiros impareis nactæ fuerint, ut tametsi pudicæ sint, & rem familiarem diligentissime tueantur, iure tamen clamet Poëta ille:

» Malo Venusinam, quàm te Cornelia mater
» Gracchorum, si cum magnis uirtutibus affers
» Grande supercilium, & numeras in dote triumphos.

Alias amplitudo dotis tumidas reddit, aut formæ raritas insolentes facit: alias multitudo cognatorum, nonnullas prolis fœcunditas. Et ubi cætera desunt, ipsa interdum pudicitiæ, probitatisq; conscientia superciliũ erigit, atq; animos facit: quæ quidẽ adeò uim omnem obedientiæ, domesticæq; quietis labefactãt, ut nulla in re domestica maior sit pestis, quàm uxoris insolentia. Sed ne longius progrediar (neq; enim de re familiari quam philosophiæ partem οἰκονομικὴν Græci uocant, nunc præcipio, his explicatis, ad illam obedientiæ partem transeo, quæ tota ad seruos pertinet. Cui parti & hoc accedet, ut de ijs quoq; quos tum famulos, tum familiareis honestiore nunc uerbo dicunt, pauca quædam differamus.

De seruitute. Cap. VIII.

QVanquam autem seruitus naturali repugnat libertati, initium tamen eius antiquissimũ esse constat: quod indicãt res tum à Græcis, tum à barbaris bello gestæ. Memoriæ proditum est solitos in saturnalibus cum dominis seruos discumbere, quòd Saturno rege nemo seruierit in Latio: quæ res declarat apud priscos latinos, & eos qui Aborigines dicti sunt, talem nullam fuisse seruitutem, quando hodie quoq; nec in Aemilia, nec in transpadanis seruum inuenias. Apud Germanos quoq; & Britanos seruit nunc nemo. Dicti autẽ initio serui, quòd in prælio seruati essent, ut uideo placuisse maioribus. Qui enim in pugna nõ cecidisset, is iure belli suus erat uictoris effectus, nomenq; ipsum ignominiæ causa inditũ. Græce λοῦλος dictus. Nam & idem captiuus à nobis dicitur. Ancum quoq; Martium bellicosum regem, sunt qui ferant primum instituisse, ut puellæ terra hostica abactæ captiuæ domi haberentur, indeq; ancillas esse dictas. Et tamen prisca illa lingua, anculari dicebatur ministrare. Principio igitur

tur apud Romanos, qui de legitimo fuisset hoste captus, seruiebat. Nam de nexu nihil hic dicendum uidetur, nec de duodecim tabulis, quæ furem manifestum ei cui furtum factum esset, in seruitutem tradebant. Assyrij uerò & Persæ, quod ijs subigendarum nationum acrius erat studium, bellaq; etiam non lacessiti inferebant magis quàm indicebant imperandi cupiditate, seruos sibi è libidine, quàm ex iusta belli causa comparabant. Cui malo magna & à piratis accessio facta est, dum cõmunes omnium hostes sunt. Et quos Heroas admiramur, uxores quoq; per rapinam sibi comparare solitos historiæ tradunt, idq; præcipuæ laudi datum esse. Inde usque enim cœpit seruitus, adeoq; à seculis nostris remota sunt eius initia, quod & sacræ testificantur literæ, ut Heroum etiã temporibus prædones habiti sint illustres. Et si fateri uera uolumus, Iason ille Minyarum dux, & qui eum secuti sunt lecti iuuenes argiuæ robora pubis uel cum primis exercuere piraticam. Apud Turcas & Afros, cum quibus ut assiduum geramus bellum diuinarum rerum opinio fecit: non modò enim diuersa, uerum & contraria pleraq; de Deo & dicunt, & sentiunt, nullus alius seruit nisi Christianus. Vetant enim à Mahometo latæ leges quempiam religionis, cultusq; eiusdem haberi seruorum in numero. Apud nos & Christiani seruiũt. Nã ut de maioribus accepi, Thraces quoq; & Græcos, qui Pontũ incolerent, uenundari mos fuit, qui ne seruitia barbarorum essent, mercatores Euxinum nauigantes, redemptos illos à Scythis uenalcis faciebant. Honestius enim uisum est tantisper seruire eos, dum solutam pro capite suo pecuniã rependerent, quàm prædam esse barbarorum, perpetuæq; obnoxios seruituti, cũ maximo etiã Christiani nominis opprobrio. Quod hodie quoq; seruatur aduersus eos quos Burgaros & Cercasios uocant. Soli Aethiopes, qui decolores sunt, omnium sunt nationum serui. Nam cum uiuant sine instit utis ac legibus, finitimorum primo præda sunt, deinde cæterorum mancipia. Quin & parentes ipsi liberos uendunt mercatoribus nostris, & frumento persæpe mutant. Hæc igitur tanta humani generis iniuria ius gentium effectum est. Cui apud nos derogatum in hoc est, quòd pueros euirare non licet, cum sit immanitatis extremæ.

Quæ à seruo præstanda sint. Cap. IX.

Voniam autem seruus quædam domus pars est, atque in ipsa domo paterfamilias dominatur, oportet seruum illius primum, deinde aliorum qui eiusdem sunt familiæ imperijs obedire, & mandatis rebus dare operã. Qua uero potissimum ratione hero suo seruiat è sententia, me

cus efficiet. Nam ut illum amet, difficile est, præsertim si grandis natu captus, emptus ue fuerit, quamuis uernas, quòd domi & nascuntur, & educantur, neq; unquam libertatem norunt, amare heros sæpenumero usu ueniat. Qui uero captus sit amissa patria, coniuge, liberis, parentibus, qui amare aut raptorem, aut emptorem possit non uideo: cum sciat erepta sibi ab illis ea, quæ prima mortales ducunt libertatem & diuitias, & cum ijs, quos dixi, uxorem, liberos, cognatos. Seruum igitur obedientem metus efficiet. Nam ut est apud Plautum, & si herus absit, adesse tamen illum arbitrabitur, atq; absentem metuet: quem qui non metuet, malum eum, ac nequam esse necesse est, herilisq; detrectatorem imperij. Contrà uerò metus in quo sit, is mandatis rebus præuertet semper: & ut idem Poëta inquit,

» Næ ædepol ille multa in pectore collocabit, quæ hero placere sentiat præ
» senti atq; absenti suo. Multæ igitur uirtutes necesse est ut quasi comites quædam metum hunc subsequantur, diligentia, taciturnitas, fides, studium, solertia, sobrietas, parsimonia, cura. Ad hæc, qui dominum uerebitur, non rapiet, non infamabit, neq; loquax, neq; mendax erit: cum etiam si decem habeat linguas, mutum eum esse addeceat, plusq; oporteat scire seruũ, quàm loqui, ne discedamus à Plauto. His & hæc accedunt, quod erit tum frugi, tũ animo semper attento, instructoq; ad ea faciẽda, quibus opus fuerit, quæ et iniussus meditabitur, ac demũ heri seruiet arbitratu, nõ suo.

De uario seruorum usu. Cap. X.

T Romani postquàm rerum potiti sunt, seruorum opera libenter usi dicuntur, non solum ad res rusticas, uerum etiam urbanas. Eosdem enim habuere dispensatores domesticarum rationum, & custodes corporum suorum, cæterisq; rei familiaris negocijs præficiebant, aduersum quos quanta usi fuerint facilitate, humanitate, iustitia, ut alios o-
» mittam, satis locuples testis est Seneca, cuius uerba sunt: Ne istud quidem uidetis quàm omnem inuidiam maiores nostri dominis, omnem contumeliam seruis detraxerint. Dominum patremfamilias appellauerunt,
» seruos (quod etiam adhuc in minimis durat) familiares. Instituerunt diem
» festum, non solum quo cum dominis famuli uescerentur, sed quo utiq; ho-
» nores illis in domo sua gerere, ius dicere permiserunt, & domum pusil-
» lam rempublicam esse iudicauerunt. Quid quod illos instituerunt & ad disciplinas liberales? Seruiuit Romæ Terentio Lucano Comicus Carthaginiensis. Seruiuit & Syrus ille Publius nobilis Atellanarum autor. Cicero quoq; incredibile est quantum indulserit Laureæ ac Tironi, eruditissimis

ditißimis uiris. Cæcilium, cui primus in comœdia honos ab antiquis delatus est, cognomen ipsum seruum fuisse demonstrat. Statius enim seruile nomen fuit. Iam uero ueterum grammaticorum magna pars ex libertinorum fuit ordine. Quid, quod uix alijs usi sunt, aut medicis, aut architectis? Quin & Imperatores prouincijs quoque præficere illos soliti sunt. Fuitq; Romæ aliquando libertina conditio in precio, cum nonnulli senatorijs etiam ornamentis donati legantur. Et apud Græcos clari quidam è seruis philosophi euaserunt. In quibus Phœdo, de cuius nomine Plato librum De immortalitate animorum inscripsisse dicitur, & Menippus, cuius libros Marcus Varro, quod in Satyris suis æmulatus esset, eadem appellauit Menippeas. Nostra tempestate Turcarum reges pleraq; per seruos agunt, geruntq;. Syris nũc serui imperant: nam cũ apud eos soli serui militent, ex illis creatur quem ipsi Soltanum, nos dominum dicimus. Quo magis studere hos oportet & contendere, ut quibus opus est artibus, dominorum sibi concilient beneuolentiam, qua nulla nec breuior, nec certior ad libertatem est uia. Sunt autem diuersæ artes, multiplicesq; rationes, quibus heri comparari possit indulgentia. Vbi uero cætera defuerint, non desit fides ac probitas, quæ deesse potest nemini, modò uoluntas adsit bona, cum præsertim non semper opus à seruo exigatur, aut labore manus atterendæ sint. Paucis ante annis matrona Tunetina cum diu ex ægritudine iacuisset, nec ulla humanæ opis relicta spes esset, ad Deumq; confugeret, seruam suam singulari probitate fœminam his uerbis allocuta dicitur: Ego te Christianam esse scio in seruitute, quam « multos mihi annos seruisti, retinentem dignam liberali fœmina probita- « tem, seruantemq; ritus patrij cultus. Quippe quam & ieiunijs à pontifi- « cibus uestris, ut ex te sæpe audiui, statis uti certis diebus animaduerto, & « quotidianas horis suis Deo gratias agere, multisque uenerari precibus. « Tua ista tanta abstinentia, & in Deum pietas, cogit me, uelut te amem, & « quàm necesse est seruam mulierem chariorem habeam: ac tametsi fideli « & diligenti opera quotidie utar tua, nunc uero & præsidio opus est. Tu « si in te unquam clemens fui, & semper facilis: aut si libertatis te amor mo- « uet, Deum istum, quem tanto cultu uenereris, ora, ut me iam iam cedentem ægritudini, benignus aspiciat, morboq; liberatam liberis meis red- « dat incolumem. Illa nuncupatis uotis Christum exorat. Hera morbo « liberata, acceptiq; beneficij non immemor, Lucanam mittit manu, & ad suos in patriam cum paruula etiam nepte, largoq; commeatu redire iubet: quæ felici usa nauigatione, paucos post quàm soluerat dies, in patriam ubi nunc agit, perlata est. Igitur non opera tantum, uerum etiam bonæ

artes,cæq; in primis mancipia commendant,aduersus quæ & iustitia seruanda est à dominis: nec committendum, ut dum timeri ipsi uolunt, efficiantur iniusti,illosq; ad ultimam cogant desperationem. Maioricensis cuius abũde locuples ruri cum esset, seruumq; grauissime cecidisset, tum seruus iniquius secum actum iudicans,rationem hanc commentus est,qua & seruitutem finiret, & herum ulciscceretur. Hero enim longius à uilla profecto,domo clausa foreis munit,ac matrefamilias arctius uincta,herileis libe ros in editiorem domus partem secum effert, domini illic reditum expectans: qui ubi uillam intrauit,domũ clausam indigne ferens, seruo, qui se de culmine ostendit,minitari cœpit. At inquit ille: qui nunc domum clausam tã ægre feras, efficiã ut haud multo post teq; & lucem oderis. uixq; hoc dicto,unum atq; alterum filium è tecto præcipites iecit. Quo casu consternatus,ac penè exanimatus pater,ubi ad se redijt, tertio timens, mutato consilio seruum blandioribus lenire uerbis studet: nec facti solùm ueniam, uerumetiã libertatem pollicens. At Maurus: Nihil,inquit,tuis istis pollicitationibus actum scito. Nares tibi excidas oportet, si uis tertium tibi seruari. Tum pater duobus se liberis uno casu orbatum reputans, quo tertium,qui unus erat reliquus, seruaret,conditione accepta, nasum mutilat: qui uixdum teram attigerat, cum tertius cum matre simul ante eius pedes exanimis iacuit. Eum seruus ubi clamoribus atq; eiulatibus implere agros uidet, Deũm atq; hominum fidem implorantem: Atqui nihil tuis istis clamoribus egeris, neq; sæuiendi in me tibi locum relinquã. Atq; hoc dicto seipsum de summa tecti parte depulit. Timeant igitur ut oportet, quantumq; iustitia patitur, quæ aduersus hoc genus hominũ seruanda est, & q̃ rei familiaris ratio permittit, ut & iniustitia absit, et obedientes illos, instructosq; habeamus ad opera,resq; nostras atq; in negotijs fideleis,et à flagitijs cõtinẽtes. Nã indignũ serui facinus, domini improbitatẽ accusat.

De famulis seu ministris. Cap. XI.

FAmulorum, quos & ministros poteram dicere (sed cedendum est uulgo in quibusdam) duplex genus est. Vnũ eorum,qui præsenti pretio seruiũt: alterum, qui futurorum spe præmiorum. Quos hic uocem famulos, omnes intelligunt. Sunt quidem ipsi liberi, uerùm sponte obligati,atq; ad pactam nonnunquam diem seruiũt. Horum prima uirtus erit fidelitas,qua remota,aut nulla ipsi utentur in dominos obedientia, aut simulata, aut ficta. Sed de fidelitate plura postea. Diligentia uero & studium, & taciturnitas, & cæteræ bonæ artes,eædem & certè maiores in

ijs

ijs esse debent, quàm in seruis. Nam in eo qui liber est, uirtus omnis maior ac solidior esse debet. Famulum enim seruire liberaliter oportet. In seruo uero etsi commendabile hoc sit, tamen si ipse à conditione sua non receßerit, nõ adeò accusari debet. Dici enim solet: bene habet, si seruo perinde utimur ut seruo. Qui uero præmium expectant, hos multo magis oportet nihil somniculose exequi, nihil remiße agere, cum eorũ cura omnis intendere in hoc debeat, ut dominis quãmaxime placeãt, ac multo magis quàm illi, qui præsentem capiunt mercedem, pacto enim conuenerunt. Quamobrem bonos hos imitari agricolas decet, qui nihil operis in agris intermittunt unquam. Quippe quibus, ut Maro præcipit, nunquam exhausti satis est, quæ omnia eò spectant, ut quamuberrimos ipsi fructus capiant è laboribus, & quod ille ait: Labor omnia uincit Improbus: cum de ijs quæ ad agrorum cultum pertinent, loqueretur, ut transferamus ad famulitium. Vincet auaritiam domini, lenietq; superbiam assidua famuli opera, & laborioßum, sibiq; minime parcens ministerium, quod plerunq; cum magno redit fœnore. Etenim magnus est illorum numerus, qui his artibus ad maximas peruenerint diuitias, summosq; magistratus. Inspice, si placet, et regum, & pontificum domos, nec teipsum Roberte præteri: plurimos certè inuenies, quos fidelis ac diligens famulatus ad primos honores, amplißimosq; magistratus euexerit. cc

De redemptoribus. Cap. XII.

DE redemptoribus, quos & operarios dicimus, nihil hic uidetur necessariò præcipiendum esse. Hi enim satis parent, si quæ conducta est opera, in illa exhibenda cum labore, diligentia, & fide seße exerceant.

LIBER QVARTVS.

LIBET tanquam ex editißima specula, unde mortale genus infra me positũ despicer, & quasi ab humani cœtus populis audiar clamare Vergilianum illud:

Discite iustitiam moniti, & non temnere diuos. uu

Quænã enim ista dementia est, religione spreta, Deiq; cultu cõtempto, abiecisse iustitiam? quæ quidem nulla esse potest, ubi cui omnia debentur, Deus neglegitur. Prima nanq; & optima iustitia est religio, qua remota frustra omnis nostra nititur actio, incassumq; leges scribuntur & iura, si qui totius humani gene

ris autor est & iudex, contemnatur à nobis, & illi debiti negentur honores. O Meliboee, apud eundem Poëtam, quanquam alio in opere dicit pastor Tityrus:

» Deus nobis hæc otia fecit,
» Nanq; erit ille mihi semper Deus, illius aram
» Sæpe tener nostris ab ouilibus imbuet agnus.

Ille igitur hominem propter ab eo sibi concessum ocium, Deum uenerabatur, & supplex aras sanguine imbutas manu tangebat. Nos uero, quū quod sentimus, quod mouemur, quod intelligimus, quod contemplamur, quod agimus, quod demum quicquid sumus, à Deo est, à quo & ipsi sumus, si placet, autorem, parentem, moderatoremq; nostrum, quasi nullus sit usquam aut contemnamus: aut si esse fateamur, minime credamus curare mortalia. O impias & detestabileis eorum cogitationes, qui de Deo, diuinisq; rebus tam sentiant peruerse. Reddit ager cultori creditum sibi semen etiam cum uberrimo fœnore. Arbor ubi putata & culta est, quanta cū gratia & copia suas ipsa fruges profert? Nouit capella, à quo salem delingendum accipiat, & uocata uenit ad multram. Canes à quo pascuntur, domini sectantur uestigia, & tanquam parum sit latratu, morsibusq; domos defendere à furibus, in ipsa tela incurrunt, ut dominos ac dominorum bona tueantur. Aliquando & aquila quanquam auis rapacissima, tamen nō ingrata, ut à qua uirgine educta ipsa fuerat, gratiam ei referret, diebus singulis uenatus, ac prædæ suæ partes aggessisse ad illam dicitur, accepti beneficij quasi mercedem aliquam redderet. Et cum uirgo diem obiisset, rogoq; imposita cremaretur, ipsa in medios igneis alis illata conflagrauit, cineres suos cum altrice commiscens. Testata est hoc Sestos celebris quondam urbs monimento rei condito. At homo sanctum animal, & ex optima sui parte Dei dono immortalis, quod solus ipse ex omnibus animantibus intelligit, quod sibi cuncta seruiant in uita: post mortem uero & cœlū pateat, perfecta illic & cōsummata felicitate fruituro: tantorū immemor beneficiorum, Deo etsi non parem (quantuli enim ipsi sumus) quam tamen potest referre gratiam aspernabitur? præsertim cum pauciss ima exigat à nobis: à quibus aliud quid'nam exigit, quàm ut quo dignatus nos est animo, cum ne turpibus fœdari curis, corporisq; infici contagione sinamus? Hoc ubi feceris, parua etiam mica tibi illum placaueris. Et tamen inuenti sunt, qui in Deum inuehantur, maleficentissimi homines, immo immanissimæ beluæ, quibus & hoc deteriores sunt, quòd illæ quem non norunt, ei non maledicunt. Sed nos sapientissime Roberte Dei causam nunc non agimus, & de religione plura fortasse aliàs, & suo loco. Secundum ab hoc iustitiæ

stitiæ genus est, quo uti debemus non in singulos modò, uerùm erga totius humani generis societatem, quam non immerito sanctam dixit antiquitas. Quippe quam uiolare fas non sit, nec autem uioletur iustitia efficit, per quam & urbes florent, & gentes, ac nationes pace sua fruũtur, quod iustitiæ ipsius primum ac maximum munus est. Magna igitur habenda est illis gratia, qui respublicas moderãtur, quorum curæ, studijq; hoc est. Nam ueluti nec domus ulla, nec res familiaris, quamuis ampla, consistere sine rectore, atque eo, qui paterfamilias dicitur, potest: ita ciuitates ipsas solui ac dilabi necesse est, ubi caruerint rectoribus, qui & inter ciueis iustitiam procurent, & publicæ salutis curam gerant, pacemq; tueantur, ac pacis bona, in quo Dijs immortalibus similes mihi uidentur esse. Illi enim generi hominum omnia suppeditant, quæ ad uiuendum necessaria sunt: hi ciuibus omnia præstant, quæ ad conseruandã societatem, quæ ad ampliandam rem tum communem, tum priuatam spectare uideantur. Quibus quidem, si uerum est, quòd melioribus parendũ sit, ut certè est, ciueis omneis obtemperare & obsequi par est: quod ni fit, frustra nimirum natura ipsa sociabileis nos fecit, nulla nanq; constare sibi societas potest, ubi desit obedientia. De qua, quoniam de domestica satis dictum uidetur, sequenti libro disputabimus.

An homo, cum liber natus sit, domino parêre debeat.
Cap. I.

Sequitur susceptι operis ea pars, quæ est admodum utilis & necessaria, continetq; præcepta illa, quæ seruare, & quibus parêre debeant, qui in ciuitate ac sub rectoribus uiuunt. Existit autem hoc in loco quæstio ualde difficilis, an cum liberi nascamur, parêre domino cuiquam debeamus, atq; illius imperijs obsequi. Nam si libertas est perinde ut uelis, uiuere, ut uideo arbitrari quosdam, quomodo qui alienum fert imperium, ut uult, uiuet? Placet igitur hoc primum quærere, & ante quàm ad ipsa præcepta ueniam, ostẽdere, tametsi liberi nati simus, nihilo minus & regũ, & magistratuum imperijs parendum esse. Libertatis enim muneribus, cuius nomine ipso recreari solent homines, tum mihi frui maxime uidentur ipsi, cum maxime parent. Quod & Seneca uidetur sentire in eo libro, qui est ab eo scriptus De clementia, cum ait: Idem huic urbi dominandi finis fuerit, qui & parendi. Principio natus est homo sociabilis, atq; in tanta rerum naturæ copia, quæ usui sunt, cum aliud animal nullum æque

laboret inopia, neq; magis alienæ opis indigeat. Hac etiam necessitate impellente, ut arbitrati quidam sunt, cœtum amat, & ciuitates colit, cui soli & oratio data est tanquam instrumentum & uinculum quoddam ad societatem ipsam facilius ineundam, diutiusq; retinendam, quo rebus ijs, quibus eget, commodius prospiciat, & tum sibi, tum liberis, familiæq; utendas comparet, tueaturq; comparatas. Et quoniam longe melius, atq; abundantius uicus unus quàm domus una, & oppidum quàm uicus, uitæ suppeditaret necessaria, hæc in primis causa fuit, cur homines in ciuitatem coierint: quæ profecto quanto frequentior est, tanto suppeditandis illis aptior inuenitur. Sed cum ciuitas domibus constet, ipsa primum domus consideranda est, quæ profecto è mare exisitit & fœmina, quos nõ electio aliqua, sed natura ipsa cõiunxit, suscipiendæ prolis gratia. Nã homini, ut animãtibus cæteris insitus est procreãdi appetitus. Quin etiã ut Maro noster ait:

» – Parnasia Laurus,
» Parua sub ingenti matris se subijcit umbra.

Domus igitur cum ex uiro & fœmina recte primum constituatur, ut dixi, alter uidetur imperare natura debere, parêre altera, & ueluti subiecta esse in officio uiri. Hac enim ratione recte domus gubernatur, & communi indigentiæ commodissime prospicitur. Natura uero marem præferri fœminæ cũ plurima docent, tum illud maximè, quod in prole suscipienda, cuius ipsi gratia iunguntur, uir agit, illa patitur. Quid, quòd cum natura ipsa, quæ parens est, & altrix omnium, ad meliora, perfectioraq; nitatur semper, ubi uis illa, qua gignimur, manca est, & parum uegeta, ad fœminã recidit, quæ tanquam minus perfecta, iure minor est mare, & perfectiore inferior. Apud barbaros quoq;, qui non tam institutis & moribus, quàm naturali illo instinctu uitam agunt, mulier uiro seruit. Nam & Garamantes, & Macæ, & Ricciades, & Nasamones ignotæ nobis gentes, quas hodie uno nomine Arabes dicimus, uxoribus perinde ac seruis utuntur. Cum enim nullas habeant certas sedeis, & sub cilicijs semper agant, mulieres seruilia ubique ministeria faciunt, etiam pascendis & potandis equis. Verùm ut quæ nunc quærimus, manifestiora fiant, altius repetenda quædam sunt. Corporis nostri partes, ut aliæ ad tolerandum, aliæ uero ad agendum sunt accommodatæ, atq; ut oculorum est uisus, aurium auditus, pedum incessus, aliorumq; membrorũ alia ministeria, utq; in hoc ipso humano corpore, quod in similitudinem mihi cepi, una est, quæ cæteris imperat partibus, cuius citatu ac nutu mouentur illæ, ita & ipsius ciuitatis partes, id est, homines. Neq; enim aliud est ciuitas, quàm cœtus hominum iure congregatorum, alij quidem ad parendum, alij autem quod & ingenio,

nio, & uirtute præstent, ad imperandum nati sunt. Nam & pistores, & sartores, & cupedinarios, & id genus, qui in sordidis uersantur opificijs, & quorum seruilis mens est, credam Aristoteli, natura seruos esse. Contrà qui præstanti ingenio præditi sunt, & in rerum magnarum actionibus occupati, eos & liberos, & magnos esse, in quorum ciuitas cura, moderatio neq; conquiescat. Et profectò natura ipsa in fabricando humano corpore, cum diuersa membra tantum obediētia finxisset, prospiceretq; perfectioni tam excellentis fabricæ, inter tot seruientia membra unū produxit generosum & nobile, in quo pontificiam statueret animi sedem, intelligens ratione hac recte, commodeq; se acturum hominem, quas ad res illum procreasset. Eadem natura generi hominum consulens, quos in tanta penuria procreatos esse sciret, ad diuersa illos studia exacuit, ut uarijs ministerijs apti, intentiq; inopiam industria superarent. Hinc tot artes, seruiliaq; ingenia, & quæstus hominum multiplices. Verùm ne parum ipsa prudens uideretur, & operis sui oblita, in tanta multitudine manus exercentium, seruientiumq; necessitati, præstantis quosdam, minimeq; popularis ingenij, quasi luminosas quasdā stellas inter minutissimos igneis accendit, quorum mentes ad præclara erectæ, magnis semper rebus intenderent. Quos ideo rariores esse uoluit, quòd necesse sit multo maiorem esse illorum numerum, qui imperata faciant, quàm qui alijs imperent: cū hic ratione tantum opus sit, illic & corporis uiribus. Atq; uti partes ipsæ corporis humani simul omnes iunctæ atq; connexæ unum hoc efficiunt corpus, sic homines ipsi diffusi per domos ac regiones urbis, simul tamen sociati, atque in una conuenientes mœnia, corpus unum efficiunt, quæ ciuitas uocatur. Vtq; in ipso nostro corpore pars quædam est quæ alijs imperet, & in singulis item domibus, eodem modo & in ciuitate ut sit, necesse est. Sed in homine ipso cum unus imperet animus, in domo autem unus paterfamilias. Vnúsne imperare, an plures in ciuitate debeant, paulo post ostendemus, nunc hoc agamus. Quicquid homines agunt, id boni alicuius gratia eos agere certum est. Et cum bonum aliud alio maius ac potius sit, uidetur illud esse potissimum ac maximum, propter quod homines simul coierūt, & ciuitates constitutæ sunt, & cuius gratia omnes quidem agunt omnia. Porrò actiones ipsæ nostræ, ut ad bonum illud perueniant quod sequūtur, quò diuersa itur uia, duce aliquo indigent. Dux autem peritissimus & optimus est ratio, à qua rationales dicti sumus, cuius solius ductu finis ille contingendus est, cuius assequendi gratia laboratur. Huic item homini, cū ipse aut solus, aut maximè omnium sit societatis appetens, & in cœtu uiuens, duce etiam aliquo opus est, qui ciuitatem regat, moderetur̄q; multi-

tudinem, illius actiones dirigens atq; componens. Nam cũ homines ipsi, quibus multitudo composita est, quisq; sibi comparare studeat, quod necessarium duxerit, & in propriam domum inferendum curet, simíq; diuersa ciuium studia (rem enim quisq; suam ampliare nititur, & quod usui sibi futurum sit, quærit) male cum ipsa ciuitate actum fuerit, si in tãta multitudine, ac tam diuersarum & artium, & studiorum, nemo unus sit, qui omnium simul curam gerat, cuius etiam studium sit id solũ agere & commi nisci, quod ad commune ciuitatis bonum late pateat, simúlq; ad omneis pertineat. Nam & corporibus beluarũ uideri posset male à natura consultum esse, nisi illam ipsam uim dedisset eis, quæ una cunctorum simul
» membrorum curam haberet, quáq; ut memini Virgilium dicere, molem
» agitat, & toto se corpore miscet. Et sanè quamuis priuatim quisq; ac per se bonum expetat, quo quidem alius differt ab alio, illo tamen bono, quod commune est, sociantur unà, simúlq; conueniunt. Ad utrunq; autem natura duce mouentur homines, qua comparatum est, ut in omni multitudine, quæ in unum corpus, substantiam´ue confluxit, sit unũ aliquod, quod cunctis præsit. Nam & mundi huius molem contemplanti hæc quæ uidentur ambeuntis & continentis omnia, satis clare apparebit ab illo uno cœlo, quod supremum est, & extimum, cuncta regi. In corpore quoq; humano, ut dixi, cuius magnam in primis natura ipsa uidetur habuisse rationem, inter tot membra, partéisq;, quibus contextum est, una est quæ principatum teneat. In ipsa quoq; anima ratio prima est, & princeps cæterarum. Quæ omnia declarant naturam ipsam, quæ operi quamoptime suo consultum iri uellet, iam tum statuisse, ut in omni conciliatione & cœtu unus esset aliquis aut magistratus, aut rex, qui illum regeret, & communis boni curam susciperet, quiq; dux & moderator esset ciuilium actionum. Hi principio, quòd populos regerent, reges dicti. A similitudine etiam patres appellati. Quin & pastores eos uocauit antiquitas, quos & sacrosanctos, & augustos esse uoluit, atq; inter diuos ob merita retulit. Quod si, ut dixi, natura sic comparatum est, eadem quoq; natura præcipitur nobis, ut illis tanquam ducibus, rectoribusq; nostris pareamus. Nam, ut Marcus Cicero asserit, sine imperio nec domus ulla, nec ciuitas, nec gens, nec hominum uniuersum genus stare, nec rerum natura omnis, nec mundus potest. Ad hoc naturæ præscriptum ubi hominum accesserit electio, tum efficitur, ut dum aut magistratui, aut regi datur opera, optimus quisque ciuis propriorum obliuiscatur commodorum. Cum enim electio ipsa nostra à naturæ instituto non recesserit, & utraq; simul ad rectum, bonumq; contenderit, tum existunt actiones illæ quidem perfectæ,

in quibus nihil est, quod amplius desideretur. Quæ quanquam ita disputata sunt à nobis, dubitabit tamen quispiam cum contingat, ut aut plures, qui idem tamen & uelint, & sentiant, aut unus ciuitatis curam gerat, utra sit naturalior gubernatio: ad quod differendum tametsi maiori opus esset ocio, & oratione longiore, breuius tamen rem peragam, atq; in hunc maximè modum exordiar.

Vnius ne an multorum sit naturalior gubernatio. Cap. II.

Primam prudentißimamq; artificem naturam esse quis dubitat? quippe quæ optima & perfectißima quæq; suo in genere efficiat. Ars quoq; laudari tum solet, cum ad naturam quam proxime accesserit: eaq; quæ secundum naturam sunt, optime se habere dicimus, quòd sibi firmiter constent, amiceq; conueniant. Naturalißimum autem esse regi ab uno multitudinem superiora satis quidem aperte demonstrant. Nam, ut dixi, & in membris, è quibus exißit corpus, unum est, quod cæteris præest, ad cuius præscriptum illa moueantur: id autem cor esse uoluerunt, & in ipsa anima rationem iure primam posuerunt. Mundo quoque, cuius quanta sit amplitudo atq; ambitus, ne mente quidem metiri possumus, unus est, qui præsidet Deus, moderator & rector omnium, quæ illo continentur, ut recte ueteres dixerint, è cœlo regium nomen uenisse. Ad hæc, si parua licet componere magnis, ut est apud Maronem, Apibus quoque unus est rex, quo incolumi mens omnibus una est, Amisso rupere fidem. Cum igitur naturale sit omnem multitudinem ab aliquo uno regi, & ars naturam sequatur, ipsorum'que artificum opificia eo perfectiora sint, quo maiorem similitudinem reddunt eorum, quæ natura fabricata est: manifestum est, magis secundum naturam esse ciuitatem, ab uno temperari, quàm à pluribus, cum in ciuitatibus ijs, quæ à pluribus reguntur, quo pax, concordiaq; uigeant, necesse sit illorum, qui rempublicam gerunt, sententiæ ut in unum omnino conueniant: quæ ubi in diuersa trahuntur, tum seditiones, & inteſtina oriuntur bella. Contrà uero optime agitur cum illo populo, florentq; urbis eius opes, cuius principes idem unum & sentiunt, & uolunt. Quota enim nauis ad certum peruehetur portum, si & gubernator, & nautæ ita dissideant, ut alius alij & iudicio aduersentur & opera? An non medici ita commiscent, quæ ægrotis dant, ut multa in unum redigant? Quocirca quoniam omnis conuenientia, omnis'que consensus atque concordia, ipsa'que etiam amicitia

unitas quædam est, manifestũ est id quod per semet ac simpliciter quidem unum sit, aut ipsi unitati quam proximum (id autem est rex qui unus est) multo facilius ac melius posse id à se efficere, quod plures nequeant, nisi tanquam unus fiat è multis. Rursus cum omnis cogitatio, omnisq; intentio eorum, qui rempub. moderantur, ac populos regunt, eò spectet, ut salui sint illi, quos gubernandos ipsi susceperint, salus autem subiectorum hominum, & uniuersæ multitudinis bonum consistat in ciuitatis conseruatione, quæ pax est & tranquillitas ciuium, ad hanc quam dico unitatem assequendam, retinendamq;, longe potior, magisq; natura appositus is erit, qui per se quidem unus est, quàm qui plures. Quippe cum & lucis & splendoris princeps causa sit, id quod per semet lucidũ, & splendens est, & caloris item, quod est suapte ui calidum. Restamen ipsa magis, quàm ulla disputatio recte reputanti certum hoc faciet. Nam paruæ etiam ciuitates, quæ à pluribus reguntur, assiduis ferè laborant seditionibus, cum latissima regna huiusmodi uix ullos, aut certè quam rarissimos tumultus sentiant. Et cum eos, qui reipub. præsunt, affectibus uacuos esse deceat, quantò facilius est unum, quàm multos non uinci cupiditate & libidine mala, præsertim cũ hic neq; careat diuitijs, neq; indigeat gloria, quibus nõ modò subiectos honestare atq; illustrare soleat, sed & exteros, & peregrinos. Ex illis uero sæpenumero plures esse contingat, qui rerum omnium premantur inopia. Atq; ut curãdis morbis adhibere nouos sæpe medicos, sic gubernandis populis periculosum est nouos patres conscribere: cum sæpe accidat aut electione mala, aut factione ciuũ seditiosos homines, aut gerendis rebus parũ aptos atq; inutileis creari magistratus. Quidẽ quod usitatissimum est, in qua ciuitate plures rempub. tractãt, siue è plebe, siue è nobilitate ij sint, tyrannidem exoriri, ut apud Corinthios, & Milesios, & Athenienses legimus. Sulla quoq; & Marius, uel inter crudelissimos tyrannos numerandi sunt. At reges quam rarissimum est in tyrannos euadere, ac dilabi, idq; cum minori fit ciuium damno. Quippe cum non in omneis sæuire, sed in paucos soleant, nisi omnino fuerint immanissimi, ac nihilo minus pacem tueantur populorum & nequid illorũ respub. quæ suæ curæ ac temperationis est, detrimenti capiat, omni studio, & arte curant. Vbi uero aut è primoribus unus aliquis, aut è plebe aspirarit ad tyrãnidẽ, necesse est turbari ac misceri omnia, domesticumq; exoriri bellum, exhaustaurbe: non ijs tantum qui publicam libertatem tueri uolunt, quiq; alterius sunt factionis, sed proscriptis, aut trucidatis bonis plerisq;, & cum ijs etiam innocentissimis uiris. Ex quibus iudicari potest, ẽducibilius esse ciuitati, magisq; secundum naturam ab uno regi, quàm à plur.bus. Cum etiam

etiam uideamus ciuitatum, populorumq; gubernacula in initio penes reges fuisse. Nam & Romani, & Athenienses, & Thebani in initio reges habuerunt, ipsiq; prisci Latini, & Aborigines, Aegyptij quoq; & Syri, ac Persæ sub regibus fuisse memorãtur, & ,ut Cicero tradit, Omnes antiquæ gentes regibus quondam paruerunt. Etenim cum homines principio generis humani, dispersi beluarũ more in agris agerent, illisq; cauæ arbores, aut excisi montis specus domus essent, simile est ueri, unũ aliquem præstantem ingenio, finitimos omneis quasi pastorem aliquem cogere cœpisse, paulatimq; pepulisse, ut in unum simul locum conuenirent, casasq; construerent, & ne in diem uiuerent, ut & cõpararent necessaria ad uictum, & quæsitis parcerent. Nam quod ait Virgilius:

Hæc nemora indigenæ fauni, nymphæq; tenebant, "
Gensq; uirũm truncis, & duro robore nata, "
Queis, neq; mos, neq; cultus erat, nec iungere tauros, "
Aut componere opes norant, aut parcere parto, "
Sed rami, atq; asper uictu uenatus alebat. "
Primus ab ætherio uenit Saturnus olympo, "
Arma Iouis fugiens, & regnis exul ademptis. "
Is genus indocile, & dispersum montibus altis "
Composuit, legesq; dedit. – "

Hæc Poëta non tam in Saturni laudem dixisse uideri potest, quàm ut hoc ipsum nobis innueret. His autem principijs, quæ à natura ducta sunt, accessit postea consensus hominum. Crescentibus enim urbibus, & grassante libidine, cum qui tenuiores erant, premi à ditioribus timerent, confugere cœperũt ad Aristidas & Catones aliquos, quos iustitiæ, legumq; cultores esse scirent, intelligerentq; natura & moribus excellenteis esse, quibus communi bonorum consensu urbis tutela permissa, iustitiæ, legumq; patrocinium est traditum. Nam, ut Ciceronis utar uerbis, genus hoc imperij primum ad homines iustissimos & sapientissimos deferebatur. Adeò enim res nostræ naturam sequuntur, ut siquando aut uitio, aut necessitate aliqua recessum sit ab ea, tamen haud multo post ad illã fiat reditus. Nam ut puer Horatianum illud didici:

Naturam expelles, furca tamen usq; recurrit. "

Etenim in ipsis ciuitatibus, quæ à pluribus reguntur, unus ferè semper est aut è plebe, aut è nobilitate princeps, ad quem omnia referantur, & cuius consilio agantur pleraq;. Nam & Romani pulsis ob superbiam & libidinem regibus, in asperis atq; turbulentis rebus ad creandum Dictatorem (id enim præsentissimum remediũ uisum fuerat) confugiebant. Quid

ipsæ ciuitates, cum in pugnam exeunt, nónne unum sibi ducem constituunt, penes quem sit imperij totius summa? Quid, quod pueri quoq; decantare solent? Vnus est Deus, & unus est rex. Et quoniam natura ipsa ubiq; uim ostendit suam, muta animalia, & beluarum greges ductores quosdam habent, quos sequantur, cum ne gruum quidem sine duce uolatus sint longiores. Ex his igitur iudicare licet, tametsi regibus parendū sit, nihilo minus liberos esse nos: & quanquam liberi sumus, parêre tamen oportere, ut diu liberi esse ualeamus. Nam, ut Cicero ait, legum serui sumus, ut liberi esse possimus. Etenim rex cum sit defensor libertatis, propulsator iniuriarum, atq; animaduersor, dux quoq; ciuilium actionum, legum lator & custos, ac publicè, priuatimq; moderator, pater, rector, quis nam liberum se, aut uera frui libertate uere possit dicere, nisi hic ille fuerit, qui defensorem libertatis, qui propulsatorem iniuriarum, atq; animaduersorem, qui actionum ducem, qui legum custodem, qui moderatorem, rectorem, patrē habere se intelligit, sibiq;, ciuibusq; atq; urbanis rebus recte, utiliterq; cōsulentem, cundemq; uirum bonum, regem sapientem? Ad hæc quemadmodum rationi qui paret, docenti quid uerū, falsumq; sit, eademq; secernenti, & quid sequi, aut declinare opus sit monstranti, rationalis iure, ac uerè dicitur: sic & ille recte, meritoq; liber uocabitur, qui moderatori suo ita paruerit, ut in omni uita, ac in ciuili maximè consuetudine minime labatur: immo ea meditetur atq; agat, quæ ut ab homine ad communem utilitatem nato, & ratione utenti profecta plurimum utiq; ad ipsam communitatem tuendam, resq; illius ampliandas conferant. Contrà uero sic uti qui ratione abiecta appetitioni semper seruit, is quidē uere, naturaliterq; seruus est, atq; in pecudum potius numero habendus, quàm hominū. Eodem modo qui spreto publico gubernatore, cōtemptisq; ac uiolatis legibus contra ius, fasq; grassatur: non modò nequam & seruilis est habendus, uerum etiam humanæ societatis hostis, ac naturæ ipsi rebellans: qui cum ad cœtus celebrandos natus sit, atq; in ciuitate genitus, altus, educatus, id tamē assiduus agit, quo humano generi sciens, uolens q; continuè incommodet, & quasi malus quidam afflatus pestilentiam inducat. Quod si barbaros eos dicimus, & in seruorum numero habemus, qui sine legibus, sine moribus perinde ac bestiæ uiuunt, cur non qui secundum morum, legum, rationis præscripta, actiones moderantur suas, publicaq; rei custodem uerentur & colunt, optimis ipsi artibus, disciplinisq; instructi, Cur, inquam, non hos liberos asseremus, ut naturalis, ueraq; libertatis bonum prorsus assecutos? Nunquid nam filius, quod sub patria potestate uiuat, seruus est iudicandus? Quod si esset, nequaquā maiores nostri filios suos liberos appellassent.

pellassent. Pueri quoq; & adolescentes num minus liberi sunt, quod sub præceptoris institutis, & grammatici erudiuntur ferula? Mihi quidem uidetur hæc esse recta & certa ad ueram, solidamq; libertatem uia. Miles quod ordines seruare, signa sequi, ac pugnare in acie militaris illum disciplina iubeat, liber ne propterea non est? Immo hæc dum seruat, & ducis iussa exequitur, suam, patriæq; tuetur libertatem, proq; ea fortißime dimicat. Nam quod libertas sit, ita quidem uiuere ut uelis, hæc non modò libertas non est, sed uel maxime aduersatur libertati. Qui enim uiuit ut uult, is quæcunq; appetierit, uolet, ageq; iura ipsa naturæ, & humanæ societatis uiolans ac prosternens. Apud recte uerò sentientes illi & sunt, & habentur liberi, qui perinde ut debent, uiuunt, funguntur q; uiri boni, patris familias frugi, & iusti ciuis officijs. Veraq; libertas est, seruare leges, tueri iura, eaq; agere, atq; afferre in medium, quæ ad tuendam, stabiliendamq; hominum coniunctionem quammaxime conferant. Illis q; qui ferendis ac seruandis legibus præpositi sunt, quiq; publicæ salutis curam gerunt, ita obtemperare, ut à communi bono, ne hilum quidem, ut dici solet, recedatur. Possent his plura subijci, est enim campus hic latißimus, sed debemus his esse contenti, cum abunde probatum uideatur: licet liberi nati simus, tamen & regibus, & magistratibus parendum esse, ac tum maximè liberos esse nos, cum ijs maximè pareamus. Quibus sanè rationibus ita mihi ipse satisfacio, ut arbitrer dulciſsimũ atq; uberrimũ libertatis suæ fructũ eos cepisse maximè, qbus diuino quodã munere cõcessum fuit eiusmodi regi fuisse subiectis, de quo meritò dici posßit, quod de Saturno Poëta noster canit:

Aureaq;, ut perhibent, illo sub rege fuere
Secula, sic placida populos in pace regebat.

Atq; ut in pace, sic in omni pietate & iustitia, sine quibus uera & perfecta pax esse non potest. De libertate autem locuti sumus, nõ illa quidem, in quam se asseruisse dicunt, qui manumißi sunt, nec de illo seruitutis genere, quod est de iure gentium introductum, sed de libertate illa, quæ naturalis est, & homine ratione utenti digna, deq; ea seruitute, secundum quã naturaliter seruus quis dicitur, quanquam qui natura serui sunt, legum tamen ac regum beneficijs assequuntur, ut ciuilis & ipsi libertatis bonis continuè fruantur.

De Obedientiæ officijs erga regem. Cap. III.

His explicatis reuertamur ad nostra illo de obedientiæ genere disserturi, cuius officia ad subiectos pertinent, multa quoque interim quærentes, de quibus maiores nostri scripsum

aliquid non reliquere, aut siqua ab illis fuere disputata, rationibus certè & exemplis aliquantum locupletata sunt à nobis. Qui obedientiæ in regem munus implere suum uolet, duo sibi ante omnia proponat: unum, ut iudicet quæ in illum contulerit, in patriam se conferre, quæ post Deũ primum sibi locum in nobis uindicauit: alterum, ut sibi persuadeat ad illius præscriptum uiuendum esse, statuatq; regis imperiũ legem esse. Nam tyrannorum iussa plerunq; iniuria summa sunt. Hæc duo qui sibi proposuerit, facilè tertium adiunget, fidelis ut sit. Quæ autem fidelitate continentur, ea publicis institutis cauta sunt, quorum illa in primis nota. Aduersus regem, socios´ue, amicos´ue ne coniurato, néue illius iniussu clàm palámue fœdus ferito. Arma ne tractato, néue tumultus excitato. Hosti, quisquis is est, regis cõsilia ne indicato. Siquis aduersus regem, socios´ue, amicos´ue molitur insidias, id tacitum ne habeto, indicium facito. Hæc igitur, aliaq; item multa, quæ grauiora uisa sunt (sunt enim perduellionis crimina) legibus cauentur, leuiora uero adeò non est referri necesse, ut ea ne ab aniculis ignorentur. Maximum autem & firmißimum fidelitatis fundamentum est amor. Nam si uerũ est illud, ut certè est, Quem quisq; odit, periisse expetit: erit profectò & hoc uerißimum, Quem quisque amat, saluum esse optat. Quamobrem qui ita sit affectus animo, ut regem optet incolumem, is necesse est quæ fidelis et obediẽtis hominis munera sunt, impleat. De diligentia uero & attentione, itemq; de præoccupando officio, operaq; minime præcipitanda, quæ à me dicta sunt, cum de liberis agerem, licet ad hæc quoq; transferre, è quibus sibi quisq; capiat, quæ huic loco necessaria uisa fuerint, ne idem dicendum sit sæpius.

De subiectorum obedientia. Cap. IIII.

SVbiectorum duo sunt genera, eorum unum, qui simpliciter dicuntur subiecti: illorum alterum, qui regum libera litate ac uirtutis gratia tum agros possident, tum oppida, urbesq; sui iuris habent, pro quibus annua pendere tributa debeant, & ad militiam cogantur, quorum è numero sunt, quos hodie tum Barones dicimus, tum comites, aut duces. Horum omnium una est regula, fidem ut teneant, ac pace belloq; imperata faciant. Quo tempore & aduersa constanter ferenda sunt, & uita ipsa sæpius obiectanda est periculis. Nam & tempora contingunt, quibus fides à popularibus, suæ, liberorumq; uitæ sit anteponenda: nec ueterum tantum, sed & nostra memoria florẽtißimæ quoq; urbes, dum seruare illam uolunt, & in officio permanere, aliæ direptæ sunt, aliæ incensæ, quædam

etiam

etiam funditus excisæ, quæ res notior est, quàm ut exemplis indigeat. Multi tamen in dubijs atq; asperis rebus ad hostem dũ declinant, necessitatem causantur, quæ sæpissime uoluntas est. Hos quis dubitet defectionis culpã debere luere? Sed excusanda necessitas est, dum talis fuerit, cui alia obsisti ratione nequeat. Quamuis & necessitas aut fame, aut desperatione aliquando uicta ipsa fuerit, atq; ex uicta victricem causam fecerit. Bello Neapolitano, quod Ioannes Andegauiensis contra Ferdinandũ gessit, aliquot oppida quanquam longa obsidione, ac fame coacta, non prius ab hoste conditionem acceperunt, quàm capiendæ illius ius potestasq; à Ferdinando facta esset, fidelitatis iure hoc modo exoluto. Sed in omni perfidiæ atq; inobedientiæ genere plurimum Barones peccant, dum aut cum regis fortuna communicare suam nolunt, aut ampliandorum finium gratia nouis student rebus, sua parum sorte contenti. Ac de hac fidei atq; obedientiæ parte satis hic dictũ sit, plura apud Iurisconsultos, qui suas de ijs tulere sentẽtias.

De præsidum administrorumq; obedientia. Cap. V.

ADministrorum ac præsidum una ferè regula est, ea ut agant atq; obseruent, quæ præscriptis continentur, & formulis cauta sunt. Inspicere autem hoc primum debẽt, ut cui muneri præfecti sunt, eius teneant formulam, quã sequentes peccare uix poterunt. Cũ enim formulis ipsis certa regula, formaq; præscripta sit, illis qui paruerit, hic uel obseruãtissimus necesse est inueniatur obedientiæ ac fidei cultor, difficillimumq; sit labi illum, aut decipi in aliquo, præterquàm si sponte id uelit, aut omnino iners atque ignauus fuerit.

An semper formulis parendum sit. Cap. VI.

HOc loco quæri solet, parendum' ne ubiq; sit formulis, cũ fieri possit, & nonnunquam cadat, ut damno futurum sit domino, si ad præscriptum minister egerit. Item si ex relicta mandati forma magna forte offeratur utilitas, nũ committendum sit, ut illam quasi è manibus elabi sinat. Quæ de re & à uetcribus sæpe, multumq; dubitatum est. Fuerunt enim, qui censerent aduersus traditã semel mandati regulam, nihil prorsus agendum esse, etiamsi fortuna, aut casus aliquis longe commodius agi posse pol liceretur. Quippe cum si parum successisset (ut pœna luenda non sit) subeunda tamen culpa esset, quæ cui non pudenti homini, bencq; instituto grauis & acerba est? Atq;, ut bene, fẽliciterq; negotium gestum esset, cauendũ

tamen exemplum, nec committendum, ut corrumpendi mandati documentum præberetur alijs, quod esset in omni re administranda pernitiosissimum. Alij iudicauerunt fortunam sequendam esse, amplectendamq; occasionem, quam Dij immortales obtulissent: nec timeri pœnam oportere, ubi rei bene gerendæ certa spes uideretur. Quod quomodo sine periculo & infamia fieri possit, uix uideo, cum fortunam, quæ incerta est, certo imperio mutari necesse sit. Quocirca uoluerunt, ante quàm ipse aggrediare, illinc damnum, hinc emolumentum exactissime pensitari, & quasi in trutina suspendi, initaq; ratione tum licere, fasq; esse aduersus præscriptū agere, ubi ex eo relicto incommodi parum, utilitas uero adeò multa, magnaq; futura apparuerit, & spes quàm possit firma, certaq; peragendi negocij. Parum enim prudentis esse ministri, occasione non uti, dominiq; sibi ipsi nimis tribuentis, qui nulla nec temporum, nec fortunæ ratione habita, nisi quod semel imperauerit, & quomodo imperauerit, nihil aliud fieri omnino uelit. Sed & Manlius Torquatus, is qui in filium, quãquam uictorem securi animaduertit, deterrere cum primis potest eos, qui duri, inexorabilisq; ingenij dominos habent. Et Publius item Crassus, quanquam minore in re, is enim consul Asiam prouinciam tenens, cum Leucas oppugnare uellet, ad Architectum quendam Athenien sem, ut historiæ meminerũt, scripsit, imperans, ut ex ijs malis, qui illic essent, maiorẽ statim ad se mitteret, uelle enim arietem ex eo facere. Faber, ut erat ingenio solerti, nõ maiorem, sed quem faciendo arieti aptiorem iudicabat, misit, existimans consilium quoq; suum requiri. Quo facto consul arbitratus, & suam & populi Romani maiestatem despectũ iri, si non opera, qualis imperata esset, sed consilio dictis suis satisfieret, arcessitum illum ad se grauissimeq; increpitum uirgis cædi iussit. Huic Publij Crassi consulari iudicio ciuiles quoq; leges multis in causis consentiunt, ne quibus gerendi negotij, peragendiq; mandati cura tradita ac permissa est, eorum improbitati locus atque exemplum detur, si statutam semel rem mutare libere atq; impune licuerit. Verum cum sint diuersa negotiorum genera, quædamq; magis requirant gerentis prudentiam, quàm mandantis definitionem, præsertim ubi datæ formulæ nihil particulatim præscribãt: quas qui tulere impossibile est, ut quando, quóue modo futura quæq; res esset, aut prouiderẽt, aut definirent, Tolerabile certè fuerit, si quod ex præscripti obseruatione futurum est damnum, in gerendis negocijs minister prohibeat, cum in administrandis domini rebus non debeat fides uacare prudentia, ac difficile sit fidelem inueniri ministrum, qui idem prudens non sit atq; industrius. Ipsi scimus in prætorio regum Neapolitanorum, cuius multos iam annos præfecturam

fecturam gerit Nicolaus Antonius Capuanus, integerrimus uir, & iuris Romani consultissimus, ubi de regio censu, rationibusq; cognoscitur, laudari ac probari solere ministros eos, qui quanquam aduersus munerum suorum decreta, utiliter tamen rem gessissent. Nam cum ferendarum formularum præcipua fuerit causa, ut recte, ut utiliter, cum honestate tamen gereretur ærarium, ac neglectæ utilitatis ratio exigi soleat. Quis hoc pro loco tamen, ac pro tempore non probet? ubi utilitas magna ipsa præluceat, eamq; speciem præ se ferat, quæ minime uideatur spem frustratura. In quo tamen singula sunt circumspicienda, metiendaq; exactissime, & utilitas ipsa quasi manu tractanda. Meminisseq; oportet in omni ratione reddenda, non minus prudentiæ quàm fidei obedientiæq; rationem habendã esse, sine qua mancæ illæ esse uideantur. Et illud inspiciendum est, nequid omnino agatur, quod sit contra principis ingenium, illiusq; offendat animum. Est enim minime prudentis, immo & temerarij aduersante domino audere aut tentare aliquid, licet id futurum esset per se laudabile. Nam nec semper, nec ubiq;, nec apud omneis satis est recte tantum, atq; utiliter rem gessisse, & Principum negocia non ex ministrorum sententia, sed suo ipsorum arbitratu gerenda sunt. Etenim miles, quamuis fortiter manum conseruit, tamen si contra ducis imperium cum hoste pugnauit, nonnunquam capite pœnas luit. Igitur & hoc diligentissime cauendũ est, & probe uidendum, ne qua in re liberaliter ac magnifice agi à domino iussum fuerit, in ea modicum se, aut sordidum, aut parum certè splendidum pro illius imperio minister gerat. Legimus Iulium Cæsarem animaduertisse in panicerium, quod alium quàm sibi panem apposuisset conuiuis. Alphonsius à nitore ac magnificentia ministros laudare consueuit, at modicos ac sordidos stomachari.

Quibus modis peccetur. Cap. VII.

CVm autem præceptum omne partim imperet, partim uetet atq; deterreat, atq; altero opera exigatur, cauere alterum, & continere iubeat, in illoq; peccetur, imperatum quod sit minime faciendo, in hoc contra imperium nitendo. Prioris uitij non semper aperta uoluntas, sed tũ negligentia, tũ ignauia causa esse solet. In posteriori late regnat, nũc cõtumacia, nũc improbitas, & quæuis obedientiæ labefactat, ut quasi demoliatur & euertat illã temeritas. Cõsueuit et in hoc quoq; persæpe peccari, quod quidã dũ uideri uolunt, quã obedientissimi, ultra præcepti uim nituntur, & supra quàm iussum est, agũt. Nõnulli præscriptum ipsum argutius

interpretantur. Sunt qui nec statuti temporis, nec datæ regulæ ratione habita, tantum sint de re soliciti. Alij dum præcipere principis imperium uolunt, & illius uoluntatem suspicantur (quod tamen prudentis est aliquando) in eo labuntur, quod parum ipsi pensitant, an domino talis sit ars placitura. Quid? quod dum uideri solertes student, improbantur, ut qui uelint præuidere magis quàm oportet, & sapere, atque ubi fortasse minime opus sit, apparetq; eos non tam ad usum domini rerum, quàm ad sui opinionem, quæ agunt, referre. Interpretari uero præcipientis imperium plerunq; est calumniosi ac tergiuersantis hominis. Vera nanque obedientia aperta est, nec anfractus quærit, sed sua & recta pergit uia. Cato Portius reprehensus est, quod nimis effracte defenderet ærarium, cuius iura tuenda sunt, remouenda tamen auaritiæ suspicio. Petrus Bisuldunus, homo maleficentißimus, dum regij ærarij locupletandi gratia diuina & humana promiscua habet, liberalißimi principis famæ non parum detraxit. Itaq; Alphonso mortuo uitam traduxit contumeliarum plenam, quippe quem ueluti tabidum, pestilentemq; omnes fugitarint.

Quæ sint ab ærarij ministris uitanda. Cap. VIII.

Ademq; lex est ampliandi ærarij, quæ & rei familiaris, utrunq; licet salua iustitia & honestate, cauenda tamen sunt sordida. Quædam enim quæ priuatum hominem, et humili agentem in loco fortasse decuerint, quis dubitet principibus, ministris q; principum fore sordidißima, dedecorantibus seq;, remq; publicam, ac principis maiestatem? Ipsi nouimus regulos quosdam, quos pudeat nominare, tam improbe auaros, ut ne ab alijs, quàm à ministris suis etiam quæ alendis corporibus necessaria sunt, uenderentur, publico edicto cauerint, quod quidem tyrannorum est. Carolus Malatesta, princeps Ariminensis, dicitur pincernam suũ usq; ad excandescentiam obiurgasse, quin etiam uerberasse, quod poculũ, in quo musca desederat, pauimento effudisset, potuisse enim muscam tum gladiolo, tum frustillo panis uino eximi. Sed quid de illo tibi persuadeas? qui, ut à maioribus accepi, offensus Virgilij gloria, statuam eius, quæ summo honore habebatur à Mantuanis, deijci à militibus quibusdam suis iusserit, atq; in flumen abijci, haud multum ipse magno illi Alexandro absimilis, qui Thebana direptione parci Pindari Poëtæ domui, posterisq; iußit: immo & hoc Phalaride ipso deterior, quod statuam, quam Mantuani sua in urbe tot antè seculis memoriæ ciuis de patria benemerentis posuerant, mergi in fluuium iußit, plebe, patribusq; inuitis, & diuorũ atq; hominũ fidem

fidem implorantibus. At Phalaris uel templum ædificandum Stesichoro curauit, suasitq; diuinos illi honores in urbe patria habendos, oblitus gra uem eum, & capitalem olim sibi fuisse inimicum, tantum celebratissimi Poëtæ musis, memoriæq; indulsit. Robertum regem Neapolitanorum, à quo multa & pessima auaritiæ exempla in nostram usq; ætatem defluxe re, propter auiditatem ingenij, & pecuniæ studium, uehementius hodie quoq; fiscalẽ cognominant. Horũ principũ ministri, si illorũ secuti fuerint auaritiã, & iniusta imperia, quis dubitet paulatim fore, ut latronibus sint pernitiosiores? Et recte profectò quidam regum eos Arpyias uocauere.

Quæ præcipuè cauenda sint à consiliarijs. Cap. IX.

ET quoniam ira magna maiestatis labes est, nec tam in priuatis hominibus turpis, quàm in principibus pernitiosa & detestabilis, quod ab ea facilis sit ad crudelitatem prolapsus, uidendum est id, aliquis ne committat, quo princeps irasci iure possit, quod tum cæteri omnes cauere semper debent, tum uel maximè qui consiliarij uocantur, & è senatorio sunt ordine. Alij enim si quid forte peccauerint, & sæpius quàm hi corrigere, & facilius possunt. At consiliariorum culpæ quamuis mediocres fuerint, tamen quia magnorum solent esse malorum causæ, capitali plerunq; supplicio puniũtur. Quibus quidem, ut mihi uidetur, duobus potissimum opus est, taciturnitate in omnibus, & in dicendis sententijs rectitudine. Nam quod est apud Terentium:

Obsequium amicos, ueritas odium parit.

Id fortasse locum habeat apud tyrannos, apud quos ueritas minime tuta est. Regum autem propria est ueritas, à qua cum recta proficiscantur, & certa consilia, contra uero ficta ac uana, cum sint parum diuturna, nihil habentia nec solidi, nec certi, pro ea defendenda contendendum est, dum talis sit contentio, quæ ueritatis maximè studium indicet. Et quoniam sæpissime de rebus dubijs cõsultatur, odio, amicitia, ira, ac misericordia, ut ait apud Sallustium Cæsar, uacuos esse decet, quæ ubi aderint, difficile est uerum cernere ac sequi. Quamobrem & hi, & cæteri affectus, qui contra rationem nituntur & impellunt animum, longius ab ijs repellendi sunt, & in consulendo, & in iudicando, quos quoniam nunc suadere, nunc dissuadere opus est: ac non modò sua cõfirmare, sed refutare quæ ab alijs dicantur, quo ueriora quæ dicunt, appareant, magisq; in aperto ponant, tempora distinguent tam belli quàm pacis, rerum naturam cõtemplabuntur, causas quærent, euentus metientur, exempla proponent, & quid è re

quaq; consequi soleat, & obseruabunt, & memineri nt. Ferunt patrum nostrorum memoria fuisse è consiliarijs Ferdinandi regis Tarraconensium, aui huius nostri Ferdinandi Bellingerium Baltasinum, uirum sanè magno ingenio, singulari doctrina, summa prudentia. Is quoties de dubia re aliqua, aut maximè graui negotio consultandum esset, post cœnam iocabundus familiaribus suos conuenire omneis iubebat, propositaq; aliqua ficta quæstiuncula, haud tamen ab re, rogatisq; singulis sententiam dicere, perscrutabatur cuiusq; iudicium. Quibus postea sententijs collatis inter se, & diu, multumq; pensitatis, facilè inspiciebat, quæ nam esset sententia uerior, magisq; accommodata. Hoc modo instructus, & ficta, ludicraq; ad uera, & seria transferens, primas semper inter cæteros cõsiliarios, & in regio senatu parteis tulit. Et quoniam in consiliarios incidimus, debent eorum cõsilia uera esse, fidelia, amica, honesta, accommodata, profectaq; nõ ab affectu ac perturbatione aliqua. Nam dubitandum non est, quin præter rectum ac bonum consulat, qui irato, infensoq; animo ad consulendum accesserit. Consilium tamen misericors uenia dignum esse solet. Necessitudo uero, & familiaritas in illis præsertim rebus, quæ ad ciuitatis statum, ac publicum pertinent bonum, nunquam debet plus posse, quàm ratio, quàm iustitia, quàm patria. Nam libido cum sit pessima consiliorum ministra, nihil suadere nisi perperam & inique potest.

De utili & honesto. Cap. X.

ET quia nonnunquam de utili & honesto disceptatio incidit, uincat semper honestas. Poterit fortasse utilitatis tanta uis esse, & tali in causa, ut sit aliquando ab honesto declinandum, parum tamen, & sine graui infamia. Nam si est, quatenus amicitiæ uenia dari possit, ac siqua fortuna acciderit, minus iustæ uoluntates amicorum adiuuandæ sunt, ut Cicero noster inquit, Cur non hæc eadem uenia, & maior etiam tum patriæ, tum regi, qui patriæ pater est, dari possit? Et cum de amici aut capite agitur, aut fama, si declinandum est de uia, modò ne summa sequatur turpitudo: non uideo quare cum manifestum patriæ excidium immineat, cuius iura longe præferantur amicitiæ, eadem lege de uia declinandum non sit, & in publicam utilitatem consulendum. Quod si, ut Theophrastus etiã disputat, exigua famæ iactura facienda est, paruaq; turpitudo subeunda, dum amici rebus uehementer id conducat, cur non hæc eadem uel turpitudo, uel infamia, & maior fortasse, quàm pro amici re subeunda sit, si Dei causa agitur, si de religione actum iam sit, nisi hoc pacto eidem subuentũ

crit?

erit? Quæ enim est ista iniquitas, pro tutanda religione, quæ & uera, & perfecta honestas est, ac pro seruanda Christiana repub. nolle pati aliquid de honesti forma, cultuq; detrahi? cum & pudicissimis matronis ludis qui busdã permissum sit saltare in publico? Et profectò eadem ipsa honestas, quod leuioris hic damni passa est, sibi rependit ac compensat cum maiore alia, grauioreq; in tutandis aris atq; focis honestate, cum etiam idipsum fãmæ, quod quasi amputatum est, repullulet, & in alios ac proceriores ramos exeat. Qua enim è re uel maior, uel firmior, uel homine dignior, quàm ex defenso Dei cultu comparari fama potest? Ergo cum publica utilitas plus nimio grauida est, honestatis autem ac famæ labes, aut minima, aut certè perleuis futura, permissum forsitan fuerit, declinata paululũ honestate, consulere in communem ciuium ac patriæ usum. Nam, ut idem Theophrastus inquit, magnum pondus æris parua lamina auri fit pretiosior. Qui cum Catilina coniurarunt capti, coniunctiq; contra legem Portiam, ac leges alias, quæ de condemnatis ciuibus non uitam eripi, sed in exilium mitti iubebant, scelerati facinoris morte pœnas dedere, præsens enim, futuraq; utilitas, quod id erat cessurum exemplo minoribus, tanta tunc uisa est, ut ad genus pœnæ nouum decernendum coëgerit. M. Iunius dictator, afflicta Cannensi clade re Romana, ad ultimum propè desperatæ repub. auxilium, cum honesta, ut inquit Liuius, utilibus cedunt, qui capitalem fraudem ausi, quiq; pecuniæ iudicati in uinculis essent, qui eorum apud se milites, ut ipse dixerat, facti sunt, eos noxa, pecuniaq; exoluit, eaq; ad sex millia hominum fuere. Hic utilitas honestatem uicit, immo honestas utilitatem secuta est. Huiusmodi exemplum hodie quoq; & reges, & liberi populi in aduersis atq; asperis sequuntur rebus. Nam ubi aut fugatos exercitus premente hoste restituere, aut classem instruere contra repentinos incursus uolunt, qui capitalia ausi sunt, si arma ceperint, si naues conscenderint, publico edicto noxa eos exoluunt. Meminisse tamen oportet sanctissimum uirum Paulum statuere, non esse facienda mala bonorum gratia.

De temporum obseruatione. Cap. XI.

QVanquam autem instructam, paratamq; obedientiã esse oportet, quæ prima laus est eius, incidunt tamen sæpe multa, quæ diu quidem, multumq; pensitanda sint, & prius quàm fiant, imperantis uoluntas iterum, tertioq; scisitanda, cum propter illa, quæ repente incidunt, mutari sæpe soleat.

An sit mentiendum reipublicæ gratia. Cap. XII.

Væri etiam solet, num obedientiæ, id est, reipub. regisq; gratia sit aliquãdo mentiendum, cum in hoc uitio late regnent fraudulentia & uanitas, duo turpissima uitia. Licet autem colenda semper sit ueritas, poterit tamen tanta interdũ uis esse tum rerum, tum temporũ, ut ea prorsus sit obticenda. Esto militaris lex, quæ iubeat nubilem de hoste captam prostituere, nuptam uero marito reddi intactam, contingatq; aliquem capi à populatoribus cum sorore, quæ ignoretur soror esse. Interrogatus ille, an quæ secum abacta est, nupta sit, nimirum nuptam esse respondebit. Quis enim non duxerit præstare, mendacio uti, honestissimæ rei causa, q̃ uidere sororem uirginem ingenuam, inter scorta quæstum agentem? cum sapientis sit, è duobus obiectis malis, minus semper eligere. Licitum ergo fuerit reipub. regisq; qui patriæ pater est, gratia, aliquando & mentiri, quanquam qui pro loco ac tempore, & cum consilio uerum obticet, præsertim ubi de regis ac regni, patriæq; salute agitur, non uidetur is quidem mentiri: aut si mendacio utitur, non statim mendax uidetur, cum prudentis hoc sit, & utilitatem, necessitatemq; cum uero, falso q; pensitantis. At mendacitas ingenij est omnino uani, nugacis, futilis. Quid si coactus nervo, funéue torqueatur? Violentum hoc est, quanquã, ut est apud Tragicũ:

» —Cogi qui potest, nescit mori.

Et qui in hostium castra urbémue explorator transijt, quod militaris iubet disciplina, patefaciet' ne hic rem, si ab eo quæsitũ sit, ut indicio ipse suo pereat? Qui si se indicet, ne mihi uerax is fuerit, sed stultus, incautus, ac suus ipsius paricida, & Imperatoris consiliorum, ac fidei proditor. Nõ omnis tamen necessitas tantum in bonis uiris habere iuris debet, ut aut apud quosq;, aut quocunq; in periculo, aut quauis de causa mentiendũ sit. Medici uel iureiurando adacti ab ijs, de quorum salute soliciti sunt, bonam eis spem pollicentur, ac tametsi grauior, diuturniorq; ualetudo appareat, iam iam ualeturos promittunt. Contrà, quamuis leuior morbus fuerit, tamen si uiderint operam suam ab ægroto negligi, nec admitti curationem, periculosas accessiones, & dolores grauissimos cmentiuntur. Quod quidem tentum abest à mendacio, ut uirtus hæc sit & laus medici, quem non modò peritum esse oportet, uerum etiam prudentem. Ad hæc ueritas ipsa non adeò nuda semper incedit, quod Poëtis placet, ut non aliquando sese ipsa uestiat. Quod & Habraam, & sacræ docent historiæ. Quinetiã nũc simulare, nunc dissimulare prudentis est, ut in rebus dubijs atq; aduersis, & ubi fortuna uariat. Cuius rei multa & magna extant exempla, quæ tamen

tamen referenda sunt ad finem. Nam & leges hominem occidunt, non ut occidant, sed ut puniantur scelera, & boni sint in ciuitate securi. Quid illi, qui tum confessores, tum prædicatores dicuntur (quanquam ex omni genere hominum nulli turpius est mentiri, quàm sacerdoti) ubi ratione alia comprimere hominum improbitatem nequeunt, nónne multa, & quidem admirabiliter fingunt? Græcus olim adolescens, ut Hieronymus refert, in cœnobio cum esset, nulloq; quamuis graui labore defatigati, quotidie corporis temperare posset libidinem. Huic iam cedenti, & uicto Cœnobitarũ pater ratione hac tulit auxilium. Virum quendam annis grauem, ac moribus ad se uocat, suum illi consilium aperit, id autem erat, ut iurgijs atq; cõuitijs quàm posset, quodq; ipse iuberet, insectaretur adolescentẽ, & post irrogatam iniuriam prior iniuriarum ageret. Quo facto cum ad dicendũ testimonium uocati è conuentu quidam essent, & illos pater iusit contra innocentem reũ dicere, ratus adolescentulum hac animi solicitudine, dum plurimos dies in iudicium trahitur, & causæ indignitate angitur, remedium morbo inuenturum, & quod operosus corporis labor præstare non potuerat, acrem animi dolorem præstiturum. Quis commentum hoc patris non probet, & accusatorem, testeisq; eos non absoluat modò, uerum etiam mirifice cõmendet? Ipsi scimus, qui multos iam annos in militia agimus, quàm sæpe magnæ seditiones, grauiaq; pericula arte hac & comprimantur, & auertantur in re militari et bellica. Morũ quoq; magistri permulta aut ipsi fingunt, aut ab alijs audita referunt. Seruant hoc idem parentes, cum & apologus & fabula concessa sit, quæ & sequi mores, & pingere uitam nata est, ut inquit Horatius.

De oratorum obseruatione. Cap. XIII.

Tut ad formulas mandatorum redeam, dura in primis est oratorum prouincia. Nam cum mandata peragenda sint principis, primum difficile est illa peragere. Deinde potest tanta repente fieri rerũ commutatio, ut peragi quanquam possint, minime tamen debeant, quod cũ illis etiam consilium mutandum esse uideatur. Et tamen contra mandata niti sit, non absq; capitis discrimine, dominumq; consulere res, tempusq; minime patiatur. Alphonsus Ferdinandi pater, nihil nisi ex præscripto ac definito agere legatos suos unquam uoluit. Filiũ ego sæpissime audiui laudantem oratores suos, quod pro re ac tempore consiliũ cepissent, nec passi essent interim dum animum scisciterentur suum, bene gerendæ rei præterlabi occasionem. Dux Mediolanensiũ Philippus, ut de maioribus accepi,

oratores ſæpenumero abſq; mandatis ullis à ſe dimittebat, illud duntaxat præmonens, ut quid acturi eſſent, ſcire indies ſuas per literas expectarēt. Quamobrem dura legatorum, ut dixi, & diſcriminis plena prouincia eſt. Ferdinandus mandatis traditis illud ferè ſemper adijcit, ut caſus habeatur ac temporum ratio. Iudicat enim cum multa nō diebus tantum ſingulis, ſed penè momentis præter opinionem ſuccedant, nunquam ſatis edoceri atq; inſtrui oratorem poſſe, ad extremas præſertim terras profecturum. Pater eius ne minimum quidem paſſus eſſet oratorem à mandato recedere, aut audere aliquid ſe inconſulto. Hic, cum de pace ageretur, fœdere q; faciendo cum Franciſco Sfortia, qui per id tempus Picenum tenebat, irrita habuit omnia, quæ Ennecus Geuara purpuratorum maximus cum illo compoſuerat, propter pauca, quæ nō erant ex formula. Ille commendauit Antonellum Petrutium, ampliſſimum uirum, quod in cōciliando Ioanne Antonio Tarentino, temporum fuiſſet conditionem ſecutus. Quamobrem in fungendo oratorio munere uix unquam peccauerit, qui principis ingenium, mores q; probe nouerit. Nam & ex præſcripto agens, domini morigerabitur uoluntati: & ubi pro re ac tēpore cōſiliū ceperit, ab officio nō recedet, cū ſciat domino placiturū cōſiliū, quod utilitas certa pepererit.

Quæ ſeruanda ſint à præfectis prouinciarum. Cap. XIIII.

EOrum qui moderandis populis, prouincijs q; regendis præfecti ſunt, una omnium hæc eſt ratio, legibus ut pareant, & publicè, priuatim q; iuſtitiæ ſeruiant. In qua reddenda tria præcipuè ſeruāda ſunt ab eis: Primum, ut inſpiciant, quæ regis ſupremi uoluntas ſit: Secundum, quid aut regni, aut ciuitatis priuata iura ſtatuant: Tertium, quid iura communia & Imperatorum ſanctiones decernant. Decreta enim regni, leges q; municipales, quas tum conſtitutiones, tum ſtatuta nominant, ciuilibus legibus in pleriſq; præferuntur, placitum regis illis, cum illa ius ſcriptum ſint, domini uoluntas lex loquens. Quamobrem in cauſis grauioribus oportet uel regem ipſum, uel ſupremum magiſtratum conſulere: nam qui aliter egerit, is cum ſibi plus arroget, quàm quod ſuæ partes ferant, obedientiæ fines uolens egreditur. Hoc etiam ſeruandum uidetur, quoties cauſæ dubiæ ſunt, & leges ancipites. Alphonſus Ferdinandi filius, Calabriæ cum præeſſet cum imperio, paucis admodum in cauſis iudicauit, niſi patre prius per epiſtolam conſulto. Etenim aliquando quæ priuatim ac per ſe iuſta apparent, ubi in commune conſulitur, iniqua uideri

deri solent. Ad hæc non omnia comprehensa sunt legibus, & tempora non nunquã legibus præualent. Quibus omnibus rex ipse multo melius ac sanctius prospiciet, qui & singula cautius metitur, & pluribus simul cõsulit.

An parendum sit decreto, quod iniustum uideatur. Cap. XV.

ROtest tamen in dubitationem cadere, an si decretũ Principis iniustum uideatur, parendum sit ei. Multa que in utranq; sententiam dici possunt. Nam & regis uoluntas lex est, cuius præsides ministri sunt, & iustitia uiolanda non est, cuius tuendæ gratia creati sunt reges. Sed ubi princeps is fuerit, quem esse deceat, uix hoc in dubium ueniet. Quippe qui nihil neq; prius exiget à prætoribus, neq; exactius quàm ut iustitiam colant. Tyrannorum sunt iniusta imperia. Et tamen quoniam reges homines sunt, & uinci affectibus, fallíq; ab alijs possunt, non debet præfecti obedientia uacare prudentia, per quam & mutare principis animum poterit, & se liberare contumacia. Legimus Imperatorem Caium quosdã iussisse interfici, quos postea desiderauerit. Audiuimus Nicolaũ Quintum Pontificem Max. cum accusaretur Angelus Ronconius, Tribunus militum, quod *seuero fugienti atq; undiq; clauso, iter liberum per Tyberim permisisset, in cubiculo quiescentem iussisse uesperi lege in illum agi: mane uero ubi experrectus fuisset, dixisse ijs qui aderant, uelle se Angeli causam consultius cognoscere: cui cum responderetur, fuisse iam in illum intempesta nocte securi animaduersum, incredibili esse dolore permotum. auerso

Imperata quædam non statim esse facienda. Cap. XVI.

ADmonemur etiam ab eo, quod nuper accidit, non semper quæ imperata sunt, statim esse facienda, ab ijs præsertim, qui arcibus præfecti sunt, potissimumq; belli tempore, ne dum parêre student domino, arcem per imprudentiam hosti prodant. Fridericus comes Vrbinâs, cautissimus dux, & bellicis rebus abunde clarus, uicto, fugatoq; Sigismundo Malatesta, qui plurimis oppidis in Aemilia, Piceno, Vmbriaq; imperitabat, cũ Verruculi arcẽ obsideret, natura & manu munitissimã, nec expugnandæ illius spes esset aliqua, arte præfectũ aggressus, noctu clàm per idoneũ hominẽ Sigismũdi nomine, adulterinas illi literas reddi iubet, in quibus diẽ statuit, qua missurus auxilia ad eũ esset. Interim bonũ habere animũ iubet. Itaq; ubi haberi literis fidẽ à præfecto uidet, milites ad diem dictã mittit.

Quibus intra muros acceptis, cõfestim arce potitus est. Hoc facto Sigismũdi res protriuit atq; afflixit adeò, ut de illo actum fuerit. Quamobrem & quibusdam iussis statim parendum non est, & belli ac pacis tempora considerandasunt. Potest enim rerum commutatione fieri, ut nisi per inobedientiam manere subiectus in officio nequeat.

AC de his quidem hactenus disputatum sit, etsi pluribus fortasse quàm res hæc exigebat. Licet autem qui iuri dicendo præfectus est, si perperam quid agit, iniustus sit atq; improbus, tamẽ quia legibus aduersatur, & male obtemperat, quid prohibeat inobediencem illum & contumacem dicere? cum permissum sit eandem actionem diuerso à fine secundum diuersam rationem nominare.

Respondetur quibusdam obiectis.
Cap. XVII.

SCio ego dicturos aduersus hæc duriores quosdam philosophos, qui ubi supercilium obduxere, cœperuntq; de moribus uerba facere, nihil uideas eis tristius. Iam enim uirtutem ipsam asperam, incultam, horrentem, nihil habentem lene, nihil pro tempore mutantem de sententia, sed uno eodemq; semper uultu, affectu, animoq; esse uolunt. Quid? quod hominem obliti, nunc *felices nos esse uolũt, qui nihil omnino moueamur, nunc deos, qui labamur, & peccemus nunquam. Ego uero hominem me esse fateor, uiuentem in ciuitate, cœtuq; hominum, multisq; quotidie occupatum ac metientem non actiones ipsas modò, sed tempus, locum, personam, negotia: nec contentum præsentibus, nisi & futurorum rationem habeam, qui uirtutem ipsam lenem, mansuetam, facilemq; pro tempore existimem, ac patientem aliquãdo nos paulum uia deflectere, & per calleis incedere, haberiq; non solum sui rationem, sed rerum quoq; plurimarum & domesticarum, & publicarum. Dicant igitur illi quidem aduersus hæc ut uolunt, dum ego uirtutem ita sequar, ut non ab ea tanquam à tyranno quodam cogar, trahariq;, sed illam ueluti mansuetissimum aliquem, & prudentissimum patremfamilias colam & obseruem.

*felices

LIBER

LIBER QVINTVS.

NARCISSVS Theologus tam tenaci uir memoria, ut tota interdum ueterum tum Theologorum, tum Philosophorum uolumina memoriter quidem, & eodem quo scripta sunt ordine ac tenore reddat: tali autem ingenio, ac tanto studio, ut non sit aliquod honestæ doctrinæ genus, quod cum magna etiam laude assecutus non fuerit. Nuper me, cum è Neapoli in Aemiliam ad castrenseis hos labores proficiscentem dimitteret, ubi complexus fuisset, & de abeuntis desiderio collacrimatus aliquantum. Ego te, inquit, non quod Oratores ac Poëtæ tui faciũt, aut ualere, aut gaudere, sed teipsum ut noscas iubeo. Nam neq; tibi à me ualetudo est optanda corporis, quam parce, abstinenterq; uiuendo tute largiare tibi, uix exigua medicorum ope indigens, nec gaudium tantam habere uim intellego ad bene in uita agendum, ut sapienti gaudẽdum, quàm dolendum esse magis iudicem, cum plurima quotidie in hominum rebus incidant, quæ idem hic sapiens dolere potius debeat ac miserari, quàm ridendo ea uoluptatem inde capere. Quamobrem teipsum ut noscas iubeo, ad quod tua te sponte magis animatum esse uideo, quàm quod Delphicum hoc reare, aut dæmonis alicuius, neq; Apollinis tam autoritate, quàm ratione ipsa moueri te certe scio. Quamobrem cum monitum hoc doctißimi uiri, eiusdemq; amicißimi mecum ipse reputem, planè uideo si noscere me ipsum uelim, primum quidem cernendum esse quem me statuam, & cuius muneris colendi, efficiendiq; causa sim in lucem editus. Cum igitur diuinus atq; immortalis incolentibus hunc terræ globum hominibus datus sit animus, quo illa quæ supra sunt posita, cõtemplentur, atq; ut in hoc corporis domicilio collocata mens naturam atq; originem respiciat suã, sentio me rationalem esse, atq; ex optima parte diuinum. Ad me etiam pertinere, ut ab obsequio, indulgentiaq; corporis secedentem (quod quàm fragile sit & caducum, uidemus omnes) ducat animus, cœlestiumq; ad se rerum contemplatio rapiat, quam rem primam mei cognitionem esse duco. Et cum corpus hoc nostrum sit ueluti templum, in quo animus ipse sacerdotio fungatur, sentio primum ac maximum munus, cuius sim gratia genitus, illud esse, Deum ut uenerer, hunc ut mihi propitium faciam, huic ut gratis, acceptusq; esse studeam. Nullum autem Deo sacrificium esse potest acceptius, quàm mens sana, innocens animus, uita proba. Sanitas uero mentis est, diuinarum rerum contemplatio atq; cognitio. Animi innocentiam, quidnam aliud esse dicam, quàm uoluntatem rectam ab æquo, hone-

ſtoq; minime recedentem? Nam uita proba eſt, ita quidem uiuere, ut nihil agas, cuius ſit poſtea pœnitendum. Quod tum aſſequere, cum turpeis, fœdasq; actiones prohibens (inde enim nomen ipſum probitatis ductum eſt) & patriæ, & cognatis, & ciuibus, & cæteris omnibus beneficeris. Bene faciendi autem tam latus eſt campus, ut eius materia deeſſe poſſit nemini. Hoc igitur humaniſſime Roberte agamus omnes, in hoc elaboremus, hoc ſibi mortales certamen proponant, in quo uel uincere operæpretium eſt, uel uinci non indecorum. Quis igitur digne laudare illos poterit, qui nõ contenti tantum beneficiſſe, dum uiuerent, monimenta quoq; nobis reliquerunt, quibus recte inſtituti, atq; informati facilius id aſſequeremur, & contrarium melius caueremus. Nam quanquam nemo niſi uolens malus eſt, tamen ne honeſti, boniq; deciperemur ſpecie, uiuendi leges conſcripſere, & quid rectum aut prauum eſſet, plane ſcriptis ſuis expreſſere: & ne malitia graſſari poſſet, improbã ue impune fierent, magiſtratus etiã conſtituere, qui ſeruandis legibus præpoſiti, ciueis ad honeſta inuitarent, prohiberent à turpibus. Quamobrem quoniã ſuperioribus libris de illis obedientiæ officijs diſputatum eſt, quæ primum in ſua cuiuſq; domo, deinde à ſubiectis facienda ac ſeruanda ſunt, placet ſequenti libro de priuatorũ obedictia erga magiſtratus, & eos, qui publicas res tractãt, dicere, ne aliquid prætermittamus, quod ad domeſticas, ciuileisq; res pertinere uideatur.

De magiſtratibus & priuatis ciuibus. Cap. I.

QVemadmodum parendum eſſet regibus à ciuibus ac populis, & quid ſeruandum ab ijs ſit, ſuperiore libro ſatis explicatum arbitror. Venio nunc ad illam obedientiæ partem, quæ reliqua eſt, & ad priuatos ciueis pertinet, ut hac abſoluta, & ad militarem obedientiam oratione tralata, operi modum ſtatuam incepto. Eorum qui in una ciuitate, ac ſub ijſdem iuiũt legibus, duo ſunt genera: alij nanq; priuati ciues, alij magiſtratus uocantur. Sunt autem magiſtratus, qui reipub. gerunt munera. Quæ diuerſa cum ſint, diuerſos quoq; magiſtratus eſſe neceſſe eſt, atq; alios quidem minores, maiores alios. Sed in omni repub. unus aliquis maximus eſt, atq; ampliſſimus magiſtratus, cui cæteri omnes pareant. Qualis Romæ conſulatus fuit, aut dictatura. Ipſorumq; magiſtratuum alij ſunt perpetui, alij definiti ad diem ſtatutã. Minores igitur magiſtratus parêre maioribus debent pro cuiuſq; muneris dignitate atq; amplitudine. Priuati autem ciues illis omnibus, qui publicarũ rerum moderationi præpoſiti ſunt.

Qui

Qui quoniam tum ciuitatis, tum regis personam gerunt, uereri eos oportet, & honore afficere. Nam si, ut Poëtæ inquiunt, ex honore ac reuerentia orta maiestas est, quæ in ijs esse cernitur, qui magistratus dicuntur, hi uel mirifice honorandi sunt à ciuibus. Quippe cum totius ciuilis obedientiæ fundamentũ in colendis magistratibus, qui publici patres sunt, sit collocatum. Quod si uerum est, quod patriæ quàm parentum potiora sint iura, cum illi ipsi magistratus & patriæ, & totius publicæ mœderationis curam gerant, quis dubitet uel ampliores illis, quàm patribus honores habendos esse? cum etiam sacrosancti censeantur, & uitæ habeãt, necisq; arbitrium? Nam & Qu. Fabius consul patri ad se in castra uenienti, nõ modò non assurrexit, aut obuiam profectus est, sed ex equo descenderet, inclamauit. Intelligebat enim se consulem esse. Sed obseruantiæ, uenerationisq; huius non una est species, cum & in sessu, & in incessu, & in sermone, in ludis, in iudicijs, non una sit uenerandi magistratus ratio, quæ cũ pro moribus gentium, nationumq; seruetur, & tum scripto constet, tum consuetudine, magna profectò bene constituti ciuis, & eius qui politicus dicitur, laus fuerit, harum rerum studiosum esse. Neq; enim ciuilis institutionis contemnenda pars hæc est. Siquidẽ ignorare quo genere honoris et ætas, & disciplina, & magistratus afficiendus sit, inculti & agrestis est hominis magis, quàm ciuis. Et in florentißimis populis primum hoc puerorũ studium esse scimus, discere quomodo cuadant quam reuerentißimi.

Ex Obedientia erga magistratus quanta bona enascantur. Cap. II.

ET profectò longe maxima hinc emanat utilitas: nam cũ boni ciuis proprium munus sit, legibus, magistratibusq; obedire, uirum quoq; bonum eundem hunc esse necesse est. Bonus autem uir esse nullus potest, nisi honestißimis, optimisq; uirtutibus, quarũ sunt magistræ leges, fuerit abunde præditus. Eos enim uiros bonos dicimus, qui iustitiam, pietatem, probitatem, cæterasq; bonas artes, ad quas legibus inuitamur, colãt. Quamobrem hoc parendi studium, & hæc ciuilis legum obseruantia, id uel cum primis præstabunt, ut quæ tum uiros, tum ciueis bonos, uirtutes efficiunt, eas summa diligentia complectamur. Quo quid esse potest utilius in omni actione ciuili? Quantos autem fructus utilitas hæc afferat, facile intelligemus, si considerabimus in qua repub. nec legibus, nec magistratibus honor habetur, eam diu saluam esse non posse, quando salus, tranquillitasq; ciuitatis in seruandis legibus sita est omnis. Qua-

rum quæ obseruantia esse potest, ubi & uitia in pretio sunt, & magistratus contemnuntur? quorum contemptus ciuilium malorum omnium origo & fomes est. Nam ut rem familiarem quamuis amplam, breui dilabi necesse est, si paterfamilias despectui sit familiaribus, ita ciuilem quoq; societatem dissolui, cuertiq; rempub. si magistratus pessundentur, qui legũ custodes & ministri sunt, quiq; quod medicorum est officiũ, & prouident ægritudines ante quàm accedãt, conãturq; arcere eas: & ubi accesserunt, remedia adhibent, quibus sanare illas queant. Quàm ualde etiam tum ad ciuilem decorem, tum ad publicæ maiestatis dignitatem conferant honores, qui habentur magistratibus, populi Romani instituta docent. Nõ modò enim insignia ab alijs gentibus Romani accepere, quo augustiores magistratus uiderentur: sed cum intelligerent etiam nomina parêre autoritatem quandam per se solere, dignioribus illos nominibus appellarunt, prætores, consules, dictatores, imperatores, augustosq;.

Obediendum esse magistratibus. Cap. III.

Ed cum diuersæ sint, ut dixi, uenerationis ac cultus species, illa & honestissima, & utilissima uidetur esse, quæ parendi rationem habet, cæteræ enim aliæ huius gratia institutæ sunt. Etenim magistratus legũ custodes sunt, leges ciuilis societatis, humanæq; coniunctionis, ad quã celebrandam, si naturali instinctu mouentur homines, eadem quoq; natura magistra legibus & magistratibus parêre docentur, ut obediendi naturalis quædam sit necessitas. Adde quod horum ipsorum magistratuum officium ac munus est, leges scribere, easdemq; antiquare. Quippe cũ multa sæpe immutanda sint in ciuitatibus, tanta est uis temporũ. Igitur si magistratus, uel autores ipsi legum sunt, iure sibi ciuitatis totius obedientiam uindicant, Iure boni ciuis prima laus est, parêre rectoribus. Contrà, nihil eo ciue tetrius, nihil pernitiosius, qui superbiam, proteruitatemq; illis suã opponat. Hinc seditionum semina, labesq; rerumpub. Ex magistratuum enim cõtemptu, legum oritur despicacio, quæ res ciuilem omnem tranquillitatem perturbat, labefactatq; publicam libertatem. Quod siqui unquam gigantes fuerunt, ij mihi fuisse uidentur, qui legibus rebellantes respub. occupare conati sunt. Hi Cyclopes ac Læstrygones. Hæc monstra teterrima, & diræ illæ pestes erebi, queis numina mille, mille nocendi artes. Magnisq; cumulãdi sunt laudibus Poëtæ, qui hæc nõ tam finxere, quàm sunt detestati. Idem quoq; ut declarent quanto in honore & pretio magistratus esse debeant, Iouem in solio statuunt, nunc ut iura reddat, nunc ut homi

nura

num rebus prospiciat. Nã quod est tum prætoris, tum consulis, aliorumq; magistratuum pro tribunali sedere, quo uenerabiliores eos Poëtæ faciãt, Deo id attribuunt. Apud Maronem exorta tempestate cum una, eurusq; notusq; ruunt, in Neptuno supremi magistratus, qui exortam comprimere seditionem uelit, persona exprimitur:

Nanq; ubi magno misceri murmure pontum, «
Emissamq; hyemem sensit Neptunus, & imis «
Stagna refusa uadis, grauiter commotus, & alto «
Prospiciens, summa placidum caput extulit unda. «

Iisq; ubi turbari ac misceri uidet omnia, statim autores ipsos seditionis Eurum ad se, Zephyrumq; uocat, dehinc talia fatur: «

Tantáne uos generis tenuit fiducia uestri? «
Iam cœlum, terramq; meo sine numine uenti «
Miscere, & tantas audetis tollere moles? «
Quos ego, sed motos præstat componere fluctus. «
Post mihi non simili pœna commissa luetis. «
Maturate fugam. — Quæ quidem, aliaq; ubi dixit: «
— Tum dicto citius tumida æquora placat, «
Collectasq; fugat nubeis, solemq; reducit. «

Et quia pulsis turbulentis ciuibus, sua trãquillitas urbi restituitur, Tum Cimothoë simul, & Triton annixus acuto «
Detrudunt naueis scopulo, leuat ipse tridenti, «
Et uastas aperit syrteis, & temperat æquor, «
Atq; rotis summas leuibus perlabitur undas. «

Et uero Poëtæ non tam nostra ad deos transferunt, quàm illos nobis exempla proponunt, & uel confirmare res hominum, uel improbare ratione hac uolunt. Qui quasi rempub. aliquam instituant, hos bellis præficiunt, maritimis rebus illos, alijsq; muneribus alios. Supremum autem Iouem faciunt, cui & senatũ decernunt, & assessores dant deos. Et quia sine minoribus quibusdam magistratibus publicæ res commode tractari nequeunt, iam Panes, Syluani, Fauni in horum apud eos habentur numero. Videre licet apud eosdem nasci Erichthonium, non hominis, sed serpentis pedibus, & Calistonin ursam uerti. Estoq;, ut alia fortasse sit fabularum harum significatio, ortus certè Erichthonij, Calistusq; conuersio manifestam cum primis habent, illa flagitiosi concubitus, hæc impurissimæ libidinis uituperationem. Quid Actæon ille, licet adhuc in ceruo uocem exprimat humanam, clametq;:

Actæon ego sum, dominum cognoscite uestrum. «

Nónne ut syluestris fera dilaniatur à canibus? uidelicet quod ei præter uocem hominis iam nihil esset reliquum, ne facies quidem, nedum ut digni homine mores, cogitationesq; recessissent ab eo. Sed missos faciamus Poëtas, reuertamur ad magistratus, quorum edictis, decretisq; parendum est, faciendaq; eorum iussa & pacis, & belli temporibus, seruandæq; leges, quas idem statuant, & tenendum cuiq; quid publicè, priuatimq; præscribant. Sunt tamen ab alijs ad alios magistratus prouocationes, ubi minus iuste quippiam uel iudicatum fuerit, uel imperatum. Nam ne ueteres simultates, studiaq; partium, neue præfecti ipsi, ut sunt humana ingenia, dũ perperam quid agunt, nocere priuatis possint, prouocationes permissæ sunt. Sed in prouocãdo inspiciendum est, ne accusandi magistratus studio, uexandiq; aduersarij magis, quàm tutandi iuris gratia id feciss uideare. Quæres magna sæpe concitauit odia, & Romæ ex prouocationibus seditiosius aliquando laboratum. Atq; ut eorum qui gerendis publicis muneribus præsunt, diutius improbitas toleranda non sit, à ciuibus, ne publica libertas in discrimen ueniat, nonnunquam tamen est ferenda dissimulanter, expectandumq; tempus magis idoneum. Nam in mari deprehensi à tempestatibus prudentissimi sæpe nautæ, ubi obsistere illis nequeunt, uentis se se ferendos permittunt, dum aut portus aliquis, aut tutior saltem statio excipiat. Et medici morbis quibusdam, quàm tempus præsentius remedium inueniũt nullum. Quippe quibus dies medeatur, quæ & ipsa acerbissimorum animi dolorum medela sola est. Coërcenda tamen impotentia, matureq; occurrendum tyrannidi, quæ ubi radices cœpit agere, difficilius euellitur. Nam si expectes dum excidatur, uerendum est, ne paulo post uberius germinare incipiat. Gracchus subsellior ũ fragminibus occisus est. Catilinæ conatus periculosius cõpressi. At Cæsari nulla obsistere uis potuit, & quanquam à paucis occisus, innumerabilem reliquit seriem sibi succedentium. Sed occupandæ tyrannidis diuersæ sunt artes, uariæq; rationes. Paulus Genuensis archiepiscopus, nuper à sacerdotio ad tyrannidem peruasit. Et qui nunc Mediolanensibus, Insubribusq; imperitant, à Ioanne Mediolanensi archiepiscopo initium dominandi fecere. Is enim Mediolanensis pontifex cum esset, dominatum arripuit, cuius successores duces sunt à posterioribus uocati. Sed hæc facta non carent exemplo, & superstitio tam late uagata est, ut non contenta cœlum promittere post mortem, quod utinam ne uenderet in uita, regnũ in nobis posidet. Quocirca cũ in re quaq; finis maximè inspiciendus sit, ad quem referri cuncta debeant, ciuilisq; hæc obseruãtia cum eo respectet, ut bene, feliciterq; geratur respub. saluis legibus, libera ciuitate, publicisq; muneribus, recte, atq; è cõmuni sententia

tia gestis, iure in eos quicũq; cõferuntur & honores, & tituli, quippe qui bus & statuas decerni mos fuerit, & eosdem patres patriæ nominare. Plu ra hoc loco quærere atq; explicare destitimus arbitrati ex ijs, quæ dicta sunt, susceptæ materiæ satis esse factum. Quocirca parte hac absoluta, re liquũ est de militari ut explicemus, quemadmodũ supra proposuimus. Ac ne quid omiserimus, quod ad ciuilem pertineat dignitatem, uidetur de re uerẽtia, cultuq; illo præcipiendũ aliquid, qui præceptoribus debetur et se nibus. Nã & senectus in pretio semper fuit, & maiores nostri sapiẽtissimi uiri, præceptores, ac doctos homines magno semper in honore habuerũt.

Obediendum esse præceptoribus & senibus. Cap. IIII.

VSpici autem & coli debere præceptores & senes, cum uita cõmunis, tum natura ipsa nos docet, quã sequentes, errare uix possumus. Etenim si ab omnibus recte lauda tur prudentia, & in quibus species eius maior cernitur, illos admiramur & colimus, qui maiore aut laude, aut admiratione digni erunt quàm senes? Quandoquidẽ si uerũ est, quod multa uidendo, multa agẽdo, ad quod nati ipsi sumus, prudentia cõparetur, ea necesse est sit in senibus multo maxima, qui diu uiuendo plurima & uide runt, & experti sunt. Itẽ, si scire omnes uolumus, & docti esse, quod discẽ do cõsequimur, an nõ eos uenerabimur, quorũ officiũ & munus est doce re, & ad quorũ disciplinas id pertinet? Igitur cũ prudentia, rerũq; cogni tio sit naturæ hominis maximè cõsentanea, erit & maximè cõsentaneũ ue reri eos, quorũ exemplis aucti, & doctrinis imbuti, prudentes, doctiq; effi cimur. Quod nisi uel utilissimũ esset, ne quaquã in florentissimis & bene cõstitutis urbibus tanta & olim fuisset, & nũc esset festinatio & cura tra dendi pueros magistris ubi fari primũ sciunt, à quibus quid aliud prius di scunt, quàm quomodo salutare auos debeãt, et ut ijs, qui natu maiores sunt assurgere, cedereq; cõsuescant? Vide quàm omnes ad hoc ipsum inuitet Ci cero, cũ ait, ita se à patre deductũ ad Scæuolã, sumpta uirili toga, ut quoad posset & liceret, à senis latere nũquã discederet. Idem item cũ ait bene in formatũ animũ parère uelle nemini, nisi aut utilia monenti, aut præcipiẽti honesta: hortatur nos, ut præceptores, ut senes accuratissime audiamus, à quibus & utilia quæ sint discamus, quod monstrare & noscere prudentis est, et honesti uim, naturãq; percipiamus: quod docere eius est propriũ, q norit, quid in re quaq; sit uerũ. Idẽ etiã nõ loquẽdi solũ, uerũ et bene uiuen di gra uissimus magister præcipit debere adolescẽtes uereri maiores natu, ex ijsq; deligere optimos & probatissimos, quorũ cõsilio atq; autoritate

nitantur. Incuntis enim ætatis insciam senum constituendam, & regendam prudentia esse. Atq; ubi laxare animos, & dare se iucunditati uolent, quo facilius caueant intemperantiam, maiores natu debere interesse. Et uero Achillis prima laus est in præceptorem obseruantiæ, quamuis & cui non eliceret risum citharœdi cauda magistri? Intellegunt Poëtæ, quid maximè conueniat teneræ ætati. Sed faceſſant præceptores, & docti uiri tantisper, dum de senum agitur reuerentia.

De habenda in senes reuerentia. Cap. V.

PArens urbis Romulus gerendæ domi reipub. senes statuit, unde Senatus dictus. Hi non ab autoritate modò, uerum & ab ætate patres uocati. Et cum in anno disponendo primum mensem Marti, Veneri secundum dedicasset, à maioribus, id est, sembus, nominauit tertium. Tanti enim ducebat senectutem, ut proximũ à dijs locum nominãdis mensibus ætati huic tribuerit. Quod siquando in repub. uirtuti locus fuit, haud scio num quæ sit hac in re, sicuti nec in magnitudine imperij cũ Romana comparanda, quod eam non oratores noui stulti adolescentuli, ut ille inquit, sed senes maximè administrabant, qui quod consilio & prudentia ualerent quàmplurimum, domi, foriscq; rem bene gerebant. Etenim si prauæ cupiditates, affectusq; turbulenti seiungendi sunt à nobis, ut possimus recte consulere, & quod uerum ac bonum sit discernere, uidetur proprium hoc munus senum esse, quorum animos longa dies, & rerum multarum usus purgauit atq; excoluit, & quorum multa est obseruatio atq; memoria rerum præteritarum. Quod si eorum quæ manu fiunt ars est, eaq; consumata esse soleat, in ijs præsertim, qui diutius exercuerunt illa, cum & uiuendi disciplina quædam sit, in quibus ea maior inueniri potest, quàm in ijs, qui multa gesserunt in uita? multa ipsi aut experti sunt, aut ab alijs facilitata meminerunt. Et qui faciendis frenis, qui ducendis metallis delectantur, si artis eius peritis dant operam, illorumq; obseruãt manus, quanto est æquius maiores natu ut uitæ magistros coli? à quibus & docere quid sequi ipse debeas, & absterreare ab ijs, quæ parum usui futura sint in uita, cũ in rusticatione, in mercatura, in re militari, nedum in ciuili, nisi per exercitatos rarus possit esse profectus, ex quorum obseruationibus profectæ artes, & rerum gerendarũ præcepta sunt tradita. Quid? quod eos, qui populis imperant, nullo alio magis honesto nomine appellamus, quàm seniorum. Potest tamen contingere siue naturæ bonitate, Deiq; beneficentia & munere, siue ex institutione diligenti & optima, ut etiam in

iuuene

iuuene senilis appareat prudentia & grauitas. Sed uide quanta sit ingra-
uescentis ætatis admiratio, quod senem eum ante diem dicimus, & in æta
te uiridi ad profectum uenisse, laudemq; senectutis. Quocirca cum omni-
bus seculis, & apud omneis nationes honorata & fuerit, & sit senectus,
quæ ipsa per se laudabilis atq; suspicienda est, cuius etiam prudentia ru-
dis ætas constituenda sit, iuuentaq; informãda, meritò colendi sunt senes,
ut quisq; maximè rebus gestis clarus est, præstatq; ijs uirtutibus, quæ ui-
ros bonos efficiunt, quorum præceptis qui gaudeat adolescens, næ ille exi
stet probatissimus, cuius præcox sapientia multum sibi, multum amicis,
plurimum sit patriæ utilitatis collatura, & decoris. Scipio is, qui primus
nomen hoc meruit, à cultu & studio senis patris qualis ipse euasit & uir,
& ciuis? quales eius posteri? Papyrius qui uir & quantus, puer non puero
rum studia & inanes ludos, sed senum sectabatur uestigia. Et Cyrus, qui
regnauit in Perside, & apud auum, & apud alios usu rerum probatissi-
mos homines ea didicit, & meditatus est, quæ postea & fecisse illum &
gessisse, quæ non historiæ tradunt? Pleni sunt & Græcorum, & Latino-
rum libri huiusmodi exemplis. Sed abunde cum sit senectus à Cicerone &
defensa, & laudata, nec laudes eius dicẽdas susceperimus, satis esse debet:
si quamuis paucioribus uerbis causas maxime graueis, necessarias q; attu
limus, quare ingraescẽs ætas sit honorãda. Quamobrem reuertamur ad
præceptores, atq; ad eos, qui docti dicuntur, clariq; habentur in literis.

De reuerentia in præceptores. Cap. VI.

QVis quæ unquam haberi satis magna potest gratia? cũ eo-
rum opera & cura effectum sit, ut humanum genus ex
coleretur moribus, institutis, disciplinis. Nam nisi in-
uentæ literæ fuissent, nisi mandata monimentis tot secu-
lorum acta, & cogitationes suas excellentes uiri ad po-
steros transmisissent libris, quæ esset hominum uita in tanta obscuritate,
& rerum ignorantia? nullo bonorum, malorumq; delectu adhibendo? nul
laq; cognitione ueri? minima rerum præteritarum memoria, eaq; anili &
fabulosa? peßimeq; cum ciuitatibus & gentibus actum esset, si usu & con
suetudine, quàm scriptis legibus sibi constarent: cum uix pauca quædam è
tanta rerum, negotiorumq; multitudine & diuersitate, quæ inter morta
les geruntur, ad consuetudinem referantur. Senserunt rudes illi agrestiũ
seculorum homines, ijsq; proximi, quanta sibi ex doctorum hominũ in-
uentis collata essent beneficia, qui Mercurium atq; Æsclepium inter Deos
retulerint, propter utilißima generi humano excogitata ab ijs remedia,

& traditam rerum plurimarũ cognitionem atq; scientiam. Iam uero quæ de deorũ cultu, quæ de natura prodita sunt ab Orpheo, & præcepta, quæ non gentes accepta & probata habuerunt? cuius memoria in tanta fuit posteritatis admiratione & laude, ut quod incultos, & penè syluestreis homines informare, & mãsuefacere primus cœperit, creditus sit & tigres lenijsse, & syluas uoce traxisse, morum scilicet feritate, dicendi arte temperata. Quid Minoëm? nónne consensus hominum iudicem animarũ statuit propter leges ab eo descriptas, Ioue, ut creditum est, dictante? Quid Euandri mater Nicostrata, quæ quod futura prædiceret, Carmenta dicta est, an non Dearum est in numero habita? Literas enim apud nostros inuenerat: & Homero post mortem templa sunt posita. Sed remotiora sint ista. Athenæ quamuis rebus gestis abunde claræ atq; illustres fuerint, Athenienſium tamen & Græcorum cæterorum nomen illustratum est inuentis & disciplinis doctißimorum hominum. Et belli quidem gloria Athenienses Græciq; longe inferiores fuere multis & populis, & nationibus. At Græcorum inuenta in ultimas usq; terras penetrarunt, suntq; hodie in pretio, & erunt quandiu mentes hominum occupari in rerum cognitione ac doctrina uolent. Serius hæc à Romanis recepta sunt studia. At quos prouentus habuerunt? Nam parum contenti Græcis tantum disciplinis, Punicorum quoq; scriptorum uolumina maiores nostri publica impensa transferenda curarunt. Hodie quoq; non paucos libros è Chaldæis, Hebræisq; autoribus conuersos habemus: effectumq; est, ut eò creuerint bonarum artium apud nos studia, ut & gentes cæteræ, & Græci maximè Latinorum ope indigeant. Quotus enim Græcus nunc est aliqua doctrina præditus, qui etiam Græcas literas in Italia non didicerit? adeò omnis generis literarum studia apud nos uigent: Græcorum uero apud Græcos ipsos, res disciplinaeq; iacent omnes, amissa libertate, deletis urbibus sæuißimo Turcarum dominatu. Sed linquamus Romanos, qui aureã quoq; statuam Rhetori posuerunt. Quæ nunc in Italia urbes florent, earum uix ulla est, quæ non doctos uiros, & in quocunq; doctrinæ genere claros magnis mercedibus alliciat atq; conducat. Intelligunt enim qui ex his capiantur fructus. Florent in Gallia Philosophiæ studia, quæ in tantũ aucta sunt, ut Parisijs ad decem millia hominum esse dicantur, qui humanarum, diuinarumq; rerum cognitioni uacent. Idem fauor, eademq; studiorum celebritas est in Hispania Hilerdæ, Cæsareæ Augustæ, Salamanticæ: nec liberi tantum populi, sed maximi quoq; reges & suspexerũt olim, & nũc suspiciũt doctos uiros. Filium, inquit Philippus ad Aristotelem scribens, mihi genitum scito, quo equidem Dijs habeo gratiam: non tam quia natus est, quàm

quod

quod eum nasci contigit temporibus uitæ tuæ. Spero enim fore, ut eductus, eruditusq; à te dignus existat & nobis, & rerum istarũ successione. Quid hic Philippi filius Alexander? nónne quasi stipatus semper incessit doctissimis uiris? Quid rex Alexandrinus Ptolemæus? quibus stipendijs, quæq; mercede euocauit ad se undique quos nosset magnæ celebritatis ac famæ? Quid Cæsar? in quo tanta etiã fuisse traditur astronomiæ cognitio, ut annus ab eo correctus fuerit, qui nunc Iulianus dicitur. Augustus, ut de illius studio atq; eruditione taceatur, unum illud declarare satis dictum potest, quanti literatos fecerit, quo iudicauit principum gloriam Poëtarum uersibus & ore inniti. Magna & in Adriano fuit eruditio literarum, magna etiam astrologiæ, philosophiæ non minor in Antonio. Galenus quoque quantum profecerit in bonarum artium studijs, indicat epithalamium ab illo æditum in nepotum nuptijs:

Ite simul pueri, pariter sudate medullis «
Omnibus inter uos, non murmura uestra columbæ, «
Brachia non ederæ, non uincant oscula conchæ. «

Quid quod uix aliquis è Romanis principibus fuit, quandiu Romana res stetit, qui non aut ipse fuerit eruditus, aut studiosus eruditorum hominum? Gotthorum quoq; ac Langobardorum reges excoluere se humanitatis studijs. Et quamuis Italicæ res diu prostratæ atq; attritæ iacuissent, Siculus tamen Fridericus ne in tantis quidem bellis, quæ aut ipse intulit, aut propulsauit, studiorum horum curam remisit. Plerosq; enim Aristotelis & Ptolemæi libros in Latinum conuerti iussit. Quædam etiam ex Arabico uolumina, utinam elegantius, sed tamen præstitit quantum tempora passa sunt illa. Quid dicam de rege Neapolitanorum Alphonso? cuius regia nunquam non referta fuit uiris ingenio & doctrina præstãtibus, quos penè quotidie aut lectitanteis audiebat, aut disserenteis. Nam quantum sua ætas debuerit Nicolao Quinto Pontifici Maximo, qui nunc uiuunt sciunt omnes, & intelligẽt posteri. Nec nostra hæc minus debitura est Ferdinando, qui Neapolitanos ludos aliquot etiam seculis clausos nuper aperuit: nec passus est Rhetoricam, Philosophiam, Theologiam, Musas diutius tanta in latebra delitescere atq; sordescere. Sed nos longiores fortasse sumus, quàm res postulat, tecum Roberte præsertim, & in re non dubia testibus utimur non necessarijs, cum & apud Barbaros doctrina sit in pretio, & docti uiri habeantur illustres. Quocirca si aut felix est, ut Virgilius existimat, qui rerum cognoscere causas potuit, aut certè, si absque illarum cognitione felicitas esse nullo modo potest, quod fateri necesse est, ipsaq; cognitio & scientia, cum ex doctrinis tantum habeatur, & ex tra-

dita à præceptoribus institutione & uia. Ad hæc si iustitia colẽda est, qua remota societas nulla, nullaq; amicitia aut coniunctio esse inter mortales potest, cumq; nullũ maius iniustitiæ genus sit, quàm in illos ingratũ esse, cuius muneris ac beneficij sit, ignorantes ne simus, cum ignorans omnis, & nequam & malus sit: iure obseruandi sunt illi plurimum, qui ad felicitatem nos instituunt, ad eamq; recta & certa ducunt uia. Iure quorum præceptis atq; informationibus exculti, ornatiq; ipsi sumus in eis colendis, honorandisq; peccare, & turpe & malum putemus: nec in ijs tantum, qui uiuunt, uerum & in eorum, qui multis ante annis decessere, celebranda memoria & nomine, cũ & Mantuani insignis, in ædificijs, in monimentis publicis Virgilij caput insigne gentis præferant, & Sulmonenses Ouidianum illud hemistichium,

» Sulmo mihi patria est.

Quotus autem ex ijs ducibus, qui nunc arma tractant, tantã alit multitudinem, ut non intelligat longe maiorem esse familiam, quam pascit Aristoteles, Hippocrates, Vlpianus? Ptolemæus Zoilo illi obiecit in conuitijs, Homerum tot antè annos uita functum æuo perpetuo multa millia hominum pascere. Panhormitam Antonium dicere memini, nunquam se de re familiari nimis fuisse solicitum, uti enim patribus familias diligentissimis Liuio, Sallustio, Cicerone, Plauto, Virgilio. Et nos, si dijs placet, erga illorũ memoriam ingrati atq; impij erimus? Nullus è Græcorum quondam principibus, quos multos & præstanteis ea natio protulit, nulli è nostris, quorum & Italia, & Roma feracissima semper fuit, non instituti fuere sub optimis & clarissimis præceptoribus. Thebanus Epaminundas præceptorem habuit Pythagoreum Lysiam, Aristotelem Alexander: Scipio Africanus nunquam satis laudatus uel dux, uel ciuis, Ennium Poëtam humari secum uoluit. Quos in illum contulisse honores uiuum arbitreris, quem moriens ita fuerit ueneratus? Vtinam in colendo Seneca perseuerasset Nero, facile inter Romanos Imperatores fuisset illustris. In Traiano iam principe & urbis, atq; orbis res moderante, quantum ualuerit Plutarchi autoritas, docet ad eum ab illo scripta epistola. Sed prætereamus innumerabileis tum Græcos, tum Romanos, neq; enim historias nunc excutimus. Alphonsus nunquam passus est Antonium ne in periculosissimis quidem expeditionibus ab se discedere aut abesse diutius. Et nos apud principes uiros magnam sæpe habuimus audientiam, ut nonnunquam spectante instructo exercitu auditi fuerimus. Licet in hoc gloriari, quod cum aliquando in hostis manum incidissemus, honorati, & donati ab illo dimissi fuimus. Dij igitur maiorum umbris, tenuem, & sine pondere terram,

Spiran-

Spirantisq; crocos, & in urna perpetuum uer,
Qui præceptorem sancti uoluere parentis
Esse loco,—
Nec præceptorem modò, uerũ etiã literatißimos & doctißimos quosq;.

De obedientia militari. Cap. VII.

HAc parte absoluta, quæ plurimum ad ciuilem institutionem pertinere uisa est, quod reliquum est, de militari explicemus. Nam quanquam ad ciuiles hoc res non ita primo aspectu pertinet, quæ tamen respub. sine defensoribus stare diu potest? aut quod quamuis opulentum regnum stabile ac firmum esse? oportetq; non institutis modò & legibus moderantem populos, sed militibus quoq; niti, quorum maxima illa laus est, si fuerint quammaxime obedientes. Qua de re dicturi à natura maxime sumemus exordium. Eam igitur intuentibus facile apparebit tributum ab illa nobis esse, profutura ut quæramus, declinemus nocitura. Quæ ubi aliter uitari nequeant, uiribus contendamus in eum, qui inferre studeat reijcientes iniuriam. Hanc eandem naturam contemplantes, intelligemus insitum nobis esse uigorem quendam generosum & nobilem: quo impellente ad magnas res et claras adnitamur, labores maximos, periculaq; grauissima, ut illas assequamur, sponte suscipientes. Quos naturæ impulsus ubi ratio moderatur, tum existit inter ciueis æquabilitas & conuenientia illa per quam ciuilis societas stabilis manet, & homines alter alteri concilian tur, efficiturq; ut nec diues, nec clarus fieri quisquam aliena cũ iniuria studeat, singuliq; publicis utantur ut communibus, priuatis ut suis. Contrà uero ubi ratione abiecta, aut habendi cupiditas, aut regnandi libido acrior inceßit, & propius admouit stimulos, tum quærunt homines quibus maxime modis quod auent, per uim, iniuriamq; sibi uindicent. Hinc seditiones ac tumultus. Ex quibus ubi sedati parũ sunt, cædes inter ciueis oriuntur, & bella etiam ad finitimos pertinentia, dum aut factionum alteri studeant, aut alijs languẽtibus ac uexatis suos ipsi prolatare fines uolũt. Quædam etiam nationes, dum aut soli sterilitas, aut cœli inclementia mutare regionem cogit, aut popularium multitudo nimia in alias exire terras iubet, ut incolas finibus suis pellerent, arma intulere. Sed qui mortales primi finitimos bello petierint, affirmare non ausim. Ferunt tamen regẽ Assyriorum Ninum ampliando regno intentum, in proximas terras primum impreßionem fecisse, armisq; subegisse nationes plurimas. In mouendis autem & indicendis bellis, iustitiam maxime secuti uidentur è Græcis La

cedæmonij & Athenienſes, è noſtris Romani, dum arma ab alijs illata aut repellunt, aut ipſi bella inferunt ſuis ſociorum ue propulſandis iniurijs commoti. Bacchus uero, & Alexander omnino iniuſti, nec ijs iuſtiores Galli, Germaniue. Sed illos gloriæ fortaſſe ſtudium perpulit, hos ſatis conſtat auaritiam ſecutos fuiſſe. Turcas quoq; ignobilem gentem, & latrocinijs aſſuetam, ſola principio prædæ cupido ad bellum traxit, nũc & imperij magna Aſiæ, Europæq; parte armis edomita. Vtq; ad Romanos redeam, quid eos aliud tot exercituum uictores, tot nationum dominos fecit, quàm exercitatus, & dicto parens miles? Cuius pugnacitas, ſi caruerit obedientia, temeritas quædam erit: quæ ſi in omni uitæ genere periculoſa eſt, in bello uero multo maximè: in quo gerendo cauendũ nihil magis eſt, quàm ut nequid temere agatur, præſertim ubi caſtris collata ſunt caſtra, cum ſæpenumero contigerit paucorum militum contumacia, maximas copias fuiſſe deletas. Nam cum ſit militis officium, ſiſtere, procedere, adoriri, ferire, regredi, aliaq; pro ducis imperio agere, pernitioſa fuerit militis pugnacitas, ſi ubi pes referendus eſt, & tuba canit receptui, acrior tunc in hoſtem feratur: aut ubi iuſſus in confertiſſimam aciem inferre ſe ſe, pedem ſtatim retulerit. Quamobrem cum obedientia fortitudinem regat in prælio, detq; animos formidini, iure Carmeniola Franciſcus, qui patrum noſtrorum memoria militarem diſciplinam reſtituit, militem ab obedientia maxime probabat. Quæ de re dicturi ſtatim ſumus. Terreſtres copiæ cũ partim equitibus, partim peditibus conſtent, ijs dux ſi defuerit, non tam exercitus dicendus erit, quàm armata quædam multitudo, quam neceſſe ſit uagantem, palabundamq; ferri, paruo tempore hoſtis prædam futuram. Imperatore igitur opus eſt, qui nouerit quo loco ponenda ſint caſtra, quando etiam mouenda, qui diſponat ordines, & hoſtium exploret conſilia, qui manus contineat, ſciatq; quando & quo loco, & quo pugnæ genere decertandum ſit, ac quibus artibus fruſtrandus hoſtis, deducendusq; in inſidias. Et quoniam unus ipſe ſatis eſſe non poteſt eas ad res omneis, quæ adminiſtrandæ & proſpiciendæ ſunt, alij quoq; conſtituuntur ſub imperatore duces, qui & imperatoris iuſſa exequantur, & pro ſuo quiſq; munere imperet, quæ agenda ſint alijs: utq; ille totius exercitus curam gerit, habetq; imperij ſummam, ſic minores hi duces ordinis quiſq; ſui, ac delegati ab eo muneris: atq; ut imperatori omnis paret exercitus, ita ſuæ & his obediunt turmæ. Et quoniam bella ipſa aut inferuntur, aut propulſantur, & qui inferunt aut iuſtam ſequuntur inferendi cauſam, aut dominandi libidinem, atq; utriq; & qui inferunt, & qui propulſant, certant pro uictoria: & ut ſine iniuria uiuatur pace parta (quanquam quibuſdam in bellis

uincere

uincere est non succubuisse) uictoria uero & pax comparari absque cæde uix solet, oportet militem quandiu obligatus est, non deserere imperatorem, nec recusare eius imperium, etiam si periculum mortis immineat: ad uictoriam enim & ad pacem, qui belli finis esse debet, conductus est: pro qua quoniam dimicandum est, quandiu iureiurando obstrictus fuerit, & ubi res postulauerit, nõ debet pericula effugere, sine quibus ad belli finem peruenirí non potest. Nam si licitum sit illa fugere, nunquam in aciem prodierit, nunquam concurret, multo minus in urbis fossas descendet, aut muris scalas admouerit. Horum enim nihil caret periculo. Nam ubiq; est & plurima mortis imago. Quamobrem parendum est Imperatori à milite, etiamsi in ipsas tormentorum fauceis iri sit iussum, quandò & dux ipse ad certa sæpe pericula primus feratur, primusq; ubi necessitas uocauerit, hostem feriat, & uallum ascendat. Quocirca Imperatoris & ducis iussa, præscripta, edictaq; omnia, quæ militarem ad rem pertinent, seruanda & obeunda sunt à milite, quorum quidem perpetua illa sunt, signa sequi, seruare ordines, ad tubæ signum instruere sese, & stare intentum paratumq; : tametsi quod hosti is proximus non sit, non semper dux exigat ut res ad præscriptum, exactaq; gerantur, tamen cautissimus quisq; dux, & militaris disciplinæ obseruantissimus, prouidere semper debet ordines ne confundantur, etiamsi longissime hostis absit, ne casus aliquando impa ratum inueniat. Edictorum cum duo sint genera, alterum quo exigitur opera, ut cum iubetur ad tubæ signum equum ascendi: alterum, ut cum edicitur, ne quis è castris exeat: utriusq; generis obseruantissimũ esse conuenit. Et in illo quidam sæpius peccatur metu, in hoc licentia, quæ uitia ad rem bene gerendam uehementissime sunt contraria. Quanta uero seueritate à Romanis maxime Imperatoribus animaduerti solitũ in eos sit, qui imperij cõtemptores essent, tum alia permulta, tum hoc docere nos in primis potest, quod Aul. Manlius Torquatus filium quanquam uictorem, tamen quia contra imperium suum in hostem pugnasset, securi percuti iussit. Quantum etiam obedientiæ studiũ in legatis ipsis fuerit, & quàm diligens eorum, quæ imperata essent, obseruantia, hoc monemur exemplo. Pub. Sulla, quẽ in obsidione Dyrrhachiana discedens Cæsar castris præfecerat, dum cohorti laborãti auxilio uenit, & Pompeianos facilè repellit, suos fugientem hostem insequenteis reuocauit, cohorte liberata cõtentus. Et quanquam pleriq; existimarent, si fortunam fuisset secutus, potuisse eo die finiri bellũ, à Cæsare tamẽ consiliũ eius reprehensum nõ est, quod aliæ essent legati atq; imperatoris partes, cũ hic libere ad summã cõsulere rerũ debeat, ille agere ad præscriptũ omnia. Quod si prælio decertasset cũ

Pompeio, Imperatorias sibi parteis sumpsisse uideri poterat, cum legatus fuisset in castris relictus. Præscripta igitur Imperatorum planè seruanda sunt: nec committendum, ut cuius fortitudo non desideratur, desideretur obedientia. Ferdinandus cum ad Sarnum fluuium castra haberet, hostis uero partim intra oppidum, partim in suburbio copias suas collocasset, parumq; abesset à circunsesso, consilium cepit adoriundi eos, qui pro statione erant. Itaq; iusso peditatu latera montis de tertia uigilia occupare, & signo dato inde decurrere, ipse albescẽte cœlo effractis portis, quæ ad caput amnis, obstructæ erant, aliquot turmas immisit, & quid agi uellet, imperauit. Equites, peditesq; hostem imparatum nacti, ad prædã conuertuntur: qua capti dum nihil ad præscriptum agunt, hosti perterrito, ac desperatis rebus iam de fuga cogitanti, tempus dant ad arma capienda, aciesq; instruendas. Quæ è re tanta rerum commutatio facta est, ut nihil regis præsentia, nihil peritia rei militaris profuerit, quo minus urgẽte hoste in fugam uerterentur omnes, magno accepto detrimento. At eius prælij, quod biennio post in Appulia factum est, cum Ferdinandus uerso in fugam hoste in locum iniquum succesisset, nõ magis uirtute militum, quàm obedientia victor fuit. Hoc prælio confecto, & Troia capta, cum ego Tribunum quendam strenuum uirum, & rei militaris peritum grauius increparem, quod peditatu superiores, equitatu propè pares loco nobis iniquo, per ignauiam uicti essent: Sanè, inquit, obedientia militum, quàm fortitudine uicti sumus, toto enim prælio neminem unum è militibus, ducibusq; uestris, nisi ad præscriptum agentem animaduertimus: quæ res omnium animos consternauit. Incassum igitur artes atq; consilia cesserint, frustráq; ad victoriam necessaria comparata erunt, siue mari, siue terra geratur res, si militis opera parum pro imperio Dux utetur: cum fortitudo militaris absq; obedientia, temeritas quædã sit, & exercitatio ipsa plerunq; periculosa. At contrà re ipsa compertum est, magnas sæpe res, quam quam parum exercitato milite, tamen quia dicto parens esset, feliciter fuisse gestas: cuius rei & Gracchus, & Marcellus manifestissima præbuere exempla. Quid, quod in quo exercitu contumacia non est, in eo uix oriri seditio solet? Præterea quæ in itineribus faciendis, quæ in conserendis manibus erit ordinum obseruatio, si desit obedientia? qua sine necesse est misceri ac turbari omnia. Aut quæ in castris esse securitas potest, si excubare pro statione, aut pro signis iussi, dicto parentes non fuerint? Et cũ exercitus incolumitas ac victoria propè ipsa posita sit in explorandis hostiũ itineribus atq; consilijs, male cum exercitu actum fuerit, ubi qui ad explorandum missus est, imperium contumaciter neglexerit. Quæ res magnos

sæpe

ſæpe duces in maximas coniecit calamitates. Sunt tamen qui condemnandam aliquando obedientiam ducant, rati deſpicienda eſſe pro tempore imperia, quod magno interdum uſui futurum ſit, ſi contra præſcriptum agatur. Cum Alphonſus Ferdinandi pater oppugnare Neapolim pararet, Renatus diſpoſitis per muros ac turreis uiris, edicit, ne quis locum in quem uis euentum deſerat: cœpto prælio dum acriter pro muris pugnatur, milites per aquæductum ingreſſi, nullis (dum relinquere locum nemo audet) occurrentibus, turrim occupant, qua occupata ſtatim factus eſt intra urbem aſcenſus. Mihi quidem non propugnatorum obedientia, ſed ducis potius imprudentia uidetur accuſanda. Nam militi cum ſint imperatoris occulta conſilia, illud unum quod ſcit ad ſe pertinere, quodq; ſibi imperatũ nouit, fortiter ſi ipſe fecerit, munere functus eſt ſuo: eſt enim eius officij, nõ quærere quale ſit quod imperator iuſſerit, ſed illud capeſſere atq; implere: quippe cuius opera conducta ſit, non conſilium. At legatis & tribunis, quibus belli gerendi conſilia, & imperatoris notæ ſunt artes, cum aut res, aut tempus, aut belli fortuna poſtulare aliter uideatur, permiſſum fortaſſitan fuerit mutare rationem, & à præſcripto recedere, meminerit tamen imperatoris partes ſuas non eſſe. Legimus Q. Tullium Ciceronem grauiter à Cæſare fuiſſe increpitum, hunc ille cum legionibus Ambiorigem inſecuturus, & hoſtium fineis populaturus caſtris præfecerat, relicta cum eo legione quartadecima, quæ eſſet præſidio impedimentis, quæ ad Vaticam contuliſſet, imperaueratq;, ut ad aduentum ſuum omneis caſtris contineret. Cicero ſex dies tãta diligentia ſeruauit Cæſaris præceptum, ut ne calonem quidem extra munitiones exire pateretur. Septimo tamen diffidens Cæſarem quo dixerat die affuturum, quod longius progreſſum cum audierat, neq; ulla de reditu illius fama afferebatur, ſimul permotus uocibus hanc patientiam incuſantium, & penè obſidionem appellantium, ratusq; diſperſis ac penè deletis hoſtibus in millibus paſſuum tribus nullum damno locum eſſe, quinq; cohortes frumentatum in proximas ſegetes miſit. Quibus in frumentatione occupatis, Germani equites, qui cis Rhenũ tranſierant, interueniunt: & quo ueuerant curſu, in caſtra irrumpere conati, parum abfuit quo minus illa caperent. Reuerſus Cæſar, Ciceronem, ut dixi, increpuit, queſtusq; eſt, quod cohortes ſtatione præſidioq; emiſſæ fuiſſent, ac ne minimo quidem caſu locum relinqui debuiſſe. Nam dum clamoribus militum commouetur, immemor præcepti factus, penè cum tota legione cæſus, caſtriſq; exutus eſſet. Poteſt tamen contingere, aut uulnerato imperatore, aut cæſo, aut ubi ex imparato hoſtis adortus eſt, neq; imperatoris expectari præceptum poteſt, ut legati & Tribuni obeant imperam

toris munia, & quisq; pro loco ac tempore instruat, prospiciat, cõcurrat, imperet. Bello Neruio cum hostis ex improuiso Romanos inuasisset tanta celeritate, ut penè uno tempore & ad syluas, & in flumine, ctiamq; in manibus Neruij uiderentur, eodemq; impetu ad castra contendissent, temporisq; exiguitas & successus, atq; incursus hostium Cæsarem impedirent, quo minus uexillum proponere, milites cohortari, aciem instruere, aut signum dare posset, milites bello exercitati, item legati, qui singulis legionibus singuli iussi aderant, in tantis difficultatibus subsidio fuerunt. Sibi enim quisq; præscripsit, quod fieri oporteret. Fugati igitur ac cæsi Neruij non tã uirtute imperatoris sunt, quàm quod miles, legatiq; id sibi quisque imperauit, quod à Cæsare imperandum fuerat, si tempus tulisset. Militem negligentem, & imperij contemptorem, tum alia multa, tum maxime tria hæc faciunt, nimia ducis indulgentia, assidua à labore remissio, defraudataq; stipendia. Cui enim plus æquo indulgetur, is indulgentiam in licentiam uertens, assuescit rapere, uiolare, cũ hoste colloqui, prædari ex pacato: quem ubi continere imperator uoluerit, aut cõtemnet imperium, aut ad hostem transfugiet: difficile est enim, ut ad continentiam redeat, qui assuetus diu sit impune fœda facere. Nicolaus Picininus de nimia indulgẽtia usus est milite adeò incontinente, ut quamuis edicto id caueret, & multos sæpe supplicio afficeret, nunquam mercatoribus ad castra satis tutus esset accessus. Itaq; inopia necessariarum rerũ semper laborabat. At Scytharũ dux Tamorlanus, qui omniũ quas aut legimus, aut audiuimus, maximas ductauit copias, nulli rei magis quàm obedientiæ militum studuisse dicitur. Itaq; exercitum eò usq; continentem habuit, ut castra eius mercatorum plena semper essent, abundarentq; omnis generis rebus. De quo fertur fama, gregarij cuiusdam militis, qui uendenti mulierculæ lac furatus esset, statim gladio per pectus demisso, uiscera aperire iussisse, & è uentriculo lac excuti nondum coctum: usqueadeò passus nihil est impune fieri à militibus aduersus ea quæ ipse præscripserat. Et profectò maximas copias, & è cuiusq; modi hominum genere compositas, sola obedientia constare diu facit: idq; est, quod Cyrum dicere solitum accepimus, præcipuũ militis munus esse, parêre superioribus. Vrbinatem Fridericum & uirũ, & ducem prudentissimum ipsi scimus, nulla à re alia militem magis probare solitum, quàm ab obedientia: id enim esse bene rem gerere milite pro imperio bene uti. Remissio quoq; multa à laboribus, & nimis delicatum ocium, corporis, animiq; uireis emolliunt, atq; imbecillas reddũt: quæ ubi per desidiam consenuere, quis nisi inuitus capesset iussa? Tunc arma grauia uidentur, tunc labor ac locus omnis asper atq; arduus, ipsiq; hostis etiã

non

non expectatus formidolosus est. Quamobrem assiduè exercendi sunt, ut alacriores sint ad imperata facienda, laboresq; suscipiendos, atq; adeundis periculis magis prompti, intentiq;. Etenim corpora ipsa exercitata ubi laborandum fuerit, minus deseruntur uiribus, quin robur maius adest, & uires ipsæ integriores sunt, quæ uel augeri exercitatione solēt. Et quoniam mercenario nunc milite utimur, ubi defraudatū se stipendio suo senserit, negariq; mercedem uiderit, tantas concipere animo turbationes solet, ut licet sæpius iussus, antè patiatur in ipsis castris insultare hostem, quàm capere arma uelit. Sæpe ex hac indignatione & ira exorta seditione, duces ipsi fuere à suis militibus aut in castris cæsi, aut in acie deserti. Quod ne accidat, imperatorem prouidere oportet, atq; adniti, nullaq; ratione committet, ut militibus locus aliquis ad inobedientiam relinquatur. Teipsum dicere Roberte memini, malle elatum, atq; incontinentem militem transire ad hostem, quàm in castris tuis morari. Intelligis enim nihil prius debere imperatorem ab illo exigere, neq; utilius quicquam posse illum imperatori præstare, quàm ut se gerat quamobedientissimum. Minutius declarare nobis potest, quanti stare soleat, ubi minor dux superbia elatus, maiores quàm quæ suæ sunt uindicare sibi parteis uoluerit. Is ob æquitatem cum dictatore Fabio potestatem, elatior factus, dum ferox, insultāsq; manū cum hoste conserit, uix è manibus Annibalis à dictatore subsidiū ferente ereptus, atq; à cæde liberatus est. Quocirca prima ac maxima & militis, & legati uirtus, & qua quotidie opus sit, & in rebus quibusq; terra ac mari gerendis, obedientia est. De qua dictum sit à nobis hactenus.

HAec habui de Obedientia quæ dicerem. Forè autē arbitror, siqui fortassis commentarios hos lecturi sunt, quosdam qui operā hanc nostram omnino accusandam censeant, quod differendis his nimis multi fuerimus, nec post Senecam, Ciceronem, Aristotelem oportuisse de his aliquo modo dici, quod eorum libris planè contineantur, quæ ad bene uiuendum utilia ac necessaria uisa sunt: alia uero, ac nostratia hæc, aut omnino superuacua esse, aut parum certè necessaria. Alios autem, qui quod pars ea prætermissa sit à nobis, quæ ad sacerdotes ac pontifices pertineret, quasi magis inchoauerimus rem, quàm absoluerimus, dum requirunt hæc, despiciant cætera. Quibus ego ne dicta eorum contemnere omnino uidear, quanquam uidentur iure à me debere contemni, hoc solum responsum esse uelim, ut si nostris in commentarijs aut pauca quædam fuerint, aut fortasse multa, aut prorsus omnia, quæ parum ipsis placeant, legendis ijs abstineant, illis relinquentes legenda, quorum neq; aures, neque iudicium tam sit superbum. Hoc enim modo & ipsi se legendi

tædio, & nos accusatione quotidiana liberabunt. Nam quod ad Aristotelem, Senecam, Ciceronem attinet, ne illos quidem dum uiuerent, crediderim arrogantia fuisse tanta, ut nollent ab alijs post se scribi, cum uideamus non uno in loco cohortari ad scribendũ alios, quædamq; ita locutos esse, ut quærenda ea melius posteris reliquisse uideantur. Quæ uerò ad sacerdotes pertinent ac pontifices, ea nunc cõsilio prætermittimus, in aliud magis quietum tempus differentes: quod si parum detur, quod Virgilius noster in agricultura sua facit, alijs memoranda post nos relinquimus.

FINIS.

IOANNIS IOVIANI PONTANI AD ALPHONSVM ARAGONEM, Ducem Calabriæ, Liber prior de Fortitudine bellica & heroica.

VICTORI TIBI DVX ALphonse, ac libertatis patriæ propugnatori debetur à ciuibus tuis corona ea, quam è quercu statuere maiores illi omnium bonarum artiũ, ac præcipuè fortitudinis muneratores non minus liberales, quàm æstimatores prudentes. Repulisti enim à ceruicibus eorũ, immo à nostris, immo Italiæ totius grauissimum iugum seruitutis, quod Christiano etiam nomini imminebat, terra, mariq; grassantibus Turcis, occupata repentino adortu Salentinorum parte, nullo obsistente exercitu, ac finitimis populis tantùm de fuga cogitantibus. In tanta itaq; ciuium consternatione, periculorumq; atrocitate, quod unicum uisum est publicæ salutis remedium, euocatus ipse à patre ex Hetruria, ubi biennio pluribus expugnatis oppidis, fugatoq; aduersariorum exercitu, multa rei militaris præclara facinora ædideras, quamcelerrime trepidanti patriæ subueniisti, Achmeti uiolẽtos impetus fortissime repressisti, Traiicientem cum in Macedoniam maioris exercitus traducendi gratia, nauali prælio superasti: pòst circunsessis intra Hydruntem hostibus quinto menſe ad deditionem coactis, confecisti bellum, maxima tua cum gloria, longe tamen

tamen maiori tuorum ciuium beneficio. Ac tametsi omnium opinione citius, non tamen serius quàm uirtus atq; industria exigebat tua. Huius autem obsidionis quanta fuerit atrocitas declarat, quod è ueteranis tuis pauciſsimi reliqui sunt, cum penè fortiſsimus quisq; tum miles, tum centurio, aut tribunus, pro aggere aut fossis, aut conserendis manibus ceciderit: cum tamen è reliquo exercitu ad tria millia, gladio aut tormētis muralibus cæsa fuerint, ex aduersarijs uero cū obsidionis initio supra quinq; millia delectorum militum in oppido essent, nō multo amplius duobus millibus deditionis tempore numerati fuerint. Cum interim bis ipse erumpente hoste prælio dimicaueris, neq; antè inter confertiſsimos pugnare desiteris, q̄ magna illorum strage ædita, in fossas, aut in mare præcipites egeris. Iure igitur à ciuibus tuis debentur tibi omnia, quæ fortiſsimo Imperatori, qui publicæ libertatis defensori deberi, tum ueteri, tum nouo instituto intelliguntur. Me autem in publica hac lætitia, tametsi idem quod cæteros gaudium tenet, ac gratificandi tibi studium, tamen ut iuuentutis tuæ instituto rem, ut præconem rerum à te gestarum, licet hac in parte non satis parem oneri me intelligam, decet præter cæteros aliquid & me, & te dignū agere, quod & gratitudinem testetur meam, & magnitudini conueniat tuæ. De fortitudine igitur, in qua ipse enitescis cum excellentia principum cæterorum, libros nuper à me scriptos tibi offero, ac nomini tuo dedico, & quidem ut debitos. Quid enim fortiſsimo Imperatori aut conuenientius offertur, aut magis debetur, quàm quod de fortitudine? Qui quidem ipsi libri erunt apud te gratitudinis atq; obseruantiæ monimentum meæ, tu autem & libris, & autori perpetuo ornamento.

IPsam autē Fortitudinem priscis illis temporibus tanto in pretio fuisse constat, ut in quibus maior uideretur, eos & Heroës uocarent, & Semideos uenerarentur. Hinc Hercules cœlum meruit, hinc quæcūq; in orbe terrarum præclara essent atq; admirabilia, ad Herculem à posteris relata sunt. Et Romani licet uirtutum essent omnium mirifice studiosi, tamen ut qui iudicarent hominis excellentiā in fortitudine maxime esse positam, uirtutem eam agnominarunt. Quod Aeneæ quoq; ad Ascanium uerba declarant apud Virgilium:

Disce puer uirtutem ex me, uerumq; laborem.

Quo magis contemnendi uidentur, qui ad uoluptatem omnia referūt: non illam quidem, qua nec ipsa uacua est fortitudo, uerùm quæ animi uireis hebetet, hominemq; ipsum de suo statu deijciat. Nihil uerò tam esse aduersum fortitudini, quàm est uoluptas ista blanda & umbratilis, illud planè docet, quod fortes in ijs exercentur, quæ maximè laboriosa & mole-

sta sunt: nihil autẽ difficile, quod non idem laboriosum. Nec ulli sunt absq; molestia labores, quos uirtus hæc maxime sequitur, quanquã uoluntas interdum ipsa adeò est agendi cupida & studiosa, ut ne ullam quidem sentiri inter agendum molestiam patiatur. Ad hanc igitur qui sese instituet, is Horatium audiat præcipientem, sub dio, ac trepidis in rebus uitam agendam. Quod consilium uel cum primis nos admonet despiciendæ uoluptatis eius, quæ indigna sit uiro. Nanq; ut homo ex animo existit & corpore, sic duplex est uoluptas. Atq; altera quidem sensuum ministra, & quasi titillatrix quædam & illecebra. Altera uero actionum earum tum comes, tum socia, in quibus animus imperat, eaq; à claris atq; honestis laboribus ducit ortũ. Et per illam quidem ubi modus abest, ubi ratio nulla moderatur, etiam infra bestias deijcimur. Hac uerò quàm quisq; nostrum habet animum recte informatum, quoq; plura gesßit ac maiora, tanto magis fruitur, & tanquam exultat in rerum recordatione præteritarũ. Ac prioris quidem species apparet initio blanda. Qualis tamen sit in exitu, Sirenum cantus, Homero autore, docent. Posterioris uerò huius origo à laboribus, molestijs, ærumnis, difficilibusq; inceptis manat. Tamen si laboriosa & molesta, quam ob causam suscipiantur, & quem afferre fructum consuerint, intueri uolumus & considerare: facilè apparebit finis ipse periucundus, ac plenus etiam incredibilis uoluptatis. Quàm multas curas, gra uißimasq; cogitationes Poëtæ suscipiũt ob unam fãmam, cui tantopere seruiunt. Atqui aut nihil est iucundius gloria, aut ea esse sine multa etiam uoluptate nequit. In equestribus ludis quæ concursores patiantur, uidere licet quàm sint grauia. Est enim decernendum sub grauißimis armis, sub sole, in puluere sensim immittendus equus, hasta in ipso interim cursu dirigenda, percutiendus aduersarius, ictusq; grauißimi excipiendi, etiam cum uitæ periculo. Hæc dũ geruntur, uoluptas nulla sentitur: quæ tamen quanta existit, ubi inter gratulantium uoces cum spectantis populi plausu uictorem præco pronuntiat, ornatumq; uictoriæ præmijs domum turba reducit? Itaq; ut uoluptas illa eneruata & languida, cuius nutrix est culcitra, quàm longißime à fortitudine abest, sic eam fortitudo uoluptatem asse quitur, quæ recte, honesteq; factorum est comes, ut dixi, ut non modò sit eius admirabilis opera, uerum etiam iucunda possessio.

Labores non esse improbandos. Cap. I.

IAm uerò labores improbandi non sunt, quando ad agendum nascimur: nec nisi agendo uirtutem assequi, atq; felicitatẽ possumus. Nulla etiam de minoribus uel artibus, uel disciplinis

absq;

absq; labore aut comparari, aut retineri diutius comparata sine exercitatione etiam multa potest. Existit enim ab exercitatione habitus, quem ut non facile quis ualet exuere, sic per difficile est induere. Siquidem compescendæ sunt naturales appetitiones, consuescendũq; in multis, quibus ipsa initio natura quodammodo reluctatur ac repugnat. Et Cicero determinat laborem, functionem esse quandam uel animi, uel corporis grauioris operis, uel muneris. Igitur si exercitatione, & quidem diuturna cõparatur habitus, qui nisi cum difficultate etiam magna non perficitur: si durum est & asperum naturæ repugnare, & quæ perfecta sunt opera, ea si elaborata dicimus: si deniq; uirtus per quam ad humanã felicitatem proxime accedimus, absq; grauiori corporis, animiq; comparari nequit opere & munere: quis dubitet non modò improbandos labores non esse, uerum etiam perquam utileis ac necessarios? Age si quispiam in tanto cõstituatur ocio mentis atq; corporis, ut nihil omnino cogitare habeat, ac ne plantula quidem ei mouenda sit pedis, quid erit homine hoc miserius? qui ne hominis quidem nomine censeatur appellandus. Hinc nimirũ est, quod pleniore illos uoce laudamus, qui maiori in periculo uersati, uictoriam sibi ac gloriam per uirtutem peperere, quàm quibus aut fortuna ipsa, aut hostis ignauia illam obiecerit. Chariora quoq; sunt illa, pro quibus adipiscendis grauiora passi sumus, quàm quæ casus obtulerit, aut fors alia. Quæ res efficiunt labores ipsos tum maxime utileis ac necessarios, sine quibus uirtutes comparari nequeant, tum uehementer gratos ac iucundos ubi finem pertigerint, qui quidem ipse sit plenus honestissimæ uoluptatis.

Affectiones non frustra homini à natura esse datas. Cap. II.

Sed nec quas nunc passiones uocamus, Cicero animi morbos atque affectiones, alij affectus uocant, frustra sunt homini à natura datæ, in quibus regendis, sedandis´que ratio primo uersetur. Quippe cum sint hæc prima quædam uirtutum erudimenta, moueri enim necesse est, atque afficinec nisi prius quis afficiatur, accedat ad agendum. Mouent igitur affectus, & excitant: atque ubi uehementiores fuerint, etiam impellunt. Hinc agendi studium, atque cupiditas nunc remissior, nunc uehementior, sedatior aliquando. Ac prima quidem titillatio ferè est à sensibus, per quos tanquam per fenestras aliquas accessus est ad animum: qui ratione adhibita motus eos sedat, moderatur, regit, & quidam quasi dux à uia, rectóque declinare non patitur.

Quocirca cum sit homini à natura tributum, ut se, uitam, corpusq́; quod Cicero ait, tueatur, declinetq́; ea quæ uideantur nocitura, timere eum necesse est, & quæ nocitura appareant, recusare: profutura uero appetere, ac sequi. Hinc existit cum timore ac mali fuga metus, item appetitio cũ spe boni, & fiducia. Ex eodem quoq; fonte manat amor atq; odium. Amantur enim utilia, & iucunda, molesta uero & incommoda odio habentur. De quibus nunc nõ est uberius differendi locus. Cum igitur hæc se sic habeãt, natiq; ad agendum simus, & ut agamus, naturales illi motus atq; impulsus nos excitent, è quibus aut passiones existunt, aut ijdem ipsi magis sunt passiones, quis non uideat eas, nec temere, nec frustra esse homini à natura tributas? à quibus, ut dictum est, & excitemur ad agendũ, & in ijs sedandis, regendisq́; quales futuri simus, maximè cernamur. Et uerò quis esset circunspectioni locus, si nihil omnino timeretur? Quis placabilitati miseri cordiæq́;, si dolendi nobis affectum natura eripuisset? Quis æmulationi, si nullus esset ad laudem instinctus ac gloriam? Et ut longius etiam progrediamur, quid Decios? quid Paulum ad mortem etiam uoluntariam perpulit, nisi tanta illa patriæ, libertatisq́; homini ingenita charitas? Sed quid duos, aut treis istos admiramur tantopere? quando integros quoque exercitus ob summum hoc patriæ, libertatisq́; studium occidione occisos intelligamus? Audiamusq́; eximium Poëtam dicentem:

» Aeneadæ in ferrum pro libertate ruebant.

Quàm multa, grauiaq́; parẽtes perpetiũtur in liberis tollendis. Quorum suscipiendorum naturalem nobis inesse cupiditatem, testes sunt beluæ, quæ tutandos ob catulos etiam in uenabula ferantur. Quidam ultimas terras adiere ab solam sciendi cupiditatem. Nec uerò ulli existerent clari, nobilitatiq́; labores, nulla eximia opera, nisi naturalis quidam impulsus excitaret ad honorem, ad decus, ad gloriam. Quid? quod alij, dum indigne ferunt seruire patriam, tyrannos aut pepulere, aut suis etiam manibus confecere. Ex quibus planè constat affectus hos, non modò non frustra, uerumetiam necessario à natura tributos.

Quas affectiones fortitudo moderetur. Cap. III.

Vando planè docuimus improbandos labores non esse, sine quibus nec uirtutes comparari, nec retineri comparatæ diutius possint, ostendimusq́; affectus ipsos nõ frustra homini à natura esse datos. Reliquum est, ut uideamus qui sint affectus illi, quibus regendis, sedandisq́; fortitudo præposita est. Principio, ut quæ bona sunt, natura appetimus, sic à

malis

malis natura declinamus, quod paulò est antè dictum. Declinamus autem mala, quia uideantur nocitura. Quæ uerò nocitura apparent, metuuntur. Naturaliter igitur & mala & nocitura omnia, quæ quod nocendi uim habeant, mala uidentur, metum incutiunt. Et sanè naturalem esse malorum metum, manifestissime omnium infantuli docent, quos nulla adhuc rerum experientia, aut usus mouet, sed natura ipsa optima magistra. Hi enim etiam dormientes & terrentur, & expalleſcunt, & è somno metu excitantur. Contrà uero bona quæ apparent, blandiuntur, alliciuntq; ad sese. Itaq; uti adipiscendis bonis existit animi exhortatio quædam, naturalisq; confirmatio, quæ fiduciam gignit rerum aggrediendarum: sic ex malorũ uel opinione, uel scientia, terror & fractio illa, ex qua rerum existit agendarum fuga. Quocirca cum duo hi affectus, alter ab agendo deterreat, ad agendum alter inuitet, metus scilicet, atq; fiducia, utriusq; nimirum fortitudo moderatrix erit. Nam metus cum recessum quendam animi, & tanquã fugam habeat, sedabit illum fortitudo, & mirum in modum confirmabit. Quin etiam fiduciæ legem statuet, quæ ubi plus æquo est animosior, à recto, rationeq; recedat oportet. Recte igitur Cicero, qui sit fortis, eundem aut esse fidentem: Qui autem fidens, cum nõ extimescere. Quod si ut cõfido, sic confidentia laudis esset, nequaquam recentes quidam scriptores, dum confidentiam recusant, audaciam dixissent. Quæ tum est, cum quis audet, non cũ afficitur. Etenim fiducia effectus est, audacia uitiũ. Et ob audaciã quidẽ uituperamur, cum ex fiducia nec laus manet, nec uituperatio.

Fortitudinem in mediocritate esse positam. Cap. IIII.

ESt igitur uirtutis huius proprium, affectus hos moderari, ac sub ratione continere, quo medium retinere possit, à quo mediocritas dicta est. Etenim fortitudo cũ sit uirtus, mediocritas sit quædam oportet. Medij autẽ ea uis ac natura est, ut in neutram extremorum partem propendat. Ab utroq; enim recedit, quando utrunq; inæquabile est. Quippe cum alteri exuperantia, alteri defectus insit. Quod cum sit, inter illa duo extrema, quæ sunt parum ac nimis, uirtus necesse est constituatur: eritq; uirtus, ut Horatius definit, medium uitiorum, atq; utrinq; reductum. Cum autem in ipsa uitia hinc deficiendo, illinc exuperando præcipitemur, efficitur, ut medium illud aut perinde deseramus, ac si contemptui ipsum habeamus: ita quidem de uia digressi, ut modum, mensuramq; sponte excesserimus: aut ab eo sic recedamus, ut non modò recusare, uerumetiam reformidare ipsum medium uideamur. Ex quo fit, ut nec rerum, nec mensuræ

ratione habita, nunc exuperante animo, nunc rursus deficiente, proprium uirtutis munus implere nequeamus. Nec uerò audiendi sunt, qui aduersus hæc disserere cœperunt, minuti philosophi, aut potius nullo modo philosophi, qui mihi illud sanè uelle suadere uidentur, ut de hominum actionibus tollatur mensura, ea uidelicet, sine qua ne artifices quidem consummatũ facere aliquid ualeant. Est enim artificis, & optimi cuiusq; maxime metiri quæ facit, atq; ad mensuram redigere, ac numeros, quo singulæ sibi inter se partes conueniant: quibus ipse dimetiendis, æquandisq; intentus, ut qui à suis numeris, rectaq; mensura nulla è parte recedat, opus suũ tale efficit: cui, quod de opere dici maxime consummato solet, nihil addi queat, nihil eximi, quod præstare atq; efficere propriũ est mensuræ. Quocirca quãdo omnis affabrefactio ex eo est, ut nec magis quid aut productũ habeat, aut subductum, quàm ratio, quàm natura, quàm res deniq; ipsa, quæ fit, postulat, nimirum laus omnis tum artificis, tum operis est à medio, cuius, ut dixi, iudex est mensura. Docẽt hoc pictores in primis & cælatores, & qui uocantur architecti. Rerum quoq; scriptores, ac Poëtæ duo ante omnia fugiunt: alterum nequid insolens ac turgidum in dicendo habeant, alterum nequid humile & abiectum: quæ cum fugiant, quodnam magis sequentur, quàm quod inter duo hæc positum & constitutum est? Id certè nisi mediũ esse nequit, quando ab utroq; extremo, quæ medij natura est, recedit. Ergo etiam Poëtæ uirtus ac laus ex hac medij obseruatione gignitur. Quid? quod Physicis quoq; placet, ab uno ad alterum extremum, nisi per mediũ, aditum esse nullum. Sed linquamus hac in parte Physicos, ne aliunde magis quàm à re ipsa sumere argumẽta uideamur. Nec Poëtica profectò, nec ars ulla tam est exacta, tamq; operi examussim faciendo intenta, quàm est uirtus: quæ tanto magis mensuram exigit, quod in faciendis operibus facilius est inuenire medium, quàm in ipsis aut actionibus, aut affectibus. An quæso, ut Aristotelis uerbis utar, facile est decernere quonammodo irascendum sit, atq; aduersum quos, & quanto etiam tempore? Siquidem medium ipsum ad eum etiam qui irascitur, referendum est. Quæ res tantam aliquando efficit inueniendi medij difficultatem, ut aliquantulũ in ipsa ira efferuescere, nunc medium sit, quod alio in tempore, & aliam ob causam, & in homine alio fuerat uitiosum. Ac de medio quidem nunc hactenus, de quo aliâs plura, atq; oppositiora. Siquidem locum hunc, in quo uirtutum ipsarum fundamenta collocata sunt, & à quo actiones nostræ regulam accipiunt, & uerbis, & rationibus locupletare est in animo, ut intelligant omnes mediocritatem esse ubiq; sequendam. Quoniam autẽ, ut docuimus, fortitudo mediocritas quædam est, eaq; perspicitur in metu sedando, fiduciaq;

ciaq; regenda, ipse nos locus admonet pauca quædam de metu, deq; fiducia dicere. Nam si fortitudo mediocritas est, timere quidem & fortem oportet. Ad hæc quædam sunt suapte natura adeò terribilia, ut qui ea non timuerit, magis sine ullo esse sensu, aut prorsus rationis, suiq; oblitus uideri, quàm fortis debeat: nonnulla etiam, quæ metuere honestum sit. De metu igitur prius, ut non solum intelligamus, timendum ne sit forte, sed cum iure metuenda quædam sint sciamus, timendis illis adesse modum ac legem oportere. Dein de Fiducia disseremus.

Quæ sunt illa, quæ honeste, rationabiliterq; timeantur. Cap. V.

IGitur si natura custos est & conseruatrix sui, recte profectò, ac naturaliter quæcunque nocendi uim habeant, metuuntur. Atque ut illa quæ ad salutem, incolumitatemque naturæ ipsius adiumentum habent, bona existimantur: sic quæ offutura uidentur, mala. Quæcunque itaque mali speciem præ se ferunt, ea naturali nos afficiunt metu. Quamobrem mala omnia naturaliter metuuntur: quæ quanquam fortasse mala per se non sunt, ipsa tamen opinione formidantur. Non omnium tamen, quæ in malis numerantur, una est ratio. Differunt enim inter se, quod alia honestum est metuere: quæ ni metuantur, turpe ac flagitiosum ducimus. Quid enim improbius, quàm infamiam non uereri? quam qui non uereatur hic (quod longissime discessit à fortitudine) impudentissimus sit necesse est. Nihil autem tam esse potest alienum ab eo uiro, quem iure omnes non solum probant, uerumetiam admirantur. Cuius etiam proprium est agendis honestis decus assequi, quàm impudentia atque improbitas, quæ labes totius est honestatis. Quotus etiam pater est, qui filio grauius ægrotanti, aut manum in acie cum hoste cõserenti, non timeat etiam quamgrauissime? Quod quidem humani atq; amantis patris est, non imbecilli & fracti hominis. Quis rogo nisi impurissimus, idemq; abiectissimus, filiarum atq; uxoris pudicitiam securus neglexerit? de qua probatissimus quisque maxime solet esse solicitus. Inuenti tamen sunt, qui paupertatem ne curauerint quidem, qui in exilio etiam sponte uixerint. Hos nescio an in hoc fortitudinis genere collocem, quando nec timidos recte fortasse dixerim, qui proscriptiones, inopiam, orbitatem uereantur, quiq; tum inuidiam populi, tum principum impotentiam fugiunt. Ferunt tamen & hi suam laudem. Neque enim facile est aut patriæ desiderium ferre patienter, aut in tenui re æquo animo uiuere. De quibus plura

pòst, & suo loco. Diximus de metu, dicamus de fiducia.

De Fiducia. Cap. VI.

Am uero discrepat à timendo confidere, quàm assequendi boni studium à mali fuga: & quanquã aliter alteri contrarius, uterq; tamen naturalis est affectus. Nanq; ut mala naturaliter metuimus, & quia metuimus, declinamus: sic bona naturaliter expetimus, excitamurq; aggredientes illis, quibus ea nos assecuturos confidimus. Atq; ut quædam honestum est metuere, quæ qui non metuat, recte dici fortis nequeat: sic rursus in quibusdam confidere inhonestum, quales nequam serui introducuntur in comœdijs, quos etiam gratulantes scapulis suis uideas apud Plautum. Huic nomen est confidentia, turpissimarum actionum dux, & quasi magistra. Quare nec metus semper turpis, nec ubiq; confidere est honestum.

Quæ sint illa, in quibus fortitudo uersetur. Cap. VII.

Vibus explicatis restat quærere, cuiusmodi sint illa, in quibus fortitudo ipsa uersetur. Nam licet cuncta metuantur, quæ nocendi uim habeant, ut dictum est, nõ tamen in ijs omnibus, de quo nunc agimus, uir fortis conspicitur. An fortasse, ut excellentis est medici, grauissimos morbos, letalesq; plagas sanare: sic etiam fortis est uiri in ijs uersari, seq; inuictum præstare, quammaxime omnium formidabilia uideantur? Siquidem fortitudinis materia, & quidam quasi campus, sunt difficillima quæq; pericula, atq; illa maximè, quæ mortem uideantur allatura, qua nihil sit omnino terribilius. Quippe cum hominem ipsum funditus tollere atq; extinguere existimetur, quanquam sunt qui aliter de morte sentiunt, ut nuper Franciscus Sarciola Aragoniæ præfectus. Is enim ex diutino morbo animam cum iam ageret, atq; ex ijs, qui astabant Theologis officij causa, quidam mortem dixisset, omnium maxime terribilem esse, quasi spiritu re sumpto cunctis obstupescentibus succlamasse in eum dicitur. Potuit in homine bene instituto, qui cœlestem sibi ac sempiternam uitam polliceretur, spes æterni boni, mortis metum adimere. Sed cum homo ex anima sit & corpore, si naturam ipsam sequi, nec obliuiscimur homines nos esse uoluerimus, nihil profectò uideatur morte formidolosius: quæ corporis fabricã, quæ sensus omneis, actiones deniq; ipsas penitus tollat, & in nihilum redigat. Quæ ratio cum sit quammaxime naturalis, necesse est sit etiam quammaxime uera. Quid quod alius dum amoris impotentiam ferre nequit, laqueo

queo guttur frangit? alius dum ægerrime fert seruitutem, ferrum adigit in præcordia, ut illius onus morte statim excutiat? Quæ res efficit, ut morte aliquid terribilius uideatur, qua de re haud multo pòst uberius. Quoniam autem generosissimus quisq; laudis est, decoris q; appetentissimus, quibus ut potiatur, nihil non paratus sit & ferre, & perpeti ex hoc naturæ atque animi motu, & quodammodo impetu ad laudem ac decus, ut Cicero ait, illa pericula adeuntur in prælijs. Non sentiunt uiri fortes in acie uulnera: uel sentiunt, sed mori malunt, quàm tantummodo de dignitatis gradu dimoueri. Nec uerò quocũq; in periculo, sed ubi aut ex uictoria, aut ex morte decus illud senserint se adepturos. Siquidem ignauissimi etiam nautæ, tamen ferendis procellis assueti, non perturbantur marinis tempestatibus: quorum quidem mors, an quicquã potest habere præclarũ? Plebeij quoq; homines, & in umbra educati, corporis cruciatus perpetiuntur. Iidẽ gladiorum uibratus, & hosticum tubæ sonum ferre nequeant. Quocirca fortis uir, quiq; planè dicẽdus est uir, ex morte, quæ quidem futura sit multo pulcherrima, decus illud adipisci contendet, cuius est quammaxime studiosus, quo ut potiatur, difficillima quæq; pericula sponte adibit: in quibus peruincendis, aut si hoc minus contigerit, in oppetenda morte, laudemq; & decus collocatum intelligit. Cum rescindi pontem iubebat Horatius, an non intelligebat quid ageret? Charitas tamen patriæ, ut idem ait Cicero, ac nobilitas mortis & gloria, eripiebat omnem animo uulnerum atq; aquarum metum. Idem licet de Epaminunda dicere, quamuis alter liberam relinquere patriam contenderet, alter quam ipse in libertatem uindicasset, imperantem relinqueret. At Hercules cum uirus illud intra uenas fureret, rabieq; anhela artus squalenteis ureret, exclamat, dolet, cœlum implet lamentationibus:

O misera uirtus, summus Alcidæ dies, «
Nullum malum prosternit, impendo male « «
In nulla uitam facta. prò mundi arbiter, « «
Superiq; quondam dexteræ testes meæ, « «
Prò cuncta tellus, Herculis uestri placet, « «
Mortem perire? dirus ô nobis pudor, « «
O turpe fatum. Fœmina herculeæ necis « «
Autor feretur? — « «

Vides ut se miserum iudicet, quod non præclaro aliquo facinore mortem suam faciat insignem?

Vtinam meo cruore satiasset suos «
Nemeæa pestis rictus, aut centum anguibus «

» Vallatus Hydram tabe pauissem mea.
» Vtinam fuissem præda Centauris datus.
» Aut inter umbras uictus æterno miser
» Saxo sederem, spolia cum traxi ultima,
» Fato stupente. tunc ab inferna styge
» Lucem recepi, Ditis euici minas.
» Vbiq; me mors fugit, ut leto inclyto
» Fortis carerem. —

Intelligebat qualis mors fortem deceret. Itaq; quid ad extremũ subdit?

» —Perdidi mortem Hei mihi
» Toties honestam: titulus extremus quis est?

Et quoniam ne in ipsa quidem morte succumbendũ esset Herculi, quærit quomodo emori honeste queat. Itaq; ait:

» Nunc mors legatur clara, memoranda, inclyta,
» Me digna prorsus, nobilem hunc faciam diem.
» Cædatur omnis sylua. —

At ubi sese in ardentem illam pyram ingessit, quo uultu mortem sustulit? quo nemo uitã & inter uapores positus, & flammæ minas, immotus, inconcussus, in neutrum latus correpta ferens membra hortatur, monet, gerit aliquid, ardens omnibus fortem addit animum ministris. Vrere ardentem putes. Iacuit igitur sui securus, & cœlum intuens, quæsiuit oculis arce an ex aliqua pater respiceret. Quibus uerò laudibus, quantaq; gloria fortium uirorum obitus sint prosequendi, illud planè docet, quod hominum consensu Hercules in deorum est numero habitus. Et uerò florentissimæ urbes, populiq; bene instituti, reges item ijs, qui in bello, in maximis reipub. periculis mortem oppetissent, statuas ponere, honores quammaximos habere, etiam inter diuos referre consueuerũt. A quibus ne Christiani quidem dissentiunt, qui diuinos honores martyribus tribuunt, licet illorum mortes ad Deum potius, quàm ad uirtutem, decusq; referantur. Quocirca cum pulcherrimum sit in bello mori, atq; in maximis belli periculis, qui intrepidum se, atq; inuictum in ijs gesserit, is est, quem uiuum suspicimus, in quem mortuum honores conferimus ac titulos, pulchrumq; mori succurrit in armis, ait Poëta excellentissimus: intelligit qualis uirum fortem mors deceat. Quid illa Mezentij uerba, quàm sunt uiro forti digna, quàm etiam propria, si dolor aliquanto fuisset sedatior?

» —Aut hodie mecum spolia illa cruenta,
» Et caput Aeneæ referes, Lausiq; dolorum
» Vltor eris mecum, aut aperit si nulla uiam uis,

Occum-

Occumbes pariter, neq; enim fortißime credo, «
Iußa aliena pati, & dominos dignabere Teucros. «

Vides qua fiducia magnum ac se dignum aggredi facinus paret? quo etiam animo decernat mori? si fortuna parum fauisset incepto. Honestam mortem turpi uitæ anteponit. Senior ille Phorbas apud Statium, uide quo adhortationis ac laudis genere prosequatur in bellum proficiscenteis:

Ite alacres, uestri nunquam morirentur honores, «
Bellaq; perpetuo memorabunt carmine musæ. «

Et uiuis illis, & mortuis honores proponit etiam sempiternos. At Aeneas grauißima illa tempestate uexatus ingemit,

—Et duplices tendens ad sydera palmas, «
Talia uoce refert: ô terq; quaterq; beati, «
Queis ante ora patrum Troiæ sub mœnibus altis «
Contigit oppetere.— «

Quorsum hæc fingũtur à Poëta in uiri, ducisq; fortißimi persona, ut quem hostiles tot congreßus nunquam fregißent, præruptus ille aquæ mons tam humiliter atq; infracte de sua, suorumq; coëgerit salute desperare? an quod id moriendi genus nullũ esset decus allaturum? nec uirtuti suæ ullum sentiret locum inter transtra, remosq; relictum? Itaq; non fert grauato animo mori, sed quod sic moriundum esset. Idem dico de Hippomedonte. Is enim diu inter aquas colluctatus, cum tandem à torrente raperetur, exclamat, queritur, deos incusat, quod tam indigne secum ageretur.

—Fluuio ne (pudet) Mars inclyte merges «
Hanc animam? segnesq; lacus & stagna subibo, «
Ceu pecoris custos subiti torrentis iniquis «
Interceptus aquis. Adeo ne occumbere ferro «
Non merui? «

Peracta est pars hæc Poëtarum magis autoritate atq; sententijs, quàm philosophorum. Non quod non etiã philosophi uirtutem hanc mirũ in modum laudent, sed quod Poëtæ magis, magisq; admirentur illã, & pleniori quodam ore efferant. Quippe qui dum non modò inuictam, sed ne superabilem quidem fortitudinem uolunt ostendere, Amphiaraum illum uiuũ armatum, è curru pugnantem, hiatu repente facto, ad inferos ruere magis quàm descendere faciunt, qui ne tum quidem aut arma manu, aut frena remittit, uerùm sicut erat, rectos defert in tartara currus, ut magnifice ac luculenter de eo Statius canit. Et uiri tamen fortes in mari deprehensi à tempestatibus, non ita erunt consternati, ut humiles, demißiq; appareant. To-

lerabunt itaq; procellas, non eo tamen quo nautæ animo, qui cum frendis tempestatibus sint assueti, & bene sperant se inuicem cõfirmantes, & suum interim munus exequuntur: cum illi ut parum assueti atq; inexperti de salute subinde desperent, ac tale mortis genus quammolestissime ferunt, cum etiam intelligant nullam in ijs se dignam nauare operam posse. At quo animo fuit Aiax in tanta illa tempestate, nautarumq; consternatione, ne minimũ quidem à seipso recessit. Quocirca operæpretium est nosse quæ de illo Euribates refert:

» Nil ratio & usus audet in magnis malis,
» Tenet horror artus, omnis officio stupet
» Nauita relicto, remis effugit manus.
» In uota miseros ultimus cogit timor.
» Ecce alia clades fulmine irati Iouis,
» Armata Pallas, quicquid aut hasta minax,
» Aut ægide, aut furore gorgoneo potest,
» Aut igne patris tentat, & cœlo nouæ
» Spirant procellæ. Solus inuictus malis
» Luctatur Aiax, ucla cogentem hunc sua,
» Tenso rudente flamma perstrinxit cadens.
» Libratur alte fulmen. hoc toto impetu
» Tortum reducta Pallas excussit manu,
» Imitata patrem, transit Aiacem & ratem,
» Ratisq; partem secum & Aiacem tulit.
» Nil ille motus. Ardua ut cautes salo
» Ambustus extat, dirimit insanum mare,
» Fluctusq; rumpit pectore, & nauem manu
» Complexus in se traxit, & cæco mari
» Collucet Aiax: omne resplendet fretum,
» Tandem occupata rupe furibunde intonat.
» Superasse nunc se pelagus aut igneis iuuat,
» Vicisse cœlum, Palladem, fulmen, mare.

Itaq; non aliter quidem uinci potuit, quàm ubi rupem tridente subruit pulsam pater Neptunus, imis exerens undis caput. Soluitq; montẽ, quem cadens secum tulit, Terraq; & igne uictus, & pelago iacet. Cæsar optasse dicitur, ut repentina aliqua morte decumberet, in morbis enim nolebat iacere: at hæc iudicabat in lecto, inter fomenta mori, habere nihil posse, quod esset forti uiro dignum. Iacobus Caldora mira cum animi uoluptate præ se ferebat, quod in pugna casurus esset, sic enim à Mathematico prædictum acceperat.

acceperat. Is cũ aliquãdo graui esset morbo correptus, sentiretq; medicos de salute desperãtes: Atqui bono uos, inquit, animo esse uolo, in bello enim atq; in acie armato mihi, nõ in lecto sub culcitra est cadendũ. quod posteæ contigit: nam dum collem Samnij castellum oppugnat, dum ex quo milites cohortatur, animam repente extulit, nullo doloris signo dato, præter quàm quod dum à satellitibus equo expirabundus aufertur, atq; in tugurium sub tecto collocatur, nutu, labrisq; significauit, uelle se in tabernaculo uita fungi, indignum Imperatore ducens sub tugurio emori. Delatus itaq; in tabernaculum, statim & acquieuit, & diem obijt. Quocirca fortis uir in rebus omnibus, in quibus munere fungi suo potest, officiumq; cũ dignitate facere, & in quibus mori pulchrum fuerit, inuictum sese atq; impauidum præstabit: atq; in ijs maximè, quæ in acie, difficillimis q; belli periculis pugnando contingunt, quæq; mortem etiam nobilißimam repente allatura uideantur. Ac de ea morte, in qua uiri fortis magnitudo eluceſcit: hæc nunc dixisse sufficiat.

Quæ sunt illa, quæ terribilia dicuntur. Cap. VIII.

DIximus de Metu, de Fiducia, de Morte. Videamus, si placet, cuiusmodi sint illa, quæ terribilia dicuntur: quæ bifariam partitur Aristoteles. Alia enim esse uult, quæ omnino captum hominis exuperent: quippe quibus nec uires nostræ pares sint, nec ullus humanæ prudẽtiæ, rationiq; uel tolerandis illis, uel peruincendis locus relinquatur. Quæ quidem timere nec degenerantis sit animi, cum nihil inde laudis possit decoris q; comparari, si minus formidentur: nec turpitudinis, infamiæq;, si, ut par est, timeantur, quando cuiq; sanæ mentis æque sunt extimescenda. Atq; ea quidem metuere sani potius quàm imbecilli est animi. Non semel Padus solito plenior uicina ripis loca, gregibus accolisq; spoliauit. Aliquando & à torrentibus castella sunt hausta. Si Platoni credimus, Oceanus fineis olim suos transgressus, Hispaniam, Italiam, Græciã, præterquam qui essent montes quameminentißimi, aquarum suarum mole inuoluit, hausitq;. Quæres quoniam est Poëtarum celebrata carminibus, apud nonnullos fabulæ magis, quàm historiæ fidem habet. An non hæc tibi uideantur iure etiã fortißimos quosq; debere cõcutere? Quis Aetnæ incendia, & eructãtis illius uerticis liquefactos igne lapides non expaueat? Paucis antè annis cum terra mouisset, quot oppida, urbesq; non quassauit modò, uerum etiam funditus euertit? ut qui reliqui sunt, nihil ea nocte meminerint miserabilius. Ceciderc ea strage in Hirpinis, Samnio, Lucania, eaq; campaniæ parte, quæ

cis Lyrim est, ad quatuor & uiginti hominum millia. Dicat nunc aliquis, terræmotum nullo esse pacto formidandum: cõtendat etiam hic suum fortitudini locũ esse. Hæc igitur, aliaq; huiusmodi fortes, ignauiq; iuxtà metuent. Alia uerò, quæ concutere quidem animos soleant, non tamen ut aut tolerandis ipsis humana uirtus satis non sit, aut acrius ingruentibus parũ constanter resistere ualeat. Quandoquidem eadem ipsa ut uiribus inferiora persæpe uincat, qualia sunt bellica pericula, & ea maximè, quæ homini ab homine inferuntur: quorum ratio hæc est, ut tum magis quàm oportet, tum minus quàm opus est, aut etiã quantũ oportet, timeri usu ueniat. Idẽ quoq; de ijs dicendum, quæ nouo nomine fortasse audacius, placet tamen fiducialia dicere. Nam alia sunt, quibus nulla queat humana uis aspirare, alia quibus aggrediendis magis minúsue aut quàm opus est confidamus: ac tametsi factu atq; aggressu difficilia sunt, effici tamen possint.

Cur bellica pericula sint grauiora. Cap. IX.

QVr autẽ bellica pericula & sint, & uideantur grauiora, hinc est, quod euidentiora cum sint, magis sentiuntur. Neq; enim aut morbo languentibus nobis, aut in mari à tempestate deprehensis, statim mors ante oculos obijcitur, nec species eius tam fœda, horribilisque apparet. Quid? quod ipse gladius dum stringitur, dũ uibratur, dum micat, ex ipsa confestim uibratione nescio quomodo commouet, terrificatq; animum: qui quod uim habere illum lædendi intelligit, repente concutitur ac perhorrescit. Quod aquarum nec motus efficit, nec tactio, & morbi quoq;, & ipsa in lecto cubitatio, mortem faciunt leuiorem. Quæ plerunq; sensim & inter fomenta obrepit, complexusq; amicorum, nec tam est aduersus naturam. At in bello, atq; ubi manus conseruntur, uidere licet illos membratim concidi, hos tormentis repente rapi, alios curribus aut equis cum miserâ corporis laceratione obteri, nec ulla omnino nisi uiolenta esse cædes potest. Ad hæc in bello atq; inter pugnandum plurima repente accidunt. Repentina autem, & nec opinata magis ac magis animum perturbant, quæ tolerare aut uincere longe est difficilius. Quid? quod comites morborum dolores, quæq; mala morbi afferunt, quod uitari nequeant, ipsa etiam necessitas tolerabiliora efficit. At bellorum difficultates, quæq; acerba plurima prælijs contingunt, quod ipsa nos mens uitari posse moneat, ac subinde fugæ admonere soleat, cò ægrius est perpeti, atq; eorum impetus ferre difficilius, ipsa etiam recusante natura. Hæc igitur, taliaq; bellicos casus grauiores, magisq; formidabiles faciunt. In quibus quoniam fortitudo

ipsa

ipsa uersatur, existitq; ex ijs, ut antè disseruimus, uidendum est quousque uirum fortem tum timere deceat, tum confidere, quo medium illud retineat, quod sapientes in omni uita atque actione probant.

Quousq; timendum sit forti, & quæ sint toleranda, & quem ad finem. Cap. X.

TImebit igitur illa, quippe qui hominem se esse meminerit, uerùm ut decet, & quàm opus est. Siquidem à modo, mensuráq; minime recedet, naturamq; ita sequetur, quæ hunc metuendi affectum mortalibus non frustra dedit, ut rationem non abijciat, qua eum moderetur. Idem quoq; quæ dura ceciderint, tolerabit, feretq; acerba, eadẽ hac ratione & duce, & comite. Atq; hæc quidem honesti & pulchri gratia, quod uirtus hæc ubiq; respectat, & assequi nititur. Inspiciendum etiam nõ modò ut modus, mensuráq; adhibeatur, ut dixi, sed ea adhibita, loci quoq; habeatur ac temporis ratio. Videndumq; quamobrem, & cuius gratia. In quo primũ peccari solet, quod nonnunquam etiam illa metuunt, quæ nullo modo sint metuenda. Deinde errant, quod tametsi timeri quædam oporteat, timentur illa quidem, aut non perinde ut oportet, aut ubi minime opus est, deniq; non quam ob causam timeri debeant. Hæc enim, & siqua sunt de genere eodem, circunspicienda sunt forti, in quibus qui labitur, is ex arce fortitudinis necesse est corruat.

Ah te ne frigora lædant,
Ah tibi ne teneras glacies secet aspera plantas.

Ac mollicia qui liquescat, & tanquam fluat, quid expectare ab eo, nisi languidum ac mulicbre potes? Sed hæc in amantis persona fortasse non omnino dedeceant, quanquam etiam in amante ridentur. In eo uerò quem ad præclaras atq; arduas res ipse impellere animus debet, quid esse potest indignius, quàm tanta hæc corporis, animiq; teneritas? cum ne apis quidem aculeum, ut Cicero ait, sit laturus absq; summis clamoribus. At quo animo & dicuntur, & audiuntur illa?

Durum à stirpe genus, natos ad flumina primum
Deferimus, sæuoq; gelu duramus, & undis.
Venatu inuigilant pueri, syluasq; fatigant,
Flectere ludus equos, & spicula tendere cornu.
At patiens operum, paruoq; assueta iuuentus,
Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello.
Omne æuum ferro teritur, uersaq; iuuencum

» Terga fatigamus hasta, nec tarda senectus
» Debilitat uireis animi, mutatq; uigorem.
» Caniciem galea premimus. –

Vides ut in eo gloriatur, quod à primis statim annis, duratus laboribus per omnem uitæ cursum desidiam ignoret? neq; norit unquam quid lusus esset ac mollicies? & sanè iure gloriatur ut uir, ac planè uir. Videre licet alios nimis puerili animo cuncta pauenteis. Alios quanquam grauioribus in rebus, atq; periculis adeò tamen consternari, ut etiam cogitata excutiantur. Atq; illi quidem in eo peccant, quod metuenda ac nõ metuenda iusta pauitant: hi quod à modo, mensuraq; ita decidant, ut penè uideantur exanimes. Sunt etiam quos ipsa præmeditatio territet. Quæ res magnas aliquando copias, nullo premente hoste fudit, fugauitq;. Cæsar cum ad solam famam aduentantium Germanorum, suos ita uideret exterritos, ut permulti è castris iam abirent: quibus non artibus terrorem illum sola opinione conceptum, è militum suorum animis excutere conatus est? Interdũ etiam præteritorum periculorũ, aut acceptæ cladis memoria animos deijcit. Quam ob causam duces ipsi ubi confligendum fuerit, abolere studeant omnem ex militum animis aliquando acceptam calamitatem. Quocirca pro concione hortantur, confirmant ueteres uictorias, & fortissimi cuiusque operam commemorant, hostium res eleuant, sua consilia, suas artes, ijs uerbis, uultu, gestu explicãt, ut uicisse se iam uideri uelint. Et uerò quid ignauius ac fractius, quàm ubi arcem teneas quammunitissimam, inermiũ atq; paucorum agros populantium minas perhorrescere? Nam quanquã hostem timere prudentis & cauti est hominis, consternatissimi tamen est animi uinci ab ignauia. In agro Sorano uicus est cognomento Albus. Is uicus arcem habet & natura, & manu egregie munitã. Ricius impiger dux eam arcem cum obsedisset diutius, nec aliam potiundæ illius rationem uideret, nisi per uanam aliquam formidinem custodũ animis territatis, magnam uim lapidum sub ipsius rupem arcis noctu à militibus comportandam curauit. Interdiu interstrepi, festinariq; iussit, æque ac magna manus effodiendo cuniculo occupata esset: idem in sequente etiam nocte faciundum curauit. Vbi uerò dies alter illuxit, magnis sublatis clamoribus, omnem illam conuectorum lapidum uim præcipitari per decliuiorem rupem, quanta maxima poterat festinatione imperauit, ipse mimitabundus arcis custodes territare: ac nisi intra quampauciss imas horas deditionem fecissent, fore ut arce per uim occupata, ferro ad unũ omnes cæderet. Confestim itaq; seq;, arcemq; (tantũ apud ignauissimos homines formido ipsa ualuit) dedidêre. Et cum tam multa, diuersaq; fingere metus soleat, sintq;

uariæ

uariæ metuendi causæ, uidendum est ne inopes consiliorũ effecti in eo peccemus, ut timendi causas ignoremus, fugiatq; nos rerum nostrarum ratio. Eripit autem metus non modò consilium, ubi uehementius turbarit animum, uerum etiam si remißior primo fuerit, pòst tamen pluribus simul oblatis causis, mentem ipsam adeò labefactat, ut nonnunquam quanquam iure quidem metuimus, specie tamen decepti non quam ob causam debemus, metuamus. Quid cum ait Thyestes:

Causam timoris, ipse quam ignoro, exigis. "
Nihil timendum uideo, sed timeo tamen. "

Fit etiam aliquando, ut animus ipse futurorum præscius, imminentia mala præsagiat. Et quanquam causa timoris non apparet, timet tamen. Hæc igitur, aliaq; huiusmodi uidenda sunt forti. Idem quoq; asperis atque periculosis rebus tolerandis adhibendus est delectus. Siquidem & temporis, & loci ratio habenda est, retinendus etiam modus: nec toleranda sunt quæ forti uiro aut parũ conuenerint, aut certè omnino dedecuerint. Vlysses tamen etiam seruorum, ancillarumq; contumelias pertulisse dicitur, nedum ut mulieribus inseruierit. Sed aliud erat Vlyssi propositum, aliud esse debet huic, de quo nunc disputamus. Et Vlysses quidem plura subdole, at noster hic minime fallax erit. Decet enim fortem ueritatis studium, neque enim insidijs, malitiaq; grassatur, quibus, ut Cicero rectißime sentit, nemo fortitudinis gloriam consecutus est. Nihil enim rectum aut honestum esse potest remota iustitia.

Quousq; debeat uir fortis confidere. Cap. XI.

Adem etiam fiducialium lex est, in quibus planè uidendum est, ne cupidi, immoderati, improbi, parumq; considerati atq; incompositi uideamur. Quid autem uel incõsideratius, uel improbius, quàm ea uelle aggredi, quæ nulla sint ratione aggrediunda? Quid magis incompositum, quàm nec temporis, nec loci rationẽ habere? aut quid immoderatius, quàm à mensura, ordineq; recedere? Cũ primis autem uidendũ est, quàm id quod aggredi paramus, iustum sit. Siquidem animi magnitudo iustitia uacans, immanitatis potius, quàm uirtutis nomen accipit. Immanis Annibal, qui nulla lacessitus iniuria, bellum Sagunthinis intulit: quod ut iniuste susceperit, sic crudeliter administrauit. Immanis Catilina, qui dum pro suis, aut paucorum tantum commodis, non pro communi salute laborat, nefarium patriæ bellum intulit, dumq; ad id, quod sibi proposuerat, peruenire posset, urbis incendium, ac bonorum ciuium interitum parat. Nec ue-

rò in gerendis rebus id ſolum conſiderari oportet, quàm iuſte atq; honeſte, ſed uires cuiuſq; metiendæ ſunt, ne turpiter ſuccumbamus, tanquã oneri omnino impares. Varro, Flaminiusq; alter ad Thraſymenum, alter ad Cannas, dum Annibalis arteis deſpiciũt, dum quales haberent exercitus, deniq; dum ſeipſos parum noſcunt, rem Romanam penè funditus ſubuertere. Nicolaus Piciminus, & ante eum Mutius, qui cognominatus eſt Sfortia, clariſſimi ambo duces, non ſemel rem parum proſpere geſſere, dum nimium confidunt, dum incepta ſupra facultates ſuſcipiunt. Fortem nanque ut minime infidioſum, ſic uel cum primis cautum, æquumq; rerum ſuarũ æſtimatorem uolumus. Quo in genere laudis maiores noſtri Qu. Maximum primum eſſe uoluerunt. Nõ mediocrem etiã hinc laudem tulit Franciſcus Sfortiæ filius, qui pòſt Mediolanenſibus imperauit, aut nunc fert Fridericus Vrbinâs. Cauenda quoq; non modò turpia, quæ uideantur ac fœda, uerum etiam ſordida: quibus quid magis eſſe alienũ ab eo poteſt uiro, quem admirabilem efficere fortitudo debeat? Quocirca ſi conſtare ſibi undiq; fortis debet, ita quidem & metuet, & tolerabit, & confidet, & aggredietur, ut in ijs, alijſq; quæ ex eodem ſunt genere, nunquam à ſeipſo recedat. Quippe cui non actionum modò ipſarum, uerùm earum rerum omnium, quæ actiones tum antecedant, tum aſſequantur, aut ijs tanquam collaterales aſsideant, ratio diligenter tenenda eſt. Vbiq; igitur dignitatem ita tuebitur & in agendo, & in tolerando, ut rationis numeros ſuos expleat. Quod tum maxime conſequetur, ubi finem ipſum circũſpiciens, ad illum tanquam ad metam recta uia properauerit. Cum autem pulchri, honeſtiq; gratia omnis ab eo ſuſcipiatur actio, cunctaq; ad decus referat: hoc aſſequi non aliter poterit, quàm ſi diligentiſſime in cunctis dignitatis ſuæ rationem habuerit. Cuius quidem tuendæ non una, ut dixi, cautio eſt. Siquidem tum in metuendo atq; fidendo, tum in tolerando atq; aggrediendo, deniq; in tota ipſa agendi progreſſione, ita eum ſingula circunſpicere, ſic cuncta metiri oportet, ut qui intelligat ad fortitudinem niſi per fortia, ad decus quoq; ac pulchrum, niſi per honeſta, decoraq; perueniri nequaquam poſſe, ut à primis ſtatim progreſſionibus ad finem uſq; perpetuò quaſi quodam ſibi tenore conſtet, idemq; ubiq; appareat. Atq; ut fortem ipſum tanquam ſuis liniamentis inumbremus: qui quæ oportet, & quàm oportet, & cuius etiam rei gratia, & quando etiam oportet, tolerat atq; perpetitur: Quiq; item, ut par eſt, & metuit, & confidit, agitq; pro dignitate: atq; ut ratio recta præcipit, is eſt, quem quærimus fortem: cuius tolerantia atq; perpeſſio, actio item atq; aggreſſio ſuſcepta eſt honeſti & pulchri gratia, quando, ut magiſtro placet Ariſtoteli, actionis cu

iuſq;

ùsq; finis est ad habitum referendus, & uiro forti fortitudo ipsa honestũ ac pulchrum est: aut quia secus quidem, atque aliter se habere atq; agere turpe esset, ac dedecorosum. Siquidem & populus Romanus, & potentissimi sæpe reges, leuissimas sociorum iniurias armis uindicandas susceperè, non tam laudis atq; honesti gratia, quàm ut dedecus ac turpitudinem fugerent: quando ex ulciscenda iniuria non tanta parata laus erat, quanta ex desertis socijs infamia.

Vtrum in metu, an in fiducia moderanda uir fortis magis perspicitur. Cap. XII.

Edare autem metum quàm fiduciam regere cum sit difficilius, fortis uir in illo quàm in hoc magis & perspicietur, & nobilitabitur. Quocirca iure illi plurimum laudantur, qui difficileis atq; asperas res animo erecto & magno ferenteis metum repulere, doloris q;, cuius acerrimi sunt morsus, euasere uictores. Nam fortitudini metus, cum reluctetur magis quàm fiducia, perferre, quàm aggredi, & difficilius est, & animi etiam firmioris, quippe cum ferenti acerba, ut pote in re præsenti dolores, aliaq; mala ante oculos obuersentur, & specie quidem fœda, magisq; ac magis formidolosa. Qui uerò aut iam aggreditur, aut iamiam est aggressurus, malum ipsum ut futurum magis animo cernit, quàm re ipsa sentit: quin tolerantia cum sit diuturnior, aggressio ipsa breuis est momenti. Ad hæc aggressores ipsi parteis suscipiunt potiores, quibus qui resistunt, in hoc etiam laborãt, quod parteis sustinent imbecilliores. Inde militare illud dictum, duplicatis uiribus qui adoriantur pugnare. An ullis unquam in bellis Romana uirtus, quàm in secundo punico bello clarior enituit? Quocirca asperis in rebus qui non turbatur, nec tumultuans, quod Cicero ait, de gradu deijcitur, sed præsenti animo & consilio utitur, ille sibi iure primum in arce fortitudinis locum uindicat. At non sentiet uir fortis uulnera, aut non dolebit, immo & sentiet cum sit homo, & dolebit & grauiter secum agi intelliget, feret tamen non æquo tantum animo, uerũ etiam magno atq; inuicto, quod honestum, quod pulchrum, quod se dignum id iudicet: ac si secus fecerit, turpe, molle, fœmineum esse. Etenim Marius cum sine ullo gemitu secabatur, uincebat quidem dolorem magis quàm non sentiebat. Theseus post grauissimos illos labores exhaustos, apud Senecam queritur, seq; perpetiendis defessum malis fatetur:

Sed fessa uirtus robore antiquo caret,
Trepidantq; gressus. Heu labor quantus fuit,

Phlegethonte ab imo petere longinquum æthera,
Pariterq; mortem fugere, & Alciden sequi.

Et apud Maronem, Aeneas post Pallantis funus etiam ingemiscens:

» *Nos alias hinc ad lachrymas eadem horrida belli*
» *Fata uocant.*—

Idem quoq; mori fert grauiter, neq; enim uitam odit, ut qui sciat se maxime dignum, qui uitæ ipsius bonis perfruatur, intelligatq; honestam sibi materiã accusam præberi sæpius utendæ uirtutis uiuendo diutius. Qui hoc mihi uidetur admirabilior, laudibusq; maioribus prosequendus, quod uitæ suæ partum per labores ac pericula in dubijs atque asperis rebus, in bello denique decus anteponat.

Qui nihil timeant, eos aut insanos, aut torpidos esse. Cap. XIII.

Vm autem & metuere uirum fortem, & confidere ac medium in utroq; retinere, ut dictum est, oporteat, uidea mus, si placet, & qui sint, & quo etiam nomine appellentur, qui tum in hoc, tum in illo medium deserunt, & tanquam in præceps relicta ratione rapiuntur. Nec uerò in eo solum peccatur, quod quidam nimis multa fiducia in ijs quæ terribilia sunt, utuntur: sed quod metum ipsum, qui homini naturalis est, omni è parte abijciunt. Et hi quidem uix nomen habent, res tamen ipsa intelligitur. Omnem profectò metum exuisse, hominis est aut parum sanæ mentis, aut prorsus stupidi atq; obtorpescentis. Quis enim nisi demens atq; in furorem actus, aut non rationis modò, sed penè sensuum ipsorum expers factus, diluuiones non horreat, motusq; terrarum atq; incendia? Hæc igitur, taliaq; non metuere, uidetur magis non sentientis cuiuspiam, aut insani hominis, quàm sensu rationeq; bene utentis esse.

Quales & qui sunt, qui timidi aut audaces dicuntur. Cap. XIIII.

Vi uerò nimis extimescit, eum timidum ac meticulosum dicimus: qui nec in eo solum peccat, quod etiam non metuenda pauitat, sed quod ea quæ timenda sunt, nequaquam, ut oportet, timeat. Itaq; trepidat, horrescit, pallet, fugit animus, metu membra quatiuntur. Quæ res efficit, ut quàm hic à metu uincitur, tam illic à fiducia deseratur: nec solum uiribus defectus, uerum etiam spe destitutus. Siquidem cuncta nimium formidantem,

dantem, necesse est spe quoq; destitui. Atq; ut timidi est, tum quæ metuenda non sunt, metuere: tum in ijs, quæ metu digna uideantur à modo, uiaq; recedere: sic duplex peccatum est eius, qui nimis etiam confidit: nam è nimia fiducia & aggreditur quæ aggrediēda nullo modo sint: & postquàm est aggressus, uiribus, animoq; ita deficit, ut quantum ante aræctam fiendi atq; aggrediendi regulam prægrediebatur, tantum post, & fortasse uehementius superetur à metu. Itaq; & confunditur, & consternatur, & ab incepto ignauiter desistit. Ad hæc ante cōgressum nimis etiam festinat & calet, & tanquā rapitur ac gestit. Pòst in ipso periculo positus, hæret, hebetatur, tabescit, friget, metu tela decidunt. Quare & arrogans idem hic esse solet, siquidem plura sibi, quàm suus captus est, arrogat. Et gloriosus simulatorq; uirtutis est, quando quod assequi nullo modo potest, fortis uult uideri, è quo etiam numero sunt quos Græco nomine προδωρους dicimus, nostro, milites gloriosos.

Fortem iure medium tenere inter timidum & audacem. Cap. XV.

QVocirca cum & timidi, & audaces, & fortes in issdem, ut dictum est, uersentur, & illi quidem nimiū aut timendo, aut confidendo à recto rationeq; longius abeant, fortes profectò, quod est inter utrosq; medium, retinebunt. Quare nō modò quæ ferenda sunt, & cuius oportet gratia, & quando etiam oportet, eorū perpessores erunt: nec tantum ut par est, metuent atq; confident, agentq; pro dignitate, atq; ut ratio, rectumq; docuerit, uerumetiam bene utiq; recteq; sperabunt, ac nullo modo confundentur. Atq; ut ante congressum sedatiores sunt, sic in ipsis congressionibus, planè impigri atq; alacres erunt. Iidem nihil ad ostentationem referunt, nihil inane sequuntur, ueram laudem concupiscunt. Nō tumultuatur uir fortis, neq; est seditiosus, aut iusti honestiq; contēptor, aut detractator imperij, neq; rerum suarum prædicator, præterquàm ubi necessitas ac ratio aliter tulerit. Atq; ut laudari ab alijs sua non illibenter audit (nam & si conscientia sua contentus esse potest, lætatur tamen habere rerum à se gestarum testeis) sic aliorum recte facta libenter commemorat, in quibus laudandis neq; parcus esse debet, neq; adulator. Vt autem habitus ipse qui sit planè intelligatur, placet fortitudinē ipsam definire: quæ profectò mediocritas quædam est, in ijs periculis obeundis, rebusq; periculosis, aut peruincendis, aut perferēdis, quæ mortem allatura etiam repente uideri possint.

De Timidis. Cap. XVI.

Tque ut aliquanto distinctius rem ipsam exequamur, habet metus animi fractionem, & quasi fugam. Itaq; meticulosos non res solum atq; pericula, uerum rumores ipsi etiam incerti & uani, & ipsa, ut dici solet, umbra persæpe deterret. Videre licet illorum ora, atq; artus q̃ pallor ac tremor occupet. Nanq; ubi animum terror cõcussit, tum statim pallor sequitur, & tantus aliquando tremor, ut etiam dentes crepitent. Tum pauor inuadit, & pauoris comes exanimatio, conturbatioq;, ut nullus eis locus tutus esse, nullum afferri posse auxilium ac præsidium uideatur. excidunt cogitata, non solum consilia uariant. Etenim conturbationis proprium est, mentem labefactare. Ex quo fonte cogitationes atq; consilia ipsa manãt. hinc formido existit, metus, ut Cicero ait, permanens, & pigritia, quæ, ut Cicero etiam definit, metus est consequentis laboris, impigros enim appellare illos maxime rerum scriptores solent, qui militareis labores libenter adeant, & ignauia, quæ à nauanda opera animũ deterret, & segnities plena humilitatis ac remissionis, & diffidentia, quæ aggredi aut nihil permittit, aut ab incepto turpiter uti desistatur cogit, metum ipsum consequuntur. Propriũ etiam meticulosorũ est (nam quanquam minus usitatum nomen est meticulosus, quàm timidus, utimur tamen non minus libenter, siquidem timor, unde timidus ducitur, metu ipso continetur. Est enim timor mali appropinquantis metus, ut uideri possit rectius etiam meticulosus, quàm timidus hic ipse à nobis uocari. Sed nec erimus de uerbo soliciti, quod usus iam probauit, utemurq; utroq; pro arbitrio. Est inquam proprium timidorum frangi animo, ubi labores suscipiendos intelligunt, & uiribus statim defici. Quid enim timido imbecillius? atq; illa quidem infractio, hæc imbecillitas dicitur. Idem periculis atq; aduersis repente oblatis ita consternantur, ut propè uideantur attoniti. Nam doloribus quàm succumbant, post uidebimus. Declarant tyranni quantos impulsus habeat etiam ad crudelitatem metus (quamuis crudelitas ipsa alio è fonte manare uideatur) & quàm male diuturnus sit imperij custos. Itaq; quotus inuentus est tyrannus, qui non fuerit crudelis atq; grassator? Proponatur ante oculos Dionysius, proponatur Pheræus Alexander, proponatur Phalaris, aliiq; innumerabiles. Quam uero referta suspicionibus atq; insidijs eorum uita sit, ex eo apparet, quod raro ferè tyrannus nisi ueneno perijt, aut gladio. Abstinebo à commemoratione recentium tyrannorum, ne uiuenteis uidear uelle offendere. Timidis igitur uix ulla unquam solet esse securitas aut quies. Quocirca timidus quisq; dux

est

est in primis fugax, atq; ut illi uitio nomen est timiditas, sic hæc fugacitas recte dicitur. Enecat etiam metus, non solum prosternit. Itaq; Lycas ille, dum furentem fugit Herculem, complexus aras ipse tremebũda manu mortem metu consumpsit, ut nimio de metu exanimatus, mortem non sensisse uideatur. Et quoniam dubijs in rebus, ut ait Statius, pessimus augur est timor, necesse est hunc eundem dies & noctes solicitari. Has animi solicitudines ac uexationes, quando omnem auferunt rerum meliorum expectationem, desperatio sequi solet, quæ omni consilio, rationeq; destituta, semper in præceps rapit atq; propellit. Omnino meticulosi ob summam animorum mollitiem atq; imbecillitatem in doloribus cernuntur, quàm sint demissi. Itaq; nihil durum tolerare possunt, nihil asperum pati. Statim concidunt fœmineum in modum, eorum sunt muliebres illi eiulatus ac lamentationes. Nec uerò in uno tantum doloris genere labascit confestim, ac succumbit timidus, sed ubiq; idem esse solet, ac sui similis. Qui amans egens ingressus est princeps amoris uias, is superauit erumnas Herculis erumnis suis. Vim amoris ferre non potest, atq; adeò non potest, ut erumnas Herculis ferre putet esse facilius. Aspera res dolor est, quis negat? & quẽ pati ac tolerare sit perquam difficile, nemo it inficias, sed aliud est sentire dolorem ac moueri eò, aliud frangi ac deijci. Itaque audiamus quid etiam Nutricula de hac ipsa re sentiat:

—Quisquis in primo obstitit «
Pepulitq; amorem, tutus ac uictor fuit. «
Qui blandiendo dulce nutriuit malum, «
Serò recusat ferre quod subijt iugum. «

Vides iudicio etiam mulierculæ superari amorem posse? potest initio. Sed ubi semel iugum imposuit, difficile excutitur. An ignoras æquum animum, optimum erumnæ condimentũ esse? ut sapienter dicitur apud Plautum: Philocteta pati uulnus non potest. Quare mori cupit, & è sublimi saxo in fluctus deijci præ dolore ac cruciatu. quid esse dicas infractius? Quando autem sanatus est, tolerabilis certè dolor eius erat. Recte igitur ac uere in Hercule Octæo dicitur:

Pepulit uires, pondus mali, «
Casus animo qui tulit æquo. «

Nec præcreatur nutrix illa, quæ tãtopere de doloris impotẽtia queritur.

O quàm cruentus fœminas stimulat dolor. «
Cum patuit una pellici & nuptæ domus. «
Scylla & Charybdis Sicula contorquens freta, «
Minus est timenda, nulla non melior fera. «

Quid ipsa de se ait Deianira?

» Est aliquid hydra potius, Iratæ dolor
» Nuptæ.—

Hecuba in canem uersa dicitur in fabulis, in lapidem Niobe, utraq; ob luctum atq; mœrorem. Quorsum hæc? ut intelligamus muliebre esse, omnino dolori succumbere. In quo uitio, ut dixi, late patet timidorum imbecillitas atq; infractio. Adhibenda est igitur in consilium ratio, quæ ferendum non modò patienter doceat, uerumetiam superandum. Siquidem ut Medeæ quoq; uerbis loquamur, nunquã potest non esse uirtuti locus: quæ quoniam in mediocritate perspicitur, in eo timidi peccant, quod eam in doloribus quamlongissime relinquunt. Quocirca dum amorem, dum paupertatem, dum exilium, seruitutem, carcerem, orbitatem, infamiam, morbos, aliaq; molesta atq; ærumnosa tolerare nequeunt, dum doloribus excruciati finire semel illos, & cunctis liberari molestijs uolunt, aut laqueo, aut gladio, nonnunquam casibus, aliquando inedia uitam finiunt. Id quod non ad fortitudinem, sed timiditatem potius referendum est. Quandoquidem mollis atque imbecilli est animi, laboriosa ac molesta deuitare uelle, quodq; pulchrum est toleratu, non tantum nolle perpeti, uerùm quod laboriosum esse appareat, prorsus recusare, & sponte etiam fugere. Quanquam autem tolerantia ipsa uideri fortasse potest, aut nihil omnino, aut certè parum laudis, decorisq; nonnunquam allatura, ipsa tamen molestiarum recusatio, & dolorum fuga turpis atq; indecora censenda est.

» —Non est, ut putas, uirtus pater,
» Timere uitam.—

Sic enim Antigone Oedipoden alloquitur mori iam destinantem, sed malis urgentibus obstare, nec se uertere aut retrò dare.

» Qui fata procul cauit, ac uitæ bona
» Proiecit atq; abscessit, & casus suos
» Onerauit, ipsi, ceu uideo, nullo est opus,
» Quare ipse mortem cupiat, aut quare petat.
» Vtrunq; timidi est uelle.—

Quamobrem timidi est mortem sibi consciscere, quo molestijs ac laboribus defungatur. Videamus quid Virgilius de ijs sentiat:

» —Quàm, inquit, uellent æthere in alto
» Nunc & pauperiem, & duros tolerare labores.

Habet Cato defensores suos. quid ni habeat? cum in eo defendendo libertatis patrocinium suscipiatur. Sed certè non ita multos annos Catoni perferendum erat, dum Brutus Cæsarem conficeret. Habeant & illi philosophi

losophi, qui mortem sibi consciuisse memorantur, ut corporis carcere essi racto, se in libertatem assererent: cum quibus quanto præstantius ac melius esset actum, si non antè abire uoluissent è uita, quàm exanclatis prius ijs, quæ sunt hominum, & quidem philosophorum hominum. Labeo Marsus calamitate illa macedonica, cum celer hostis premeret, seq; natumq; gladio traiecit, ne uictoris Octauij uultum sustineret, ut in eius sepulchro hodie quoq; scriptum legitur. Firmioris certè hominis erat, non fugere ex acie, aut in ipsa iam fuga conuerso equo, insequenti hosti armatum pectus offerre. Potuisset Cassius etiam si Brutus ceciderat, reparare exercitum, nec tam repentino consilio famulo iugulum suum præbere. Sed hæc parcius reprehenduntur propter autoritatem maximorum ducũ, qui huiusmodi exempla ipsi aut primi ædidere, aut ab alijs ædita quasi legem quandam fuere secuti. Regius etiam mos fuit, uenenum secum ferre ad incerta fortunæ. Itaq; & Acmilij Pauli honoratior mors fuit, quod capitale esset militem Romanum ex acie fugere. Et Iunius Brutus Romanæ libertatis assertor, in prouocantem Tarquinium ipse belli dux equum statim adegit, quod hæc laus esset temporum illorum. Nero Claudius sanè quàm seruiliter mortuus est, sed ô uocem omni mollitia liquescentem: ubi est, inquit, decocta mea? aquam decoctam requirebat in fuga. Nuper mercator cum abnegari sibi depositam pecuniam cerneret, seipsum gladio traiecit. Qui quàm seruilis, & supra quàm dici potest humilis atq; abiectus esset, illud declarat, quod non modò pecuniam quàm uitam chariorem habuerit, sed quod amissa pecunia, sese uicturum diffideret. Non multis antè annis Ioannes Salernitanus adolescens cingulo se suspendit ad fenestram, in quã mulieris à se amatæ prospectus erat: ut non tantopere admirari debeamus, quod de Iphide à Poëtis scriptum est. Si uoluisset esse tolerantior, paulatim aut uim amoris repulisset, aut mulieris forsan in se animum traduxisset. In Salentinis in uico Castriniano biennio antè puella, cui Neæra nomen erat, dum obijcitur in conuitijs, quod à Leontio, cui pacta fuerat, spreta ac repudiata esset, nullo dato responso, sese statim deiecit in puteum. Maiora quotidie & à uiris, & à matronis opprobria sustinentur, & per patientiam ea sæpe quis assequitur, quæ alia ratione, aut uia nequeat assequi. Atq; ut nihil omnino aliud fortiter ferendo adipiscatur, illud certè adipiscitur, quod inuictum sese, quod deniq; uirum esse ostendit. Ad hæc huiusmodi mortes quid habere possunt præclarum, quando proposita est ijs laborum atq; ærumnarum fuga, ut sæpius est dictum? Etenim mori ipsi uolunt, non quia pulchrum id iudicent, sed ut morientes mala defugiant: ne uident alios uiriliter tolerando ab exilio in patriam, ad gerendos magi-

ſtratus reuocatos, alios reparato rurſus exercitu, mutata belli fortuna ex uictis euaſiſſe victores, multos etiam in tenuißima re uixiſſe honoratißimos. Abundat huiuſmodi exemplis hominum uita. Atq; ut ad rem redeamus, molliſſimi ac liqueſcētis eſt animi, hæc ſimiliaq; morte uolūtaria deuitare. Cuius rei illud quoq; certiſſimum eſt indicium, quod in doloribus atq; aduerſa fortuna conſtituti optare mortem ſoleant, cum qui uoluptatibus abundent, proſperaq; fortuna utuntur, ij uel ipſum mortis oderint nomen. Ac de timidis quidem nunc hactenus.

De Audacia, & Audacibus. Cap. XVII.

TImiditati contraria eſt audacia, quando illa nimium metuit, contrà hæc nimium confidit, atq; etiā audet. Eſt autem audacis proprium, & ante quàm periculum adeat, & poſt quàm adijt, ſupra quàm ſatis eſt confidere. Qui quod ſupra uireis conatur, audetq; ultra, quàm ratio recta exigit, neceſſe eſt in ipſa congreſſione atq; inter decertandum, uiribus atq; animo deficiatur. Ac tametſi initio uidetur audax habere quiddā forti ſimile, ac illius animum præ ſe ferre, poſt tamen ut parum firmis uiribus, imparq; incepto ſuccumbit, atq; in timiditatem recidit. Etenim audaces ante pericula adita, laboresq; ſuſceptos nimis quàm acres uidentur, ſuntq; ad incipiendū præcipites, poſt uero magis, magisq; deficiūt, uideriq; incipiunt ſimiliores hæſitātibus, donec concidūt animis, apparentq; ipſis etiā timidis imbecilliores. Audiamus qd de Phaëthonte loquatur Ouidius, cuius quā audax inceptū, & uiribus impar eſſet, filio pater oſtendit:

» *Magna petis Phaëthon, & quæ non uiribus iſtis*
» *Munera conueniant, nec tam puerilibus annis.*
» *Sors tua mortalis, non eſt mortale quod optas.*
» *Plus etiam quàm quod ſuperis contingere poſſit,*
» *Poſcis & affectas.* — *Et quæ ſequuntur.*

Luculentiſſime enim locum hunc executus eſt Poēta. Quibus tamen Phaëthon nequaquam deterritus:

» *Occupat ipſe leuem iuuenili corpore currum,*
» *Statq; ſuper, manibusq; leues contingere habenas*
» *Gaudet, & inuito grates agit inde parenti.*

Nec multo poſt, ubi cōcaluiſſe equos ſenſit, quàm repente infractus eſt animo, ut nec ſciat qua creditas ſibi habenas flectat, nec qua iter ſit, nec ſi ſciat, equis imperet. Itaq; ut

» *—Summo deſpexit ab æthere terras*

Infelix

Infelix Phaëthon penitus, penitusq; iacentes, "
Palluit, & subito genua intremuere timore. "
Sunt oculis tenebræ per totum lumen obortæ, "
Et iam mallet equos nunquam tetigisse paternos. "

Nam curru excussus, atq; è cœlo præcipitatus in terra ignota ignobiliter mortuus dicitur. Est igitur audaciæ coniuncta temeritas, infelix humanarum actionum & dux, & comes. Nihilo minus & audacibus aliquando fortuna aspirat, sed cum uir fortis nihil ad fortunam referat, immo omnia in seipso reposita & collocata habeat, ut quæ forti uiro in adoriundis periculis, ijsdemq; superandis eadē illa fortunæ beneficio, audaci euenient, ueram tamen fortitudinis laudem non est adeptus, ut qui in spectaculis Histriones cum sint, regum tamen personas gerunt. Quamobrem si mulator quidem uirtutis est audax, & tanquam adumbrata quædā persona, quæ qualis sit, res ipsa indicat. Ac tametsi uiro etiā forti fortuna non nunquam opitulatur, nihilo minus fortuna etiā aduersante, quod suū munus est, ædere non recusat. Nec ignoramus (ut etiā Statius ait) esse ubi deuires nimius timor, nam & timidissimæ quædam beluæ, ubi nullū habere se profugiū clausæ sentiūt, ferociores factæ, & ob desperationem etiā acerrime pugnant. Quæ res efficit, ut nec desperatio uerū assequi fortitudinis nomen queat, neq; enim per desperationē peruenīri ad fortitudinē ac decus potest, quando ne in Physicis quidem dari illud solet, ut eadē ipsa sint ex quibus idem aliquid effici soleat. Siquidē frigus, quod caloris propriū est, nonnunquam urit. Ad hæc cū uirtus omnis moralis sit uoluntaria, desperatio coactum quid ac uiolentū potius uidetur esse, cuius principia & causæ forinsecus magis proficiscantur, quæ uoluntatem ipsam trahant, uexentq;. Quid quod desperantes nihil omnino pensi habent, cū fortes seq;, suasq; res atq; actiones bene pensent, ac ratione moderentur? Et illi quidem de salute initio ualde soliciti, post desperant. Forti uerò quāquam chara uita est, adipiscendi tamen decoris gratia, labor atq; conatus omnis abeo sponte suscipitur. Licet autem medium nonnunquam efficiatur, quod aliās medium non erat, aliud tamen est desperare, aliud mori decernere. & hoc quidem neq; consilio, neque ratione caret. Illud uero omnis consilij, omnisq; omnino rationis est expers. Quid quod hic cum mori iam decreuerit, animo composito, minimeque conturbato accedit ad finem, quem sibi iam proposuit. Contrà, alter eorum, quæ agit, pleraque non intelligit, cū fortes nunquam non intelligentes agant. Quæ quidem res etiā efficit, ne irati fortes esse queant, uti paulo post docebimus. Quinetiam in repentinis, & nec opinatis per habitum fortes agunt, qualis nullus est

desperantibus. Igitur nec hi, nec qui è nimio metu strenue aliquid uidentur agere, in fortium sunt numero collocandi. Nec uerò quæ de Sabinis mulieribus tradita sunt, idcirco minus pleno sunt ore laudanda, quod Liuius dicat, uicto malis muliebri pauore, ausas in tela se uolitantia inferre. Neq; enim inuidendum est tam raro, memorabiliq; facinori. At non est muliebris uirtus fortitudo, uidelicet Amazonides fortes non sunt habitæ, nec illa Scytharum regina. Rarum est mulierem fortem euadere, immo rarissimum, non tamen ut fieri non possit. Quinimmo quo est rarius, & sexus ille imbecillior, eo præclarius ac nobilitari dignius factum. Itaq; putandum est, mulieres illas ut fœminas, ut insuetas, statim ad primum armorũ aspectum exhorruisse. Nam & ipsa gladiorũ micatio est ipsis etiam uiris horribilis. Pòst ubi sese in consilium uocauere, ratioq; uireis suas coëgit, & illinc parentes, hinc uiros pugnare, ac sese, aut coniugibus, aut patribus, fortasse etiam utrisq; orbas eo certamine futuras reputauere. Et quid se in tanto discrimine facere deceret, quid etiam ratio poscceret, intellexere: tũ quidem non uicto malis pauore, sed forti tum consilio, tum animo in medias acies intulere. At qua mente? ut si impetrare precibus possent, prælium dirimerent. Sin minus, ut corpora sua parentum ac coniugum telis, id est, morti quamhonestissimæ obijcerent. Vir bello acerrimus Aurelianus Augustus non triumphasset de Zenobia, neque decem in triumpho mulieres duxisset, quas uirili habitu pugnanteis inter Gothos ceperat, cum reliquæ in prælio fortiter dimicantes cecidissent, quas originem ab ipsis Amazonibus ducere titulus indicabat. Qualis autem Zenobia ipsa fuerit, ea quæ de Odenato uiro eius scribuntur, docere satis possunt. Fuit enim Odenatus uir acer, ac maximè inclytus, quem primam ætatem satis cõstat exegisse in capiendis leonibus, pardis, ursis, cæterisq; syluestribus animalibus, famem, æstus, frigora, pluuias in syluis ac montibus iuxtà perferentẽ: quibus duratũ facile postea bellicas difficultates, tum aduersus alios, tum maximè aduersus Persas tulisse, non aliter etiam Zenobia coniuge assueta, quam marito fortiorem fuisse perhibent, solitam etiam inter pedites ipsos uersari, ac plura passuum millia pedibus simul agere, Orientis totius mulierum omnium nobilissimam, & ut Cornelius Capitolinus tradit, etiam formosissimam. Audiamus etiam quæ de Zenobia ipse Aurelianus ad Senatum scripsit: Audio, Patres conscripti, mihi obijci, quod indignum uiro, indignum triumpho fecerim, qui de Zenobia triumpharim. Næ illi mediusfidius, qui me accusant, abunde etiã laudarẽt, si scirent quæ illa est mulier, qua prudentia, constantia, grauitate, liberalitate, seuritate etiam cũ usus uocaret. Ausim dicere Zenobiæ fuisse, quod uir eius Odenatus

natus Persas uicerit, ac fugato Sapore, Ctesiphontem usq; penetrauerit. « Possum etiam affirmare tãto Aegypti atq; orientis populis mulierem terrori fuisse, ut se non Arabes, non Sarraceni, non Armenij mouere ausi sint. « Haud ego illam incolumem esse iussissem, ni scirem quantum inde populo « Romano profuturus sim, quippe cuius, liberorumq; eius imperio oriens « seruiret. Sed iam ad audaces redeamus, qui quales sint, cum in prouocando, tum post prouocationem ipsam in conserendis manibus, Taurea ille Campanus docere satis potest: nam uerbis quàm re ferocior, ut est apud eundem Liuium, cum Claudio Asello milite Romano, quem etiam contempto iure hospitij prouocauerat, equo cõgressus, ubi aliquantum pugna extracta, sine ullo esset uulnere, minitabundusq; dixisset in cauam uiam dimittendum esse, ubi consertis manibus decernerent, nullo ibidem equis ad euagandum dato spatio, & Romanus confestim equũ in uiam egisset, ipse repente concitato equo, Capuam refugit. In quem illud in Drancem Turni dici rectissime potest, quod ei uentosa in lingua, pedibusq; fugacibus Mauors esset. Et sanè audaces uentosi sunt ac tumidi, pluraq; sibi arrogant, ut qui uideri fortes uelint. Quo de genere sunt etiam milites gloriosi. Curate ut splendor meo sit clipeo clarior, quàm solis radij esse olim cum sudũ est, solent, ut ubi usus ueniat, contra conserta manu præstringat aciem oculorum in acie hostium. Hic qui tam multa magnaq; uideri uult promittere, ubi in conspectum aduersarij uenit, ut statim sese perijsse dicit? ac deprecabundus uapulat, uincitur, tandemq; exolutus habere se gratiam dicit. Etenim gloriosissimus quisq; est elata, insolentiq; oratione, atq;, ut scipsum iactat, extollitq; sua, sic alienæ laudis est perquàm inuidus, & tanquã contemnit absenteis. Idem ubi in aduersarium incidit, nec uerbis, nec re substat, sed perhorrescit. conturbaturq; tanquam deprehensus. Stolidorũ uerò quæ laus esse potest? in quibus nullus periculorum delectus, nihil in re gerenda pensi, siquidem magis impetu ac temeritate rapiuntur, quàm certo animi iudicio, & ita quidem sese periculis obiectant, ut uix sentiãt quid parent, aut quid sequantur.

Audaciam minus quàm timiditatem recedere à medio. Cap. XVIII.

Voniam autem quales, & qui audaces essent, abunde, ut uidemur, expressimus: ac de timidis satis multa diximus, iam ad forteis transeamus. Nec tamen me præterit rerum scriptores solere etiam audaciam laudare. Itaque audaciam in bello pro muro haberi dicunt, & quamau-

dacißime iri in hoſtem, atq; aduerſus pericula uolunt. Eſt enim facilius audentem moderari ac retinere, quàm excitare atq; impellere metuentem. Siquidem audaces non tam recedunt à medio, cuius etiam propter fiduciã uidentur eſſe quodammodo participes. Nunc quod reſtat, quodq; aperire quammaxime cupimus, exequamur.

De fortitudine heroica, deq; uiris fortibus. Cap. XIX.

EXcellentem atq; heroicam quandam uirtutem eſſe fortitudinem planè conſtat, ſiquidem in maximis maximeq; difficilibus uerſatur periculis, mortemq; contemnit decoris adipiſcendi gratia. Et, ut Maro inquit, uitam pro laude paciſcitur. Eadem labores, qui perſe moleſti ſunt, non modò patitur, uerum etiam perpetitur, in quibus perpetiendis exultat, maiorq; exiſtit. Aduerſa quoq; ita fert, ut fortunam infra ſe poſitam habere uideatur, omniaq; quæ poſſunt homini euenire ſic cõtemnit, ut quaſi pro nihilo ducat, habita tamen eorũ ratione atq; delectu. Hæc igitur, taliaq; præſtare atq; efficere generoſißimi & maximè præſtantis eſt animi: qui quod rariores inueniuntur (quando præſtans omne perrarum) ideo pleniori quodam ore laudantur, & in honore atq; admiratione habentur etiam ſumma. Hos Græci ἥρωας dixerunt, quorum honoratißimũ Herculem faciunt, ob toties exanclatas erumnas, totq; monſtra perdomita, ut nec iniuria, quæ bellica à multis dicitur, heroicam agnominare placuerit ab heroibus. Hanc igitur qui fuerit amplexatus, qui grauißimis rebus ac laboribus perferendis, quiq; difficillimis belli periculis, aut peruincendis aßuetit, aut ita ſeſe inſtituit, ut ſi minus id aßequi poßit, pulcherrima morte decumbat, is ille eſt ſine controuerſia fortis, atq; in heroum numero percenſendus. Qui quoniam & timet, & confidit, & tolerat ubi et quàm opus eſt, & quam ob cauſam debet, atq; ut recta monet ratio, nimirum medium, ut diximus, inter audacem & timidum tenet locum, quorũ alter cum nimis omnia metuat, neceſſe eſt ut parum admodum fiduciæ habeat, deterreaturq; ab aggrediendo: alter quia ſupra uireis, ſupraq; quàm ratio ipſa docet, confidit: nec quæ debet, atq; ut debet metuit, turpiter ab inceptis, atq; ab ijs, quæ aggreſſus eſt, ut deſiſtat oportet, corruatq; ſub mole rerum, quibus eſt impar, ut hæc & alia paulo antè de eodem ipſo dicta ſunt. Et quoniam niſi aſſuefcendo fortis euadere nullus poteſt, quod idem de temperato & iuſto dicitur, oportet primum, ut aſſuefcat pati laborioſa, dura, aſpera, difficilia tolleratu, periculoſa aditu, per quæ fit ad fortitudinem uia.

Non

Non ita me genitor bellis assuetus Opheltes «
Argolicum terrorem inter, Troiaq; labores «
Sullatum erudijt. – «

A teneris se annis institutum tolerandis militiæ laboribus ac bellorum periculis, ait apud Virgilium Euryalus, & Camillæ illi armentalis equæ « mammis, ac ferino educatæ lacte, pater metabus, Spicula ex humero late « suspendit & arcum, Ac pro crinali auro, & longe pallæ tegmine, Tigri- « dis exuuiæ per collum à uertice pendent. Virgilio itaq; autore etiam « mulier huiusmodi laboribus assueta, egregiam sibi ex fortitudine comparare laudem poterit: unde & uiragines dictæ, per has etiam artes gens Amazonum immortale est nomen adepta. Quocirca perpessorem esse oportet uirum fortem, & contemptorem rerum crumnosarum, quibus tolerandis sese intendat ad firmitatem. Idem placidè quoq; & sedatè adit pericula. Vnde Virgilius, ut fuit egregius pictor fortitudinis, ait:

Olli subridens sedato pectore Turnus, «
Incipe siqua animo uirtus, & consere dextram. «

Et profectò ni sedato sit animo, necesse est inter congrediendum turbari cum atq; confundi. Eundem quoq; uultum atq; animum in tolerandis malis retinebit, ut non solum non appareat cedere eum, ac ueluti pondere pressum labascere, sed placidè etiam ac sedatè ferre, & onus ipsum quodammodo contemnere, atq; ex ipso contemptu sese intendere ad firmitatem. Inter illa, quæ putant cuncti aspera, fortis fui, lætusq;. Recte sanè gloriatur Thyestes. Iram quoq; abijciet illam, quæ mentem atq; consilium, ratione deniq; ipsam à uero, rectoq; detorquet, atq; ubi uehementior fuerit, propè ad insaniam impellit. Quamobrem iratus aliquis, aut furoris stimulis percitus, uirum fortem præstare nequit. Cuius rei idem nos admonet Poëta, cum ait:

Et si continuò uictorem ea cura subisset, «
Rumpere claustra manu, sociosq; immittere portis, «
Vltimus ille dies bello, gentiq; fuisset, «
Sed furor ardentem, cædisq; insana cupido «
Egit in aduersos. – «

Neq; enim uir fortis cæde lætatur, & tanquam saginatur cruore, quod irati est ac furentis in acie, quanquam enecat uictoriæ, non necis gratia, quod etiam Liuius confirmat, cum ait: Cædes inde fugientium, qualis ubi « ira magis, q̃ uirtute res geritur. Vides, ut ab ira uirtutem separat? Itaq; fe- « rarũ est ista sanguinolẽtia. Et quoniã de heroica uirtute disserimus, heroũ quoq; agamus exemplis, à Poëtis ea mutuati, qui fortissimorum hominũ

facta, præclarissimis sunt uersibus illustrare conati. Quid de Hercule etiã infante in Tragœdijs dicitur?

» —Gemina cristati caput
» Angues ferebant ora, quos contra obuius
» Reptauit infans, igneos serpentium
» Oculos remisso pectore, ac placido intuens,
» Arctos serenis uultibus nodos tulit,
» Et tumida guttura tenera elidens manu
» Proluit hydræ.—

Quid de eodem parante se in pyram conijcere Philocteta refert?

» Quis sic triumphans lætus in curru stetit
» Victor? quis illo gentibus uultu dedit
» Leges tyrannus? quanta pax obitus tulit?
» Vultus potentis astra non ignes erant.

Quædam etiam nationes, & in ijs Lacedæmonij instituisse dicuntur, ut præcinentibus tibijs, cantibusq; remissioribus, milites in pugnam procederent. Sedatis enim ac maximè compositis animis iri ad conserendã manum uolebant. Et tamen in congressionibus deterret aduersarium uir fortis, ac terrentis speciem præ se fert, quod de Turno idem Virgilius dicit:

» —Tremunt in uertice cristæ
» Sanguineæ, clipeoq; micantia fulmina mittit.

Claudianus pauorem atq; formidinem Martis aurigas facit. Nec uerò leonis illa pellis, Herculeus ornatus significare uidetur aliud quàm quod Hercules, ut erat fiduciæ atq; animorum plenus, terrorem ijs incutiebat, qui secum congrederentur. Idem ille Turnus, de quo supra est dictum, docet fortem uirum nihil dolo agere, nihil fraude moliri, sed sola niti uirtute, eamq; unam sequi.

» —Tenebras inquit, & inertia furta
» Palladij, cæsis summæ custodibus arcis
» Ne timeant, nec equi clausa condemur in aluo.
» Luce palàm certum est igni circundare muros.

Et Capaneus haudquaquam passus esset cum hoste dolo contendere, ut de eo scribit Statius. Etenim fortissimus quisq; cum iusti, honestiq; maximè studiosus sit. Necesse est sit non solum non fallax, sed ueritatis cũ primis amicus. Quem tamen ut fraudibus uacuum, sic cautum, prudentemq; esse uolumus, nanq; ut à iustitia, sic à prudentia seiungi fortitudo nequit. Quid enim turpius, quàm decipi, præsertim ubi est de uita, gloriaq; contentio? Cæsar quanquam toties collatis signis, cum Gallis dimicasset, ubi

cum

cum exercitu Africam traiecit, ad pugnandum cunctatior factus dicitur, quod id genus hominum fallax, maximeq; insidiosum esse intelligebat. Quando autem instituit, atq; assuescere necesse est eum, qui fortis euasurus est, ac magna est uis exempli, proponẽdus uidetur huic aliquis, quem imitetur, cuius gloriã tanquã ducem habeat, eoq; quodã quasi autore nitatur:

Disce puer uirtutem ex me, uerumq; laborem. Quid ultrà? "
Tu facito mox cum matura adoleuerit ætas, "
Sis memor, & te animo repetentem exempla tuorum, "
Et pater Aeneas, & auunculus excitet Hector. "

His Aeneas uerbis Ascanium filiũ hortatur, atq; ad uirtutem inuitat. Euander quoq; ad hunc ipsum Aeneam ait:

Hunc tibi præterea spes & solatia nostra, "
Pallanta adiungam, sub te tolerare magistro "
Militiam, & graue Martis opus, tua discere facta "
Assuescat, primis & te miretur ab annis. "

Intelligebat quantum conferret exemplum atq; imitatio. Cæsar cum Alexandri sepulchrum inuisisset, ab illo ita discessit, ut iam tum quæ postea gesset, animo conciperet. Alexandrum ipsum liberi patris gloria, tanquam admotis stimulis impulit ad decus, ad famam, ad immortalitatem comparandam. Minori Africano maior, maiori pater, patruusq; exempla domestica præbuere. Quamobrem ad fortitudinis laudem adipiscendam, multum etiam conferet imitatio.

De uirtutibus, quæ fortitudini famulantur. Cap. XX.

Sidet itaq;, & tanquam ministrat fortitudini tolerantia, quæ est æqua laborum, ac molestiarum perpessio, & duritia imbecillitatis, mollitieiq; expultrix. Assidet & patientia, stabilis item & firma perpessio eorum omniũ quæ dura, aspera, difficilia, grauia, erumnosa contingere unquam possunt. Firmitas quoq;, quæ periculosis atq; aduersis nullo modo succumbendum esse doceat. Item animi magnitudo, quæ nihil humile, nihil abiectum agi sinat. Fidentia quoq;, quæ uireis atq; animos ubique suggerat, & despicientia, quæ mala omnia contemnenda suadeat, cũctaq; præter uirtutem pro nihilo ducenda moneat. Confirmatio etiam, quæ est robusti ac uirilis animi institutio urgentibus malis minime cedendi. Generositas item quæ suadeat, cuncta præter decus, laudemq; cõtemnenda. Præstò est etiam cautio, animiq; compositio, quarum altera doceat non esse periculis temere obiectandum, altera ne dolore, ira, libidine, aut impetu ui-

cli rapiamur. Quid de constantia dicam? quæ non modò fortitudinis, sed temperantiæ quoq; fida comes est, quando dolores reprimit, uoluptates euagari non sinit, resistit periculosis, non cedit aduersis, compescit impetus, iram cohibet, libidini reluctatur, non concutitur repentinis, non opprimitur malorum aceruis, immota, inuictaq;, & ubiq; ac sibi semper constans. Est huic adiuncta etiam contentio, inde dicta, quod totis uiribus cõtendat, ut uictrix, composq; euadat.

Qui ob edictum, aut pœnæ metum pugnant, fortes non esse. Cap. XXI.

Licet autem alio atq; alio modo fortitudo dicatur, ut plenius explicabimus, hic tamen quem nunc instituimus, quem heroum maximè similem uolumus, quia nihil habere coactum, nihil arcessitum, sed suis uiribus, suaq; uirtute niti, sibiq; undiq; constare debet, adibit quidem pericula, non ut tirunculus quidam, quem tum edicta ducum, pœnæq; statutæ fugientibus, tum increpationes cõmouere soleant, sed quia honestum per se, ac pulchrum ducit fortiter facere. Etenim tiro ubi maior hostiũ uis ingruit, cui sese imparem iudicet, edictorum oblitus, ac pœnarũ, nihilq; infamiam ueritus, statim in fugam uertitur, præfertq; turpissimam fugam morti quam honestissimæ.

Gladiatores fortes non esse. Cap. XXII.

Eadem ferè gladiatorum ratio est, quippe qui exercitatione freti, ac digladiandi peritia, non animi firmitate in certamen prodeunt: facilè enim quæ quis norit, aggredi parat, tentatq;, quæ sæpius est expertus. Quorum euentus in re dubia & aspera ferè non alius esse solet, quàm quibus aliquid præter spem, opinionemq; euenit: nanq; ubi pericula & hostium impetus longe superarint, mentemq; metus concusserit, nihil est eis fugacius. Et gladiatores quidem, alijq; armorum uel usu, uel scientia freti, pugnaces rectius quàm fortes dicuntur.

Quod sit uiri fortis propositum. Cap. XXIII.

Vo autem consilio, quoq; animo congredi uir fortis incipiat, apud Maronem Pallas ille demonstrat:

» Aut spolijs ego iam raptis laudabor opimis,
» Aut læto insigni.

Congredi

Congredi in animũ induxerat, ut aut uirtute uinceret, aut mortem oppeteret quam honestißimam. Quid autem inde quæratur, quod ue expectetur præmium, apud eundem Poëtam Nisus docet inquiens, facti sibi fãmam sat esse. Siquidem fortis uiri merces, quam appetiscit, pro qua tantos etiam labores subit, laus est, ac fãmæ decus egregium, quæ recte, honesteq; factorum comites esse solent: quanquam & conscientia contentus esse potest, & suas res sic ab alijs laudari audit, ut ad seipsum potius respicere uideatur. Quocirca cũ & sciat quid paret, & quò tendat, intelligatq; quid se deceat, & quomodo, & quid etiam præstandum sit. Ad hæc cum ab ipsa uoluntate honestæ, præclaræq; actiones proficiscantur, cumq; & ante agendum, & inter agendum prudens ac rectum iudicium adhibendũ sit, quis dubitet uirum fortem non modò scientem, intelligentemq; ad rem gerendam accedere, uerum etiam uolentem, eligentemq;, quo sibi undecunq; ab ipso statim initio continuè ad finem usq; quamconsumatißime constet?

Fortem uirum maximè in repentinis enitescere. Cap. XXIIII.

REpentina quoq; & nec opinata, uel cum primis uiri fortis magnitudinem ostendunt, in quibus eo maior cernitur, quod illis sese inuehentibus non solum non cedit, aut animo consternatur, sed quod maximum est, cum nullus in ijs, quæ repente accidunt, relinquatur consilio atq; electioni locus, nullumq; ad colligendas uireis, animumq; confirmandum spacium detur: ipso tamen habitu & obsistit illis, & ingruentibus obuiam procedit, quod præstare eo est præclarius, quo difficilius. Nam in ijs, quæ prouisa & bene ante prospecta sunt, consilium, ratio, ipsaq; animi confirmatio, & ad eligendum, & ad aggrediendum plurimum adiumenti afferunt. Nec quæ prospecta sunt, eo ipso parum opitulantur, quod aut omnino nihil, aut certè parum, quod inopinatum sit secum afferunt, quod deijcere atque conturbare possit animum, cum ij quibus pericula repente obijciuntur, necesse sit habitu solo nitantur, quando nec in capiendo consilio, nec in ratione incunda, præsidij se habere quicquam intelligunt.

Fortem nihil simulatum aut inflatũ habere, sed æquabilem ac temperatum esse debere. Cap. XXV.

QVamobrem cum omnia in fortitudine solida esse debeant, sibiq; apte undiq; firmiterq; constare, nihil fictum, nihil fucatũ habere fortem par est, neq; esse gloriosum, uanumque rerum

ostentatorem, quanquam locus, tempus, fortuna, res sæpe ipsa de se, suisq; ut prædicet meritis exigit. At tum quidē ad rem ipsam atq; ad tempora, non ad ostentationem, quæ dicit, referre ipsum apparebit:

» Sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste penates
» Classe ueho mecum, fama super æthera notus.

Fuerat enim ad ignota loca, atque ad barbaros tempestate delatus. Et Scipio quo tempore cum Annibale parabat confligere, celsus corpore, uultuq; adeò læto milites allocutus dicitur, ut uicisse eum iam crederes. Et uerò fortis uir quo plura gessit, maioribusq; se dignum laudibus sentit, eò maiorem æquabilitatem, moderationem, continentiamq; retinere debet, seq; intra gyrum rationis coërcere. Idem Scipio in medijs difficillimi belli apparatibus, bonarum artium studia non prætermisit, philosophorum scholas crepidatus frequentans, ac post tot uictorias, ne animum tantarum rerum conscium, sibiq; præfidentem insolescere pateretur, in eruditorū hominum familiaritatibus, multaq; librorum lectione uersatus est. Quanto quàm Alexander rectius, quem præliorum felicitas, rerum humanarum, ac sui ipsius immemorem fecit. Quid autem indignius, quàm pati eum animum insolescere ob res gestas, quem nunquam casus, nunquā quamuis aduersa fortuna demiserit ut à quo pectore demissio, humilitasq; aliena semper fuit, in eo insolentia, tumorq; dominetur, cum inflatio ipsa erroribus referta sit, atq; in falsis opinionibus uersata, turpiter ab omnibus irrideatur, atq; ab illis maximè, qui coràm adulari consueuere.

Qui ob amorem pugnent, fortes non esse. Cap. XXVI.

Sed nec in ordine fortium collocandi uidentur, qui ob libidinem, amoresq; uel adoriuntur periculosa, uel perpetiuntur tristia. Nam & amantes multa audent, plura etiam, quamuis grauia, æquo animo ferunt, in eo tamen peccant, quod uel aggrediuntur, quæ aggredienda non sunt, uel tolerant, quæ tolerari nullo modo debeant, nec quam ob causam debeant, quippe quibus proposita sit uoluptas ea, quæ homini cum beluis est communis, indignum sanè pretium. Galeatius Mantuanus, uir sanè impiger, Papiæ cum hybernaret, forte in ponte puellam, quam unice amabat, obuiam habuit. Ea ut per blandam aliquam iocandi speciem, amantem ad colloquium inuitaret, quin tu, inquit, bellissime amator, qui tantum tibi armatus in acie places, è ponte in amnem amoris gratia desilis? hoc ille audito, concitato repente equo, sese demisit in fluuium, quo exanimato uix

Ticino

Ticino natabundus emersit. An hic tibi magnus uidebitur? cui nihil aliud tanto fuerit quæsitum periculo, quàm ut mulierculæ, & quidem iocanti satisfaceret, quæ sese ne id aspiceret, auertisse dicatur. Leuitas hæc est, et quidem plena stoliditatis. Galli, Britani, Germani, sed Galli maximè, dum alius aliam inter amanteis amoris causam atque patrocinium suscipit, ut quem strenuum nacti sunt, in certamen prouocant, pugnæ legibus propositis, interdum adeò duris, ut in certamen prodeundum sit, corpore maiore parte exarmato, concurrendumq; hastis & equis primo, deinde pedibus res gerenda, cominus gladio ac securi. Quo quid uideatur stolidius? quippe cum uitam ob tam leuem, & quidem turpem causam manifestissimis periculis sponte obijciunt. Ad hæc adulteri, incesti, atq; id genus legibus damnantur, quas impudentissime uiolant, cum fortes uiri leges tueantur: quippe quæ optimis & fortissimis quibusq; præmia, honoresq; decernunt. In Italiæ nobilibus urbibus equestres ludi fiunt simulatæ pugnæ imagine. His in ludis pulchrum est exerceri, cum sit ueræ pugnæ meditatio. In quibus tamen nullus quanquam uictor potest ueræ uirtutis laudem asse qui. Siquidem uerum decus ex imaginario certamine comparari nequit. In quo etiam corporis quàm animi uires præstare magis soleant. Ad hæc in ea concursione emori, quam tantam afferre laudem potest? quando nihil egregium ei est morti propositum. Sed exercitationis huius laus est omnis, quod adolescentibus sit quoddam militiæ rudimentum, nec ueteranos patiatur armorum longa intermissione desides fieri.

De pugnantibus ob iram uel dolorem. Cap. XXVII.

Restat etiam de dolore, iraq; differere, qui affectus quantos habeant impetus, Poëta declarat, cum ait: Dolor, iraq; mentem præcipitant. Siquidem doloris atque iræ stimulis agitati, perinde ut cæci in pericula feruntur. Quanquam ira ipsa, qua rationi obsequitur, qua mouet animos præclaras ad res adoriundas, & tanquam igneis quosdam exuscitat, est etiam laudanda, neq; enim frustra homini à natura inest. Sed ubi uehementior fuerit, ubi contempto rationis imperio, amens atq; in furorem acta desæuit, tum quid habet, quod accusari iure non debeat? Est autē ira ulciscendi cupiditas quædam, uel, ut Cicero definit, libido puniendi eius, qui uideatur læsisse iniuria. Qui uero reponendæ uindictæ dat operam, is utpote læsus dolet. Est itaq; etiam iræ comes dolor, qui & ipse ulcisci cupiat. Vbi uero ultus quis est, tum sedata ira, doloreq; compresso, uoluptatem ex uindicta capit, atq; eo maiorem quo acerbior uindicta fuit. At for-

tes honestatem expetiscunt, ac decus non ulciscendi uoluptatem, per quam ad feritatem dilabantur, sequunturq; non motus inordinatos ac uiolentos, sed rectam rationem, quæq; ab ea proficiscuntur recta, honestaq; consilio. Quamobrem feritas hæc quidem magis, quàm fortitudo uideri potest. Siquidem feræ ubi uulneratæ telũ sensere, dolore, rabieq; præcipites, in percussores rapiuntur. Et huiusmodi quidem homines feri sunt, atroces, sanguinolenti, eorum sunt truces uultus, fœdi animi, impetus quales sæuientium beluarum. Gaudet cruore fœdari sanguinolentia. Exultat cædendo atrocitas, nihil est feritate impetuosius, nihil magis rabiosum. Quæ uitia longe sunt à uiro forti aliena. Sed quoniam, ut iam diximus, naturale est homini irasci, ac per irã uigor quidam animo sumministratur, qui alacritatem gignit illam, in qua non parum est ad res arduas aggrediendas, easdemq; superandas momenti: uidendum est forti quousque sit irascendum, & quam etiam ob causam, ne rationis præteriens regulam, modum relinquat: quo relicto, non est cur laudare iram recte possis, à qua ferarum more rapiamur.

Forteis non esse, qui præteritis uictorijs confisi pugnent. Cap. XXVIII.

PRæteritæ quoq; uictoriæ, ac feliciter sæpius tentata pericula animos faciunt, uincendiq; spem erigunt. Ob hãc uerò ipsam spem sunt qui periculum adeant, quippe cũ confidant nullis interim perpetiendis acerbis, se superiores euasuros qui mihi haudquaquã temulentis multum dissimiles uidentur, quibus ex uino nihil est confidentius. Etenim temulentia plena est animorum & spei. Hi igitur cum omnia prospere sibi cessura sperent, hac spe, fiduciaq; congressi, ubi secus quid accidit, statim incepta deserunt, nec reputant quàm sit turpe terga dedisse. Iudicant enim præstabilius esse ignauiter fugiendo uitam tueri, quàm fortiter repugnando egregie cadere. Nec uerò multum differre ab ijs uidentur, qui rem sibi cum ignauo futuram hoste putant. Itaq; acriter initio rem gerunt, nec tam uiribus freti suis, quàm hostis ignauia. At ubi aduersariũ resistere, telaq; regerere, ac cominus gladio manũ conserturũ intelligunt, abiectis armis fuga salutem quærunt. Quod de Treucris apud Cæsarem legimus, qui arbitrati Labienum fugere, cum flumen transissent, ubi sensere illum signũ suis dare, ne primum quidem impetum sustinuere, seq; statim in fugã uertere. Alij ex improuiso adorti, aut plures pauciores, aut armati inermes, aut è superiore, sibiq; planè commodo illati loco, his ipsis de causis, certã uindi-

uincendi spe capta, aduersarium inuadunt: quæ ubi spes frustrata fuerit, illico pedem referentes uideas, & quidem ad primum aduersarij telum. Quid qui dum se cum imbecillioribus dimicaturos putant, cum alijs præter opinionem, id est, cum ignoto congrediuntur hoste? Horum omnium unum uidetur esse consilium, ut futuros se superiores sperent, nullis tolerandis aduersis, nullo, aut certè quamleuissimo obeundo periculo. Nam fortunæ qui fidit, is externo fauore, non sua uirtute nisus, ubi parum aspirantem sibi eam uiderit, statim animum summittit, deq; gradu deijcitur. Quocirca cum ab his longe secus fortis uir sentiat, seq; oppido aliter instituat, an est cur eorum, de quibus loquimur, aliquem in fortium referre numerum debeas?

De fortitudine ciuili, & ijs, qui ob honorem pugnent. Cap. XXIX.

Quoniam autem in bene constitutis ciuitatibus, magna est honorum reuerentia, plurimumq; in ijs opes ac potentia ualent, egregius quisq; ciuis quo maiores honores cõsequatur, seq; suasq; actiones ad populi maxime opinionem refert: idq; potissimum & agit, & comminiscitur, quo bene de se ciues sentiant, ut per hãc opinionem honores ipsos facilius consequatur, maioremq; sibi in repub. locum comparet. Quocirca totos se ad populi uoluntatem componunt, cuius auras potissimum captant, nihil opibus, nihil clientelis potius iudicantes. Et hi quidem honorem expetunt, quem quoniam rebus cæteris anteponunt, pati repulsam, atq; inhonoratos uiuere, turpissimum esse ducunt: quin uita ipsis molestissima esse appareat, si uel exigua honoris, aut famæ iactura subeũda fuerit. Itaq; quæ agunt, honoris causa agũt, cuius sunt quamstudiosissimi, turpia defugiunt, ne procul à repub. ciuilibusq; muneribus uiuendum sit. Quare timent opprobria, fugitant increpationes, nihil magis quàm malã de se populi opinionem ueriti. Adeunt etiam libenter pericula, tolerantq; quæ grauia & acerba uideantur: quod intelligãt fortissimos quosq; à ciuibus maximè honorari, & in pretio esse, ignauissimos uerò iacere atq; contemni. Et hi quidem cum de conseruando nomine, autoritateq; soliciti sint, cum patrias leges, improbamq; de se populi opinionem cum primis uereantur, cum denique honestatem sequantur. Siquidem honesti ipsius, id est, honoris gratia labores, publicaq; munera suscipiũt, ad fortitudinẽ propius uidentur accedere. In eo tamen peccant, quod non aut tolerant molesta, aut aggrediuntur periculosa, ut fortiter agant, sed id metuunt, ne si cesserint, ex decli-

natione & fuga sequatur infamia atq; inhonoratio. Quamobrem non id primum agunt, ut recte faciant, atq; ut recte agendo decus adipiscantur, uerum ut infamiam fugiant, deuitentq; accusationes, ac uulgi rumores & opprobria illorum similiores, qui à turpibus se continent, non honesti & recti gratia, sed id modò cauent, ne cõuictos pœna sequatur. Siquidem remotis arbitris facta spe impune grassandi, nulla honestatis eos capiet reuerentia. In eo igitur à utris fortibus maximè differunt, quod cum ipsi ciuileis tantum honores & appetiscant, & quærant, satis habent infamiam defugisse, cum illorum animi in sola decoris comparatione conquiescant, & ita quidem infamiam ac turpitudinem fugitent, ut qui decori assequendo tantummodo intenti sint, ad hæc noster hic fortis turpitudinem propter se uitat, quàm ille ad inhonorationem referat, autoritatisq; iacturã. Quamobrem quod labores adit ac pericula, & quidem pudoris atq; honesti gratia, ciuilis quædam appellata est fortitudo, tametsi ut ostensum est, à uera, perfectaq; fortitudine multum distet Titi, Herminius, ac Lartius fortissime rem gerentem Horatium conspicati, cum ipsi à fugiendo destitissent: ita quidem pugnauere, ut appareret eos ignominiam magis ueritos, quàm ut pro patria fortiter agerent, dimicare. Itaq; ad extremum nõ expectata pontis ruina, ad suos refugere, quàm in incepto persistere maluerunt. Quocirca tanti facinoris laus ac præmium apud Horatium solũ manssit, publico totius populi, patrumq; testimonio. Cæsar in insidias delatus, cum suos fugienteis cerneret, nunc hos manibus prensando, nunc illos obiurgando, scuto deniq; è sinistra fugientis militis ablato, pugnam fortiter dimicando restituit, atque ex insidijs cum exercitu sic euasit, ut solus ipse fortiter fecisse, cæteri ob pudorem magis, quàm ob uirtutem rem gessisse uideantur.

De militibus. Cap. XXX.

Adueram etiam fortitudinem proxime uidentur milites accedere, quando labores etiam grauissimos suscipiunt, & pericula adeunt persæpe maxima. Sed cum nunc minis, ac metu pœnarũ, nunc exhortationibus, precibusq; adducti, aut prædæ cupiditate capti, aut exercitatione, peritiaq; rei bellicæ freti, magis quàm uirtute ipsa rem gerant, pugnaces potius quàm fortes uideri iure possunt. Nec uero inficiamur uniuersas aliquando copias uideri fortiter egisse. Sed cum hæc ipsa uirtus tam sit rara, tamq; excellens, uidendum est quomodo tanta, tamq; eximia laude exornemus etiam multitudinem, cui ut sit idem, quod forti uiro propositũ, singuli

guli tamen ut sibi omni è parte constent, fieri uix potest. Est enim res tum in primis difficilis, tum supra quàm dici potest rara. Nam quanquam uirtus expetendam sese omnibus præbet, paucos tamen eius pertingit possessio. Quod siquis unquam uel populus, uel exercitus, eiusmodi laudibus dignus fuit, is profectò populus Romanus fuit, cuius hæ laudes propriæ uideantur, propter tam multa ab eo fortissime gesta, ut quod in maximis populis, nationibusq; uix paucos contigit uel ciues, uel imperatores, id populum Romanum etiam uniuersum contingat. Siquidem non prædæ cupiditate, sed pro patria, pro libertate, pro honestate, pro decore bella, & religiose suscepit, & fortiter administrauit. Qua igitur animi magnitudine toties hostem uicit? qua constantia maximè laboriosas atq; erumnosas res & pertulit, & superauit, qua etiam alacritate incurrit in mortem, ubi fugæ indignitas uitæ honestati obstitisset? Nec sit mihi nunc de singulis Imperatoribus aut Consulibus sermo, quos non fabulosa commenta, sed res ipsæ fecere tam illustreis, quàm hodie & sunt, & olim erunt. De populo ipso loquor, cuius res gestæ quales fuerint, orbis terrarum perdomitus docet. Omnino militaris siue scientia, siue disciplina præceptis atq; exercitatione constat. Quam ob causam milites non nisi iussi, castra mouent, iter faciunt, signa sequuntur, ac facta pugnandi potestate, manum cũ hoste conserunt, freti maximè exercitatione atq; armorum usu. Quos nunc ira incensos uideas, nunc fame tanquam feras in pericula rapi, alibi irritant, eos increpationes, aut proposita præmia, timent ignominiam, uerentur infamiam, si cesserint, ac tum hostis gladium, tum imperatoris secures. Consul Romanus in Agrum Gallicum cum traiecisset exercitum, pontem rescindi iussit, ut sublata fugæ spe, milites scirent omnem in gladio spem positam esse. Qui reliqui fuerunt è clade Cannensi, eos Senatus deportari in Siciliam iussit, nisi bello finito sublata facultate in Italiam redeundi. Annibal cum duce Romano in Africa conflicturus, suis edixit, ut quem ex acie fugientem cernerent, habitum pro hoste cæderent. Appius Claudius re cum Volscis male gesta, ob militum contumaciam in desertorem signorũ exercitum acriter pro concione inuectus, Centuriones uirgis cecidit, ac securi percussit. Reliqui sorte decimus quisq; ad supplicia lecti. Hæc, aliáq; huiusmodi uim, necessitatemq; afferre uidentur. Cogunt enim, cum fortitudo uoluntaria esse debeat. Horum igitur studium ac munus est belligeratio & præda, præsertim ubi mercenarij fuerint, qualis est temporis huius militia. Quocirca exercitatio ipsa, assiduaq; laborũ perpessio, frequentiaq; certamina, præstant milites pugnaceis, impigros, acreis, strenuos, alacreis, quæ militares præcipuè uirtutes esse dicuntur. Etenim pugnacitas

est, siue studium, siue uoluntas propensior pugnæ cum hoste conserendæ. Impigros eos dicimus, qui instructo, paratoq; ad militares labores suscipiendos sunt animo. Acreis, qui uehementeis præse ferunt impetus, & uireis quasi maiores. Alacreis, qui uolenti ac læto animo ferũtur in hostem. Nam strenuus, quando nomen à sternendo ductum est, à strato sæpius aduersario, aut quod uiribus contendat omnibus, ut illum sternat, dictus uidetur. Ex diuturna itaq; laborum perpessione milites tum quæ alijs aspera uidentur, tolerant: tum quod in periculis uersati diutius, plura contemnunt, quæ bellicæ rei imperitos terrificant. Iidem quia nouerunt quara tione ictus aduersarij declinari queant, quomodo etiam petendus hostis sit, nonnunquam armatis inermes occurrunt. Ex quo fit, ut fortes uideantur. Non esse autem eos planè fortes, tum quæ supra diximus satis docẽt, tum quod ubi acrius hostis ingruerit, aut ubi locus iniquior fuerit, proiectis armis uertuntur in fugam.

Ferocis non esse forteis. Cap. XXXI.

Ed nec ferociis in fortium haberi numero uolumus. Siquidem maiore ferantur impetu, nec qua debeãt ratione pericula metientur. Quinetiam ad feritatem dilabãtur. Ad hæc ferox ingenium, & genteis quasdam natura ferocis dicimus. Nemo aũt natura, aut ingenio fortis est, quare ferocia hæc aut militum est, aut barbarorum, non uirorum fortium.

Exempla ueræ fortitudinis. Cap. XXXII.

Eræ autem fortitudinis exempla Græci, barbariq; ædidere permulti, sed Romanorum longe maximus est numerus, cuius mihi princeps uidetur Horatius Cocles. Si quidem in summa reipub. calamitate, in maximo, euidentissimoq; populi Romani periculo, urgente grauissimo hoste, pro salute publica, cæteris etiam fugam capessentibus, solus ipse se hostibus obiecit. At quo animo? ut dum pons rescinderetur, hostis impetum detineret: interim pugnando, non quod desperantium est, uitam contemneret, sed simul & hostem feriret. & corpus suum, in quo salutem patriæ positam sentiebat, tueretur, nõ tamen ut mori pro communi salute recusaret. Atq; ubi pontem rescissum intellexit, non arma proiecit, quibus hostes potirentur, non seipsum in tanta ruina deseruit, sed natabundus ad suos saluis armis redijt. Cuius pulcherrimum facinus non ciuũ modò, atq; inimicorum animos admiratione impleuit. Sed siquid est, quod deos im-

mortaleis

mortaleis mortalium uiribus factum moueat, cum primis credendum est, rarissimum hoc, maximeq; admirandũ facinus deos mouisse. Sed ô uocem maximè memorabilem, rediens re infecta hostis, se quidem Romano potitum, solo ab Horatio uictum esse prædicabat. Sequitur Publius Decius Murena, quanquam in re satis dispari. Is Tribunus militum, inducto ab Aulo Cornelio incaute in cauam uallem exercitu, circaq; insessam ab hoste, cum omnia metus plena, ipsumq; consulem consternatum cerneret, ductis secum legionis unius hastatis, cuadens in cacumen hosti imminens, pauentibus re inopinata Samnitibus spatio Consuli ad subducendum agmen in æquiorem locum dato, sua exercitum uirtute seruauit. Neq; hoc facto contentus, Macti uirtute, inquit, milites estote, qui alios seruastis, uosmetipsos seruate, digni qui quod pauci pluribus salutem peperistis, nullius ope indigeatis, ne fame ac siti moriendum hic sit, ferro uiam aperiamus. Quid cum hostium castra ui perrupissent, uictoresq; consulis castris appropinquarent? quando, inquit, milites uestrum hoc factum omnis posteritas laudibus feret, lucem expectemus. Neq; enim ciuium seruatores, hostium uictores, tantis è periculis reduces, tenebræ ac silentium decent. Luce ac die opus est. Ingressus igitur castra triumphanti similis, non expectauit ut moris erat, à consule concionem iam habente laudari, sed confirmato ad hostem inuadendum consule, Samnites sua maxime opera fusos, cæsosq;, & castris exutos reddidit. Postquàm uictoriam aurea corona, & centum bubus, eximioq; uno albo, opimo, auratis cornibus donatus à consule, ipse bouem Marti eximium immolauit, centum boues in milites diuisit, periculorum ac uirtutis socios. Vides quàm hic undiq; sibi constet? Pugna ad Veserim cum Latinis conserta, cum in magno discrimine res esset, & iam Romanus miles læuo cornu cederet, consul Decius ut corpore suo rem Romanam tueretur, rogato pontifice ut præiret, uerba, quibus se pro legionibus deuoueret, deos ritè precatus, cinctusq; cinctu Gabino, armatus in equum insiluit, seq; in confertos maximè hostes immittens signa primo Latinorum turbauit, deinde in totam penitus aciem peruadens, cũ omnia terrore compleret, ibi magna strage ædita, hostiũ telis obrutus ita cecidit, ut ex eo consternatæ Latinorum cohortes in fugam uerterentur. Intelligis quàm composito animo, uoluntariæ morti pro cõmuni salute se obtulit? quàm antè q̃ caderet, dignũ uiro in tam graui periculo munus ædidit? Secutus paternũ exemplũ & filius legitur. Coruinus cõsul, cũ in ancipiti esse loco rem cerneret, Agitè dum milites, ut me in hostẽ inuectũ, ut ferro uiã sternẽtem uideritis, sic pro se quisq; operã nauate, statim omnia quæ maxime stat acies, patefacta cernetis. Quo dicto, ipse primus in hostem

illatus, cum quo gradum contulerat, statim obtruncat. Qua è re accensis militibus, ac renouato prælio, Samnites in fugam se dedere. Mutiũ Scæuolam minus libenter hoc in ordine collocarim, quod eius factum uideri potest fraude non caruisse. Illud præclarum, quod errantem dextram ipse tam atroci supplicio affecerit. Barbarus miles quasi nouum aliquid afferret, ad Alexandrum imperatorem Romanum aditu impetrato, gladio illum confecit in tabernaculo. Feritas hæc est, & quidem fraudis atq; immanitatis plena. Idem à Germano milite tentatum aduersum Augustum Cæsarem scriptum legimus.

De quibusdam uiris fortibus. Cap. XXXIII.

Ed qui Romanorum fortissimus fuerit, in dubium uerti uideo. Alij enim Lucio Sicinio Dentato palmã tribuũt, cuius hæc laus est, ut centies manum conseruerit, octies ex prouocatione uictor, quadraginta cicatricibus aduerso tantum corpore nobilis, spolia ceperit uigintiquatuor. Donatus ipse hastis puris duodeuiginti, Phaleris uigintiquinq;, torquibus tribus & octoginta, Armillis centum quadraginta. Coronis ciuicis quidem quatuordecim, aureis octo, muralibus tribus, obsidionali una. Alij Marco Sergio, quod tribus & uiginti uulneribus honeste acceptis, ac neutra manu, neutro pede satis utilis, sinistra manu sola quater pugnauerit, Ferreaq; dextra sibi religata manum conseruerit. Cremonam obsidione liberauerit. Placentiam tutatus fuerit. Duodena castra hostium in Gallia ceperit. Cumq; alij uictores hominum fuerint, ipse, ut Plinius ait, uicerit & fortunam, Manlij Capitolini decora, eodem Plinio teste, his minora nequaquam fuissent, si non ad ultimum omnia perdidisset, regno suo inferuiens. Siquidem adolescens bina ex hoste spolia cepit. Eques omnium primus murali corona donatus, sex ciuicis, septem & triginta donis, duodetriginta cicatricibus aduerso corpore acceptis, Magistro equitum Seruilio seruato, humero ac femore grauiter ictis, quodq; omnium maximum, Capitolio à Gallis defenso. Nec mihi silentio prætereundus uidetur Probus, is qui multis post hos seculis Romanum tenuit imperium. Hic bello Sarmatico tribunus, transmisso Danubio, multa fortiter fecit, qua è re pro concione laudatus est, Donatusq; hastis puris quatuor, coronis uallaribus duabus, ciuica una, uexillis puris quatuor, armillis aureis duabus, torque aureo uno, patera item una librarum quinq; ad rem diuinam, quo etiã tempore Valerium Fecianum adolescentem nobilem à Quadorum liberauit manu, Vnde Valerianus Augustus ciuica eum donauit, addita legione tertia,

tia, quæ felix dicebatur: uesteis etiam tripliceis, ac salarium duplex dari iussit. Cui pòst Aurelianus Augustus decumanos etiam suos credidit. Tacitus quoq; Augustus cum orienti toti ducem præfecit, tradiditq; salarium quintuplex: geminauit etiam ornamenta militaria, & Consulem creauit, quod illum pro uirtutibus Capitolina maneret palmata. Idem Marmaridas acri pugna uicit. Afros rebellionem parantes coërcuit. Aradionem singulari certamine uicit, occisumq; ingenti sepulchro donauit trecentorum pedum in latitudine. Vicit etiã Palmirenos, maximamq; orientis partem in Aureliani potestatem redegit. Creatusq; militari consensu imperator, Galliam recuperauit, cæsis propè quadringentis millibus Germanorum. Rhœtias pacauit. Illyrios, Sarmatas, finitimasq; genteis ita compressit, ut quæ illi occupassent, propè sine bello receperit. Palpherum latronem Isauricum cepit, Blemmeis subegit, Ptolemaidem iuri Romano integram restituit: suiq; conscius, paucis antè quàm moreretur diebus gloriatus est, breui se facturum, ne populo Romano milites necessarij uiderentur. Hæc sunt ueræ fortitudinis exempla, è plurimis hausta & tanquam delibata. Reliquum est, ut quando de heroica, bellicaq; uirtute disseruimus, & qui qualesq; fortes essent expressimus, quæ restant quæramus, si prius tamen uiderimus, quod esse uictoris officium debeat.

De officio uictoris. Cap. XXXIIII.

HVius, ut arbitror, prima est clementia. Est enim uictis parcendum, quatenus tamen ratio patitur, siquidem uidendum ne renouari bellum possit. Atq; ut seditionum principes puniendi, ubi alia ad securitatẽ nulla est uia, sic imbellis multitudo etiam fouenda. Meminerimus tamen non unam esse animaduertendi rationem, ac nonnunquam nomini nostro consulendum potius, quàm peccata uindicanda. Quàm Annibal crudelis in uictos, tam Pyrrhus humanus ac mansuetus fuit. Alexander incendisse regiam illam dicitur, ut furenti scorto satisfaceret. Alphonsus parci Neapolitanis iussit, atq; à direptione captæ per uim urbis statim cõtineri, fraternæ necis oblitus. Mumius, qui Achaicus est cognominatus, non sine magna etiam nota Corinthum sustulit. Quocirca post uictoriam nullus iræ, nullus cupiditati locus permittendus est. Temperandi sunt animi, neq; insolescendum ob res ad uoluntatem cedenteis. Quin cum maximè è sententia fluunt omnia, tunc maximè considerandæ est rerum humanarum imbecillitas, fortunæq; inconstantia, cogitandumq; hominem esse se, qua è cogitatione æquabilitas illa gignitur, quæ ubiq; atq; ab omnibus

ſemper eſt laudata. Ita tamen amplectenda placabilitas atq; lenitudo, ut dignitas retineatur, quæ uacare debet faſtidio. Fugienda cum primis impotentia, nihil ſuperbe, nihil arroganter, nihil auare, improbeq; agendum. Tyrannorum hæc ſunt, ut iniuriæ, ac contumeliarum plena. Quid de crudelitate dicã, quæ omni eſt humanitate exuta? Quid enim L. Sylla immanius? Quid Cæſare uictore mitius? Itaq; illius uictoria nobilitata eſt direptionibus, exilijs, cædibus. Huius non modò facta, uerum etiam dicta, ſummam humanitatem, ſingularemq; placabilitatem præ ſe ferũt. Videamus
» itaq; quid ad Oppiũ & Cornelium ſcripſerit: Gaudeo me hercule uos
» ſignificare literis, quàm ualde probetis ea, quæ apud Corfiniũ geſta ſunt.
» Cõſilio ueſtro utar libenter, & hoc libentius, quod mea ſponte facere conſtitueram, ut quamleniſſimum me præberem, & Pompeium darem operam ut re conciliarem. Tentemus hoc modo, ſi poſſumus, hominum uoluntatem recuperare, & diuturna uictoria uti: quoniam reliqui crudelitate
» odium effugere non potuere, neq; uictoriam diutius tenere, præter unum
» L. Syllam, quem imitaturus non ſum. Hæc noua ſit uincendi ratio, ut miſericordia & liberalitate nos muniamus. Id quemadmodum fieri poſſit, non
» nulla mihi in mentem ueniunt, & multa reperiri poſſunt. de his rebus rogo uos, ut cogitationem ſuſcipiatis. Nec uerò laudamus, quod patriæ bellum intulerit, quando ſubuertiſſe omnia uiſus eſt, cũ regiam ſellam inſedit, togaq; purpurea per urbem proceſſit. Quocirca dum amicis autoritatem non tribuit, dum ſe ciuem obliuiſcitur, à paucis occiſus eſt. At Scipio tot populorum ac gentium uictor, non ſolum ab æquabilitate non receſſit, ſed cum uideret iniquius ſecum agi, curia atq; urbe ſponte exceſſit. Occiſo Auidio Caſſio, qui res nouas in oriente molitus fuerat, qua manſuetudine atque placabilitate M. Aurelius Antoninus fuerit uſus, ſcripta docet ad
» Fauſtinam uxorem epiſtola, cum ea immitius conſuluiſſet. Tu quidem
» mea Fauſtina religioſe pro marito, proq; liberis noſtris agis: relegi enim
» epiſtolam tuam in Formiano, qua me hortaris, ut in Auidij conſcios uindicem. Ego uerò & eius liberis parcam, & genero, & uxori, & ad Senatũ
» ſcribã, ne aut proſcriptio grauior ſit, aut pœna crudelior. Nihil eſt enim,
» quod Imperatorem Romanum melius commendet gentibus, quàm clemen
» tia. Hæc Cæſarem deum fecit. Hæc Auguſtum cõſecrauit. Hæc patrem tuũ
» præcipuè ornauit. Deniq; ſi ex animi mei ſententia de bello eſſet indicatũ,
» nec Auidius eſſet occiſus. Eſto igitur ſecura, dij me tuentur, dijs pietas mea
» cordi eſt. Ad Senatum autem in hanc ſententiam ſcripſit: Deportati redeant, proſcripti bona recipiant, atq; utinam poſſem multos ab inferis excitare. Quare Auidij Caſſij liberis & genero, & uxori ueniam dabilis,

bitis. Quid dicam ueniam, cum illi nihil fecerint? Viuant igitur securi sub Marco Antonino. Viuant in patrimonijs parentum, sint diuites, sint securi, sint uagi & liberi: & per ora omnium ubiq; populorum circunferant & meæ, & uestræ pietatis exemplum. In ipso quoque uincendi cursu magnopere uidendum, ne studio cædis, aut rapinarum bellum gerere uideamur. Cæsar etiam in hostes mitis, multa in ipso ciuili bello à Pompeio ac Pompeianis ducibus fœde atq; immaniter facta. Sunt enim & suæ aduersus hostem iura seruanda, rebus uerò compositis obliuiscendum iniuriarum, induendaq; tum amici, tum patroni persona. Cumque moderate omnia, tranquilleque administranda sint, hoc non alio assequi modo facilius poterimus, quàm si diligentißime seruatis legibus operam demus, ut æquo inter omnes iure uiuatur: secus enim agere, & iniquius se atque insolentius gerere, quid est aliud, quàm uictoriam fœdare, hominemque exuere?

IOANNIS IOVIANI PONTANI DE Fortitudine domestica Liber posterior.

SVPERIORE libro satis, ut arbitror, de fortitudine bellica, quam Heroicam uocauimus, dictum est. Et qui ac quales fortes essent, explicatum. Relinquitur de illa fortitudinis parte dicendum, quæ illos potius spectat, qui procul à bellicis periculis uiuunt: quanquam & eos quoq;, de quibus disseruimus, genus hoc laudis pertingit. Siquidem magni etiam duces, tum liberos amisere, tum patria aliquando pulsi, in exilio uitam egere, aut deleto exercitu sæuientem in se fortunam experti fuere cum maximo rerum, uitæq; discrimine. Quæ pars quando nullum non attingit hominum uitæ genus, de hac quoq; præcepta trademus. Nam quanquã maiores ex bellica fortitudine laudes manant, ex hac certè non minus uberes bene informandis atq; excolendis animis fructus percipi solent. Nanq; in ciuitatibus cum alij res sub. administrent, alij rebus tantum suis studentes, priuatam & quidem ociosam magis uitam sequãtur, quotus est, qui humanos casus, & reflantis fortunæ procellas nunquam sit expertus? quin singulis penè diebus experiatur? Quid enim in hominum uita communius, quàm ægritudo, luctus, exilium, egestas, carcer, orbitas, repulsa, infamia? dolores ex patria, liberis parentibus, uxorij

bus, propinquis, amicis? Quæ aliaq; huiusmodi cum ratio ipsa toleranda doceat, præstò est fortitudo, quæ omnia quæ contingere homini possunt, magnitudine sua inferiora ducens non modò constanter ferenda suadeat, uerùm maioribus etiam uiribus statuat superanda. Placet igitur hanc domesticam appellare, siquidem non in bello, bellicisq; laboribus ac periculis, sed domi atq; intrà priuatos etiam penates existit, tum fortuitos, aut naturales casus ferendo constanter, tum ea agendo, quæ ad patriæ incolumitatem, autoritatis conseruationem, salutemq; rerum tum publicarum, tum priuatarum spectent, ac tum cognatorum, tum amicorum, atq; clientium rebus cõsulant. Nam & huic quoq; labores, molestiæ, pericula item, & graues sunt casus propositi. Etenim eorum, qui publicas res tractant, referta est uita, non laboribus modò, ac molestijs plurimis, sed grauibus etiam casibus exposita. Iam uerò quid molestius paupertate? qui acriores morsus, quàm amissæ libertatis ac patriæ? Cuiusmodi rerum perpessione, an quæ potest in homine ciuili maior esse gloria? Huic itaq; suus quoq; hostis imminet. An non turpissimum est frangi doloribus? eneruari uoluptatibus? uinci cupiditate? dedecorantem humanæ naturæ excellentiam, seq; etiam infra bestias deijcientem.

Quæ uitanda sint. Cap. I.

QVoniam autem, ut ab Horatio rectè præcipitur, uirtus est, uitium fugere: primaq; sapientia est, caruisse stultitia, primum conandum est, ut uitia deuitemus, illa præsertim, quæ ipsi fortitudini maximè aduersari uideantur. Est enim imbecilli & mollis animi laboriosa & molesta fugere, quorum è fuga nascitur desidia, effœminatio, & harum comes nequitia. Iam uerò qui uinci se à doloribus sinit, habeat, necesse est, infractum animum, cogitationes plenas langoris, consilia abiecta. Quid? quod quàm dolores reformidat, tam sequitur uoluptates, quibus etiam sese dominandum permittat. Seruile omnino genus hominum horum, atque in humana effigie beluarum naturam retinens, à quibus quid est, quod publicè priuatim ue expectari laude dignum queat? Ponatur ante oculos Heliogabalus, aut si externa te magis delectant, Sardanapalus, indigni qui inter homines referantur, nedum ut in principum numero sint habendi. Quàm autẽ fœda, detestabilisq; uoluptas ista sit, in ijs libris plenius expressimus, qui sunt à nobis de Obedientia scripti. Cupiditas uerò malorum omnium ciuilium origo & fomes est. Cuius tanquam è seminario pullulat ambitio, rapacitas, impotentia. Eius etiam illa cum primis noxia & pesti

lens

lens uis est, quod animum ab æquo rectoq; ubiq; detorquet. Hæc igitur siue uitia, siue affectus, necesse est domari & coërceri ab ijs, qui tum remp. recte administrare uelint, tum domesticas facultates conseruare, atq; etiã augere honeste studeant, quibus coërcitis forti necesse est animo, tum familiaricis curas obeant, tum ciuilia munera, quibus obeundis illud statim uidendum est, ne honestas deseratur. Hac enim deserta, nullus esse fortitudini locus potest. Quocirca omnis laborum ac molestiarum susceptio ad honestatem referenda est. Honoris etiam ac dignitatis ratio tenenda. Arrogantia cum primis etiam ab ijs, qui magistratus gerunt, remouenda est, re timenda tamen maiestas. Quo tempore minime sunt exercendæ simultates. Quod si in contentionem ueniendum fuerit, ita quidem contendendũ est, ut appareat non priuati odij, sed publici boni gratia, talis susceptæ esse contentio, quæ etiam acerbitate sit uacua. Sed hæc plenius ab ijs tractantur, qui de gerenda repub. præcepta tradunt. Sicut igitur ciuilia munera fortiter ab illis obeunda sunt, qui in magistratu constituuntur, omnisq; cogitatio & cura ad publicam salutem referenda: ita quæ aduersa contigerint, ferenda constanter, quæ ut multa etiam contingant necesse est propter rerum humanarum inconstantiam. Quo tempore maximè debet elucescere ingenij uigor, firmitasq; animorum, & uires ipsæ magis ac magis intendendæ, capiendaq; consilia aut plena roboris, aut saltem ne quaquã imbecilla. Existunt persæpe & in repub. seditiones, quæ arte, industriaq; compescendæ sunt, quæ ubi sedari & coërceri nequeũt, fortissime eundum est contra, proq; libertate oppetenda mors est. Existunt & aliæ tum difficultates, tum pericula, quibus uigilando, agendo, multa prospiciendo firmiter occurrendum sit. Quæ quidem efficiunt, ut urbanæ res nequaquam bellicis minores nonnullis uisæ sint: nec minus clara, utiliaq; uideantur, quæ domi geruntur, atq; in toga, quàm quæ foris, atq; in caliga. Quocirca moderantem rempub. cum primis uirilem, maximeq; confirmatum habere animum oportet, propter multa tum laboriosa & molesta, tum dubia & aspera, quæ plurimis è locis atq; causis soleant tanquam pullulare. Atq; hæc quidem de illa domesticæ fortitudinis parte, quæ rerum publicarum administratores attingit, satis sit admonuisse.

Officia fortitudinis domesticæ. Cap. II.

PRima uerò & præcipua domesticæ fortitudinis laus est illa, quod cum nonnulli summum malũ in dolore posuerint, quidam summũ bonum in indolentia: doceat nõ modò constanter ferendo dolori resistere, uerum etiam uiriliter repellendo eum superare. Sed cum sint multi-

plices dolendi causæ, ac tam apertè fortunæ ictibus simus expositi, difficile dictu est, cuius doloris morsus sint acriores: cum non omnes uno modo aut dolorem metiantur, aut doloris causam reputent, & cuiq; ferè in quo tunc est dolor, maximus uideatur. Sed circunspicienti res humanas, & causas consideranti, nimirum ut uoluptatem ac bonorum delectus est aliquis, sic & dolores inter se differre apparebit, non solum magnitudine, uerum etiã qualitate. Quis enim nõ iudicet maiorem esse iacturã præstantis filij, ac magnũ in repub. locũ tenẽtis, quàm infantuli? cius, qui sit unicus, quàm qui in aliquo liberorum numero? qui reipub. suæ princeps falsis populi accusationibus in exilium pulsus est, quàm qui priuatus ciuis, & nocens?

De toleranda euersione patriæ. Cap. III.

QVoniam autem optimus & generosissimus quisque ciuis patriam cum primis amat, necesse est ut huic ex patria euersa dolor sit quamacerrimus: in qua non solum genitus sit, altus, educatus, sed liberos quoque sustulerit, honores tulerit, magistratus gesserit, ac magnorum uirorum familiaritates & amicitias iunxerit. Itaque quo maior & diuturnior est ex amissa patria dolor, eo firmiorem habere animum oportet, & tanquam acrius futurum sit maiore cum hoste certamen, armis sese ualidioribus instruere. Cum´ que non prædam ex agris, sed arcem ipsam petiturum sentiat, coactis in unum uiribus pugnabit. Esse ut hominum sic & urbium interitus, futuram quoque aliquando orbis deflagrationem, proponet sibi ante oculos Athenas, Lacedæmonem, Thebas, Crotonem, Tarentum, Beneuentum, Capuam, Syracusas, Numantiam, Carthaginem, Romam, ipsas quoque nationes stirpitus esse sublatas, deleta imperia, reges extinctos, & genus ipsum hominum aliquando uniuersum penè absorptum diluuione fuisse: nec indignandum esse manere nostram quoq; rempublicam commune omnium fatum. Quæ acciderint, naturalia esse, & quanquam rara, tamen necessaria. Nihil enim, quod aliquando cœperit, non interiturum. Multum etiam ad consolandum conferet illorum enumeratio, qui fortiter & ipsi sustinuere. Hiq; tanquà socij adsciscendi sunt. Proponatur ante oculos Clitomachus Carthaginensis, qui non ipse tantum forti animo tulit, sed ciuicis quoque cohortatus est suos ad excidium patriæ uiriliter ferendum. Proponatur etiam Stilbon Megarensis, qui patria capta ac direpta, interroganti Demetrio nihil se amisisse respondit. Nam Archimedes Syracusarum direptionem ne sensisse quidem uideri potest, qui radium tenens, ac lineas ducens, geometricæ figuræ contemplandæ

dæ intentus cum esset, à milite confossus fuerit. Talibus igitur munitionibus, & his tanquam propugnatoribus tutanda est arx, sedandusq; initio dolor, pòst etiam ex animo repellendus.

De tolerando exilio. Cap. IIII.

PRoscriptionis, exilijq; facilior consolatio, atq; ut in deleta patria ipsa necessitas, rerumq; humanarum conditio, sic in adempta restituendæ illius spes solari uehementer potest. Plurimi enim ab exilio reuocati leguntur, id quod quotidie uidemus. Cicero de se restituto etiã gloriatur. Quid? quod alij sponte in exilio mansere, ut Rutilius: alij ipsi sibi illud elegere, ut Scipio, qui quam ciuitatem tot non modò uictorijs exornauerat, auxeratq; imperio, uerum etiam à calamitosissimo ac diuturno bello liberauerat, in ea uiuere noluit. Metellus quoq; in exilium ire, quàm Saturnini Tribuni plebis iniquissimas leges pati maluit. Albutium æquissimo animo Athenis philosophatum legimus, Marcellum Mitylenis. Pub. Ouidius exilium non solum tulit fortiter, uerùm multa quoq; in eo scripsit. Cuius quid esse potest illa uoce firmius?

Omne solum forti patria est, ut piscibus æquor, "
Vt uolucri uacuo quicquid in orbe patet. "

Pallas Strocia Florentia pulsus, Patauij ita uixit, ut exilium ad otium literarum cõuertisse uideretur. Et superior quidem Tomitanos, apud quos exulabat, quanquam barbaros, atque efferatis moribus, traxit tamen ad studia literarum, sua etiam illorum lingua multa scribens, quæ frequenti populo recitaucrit. Quid? quod integræ aliquando nationes, deserta natali terra, sedeis alias quesiere. Quid enim tot Græcorum coloniæ, nisi uoluntaria exilia, aut olim fuere, aut nunc sunt Illyricorum? Qui nuper in diuersa Italiæ loca migrauerunt. Vrbes quoque quas incolimus, quo frequentiores sunt, eo plures in ijs esse uidemus, qui patria sponte excesserint. Ac ne te illud moueat, quod non ibidem manere ubi natus es potes, illud respice, omnia incessabili motu laborare, ac nihil in terris esse, quod in quo primum cœperat, consistat. Nam quod charissima multa, & animo tuo maximè grata relinquenda sunt, consolari te uehementer potest, uel quod uirtutes tuæ, quibus nihil esse charius, nihil tibi gratius debet, tecum proficturæ quocunque terrarum sunt, uel quod breui non solum multa, uerum etiam omnia necessariò tibi relinquenda erunt.

De toleranda repulsa. Cap. V.

ET quoniam plurimum quidem ab ijs, qui respub. gerunt, honori tribuitur, estq; magna populi opinio de ijs, qui magistratus gerũt, necesse est ut dolor, qui è repulsa concipitur, & magnus, & acer sit. Mouet enim indignitas rei, & quod alios præferri sibi difficile est pati. Sed consolabitur nos, tum conscientia nostra, quod ita quidem uixerimus, ut digni eo munere uideremur, tum populi inconstantia, & falsa plerunq; opinio, & quod multorum est capitum belua, ut inquit Horatius. Ad hæc, quod multi & magni quidem uiri, spretis publicis muneribus, ad uitam se priuatam contulere. Qua constantia tulit Cato etiam duplicem repulsam? Qua Lælius & sapiens, & bonus uir? qua etiam Pub. Nasica, uir optimus, Senatus iudicio comprobatus? Refert Cicero scriptum apud Fannium fuisse, Pub. Rutilium fratris repulsam consulatus tam ægre tulisse, ut ob eam causam è uita recesserit. O fractum atq; abiectum hominem. At Diocletianus qua erat despicientia rerum humanarum, Romano se imperio abdicauit: ad quod gerendum cum reuocaretur, uocatis in hortos suos oratoribus, ita quidem respondit, ut rogaret eos lactuculas inspicerent, quas manu sua & seuisset, & coluisset. Quo dicto declarauit pluris se uitã illam quietam & tranquillam facere, quàm redire ad imperium administrandum. Sulla quanquam honoris cupientissimus, dictaturam tandem deposuit, passus & ipse in præturæ petitione repulsam. Augustus non semel cogitasse dicitur de administratione reipub. populo Romano reddenda: nec desijt, ut Seneca tradit, quietem sibi precari, & uacationem à repub. petere. Ergo quod tempus, quod satietas potest in homine bene instituto, ratio non poterit? Quocirca nõ modò patienter ferenda repulsa est, uerum etiã oblati honores nonnunquam recusandi, ut nobis ipsis uiuere aliquando possimus. Nec uerò uita procul à repub. atq; à gerendis magistratibus improbanda est, quando, ut Horatius recte censet,

» Nec uixit male qui natus, moriensq; fefellit.

Nec solum autem philosophi, ac literarum studijs dediti, sed principes quoq; ciuitatum in agris procul à publicis administrationibus id sibi uitæ genus consilio delegisse uidentur. Quo tempore haud scio an etiã gloriosiores, magisq; admirabiles essent, q̃ cum in foro, curiaq; uersarentur.

De toleranda paupertate. Cap. VI.

DIuitiæ quoq; quoniam tanti habentur, ut in eis nonnulli bonorum finem collocare sint ausi, paupertas non solum quia difficilis & anxia, sed quod opprobriosa sit, & dolore afficere, & contra-

contrahere animum solet. Desunt enim instrumenta, tum ad liberalitatem, splendoremq; tum ad usus uitæ alios etiam necessarios. Quocirca minime toleratu facilis uidetur. Quinimmo & animum conficit, & pressu suo uehementer deijcit. Sed præstò erit fortitudo, quæ doceat naturaleis illas non esse, imò ut quotidie uidemus, multis exitio fuisse, quarum cupiditate & studio uita hominum in primis uexetur. Quippe cum habendi libido uix unquam satietur, quoq; plura possideantur, magis augeatur atq; excrescat, eius sunt furta, compilationes, latrocinia, fœnora, falsæ obsignationes, rapinæ, & pleraq; mortalium mala. Contrà multos in re tenui uixisse honoratos, plenos fidei, probitatis, sapientiæ, gloriæ. Cumq; paupertas liberior & magis secura sit, idcirco nonnulli & præstantes quidem uiri aut abiecerunt illas, aut parum omnino curauere: in quibus & philosophi permulti, ut Democritus, Crates, Epicurus, Zeno, sed longè maximus est Christianorum numerus, qui sorte sua læti, cum intelligerent modicis naturam contentam esse, spretis diuitijs, uiuendi securitatem secuti sunt. Fabritius cœnabat lætus fictilibus suis, Seranus agresti mensa: qui tamen & quales tum ciues, tum imperatores. Atilius & Cincinnatus ab aratro ad summos magistratus uocati sunt. Atilio Regulo fortissimo uiro exiguus fundus satis fuit. Aemilius Scaurus Romani Senatus sua ætate princeps, in parua pecunia claruit. Aemilijs sexdecim uno tempore unam domunculam fuisse, & fundum unum apud Valeriũ legimus. Pauli, qui Persen duxit ante triumphum, tam exilis census fuit, ut post mortem satis nõ esset ad uxoris dotem redhibendam. Cn. Scipionis filia ex publico dotata est. Quid, quod Pub. Scipioni funus de publico exolutum ob rei familiaris angustias? Menenio item Agrippæ iusta à populo facta, collatis in capita sestantibus. Valerio Publicolæ mortuo funebris lectus & rogus defuisse dicitur. Itaq; ob domesticas diuitias literatorum hominum, aut principũ in repub. nemo habitus est melior. Senecam diuitiæ non probiorem reddidere, sed maledictis hominum magis expositũ. Quare ob amplitudinem pecuniæ, quæ illum secuta mors est? Quæ tot Græciæ principes causa, tot Romanos in exilium expulit, nisi habendi cupiditas effrenatior? Franciscus aliquot antè seculis, nuper Bernardinus tum res humanas despiciendo, tum docendo quàm essent contemnendæ, uterq; post mortem in deorũ numerum, hominum consensu, relatus est. Nihil possedit Paulus gentium institutor. Socrates oraculo sapientissimus iudicatus, modico contentus uixit. Hieronymo Christianæ religionis acerrimo assertori, non domus, non fundus fuit. Et ne Christum ad exemplum citem, paupertatis atq; inopiæ, solitudo & herbæ Ioannem Baptistam sic aluere, uti diuina uox eius è de-

sertis eruperit, homines ad Dei cognitionem atq; ad bene uiuendum inuitãs. Sed fuerint hi religioni dediti, atq; in solitudine uiuẽtes. An tibi uideatur Iulianus Imperator religione inseruisse, aut in solitudine uixisse, qui & Christum contempserit, & Romanũ imperium tenuerit? Is igitur apud
» quos homines? palàm in exercitu concionabundus: Mihi, inquit, milites, nec facultates suppetunt, nec propinquitas generi, quamuis ortus sim
» nobilis, præter solum pectus omni liberum metu. Nec pudebit Imperatorem cuncta bona in animi cultu ponentem, profiteri paupertatem honestam. Nam & Fabricij, quanquam re quidem familiari satis angusta, gessere bella etiã grauissima, & gloria mirũ in modum abundauere. Hæc igitur, aliaq; eiusmodi ante oculos proponentem, licebit non modò paupertatem ferre patienter, sed illam etiã ridere. Sed sit hoc difficilius. Illud certè nõ modo non est difficilè, uerũ etiam naturale, paupertatẽ tranquille traducere, quando natura paucis cõtenta est, ac uir bonus eã sequitur ducem.

De seruitute toleranda. Cap. VII.

IAm uerò libertas inter præcipua bona cum habeatur, quid libero homini accidere seruitute indignius potest? Sed si excutere uim fortitudinis uolumus, non alia in re tam se acrem, tamq; robustam, quàm in captiuitate uiri liter toleranda præstabit: cum amissa libertate, quæ nostra erant omnia simul amissa uideantur, patria, parentes, uxor, liberi, amici, necessarij, domus, fundus, supellex, pecunia, honor deniq; ac decus omne: ut perferendis ijs tormentis, quæ illorum amissorum memoria ac dolor admouet, eo firmior & contentior futura sit, quo casus hi ut difficiliores, grauioresq; uirilius, contentiusq; ferendi sunt. Quid autem præclarum, quod non idem arduum? ut Cicero ait. quos ut æquius feramus, proponendi ante oculos sunt non priuati modò ciues, aut philosophi, sed clarissimi etiam duces, ac reges. Iugurtha regno amisso Romam captiuus ductus, ad carceris ostium etiam iocatus dicitur. Carolus Malatesta uictus captusq; à Philippi Mariæ Mediolanensis ducibus, admirabilem in captiuitate præ se gessit animi firmitatem. Alphonsus rex Neapolitanus non animum modò generosum, uerumetiam regiam dignitatem captiuus retinuit. Quinetiam potentissimos populos seruire sæpe contigit, & quotidie etiam contingit. Seruiuit Athenienſis populus Macedoniæ Regibus, Carthago Romanis primo, pòst & Vuandalis. Ipsa mundi caput Roma, pressis tandem ceruicibus, Gothorum iugum seruiliter traxit. Non multis antè annis Constantinopolis cũ reliqua Græcia religandas manus Turcarum

carũ insolentiæ præbuit. Igitur quod florentißimi populi, maximi etiam reges paßi sunt: & nos ita tolerabimus, ut rerum humanarum conditionem ignorare minime uideamur. An indignaberis homuncule ijsdem te, quibus & reges, & nationes legibus subiectum esse? At graue est seruire, graue profectò, humanum tamen, quod nec uni, sed innumerabilibus: non raro, sed sæpißime contigit. Quo calamitosius quid est, in eo perpetiendo, tanto maiores, atq; admirabiliores apparebimus. Quid enim spectatius, quàm contra fortunã obduruisse? Ignis aurum explorat, tempestas gubernatorem, bellicæ Imperatorẽ difficultates ostendunt fortem uirum, quem iure uirum dicimus, difficillima quæq;, ac maxime calamitosa probant. Nihil potest tam acerbum contingere, quod non æquus animus tolerando maturet. Nihil tam angustũ, in quo non euagari animus suapte natura liber queat. Illud quoq; præcipuè cõsiderandum, desijsse durum, ac miserũ esse, in quo nos diutius consuetudo detinuit. Quod olim Spartiatæ sentientes, pueros aris admotos, donec multus è uisceribus sanguis flueret, uerberibus cædendos instituerunt, quo à primis statim annis assueti cõprimendis doloribus discerent patibiles illos esse, nec iudicarent ærumnosum, in quo ab ineunte ætate cõsueuissent. Sed cum sit triplex captiuitatis genus, primum tolerabilius est, quod ei proposita spes est libertatis redimendæ. Quã in re solus ferè aut herus, aut carcer uidetur patienter tolerandus, ut nuper Brocchardus Persicus nouem circiter annorũ carcerem sic pertulit, ut interim plura scripserit, uersibus etiam multa iocatus. Quo in tempore cõsolari multa possunt, memoria rerũ præteritarũ, spes etiam futurorum, lectio item assidua: & quod fortunæ siue ludus inconstans sit, siue rerum humanarum conuersiones naturales, ac necessariæ. In secundo uerò maius, tetriusq; malum, seruitus proposita est absq; ulla plerunq; spe sui in libertatẽ uindicandi. Quocirca & cõsilijs, & rationibus necessitatis utendum erit, nec cõmittendum, ut ægre ferendo, quod eijci nulla ratione potest, onus grauius premat, quin uires ipsæ magis, magisq; intendendæ ad firmitatem sunt. Etenim onera contentis uiribus, minus sentiuntur: remissis, preßius grauãt. Cumq; cætera nobis bona seruitus abstulisse uideatur, ne animi quoq; bona auferat, uiriliter pugnandũ est. An etiam illud uerebimur, ne fidem, probitatem, continentiã, parsimoniã, taciturnitatem, optimas cogitationes, æquam mentem, rectam consulendi ac sentiendi rationem nobis eripiat? Eripitur quidẽ libertas inuito ac repugnanti. Bona uerò animi, præterquã uolenti eripi nullo modo possunt. Nõ extorsit fidem, non integritatẽ, non regendi prudentiã Niceto amissa libertas, qui Rhegi norũ Tyrãno, cui seruiebat, mortuo, liberorũ illius cura ex testamento do-

mini sibi tradita, ea imperium autoritate administrauit, uti Rheginus populus seruo parêre non indigne ferret. Pòst adultis liberis, ea fide domesticas opes, atq; imperium gubernandum reddidit, ut uix exiguum uiaticũ secum detulerit, quo redire Olympiam in patriam posset. Mihi quidem uidetur, Niceto seruitus ornamento ac gloriæ, non opprobrio fuisse. Non detraxit Aesopo captiuitas aut animi firmitatem in neruo apud iudices, aut fidelitatem aduersus herum periclitantem. Cuius constantia eo fuit admirabilior, quod ab ipso nullis extorqueri tormentis potuit, quod postea dominus etiam confessus est. Latitantem in agro Reatino Vrbinum seruus cum alia saluum facere ratione nequiret, irruentibus qui illum conficerent militibus, domini ornamentis indutus, proq; domino in cubiculo quiescẽs, iugulum suum præbuit, ac pro domini uita suam sponte obtulit. Quæ unquam pietas, aut animi gratitudo, quæ tanta uitæ rerumq; humanarũ contemptio, comparari cum hac potest? Nescio an quorum aliorũ bello Punico secundo fidelior, fortiorq; fuerit opera quàm Volonum. Nobiles quidam Grammatici, clari etiam Philosophi, ac Poëtæ serui cum fuerint, docere satis possunt etiam in hac seruilis uitæ conditione ingenuis artibus, ac liberalibus studijs locum suum relictum esse. In tertio mors ipsa, & quidem indignitatis & contumeliarum plena plerunq; expectatur. Cuius facies eo fœdior ac miserabilior apparet, quod sit etiam sepultura carendũ. Hoc cuiusmodi futurum sit non sentienti, quis non uidet? ac si differre quicquam habeat, uermibus ne, an coruis esca sit putridũ ac fœtens cadauer. Mori uerò in carcere, an opprobriosum cuiquam uideri potest, in quo Socrates mortuus, è quo Aristides ad supplicium ductus? alter sapientissimus uir, alter innocentissimus. Vnde tot etiam è Christianis sanctissimi uiri ad cœlum migrauerint? In morte autem cum duo cõsideranda sint, mors ipsa & mortis genus, de morte quidem sic est sentiendum, humanorum finem esse malorum. Ac licet arcessenda, aut conscisc enda nunquam sit, nec Dei sit iniussu è uita migrandum, semper tamen in meliorem partem accipienda est, per quam parata sit bonis æterna quies, fruendumq; cum Dijs immortalibus æuo sempiterno. Quod ut assequamur, petenda est à Deo peccatorum uenia: cuius ea lenitas est, ut facilè placetur, si pœnitere ex animo senserit. Quam ad rem omnis animi conscientia, cogitatioq; uertenda est, sperandumq; nullum esse tam detestabile peccatum, quod ille non sit condonaturus, dum ex animo nos pœniteat. Quo in tempore id præstandum est, quod præstari ab illis solet, qui longũ & difficile iter susceperi sunt. Hi enim cæterarum rerum penè obliti, solum in iter ipsum intenti sunt, id solum cogitant, id unum meditantur, atq; animo præcipiunt, & opera susceptum

sceptum conficere studeant. Quod siquis ita persuasum habeat, ut interire simul cum corporibus animos credat, hunc illa consolari merces potest, quod carendum sit perpetuò malis omnibus, atq; ut nihil post mortem boni, sic nihil etiam mali. Quod autem maius pretium, quàm perpetua malorum omniũ carentia? Cui illud fortasse morte ipsa grauius uidebitur, quod cum in uoluptatibus sensuum omnia reponat, moriendo amittat, propter quod uiuere solum uelit. Quod si reputauerit quot, quantaq; ex uoluptatibus pullulent mala, quot afferantur tormenta & sensibus, & corpori, in quo omnia collocauit, desinet admirari tantopere uoluptates. Quid obsecro boni habet ebrietas, immo quid non potius mali? quando omni è parte turpissima est. Quid usus Veneris, nimiaq; illa resolutio, quas afferre solet ægritudines? quas cœnæ regales atq; assiduæ? quid eneruata mollities, & langor deses atq; iners? ut facile in his mali plurimum sit, illic minimum boni, aut quicquid est certè quàm breue. Quos cruciatus afferũt lateram dolores? quæ tormenta admouet podagra? Quibus stimulis pungit capitis ad pulmones atq; ad pectus abscessus? Quid suppliciorum est in cruditate? Qui tortus in neruorum doloribus, atq; in urinæ difficultate pugiones? Nam langorem atq; desidiam muscarum, pulicumq; aculei tantopere turbant, ut ad eorum infelicitatem muscæ natæ uideantur. Quid igitur de ijs sentias, quorum tam expetita bona muscæ, pulices q; contaminant? Sed iam mortis genus uideamus, an quem mors ipsa non terret, terrere debeat mortis genus? Atqui in re militari, bellicis q; difficultatibus maior è maioribus periculis laus manat ac gloria. Nec uicisse imbecillum & fugacem hostem, sed strenuum, acriterq; resistentem, manusq; conserentem, hoc illud decus est, hæc uirilis illa, & homine digna, plausibilisq; commendatio. Vbi enim, aut quæ è re tanta esset fortitudinis commendatio, nisi tum malorum reliquorũ, tum mortis ipsius, quam optimus quisq; numerabit in bonis, tam fœda ac terribilis species offerretur? Ad eam igitur fortissimo animo, rerumq; omnium contemnentissimo eundum optimo cuiq; est. Qua contempta, & moriendi genus cõtemnatur necesse est. Iulianus moriens cum uideret qui aderant mortem suam ferre impatientius, uehementer eos increpasse legitur, quod humile esset, cœlo dijsq; conciliatum principem lugeri: quinetiam ijsdem adstantibus, cum Maximo & Prisco grauissimis philosophis de animorũ æternitate subtilius disputasse. Cumq; ipsum terrere genus soleat, aut propter proposítos cruciatus ante mortem, aut quod iacendum sit sub dio, alterum obduratissimo animo ferendum est, siquidem infracte ferenti omnia sunt grauiora: alterum omnino contemnendum, quando eorum, quæ post mortem corpori acci-

dunt, nihil ad mortuum pertineat. Regulus quo animo ultimos, & longos cruciatus sustinuit? qui ita uicerit, ut uix sensisse illos uideretur. Quàm generosa, et uirilis illa Laurētij uox: Verte, inquit, assum hoc est. Ipsi spectauimus annis superioribus Mauritium seruum, cum à Neapolitano prætore candenti forcipe concideretur (liberum enim hominem occiderat) trahereturq; per urbem ad maius supplicium, nullos unquam eiulatus misisse, non uultum mutasse, non statū corporis. Quin cum pectus, brachiaq; ad neruos, ossaq; ustilata & concisa essent, protento collo, ita os carnifici obtulit, ac si secū non ageretur. At nō sentiebat, quid ni, qui etiam ignito ferro cæderetur. Nec breuis erat dolor, sed diuturnior: nec ex una tantum corporis parte, sed simul è pluribus. Omnia tamen uicit animi obdurationc ac pertinacia. Eiusdem nationis seruus, cum domini mortem uindicasset, inter tormenta ridentis semper speciem gessit. Nobis pueris duo Asculani iuuenes iussu Ioānis Sforti æ, qui urbi præerat, in carcerem cōiecti, cum à custode carceris accepissent, mane se ad capitis supplicium educendos, Dij boni, quod exemplum posteris reliquere. Lyram sibi afferri rogauere, & cœnā quammaxime opiperā. Quibus impetratis, ubi summa cum uoluptate cœnassent, in cantu, choreis ac lusibus reliquam noctem exegere. Macti uirtute, qui nō è squalore & lachrymis, sed è cōuiuio ad mortem profecti estis. Quid duos Zenones cōmemorem? quorum alter quāquam conuictus, ipse tamen doloris uictor, nedum ut conscios delendæ Tyranni dis indicaret, Agrigentinos ipsos ad cōficiendum Phalarin inuitabat. Alter tanquam supplicijs expugnatus perinde ac cōscios indicare Clearcho uellet, aurem Tyranno mordicus arripuit. Quid Anaxarchum, Syracusanumq; Theodotum? è quibus hic omnibus modis excrutiatus, tandem uictum se malis simulans, à socijs consilij sui, in Thrasonem, qui Hieronymo maxime charus, fidusq; erat, atq; in insonteis quosdā alios auerit indiciū. Ille à Timocreonte rege captus, linguam in faciem eius expuit, dum post laceratum reliquum corpus, linguam quoq; excisurum se minitatur. Plena est exemplorū nostra, id est Christiana historia: nec duos licet, aut treis ex ea proferre, sed plurimos: nec sigillatim, sed gregatim: nec uiros tantū, sed mulieres, easq; non modò natu grandiores, uerumetiam puellas, quarum animi esse solent maximè imbecilli. Quibus exemplis confirmati, non mortem modò patienter ferendam, sed genera mortis contemnenda esse doceamur. Quid quod alij dū offirmatis animis cruciatus perferunt, & uitæ, & uoti compotes euasere? In quibus Aretaphila Cyrenaica, quæ in ueneno deprehensa, dum à Nicocrate Tyranno, à quo in matrimonium ducta erat, Phædimo priore marito per dolum occiso, omni tormentorum

genere

genere torquetur, præposita etiam quæstioni Caluia Socru, ita sibi constitit, ut absoluta deniq; per Leandrum generum suum Tyrānum intereme rit: quem Leandrum, cum idem ipse post fratris necem Tyrannidem occupasset, Anabilybis opera, quem pecunia corruperat, usa, popularibus suis occidendum præbuit, qui culeo insutum in mare proiecerunt. Itaq; supra muliebrem naturam offirmate ferendo, & uitæ suæ consuluit, & patriæ, quam in antiquam libertatem restituit. Puer Alexandro sacrificante, dum candentem carbonem acerra prolapsum, brachioq; exceptum non excutit: Mutius dum errantem dextram sponte in ignem iniicit, docere satis possunt, quantum in animis hominum firmitatis sit ac roboris, si constare ipsi nobis uelimus.

De cæcitate, & malis alijs corporis. Cap. VIII.

DE cæcitate oculorum, de manuum, pedumq; contractionibus, de surditate, de totius interdum corporis debilitate, de omni deniq; casu ferendo ubi calamitas, eadem ratio est. Vincenda est sensuum mollities, adhibendusq; in consilium animus: & ita in acie standum aduersum corporis mala, ut cum imperare animus debeat, ignauiter, effractéq; à corpore uinci, & tanquam in fugam uerti nullo modo patiamur. Nec mihi satis constanter egisse Iob ille uidetur, qui ubi corpus scabie peti sensit ac tabe, etiam in diem natalem inuectus legitur. Qui mihi non aliter egisse uidetur, quàm qui hostiles agrorum incursus, populationesq; fortiter ferunt: ubi uerò ad manus uentum est, deterriti præsentia, armis abiectis, aut fugiunt, aut manus hosti religandas porrigunt, quo tempore totis, ut aiunt, uiribus dimicandum esset. In singulari certamen ituri, armis se ualidioribus instruunt: & quia caput, pectusq; peti hostilius uident, eas parteis & obtegunt diligentius, & cautius etiã tuentur. Tunc in singulare certamen cum fortuna descenditur, cũ corpus ab ea uexatur, cætera exteriora sunt, itaq; tanq; agri populantur. Debilitauit, aut etiã abstulit lumen oculorum, aut casus aliquis, aut ægritudo: uidendũ ne animi lucem, ac rationis radios hebetet, uel extinguat. Contraxit neruos, aut membrum aliquod: id curandum nequa pars animæ nobilior, utilioráq; contrahatur dolore nimio, cuius morsus acuãtur eidem cedendo muliebriter. Idẽ quoq; faciendũ in alijs tum corporis, tũ externis malis. Qui ab hostibus oppugnantur, ubi fossas impleri, ubi quassari urbis muros uident, alias intus fossas faciũt, alios muros extruũt. Hoc idẽ nobis sequendũ est. Cõfecit ægritudo aliquã corporis partẽ, labefactauit fortuna rẽ familiarẽ: instruamus animũ patientia ad su-

ſtinendum, muniamus continentia ad repellendum, & ad peruincendum, pectus armemus fortitudine. Non deerunt illorum exempla, qui non tantũ ſimilia, uerum etiam maiora perpeſſi ſunt: nec priuati ſolum homines, & in ſcholis educati, ſed principes ciuitatum, ſed reges. Marius quo animo ſe cari paſſus eſt? Rex Alphonſius qua conſtantia uri? Ioannes, qui ei ſucceſſit Aragoniæ rex, tam ſine ullo penè ſenſu, candens chirurgi ferrum tulit, ut ſupra quàm oportebat ureretur. Sed hæc ſit medici culpa, illius certè conſtantia qua non laude atque admiratione digna eſt? Nicolaus Piciminus, quamuis contracto magna è parte corpore, non tamen minus prudenter, laborioſe, imperatorie bella etiam difficillima adminiſtrauit. Fridericus Vrbinãs tam æquo animo fert, altero ſe oculo captũ eſſe, ut interdum etiã in ſeipſum iocetur. Homerus utroq; etiam oculo captus, ita quidem mentis oculis uſus eſt, ut non modò Poëtis, uerum etiam Philoſophis, reliquis q; doctis hominibus lumen, & tanquam lucernam accenderit. Non detraxit C. Druſo autoritatem oculorum cæcitas, cuius domus, ut Cicero meminit, à conſultoribus quotidie complebatur. Non C. Aufidio aut Senatoris munus, aut ſcriptoris: quippe qui in Senatu ſententiam diceret, nec amicis deliberantibus deeſſet, & Græcam hiſtoriã ſcriberet. Nõ Democrito indagatricem illam rerum naturæ ſolertiam. Nam Diodorum Stoicum familiarem ſuum idem Cicero refert, multo etiam magis aſſiduè, quàm antè in philoſophia uerſatum, cum & fidibus Pythagoreorum more uteretur, & quod fieri poſſe uix uidebatur, geometriæ munus tueretur. In Appio, Metelloq; magni ciuis & egregij Senatoris dignitas etiam amplificata uidetur. Dij boni, quam audientiã Nicolaus Cæcus habebat, cum feſtis diebus Hetruſcis numeris, aut ſacras hiſtorias, aut annales rerum antiquarum è ſuggeſtu decantaret? Qui doctorum hominũ, qui Florentiæ permulti tũc erant, concurſus ad eum fiebat? Lippus Florentinus puer uidit, nunc adoleſcens, quanquam utroq; oculo captus, non minus tamen aſſiduè Rhetorum ac Philoſophorum auditoria frequentat. Mirum illi ſtudium rerum antiquarum, mira cura latini ſermonis, mira etiam in amicorum congreſſionibus iucunditas: & cum paupertate ſimul ac cæcitate laboret, licet adoleſcens, quæ ætas minime apta eſt patientiæ, utrunq; malũ ea æquitate fert, ut neutrum ſentire uideatur. Nec deſunt hac in parte magnorum uirorum exempla. Belliſarius ille toties dux ac uictor, tandẽ iuſſu Imperatoris cæcatus, & quidem ob inuidiam, quæ res eo duriorem efficere cæcitatem poterat, frequenti in uia tuguriolum ſibi ſtatuit, ubi uitam egit, uictum mendicans à prætereuntibus: cuius ea patientia fuit, ut non aliter queſtus fuerit, quàm ut diceret: Viator da obolum Belliſario, quem uirtus extulit, cæcauit

cauit inuidia. Gloriabatur Ennius, quod cum podager esset, tum bene poêtaretur. Matthæus Aquilanus, qui nuper obijt, licet pedibus & manibus captus, mirum est quantum Neapolitanis in studijs proficeret, Philosophiam, Theologiam, naturalcis res assiduè docens. Ad Cosmi Florentinæ amplitudinem non parum uidetur contulisse podagra. Nam cum se domi contineret, non solum Florentinæ res, sed penè Italiæ totius, quæ tunc in magnis erat belli ardoribus, ad eum deferebantur: cuius domus non priuati ciuis, sed curia potius iudicari poterat: cũ interea magnificentißima templa ædificanda curaret, & libros undiq; in bibliothecas suas congereret, non minore diligentia quàm sumptu. Vidimus Antonium Panhormitam multos annos tormina & urinæ difficultatem tam sedate ferre, ut etiam dißimulare uideri posset ægritudinem. Quocũq; te uerteris, præsidia adsunt, quæ pugnanti opem ferant. Quotus spectatus miles est, qui modò aliquid strenue egerit, cui non ab Imperatore periculosa, & aspera demandentur? Etenim quis patientiæ, constantiæq;, quis continentiæ ac fortitudini locus, si nunquam aduersa, nunquam difficilia oblata fuerint? Demetrium philosophũ dicere solitum legimus, nihil eo infœlicius, cui nihil unquam euenisset aduersi. Euadunt in bello tribuni duces q;, non in pace, arma ferendo, non comessando.

Impiger extremos currit mercator ad Indos «
Per mare pauperiem fugiens, per saxa, per ignes. «

Nos in ocio & plumis, si dijs placet, uirtutem assequemur? Quis bonus agricola, cui non fodiendo, arando, runcando concalluerint manus? Quis nisi per uigilias multas, multamq; abstinentiam factus est doctior? Abstinuit Venere, & uino qui pythia cantat. «

An existimandum est hominem ad hoc genitũ, ut desidia marceat, uentiletq; flabellum in umbra? Quod nisi ad res, magnas illas quidem, ac laborum & molestiarum plenas nati essemus, nunquam his animis, tamq; eximia corporis fabrica natura nos instruxisset. Equi laudantur, non qui ad præsepe saginati uix semistadij cursum ferunt, sed qui excursionibus assueti, multa passuum millia sine sudore indefatigati quotidie penè conficiunt. Quàm differt uenaticus ab aulico cane, quiq; in delitijs habeatur? ille nanq; pernicitate ac uiribus in cãpis emicat, atq; a uersus feras audax fertur: hic desidia piger ac tardus, ubi naribus aprum sensit, in fugam uersus ad uenatorem refugit. In surditate uerò quid nam est mali inquit Cicero, cuius integrum locum ponam: Erat surdaster M. Crassus, sed aliud « molestius, quod male audiebat, etiam si, ut mihi uidebatur? iniuria. Epicurei nostri Græcè fari nesciunt, nec Græci Latinè. Ergo hi in illorum, illi in «

» horum sermone surdi: omnesq; item nos in ijs linguis, quas non intelligi-
» mus, quæ sunt innumerabiles, surdi profectò sumus. At uocem citharœdi
» non audiunt: nec stridorem quidem serræ, cum acuitur: aut grunnitum,
» cum iugulatur sus: nec cum quiescere uolunt, fremitum murmurantis ma
» ris. Et si cantus eos fortè delectat, primum cogitare debent, antequam hi
» sunt inuenti multos beatos uixisse sapienteis. Deinde multo maiorem per
» cipi posse legendis his, quàm audiendis uoluptatem, tum ut paulò antè cæ
» cos ad aurium traducebamus uoluptatem, sic licet surdos ad oculorum.
» Et enim qui secum loqui poterit, sermonem alterius non requiret. Conge-
» rātur in unū omnia, ut idem oculis & auribus captus sit: prematur etiam
» doloribus acerrimis corporis, qui primū per se ipsi plerunq; cōficiunt ho
» minem: sin forte longinquitate producti, uehementius tamen torqueant, q̄
» ut causa sit, cur ferantur. Quid est tandem Dij boni, quod laboremus? por
» tus enim præstò est, quoniā mors ibidē et unde nihil sentiēdi receptaculū.

De orbitate toleranda. Cap. IX.

ORbitas quoq; uel in primis grauis uidetur, nam & soli esse nolumus, & cum naturalis etiam sit cupiditas procreandi, quibus tam multa indulseris, ac tantum studij, laboris q; contuleris, quos etiam senectutis tibi baculū promiseris, eorum amissorum desiderium ferre constanter, maioris est operæ. Cum autem & qui liberos nunquam suscepere, & qui susceptos extulere, orbi dicantur: illi unum sentire solitudinis dolorem uidentur. Hi uerò, quoniam quos charissimos habebant, eos amisere, tanto grauius uulnus accepere, quod parta, ac retenta diutius illa demum amittere, & difficilius est, & acerbius etiam angit. Quocirca te ipsum, ut consolari possis, respicere præsertim illos oportet, quibus cum longe melius actum esset, si nunquam liberos suscepissent. Nō uidisset Priamus tot suas, suorumq; calamitates ac funera. Sed fabulas omittamus. M. Antoninus is qui philosophus cognominatus est, nihil tulit in uita grauius, quàm Cōmodum filium. Augustus filias sua Carcinomata palàm appellabat, quas tandem cum sustinere non posset, ab oculis remotas relegauerit. Ioannes rex Aragoniæ penè regno pulsus est, ob Caroli filij ambitionem ac peruersa consilia. Ludouico Galliæ regi filius, is qui nunc Gallis imperat, tantæ formidini fuit, ut de eo in carcerem conijciendo consilium ceperit, quo cognito filius sibi fuga cōsuluerit. Francisci Phoscari Venetorum principis, quem sua ætas iure sapientem credidit, flagitiosus filius felicitatem infecit: quem sæpius tortum ob paricidij suspicionem, tandem in exilium ut

cijceret

eijceret, coactus est. Sed regias relinquamus. Quæ non dicam urbs, sed penè uicinia, non plureis domos liberorũ improbitatibus miserabiliter affectas habet? Alius parentes ueneno sustulit. Alius alea patriam rem absumpsit. Hic furtis, aut adulterijs, ille falsis obsignationibus, aut paricidijs (sunt autem infinita flagitiorum genera) non parentes modò, sed omnem cognationem dehonestauerit, ac pluribus modis solicitam habuerit? Optabat ille in quem tam multa dij immortales contulissent, Augustum dico, cœlebs uixisse, atq; sine natis mori. Quamobrem mala plurima, quibus pressi sunt qui liberos habent, consolari poterunt non habentem, quod se carere illis sentiant. Qui susceptos amisere, si quàm multa sint uitæ hominum mala, probe consideauerint, bene etiã cum illis actum iudicabunt, doloremq; temperabunt, nec tam suis incommodis angentur, quàm illorum sorte lætabuntur: & cum inuidentis sit, bonis alienis dolere, hoc se crimine liberabunt: nec tam seipsos amare ostendent, ut liberos non sua illorum gratia, sed proprijs commodis prosecuti uideantur. Atq; ut amandi sunt liberi, quod naturale est, sic quod naturale quoq; est mori, in hoc, ut cæteris in rebus, naturæ cedendum est. Vt nox diei, sic uitæ mors succedit. Non quicunq; flores uere in ramis nitescunt, ad fructũ perueniunt. Vt florum, sic hominum caduca, & fragilis est natura. Serius, aut ocyus ad imam properandum est sedem, ut ait Ouidius. Nihil aut tardum, aut immaturum quod naturale. Sed poterat diutius uiuere. Primum hoc ignoro. Quis ita exploratum hoc habet? Deinde quî scis an longior uita ad felicitatem magis quàm ad ærumnas, miseriamq; esset illi futura? Quo quis in portum citius applicat, eo celerius uota debet exoluere. Nauigationis quàm simillima est hominum uita. Nunquam cursus adeò secundus fuit, ut non prouentorum arbitrio uela intendenda essent. Sic uitæ nostræ quota pars est, quam ad arbitrium nostrum uiuamus? Quandiu quis in alto tenetur, sui iuris non est. Tunc esse liber incipit, cum in portum delatus est. Fortunæ ac miseriarum mancipium est uita. Libertatis initium mors uidetur, post quam nulla fortunæ dominatio, nullus laboribus ac miserijs locus relinquitur: in uiris præsertim bonis, quos maxima etiam præmia manere in cœlis, & Poëtæ, & Philosophi, & Theologi uno simul ore consentiunt. Nec nos ij sumus, qui animos unà cum corporibus interituros putemus: Qui tamen si nulli post mortem sunt, idem futurum est, quod antè quàm nasceremur erat. Quietis, silentij, ac cessationis plena omnia, ut si mors libertatis initiũ non sit, finis prorsus sit seruitutis ac miseriarũ. At mortuus est adolescẽs, nec potuit uitæ muneribus frui. Quæ sunt ista quæso munera? an languere? ægrotare? angi? premi? solicitari? nunq; quiescere?

nunquam in tuto consistere? Infinitas dolendi ac timendi causas sentire? ut qui immature mortuus dicitur, non tam bonis ereptus, quàm malis liberatus uideatur. At parentes illum suos sepelire, quàm à parentibus sepeliri decuit. Ecce ad propria rursus commoda questus tuos reuocas, & naturæ ipsi uis præscribere: bene cum illo actum est, noli beatitudini eius inuidere: qui si propterea commoueris, quod non & muri tibi cum eo contigit, lachrymas seda, & læto potius animo mortem expecta. Equi metæ proximi etiam alacriores feruntur. Poëtæ ultimos actus maiore quadam hilaritate exequuntur. Et quoniam ultima magis spectantur, ad illa sic te instituito, ut uideri possis nulla de re in uita magis, quàm de morte cogitasse. non potest ad mortem suam forti animo accedere, qui alienam tãtis lamentationibus prosequatur. Obierunt liberi, cognati, amici: cogitato idem te iter breui quoq; ingressurum. Dices ereptos esse. Nemo suum eripit, repetit natura quod suum est: qui si inuitus reddas, non illa inique tecum agere, sed tu ipse, qui debitũ nolis reddere, iniustus uideare. At solitudo te excruciat: qui scis an rectius uicturus sis hoc modo? quàm multas familias pessundedit frequentia? Quosdam etiam meliores sibi adoptasse, quàm genuisse filios satis constat. Non potest in solitudine uiuere, qui uirtutes familiareis habeat. Et q multos amat, is à multis ametur necesse est. Nec te ex aliena fortasse familia instituendus hæres solicitet. Horatius & Virgilius hæredem Augustum scripsere, Attalus rex populum Romanum. Meliorem neq; hic, neq; illi hæredem instituere potuere. Deniq; qui digniores hæredes, quàm dij immortales? Atque ut ad rem ipsam regrediamur, quod tempus facit, cuius proprium est dolores lenire, faciat sapientia. Ad naturæ necessitatem æquitas accedat animi, quæ onus ipsum faciet leuius, ferendo non modò patienter, sed illud etiã elato animo cõtemnendo: quando quidem eôdem cuncta spectant, ac stultitia summa sit, ut ait Cicero, frustra confici mœrore, cum intelligas nihil posse profici. Mirum etiã in modum exempla conferent. Aemilianus Scipio ijsdẽ ferè quibus patrem triũphantem diebus, funera duorum fratrum spectauit: & quanquam adolescens, tulit tamen æquissime. Scipioni Africano in exilio patientia sic comitata est, ut nuntiata fratris morte, quem alijs difficillimis in malis habuerat, animum retinuerit. Sex. Pompeius Cn. fratris ac sororis, Augustus generorum, nepotum, sororis, filiorum mortes constantissimo animo pertulere. M. Antonius in fraterna morte admirabilem præ se tulit animi magnitudinem. L. Sullam, quo minus aduersus hostem rem egregie gereret, mors filij non deterruit. Paulus in ipso penè triumpho duorum filiorum obitum ea constantia tulit, ut bene secum egisse deos immortaleis diceret,

quos

quos precatus esset, ut siquid populo Romano immineret aduersi, in domum suam auerterent. Quod quia præstitissent, gratias illis agere. Iulius Cæsar audita filiæ morte in Britania, die tertia imperatoria ad munera redijt. Bibulus audita morte duorum filiorum, ita seipsum uicit, ut die postero ad solita reipub. officia processerit. M. Aurelius Antoninus quinq; tantum diebus filium luxit, cum interim alios ipse consolaretur, atq; ad publica munera redijt. Q. Martius rex unico filio, & eo quidem magnæ spei amisso, ea magnitudine animi dolorem compressit, ut à rogo iuuenis statim curiam petierit, Senatũq; uocauerit. Horatio Puluillo ædem Iouis dedicanti, postemq; tenenti, cum filij mors nuntiaretur, idem uultus mansit, tantaq; animi firmitas, ut nec manum mouerit, nec faciem reflexerit. C. quoq; Cæsar Augustus, idem & Pontifex maximus, filiæ mortem pacatissime tulit, quam & pro rostris laudauit, collocato ante se illius corpore, ac tantũ uelamento interiecto, ne Pontificis oculi polluerentur. Differenti inter familiares Anaxagoræ de natura rerũ, nũtiata dicitur filij mors: atq; ubi paululum modò tacitus substitisset, conuersus ad illos, Sciebam, inquit, me genuisse mortalem. Pericles duobus filijs in paucissimis diebus orbatus, nihilo minus ijsdem diebus grauissime concionatus est, candidatusq; de patrio more caput coronatum habuit. Xenophon rem diuinam non intermisit, cum sacrificanti nuntiaretur filiũ apud Mantineam occubuisse. Quin ubi acerrime pugnantem cecidisse intellexisset, quã detraxerat capiti coronam reposuit, egitq; dijs gratias, qui talem sibi filium dedissent, qui pro patria non dubitasset occumbere. Dio in cubiculo cum amicis sedens, audito ingenti tumultu, clamoreq; domesticorum, ubi sciscitanti responsum est, è summo culmine prolapsum filiolum interisse, nullo doloris signo dato, iussit illum ad sepulturam à mulieribus ferri, atq; hoc dicto cœptum continuauit sermonem. Rex Antigonus morte Alcionis filij hactenus commotus est, ut diceret aliquanto quàm putasset serius illum occidisse: quippe quem propriæ salutis, paternorumq; præceptorum immemorem nosset. Hos igitur nobis proponamus oportet, quorum exemplis formati doceamur orbitatem non modò sedatè ac tranquillè ferre, sed mortem quoq; ipsam omnino contemnere. Quam ad rem mulierum exempla non minus conferent, atq; haud scio an magis etiam quàm uirorum, siquidem in imbecilliore sexu conspecta constantia plus etiam mouet. Cornelia post duodecim partus amissos, Tiberium & Caium cæsos atq; insepultos uidit. Sed quid hac eius uoce generosius? nam miseram eam ob talem, tantamq; iacturam prædicantibus matronis respondit: Nunquam me ego felicem non dicam, quæ Gracchos pepererim. Cornelia D. Drusi filium in

ipsis penatibus incerto autore occisum tulit quampacatissime. Rutilia ea, quæ Cottam filium in exilium secuta fuerat, cum reducem amisisset, eam firmitatem retinuit, ut post elatum funus, eius lachrymas nemo uiderit. Liuia quoq; generosissimi filij Drusi posito corpore finem etiam lachrymis suis posuit. An non rectius in extinctis filijs hæ tibi fecisse uidentur, quàm Artemisia illa in coniuge amisso? quæ diutius uiro superstes in perpetuo luctu atq; mœrore uixit, quo etiam confecta conticuit. Quæ ut maximè pia fuerit, & supra quàm dici potest coniugij memor, omnia tamen corrupit, dolori sese discruciandam tam summisse, molliter, effracte, abiecteq; præbendo. Sed quid te ad clarissimorum uirorum, ac nobilium matronarum exempla uocem? cum humiles mulierculæ, obscuriq; homuncio nes, suorũ obitus non modò fortissimis animis sustinuerint, sed dijs quoq; gratias egerint, quod matura illis morte consuluissent. Paucis antè annis fœmella Amatriciana, cum intellexisset filium nimis demisso animo ad suppliciũ trahi, filio occurrens sedare illum lachrymas, atq; abijcere metum iussit, cœlũ, ac solem ut respectaret subinde admonens: quod ille cum faceret, an, inquit, ignoras fili confestim te in arces illas emigraturum? ac uix momenti dolorem, perpetuam tibi & quietem, & uoluptatem pariturum? Eodem ex oppido Homullus, iuris tamen peritus, causam Romæ cũ diceret, de morte filij nuntio accepto, cõtinuauit causam eodẽ uultu, uoceq;: qua perorata, ad illos, qui aderant cõuersus: quæso, inquit, permittite me horam filio, qui diem obijt, indulgere: Ingressusq; prætorij cameram, post horam ad munus redijt. Quid aut huius constãtia, aut illius offirmatione maius? Quos imitati, sic quidem quibus mori contigit, gratulabimur tanquam aut beatis, aut humanis miserijs penitus uacuis, ut nos ad expectandam mortem, exilij & carceris huius finem instituamus: quo liberati, aut perpetuam tranquillitatem, aut saltem rerum omnium cessationem, & ut bonorum, sic malorum cunctorum priuationem simus adepturi. Illud uerò uehementer angere, ac mœrore conficere animum solet, si naufragio perijt, si hostili gladio cæsus interijt, si diutino morbo correptus inter dolores ac morborum cruciatus expirauit. Primum scire quæro cur naufragium, cur gladius horreatur? an fortasse quia mortem afferant? hoc illud est. Nam si damnum, si mortem non afferant, nequaquam timeantur. Quid igitur stultius, quàm cum mortis solatium inueneris, de illo, quod per se nec damnosum, nec odiosum est, dolere? Deinde quid te uiolentia cruciat, ex qua merces tanta parta sit? perpetua cessatio à laboribus, aut sempiterna tranquillitas. At credo si offenso pede lapidem excusseris, sub quo thesaurus sit absconsus, ex quo inuento dives efficiare,

non

non maledices offensioni, neq; illam ægre feres, quin bene tecum actum dices, etiam si unguem euulseris, si digitũ fregeris. Ad sanitatem per ignem, sectionem, & amarissimas potiones peruenitur, ad uictoriam per pericula & sanguinem. Messem, ac uindemiam, labor, & sudor plurimus antecedit. Hæc est humanæ uitæ conditio. Quid? quod etiam maximi uiri tum Græci, Latiniq;, tũ barbari permulti mortem sibi cõsciuere. In Cantabris, atq; apud illos populos, qui hodie Buscaini uocantur, montanæ mulierculæ, dum infantulis blandiuntur, dum feliciter illis optant: Nate, inquam, nate mi, transeat te tragula. His uerbis bene precãtur, si quidẽ graue apud eos opprobrium habetur in culcitra mori. Vnum autem consolari exemplum uel solum poterit, quod nunc refero. Acceperat rex Persarum Arpalum in conuiuio, cui filios epulandos, ut suam in illum iram euomeret, apposuerat. Inter cœnandum subinde quærebat, an concinna, an opipera conditura esset. Eo satiato, filiorum capitibus in mensam allatis percunctatus est, an comiter ab se fuisset acceptus: respondit Arpalus uultu quam maximè tranquillo, omnem apud regem cœnam iucundam esse. Viderat filios crudelissime cæsos, in frustra mutilatos, excoctos, in lancibus appositos, ab se comesos, oráq; illa, quæ toties se patrem appellassent, quæ ipse toties exosculatus esset, ante se tam fœde, tam miserabiliter constituta: & tamen non solum lachrymas tenuit, dolorem suppressit, gemitum coërcuit, sed placido uultu, comiq; sermone conuiuæ personam retinens, ac gratias agenti similis cœnam laudauit. Subijciam ex eodem etiam genere alterum. Traiecerat Camboses iratus simul atque ebrius Traëaspæ familiaris sui filium sagitta, atque aperto illius pectore iusserat inspici, an cor, quod petierat, fixum esset: cui cum infixam sagittam renunciassent, tunc ad patrem, qui adstabat conuersus, ecquid, inquit, certam tibi habere manum uideor? Ad quæ ille confestim nullo perturbationis signo dato, ne Apollinem quidem potuisse certius figere respondit. Vides ut maxime acerbam, ac nefariam filij mortem dissimulando præterijt? quid præterijt? qui adulando etiam risit. Nam quod ad morbi longinquitatem, & cruciatus attinet, sicuti præterita pericula nequicquam metuuntur, ita præteritis nostrorum cruciatibus frustra angimur. Quid enim manius, quàm de amici carcere tristem esse, ubi is se in libertatem uindicauerit? cũ gratulationis sit, non tristitiæ locus. Parta uictoria, nemo duces, nemo milites, ob perpessos labores, ærumnasq; miseratur: sed publicæ gratulationes, sed honores, triũphiq; apparãtur. Verùm nescio quomodo nimis imbecilli et leues in hoc sumus, doloriq; assentiẽtes. Moritur è nostris aliquis repentina morte: querimur quod non licuerit ultima il-

lum suis mandata dare, quod non inter fomenta, & medicas manus decesserit. At alium miseramur, quod diutius malis quassatus, & tanquam excruciatus doloribus nõ cesserit naturæ, sed expugnatus potius morbis concíderit. Illum, quod procul à charissimorum complexu in longinqua & ignota terra decubuerit. Contrà, hic nos affligit, quod in domo propria antè quàm moreretur tot suorum lachrymas ac gemitus uiderit, matrem deos incusantem audierit, uxorem quæ illi charissima erat, aspexerit, scindentem capillos, & pugnis pectus tundentem, & ne mariti mortem uideret, præmori cupientem, sororem, liberos, necessarios questibus cœlum implentes, omnes deniq; domus angulos plenos gemitus, lamentationis, planctus, ut hæc ipsa mortem faciant longe amariorem. Diem obijt alius siue filius, siue nepos, siue necessarius, siue notus, in tenera ætate: male habet nos, lacerat, uexatq; animum, quod fructum uitæ non attigerit, quod antè nos destituerit, quàm frui eo potuerimus, quod illam, quam nobis ob egregiam indolem promittebamus, spem frustratus abruperit. Rursus aliũ miserabiliter prosequimur, quod diutius uiuendo plurima aduersa tulerit, charissimorum funera uiderit, & ita ad uitæ metã peruenerit, ut interim in ipso cursu omnia referta difficultatibus, periculisq; expertus sit. Denique si pauper decessit, in egestate illum uixisse lamentamur: si diues, infelicem dicimus, quod à tanta opulentia abreptus fuerit: milleq; ipsi nobis uias facimus ad questus atque mœrores, tanta in animis hominum leuitas atque infractio inest.

De tolerandis iniurijs & contumelijs. Cap. X.

TAm uerò conuitia, iniuriæ, contumeliæ, impotenter dicta aut facta, eadem æquitate toleranda sunt. Quinetiam ridenda nonnunquam. Socrates in Xantippen tum aliâs, tum cum lotium eluceret, etiam dicto iocatus est. Idem puero cæsus hactenus questus est, ut diceret, iniquius cũ hominibus agi, quod nescirent quando galeati domo prodire deberent. Antoninus Pius domum homuncionis ingressus, percunctatusq; unde columellas quasdam porphyreticas sibi comparasset, quid audiuit princeps maximus, & patriæ pater optimus? Cum in domum alienã ueneris, & surdus & mutus esto. Quod dictum tantũ abfuit ut moleste tulerit, ut tanquam præceptum quoddam alijs seruandum tradiderit. M. Antoninus, qui Pio successit, ita oblitus dicitur iniuriarum Cassij, qui in Syria rebellauerat, ut & mortem eius grauaretur, & liberos post patris cædem summa humanitate prosequeretur. At filius Commodus, fœdissimus & uir & princeps, balnea-

balneatorem cõijci in ardentem fornacem iußit, quod lauaturus balneum tepidius inueniſſet. Quid hac impatiẽtia, immo impotentia tetrius? Idem Antoninus huius pater grauiſſimas tum aliorum, tum Fauſtinæ uxoris iniurias etiã diſſimulauit. Dictator Maximus, qua cõfirmatiõe tulit æquatã ſibi magiſtri equitum poteſtatem? Non ſuccenſuit Accio poëtæ Cæſar, quod ille ſibi non aſſurrexiſſet. Q. Valerium Catullum etiam in cœnam adhibuit condonata uenia carminũ in ſe ſcriptorum. Auguſtus cum multorum maledictis uexaretur, ſatis habuit reſpondere, quod in ciuitate libera, & linguas eſſe liberas oporteret. At quàm imbecille, quàm fracte Fidus Cornelius, qui lachrymas etiam tenere in Senatu nequijt, cum à Carbulone Struthiocamelus depilatus uocaretur. Quanto uirilius Epaminundas, qui nequaquam contumelioſe ſecum actum iudicauit, cum delatum ſibi uideret uiarum ſternendarum miniſterium, quanquam ſatis ſciret eſſe illud ſordidiſſimum. Alphonſus rex Neapolitanorum, admirabili diſſimulatione præterijt quorundam oblatrationes ac maledicta. Quinetiam illatas iniurias uindicare cum poſſet, obliuiſci maluit. Adrianus ſeruum, qui in ſe armatus irruiſſet, condonata uenia, curari iußit, quod eſſet furioſus. Cato petenti cuidam ueniam, à quo fuiſſet in balneo per imprudentiã percuſſus: At qui reſpondit, nunquã tu me, quod meminerim percußiſti. Quæ autem contumelioſior eſſe poteſt ultio, ſi ulciſci cupias, quàm iudicare aliquem indignum, de quo ulciſcare? Cum improbus quidam Ariſtidæ os ſputo inquinaſſet, riſit ipſe hominis improbitatem, ac ſatis habuit dicere magiſtratui, qui adſtabat, admonendum illum eſſe, ne poſt id, ſimile aliquid faceret. Atq; ut à quo Socrate cœpimus, in eo deſinamus, quis plura paſſus eſt unquam? Quem Comici etiam dicaciſſime proſciderint? omnia tamen Socrates riſit, quem ſecutus Antiſthenes, matrem barbaram obijcienti, & matrem deũm barbaram fuiſſe, (Idæa enim fuerat) reſpondit. Sed harum genere laudum Chriſtiani maximè omnium claruere, ſiue è Martyribus, ſiue è Confeſſoribus, ſiue ex ipſis Apoſtolis exempla quærantur. Nam ut Chriſtũ ad hoc uocemus, nec fas ducimus, cuius tamen unum illud dictum docere mortaleis ſatis potuit, q̃ eſſent hæc contẽnenda: Pater ignoſce illis, quid faciant, neſciunt. Nec uerò ſic tolerãda hæc uidentur, ut nõ aliquãdo ſint etiam uindicãda, ne improbitati ex impunitate addatur audacia, quo tempore illud uidendũ eſt, ne ira, dolore, impotẽtiá ue ſuperemur. Quænam tanti eſt animaduerſio, aut uindicta iſta, per quã deſerto officio ad turpia, flagitioſáq; impellare? Tedius Pollio Mancipia muræni obijciebat, quid hoc aliud eſt, quàm exuto homine beluam induere? Offendimur, inquit Seneca, ſi quis ſermonem noſtrum imitatur, ſi quis inceſſum, ſi quis "

uitium aliquod corporis aut linguæ exprimat, quasi notiora illa fiant alio imitante, q̃ nobis facientibus. Senectutem quidam inuiti audiunt, & canos & alia, ad quæ uoto peruenitur. Paupertatis maledictũ quosdã perculsit. Quæ sibi obiecit quisq; absondit. Itaq; materia petulantibus, & per contumeliã urbanis detrahitur, si ultro illam & prior occupes. Nemo risum præbuit, qui ex se cœpit. Vatiniũ hominem natum ad risum, & ad odium scurrã fuisse, & uenustũ, & dicacem, memoriæ proditũ est, in pedes suos ipse plurima dicebat, & in fauceis concisas. Sic inimicorũ, quos plureis habebat q̃ morbos, & in primis Ciceronis urbanitatem effugerat. Si hoc ille potuit duritia oris, qui aßiduis cõuitijs pudere dedidicerat, cur is nõ possit, qui studijs liberalibus, ac sapientiæ cultu ad aliquem profectũ peruenerit? Adijce, quod genus ultionis est, eripere ei, qui fecit factæ cõtumeliæ uoluptatem. Hæc Seneca prudenter, atq; ad rem. Quamobrem ut cætera omnia, quæ putãtur mala, sic & hæc, & alia generis eiusdem, aut patienter tolerãda sunt, aut despicienter etiã cõtemnenda, quãdoquidem nullum tam acerbũ inferri uulnus potest, cui æquus animus salubriter non medeatur, nec tam grauis morbus aut dolor accedere, quem si nõ statim sanare, pedetentim tamen progrediendo lenire, atq; ad sanitatẽ perducere queat.

HAec sunt domesticæ Fortitudinis munera, cuius præceptis confirmati, ingruenti fortunæ reluctemur. Cui licet multiplices sint artes ac nocendi rationes, ubiq; tamen armis his tecti fidenter resistemus, siue patriam, aliaq;, quæ externa dicuntur bona, eripere à nobis conabitur, aut etiam iam eripuit, siue corpus petierit, pro cuius corrumpendis bonis hostili nobiscum animo in certamen descenderit, cuius acutißima tela, ac micantis gladij aciem, clypeo fortitudinis muniti: sic retundemus, ut quod feriat, aut non habeat: aut si iam percusserit, non tamen uictrix insultare ceruicibus nostris queat, sed leuiore uulnere illato, quod in primo conflictu contingere solet, post acri pugna conserta, maioribus utribus repulsa cedat, defessaq;, ac uicta tandem uertatur in fugam. Quid? quod animi etiam bona, ne aut externa ui corrumpantur, aut etiã eripiantur, eiusdẽ fortitudinis armis ac præsidijs tuti prohibebimus. Neq; enim torquebimur inuidia, cõficiemurq; liuore, ubi in exigua re nostra, quos minime fortasse deceat, bonis plurimis abũdare uiderimus: neq; superbia efferemur, ubi omnia nobis secunda, atq; è sententia cesserint. Nõ rapiet nos cupiditas, nõ pessundabit ambitio, nõ deniq; à uia, rectoq; detorquebit auaritia, pestis degenerantiũ animorũ, ut nõ alibi siue in prosperis aut aduersis rebus externis, siue in malis corporis pferendis, aut in bonis animi cõseruãdis, maius hoies præsidiũ, q̃ in fortitudine collocatũ habeãt.

FINIS.

IOANNIS IOVIANI PONTANI, AD ALPHONSUM Calabriæ Ducem, de Principe Liber.

VBLIVS CORNELIVS SCIPIO, Dux Alphonse, cui post ex uirtute Africano fuit cognomen, cũ sibi ædilitatem petenti, Tribunos plebis uideret obsistere, quod nondum ad petendum legitima ætas esset, Satis, inquit, annorum habeo, si me Quirites habilem facere uolunt. Fretus enim uirtutibus suis, quanq; adolescens, & ante tempus, magistratum tamen petere à populo non dubitauit. Te autem uix dum annos pubertatis egressum, nec id petentem, pater uicarium regni creauit, decreuitq; proiunciam Calabriam, uidelicet nõ annis, aut ætati hæc tribuens tuæ, sed uirtutibus, quarum tanta apud omnes sit expectatio, ut cunctorum & populorum, & procerum regni oculos in te unum conuerteris. Et Scipio quidem cum se gessit in ædilitate, ut Quirites postea non pœnituerit, tanto fauore ad ferenda suffragia in tribus suas discurrisse. Te autem decet anniti, ut & patris iudicium, & expectationem de te omnium exuperes, quod facile quidem præstabis, si tibi ipse non defueris. Non deeris autem tibi, si recta præcipientibus, si honesta monentibus obtemperaueris. Si & ij, quibus præpositus es, & cæteri omnes, iustitiam, pietatẽ, liberalitatẽ, clementiã in te sitas esse intellexerint. Nihil enim ad cõciliandos subiectorũ animos tã ualet, q̃ iustitiæ, ac diuini cultus opinio. Prudẽter igitur Maro. Phlegiam illum suum inducit, iustitiam, religionemq; collaudantem his uerbis: Discite iustitiam moniti, & non temnere diuos.

Iustitia enim in quo fuerit, eius imperium æquo omnes animo patiuntur, illiusq; moderationi sese etiam sponte subijciunt, quod de Cyro illo legimus: quem non iustitiæ solum, sed omnium etiam regiarum uirtutum exemplum fuisse creditum est. Quantũ autem ad popularem comparandam beneuolentiam religionis ualeat opinio, docuit Macedo Alexander, qui etiam superstitionem laudare solitus est, tanquam per eam in plebis animos rectores ipsi illaberentur. Qua uirtute & Cyrus hic, de quo dixi, & Camillus & Africanus, & præstantissimi quiq; uiri excelluerunt, & Auus tuus Alphonsus omnes ætatis suæ, multorumq; ante seculorum re-

ges superauit, quem sacra stata, ritusq; Christianos, ac solennes cærimonias tanto cultu obseruasse certum est, ut ne ab ipsis etiam sacrosanctis Pontificibus in hoc uinceretur.

QVI imperare cupiunt, duo sibi proponere in primis debent: Vnum ut liberales sint, Alterũ ut clementes. Princeps enim, qui liberalitatẽ exercuerit, ex hostibus amicos, ex alienis suos, ex infidis fidos faciet. Peregrinos etiã, & in extremis terris agentes, ad sese amandũ alliciet. Clementiã in quo esse senserimus, illũ omnes admiramur, colimus, pro deo habemus. Vtraq; autem princeps Deo maximè similis efficitur. Cuius proprium est benefacere omnibus, parcere delinquentibus. Fugienda autem omnino est adulatio. Aureis enim adulãtibus qui præbeat, is omnino suus esse desinet, ex aliorũ assentationibus, quàm ex sua cõscientia, seq; suaq; ipse metiens. Ambitionem quoq;, ut quæ multorum ac magnorum malorum altrix & parens sit, ab aula tua electã exterminabis, de qua idem sentio, quod Thomãs Pontanus, gentilis meus, uir & doctrina, & multarum rerum usu clarus, quem dicere solitum accepi, Vrbium regnorumque pestem esse ambitionem. Rectè imperator Romanus Alexander, quendam ex ijs, qui popularem auram tanto studio captabat, ut in ea bonorum fines poneret, palo affigi iussit: excitatoq; mox igni ex materia minime arida, faucibus fumo conclusis extingui, affirmans iure illum fumo perire, quod fumum & uendere, & emere solitus esset. Princeps qui sese hominem esse meminerit, nunquã superbia efferetur, æquabilitatem sectabitur, & cum omnia maximè è sententia cedere sibi uidebit, tum maximè credet præesse rebus humanis Deum, cui superbia ipsa mirum in modum displiceat. Quæ promittas & cui etiã promittas uideto. Non modò autem facultatum ac meritorum, sed etiam temporum atq; ingeniorũ habenda est ratio. In quo & alia multa considerãda sunt, & illud maximè, quo nihil turpius sit, quàm fidem non seruare: cuius tanta uis est, ut etiam hosti, si data sit, seruare tamen eam oporteat. Et cum sit fides, ut ab antiquis definitur, dictorum, conuentorum ue constantia & ueritas, nihil antiquius ueritate ipsa principi esse debere. declarat id quod à maioribus nostris sapientissime institutum est, ut liber Euangeliorum, quo diuina continetur ueritas, diebus singulis osculandus Principi offeratur, cum in re diuina adest, ut ex eo colendæ ueritatis admonitus, meminerit studiosissimum se eius esse debere.

In primis autem studere oportet, ut qui te adeunt, facilem esse intelligant. Nihil enim tam alienũ est à principe, nec quod aliorum in se odium tantopere concitet, quàm asperitas, & ea, quæ morositas dicitur. Contrà uerò in omni uita maxime laudatur comitas grauitate temperata. Auus

tuus

tuus hac una re potißimum beneuolentiam hominum ſibi cõciliabat, quod neminem patiebatur triſtem à ſe abire, illudq; Titi frequens in ore habebat, Non oportere quenquam à ſermone principis triſtem diſcedere.

Qui temperantem te ſenſerit, turpia nunquam petere audebit. O te fortunatum Marce Cato, inquit Cicero, à quo rem improbam petere nemo audeat. Tũ profectò principatu iſto dignus iudicaberis, & boni regis ſpem pollicebere, cum improbos infectaberis, oderis intemperantes, reijcies mendaces. Admonitores quoq; uoluptatum, ut peſtem pernitioſißimam fugito, ſunt enim animi quamuis bene inſtituti cõquinatores. Quibus qui delectetur, impoſsibile eſt, illum ſeruare aliquem uitæ modum. Huius erit impudica puericia, adoleſcentia effœminata, ſenectus infamis. Habebat Nero Claudius plurimos uoluptatum conquiſitores, quem tamen ipſe extitum uitæ habuit? quem & alij multi, ac ferè omnes ab eo non diſſimiles.

Ambigam quid fuerit in Scipione laudabilius, fortitudone in bellis gerendis, an in omni uita continentia. Altera enim bis, aut ter hoſtem ſuperauit, altera ſeipſum ſemper, quod eo fuit admirabilius, quod plurimi inuenti ſunt, & inueniuntur quotidie, qui hoſtem uicerint, rariſſimi qui ſeſe, præſertim cum uictoria inſolentes, intemperatosq; efficiat.

Qui alijs præeſt, omnino uacuus eſſe debet affectibus. Ira namq; rectũ quod ſit cernere minime patitur, odiũ ad iniqua impellit, Amor iudicium impedit, trahit ad uim inferendam libido, ſtimulat ad uindictam dolor, inuidia præcipitem agit.

Maximè autem hominis eſt, & eius præſertim hominis, qui principatum gerat, præſenti animo in aduerſis uti, nec aduerſanti fortunæ ſuccumbere. Ferdinandus pater in initio regni, cum multorum ſimul procerum ac populorum, nonnunquam etiam integrarum prouinciarũ ad Ioannem Andegauienſem defectiones nunciarentur, nunquam mutauit uultum, nedum ut animo conſternaretur. In ipſos defectores nullo unquam contumelioſo dicto uſus. Nuntiata rebellione magni cuiuſdam uiri, quem honoris cauſa nõ nomino, tametſi famæ ſuæ minime ipſe pepercerit, hactenus commotus eſt, ut diceret dolere ſe, quòd talis uir & è tanta familia ortus, ſeq;, maioribusq; ſuis indignum feciſſet. Cæterum Chriſto gratias agere, quòd ne minimam quidem ipſe tanti patrandi facinoris cauſam illi præbuiſſet. Quid illud, non ne inuicti eſt, & ex aduerſis etiam uireis reſumentis animi? Accepta Sarnenſi clade, cum præter pauca admodum oppida uniuerſum regnum ab rege deſciuiſſet, conueniſſentq; Ennecus Gcuara, Comes Arianenſis, et honoratus Fundanus, habendi Senatus gratia in extremis, & propè deſperatis rebus. Ferdinandus frequenti Senatu adeò magnifice

de rebus suis locutus est, ut non modò illorum animos confirmauerit, sed uel affirmauerit, breui se hostem pulsurum, traditurumq; liberis suis regnum multo stabilius, quàm sibi fuisset à patre relictũ. Illud etiam in aduersis confirmare maxime nos debet, quod ad summa non nisi maximis cum laboribus & periculis peruenitur. Ad hæc quotus est, qui aut patre, aut præceptore, aut domino ita facili & leni uti cupiat, ut obiurgari se ab
» illo nunquam uelit? Sapienter igitur dictum est. Quos deus amat, cor-
» rigit, & castigat. Quapropter tenere hoc oportet, quod rerum humanarum & imbecillitatis nostræ moderator & rector Deus, hoc maxime modo temeritati hominum consulat. Multos enim (quod quotidie etiam uidemus) secunda fortuna præcipites egit, cũ quibus quanto melius actum esset, si non plenis semper uelis, sed aduerso interim uento delati essent. Quid? quod non raro uidemus aduersas res magnorum præbuisse causas bonorum. Alphonsus, de quo dixi, & sæpius dicam, nauali prælio superatus, à Genuense capitur, tanquam regno Neapolitano, quod postea contigit, ex captiuitate potiturus, ac nisi uictus prius, non esset tandem victor futurus. Adde quod nescio quo pacto parta, ac retenta cum labore magis nos delectant, carioraq; multo habemus, quàm si aut casu aliquo oblata essent, aut si curam eorum nullam habere nos oporteret.

Secundæ quoq; res sunt tanquã speculũ quoddam nostri, quæ ut de magistratu dicere solemus, qualis quisq; sit, apertißime ostendunt. Quamobrem tum maximè seruanda erit continentia, cum quicquid libuerit, licuerit. Cohibendus erit animus ne efferatur, ne insolescat, ne obliuiscatur suiipsius, atq; ita instituendus, ut sẽ libertate in seruitutum, è diuitijs in paupertatem, & ex alto atq; illustri loco in infima, obscuraq; deijci aliquando cogitet. Bellerophontes, ut est in fabulis, cum equo illo alato ferretur, & sublimem teneret aëra, præceps excussus est, quo casu, ut est in uetere uersu, miser ac mœrẽs terris errauit alienis: quod euenire sæpißime ijs solet, qui secundis rebus inflati, superbe nimis, & intemperanter agunt. Beatum illum Plato dicit, & Cicero refert, cui etiam in senectute contigerit, ut sapientiam, uerasq; opiniones assequi posßit. Præclare quidem, sed ut in senectute ualeamus assequi, iacienda sunt fundamenta ab adolescentia, quibus bene iactis, tanquam in domo bene ædificata, non est uerendum ut corruamus. Optima autem fundamenta sunt adolescẽtis, ad sapientiam assequendam, si cum sapiens id ætatis esse non posßit propter teneritatem, atque insciti am, qua nec uidere, nec agere res optimas ualet, quod certè potest, eorum, qui habentur sapientes consuetudine delectetur, quo de genere est illud eiusdem Ciceronis, cum ait, Ita se à patre deductum ad Scæuolam

uolam ſumpta uirili toga, ut quoad poſſet & liceret, à ſenis latere nunquam diſcederet. Primum enim eſt, ut colere ſapientes aſſueſcat. Secundum, ut illorum dictis aureis libenter adhibeat. Tertium, ut eorum ſe quammaxime ſimilem eſſe uelit: quorum non modò facta, ſed etiam dicta imitari contendat. Ex quibus principijs uſus, deinde progreſſionibus, ad quam contendit, ſapientiam uictor conſequetur.

Delegit pater tuus tum uiros primarios, tum in omni genere laudis probatos homines, quorum conſilijs, & admonitionibus formarere: non quod ipſe per te tibi non ſufficias, ſed quod nouellæ ſolent arbores, ut ijs tanquam adminiculis quibuſdam innitare. Hi tibi de rebus grauioribus diſſerentes audiendi ſunt, nõ minus q̃ ipſi philoſophi. Quibus enim ad res gerendas melioribus uti potes magiſtris, q̃ ijs, qui multa & magna geſſerint? Auus tuus Alphonſus (ne à domeſticis recedam exemplis) Antonio Poëtæ incredibili quadam uoluptate operam dabat, aliquid ex priſcorum annalibus referenti. Quinetiam ueterum ab eo ſcriptorũ lectiones ſingulis diebus audiebat, ac licet multis, magnisq; interim grauaretur curis, nunquam tamen paſſus eſt horam libro dictam à negocijs auferri. Mirum eſt enim quantũ ualeat ad optimam uitæ inſtitutionem aſsidua & diligens lectio. Nam ſi, ut Scipionem dicere de ſe ſolitum ſcribit Criſpus, maiorum imagines mirum in modum intuentes, ad uirtutem excitãt: quanto magis illorũ dicta, factaq; imitatione digna, ſæpius animo repetita, & ante oculos poſita cõmouere debeant. Auus nunquam ſine libris in expeditionem proficiſcitus, tentorium, in quo aſſeruabantur, iuxta ſe poni iubebat. Cumq; nullas Fabiorum, Marcellorum, Scipionum, Alexandrorũ, Cæſarum haberet imagines alias, quas intueretur, libros inſpiciebat, quibus geſta ab illis cõtinerentur, cuius te nomen referentem, hoc eius exemplum, ut alia multa, imitari maxime oportet, ut enim Auo turpe non eſſet uinci à Nepote in literis, ſic Nepotem te gloriæ eius deeſſe turpe ſit & dedecoroſum.

Neq; illis aſſentiendum eſt, qui literas accuſant, qui ſi propterea contemnendas ducunt, quod diſcendæ nõ ſint, tanquam non neceſſariæ, neſcio quid ſit, quod ipſi diſcendum putent. Quid eſt enim per Chriſtum tam neceſſarium q̃ multa ſcire, atq; ea tum in cognitione naturæ, & rerum occultarum, tum in memoria rerum præteritarum, & clarorũ uirorum exemplis poſita? niſi ſi quid honeſtum, quid turpe, quid bonum, quid malum, quid expetendum: contrà quid fugiendum, quid ægrotantibus iucundum, quid ualentibus noxium ſit, ſcire ipſi nõ putent neceſſariũ: qua uerò ratione lautius conuiuium paretur, ſcire ſolum putent eſſe neceſſariũ. Sin fortaſſe quod ſint indignæ homine, ij fallũtur omnino, & quod dici ſolet, tota

errant uia. Quid enim homine dignius, quàm inter cæteros excellentem esse? Excellere autem doctrina præditos, uel ex eo iudicari potest, quod in maximis gerendis rebus, consilijsq; capiendis, primum semper locum ij tenent, qui docti habentur. Neq; enim pueros statim grammaticis esse tradendos, à quibus erudiantur, consentirent omnes, si literæ indignæ illis futuræ essent postquam uiri peruasissent. Sed sunt quidam, qui ut ignorantiam suam, de qua etiam gloriari audent, defendant, ipsi de literis, literatisq; hominibus male sentiant, malo ocio, & langori dediti. Licet autem non omnes, qui inter doctos numerantur, nota careant, uitium tamen non ad literas, sed ad ipsorum ingenia referendum, quanq; literæ ipsæ propter celebritatem conspectius illud efficiant. Sed & hoc necesse est, ut & ipsi fateantur. Ex ijs etiam, quos idiotas uulgus appellat, quiq; literas nesciant, plurimos esse teterrimorũ uitiorum maculis respersos, inquinatosq;, qui quid aut alijs ut careant, illo certè non carent, quod indocti ignorantesq; sunt, quo esse contemptius, aut homine indignius potest? Vrbe perterrita, & quid consilij caperet incerta metu Catilinæ, cõiuratorumq; aliorum, plebis, patrumq; cõmuni consensu maturatum est ad consulatum demandandum M. Tul. Ciceroni, quanquam nouo homini, & inquilino, primarijs ciuitatis uiris præteritis: uidelicet non Arpinum, aut maiorum imagines, tantam ei expectationem comparauerant, sed insignes literarum tituli, et adducta è Rhetorum scholis in forum, Senatumq; eloquentia.

Mortuo Nicolao quinto Pontifice Maximo, quod de Marino Tomacello, qui per id tempus Romæ agebat, audiui, cum ei succesisset Calistus, timereturq; ne à Iacobo Picinino bellum moueretur, atq; ad eum accesisset magnus quidam uir, nouo tamen quod immineret bello perterritus, non esse, inquit, quod Picininum uereretur. Habere enim ecclesiam Christi tria millia & amplius literatorũ hominũ, quorũ consilijs, sapientiaq; omnes omnium simul Europæ ducũ conatus facile reprimi atq; cõtundi possent.

Sed non sit mihi longius nunc cum his certamen. Neq; enim literæ patrocinio meo indigent, apud te præsertim, locus hic tantum attingendus fuit, non explicandæ laudes earum, in quibus connumerandis finem facio, ne illas laudans uidear de meis studijs aliquid prædicare. Illud tamen nullo modo præterierim, quod uicto, captoq; Antonio Caldora, Auus tuus, cum exercitu in Pelignos profectus, cum peruenisset in locum, unde Sulmo poterat despici, percuntatus, an ea, ut ferretur, Ouidij esset patria, & qui aderant affirmassent, urbem salutauit, gratiasq; genio loci egit, in quo tantus olim poëta genitus esset, de cuius laudibus cum non pauca disseruisset, tandem famæ eius magnitudine commotus, Ego, inquit, huic regioni, quæ

non

non parua regni Neapolitani, nec cõtemnenda pars est, libenter cesserim, si temporibus meis datum esset hunc poëtam ut haberent, quem mortuum pluris ipse faciam, quàm omnis Aprutij dominatum. Et quoniam non semper agendis negotijs occupati esse possumus, & à libris secedendum est aliquando, faciendæq; sunt intermissiones, ac quærenda tum animi, tum corporis laxamenta, uidere oportet, ut cessatio omnis carcat ignauia, ne cum relaxari quærimus, desidiosi effœminatiq; efficiamur, eritq; otium, ut sine negotio sic absq; segnitia. Nam ut agrũ quamuis uberi sit solo, prudens tamen agricola cessare patitur, qui tamen si diutius ceßet, sentibus fruticibusq; obsitus squalet: sic ubi animũ otio torpere nimio patiemur, efficietur ut iure illa in nos dicantur: Pluma Sardanapali, Epicuri de grege porcum, & si qua dici, aut fingi possunt indigniora opprobria. In hac cessatione dandus erit locus aliquis iocis, facetijsq;, quibus animus recreetur. Quodq; ait Laberius, facundum comitem in uia pro uehiculo esse, ad istam, quam dico, cessationem transferendum. Adhibendi sunt etiam musici, qui tum cantu, tum chordis oblectent animum, & curas permulceãt: dandum quoq; aliquid histrionibus. Auus tuus meridianis horis, arcu se cum iuuenibus exercebat, Augustus pila & folliculo. Venatio quoq; & au cupiũ, corpus, animumq; maximè reficiunt. Pater tuus istud ætatis equis operam dabat. Cyrus apud Astyagem auum puer equum agere, & conclusas horto feras iaculo ferire doctus, post quam adoleuit, aut aprum aut leonem in syluis petebat. Itaq; non iniuria apud Maronem præcipue laudi datur Pico, quod esset equũm domitor, debellatorq; ferarum.

Omnium autem primum studere oportet, ut ab ijs potißimum amere, quibus corporis, ac rerum familiarium curam permiseris, quod faciens uiues securior, & amor iste cũ inter familiareis altius egerit radices, latius postea euagatus: nõ modò inter populares, subiectosq;, sed externos quoque diffundetur. Quem enim quisq; amat, cum si fieri possit, uiuere perpetuo expetit, nulliq; minus exercitu opus est: quanquam haud scio an ulli maiores sint copiæ quàm ei, qui plurimum ametur. Iure igitur uideri potest dictum, quod Thomas Pontanus libenter usurpabat, Amorem nunq; fecisse stipendiũ. Illud etiam eiusdem est non minus prudens. Amorem inermem quidem incedere, dormire tamen loricatum. Ad conseruandum autem, & magis indies agendum familiarium, & eorum, quos intimos habeas, amorẽ, illud maxime ualet, ut amari se abs te intelligant. Vetus enim est, & prudens, Si uis amari, ama. Quod ex eo potißimum iudicabunt, si secundis rebus suis senserint te lætari, dolere plurimum aduersis. Deuinciet autem illorum animos, ac in primis fidos faciet liberalitas gratitudini

coniuncta, quæ in principibus modum non potest excedere, quanquam nec semper, nec cũ omnibus eadem sit lex tenenda, ne dum assuescunt quotidie accipere, si retrahere aliquando manum necessitas coëgerit, aut honesta ratio suaserit, mutent animum, & tanquam iniuriam aliquam acceperint, quærant quo nam modo ualeant ulcisci. Multum etiam conferet humanitas, qua uirtute cum excelleas, necesse est, non modò ut ab intimis tuis amere multum, sed à cæteris omnibus. Cyrus hic, quem imitari te maximè cupio, qua tempestate ob inopiam liberalitate uti minime poterat, beneuolentiã suorũ humanitate conabatur assequi. Quippe quibus etiam in faciundo opere adiutor adesset, ac laborum socius. Nam postquã regno Assyriæ potitus est, nullum in eos liberalitatis genus exercere prætermisit. Cũ non pecuniã, sed amicos, quibus ipse plurimũ cõtulisset diuitiarum, suos esse thesauros duceret. Quanq̃ non modò familiareis, & amicos, sed è subiectis uniuscuiq; adeò lætaretur copia rerũ abundare, ut boni regis propriũ officium, quin & opus esse diceret, etiã ciuitates beatas efficere.

Non tam autem studendum est, ut liberalis habeare, atque humanus, quàm cauendum ab ijs uitijs, quæ his uirtutibus dicuntur contraria. Non sentient te auidum alieni, neq; inhiantem ijs, quæ ipsi in delitijs, & caramodum habeant. Dominum enim cupidum necesse est rapacem fieri, iure, iniuriaq; uim inferentem, ut cupito potiatur. Hinc proscriptiones, exilia, cruciatus, cædes, hinc etiam postea contigit, uere illud dici,

» Ad generum cereris sine cæde & uulnere pauci
» Descendunt reges & sicca morte tyranni.

Ad hæc quid magis alienum à regibus, aut ipsorum securitati minus conducens, quàm quod cum ipsi præbere se cæteris debeant humanitatis exemplum, difficiles & superbos agant? Inhumanitas enim mater est odij ut superbia crudelitatis, malus utraq; & uitæ, & principatus custos. Me puero Angelotus Cardinalis, quod asperiorem se, & nimis etiam tenacem erga suos præberet, à famulo, quem cubiculi curam habere iusserat, iugulatus est. Quid Tyrãnis cueniet, quando ij, qui sacrosancti habentur, hunc exitum uitæ non euadunt? quem cum semper timeant, quibus eos necesse est curis angi, & tanquam adhibitis tormentis cruciari noctes q;, dies q;? Tradunt Massanissam, cuius olim in Africa late patens fuit imperium, cum ne filijs quidem fideret, corporis custodiam commisisse canibus, quos multos & feroces alebat. Quàm hic securus uixerit, ex hoc uno plane iudicari potest, quod canibus, quàm filijs plus fidei haberet. Quo ut non securiores, sic non minus infelices uixerunt Pheræus Alexander, & Syracusanus Dionysius, quorum alter ad Theben uxorem, quam perdite etiam

amabat

amabat, cum introire uellet, barbarum quendam, & eum notis compunctum threicijs, ut Cicero refert, stricto gladio iubebat anteire, præmittebatq; de stipatoribus suis, qui muliebres arculas perscrutarentur, & ne quod in uestimentis telum occultaretur, exquirerẽt. Alter uerò cum duas haberet uxores, Aristomaden & Dorida, neutrius unquam complexum petijsse dicitur, nisi uestibus prius excussis. In cubiculum quoq;, quod lata cinxerat fossa, ligneo ponte sese recipiebat. Quin etiam filias, à quibus antè tondebatur, ubi adultas uidit, ueritus cultrum illis committere, candente carbone capillum sibi aduri faciebat.

Vetus etiam sententia est, nec autoritate carens, nec euentu, alienã uirtutem regibus semper esse formidolosam. Quibus si tanta esset cura uirtutis honestandæ, quantis præmijs minus bonos interdum prosequuntur, profectò regum res quietius haberent, nec misceri eas cerneremus, aut regna ipsa pulsis iustis dominis ad ignotos non raro transferri. Quamobrem quoniam regni Neapolitani & ampli, & opulenti successio ad te pertinet, hortor, ac moneo, uti paterna, auitaq; imitatus uestigia, eum te à puero instituas, ut probatissimos quosq; & uirtute præditos complecti assuescas. Est autem uirtutis ea natura, ut in quo sit, latere diu non possit. Sedebat aliquãdo Antonius Panhormita de lectione fessus in uestibulo Pliniani sui, quæ uilla est haud procul Neapoli in litore Resinati. Cumq; inter eos, qui aderant, esset de uirtute quæstio, dixissetq; Antonius splendidissimum eius lumen esse, præteriens uillicus, nescio quàm inquit, uirtus ista, quam dicis, splendeat Antoni, Sed certè scio me diutius illius contemplandæ desiderio captum intueri eam nunquã potuisse. Ad quæ surridens Antonius, Tu quidem bone uir de asello, quem per imprudentiã amissum nondum inuenisti, dicere bellissime poteras. Sed dic quæso, quid putes esse in orbe splendidissimum? Solem, inquit ille. Atqui solem cæci non uident, non uident respondit, quod ij sint oculis capti. Multo ergò splendidior est uirtus, quam etiam cæci apertissime uideant.

Prima igitur spes, quam polliceri de te populis debes (quod quidem facis) illa sit, ut delectari te præstantissimorum hominum consuetudine intelligant, quod cernentes sperabunt futurum te eum, in quo sint reposita uirtutibus præmia, quam tui expectationem magis magisq; indies & concitabis, & augebis, siquo maiorem quis uirtutis opinionem præbuerit, hoc illum in honore maiore haberi abs te cognouerint. Quorũ hominum etsi exiguus est numerus (uirtus enim, ut cætera bona, rara est.) Idem tamen circa uirtutem contingit, quod circa bonarum artium quanq; uidemus solere contingere. Vt enim si aut poëticæ, aut physicæ sit honor pro-

positus, magnus erit illorum numerus, qui clarere in eis studeant, eodem modo plurimi ut uirtutem assequantur, contendent, si præmia quoq; quæ uirtuti debentur, unà se consecuturos sperauerint. Laurentius Valla, cum ab eo quæsisset Nicolaus Quintus Pontifex Maximus, cur senex iam & in latinis literis consumatus, tanto studio Græcas disceret, Vt duplicem, inquit, abs te Pontifex mercedem accipiam.

Et quoniam fortuna principum in edito & prælustri sita est loco, præbetq; sese spectandam omnibus, studendum est, ut dicta, factaq; tua omnia eiusmodi sint, quæ non modò laudem tibi, atq; autoritatem pariant, sed & familiareis, & populareis ipsos ad uirtutem excitent. Ad quam nulla eos res magis excitabit, quàm spectata ipsis uirtus tua, & mores quam probatissimi. Prudentissime igitur Claudianus, componitur orbis regis ad exemplar. Quid illud, Nonne prouerbij locum tenet? Dominus qualis sit familiam ostendere.

Maximè autem opinionem tum subiectorum, tum cæterorum hominum conciliabit ea, quæ nunc à quibusdam etiam non indoctis uiris, quamuis parum proprie maiestas uocatur. Sed non sit mihi de uerbo controuersia, uulgus in hoc sequar, in quo ueniam mihi dari à te postulo. Est autem ea principũ propria, comparaturq; arte, & diligentia multa, habetq; ortum à natura. Primum igitur oportet teipsum ut cognoscas, intelligasq; te gerere principis personam, quod intelligens in omnibus tum dictis, tum factis grauitatem seruabis, atq; constantiam. Cumq; omnis tum consultatio, tum actio sit de consilijs capiendis, aut de rebus publicis aut priuatis, in capiendis consilijs oportet multa audire, plurima circunspicere, causas singulorũ, quæ dicũtur, exquirere: nõ statim assentiri, nec semper etiã palàm improbare oculis, nutuq; multa declarare, multa etiã pensitantẽ animo, uultu præ te ferre, sententias aliorum ita examinare, ut mentes dicentium uideare uelle introspicere, quod ipse sentias, aut nõ statim, aut solum paucis aperire, in dicendo cautum & breuem esse: pro rerum tamen qualitate, parce reprehendere, rarenter, & non nisi maxima ex causa obiurgare, Laudare cum grauitate, iracundiam cohibere, tanquam maiestatis inimicã, in nullo ita efferri, ut, quod aiunt, lineam transeas. Ex his igitur, atq; alijs, quæ natura, tempus, res, & ars docuerit, de quibus nulla certa præcepta tradi possent, nascetur admiratio quædam, sine qua maiestas esse nullo modo potest.

Publicæ uerò res (uoco autem publicas, quæ ad quietem populorum, & regni moderationem pertineant) arte alia tractandæ sunt. Vrbium legatis conspectum tuum adeuntibus, mansuetum te, & facilem præbeas, mandata

mandata referentes eo uultu audies, ut fiduciam cis ad dicendum des. Cum uerò dimittentur, ita eos dimittes, ut qui honesta, & iusta facile abs te impetrari posse intelligant. Nec his contentus, honoribus quoq; & donis, quæ grata illis esse, foreq; cognoueris, honestabis, atq; afficies. Quæ uerò aut minus honesta, aut nõ satis æqua petierint, ea non semper, nec palàm, nec tristiore uultu, aut grauioribus uerbis denegãda sunt, sed potius ostendendum est, non ideo eate non concedere, quod nolis, sed quod illis inutilia iudices, quodq; ea ratione ipsorum rebus melius consulatur. Vbi autem de iure agitur, nullum à te personarum discrimen habeatur, sed ipsarum legum personã induas, quæ eædem semper sunt omnibus, populos etiam oportet tum literis, tum nuntijs pro rebus, temporibusq; sæpius ut horteris, muneas, excites: nec semper expectabis, dum rogent quid, sed ultrò, & non rogatus beneficium conferes: præmia quoq; proponenda sunt ijs artibus, quas celebriores in ciuitate senseris. Præsens, cum te erga ciues geres, ut necessitatibus suis patrem familias, iuridicundo prætorem, ciuilibus simultatibus, dissensionibusq; compositorem adesse sentiant, gaudentem suis secundis, ac florentibus rebus, dolentem aduersis, ac totis uiribus pericula uimq; propulsantem, demumq; & absentem, & præsentem eam te rerum suarum habere curam intelligant, ut tanquam dominum uereantur, colant ut patronum. In iudicijs autem seuerum, in responsis grauem & circunspectum sentiant, gratum in sermone, acrem in sententijs, minime tamen contentiosum. Sint uerba ut sine supercilio, sic non absq; grauitate & penso. In facinorosos autem, & eos quos pœnis afficiendos leges sanxerint, sic animaduertas, ut non hominem, sed crimen insectari ac punire uideare. His atq; similibus amor conciliabitur, & reuerentia fideles, & diuturni Maiestatis comites, quanquã Poëtæ ex honore & reuerentia natam eam uelint.

De priuatis quoq; aliquid præcipiendum est, si enim omnia persequi uelim, uereor ne modum excedat præceptio. Ad hæc non pauca sunt, quæ ut hic probantur, sic alibi improbanda sunt. Mutantur enim multa pro locis, rebus, temporibus, quorum quidem natura ipsa erit optima magistra, & ipsarum tum rerum, tum temporum, atq; ingeniorum obseruatio, ex qua ars constat. Priuata igitur, cum aut extrinsecus erga eos, qui priuati sint, aut erga teipsum sint considerãda, quem te gerere erga alios debeas, Lex hæc erit, ut peregrinos humaniter excipias, attentus audias, liberaliter tractes, in omnibus facilem te eis & benignum præbeas. Studeas etiam ante quàm te adeant, quoad poteris nosse, quod si suum ipsorũ ingenium, quibus cum uixerint, quas artes fuerint secuti, quas etiam sequantur opi-

niones, factiones ue, tristes ne sint, an hilares, suaues in sermone an duriores, quæ afferant mandata, quid impetrare cupiant, publice ueniant an priuatim, mores quoq; nationum, & studia sunt diligenter noscenda. His enim cognitis facile intelliges, quid agere teipsum oporteat. Adhibitos in cœnam laute accipies, inter discumbendum alloquere familiariter, multum delectari te illorum sermone ostendes, multa etiam ab ipsis de moribus nationum, de situ locorũ, de ijs, quæ inter peregrinandum memoratu digna uiderint, audierint ue, doceri studeas. Inuitandi sunt etiam ex ijs, qui aderint, de rebus tum iocosis, tum grauibus ut aliquid dicant, quod tum admirationem, tum uoluptatem pariat. Cum uerò in eum sermonem tecum uenerint, ut impetrare aliquid abs te coutendant, tum oportet ut liberalitatem, munificentiamq; præ te feras: & ubi aut dignitas tua, aut ea, quæ ab illis petentur, exigent, religionem, iustitiam, continentiã, mansuetudinem. Cum autem dimittendi sunt, blandis uerbis, & comi sermone alloquere: nec contentus ijs, quibus eos donaueris, multa quoq; & ipse pollicebere, & per alios offeres.

E subiectis autem, quorum tibi aut ingenium, aut fides, aut multa rerum experientia cognita fuerit, præficies magistratibus, prosequere salarijs, alium belli rebus, alium pacis designabis: bonis consilio, & iustitiæ cultoribus, urbium, aut prouinciarum curam demandabis, probatæ fidei, & ingenij minime uarij præficies arcibus: administrandis pecunijs, thesaurisq; conseruandis, quos frugi, diligentes, industrios abstinenteis scieris. In hos seuerum, in illos facilem, pro causis, ingenijs, temporibus, locisq; te exhibebis, sciens summũ ius, summã interdum iniuriam esse, non raro etiam magis ex æquo et bono, quàm iure agendum. Quædam etiam magis ignoscenda esse, quàm punienda, nonnulla etiam prætereunda tanquam ignores, aut in aliud tempus differenda.

Optime etiã haberet, si unumquenq; è subiectis domini cognoscerent. Nam ut bonis locus, & gratia apud illos esset, sic malis, improbisq; paratum supplicium, quod quoniam tum naturæ humanæ imbecillitas non patitur, tum fortunæ inconstantia prohibet, cum præter opinionem plura contingant, præstandum est, ut si non omnes, plurimos tamen cognoscas, sciasq;, quod nullus mercator in capiendis, soluendisq; nummis ignorat, quanti quisq; sit expendendus. Summa etiam cura attendes, ut quos iuri dicendo præfecturus es, auaritia, cæterisq; malis libidinibus, animum liberum atq; inuictum gerant. Vim à quoq; ita prohibeas, ut nullius rei acriorem te, quàm legum, ac libertatis defensorem ostendas, nihilq; nisi quod iustum & honestum sit ab ullo exigas.

Cum

Cum familiaribus quoq; negligendum non est, qualis ipse futurus sis. Nam ut est apud Iuuenalem:

— Lingua mali pars pessima serui est.

Infamia enim, ut Nicolaus Maria Buzutus eques Neapolitanus dicere solet, domesticũ malum est, quæ in domus penetralibus nata, ubi paulum modò adoleuerit, furtim se domo surripiens orbem peruagetur. Quamobrem danda est opera, ut familiares, quiq; aulici hodie uocantur, optime de te sibi persuadeant, quod his moribus, artibusq; facillime assequeris, si facilem, comem, benignũ, liberalem, erga eos te præbueris, facile cõdonantem peccata, ac rectè facta in maius etiã extollentem. Si unusquisq; partes suas pro ministerio, opera, ingenioq; suo ualere apud te intellexerit. Si ex ijs, quæ ipse sponte tua in ipsos conferes, sibi polliceantur te, & non rogatum maiora indies in se collaturũ, et à rogato quæ petẽt facillime exoraturos.

Ludouici Pontani grauissimi uiri, & sua ætate iurisconsultorum principis nobilis sententia est, Neminem posse in literis clarum euadere, nisi qui plurima legerit, audierit, memoriæ mãdauerit. Quam si subtilius intueri uelimus, intelligemus regem etiam bonum esse nequaquã posse, nisi sæpe & multum legat, multos multa referenteis audiat, lecta atq; audita memoriæ mandet, quod etiam Homerus cõprobare uidetur, qui Vlyssem, quem sapientem effingere uolebat, ab ipso statim operis initio his laudibus tanquam circunscripserit:

Qui mores hominum multorum uidit, & urbeis. «

Quamobrem si amari à familiaribus, quod unum præ omnibus studes, uis, si futuri boni regis expectationem concitare, quod solum à dijs immortalibus optas, id de te in primis præsta, ut non uni ex omnibus addictus uidaris, quod maximè alienum est à principe, sed teipsum omnibus tanquam per uices partire palàm faciens, unum te esse, ad quem referri omnia et uelis, & debeant. Vt enim male actum esset cum genere humano, si uni se Deus, aut paucis admodum præberet exorãdum. Eodem modò male cum principum, regumq; familiaribus, si in tanta multitudine uni, aut paucis admodum locus, fidesq; sit. Nullus enim familiaribus maior est dolor, q̃ ubi cum principe suo ueluti per interpretem agendum sit. Oportet enim qui amari à suis, & minime peccare in rep. uelit, plurimis oculis, plurimisq; auribus ut utatur. Iacobus Caldora, dux ætatis suæ clarissimus, dicere solebat, eo die multum se pecuniæ comparasse, quo multos audisset, cum multum audire, maximos thesauros esse duceret. Vultus etiam bonus & læta, ut dicitur, frons incredibile est quantũ adiuuent. Catum nanq; est « illud, de extera corpus pasci, animum uultu. «

Totius autem maiestatis fundamentum est, si tecum ita quidem uiuas, ut minime à te ipse dissentias, in omnibusq; tum dictis tum factis fidem ut teneas, atq; constantiam: quodq; in alijs reprehendendum iudices, seuerus in te iudex prius correxeris, animumq; prauis cupidinibus minime obnoxium gesseris. Si quemadmodum potestate, & imperio, sic iustitia, pietate, constantia, moderatione, præcedere alios contenderis. Si ut fraudulenti, & perfidi nomen abhominabere: ita nec semper, nec omnibus tantam fidem adhibebis, aut in dicendo, aut in consulendo, aut in alijs, quæ plurima in uita mortalium dubia, & incerta contingunt, ut non existimes posse aliquando eos decipi, errare, labi, cum ueritas plurima habeat diuerticula: & ut Narcissus Theologus acutißimus uir dicere solet, In latebris habitet. Patientia quoq; æstus, algoris, inediæ, non modò commendatur in principibus, sed tanquam necessaria desideratur. Cibo etiam, & potu ut cæteris corporis uoluptatibus maximè temperandum. Quid enim magis contra maiestatem, quàm qui alijs imperet, eum uino, intemperantiæq; seruire? quod monstro simile est. Si enim, ut est apud Naſonem:

Non bene conueniunt, nec in una sede morantur
Maiestas & amor,—

Quanto minus ebrietas & temulentia, quæ sordidis etiam hominibus maximo uitio datur. Somnus quoq; immoderatus, & nõ concessæ uiris delitiæ, omnino fugiendæ. Eneruat enim somnus, delitiæ effœminant. Principem nanq; in umbra & plumis, ut aiunt, assidue agentem, multa uitia necesse est circunsistant, cum uoluptatum titillantium nutrix sit cuicitra, cui morbo multum adijciunt secreta cubiculorum conclauia. Quam
„ obrem recte ab Horatio dictum est:
Otium & reges prius & beatas perdidit urbeis.

Non parum etiam in gestu positum est. Sit igitur incessus non mollis, non concitatus, nõ dissolutus, medium inter hæc tenendum. Absit ab omni corporis motu rusticitas & petulantia, manuum complosio, & brachiorum concitata motio, omnino inepta. Quid uultus illa contortio, quàm uitiosa? quid risus profusio, & cachinni penè singultantes quàm turpes? quid capitis cum ceruice quassatio, quàm uulgaris? et penè dixerim equis hinnientibus, quàm hominibus magis conueniens.

In oculis quoq; non paruã natura posuit motuũ animi declarationem. Quãobrẽ ab eorũ motionibus omnis erit abijcienda leuitas atq; impudentia: et cũ nulla corporis pars uacare debeat cõtinẽtia, oculos maximè oportet Principẽ habere cõtinentẽs, nihil fœdum, uariũ, crudele, inuidũ, uanũ, in illorum appareat motu, atq; obtutu, nihil in supercilijs, nihil in fronte.

Vestitus

Veſtitus quoq; & totius corporis ornatus aptus, & decens multum conferet & ad retinendam, & ad augendam, quam dico maieſtatem: quem etſi mutari oporteat, pro locis, negotijs, cauſis, ætatibus, temporibus: nõ enim idem eſt ſenum, qui & iuuenum: idem belli, qui & pacis: idem aduerſis, qui & ſecundis rebus: idem in iudicijs, qui etiam in ſpectaculis: danda tamen eſt opera, ut nos & ubiq;, & ſemper ij ſimus, quos eſſe conuenerit: neu inter triumphantes pullati, in funerum uerò pompis ſericati, diuerſi-coloresq; incedamus. Vtinam autem nõ eò impudentiæ peruentum eſſet, ut inter mercatorem, & patricium nullum ſit in ueſtitu, cæteroq; ornatu diſcrimen. Sed hæc tanta licentia reprehendi poteſt, coërceri non poteſt: quanquam mutari ueſtes ſic quotidie uideamus, ut quas quarto antè menſe in delitijs habebamus, nunc repudiemus, & tanquam ueteramenta abijciamus. Quodq; tolerari uix poteſt, nullum ferè ueſtimenti genus probatur, quod è Gallijs non fuerit adductum, in quibus leuia pleraq; in precio ſunt: tametſi noſtri perſæpe homines modum illis, & quaſi formulam quandam præſcribant, ut non omnis color, nec omne pannorum aut ſericorum genus, ſic non omnis ueſtitus & ornatus Principem decet: cum ueſtimenta quædam gregariorum tantum ſint, aut remigum: eodemq; modo colorum, alij ſint puerorum, alij ſenum, ſeruorum alij, alij ingenuorum.

Inter has igitur tantas uarietates, ac diuerſitates eligere oportet quid maxime conueniat. Quod ſiquando in dubium cadet, tunc illa ratio tenenda erit, ut ea minus probes, quæ ad dignitatem hominis, principisq; maieſtatem minus facere iudicabis. Calceum enim roſtratum & reiectum, ab occipitio ante oculos capillum, quis dubitet non modò principi, ſed ne pudenti quidem adoleſcentulo non conuenire? quanquam remittere aliquid de maieſtate aliquando permiſſum ſit, quod licet interdum permittatur, memores tamen eſſe oportet illius, quod à Naſone dictum præcepti loco habendum eſt:

Fine coli modico forma uirilis amat. «

Quò enim pertineat muliebris & in adoleſcente, & in ſene cultus, nimiaq; in comendo diligentia, omnes intelligunt. Sit igitur cultus, qui dignitatem augeat, nõ formã uenuſtet, licet forma ipſa de cultu plurimum capiat adiumenti, ac nonnunquam etiam quæ inſunt à natura uitia, cultus acceſsione aut minuantur, aut contegantur. Sed quis probet contortos in annulum capillos, & ad humeros uſq; deiectos? quis non horreat barbam ad pectus promiſſam, & prominentes in collo, aut brachijs ſetas? quanq; hæc quarundam nationum propria ſunt. E` cultu enim uenuſtatem quærere, mulierum eſt, horrorem autem barbarorum, nobis uerò & uirilis, &

Italica disciplina tenenda est: nõ quod ab alijs gentibus, si qua digna apud eas uidebuntur, accipienda non sint, quæ quidem quotidie accipimus, sed ut sciamus nullam esse nationem, quæ tanto studio, quanto Italici homines grauitati inseruiat. Qualis autem ornatus maxime deceat, aut in excolendo quæ sit meta, difficile dictu est, cum nihil sit hodie in his perpetuum, nec quod præceptis aut regulis comprehendi satis queat, nisi forte illud perpetuum sit, ut medium teneamus: quod ego, etsi in priuatis quibusq; uiris probem, tamen quoniam in principe augustius quiddam esse & debet, & exigimus, uereor ne medium ipsum parum sit.

Hanc conseruandæ, augendæq; maiestatis partem, Dux Alphonse, quam adhuc persequor, uideo totam fuisse ab antiquis philosophis prætermissam: nullus enim quod extet, aut ipse sciam, aliquid de hoc præcepit. Nam quæ à Cicerone & prudenter, & distincte de decoro dicuntur multa, ea tum priuatorum, tum magistratuum, qui à priuatis ad certum tempus geruntur, personas respiciunt, non regum, quanquam multa illinc transferri ad hæc possunt. Quam partem si diligentius persequi uelim (non enim ignoro, quàm late tractatus hic pateat) necesse esset auocari me ab his negotijs, quibus deesse nec ipse possum, nec à patre permittitur tuo. Quod si illud, quod scriptoribus dari solet, ocium mihi concessum esset, nihil quod ad hanc præceptionem pertineret, prætermisissem: nec quæ nunc attigi, breuiter perstrinxissem, sed diuisa in species, ac parteis suas non in una coarctassem epistola, sed uoluminibus pluribus explicassem. Dixissem nanq; qualem conueniret esse in conuiuijs Principem, qualem in ludis, qualem in cærimonijs, qualem in iure dicundo. Nec tacitus præterijssem, qualem eius regiam esse oporteret, aut quibus instructam ornamentis, apparatibusq;. Et cum fama maximè constet maiestas, nam negligendum à principibus non est, quid exteræ quoq; nationes de se sentiant, hanc etiam partem copiosius essem executus, quod, ut dixi, occupationes meæ non patiuntur, & epistola finem quærit: cui tamen hoc etiam accedet, ut qualem esse Principis orationem doceat, breuiter explicem.

Cũ igitur duo tantũ sint, quibus ab animantibus cæteris magna cũ excellentia differamus, animus & oratio, sitq; oratio index eorũ, quæ animo aut conceperimus, aut sentiamus, omni arte studendũ est, talis ut oratio sit, quæ nihil obscœnũ, stultũ, temerariũ, inuidũ, superbũ, leue, cupidũ, libidinosum, immite, animo cogitationibusq; inesse indicet tuis: sed quæ præ se ferat in serijs rebus grauitatẽ, in iocosis lepõrem urbanitatemq;, in dubijs circunspectionẽ, ueritatẽ in iudicijs & seueritatẽ: in aduersis ac tristibus fortitudinẽ: in lætis prosperisq; mansuetudinẽ, facilitatẽ, humanitatẽ.

Sint

Sint uerba rebus conuenientia, quibus etiam accedat uultus, & totius etiam corporis motus aptus, ac decens. Cauere autẽ oportet, ne uerba ipsa sint plebeia aut peregrina, aut militaria. Plebeia nanq; sordida sunt, & ridicula: peregrina licet interdum nouitate ipsa placeant, tamen non sine dicentis audiuntur reprehensione. In militaribus uerò inest temerarium nescio quid, atq; inconditum.

Ipsa tamen oratio sit minime concitata, aut trunca: lenem esse cupio, & fluentem, quæq; simplicitatem quandã indicet, & quod uelit paucis, apte tamen colligat: quanquam nonnunquam res ipsa exigit, ut impetum faciat oratio, & tanquam manum conserat, ac nunc feriat, nunc minetur. Sed quoniam non sine quibusdam iræ stimulis, & concitatione animi uehementiore fieri hoc potest, quandocunq; continget, ut in dicendo reprehensorem obiurgatoremue agere necesse sit, quoad fieri possit, obiurgatio ira uacet: quæ ubi est, maiestas nullo modo retineri potest.

Vocem nobis ipsa natura nascentibus dedit, cui tamen ex arte non parum accedit adiumenti, maximè autem probatur clara & suauis, nec languens, nec canora: quam tamen nunc demittere, nunc tollere, proq; affectibus animi aut inflectere, aut mutare oportebit, ut non solum rebus uerba, sed uox quoq; utrisq; conueniat.

HAec ad te scripsi dux Alphonse breuius, quàm tantæ rei præceptio exigit: nec me fallit, quàm latus hic campus sit, & ad disserendum, & ad præcipiendum. Sed non fuit propositi mei, regem ut instituerem. Quamobrem leges hæc tu quidem non eo consilio à me scripta, ut aliquid doceare, sed ut hæc legens, teipsum, eaq;, quæ cum summa omnium laude agis, recognoscas, teq; indies magis ad gloriã excites. Scias autem qui agendum id cuiquam præcipiat, quod ille agat, eum non præcipientis, sed laudantis potius personam induere. Quod ego hac epistola feci, quem si librum appellare malueris, non repugnabo autoritati tuæ: quemq; si sensero tibi non displicere (nam ut laudari postulem, nimis impudenter ingenio suo blandientis esset) breui sequentur alij, quos futuros arbitror non inutileis.

FINIS.

IOANNIS IOVIANI PONTANI AD ACTIVM SYNcerum, de Liberalitate Liber.

SCRIBENTEM ME DE LIBEralitate Syncere Acti, noua quædam, sed neq; indigna fortaſſe, liberalitatis ipſius beneficentiæq; ſubijt cõſideratio, ut in primo uirtutum harum loco, & quodam quaſi ſuggeſtu, bonarum artium magiſtros meritò conſtituendos cenſeam, propter beneficiorum tum magnitudinem, tum etiam utilitatem. E` qua enim uel opera, uel pecunia maiora quàm ex optima animorum informatione, aut etiã utiliora quàm ex illis recte inſtitutis proueniunt beneficia? Aut quod externis è rebus collatum bonum cum bonis animi conferendum? Neque enim ſpectati mores, laudabiles item actiones, niſi à bene conſtitutis proficiſcuntur animis. Tot itaq; ac tantæ informantium curæ, atq; ad excolendos animos inſtituentium labores, ſuis in primis honoribus ac præmijs uidentur meritò proſequendi. Detur igitur mihi bona cum legentium uenia, pro ſuſcepto præceptionis huius labore, ut cum de inſtituentium laudibus hæc & ſentiam, & prædicem: ne exiſtimer meã in laudem, ſtudiorumq; commendationem tanquam præfatum fuiſſe, apud te præſertim, uel amicum præcipuum, uel ſtudiorum eorundem tum ſectatorem, tum ſocium: Cum etiam patrem tuum Nicolaum Nazarium mirifice amauerim, Maſſiliam uerò matrem propter morum ſanctitatem, educationis q; tuæ ſingulare, ſupraq; maternam affectionem ſtudium fuerim etiam ueneratus, uenererq; memoriam. Sed de præfatione hac mea, deq; uitæ inſtitutoribus, uirtutumq; ac diſciplinarum magiſtris, ſatis ſit pauca hæc diſſeruiſſe, præſertim ſine ſpe, ſine precio, abſq; ambitione ſcribentẽ. Omnino enim meus hic præcipiendi labor & fuit ſemper, & futurus eſt etiam apud reges gratuitus. Neq; enim ignoras perinde ut conſiliorum non raro meorum ſocius, ſæpe etiam laborum particeps, è maximis ac difficillimis non ſemel à me confectis ac nauatis rebus, præter laudem, rectèq; agendi conſcientiam, nihil me aliud reportaſſe, ſola conſcientia, teq; ipſo teſte, gloriaq; contentum. Quibus in rebus quanta non induſtria modò, uerùm moderatio etiam apparuerit mea, ſit Italiæ ipſius, ſit Galliarũ, Hiſpaniæq; iudicium, atq;

atq; perpensio. Te uerò mi Syncere, hæc ipsa de Liberalitate à me præcepta & tradita, ratione sua metientem, satis scio propter generis ingenijq; tui nobilitatem non nisi indignanter laturum, ubi in mentem tuam uenerit, regulos quosdam, rerumq; publicarum administratores, tantum à uia curriculoq; liberalitatis deflexisse, ut rapinæ soli intendant, inhientq; popularium suorũ diuitijs, direptionibusq; ministrorum. Quæ quidem res nequaquam tamen à scribendo me deterruit. Siquidem leges ipsæ, rectèq; uiuendi formulæ non ijs tradũtur, qui ipsi et sibi, & alijs lex sunt, uerùm illis potius, qui ab iniusto, inhonestoq; sunt cõtinendi, atq; ad honestatem inuitandi, retinendamq; inter ciueis æquitatem atq; modestiam. Tametsi (quos æquus etiam amauit Iupiter, quosq; Mantuanus ille tuus, non minus quàm meus, paucos esse uult) ij & legibus, & institutis, & bonarum actionum præceptionibus gaudent, fesèq; adiungere illis student.

RErum egestatem, & ipsam humani generis societatem, cuius retinendæ plura sunt uincula, homo ipse plurimum & dando subleuat, & inuicem liberaliter agendo conseruat. Quod si mercatura quanquam precio seruiens, quia multa tamen undiq; apportat, iure à plerisq; laudatur, quanto laudabilior iudicanda est dandi benignitas? cum gratuita sit, ac solam benefaciendi gratiam spectet. Cui quod libero homine maximè digna esset, liberalitati nomen maiores nostri fecere: & qui ea uterentur, liberales, quòd ij potissimum libere agerent, uocauere, cum pecuniæ seruire auaros putarent.

In eroganda pecunia liberalitatem uersari. Cap. I.

QVm autem artibus etiam singulis materia proposita sit, in qua unaquæq; uersetur, suumq; artifex ex ea opus instituat, atq; institutum informet, uidendum est qua in re liberalitas uersetur, & quæ sit ei proposita materia, quid etiam qui eam exerceat, agendo consequatur. Itaq; ut fortitudini pericula, temperantiæ dolores ac uoluptates, sic liberalitati materies quasi quædam pecunia subiecta est: in qua utenda, erogandaq; qui spõte, gratuitoq; uersatur, illud iure assequitur, ut liberalis uiri nomen adipiscatur, cum summo etiam tum ciuium, tum peregrinorũ testimonio, ac reipub. in qua uersetur, utilitate. Quinetiam liberaliter agendo id efficit, ut & à singulis, & ab uniuersa multitudine mirum in modum ametur,

& publicè, priuatiḿ que charus habeatur. Ne autem nomen ipsum pecuniæ, quod à pecu maiores nostri deduxere, quẽ fortasse turbet, quod principi Peripateticorum Aristoteli, ac Romani iuris consultis placet, pecuniæ ipsius uoce accipienda cuncta dicimus, quæ nummo censeantur.

Liberalitatem uirtutem esse. Cap. II.

IPsam uerò liberalitatem inter uirtutes collocandam esse docere hoc satis potest, quòd cum pecunijs & bene & male uti possimus, laudantur ijs qui bene utuntur, improbantur qui male, cumq; in precio sint honesta, uituperentur turpia, honesti ipsius ea uis ac natura est, ut seiungi à uirtute nequeat. Ad hæc cum in agendis rebus peccari soleat, ubi modus, mensuraq; minime adhibeatur, idq; in usu etiam pecuniarum eueniat, medium necesse est aliquod in ijs utendis, conferendisq; constitutum sit: quod qui teneat, modum quoq; mensuraḿ que retineat. His enim abiectis, recte quidem rationi, quæ uirtutum ipsarum & dux, & comes est, locus nullus relictus esse potest. Quibus è rebus planè efficitur, ut liberalitas uirtus sit, tum quia mediocritas est, tum quia ab honesti ui, naturaq; minime recedit. Nam mediocritatem eam esse extrema etiam ipsa declarant. Siquidem liberalis ipse, cuius proprie liberalitas est, dandis utendiś que pecunijs ita est affectus, ut quod inter parum nimiumq; collocatur, medium semper retineat. Neque enim aut in exuperantiam dando prolabitur, aut in angustum deficiendo contrahitur. Quòd si extrema sunt uitia, medius profectò habitus mediocritas: & quia mediocritas, ut uirtus etiam sit necesse est.

Liberalem in mediocritate uersari. Cap. III.

QVoniam autem duobus tantum modis à mediocritate receditur, extremaq; ipsa sibi aduersa sunt, altero quidem modo peccatur, parum omnino dando, nimiumq; contrahendo, quo uitio qui sit affectus, auarus dicitur: altero uerò nimium dando, parum certè capiendo, quod prodigi esse proprium uolunt. Quo efficitur, ut cum liberalis in mediocritate uersetur, modum, mensuramq; in utroq; retineat. Contrà, auarus, quiq; ab eo longe alius est prodigus, in neutro sibi temperet. Atq; uti fortitudo fiduciam cohibet, metum relaxat, temperantia dolores sedat, uoluptates compescit, sic liberalitas dandi studium, contrahendiq; cupiditatem moderatur.

Pecuniam

Pecuniam esse de genere bonorum utilium. Cap. IIII.

PEcuniam uerò ipsam inter externa bona numerari cum uideam, quorum alia quidem honesta dicantur, ut magistratus, honores, sacerdotia, alia uerò utilia, ut fundi, greges q̃, è posteriori hoc genere pecuniam esse uolumus: quippe cum ad usum, & quidem rectum, honestum q̃ comparari debeat, qui comparandis diuitijs statutus est finis: quibus tamen quosdam tam anxiè inhiantes uideo, ut sola diuitiarum possessione contenti, quibus aut defossis, aut in arca sepositis incubant, aut ampliandis ita studeant, ut nulli parcant turpitudini, non tam illiberales, auariq̃, quàm iniurij, nefarijq̃ uideri debeant. Nam etsi ubi quid impotenter, improbeq̃ factum est, quinetiam ubi quid impure dicitur, ut illiberaliter dictum, factumq̃ criminamur, adeò illiberalitas odio est, tamen quod hi aliena eripiant, duplici apparent ratione iniusti. Nam & iniuria afficiunt quos minime decet, dum sua illis aut insolenter auferunt, aut dolo subtrahunt, & perperam parto sic parcũt, ut nec sibi ipsis commodi sint, nec quibus maximè prodesse debeant, illud communicent, nec publicè, priuatiḿ ue beneficium ullum conferant.

Pecuniam usus gratia comparari. Cap. V.

REctam autem, honestamq̃ diuitiarum tum possessionem, tum usum, res maximè faciunt duæ, erogandi ratio, & comparandi regula: quas qui teneant, facilè illi quidem alienis abstineant, neq; profundent sua. Quòd si Aristoteli philosophiæ magistro assentiri uolumus, usus ipse pecuniarum in ijs ipsis dandis atque accipiendis perspicitur. Siquidem acquirendi cura, ratioq̃ conseruandi, cò spectat, ut possideas potius quàm ut utare: quod etiã Horatio placere intelligo, cum ait, Nullum argento colorem esse terris abdito, nisi usu illud temperato resplendeat. Quoniam autem nomen ipsum liberalitatis unde ductum sit, & quàm ea conferat hominum generi, abunde docuimus, ostendimusq̃; & quòd uirtus est, et quod mediocritas quædã in dandis capiendisq̃ pecunijs. Ad hæc cum quid ipso pecuniæ nomine intelligi oporteat, quodq̃ de illo genere bonorum sit, quæ ad uitæ usum pertineant, diximus. Quinetiam quod comparandis diuitijs usus ipse finis constitutus sit, placet de auaritia statim dicere, ut ex oris eius fœdo ac deformi aspectu, tanto honestior ac dignior liberalitatis ipsius appareat forma.

De auaritia & auaris. Cap. VI.

Varitia de nimio auendi affectu cum sit dicta, satis quidem præ se fert, quanto habendi ac possidendi ardore deflagret. Ipsum autem possidendi studium in quo sit uehementius, is tam capiendi cupiditate, atq; etiã amplius teneatur oportet, quàm ab erogandi atq; impertiendi uoluntate detorquet. Quo fit, ut hic ipse auarus habendi ac possidendi cupiditate plus nimio rapiatur, & quàm dici potest abhorreat à dandi benignitate, conferendisq; è pecunia beneficijs. Hanc possidendi auiditatem si auarus non magis à pecunia possidetur, quàm ipse pecuniam possidet, maiorem atq; acriorem efficere morbi solẽt, & corporis imbecillitas, & ipsa in primis senectus. Ex quo efficitur, ut auaritia insanabilis morbus sit. Senes enim pleriq; omnes tenaces cum sint, uidetur cum ætate simul auaritia crescere. Ad hæc etiam naturalis est habendi cupiditas, unde auaros longe plures quàm largos inuenias. Ad hunc naturæ instinctum anni continue ipsi afferunt aliquid, efficiuntq; ut sæpenumero quos adolescentes ac iuuenes uideris profusiores, eos ingrauescente ætate adstrictiores factos intelligas. Sed quamuis auari omnes maximè cupidi sint, tenanturq; ingenij auiditate, sintq; ad rem intentiores, ac supra quàm oportet ac decet pecuniæ inuigilent, cui etiam seruire uideantur, sunt tamen aliquot eorum species, neq; enim per auaritiam uno tantùm modo peccatur. Quamobrem, si de singulis pauca quædam dixerimus, uideri non debet ab instituto nostro alienum. Illud autem de auaris recte dictum constat, eos nec sibi commodos esse, nec alijs. Quibus tametsi comparandis, conseruandisq; pecunijs nimium inest studium, dandi autem uoluntas minima, non æque tamen habendam ad rem idem consilium est omnibus. Sunt enim qui rebus suis parcentes, summo etiam studio rei familiari conseruandæ intenti, & quàm potest minimum de suo impendentes ab alienis contineant, bonitate quadam naturæ ita uicti, ut re sua cõtenti, nihil turpe, nihil contra leges, contraq; humanitatem habendi gratia faciant. Hos nominare parcos consueuimus, eamq; animi institutionem maiores nostri dixere parsimoniam, quæ in priuatis quibusdam, tenuiq; in re constitutis, ac laborantibus multitudine liberorum, humanisq; necessitatibus circumuentis, laudari meritò potest. In regibus uerò ac principibus, & ijs ciuibus, quorũ res est opulentior, atq; autoritas maior, quomodo laudari possit tam minuta diligentia, quæ panis etiam miculas colligat, nequaquam uideo. Sergium Galbam, qui Domitio succesßit Augusto, quãquam alieni non appetentem, iure tamen ætas illa plurimum carpsit, quòd suæ quidem pecuniæ parcus

cum

cum esset, publice etiam auarus foret: neq; enim aut secula illa, dignitasq; senatoria, aut opulentum Galbæ patrimonium eam parcendi, ac cõseruandi diligentiam, nec aurea sella tantum è publico auaritiam patiebatur. Didij Iuliani maximi, & potentissimi uiri sordem quis ferat? qui procellum, leporemue dono ad se missum in triduanas partiretur cœnas. Sæpe etiã cum nulla religio, aut abstinendi causa subesset, leguminibus, oleribusq; solis contentus cœnaret. Quo ut non minus sordidus, sic fortasse magis accusandus Pertinax Augustus, qui inter priuatum, & Imperatorem nihil interesse putauerit, dimidiatas lactucas, carduos etiam dimidiatos apponere conuiuis solitus: ac siquando ad amicos de cœna mitteret, binas tantum offulas, aut paucula poma. Atq; ubi opipere magis egisse uideri uellet, gallinaceos lumbos mitteret. Quid enim principe indignius, quàm ut qui tã late imperet, animũ tam angustum etiam in uilissimis rebus habeat? Nec uerò quis putet accusari à nobis tum alios quosdam, tum Fabritium illum quod magna parsimonia usus dicatur, quem tantum abest ut accusemus, ut summis etiam laudibus prosequendum ducamus: non solum quod aurum singulari quadam animi magnitudine contempserit, sed quod cum uideret maiore se rerum inopia circunseptum, licet è principibus ciuitatis, licet belli dux, maluerit tamen in paupertate illa sua parcendo uiuere, remq; metiendo familiarem ab honesto non recedere, quàm per facinus aliquod abundare. Hocq; Fabritij factum, si recte reputetur, si tempora cõsiderentur ad probitatem, ad iustitiam, ad animi magnitudinem, singularemq; integritatem, non ad auaritiam referendum iudicabitur.

Quippe cum non tam parcus, quàm paruo contentus, & rerum cæterarum contemptor præter quàm laudis, rectèq; factorum mihi quidem fuisse Fabritius uideatur. Quo consilio, institutoq; siquis uitam agat, ne sit qui non illum mea sententia uel mirifice commendet, modò tamen nedum uindicare ab auaritia cum studet, et animum suspicit, pulcherrimis liberalitatis laudibus detrahat. Et huiusmodi quidem homines probari meritò plurimum solent, at liberales hominum beneuolentiam nec ciuium solum, uerumetiam peregrinorum longè maximam sibi uindicant, quod rari, quod commodi, quod eorum benignitas late pateat. Aristides ille cognomento Iustus, cum esset à Callia locupletissimo ciue interrogatus, cur ab se nollet accipere, respondit, paupertate se quàm Calliam diuitijs multis laudari æquius esse: plureis enim inueniri, qui diuitias suas turpem ad usum conferant, quàm qui paupertatem generosè ferrent. desineret igitur paupertatem obiectare sibi, quæ nisi quibus inuitis accessisset, indecora non esset. Hoc exemplo admonemur, quosdam altitudine quadam animi despe

ctis diuitijs, non ut parcos modò, paruoq; contentos uiuere, atq; à re aliena propter egregiam animi institutionem continentes, sed oblatas etiam pecunias recusare, quod eo est admirabilius, quo rarius. Decreuit Diuus Franciscus in summa etiam rerum inopia uiuere, nihil habuit præter solum, & quidem sordidum uestitum: nihil omnino possedit, non recusabat tamen ab alijs si offerretur, quantum diei unius uictui, eidemq; rusticano satis esset, si non minus offerretur, petebat ipse. Nam ut alijs conferret, quomodo præstare id posset, qui nihil omnino haberet? Quocirca tanta eum homines admiratione prosecuti sunt, ut post mortem inter diuos retulerint, eiq; aras ac templa statuerint, sacerdotesq; decreuerint. Parcum igitur hunc, an potius humanarum necessitatum, ac naturæ ipsius uictorem nominabimus? Sed redeamus ad auaritiam.

Complura esse auarorum genera. Cap. VII.

Orum, de quibus dixi, ferè similes sunt adstricti quidam, & tenaces, & aridi, atque attenuati, quos tamen pro ampliando re familiari ne minimum quidem ab honesto recessisse cerneres, ubique probitatis ac iustitiæ memores, sed in utendis pecunijs nimis effractos, ac minutos, atque etiam concisos, &, ut ita dixerim, exangues, quorum exoleta semper uestis, mensa tenuissima, & sordida, suppellex exilis, eáque carie exesa, aut si quid forte in domo splendidiusculum fuerit, ab usu ipso sepositum, demum domestici omnes sumptus perquam tenues atq; emendicati, & minutissimarum rerum importuna diligentia & cura, quos, ut dixi, nemo improbet, quod alienis contineant honesti gratia: cæterum è dandi atq; cõferendi usu laus existit, probatumq; illud testimonium tum ciuium, tum peregrinorum. Et hi quidem ab inferenda iniuria tantum abstinent, cum liberales etiam beneficia conferant. Quod quanto pulchrius sit, quis non uidet? ad hæc nihil dare, nihil alteri de suo conferre, nihil publice, priuatim ue impertiri, omnino abiecti ac degenerantis est animi. Hos etiam seipsos accusantes uideas apud Comicos, quod seq;, geniumq; suum comparcendo defraudent. Sunt etiam qui cum nihil ipsi cuiquam de suo conferant, nihil ex alieno rapiant, non tamen contineant honesti gratia, ut hi, de quibus modo dixi. Quin hoc se quidem excusare solent, ne si dando rem minuant, ad turpia, facinorosaq; impellantur. Verum illud magis timent, ne si ab alienis non contineant, non possint tueri sua, dum alios in se prouocant: diffidunt autem ipsi sibi, atque ab inferenda iniuria manum cohibent, ne ipsis rursus inferatur. In quibus nihil uideo, quod

laudari

laudari iure posit, siquidem ob metum, nõ sponte cõtinent. Hi, ut dictum est, partim tenaces, adstrictiq;, partim aridi, attenuatiq; cum sint, ipso nomine præ se ferunt de suis fortunis aut nihil, aut quãminimum conferre, cum sua omnia tam arcte atq; adstricte teneant, atq; ex arido quidem nullus manet succus, nihilq; prorsus effluat, ipsiq; ut attenuati atq; abiecti de minima ac utilissima re, nimis anxie soliciti sint, quorũ qui clamores sunt, ubi quid è mensa decidit, ubi quid è penu minus parce promptum atq; administratũ est. Eorum q̃ridicula uita sit, q̃ etiam misera, Euclio ille Plautinus docet, qui aquam plorat, cum lauat, effundere, qui unguiũ præsegmina à tonstrina domum referat. Audiebam puer de maioribus natu, Martinum Pontificem Maximum clanculum cereos solitum extinguere, qui in diuersis Basilicæ locis succensi à ministris essent, nocturni luminis gratia. Ferunt Angelotũ Sacerdotẽ Cardinalẽ, particulã hordei singulis ab equis clãm subducere ipsis è præsepibus cõsuesse, secretò quodã aditu ad stabulũ à se facto, donec à magistro stabuli pro fure deprehensus in tenebris uapulauit. Idẽ Martinus ut oleo parceret, instituisse fertur, ut crudi familiaribus pisces à dispensatore in sportula traderentur, quos antea coctos præberi mos esset, Vnde hodie quoq; decãtatur familiaris cuiusdã eius uersiculus: Vnus quisq; suam digitis contrectat arengam.

Sequitur deterrimum auaritiæ genus, quod partiri plureis in species, atq; ut Cicero uocat, formas possumus: neq; enim auari omnes pari, atq; eodẽ modo, sed alij magis, alij minus, eius qualore illuuie ac sœditate contaminantur, atq; inquinati sunt. Quo de genere sunt lænones, aleatores, item qui fœnerant, qui piraticam exercent, qui latrocinia, sicas, quiq; sordidis ac turpibus quæstibus dediti sunt, qui etiã lucri gratia flagitiosa sectantur, seq; probris obiectant. His addendi, qui pro quæstu etiam tenui maxima quæq; pericula adeunt, quiq; summa cum perfidia, & infamia in quos benefici esse deberent, in illos uim aut fraudem exercent. Quorum quidem omnium ea institutio est, idq; consilium, ut dum quærant, dum in domum inferant, nihil sordidum ac turpe defugiant: nec pro exiguo quidem lucello ab infamia iter detorqueant, sed cupiditate habendi, comparandarumq; diuitiarum, ac rei ampliandæ ardore nimio incensi, præcipitesq;, cuncta undiq; corradunt, non parcunt illiberalibus, non abstinent sordidis, quippe quibus nullus amicitiæ, nullus religionis, nullus honesti, nullus deniq; famæ cultus, aut respectus est, lucro, qualecunq; id sit, cũcta post habentes. Itaq; & unde, atq; à quibus minime licet, & supra quàm opus est, & q̃ decet, quacũq; ratione capiunt. quid capiunt? tolerabilius hoc esset, furãtur, depeculãtur, compilant, intercipiũt,

auferunt, extorquent, dolo, ui, fraude, malis artibus, omniq; impuritatis ac flagitij genere. Siquidem horum ipsorum sunt compilationes, furta, latrocinia, uiolētiæ, rapinæ, falsæ obsignationes, iniqua iudicia, fraudes, fœnerationes, mercenaria parricidia, uenena, quibus effectum est, ut auaritia & habeatur, & sit uitiorum omnium caput, & fomes, quippe cum ad omne flagitij genus uiam aperiat. Quæstus autem cum alij sint turpes, ut qui è fœnore: alij sordidi, atq; illiberales, ut qui è macello, cauponaq; : alij infames, ut qui è furtis, atq; grassationibus: quanquam ubi infamia, illic etiam turpitudo, horum nulli ab hoc genere hominum repudiantur: ac tametsi alios alij quæstus libentius sequuntur, tamen omnes omnia utilitate, proprijsq; commodis, ac lucro etiam quantulocunq; metiuntur. Nec uerò tyrannos, ac direptores urbium, euersoresq;, nec templorum, sacrorumq; spoliatores inter auaros numerauerim. Quippe cum inter impotentes, iniustos, impios, deorumq; contemptores numerari potius debeant, quanquam de euertendis, aut diripiendis urbibus aliud nōnunquam consilium haberi solet, quàm bonorum diripiendorum, ut euertendæ Carthaginis. Annibal ob innatam crudelitatem, summamq; iniustitiā magis, quàm per auaritiam, quanquam fuit auarissimus, multa fœde, immaniterq; commisit, cuius exemplum nostro tempore secutus uidetur Burgundiorum Dux Carolus, qui humanum sanguinem sitire uisus est. Dionysius ob animi impotentiam magis quàm cupiditatem ne à Dijs quidem manus continuit. Brenni factum dij immortales maximè impium iudicauere. Nesciam in auarorum ne numero, an miserorum potius collocare debeam Plautinum illum Euclionem, de quo dixi, cuius quanq̄ est ficta persona, tamen haud multum abest à uera, cum ipse haud longè dissimilem Euclionis nouerim, qui ut nominetur dignus non est. Angelus Raus iurisconsultus Neapolitanus, nudatis uertebris lignea pala grauiter se ab ancilla uerberari iussit, graui pœna ni obtemperasset ancillæ proposita, at quam ob causam? quia delatam ad se à cliente pecuniam, quod argentea non esset, repudiauerit: pro qua mutanda cum à se clientem acerbius obiurgatum dimisisset, ille indigne id ferens, statim cum aduersario pactus liti cessit, neq; ad aduocatum redijt. Quid hoc homine dicas abiectius? quem cur auarum potius, q̄ seruum nominem, causam nullā uideo. Atq; hæc nunc quidem de auaritia dicta sint. De qua postquā disseruimus, ostendimusq; auaros supra quam consentaneum, ac decens esset pecuniæ deditos esse, cum ea quæ inuicem sibi aduersa sunt, si iusta constituta sint, manifestiora cernantur, placet de prodigis statim dicere, ut hinc auaritiæ, illinc profusionis facie inspecta, liberalitatis forma tanto nobilior atq; honestior uisentibus appareat. Siquidem

dem cognitis extremis, ijsq; planè animaduersis, medium ipsum multo illustrius apparere necesse est.

Auarus ne an prodigus magis recedat à medio. Cap. VIII.

QVm igitur dictum sit prodigi, qui est auaro cõtrarius proprium esse præter modum, ac sine ullo delectu pecunijs uti, parumq; omnino aut capere, aut quærere. Siquidem prodigus in utendis non comparandis exuperantior est pecunijs, quærendum uidetur eorũ uter sit deterior, longiusq; à medio, hoc est ab ipsa liberalitate recedat. Quod tamen perfacile iudicatu est, prodigus enim multis prodest, quibus de suo confert, etiam larga manu, cũ auarus ne sibi quidem ipsi sit cõmodus. Adhæc prodigus libenter quidem dat, quod est tum liberalis, dum tamen recte id fiat, tum generosi, & magni animi, qui est in auaro pusillus, & sordidus. Præterea cum auaritia indies crescat, prodigus ipse tum ætate procedẽte, tum quod necesse est, egenũ tandem fieri, sæpenumero compositiores mores induit, atq; à quo recesserat medio, paulatim ad illud regreditur, quodq; de profusione eius multũ demant anni, reuocatur ad sanitatem, cum auaritia insanabilis morbus sit. Quibus è rebus satis liquet auaros non modò longe profusis esse deteriores, uerum morbo etiam insanabili affectos, quo superati ad sanitatem, id est medium nunquam perueniant.

De liberalitate, uiroq; liberali. Cap. IX.

PRodigere, à quo uerbo prodigus ducitur, immoderatũ sanè usum pecuniarum indicat, quodq; pecuniæ ipsæ in rebus plurimis, ac præsertim Veneris, tum etiã in conuiuijs, ac luxu prodigi soleant: hinc fit, ut prodigi etiam dicantur, qui luxu diffluentes nimio, incontinentissimi sunt. Quinetiam quod rem familiarem, ac paternum censum immoderate utendo, &, ut ille inquit, abliguriendo dissipant, habentur etiam flagitiosissimi. Quippe cum seipsos per luxum atq; intemperantiam perdant. Quid est enim aliud potando, scortando, luxuriãdo, profluenter effundendo, patrimoniũ absumere, q̃ seipsum perdere? Qua de re nobile exstat Valerij Martialis in Cinnam quendam epigramma:

Dixerat Astrologus periturum te cito Cinna, «
Nec puto mentitus dixerat ille tibi. «
Nam dum tu metuis ne quid post fata relinquas, «
Hausisti patrias luxuriosus opes. «

» Bis quartum decies non toto tabuit anno.

» Dic mihi non est hoc Cinna perire cito?

Atqui non est solum perire, sed quod uel flagitiosissimum est, seipsum per luxum atq; incontinentiam perdere. Ad hæc nihil omnino quærere, nihil sibi comparare, nihil in domum propriam inferre, curamq; omnem rei familiaris abijcere, desipientis, aut potius dementis uidetur esse hominis. Iure igitur huiusmodi homines flagitiosissimi habentur, præsertim cũ exhausta re familiari ad rapinas plerunq; conuertantur. Nanq; ut habeãt quod dent, honesti lineam transgressi, rapacissimiq; effecti, promiscue auferunt per summum etiam dedecus atq; infamiam. Quin ut profundendi cupiditatem exatient, si satiari posset, ita nihil omnino pensi habent, ut etiam in hostis, hoc est auari castra transeant, cuius est undecunq; sine ulla recti atq; honesti cura, non solum capere, uerum etiam auferre. Quam obrem cum prodigi etiam dicantur, qui per luxum atq; incontinentiam diffluunt, uidetur, ut Aristoteli etiam placet, hoc ipsum nomen non satis proprium eius esse, quem auaro opponimus. Sed ne profusus quidem hic proprie dicetur, quando profusionis nomen latius patet, quod tamen nos haud impediet, dum res ipsa intelligatur, quo minus nunc profusum, nunc prodigum, aut profluentem dicamus, uitium autem ipsum tum profusionem, tum prodigentiam, aut prodigalitatem, quando hoc etiam nomen à doctis quibusdam receptum est, uocemus. Qui si Ciceronem sequi uolumus, ut uitium ipsum effusionem, sic uitio hoc affectum effusum uocabimus. Huius igitur prodigi atq; effusi quem auarum contra statuimus, proprium est modũ, mensuramq; absq; ullo delectu in utendis pecunijs transgredi: deq; re quærenda minime studiosum ac solicitũ esse, & hic quidem deficiendo, ut illic exuperando uehementer peccat. Nec uerò unũ est prodigorum genus, cum alij nullo delectu adhibito & dent, & capiant, recti, honestiq; in utroq; obliti. Alij autem in utendis, uel potius abutendis pecunijs nimij, cæterum qui de quæstu, commodisq; proprijs nullam omnino curam suscipiant, donec exhaustis opibus egere se intelligant: quo tempore erratum à se intelligentes, paulatimq; ad rem quærendam attentiores facti, cura, diligentiaq; adhibita, in uiam redeunt: sunt, qui pœnitentia ducti, ad auaritiam turpius dilabantur, atq; omni ratione locupletari studeant, dandi consuetudine penitus omissa, uel potius repudiata. Horũ nulli certum habent nomen, indifferenter tamen tum discinctos, tum dissolutos, quin etiam superfluentes uocatos ab antiquis inuenio. Qui uerò in ipso cursu ante rem exhaustam effundendi moderantur impetum, persæpe, ut dictum est, regredi ad medium solent, dum adhibito iudicio, atq; in-

tro

tra gyrum rationis coërciti, in eos tantum, qui meriti sint, liberalitatem exercent, neq; præter rectum atq; honestum commodis suis student. Inue niuntur etiam, qui illinc effusione, hinc auaritia pariter laborent. Nã sua de re admodum soliciti, ne minimum quid in quenquam de proprio confe runt: cæterum ad uim, rapinasq; conuersi, alijs auferunt quod alijs largiantur. Atq; hæc ferè sunt prodigiorum genera. Aristoteles putat tyrannos ac reges prodigos minimè dicendos, quod tam multa posideant, ut dandis atq; utendis illis uix abijcere modum ualeant. Quod quidem, ut ipse putat, non est facile satis, tamen ipsi scimus Alphonsum Neapolitano rum regem, licet plurimis & populis, & nationibus imperaret, ac pace, ocioq; permulto frueretur, faciẽdis tamen ingentißimis sumptibus, eden dis magnificentißimis ludis, spectaculisq;, & omnis generis rerum effusionibus eò proceßisse, ut conflato ingenti ære alieno cum satisfacere creditoribus nequiret, tandẽ decoxerit, ac dolore, iraq; permotus, regij census ministros pleroſque multæ nomine, penè bonis omnibus spoliauerit. Domitium Neronem Augustum sumptus immoderatißimi, quò redegerint, cui est ignotum? Quocirca opulentißimi etiam reges, dum profundunt sua, dum nullam facultatum rationem habent, ipsi quoq; eò deuenire quanquam minus sæpe, aliquãdo tamen solent, ut eximanito ærario rei familiaris angustijs preßi, atq; ad rapinas conuersi, ad tyrannidem dilabantur, cuius rei maximum exemplum Nero, de quo paulo antè dixi, præbuit. L. Commodus Antonini Augusti filius, erga alios quanquam parcißimus, luxuriæ tamen immoderatißimis sumptibus, seq;, ærariumq; ita exhauſit, ut deficiente pecunia, quo itinerarium æs exigeret, in Africam se ad constituendam prouinciam transmißurum finxerit. Alphonsus rex, ut magnam auri summam à sacerdotibus exigeret, traiecturum se cum exercitu in Græciam aduersus Turcas solenni uoto, facta etiam re diuina publice profeßus est. Vides quò Imperatoris optimi atque opulentißimi filium, quò regem præstantißimum effusio compulerit? Turpißimum est omnino fallere, in regibus uerò longe turpius, præsertim quæstus gratia. Idem hic Alphonsus quanquam esset, ut ostendi, profusior, huiusmodi tamen homines cisternæ rimosæ persimiles dicebat, quas ut nullus impleret imber, sic hos nulli, quamuis magni prouentus, rerumq; compendia exatiarent, fieriq; propterea, ut haud multo post dißipando exhausti egerent. In quibus illa uehementer sunt reprehendenda, quod in homines indignos, in ministros fœdißimarum uoluptatum, in adulatores, in mimos, in contaminatißimos quoſque sua congerant, ab honestis ac probis uiris manũ subtrahentes, eos autem diuitijs honestantes,

qui diuitijs minime digni iudicentur. Quocirca familiaritates flagitiosorum hominum sibi adiungunt, quibus etiam seſe totos dedunt, uoluptatibus capti, atq; assentationibus deliniti. Varius Augustus, qui Heliogabalus dictus est, quemq; ut omnium effusissimum sic etiam inquinatissimum iure possumus dicere, libidinum suarum ministros in Senatum legit, sine ulla ætatis ratione, quasi parum esset honores ipsos, ac magistratus uendere: at quam ob causam? ut haberet unde anserum iecinoribus canes, phasianis, ac psittacis leones pasceret, ut in lucernis balsamum ad lumen nocturnum intingeret. Cuius fuit illa uox impurissima, & supra quàm dici potest, detestabilis. Nam cũ è familiaribus quidã ei diceret, Quid malum, nónne paupertatem exhorrescis? Atqui inquit: Quid melius, quàm ut ipse mihi hæres sim, meæq; uxori? Eiusmodi igitur homines ni in ipso cursu habenas contineãt, breui in præceps delati, multis q; simul uitijs obruti, pessum eant necesse est, posse autem eos ad medium referri, illud docet, quod donis afficere, quo ipsi delectãtur, cum sit liberalitatis, ad hanc tenendam præter delectum, mensuramq; eis nihil deest. Auia nostra materna, probatissima fœmina, referre nobis pueris in admonitionibus solebat, exemplũ post magnopere diuulgatũ: Locupletem mulierem, unicũ cũ haberet filiũ, eumq; patre orbatum, ita illum à teneris educasse annis usq; ad adolescentiæ florem ut ipsa indulgente amplum patrimonium turpissimis artibus antè uicesimum annum absumptum ac dissipatum ab illo fuerit. Adolescentem cum egere cœpisset, assuesse rapere, furari, iusiurandum uendere. Captum autem à prætore, cum ad supplicium duceretur, impetrasse, ut sibi matrem sine teste alloqui in uia liceret: quæ ubi aurem filio admouisset, tum illum mordicus matris nasum apprehensum auulsisse dentibus, atq; in humum expuisse exclamãtem, Sit hoc, ciues, precium maternæ educationis. Discant igitur matres aliæ liberos suos bonis artibus educare. Non prætor, inquit, sed mater me mea ducit ad suspendium. Videbimur fortasse hac in parte longiores, dum qui, & quales prodigi sint, non tantum ostendere, sed quæ publice, priuatimq; mala ex profusionibus eueniant, exemplis quoq; ante oculos ponere uolumus. Quãobrem ad liberales, qui medium inter utrosq; tenent, transeamus.

De liberalis uiri officio, deq; delectu habendo. Cap. X.

Erit igitur liberalis uiri proprium in pecunijs adipiscendis, iisdemq; dandis, & cõferendis, cum delectu modum adhibere. In quibus etiam erogandis, ut prodesse quamplurimis studebit, sic in comparandis nocere nemini, nec à recto honestoq; recedere. Itaq; & capiet ipse quidem, & emo-

& emolumenta quæret, fortunasq; suas non negliget, nec per incuriam perire patietur. Idem quoq; libenter admodum de suo tribuet, atq; hæc omnia cum delectu atq; mensura. Erit autem ita commodus alijs, ut iustitiam, prudentiamq; retineat, sine quibus liberalitas nulla est. Quæret igitur & capiet, & rem familiarem tuebitur, ut habeat unde det. Quid enim dementius, quàm quod libenter, atq; honeste facias, non id curare ut diutius, & erga plurimos possis facere? Quocirca & rei familiaris commodis operam dabit. Qua in re qui effusi sunt, peccant, dum sua hinc per negligentiam, illinc per effusionem perdunt, & in danda pecuniæ, rebusq; familiaribus opera honestatem sequetur, quam auari plerunq;, aut cæci cupiditate nõ uident, aut præcipites calcant. Idem conferendis etiam muneribus promptus ac pronus erit, à quibus auari nõ modò abstinent, sed metu ne ipsis desit, munitissimis etiam sumptibus faciendis animo deficiunt. Eum quoq; in munerando delectum habebit, ut à recta ratione non declinet, à qua prodigi quamlongissime aberrãt. Nã & quos minime oportet, et largiore, q̃ oportet manu persæpe donis afficiunt, ut aut paruã, aut nullam, interdũ etiã parũ rectam, tũ eorũ quibus donant, tum suã ipsorũ qui donant, rationẽ habeant. Etenim, ut dixi, liberalitatis fons exiccãdus non est, et honestas ipsa ubique amplectenda. Cumq; donãdi ratio eò spectet, ut quibus possis & sæpe, & multum prosis, nõ est in alios ita sinus excutiendus, ut tui ipsius immemor uideare: quanq̃ ita quidẽ immemor esse non debes, ut non aliorũ in primis recordere, et ita quidẽ recordere, ut appareat alienis te cõmodis plurimũ incũbere, teq;, ac tua sic colere, ut habeas unde subministrare ac prodesse alijs queas: atq; hoc ipsum habere eò spectet, ut dones muneres prosis quamplurimis. Qua è re illud efficitur, ut liberalis primũ suapte quodãmodo natura, deinde ipso habitu ad conferenda commoda, ad prosequendos benemeritos, ad erogandam pecuniam in eos, qui prosecutione atq; erogatione digni sunt, institutus & confirmatus sit, qua tamen decet rei suæ familiaris ratione habita. Nam etsi dare, quàm accipere, & conferre alijs quàm sibi comparare, liberalis proprium magis est, ne tamen fons ipse liberalitatis exaresc at, hinc summo studio prospiciendum est, illinc non minora cura pensitandum potius id sibi conuenire ut alijs prosit, quàm ut cõmodis suis studeat. Etenim alij qui dat, non qui sibi accipit, liberalis dicitur. Iure igitur plurimum laudatus est Agesilaus, qui cum ipse minime egere uellet, amicis quammaxime prodesse curaret. Cæsar quoq; ubiq; præ se tulit partas bello diuitias, non uoluptatis ac delitiarum gratia, sed quæ uirorum fortium præmia essent, apud se conseruari. Qualis igitur liberalis sit, quàm etiã ciuibus, propinquis, atq; amicis uti-

lis, ac generi hominum pro facultatibus suis commodus, ex ijs, quæ dicta sunt, facile apparet. Quoniam autem res ipsa nullare apertius, quàm definitione monstratur, liberalitas ipsa finienda uidetur, eaq; ut arbitror, in danda pecunia mediocritas quædam est, quæ quoniam sine delectu esse nequit (neq; enim retineri medium ipsum sine recta ratione potest, è qua delectus manat) eiusmodi quidem esse delectus ipse debet, ut & quid des, & quantum etiam des, & cui, & quando, atq; etiam quomodo, & quam ob causam diligenter consideres, in quibus omnibus cum rectã secutus rationem fueris, illud etiam uidebis ne à fine ipso, qui liberalitati propositus esse debet, turpiter deflectas. Nanq; gratuitũ esse illũ uolumus, nullumq; inde precium præter rectam benefaciendi conscientiam expectari. Dare enim ut post uberius accipias, an est aliud quàm fœnerare? aut propterea quidem dare, ut eum, cui das, ad uoluntatem tuam large agendo traducas, quod eius est, qui ad utilitatem ac uoluptatem suam omnia referat.

De habendo delectu cui dandum sit. Cap. XI.

IN habendo igitur delectu, quo undiq; sibi liberalitas constet (nam nec satis est finem gratuitum esse) uidere etiam atq; etiam oportet cui das, in quo ne peccetur, & tua, & illius persona considerãda est: quanisi considerata, tenere recta ratio nequeat: deinde quæ sint illius merita, quæ expectatio, quod sequatur uitæ genus, quibus delectetur, quæ etiam ætas. Item si ciuis, peregrinus, hospes, familiaris, propinquus, uetus, an nouus amicus, & talia quædam, quæ personæ ipsi uidentur adiuncta, quæq; nulla sunt ratione negligenda. Marcus Aurelius ad paternum patrimonium cum sorore diuidendum à matre uocatus, uniuersum sorori concessit, auitis tantum bonis contentus, non ignorauit uirum se, illam uerò, & mulierem, & sororem esse. Quid mirum cum in imperio constitutus nihil magis aut timuerit, aut deprecatus sit, quàm auaritiæ infamiam, quam ut deterrimum malum, et imperij labem detestatus semper fuerit. Scipio is, cui postea Numantino fuit cognomen, integrã Fabio fratri hæreditatem concessit. Agesilaus quæ ex Agidis bonis delata ad se essent, cum intelligeret cognatos suos inopia pressos, cuncta ex æquo cum illis diuidere maluit, licet iure, ac ciuium iudicio ad se tantum peruenissent. Nos ipsi tametsi tenues hominiones, licet inter tantos uiros qui numeremur indigni, prædiorum, fortunarum q; auitarum, totius q; paternæ rei usum atq; possessionem sorori nostræ permisimus, contenti bonis ijs, quæ Neapoli atq; in Campania labore, industriaq; nostra comparassemus. Aelius Adrianus notum

tum sibi olim in militia, cũ scabie laborantem animaduertisset in uia, corpusq; ipsum parieti atterentem, quod seruum, à quo curaretur, nullum haberet, statim & seruis illum donauit, & ad uictũ necessaria ministrari iussit. Vides ut & se & illum iusta cõsiderauerit. Idem cum intelligeret quosdam, qui Romæ docuissent, propter ingraueſcentem ætatem muneri amplius satisfacere non posse, ætatis ac diuturnæ professionis ratione habita, eos diuitijs, honoribusq; honestauit, ac uacare uitæ reliquum iussit. fœminis etiam plurimis, unde familiam honeste alerent, salaria constituit, nescias liberaliusne, an magis considerate. Antoninus cognomento Pius, quos prouincijs præfecisset, eos & locupletauit, & ornamentis consularibus donauit, rhetoribus ac philosophis non solum salaria, uerumetiam honores ac prouincias decreuit. Huius quantum in delectu studium fuerit, illud declarat, quòd nonnullis, quos ocio abuti cerneret, salaria è publico præberi uetuerit, dicens nihil esse iniquius, quàm in eos rem publicam beneficam esse, qui nihil ipsi in rem publicam conferrent laboris ac beneficij. Alexander Seuerus, non modò literatorum genus omne, uerum aruspices, architectos, & in quocunq; ingenij aliquid eluceſceret, stipendijs prosecutus est. Amicos autem, & quos bene de se meritos intelligeret etiam ad petendum inuitabat. Quid est, quod nihil petis? an me tibi uis fieri debitorem? pete, ne sit quod priuatus de me quærare. Non solum autem diligebat aduersum quos liberalis esset, sed etiam prouocabat quos liberalitate sua dignos putasset. Probus Augustus eum se erga tribunos, centuriones, milites gesſit, ut in plurimis uictoriis, præter tela, & arma nihil sibi è prædaretineret, quam inter milites partiebatur. Quid enim turpius, quàm imperatorem ipsum in partienda præda socium se militum suorum facere? Cui præter gloriam nihil aliud è bello reportandum uideatur. Gelatius Maria, Dux Mediolanensium, quo tempore nebulonem quendam & pecunia, & ueſtibus etiam sericis prosecutus esset, petenti mihi, ut è duobus libellis Friderici Siculi gesta cõtinentibus, qui in Ticinensi bibliotheca seruabantur, alterum daret, aut saltem exscribendum permitteret, utrunq; negauit. Quid inter hoc, & quæ antè posui exempla interſit, nemo est, qui non uideat. Sed qui uitia sua quammaxime nota esse cuperet, quomodo aliorum egregie facta celebrari pateretur? Peccari autem hac in parte duplici modo solet: uno, si nec dantis nec accipientis ratio habeatur: altero, si in improbos, & minime dignos benignitas exerceatur. Quocirca sapientiſsime ab Alexandro Seuero dictum est, Malum pupillum esse Imperatorem, qui ex uiſceribus prouincialiũ, homines nec necessarios, nec reip. utiles pasceret.

Hæc igitur prima lex in exercenda liberalitate teneatur, ut proborum, in proborumq; delectus habeatur, neq; enim aliter recta ratio teneri potest.

De habendo delectu quid dandum sit. Cap. XII.

SEcũdo loco quid detur, considerandũ est, cuius rei quem aut meliorem, aut maiorem magistrum adhibere in consilium possumus, quàm eundem hunc Alexandrum, qui honesto loco natos, et magistratibus, atq; honoribus functos, quos inopia rei familiaris laborare intelligebat, dũ tamen neq; per luxum patrimonia assumpsissent, neq; inopiam simularent: alios alijs commodis, agris, seruis, armentis, ut quem egere intellexisset, iuuabat. Quinetiã magnificas domos à se extructas, integris atq; incorruptis uiris, amicitia secum iunctis, donabat: ut nõ modò quid daret, sed quibus etiã daret, exacte adeò pensitare uisus sit, ut Histrionibus, atq; in scena se exercentibus, nihil aureũ, aut argenteum, quin perraro nummos dederit. Non cõmendamus Opilium Macrinum, qui in tribuenda annona cum esset largissimus, auri tamen pacissimus fŏret. Illud reprehendi iure nequit, quod auri, atq; annonæ delectũ haberet. Quocirca tum principes urbis, tum ipsi Augusti hanc rationem secuti, militi donatiuum, populo congiarium dabant. Aurelianus Augustus tunicas uiritim per populum distribuit, lineas etiam uestes. Quinetiam cum frumentum, oleum, et porcina congiarij nomine dari tantum consueset, uinum etiam dandum decreuit. Cimon Atheniẽsis amoueri ex agris suis septa atq; uacerras iussit, quo poma, fruges q; ijs, qui egerent, ciuibus ac peregrinis, legere liberior facultas esset. Quinetiam si quem natu grandiorem, qui secum congrederetur, sordide ob paupertatem indutum cerneret, nouis statim uestibus donabat. Alexander Philippi filius in Asiam profecturus non ante nauem ascendit, quàm rebus amicorum egregie pensitatis, ut enim cuiq; commodius uisum est, alij uillam, alij prædia, quibusdam portoria, aut annuos è domibus prouentus dono dedit. Sentis ut exactissime, quid cuiq; daret, & hic, & illi dimensi sunt. Quocirca diligenter uidendum est, ut quæ dono dantur & dante, & accipiente digna sint. Neq; enim aut grammatico cataphractus equus, aut militi argento intectus Homerus conuenit. Neq; qui dat ignorare seipsum debet.

De habendo delectu quantum sit dandum. Cap. XIII.

COnsequens etiam est uidere quantum & te dare, & illum, cui das, accipere satis sit, in neutro enim peccandum est. Alexander cũ animaduertisset Macedonem quendam defecto uiribus

mulo

mulo humeris aurum ferre, ac iam iam sub onere deficere. Atqui, inquit, « ut bono sis animo, ad tuum te tabernaculum onus istud ferre scias. Hoc « non multum fortasse Alexandro, at mulioni multo nimium fuit. illud pensitate, quod Mazei, q inter Darij purpuratos amplissime dignitatis erat, filio, ad eam quam habebat satrapiam, alteram adiecit Marci Antonij triumuiri filius, munerum magnitudine Philotam quendam adeò terruisse legitur, ut ille capere reformidaret. Eius pater tetrarchias, ac regna priuatis quibusdam cõtulit. Quis hoc laudare iure posit? præsertim cum reges ac tetrarchas, regnis, fortunisq; omnibus spoliauerit, ut nõ minus iniuste, quàm sine delectu feciſſe uideatur. Alphonsus, de quo multa sæpe dicimus, in mare prolapsus è nauicula, beneficio remigis liberatus est. Huic meriti gratia, quotannis, dum uiueret, duodecim uncias pendendas ex ærario statuit. Satis hoc remigi, parum tamen regi, tale præsertim ob meritum, cum nullã ei præsentem pecuniã numerari tum iussisset, ac sæpenumero etiam ob leuissimas causas alijs atq; alijs magnam pendi imperasset. Igitur ut mensura retineatur, sine qua actiones nostræ rectæ esse nequeunt, quanta & dantem & accipientem summa deceat, exacte pensitandũ est, præstat tamen de linea aliquantulum excedere.

In exercenda liberalitate tempus quoq; obseruandum esse. Cap. XIIII.

QVm autem sine tempore fiat nihil, tempus quoq; uti cæteris in rebus, sic hac in re seruandum est, qua ratione & munera ipsa gratiora sunt, & uolũtas dandi maior quodammodo propensiorq; uidetur, cum maiore etiam accipientis utilitate. Pomponius Atticus fugientem è patria Ciceronem, sestertijs ducentis & quadragĩta millibus donauit. Cedenti Italia Bruto, sestertia centum milia muneri misit. In Epeiro agenti sestertia trecenta numerari absens iussit, familiares quosdam Marci Antonij ex urbe profugientes, quibus rebus egere intelligebat, sponte iuuit. Nam in P. Volumnium tam multa contulit, ut plura proficisci à parente non potuerint. Antoninus Pius cum fame plures Italiæ urbes laborarẽt, frumento comportando ex urbe subuenit. Non minore cura Adrianus cum intellexisset populos quosdam pestilẽtia affligi, Tempus ipsum hæc omnia maiora, gratioraq; reddidit. Quinetiam à principibus ciuitatum, et à regibus seruari illud solet, ut solennibus quibusdam, festisq; diebus liberalitatem publicè exerceant, adeò temporibus obseruandis decorum quoddam magis emicat.

Præ se ferendam esse in dando hilaritatem. Cap. V.

N dando quoq; uidendum est, ne quid in uultu, gestu, uerbis appareat, quod liberalitatem ipsam perinde ac labes aliqua inficiat, quod iure in hospite illo Calabro ridet Horatius, cum porcis ait, quod ille peperciſſet, edendum relinqui. Vnum illud Alexandri exemplum docere nos abunde potest, quid in uultu ipso dantis, quid etiam in uerbis positum sit, ut magis, magisq; gratificetur. Offerenti militi caput ab se truncati in pugna hostis, apud nostros, inquit, aureum poculum huiusmodi uirtuti solet esse præmium, quod te capere oportet, renidensq; statim subdidit, de more quidem uacuum, ast Alexander meri plenum illud tibi propinat. dubitem gratius ne hoc militi, an poculum ipsum fuerit. Quocirca uidendum est, ne qui accipit, tristem te, aut uerbis minus gratis utentem animaduertat. Ex ijs enim liberalitas ipsa gratiam, aut omnem, aut magna certe ex parte amittit.

Liberalem alienis necessitatibus cõmoueri debere. Cap. XVI.

Vanquam autem illa & prima, & maxima dandi causa esse debet, ut prosis, ut benefacias, & quidem gratuito: ad hanc tamen causam & aliæ quædam adiungendæ sunt, quæ te hominem esse, ac rerum humanarũ memorem declarent, alienisq; necessitatibus commoueri, & graues hominum casus miserari. M. Aurelius Antoninus, labentibus uectustate oppidis auxilium tulit, tributa, uectigaliaq; ubi necessitas cogeret, remisit. Alexander Seuerus compluribus oppidis, quæ terræmotu corruissent, instaurandis ædificijs tum publicis, tum priuatis, pecuniam è uectigalibus subministrari iussit. Quàm honestiorem se qui causam potuere, quàm ut in publica iactura, publice benefacerent ciuibus? Liberalitati ac gloriæ Alphonsi regis plurimum detraxit, quod aliquot in Samnio oppidis terræmotu collapsis penè ad oppidanorum internitionem, ijs qui reliqui erant, remissionem tributorum petentibus, ita responderit, an qui uita excesserant, cuncta secum sua detulissent, soluerent igitur tot bonorũ hæredes relicti. Quanto præstantius Alexander Macedo, qui plurimos ære alieno circumuentos liberauit, ingenti summa creditoribus exoluta. Veniamus ad priuatos ciues. Cimon Athenienſis quos in foro inuenisset, indigna egestate pressos, ijs statim de pecunijs, quas ad manũ haberet, subueniebat. Anicetus Cyreneus captum ab Aeginetis Platonem, pecunia sua redemit, ac liberũ cum honesto comitatu remisit in patriã. Et piæ & honeſtæ

ſtiæ cauſæ, quæq; ſummam præ ſe ferrent humanitatem. Quocirca maximè accuſandi uidentur, qui in proſequendis hiſtrionibus, & donādis ſcurris multi ſunt, qui non ſolum in eo peccant, quod quibus minime cōuenit, & ſupra quàm decet, largos ſeſe exhibent, ſed quod cum leui, & parū honeſta cauſa moueantur, leues ſe & parum conſideratos oſtendunt. Quo in genere horum temporum reguli maximè peccant, atq; eo magis, quod in ornandis bonis, ac de ſe benemeritis mirifice parcunt. Non tamen ij ſimus, qui nihil hiſtrionibus, ijſq;, qui artes tractant ludicras, conferendum pro tempore ducamus, quandoquidem & his interdum delectari non dedecet, ſed ita quidem conferendum, ne bonis ac benemeritis fiat iniuria, alliciantur q; alij ad id uitæ genus infame, dum turpiſſimas artes in precio eſſe intelligunt. Sigiſmundus Auguſtus Burram Hiſpanum celebrem ſcurram, quodam in conuiuio argento onerauit adeò, ut ſub pondere iam deficeret, an cui mirum uideri debet, ſi Burra mercede tanta adductus è iuriſconſulto ad ſcurram tranſierit? Nihil eſt autem homine dignius, quàm hominum calamitatibus moueri ac ſuccurrere, neq; aliud in quo uberiorem ſibi gratiam comparet benefaciendi ratio atq; uoluntas: nam hominū neceſsitates ridere, illiſq; cū poſsis, minime ſuccurrere, quid eſt aliud, quàm hominem exuere, ac ferarum induere immanitatem? Quocirca factū Seleuci regis ut impium, immane, ferum, quis eſt, qui non abominetur? Hic Demetrio à ſe capto, quāquam ſocero, petenti tamen Tyrum, Sidonemq;, in quibus agere uitam poſſet, cum ipſe ab indo mari ad Syriæ littora cuncta teneret, dare omnino recuſauit, adeoq; inops animi, & ſupra quàm dici poteſt à miſericordia alienus fuit, ut maximo regi ingentibus fortunæ malis proſtrato, ſocero deniq; intra latiſſimos regni ſui fines uix angustum hoſpitium conceſserit. At contrà, quis non pium Antigoni factum, et memoratu dignum, ſummis etiam laudibus efferat? qui Alcyoneum filium Pyrrhi ad ſe caput deferentem, baculo percuſſum à ſe reiecerit ut barbarum, ut pollutum inclamans, quodq; aſpectu ipſo fœdari nollet, chlamydem ante oculos obduxit, miſerabilemq; Pyrrhi, quanquam hoſtis mortē multis lachryinis proſecutus eſt. Antigoni etiam, aui, ac Demetrij, de quo dictum eſt, patris miſeriarum inter lachrymandum recordatus. Nequis autem pietatem hanc fictam putaret, Helenum Pyrrhi filiū multa humanitate complexus, in Epeirum remiſit. Hæ igitur cauſæ ut honeſtæ, ut piæ, ut perhumanæ quoties ad utendam liberalitatem mouere uidebuntur, mirum eſt quātā cōmēdationē pariāt. Populo Neapolitano magis, magisq; acceptū fecit Alphonſum, quod in uirgines, quæ Deo initiarētur, liberalis eſſet, pecunia tēplis oblata, quàm uirginibus dotis nomine darimos eſſet.

Liberalem à dando non dimoueri propter ingratitudinem. Cap. XVII.

VOniam autem eius, qui dat, propositum illud esse connenit, ut nihil inde præter ipsam benefaciendi cõscientiam relaturum se aut speret, aut curet: tametsi par est, ut qui accipit, si potest, referat: sin minus, habeat quã potest gratiam: tamen liberalis ipse, quod ad habendã, aut referendam gratiam pertinet, si minus sibi responderi uiderit, tacitus etiam ac negligens, hoc ipsum ita præteribit, ac si sua non interfit: & quamuis ingrate secum actum uiderit, nõ propterea ab honesto proposito deterrebitur, nec molestum id sibi esse ostendet, ut qui non eo consilio benigne ac liberaliter egerit. Magis autem dolebit, quosdam ita male institutos esse, ut beneficiorum immemores esse malint, quàm gratiam habendo sese gratos præstare, illosq;, in quorum manu est benefacere, gratitudine sua excitare ad beneficia conferenda. Elato enim inopi, atq; ingrato, uix aliud in ciuitate aut intolerabilius, aut nocentius inuenias.

Liberalitatis finem gratuitum esse debere. Cap. XVIII.

OMnis quæ in ciuem peregrinum´ue fit pecuniæ, ac fortunarum erogatio, turpis est, quæ alium, quàm gratuitum finem respexerit: nec solum turpis, uerumetiam periculosa. docent hoc Philippi regis auara magis quàm liberalia dona, quibus paulatim Græcarũ urbium libertatem emit. Vnde non temere dictũ illud manauit in populos: Philippi auro, Græciam subuersam esse. Sed de largitione post illorum certè non minus turpe propositum, qui id agunt, ut aut impurissimas uoluptates, aut parum honestas cupiditates assequantur: unde fit, ut in lænones, turpissimum genus hominum, plurima congerant. Nam eo consilio dare, ut plura inde referas, hoc quis non uideat, non ad liberalitatem, sed ad fœnus pertinere? Explicatis igitur, quæ ad delectum pertinere uisa sunt, consequens est, ut liberalitatem ipsam partiamur, quo perspectiora sint, magisq; exposita, quæ ad usum ipsum liberalitatis pertinere intelligantur.

Diuisio liberalitatis. Cap. XIX.

LIberalitas igitur cum erga alios sit, ea aut publice, aut priuatim, aut promiscue in multos exercebitur. Si publice, aut erga uniuersam ciuitatem, prouinciam´ue, aut erga tribũ aliquã, quæ pars est ciuitatis, huius exemplum est. Cimon Athenienſis diebus singulis domi mensam iubebat

bebat parari, in qua quicunq; Laciadas esset, discumberet, uolebat enim tribulibus suis domum semper patere. Illius egregiũ præbuit exemplum Pomponius Atticus, qui publicã Athenienſiũ inopiã ſuis opibus ſæpe ſubleuauit. Hoc liberalitatis genere duobus uti modis possumus, aut numerando, ut cum Alexander plurimos, qui ære alieno preſsi erant, ingenti ſumma pro ijs ſoluta liberauit, aut quæ debentur remittendo debitoribus, quod fecit Adrianus, qui aurum coronarium Italiæ remiſit, prouincijs minuit, multos etiam populos tributis leuauit. Non minus etiam liberaliter Iulianus Auguſtus plurimis ciuitatibus debita longa diuturnitate contracta condonauit. Quinetiam ſua illis uectigalia reſtituit. Vtinam ſint, qui noſſe hæc nunc uelint, nedum ut ſequi curent. Promiſcue in multos, ut cum Adrianus ingentem ſummam, quæ à priuatis debitoribus fiſco debebatur in urbe Italia, prouincijſq; remiſit, ſyngraphis etiam in foro D. Traiani patris incenſis, ne unquã ea ſumma poſſet repeti, priuatim erga ſingulos, ſiue ciues, ſiue peregrinos, ſiue hoſpites, unde hoſpitalitas dicta. Eſt aũt nõ modò priuatorum ciuium, uerumetiam urbium ipſarum ſumma laus, priuatas domos patere peregre uenientibus. Quo in genere laudis L. Lucullus in primis claruit, tum erga alios, tum erga Græcos ſumma hoſpitalitate uſus, ut Luculli domus Græcorum Romam uenientium, quaſi portus quidam eſſet. Quo genere liberalitatis qui utuntur, quantopere laudandi ſint, illud docet, quod maiores noſtri hoſpitij iura ſancta eſſe uoluere. Ac reputanti mihi quanta ſint hoſpitalitatis merita, uidentur nunquam ſatis digne laudari poſſe Chriſtiani, qui publicas domos conſtituere, in quibus è bonis, quæ dijs oblata ſunt, cuiuſq; modi genus hominum paupertate, aut ægritudine laborantium paſcitur, curatur, ueſtitur. Neapoli in hoſpitali D. Mariæ domo, quæ ampliſsima eſt, expoſititias puellas uno tempore nongentas educari uidi, quod quanquã abunde mirandum, illud multo admirabilius, maioribusq; laudibus proſequendum, quod eaſdem pudice, liberaliterq; inſtitutas, qui domui præſunt, honeſtis uiris bona cum dote collocãt. Dij boni, qui Florentiæ, qui Senis, qui Romæ, ſed maxime Senis concurſus, aut potius profugiũ eſt, ad hoſpitalem eiuſdem Mariæ domum, languentium hominum, quod in curandis ægrotis ſtudium, quæ pietas in omneis, qui egeãt tum ciues, tum peregrinos. Hæc ideo retulimus, ut quantopere laudanda ſit hoſpitalitas, his exemplis manifeſtius pateat. Maiores noſtri, quod ad ſplendorem tum urbium, tum priuatorum ciuium iudicarent hoc non parum pertinere, in ædificandis domibus, illud in primis uidebant, ut hoſpitibus patere poſſent. Quocirca in hac parte Alphonſi regis liberalitas & ſplendor mirum in modum uidetur extollendus. Siqui-

dem tum oratoribus populorum aut regum, tum claris uiris ad se publico aut priuato nomine uenientibus, & ædeis exornari iubebat, & uictum quandiu apud se essent lautissimum ministrari. Quinetiam nisi egregie à se donatos abire nequaquam passus est.

De liberalitate in deos, in ægrotos, in destitutos. Cap. XX.

DE toto autẽ eo genere erogationis, quæ in deos pietatem præse fert, illud principe loco dicendum uidetur, finem quidem esse optimum, non tamen ut superstitio laudanda sit. Multi etiam in subueniendis pauperibus ac mendicantibus, quæ erogatio Græce est ἐλεημοσύνη, peccant, dũ populi auras inde aucupãtur, facinorosasq; cogitationes suas ac peruersa consilia, stipe in egenos conferenda occultare uolunt. Itaq; quæ laus esse potest, ad fictã aut inanem ostentationem referre actiones suas? Nonnulli erogatione hac in deos ipsos utuntur pecuniam, agros, fortunas uniuersas, omnemq; rem familiarem templis offerentes, quibus illud uidendum est, ne dum erga deos pij uideri uolunt, iniusti efficiantur, auferentes hominibus, quæ dijs offerunt. Hoc quid est aliud, quàm deos ipsos auaros & iniustos existimare? Nec uerò pauci inueniuntur, qui ut sacerdotes opi pare pascant, familiaribus suis alimenta subducunt. Quocirca etiam, atq; etiam uidendum est, ne dum erga deos pie, erga sacerdotes liberaliter agere uideri uolumus, aduersus cõiunctos iniustitia utamur. In primis autem Deo, hominibusq; acceptũ liberalitatis genus exercent, qui aduersus inopes, & humana ope destitutas mulieres liberaliter agunt. Quid enim aut Deo potest esse acceptius, quàm imbecillum sexum adiuuare? aut gratioris, utilioris q; in ciuitate exempli, quàm prohibere, ne quod unũ, ac præcipuum mulieris bonum est pudicitia, egestate expugnata diripiatur? Quocirca Romanus atq; Athenienſis populus dici uix potest, quàm grate, quàm liberaliter fecerit, quàm in publicam honestatem consuluerit, cum alter Scipionis, alter Aristidis filiabus dotes è publico contulerit. Vrsus Comes Nolanus singulis annis, quibus Nolæ præfuit, satis bonam pecuniam puellis collocandis decreuerat, unde & uiuus maxime carus Nolanis fuit, & mortuus ab omnibus desideratur. Proxima est, quæ in eos, qui morbo simul, & inopia laborãt, cõfertur liberalitas. Quod enim beneficiũ maius q̃ homini salutẽ pecunia sua procurare? quod illinc satis patet, quod et Romani templa Saluti constituere, & Græci Ioui Soteri sacra publica faciebant. Quinetiã T. Quintium Flaminium, quod ab eo Græciæ

libertas

libertas restituta esset, Sotera in carminibus, in sacrificijs, in pompis testa bantur. Puer ipse patria ob auitas simultates, ciuilemq; dissensionē excedēs Neapolim cū uenissem, graui morbo correptus, ita quidē à Iulio Forte Massanensi, qui Alphonsi regis censui, rationibusq; præpositus erat, adiutus ac subleuatus sum, ut quod uiuimus, quod hæc scribimus, maxima ex parte ad illū referamus. Adolescentes quoq;, quorū angustiores sunt res, & in quibus ingenij uis, et indoles aliqua ad uirtutē prælucet, pecunijs sustentare, uel in primis cōmendandū uidetur. Quid enim uel priuatim beneficentius fieri potest, quàm uadentem ad uirtutes uiatico suo iuuare? aut publice utilius, quàm sua pecunia, suaq; opera id præstare, ne naturæ bona, hominum ope destituta pereant? Alphonsus adolescentulos quosdam cum intellexisset ob parentum inopiam, quibus cœperant disciplinis continuare operam non posse, eos in Galliam ulteriorem Parisios misit, pecunia statuta, quæ illis suo ex ærario suppeditaretur. Patrum, auorumq; memoria clari quidam uiri, alij Perusiæ: alij Paduæ prædia ab se empta, gymnasijs dedicauerunt, è quorum fortunis paupertas adolescentium sustentaretur, qui philosophiæ, aut ciuilis iuris cognitioni operam darent. Num aut beneficentius aut utilius excogitari liberalitatis genus potuit? Hoc autem quid est aliud, quàm dare operam, ut multi semper sint, qui rerum ciuilū, ac naturæ perscrutationi uacent? quàm nolle pati ob ignorantiam rerum cognitione dignarum caligare res publicas? Sed his explicatis ad ea quæ restant, proficiscamur.

Liberalis officium esse præuenire. Cap. XXI.

Liberalis autem proprium cum sit dare, idq; & rogatus, & nō rogatus faciat, quis dubitet, lōge esse gratius præuenire muneribus, quando & uoluntarium magis uidetur, excelsioriq; ab ingenio proficisci: & q accipit, quod ex improuiso accipit, dantis uoluntatē, ac munus ipsum longe pluris facit, quodq; tanti se haberi putet, ut etiam si nihil petat, donis se tamen honestari sentiat, hoc quoq; plurimum addit gratiæ. Cum autem alij naturali quodā pudore affecti, extrema quæq; parati sint sustinere, prius quàm aliquid petere: alij ingenuitate quadam naturæ adducti, & palàm, & maiore quadam animi fiducia petant, non debet id committere liberalis, ut aut illorum expectet preces, aut dum hos satiat, in alios minus uti liberalitate queat. Neque enim liberalis est in unum, aut in quampaucissimos omnia congerere, nec iusti, quæ multorum sunt commoda, in paucos ea conferre.

Quæ ratio importune petentium habenda sit. Cap. XXII.

Væ autem tum importune petentium, tum indignorum hominum ratio haberi debeat, prudentia monstrabit. Nam improbe petentibus quis dubitet dandum non esse? Donatellus Florentinus, statuarius egregius, homuncio non inurbanus, cum importune mendicanti stipem obtulisset, & ille dijs acceptam diceret, tunc ipse, nõ dijs inquit, sed tuæ importunitati, ne me efflagitando occideres. Crassus ille diues usus est præceptore Alexandro, à quo ut nihil ille unquam petijt, sic nihil ipse Alexandro unquam dono dedit. De quo quidem fertur, semel in itinere pileum cum poposcisset, ex itinere reuersum, statim Crasso reddidisse. Incõmoda sanè ac sine ulla benignitate familiaritas. Alphonsus rex quam nouã induisset uestem, statim è familiaribus cuipiam destinabat, eamq; haud multo post tradendam curabat. Quocirca uerũ nobis liberalitatis exemplum Adrianus præbuisse uidetur, qui amicos & quidem nõ petenteis locupletauerit, & petentibus minime negauerit. Vbiq; tamen suus habendus est delectus.

Liberalis uiri officium esse donare quamsæpissime. Cap. XXIII.

Vm igitur liberalis sit, etiam si possit prodesse omnibus, quis non intelligit non semel, aut raro, sed quamsæpissime dare illum debere? Neq; enim uirtutũ ipsarum actiones, ut paucæ ac perquam raræ finiuntur, quas quidem plurimas esse necesse sit, ut habitum constituant. Ergo si plurimis donaturus est, ut sæpissime donet necesse est. Quæ res illud efficit, cum & sæpe, & multis liberalis ipse commodus sit, ut quammaxime charus, acceptusq; sit omnibus, cum præsertim de illius commodis etiam qui nihil accepere, bene sibi promittant. Trahit autem adeò amorem ad se omnium liberalitas, ut in extremis terris constitutos, de quibus liberalitatis fama sit, tametsi de commodis eius nihil nobis speremus, tamen beneuolentia, laudibusq; prosequamur, contra tenaces odio, & obtrectatione. Eminebant uitia quædam in Nicolao Quinto Pontifice maximo. Item in Alphonso rege, claros tamen atq; amabileis faciebat dandi studiũ. Machometum, qui nunc Turcis ac Græcis imperat, quanquã rebus gestis maxime inclytum, tamen propter singularem auaritiam, quis est, qui non improbet? At patrem eius Amorathum liberalitas, splendorq; etiam apud hostes commendauit. Plurimos autem è cuiusque modi hominum genere

donis

donis afficere, quanq̃ est regum ac siqui regibus sunt pares, eorumq̃; benignitas quamlatissime pateat, unde magis, magisq̃; illustris habetur, tamen qui pro & facultatibus suis, quæ abunde suppetant, & q̃ potest non minus sæpe quàm libenter dat, an est cur hic ut ciuibus suis percommodus, ut liberalitatis meritis clarus, non sit etiam suis laudibus exornandus? Quibus tamen minores facultates sunt, hi respicere in primis debent, ut ipsorum liberalitas quo rarior, minusq̃; plena est, eò exactior ab ipsis delectus habeatur eorum, in quos pecunias conferunt. Nam qui plurimum habent quod dent, ijs fortasse concedendum fuerit. siquid dum non multum tamen in delectu peccent, minus autem opulentis in hoc peccare non facile permittitur. Veneram ipse aliquando Narniam, diuerteramq̃; ad meritoriam tabernam cum familiaribus, qui mecum iter faciebant. Tubicen non malus discumbẽtibus nobis, atriũ ingressus est. Inualuit enim mos, ut cum peregrinus quispiã, qui dignitatem præ se ferat aliquam, oppidum ingreditur, tubicines, post quam tuba cum salutauerint, donari se expectent. Ingredientem igitur tubicinem carleno donaui, atq; ut taceret iussi. causam requirenti cauponi, respondi, me cum erga tubicinem liberalis esse nequaquã possem, si caneret, eo carleno redemisse, ne illiberalis dicerer, & qui cantum non possem, silentium eo argento mercatus essem.

Dona ipsa gratis uerbis exornanda esse. Cap. XXIIII.

AD eum autem delectũ, quem plurcis in partes secuimus, quo dantis uoluntas manifestior appareat, ipsaq̃; eroga tio gratior habeatur, illud etiam adiungendum est, ut læta fronte, ut uerbis pro loco, tempore, ac persona, quammaxime accommodatis, quæ animi libentiam quandam declarent, & demus, & dedisse uideamur. Alexander Seuerus ubi quem de re publica benemeritum prosecuturus esset, antè illi gratias agebat, & suo & rei publicæ nomine, quod ita quidem rem publicam gessisset, ut bene de ea meritus iudicaretur. Alexandro Macedoni legimus affuisse quandam in conferendis muneribus alacritatem, quæ sola gratificari animum eius abunde posset. Iulius Cæsar, locupletiorem se factum dicebat, quoties fortem, & benemeritũ quem donaret. Anicetus Cyreneus cum remissam sibi à Platone, qua eum redemerat, pecuniam sensisset, ea repudiata, profecto, inquit, peccatum à me uideri potest, quod maiore summa in Platonem exercenda liberalitas nostra fuit. Quis non intelligat hoc dicto, liberalitatem illam, quanquam magna quidem fuit, tamen altero tanto factam esse maiorem? Tyrannus fuit Phalaris, & quidem crudelitate

nobilitatus, uerba tamen eius ex ea epistola, quam ad medicum scripsisse legitur, quis unquam digne laudauerit?

Epistola Phalaridis ad medicum. Cap. XXV.

Esciam Polyclete utrum ne aliquis medicinæ uim, an morum in te fidem potius admiretur. Medendi enim uis ægritudinem, quæ tyrannum conficiebat, superauit: mores autẽ, præmia quæ tyrannorũ cædis causa sunt. His è rebus iustitia cũ progrederetur tua, eum qui duplici periculo premebatur, letalis morbi impetu, & inimicorum præmijs liberauit. Soli nanq; tibi in manu fuit præstare, si morbo fuissem confectus, ubi nihil ex arte remedij adhibuisses, tyrannum uti sustulisse uiderere. Sin minime perijssem, tamen cum prompte cuncta abs te tradita utpote ad salutem acciperem corrupisse. Potuisti itaq; uideri etiam corrupisse ad consequendos eiusmodi honores. Maluisti tamen quàm iniustum pretium, gloriam iustam sequi. An fortasse occasio ipsa, quæ ægrotantem in tua me potestate cõstituerat, tyrannicidij, & quidem pij locũ sortita non est? Quocirca cum penes te esset, quo me uti uelles, neq; ipse habeam quã dignam tanta uirtute gratiam referam. Sic ipse quidem sentio, dignam te Deo, qui artem constituit, scientiam adeptum esse. Ac nihilo minus cum ipsis medicinæ ac fidei præmijs ad te misi, quæ animi gratitudinẽ testarentur mei, puro ex auro phialas quatuor. Crateres argenteos nostratis haudquaquã magisterij duos, poculorum item thericliorũ paria decem, puellas quoq; intactas uiginti, cum his etiam atticorum argenteorum quinquaginta mil lia. Quin etiã scripsi Tcuero à dispensatione, tibi ut penderet salarij quantum capiunt, tum nauium præfecti, tum satellitum, cæterorumq; ordinũ principes, exiguam profectò retributionem maximo pro beneficio, uerum in quo gratitudo ipsa manca est, illud suppleuerit, confiteri me, beneficio qui sit affectus, huic quam parem gratiam referat nullam esse.

Quæ seruanda, quæ etiam uitanda sint in dando. Cap. XXVI.

Vocirca munera ipsa nonnunquam honestanda uerbis sunt, & dantis animus quàm potest erga eum, qui accipit, declarandus. Quod fieri quidẽ potest pluribus modis. Nam & munera ipsa, quanquam magna, tamen si ad dantis uoluntatem, si ad accipientis merita referantur, exigua quidem esse dicet: contrà, ubi minora illa fuerint, non munera ipsa,

ipsa, sed eius, qui dat, egregiã uoluntatem, optimumq; in accipientem animum considerandum, atq; alia munera alio in tempore, & plura, & maiora expectanda. Laudat apud Maronem pastor pocula illa quanquã fagina, tamen quod cælatum & quidem diuini Alcimedontis opus esset. Omnis tamen abesse debet iactantia, quippe quæ maxima liberalitatis labes est: neq; aliquo modo committendum, ut obligandi, ac deuinciendi gratia aut dare, aut dedisse uideare. Quin id potius præ te feres, ut tu te quidẽ habituru ei gratiam sis, quod munera abs te accipiat: nec pecuniã te magnificere, sed quod plurimi ducas illius te amicum fore, quodq; intelligãt homines, quæ tua sint, ea quoq; communia amicorum esse. Abijciendum etiam in dando supercilium, retinendaq; facilitas est, & frontis hilaritas illa quidem aperta, atq; ut dici solet, serena.

Interdum secretò quoque dandum esse. Cap. XXVII.

QVid quod nec ubiq; palàm atq; in publico dandũ est? quæ dam etiam per alium potius nonnunquam munera ipsa sic mittenda, ut qui ea mittat, ignoretur, seruandumq; in quibusdam & erga quosdam tritum illud Christianorũ prouerbium, Ignorare sinistrã debere, quid dextera ipsa dederit. Quæ quidem seruasse Cosmũ Florentinum, cuius liberalitas late erga multos diffusa est, accepimus.

Liberalem debere aliorum inopiam scisciatari, ut illis subueniat, Cap. XXVIII.

VInetiam liberalis uiri cura eò progredi debet, uti amicorum, familiarium, ciuium necessitates, ac uiuendi difficultatem, reiq; familiaris inquirat angustias: quibus inuentis, nunc frumento, nunc pannis, nunc pecunia, rebusq; alijs eos iuuabit. Antonius M. Antonij pater, pressum necessitate amicum, nummis cum non posset, argento pocillo iuuit. cuius liberalitas quo uideri maior possit, etiã clàm uxore, quæ cum furti seruos argueret, non puduit Antonium quanquam uirum ac patremfamiliæ furtum à se factum dicere ac petere ab uxore uenià. Borsius Estensis, qui Ferrariam peregrini diuertissent, renuntiari ad se uolebat, demandata mi nistris quibusdam eius rei cura, ut qui ac quales essent, diligenter scisciarentur, ne qui erga notos abunde liberalis esset, erga ignotos & peregrinos parũ benignus haberetur, ad quem multarum Italiæ urbiũ exules sic profugiebãt, ut ab eo nemo repelleretur. Philippus Maria Mediolanẽsis,

nõ solum aduersus hospites, ac peregre uenientes multa liberalitate usus dicitur, sed quem fortem, & clarum uirum in Italiæ urbibus, aut finitimis in regionib. agere intellexerat, munera ad eũ mittebat et se, & illo digna.

Liberalitatem maxime exercendam erga illos esse, qui ea digni uideantur. Cap. XXIX.

Vamuis autem late erga plurimos liberalium benignitas diffundenda sit, ac nullum fere genus hominum, dum id ferant facultates à se reijciat, illorum tamen ratio in primis habenda est, quorum fides, integritas, fortitudo cognita est, & in quibus præclara ingenij uis elucet, quid enim præclarius, quàm clarum se ac nobilem, claris & honestis uiris donandis, agere? Quid magis secundum uirtutem, quàm erga eos, qui præcipua aliqua uirtute præditi sunt, exercere liberalitatem? Quàm egregie Cæsar, cum diceret bello à se partas diuitias, quæ fortium uirorum præmia essent, seruari. Ptolemæus Rex Alexandrinus doctissimos quosq; ad se uocatos, salarijs, donisq; prosecutus est. Duxit secum Alexander Macedo non unum, aut paucos quosdam, sed quasi cohortes doctissimorum hominum. Antoninus Pius non donis modò ac pecunijs literatos ornauit, sed prouincijs præfecit, honoribusq; quammaximis honestauit. Abundauit eruditis uiris Nicolai Quinti Pontificis Maximi, et Alphonsi regis aula. hic ad ordinariam in Antonium Panhormitam benignitatem, illud addidit, ut mille eum aureis ob scriptum de dictis & factis suis librum donauerit. Poggium Florentinum quingentis, ob conuersum è Græco in Latinum Xenophontis librum, qui Cyri Pædia inscribitur. Dionysius Syracusanus Heliconem Cyzicenum talento donauit, quod solis deliquiũ prædixisset. Lysander ob pauculos uersiculos Antilochi poëtæ, pileum argento impleuit. Ferdinandus rex grandem pecuniæ summam quotannis ex ærario pendendam, statuit Rhetoribus, Medicis, Philosophis, Theologis, qui publicè Neapoli docerent: egregium sanè factum, ac perpetua commendatione dignum, ingenia prosequi, uirtutes ornare, & ad excolendos animos excitare iuuentutem.

Liberalitatem aliquando etiam erga indignos exercendam esse. Cap. XXX.

Ectequidem, atq; è media philosophia Horatius ait, Dignis paratam esse debere benignitatem, tamen nescio quomodo interdum debet plus apud liberalem posse dandi ratio, q̃ accipientis indignitas

indignitas. Quocirca etiã aduersus latrones, piratas, & flagitiosos quosdam nonnunquam liberaliter fortasse agendum uideatur, quo eorum improbitas minuatur. Alexander regium esse affirmabat, à quibus male audias, in eos & sæpe, & multum conferre, quod ab Alphonso rege factitatum scimus, offulam enim obijciendam esse censebat oblatrantibus canibus. Itaq; superior Proteæ cuidam dicaci homini, cui iure plurimum succensuerat, non modò ueniam petenti dedit, sed quinq; etiam talenta numerari confestim iussit, quæ essent reconciliati in eum animi pignus.

Etiam erga hostes liberaliter agendum esse. Cap. XXXI.

CVm hostibus quoq; liberaliter agendum esse maximorum tum regum, tum Ducum exempla docent. An tibi uideatur indignum, aduersum quos fortitudine, & firmitate animi utare in periculis adeundis, in prælijs faciendis, in eos quoq; ubi res tulerit, liberalitate uti? & qui neq; uincare à periculis, neq; à mortis metu, uinci patiere à prædæ cupiditate, bonisq; diripiendis? Cæsar Labieno quanq; trãsfugæ, pecunias tamen et sarcinas deferẽdas curauit. Scipio Hispanos captiuos sine precio dimisit. Quin & Masinissæ nepotẽ magnificentissime donatũ. Quo genere liberalitatis & ipse Scipio ab Antiocho rege affectus est, filio absq; precio remisso. Ptolemæus rex fugato Demetrio, quos prælio ceperat, Demetrij amicos unà cum eius suppellectile statim remisit, missis qui dicerent, de imperio et gloria magnis uiris certãdũ esse. Fecit idẽ Pyrrhus, in captiuis populo Romano reddendis. Ea tamen animi magnitudine, uinci se minime passus est Demetrius. Nã classe Ptolemæi superata, eorũ qui ceciderant, corpora magnifice sepeliri, captiuos autem omnes liberos abire iussit. In primis mihi clara & nobilis uisa est Philippi Mariæ Mediolanensis liberalitas, & animi altitudo, qui captum nauali pugna Alphonsum cum duobus fratribus, altero etiam rege, multis item regulis, non modò liberos esse uoluit, uerum nullum liberalitatis, comitatis, mansuetudinis genus in eos prætermisit. Quid enim pulchrius, quàm quos armis uiceris, eos liberalitate ac beneficentia deuincire?

Erga benemeritos liberalitatem officiosius exercendam esse. Cap. XXXII.

QVod si nullis in se collatis ante beneficijs, liberalis tamen officio suo utitur: quanto & officiosior, & liberalior esse in eos, à quibus prouocatus est, beneficijs ac meritis debet? cum hic

etiã de animi gratitudine agatur, quæ quãtis efferẽda sit laudibus, docere unum illud satis potest, quod in gratitudinem omnes mirum in modum detestantur. Quid enim iniustius, quàm non respondere beneficijs, aut improbioris exempli, quàm per ingratitudinẽ deterrere alios ab officio, ac beneficentia? Decet igitur liberalem quoties præuentum se gratia ac beneficijs intellexerit, id præstare, ut ad gratitudinem, liberalitatem quoq; adiungat, eamq; in remunerando tenere rationem, ut acceptorum beneficiorum non solum memor & gratus appareat, uerumetiam is esse, qui cum præuenire alios liberalitate consueuerit, turpissimum ducat præuentum uinci, Quodq; non uinci parum sit, id aget, ut uictum à se eum, qui prouocarit, quanquam omnes intelligant, tamen ipse adhuc dubitet, satis ne à se factum grate, ac liberaliter fuerit. Scipio ob fidelem, fortemq; Masinissæ in populum Romanum operam, quoniam parum uideretur regnum ei patrium restituisse, opulentissimam partem regni Siphacis adiecit. Alphonsus rex Ioannem Vigintimillium, ob egregie nauatam in bello operam multis donauit oppidis, ut non solum grate, uerum admodum etiam liberaliter cum illo egisse ab omnibus iudicaretur. Artaxerxis liberalitas, summaq; gratitudo, exemplo esse potest, quàm omnis gratitudo munifica esse debeat, cui de siti laborãti Caunius quidam cum aquæ utriculum obtulisset, eum ille ita extulit, ut ex obscuro, atque inopi clarum, atque opulentum fecerit. Neapolitanorum rex Ladislaus puer regno exutus, à Caietanis sustentatus est, collata ex publico pecunia. Is parta uictoria, Caietanos etiam obscurissimos sic extulit, ut non temere, quanquam perurbane, dictum fuerit ab Asinario quodam Asello suo: Poteras, inquit, meus Aselle beatus esse, si Caietæ natus esses: nam aut ipse Prætor esses, aut arcis præfectus.

Erga benemeritorum liberos ac superstites liberalitate utendum esse. Cap. XXXIII.

Voniam autem turpissimum est pati gratitudinem extingui atq; interire, id etiam præstandum est, ut gratitudo, liberalitasq; manere uideatur etiam illos, qui benemeritorum amicorum superstites sunt. Alexander Macedo, militum, qui cecidissent, liberos, paterna capere stipendia uoluit. Atheniensis populus Lysimacho Aristidis filio argenti centum minas, totidemq; consiti agri iugera, post patris mortem dedit, adiectis etiam quatuor drachmis, quæ de publico diebus singulis penderentur. Non solum autem hoc liberalitatis ac gratitudinis genere prosequendos esse

dos esse mortuos, uerumetiam funerum, sepulchrorumq; honoribus ac titulis, multa docent: non quod mortui ijs indigeant, sed quod hoc maximè modo & gratitudo testanda sit, & alij ad benemerendum inuitandi. Alexander Macedo, decies mille talenta in Ephestionis funus contulit. Toto hoc genere gratitudinis erga mortuos honorandos Græci, Romaniq; maxime celebres fuere, cõdendis sepulchris, ponendis statuis, inscribendis titulis, quibus illorum uirtus testata esset posteris. Quinetiam ludos, & spectacula in eorum honorem maximis sumptibus singulari splendore edidere, quarum rerum tum Græcorum scriptorum, tum etiam nostrorum pleni sunt libri.

In ijs etiam liberaliter agendum, quæ nihil ad liberalem pertineant. Cap. XXXIIII.

PLatæenses publici boni gratia, cum pugna illa nobilis aduersum Persas pararetur, fines suos, in quibus Eleusinæ Cereris templum esset, Athenienſibus concessere, cum in agro Attico, Apollinis Delphici oraculo moniti essent, uti manum cum hoste consererent. Quod factum adeò omnium laudibus celebratũ est, ut Alexander multis post annis, cum putaret ad se pertinere, gratiam referre Platæensibus, illorum oppidum sua pecunia mœnibus cinxerit, atque in ludis Olympicis per præconem edixerit, eam se tunc gratiam referre Platæensibus, quod bello Persico agros Athenienſibus adiecerint, paratißimisq; ad mortem animis, corpora sua pro communi Græciæ salute obtulerint. Memoriæ quoq; proditum est, Senatũ, populumq; Rom. aduersum Acarnanes liberalitate non mediocri usum in referenda gratia, post multa etiam secula, quod illi Aeneam autorem & urbis, & generis, extorrem patria, profugumq; ad Acarnaniæ oras diuertentem cum classe, portubus, hospitioq; benigne accepissent. Itaq; donati ob eam sunt causam Acarnanes, Leucade, & Anactorio, quæ oppida Romanus exercitus Corinthijs ademisset, addito etiam decreto, ut Acarnanes, Echinadibus æquata cum Actolis potestate communiter imperarent. Quæres planè monet, liberalis uiri propriũ esse, etiam quæ nihil ad ipsum attineant, liberaliter à se, ubi res tulerit, prosequenda esse. Quid enim præstãtius, quàm quod ubicunq; terrarum fiat cum uirtute aliqua, putare id ad suam etiam gratiam spectare, ut qui uideatur honestandarum uirtutum patrocinium suscepisse.

Erga deos præcipue liberaliter agendum esse.

Cap. XXXV.

QVid si erga homines, hominumq; actiones illas quidem rectas atq; honestas ita institutum esse oportet, qua pietate, gratitudineq; liberalis uir erga deos affectus erit, re publica præsertim bene atq; è sententia gesta. Agesilaus rebus feliciter gestis, biennio supra centum talenta, quasi decimam quandam Delphis Apollini consecrauit. Populus Romanus uictorias suas, quàm omnes dijs immortalitatibus adscriberet, declarant tot templa Romæ illis posita, dedicataq;, tot ludi à COSS. uoti, tot supplicationes decretæ, tot sacra in Capitolio priuatim ac publicè facta. Quod si rectoribus urbiũ propter iustam administrationem, parentibus propter procreationem, educationemq;, amicis propter beneuolentiam, & cõiunctionem, nemo bonus non maxime gratus esse studet, quales erga deos immortaleis esse debemus, quorum munera tam late pateant erga genus humanum. Quanquam autem illi quidem opis nostræ minime indigent, tamen haud scio, an eo magis pietatem, gratitudinemq; erga eos nostram dictis, factisq; omnibus testari debeamus. Non indiget uiuentium gratitudine Virgilius, Silius tamen Italicus sepulchrum eius quotidie penè inuisebat, atq; adornabat muneribus. Quis autem, qui modò aliquid è philosophia degustauerit, non se Aristotelis manibus gratiam habere quammaximam intelligat, qua tamen ille nulla indiget. Quamobrem maximũ mihi gratitudinis genus uidetur, eo magis gratum se erga deos ostendere, quo minus illi gratia nostra indigent.

Exempla quædam gratitudinis. Cap. XXXVI.

ACcusatus est Cato Porcius, quod qui domi consenuerant serui, eos ut senectute confectos, ac parum iam utileis uenaleis faceret. Iure quidẽ accusatus, ac si utilitate sublata, nihil humanitatis tribuendum iudicaret hominibus. Nam quanquam serui, tamen quod homines, quod nobiscum plureis annos uicitarint, quod operas suas in nos, liberosq; remq; nostram familiarem diuturnius contulerint, humanitate, liberalitate, gratitudine complectendi sunt. Nuper Ferdinandus rex, equum, quo egregie usus aduersus insidiantes fuerat, freno liberauit, uacuumq; labore omni esse uoluit, stabulario cuidam data pascendi eius cura? Cui non est etiam abunde nota Alexandri gratia in equum illum suum, in cuius honorem urbem ædificauerit de nomine eius dictam. Quibus equabus Cimon

Atheniensis

Athenienſis tertium uicerat in Olympico certamine, ijs ſepulchrum ſtatuendum prope ſuum monumentum curauit. Populus Athenienſis publica alimenta ad extremum uitæ diem mulis decreuit, quorũ laborioſis operis in Hecatompedo ædificando uſus eſſet, qui tametſi ob annoſitatem libertate donati, uacuiq; incederẽt, tamen ne ipſi quoq; minus grati aut officioſi uiderentur, duces ſeſe præbebant & exhortatores itineris, ac laboris iumentis alijs ad onera conuectanda. Et nos erga deos ingrati erimus, quorum beneficia tam late pateant: ut ab eis tanquam perenni fonte, bona cuncta perpetuò quodam curſu profluant, ut ſi recte dictum eſt, ut quidem eſſe conſtat, Dei metum, ſapientiæ principium eſſe: recte etiam dicatur, Pietatem erga Deum ac gratitudinem humanæ felicitatis initium eſſe.

Aegre ferendum eſſe à liberali, ubi munera ſua ſperni ſenſerit. Cap. XXXVII.

NOn ſolum aũt gratitudo ergo eos, qui bene meriti ſunt, propenſaq; dandi uoluntas liberalem decet, uerum ſiquid à ſe omiſſum intellexerit in conferendis commodis, ſi liberalitatem ſuam, ſuaq; dona repudiata cognouerit, ægerrime feret. Nam ſi dandi ſtudio tenetur, iuſtus profectò dolor illum capiet ubi quid à ſe, quod officij eſſe ſui ſenſerit, omiſſum intelliget. Ad hæc ſi mirificam è benignitate uoluptatem capit, iure dolore etiam graui afficietur, ac ſi ereptam ſibi uideat fruendæ uoluptatis cauſam, ubi muneribus ſuis aditum nullum eſſe cognouerit. Memoriæ proditum eſt Pyrrhum regem Epirotarum Aeſopi mortem permoleſte tuliſſe: & quamuis cum illo bene actum diceret, mirificè tamen cruciari, ſeq; improbum dicere, quod dum pro ſe qui illum differt, gratiã uiuenti non retulerat, creditam quidem pecuniam poſt mortem creditoris hæredibus ſolui honeſte licere, at gratiam, cui ea debetur, niſi uiuenti uir honeſtus & gratus retulerit, iure plurimum offendi ipſum debere. Subiratus eſt Alexãder Phocioni Athenienſi, quod munera ab ſe miſſa repudiaſſet, ac ſi inter amicos habiturus non eſſet. Quocirca danda eſt opera, ne quid, quod ad officiũ ſuũ ſpectare ſenſerit, liberalis uir omittat. Quin illud ab eo præſtandũ eſt, ut quod libenter facit, feciſſe etiã diligenter uideatur.

Videndum eſſe, ne priuata liberalitas publicè obſit. Cap. XXXVIII.

ILlud etiam uidere liberalem oportet, ne liberalitate ſua reipublicæ obſit: neq; enim cõmittendum eſt, ut dum unius aut paucorum utilitati conſulitur, in publicam peccetur utilitatem.

Induxit Domitius Nero Augustus aliquando animum, ut omni genere uectigalis prorsus adempto, pulcherrimo hoc munere mortalium genus donaret, quàm Neronis uoluntatem, seu potius impetum Senatores, quod non liberalitatem, sed imperij dissolutionem dicerent, continuere. prius tamen animi eius magnitudine multum laudata, quæ quò tandē reciderit, omnes norunt. Nō caruit publica Campanorum accusatione Ferdinandus rex, quod dum priuato studet ciui, Capuæ uinarium uectigal instituerit. Absit igitur etiam longius à uiro liberali eiusmodi consilium, ut ob priuati ciuis utilitatem despiciat publicam.

Dandum etiam liberalius esse ubi munera aliquando dilata fuerint. Cap. XXXIX.

QVoniam autem, ut dici solet, liberalitas non semper habet ad manum quod det, studendum est, ut siquid distulerimus, cū sese facultas obtulerit, et uberius, & alacrius id præstemus: atq; ubi quippiam promiserimus, ita memores uidebimur, ut cum faciendorū promissorum occasio sese præbuerit, multo lætiores ad soluenda promissa, quàm quibus promissum est ad accipienda uideamur.

Turpe esse in quibusdam liberalem uirum à plebe superari. Cap. XL.

ILlud etiam uidendum, ne quibus in rebus uulgus se largum ac diffluentem exhibet, in eo se contractiores ac minus uolentes liberales uiri præbeant. Octauius Augustus ut strenam ab infimis accipere dedignatus non est, sic in ea mittenda largus admodum ac liber fuit. Aelius Adrianus saturnalitia, ac sigillaritia etiam inopinantibus mittere solitus est, quæ ipse libenter accepit, ut ijs magis ac magis ad par reddendum inuitaretur. Laudatus est Ferdinandus rex, quod populis quibusdam strenam remisisset, antiquis principibus inueterato quodam iure quotannis pendi solitam. Idem tamen magnopere accusatus, quod eiusdem conferendæ familiaribus suis morem maiorum non seruauerit.

Liberale factum regum Alexandrinorum. Cap. XLI.

IN uit non minus nobile, quàm liberale Alexandrinorū regum institutum, ut qui capitis damnati essent pridie, q̄ securi percuterentur, eis munuscula quædam mitterentur regis nomine, quibus uidelicet erga carceris custodes, aut à quibus beneficij quid in carcere accepissent, gratos sese ostenderent.

Intestando

In testando uidendum esse liberali, quid se dignum sit.
Cap. XLII.

Ec uerò supremum uitæ tempus prætereundum est liberali, ne, quod Cicero ait, tanquam ab inerti Poëta ultimus actus neglectus uideatur. Quocirca in scribendis tabulis, non solum iustitiam sequetur, uerum etiam liberalitatem. Antoninus Pius testamento liberalitatẽ suam plurimis legatis manifestissimam fecit. Iulius Cæsar singulis ciuibus drachmas quinq; & septuaginta tradendas cauit, nõ solum enim priuatim inter paucos, sed publicæ inter omneis benignitatem suã relinquere testatam uoluit. Quo tempore etiam gratitudinis ratio habenda est, uidendumq; ne mors ipsa aduersum deos, homines ue ingratitudinis conuincat. Ac tametsi in ipso testandi genere leges, institutaq; municipalia, quibus obtemperandum est, plurimum ualent: ad liberalitatem tamen ac gratitudinem exercendam, cuiuis prudenti, modo id uelit, locus ultimo etiam uitæ tempore relinquitur.

Liberalitatem neq; fictam, neq; callidam esse debere, sed gratuitam. Cap. XLIII.

Voniam autem in ciuitate uiuenti, uitaq; communi famæ cum primis studendum est, plurimumq; opinioni hominum dandum illud in utenda liberalitate, commodisq; conferendis in primis, præ se ferendũ est, ut erogatio ipsa tum simplex appareat, tum gratuita, ac nullo modo callida, non captet, non mercetur, non emat, nõ sit ficta ut aliud manu gerat, aliud animo. Quocirca iure maximo laudatus est Pomponius Atticus, cuius liberalitas rebus ipsis iudicari potuit quàm esset simplex. Quippe qui non florentibus seipsum uenditaucrit, sed afflictis opera, pecuniaq; sua semper succurrerit, qui Seruiliam Bruti matrem post filij mortem non minus coluerit, quàm illo florente, qui Fuluiæ M. Antonij uxori pluribus modis ac litibus uexatæ sic affuerit, ut nullum ea sine Attico uadimonium præstiterit, quin ipse sponsor rerum omnium fuerit, necessariamq; pecuniam non tantum sine fœnore, sed sine ulla stipulatione crediderit, ut qui iudicaret maximum atque honestissimum quæstum esse memorem se, ac gratum à ciuibus, atq; ab amicis cognosci, cumq; sese gereret, qui non fortunæ amicus, sed hominum consueuisset esse.

Quæ potißimum cauenda ſint uiro liberali. Cap. XLIIII.

On ſolum autẽ ſimplex eſſe debet erogatio, ſed in omni uitæ genere liberalis uir ita ſe inſtituet, ut omnem prorſus fugiat auaritiæ ſuſpicionem. Nequis autem de turpi quæſtu, infami lucro, illicitis emolumentis ſolum me putet loqui, conſideret, quæ à præſtantiſſimis, & clariſſimis principibus cauta, diligenterq; euitata referam. Adrianus Auguſtus damnatorum bona, non in priuatum fiſcum, ſed in ærarium publicum referri iußit. Antoninus Pius ab omni lucri genere abſtinuit, quo prouinciales offendi poſſent, quadruplatores amouit. Si qui repetundarum damnati eſſent, eorum liberis bona reſtitui iußit, dum tamen quæ parentes male accepiſſent, ipſi prouincialibus redderẽt. Aurelius Antoninus, delationes, quibus fiſcus augeretur, audire contempſit. Exhauſto ob bellum Marcomannicum ærario, quod nollet prouincialeis extraordinario tributo grauari, auctione auguſtalium ornamentorum, in foro D. Adriani facta, etiam pocula criſtallina, quæq; in deliţijs habebat, uendidit. Extat Aureliani Auguſti epiſtola, cuius particulam inſerere placuit, ut intelligant qui imperant, ex oratione tanti principis, quàm procul omnem à ſe auaritiæ ſuſpicionem relegare debeant: Heraclemonẽ, inquit, occidi paſſus ſum, neq; enim mihi fidem ſeruaſſet, qui patriæ non pepercit. Diuitem hominem negare non poſſum, ſed eius bona liberis reddidi, nequis pecuniæ cauſa locupletem hominem occidi paſſum criminaretur. Hos quis nunc laudare ſatis digne poſſet? cum præſertim uideat principes noſtrorũ temporum, nihil prius aut potius curare, quàm quomodo ſubiectorum pecunias extorqueant, & perinde ac parum ſit illas extorquere, eiuſmodi etiam mercaturas exercent, quæ priuatos et obſcuros homines, in quibus aliquid ineſſe ingenui animi, exercere perpudeat: qd quod magiſtratus, honores, dignitates, ſacerdotia uenditant, adeoq; faciendo quæſtui habeant cuncta promiſcua, ut nullus famæ reſpectus, nullus Dei metus eorum inſit animis, lucrum apud eos poſit omnia.

De ratione accipiendi. Cap. XLV.

Enio nunc ad alteram illam partem, quæ capiendi regulam continet. Nam liberalis, ut initio dictum eſt, capere etiam debet: quod ni fecerit, breui fons ipſe liberalitatis areſcat neceſſe eſt. Abſtinebit itaq; à quocunq; infami quæſtu, turpi emolumento, fœneratitio redditu, parum licito compendio, ab omni deniq; inhoneſta atq; illiberali commodorum

adeptione

adeptione. Ex ijs enim, quæ turpiter parta sunt, quæq; ex inhonestis commodis proueniunt, quomodo proficisci dandi pulchritudo posit, nõ uideo, cum deceat in primis mundas manus donantem habere, quas fœdari ex illiberali prouentu necesse sit. Non puduit principem orbis terrarum Vespasianum ex urina uectigalia colligere. Quid fœdius? Pertinax Augustus nõ aliter, quàm priuatus ac sordidus ciuis mercaturas exercuit. Quid indignius? è Neapolitanis regibus quidam hoc exemplum secuti prouinciales ad inopiam redegere, erepta illis mercaturæ facultate, quid iniustius? Quid quod sordidi etiam quæstus nedum turpes declinandi. Video purpuratos quosdam, oblata munuscula, petasunculos, altilia, poma, uenalia exponere, lucrumq; ex ijs quærere, quibus familiares, amicosq; pascere par esset. nesciam iniustius, an sordidus comparatum hoc sit. Ex alea, lupanarioq; decreto etiam publico tributa exiguntur, quid impurius? tametsi perditissimorum hominum, ac mulierum damno exiguntur. Quamobrem nedum turpes, sed etiam sordidi quæstus fugiendi sunt. Quid quod ut minuta quædam perinde, ac maiora dona, grato animo accipienda sunt Artaxerxis exemplo, quem traditum est, nullum, quamuis exiguum munus, non læta fronte accepisse. quippe qui haustam è profluenti aquam, iunctis offerentẽ manibus, aurea phiala, & denarijs mille prosecutus fuerit. sic quædam quamuis legitime oblata renuenda statim sunt. Antoninus Pius, cum institutus à quibusdam hæres testamento esset, ubi cognouit liberos illis suos esse, repudiauit hæreditates. Quædam etiam licet absq; ulla capi reprehensione possint, nonnunquam tamen recusanda uidentur, quod Atheniensis fecit Cimon, qui Persam hominem, quod patrocinio uti suo uellet, pateras duas offerentem, alteram aureorum plenam, argenteorum alteram, ea acerbitate ab se reiecit, ut diceret mercenarium se nõ esse, quin si sua uti uellet amicitia, quæ secum detulisset, domum referret munera. Intellexit uir liberalissimus, quid liberalem deceret. Ergo quæ capienda sint, quæ etiã repudianda, uir liberalis uidebit, ne qua parte sibi ipsi desit. Quinetiam ut quæ oblata sunt munuscula ita sibi grata esse significabit, ut plurimi ea facere uideatur, sic in lucris commodis, ac prouentibus omnibus animum, uultumq;, quàm potest moderabitur, ne gestire quæstibus uideatur, sed ob id solũ eos sibi gratos esse, ut habeat unde sumministrare alijs queat.

Beneficiorum exprobrationem liberali uiro indignam esse. Cap. XLVI.

Vanquam autem liberalem, ac beneficum uirum mutuare beneficium ipsum minime decet, aut gratiã inde reposcere, tamen si casus, aut ratio aliquando postulet, etiam atq; etiam uidere debet, ne quo modo exprobrare illud intelligatur. Quod quid est aliud, q̃ pulcherrimã liberalitatis speciem fœdare uelle? Quocirca uerecunde & parce, nec ut qui repetat, sed ut qui benigne agi secum mutuo cupiat. Quo in genere peccasse uehementer Marcum Crassum diuitem illum cõstat. Qui tametsi pecunias suas multis sine ullo fœnore mutuas daret, adeò tamen acerbe, atq; incommode exigere sit eas solitus, ut longè melius consultum ijs, qui mutuati erant, fuisset, si fœnori accepissent. Quod si aut minime reposcere, aut uerecunde & parce petere liberalitas ipsa præcipit, qua eum abstinentia esse conuenit? qua integritate? ne qua parte à uiri boni, & honesti eiuis recedat officio? Athenienſis Cimon ab omni genere largitionis, publiceq; expilationis sic abstinuit, ut reipublicæ munera caste, incorrupteq; obierit. Qua animi integritate in gerendis magistratibus, & in omni uitæ genere fuisse Catonem Porcium credendũ est, qui ex hostili præda nihil ad se præter cibum & potum peruenisse gloriaretur, qui ministros etiam suos ab omni præda, uiolationeq; continuerit? Pescennius Niger ea moderatione, tum seipsum, tum milites rexit, ut in decretis sibi prouincijs, miles non operam, non oleum, ne lignum quidem à prouinciali extorserit, ipse nihil unquam à militibus acceperit. Paulus uicto, captoq; Macedoniæ rege, cum plurimum argenti, atq; auri è præda coactum esse intelligeret, ne aspicere quidem uoluit, dato quæstoribus negotio, ut in ærarium referrent. Horum integritatem, continentiamq; sibi proponere ante oculos, qui ad liberalitatem instituendi uult, debet. Hos admirari, ut qui alijs prodesse pecunia, commodisq; suis studet, publice, priuatimq; continens atq; incorruptus appareat. Qualis igitur liberalis sit, & quod eius propositum atq; institutum esse debeat, hactenus dictum sit.

De largitione, & corruptela. Cap. XLVII.

Licet autem, quod Cicero ait, raro illud detur, ut possis liberalitatem, atq; benignitatem de ambitu, atq; largitione seiungere, tentandum tamen est, ut quàm fieri potest, secernamus. Contingit autem difficile id esse, non quod ingenio, & ratione non facile secernantur, sed quid ij, qui

qui pecunijs sic utuntur, cõsilia sua cælant: ac dũ benigni uideri uolunt, id agunt, ut omnem dandi rationem ad opes, clientelas potentiamq; suam referant, propriamq; in utilitatem conuertant. Differunt itaq; liberales, ac largitiosi. Primum, quod largitio uix unquam gratuita est. Quærit enim conciliare sibi animos hominũ, suasq; clientelas, opes, facultates ampliores ratione hac in ciuitate facere. Dum enim permulta largiendo ciues sibi reddit obnoxios, eorũ præsidijs ad honores, ad magistratus etiam perpetuos, nonnunquam ad tyrannidem aspirat. deinde quod rarissimi inuenti sunt, quos publici honores, populares q; clientelæ non mouerint. Quo fit, ut difficile sit ab ambitu benignitatem seiungere. Nam dum liberalitatis uiam ingressi uidentur, ubi longius progressi sunt, ad populi fauores ac suffragia diuertunt. Apparetq; tum demum non dare eos, sed uendere. Et huiusmodi quidem homines factiosi plerunq; euadunt, quos ad occupandam publicam libertatem tantum intentos esse, res tandem ipsa declarat, & Athenienſium, Romanorumq; historiæ docent. Ad hæc non tam bonis & honestis ciuibus, quod audacibus, seq; ipsos uendentibus largi sunt, & quæ in bonos atq; honestos benigne agunt, eò spectant, ut minus aduersos illos inceptis suis habeant. Quocirca iure corruptela dicta est à maioribus, quæ ut malos ad se trahit, sic bonos detorquere à recto quærit. Quid quod etiam quæ publica sunt improbe, nefarieq; largiuntur, raroq; largitiosus quispiam inuentus est, quin idem rapax, & uiolentus fuerit. Nulla unquam in ciuitatibus aduersus liberalitatem scripta lex est. At ambitus, ac repetundarum leges largitiosos præcipue coërcent, eaq; in bene constitutis urbibus maxime omnium incorruptæ manent. Quinetiam, ubi opus est, summa cum seueritate uindicantur. Quid quod liberales palàm agũt ipsamq; animi libertatem præ se ferunt, ac bonitatẽ cum liberalitate coniungunt. At largitiosi consilia sua cælant, suntq; maxime omnium callidi, & bonitate aut ficta utuntur, aut uim per iniustitiam afferunt. Nanq; ubi fraude nequeunt, ui iniuriaq; grassantur, cumq; illi rectam conscientiam in conferendis sequantur commodis: hi dum ambitioni satisfaciant, recti, honestiq; obliuiscuntur, atq; ad rapacitatẽ conuersi, alijs auferunt, ut alijs largiantur. Idcirco ambitionis comes, ac tyrannidis ministra largitio est, quam Cleomenes Lacedæmoniorum rex, ut regibus indignam, ut maxime iniustam iure detestabatur, iudicãs ciuium animos humanitate, fide, integritate ad beneuolentiam inuitandos, idq; regibus potissi-

conuenire. De largitione igitur satis sit,

hæc dixisse.

FINIS.

IOANNIS IOVIANI PONTANI, AD RVTILIVM ZENONEM Episcopum sancti Marci, de Beneficentia Liber.

IN EXCOLENDIS ANINIS RVtili Zeno institutioñe plus, an dijs immortalibus debeamus, ut addubitẽ illud efficit, quod nisi discẽdo atq; assuescẽdo, in aliquo uirtutis genere cõsummatũ euadere uideo neminẽ. Sed cũ à fontibus riui emanẽt, qui longius profluentes paulatim tamen augescendo implentur. Sic mihi uidentur bonarũ artiũ principia, & tanq; ortus ad deos primum immortales referenda, quorũ est muneris, ut corpore fruamur, & animo, ijsq; etiam sensibus, qui rationis atq; intellectus (diuinæ in nobis partis) sunt ministri. Quibus è principijs profecta ratio, disciplinis, institutionibusq; adiuta præstat tandem, ij ut euadamus, qui uita ipsa, id est, deorum digni munere iudicemur. Verum apud te deorum ipsorum antistitem, cum aut parcius, aut omnino religiosius diuinarum de rerum opinionibus sit loquendũ, sic quidem statuo, cum corporis, tum animi bona, quin hominis ipsius, qui ex utroq; cõstat, aut solum, aut in primis esse ad deos referenda, præcipue autem uirtutem eam, cui à benefaciendo (quod deorum est proprium) inditum nomen est beneficentia. Ac nihilo minus ad hanc etiam consequendam, institutionem quoq; plurimum cõferre, usuq; frequentiore, opus esse duco. Cum enim ad agendum, atq; intelligendum nati simus, nimirum actiones ipsæ nostræ, rerumq; cognitio, præceptis constant, atq; institutis, ratione quidem, usuq; comprobatis, à quibus & animorũ constituũtur habitus, & ueritas in omni peruestigatione magis ac magis eluescit. Neq; inutiliter igitur, neq; ab re de beneficentia ipsa præcepta libro hoc tradidimus, te præsertim hortante beneficentissime Rutili, qui tenui quamuis in re, perexiguoq; sacerdotio constitutus, nullam tamen beneficentiæ partem aut omittis, aut non minus etiam libenter, quàm frequenter exerces. Quamobrem nostra hæc legens actionesq; ipsas tuas passim recognoscens (sat scio) non tam excitabere ad beneficia in plurimis, quod quidem facis, collocanda, quàm ad conscientiæ tuæ, bonarumq; actionum fructum, & quidem quotidianum delectione percipiendum, caq; pergendum uia, per quam & antiquis, & nostris

ſtris item temporibus incendentes non pauci inter duos relati ſunt, atq; in deorum immortalium numero habiti.

De beneficentia, in quibus differat, in quibus etiam conueniat cum liberalitate. Cap. I.

Liberalitati finitima eſt beneficentia, ex eo, quod alijs benefaciendo profit dicta, idq; cum liberalitate commune habet, inter utranq; tamen hoc intereſt, quod illa pecunia tantum adiuuat, hæc opera, utriuſq; tamen propoſitum cum ſit prodeſſe alijs, utriuſq; gratuitus finis eſt, ſolamq; benefaciendi rationem reſpicit, ut ſi differant materia, in qua uerſentur, fine ipſo conueniant. Actametſi liberali deeſſe ſæpius propter fortuitos caſus, atq; indigentium multitudinem dandi facultas poteſt, benefaciendi tamen poteſtas rarius auſertur. Nam conſilio prodeſſe beneficus ſemper poteſt quamplurimis, cum ſit beneficentiæ campus latior. Ad plureis enim patet. complureſq; benefaciendi alijs ſunt uiæ. Ad hæc illi ne ceſſe eſt, ut ſemper ad manum habeat, huic danda eſt opera, nõ pecunia. In delectu autem conueniunt. Nam nec omnibus, nec quacunq; in cauſa, aut pecunia, aut opera ſubueniendum. Quis enim niſi perditiſſimis moribus Catilinæ aderit, aut Clodio? alteri patriæ parricidæ, alteri inceſto. Quos tutari, an eſt aliud, quàm patriæ manum inferre, quàm iura diuina atq; humana uiolare? Eſt etiam modus retinendus, tempusq; obſeruandum, cum ſit habenda ratio collocandæ operæ, non aliter quàm conferendæ pecuniæ. Videre etiam oportet, quanta opera, quæ confertur, ſit ne remiſſior quàm cauſa, quàm perſona exigit, ne' ue dum nimia eſt, ad uim, temeritatemq; declinet. Quocirca in liberalitate ac beneficentia exercenda, habendi delectus eadem ratio eſt, eadem etiam tenenda regula, ne aut remiſſior ſit, aut nimia: quod ne accidat ratio prohibebit, quæ omnium honeſtarum actionem dux eſt ac magiſtra.

De beneficentia & eius extremis. Cap. II.

Reſtat uidere quæ ſit ipſa beneficentia, qui etiam ſint qui ab ea recedunt in alterum extremum abeuntes. Nam quia beneficentia uirtus eſt, mediocritas ſit quædã oportet. Quanquam autem beneficentiæ ipſi tota fronte maleficentia opponitur, cuius quidem omnis opera ad maleſaciendum conferatur, tamen qui ſic affecti ſunt, iniuſti potius dicuntur, unde qui ab alijs iniurias prohibent, qui nocere nemini uolunt, uiri boni,

ciues item probi dicuntur à maioribus noſtris. Eoſdem etiam innocentes dixere, probitas autem innocentiæ, bonitas iuſtitiæ, partes quædam ſunt. Quo fit, ut malefici ad iniuſtitiam relegentur. Sed nec beneficentia fecerit omnino à iuſtitia poteſt. Nam cum homo homini debeat, cognatus cognato, tribulis tribuli, ciuis ciui, hoſpes hoſpiti, ijs opera, patrocinio, conſilioq; adeſſe, iura, leges, patrijq; mores iubent. Verum hoc iuſtus beneficio intereſt, quod cum ipſe intelligat ſeſe debere, quia debet, quia iuſtum iudicat, egenti patrocinium ſuum confert. At beneficus non id reſpicit, quod debeat, uerum ita ſe inſtituit, ut deeſſe nemini uelit. Sed uirtutes ut uitia, ut morbi, multa inuicem habent communia, ſunt enim eiuſdem tum animi, tum corporis, & genere plerunq; conueniunt. Ad hæc, ſi bene & male opponuntur, & beneficium maleficio aduerſatur, bene facere, & male facere ut impugnent ſeſe neceſſe eſt. Cum autem in altero extremo maleficus collocetur, in altero collocandus uidetur: qui cum ipſe minime omniũ noceat, nemini tamẽ prodeſſe curet. hũc inofficioſum placet appellare, eritq; uitium ipſum inofficioſitas. Videbitur fortaſſe uerbum hoc minus uſitatum, ſed aliud non occurrit, quod rem ipſam tam planè explicet. Quid enim eſt aliud nemini benefacere, quàm nulli officium ſuum impendere? præter inofficioſitatem autem, & maleficentiam nõ eſt, quod aliud ex aduerſo beneficentiæ opponas. Nam aut nullam quis alicui operam confert, in quo ab officio deficit, aut malã, & hic quidem hac in parte nimius eſt, cum ſit uiolentus & impotens. Inter malam autem, & nullam operam, bona conſtituatur neceſſe eſt, quæ quidem quod æquabilis eſt, iure mediũ locum obtinet. poteram & ſuo quidem, ac proprio nomine officientiam dicere, cuius eſt officiendi ſtudium, ut beneficentiæ benefaciendi. Quo minus autem primo ſtatim congreſſu id opponerem, non temere fortaſſe illud obſtitit, nequis, ut ſunt hominum quorundam ingenia, hoc ipſum nomen non ab officiendo, ſed ab eo quod eſt officium, deduci perperam interpretaretur. Quod ſi à ſtudioſis uiris in uſu recipiatur, non eſt quod aut magis appoſitũ inueniri queat, aut quod rem ipſam tam planè explicet. Nam ut beneficentiæ eſt prodeſſe unicuiq;, inofficioſitatis nemini: ſic officientiæ eſt, quæ poteſt obeſſe, & qui ſic affectus fuerit officiens, ut experiens, ut conſtans, ut temperans, à quibus experientia, conſtantia, temperantia deducta ſunt, recte uocari poterit. Accuſari autem nullo pacto debemus. ſi ut calumniantium ſpicula libenter cauemus, ſic hoc ipſum philoſophantium arbitrio, iudicioq; recipiendum nec'ne ſit, permittimus. Dicere autem extremorum alterum quidem eſſe non malefacere, ſed nimium benefacere, profectò abſurdiſſimum uidetur, nemo enim quod benefaciat,

uideri

uideri potest modum excedere. Quin si in hoc peccabitur, erit in delectu ipso peccatum, quippe cum non quantam par fuerit, sed maiorem, quàm honestas tulerit operam, patrociniuḿq; contulerit. Neque enim peccat, quod benefecerit, sed quod modum in hoc mensuramq; non retinuerit, ut qui cõferat longe plus, quàm honestum sit, qua uia in omni uirtutis genere peccari potest. Præterea inofficiosus ut nemini officium suum præstat, sic nemini etiam opera sua nocet: maleficus autem operam exercet, sed tamẽ malam, & hoc pacto plurimum nocet. Quó circa inter hæc ipsa uitia, beneficentiã, ut medium est constituere. Nam cum inofficiositate conuenit, quod neminem offendit, differt ab ea quod operam suam præstat, cum maleficentia uero habet hoc cõmunẽ, quod agit quidem, nec cessat ab opera, differt autem, quod cum illa male agat, eius mala sit opera. Quamobrem inter maleficentiã, & inofficiositatem constituta cum sit, recte definietur beneficentia, si eam in conferenda alijs opera mediocritatem quandam esse dixerimus. Quoniam autem primi hæc prodimus, neq; enim à maioribus nostris, præter generalia quædam de beneficentia sunt tradita, ueniam precamur, si quid aut minus usitatum, aut nouum afferimus, donec meliora, concinnioráq; ab alijs inueniantur.

Duo esse inofficiosorum genera. Cap. III.

Est autem duplex inofficiosorũ genus, alij enim ob innatum torporem, naturalemq; hebetudinẽ benefacere nec sciunt, nec uolunt, qui mihi quidẽ miserãdi potius uidentur, quàm accusandi. alij ob pigritiam, & laborum, ac molestiarum fugam, quos nemo unquam accusare satis queat, homines ad desidiam, & uitæ otium cuncta referentes: qui cum ad colendam ciuitatem, cœtuśq; hominum celebrandos nati sint, ita tamen uiuũt, ut ne minimũ quidẽ laboris propter ipsum hominũ genus suscepturi uideantur, qui eo contemptiores habendi, quod ijdem plerunq; uentri, ac somno dediti sunt. Horum etiam tertium quoddã genus est, quos haud scio an inter inofficiosos numerem. hi sunt, qui cum in cætera quidem uitæ negotia plurima reśq; admodum laboriosas gesserint, postea defessi rebus, negotijśq; cedentes, urbanis ac forensibus relictis operis ueluti in secessum uitæ quendam sese conferunt, ut quod uitæ reliquum est, sibi tantum ipsis uiuant. Quibus ante acta uita, ueniam fortasse dederit, seu quod eiusmodi tempora sint, iśque reipublicæ status, ut secedere à publicis ac ciuilibus curis uiro præsertim bono sit honestum. seu quod imbecillitas corporis hoc ipsum exigat. Sed nescio quomodo, in hominibus

bonis, idem illud, quod in uino exigitur, cũ generosum quodq; ad ultimum sit optimum ac probatissimum. Equi etiam laudantur, non qui circa primos feruent carceres, sed qui postquam ad metam ipsam peruentum est, uires etiam recenteis ostentant.

De maleficis. Cap. IIII.

MAleficorum, atq; officientium sunt aliquot etiam genera, cum alij non tam sponte, quàm decepti peccent, ut qui obsunt, cum prodesse uelint. Quorum quidem non uoluntas accusanda est, sed quod in habendo delectu, et opera cõferenda, nõ quã debent diligentiã, & studium conferunt. Nam nec opera uacare debet prudentia, nec actio ratione, quæ quidẽ recta esse nequit, ubi negligẽtes in habẽdo delectu sumus. Alij, quod insolentissimum sanè genus est hominum, ob animi impotentiam, cupiditatesq; immoderatas, dum sibi studeant, dum suas tantum res agãt, totius iustitiæ obliuiscũtur, ab ipsaq; natura rebellãt, pestes quidem & urbium, & nationum. Sunt qui uicti precio ac pollicitis capti alijs noceant, ut alijs morem gerant, aliorum ipsi assecłæ, atq; alienum ad nutum uiuentes. Quosdam uoluptatis ac iucundi studium præcipites ad nocendũ trahit, qui nonnunquã turpiores inueniuntur, quàm quos utilitatis species impulit. Quidam suapte quadam natura, atq; innato uitio, muscarum more incõmodi, & molesti sunt, ut gratuito quidem iuuet malefecisse, ipsi quidem degeneres, quosq; natura ipsa ut quosdam corpore, sic animo quodammodo monstroso genuerit. Hæc ferè sunt maleficorum genera, quæ quidem ipsa in plureis partiri species, quia cuiuis est facile nec uideo esse necesse, in præsentia omittam, itaq; qui inofficiosi sint, qui etiam malefici, satis dictum sit.

Beneficium honestum, ac iustum esse debere. Cap. V.

IN conferenda autem opera, illud primo uidendum est loco, ut honesta, ut iusta sit quanquam fieri potest, ut aliquando declinandum sit aliquantulum è uia, ut cum in filij flagitio, paternus amicus, tum publicis, tum priuatis ipsius patris meritis adductus ad eum defendendum operam suam confert: quam ita quidem cõferet, ut paternæ uirtutis beneficiorumq; in se, ac rem publicam memor uideatur. Neq; honestatis immemor factus appareat. Nã si laudãtur ob clementiã principes, qui tamen publicæ iustitiæ custodes sunt, ac uix fieri potest, ut clementia non aliquid

detrahat

detrahat communi illi iustitiæ de iure suo, quantopere uituperandi sunt, qui uirtutis ac beneficiorum in se, aut in rem publicam collatorum immemores esse uolunt, in aduersis casibus amicorum cum uideamus sub iustis principibus, & in ciuitatibus bene constitutis etiam sceleros is, & palàm cõuictis, aut Principum, aut Senatus, aut Prætoris iussu, decretoq; patronos, ac defensores statui, qui causam eorum suscipiant, ne indefensi perire uideantur. Quod igitur boni principis, & bene cõstitutæ ciuitatis decreta statuunt, an gratitudinis, amicitiæq; lex id non statuet? Videndum tamen ne nimij in hoc simus, ne dũ grati, & amicitiæ memores supra quàm par est uideri uolumus, aperte iniusti efficiamur.

Exempla quædam beneficentiæ. Cap. VI.

ALphonsum regem descendere equo, & cœnosam in uiam sese inferre non puduit, ut rustici, atq; imbecilli senis prolapsum sub onere asellum cauda subleuaret. Quæ res declarat, etiam magnis uiris laudi dandum esse, dum aut res, aut casus tulerit, si ad sordidam etiã operam cõferendam descenderint. Carolus princeps Nauarræ, Ioannis Alphonsi eiusdem fratris filius, etiam infimis ac sordidis hominibus opem ferre non recusabat, cum ipse morbi cuiusdam abdita medicamenta teneret.

Non expectandum esse dum petatur beneficium. Cap. VII.

Tq; ut petentibus, rogantibusq; dum iuste, honesteq; id fieri possit, opera, auxilioq; decesse non debent, qui benefici & officiosi esse uolunt: sic nõnunquam expectandum non est, dum rogentur, sed mature, sponte præueniendum. Quo in genere uirtutis Errícus Pudericus, eques Neapolitanus in primis mihi, dum uiueret, præstare uisus est. Idem ingenium, eadem est consuetudo familiaris nostri Petri compatris, quos ego noui officiosissimos, quibus non iniuria adiunxerim Ptolemæum Gallinam Catinensem, quem senem non semel uidi præter ætatem, non solum urbanos labores ac molestias, uerumetiam longiora itinera suscepisse, ut amicis, notisq; opera sua prodesset.

Turpe esse ubi opera exigitur, cõsilio iuuare uelle. Cap. VIII.

Bhis quosdam longe diuersos intelligo, qui non solũ nihil operæ spõte cõferãt, sed rogati, aut tergiuersantur, aut cum opera exigitur, satisfacere consilio uolunt, inutile sanè amicorum ac ciuium genus. Nec ucrò negamus plus interdũ beneficij publice, priuatimq; consilio, quàm ope-

ra conferri. Quis enim ignorat maximas res plerunq; cõsilio geri? cum uires sine consilio frustrari soleant. sed turpe ducimus dum locus est operæ, consilio uelle subuenire, quod esse tergiuersantis apparet.

Quæ beneficum deceant. Cap. IX.

Ipsa uerò opera cum præstari soleat, aut agendo, ut cum uel ciui, uel peregrino, qui ea indigeat, præsentes adsumus, seu cum per epistolam aut ratione alia causas, negotiaq; commendamus. Aut consulendo ut cum fraude circumuentis, & in causa aliqua laborantibus consilio subuenimus. Vtriusq; uir beneficus, studiosus esse debet, utrũq; etiam sine acerbitate præstare, cum acerbitas plurimum detrahat beneficio: contrà animi promptitudo, facilitasq;, & quæ sæpius à nobis appellata est libentia, sit nonnunquam opera ipsa gratior. Idcirco non solum iusta & honesta esse debet opera, sed facilis, parataq;, & ut ex animo uere appareat, proficisci. Consilium autem rectum, & graue pro re, ac tempore, quodq; multa circunspiciat, eaq; in consulendo persona induenda, ut cum res tulerit, nunc monentis, nunc etiam subincusantis, aliquando etiam subblandientis parteis suscipiat, sine leuitate tamen & contumelia.

Exercendam esse cum delectu tamen erga omne hominum genus beneficentiam. Cap. X.

Nec uerò in conferendis beneficijs ullum genus hominum excipiendum est, dum tamen homines sint, non beluæ, quanq; nec eodem modo, nec eadem in causa cum omnibus æque agendum est, cum sit agnati, ciuis, peregrini, nobilis, ignobilis delectus habendus: nec minus ijs, quibus fortuna spirat, q̃ quibus aduersus est flatus, benefaciendum sit. Tamen, quæ beneficia in aduersis conferuntur, ea mirum est, q̃ sint iucunda, præsertim ubi præter spem atq; ex insperato eueniunt, aut cum cæteri amici pedem retrahunt, cuius rei rarissimum exemplum præbuit Hiero Syracusanus, rebus Romanorũ atritis, & Italia rebellante Gallis ad Romam diripiendam aduentantibus, in illa fœda, & miserabili fuga. Lucius Albinus cum animaduertisset uirgines uestaleis de uia, & sub sacrorũ onere laborãteis, destitutasq; hominũ ope, ipse statim exonerato sarcinis curru uxore, ac liberis, secũ pedibus facere iter iussis, uirgines cum sacris, ut currum ascenderent, imperauit, & ut quanta maxima possent celeritate sibi sacrisq; consulerent. Sanè pium & admirandũ facinus. Maximè autem imbecillis, & humili loco natis, ac tenui in re constitutis opitulandũ est, atq;

eo libentius

eo libentius, quo magis indigent, quo rarioribus præsidijs subnixi sunt. Docet hoc tum rerum natura, & ipsa humanitas, quæ propria est hominis, tum institutа, legesq; ciuiles, quæ pauperibus è publica pecunia aduocatos statuunt, quæ prætores incundis magistratibus, iureiurando adigũt, uti pupillorum, uiduarumq; iura præcipue tueantur. Velle autem complecti, quot, quibusq; modis, ac quibus in causis, negotijsq; beneficentia uti quis possit, sanè difficile est, minimeq; necessarium, quod ut una absoluam sententia, nullum esse uitæ genus potest, ad quod beneficentia non penetret, nullus tam diues, aut potens, qui non alterius indigeat opera: nullus adeò inops, & imbecillus, qui non conferre aliquid benefaciendo ualeat. Quocirca benefaciendi campus ut amplissimus est, sic in eo sese exercere unicuiq; est permissum. Sed in omni benefaciendi genere illud præcipue uidendum est, ne alijs obsis, ut sis alijs commodus. Nam quanquam sæpe accidit, ut quod huic utiliter feceris, id alij uertat incõmode, tamen id non debet tuum esse propositum. Illud etiã magnopere improbandum, quosdam non tam studere ut commodi sint, quàm ut uideantur uelle alijs commode facere, quod leuitate, atq; ostentatione non caret. Sunt qui ipsi quidem ostentare beneficentiam suam nolint, sed arte quadam uendere, & hi quidem captatores dicuntur, quos ut improbissimos & fallacissimos iure insectantur satyrici. Quod quid est aliud, quàm fallere, & aucupium more, escam effundere, ut paulò post irretias? Itaq; non semel, sed iterum, ac sæpius dicendum est, finem ipsum beneficentiæ gratuitũ esse debere, quippe qui propter se tantum quærendus sit, neq; aliud inde præmium quàm rectæ conscientiæ expectandum. Quinetiam interdum grauia rei familiaris damna subeunda, & in odia etiam aperta incurrendum, ut recte, ut officiose facias, neq; enim male apud Terentium dicitur, non si mihi sciam omneis mortaleis inimicos capiendos.

Etiam inuitis beneficiendum esse. Cap. XI.

Est etiam benefico quoties ratio ipsa docuerit, idem quod medicis seruandum. Nanq; ut illi quos obstinatis cedere animis ægritudini uident, etiam inuitis medicamenta afferunt, & quantum in ipsis est, eos facere saluos studeant, sic studere hic, atque annitи debet, ut consilio, patrocinijsq;, & publica & occulta prosit opera. Nam etsi, ut dicunt, beneficium non confertur in inuitum, tamen non semper id uidendum est, quàm illi gratum sit cessurum. sed quàm deceat bene fecisse, quàm sit honestum saluum facere cum, qui rebus suis desperans mortem ipse sibi arcessat.

Quibusdam occulte benefaciendum esse. Cap. XII.

Est & alia quædam ratio beneficentiæ exercendæ, nam cum sint nonnulli partim ingenio adeò pudenti, ut in maximis etiam necessitatibus constituti nihil petant, alij ingenio sic generoso & nobili, ut potius uideri uelint, ipsi in alios esse benefici, quàm alienum beneficium expectare, ne aut illorum pudor, aut horũ obstet generositas, quo minus benigne cum illis agatur, non palàm, sed occulte: non recta, sed obliqua uia ad eos proficiscendum est, ut ipsis magis ignorantibus, quàm ullo modo suspicantibus auxilium afferatur.

Beneficum obliuisci debere iniuriarum. Cap. XIII.

Omnino magni est animi obliuisci iniuriarum, atq; ubi res tulerit, præter spem, atq; opinionem illis adesse, cũ quibus simultates interueniunt, aut aperta etiam odia. Quo tempore beneficium ipsum uidetur eo maius, quo minus expectatum: eo acceptius, quo minus debitum: quod Minutius declarauit, cum Fabium Maximum patrem salutauit, depositaq; potestate, illius se subiecit imperio.

Accusatur Pericles & Nicolaus Pontifex Maximus. Cap. XIIII.

Pericles nec humanum sanè, nec probum factum declarare nobis potest, nõ ultimum expectandum esse tempus, sed cito, & mature succurrendum: quod enim serò confertur, perinde, ac si collatum non esset, iudicari potest. Nulla nanq; sunt, quæ tarde admouẽtur remedia. Redactus est Anaxagoras ad ultimam egestatem, ut mori iam destinauerit, cuius consilio tametsi Pericles tum Athenienſium princeps potissimum utebatur, tamen in maxima fortuna factus est amici immemor. accessit nihilo minus ad eum cum intellexisset id agere, ut mori uellet, à quo ita discessit, ut non solum intellexerit serò se pœnitere, sed male etiam ab amico iure quidem accusante audierit. Nicolaus Quintus Pontifex Maximus, dum Constãtino serius succurrit, illum cum urbe Constantinopoli, Mahometo Turcarum regi trucidandum obiecit. Recte itaq; usurpatũ est, beneficium qui mature contulerit, duplicatum contulisse. Quod ut potissimum studere benefici debent, sic nunquam committere, ut à quo beneficijs prouocati sunt, uinci se ab eo patiantur, idq; si præstare minus poterunt, illud tamen præstabunt ut uelle, ut id agere præcipue uideantur.

In opera

In opera conferenda ignotos notis quandoq; præferendos esse. Cap. XV.

Vanquam autem iure quodam naturæ, nostris quàm alienis: ciuibus, quàm peregrinis: notis, quàm ignotis magis deuincti sumus, tamen ciusmodi sese negotia ac tempora offerre possunt, ut noto ignotus, ciui peregrinus, alienus necessario præponẽdus uideatur. Accusantur Veneti, nescio quàm recte, quod peregrinorum in negotijs forensibus, in reddendo iure, uix aliqua in eorum urbe ratio habeatur. Quid turpius, aut iniquius, quàm ita se et suos amare, ut iustitia, ut humanitas excludatur? Franciscus Sforția, Dux Mediolanensium, in publica constitutus audientia, exteros & infimos quosq; primos audiebat, ciuibus ac primarijs uiris præteritis, quorum ultimus erat locus. Hanc humanitatem mirifice ab omnibus prædicatam uix hodie inuenias imitari qui uelint.

Laudantur, qui publice beneficiunt. Cap. XVI.

Vod si erga singulos officiosi qui sunt, tantopere laudantur, qua laude, aut potius obligatione prosequendi sunt, qui publice beneficentiam suam exercent? qui studium, curam, cogitationem, omnem deniq; operam suam publicum ad bonum conferunt, quos non tam sibi, quàm ciuibus ac reipublicæ natos, ut ciues ipsi confitentur, sic illorum actiones palàm testificantur. Itaq; ut in uendicando iure suo prima est patria, sic prima ac præcipua laus est publicolarũ, placet enim qui sic affecti atq; instituti fuerint, publicolas appellare.

Laudantur legum, disciplinarũ, bonarumq; artium institutores. Cap. XVII.

Vo circa uel in primis ciues ipsi, & hominum uniuersum genus ijs debent, qui statuendis legibus, aut ijs interpretandis, qui instituendis ciuibus, & ipsi hominum generi, operam suam atq; ætatem occupant, quorum beneficij est, ut quos natura sociauit, ij æquabili iure firmius, ac cõcordius uinciantur, ut alienis abstinẽtes suo quisq; cõtentus uiuat, ut deniq; qua ratione à beluis differimus, ea nobiscum inter nos ipsi potißimum utamur, quorũ etiã industria per labores, ac uigilias plurimas, naturæ ipsius arcana nobis aperuerit, Deũ ostenderit, pietatẽ, iustitiã, cõtinentiã, cæteras q; bonas arteis docuerit, res memoratu dignas memoriæ mandauerit, ne tanq; in tenebris cõstituti, uix præter ea, quæ ad pedes essent, cerneremus, ad uiuendũ necessaria inuenerit, inuẽta ad posteros extẽderit

artes excogitauerit, morborum remedia conquisierit, disciplinas constituerit. Quibus effectum est, ut homo mortali conditione genitus, quæ deorum immortalium est, diuinitatem assecutus uideatur, quod memores, ac grati homines aris, templis, sacrificijs, statuis, & olim testati sunt, & hodie testantur, ac testabuntur in posterum. Diximus & quidem abunde, ut uidetur, de liberalitate, de largitione, & de beneficentia. Reliquum est, ut de magnificentia, hospitalitate, munificentia, deq; splendore, ac deinceps, de alijs etiam partibus, quæ liberalitati cognatæ uidentur, eodē ordine disseramus, Et primo quidem de magnificentia.

FINIS.

IOANNIS IOVIANI PONTANI, AD CHABRIELEM ALTILium, Episcopum Policastrensem, de Magnificentia Liber.

MAGNIFICENTIAM PECVniæ fructū esse qui dicūt Chabriel Altili, recte mea sententia, atq; ex ipsa rei cognitione & dicunt, & sentiunt, quod publica monimenta, in primisq; portus manufacti, iactæq; in mare moles, & Augusta deorum immortalium templa declarant, aliaq; item ædificia, quibus hominum utilitati, nec minus etiam saluti prospectum uidetur. Peragrasti mecum bonam Italiæ partem. Vidisti portus in oris maxime fluctuosis, à nostris maioribus manufactos. Transisti flumina firmißimis, atq; longißimis pontibus superstrata. Peruasisti paludes olim maximas, ab illis post expurgatas. Balneas admiratus es cōmodißimis, atq; sumptuosißimis testudinibus conclusas, præruptißima loca, per uia effecta satis admirari nō potuisti. Mōteis quoq; ad iter faciendum magno labore, maiore arte, maximis sumptibus perforatos. Quid his aut commodius, aut etiam uitæ hominum salutarius? Itaq; recte atq; ere ipsa pecuniarum fructum esse magnificentiam dixere. Cum ad commune, tum ciuium, tum peregrinorum late spectet commoditatem, ac salutem, etiam cum uoluptate quamhonestißima. Romam quoq; ad Innocentium Octauum Pontificem Maximū te comite profectus cum essem conciliandæ cum Ferdinando rege pacis gratia (Dij boni) tantos illos aquarum

rum ductus, tantam spectaculorum amplitudinem, totq; aliorum & priuatorum, & publicorum operum pulchritudinem, atq;, ut ita dixerim, maiestatem, quàm perspectissime examinasti, ut iudicares ædificiorũ magnitudinem, cum Imperij magnitudine potuisse quodammodo contendere. Post de templorum uetustate multa cum dixisses, habitus à te est etiã de religione sermo, quam ipse existimares homini à natura insitam, ac mortalium generi maxime consulentem. Ad eam autem uim, quæ homini à natura esset indita, plurimum quidem ab institutione adiungi, utriq; tamen maximam accessionem fieri à templorum maiestate, sanctimoniaq; antistitũ, quando apud maiores nostros opera permulta, quæ magnificentiæ sunt, Pontificum curæ, ac muneri à ciuibus permissa essent. Eoq; tandem oratio progressa est tua, ut ignorare te profiterere, plus ne ad ciuũ urbanas commoditates, an ad pietatem ac Deorum cultum afferret adiumenti, uenerabilis atq; augusta sacrarum ædium magnificentia. De qua hoc libro dicere aggressus sum, hortatu præsertim tuo, qui antistitis fungens officio, deq; ea ut scriberem, & coràm persæpe hortatus es, & per amicos etiam flagitasti.

In quibus magnificentia cum liberalitate conueniat, in quibus etiam ab ea differat. Cap. I.

MAgnificentiæ nomen ipsum qualis ea sit, declarare nobis potest, et in quo etiã à liberalitate differat. Nã cũ à magnis faciendis nomẽ sit inditũ, in magnis eã uersari sumptib. par est. Neq; enim tenui impensa fieri magna possunt. Quocirca materiã ipsam, in qua uersatur, habet cũ liberalitate cõmunẽ: neq; enim nisi è pecunia sumptus fiũt, ac tãetsi fortitudo quoq; magna ex se præstat atq; efficit, alijs tamẽ uersatur in rebus. fortis enim obeundis periculis magna facit, at magnificus magnis faciendis sumptibus magnus euadit. Quãobrẽ magnifici quidẽ opera uidentur, nobiles ædes, egregia tẽpla, theatra, porticus, uiæ stratæ, moles in mare iactæ, & siqua sunt alia generis eiusdẽ, quarũ rerũ nihil ad liberalem pertinet, cõfert enim hic pecuniã solũ, ut det, ac dãdo alijs prosit, magnificus aũt magis impendit, quæ dat, & sumptuosus potius, q̃ dator uidetur, tametsi sumptus quidẽ ipsi è dãdi sunt genere, & q magnificus est, sit idẽ liberalis, quãuis nõ statim qui liberalis est, sit et ipse magnificus, siquidẽ liberalitas à magnificẽtia magnitudine superatur. Ad hæc liberalis utilis esse alijs, et cõmodus magis studet, cũ magnifici plura sæpe ad aliorũ uoluptates faciãt, ut cũ ludos ac munera in theatris edũt, et publicas uenatiões

in arena exhibent, qui mos Romanorum maxime principum fuit. Quanquam autem magnificus liberalisq; iucundus est uterq; populariibus, liberalis tamen propter solam utilitatem, qua eum cui dat, & sæpe, & multum afficit, magnificus uerò etiam propter uoluptatem. Nam et porticus, & stratæ uiæ cum publica & priuata utilitate, & magnifica dona cum accipientis cõmodis sunt, & ludi, uenationesq;, ac cætera spectaculorum genera ciuium uoluptatem, atq; animorum relaxationem, à negotijs ac laboribus quærunt. Ad hæc liberalis erga alios nõ aduersum se liberalitatem exercet, cum magnificus etiam sibi sumptuosus sit, ut cum egregias sibi, liberisq; domos aut amplas uillas ædificat, porticusq; priuatas statuit. Quibus è rebus facile apparet in quibus differant, in quo etiam conueniant liberalitas & magnificentia. De qua nobis dicendum relinquitur.

Definitio magnificentiæ, & qui sit eius finis. Cap. II.

EA, ut arbitror, mediocritas quædam est in sumptibus, & quidem magnis cum delectu faciendis, quanquã nec omnibus quidem, nec eadem uia. Nanq; in parãda classe plurimæ impenduntur pecuniæ, et quidem belli gratia, & in muniendis urbibus maximi fiunt sumptus, quo ciues ab hostibus tutiores sint. Sed classis comparandæ uictoria, urbium muniendarum securitas, ac salus ciuium, finis uidetur, cum magnificentiæ finis sit, ut cæterarum uirtutum gratuitus. Siquidem magnificus magna efficit, quia per se pulchrum id sit, quia dignum, quia generosum, hoc solo contentus, quod magna effecerit, quodq; in illis efficiendis decenter sese gesserit, potest tamen & magnificentiæ locus suus esse, in ædificanda, atq; instruenda classe, quod M. Antonius, qui Aegyptum cum Cleopatra tenuit, declarauit & in construendis mœnibus, id quod Babylonis muri maxima cum admiratione hominum docuere.

Quæ sint magnificentiæ extrema. Cap. III.

RE cedunt autem ab hac ipsa mediocritate genera hominum duo, & qui dicuntur modici, cum non satis pro dignitate ac decore sese gerant, & qui faciendis sumptibus expleri nesciũt. Quorum nomen etsi hactenus non satis proprium habetur, appellari tamen cos uentosos à quibusdam animaduertimus, licet ijdem ipsi etiam in ijs, quæ magnificentiæ non sunt, profundendis pecunijs mirifice delectentur: modicitas autem ipsa, aut ab animo, qui in eis pusillus est, oritur, aut ab angustijs rei familiaris

familiaris, & illius quidem uoluntas est in culpa, huius externa uis, & ea necessitas, quæ alumna est inopiæ. Quo fit, ut pauper magnificus esse nequeat, sunt enim ipsæ diuitiæ instrumentum ad magnificentiam. At uento sitas & uitiũ illud nondũ suo nomine satis expressum, inexplebilis profusionis in huiusmodi sumptibus, ab animo totum est. Ac tametsi facultates ipsæ defuturæ non sunt, quod difficillimum uidetur in tanta dissipatione, tamen quæ laus eius esse potest, qui modum ac mensuram sponte abiicit, qui nullum deniq; delectum habet? Est enim ut rerum cæterarum, sic sumptus ratio tenenda, & operũ ac muncrũ delectus habendus. Nam etsi magni sumptus magnificum decent, quando ijs sine, fieri magna nequeãt, nihil tamen iure magnũ in ijs, quæ ad laudem pertinent, dici potest, quod modo ac mensura sua careat. Peccatur igitur hac in parte primũ, quod nec modi, nec mensuræ ratio habeatur. Deinde, quod pecuniæ ipsæ nec quibus in rebus oportet, nec honesti gratia effundãtur. Quo fit, ut nullus omnino sumptibus ipsis delectus adhibeatur. Dij immortales, quantã pecuniæ summam, quanta cum turpitudine Nero Domitius Augustus effudit, cum impurissimum illud spectaculum cõmentus lacum effodit, triremesq; deduxit, quas nudæ mulieres, nocturno tempore ad incensos cereos remis agerent. Quid spectaculo hoc impurius, aut sumptibus tantis perditius dicas? Athenicnsem Demadem tradunt, mirificam pecuniæ uim in res turpissimas contulisse, cuius illa una profusio docere satis potest, quàm non solum immoderate, uerumetiam improbe pecunijs usus fuerit. Nam lege cautum Athenis cũ esset, ne qui peregrinus ludis publicis in theatro saltaret, mille drachmarum multa indicta ei, qui ludos ederet. Demades ludis suis centum peregrinos, qui saltarent, mercede conductos, in theatrum induxit, centies mille drachmis exolutis. Quid hac profusione improbius? Nec mihi Alexander Macedo probandus omnino uidetur, cum Promachum bibacissimum hominem uictorem in uini certamine, talenti corona donauit. An cuiquam uideri iure potest, dignum id precium fuisse tam fœdæ uictoriæ? quanquam funebris illum pompa, in qua hæc gesta sunt, excusare ali quo fortasse modo potest. Varius Augustus, qui Heliogabalus agnominatus est, naues onustas mergi in portum iussit, magni animi id esse dicens. Quo quid uanius dici possit, uix intelligo. C. qui Tiberio Augusto successit, intra annum, opes illas immensas à Tiberio congestas, ac uicies septies millies sestertiũ absumpsit. Quid mirum? qui Liburnicarum nauium gemmatis puppibus, ac diuersicoloribus uelis uteretur, in quibus etiam Thermas, porticus ac triclinia magna laxitate statuisset, uitibus etiam, ac pomiferis arbusculis dispositis, quarum umbra de die tectus, atq; inter cho-

ros, & cantus litora Campaniæ comessabundus discurreret. Idem in extruendis prætorijs, ac uillis nihil pensi habuit, excisæ rupes durissimi silicis. Montes alibi ad planum usque subuersi. alibi terræ aggestione campi montium iugis æquati. Moles iactæ profundo, & æstuoso mari. Atque hæc omnia tanta celeritate, ut capitale esset causam tarditati dedisse, denique ad ea efficienda intentissimus erat, quæ quidem fieri nequaquam posse ex aliorum iudicio intelligeret. His exemplis abunde manifestum fit, huiusmodi homines perdere pecuniam, & per infamiam dissipare, non ea magnifice uti, atque id totum, quod agunt, ad turpissimam uoluptatem, ostentationemq; referre, dum aut magni animi uideri uolunt, aut diuitias suas ostentant, non minus turpiter, quàm inaniter, à quibus quidem ipsis delectum nullum haberi, multa docent. Quippe cum in ijs, quæ aut parum honesta sunt, aut quæ publice priuatim'ue nullo modo conducunt, aut in quibus nihil ueræ laudis, nihil ineſt decori, effusissimi sunt: ac tametsi hæc ipsa fortasse insunt, tamen dum ostentare pecunias, & facultates suas uolunt, atque ad sui admirationem trahere multitudinem student, alium quàm qui magnificentiæ esse debet, finem quærunt, & præter modum ac decus plurima effundunt, cum ijdem ipsi in quibus largos esse par esset, manũ sæpe contrahant. Quid quod in paruis persæpe, & in quibus minimè decet, supra quàm par est, multa conferunt: in magnis autem, nunc nimij, nunc remissi admodum sunt, adeò nihil cum ratione agunt, nihil retinent pensi. His dictis, ad magnificentiam redeamus.

Magnificentiam mediocritatem esse in magnis sumptibus faciendis. Cap. IIII.

IAquoniam mediocritas quædam est, ut dixi, ac satis constat magnificum ipsum, ut pro decore ac dignitate agat, magnum se & quidem in magnis sumptibus præbere debere, placet hac in parte, & hoc potissimum loco quærere, quo nam pacto, si magnum cum esse, & in magnis uersari sumptibus oportet, mediocritatem secuturus ac retenturus sit, cum acuti quidam magis, quàm docti homines, nimis etiam superciliose contendant, mediocritatem ac sumptuum magnitudinem nullo modo posse simul consistere. Mediocritatem nimirum à medio duci, nomen ipsum indicio est, qui enim in actionibus ita uersatur, ut neque in hanc, neque in illam partem à medio declinet, eum mediocritatem secutum dicimus, Quod si medium hinc, atque illinc declinationem habet, necesse est, ut

est, ut & ipsum latitudine contineatur. Ipsa autem latitudo cum de genere quantitatis sit, indicio est & medium ipsum generis esse eiusdem. Porrò magnum, & paruum ad idem genus referuntur. Quo fit, ut cum medium, magnumq; eodem contineantur genere, mediocritas, quæ à medio ducitur, ad quantitatem referenda sit: ex quo planè consequitur, ut in magnis etiam sumptibus sit medium inuenire, quod qui sequatur, ut mediocritatem idem ipse sequatur necesse est: nihil autem magnum, cuius non sit medium aliquod, neq; ulla sine medio magnitudo est. Ad hæc si parum, ac nimium quæ quantitatis quidem sunt, dicuntur ratione mensuræ, omnis enim quantitas mensurabilis est, & magnum quoq; cum mensura comprehendatur, dimensionem suam habebit. In omni autem dimensione est plus ac minus inuenire, ergo & medium quod inter utrunq; constituitur, cum in neutram partem recedat, idq; in magnis etiam impensis contingere necesse est. Quocirca etiam in magnis sumptibus, in quibus magnificus uersatur, mediocritas sequenda est, quæ ui cæterarum uirtutum, sic etiam magnificentiæ moderatrix est.

Quibus in sumptibus magnificentia uersetur. Cap. V.

CVm autem magnos fieri sumptus pluribus in rebus contingat, uidendum relinquitur, quibus in rebus magnificus pecuniam suam impendat, quam non solum libenter ab eo impendi, uerumetiam singulari cum uoluptate & studio uolumus, delectant enim pulchra & magnifica: quid autem pulchrius, ac delectabilius, quàm magna facere? quæ si delectant, cum summo etiam studio, ut fiant necessarium uidetur. Impenduntur autem pecuniæ, ut dictum est, pluribus in rebus, ut in comparandis prædijs, quod est locupletis, & boni patrisfamilias, ut in coëmendis mercibus, quod est diuitis mercatoris, in quibus quidem plurimi, ac maximi fiunt sumptus, quod tamen magnifici nõ est, cum sint eius magna potius tum opera, tum dona, à quibus magnificus dicitur: quamuis aũt in magnificis operibus potius ac libẽtius uersetur, tamẽ in magnis etiã conferendis donis animi sui magnitudinem non minus sæpe, q̃ libenter ostendet. Erit igitur hic magnifici uiri campus, in quo & animi magnitudinem exercebit, & sumptus magnos illos quidem faciet, ac tum facere se, tum fecisse lætabitur.

Magnis sumptibus opera ipsa respondere debere. Cap. VI.

IPsa autem animi magnitudo, quam inesse magnifico dicimus, non solum in faciendo sumptu, uerumetiam in ipsis, quæ fiunt, operibus perspicitur, quæ magnitudinẽ ipsam ut testentur oportet. Quocirca in primis uidendum est, ut ea sumptibus respondeãt, sintq; ut sumptus magni, & ipsa quidem magna ac digna sumptibus iudicentur. Siquidem uanũ esset, & multa reprehensione dignum id cõmittere, ut quæ magnitudo in sumptibus perspecta est, ea in operibus, propter quæ tanti facti sumptus sunt, non solum non perspiciatur, uerumetiam ab omnibus desideretur. Quinetiam id esse magnifici ingeniũ, ea uoluntas, & studium debet, ut dum operis dignitati consulat, sumptuum ipsorum obliuiscatur. Quippe qui id solum cogitet, qua ratione susceptum opus quampulcherrimum euadat, cum sit modici hominis pecuniæ in ijs parcere ac computãdi, & comparcendi ratio sit ab eo longè aliena, neq; enim aliter opera ipsa euasura sunt cum dignitate & decore. Quinetiam id studendum, ac præstandum est, ut illa uisentibus ac contemplantibus admirationem pariant, quod Virgilius quoq; uult ostendere, cum ait: minæq;

» Murorum ingentes, æquataq; machina cœlo.

In faciendis etiam sumptibus honestatem sequendam esse. Cap. VII.

SVmptus autem ipsi suscipiendi sunt honesti gratia, quod ut uirtutibus cæteris, sic magnificẽtiæ propositum esse debet, secus enim ne opera quidem ipsa probari recte possunt, ut cum Alphonsus decreuit nouis, atq; amplis muris Neapolim cingere, clàm tamen id studeret, ut noua uectigalia ratione hac ciuibus imponeret, quæ res non nihil de illius beneuolentia, & gloria detraxit. Sed nec laudari quamuis honeste susceptæ possunt opera, si quæ in ea conferuntur pecuniæ, per rapinas, ac ciuium iniuriam comparentur. Robertus princeps Salernitanus, cum magnificam Neapoli domum ædificasset, ad cædendam, comportandamq; è Lucania materiam, auare, atq; impotenter popularibus suis usus dicitur. Contrà, Vrsus Nolanus ea iustitia usus est, ut ne lapis quidem unus in Nolanas illas ædeis à se inchoatas, nisi soluta mercede cõiectus fuerit, tametsi Robertus famam quidem liberalis principis sibi uindicarat, Vrsus autem astrictior habebatur. Aedificasse egregias quasdam domos, & uillas Borsium

sium Estensem de Ferrariensibus audio, quibus familiareis quosdam suos donauit. Quis hoc non laudet? donandi tamen atq; ædificandi causa, non caruit turpitudine, Siquidē conciliatos illos ei per florē ætatis satis cōstat.

In faciendis sumptibus sequendam esse utilitatem etiam publicam, & ornatū retinendum. Cap. VIII.

Idere etiam oportet nō modò ut honesti gratia sumptus suscipiantur, careantq; iniustitia, uerum ut in ea conferantur opera, quorum usus tum utilis ac necessarius uideatur, tū ratio cur suscepta fuerint, probari iure possit, profundere enim multam pecuniam, in quæ minime opus sit, quæq; nullius sint usus, hominis est inconsiderati, atq; ingenij parum compositi. Multa tamen à principibus ciuitatum ac regibus fiunt, non tam utilitatis, atq; commodorum gratia, quàm ipsius ornatus: unde qui magnificentiæ student, aspectui plurimum consulunt, quamuis & opera quidem ipsa, quæ publicæ utilitatis suscepta sunt gratia, dum ea sint, quæ ad magnificentiā spectent, magnitudinem quoq; præ se ferre debeāt, & speciem illam, quæ decorem, atq; ornatum referat. Tulere laudem Romanorum quidam principum è cloacis, quarum ut usus solus quæritur, sic nullus exigitur ornatus. Amplitudo tamen ipsa, & excursus spatiosus, firmaq; concameratio possunt autorem de magnificentia commendare, & quanquam cloacæ quidem ipsæ carent ornatu, non mediocri tamen ornamento sunt urbibus.

Quibus rebus comparetur dignitas. Cap. IX.

Vm igitur magnificentia in sumptibus magnis illis quidem faciendis uersetur, necesse est, hanc ipsam magnitudinem cum primis sumptuosam esse, etiam cum dignitate, sine qua nec admirationi esse, nec commendari recte potest. Dignitas autem ipsa rebus his præcipue comparatur, ornatu, amplitudine, materiæ præstantia, operis perennitate. Nam sine artificio, nihil neq; paruum, neq; magnum laudari recte potest. Quod enim caret ornatu, ac pusillum est, quodq; uili constat è materia, nullamq; perennitatem promittit, magnū profectò neq; esse potest, neq; haberi iure debet. Et in ornatu quidem cū hic maximè opus cōmendet, modum excessisse etiam laudabile est, cum uideamus naturam ipsam ornatui ac pulchritudini mirum in modum studuisse, quod in amplitudine ubi ea exuperantior fuerit, laudari nō potest, cū detrahat operis dignitati, nec autorem

operis minus, quàm architectum accuſet, ſingulis enim in rebus modũ ac menſuram ineſſe par eſt. In materia quoq; multũ eſt collocatum: quæ ubi uiltor ac minus ſpectata fuerit, detrahit autori, qua in parte minime decet. Siquidem in auaritiæ ſuſpicionem eum adducit, quod eo eſt deterius, quod magnifici proprium eſt non id uidere, aut curare quanti quid ueniat, aut qua uia pecuniæ parcatur, ſed ut opus quampulcherrimũ euadat. Robertus princeps Salernitanus non mediocriter accuſatur, quod in ædibus Neapolitanis multa è lapide ignobili, quæ marmor requirerent, fieri paſſus ſit, quod Antonellum filium eius accuſantem non ſemel audiui, cum id ſe emendaturum diceret. Perennitati quoque proſpiciendum quàm ſit, docere illud poteſt, quod nominis, ac fumæ perpetuitati generoſiſſimus quiſq; præcipue intentus eſt, cuius etiam cupiditas homini eſt inſita: ad hæc ædificia præſertim publica, quo diuturniora ſunt, eo maiorẽ laudem ædificanti afferunt. Quibus autem rebus perennitas ipſa aut conſtet, aut comparari poſſit, deq; his omnibus ſubtilius diſſerere, aliarum eſt facultatum, quarum tamen rerum magnificum ipſum, ſtudioſum ac ſcientem eſſe oportet, quandoquidem turpe eſt ignorare quibus rebus ad id peruenriendum ſit, quod aſſequi ſummopere cupias. Et ſcire quidem, id quod artis proprium eſt, ſi eſt artificis, quanto magis qui uirtutes ſectatur, qui magnis rebus intentus eſt, rerum ipſarum habere cognitionem decet? nemo enim inſciens agere recte poteſt. Nec ſiquid caſu, aut temere recte ſucceſſerit, ea laus agentis eſt. Quocirca magnificum ipſum, & harum rerum ſtudioſum eſſe decet, & in primis ſcire quid ſe dignũ ſit. Eſt autem Magnifico dignum, nõ in paruis modicis ue, ſed in ijs, quæ & ſint, & uideantur magna cum dignitate ſeſe gerere.

Rationem dignitatis in primis habendam eſſe. Cap. X.

IPſa autem dignitas, de qua nunc agimus, nec uno modo conſideranda eſt, & pluribus ſimul rebus comparatur. Nam & autoris perſonæ ratio habenda eſt, ac uidendæ facultates, ne ridiculus fiat, ſi aut ſui, maiorumq; obliuiſcatur, aut operi incepto facultates maximæ impares ſint. Decent enim reges regia, & magnos ſumptus facere eius eſt, cui pecuniæ affatim ſuppetant. Secus autem agere quid eſt aliud, quàm à recta ratione longius deflectere? Belflorius Siculus, homo non indoctus, ingenio tamen non ſatis conſtanti, cum non malam pecuniæ ſummam ſibi comparaſſet, ſenex iam magnificam Catinæ domum inchoauit, in cuius iacien diſfundamentis, omnem illam ſummam abſumpſit, qua abſumpta cum ab

incepto

incepto destitisset, accusaretur; à familiari quodam suo, quod tantam molem, quæ regias facultates exigeret uir priuatus, & haud magna cum re aggressus esset. At, inquit, hoc ipsum ago, ut ubi è uita excesserim, magnum quendã me fuisse uirum his è fundamentis posteri suspicentur. Vanum sanè ac ridiculum propositum. Videndum est igitur, ut sumptus pro facultatibus fiant, & opus ipsum autorem deceat. Licinius ille tonsor, quammuis ditissimus effectus esset, sepulchrumq; eius facultatibus respondere, ætas tamen illa nihil indignius iudicauit, quàm ignobilissimum hominem iacere tam regie, unde rei ob indignitatem Poëta ille:

Marmoreo Licinus tumulo iacet, at Cato paruo,
Pompeius nullo, credimus esse deos?

Et hæc quidem retinendæ dignitatis, quã quibusdam placet apellare decentiam, consideratio prima est. Habenda est etiam operum ratio, ut digna ipsa sint. Ac mihi quidem dignitas operũ uidetur duplici modo quærenda esse. Altero, si quæ opera digna factu, ac suscepta sunt, facienda suscipiantur: altero, si ubi digna ipsa uisa fuerint, accedat dignitas illa, quã ex amplitudine, materiæ præstantia, ornatu, perennitate, artificioq; comparari, atq; accedere operibus ipsis diximus. Locus etiam ipse ubi quid ædificetur, & tempora ædificandi considerandæ sunt. Nam & loca, & tempora dignitatem afferunt, si eorũ ratio habeatur: contrà, indignitatem ac recte sentientium hominum accusationem pariunt, si negligatur. Athenis in arce, Romæ in Capitolio, Athenienses Palladi, Romanus rex templa Ioui posuit, magna cũ dignitate locorũ ipsorum. Annibale rem Romanam uexante, quid fieri potuisset indignius, quàm ædificandi in urbe Theatri, aut sternendarum per Italiam uiarum curam suscipere? quæ quidem non calamitosorum, sed felicium sunt temporũ. Siquidem in publico luctu iustitiũ indicitur, nõ exornatur scena. Videndũ etiã non solũ ut habeatur ratio facultatũ in suscipiẽdis operibus, uerũ ut sumptus ipsi, ut quidẽ fuerint, sic etiã appareãt magni, intelligaturq;, ut dictũ est, cũ uoluptate fieri, & quidem tanta, quæ dum operi intendit, dũ pulchritudini atq; ornatui prospicit, indicet despicientiã quasi quandã pecuniarũ effundendarũ. Tradũt Cosmũ Florentinum sæpius ad se uocare consuesse fabros operarios, architectos, eosq; blande ac comiter alloqui, atq; hortari solitũ non solũ ut probe, uerũ ut propere operam nauarent. quid cessarent, ac si pecuniæ uellent suæ parcere? Ex his potissimum rebus atq; in his quærenda, ac cõsiderada mihi dignitas uidetur, & quæ à nonnullis, ut dixi, decentia uocatur. Vt autem hæc ipsa pariunt dignitatem, sic dignitas undique sibi constans admirationem. Magni enim sumptus, & opera ipsa magna, eadem quæ

ex egregia & peregrina materia, artificiose, uarie ac decenter ornata, locis editis imminentia, firmiter, & ad perpetuitatem posita: non ipsa modo censentur admirabilia, uerũ autores ipsos admirabileis faciunt, quos æque genus omne hominũ laudibus etiã mirificis prosequatur. Quid quod ædificia ipsa ubi eiusmodi fuerint remotissimis è terris homines, ad sui spectaculum atq; admirationem trahunt, ac tum Poëtas, tum rerum scriptores ad sui commendationem inuitant.

Quæ sint magnifici uiri opera. Cap. XI.

Væ autem opera magnificorũ sint propria, dixi inclius dicenda sunt, quorũ alia publica sunt, alia priuata: publica, ut porticus, templa, moles in mare iactæ, uiæ stratæ, theatra, pontes & eiusmodi alia: priuata, ut ædes magnificæ, ut uillæ sumptuosæ, turres, sepulchra. Quo fit, ut qui magnifici sunt, in illis præcipue uersentur operibus, quæ diutius sint permansura. Quo enim diuturniora, eo præclariora sunt, & eorum quidem usus quo diuturnior, eo magis & opera, & autores ipsos commendat. Non satis habuit Cæsar exiccare Pontinam paludem, qua è re mirum in modum uicinis populis consuluit, sed per mediam illam strauit uiam pontibus plurimis erectis, quo iter in urbem & breuius esset, & commodius. Quorum uestigia cum hodie quoq; singulari cum magnificentia pluribus in locis extent, ipsa etiam ruina admirationi uidentibus, atq; contemplantibus sunt. Imperator Claudius triginta hominum milia undecim annis in opere continuo habuit, dum Fucinum lacum emittere studet, qui finitimos agros sæpenumero inundabat. Manent nunc quoq; uestigia, & beneficium multis etiam seculis permanebit. Quid admirabilius inter Vrbis Romæ monimenta, quàm tot aquarum ductus, quorum altitudo quibusdam in locis pedum centum nouem fuisse traditur. Proditum est memoriæ Constantinum Augustum quo moles illa Byzantina diuturnior futura esset, è litore Baiano, Puteolanum puluerem nauibus comportandum curasse, ut eo calci immisto structura esset solidior, adeò pecuniæ non pepercit. Apulia, Samnium, Campania testatur magnificentissimos Neruæ, ac Traiani sumptus in uijs sternendis, in pontibus faciẽdis, singulis passuum milibus columna erecta, qua passuum numerus notabatur. Memoria mea multis in locis inter Baianas, atq; Puteolanas ruinas fistulæ plumbeæ miræ crassitudinis inuentæ sunt, in quibus Claudij Augusti nomen scriptum erat. Vestigia enim ipsa lateritiæ substructionis, in Sarnensibus, Nolanis, atq; Acerranis finibus, ac tum subterranei specus, tum montes pluribus

locis

locis perforati ostendũt à quadraginta millibus passuum cõtinuatum, & quidem ampliſsimũ aquarũ ductum, qui Neapolim primo, deinde Puteolos, Baias, Cumas, & sparsa per littus ædificia deriuatus est. Quid thermas referam à Romanis principibus ædificatas Romæ, aut in Baianis, Cumanisq; littoribus? quid portus manufactos, ut hostiensem, atq; Pirgẽsem. Quid molem illam Iuliam Lucrinum ad lacum? Et, ut inquit Virgilius,

Tot munita manu præruptis oppida saxis. cc

Annibal murorum magnitudine deterritus, mutauit consilium obsidendæ Neapolis. Nam Babylonis muri inter illa orbis spectacula referuntur. Refertur ad Marcum Cocceiũ (nesciam an is fuerit Marcus Cocceius Neruæ Augusti auus, qui Romæ aquarũ curam habuit, tulitq; maximam Architecturæ laudem) refertur inquam ad hunc siue ad alium Cocceium, crypta Neapolitana, sic enim ab accolis uocatur, mirum quidem opus, & iter facientibus commodum. Extat altera etiam crypta, quæ Sciani dicitur, qua parte Pausilypus mons in mare protenditur, cuius transitus obruinas impeditus est. In agro Cumano & secundum Auernum lacum, simili opere duobus in locis nobilissimæ extant cryptæ, quas uetustas magna ex parte confecit. Quæ quidem mirum artificium, ingentes sumptus, magnum publici boni studium præ se ferunt. Inuenio apud bonos autores, Carolum Gallorum regem cognomento Magnum, Rheni ad Maguntiam ripas põte iunxisse, qua parte quingentos passus fluminis latitudo patet. Ad urbis magnificentiam & ciuium, ac etiam peregrinorum usum plurimum contulere tot porticus tum à priuatis ciuibus, tum à principibus factæ. Nec in urbe solũ Roma, sed in diuersis Italiæ locis amphitheatra extant, quamuis maiori è parte diruta, quibus ædificandis nullos ætatis nostræ reges satis esse dicas. Ruinæ Baiani, ac Puteolani littoris deterrere ab ædificando locupletissimos quosq; possunt. Aetate nostra Cosmus Florentinus imitatus est priscam magnificentiam, tum in condendis templis ac uillis, tum in bibliothecis faciendis: nec solũ imitatus, sed, ut mihi uidetur, is primus reuocauit morem conuertendi priuatas diuitias ad publicum bonum, atq; ad patriæ ornamentum, quem non pauci, quanquam minore in re constituti, imitari student. Sumptuosissimus fuit in cogendis libris Ptolemæus, statuendaq; Alexandrina bibliotheca. Tulit Lucullus inter alias splendoris ac magnificentiæ laudes hanc quoq;, comparata numerosa, & ornata bibliotheca, quæ cunctis pateret, statutis etiã porticibus ad deambulandum. Parum contentus Augustus, templum illud nobilissimum Apollinis in palatio ædificasse, et forum cum æde Martis ultoris, ædemq; tonantis Iouis in Capitolio, ac porticum cum Latina, Græcaq; bibliothe-

ca, multa etiam de sua pecunia alieno sub nomine ædificanda curauit, ut porticum, basilicamq; sub Lucij, et Caij nomine. Item Liuiæ, & Octauiæ, ac theatrum Marcelli. Quinetiam ad coërcendas Tyberis inundationes, eius alueũ nõ solum repurgauit, sed ripas quoq;, quo liberior cursus esset, laxauit. Viam ita flaminiam Ariminũ usq; muniuit. Ad hæc ædeis sacras uetustate collapsas, aut incendijs absumptas restituit, restitutasq; opulentissimis donis ornauit, siquidem, ut Suetonius refert, in Capitolini Iouis cællam, sedecim millia pondo auri, gemmasq; ac margaritas quingenties H—S una donatione contulerit. Quinetiã principes tunc ciuitatis ad magnificentiam hortatus est, in ijs Marcum Agrippam, à quo conditum Romæ templum etiam nunc integrum extat. Hæc sunt publicorũ monumentorum exempla, in quæ uidetur magnificentia exercenda. Reliquum est, ut aliquid etiam de priuatis dicamus. Nam etsi magnificentia in publicis maxime operibus enitescit, tamen cum urbanas ædes, tum uillas magnifice ac pro dignitate structas, exornatasq; habere magnificum uolumus, quæ & urbi sunt ornamento, & domino pariunt autoritatem, ad hæc qui diuitijs affluat, qui sit è principibus ciuitatis, huic sordida & angusta domus dehonestamento est: uidetur enim indicium esse tum auari, tum abiecti animi, parcius tamen propter hunc ipsum Augustũ loquimur, quem modicis habitasse ædibus constat grauatum ampla, & operosa prætoria: quippe quem Suetonius referat diruisse ad solum ea, quæ à Iulia nepte profusius extructa essent. Contrà, Iulius Cæsar, uillã à se magnis sumptibus in Nemorensi ædificatam atq; absolutam, dirui iussit, quod animo suo non plene satisfaceret. Refert Cicero multum contulisse autoritatis, & gratiæ inter ciueis C. Octauio quod domum magnificam ædificasset. Ad Cosmi autoritatem addidere plurimũ tum uillæ diuersis in locis ab ipso ædificatæ singulari cum magnificentia, tum domus, in qua condenda per uetustum atq; obliteratum iam structuræ morem modumq; reuocauit, qui mihi id uidetur egisse, ut discerent posteri, qua uia ædificarent. Nero Augustus in ijs omnibus fortasse etiam nimius fuit, cuius magnitudo, tantumq; magnificentiæ studium accusandum non est, illud desiderandum potius, ut modum in ijs retinuisset. C. Mecœnas tum in alijs multis tulit magnificentiæ laudem, tum in turri illa editissima, quæ à posteris Mecœnatiana dicta est. Perusiæ, Senis, & in alijs quibusdam Italiæ urbibus, quæ hodie etiam manent, editissimæ turres præse ferre uidentur laudi fuisse datum egregijs ciuibus quadratam turrim erexisse, qua in re uidentur mihi de altitudine potissimum inter se contendisse. Sepulchra inter priuata numeramus opera, quod ea aut unius sunt, aut singularum familiarum, mirum

mirum tamen in modum ad urbium ornatum conferunt, quæ maiores nostri sacra esse uoluere, ea mirificam quandã uim habent excitandi ad uirtutem & gloriam, præsertim ubi benemeritis posita sunt, tantum tamen potuit iniquitas temporum, & hominum ipsorum ignauia atq; improbitas, ut in eorum ruinas ætas superior, tanquam instructo milite ac tormentis erectis irruerit, adeò per totam Italiam passim diruta & prostrata iacent, in quibus quidem statuendis uidendum est, ea ut ratio habeatur, qua famæ tum eius, cui statuitur, tum eius, qui statuit, recte consulatur. Mausolei, ac Pyramidum fama nisi cum ipsis literis non extinguetur. Mos fuit & quidem probatissimus extruendorum siue trophæorum, siue arcuum, qui hodie triumphales dicuntur, quippe qui essent rerum gestarum monumenta, in quibus quanta magnificentia maiores nostri usi fuerint, arcus ipsi docent. Quid admirabilius marmoreis illis colũnis, quæ duæ Romæ sunt reliquæ, quæ mihi quidem tũ ob altitudinẽ, tum ob scalpturæ elegantiam ac uarietatem, & ob ipsam in primis raritatem, uidentur non urbi solum, sed orbi ipsi ornamento esse posse.

Enumeratio quorundam magnificorum. Cap. XII.

Vamuis autem in his explicandis paulo fuerimus longiores, placet tamen, quoniam de ijs operibus, quæ magnificorum sunt, disseruimus, quosdam etiam ex ipsorum magnificorum numero referre, ne suis eos laudibus omnino defraudasse uideamur. Pompeius omnes sui temporis hoc genere laudis superauit, structa porticu nobilissima, theatroq; magnificentissimo. Augustus Cæsar condendis, aut instaurandis templis, exornanda urbe omni genere magnificentiæ, adeò excelluit, ut iure gloriatus fuerit, Vrbem se marmoream relicturum, quam lateritiam accepisset. Claudius Cæsar ducenda in urbem aqua, quæ ab eo Claudia dicta est, multis q; alijs operibus claruit. Nero Cæsar etiam nimius in toto hoc genere fuit. Domitianus uidetur cum superioribus Augustis uoluisse de magnificentia certare. Traianus ut in nullo genere laudis, sic in hoc passus non est, se ab alijs superari, nisi Adrianus filius, & patrem, & omnes, qui unquam fuere longissime anteceßisset, cuius operibus cum orbis terrarum magnificatus, atq; illustratus esset, ipse in uno tantum Traiani patris templo nomen suũ inscribi uoluit: nec uerò minor fuit Adrianus instauran dis ueterum ædificijs, quàm nouis à se constructis. Quod exemplum secutus est etiã Seuerus Augustus, qui omneis ædeis publicas, quæ uitio temporum labebantur, instaurauit. Inter Græcos autem maximam uidetur

laudem tulisse Athenienſis Nicias. Nam in Pericle non paruum fuisse magnificentiæ ſtudium ſignificare hoc poteſt, quod uocatus à populo in iudicium, ob plurimos ædificiorum ſumptus, Sint, inquit, mihi ipſi, non populo Athenienſi, tanti ſumptus facti, meumq; operibus ipſis nomen inſcribã. Artemiſia mulierum omnium magnificentiſſima meritò dici poſſet, ni fortè laudem hanc inuidere ei uelit Semiramis, Aßyriorũ Regina. Aegyptiorum atq; Aßyriorum regum magnificentiam teſtantur Pyramides. E poſterioribus Auguſtis, Probus Imperator mirum in modum laudatus eſt, quod diuerſis in locis, pontes, templa, porticus regias conſtruxerit, multorum fluminum hoſtia patefecerit, paludesq; exiccauerit. Quinetiam in ſepeliendo Aradione, quem ſingulari certamine uicerat, animi magnitudinem teſtatus eſt, ſtructo ſepulchro, cuius latitudo trecentorũ eſſet pedum. Diocletiani etiam non pauca extant Romæ, atq; in Delmatia monimenta. Theodoſius quoq; inter magnificos principes iure collocãdus eſt, tametſi capta nuper Conſtantinopoli, multa eius monumenta Turcarum immanitas diruit. Fridericus Siculus, arces, templa, regias etiam plurimas magnificentiſſime à ſe factas reliquit in Apulia, Calabria, atque Sicilia. Paulus Secundus Pontifex Romanus, ſplendorem quidem maximũ, atq; elegantiam pluribus in rebus declarauit, ne ædificandi magnificentiam relinquere teſtatam poſſet, immatura mors effecit. Fuit etiam Nicolaus Quintus magnus & ſumptuoſus in paranda bibliotheca, quam ſucceſſor eius Caliſtus paucis diebus diſſipauit. De quo Dominicus Capranicus, ſacerdos Cardinalis, cum intellexiſſet eum Pontificem creatum, à collegio Cardinalium, quod eius degenerantem cognouiſſet animum, q̃ fatue, inquit, fatui, fatuũ creauere. Xyſtus Pontifex, qui Paulo ſucceßit, pontem, qui ab eo dictus eſt, fecit, uias urbis magna è parte ſtrauit, tẽpla quædã noua ædificauit, uetera inſtauraut, nulliſq; in exornãda urbe, ſumptibus pepercit.

Quæ conſideranda ſint uiro magnifico. Cap. XIII.

NE autem in ijs præſtandis, atq; efficiendis aliqua ſibi ẽ parte magnificus deſit, ſiue in magnitudine præferenda, ſiue in dignitate retinenda, admirationeq; cõparanda, metiri eum & minutatim, ut dicunt, expendere oportet, quid dijs, quid etiã hominibus debeatur. Ad hæc aliã templorum, aliam porticuum rationem eſſe maiores noſtri ponendis ſtatuis, quarum alias equeſtreis, alias togatas ponebant, alias alio habitu declarauere, qui etiam delectus hominum ipſorum, & rerum geſtarum in ijs ſit habendus. Videndum etiam quæ ſit ciuium, aut omnium, aut complurium

plurium opinio atq; sententia, quid publicè probetur. Quæ sit etiam expectatio, ne aut famam parum curasse uideamur, aut hominum de nobis opinionem, quod temerarij ac parũ pudentis est. Quo fit, ut idem hic & magnos & decenteis sumptus, etiam in ijs, quæ ad ritus, mores, publicaq; instituta pertinent, facere debeat: quæ pars à magnifico non modò neglegenda non est, uerumetiam diligentissime curanda. Quid enim decentius, quàm cum dijs immortalibus magnifice agere? In toto hoc genere ueteres tum Romani tum Græci mirum in modum claruere. Quod ostenderunt tot tantaq; munera Delphos ad Apollinem missa, tot ludi non solum religiose uoti, uerum magnificentissime editi. Septem illi publicis epulis præfecti, quid nisi summum magnificentiæ studium hac in parte ostendendæ declarauerunt? Quid magistratus illi, quorum penè omnis erat cura publicè edendorum munerum? Suis temporibus rex Alphonsus uicit omnes ætatis illius reges, tum in ijs comparandis, atq; exhibendis, quæ ad sacrificiorum apparatum & sacerdotum spectarent ornatum, tum in deorum, ac dearum statuis quas plurimas, & in ijs duodecim apostolorum ex argento conflatas habuit, nihil ætas illa aut sacris solennibus, aut publicis ludis ab eo editis uidit magnificentius.

De ludis publicis. Cap. XIIII.

QVoniam autem in ludorum mentionem incidimus, ne hæc quidem pars silentio à nobis prætereunda est. Ludi ipsi, alij quidem pietatis gratia suscipiuntur, ut quos Romani uouebant ÇOSS. ut seculares, ut qui hodie in sacris solennibus Ioannis Baptistæ Florentiæ celebrantur, Romæ item, ac Neapoli, & in plerisq; Italiæ urbibus in honorem diuinæ eucharistiæ. Alij in publicam fiunt ciuũ gratiam, ut equestres, ac scenici, quibus uoluptas spectantium proposita est, unde spectacula sunt dicta. Horum etiam è genere sunt uenationes, quæ in arena exhibebantur, et naumachiæ, in quibus omnibus, quod olim Romanorũ studium, quæ sumptuum magnitudo fuerit, ex ijs, quæ subijciã exemplis, facile intelligetur. Pompeius in spectaculis illis celeberrimis uenationem etiam exhibuit, duxit in arenam elephanti, horrendum sanè spectaculum, ac leones, quorum magnus numerus cæsus. Adrianus mille Athenis feras in stadio, mille item natali suo, & gladiatorium munus per sex dies. Gordianum seniorem tanta magnificentia fuisse comperio, ut eodem tempore ijsdem etiam diebus in omnibus Hetruriæ, Campaniæ, atque Vmbriæ urbibus, Scenicos, ac Iuuenales ludos quatriduo dederit. Quid dici aut excogitari in hoc ge-

nere magnificentius poteſt? Iulius Cæſar edidit ſpectacula uarij generis, munus etiam gladiatorium, ac ludos per ſingulas etiam urbis regiones omnium linguarum hiſtrionibus adhibitis, Circenſeis uenationes dierum quinq;, naumachiã quoq; effoſſo lacu, in quẽ deductis triremibus, ac quadriremibus, pugnatum eſt, tanto hominũ ad ſpectandũ confluxu, ut quod tecta eos non caperent, ſub tabernaculis agerent.

De donatiuis, de congiarijs, ac etiam de funeribus. Cap. XV.

Vibus è rebus quoniã id efficitur, ut qui magnifici eſſe uolunt, nihil prætermittere, aut negligere eorũ debeãt, quæ populo placere, et quibus ſpectandis delectari ciues ſenſerint, nõ erit alienũ de triumphis, de nuptijs, de funeribus, de cõgiarijs, donatiuisq; aliquid dicere, exẽplis propoſitis, quibus quid in ijs deceat, intelligi clarius poſſit. Congiarium populo, donatiuum militi à principibus dabatur, ut & magnificentiam ſuam teſtarentur, & illorũ ſibi animos ratione hac conciliarent. Aurelianus Auguſtus, cuius illud dictum peruulgatum eſt populo Romano ſaturo nihil eſſe lætius, ter populo congiarium dedit, ad oleum, ac panem, addidit etiam porcinam, & tunicas albas manicatas, item alteras tunicas ex Afro atq; Aegiptio lino, ad hæc oraria, quibus populus uteretur ad fauorem. Alexander Seuerus ter militibus donatiuum dedit, item populo congiarium, in quo carnem quoq; diſtribuit uix antea præberi ſolitam. Cæſar non ſemel aut plebi epulum ac frumentũ, aut militibus donatiuum. Rex Alexander nouem milibus Macedonum ad conuiuiũ uocatis, ſingulos aurea phiala donauit. Sed ueniamus ad funera. Inter præclara ueterum inſtituta illud in primis commendatione dignum, quod quorũ uita fuiſſet perfectior, eorũ funera tum è priuata, tum è publica pecunia magnificentius proſequebantur, ludis etiam editis, qui funebres ſunt dicti. Adrianus in ijs ſpectaculis, quæ in honorem Traiani patris edidit, balſama, & crocum per theatri gradus diffundi iuſſit, in honorem etiam ſocrus aromatica populo dedit. Senatus, eques, populus, miles, nihil omiſit, quod præſtari poſſe L. Sullæ funeri uideretur. Apparuit nõ minus ſtudiũ, pompa etiam maior fuit in Iulij atq; Octauij funere. Sed in toto hoc genere illud mihi ꝙoptime inſtitutum uidetur, quod eloquentes uiri adhiberentur, qui mortuorum laudes, benefactaq; maiorum, oratione ſua proſequerentur, dignum ſanè teſtimonium uirtutis, & ad benemerendum de hominum genere nõ paruum incitamentum. Omnis autem funebris honor ad

uiuentes

uiuentes pertinet, quid enim aut nihil sentienti conferat, aut nullo modo curanti res humanas siue cũ Dijs ipsis tranquillitate perfruatur, siue contra crucietur apud inferos. Maiorum enim laus hæreditarium bonum est, quippe cum liberi nepotesq; ab illorum meritis cõmendari soleant. Itaq; iam inde Atheniense à Cecrope institutum fuit, uti de mortui laude in funere prædicaretur inter propinquos. Ad hæc posterorũ gratitudo celebrandis maiorum funeribus non parum agnoscitur. Quid? quod tum his ipsis posteris, tum ciuibus alijs stimulus admouetur, quasi quidam ad benemerendum de suis etiam minoribus. Quinetiam quod iniustũ uideretur aduersus mortuos ingrate agere, qui priuatim & publicè plurima perpessi essent inuita acerba, & grauia, longeq; plurima, eaq; etiam maxima dedissent beneficia, exequias ipsas, quæq; inferiæ dictæ sunt, iusta uocauere. Digna sanè appellatio, res autem ipsa dignior, populiq; bene cõstituti maxime propria. Quid enim ciuibus ipsis aut utilius, aut decentius, quàm in qua urbe suus est uirtuti locus, eos qui genuerint, aluerint, instruxerint, ut optime meritos honoribus suis prosequi, aliosq; è posteritate etiã ipsa, uniuersaq; ciuitate, de ipso deniq; hominum genere ad hoc ipsum inuitare? Hæc eadem ratio benemeritis ciuibus & uiuis, & mortuis statuas erexit ac sepulchra. Siquidem in bene constitutis urbibus publicè, priuatimq; imaginum, ac sepulchrorum maximam curam cunctis seculis uideo fuisse habitam. Sed redeamus ad funera. Annibal quanquam barbarus atq; immanis Romanos à militibus suis belli iure cæsos, honore tamen sepulturæ atq; exequiarum uacuos esse noluit, etiam in medio belli ipsius æstu. Probus Augustus, Aradionem, quem singulari certamine, ut iam dixi, pugnãs confecerat, magnificentissimo etiam sepulchro honestauit. His exemplis, quibus res suppetit, tãto ipsi uehementius excitari debent, tum ad funera magnifice edenda, tum ad extruenda sepulchra, ponẽdasq; imagines. An Poëtæ quoq;, non ipsi in commendationem uirtutis, atq; illustrium uirorum testantur carminibus, & ludos editos in Heroum funeribus, & cõuiuia etiã habita? Eoq; ab Heroicis illis temporibus manasse arbitror, quod hodie quoq; compluribus in Italiæ oppidis seruatur, uti illis ipsis funerũ diebus propinqui comparatis epulis in mortui ædes cõueniant ad discumbendum, ne quo genere honoris funus ipsum defraudetur, quod ipsum ad eundem etiã Cecropem refertur, humato corpore, ac post obductã terrã, postq; satas illic fruges, epulæ ut sequerẽtur, quas inirẽt, ut Cicero refert, propinqui coronati. Alibi ab ijsdem propinquis epulæ opiparæ, cõcinnataeq; tantũ mittũtur, quibus familia ipsa, quæ funesta est, uescatur, ac dolorẽ sedet. Humanũ sanè cõsolationis genus. Ferdinandus rex Neapolitanorũ,

non Isabellæ solum uxoris, aut Helionoræ filiæ, atq; Hippolytæ nurus funera singulari pompa edidit, uerum & Francisci, & Blancæ Mediolanensium Ducibus, Hippolytæ ipsius parentibus, ac Ioanni Aragoniæ regi patruo, Matthiæ Hungariæ regi genero, Friderico quoq; Imperatori, qui diuersis ac longinquis in locis è uita migrarant, exequias rara quadam magnificentia, splendoreq; persoluit. In hunc autem ipsum Ferdinandum Alphonsius filius difficile explicatu est, quàm fuerit etiam effusus cum supra decem ac septem aureorum millia in illius funus effuderit. Quo in genere laudis, Christiani maximè excellunt, qui quotannis bene de religione meritorum hominum funebreis dies religiosissime colunt, memoriæq; eorum diuinam rem faciunt, aris etiam ac templis dicatis, addita quoq; ludorum editione, ac uacatione operum. Toto tamen hoc in genere honoris, ac gratitudinis illud diligenter uidendum est, ne obliti generis, atq; ordinis uideamur, tametsi aliquantulum in hoc excessisse, pietati fortasse concedendum uideatur, eiusq;, cui funus fit, memoriæ, quando ratione alia meritis illius gratia referri nequeat. Iam uerò imagines ac magnificum ipsum sepeliendi genus, quid aliud, quàm publicum sunt, ac perenne testimonium uirtutum, rectéq; factorum eius, qui excessit è uita? gratitudinisq; eorum ipsorum, qui statuas posuere, aut statuere sepulchra? maximo cum excitamento uiuentium ad uirtutem, & gloriam, eiusmodiq; ad honores in uita obituq; adipiscendos. Georgius Trapezuntius, rerum uetustarũ uir abunde studiosus, audientibus nobis adolescentes cum essemus, non semel retulit legisse se apud bonũ autorem, Tomitanos ciueis, Ouidio poëtæ, qui apud eos diem obijsset, collata è publico pecunia propter ingenij nobilitatem, tymbon, (Græco enim uerbo utebatur) magnificè struxisse ante oppidi portam in loco maxime celebri, quamuis Ouidius & peregrinus esset, & ab Imperatore Romano proscriptus. Constat etiam Theodoricum regem, quanquam barbarum, Romanique euersorem imperij ac Rauennæ constituentem regni sui sedem, Augusti tamen sepulchrum Romæ instaurandum curasse. Quid? quod uetustissimus mos fuit in honorem amici, ac benemeriti cuiuspiam uiri sepulchrum ei statuere, non quod cõditi illic eius essent cineres, atq; ossa, sed memoriæ tantum id tributum, illustrandiq; nominis eius gratia. Quæ è re contigit eiusdem persæpe uiri, diuersis locis plura etiam sepulchra inueniri. Verum hac in parte quocunq; tete uerteris, tum priuata, tum publica permulta sese tibi exempla offerent, quamobrem ad ea, quæ dicenda restant, transeamus.

De nu-

De nuptijs. Cap. XVI.

Ac ne partem eam, quæ ad nuptias pertinet, intactam præterijsse uideamur, siqua in re homines rationem secuti sunt, ut à bestijs plurimum differrent, in primis mihi uidentur in quærenda prolis socia eam secuti: qua in re palàm ostenderunt, quantum ipsis à natura inesset pudoris studium, quantum etiam temperantiæ, atque prudentiæ. Nam ne promiscue ut illæ coirent hac primum uia cauere, deinde quæ cuiusque proles esset, hac potißimum ratione scire se posse arbitrati sunt. Quocirca statuere certas nuptias, quibus & naturæ in quærenda prole honeste satisfieret, & ciuitates firmius cõstituerentur, dum familiæ, cognationesq;, tota denique ciuitas eiusmodi uinculis unà obstringitur. Iure igitur nuptiæ & à principibus & à priuatis hominibus tam antiquis, quàm nostris temporibus magno in honore sunt habitæ, iure in illis celebrandis singularis quidam splendor, & magnificentia adhibenda. Declarauit hoc annis superioribus Neapolitanorum rex Ferdinandus in Hippolytæ Mariæ nurus, & Alphonsi filij nuptijs, qui principes, ac populos Italiæ omneis ad eas inuitauit, missi ab ijs oratores singulari comitate accepti. Ludi pluribus diebus editi, orchestris, ac gradibus ad spectandum magnis sumptibus dispositis, ijsq; partim purpura, ac serico, partim uariato panno intectis, equestres concursiones magno apparatu hominum, atq; equorum factæ. Epulæ lautißimæ ac largißimæ præbitæ. Quibus tamẽ quamuis nihil defuisse uidetur, longe tamen spectatiores fuere nuptiæ, quas Alphonsus pater fecit collocata Helionora nepte Friderico Tertio, Germanorũ Imperatori, in quibus Imperator ipse cum omni ferè Germaniæ nobilitate affuit, compluribus item Hispaniæ principibus, qui Helionorã ex Hispania deduxerunt. His in nuptijs, ut alia taceam, uenatio exhibita est quatuor millibus passuum à Neapoli, qui locus à regibus uenationi statutus est. Fixa tentoria in campis secundum Anguianam paludem, fontes è uario uini genere passim ad littus facti: mensæ apparatæ, in quibus supra triginta hominum millia discubuere. Huc accedit, quod qui spectandi gratia cõuenerant, plurimi mortales, onerati esculentis plurimorũ dierum domum rediere. Nesciam an sol in hoc magnificentiæ genere quicquam uiderit magnificẽtius. Sed reges omittamus, quis est è media plebe homuncio, qui non aliquo apparatu nuptias celebret? Quo magis uidere oportet cum, cui facultates suppetunt, non solum ne quomodo sordidum, uerùm ut quàm potest magnificum sese in illis agat. Decet tamen in primis esse sui ipsius memorem. Accusatus est enim Atheniẽsis Demades, quanquã ditißimus, quòd in filij

nuptijs regium magis, quàm honesto ciue dignũ splendorem adhibuerit.

De triumphis. Cap. XVII.

Riumphandi aũt ratio tota uidetur hinc susceptа, quòd uirtuti priuati ciuis honos publicè referendus esset, alijq; exemplo ipso incendendi ad uirtutem ac gloriã. Traiano etiã post mortem debitus illi triũphus est redditus. Quocirca triũphalibus in pompis, quo uictoris species illustrior appareret, permissæ sunt triumphanti habenæ, quo apparatus ipse esset quãmagnificentissimus, & quidẽ iure, ut in publica læti tia, ut in incolumitate exercitus, ut hoste capto, ac cæso, et uictoria per uirtutem parta. Quinetiã permissi ioci liberiores, adeò in ijs pompis lætitiæ publicæ indulgebatur. Quæ autem in bello atq; in grauissimis periculis magnitudo animi retenta est, eam in huiusmodi pompa non retinere, patiq; ab auaritia uinci, an est aliud quàm dedecorare uictoriam, et altitudinem illam animi comparcendo deijcere? Fuit in triumphis suis magnificus Pompeius, non minore magnificentia usus est Cæsar. Ne autem seriem triumphantium exequi uelle uidear, placet unius Aureliani triumphum referre, Odenato atq; Zenobia, qui sibi Aegyptum occupauerant, superatis, & item Tetrico, qui Gallias. Ascendit igitur Capitolium curribus tribus, argento atq; auro, gemmis item plurimis distinctis, luxu quidem regio, quorum alter ipsius Odenati fuerat, alterum sibi Zenobia parauerat, eo urbem ingressura, quod sibi per insolentiam promiserat. Tertius à Persarum rege dono missus ad eum fuerat. Quarto quoq; curru adhibito, qui Gotthorum regis fuerat: quatuor etiam ceruis currui iunctis, quos sacrificasse Ioui Capitolino ex uoto memoriæ proditum est. Præcedebant elephanti uiginti, feræ item mansuetæ ducentæ ex Africa, Aegyptoq; conuectæ, diuersi admodum generis, Tigrides quatuor, chamelopardali, suo quæq; ordine gladiatorum paria octingenta. Deuictæ gentes cum titulis, Gotthi, Alani, Rhosalani, Sarmatæ, Franci, Sueui, Vandali, Germani, Palmireni, Aegyptij. Inter hoc captiuos mulieres decem, quæ uirili habitu pugnantes, inter Gotthos captæ fuerant, cum magnus earũ numerus cæsus esset in prælijs, easq; ab Amazonibus originem ducere titulus indicabat. Tetricus ipse ducebatur chlamyde coccina, tunica galbina, braccis gallicis indutus, cum Tetrico filio, quem Imperatorem Galliarum declarauerat. Ipsa Zenobia gemmis etiam plurimis insignita, aureisq; catenis uincta. Coronæ aureæ ciuitatum præferebantur. Præter ipsos etiam captiuos Blemies, Exomitæ, Arabes, Eudæmones, Indi, Bactriani, Hiberi, Sarraceni, Persæ

Persæ cum muneribus quiq; suis incedebant. Pompam ipsam illustrabant maximè Senatus, populusq; Romanus in ordines distributus, uexillationesq; collegiorum, equites item cataphracti plurimi cum omni exercitu: ut nona hora ex quo ingredi pompa cœpit, uix ipse in Capitolium peruenerit. Triumphũ ipsum secuti sunt ludi Scenici, Circẽses, uenationes itẽ, ludiq; gladiatorij, & naumachia, coronæ etiã siligineo è pane populo datæ.

De accipiendis hospitibus. Cap. XVIII.

IN accipiendis etiam hospitibus, cum hospitalitas ipsa iure data sit laudi, magnumq; ciuitati ornamentum afferat, non solum uidendũ id est, ut liberales in eos simus, uerum etiã ut magnifici: quæ res, si in priuatis hominibus iure plurimũ commendatur, quanto magis in principibus ac regibus debet splendescere? cum in ijs satis non sit, si hospitalitas ipsa liberalis fuerit, nisi sit etiã splendens atq; magnifica. Sed de splendore pòst, nũc de magnificentia, in qua exercenda, ut dignitas illa, de qua tã multa dicta sunt, retineri possit, persona eius, qui hospitio acceptus est, & tua qui acceperis, est uidenda. Genus etiam uitæ, ætas quoq; ac tempora diligenter consideranda. Fuit in hac parte magnificus rex Alphonsus, quippe qui eos, qui ad se diuertissent, non solum accipiebat liberaliter ac splendidè, uerùm donis magnificentißime prosequebatur pro cuiusq; dignitate, nullũ adeò honestandi ac munerandi genus omittens in illis exornandis. Et quoniam in eam partem incidimus, quæ ad munera pertinet, ac donandi gratiam, eaq; tanquam condimentum quoddam est magnificentiæ totius, de hac deinceps dicemus.

De muneribus. Cap. XIX.

PRincipio munera ipsa & dante, & accipiente digna esse debent, quibus quæ gratia inesse potest, si neutrum decuerint? deinde etiam magna. Quid enim magnificum habere possunt ubi pusilla fuerint? quamuis interdũ & pusilla plurimum gratiæ apud eum qui accipit, inueniant, quod persona ipsa, aut affectus accipientis præstat: pueros enim ac puellas nõ tã doni ipsius preciũ mouere solet, q̃ pulchritudo atq; ornatus, & quæ hodie dicitur elegantia. Siquidẽ pocula ex nobilißimo uitro, quod nũc crystallinũ uocamus, amplius q̃ argentea puellã delectauerint, & pueriũ pusillus equus magis q̃ tarẽtinus. Interdũ etiã ipsa raritas preciũ facit. Dicitur de nimia uoluptate exilijsse Alphonsus, cũ Anconitanus Cyriacus

ſuccino eũ donauit, quo panſis alis muſca includebatur. Parua, immo puſilla ſanè res, at raritas apud principem, qui non tam preciũ, quàm ipſam raritatem metiebatur, maximam fecit. Nonnunq; etiam artificium ipſum cõmendat munera. Quid tam habuit in delitijs idem hic Alphonſius, quàm tabellam Ioannis picloris? Sunt qui minutißimum uaſculum ex ijs, quæ porcellanica dicuntur, argenteis atq; aureis etiam precij maioris antepo nant. Quæ res efficiunt, ut aliquando muneris præſtantia non tam ab ipſo precio, quàm à pulchritudine, raritate, elegantia, artificioq; iudicetur. Proinde magnitudo illa, quæ magnificum decet, interdum non tam precio cenſenda eſt, quàm his ipſis, quibus dicimus commendari ſolere munera. Dicitur Alexander Macedo in honorem Phaili, impigri & fortis athletæ, multas exuuias dono Crotoniatis miſiſſe, quas uidelicet uictoria ipſa magis quàm preciũ magnas ac gratas faceret: contrà, ut gemmas, unionesq; non magnitudo ea, quæ quantitas dicitur, ſed preciũ ipſum, quædam commendat, adeò munerum magnitudo nunc à precio, nunc à raritate, dignitas autem ab eo potius, qui accipit, metienda eſt. quarũ rerum diligentem æſtimatorem magnificum eſſe decet. Nuper Aſſyriorum rex ad Ferdinandum inter alia munera Chamelopardalim miſit, & aſinum, quem ex ultimis orientis partibus adductum conſtat. Quid aſino uilius? Ad eum tamen ſpectandum multi remotißimis è locis uenere. Fecit autem ſpectabilem res una, quod cum eſſet maculoſo pilo uirgatum corpus oſtentabat, diuerſicoloribus, ac paribus lineis. Fuere in his muneribus res quidem multæ & precioſæ, duo tamen hæc animalia, ut peregrina, ut nõ antè uiſa reddidere donum ipſum etiam ſpectandum. Facit interdum munerum magnitudinem uarietas ipſa, interdum etiam multitudo: ut cum Hiero Syracuſanus tantam tritici atq; hordei uim, tantum etiam ueſtium numerũ Romam deferendum curauit. Aliquando uoluntas dantis longe precioſius donum ipſum efficit: ut cum in tanta populi Rom. calamitate, in tot populorum defectionibus, ordo & populus Neapolitanus, quadraginta aureas pateras eidem dono miſit. Quis etiam dubitet, cui dona mittentur, ſi is liberali ac magnifico ſit animo, cum eo magnificentius agendum? Si enim ubiq; magnificum decent magna, honeſtum ſanè erga magnificos gerere ſeſe quammagnificentißimum. Pompeio Magno Tigranes rex ſexies millies talentũm dono dedit. Videntur tum Græciæ principes, tum Aegypti atq; Aßyriæ reges in mittendis ad Apollinem muneribus, de magnitudine certaſſe. quidam tamen non tam id agere uoluere, ut uiderẽtur magnifici, quàm ut erga Deũ grati: qualis fuit Ageſilaus, qui rebus à ſe feliciter, atq; ẽ ſententia geſtis, decimæ nomine, plurã q̃ centum talenta biennio mitten-

da Deo

da Deo curauerit. Alphonsus non erga alios modò, uerumetiam aduersus milites magnificentia usus est, quos tum auratis loricis, ac faleris, tum sericis uestibus pro cuiusq; dignitate ornabat, interdum etiam auro, argentó ue intextis aut bracteatis. Itaq; eius exercitu nihil illis temporibus uisum est splendidius. Ferunt Mutium Sfortiam cum aliquando conserturus cum Alphonso manum esset, petentibus militibus signum quo ab amico hostem discernerent, respondisse, ut quem magnifice ornatum, splendideq; feleratum uidissent, eum hostem putarent. Dona etiam quædam non tam ipsa per se magna sunt, quàm quod eorũ, qui mittunt, autoritas, maiestasq; magna efficit, ut cũ Senatus, populusq; Romanus sella eburnea, uestibusq; Senatorijs regem aliquem benemeritum donabat. Ipsius enim Senatus ac populi terrarum principis iudicium, donum illustrabat. Eiusmodi autem dona eò illustriora sunt, quo rariora: nec tam petentibus dantur, quàm sponte benemeritis mittuntur. Omnino autem munerum finis gratuitus esse debet: qui si uoluptatem aliquam, quæ parum honesta sit, respectet, ne quaquam mihi, qui finem hunc sequatur, magnificus iudicabitur, sed uoluptarius quispiam, & mercator rerum earum, quæ sunt homini cum beluis cõmunes: quo nec melior uideri potest, qui utilitatem secutus magna dat, ut paulò post referat maiora: quod in regibus præsertim est turpissimum, quorum animos etiam suspicione auaritiæ uacuos esse decet: quanquam seculo nostro uix aliud genus hominum tam libenter, atq; assiduè mercaturam exercet, qui tamen dum ostentare uolũt magnificentiam, histriones, scurras, tibicines maximis donis prosequũtur. Quin si quos benemeritos muneribus aliquando affecerint, non tam uolentes id agunt, quàm ut suspitionem deuitent auaritiæ, aut aliam secuti rationem consilium suum celant. In utroq; autem maximum inest uitium, nihil enim fictum, aut fucatum habere uirtus debet, nec sine delectu recte agi quicquam potest. Aulus Vitellius dicitur nullo modo, nullo delectu habito, non solùm donasse sua, uerumetiam largitus aliena, qui mihi dissipator, ac tyrannus uerius, quàm magnificus dicendus uidetur. At Adrianus, quẽ tradũt reges omnes uicisse munerũ magnificentia, nihil tale admisit. Nanq; ut fuit in conferendis muneribus magnificentissimus, sic alieni cõtinentissimus, et in delectu habendo etiã prudentissimus. Tacitus Augustus columnas centũ è lapide Numidico Hostiensibus dono dedit, quarũ singulæ pedũ trium ac uiginti fuisse dicuntur, donũ undiq; circunspectũ. Fuit enim & magnum, & ipso atq; Hostiensibus dignũ, et finis tum gratuitus, tũ res, cuius gratia donum datum est, quã honestissima: uoluit enim bonus princeps Hostienses muneribus suis iuuare in cõdendo publico opere, quod ab illis fuerat inchoatũ.

De pascendis domi beluis. Cap. XX.

ST etiam quasi quoddam magnificentiæ ornamentum, pascere domi ursos, pardos, leones. Multus fuit Alphonsus in pascendis accipitribus, cuius filius Ferdinandus & patrem, & reges omneis, de quibus fama est aliquid superare iudicatur: non accipitribus modò, sed equis, canibusq; pascendis, quos ab extremis etiam terris plurimo ære conquirit. Nec uerò laudandos eos ducimus, qui ut aues ac mansuefactas pecudes pascant, ut spectacula edant, ut donis plurimos afficiant, ut ædificent eleganter, ac magnificè, aut auferunt à quibus etiam minime debent, aut qui amplectendi sunt, eos desertos patiuntur. Neque enim magnificentia uacare debet iustitia, qua seruata non solum in honore, & precio habenda est magnificentia, uerùm propter præclara opera in admiratione tum ciuium, tum peregrinorum, quos uirtutis huius fama trahere in admirationem solet. Nam quæ suo in genere magnifica sunt, ea quis non admiretur? præsertim cum magnifici ipsi quidem ita instituti sint, ut quod faciendum susceperint, in eo non solum non parcant pecuniæ, uerùm id agant, ut obliuisci sumptuum uideantur, dum opus ipsum euadat magnificum, atque excellens in genere suo: ut si qui contendere etiam uoluerint, difficileis admodum parteis suscepturi sint: neque enim facile superari potest, qui ut dignitatem, de qua diximus, assequatur, sumptuum ipsorum uideatur oblitus, quiq; in magnis operibus maior ipse appareat, efficiaturq; hoc pacto magnificentissimus. Sunt etiam uirtutis huius aliæ species duæ, quarum altera uersatur in ornatu, domesticaq; supellectile, altera in conuiuijs, de quibus statim dicemus.

IOANNIS

IOANNIS IOVIANI PONTANI AD CHARITEVM, DE Splendore Liber.

D SPLENDENTEM HOMINEM *de ſplendore diſſerere Charitee dulciſſime, etiam ſi nulla intercedat beneuolentiæ, ac familiaritatis gratia, ipſa tamen ratio præſtari hoc à me debere & hortatur, & iubet. Quippe cum materia ipſa conſentiat cum artifice. Ac tametſi familiaris res tua, domeſticaq; ſupellex ſit etiã mediocrior, in hac tamẽ ipſa domeſticæ rei mediocritate, ſplendidum te quacunq; in parte domeſticæ ſupellectilis, ornatuq; familiaris, ita præſtas ac geris, ut admirari non minus nitorem, quàm laudare modum, ac menſuram in illis tuam & uelimus, & debeamus: præſertim cum hunc ipſum nitorem tanquam natura tibi inſitum etiam in ijs, quæ ſolius ſunt ingenij, ubique ac ſemper præ te feras. Iure igitur librum tibi hunc de Splendore uindicaſti, immo & feciſti tuum. In quo quidem (cultum enim atq; elegantiam noui tuam) ſatis ſcio multa deſiderari à te poſſe, quæ à me ſunt aut negligenter omiſſa, aut per inſcientiam ignorata. Tu uerò Charitee, quæ tua eſt lenitas, quodq; in carminibus etiam noſtris facis, ut ſi quid inertiæ in illis deprehenderis, facilitate id tua indulgenter condones, in hac item diſputatione ſiquid aut prætermiſſum à nobis fuerit, aut forſitan ignoratum, uel ſponte id tua, uel rogatus etiam atq; etiam condonabis.*

CVm igitur in apparatu domeſtico, in cultu, atq; ornatu corporis in ſupellectile familiari, magni etiam ſumptus fiant, multos enim inuenias, quibus ſatis non ſit habere aptam, & neceſſariam ſupellectilem, niſi ea ſit etiam præclara & multa, in hoc quoq; genere ſumptuum peccari poteſt, dum ijs apparandis, comparandisq; aut pecuniæ nimis quis parcit, aut eam effundit immoderatius. Quocirca medius ille habitus, quæ mediocritas dicitur, etiam in his quærendus eſt. Quod ſi maiores noſtri, quem mediocritate hac præditum cernerent, eum ſplendidum uocauere: qui autem modum prætergrederetur, initio elegantem, nam id nomen olim in malã partem acceptum fuit, pòſt luxurioſum, huic uerò aduerſum ſordidum dixere: profectò mediocritas ipſa ſplendor, exuperantia

luxus, defectus uerò tum sordes, tum sordities recte uocabitur. Non inepte autem magnificentiæ splendor statim subiungitur, quod & ipse in magnis uersantur sumptibus, & habet pecuniam, cõmunem quidem cum illa materiam. Sed magnificentia ipsa sumpsit nomen à magnitudine, uersaturq; in ædificijs, spectaculis, muneribus. At splendor, quòd in ornamentis domesticis, in cultu corporis, in supellectile, in apparatu rerum diuersarum prælucet. Inde nomen à splendendo duxit, atq; ut magnificentia à magnis faciendis, sic uirtus hæc à splendidis traxit uocabulum. Quinetiam magnificentia in publicis operibus, & ijs, quæ diutius permansura sint, magis uersatur, cum splendor priuata potius curet, nec momentanea quædã, ac minora negligat. His explicatis, ne ab instituto nostro recessisse uideamur, ante quàm de splendore ipso præcepta tradimus, qui & quales sint sordidi, qui etiam luxuriosi, paucis disseremus.

Duo esse sordidorum genera. Cap. I.

Sordidorum duo sunt omnino genera, alij enim uolunt ipsi quidem habere bonam & utilem supellectilem, sed dum eam commodam habeant, dum parum in illa comparanda impendant, egregiam, ac splendentem habere negligunt, ijdem bene uestiunt, non tamen eleganter aut sumptuosè. Alij uerò aut habere nullo modo eam curãt, solis nũmis inhiantes, aut si quam habent, ea est perexilis & sordentissima, quos auaritiæ fecem iure uocaueris. In omni autem uitio & uirtute, quando, ut dictum est, nec uirtus, nec uitium latitudine caret, est & plus & minus inuenire. neq; enim quod in libro, qui est de Liberalitate, diximus, auari singuli totã auaritiam sunt complexi. Idcirco luxuriosorum quoq;, qui maximè sunt sordidis contrarij, sua etiam sunt genera. Quidam enim in una aliqua splendoris parte nimis luxuriantur, ut qui corpori exornando plus nimio dediti sunt, qua in re nec suam, nec maiorum dignitatem retinent, obliti etiam ætatis ac temporũ, item ordinis, ex quo ipsi sunt, & ciuitatis, in qua hæc agunt: qualem fuisse C. Cæsarem Augustum apud Suetonium legimus, qui ne uirili quidem, nedum humano uestitu, calciatuq;, ac cætero habitu usus fuerit. Quippe qui ut armillas, ac gẽmatas penulas, ut cycladas, ac cothurnos, ut speculatoriam caligam, ut deniq; muliebrem soccum taceamus, sæpenumero conspectus fuerit in deorum habitu nunc aurea barba fulmen tenens, nunc fuscinam, aut caduceum, aliquando etiam Veneris habitu in publicum processerit. Alij tanquam equi dissultãtes undiq; diffluunt, atq;

in luxum

in luxum præcipites tanquã laxis habenis feruntur, nullo modo patientes se intra gyrum rationis ac mensuræ coêrceri, uanum profectò genus hominum, totumq; in ostentationem cõuersum. Nullam uestem Nero Augustus bis induit, piscatus est rete aurato: purpura et cocco funibus nexis, usus est & soleis mularum argenteis. Fuit domus eius nõ solum auro perlita, sed gemmis, atq; unionum conchis distincta, cuius cœnacula tabulis eburneis, ijsq; uersatilibus laqueata fuerint, quo tũ flores per fistulas spargi, tum unguenta desuper defluere possent. An hic tibi ex omni parte diffluxisse uidetur, qui etiam gemmas ac margaritas, nedum aurum, atq; argentum, ludis circensibus in populo sparserit? Sunt qui ipsi quidem modum retineant, & splendescere domum suam uideri uelint, id tamen agunt, ut auaritiam tegant. Itaq; cõparant gemmas, uniones, uasa argentea ut præ se ferant splendorem, ac dum nũmos in hæc ipsa conuertũt, & abacum instruunt, purgata auaritiæ suspicione, splendidi uideri uolunt. Hos quis splendidos uocet, cum eorum sit ficta persona? qualis fuit Galeacius Mariæ Dux Mediolanensium, qui nuper à Ioanne Andrea Lampugnano confossus est. Is enim adulterinas gemmas clàm à se emptas ostentabat ut raras, & admodum pretiosas. Sunt qui ærea uasa inaurent, quibus mensas exornent, quæ quidem uanitas est etiam fraudi coniuncta, non splendor. Hi autem auari cum sint, arte hac animi uitium cælare alios uolunt. Cæterum à splendore ipso, qui sordidi uocantur maxime alieni sunt. Siquidem luxuriosis, & diffluentibus modus tantum abest, ac delectus. Et hi quidem ad medium reuocari sæpe solent, cum uitium ipsum in sordidis non secus, ac in auaris indies augescat.

Qualem esse deceat uiri splendidi supellectilem. Cap. II.

Is dictis ad ea, quæ splendidorũ sunt, trãseamus, ac primo loco de supellectile, deinde de ornamentis, deinceps de cultu & ornatu corporis, ultimo de apparatu dicemus. Supellectilem uocamus, omne domesticum instrumentum, ut uasa, lances, textilia, lectos, & id genus cætera, sine quibus commode uiui non potest, hæc quanquam homines usus & commoditatis gratia sibi comparãt, splendidorum tamen officium est, non usum, aut commoditatem solam respicere, sed ut ea, tum multa domi habeant, quibus etiam cum opus fuerit, amici, notiq; commode uti possint, tum egregia cum aliqua etiam uel artificis, uel materiæ, uel utriusq; præstantia: gladiolum enim sordidus, ac splendens æque sibi adhibent in mensa. Illud autem interest, quod sordidi cultellus est immundus & corneo ca

pulo, at splendidi nitidus, & capulo aut è præstanti materia, aut affabrefacto. Erit igitur splendidi supellex nitida, & multa, ac non solum profacultatibus, uerumetiam pro expectatione, atq; autoritate, in quibus quidem aliquantulum excessisse fortasse fuerit non indecorum. Et quoniam Senatoriam dignitatem, ac principis domum decet excellentia quædam, erit supellex ipsa non solum, ut dixi, nitida & multa, uerumetiam rara, & excellens. Quæ res efficit, ut splendidum oporteat sumptuosum esse, rara enim & excellentia maximo ueniunt precio. Fuit liberalis, atq; magnificus in plurimis Alexander Seuerus, non caruit tamen nota, quod in conuiuijs aurum nescierit, & pocula ipsa quanquam nitida, mediocria tamen semper habuerit, cuius exemplum hac in parte ut laudandum nõ est, quippe cum esset Augustus & princeps orbis. Sic quàm potest detestandus Varius Heliogabalus, qui aureo uase utebatur ad excipienda corporis excrementa. Idem etiam uideri supremũ in modum ridiculus potest, qui gemmas ab optimis scalptas artificibus, in calciamentis habuerit, acsi nobilis scalptura cerni posset, quæ in calciamentis ferretur. Vide luxum hominis perditissimum. uti aũt Romanum Principem auratis frenis, atq; habenis fericis, faleris item bracteatis, splendidũ quidẽ est, at soleis mularum equoruḿue argenteis summæ uanitatis, ne dicam diffluentis tantum luxuriæ. Quo fit, ut supellex ipsa ad honestum etiam usum comparari à splendido debeat. Quippe qui & utetur ea cum opus fuerit, & ubi ratio suaserit, etiã multa ex ea donabit. In quibus omnibus eam rationem sequetur, quæ probari iure possit. Erit etiam supellex ipsa talis, quæ habentem non dedecet. Quid enim indignius, quàm rusticanũ hominem bibere gemmato poculo? Illud etiam præstandum est à splendidis, ut re ipsa appareat, non sibi soli, sed familiæ quoq;, & amicis, cognatisq;: & cum publicus etiam usus nocauerit, populi usui, atq; commodis comparasse supellectilem. Audio de maioribus natu Philippum Mariam, Ducem Mediolanensium, quodam in conuiuio statuisse, ne argenteis quadris, sed ligneis tamen nouis, carnes in mensa cõuiuis apponerentur, ipsas aũt quadras alias post alias statim mutari mutatasq; abijci iussisse, eaq; ratione grandem quandã summã effudisse. Itaq; non lignea quadra uili cõparata, sed effusio ipsa, tantusq; numerus reddere cum splendentem potuit. Rex Alphonsus & cados, & dolia, & situlas ex argento habuit, crateres etiam ex auro, toralia, & mappas è tela conquisitissima. Itaq; eius mensis nihil splendidius, nam de cætero apparatu post dicemus. Talem igitur splendidi hominis supellectilem esse uolumus, cuius quidem tametsi proprium est curare ut sit multa & peregrina, ignorare tamen debet quanta ea sit, dum modo sit maxima, quæq;

quæq; ratione habeat facultatũ, ac dignitatis. Est enim modici cuiusp̃iam, non splendidi, quantum sat sit habere supellectilis, atq; ornamentorum. Quinctiam laudari admodum solet, ubi ad multitudinem, raritatemq; supellectilis illud accesserit, ut quæ sunt eiusdẽ generis, ea sint uario ex opere, artificio, atq; materia. Neq; enim hoc solum exigitur, ut plurima pocula niteãt in abaco, uerum, ut uaria, eaq; uel aurea, uel argentea, uel porcellanica. Itemq; aliæ, atq; aliæ formæ, calices, item crateres, gutti, pateræ, carchesia, scyphi, quorum etiam alia uideantur comparata ad usum atq; ornamentum, alia solius ornamenti atq; elegantiæ gratia: quædam etiam precium, ac magnitudo cõmendet, quædam sola elegantia, & raritas, aut artificis manus, aut item laus alia. Sed iam ad ornamenta ueniamus, quan quam & hæc ipsa magna è parte supellectile continentur.

De ornamentis. Cap. III.

ORnamenta autem uocamus ea, quæ nõ tam ad usum comparata sunt, quàm ad ornatũ ac nitorem, ut sunt signa, tabulæ pictæ, aulæa, fulcra, eburneæ sellæ, stragula gemmis intertexta, pixides, & arculæ ex arabicis pigmentis, uascula è crystallo, & huius generis alia, quibus domus pro tempore ornatur & abaci, mensæq; instruuntur: delectat autem eorum aspectus, ac domino pariunt autoritatem, dum multi ut ea uideant, domos ipsas frequentant. Sed ut ipsa ornamenta, quàm potest exigitur, ut sint magnifica & uaria, sic ut collocentur suis in locis. Aliud aulam decet, aliud gynæceum. Quinctiam alia sunt ad quotidianum ornatum, alia sepositа ad festos ac solennes dies. Munditiarũ quoq; ac nitelæ, quæ splendoris comes est, cura in primis uidetur habenda. Quarũ Iulium Cæsarem studiosissimum fuisse constat, eundemq; torreumata signa, tabulasq; antiqui operis, magna cura, pecuniaq; comparasse. Quocirca splendidi uiri domus ob mundum, atq; ornatum ridere semper uidebitur: nec solum domus, uerum uniuersa familia præ se feret domini cultum ac nitorem: qui ut in mulieribus uenustatem ostendet, & elegantiam, sic in uiris cum dignitate ornatũ. Testabuntur etiam equi domini splendorem, non solum nitore cutis, uerumetiã ornamentis ipsis. Est etiã splendidorũ, habere domi permulta, & quidem nitida, & culta, quæ ad aucupiũ, ac uenatum, & ad canes, atq; accipitres pertinent. Nihil enim horum negligendum est eis. Secutus est auum Alphonsus, Ferdinãdi filius, in excolendis libris, quos non solum multos, sed luculẽter ornatos habere uoluit, ad quod tũ alios quosdam, tum etiam patrem prouocauit. Eiusmodi aũt ornamentorũ studium

ac diligentiam, & ipsam hanc munditici ac nitoris curam placet appellare Luculentiam, & qui ea utentur, Luculentos, qualem fuisse Mithridatem Ponti regẽ, ex hoc ipso iudicari potest, quod eo mortuo in regia eius inuenta fuerint, ad duo millia poculorum ex onychite lapide, auro perlitorum, phialæ ad hæc permultæ, & uascula mira uarietate, item mensæ, ac sellæ elegantissime ornatæ, equorum quoq; frena, & faleræ, non solum auro, uerumetiam gemmis, ac margaritis artificiosissime uariatæ, quantus etiam fuerit rerum cæterarum apparatus declarare illud potest, quod diebus uix triginta explicatus ab ijs est, quibus ea cura demandata fuit. Quæ quidem omnia ab illo magno studio conquisita & comparata fuerant, unius ornatus ac splendoris gratia. Ac de ornamentis satis sit hæc dixisse. Neq; enim domum splendidi hominis instituimus, sed qualem eum esse uelimus, liniamentis quasi quibusdam inumbramus. Quocirca de apparatu statim dicemus.

De *apparatu.* Cap. IIII.

Est igitur splendidi hominis nõ, solum curare ut dignam atq; elegantem supellectilem habeat, domesticisq; ornamentis abundet, sed quod turpe sit imparatum offendi, siue ad priuata, siue ad publica munera, habebit quidem domi apparatum rerum plurimarum, quæ ipsius luculentiam declarent, ut si hospes aduenerit, præstò sint ea, quibus opus fuerit, ad illum non comiter tantum, uerumetiam magnificè accipiendum, si publice edentur ludi. Sit domus eius tanquam horreum quoddam, è quo ministrentur ac suppeditentur ea, quæ theatris, artificibus, pompisq; usui, atque ornamento esse uidebuntur. Denique, ut pluribus, si eodem tempore plures indiguerint, subuenire possit supellectile, atque apparatu suo. Qualis autem, & quàm multiplex esse apparatus debeat, ostendit Lucullus, in cuius, ut ita dixerim, armario, ad quinq; millia scenicarum uestium inuenta memorantur. Rex Alphonsus eodem tempore, & regiam, in qua habitabat, & templum ubi sacra faciebat, & multorum legatorum domos mirificè ornabat, & quidem uario ornamentorum genere, ac nihilo minus tanquam parum abundaret, Galliam ulteriorem aulæis, Syriã gemmis penè spoliauit, ingentibus precijs propositis. Quin etiam artifices, ac mercatores corrupit, ne quid præter cætera insigne, nisi soli sibi uenderent. Quo tempore Heliconoræ neptis nuptias, de quibus diximus, celebrauit, dij boni, non regiam modò suam, non Friderici Augusti, non tot procerũ modo domos, sed penè urbem omnem luculentissime exornauit.

nauit. Quinetiam miri operis tentorium secundum Anguianam paludem statuit die uenationis, quod magni etiam oppidi instar erat, quo die uidere licuit non tentorium modo ipsum, sed paludis oram omnem splendere tapetis aulæis, abacis scenicis è frondibus, è pannis, è uarijs etiã textis. Docuit igitur Alphonsius qualem splendidi regis domum esse deceat, & qualem, quantumq; apparatum habere. Cuius exemplum pro facultate, ac dignitate sua, qui sequetur eum iure, ut splendidum commendabimus.

De cultu, atq; ornatu corporis. Cap. V.

DE cultu autem, ac ueſtitu, & cætero ornatu corporis prima hæc ratio habenda est, ut in regibus ueſtitus, atq; ornatus omnis retineat etiam maiestatem (Augustos enim decent augusta) In uiris pro ætate, atq; autoritate dignitatem. In iuuenibus nitorem, elegantiamq;, quæ tamen minime muliebris uideatur. In puellis uenustatẽ, & comptũ. In matronis decus quoddã matronale. Quod aũt iure accusat Martialis nõ bene olere eũ, qui semper bene oleat, idem nos in ueſtitu, atq; ornatu accusandũ ducimus, si nihil unq̃ de cultu, atq; ornatu remittatur. Sordes tamen, & illuuies nunq̃ est probanda. Videnda etiã sunt tempora, cõsiderandusq; status ciuitatis, & fortuna cognatorũ ut seruari hac in parte decorũ ualeat: neq; enim nuptiales ornatus decent funera, aut pullatæ ueſtes hymenæum. Dicere autem de genere ueſtitus, & qualis ornatus quem deceat, non est instituti à me operis: ad hæc indies mutatur, non erat eiusdem palmata, cuius toga, trabeæ regum fuere. Quocirca alius magistratuum, ac regum, alius priuati hominis ornatus esse debet, diebus præsertim solennibus. Caius Germanici filius Augustus, nunc in speculatoria caliga, nunc in habitu Veneris sese populo uidendũ præbuit. Præsedit certamini in stadio Domitianus Cæsar, crepidatus, purpureaq; amictus toga Græcanica, capite gestans coronam auream cum effigie Iouis, Iunonis, ac Mineruæ, assidente Dialì, & & collegio Flauialium sacerdotum. Quid indecentius, ne dicam detestabilius? ut autem nihil molle, effœminatumq;, sic nihil in ornatu corporis, decet moderantem populos, quod arguere possit ipsum humanæ conditionis oblitum. Splendor generosum præ se fert animum, mollities effœminatum, usurpare deorum habitum summã tum stultitiam, tum insolentiam indicat. Sed nec est splendidi pati ueteraſcere secum uestes, neq; enim uetera menta possunt splendescere. Quocirca ante quàm nitorem amittant, eas conuertet in liberalitatem, donabitq; ijs familiares notos, benemeritos, nonnunquam etiam peregrinos.

De habendis gemmis ac margaritis. Cap. VI.

NTe Alphonſum regem dux Bituricenſis in conquirendis & coëmendis omnis generis gemmis, atque unionibus præluxit cæteris temporis ſui principibus. Fama ſplendoris eius per orbem terrarum erat diuulgata. Quicquid ex hoc genere ubiq; præſtans inueniebatur, ad eum deferebatur à mercatoribus, nunquam pretio pepercit, dum res digna pretio uideretur. Hoc mortuo, nunquam quieuit Alphonſus, donec eam laudem ad ſe tranſtulit, præſtantiſſimis quibuſq; gemmis, lapillisq; ab ſe emptis. Quin etiam cum aliquando compertum haberet inſigneis quaſdã gemmas uenaleis nõ eſſe, magna pecunia ut eas uidere poſſet, redemit. Paulus Secundus, Pontifex Maximus, uiſus eſt hac in parte gloriæ horum inuidiſſe, & quamuis id agere ſe oſtenderet, ut in pontificios ornatus, ac templorum ornamenta ſplendorem hunc ſuum conferret, iudicatum tamen eſt ſupra pontificis grauitatem huic rei indulſiſſe. Gemmarũ igitur atq; unionum, & omnis generis lapillorũ comparatio maximam uidetur ſplẽdoris gratiã affere, tãetſi hoc in genere, niſi qui admodũ diues fuerit ſplendeſcere nequeat, cum nõ ſatis ſit habere pauculas gemmas quanquam præſtantes, niſi multæ ſimul, ac uariæ habeantur. Atque ut purpura, ſericumq; ſplendidi hominis ueſtitum commendat, ſic gemmæ, lapilliq;, tum nonnulla corporis ornamenta, tũ domeſticos quoſdam aparatus: nec eos ſolum aparatus, qui ad uiros, ac mulieres ſpectant, uerum etiam qui ad ſupplicia, & ornatus deorũ immortaliũ. Quidã tamen quanquam liberales, ac magnifici, qualem Siracuſanum fuiſſe Dionem legimus, nõ gemmas modò habere neglexerunt, ſed in ornatu, ac ueſtitu corris ſplendorem hunc omnino abiecerunt, ut qui popularibus, ac ciuibus ſuis hac in parte modici potius, ac continentes uideri uellent quàm ſplendidi, quorum conſilium tametſi non improbamus, tamen in diuitijs, atq; in magna opulentia ſordeſcere principem ciuitatis indignum ducimus.

De hortis, ac uillis. Cap. VII.

QVem etiam hortos habere uolumus, in quibus exerceri deambulationes, & cõuiuia fieri pro tempore poſſint. Erunt autẽ horti hi ex peregrinis, & egregijs arbuſculis artificioſe, decenterq; diſpoſiti. In quibus è mirto, buxo, citrio, rore marino, topiarium opus potiſſimum cõmendatur, neque enim quæ parco, ac lucroſo patri familiæ, eadem ſplendido homini hortorum ratio eſſe debet. Conferunt etiam mirum in modum

dum ad splendorem ipsum uillæ, nõ illæ quidem rusticano ex opere, sed urbano, & magnifico. Oportet enim non in urbe solum, uerũ etiã rure splendescere nitidi hominis supellectilem, ne siquando secedendũ fuerit ab urbanis negotijs, tanquã è luce in tenebras migrasse uideatur. Quoniam autem etiã in secessu oblectamenta quæruntur, animiq; relaxationes tum sibi, tũ comitibus, & ijs, q uisendi gratia, aut alia de causa ad eũ diuerterint, ne offendatur uir splẽdidus imparatus, uiuaria sibi ante cõparabit, et item cohortes pauonum, phasianorũ, perdicum, auiumq; aliarum. Quin etiam retia, & canes ad uenandum, & siqua sunt alia, quæ honesta uoluptate afficere animum, & recreare languentẽ possint. Idem familiã suam non solum bene & laute pascet, sed multos, ut dici solet, ciueis, peregrinosq; participes quadræ suæ habebit, atq; ut argẽteas lances ius hesternum dedecet, sic quotidianã brassicam principis uiri olla recusat. Itaq; ut mensa eius argento & auro, sic splendescere epulis debet. Quas quidem cõuiuis et ijs, qui ad cœnã adhibiti fuerint potius, quàm sibi parasse appareat, in quibus tamen ut cæteris in rebus tenẽdus modus est, ne uideamur ad uoluptatem corporis referre omnia: aliud est enim splendidum esse, aliud comedonem, cum nõnunquam splendidi officiũ sit, inter lectissimas dapes, holusculo, & pisciculis contentum esse: quod ut probandum est, dum non fiat ob auaritiam, sic aliquando comiter. Quinetiam aliquando lautius secum egisse, dandum est splendori, quod Lucius Lucullus docuit. Nam cum dixisset ei dispensator, quid sumptuoso tibi opus conuiuio, cum solus sis cœnaturus: quid, inquit Lucullus, ex te audio? an ignoras apud Lucullum hodie, cœnaturum esse Lucullum? neq; enim dedecet, qui alijs frequentissime splendescat, splendescere aliquando & sibi, cum uideamus etiam in optimis constitutis urbibus, certis diebus permissum esse, domique suæ lautius ac diffluentius cœnare, ac largioribus epulis familiam pascere. Quia uerò in eam partem, quæ ad conuiuia pertinet, non temere incidimus, de hac ipsa re, post quàm ea, quæ de splendore necessaria uisa sunt, diximus, deinceps differemus.

FINIS.

IOANNIS IOVIANI PONTANI AD IOANNEM PARdum, de Conuiuentia Liber.

AMETSI IOANNES PARDE hominem homini natura conciliat, ad hanc tamen naturæ conciliationem, duæ cum primis res mihi uidentur plurimum conferre, eorundem scilicet studiorum societas, consuetudoq; conuiuendi. Inter ipsa uerò artium, atq; ingeniorum studia, quæ diuersi admodum sunt generis, cum eadem natura sciendi, atq; intelligendi cupiditatem in hominum animis uel maximam ingenerauerit, non temere fortasse dixerim, bonarum artium studium, rerumq; naturæ cognitionis, primas meritò parteis tenere. Quippe quæ ad animum maxime spectent, cuius in hominum actionibus late imperium ad maxima quæq; pertineat. Conuiuendi autem consuetudinem, & eam, quæ familiaritas dicitur, iure quidem secundas ferre non est cur addubitem, cum uita ipsa, ususq; uiuendi, qui tantopere communis est, uel ad pauciſſimos in tanta multitudine tam arcte etiã restringatur. Vnde apud Scythas potiſſimum conuictus ipse religioſiſſimus habetur, ac per conuictum iurare sacrum & sanctum est. Quamobrem cum utroq; hoc cõciliationis genere mecum ipse coniunctus sis admodum, meritò quidem de conuiuendi ratione disserens, disertionem eam tibi inscripsi Parde iucundiſime. Qua in re & studiorum eorundem societati, & uiuendi consuetudini satis mihi feciſſe non iniuria uideor, dum ad familiarem de familiaritate cõuiuendi, ad bonarum uerò artiũ studioſum de ipsis sciendi, atq; intelligendi studijs scribo. Nam & de cõuiuendo ratio quæritur, quando uehementer quoq; peccari in hoc nec una potest uia. Quocirca disertionem hanc ita leges, ut & communia in ea recognoscas studia, nec à cõuictus nostri consuetudine recedas. Quin potius ad ipsam magis, ac magis retinendam legendo excitere. Cum ea maximã, iucundiſſimamq; cũ philoſophia coniunctionem habeat, utq; utraq; hac philoſophandi ratione coniunctiſſime inter nos uiuamus, & unà uixiſſe, ac philoſophatos simul nos esse testatũ posteris relinquamus, si qui fortasse nostra hæc legere non recuſabunt.

Cum

CVm igitur alij quidem genus hoc conuictus omnino fugiant, qualem fuisse Athenienſem Periclem legimus, quem à cœnarũ ac conuiuiorum apparatibus, conſuetudineq; ſic abhorruiſſe traditum eſt, ut ne apud amicum unquam cœnauerit, præterquam apud Eurytolemum nuptiarum die, licet ipſe admodum liberalis eſſet, ac ſuis opibus plurimos ſuſtentaret: alij uerò contrà nimij in hoc inueniantur, ut nati ad ingluuiem tantum uideri poſſint. Eſt etiam in hoc genere mediocritatem inuenire. Nanq; ut fugere conuictum uitioſum eſt, cum non ſolum natura, uerumetiam amicitia hanc uitæ, cœnarum'que conſuetudinem poſtulet, quem maiores noſtri conuictum à conuiuendo deduxere, ſic omnem uitam in epularum apparatibus exercere, in ijsq; rem familiarem profundere, ſummopere reprehendendum eſt. Quid enim aliud beſtiarum ſimiles tantopere nos efficit, quàm palatus & gula, popinæq; ipſius ſtudium? Quia uerò tum uitia hæc, tum ipſa mediocritas apud noſtros hodie nominibus carent, tentabimus proprie quàm fieri poterit, nouis ea nominibus appellare, ne innominata relinquamus. Defectum igitur ipſum nunquam conuiuendi appellabimus inconuiuentiam, ut inconſtantiam, incontinentiamq;, quod à conuictu ipſo prorſus abhorreat. Quod uitium plerunq; ab auaritia ortum ducit, quæ ubiq; ſordida eſt, quanquã & auari quandoq; ſplendidiores uideri uolunt in conuiuijs, ut auaritiam diſſimulent, nonnunquam etiam à quadam animi triſtitia & ſtudio, ſolitudinis uitium ipſum gignitur. Ipſius autem exuperantiæ, atque exceſſus nomen erit comeſſabilitas. Nam uoracitas, & ingluuies ad corpus magis referuntur, ſuntq; homini cum beluis communes. Ipſa uerò comeſſabilitas, quod animum labe ſua inficiat ac perdat, ſolius eſt hominis: hoc enim uitio, ac labe infecti qui ſunt, curare id ſolum uidentur, ut comedant: neque conuiuia exercent conuiuendi gratia, ſed comeſſandi, dumq; aſſiduè ac liberaliter potent, dum uentrem impleant, dum palato indulgeant, cæterorum obliuiſcuntur omnium. Varius Heliogabalus, de quo etiam ſupra dixi, familiari cuidam ſuo, uti temperaret conſulenti, uideretq; ne aliquando res familiaris defutura eſſet. Quid, inquit, dij boni melius, quàm ut ipſe mihi, atque uxori hæres ſim meæ? Sed animaduertite quæſo, hominis ingluuiem, ac palatum non modò intemperatiſſimum, ſed luxum etiam perditiſſimum, nunquam minus centum H—S cœnauit, hoc eſt triginta argenti libris, nonnunquam tribus millibus cœnatus eſt ſexcentorum ſtruthionum capita multis in cœnis exhibuit, ut conuiuæ cerebellis illorum ueſcerentur. Ad mare cum diuerſaretur, piſcem nunquam edit, cum à mari longius, omnia è mari. Quinetiam non con-

uiuas modò, uerùm rusticos in cœnaculum intromissos, luporum ac murenarum lactibus pauit. Tenuit & hunc morem, ut quibusdam in cœnis, solis phasianis uesceretur, ex eáq; aui sola dapes omneis concinnari, ac missus uniuersos è phasianis esse uellet, alibi omnia ex eadem una pecude, nonnunquam è solis pomis, aut lacte, aliquando ex mellitis omnia, adeò totum se in hanc unam rem conuerterat. Non longe dissimilis Varij huius fuit Galienus Augustus, cuius unum hoc dictum declarare potest, fuisse illum in hoc uitio perditissimum. Nam cum relatum ei esset populum Romanum indigne ferre, quòd Valerianus pater eius apud Parthos seruiret, conuersus ad astantes, Ecquid nam habemus, inquit, quod prandeamus? ô uocem maxime abominandam. Idem cum se uoluptatibus immersisset, querentibus nonnullis quòd Aegyptus rebellasset, An, inquit, sine lino Aegyptio esse non possumus? Ipsa autem exuperantia non una tantum ratione potest in conuiuijs contingere, in quibus tametsi exiguntur fercula uaria, multa, opipera, lauta, tamen quis Antonij & Cleopatræ perditissimos sumptus non accuset? Quis immanissimam Caij gulam ferat? quem Tranquillus affirmat, nepotinis sumptibus omnium prodigorum ingenia superasse, commentum etiam nouum balnearum usum, ac portentosissima ciborum ac cœnarum genera, ut qui calidis, frigidis q; unguentis lauaretur, preciosissimas etiam margaritas, aceto liquefactas, sorbillaret: conuiuis etiam ex auro panes, atque obsonia apponeret. Sulla supersluens adeò in apparandis cœnis fuit, ut uinum etiam quadragenarium populo exhibuerit. Quinetiam in condimentis omnis generis, ac dapibus ministrandis ita redundauerit, ut post exaturatum populum, magnam reliquiarum uim deijci in flumen iusserit. Hoc quidem perdere est potius, quàm abundanter accipere. Aulus Vitellius epulas trifariam semper, interdum & quadrifariã partitus est, in ientacula, prandia, cœnas & comessationes, quibus omnibus ut satis esse posset, sæpius euomebat. Eodem quoq; die aliud alij indicebat, ita ut singuli apparatus minus quadringenis millibus nummûm staret nemini. In cœna illa famosissima, quam frater ei dedit, apposita dicuntur duo millia lectissimorum piscium, septem auium. Allata etiam patina immensæ magnitudinis, eáq; referta scaurorum iecinoribus, phasianorum, ac pauonũ cerebellis, linguis phœnicopterum, murænarum etiam lactibus, quas illinc à Carpathio mari, hinc à freto Gaditano triremibus aduehendas curauerat. Ad hanc gulæ profunditatem accedebat etiam ingluuies, atq; intempestiuitas, cum persæpe inter sacrificandum, è foco penè rapta manderet, & iter faciens è pontinis, fumantia obsonia nonnunquam etiam pridiana, atq; semessa auidissime

dißime uoraret. Nero à medio die ad mediam noctem protrahebat epulas, cum interim calidis piscinis, sæpius etiam niuatis æstate foueretur. Interdum præclusa naumachia, nonnunquam Martio in campo, aut circo maximo cœnitabat inter scortorum, ambubaiarumq; ministeria. Itaque non uno modo in hoc exuperãtiæ genere peccatur, cuius moderatrix erit conuiualitas illa quidem, ut sordis inimica, sic nequaquam profusa & perdita, quam etiam conuiuentiam non inhoneste quis uocauerit, deq; ea sic quidem nobis præcipiendum uidetur.

Diuersa esse conuiuiorum genera. Cap. I.

COnuiuia igitur, in quibus conuiualitas uersatur, alia conuiuendi gratia, atq; inter paucos cum quadam familiaritate ac uictus suauitate fiunt: alia tum ut multorum simul gratia comparetur, ut cum populo epulum paratur tum ut ciuili consuetudini satisfiat, ut cum in nuptijs cognati, familiaresq;, ac noti adhibentur ad cœnam. Nõnunquam etiam instituuntur conuiuia, ut splendori tantum ipsi fiat satis, qualia sunt regum, ac principum conuiuia in hortis ac locis amœnioribus. Aliquando, ut hoc honoris, atq; hospitalitatis genere tum alios, tum peregre aduenientes prosequamur, quod etiam apud Virgilium Aeolus innuit, cum ait:

—Tu das epulis accumbere diuûm.

Quorum quidem generũ uir splendidus ac conuiualis nullum repudiabit. Nam, etsi splendor ipse, & hæc, de qua disserimus, conuiualitas, per se honesta & laudabilis est, ac gratuita esse debet, tamen ex hac etiam laude comparare sibi benecuolentiam plurimorũ tum ciuium, tum externorum est non solum comitatis, uerumetiã prudentiæ. Cum autem splendidi uiri mensa non debeat esse sola, neq; enim maiores nostri triclinia temere statuere, uidetur ab eo maximè primum genus conuictus exercendum. Itaq; notos, familiares, & in quibus ineſt aliqua ingenij uis, ac uirtutis opinio, ad mensam illam ordinariam, quæ nunquam est sordida, singulis ferè diebus nunc hos, nunc illos adhibebit: ipsa uerò mensa talis semper erit, ut etiam repente oblatos, plureis eodem tempore possit honeste accipere. Crassus ille diues, quamuis admodum frugi esset in uictu, consueuit tamen plureis in cœna secum habere, & eos quidem è media plebe: maluissem etiam è nobilitate, tamen quis non illum meritò plurimum laudet? Iacobus Caldora, singulis ferè diebus dum in castris ageret, sortissimũ quenq; nunc hunc, nunc illum uocabat ad mensam, res sanè Imperatore digna. In hoc genere conuictus, tametsi splendescere semper debet conuiualis uiri

mensa, tamen si quædam fuerint populariora, & minus, ut ita dixerim, apparata, reprehendendum non est, dum tamen quandam præ se ferant familiarem negligentiam: tametsi negligentia illa quidem non est, sed remissior quædam cura, ex familiaritate, & assuetudine conuiuendi profecta. Ornabit autem, &, ut ita dixerim, hilarabit cœnam uultus placidus, & sermones admodum familiares ac iucundi, quales eiusmodi mensa uidetur exigere, quod Titus Vespasiani filius secutus est, cuius conuiuia non profusa, sed iucunditatis plena fuisse referuntur. Augustus quoq; maiore comitate, quàm sumptu conuiuia exercuit: nam & taceentcis prouocabat, & triuialcis ludos interponebat, è circo frequentissime etiam aretalogos. Quocirca non pauci in hoc peccant, qui tristitiam ac supercilium ferunt ad pocula. Vnde recte sanè Virgilius Bacchum in conuiuijs adesse uoluit, lætitiæ datorem. Quinetiã priscorum mos fuit, audire ad mensam laudes magnorum uirorum. Rex Alphonsus statim post prandiũ, uel Antoniuum Panhormitam, uel è doctis aliquem audiebat, ut qui dignum iudicaret, animum quoq; cibo suo post pastum corporis reficiendum esse. Quoniam autem hac in parte diligentiores esse nolumus, cuiusmodi cõuictus nobis placeant, quales etiam esse debeant satis dictum sit. Nam quibus è conuiuijs gratia multorum, ac ciuium beneuolentia quæritur, in ijs epularum copia maior exigitur, & splendor ipse ad abundantiam maximè referendus est. Quinetiam si aliquid de lautela remissum fuerit, neq; enim facile in tanta copia retineri ea omnino potest, concedendum uidetur, dum, ut Hispani dicunt, mensa ipsa farta sit, cum populi saturitas ijs conuiuijs proposita sit, eaq; sola tantis sumptibus quæratur. Qui uerò utrunq; seruauerit, ut laute, ut opulenter populum accipiat, munus profectò suum omni è parte impleſſe uideri poterit: quod quidem præstitit Petrus Geuara, Comes Arianensis, cum uxoris nuptias Ariani celebrasset, dies enim octo non populares modò suos, sed finitimos, qui ad nuptias uocati uenerant, ita accepit, ut nihil uisum fuerit in eo genere opulentius, fuitq; opulentiæ admista lautities. Et quia principes quoq; multi conuenerant, certatum est etiam, ut neq; ciborum conquisitio & concinnatio, neq; apparatus domesticus uinceretur à copia. Itaq; fuere omnia admodum condita, lauta, opipera, conquisita. Illud rarum quod sine strepitu, & turbis, quod uideri etiam mirum potuit, in tanto hominum conuentu & uarietate. Institutum etiam fuit regum Neapolitanorum, annis singulis, statis quibusdam diebus, pararе nobilitati epulum, ad ædem Mariæ Coronatæ, adhibitis etiam præstantissimis matronis, quod ab Alphonso summo cum splendore seruatũ meminimus. Mirum, quàm hæc res nobilium animos cõciliaret. Quinetiam popularium

pularium, cum ex eius conuiuij apparatu, reliquijsq; liberalißime distributis urbs ipsa saturaretur. Quæ quidem consuetudo perinde, ut alia quædam digna exempla, omnino est intermissa. His igitur in conuiuijs, siue, ut uerius dicam, epulationibus, quoniã multitudo quàm potest, uoluptate afficienda est, adhibendi etiam sunt, qui artes tractent ludicras: ut pote condimentum quoddam epulationis, uenter enim plenus, ut dici solet, tum uidere, tum audire aliquid cupit, quod oblectet, & sensus animumq; deliniat.

Non esse repugnandum consuetudini in conuiuijs. Cap. II.

Elle autem repugnare consuetudini, quæ etiam à præstantibus uiris teneatur, non solum est turpe, uerumetiam hac in parte summæ auaritiæ dari potest. Quocirca, & consuetudini satisfaciendum est in conuiuijs exhibendis, & is splendor retinendus, ut aut superiores alijs simus, aut saltem pares. Quod enim multi, & ferè omnes faciunt, annitendum est, ut pro facultatibus, dignitateq;, cum laude & decore fiat. Raræ sunt in unaquaq; ferè domo nuptiæ, quo igitur rariores, eo in ijs splendidiores esse debemus. Ac tametsi inter cognatos, ac familiareis res agitur, licet nuptiæ ipsæ nonnunq; publicè celebrentur, ut regum, ac principum, tamen nec ipsa familiaritas detrahere debet de splendore: nec in nostra aut liberorũ causa, cum sit dies ipse nuptiarũ celeberrimus, sordidi ac restricti esse debemus. Ad hæc exemplo etiam nostro magis excitare alios ad honesta, quàm retrahere consentaneũ uidetur. Solent etiam nuptiales epulæ, quoniã, ut dixi, dies ille celeberrimus est, parere in populo infamiã & inter agnatos, affinesq; contemptum atq; odium, si quibus facultates abunde sunt, contractiores in eis fuerint. Quocirca cũ primis curandum est, ut opipare, large, laute, splendideq; agantur atq; ministrentur omnia: maximè tamen consulendũ est copiæ, quoniam ea maximè ab auaritiæ suspicione liberat, in ijs præsertim conuiuijs. At in conuictibus & familiaribus cœnis, dum elegantiæ, lautelæq;, dum maius quoddam appareat comitatis studiũ, si non omnia diffluenter aggerãtur, frequentia tamen ipsa affert excusationem, ut dici recte possit, Sat quidem large, si sæpe & laute.

De conuiuijs, splendoris gratia susceptis. Cap. III.

T cum solius splendoris gratia conuiuia parantur, tunc nõ modò remittendum aut omittendum nihil est, uerumetiam habenæ ipsæ liberius laxandæ sunt: neq; passibus, ut dici solet, ple-

nioribus accedendum, sed currendum potius. Explicandus tunc est domesticus apparatus, onerãdi auro atq; argento abaci & plutei, cœnationes exornandæ, sternenda pauimenta, & ita quidem omnia disponenda, ut, quod ait Horatius, domus ipsa rideat. His accedat ministrorum egregius ac liberalis ornatus, quorum ea sit institutio, ut res ad nutum geri uideantur. Quid enim inconcinnius, quàm in cõuiuijs obstrepenter administrari? De epulis autem, uniuersoq; apparatu, illud hac in parte præcipi à nobis in uniuersum potest, ut certare inuicem uideantur omnia, ut nec apparatus domesticus uincat dapum abundantiam, nec abundatia lautelam, aut elegantiam: nec sat fuerit contentum esse patrijs ac uernaculis rebus, nisi peregre quoq; multa uideantur apportata, ut etiam rerum studiosa quædam uarietas cernatur, & elaborata conquisitio atque cura, non tamen ut Vitelliana illa patina, & Gaditana, Carpathiaq; piscatio laudanda unquam sit. Missus ipsi requiruntur tum multi, tum rerum uariarum. Varietas enim multum adiungit lautelæ, paritq; magnam inter cœnandum gratiam, neq; absq; missuum multitudine abundantia & splendor facile cernitur. Vbiq; tamen suus modus retinendus est, neq; enim affectatio, præsertim ubi nimia fuerit, ulla in re probanda est: quam quis laudet in cõuiuijs, si ne in deorum quidem cultu, à bonis ac probatis uiris admittitur? Quid enim superstitione damnatius? Recte etiam, ac splendidè institutum uidetur, ut procedentibus ferculis, tubæ, tibiæq; prægrediantur, quæ conuiuas, astanteisq; oblectent cantibus, & signum dent incedentium ferculorum, ut uoluptati etiam ipsi ordo uideatur adiunctus: qui si defuerit, interturbari atq; confundi necesse est omnia. Ordini quoq; illud accedet, ut astantium ac ministrorum ea disciplina sit, quæ conuiuiorum est propria. Absint non modò dicta, uerumetiam gestus, qui tristitiam aut turbationem afferre habeant aliquam. Qua è re mihi uidetur introductum, ut his in conuiuijs adhiberentur musici, qui non solum oblectarent cantu, uerùm ut dum astantes ad se audiendos trahunt, silentium parerent, atq; è silentio trãquillitatẽ. Quorũ omniũ regula, ratioq; in dispẽsatoris atq; aulæ magistri prudẽtia, curaq; potissimũ reposita esse uidetur.

De secunda mensa. Cap. IIII.

SEcũda mensa magnum affert conuiuijs splendorem, cui mihi uidetur magnopere intendendum: nanq; ut optimo cuiq; Poëtæ ultimus actus magnæ est curæ, sic ab ijs, qui conuiua parant, secunda mensa diligenter uidenda est. Ex inuento Succaro, quod ad uarios conuersum est usus,

usus, magna conuiuijs ac cœnis accessio facta est, eáq; elegans ac magnifica. Multa enim inde non ad gustum solum conficiuntur, uerùm ad oculorum ac spectantium uoluptatem, ut ea quæ conferuntur in comessatiuncu lis, quas hodie collationes uocant, quibus quòd magnificentiæ locus in ijs sit, principes ipsos studere magnopere uideo: eiusq; rei initium cœpit ab Alphonso, cuius in hac, ut in cæteris splendoris partibus, magnũ studium fuisse cognouimus. Ioannes Vrsinus, abbas Farfarensis, profectum Romã ad Xystum Pontificem, Ferdinandum regem, atque inde ad se in agrum Tyburtinum diuertentem ita accepit, ut ex omni parte iudicari potuerit & splendidorum lautissimus, & lautorum splendidissimus: singulis in domibus eis qui regem comitati sunt, apparatus sumptuosissimi, elegantissimiq; instructi sunt. In quadriuijs, & publicis quibusdã oppidi locis mensæ positæ epularum omnis generis. Quinetiam horreum quasi quoddam statutum fuit, è quo omnia omnibus tum cocta, tum cruda large præberentur. Vt autem de mensa regia, deq; ferculis ac missibus taceam, unũ mihi memoratu dignum uidetur, quòd ante ædeis in propatulo, tanquam trophæum quoddam uenatorium positum fuit, in quo affixæ pendebant capreæ, damæ, cerui, apri, lepores, cuniculi. Quorum ea quidem copia fuit, ut ipsæ Hernicorum syluæ tot ferarum uix altrices fuisse uiderentur: quas tamen illæ perpaucis diebus aut uenatu comparârat, aut seruata in septis ad hoc usus aluerat. quem morem seruari à splendidissimis quibusque & hic ipse ætate nostra, & sua Lucullus docuit. Certabat cum hoc uenatitio apparatu pauonum, perdicum, atque altilium copia, auiumq; lectissimarum, ut id conuiuium iure illustre dici posit. Vt autem Sullanæ illæ in fluuium deiectiones lautissimorum ciborum uehementissime uidentur improbandæ, sic illud exigendum est, ut post cœnam multa supersint: ac non modò postquam cœnatum est, reliquiæ ipsæ, sed ex ipsa mensa, atque è culina epulæ intactæ ad amicos mittantur, quæque etiam à ministris dispensentur inter eos, qui spectatum uenerint. Cœnas illas Nerorianas & uoluptarias, quibus scorta adhibentur, laudent Epicurei, & intemperantes. Accubuit Augustus sub Apollinis imagine secretam ad mensam. Accubuere simul dij numero duodecim, ciuitate etiam laborante ob annonæ difficultatem. Quocirca maledictis ita discerptus est à populo Romano, ut Apollo tortor palàm inclamaretur, eumque cum dijs frumentum omne comedisse dictitarent. Quinetiam notissimis uersibus proscissus est:

Cum primum istorum conduxit mensa Choragum,
Sexq; deos uidit Mallia, sexq; deas.

» Impia dum Phœbi Cæsar mendacia ludit,
» Dum noua diuorum cœnat adulteria,
» Omnia se à terris tunc numina declinarunt.
» Fugit & auratos Iuppiter ipse thronos.

Quocirca splendoris, atq; cõuiualitatis studiũ recedere ab honesto nõ debet. Quo deserto, laudari nihil recte potest in aliqua hominũ uitæ parte.

De conuiuijs honoris gratia susceptis. Cap. V.

QVæ autẽ cœnæ honoris gratia parantur, quales esse deceat, docuit nuper Ferdinãdi filius Alphonsus in eo conuiuio, quod Caroli Burgundiorũ Ducis oratoribus exhibuit, in quo nihil non modò defuisse, sed ne desiderari quidem potuisse ab ijs, qui affuere iudicatum est. Post plurimos rerum uariarum missus, tantumq; apparatum, post suauissimos cantus, post secundam mensam longè splendidissimam introducti mimi, editumq; ad lychnos spectaculũ, tandem magnificentissima illa comessatium cula, quam collationem hodie uocari dixi, plurimis ferculis allata est, ac deinde inter astanteis diffusa, & passim etiam iactata, ut omnibus ex ea esse liceret. Vltimo donati oratores splendidissimis muneribus.

Qui & quales adhibendi sint conuiuæ. Cap. VI.

VIsse in toto hoc genere diffusissimum (neq; enim dicam splendidissimum) Marcum Antonium, longe etiam luxu diffluentiorem Cleopatram, memoriæ traditũ est. Quorũ cœnas cuiuis in promptu est legere. In primis autem uidendum est, qui adhibeãtur, & quot de numero apud Priscos quæsitum est, cũ nec pauciores tribus, nec plureis nouem adhiberi placeret. Attulit aliquando magnam laudem Alphonso huic, quod literatos quicunq; Neapoli per id tempus essent, in hortos ad cœnam uocauerit, lautissimeq; acceperit. Sanè in hoc genere laudis, etiam delectus suus habendus est, nanq; ubi ad conuictum, præsertim frequentius uocati fuerint indigni homines, absq; infamiæ nota fieri uix potest. Arguitur enim morum similitudo, & eorundem uitiorum studium. Aetate nostra Galli dicuntur conuiualitati admodum dare operã. Quos quis non laudet, dum id faciant cum delectu? tamen nescio quomodo Galli habiti sunt hac parte aliquanto intemperantiores, quod non tam splendori seruiant, quàm gulæ. Conuictus tamen ipse, quàm sit laudandus, Scythæ docent, ut dixi, quibus per conuictum iurare mos est. Quibus igitur facultates suppeditantur,

frequens

frequens hæc & penè quotidiana cõuiuendi ratio, si delectus adiungatur, magnam & laudem, & beneuolentiam conciliare inter ciues solet: quæ si in ijs, qui priuatam, & ciuilem agunt uitam, tam est laudabilis, quàm certe est, quanto laudabilior est in principibus & dynastis. Quo in genere Lucius Lucullus primas parteis tulisse uideri iure potest, qui domum suam ita instituerit, ut cum uideret propter conuiuarũ diuersitatem, non unam conuiuiorum rationem sequendam esse, diuersa cœnacula statuerit, definito singulis precio & apparatu. Siquidem in Apolline, quod cœnaculi nomen erat, quinquaginta millibus cœnari consueuit. Habebat etiam cuncta adeò apparata, ut satis esset admonere dispensatorẽ de cœnaculo ubi esset conuiuendum, ac de Conuiualitate quidem dictum sit hactenus.

ABsoluta est, ut arbitror, ea pars morum, quæ pecuniam tanquam materiam sibi subiectam habet. Diximus enim de Liberalitate, & ei auersantibus uitijs, cui acceßit etiam de Beneficẽtia disputatio, post de Magnificentia, & qui, & quales essent tum modici, tum uentosi, disseruimus. Deinceps de Splendore, de Sorde, de Luxu, postremo de Mediocritate, quæ in conuiuijs uersaretur. Reliquũ est, ut cum ante de Obedientia libris quinq; explicauerimus, de Fortitudine duobus, ad alias morum partes explicandas studiũ nostrum conuertatur, ne quantũ in nobis ipsis fuerit, atq; occupationes ipsæ nostræ tulerint, alicui defuisse philosophiæ parti uideamur.

FINIS.

PETRVS SVMMVNTIVS NEAPOlitanis suis. S.

IOuianum Pontanum inuitarunt ad se penè puerum Sirenes, tenuitq;, ut scitis, nostra Parthenope, ubi ad senectutem usq; suauissime is uixit, haberiq;, & dici uoluit ciuis noster, ductaq; hic uxore è nobili familia, ciuitatẽ nostrã præclaro suo adauxit genere, atq; immortalibus scriptis res nostras, quoad potuit, illustrauit. Quo fit, ut quę è ciuium uirtutibus patriã sequi gloria solet, ea quoq; nos nõ parua è nostro sequatur Põtano, & idcirco nos illi plurimũ omnino debeamus. Fuit enim reuera Iouianus non horum temporum fœtus, sed tanquam reuirescentis iam naturæ specimen, & in re literaria quidam quasi heros. Nobis igitur tanto ciue summopere gaudendum est, tantaq; hæc gloria, & uelut patriæ nostræ insignia ornamentis cæteris anteponenda. Etenim si erudito illo, ac felici

seculo, gloriari M. Cicero iure potuit, quod latinam ipse philoso phiam feciſſet, quantam & hinc ferat Pontanus laudem, qui ac-ceſſionem huic rei tam magnam ætate noſtra fecerit, iudicare o-mnes facile poſſunt, quicũq; tum alia ab ipso olim edita, tum uerò noua hæc, diuinaq; legerint. Quare quod ad philoſophiam ipſam attinet, prioribus illis, quos de Obediẽtia, de Fortitudine, de Principe, de Liberalitate hactenus legiſtis, addite & reliquos de Prudentia, de Magnanimitate, de Immanitate, de Sermone, de Fortuna libros, quos nondum planè omnes ab eo expolitos, ſi-cuti erant, poſt ipſius obitum, qui reliqui fuimus amici, collegi-mus. Eos autem uobis hac ediderim conditione, ut & uos meri-tam illi, more maiorũ, ſtatuã in celebri urbis loco, ad perpetuum reipublicæ noſtræ decus, omnino erigendam curetis. Valete.

IOANNIS IOVIANI PONTANI AD TRISTANVM CARA-ciolum, & Franciſcum Pudericum, de Prudentia Liber primus.

IN LYCIO DEAMBVLABAT *Philoſophãs ſenex ille, philoſophorũ omnium diſertiſsimus, audiendumq; ad eum uniuerſa etiam Græcia confluebat, nominis eius admi-ratione cõmota, ac diſciplinæ. Nobis uerò Tri-ſtane Caraciole, tuq; Franciſce Puderice haud quaquã parentes ſunt Athenæ, neq; ulla utiq; Campania in terra eſt Academia, ipſiq; haud magna ſanè cum mentis atq; ingenij re, ſenes tamen ſumus, philoſopha-murq;, & quidem cum paucis, ac nunc domeſtica in porticu, nunc fãmu-lo in hoc, deambulationeq;: quod ſi per religionem liceret, libenter id qui-dem feciſſemus, ne Lycium tamen appellaremus, tanti uiri memoria nos deterruit, quodq; & ſi nequaquam in Academia, in celeberrima tamen urbis huius parte, noſtris eſt ſumptibus poſitum, ac dedicatum. Quo in loco liberũ me penitus regijs ab adminiſtrationibus, atq; omnino uacuum, & ipſi quoq; publicis (ut uideo) munerihus uacui, conuenire, ni fallor, uo-luiſtis, poſtulaturi de felicitate quidem alter, alter uerò de prudentia, dijs ipſis præſentibus, qui promiſſorum ſunt, hominumq; ipſorum fidei in-ter*

ipſos

ipſos, obſides, ac teſtes. Quam ad rem non nihil fortaſſe uos Adrianæ coniugis cineres ſunt etiã cohortati, quos ipſo in hoc fano conditos quantopere ueneremur, ipſi profectò ſcitis. Nihil eſt autem, ad quod penetrare ingenij uis noſtri queat, quantulacunq; ea eſt, quod non in illius ſimus memoriam & præſtituri libenter, & habituri etiam ijs gratiã, qui ad illam nos exornandam, honorandamq; inuitarint. Quod ueſtrum eſſe conſilium, de uultus utriuſq; aſſenſu hilaritateq; planè quidem intelligimus. Itaque qua animi ingenuitate promiſſa confitemur, eadem & fortaſſe maiore, pro ingenij tamen uiribus, promiſſa ipſa & facturos ſpondemus, & dijs etiam teſtibus recipimus. Nec fuerit neceſſe uxoris manes euocare de tumulo, dum tamen à uobis, quod in omni promiſſo primum eſt, uirium habeatur, ac facultatum ratio. Quanquam nec ij quidem uos eſtis, qui ad ea nos, quæ ingenij noſtri minime ſint, quæq; maiora his exiſtant, ſubeunda humeris onera compellatis. Quocirca uerecunde, moderanterq; petentibus uobis, ut expoſtulatio omnis abſit, ſi modeſte uiciſſim pudenterq; morem geſſerimus, id uerò & uobis ſatis eſſe debeat, & uoluntati meæ acceptum referri. Nam plene quidem ut ſatisfaciamus, neq; facellum hoc, neq; perbreuis ipſa, quæ ante delubrum eſt deambulatio, præſtare id ullo modo ualeat. Vetus inquam, ac peruetus illa quidem Academia, maximeq; Ariſtotelica, tantum ad munus, à uobis & deſideranda eſt potius, & ſummis etiam precibus inuocanda. Itaq; meipſum audientes, non philoſophum audietis, neq; uerſatum in Lycio * Platonis, Peripateticisq; in deambulationibus hominem, ſed diſſerentem de uetcrum maximè Græcorum, ac noſtrorum diſciplinis, ut qui earum magis fuerit admirator, quàm ut in illis ſolis aut ipſe incubuerim omnino, aut adultus conſenuerim. Scitis enim quibus ipſe in negotijs uerſatus ſim, quodq; otium fuerit perdiſcendis, atque indagandis illis mecum. Agemus igitur uobiſcũ uerecunde, & parce, nec tam argute, examinateq; quàm aperte, atq; experiẽter. De humanis enim diſſerentes actionibus ita quidem agemus, ut qui actiones ipſas, earumq; principia magis à fronte, oreq; ab ipſo nota eſſe uelimus, quàm ut ea cupiamus introſpicere, ac rimari, quæ huius minime quidẽ ſunt aut diſputationis, aut temporis, noſtriq; neutiq; ingenij. Cæterum ornatiſſimi uiri, ijdemq; amiciſſimi ſic habete, permulta quidem partim nõ ab indoctis uiris, partim ab ijs, qui in ocio uiuũt, rerumq; ubertate, atque affluentia adminucnta, uel arceſſita eſſe potius, quæ felicitatem magis ipſam inficiant, quàm exornent, auertantq; illam longius à nobis, quàm ut aut propitiam faciant, aut adeptu facilorem, minusq; alienam reddant. Non dubitat igitur apud Herodotum Solon, poſt Athenienſem

Tellum, felices dicere Cleoben atq; Bitonem fratres, quod Argis nati, urbe bene instituta & nobili, quod locupletes fuissent, req; abundarent familiari, quod uiribus adeò corporis ualidis, ut uterq; etiã uicerit in certamine, quod deniq; dij etiam immortales in eorum erga matrem pietatis meritum, matre ipsa quod optimum homini esset, illis tribui ab dijs optante contulissent, mortem scilicet, quos inde conuentus ille Græciæ ferè totius, qui ad sacra conuenisset, felices iudicasset. Sanè quàm considerate à Solone omnia. Sed quid, si nunquam fratres illi uicissent in certamine? an nõ felices esse poterant? quid si in umbrianati essent, aut in Sabinis ubi nulla Isthmica erant, aut Olympica certamina? Nónne ita instituti, ornatiq; fortunæ, corporis, atq; animi bonis felices esse poterãt? Addiderit fortasse ad illorum felicitatem aliquis, quod in patria magistratus etiam bene gesserint. Quid, si in ea nati essent urbe, in qua ciues ipsos magistratus gerere nõ sit permissum? (nam & felices obtemperare legibus par est) num non felices illi futuri erãt, talibus ac tantis bonis præditi? Demat fortsitan et de illorũ felicitate quispiã, quod iuuenes sint mortui, atq; in ipso ætatis flore, ne peruenire ad fructũ uitæ potuerint. Quis sciat, an diuturnior uita longe diuersam illis uiuendi sortem fuisset allatura? Demat etiam de gradu felicitatis, quod digitulum ambulantes, ad lapidem aliquando offendissent, quod iter facientes imbres, procellasq; passi essent, quod uiderint, audierintq; non pauca, quæ parum omnino sensisse ipsi uoluissent. Quod quid est aliud, quàm uelle hominem, humanam abijcere conditionem, & quæ deorum sit, illam inducre? quod dolere nunquam debeat, nunquam tristari, minime etiam lætari, atq; explicare frontem, non irasci, non miserari, non deniq; moueri ad humanos casus, naturæq; ipsius ministeria, & opera. Deniq; muscæ, culices, pulicesq; felicitatem contaminabũt humanam. Et profectò contaminabunt, quãdo nos ipsi felicitatem hominis, quæq; ciuilis dicitur, ita considerare uidemur, ac metiri, ut hominis ipsius naturæ, captusq; omnino humani obliuiscamur. Quod si naturam rerum, quæq; & qualis ipsa sit, cõsideraucrimus, & qui sit eius cunctis in rebus modus, desinemus profectò, desinemus res nostras omneis, ipsamq; posimum felicitatem adeò adamussim uelle, ac pensitatim expendere. Agnominatur Arabia illa εὐδαίμων felix scilicet, ac beata, propter rerum plurimarum copiam ac præstantiam. Atqui in ea nec nux nascitur castanea, nec unedo. Sit igitur sterilis, infœcunda, etiam infelix Arabia. Sed ò maxime imperfectam terræ felicitatem, cui arbutus desit, ac castanea. Laudatur à soli fœcunditate Aegyptus, ab aëris serenitate, à Nili irrigatione, ab antiquitate, ab incolarum moribus, institutis, legibus, à deorum cultu, sacrorũ mysteriis

rijs, rerum item cœlestium cognitione, ac scientia. At nullæ sunt Aegypti laudes, nulla rerum eius commendatio, quod caprearum careat uenatu, piscatuq; turturum, piscium, aut merularum fortasse aucupio. Nemo erit unquam in Britania felix, quod sit regio maxime frigida, oporteatq; non exigua anni parte calidarijs agere sub fornicibus, expectareq; ex Italia, Galliaq; uini uecturam, ac comportationem. O felicitatem maximè deficientem, ad quam perficiendam uini solius desit usus, quo quidem quota hominum pars globum hunc terrarum inhabitantium utitur? ut qui abstemij sunt, felices esse nullo modo queant. Adsit modò animus, adsit inquam animus, multo quidem minus Britanis deerit ad felicitatem uinum, quàm Italicis aqua Nilotica tantopere commendata. Dij boni, felicem esse uolumus iustum, temperantem, fortem, scientem, rerum naturæ peritum. Atqui maxime laboriosum est, administrare iustitiam, summopere difficile temperare uoluptatem, quæ nobis est à natura insita, supremũ in modum periculosum uersari in prælijs, in quibus de uita agitur, deq; honore & gloria. Quæ uerò sint uigiliæ, ieiunia, corporis langores, defatigationes animi, ac uersationes eorũ, qui cognoscendæ rerum naturæ dant operam, & ipsi scitis, neq; nos etiam ignoramus. Comparatur igitur felicitas per difficultates, labores, pericula, maximeq; inquietas actiones, uigilias, inediam, perpetuasq; illas animi cogitationes, ac solicitudines. Nihil itaq; his omnibus actum fuerit, si aut uestis nobis serica, aut Porcellanicum desit poculum. In animo, mihi credite, felicitas maxima è parte collocata est, in animiq; ipsius constitutione, qui male ubi constitutus fuerit, sibiq; ipse defuerit, exteriora hominum iudicia, externæq; opiniones quantũuis diuitem, quantumuis ualenti hominem corpore, natumq; in patria quamuis nobili, maioribusq; quantumuis illustribus, felicem tamen nunquam constituent. Itaq; ut minime felicem præstabũt, sic à felicitate illũ minime auellent, ubi nec Caietæ habuerit hortulos, allaqueabit ue ulmum falernã, nec lanam totonderit Marucinam. Nam quod Cæsarem permulti etiam caluum conuitiarentur, num minus ipse propterea clarus imperator existit, ac dux eximius? Male audiuit etiam Pompeius, quod digitulo capillum scaberet. An propterea parum aut ciuis, senatorq; egregius, aut dux & consul illustris fuit? Alexander Imperator Romanus, minime aut poculis, aut lancibus usus est aureis, uidelicet haudquaquam propterea clarissimus, aut minus inclytus princeps est habitus? Itaq; comparandam ad felicitatem, si hominum sequamur opinionem, nunquam deerit accessio, nihilq; perficiendæ illi erit unquam satis. Cum tamen & actiones ipsæ humanæ rationi sint finitæ, & certò quodam limite terminentur. Nam & felici-

tas infinita non est, perinde ut neq; sanitas, neq; corporis proceritas, nec bona alia humana. Quippe quæ & ratione finiãtur, & terminis sint cõprehensa. Quãobrem in ijs, quæ ad facilitatẽ pertinent, non parũ etiã opinione laboratur. Qua in disputatione qui locus esse ueræ potest, rectæq; rationi, cum ad opinionem pleraque referantur? Itaque nequaquam nos pœnituerit uobiscum hæc familiariter prolocutos. Quod uerò ad prudentiam attinet, ea cum recta agendi sit, ac uera ratio, aut sine recta constitui, ac uera ratione nequeat, actiones quidẽ omnes sic moderatur, ac regit, ut uirtutũ omnium, quæ à moribus nomen habẽt, dux sit, ac magistra. De qua non ante dicere aggredimur, quàm rerũ uobis moraliũ principia aperuerimus. De quibus in hunc exordiri maximè modum placuit.

ET electionibus quibusq;, & actionibus nostris omnibus finis constitutus est aliquis, cuius ipsi gratia moueamur: ubiq; enim rei alicuius species, quæ optanda quidem appareat, & in agendo, & in eligendo sese nobis offert. Cum enim in summa rerum omnium inopia constituti simus, quæ ad uictum, cultumque & usus uitæ alios necessaria sunt, earum ut cupiditate teneamur, uel maximè quidem necesse est, sine quibus uita ipsa nec commode traduci, nec bene nobiscum agi ulla ratione queat. Ad hæc cum ob hanc ipsam fortasse inopiam, aut natura ipsa tantum duce nati simus ad cœtus colendos, societatemq; conseruandam, ne ciuili huic uitæ, sociabiliq; consuetudini desint opportuna, multa quoque comparanda sunt, quorum etiam habendorum cura trahamur, atque incendamur studio. Nec uerò solùm ea ne desint nobis in uita, uerùm abunde quoque ut suppetãt liberis, propinquis, familiaribus, atq; posteris. Est enim à natura homini insita posteritatis cura, quod prolis quidem studium declarat, ac præsertim optimo cuiq;, beneq; instituto.

Quod utilia quæ sint, naturaliter appetantur. Cap I.

HInc igitur ingenita est homini rerũ utiliũ cura, quãdo ex hoc uocata sunt utilia, quippe quæ ad huiusmodi usum & cupiuntur, & cõparantur, magnis etiam cũ laboribus. Hinc tot artes inuẽtæ, tot etiam manuum opificia, & ipsa quoque ab ingenio, naturáque profecta, quorum tamen non exigua è parte, humanarum initio rerum excitatrix fuit inopia, summaq; uiuendi difficultas, ut agriculturæ, ac fabrilium fermè omnium, multaq; post adinuenta maioris commoditatis atq; copiæ gratia

tia(aliud est enim nolle egere, aliud affluenter abundare uelle) non pauca etiam uoluptatis, quæ nescio quomodo socia data est à natura hominibus, non solum in agendo, uerum etiam in cogitando, & contemplando, eaq; ita quidem utilitati ipsi coniuncta, ut seiungi ab ea uix queat, dum uoluptas tamen non sit ipsa quidem arcessita, ac parum sobria utilitatis custos. Itaq; cupiditates ipsæ nostræ, atq; appetitiones in ijs, quæ ad utilitatem pertinent, potissimum uersantur: nec sanè à uoluptate disiunguntur, ac iucundi specie. Vtilitatis autem nomine intelligi cuncta uolumus, quæ ad uitæ usum atq; commoditatem spectent, ciuilisq; uitæ conseruationem. Quæ quòd & delectant, & uoluptatem afferant, ubi eorũ possessionem assecuti sumus, iucunda etiã dicuntur, suntq; admodum possessoribus grata. Quo fit, ut utilia, quæ apparent, ac iucunda, naturaliter & cupiantur, & eligantur à nobis. Nam de honoribus, præfecturis, magistratibus alia uideatur fortasse ratione tractandum. Nos enim principia tantũ hac præsertim in parte quærimus, quibus natura duce homines moueantur ad cupiendum primo atq; eligendum, pòst etiam ad agendum, assequendi gratia, etiam cum sudore ac periculis.

Singulis artibus atq; actionibus finem constitutum esse suum. Cap. II.

QVibus è rebus efficitur, ut artes, ciuilesq; exercitationes cunctæ finem respectent, & ipsæ quoq; aliquem, ac maximè suum: cum illarum principia ab ijs, de quibus dictum est, causis sint profecta, inopia scilicet, ac natura. Nanq; non actioni cuiq; modo, uerum etiam arti, atq; facultati suus cuiq; constitutus est finis. Quocirca cum uariæ sint atq; multiplices hominum tum exercitationes, tum artes, ac studia, fines quoque & ipsi constituuntur non uni.

Omnes fines ad unum tandem referri. Cap. III.

QVæcumq; uti summa totius reipublicæ administrãdæ ad unum, eumq; summum refertur magistratum, militiæ quoq;, ac gerendi belli ad imperatorem: sic fines & ipsi omnes ad unum, eumq; summum ac præstantissimũ referuntur finem, propter quem omnino omnia suscipiantur & officia, & opera, ad quem quidem ipsum suum quique dirigãt cursum, perinde ut in portum qui nauigant. Atque ut inter magistratus alius cedit alij, minorq; maiori, atque inter ciues iuuenis seni, ignobilis nobili;

priuatus in magistratu agenti, sic finium sua quoq; ratio est habenda, præstabitq; alteri is ipse, ad quem alter ille refertur, ut res familiaris rei rusticæ, & hæc ipsa res rustica, faciendi aratri, ac uomeris officinæ, quando uomeraria officina subseruit agriculturæ, ipsa autem agricultura rei familiari. Omnium autem erit præstantissimus, maximeq; optabilis, atq; expetendus is, qui gratuito quidem, ac propter se ipsum tantum et quæritur, & expetitur, & cuius assequendi gratia cæteræ omnes actiones sunt, curæq; susceptæ. Videntur autem homines id maxime & cupere, & quærere, ut bene ipsi uiuant. Nam uiuere, commune est animalium quidem omnium: bene uerò uiuere hominis est solius.

Vnumquenq; finem bonum aliquod esse. Cap. IIII.

QVocirca fines & ipsi, è quibus existit bene uiuere, bonum quoddam sunt singuli, ex bono enim sequitur bene: perinde, ut ex honesto, honeste. Nam & qui bonum præstitit officium, bene dicitur egisse: & qui honestum aliquod egit facinus, honeste. Inter ipsa autẽ bona, quod idem dictum est de finibus, est aliud alio melius ac præstãtius, illud uerò & optimum, & præstantissimum, & omnium maximè optabile, quod cætera complectitur, continetq; omnia, quod & summum, & ultimum meritò est suo habendum: quod adeptus qui fuerit, nõ aliter, quàm qui in portum ex alto delatus est, finem sit postremum assecutus. Id quod in gubernandis populis, regiaq; in administratione usu uenit, ut pastores, agricolæ, mercatores, artifices, urbiũ præfecti, ciues demum omnes, milites item, ordinesq;, & ipsi cẽturiones, tribuni, duces, uniuersus deniq; exercitus regi pareat, rexq; illis præscribat, et publicè omnibus, & priuatim singulis.

Fines alios esse extrinsecus positos, alios inesse actionibus. Cap. V.

QVorum quidem omnium ea diuisio est, ut fines alij sint extrinsecus quidem positi, quemadmodum in exercitatione, & usu medicinæ, sanitas: alij uerò ipsis insint actionibus, sintq; actiones ipsæ fines, ut eius, qui fortiter se gesserit, feceritq;, aut facit fortia, actio ipsa fortis, fortiterq; egisse, uel agere, est finis: quem qui assequitur, fortis dicitur, & qui magnificè agit, magnificus: cum medicus qui ægrotum sanauerit, non ipse propterea sanus quidem dicatur, uerum bonus, atq; peritus medicus, sanitatisq; solers, seu procurator, seu artifex.

Fines

Fines alios esse opera, alios officia. Cap. VI.

Esciam ego quàm ab alijs, quæ dicturus proxime sum, probabuntur, dicam tamen, eritq; suum cuiq; arbitriũ, de ijs ut uoluerit & iudicandi, & sentiendi, utemurq; distinctione hac, ut quæ existũt ex administrationibus aut artis, aut facultatis cuiuspiam, rebusq; uel faciendis uel constituendis, earumq; præcipue artiũ, quæ manu exercentur, opera ea uocemus: ut telam opus esse texturæ, architectonicæ ædificium, industriæ indumentum, eruntq; opera ipsa sui artis cuiusq; fines. Quarum uerò nulla existunt præter actiones ipsas opera, non uerebimur eas ipsas actiones finẽ assecutas, appellare officia, eaq; fines esse dicere, ac finem liberalitatis esse, eiusdem recte utendæ officium, similiterq; fortitudinis, atque magnanimitatis. Recentiores enim Philosophi, quanquã præstantissimi quidem, maximeq; acuti uiri, dum Græco tantum modo, quibusq; ab Aristotele traditum est uerbis, philosophantur, parum curauerunt uidere, quid latine etiam dici, & quonam modo, quaq; etiam ratione ac uia aut possit, aut etiam debeat. Nec uerò cum me ego esse aut dicam, aut sentiam, qui philosophum profiteri aut possim, aut debeam, aut omnino ausim: tamen ut cõsueuere, qui periculosa tranant, atq; ignota flumina, quibusdam quasi contis tentabundus, amnem ingredior. Quid enim obfuerit uadum quærere, si nõ magis fortasse certum, at minus omnino lubricũ ac uortico sum? nullum aũt in euentũ reprehendendũ fuerit horũ alios admonuisse.

Materiam, formam, ac priuationem conuenire ad uirtutes constituendas. Cap. VII.

Dhæc quanquã idem Aristoteles, quæ de moribus disserũtur, neq; eruditius, neq; exactius quarẽda esse censet, sed crassa quadam & pingui potius perscrutatione, atq; ut maiores nostri dixerunt, Minerua, nihilominus audacius fortasse, tamen in ostendendis, explanandisq; principijs non dubitabimus remotiora quædam, significantioráq; sciscitari & quærere: quorum ex indagatione principia ipsa clariora appareant, sintq; illustriore in loco posita. Idem ipse igitur & indagandi solertissimus, & præcipiendi optimus magister Aristoteles tradit, ad constituendam generationem tria simul conuenire, materiam, formam, & quam recentiores è nostris uocant priuationẽ, quæ & rectius & expressius, & iudicio etiam meo proprie magis, Carentia dicta est à uetustiori-

bus quibuſdam latinis. Sed non ſit de uerbo controuerſia. Ego uerò hac nũc in parte, & in hoc, qui eſt de moribus, tractatu, & indigentiã, & inopiam indifferenter, & cum libuerit, etiã penuriã appellabo: ut quod moralibus ſum de uirtutibus diſſerturus, quæ honeſtis conſtituuntur: & præclaris exactionibus, intelligatur apertius, uirtutũ ipſarum principia, & quæ ſint, & qualia. Tantũ uerò abeſt, ut ratione hac diſciplinas ipſas perturbemus, ut magis magisq; alteram alterius ſuſtentemus præſidio.

Inopiam eſſe unum è principijs. Cap. VIII.

NAſci igitur hominem cum ſumma rerum omnium inopia quis eſt qui neget? addam & illud, maxima etiam cum ignoratione. Namq; ſolus cum ſit ad eloquendum natus, ſeptimo uix anno eloqui quæ ſentit exacte poteſt. Animalia ferè omnia, ubi alia progredi, alia aut uolare, aut natare, aut repere apta ſunt, uictũ ipſa ſibi per ſe comparãt: ſolus homo poſtquam & pedibus & manibus, & lingua, qua excellit, commode utitur, uiuere tamen nec ipſe adhuc per ſe, aut à ſe ſolus poteſt, neq; conſeruandi ſui munus aut obire, aut tutari, neq; quas ad res natus eſt, niſi multos poſt annos eas attingere. Itaque diutius à parentibus alitur, uictitatq; annos complureis aliena & opera, & cura, diſcitq; laborioſe eloqui: cum animalia cætera ſponte uoces ſuas, ſuaq; ſigna, nullo docente, proferant. Laborat itaq; homo ſolus, poſtquàm inſtrumenta corporis perfecta ſunt omnia, etiam extrema illorum omnium inopia, quæ ad uiuendum ſunt per neceſſaria: quodq; grauiſſimũ eſt omnium, ſumma premitur rerum ignoratione, atq; inſcitia, cum etiam ad ſciendum ſit, atq; ad contemplandum natus. Itaq; alia ad animalia cum reſpexeris, nihil homine naſcitur à re præſenti deſtitutius, ac ſi non diſpliceat uobis, qui maximè docti eſtis, etiã inſcitius, ignorantiusq;. Eſt igitur data homini indigentia, comes quaſi quædam, uel excitatrix potius ad ea comparãda, quibus ſeq;, uitamq;, & corpus tueatur, abijciatq; ignorantiam.

Hominem natum eſſe ad agendum, agendoq; informari. Cap. IX.

VNdem hunc hominem naſci ad agendum docent, è quibus ipſe conſtitutus eſt, partes, ac membra. Sunt enim nati pedes ad ferendum corpus reliquum, atq; ad inambulandum, manus ad tractandum, laborandumq;, ad uidendum oculi, ut ad audiendum aures, ad olfãciendum nares,

nares, aliaq; ad munera membra itē alia ac partes corporis: quæ pòst subseruiant ei, consequendis illis, ad quæ natura duce, ac ratione, inopia etiam impellente trahitur. Agendo itaq; formam illis indit, ipsæq; actiones, quæ ab agendo dicuntur, informatrices sunt quasi quædā eorū. Quocirca & uirtutū quoq; omniū, quippe quæ honestis, cōsummatisq; constituantur ex actionibus: ni fortè uirtutes ipsæ eædem honestæ sunt, ac laudabiles actiones, quæ formam quoq; suam pro subiecta materia referunt.

Singulis uirtutibus suam attributā esse materiam. Cap. X.

SIngulis enim uirtutibus sua attributa est materia, tametsi nōnunquam eadem ipsa materia alijs quoq; subijcitur actionibus, atq; uirtutibus. Siquidem magnificentia, & liberalitas in pecunia uersantur croganda, sed illa tantum dando, hæc uerò magnificè potius ædificando, qua de re pòst fortasse uberius. Habetis optimi uiri, planeq;, ut arbitror, intelligitis, perinde ut in constituenda generatione, informandis quoq; uirtutibus, materiā, formam, ac priuationem simul conuenire. Itaq; ad ea, à quibus digressi fortasse uidemur, redeamus.

Moueri appetitionem ob inopiam. Cap. XI.

NAscitur igitur homo egenus, inops, omni etiam è parte necessarijs carens, quanquam quibus ipsi caremus, non egemus tamen omnibus, neq; enim flabello si carucrim, egeā illo in frigoribus, ac sub brumæ tempestates. Hinc itaq; appetitio suscitatur eorum omnium, quibus aut ipsi caremus, aut eorum egeamus usibus. Hinc etiam expetitio eorū quoq; quæ & commodiora, & uitæ magis opportuna uisa sunt, magisq; honoratu digna iudicantur, in primis rerum cognitionis, atq; scientiæ. Nam cum rudes nascamur, ignariq;, simus etiam propter animum à ratione minime alieni, ob hanc ipsam consequendam rerum cognitionem, causasq; earum, ac rationem, tum intelligendi, tum sciendi maximè cupidi & studiosi sumus. Laudabilissima sanè res, supremumque in modum spectanda atque honestanda expetitio rerum huiusmodi, atque, ut proprie fortasse magis loquar, exoptatio. Quotus enim siue à natura, siue ab institutione, siue Dei dono, ac munere, siue ab ijs simul omnibus (quanquam quæ à Deo tribuuntur, omni sunt è parte perfecta) quotus inquā sic est uel præditus, uel institutus, uel adornatus, ut expetisse ea magis

iudicari debeat, quàm optasse? Quando eorum, quæ optantur, non tam actiones ipsæ nostræ futuræ per se ipsæ sunt assecutrices, quàm aut fortunæ opera, aut Dei beneficentia & munere.

De Fortuna. Cap. XII.

Erum in maxima re, eaq; perdifficili & rara, fortunæ habere rationem nec pij esse, nec Christiani uidetur hominis. Atq; hæc quidem nequaquam eo consilio dicuntur à nobis, quo Peripateticorum sententijs aduersemur. Sed quod dum illis assentimur, uideri nolumus religionis nostræ immemores. Cum etiam quæ fortunæ attribuantur, eorum multa, fortasse & plurima, si per se ipsa considerentur, ac non perinde, ut præter propositum, ac finem à nobis ipsis constitutum eueniunt, uideri possint ad rerum naturam prorsus referenda, uel ad secretiorem, incompertioremq; quandam cõstitutionem, cum tamen natura ipsa, ut mundus uniuersus Deo pareat, obtemperetq; præscribenti. Necesse est enim & regere, & moderari unum omnino omnia. Nam quod ad fortunam attinet, quis quæso modò sit aliquo ingenio præditus, quis inquam fortunã ipsam aut incertum, aut temerarium, aut sine causa, ordine, seriecq; omnino ulla uagum, ac palans quippiam esse asserat? nemo profectò sanæ, sibiq; constantis mentis, atq; consilij, hoc aut sentiat, aut profiteatur. Quid enim absq; causa? quid porrò è causa ortum ducens, incertum? suoq; nec gradiẽs processu & ordine, aut temerarium? licet temerarium, quoad nostra interfit, uideatur. Verum enim latent nos & rerum causæ, & origenes, earumq; progressus, atq; conuersiones sunt omnino incognitæ. Itaq; fortunæ nomen ipsum populare initio, atq; ab ignoratione ductum fortasse non temere quis arbitretur. Serunt agricolæ, neq; est prorsus annuus sationis prouentus, multaq; interim ante messem accidunt præter illorum opinionem: & quanquam sunt prognosticorum, ac temporum obseruantissimi, aduersus opinionem tamen illorum, atq; obseruationem contingunt non pauca, quæ quidem ipsa æque dicuntur, ac si uredines tempestates, nimbi è certis, constitutisq; minime proueniant causis, ac tum è cœli ipsius ac stellarum commotionibus, tum ab elementorum inter se alternationibus pro seminũ, ac soli ipsius natura, & habitu. Itaq; dum fortunã uel accusamus uel causamur, & naturã, & Deũ ipsum criminamur, etiã calumniosse, atq;, ut uerius fortasse loquamur, ignauiã nostram, detegimusq; criminando ignorantiam, simulq; uitæ conquerimur tum imbecillitatem, tum brcuitatem, quodq; tanta etiã causarum ipsarum, cœlestiumq; progressionum

num abstrusio sit, ac latibulũ tantopere tenebricosum, cõditionis penitus nostræ, mortalitatisq; ipsius ob superbiam, arrogantiamq; obliti. Verùm ad nostra redeamus. Nascitur idem, ut dictum est, homo ad agendum, utq; agendo assequatur, comparetq; sibi ea, quæ deesse iam sentiet, unde actiuus est dictus. Cũq; anima sit corporis ipsius humani perfectio, imperetq; ipsa corpori (perfectioris enim imperiũ est) eiusq; membra ac partes omnes cũ ad agendũ pariter, ac faciẽdũ sint appositæ, utetur et illis anima, perficiendi, atq; assequẽdi eius, ad quod intẽdit, quodq; auet, atq; expetiscit gratia.

Vsum rationis homini tantum esse concessum. Cap. XIII.

TRiuis igitur ipsius animæ triplex cum sit uis, atq; potentia, & uegetandi, & sentiendi, & ratione utendi, uegetatio quidem & herbis, & stirpibus cũ homine est communis. Nam & illæ quoq; dicuntur uiuere, & quod hac præditæ sunt anima, dicuntur animantes. Sentiendi quoq; uis ipsa communis est homini cum beluis. Sola igitur actione, ac ratione animæ pars utens hominis est unius, huiusq; ipsius omninõ propria. Quocirca suum ac peculiare hominis est cum ratione agere, illamq; in agendo sequi, eiusq; se dictis accommodare. Nulla enim absq; ratione actio est perfecta: finis autem perfectum quiddam est, & perfectißimæ cuiusq; actionis finis etiam perfectißimus.

Finem expeti quia bonum. Cap. XIIII.

QVmq; sit perfectio de ratione boni, id efficitur, ut finis id circo quia bonum est, expetatur: quodq; aliud alio perfectius, illud perfectißimum iudicandum est, quod & idem optimum. Perfectißimum igitur, atq; optimum idem quoq; est, & summum, ac bonorum omnium maxime uel expetendum, uel exoptandum, ad quod omni etiam sit studio contendendum, finisq; idem ultimus, ad quem cæteri referantur omnes. Fructus igitur uitæ humanæ totius actiones ipsæ sunt, ratione temperatæ et rectæ.

De ratione. Cap. XV.

RAtio enim regendis, moderandisq; hominum actionibus idem prorsus exercet ius, eademq; autoritate utitur, qua in moderanda naui is, qui dicitur gubernator: quippe qui clauo inhærẽs, & uentos explorat, & cursum dirigit, et futuris de tempestatibus solicitus omnia

simul circunspectat, & quæ timenda sunt, cauet: & quæ administranda, quoq; administranda modo & decernit, & imperat. Quocirca uita ipsa hominis & in actionibus homine dignis uersabitur, unde actiua est agnominata, & actionum ipsarum, uitæq; totius ratio dux erit, ac magistra, quãdo rationalis animæ pars homini solùm est concessa, cum animalium cæterorum excellentia, & actiones ipsæ uitã hanc sic constituent, ut qui ita uixerit, & bene uixisse, & finem assecutus iudicetur illũ, qui est nobis à natura propositus, ac per usum, habitumq; ratione dictãte cõparandus. Qui a uia futurus est finis ipse et perutilis, et iucundus admodũ, ac natura ipsa humana dignus ac proprius, & à ratione cõstitutus, atq; in ætate bene constituta, ex eoq; etiã perfectus, quòd agendo, ac diu multũq; exercendo fuerit cõparatus, deniq; & summus, et optimus, et iusti possessoris etiã iusta possessio, qui quidẽ ipse sit maximè cõsummato et iudicio, & officio.

Ex actionibus à ratione profectis, uirtutes morales constitui. Cap. XVI.

Vt igitur uegetantis proprium munus est uiuere, sentientis uerò sentire, sic eius quæ ratione utitur, agere cum ratione: usus autem ipse morem inducit, quo fit ut actiones ipsæ à ratione profectæ illum sequantur, sintq; ex eo etiam morales dictæ. Eædẽ igitur actiones et morales, & secũdum rationem progressæ, ipsæ quidem uirtutes erunt, quando & rationem sequũtur, & à moribus nomẽ habẽt. Cumq; rationis proprium munus atq; officium sit, honestatem complecti, sitq; ratio ipsa norma quasi quædam recti, ea denique selectrix boni, & iudex honesti, erunt hæ ipsæ morales uirtutes, atq; actiones tũ honestæ & rectæ, tum ad bonum contendent. Honesti uerò comes est laudatio, recti æquitas ac iustitia. Est enim rectitudo iustitiæ temperatrix, uel ipsa potius iustitia. Humanarum igitur actionum à ratione profectarum, illiq; se accommodãtium finis est uirtus, uel eædem actiones sunt ipsæ sibi & finis, & bonum, quod ipsum homines etiam à natura ducti appetunt, illoq; ut potiantur, contendunt. Cum autem uirtutis ipsius moralis existat proprium, ac suũ cuiusq; uirtutis munus, & definitum officium, ipsa q; ue in plureis uirtus secetur partes: quemadmodum ipsum quoq; diuiditur bonum, sic aliarũ quidem uirtutum alia sunt & officia, & munera, ut temperantiæ, modestiæq; temperare appetitũ libidinis, modumq; adhibere tum uoluptatibus, tum doloribus, quæ non tam animum, quàm corpus ipsum, ac sensus male afficiunt, hominemq; ipsum, qui ex anima constituitur, ac corpore, ut etiam

fortitudinis

fortitudinis in periculis, ac maximè asperis belli laboribus, tũ retinere ac cõfirmare fiduciã, tum sedare metũ, formidinemq; repellere, et cõfirmato animo mortem oppetere, dum ratio id ipsum suadeat, ut etiã prudentiæ, de qua præcipere hortatu præsertim uestro decreui, atq; intellectus, cuius prudentia ipsa alumna est, proprium ac peculiare est, quaq; in actione ac re administranda & metiri, & pensitare, & cuncta simul attendere, & ante quàm agendum quid suscipitur, & postquam susceptũ id est, & in eius progressione quid utile, quid contrà inutile, quid sequi, & quid uitare, tum in eligendo & decernendo, tum etiam in agendo, ac prosequendo debeamus. Cum uirtutis sit huius studium, intellectusq; ipsius officiũ multo antè, prospiciendi quæ obesse, quæ contrà prodesse ualeant, quæ profutura sint, quæ ue etiam offutura. Quocirca uirtutum omnium & dux, & comes, & magistra quasi quædam meritò est à doctis uiris habita, & ore pleniori à peritis, imperitisq; pariter laudata. De qua tamen ante quàm dicere ipse aggredior, quoniam actiones eò spectant nostræ, ut publicè ac priuatim bene uiuatur, uidendum est, ac si non planè explicandum, quod maioris est operæ: innuendum tamen, quodq; in pictura usu uenit, adumbrandum quibusdam quasi coloribus, quid sit ipsum bene uiuere, quodq; permulti etiam non bene solùm, uerùm beate quoq; quærunt uiuere, an alterum sine altero sit uiro bene constituto per se satis: ad hæc in quo differre uideantur. Atque ubi utriusque compos factus quis fuerit, qualis hic ipse sit habendus, quaq; appellatione assecutio ipsa bene beateq; uiuendi sit etiam uocitanda.

Quid sit bene uiuere. Cap. XVII.

EX ijs igitur, quæ dicta sunt, efficitur primùm, ut bene uiuere sit non cuiusq; hominis, sed eius tantum, qui est bene ipse quidem cõstitutus: deinde ut ipsum bene uiuere, sit bene atq; cum ratione agere, & assiduè quidem bene agere, continuatoq; studio, & opera in uita ipsa ciuili, hominumq; societate & cœtu. Neq; enim bene constitutus uir existimandus est aut soliuagus, aut sui tantum studiosus, atq; amator, uiuensq; in solitudine. Qui igitur ea aget, quæ & uiro, & ciue digna sunt bono, & patrefamilias frugi, quiq; pietatem colet, atq; iustitiam, Deo, patriæ, parentibus, cognatis, amicis, ipsi hominum generi, quoad eius facultates tulerint, iusta, honestaq; præstiterit, qui laboribus atq; ærumnis non cesserit, neq; succumbet aduersis, abhorrebit à turpibus, sequetur honesta, atque commendatione digna, ipsamq; in primis naturam ratione & duce, & comite, aut hic bene dicetur uiuere, aut nomen ipsum bene uiuendi futile

iudicandum est, atq; omnino uanum. Poteram & breuius complecti definies, bene illum uiuere, cui nihil desit, uirtutibus omnibus publicè, priuatimq; exercendis. Sed magis placuit, illũ circunscribere. Nam quibus eum circunscribimus, in ijs uniuersis uirtutes ipsæ pro sua cuiusq;, sibiq; subiecta uersantur materia: quæ ubi minime defuerit, nec singulis uirtutibus, nec item uniuersis pro loco, re, ac tempore publicè, priuatimq; exercendis: huic quomodo deesse poterunt facultates ad uictum, ad uestitum, ad cultum, ad tutandam, conseruandamq; tum honeste, tum abundanter rem familiarem, ac propriam, qua etiam prodesse alijs ualeat? Atq; hæc quidem ipsa satis esse ad bene uiuendũ iudicari recte quidem possunt, cũ usus ipse uirtutis sit, uel etiam plenissimus honestissimæ uoluptatis, nullaq; existat uoluptas solidior, q̃ quæ ex honestis et claris capitur actionibus, eaq; ipsa è fonte uirtutis manet, ut hic ipse bene cõstitutus uir, comitẽ ad bene uiuendum secum habeat etiam uoluptatem, seq; & rationis usu dignam. Quod si, ut principi doctrinæ huius Aristoteli placet, summum hominis bonum est, agere secundũ uirtutem, eamq; optimã inter alias ac perfectissimam, qui secundum omnes bene aget, iure meritoq; suo, nónne hic & uere dicetur, & recte iudicabitur bene uiuere? nónne & ille quoq; ipse optime, qui secundum cæterarum omnium præstantissimam? Pictorum quidem munus atq; officium est omnium pingere: boni uerò, bene pingere: & alius quidem (ut de Apelle tradit Propertius) in Veneris tabula summã sibi uim dicat, alius alia in re depingẽda. Excellentissimi uerò pictorũ est omniũ, in omni picturæ genere retinuisse excellentiam. An fortasse seruare quispiam illud malucrit in hac, quæ est de bene uiuendo dissertione, quod Græci pariter ac Latini seruant, ut cũ dicitur absolutè, Poëta, Homerus à Græcis, Virgilius à nostris intelligatur? Non quod illi in omni poëticæ genere fuerint eminentissimi, sed quod in heroo tantum, maximeq; generoso carmine præferantur. Quando nec exactè in hac ipsa quæstione singula ita sunt quærenda, ut ab Oratore exigas syllogismum, qui est Dialectici, cum illius sit proprium Enthymema. Et mercator quidem numeros digerit, ad utilitatẽ uidelicet, ac mercaturæ usum: ab Arithmetico uerò numerorum ipsorum proportio, quæ & quanta sit, quæritur. Commune igitur est homini quidem uiuere cum herbis, fruticibus, arboribus, item beluis ferisq;, at hæc alitibus, piscibus, addo & repentibus. Bene autem uiuere, hominis est unius, quia unus ipse ad agendum atq; contemplandum est natus, atq; ob utrunq; reliquis excellit, quæ uitæ utuntur muneribus. Huiusmodi uerò excellentiæ possessio, ut bene, ut perfectè, nequaquam tamen omnibus, uel paucis admodũ potius contingit hominibus, ut nõ pictorum è numero

cuiq;

uiq; aut Poëtarum, aut Medicorũ contingit esse suo in genere, artificioq; excellentem. Omnia enim perfecta rara, quod eadem ipsa sunt admodum difficilia, quæ quadrasse ex omni parte, uidetur diuino quodam beneficio, potius quàm humano ingenio, atq; opera contingere: & quadrasse illa bene instituti est hominis, non ad se ipsum, uerùm ad Deum optimum maximum prorsus referre. Ac de bene uiuendo hac nunc in parte hactenus.

De beate uiuendo. Cap. XVIII.

Vod uerò ad beate uiuendum attinet, rei huius opinio ac mentio introducta est ab ijs, qui posthabita, despectaq; ratione, uitam admirati sunt illorum, qui agerent in potentatibus, abundarentq; copia generis omnis rerum, dum affluenter ipsi uiuunt magis quàm bene, abutunturq; potius quàm utuntur rerũ ipsarum copia, eamq; nõ tam ad frugem conuertunt, quàm in suam ipsorum, ac rerum simul perditionem, ut magis ipsi trahantur à sensu, quàm ducantur à ratione. Quod mihi quidem uidetur inde ortum ducere, quòd in generatione hominis, prima cum sit animalis pars ea, quæ uitalis est, communisq; animantibus omnibus, sequatur autem secundo loco pars altera, cuius munus est sentire. Ex hac coniunctione, ac propinquitate hæc ipsa sentiens uis admirabili afficitur cupiditate & studio uitæ, ad illaq; mouetur semper maximè, quæ uitæ conferre censeat. Tertia uerò pars, quæ à ratione nomen ducit, sic accedit atq; annectitur sentienti, ut tanquam perfectior imperare debeat inferiori, ac minus perfectæ. Et sentiens quidem illa pars, quo uitali propinquius cõciliatur, eo minus rationi obsequitur, digrediturq; ab illa longius: quo uerò fit rationali cognatior, eo obedientius rationi sese accõmodat. Quocirca corrupta pars ipsa, quæ media est deprauataq;, illud unum quærit, totaq; in eo est, referturq; ad illud, ut ocium sequatur, turpesq; uoluptates. Ocium autem aduersatur negotio, uoluptas mala labori, qui actionum omnium est comes. Quid quòd ut honestum quod est, illud hominis tantum est, propter rationem, sic quod turpe beluarum? quippe quæ illa careãt, ac magis magisq; inclinent ad uegetalem. In hac uerò ipsa deprauatione illud usu uenit, quod in bilancibus, quarum altera quò propendeat, eò trahit, præcipitatq; secum alteram. Accedit huic malo inhonesta sæpe institutio, maleq; ipsa tẽperata: quo fit, ut relictis actionibus, pessundataq; ratione, illi ipsi ferantur, qui sic affecti fuerint, à sensibus magis, quàm ut à ratione temperentur. Nec uerò agere illis propositum est, sed cessare: nec rationali dare operam parti, illiq; inhærere, atq; animum colere, sed beluarum more,

corpori tantum incumbere, omni studio, & opera. Quæ ê re uitia illa manant omnia, quæ ocij sunt, uoluptatisq; malæ affectæ, tã hominũ propriæ quàm, ut dixi, beluarum, quæ nunquã quidem quiescunt, nisi cũ repletæ sunt, etiam supra saturitatẽ, à qua grauissime premantur. quibus eo deteriores sunt homines, quod ratione contaminata, rationis ipsius munera conuertunt ad assequendas, atq; abutendas turpissimas cupiditates, copia ipsa rerũ sufficiente materiã. Quo in genere uitij atq; in tãta hac declinatione humana ab excellentia, tãtoq; in abusu cũ rei familiaris tum sensus, animiq;, ac rationis ipsius, ê Romanis principibus Heliogabalus, Gallienusq; ante alios eminuere. Hic igitur abusus, tantaq; & appetitus & rationis contaminatio cum uerteretur in admirationem, extolleretur q; à quibusdam, qui docti, sapientesq; haberentur, cũ & illi propter rerum copiam, uoluptatumq; affluentiam tantam, in primisq; ob molestiarum uacuitatem, ac laborũ, beati putarentur, causam attulisse uidentur, beate uiuere ut putaretur esse aliud à bene uiuendo, de quo paulo antè diximus. Quod si beate uiuere est, curis, molestijs, laboribusq; uacantem esse hominem, & inertia, desidia, lasciuiaq; languescere, abutentem & corporis, & fortunæ, & animi bonis, tollitur ut uiuere secundum rationem ac uirtutem, sit ipsum bene uiuere. Quota enim uirtus, in qua exercenda non & curæ multiplices, & labores permulti, & molestiæ admodum etiam graues suscipiantur? An quæso quæ obeuntur pericula, qui suscipiuntur à forti uiro labores, uacare eos dicemus, etiam supremum in modum angentibus curis? cum sit aut gladio comparanda uictoria, aut subeunda mors, cum pugnetur de sanguine, de honore, de libertate: quibus in uita ducenda, ac gerendis rebus nihil sit omnino charius, nihil etiam optabilius. Age temperare appetitum libidinis, sedare dolores, nónne est in primis difficile? quod si difficile, nunquid non & laboriosum, & graue? Itaque labores qui tollunt, & honestas, & præclaras actiones tollunt, quæ sunt uitæ ipsius humanæ fructus: tollunt & uirtutem, deniq; & laudem, & gloriam, quæ lux quasi quædam & actiones illustrat, & ipsos etiam autores. An nõ gerere magistratus, atq; in summis uersari honoribus, est quasi seipsum laboribus mersare, atq; molestijs? de quibus recte quidem dici illud potest, quod in fabulis de illis legitur, qui apud inferos in Phlegethonte cruciantur.

De Voluptate. Cap. XIX.

Locus autem hic ipse admonet, de uoluptate aliquid ut explicemus: de qua in ijs quoque libris, qui sunt à nobis scripti de Fortitudine, non pauca sunt etiam disputata, eam scilicet esse duplicem

duplicem, ducereq; à natura ipsa ortum. Vtilia enim ac bona quæcunq; naturaliter uoluptatem afferunt: & alteram quidem, cuius principia, atque ortus sint à laboribus, molestijs, difficultatibus, pòst uerò incrementum eius, atque progressio sit maxima cum iucunditate & lætitia: alteram uerò, cuius educatio sit à mollitie, langore, desidia, exitusq; plerunq; dolorum plenus, ac tristitiæ, non raro etiam calamitosus. Atque hæc quidem ipsa uoluptatis species uitiorum est comes, ac turpitudinis socia: at altera illa uirtutis, atque actionum omnium, quæ sunt secundum uirtutem. Qua enim è re aut maior capietur uoluptas, aut plenior, aut optabilior, aut naturæ congruentior, quàm è iustis, liberalibus, fortibus, magnanimisq; actionibus? Quid enim iucundius, q̃ pie egisse? quàm in homines benefice? in Deos religiose? Atq; hanc quidem ipsam uoluptatẽ nulli dolores corrũpere, nulla uis eripere, nulla fortunæ procella impellere in scopulum potest: nostra est, permanebitq; nobiscũ, quandiu memoria ipsa, rectéq; factorũ recordatio permanebit. Deducitur ad Grammaticũ, ingemiscens, ac plorans puer, eripitur illi ludus, qui eius ætatis est proprius, sentit sæpius doctoris atq; correctoris ferulam, obiurgationeś que grauissimas, cogitur uigilare ad multam noctem, matutino tempore expergisci, in librum incumbere, & omni ferè uigiliæ ac diei tempore, nunc ingenium exercere, nunc memoriam, pòst & uocem, dum recitare quæ à doctore accepit cogitur inter increpationes, & scuticam. Quid his omnibus molestius, grauius, tristius, addam & lacrymosius? Hæc omnia perpessus est Virgilius, adijce & summas rei domesticæ, ac natalis soli angustias. Sed quæ nam quæso maior, quæ inquam maior, solidior, exquisitior, optatior, atq; omni è parte perfectior uoluptas, quàm cum princeps orbis terrarum Augustus, Senatus item ac populus Romanus gentium dominus assurrexit in publico recitanti? Quæ Aristotelem comitabatur uoluptas, mulcebatq; instruentem non Athenas modò, non Græciam totam, uerùm orbem ipsum terrarum uniuersum? aperienteḿ que secreta naturæ antè penitus incognita, ac latentia in abstruso? séq; ipsum reputantem, ac meritò etiam gloriantem, sua peruestigatione, suis uigilijs ad ea peruenisse, quæ Græcorum aut Aegyptiorum nullus esset antea consecutus? Quæ illius magistrum Platonem, quem Græcia, Sicilia, Italia supra hominem uenerata est, quem reges propter ingenij excellentiã suspexerunt, admirati sunt populi, coluerũt quicunq; diuinarũ, humanarumq; habere rerũ cognitionẽ uolebãt, cum omnis recta cognitio ab illius institutione atq; doctrina duxerit exordiũ? Quod quidẽ ob meritũ id pretij ab hominibus retulit, diuinus ut appellaretur. Sed redeamus unde digressi su-

mus, cõfiteamurq; bene qui uiuãt, id est, qui uirtutẽ colant, honestisq; uersentur in actionibus, uera illos, perfecta que, & homine digna uoluptate frui. At uoluptatem illã, quæ in popinis, ganeis, plumaq; domiciliũ sibi cõstituit, & fallacem esse & imperfectam, & summorũ etiam dolorum altricem, atq; administram, eiusq; plerunq; fructus esse calamitosos: Cum hæc ipsa, quæ honestatis est socia, plurimum ubiq; conferat, & ad beate uiuendum, qua de re nunc agimus, & ad felicitatem, quæ summum est bonorum omniũ. Eam igitur ipsam uoluptatem, quòd in animo, honestisq; est actionibus constituta, quòd tranquillitatis est amica, ac ueri boni comes, quod de tellure Poëtæ dicunt, almam iure suo uocabimus. Quinetiam quòd rectores urbium, ac populorum principes, locupletissimos item homines, abundare plurimis, indigere nullis cernerent, atque in uoluptatibus agere, beatos uocauere, eadem qua deos appellatione, decepti sanè multis de causis. Siquidem nulli hominum generi plura desunt, desintq; illis cum primis animus bene constitutus ac plerunq; honestus ille rerum ac diuitiarum usus, qui est secundum rationem, ac rectam & utendi, & uiuendi regulam: desunt artes bonæ, ac rectæ præsertim cogitationes, & mentis illa sanitas, sine qua nec beate quis uiuere, nec felix esse potest. At contrà ijs abundant, quæ non modò superuacanea, uerumetiã perquam inutilia sunt, maximeq; pernicioſa. Abundant assentatoribus, lenonibus, malarum, turpissimarumq; uoluptatum ministris, qui rapinarum admoneant, qui ad improbitatem impellant, qui etiam ad auaritiam, atq; ad deorum cõtemptum, flagitiaq; ad alia, quæ ciuibus, priuatisq; hominibus uix in mentem ueniunt, illorumq; prætereunt cogitationes. Videas quosdam in summa copia maximè inopes, alios in maxima potentia, sibi ipsis, rebusq; suis ubiq; diffidentes, omnia formidare, odio cunctos prosequi, nulli credere, de suspicione, ac metu somnũ non capere: hos aut ueneno, aut aperta ui filios sustulisse, illos aut fratres, aut parentes, aut ex coniunctissimis aliquem, quinetiam ipsi sibi qui manum conscíuerint. Quis igitur beate dixerit horum quempiã uiuere? Quis uitæ sibi beatæ, felicisq; eos exemplum statuat? nisi qui illis ipsis fuerit longe deterior, atq; à ratione magis alienus, multoq; etiã ignorantior. Diuitijs quidem si careas, uocabere tantum pauper: sin illas cum possideas, minime utare, earum possessio quem afferat fructũ? quibus male si utare, abundas iam instrumento ad omnem & nequitiam, & malitiã, atq; ad postrema quæq; flagitia. Qua è re & diuitiæ pessum dedere sæpenumero diuites non paucos, & principatus, exitium non raro peperere dominantibus. Ac pauperi adesse quidem probitas potest, & recti atq; honesti studiũ. At male utenti diuitijs, abutentiq; principatu-

principatu, contraria his insunt studia, & artes atq; cogitationes contrariæ. Itaq; dum falsa creditur existimatione nihil illis deesse, desunt re ipsa plurima, & optima etiam quæq;, eademq; pulcherrima, sine quibus beate uiui nullo modo possit. At utetur diues & recte, & bene diuitijs, ac rebus partis, utetur & principatu in illo qui est constitutus. Et bene quidem, ac beate ab utroq; & agitur, & uiuitur. Verùm beatitudo hæc non tam à diuitijs manat, atq; à dominatu, quàm à iustis, honestisq; actionibus, atq; ex usu, qui sit rectus, ac secundum rationem rectam. Nam diuitiarum, ac potentiæ sola quidem est materiæ subministratio, bene uerò agendi, atq; utendi recte modus, animi, ac rationis proprium munus est, atq; officium, eiusdemq; ut recte, sic & perfecte, & cum iucunditate. Itaq; ad beate uiuendum diuitiæ, ac principatus materiam tantum conferunt, usum autem, rectamq; administrationem, quæ uirtutis est ipsius forma, è qua laus manat omnis, & boni, & perfecti magistra ratio docet, & animus ipse exercet, temperatq; bene quidem ipse constitutus, cuius illud propriũ est officium. Neq; enim laus statuæ est in ære, aut marmore, sed in artificis opera, id est, in opere ab artifice è marmore informato, uel in ipsa potius informatione, lausq; atq; suspectio operis ab eo quidem existit, proficiscitur q;, bene qui sculpsit, expressitq; naturam, minime uerò è marmore, ac materia. Tamet si laudari quidem potest materia ut apposita, ut peridonea, statuæ tamen perfectio, & uiuenti similis forma tota est ab informante. Vt autem similitudine magis fortasse utamur propria, laudatur Homeri poësis à forma, non à subiecta re, hoc est, Traiano à bello, in quo pleraq; referuntur fabulosa, minimeq; uerisimilia, cum inuenti etiam sint, qui dixerint, nullum illud ommino fuisse bellum, uerumtamen ut bellum ipsum fuerit, utq; Europæ, atq; Asiæ orbis fatis concurrerit, commendatur tamen Homeri poëma à sola informatione, præclarissimaq;, et absolutissima operis totius constitutione. Id quod non ex omni contingit parte in Lucani poëmate, propter formam neq; absolutam, neq; sibi parte ex omni constantem. Etsi materia ipsa neq; cõspectior offerri, atq; haud scio an uberior potuerit. Quo fit, ut beate uiuere nullo modo queat, qui non & ipse bene etiam uiuat, cum tamen beate possit, qui bene. Nam si nec beate, ubi ille defuerint ad bene agendum facultates, semper tamen bene, beateq;, cum recte utenti affuerint. Quamobrem bene qui uixerit, & beate illum, & bene uixisse satis constat. Dici enim uere nequit, bene illum, ac beate uixisse, cui materia defuerit ad agendum. Recte nanq;, & bene, & secundum rationem agentes, & beate, & bene dicuntur uiuere: neq; enim agit materia, cui desit agendi. Itaq; bene, ac beate uiuere nõ uidentur aliquo modo seiungenda. Tam-

» etsi apud Terentium populariter ille inquit, uixit, dum uixit bene, ad uoluptatem illud referens, uitam que luxu diffluentem. Quantopere autem luxus sit accusandus, colendi agri studium docet: prudens enim agricola, ac rei suæ rationem habens, luxuriem segetum tenera depascit in herba. Omnis enim superfluentia uitium est.

An qui bene ac beate uiuunt, dicendi sint beati. Cap. XX.

QVibus explicatis restat quærere, nũ ut qui fortiter agũt, forteis: qui temperãter, temperati: hí ne ipsi beati dicantur, qui bene, ac beate uiuant? Atqui nomen ipsum ducendum potius uidetur à causa potiore. Nam beatitudo ferè præ se tantum fert & molestiarum carentiam, & rerum omnium affluentiã, cum maxima etiam uoluptate. Sed nos bene uiuere, uoluptatem esse, nec ponimus, nec esse uolumus, & rerum copia commendatur ab honesto usu. Verùm uoluptatem ipsam bene uiuẽdi comitem esse dicimus, honestarumq; actionum. Honesta autem omnia iucunditatem afferunt. Itaq; quemadmodum uidemus sub sole umbram naturaliter corpus sequi, cum umbra tamen ipsa non constituat corpus, sed ea potius de corpore constituatur sub sole: sic uoluptas sequitur eas, quæ uirtutem constituunt actiones. Quippe quæ nunquam discedat à bene uiuendo, non tamen ut bene uiuere, ac secundum rectam rationem agere, susceptum sit propter uoluptatem, sed propter seipsum. Laudantur præclara facinora, ac nobilissimæ quæq; actiones publicè, priuatimq; commendantur: non quòd actiones ipsæ susceptæ fuerint aucupandæ laudis gratia, sed uirtutis: Cum tamen honeste, generoseq; factorum fidelissima ubique comes sit laus, atque commendatio. Erit igitur alio hic nomine, & suo, ac maximè proprio exornandus, quem maiores nostri felicem uocauere, non pauci etiam beatum. Nam & uitam beatam dixere quidam libentius, quàm felicem. Sed nomen ipsum felicitatis magis sibi constat, & hodie apud Philosophantes pro summo accipitur bono. Quocirca ut quid ipsa sit, & quæ felicitas facilius atque apertius declaretur, prius qui, & qualis felix sit uir, uidetur circunscribendus.

Qui, & qualis sit homo bene constitutus. Cap. XXI.

ENset Aristoteles summũ esse hominis, ciuili in societate agentis bonum, secundum rationem agere, seq;, ac res ad illam suas referre debere, bene uidelicet constituti hominis, & in ea æta

te constituti

te constituti, ut norit, intelligat, sciat, quid ratio ipsa sit, quid secundum rationem agere, quid sit ipsum quoq; bene agere, & quam ob causam bene sit agendum, qui sit, & qualis bene agendi finis, & quam ad metam actiones dirigendæ, cur denicq; ad felicitatem undicq; contendatur. Quo igitur felicitatem ipsam facilius, ac distincte magis intelligatis, qui eam sit adepturus, primo quidem amatorem illum constituimus ciuilis societatis, uiuentemq; in hominum cœtu, sub legibusq; cõmunibus. Ad hæc, studiosum iusti, honestiq;, ac ciuilium consuetudinum, cum primis q; publici boni, demum referentem ad rectum, honestumq; omnia, id est, ad rationem, quæ sola est hominis, habetq; nihil omnino cum beluis commune. Secundo autem loco puerum esse eum nolumus, neq; annis, neq; moribus. Nam neq; pueriles ætas capax est rationis, cum uincí se turpibus ab affectionibus patiatur, neq; ciuilibus est apta muneribus propter teneritudinem, atq; inscitiam. Summum enim quæri ab eo bonum oportet, qui & illud noscitet, perueestigetq;, & animum continuò exerceat in ijs, quæ rationis tantum sunt, ac secundum eam ipsam & agenda, & cogitanda, cuius etiã uestigijs ubicq; inhæreat. Nam pueriles in sene mores, multo quàm ætas ipsa puerilis, minus sunt consequendã ad felicitatem idonei. Qui igitur ita sit affectus animo, bene eum constitutum dicimus, quodq; bene constitutus sit, adipiscendæ felicitati omni è parte idoneum, muneriq; tanto appositũ. His igitur, talibusq; erit artibus initio præditus is, quem nos quidem assequendam ad felicitatem instruimus, id est, ad comparandum summum mortaliũ actionum, ac desideriorum omnium bonum: nec solum summum, uerumetiam honestissimum, ac multo maximè iucundum. Huic item ipsi inesse, atque adesse uolumus partes, ac uires omnes corporis integras, beneq; ualentes. Ager enim glareosus, atq; ex arena constans, male etiã situs, minime est fertilitati accõmodus. Præterea corporis ipsius speciem cum dignitate. Turpitudo enim, atq; deformatas perridicula est. At felicitas nihil in se habet ridiculum aut despicabile, cum sit ipsa maximè per se admirabilis propter raritatem, atq; excellentiam. Itaq; fœda hominem facie, ac deformi corpore, adipiscendæ felicitati esse haud satis idoneũ, Vatinius ille declarauit, qui non risui solum, atq; cõtemptui permultis è partibus erat expositus, uerumetiam cunctis ferè ciuibus odio fuit, atq; inuidiæ. At felicem & admiramur omnes, et colimus, & summo in precio habemus. Quis autem magistratus, aut honor tantam præ se fert maiestatem, quanta felicitatem comitatur et autoritas, & dignitas, et reuerẽtia? Vt igitur partes ipsæ omnes corporis bene, decenterq; dispositæ, et cõformatæ speciẽ cõstituũt, species uerò ipsa undicq; sibi cõstãs primo indolẽ, pòst uerò dignitatẽ, atq;

expectationem: sic partes simul singulæ, quæ quoddam quasi corpus maximè absolutum, felicitatem constituunt, necesse est undiq; sint omnes & uniuersim, & particulatim bene, decenterq; appositæ, & cum dignitate collocatæ, etiam ad ornatum, & cultum, nedum ad formam ipsam, & speciem cõstituendam. Itaq; nec nobilitas huic deerit, nec genus, aut maiorum commendatio, domestica ue ad uirtutem exempla. Volumus enim quod Cicero in inquirendo, ac describendo oratore facit, perficere felicem, qualis fortasse fuerit nusquam inuentus, qui tamen esse & qualis debeat, aperte ut intelligatis, nihil illi neq; corporis, animiq;, neq; externis è bonis quibus opus est, aut quod deceat omnino defuturũ, sciatisq; ut summum, sic rarissimum, & adeptu difficillimum bonum esse felicitatem. Sed quid admiremur hæc in ea, de qua nunc agimus, felicitate? cum natura ipsa in corporis, sensuumq; absoluta constitutione fabricanda sic laboret, ut perfecta undiq; species nullo unquam in homine comperta fuerit, aut uisa: & si quando uisa, non tamen diu sibi constans, cum omnia sint in motu posita, nec eodem in loco, status illorũ paulo sit etiam diuturnior. Erit igitur huic ipsi homini, quem, ut dictũ est, quasi ad felicitatem instituimus, genus clarum, parentes etiam clari. Nam etsi tum Poëtæ, tum rerum gestarum scriptores ad Romuli accumulant excellentiam, quòd fuerit Marte genitus, atq; à lupa educatus, tamen quibus credas Romulum agitatum doloribus, quaq; ira percitum, cum ab Sabinis hostibus palàm increpitaretur, conuitiantibus mentitum Dei genus, natum ex incesto coitu, incerto patre, nutrice maxime fœda, & fera alitum. Quid enim ciuili in uita opprobrio sius, quàm non legitime esse genitum? quàm ferarum more, ne dicam à feris, esse eductum? ut Romulum, ac Cyrum ferunt. Cum cõtrà ad Gracchorum exquisitam laudem, magnam accessionem fecerit Cornelia mater. Et quoniam felicem hominem, ut Cicero eloquentem, perquirimus, quis nam extiterit artifex, quis inquam aut artifex, aut faber extiterit, materia si defuerit? quis deniq; perfectus, ni materia ipsa parte ex omni idonea fuerit, & accõmodata? quæq; non solum bene informari possit, uerumetiam eleganter, digne, conspecte, pulchre? Quid uerò dignius, aut elegantius, quid item felicitate pulchrius conspectiusue? Quocirca adesse huic uiro materiam uolumus, diuitias scilicet, atq; externa bona, quibus pro materia utatur: quæ si fuerint paterna, auitaq;, sintq;, ut uulgus definit, nõ parta labore, sed relicta, felicitatem multo quidem ille ipse sibi comparabit facilius. Sin & materia quoq; ab illo ipso per uirtutem, honestasq;, atq; homine dignas comparabitur actiones, felicitas ipsa, sua nimirum illius, & propria, peculiarisq; magis fuerit, tituloq; magis legitimo uindicata: ut qui nati

à naturaq;

à naturaq; quodãmodo instituti ad uirtutem sunt, & à seipsis perq; semet ad illã se accõmodãt: laudabiliores atq; admirabiliores multò sunt, itemq; cõspectiores, q̃ qui ab institutore, ac magistro aliquo. Ipsas uerò diuitias, externorumq; bonorũ abundantiam, ad copiam referri, nõ ad superfluentiam, ac luxum uolumus. Nam si felicitas uirtute maximè comparatur, perq; honestas, ac rationabiles actiones, ipsa uerò uirtus mediocritas cum sit quædam, & copia quoq; bonorũ, ipsaq; esse materia mediocris debet. Est enim superfluentia ac luxuries uitium è nimio profectum, è quo & ægritudines tum animi, tum corporis magna è parte profluunt. Ipsa uerò externorum bonorum, ac maximè diuitiarum mediocritas, erit eiusmodi, ut nihil possidenti desit, ut satis ipsa sit, beneq; sufficiat opportuna omnia, & quoties usus uocauerit, sit etiam præstò. Neq; indignabimur, quod formosa in muliere usu uenit, estq; commendatione dignum, ut sit etiam honeste ornata, ac decenter culta. Etenim ut in corporis bonis uires requirimus, partiumq; omnium corporis ualentiam, ac bonum robur, non tamen ut quem nunc ad felicitatem dirigimus, is habeat Milonis robur, aut Ladæ celeritatem. Nam nec felix hic ipse, de quo agimus, ad currendum in stadio natus est, uerùm si currendum forte fuerit, bene curret: neq; ad ferendum humeris taurũ, quod ne baiulatoris quidem munus est, aut fossoris, nedum ut sit bene constituti ciuis. Sed quoties usus, honestasq; uocauerit, & clypeum feret, & iaculum, benéq; & iaculabitur, & pugnabit sub clypeo. Sic bonorum externorum sua quædam est mensura, quæ tamen plena sit, abundéq; cumulata, atq; ubi et quoties opus fuerit, suppeditet usui materiam etiã uberem, honestisq; actionibus. Eaq; ab usu honesto, & recto magis est terminanda, q̃ dialecticis disputationibus. Et quoniam huic ipsi, quẽ circunscribimus, ducenda uidetur uxor, prolesq; honeste suscipienda, ne aut naturæ aduersetur, aut legibus: ea quidẽ ita suscipietur, liberis ne careat, quin ut plureis etiã habeat, qui tamen singulis fœturis gemini si nascantur, aut trigemini, bene quidem cũ illo actum fuerit, non tamen ut aut hoc illi sit desiderandũ, quod quidem uerendum est potius, aut si contingat, non in bonam uertat partem. An fortasse ut absq; centenis esse liberis felix poterit, quippe qui etiam sine filiorũ Herculis numero felix quidem erit, sic absq; diuitiarum superfluentia atq; luxuriæ? Nam & nimia lux prospectum eripit, qui tamen esse absq; luce omnino nequeat. Itaq; ut uires corporis eiusmodi esse uolumus, quæ bene, & ualide sibi constent, ad obeunda animi imperia, corporisq; ipsius munera: sic & diuitiarum, externorumq; bonorũ copiam talem, ac tantam, quæ abunde etiam suggerat necessaria, quoties usus, honestasq; postulauerit, & recte agendi ratio.

Quid, & quale sit satis. Cap. XXII.

NEc uerò hoc ipsum quod recte quidē satis dicitur, quodq; recentioribus à Philosophis sufficiens dictitatur, sic intelligi uolumus, ut quod indusiarijs, sutoribusq; contingit, satis habere materiæ putetur, dum tantum ei sit alutæ, ut inde calceus, tantum panni, ut inde pallium fieri possit, ultra uerò nihil omnino sit reliquum. Quin & sutorem bonum, quo concinnet calceum etiam bonum, è lato corio ac pelle, & indusiarium è panno superante & amplo, alterum calceum incidere, alterum uestimentum malumus, ut reliquiæ etiam supersint, néue laborare uideatur inopia. Ne mihi quidem conuiuium illud esse uideatur, nec conuiua lautus, aut splendidus, è quo, discubitum ubi fuerit, nihil supersit reliquiarum in mensa. Prædia quoq; ita habentur à locupletibus & fortunatis ciuibus, ut non familiæ solum fundant, quæ satis tantum fuerint (inde enim fundi dicti) uerùm ad usum quoq; uberiorem, largioremq;. Bona igitur externa, quæ procedenti ad felicitatem pro materia seruiant, ad possidendum, utendumq; secundum rectam rationem, & ipsa quoq; copiosa, & possidente digna erunt, perq; utenti accommoda.

De bonis corporis. Cap. XXIII.

COrporis quoq; bonorum ea habenda est ratio, ac tenenda regula, ut species ipsa eiusq; constitutio sit & decora undiq;, & partes tum singulæ, tum simul cunctæ sint ad munus quæq; suū appositæ, etiam sua cum dignitate & gratia. Nā si tota species decora, et partes singulæ erunt item decoræ. Igitur ubi conformatio ipsa corporis, posituraq; partium omnium, undiq; fuerit absoluta, ac uires ipsæ integræ, neq; Milonis robur, Ladæq; si affuerit celeritas, felicitatem multum adiuuant: neq; si defuerint, labefactāt illam. Quippe quibus nullo pacto felix indigeat, ac multo minus Pyrrhi Epirotarum regis pollice, aut eius oculis, qui è Lilybæo Siciliæ classem Carthaginensi è portu soluentē conspicabatur, dinumerabatq; uelorum numerū, ac nauium seriem. Hoc est igitur quod Aristoteles, quiq; alij illum secuti de moribus disserunt, pingui aiunt Minerua agendum in ijs esse, uidelicet dissertionibus minime dialecticis, sed quas probare usus, & cōmendare ratio ciuilis possit. Igitur cum de fortunæ, id est, externis, deq; corporis, quæ necessaria uisa sunt, bonis disseruerimus, ad animi transeamus bona, quæ aut ipsa felicitatē constituūt, aut eadem ipsa potius sunt felicitas. Tria enim tantum bonorum sunt genera, ciuili ab homine, beneq; constituto,

constituto, ac ciuili in societate uiuenti quærenda, atque expetenda. Nam quæ ad Deum spectant, atq; ad eundem ipsum hominẽ, ut pote cum cœlitibus cõmunitatem quandam habentem, alterius fortasse q̃ ciuilis facultatis, disciplinæq; munus fuerit idipsum quærere. Tametsi qui iuste erga homines sese habet, erga Deum quoq; ipsum pie, reuerenter, religioseq; sese habeat necesse est. Quando absq; religione, Deiq; optimi maximi cultu felicitas existere nullo modo potest, nec ratione aliqua comparari.

Felicitatem pertinere ad hominem tantum. Cap. XXIIII.

BOna igitur illa, de quibus est iam dictũ, animi bonis inferiora sunt, minusq; præstantia, illiq; ob hoc subseruiũt. Quò enim aut in furioso robur, nisi ad maiorem eius infelicitatem? aut in torpenti, & stupido diuitiæ, præterquàm ad infamiam? qui neq; illis utatur, neq; sciat omnino uti. Nam furiosus ignem illis immiserit, seq; pòst iniecerit conflagranti bus. Cum igitur animi, externis præstent bona, illaq; sint ad usum tantum comparanda, usus autem ipse minime laudetur, nisi fuerit ratione temperatus, hæc uerò ipsa temperatio animi cum sit rationi sese accõmodantis, nimirum animus est, ad quem alia illa omnia referantur. Homo igitur cum sit ipse ad agendum natus, solusq; animalium omnium ratione præditus, animi profectò, qui in homine ipso præstat, præluceatq; actiones, bonũ illud, ad quod alia referuntur, aut ipsæ adipiscentur, hoc est, per eas ipsas homo, aut actiones ipsæ erunt ipsum illud summũ & honestissimũ bonum, ac maximè omnium homini expetendum. Quem quidem hominem solum utiq; qua parte anima rationalis est, seorsum ab alijs rationale constituit animal. Quo fit, ut homo solus appellari, & esse felix possit, quando ratione solus utitur, ijsq; actionibus, quibus solis felicitas comparetur.

Actiones ipsas oportere honestas esse. Cap. XXV.

QVæ quoniam non modò summum humanorum est bonorum omnium, cum cætera ad illam referantur, uerumetiam honestissimum, oportet ipsas quoq; actiones ubiq; ad honestatem sese adiungere, neq; ab honesti curriculo pacto ullo deflectere. Quid quòd ciuili in consuetudine & uita tũ honestas, tũ iustitia primũ obtinent locũ? Igitur si ciuile, & humanũ est bonũ felicitas, et actiones esse humanas oportet, uidelicet tum honestas, tum iustas: cũ honestas turpitudinis, iustitia iniquitatis, improbitatis, uiolentiæ, rapinæq; sit aduersaria. Quocirca qui ad

felicitatem instituitur, & honesti, & iusti erit cum primis studiosus: quæ duo & uincula sunt societatis humanæ, & per ea actiones ipsæ commendantur. Ad hæc rationis eius, quæ in ciuitatibus uersatur, uitaq; sociabili, prima est iusti atq; honesti cura. Neq; enim consistere aliter humana societas, hominumq; ipsorum inter se cœtus ualeat, nedum ut absq; illis consequi felicitatem quis nequeat: quæ quidem aut fortasse nulla insolitudine agenti contingit, aut multis è partibus manca & mutila. Videte obsecro, quanta uis sit honesti, quod maiores illi nostri laudatissimi uiri cũ laudare insigni aliquam specie mulierem uellent, honesta eam facie esse dicerẽt: & cum genus cuiusp iam, ac familiam commendare, honestis illum è parentibus ortũ prædicarent. Iure igitur actiones cum primis sunt ab honestate commendandæ, atq; à iustitia: quæ uinculum est ciuitatum omnium, totiusq; societatis humanæ, qua sine neq; rectum, neq; æquabile, neq; quod inolescat, & crescat cum diuturnitate aliqua prorsus est nullum. Id quod in bona, & mala corporis ualetudine declaratur. Inæqualitas enim humorum, uisq; illorum intemperantior ægritudinem gignit, secus uerò æqualitas sanitatem. Quid quòd rectum præter iustum omnino est nullum? recta enim quæ sunt, plus minus ue in hanc, quàm illam in partem dextra sinistra ue nullo modo declinant. Et in altero quidem, hoc est nimio, excedi tur, quod est uim afferre. In altero peccatur deficiendo, parumq; reddendo cuiq; quod suum est. Et quoniam iusti, honestiq; potissima habetur ciuilibus à legibus cura, fuitq; uel maximum hoc ipsum illorum studium, qui leges condidere, eundem hunc, quem ad felicitatem dirigimus, uolumus ciuilium legum maximè studiosum esse, ad eas q; actiones illum suas publicè, priuatimq; accommodare, ut nõ solum sciat quid patriæ, quid parentibus, quid ciuibus quoq;, uerumetiam quid aduenis atq; peregrinis debeat, quo munus implere, atq; officiũ suũ omni è parte ualeat. Est enim felicis hominis maximè propriũ officium & bene agere, & erga plurimos bene agere, idq; assiduè, & cũ iucunditate. Iure igitur indoluisse fertur Scipio Africanus, quòd amici diem amisisset, in quo beneficiũ cõtulisset nemini. Itaq; quod natus sit hic ipse sociabilis, erit societatis conseruãdæ omni qua possit arte, atq; officio studiosus, conferens publicè, priuatimq;, multis & dando, & benefaciendo, quantum tamen facultates tulerint, delectu adhibito, atq; usu à ratione temperato. In primis autem dabit operam amicitiæ tum comparandæ, tum etiam honestis artibus conseruandæ. Habetis iam qualem eum esse oporteat, quem bene constitutum dicimus, adipiscendamq; ad felicitatem idoneum.

Bene

Bene constitutum hominem, nec puerum, nec adolescentem esse posse. Cap. XXVI.

Vòd autem puericia præter ludos, quædamq; ætatis eius delimimenta, aliud quærat, aut probet nihil, quodq; adolescentia quoq; plerũq; inhonestas sequatur uoluptates, quibus capta, regendam sese turpibus permittit cupiditatibus, accedat oportet ijs, de quibus iam diximus, ætas apposita, ac peridonea honestis, laudabilibusq; actionibus, rectaq; à ratione temperatis, & quarum ratio sit magistra, dux uerò prudentia. Puerilia nanq; oblectamenta uana sunt, & ludi ipsi cessationes quasi quædam esse debent, ac breue quidem tempus ab actionibus uacandum, ad quas geniti à natura sumus. Conceduntur autem pueris ludi non aliter, quàm equinis pullis uacationes à ferendis oneribus, quòd nondum eorum corpus sit deuehendis illis bene aptum: hoc ipso quem bene esse constitutum uolumus, prorsus indigni, ni quantũ spectent ad relaxationem animi, uiriumq; refocillationem, quo pòst ualentior redeat ad pulchra, & se digna munera obeunda. Omnis igitur cessatio ab agendo turpis, nisi quæ relaxationis, ac reparandarum uirium gratia, perinde ut somnus ipse, qui à natura tributus est, quo per eum cessetur à laboribus, ad quos fiat postea reditus recentiori cũ uigore & robore. Ad hæc pueri, adolescentuliq; propter teneritudinem, rerumq; ac uitæ ignorationem, nec cognoscendæ apti sunt ueritati, neq; percipiendo honesto, minimeq; accipiendis rationis præceptis, sequendisq; illius monitis, quòd uirtutes etiã morales sint in mediocritate positæ, sitq; ætas illa maximè rudis, plusq; in ea polleat appetitus, quàm ratio, quàm mens ipsa: quo fit, ut à malis rapiatur cupiditatibus, decipiaturq; honesti ac recti specie, à prauo, turpiq;. Quocirca propter ignorantiam labuntur ac peccant.

Oportere agentem intelligere, scire, & uelle. Cap. XXVII.

As itaq; ob res & intelligentem, & scientem, & uolentem esse oportet eum, qui ad agendum moueatur, ut agere cum laude possit, rectamq; sequi rationem. Nam neq; agere recte potest, qui parũ intelligat quid sit rectum, neq; honeste, qui honesti naturam ignoret: neq; sponte, qui à prauis trahatur affectionibus. Demum neq; exercendis honestis delectari, qui ignoret quæ sit natura uoluptatis, quæ etiam homine ratione utente digna, neq; felicitas ipsa quid tandem sit, noscit, aut quo itinere ad illam accedatur: perinde ut nec est, nec esse miles bonus potest, qui

ignoret quæ sint strenui militis partes, suaq; ipsius munera. Itaque quo actiones ipsæ perfici ualeãt, earumq; fructus matureſcere, annis opus est solidioribus, qui in puero, atq; adoleſcente sunt infirmi, quibus in ætatibus uoluntates maximè inconstantes sunt, atq; aßiduè fluctuant: Cum actiones nullæ, nulla facinora laudari iure poßint, quæ nõ spõte fiãt, proficiscãturq; à uoluntate maxime libera, suiq; iuris, atq; omni è parte cõfirmata.

Qui sit uir felix. Cap. XXVIII.

IGitur qui aßidua, rectèq; continuata opera, & studio pro loco, tempore, atq; facultatibus sciens ipse, uolẽsq;, ac libens honestis uerſabitur in actionibus, uirtutis gratia, ac benefaciendi studio, rectamq; sequetur in cunctis rationem, ad eamq;, ubiq;, seq;, actionesq;, cogitationes quoq; ac curas accommodabit suas, corporisq; ac fortunæ bonis honeſte, abundeq; affluentibus secundum rectam utetur rationem, ut & bene, & beate his ex ipsis uitam ducat, publicis, & priuatorum commodis intendẽs, Dei optimi maximi in primis memor, animiq;, qui ipse in bonis uiris numen est quasi quoddam ubiq; familiare & præsens: nimirum felix hic & erit, & meritò ab alijs censendus est. quales uiri, quod quam rariſsimi aut nulli potius sunt usquam inuenti, quodq; diuinũ prorsus quiddam magis quàm humanũ uideatur esse felicitas, idcirco cœlitum muneri ab antiquis hoc est ascriptum. Et uerò quid diuinius, quàm uitam omnem exercere in pulcherrimis cogitationibus, atq; in benefaciendo? quo quid maius habeant cœlites, nullius etiam opportunæ rei esse indigentem, quin habere abundanter, unde benefacias quamplurimis.

Felicem fieri non posse miserum. Cap. XXIX.

QVo fit, ut felici cui semel esse contigit, is esse pòst miser nulla cõditione queat: cum sese quocunq; uerterit mens, cogitatio, recordatio, animus ipse sibi conscius, lucem illi offerat, ac diem absq; ulla caligatione & nubibus, uel potius tanquam quibusdam in speculis repræsentantem innumerabileis operas, infinitas actiones suas, diuinarũ quidem actionũ maximè similes, publicè, priuatimq; benefaciendi. Quodq; ita quidem uixerit, ut & bene ipse, & beate uixerit, nec quicquam omnino egerit, aut prætermiserit, cuius ipse ducatur pœnitentia, cupiatq; id infectum, quin mentem ipsam exercendo, diuinarum atq; humanarum rerum naturas considerando id quoq; consecutus fuerit, ut quod maxime diuinũ est, mundum

omnem

omnẽ, quæq; mundo contineantur, ingenio ipse suo subiecerit, habueritq; comprehensa. Tantum igitur abest, quo fieri miser queat, ut in illis ipsis rebus, quæ afferre miseriam uideãtur, præse ferat animi sui generositatem, & fortitudinem illam quidem insuperabilem, summa cum tolerationeillarum, ac despicientia: nõ quòd illas nõ sentiat (est enim homo, nec quisquam magis sentit aduersarium, quàm qui uersatur in acie, ac manum conserit) sed, quòd felicis est hominis, eum sese gerere, ut miser fieri nequeat. Neq; si quædam contingant, quæ ab agendo uel repellant eum, uel impediant, quo minus bene agat, idcirco de gradu decidet, atq; conculcabitur. Neq; enim muscæ aculeus pictorem ducentem peniculum, in digito si insederit, tantopere aut turbabit eum, aut molestia tanta afficiet, ut retrahere ab incepto illum opere aut omnino ualeat, aut ne pictor ille ipse sit, possit efficere, diuertatq; penitus à pingendi officio. Maior est res, mihi credite, felicis uiri status, quàm ut excuti ipse ex illo queat. Quòd si aduersitates maximæ illæ quidem ipsæ fuerint, atq; Aetnæ montis & onus, & incendiũ secum ferant, sub onere tamen illo minime succumbet, quin illud contentis etiã uiribus perferet. Nam quanq; agere fortasse, quod suũ esse intelligit, quodq; est solitus, ipse nequit, illud tamẽ aget, obtinebitq; ne superetur ab onere, corruatq; sub sarcina, præstabitq; æque ac fortiter perferendo sese omnino inuictum atq; insuperabilem, etiam aduersus flãmarum globos, & saxa igne liquefacta, quæ montem eum uomere Poëtæ tradunt. Quo quid maius? quid etiam diuinius? efficietq; quod sol ipse, ut quò radios inferre suos nequit, splendorẽ refulgendo immittat, qui è radijs eius manat, quo tenebræ discutiuntur. Non poterit itaq; uir felix his aduersantibus assueta munera, honestissimaq; quibus insueuit, præstare officia. At illud summa cum admiratione præstabit, ut malis urgentibus, atq; undiq; incursantibus, cum tempestates adeò etiam fœdæ ipsæ fuerint, ut eripiant subitò nubes, cœlumq;, diemq;, generositatis tamen ipse suæ, atq; fortitudinis lumen etiam quamclarissimũ uel profundissimis ostendat in tenebris. Agricola ubi uidet ab imbribus repelli se, atq; tempestatibus, ab arandi aut sarriendi officio, manum retrahit ab aratro & sarculo, ac sub proximum sese tectum inferens, aut sub dio ipso, arbore ue sub aliqua, baculo innixus perstans: tantum animo turbatur, aut frangitur, ut nonnunquã etiam renidens obloquatur hactenus, & cœlum, & nubes suum quoque facere officium esse permittendum. Nam quæ de Hercule à Poëtis referuntur, totq; que ab illo exanclatis laboribus, huc omnino spectant, ut qui semel felix, nullo pacto effici miser queat. Quod quia supra hominum putetur uires existere, diuinum ex hoc & habetur illud, & iudicatur: unde &

Hercules inter deos à mortalibus fuit relatus. Quod autem fabulosa hæc habeantur, qui audit uocem illã Laurentij dicentis inter carbones quam candentissimos, Verte iam, assum hoc est, intelliget profectò maiora his ab historicis etiam Christianis, hoc est, nostris referri. Meritò igitur diuinæ rei compos effectus, felix dicitur, qui quod deorum est propriũ, miser effici prorsus nequeat, nec ipse permittat. Cum igitur felix uir sit huiusmodi, summumq; hominis bonũ sit animi seu operatio (ut qui recentius Philosophati sunt, loquuntur) seu ἐνέργεια, ut Aristoteleo & Græco utamur uerbo, siue effectio: quod uerbum satis placet, ducitur enim ab efficiendo, ut officium siue perfunctio, siue actio secũdum uirtutem: aut si plures sunt uirtutes, secundum optimam quidem ac perfectissimam: nimirum felicitas ipsa huiusmodi quidem effectionibus atq; artibus ab homine & comparatur, & iure censebitur comparata. Ac felix ipse bene, & recte & uiuet, & aget, & uiri ac ciuis boni fungetur muneribus, in primisq; uirtutes colet, ipsamq; illam maximè perfectam summa, singulariq; continuatione, cæterorumq; cum ciuium excellentia, in eoq; uincise ab alijs minime patietur. Externis quoq; bonis satis abundabit, recte illis in publicas, priuatasq; cõmoditates, atq; honeste utens. Idẽ etiã aduersos atq; acerbos casus æquissimo feret animo, præstabitq; inconcussus, immotusq;, secutus uitæ præsertim genus illud, quæ uirtute ex ipsa meritò agnominetur perfecta.

Quæ sit uita, ac uirtus perfecta. Cap. XXX.

QVo fit, ut quærendum adhuc uideatur, quæ sit uita perfecta, quæq; item uirtus illa cæterarum omnium maxima & optima, & supremum in modum perfecta. Quibus perscrutandis, offeret sese duplex fortasse genus felicitatis: alterum uitæ eius, quæ tota uersatur in agendis rebus, quamuis perfici ea sine mentis agitatione atq; officijs nullo pacto queat: alterum uitæ, quæ maximè quidem contemplatur, in eoq; uersatur tota, etsi nec hæc quidem ipsa separari omnino ab agendi potest muneribus. Homini enim utrunque à natura est insitum, ut & agat, & mente perspiciat: atq; ita quidem insitum, ut alterum alterius auxilio indigeat. An quæso quispiam mentem occupatã in maximis, ac pulcherrimis perscrutationibus, inquirendisq; officijs habebit adeò, ut loquendi usus, & conferendi cum alijs cogitationes suas, communicandiq; uitæ consilia, sit ei omnino nullus? nullus etiam rerum aliarum, quæ naturales sunt, & sine quibus uiui nulla ratione potest? An igitur in uita, quæ actiua dicitur, qui honeste uersabitur, rectaq; ubiq; sequetur rationem, morales complexus

plexus uirtutes, præditus & ipse corporis atq; externis bonis, quibus recte, benéq; utetur, animiq; & rectis, & bonis effectionibus insistens, séq; pro loco, tempore, ac facultatibus honeste gerens, patriæ, parentibus, liberis, amicis, ciuibus, peregrinis opera sua assiduè atq; accommodanter conferens, an quæso fine hic suo fraudabitur? At non est perfecte contemplatus: primum nec recte, nec honeste agere, nec recta cum ratione, nec secundum uirtutem quis potest, nisi ipse quis sit, & qua conditione, quem etiam ad finem genitus, & cognouerit, & bene etiam fuerit cõtemplatus. Prima enim recte agendi ratio est, ut rectum ipsum quid sit intelligatur, deinde delectum, ordinem, mensuram quomodo adhibebit? quomodo temporum, locorum, facultatum, & sui, & aliorum rationem habebit? nisi ea omnia diu, multumq; cogitando pensitando, uliro, citroq; uolutãdo, bene fuerit, exacteq; secum, ipsaq; cum ratione commentatus? ut ea mihi uideatur ferè habenda felicitatis ratio, quæ & doctrinæ, & scientiæ, qua in re si non omnia usquequaq; fortasse inter se quadrant, tamen in hac, ut dictum est, quæstione non est exactiore agendum Minerua. Scientia est, quæ habet rerum naturæ omnium cognitionem, & Dei, & uniuersorum, quæ cœlo, terra, aquis, aëre continentur, ex ijsq;, & ab ijs gignuntur. Erit fortasse aliquis, qui rerum harum omniũ assequatur cognitionem, eamq; perfectam: hic erit ille omnino perfecte sciens, cui nihil deerit ad ueram & perfectam scientiam. Qui uerò ex hac ipsa maxima, & perfectissima scientia ea fuerit adeptus omnia, quæ ad Physicam cognitionem spectent, nónne hic eam assecutus dicetur scientiæ partem, quæ ad Physicam cognitionem spectat? nónne et ipse Physicus cognominabitur? Qui Arithmeticam, Musicam, Geometriam, Astrologiam, nónne Mathematicus? Verùm transeamus ad disciplinas paulò humaniores, magisq; ciuiles. Ex Oratoria facultate è latinis hominibus assecutus est Cicero, quantũ assequi maximus Orator potest in agendis causis, in explicandis rebus, quas scribendas suscepit. In describendis uerò rebus gestis Liuius, ac Sallustius. Itaq; ille suo in genere summus Orator, hi diuersis tamen artibus suo in genere summi Historici. Nihil igitur aut Physici, aut Mathematici? nihil aut Aristoteles, aut Plato, aut Ptolemæus? nihil hi, quos dixi, Cicero, Sallustius, Liuius sunt assecuti, quod horum nulli integram, totamq; sunt scientiam complexi? Immo & assecuti sunt, & de hominum genere optime meriti: ostenderũt enim, uel fecerunt ipsi potius uiam alijs, ut assequi idem ualeant. Quamobrem & sunt, & diutissime erunt in hominum admiratione, & cultu. Sunt igitur ut scientiarum, & doctrinæ gradus quidam, sic & felicitatis: quod ni esset, frustra & natura nos ad agendum procreasset, & actiones

uanæ ipsis cum uirtutibus simul essent. Atqui uanæ minime sunt, nam & uictor uictoriam adipiscitur, & magistratus honorem: uictoria uerò tanta erit, quanta uictorum hostium multitudo, ac subactarum gentium. Honor quoq; pro amplitudine magistratus ipsius, qui si fuerit summus, & honor ipse summus: sin mediocris, & honor quoq; rationis eiusdem, pro nobilitate etiam, ac magnitudine patriæ ac populorum. Fuit P. Scipio natus in urbe Roma, urbium omnium maxima, & gentium plurimarum domina, nobilissima è familia, clarissimis q; è parentibus, & cuius pater, patruus q; ac maiores domi militiæq; multa, & magna gesserint, ipse bellorum confector, uictorq; ducis omnium maximi, qui ante se fuissent, triumphator deniq;, & patriæ, Italiæq;, ac Romani imperij liberator, instaurator, erector: Continentiæ, fortitudinis, pietatis, diuini cultus, liberalitatis, moraliumq; uirtutum omnium exemplum & specimen, doctrinarũ, ac rerum naturæ cognitionis maximè studiosus: quippe qui summos qui tunc essent & Philosophos, et Poëtas secũ habuerit, fueritq; illis familiarissime usus. Ac post tot, tantaq; à se gesta in rerum inquisitione, naturæq; contemplatione, eiusq; ac rerum plurimarum cognitione conquierit, utq; idem ipse ducibus alijs, ac bellorum administratoribus, & continentiæ, & fortitudinis, & gerendi belli sese exemplum præbuerat: sic inquiete, ac maximè honesto ocio, ciuibus item suis honestissimarũ artium, studiorumq;, immo orbis totius ciuibus, atq; illis omnibus, bene qui uolunt uiuere, uiriq; boni esse, uirtutumq; fieri & autores, & patrocinatores. Talis hic igitur, ac tantus uir erit ne à suo, ac naturali fine repellendus? tantis à se cum laboribus, ac laudibus cõparato? At expertus est ciues ingratos. At quo ipse animo tulit ingratudinem? maximè scilicet forti, & popularis ignorãtiæ contemptore. Etenim in se coacta, et in aëre sub solem diffusa nubecula, nec illi lucem eripit, nec diem fœdat. Quin ingratitudo hæc causam illi ad felicitatem perfectius adipiscendam attulit, quòd ab gerendis rebus, urbanisq; administrationibus, quibus abunde fuerat iam perfunctus, ad uitæ humanæ considerationem, rerumq; cognitionem naturæ, summa cum honestate et laude auocauerit: qua in contemplatione & quiete est postea mortuus, perpetuo cum testimonio Europæ, Africæ, atq; Asiæ hominum. M. Aurelius Antoninus Augustus, siquis unquam alius, genus hoc ipsum felicitatis maximè integrum & bene agendi, & contemplandi summa etiam cum perfectione uidetur consecutus. Nam & reipublicæ Romanæ omnium, quæ unquam fuerint maximæ, & præclarissimæ præfuit, uel orbis potius imperio, quandiu uixit, atq; ex quo die imperator creatus est, præfuit: atq; ita quidem præfuit, in eoq; administrando mentem sic secutus est, atq;

aiq; animo contemplatus ea, ad quæ natum se intelligebat: nec à rebus tamen gerendis sese auocans, neq; à perueſtiganda rerum natura, ingenijq; nobilibus ſtudijs, ut ob maximam, maximarumq; rerum cognitionem ſit Philoſophus cognominatus, & optimam ob adminiſtrationem pater fuerit & ſenatus, & populi, & imperij totius habitus. Cuius dicta, factaq;, uita denig; omnis fuerit ſuprema in hominũ admiratione & cultu. A quo & ſenatus, & populus uiuendi regulam, legesq; acceperit. Quiq; ipſe ſibi in imperio, & in uita omni, cum domeſtica, tum ciuili, uiuendi regula, ac lex fuerit. Atq; ut omniũ ipſe maximus, ſic etiam & optimus, & ſapientiſſimus cõmuni omniũ ſententia iudicatus et habitus. Quiq; & moriens fuerit ob merita inter deos relatus, templaq; ei ſint poſita, & ſacerdotes decreti, uidelicet in uitæ teſtimonium & commendationem. Nam de uxore parum cõtinente, ea ſibi animi æquitate conſuluit, ut ſuadenti acerbius aut morte, aut repudio in illam animaduertendum, reſpõderit: Si uxorem dimittimus, reddamus & dotem. Dos autem erat, imperium Romanum. Oportet autem in toto hoc tractatu, qui humana de felicitate habetur, meminiſſe, ea nos conditione genitos, ut mortalium ſimus, nõ cœlitum è numero, quiq; & moueamur, & afficiamur, & perturbemur, caſibusq; ſubijciamur fortuitis, ita tamen ut proſterni minime, aut expugnari prorſus ab illis patiamur. Quando enim tanta extitit aëris perturbatio, ut non ſol tandem radios ſuos immittens, & nubes diſſpulerit, & aërem ſerenũ reddiderit? An quod tempus præſtat, ut nullum quamuis magnum non ſedet animi dolorem, non etiam præſtabit & ratio, & animus ipſe bene, fortiterq; inſtitutus, ac rerum humanarum memor? quod fortiſſimi quiq; uiri præſtitere, eorumq; officium eſt præſtare.

De uita perfecta. Cap. XXXI.

SEd, ut dixi, quæramus adhuc, quæ nã ſit uita perfecta, in qua felix ipſe uerſetur, ut alterum quoq; felicitatis genus quod ſit, & quale etiam oſtendamus. Videtur autem perfectum id eſſe, quod undiq; ſibi cõſtat, impletq; omneis numeros. Atqui ratione hac, felicitas utraq; è uita agente, & contemplante comparata, quòd homo ſit ad utrunq; à natura genitus, & integra quidẽ eſt, & perfecta hominis in ſocietate humana uiuentis felicitas, cui & corporis, & fortunæ bona aſſint, quãta ſatis ſunt, eaq; ad copiã, & animus ſemper in actionibus honeſtis, pulcherrimisq; agitationibus cũ iucunditate uerſatus, uel illis potius deditus, qui & fruatur recordatione præteritarum actionum, rectéq; à ſe factorum, ſitq; in

bene collocandis officijs, & cum ratione administrandis rebus frequens, assiduus, atq; indefatigatus, ut nec tamen propter contemplationis studia distrahatur ab agendo publicè, ac priuatim bene, nec propter actiones, à rerum humanarum naturæq; perueſtigationibus, contemplandisq; ab illis, ac mente, & animo perfruendis. Sed fortaſſe perfectum ipſum alia ratione quærendum eſt in hac ipſa perfectæ uitæ quæſtione, ac uirtutis etiam perfectæ, dicendumq; uirtutem contemplandi eſſe per ſe præſtantiorem quàm agẽdi, quòd minus perturbari queat, & cum paucioribus indigeat, & mentis illa delectatio, uel perfunctio potius an magis fruitio (ut Chriſtiani loquuntur Theologi, quod uerbum & grãmaticum eſt, & recte deductum: à uerbo enim fruor, teſte etiam Priſciano, deducuntur indifferenter fructurus, & fruiturus, unde fruitio) integrior ipſa ſit, firmiusq; ſibi conſtet: neq; quæ in uita cõtingunt actiua obnubilationes, ſerenitatem tam tam obſcurare ac fœdare habeant. Quare & uitam quoq; eſſe præſtantiorem, & quia ſit præſtantior, etiam perfectiorem. Etenim inter homines bene agere nõ eſt ab homine ipſo, humanaq; à natura diſcedere. At mente, indagationeq; rerum maximarum cognitionem complecti, & earum cauſas, naturas, ac rationes habere comprehenſas, mundumq; ipſum cogitationibus ſubiecciſſe, ac perquiſitionibus ſuis omnem, quæ ſumma quidem ſapientia eſt, hoc profectò ſupra hominis uidetur eſſe conditionem, accediq; ad diuinitatem, quando hac ipſa uia cœlitibus maximè ſimiles efficimur. Itaq; quanto diuina præſtantiora ſunt humanis, & uirtus, & uita, tanto etiam ipſa præſtantior, ex eoq; etiam perfectior. Bene igitur dictum comparari felicitatem per uirtutem perfectam, etiam in uita perfecta. Vos uerò optimi uiri meam hanc diſſertionem ſic omnem accipite, ut cum de qualitatibus corporeæ cõſtitutionis habetur ſermo, biliosum, aut pituitoſum aliquem dicimus: non quòd non alijs quoq; conſtitutus ſit ex humoribus, uerùm quòd uel bili uel pituita abundet amplius: ſic uitam cõtemplatem, atq; indagatricem nõ adeò perſcrutandis cognitu dignis rebus deditam ut nihil omnino agat, quando, quòd homo eſt, & inter homines uerſatur, & oratione erga illos utitur, et cogitationes alijs etiã aperit, & oſtendit ſuas, & docet, & monet, & hac uia benefacit etiam quamplurimis, & ignorãtiam, ruditatemq; ex aliorum pectoribus excutit, tum diſſerendo, tum etiam ſcribendo, ac tranſmittendo ad poſteros inuenta, & cõmentationes ſuas æternitate dignas. Quo effectum eſt, ut etiam fortiter, prudenter, continenter quæ geſta ab alijs, atq; adminiſtrata fuere, ea quoq; contemplantium ſtudijs, atq; opera perpetuitati commendentur. Sed ita quidem accipite, ut contemplator ipſe ſupremum in modum uerſetur in exercenda

exercenda,& colenda mente, sitq; eius commentationibus maximè, atq; etiam constãter deditus: atq; ita quidem deditus, ut penè illis uideatur affixus. Nequaquam tamen, ut ab humana societate abhorrens amicitias fugiat, parentibus morbo, aut egestate laborantibus opem, operamq; suam ferre deneget, patriam periclitantem, cum possit, non adiuuet, tueaturq; consilium honesta in causa petenti dare renuat. Quæ si nõ præstiterit, & impius, & maximè iniustus sit, uiuendiq; genus hoc eius sit uel maximè detestandum. Nec uerò hac nos potissimum in parte de illis loquimur, qui negotijs humanis omnino relictis, Deo famulantur, diuino tantum cultui intenti. Verùm cum omnis hæc oratio susceptasit de homine ciuili, atq; in societate uiuenti, qui ita se societate ab ipsa retraxerit, ut præter mentem in lagationemq; aliud curet nihil, in solitudine ac sibi soli uiuens, ferino etiam more magis quàm humano utens, felicitatem quo nam modo consequatur? summum scilicet humanum ac ciuile bonum, cum in ciuitate neq; uiuat, neq; boni aliquid in commune conferat, atq; ab hominis uita transferat se ad ferinam. Itaq; hic ipse contemplator sequetur in illo ipso uiuendi genere etiam munera, atq; officia boni uiri. Scimus non paucos defessos rebus urbanis, senectute iam aggrauante, relicta urbe sese in agrum contulisse, illicq; uitam egisse tranquilliorem, laboribusq;, ac ciuili uita iam defunctis uiris dignam, eosq; nihilo secius & uiri boni, & senis probi, & ciuis de patria bene meriti munia, non ita quidẽ abiecisse, ut à se ipsis omnino discesserint, ac bonitatem, probitatem, patriæq; charitatem sic exuerint, ut consilia, responsa, sermonem deniq; suũ adeuntibus denegent, seq; ab illorũ conspectu subducant. Quod qui faciunt, ut in agros se conferant (nam id facere sæpenumero aut ingraescẽs cogit ætas, aut tempora ipsa, propter malum reipublicæ statum, suadent, cum nec publicis in actionibus ingenij uis elucescere, nec locum retinere uirtus suum possit) uidentur terræ bene cultæ usum ac morem secuti, cuius bene quidem aratæ, multaq; diligentia occatæ, sartæ, expurgatæ, ut fructus est seges, sic actionum plurimarum fructus est cessatio à laboribus, requiesq; in colendis tantũ mentis agitationibus, & præteritarũ actionum perfunctione, & præsentium perfrutationum ocio ac uoluptate, & (de qua dictum est) fruitione. Quo quid aut optabilius, cum in portum peruentum iam sit? aut suauius, cum ad quietem, & ocium, qui fructus non inexpectati laborum sunt præteritorum omnium? aut perfectius, cum nihil iam sit reliquum, quod desidera ri queat? præterquam si indignemur emori, quod quidem ipsum est uelle naturæ repugnare, & uitæ bene actæ fructum suum amittere. Quod si perfectum, de quo nunc agimus, accipiendum fortè idcirco est, quia sit ad

finem iam peruentum (finis enim perfectio est) uitæ hæc ipsa, de qua loquimur, quòd ad finem sit iam peruentum actionum, sitq; requies constituta in mentis suauissimis commentationibus, ijsdemq; cum recte actorum memoria perfruēdis, erit idcirco perfecta, & uirtus, quæ ei ætati aduenit perfecta, & uitæ totius fructus etiam perfectus, & ætas quoq;, quam senilem esse necesse est, propter defunctionem rerum antea actarum, usumq; rerum maximarum, ac diuinorum, humanorumq; cognitionem, summamq; ob sapientiā, etiam ipsa perfecta. Quod enim parte ex omni consummatum, atq; undiq; affabrefactum est, id uere, rectéq; perfectum dicitur. Atq; hæc quidem uita talis omnino est, iureq; perfecta dicenda. Qui uerò fructus, quæ etiā uoluptas capiatur, ubi ab administrādis maioribus rebus, ciuilibusq; negotijs pertractandis in hanc quietem, & tanquam in portum ex alto mari sit applicatum, poterunt uberius dicere, & certius testificari quibus cōtigit, & fortunæ flatu secundiore uti, & maiores res, atq; in excelsiore loco positas administrare, & tanquam in lucc uersari maximorū, maximeq; illustrium negotiorum. Ego uerò ingenue quo uobiscum agam, meaq; pro consuetudine, nam & uos ipsi uitam, morcs, studia, actionesq; iam nouistis meas, nunc demum antè actæ uitæ capio, laborumq; præteritorum, quos plurimos ac maximos inter agendum subij, fructū etiam suauissimum. In tranquilissimo enim ocio cōstitutus cœlitum mihi ipse uideor fortitus uitam. Nam septuagenarius iam, ualido corpore, bonis externis, quantum satis est, modestiæ præsertim meæ suffultus, animū solum exerceo, eumq; continenter, præterquam cum, nec tamen quotidie, uillam inuiso, & hortos, gladioq; expurgo arbusculas. Mente autem sic fruor, ut scalam hanc meam esse ducam, soli huic inhæream, eam unam exercea, ac colam, quotidie aliquid ætate hac, studijsq; meis dignum contemplatis, cogitationes ipsas meas aut scriptis mandans, aut cum amicis eas conferens. Meaq; hæc exercitatio, curaq; quam suauissima contemplandis diuinis, atque humanis rebus tantum est intenta, ni uobis fortasse secus uideatur, quod huic sacello adornando sim intentior. Sed concedatis hæc Adrianæ uxori, quam uiuam meritò amaui plurimū, & mortuam monimentis his prosequor. Isq; (ut dixi) fructus est, & quidem bene suauis eorū omnium, quæ & iuuenis olim egi, & nunc senex ago. Ipsiusq; antè actæ uitæ recordatione magis magisq; incendor, tum ad res cognitu dignas, quæq; sapientiam constituunt, maiori quodam studio perquirendas, tum ad suauissimos illos fructus, qui inde proueniunt, perfruendos. Nanq;, ut scitis, adolescentulus patria cedens propter ciuileis dissensiones, magna rei domesticæ iactura facta, ob aduersariorum impotentiam, ad Alphonsum me regem in

Hetruriam

Hetruriam contuli, aduersus Florentinos bellum gerentem, & cum illo haud multo pòst Neapolim. In qua literis ita dedi operam, ut annos natus uix quatuor & uiginti etiam inter senes, eosq; qui in literis consenuerãt, iudicarer excellere. Alphonso inde mortuo, cum à Ferdinãdo eius filio arcesserer, graui bello implicitum, cum plureis annos grauissimis cum laboribus, atq; ærumnis maximis sum secutus. Inde Alphonsum etiã filium iubente patre. Quibus cum ita uixi, ut eorum causa pericula etiam non mediocria adierim. Inter quæ tamen diutius uersatus nõ pauca etiam scripsi. Quodq; uel cum primis fuit difficile, attritis, ac penè ad internitionẽ perductis Ferdinandi rebus, bis inter illum, & Innocentium octauum Pontificem maximum exortum, & conflatum bellum composui. Ferrariensi uerò in bello, quod acerrime illatum à Venetis fuerat, eum me gessi, ut mea potissimum opera, meisq; consilijs in ipso belli ardore secuta pax fuerit, cum Italiæ totius quiete & ocio. Ex eoq; in rerum administrationibus, & Ferdinandi, & Alphonsi, ita domi, militiæq; me ipsum gessi, ut primum locum in deliberandis, & consultandis rebus, capiendisq; consilijs permultos annos tenuerim, ea cum integritate, & fide, ut meis de administrationibus neq; tunc sit quæstus, neq; hodie queratur ullus. Quin palàm multi, clàm omnes & damnant tempora, & fortunã accusant, quòd Caroli octaui Gallorum regis aduẽtus, qui regnũ hoc Neapolitanũ occupauit, quamuis annum uix illud tenuerit, ab regijs me ac regni administrandis rebus omnino distraxerit. Quæ profectò res quieti, & ocio huic meo, mentiq; perfruendæ causam attulit. Estq; Deo optimo maximo gratias ex hoc ut agam. Nam, quod uos ipsi scitis, ter sub Ferdinando cedere negotijs cum tentassem, quod mihi ab illo nullo modo fuit concessum, hostilis uis diuino quodam beneficio mihi ocium peperit, publicisq; ab negotijs cessationem. In qua, ut dixi, fruor antè acta uita, nihilo tamen administrationibus ex ipsis locupletior factus: mentem autem ipsam sic exercens, & colens, ut è procellis illis maximè turbidis, in portum quietissimum pariter ac securissimum sim delatus. Quo in ocio & cœlitibus ipsis mihi frui uideor, & in ea tranquillitate uiuere, ut & nunc demum, & mihi ipsi, non regibus uidear omnino uiuere. Possum itaque ex me ipso fidem uobis facere, bene constituto homini nihil esse optabilius, quietius, felicius, quàm ubi ab negotijs, ciuilibusq; administrationibus honeste secedenti ocium contigerit, in quo mente fruatur, id est, diuinorum numinũ familiaritate, atq; amicitia. Sed iam tempus est, alterum illud felicitatis ut aperiam genus, quod sit, & quale, quodq; & meritò perfectum dicatur, & sit suo iure summum bonorum omnium, finisq; & ultimus, & perfectus.

De perfecta felicitate. Cap. XXXII.

ANimalia cætera præter hominem omnia, quòd ratione carent, ac mente, felicitatis sunt expertia. Itaq; hominis solius proprium ac peculiare bonum est felicitas. Cuius adipiscendæ causa, est ad rationem omnino referenda actionum cunctarum directricem ac magistrã, atq; ad mentem, per quam cœlitibus ipsis cognatione quasi quadã iungimur. Itaq; quòd ratione, menteq; differimus à beluis, differimus etiam felicitate. Contrà uerò, & quidem non pauca docent, cœlitibus hominẽ esse quam familiarissimum, maximeq; acceptum. Atq; ut ex uitæ cõmunitate, ac sensuum quædam quasi familiaritas existit homini cũ beluis, sic è cœlesti cognitione, ac diuinarum maximè rerum quædam etiam emanat cum cœlo, cœlitibusq; communitas, quodq; uix ausim dicere, agnatio. Quocirca illud ipsum quod hominem beluis coniungit, perinde ut uitale, atq; sensorium & uocatur, & est: sic & est, & uocari diuinum debet, quod hominem dijs conciliat, atq; amicum facit. Ineſt igitur homini, quod diuinum quidem ipsum sit, aut eorum, quæ homini insunt, maxime diuinũ aliquid, aut diuinitati simile ipsum admodum. Nihil autem cœlitibus tam simile, aut quod diuinitatem tantopere repræsentet, quàm mens: nihil deorum actionibus tam cognatum, quàm mentis illa ipsa sapiens agitatio, & studium: nihil quod ex omni adeò parte cœlestem, ac diuinam illam beatitudinem referat, quàm mentis ipsius beata & felix illa perfunctio, quæq; nostris à Theologis fruitio recte dicitur. Igitur si deorum est tranquillitas, quies, oblectatioq; maximè sedata, & à curis, solicitudinibusq; omnino abstersa & uacua, hæc eadẽ ipsa sedatio, oblectatio, atq; tranquillitas, quies item, quando nihil quæritur, quia nihil deest, diuina prorsus ea esse res uidetur, per quam felicitatem adipiscitur: uel ipsa potius esse uidetur felicitas, quam neq; afferũt principatus, quãuis ampli, neq; diuitiæ etiam perquam multæ, neq; sensuum delinimenta, uel omnia simul cumulata, non uires corporis etiam uastissimæ. Habent enim secum plus tristitiæ, quàm iucunditatis: molestiarum, quàm uoluptatis: laborũ, quàm quietis. Demum hæc ipsa, & simul cuncta, & separatim singula plena sunt satietatis atq; pœnitudinis. Et satietas quidem affert fastidium, cum felicitas quid nam aut fastidium sit, aut satietas, ignoret penitus. Pœnitudo uerò infectum cupiat, quod est iam factum: contrà felicitas, quæ est cum uoluptatis uerè, ac syncerè perfunctione, quo nam modo infectum cupiat quod quidẽ & sit, & esse utiq; intelligatur tum optimum & pulcherrimum, tum etiam iucundissimum? Ad hæc, mens ipsa diuina prorsus res est, at sensoria delinimenta

menta animalium sunt, quorum uita etiam quambreuissima. Nam bona externa fortunæ sunt addicta, eaq; incerta, minime propria, quorũ è possessione facile eijciamur. Potẽtatus, ac magistratus periculosi, præcipites, molestiarũ pleni, calamitosi. Mens uerò sibi sua, & propria est, hominiq; cum cœlitibus communis, & cuius natura sit inuiolabilis, expers calamitatis, ac periculorum omnium, ipsaq; sibi, & abunde cuncta sufficiens, & hominem ipsum ex sese perficiens: & cum omnia complectatur, & prosiciscatur, penetretq; quò uelit, nullis tamen ipsa finibus circunscribitur: nisi quibus cœlites ipsi, nec spatijs coërcetur alijs. Quinetiam uirtutes, quæ de moribus nomen habent, comparãturq; agendo, materia si defuerit, exterioraq; adminicula, frustra quidem annitẽtur, eruntq; illarum conatus omnino irriti. Quis enim erit liberalitati locus, atq; magnificentiæ, pecunia ubi defuerit? Quis iustitiæ, ubi ad retribuendum nullus fuerit omnino aditus, aut opportunitas? Ad hæc iustitiæ munus, atq; officium erga alios existit, qui ipsi si desint, nullus prorsus eius ipsius erit usus, nulla effectio. Est mens ipsa sola, ac sine alio contemplatur, munusq; & exercet, & perficit suũ. In periculis potissimũ bellicis perficitur fortitudo, quid ea nulla si offerantur? Quid quod corporis quoque auxilio ac uiribus opus est forti, sine quibus nauare operam omnino suam nequeat, cum contemplantis opera illis uix indigeat, nisi qua contemplator ipse homo est, existitq; è corpore, in quo mens ipsa refulgeat, quemadmodum solaris in mundo refulget lux. Nam mens, qua diuina ipsa quidẽ est, eò minime indiget. Itaq; morales uirtutes humanæ ipsæ quidem sunt, quæ uerò uersatur in contemplatione uirtus, prorsus diuina, quippe quæ cœlestium numinum, Deiq; ipsius est munus. Etenim cœlites cum ipsi & sint, & uitam uiuant sempiternam, nec dormiunt profectò, relanguescuntq; cessando ocio ipsi dediti, nec nauigationẽ exercent mercaturæ gratia, ut quæ decesse sibi sentiunt, iijs comparatis, post quiescant, atq; abundent ocio & quieto, & marcido: nec bellum gerunt, ut pace parta, uiuant securi, quibus nullus insit metus, nulla cupiditas. Ni fortasse assentiri Homero uoluerimus iocanti in carmine, & res humanas ad deos transferenti, Illud tamen pie, sanctecq; suadenti, habere deos rerum mortalium curam, illasq; moderari, & regere. Relìquum est igitur cœlites ut ipsi contemplentur, sitq; illorum propria contemplationis perfunctio, atque fruitio. Quod cum ita sit, uita hominis, quæ uersatur in contemplationibus, & cuius officiũ est mentis ipsius cultus atq; effectio, cœlitum nimirum uitæ est perquam similis: & quia diuina, idcirco & potior, & præstantior quàm humana, quando hæc quidem hominis, qui mortalium est è genere, illa uerò Dei, ac per se quidem

nullius indiget, nisi qua (ut dictum est) contemplator ipse homo est, & uita animali, eaq; ad breue tempus utitur. Itaq; ut cõtemplãtis hominis uita est præstantior cœlitũ ob similitudinem, sic & uirtus, ipsaq; mentis effectio, hoc est, contemplatio, est etiam præstantior, igitur & perfectior, tantoq; etiam perfectior, quanto diuina sors præstat humanæ: estq; ea perfectior, tum propter boni perfunctionem absq; perturbatione ulla, tum uel maxime propter æternitatem uiuendi. Habetis iam quid sit & uirtus perfecta, & uita etiam perfecta, & genus hoc felicitatis, quæ à contemplando nomen accepit, quantum etiam, & quomodo ab illa differat, ad quam ciuiles uidentur actiones contendere. Quocirca bene, exacte, uere, atq; enucleate ab Aristotele philosophantiũ omniũ cõsummatissimo uiro definitũ est, felicitatem mentis esse effectionem, secundum uirtutem perfectam, atq; in uita perfecta, cum perfunctione uidelicet anteactæ uitæ, cognitioneq; diuinarum atq; humanarum rerum, eorumq; fruitione omnium. Et quoniam Christiani ipsi sumus, cum spe etiam cœlestis uitæ, qua ipsis quoq; cum cœlitibus, æuo sit fruendum sempiterno.

HAec habui apud uos de felicitate quæ dicerem, quam tamen Christiani alia quadã uidentur ratione & uia quærere, uitã omnem, uitæq; ipsius actiones ad Deũ referentes. Quam obrem & mortuos qui pie, caste, religioseq; deo addicti uixere, cultuiq; eius dedicati, aut pro religione mortem oppetiere, beatos eos uocant, & felicitate cum cœlitibus frui, beateq; cum illis agere uolunt. Pontifices item, antistitesq; beatam quoq; ducere uitam hanc putantur, qui integritatem secuti, morumq; sanctitatem, Deo famulantur. Nec profecto aliter de religione, religiosisq; & castis sacerdotibus est censendũ. Mihi uerò ipse sic persuadeo, si non felicem (nam humanæ felicitati opus est quamplurimis) beatam omnino illos uitam agere, ac uitæ huius fructum assecutos. Siquidem quãtum honestæ uitæ satis est, procul ab ciuilibus molestijs ac laboribus, de templorum bonis, ac fortunis absque labore, sine sudore ullo, eis suggeritur, & actiones, curas, cogitationesq; suas omneis diuinũ in cultum conuertunt, sacrisq; tantum rebus dant operam, pie ipsi, sancteq; instituti, qua ratione hominũ quoq; generi dum pie uiuunt, dum sacra caste administrant, Deum propitium atq; placatum reddunt. Verum enim humana felicitas, qua uidelicet homines ipsi sumus, qua ad agendum atq; ad contemplandum nati, qua uita ipsa in hominum societate agitur, ipsiq; mortales sumus illis ipsis, quas attigimus, alijsq; etiã rationibus ab antiquis Philosophis est quæsita. Permulta quoq; felicitatem circunstant alia, quæ magis fortasse ad hominum aliorum opinionẽ, quàm ad eos ipsos, quos felices

dicimus,

dicimus, uideantur referenda. Nemo enim felicem putat eum, qui sit mortuus: quippe cum sit uiuentium felicitas, tamen spectare uel multum ciues alij ad eam arbitrantur, si post felicium uirorum obitū, liberis integra permanserint bona, honores, amicitiæ, tituli, taliaq; permulta. Suus tamen & felicitati statuendus est terminus. Ad hæc felicitas minime opinione, uerùm re ipsa constat, comparaturq; ijs, de quibus supra dictum est artibus. Et mors quidem ipsa felicitatis est humanæ terminus, desinitq; statim homo esse, ubi quis fuerit uita functus. Reliquū est de Prudētia ut disseramus, quæ sola cum in moralibus uersetur actionibus, actiones nostras omneis pariterq; & publicas, & priuatas, ciuilesq; ac familiares dirigit ac componit. Quia uerò aduesperascit iam ac satis multa hodie dicta sunt à nobis, & meus hic ipse dicendi uesterq; ac cæterorū, qui hic assunt, audiendi labor alium in diem, consessumq; in alium reseruetur.

FINIS.

IOANNIS IOVIANI PONTANI DE Prudentia Liber secundus.

Ongredientibus hanc in ædiculā uobis Tristane Caraciole, ac Francisce Puderice, deq; more cōsessus huius differentibus de uirtute, ac de hominum moribus, assum ipse promissa seruaturus, quorum debitorē hesterna me disputatione cōstitui de Prudentia uidelicet disserturus, re sanè q̄ difficili, nostrisq; à maioribus aut parum explicata, aut minime omnino tractata luculēter. Verùm ante q̄ rem ipsam aggredior, permulta quidem perinde ac rei ipsius magnitudo fert, explicabo, digressim quidem, sed tamen (ut ita dixerim) pedetentim progrediens. Ac primum quidem dicere nequaq̄ uereor, ut ab homine humanitatem, sic à uiro dictam esse uirtutem. Cumq; tum stirpes, herbæq;, tum pecudes, brutaq; animalia genus quæq; suum habeant, solius tamen hominis moralem esse uirtutem. Quippe cum nec brutorū genere, nec stirpiū animantiumq; cæterorū homo contineatur. Atq; ut nare suū est piscīū, uolare auiū, proprium deniq; generis cuiusq; ac peculiare quoddā munus est: sic solius hominis peculiare ac propriū officium esse agere, uersariq; in negotijs obeundis. Actiones uerò ipsas atq; agendi uim hominis naturæ sic inhærere, ut in morem, qui habitum post constituit, conuertantur. Quare uirtutes ipsæ morales sint dictæ, agendo enim, atq; assuescendo cōparantur. Cumq; homo ex anima constituatur ac corpore, placuit maioribus nostris, uirtutes

ipſas ad animam omnino debere referri, animamq; ipſam trifariam partiendam cenſuere, in eam, quæ alat, quæ ſentiat, quæq; ratione utatur. Ac primam quidem illam, cuius tantum eſt alere, ineſſe ſolam herbis ac ſtirpibus, quæ quod loco minime moueantur, ſoloq; infixæ ſint hac ipſa tantum uia alimoniam ſibi comparent. Secundam uerò cum altrice illa uegetabiliq; coniungi, atq; in unum coactam conſtituere animal, quod à potiore quidem parte ſit ſentiens appellatum, quodq; & loco moueatur, & incedat, pro inſita generis eius cuiq; ui ac natura. Duabus his naturis tertia illa innexa, quæ rationalis eſt ab indita ratione dicta tertiũ cõſtituit genus, quod excellẽtiã ob ipſam uocatũ eſt rationale, perinde ut alterũ illud à ſenſu ſenſuale, cæterum homine ab ipſo, humanum quoq; appellatum eſt genus, utq; deorum quæ ſunt ea dicuntur diuina, ſic quæ hominum ſunt, humana. Quo fit, ut quemadmodum actiones ipſæ humanæ quidem ſunt, id eſt hominum, ſic etiam & uirtutes, quæ agendo comparantur, quodq; ipſos inter homines qui excellunt, dicti à latinis ſunt ſcriptoribus uiri, inde excellentia quoq; ab ipſa uirtus eſt agnominata. Nec uerò me præterit ab ijſdem quoq; ſcriptoribus & aquarum uirtutes, & arborum, atq; herbarum dici, quod licenter quidem dictum, non eſt qui neget, quadamq; ſub ſimilitudine uocum, ac translatione, ut cum legitur:

» Nare per æſtatem liquidam conſpexeris agmen.

Tranſtulit enim Poëta eximius ad apes motum illum, qui proprius eſt piſcium, & Pelagoq; uolamus, ad homines, cum uolatus ipſe tantum ſit auium. Quoniam autem anima (ut dictum eſt) ipſa in treis diuiſa eſt partes, nec primæ illius partis munus eſt aliud, quàm alere, creſcere, procreare, ſecundæ uerò cernere, olfacere, audire, guſtare, tangere, neutiq; in harum animæ uirium aliqua, quæ ab alijs potentiæ, poteſtates ab alijs dicuntur, neq; in cunctis ſimul collocari uirtutes ullo pacto morales queunt. Etenim uires illæ, quæ natura ab ipſa ſunt inſitæ, quæ è re naturales uocantur à Phyſicis, nec rationi ſubijciuntur, nec rationis ductu, de ſtatu modo aliquo dimoueantur ſuo, cum tamen hæc ipſa ratio noſtras & dirigat, & moderetur actiones. Ad hæc quod ualẽti quis utatur ſtomacho, quodq; proceram excreuerit in ſtaturam, ſitq; abunde etiam fœcundus, neq; ut temperatus laudari, neq; ut liberalis, fortis ue, aut poteſt, aut debet, neq; ut intemperans meticuloſus ue, aut ut auarus accuſari, huiuſmodi enim uirtutes, ac uitia morum ſunt, haud quaquam naturæ. A ſenſibus quoq; quantumuis acutis, aut contra obtuſis, nemo ut bonis ac probatis inſtitutus moribus cõmendatur, aut ut turpibus improbatur, ac peruerſis. Licet autem ſenſuum ſit ipſorum etiam abuſus, omnis tamen improbatio inde ducit or-

tum,

tum, quod ab ipsa fuerit ratione recessum, cuius subductu atque imperio nullus huiusmodi cõtinget abusus. Siquis enim aut surdus matris utero prodijt, aut cæcus, uitio id naturæ dari solitum est, non homini. Contra uerò eidem naturæ laudi si quis præter cæteros & acutius uideat, et prospiciat etiam longius. Etenim hebetius cernere, aut perspicacius, naturæ ipsi atribuitur, quod in pueris ostenditur, qui acutius, & in senibus qui obtusius uideant, cum iisdem in senibus summa inesse soleat prudentia, summusq; rerum humanarum usus atq; peritia, quibus in rebus adolescentuli manci prorsus reperiuntur: quid quod nullo docente, nullo etiam institutore adhibito, sed natura tantũ monstrante, insitaq; à ui, sensibus ipsis utimur. Cum uirtutibus comparandis opus sit institutoribus, ac magistris. Nemini præterea ut olfaciat, audiat, gustet, digladiandum est, cum fortibus uiris, ubi ratio ipsa tulerit, sit etiam in acie occumbendũ. Nanq; sensibus ut utamur, natura ipsa magistra nobis est, non ratio. Quod in beluis manifesto apparet, quarum sensus nullo prorsus rationis beneficio, quàm qui hominum, esse plerunq; consueuere uegetiores. Videlicet comparandis uirtutibus, non in plurimis obstandum est ac repugnandum naturæ? cum nulla tamen naturæ inferenda uis sit, adhibenda uè repugnãtia, quo aut aurium utamur, aut oculorum officijs. Quocirca uirtutes hæ, de quibus nunc habetur sermo, neq; à natura illa animantium genitrice nobis insunt (quid enim probitati, continentiæq; cum stirpibus?) neq; à sensibus, quorum opera nullo nostro conatu adhibito, ipsa tantum per se suoq; existit impulsu. Reliquum est igitur, ut uirtutes ac uitia, de quibus uel probi habemur, uel improbi, commendamurq;, aut uituperamur, ad eam sint animæ partem referenda, cuius propria est ratio. Si enim rectam prudentia sequitur rationem, ipsiusq; rationis peculiare officium est, à recto non recedere, quo relicto in defectum abire, aut in exuperantiam est necesse, cum sit ab ipso detorquendum itinere, nimirum ratione utentis animæ, laus hæc est propria, cum propria etiam sit hominis, qui animantibus ex omnibus solus est illius particeps, solus etiam intellectu præditus ac mente. Quæ quoniam sola est hominis, hæc ipsa quoq; ad omnem excellentiæ humanæ partem sola est amplectenda, ad eamq; & agendi, & contemplandi munus omne referendum. Quo fit, ut duplex etiam in homine uirtus existat, altera contemplatrix ipsa quidẽ, semotaq; ab actionibus: altera uerò actionibus ipsis usq; dedita, ab illisq; meritò agnominanda. Quamobrem intellectus & ipse, qui utranq; complectitur uirtutem, est etiam distinguendus in agentem scilicet, & contemplantem. Cæterum è tribus animæ partibus, cuiq; pro sua tamen natura appetẽdi uis est indita, etsi de altrice, et progignente

illa tacendum parte in hac omnino uidetur. Quomodo enim appetat, quæ nec sentiat ipsa quidem, nec cognoscat? Itaq; sensualis illa in ea prorsus inclinanter & mouetur, et fertur, quæ sibi ipsi profutura esse sentiat, quæq; adepta ubi fuerit, appetitio tunc ipsa & sedatur, & conquiescit. Inest igitur homini duplex appetitus, à sensu quidē alter, alter uerò à mente, atq; intelligentia. Et qui à sensu, ipse quoq; duplex est, alter cupiditati sese accommodans, alter iræ. Concupiscimus enim bona, quæ appareant, quibus adipiscendis, quamuis difficultas sæpenumero proposita sit, labores tamen maximi, periculaq; grauissima etiam sponte subeuntur. Et enim commotio ipsa, quæ est ab ira, ad difficilia, eaq; ærumnosa, & ardua nos impellit: quæ uerò à cupiditate, ad grata ac periucunda. At appetito illa, quæ mentis siue comes, siue cliens est, & assecla, simplex est duntaxat, ac Latino nomine uoluntas. Itaq; quod ea propria est hominis laus, quæ à mente proficiscitur, qui administrandis rebus dant operam, ubi longius abeā discesserit, ut dementes passim increpantur, atque insani, quod ab illa agendi sanitas omnis manet. Virtutū itaq; moralium in ijs sedes est constituta, nanq; aut in ipso tantum constituuntur intellectu, ut prudentia: aut in appetitu, intelligentiæ comite, ut iustitia: aut in ea appetitione, quæ cupiditatis est alumna, accōmodat se tamen rationi, illiq; obsequitur, ut temperātia, aut in irascibili, qualis est fortitudo. Nescia tamen quomodo prudentia ipsa mediam quasi quandā inter eas sese uirtutes exhibet, quæ hinc ab intellectu, illinc à moribus nominantur, quadam cum sua ipsius cōmunitate. Quocirca nec moralis proprie dici uirtus potest, cum ab intellectu ducat ortum: nec etiam improprie, cum nisi in bonis ac probatis uiris inesse nequeat, quando uiri boni sunt à moribus tantum, rectisq; atq; honestis ab actionibus appellati, ab ijsq; etiam probantur. Quia uerò ubiq; à calumniantibus cauendum est (nullum enim tam cautum est, tamq; appositum dictum, ad quod uiam non sibi faciat cauillatio) non pigebit, in hoc ipso dissertionis nostræ principio, & tanquam limine, quasi testatum relinquere, licet sensus ipse sit à sentiendo deductus, licet sentire cum brutis sit nobiscum commune, qui aliud quidem genus constituimus, tamen hoc ipsum sentiendi uerbum, & de illis quoq; recte dici, usurpatumq; sic esse à maximis, præstantissimisq; Philosophis, quæ mentis quidem sunt atq; intelligentiæ, ne dum sensualis naturæ ac ferinæ, ut cum legitur, male de animæ immortalitate sensit Epicurus, & negligendum non est, quid de nobis quisq; sentiat, & uicit in senatu Catonis sententia, & Aristotelis sententia est, ac Platonis. Itaq; uerbum sentio, à quo est sententia, etiam ad ea quæ mentis sunt ac iudicij, usurpatissime accommodatur, idq; inde mihi uidetur

uidetur profectum, quod duplex cũ sit appetitus, alterq; à sensu, ab intellectu alter. Is qui existit à sensu, suapte natura rationi obtemperat, illiq; sese adiungit, etsi ueteres illi parum adhuc expoliti rerũ naturæ indagatores, quæq; sensus, quæq; intellectus sunt, eadẽ solius sensus esse censebãt. Nec uerò hac potissimũ in parte omittendum duximus, cõcessum esse Grammaticis dicere actiuum ac passiuum, inceptiuum, ac meditatiuum uerbum, genitiuos item, atq; ablatiuos casus. Rhetoribus demonstratiuum ac deliberatiuũ genus. Rerũ scriptoribus natiuũ saxum, satiuũ holus, furtiuã pecuniã. Dialecticis affirmatiuã, seu dedicatiuã, ac negatiuã enuntiationem. Philosophantibus uerò secundum hanc ipsam similitudinem, negari nullæ prorsus cum ratione debere, quo minus uegetatiuam dicant, & sensiuam animam, alterum à uegetatu, alterum à sensu (nam sensitiuum omnino est barbarũ, quod origine careat) itemq; ab intellectu intellectiuũ, à generatu generatiuum, & huiusmodi multa. Nam quanquam & generans, & intelligens, & sentiens, & uegetans, recte admodum ac latine dicitur, tamen hæ terminationes cum sint participantium uocum, non tam uidentur explicare insitã illam rebus quibusq; uim, quàm actionem ipsam cum intellectiuus, atq; actiuus, quod nominum habeant terminationem, illam ipsam uim uocibus insitam, manifestius indicent, declarentq; significantius. Sed nos legem nec Philosophis statuimus, nec rerũ scriptoribus. Sequatur facultatem libere ac dicendi genus quisq; suum. Ipse uerò arbitratu meo, quæ à recentioribus usurpantur Philosophis parum ubi probabuntur, constituam mea mihimet uerba, ueluti à sensu sensiuum animal, & sensualem, ac uegetalem naturam, perinde ut rationalem, atq; animalem. Hæc habui quæ de Prudentia dicturus apud uos, aliosq; qui hic assunt, tanquam iaciendis præfarer fundamentis. Itaq; ad illa statim transeo, quæ secundo loco uidentur explicãda, ac prius quidem quàm, & quæ, & qualis prudentia ipsa sit, dicere iam aggredior.

PRincipio satis constat Prudentiam, de qua dicturi è uestigio sumus, uirtutem quidem & ipsam quoq; esse, quippe quæ dux sit, atq; magistra cæterarum uirtutum omnium (utq; Erricus pater tuus dicere Franciscæ solebat) materfamilias. Nam cum è uirtutum cœtu, atq; societate aliæ à moribus nomẽ duxerint, ut iustitia, liberalitas, temperãtia, à mẽte aliæ, atq; ab intelligentia, ut scientia, ut sapiẽtia earũ, quæ morales sunt, uersanturq; in actionibus: ita quidẽ & comes ipsa est, et socia, tantaq; illis familiaritate cõiungitur, tantoq; in honore habetur, et precio, ut perinde ac ducẽ, natuq; maiorem & sequantur eam omnes, & eidem pareant admonenti.

Quod qua ratione, quibus etiam assequatur meritis (ociosi enim sumus, & hoc ipsum agi hodie à me summis etiam adhortationibus uoluistis) etsi non adeò fortasse multis, uberioribus tamen uerbis explicare constituí, Aristoteleo more harum rerum & causas, & principia, & rationes secutus. Nanq; ut ad agendum nati atq; educti sumus, rationis etiam participes, sic natura hac duce trahimur actiones ad ipsas, ratione quidem recta, sibiq; undiq; constante moderandas.

Virtutes morales neq; ineſſe à natura, neq; esse contra naturam. Cap. I.

NE autem propter hæc ipsa naturæ principia, ex ijs, quà differentibus hæc nobis hoc in cõfessu astant, quanquam docti ipsi quidem omnes, & ingenio maximè ad intelligendum perspicaci, ne inquam quispiam fortasse censeat, uirtutes esse homini à natura insitas (neque enim aliud sunt uirtutes ipsæ morales, q̃ actiones, ratione tẽperatæ aut ipsis ex actionibus cũ ratione, & quidẽ recta constitutæ) Primũ quidem res ipsa, uobis indicio est, facitq; usus ipse fidẽ, agendo, assuescendo, diu multumq; exercendo, illas cõparari. Eorum enim, quæ à natura insunt omniũ, nihil seha bere alio quàm quo à natura ipsa constitutum est modò, aut uia, aut arte po test ulla. Indidit saxo natura grauitatẽ, eadẽ ipsa leuitatẽ flãmæ: grauitati deorsum ut feratur ac decidat: leuitati sursum, ut euehatur, et euolet, adu ersis omnino commotionibus atq; impulsibus. Nam nunquam non solares radij autores erunt caloris, nunquam cõtrà excitatores frigoris. Itaq; non ineſſe nobis uirtutes à natura, primum illud docet, quod pueri rudes admodũ cũ sint, instituere eos in scholis oportet. Sensim enim ut mouendis paßibus ad inambulandũ, humanis etiam adhibitis adminiculis à nutricibus ac parentibus, sic discendis ijs, quibus est opus, sub ipsis paulatim admonitoribus instruũtur ac magistris, magna quoq; adhibita diligentia & cura. Cumq; ignoremus ipsi ab initio agendi modum ac uiam, nesciamusq; quid sit bene, quid contrà male uel agere, uel facere, uel sentire, uel discernere, & doceri prorsus opus est, quid sit bene atq; honeste, & quibus etiẽ assequamur illud artibus ac rationibus. Ac nunc quidem blandiendo, pedetentimq;, ac pellicenter ad honesta inducimur, nunc uerò contra minis exterremur, atq; clamoribus, ne quid turpiter, improbeq; admittamus. Itaq; ob hanc ipsam causam, & quod nati ad agendũ sumus, & quod ignorantes, ut iam diximus, indigentesq; institutione, natura ipsa, ne ab artificio suo recederet, idoneos nos, maximeq; appositos fecit ad eá perdiscenda,

scẽda, quæ muneris atq; officij essent nostri. Nemo igitur aut à natura fortis, aut magnificus. Quid quod ad eloquendũ etiam instituimur sub præceptoribus? etsi oratio est homini tantum inter animalia cætera à natura concessa. Quod quamuis ita sit, non tamen uirtutes ipsæ homini sunt à natura negatæ, aut uetitæ. Quod si esset, assequendis atq; comparandis illis aditus nobis permissus esset omnino nullus. Quis enim instituet aut lapidem, aut uentum sursum contendere? cum uentus naturaliter ad latera, lapis uerò deorsum sponte feratur sua. Itaq; ut à natura uirtutes ipsæ minime insunt nobis, uerũ discendo potius, itemq; & exercendo, & assuescendo cõparantur eadem ipsa natura minime reluctãte. (Quis enim instituitur, quomodo aut utatur oculis, aut auribus, aut naribus, aut quomodo etiã lingua?) sic illas minime nobis innatas esse uoluit, aut tanq̃ animis nostris infixas. Qua in re mediã sese ipsa nobis præstitit, summa etiã cum liberalitate & munificentia: nec solũ mediam, uerumetiã adiutricem. Non instrumenta enim ad agendum modò idonea perneccssariaq; nobis contulit, mentemq; insuper diuinã, iudicem quidem atq; indagatricẽ omnium, uerũm ingenuit in nobis ipsis affectus quidem illos, quibus & moueamur, & impellamur ad ea cuncta, quæ utilia, honesta, iucunda bonaq; uideantur. Bona enim suapte natura ad se expetenda hominem trahunt, ad quæ uolens ipse rapitur, ijs illis de causis, quas haud multo à me ante audiuistis. Neq; igitur homini morales à natura insunt uirtutes, ut lapidi grauitas, ut flammæ leuitas, neq; illius naturæ aduersantur. Nam neq; flamma ulla omnino arte consuescet, deorsum ut intendat, neq; saxum ut euolet in sublime. Quod siquando externa utrunq; uis in igne, & lapide assequitur, statim tamen ad naturam fit reditus, atq; ad illud ipsum, quod eis est ingenitum, atq; utriusq; propriũ. Absolutissime igitur à Philosophorum omniũ solertissimo dictũ est, uirtutes eas, quæ à moribus nomẽ ducũt, neq; esse homini à natura insitas, neq; cõparandis illis naturã aduersari, uerũ consuescendo, ac diu, multumq; exercendo, illarũ compotem ipsum fieri.

De affectibus humanis. Cap. II.

IT quoniam in affectuum nostrorum mentionem incidimus, qui ipsi sint, & quales si aperuerimus, uobis ut arbitror, nullo modo uidebitur à suscepta materia alienũ. Affectiones has, qui recentius philosophati sunt, libentius cum Cicerone uocauere affectus. Quoties enim uel sensus, appetitusue uel mens ipsa sub specie utilis iucũdiue, aut boni, quod simul & utile, & iucundũ est, aliquid nobis offert, tum mouentur illi pri-

mo ad cupiendum, inde nos ipsi ad agendum ea, per quæ cupiditati satisfiat nostræ. Motus autem hi uel ijdem ipsi sunt affectus, uel ab ipsa affectione suscitantur. Etenim afficiendo mouemur, nec affectus ipse nisi commotio quædam est. Sunt autem affectus non uni, nam commotiones quoque sunt & ipsæ non unæ. Etenim cum offertur nobis species aliqua, quæ nocendi uim habere intelligatur, ex eo afficimur statim metu, incipimusq; expauescere. Et cum offertur econtrario species aliqua utilis, iucundi ue assequendi, excitatur ibi cum cupiditate simul atque habendi studio spes quædam, atque fiducia boni eius adipiscendi. Atque ut affectus ille, metus, hæc spes dicitur, sic metuentes pallore afficimur, deterremurq;, atque deijcimur animo: contrà uerò confirmamur à spe, atque implemur fidutia. Quid cum adepti sumus iam, aut apparet omnino breuior ac certior adipiscendi è uestigio boni cuiusp iam spes, nónne gaudium repente enascitur? uel illa potius, quæ diffusiore quodam tractu appellatur uoluptas? Cuius partes sunt gaudium, lætitia, exultatio, & gestiens illa commotio, quam nõ improprie fortasse placet appellare gestientiam. Cuius ubi metus irrepsit, suspicioq; amittendi, aut illud iam amisimus, ibi dolor nos occupat atq; tristitia, contraria omnino affectio. Affert aliquando casus, tempusq; aut uiuendi ratio, graue aliquid ac laborioſum, confestim molestia quædam subtristis, & grauis male nos habet. Rursus si apparuit spes aliqua quietis, ocijq; ac laborum finiendorum, ilico afficimur lætitia, reddimurq; hilariores. Conficimur aliâs desiderio diutius absentis amici, aut rei, quam iam omnino amisimus, cruciat nos cura eius, ac recordatio, angimurq; dolore. At ubi repẽte sese amicus ipse nobis offert, redditurq; ex insperato, aut præter spem amissa restituitur res, exilimus adeò lætitia, ut persæpe etiam gestiamus. Persequimur odio turbulentos ciues, atq; inquietos, & quorum etiã uim timemus, atq; iniurias, quosq; aduersari rebus nostris aut scimus iam, aut etiam suspicamur. Contrà beneuolentia complectimur, amamusq; beneficos, bonos, & in quorum confidimus patrocinijs, speramusq; profuturos eos rebus nostris familiariumq; nostrorum. Quoniam autem non est hic locus affectus prosequendi singulos, illud in uniuersum dicimus, res, actionesq; quascunq; nostras, rerum quoq; ipsarum euenta, habere ubiq; secum comites, aut uoluptatem, quiq; affectus uoluptarij ipsi sunt, aut dolorem, atque molestiam, quæq; affectiones graues per se sunt, atq; ærumnosæ. Qui igitur affectus sint, & quales etiam iam uidetis.

Affectus

Affectus naturales esse moderandos, uirtutesq; assuescendo comparari. Cap. III.

HOs autem ipsos satis constat (quoniam motus quidam ipsi sunt) nunc uehementiores esse, contrà nunc remissiores, mediocritatem etiã quãdoq; retinere, & quoddam quasi medium inter parum, & nimiũ. Mouemur enim ipsi afficimurq; plus, minus ue, aut etiam mediocriter, quantum scilicet satis est. Quocirca metiri illos ratione oportet, modumq; adhibere, ac mensuram. Hæ enim ipsæ commotiones ad agendum nos impellunt: quæ si fuerint feruentiores, ad iniqua, uiolenta, flagitiosaq; nos rapient: uiolentior enim ignis, atq; æstuantior inflammat magis, excuritq;, q̃ calefacit: & pluuiæ intemperantiores demergunt sata, messemq;, ac fruges corrumpunt. Eædem commotiones ubi pusillæ ipsæ fuerint, remissæ, languidæ, & actiones quoq; nostræ languentes, infirmæ, inutiles, uanæ, sæpenumero etiam ridiculæ. At modus ubi accesserit, ut neq; aut relanguescant actiones, aut impetu, furoreq; quasi quodam præcipitentur, tum gignitur existitq; in agendo mediocritas illa, quæ iure, meritoq; uirtus dicitur, & moralis quidem uirtus: quoniam ab assuescendo nomen hoc sibi comparauit, nõ aliter fortasse quàm uidemus ijs in artibus, quæ manu fiunt, quæq; etiam exercendo discuntur. Puer enim assuescit primo tolerare castrenseis labores, pòst iaculari telũ, exercere arcũ, agitare equum, inde in aciem prodire, conferre etiam cum hoste manum, atq; his artibus miles euadit. Adolescentulus quoq; lignarium ad fabrum adducitur, ignarus penitus ducendi aut serram, aut asciam, aut terrebellum. Pausillatim itaq; discit, ac discendo assuescit, assuescendo autem ac diu multumq; exercendo, qui aliquot ante annos rudis, ignarusq; fabrilium rerum omnium fuerat ad magistrũ deductus, efficitur & ipse artifex: & quam assuescendo artem prius didicerat, ipse pòst alios docet, instituitq; ad eã. Igitur & uirtutes perinde ut artes assuescendo comparantur. Vtq; illæ pro subiecta quæq; materia modum retinent ac mensuram, moderanturq;, ac dirigunt destinatum opus, quibus quidem faciendis ac seruandis informant tandem illam: sic nos affectus ipsos temperantes, modumq; illis, ac mensuram adiungentes, recta ratione adhibita, formã eam actionibus indemus nostris, quæ uirtutes illas esse, taliq; dignas nomine, summa etiã cum laude ostendant, hominumq; admiratione. Vtq; faber ipse fingendis à uasis figulus, ab auro aurifex, lanarius quoq; à lana artifex dicitur: sic & ipsi ab agendis iustis, iusti: à liberalibus, liberales: ab usu fortium, consuetudineq; magnanimorum officiorum, fortes, atq; magnanimi.

Affectus naturales non esse uirtutes, sed actiones ipsas. Cap. IIII.

QVibus è rebus iudicare ipsi facile quidem ac recte potestis, uirtutes, de quibus nunc agimus, perinde ut neque insunt à natura homini (non ut illa tamen comparandis ijs repugnet) sic neq; affectus ipsos nobis inditos, uirtutes ullo pacto esse, uerum hominis ipsius actiones atque effectiones uirtutes eas esse, de quibus nunc disserimus, hominis inquam moderandis, atq; dirigendis illis solerti opera, diligenti, atq; assidua cura sese exercentis, ac totis etiam uiribus in id munus incumbentis. Assurgendum tamen meritò est naturæ, gratiæq; illi quàmaximæ agendæ, quæ ut hominem ipsum summa cum excellentia animalium genuit omnium, sic eam illi uim, ea instrumenta, uigorem illum, illam facilitatem, potestatem, uersabilitatem, atq; aptitudinem indidit, ut quas ad res natus esset, eadem ipsa & genitrix, & altrix: illũ item sic instruxerit, ut habilis ad eas accommodatus, appositus, summum etiam in modũ aptus inueniatur, ut nihil ei prorsus desit, præterquam si ipse sibi deesse uelit, aut tributis sibi à natura muneribus perperam uti ac peruerse malit.

Virtutes non consistere in affectibus, sed in illis recte, moderateq; utendis, ac temperandis uersari. Cap. V.

PRofecturum in militiam filium, atq; in hostem, pater instruit armis ac telis, quibus & se tueatur, & hostem petat: omnia demum illi suggerit, quibus comparare sibi uictoriam ex hoste ualeat. Negotiator item missurus filium, aut nepotem Alexãdrina, aut Lugdunensia ad negotia, suffulcit illum, & quasi subarmat pecunia, per literas commendat amicis ac mercatoribus alijs, demum illis instruit, atq; cõmunit omnibus, quæ sint mercaturæ idonea, ac faciẽdis lucris. Multo profectò apparatius, ĩstructiusq; muniuit nos natura comparandis uirtutibus, quàm aut pater ille proficiscentem ad certamen filium, aut hic ipse negotiator ad mercaturam exercendam. Cæterum ut neq; in armis filio traditis, sed in optimo armorum usu pugnæ euentus ostenditur: neq; in pecunia lucrum existit, sed in filij solertia, qui utiliter, prudenterq; utetur illa. Sic neq; in ijs opibus, uiribusq;, quibus natura nos instruxit, armauitq;, uerũ in actionibus ipsis, & in usu, exercitationeq; agẽdi uirtus cognoscetur nostra. Quo circa perinde ut affectus ipsi uirtutes minime sunt, sic neq; uires, facultatesq; nobis à natura concessæ, per quas tamen ac per potestatem ab illa tributam

tributam, faciles, apti, appositiq; ad agendum sumus, uirtutemq; comparandam. Per affectus uerò ad illam excitamur, excitatiq; progredimur, quò cõmotio ipsa nos uocat, dirigitq; recta ratio. Nostrum aũt est, & naturæ ipsius uti potestate, ac muneribus, & affectus ita sequi, intra gyrum rationis illos ut cõtineamus. Deniq; opus ita informemus nostrũ, munusq; impleamus propriũ, ut quod pictorũ est, forma quãmaximè pulchra illud honestemus. Qua in re eo quàm pictores studiosiores erimus, quòd pictura (ut Poëta inquit) inanis quædã res est, cũ uirtus ipsa humanorũ sit animorũ uera, naturalisq; alimonia, & homine ratione utẽti maximè digna.

Quales sint actiones, tales fieri habitus. Cap. VI.

QVoniam autem arteis quæstuosas, militiam quoq; in similitudinem adduximus, quæretis fortasse, quo uocanda sit nomine assuefactio hæc, frequensq; agitatio, & opera, è qua uirtus quæq; constat. Cum artes ipsæ singulæ nomine ornatæ, atq; distinctæ sint suo, ut ea, quæ in depingendis uersatur animalibus, ac rebus alijs, pictura: quæ in faciendis indumentis, industaria: quæ in administrãdis pigmentis, pigmentaria. Ad hæc quæ in uẽdendis, atq; emẽdis mercibus sese exercet facultas, negotiatio, seu mercatura: quæ in gerendis bellis, militia, seu belligeratio. Ne igitur similitudine ab ipsa recedamus, consuetudo assidua, frequensq; exercitatio humanarum actionum à recta ratione administrata, temperata, directa, ut puta iusti hominis exercitatio, frequensq;, & temperata actio uocabitur iure suo iusti hominis habitus, hoc est iustitia, ut pictoris pictura, negotiatoris negotiatio, magnanimiq; uiri habitus magnanimitas, fortis uerò fortitudo, liberalis quoq; liberalitas. Perinde nanq; ut habitus male uel bene ornatum hominem indicat, dicimusq; purpuratum sericatumue, qui uel purpura uestiatur, uel serico: sic habitus hic agendi uestitus quasi quidam indicat fortiter agentem, fortem: liberaliter, liberalem: laudabiliter, laudabilẽ: turpiter, ignauiter: effœminate, turpem: ignauum, effœminatũ. Est enim assuetudinis, habitusq; ipsius propriũ indicare, qualis fuerit actio, actionisq; frequentatio, qualis etiã exercitator ipse, frequentatorq; actionum. Quinetiam ut artificis cuiusque exercitatio, id est, ars, munus est artificis ipsius, exteraq; quædã opera atq; effectio, hominis tamẽ ipsius opera nõ naturæ quidem solius: sic iusti, fortis, magnanimi, liberalis habitus, frequensq; exercitatio, extrinsecus quædã ab homine cõparata res est, minimeq; naturæ ipsi tantũ ascribenda, nõ tamen ut nõ ipsa nobis uel summam etiã aptitudinem ad ea indiderit facilitatẽ, propensionem, appositionem.

Virtutes in habitu consistere, non in potentijs, aut affectibus. Cap. VII.

Taq; tria esse in homine cum intelligantur, uis illa, habilitasq; à natura tributa, quæ potentia hodie à philosophãtibus dicitur, Græce inter Peripateticos est δύναμις, & affectus, de quibus pauca quædam diximus, & item habitus. Priora duo quòd homini à natura insunt, et ipsa quoq; dicuntur naturalia posterius ipsum, ac numero tertium, exterior quædã res est, atq; ab ipso homine agendo comparata. Quocirca et habitus dicitur, quia extrinsecus est adhibitus, & hominẽ ipsum, qualis sit in actionibus suis indicat, ut opera quidem ipsa fabrilia, fabrilis que exercitatio fabrum. Effectiones uerò ipsæ hominis agentis, seq; in actionibus exercentis uel iustum, uel iniustum, uel fortem, uel timidum, uel liberalem, uel auarum, uel contrà res suas prodigentem apertissime ostendunt. Neq; uis igitur, potestasq; à natura insita, habilitasq; illa naturalis, & homini indita, neq; affectus ipsi quoq; à natura nobis tributi, sed actiones, assuetudinesq; agendi, quæ diu multumq; frequentatæ in habitum uertuntur, dicunturq; & ipsæ habitus, uirtutem indicant, uel ipsi potius habitus sunt uirtutes. Recte igitur, apposite, atq; è rei natura, ipsaq; de ratione à Peripateticorũ principe definitur, uirtutes esse animi habitus in mediocritate consistentes, atq; ab electione profectos, recta etiam ratione productos, atq; temperatos in exitum usq; agendi. Quemadmodum igitur neq; à natura boni aut mali, neq; impij sumus aut pij, quodq; possimus liberaliter aut auare agere, parce, aut prodigẽter, neq; liberales dicimur, uel auari, parci, seu profusi, neq; itẽ quòd ad hæc ipsa afficiamur: sic neq; ab affectibus, neq; à ui, potestateq; ad agendum nobis insita, agnominari uirtus aut potest, aut debet: cũ ea bonum sit hominis, non qua uita utitur, neq; qua sensibus tantum est præditus, sed qua ratione utitur, atq; actione ratione ab ipsa temperata. Comparaturq; à nobis ipsis, non quia & uiuimus, & sentimus, quod commune quidem est etiam cum beluis, sed quia soli sumus ad agendum appositi, mentisq; ipsius compotes, quæ extrinsecus Dei dono hominum generi effunditur, quo fit ut uirtus etiam extrinsecus comparetur. Et uerò principia, quibus ad agendũ trahimur, ea insunt nobis, suntq; naturalia, cum tamen actiones sint uoluntariæ. Nam cum aduersum libidinem, intemperatasq; sensuum cupiditates, illecebrosasq; titillationes pugnamus, quæ quidem nobis insunt, etsi nobiscum ipsi pugnamus, hostis tamen extrinsecus est constitutus, causæq; ipsæ pugnandi. Sunt enim conuiuia, comessationes, fornices, popinæ, ganeæ, magistratus,

tus, honores, precium, pecunia, quæ quidem exteriora sunt omnia, pro quibus adipiscendis & mouemur ad ea, & actiones ipsas nostras eò diri gimus. Et ueloces quidem, & lacertosi, & forma qui præstant, laudantur à natura, decq; bonis corporis, ut ab Homero de pernicitate quidem Achilles, de forma uerò Helena. De bonis autem externis admiramur, suspicimusq; magis quàm laudamus diuites, et in principatibus atq; honoribus cõstitutos. At de animi bonis laudamus, aut suspicimus neminem, nisi qui laborando, exercendo, diu multumq; assuescendo ipsis in actionibus excelluerit, rectèq; ac laudabiliter in illis sese gesserit. Neq; uis igitur, neq; affectio homini insita, bonũ uel malum hominem, turpem uel honestũ constituũt aut declarãt, uerùm habitus ipse è bonis, honestisq;, aut turpibus, malisq; ex actionibus comparatus. Vt si laus formæ, ac roboris tota proficiscatur à natura, quam ad rem non parum fortasse cultus, exercitatioq; uideri potest conferre, dexteritas item manuum, perspicaciſsimumq; acumen oculorum, sint naturam ad ipsam referenda: laus tamen uirtutis tota existat, integraq; ab habitu diuturnis laboribus, summo studio, præclaris, difficillimis q; in rebus, constantiſsimo proposito, firmiſsimo consilio, ratione ubiq; & duce, & comite, comparato.

Quæ res declarant habitum esse comparatum. Cap. VIII.

Vem quidẽ comparatũ omnino esse, suumq; cuiusq; ac propriũ iam effectum, indicio illud erit, si agentibus nobis, exercentibusq;, quæ uirtutis sunt munera, uoluptas inter agendum aderit, delectabimurq; exercendo, aut minime saltem dolebimus, feremusq; haud grauate, ubi inter negotia, actionesq; grauia cõtigerint, quæq; per se sunt ipsa molesta & dura, in quibus satis quidẽ fuerit nõ dolere, neq; animo cõfici, id aũt est huiusmodi. Abstinet quis ab illis omnino uoluptatibus, quæ corporis quidẽ sunt, aut modũ illis suũ ac tẽperamentũ adhibet, si abstinẽtia ipsa, si moderatio ei molesta fuerit ac grauis, sciat temperãtis uiri habitũ adhuc sese minime induisse. Sin & abstinẽdo delectabitur, & tẽperatio ipsa ea erit cũ iucunditate, ut libenter etiã abstineat, utaturq; tẽperamento, ipsa prorsus delectatio ostendit habitũ ipsum, cõfirmatq; illũ iã esse perfectũ, aſsecutũq; tẽperantẽ ipsum aduersum corporeas uoluptates eã uictoriã, cui ob meritũ impositũ nomẽ est tẽperantia. Itaq; quod uictoriæ propriũ est, tẽperatio ipsa, abstinẽtiaq; iucũditatẽ affert aduersus uoluptates improbas decertãti. Subit quis molestias, labores, pericula illa bellica, inceptu aſperra, cõfectu difficillima, in quibus de uita, de libertate, de honore agitur & gloria, si male libẽter, si penè inuitus accedit, si posſit, illa etiã ut defugiat,

longe hic quidem à magnitudine, dignitateq; abest uiri fortis. Vbi uerò libens, uolensq; illa obierit, etsi fortasse neq; lætus, neq; ridenti similis (est enim res tũ in primis difficilis, tũ maximè rara) saltẽ neq; dolens, neq; id moleste ferẽs, munus si obeat, dũ libens tamen ad illud accedat, de huius tã habitu certissimi quidem sumus. Et qui pecuniã libenter erogauerit, dele ctabiturq; erogando, ut uultu etiam ipso animi iucunditatem indicet (est enim iucundum admodum benefacere, sustentareq; de suo quãplurimos) habitum hic uiri liberalis est uel summa etiam cum laude, hominumq; be neuolentia consecutus. Itaq; iucunditas, ac delectatio in usu, actionibus q; adhibita ac retenta, & illa, quam ego fortasse non inepte soleo appellare Libentiam, signa manifesta sunt habitus iam comparati atq; omnino perfecti. Quæ de re plura à nobis ijs in libris dicta sunt, quos de Fortitudine, Liberalitateq; olim scripsimus. Permultis enim, imò quamplurimis constituendum ad habitum opus est, in primis uerò hac ipsa, de qua nunc loquimur, tum libentia, tum delectatione. Atq; ubi delectatio, uoluptasq; minime fortasse aderit, asit omnino libentia, comes & uoluntatis certæ, confirmatæq;, & electionis diu, pensimq; examinatæ.

De Electione. Cap. IX.

DE qua dicere etsi non est suscepti laboris, pauca tamen quædam de illa ut dicantur, res ipsa uidetur admonere. Nanque ut commotionum, affectuumque nostrorum excitatrix est natura, sic electio principium est quasi quoddam in nobis ipsis constitutum, aut laudis, aut uituperationis, pro suscepta ad agendum re atque materia. Nemo enim inuitus ac nolens siquid egit, aut etiam fortuito egit, à sapientibus tamen uiris laudatur, quamuis fortasse ab imperitis habeatur in precio. Et pueris, insanisq;, siquid peccauerint, fraudi non datur, quoniam locum in ijs electio nullum habet: alteri enim propter ætatem ad capiendum cõsilium, parũ sunt omnino apti, alteris insania penitus illud cum deliberãdi quoq; consultatione abstulit. Ab electione igitur tanquam fonte ab aliquo manat opprobrij, commendationisq; riuuli, in suscipiendis actionibus, habituq; in utranq; partem comparando. Est autem electio, quod satis nunc sit, uoluntas nõ illa quidem peruagata, infinita, maximè audax, nullis obstricta regulis, aut frenis repressa, uerũ quæ sese ipsam moderetur, intelligatq; quid electori ipse præstare possit, quid etiam sit hominis, quid suũ sit ipsius qui deliberat, quoad uires sese eius efferant, quid tempora etiam ferant, quid mores urbis, quid ratio ipsa non recti solum atq; honesti memor, uerumetiam

rumetiam loci, temporis, facultatum, ordinis, fortunæ. Etenim uoluntatis ipsius commotio atq; propensio penè insatiabilis est: quippe quæ neq; æternitati parcat, neq; Deo ipsi, nullisq; omnino frenis agitatio eius coërceatur. Quotus est enim ex hominũ numero, qui nollet esse immortalis? qui procellis imperare, atq; fortunæ, futura quoq; multo antè noscere, ac prædicere? Vnusquisq; tamen aliquo ingenio præditus, facultatumq; humanarũ memor, ea eliget, quæ nõ homini solũ susceptibilia ad agẽdũ sint, uerùm sibi ipsi in primis qui elegit, seq;, opesq; suas, tempora, patriã, res ipsas parte è quaq; metienti, & rem præcipue susceptam, suscipientemq; se illam, & quæ contingere etiam inter agendum possunt, undiq; exacteq; consideranti. Quam ob rem electio ipsa, reiq; electæ susceptio pro uiribus ipsis erit, facultatibusq; eligentis. Et quoniam electio ipsa eorum est, quæ in consultationem ueniũt, sint nec ne agenda, & qua etiam ratione ac uia agenda, consultatio ipsa talis erit, quæ nec consultantem dedeceat, nec ruborem afferat eligenti. Ridentur ab imperitis quæ de gignantibus cantantur in scholis, affectasse illos cœlum, inuasisse' que etiam superos. Atqui ficta ea sunt, irridendis illis, qui supra uires, supraq; ingenium suum agenda suscipiunt, attentantq;, quæ minime sunt audenda. Nanq; ut actionum, sic etiam electionum moderatrix est, & quædam quasi dux prudentia, de qua dicendum suscepimus.

Non electione solum, uerumetiam cognitione atq; scientia opus esse ad recte agendum. Cap. X.

NEc uerò eligenda quæ sint, & qualia etiam sint, uidere solum oportet, uerumetiam scire ea, ac nosse, non tamen ut cognitione illorum, ac scientia contenti tantum esse debeamus: actionibus enim atq; effectionibus constat morum uirtus, non cognitione tantũ, ac scientia. Quis enim quòd qua ratione eroganda pecunia sit, norit, liberalis uocabitur? oportet igitur cum ratione, delectuq; liberalis uir illam ut eroget. Rursus qui quid agat, & quomodo agat, ignoret, laboretq; rerum, temporum, suiq; ipsius ignorantia, is nec recte ullo modo agere, nec cum laude potest: quippe cum iustitiæ exercere munus nequeat, qui iustum quid sit ignoret, aut quibus etiam artibus iusti nomen uendicandum. Ad hæc ignorantes plerunq; decepti errant, dum pro optimis deterrima, pro honestis turpia, pro modestis improba, ignorata incompertaq; pro cognitis habeant atq; compertis. Bene igitur, exacteq; perspectis, atq; perpensis ijs, quæ tanquam è rationis rectæ penu depromuntur, ut qui tamen & perspicere se, & scire ea

oportere intelligat, nõ ut sciat modò, uerùm ut bene, perfectéq; utatur cognitis, illud etiã adiunget, ut suscepta à se actio careat leuitate, persistatq; ipse in proposito incepti consummandi. Itaq; ut ad agendũ ipsi nascimur, itemq; ad intelligendum, sciendumq;, sic scientia atq; cognitio tum rei susceptæ ac nostrum simul, tum facultatum, temporum, locorumq; comitari debet, uel potius antecedere electionẽ, nunquamq; ab actione recedere. Ignarus enim atq; insciens, uel potius ignorans, quid factu dignũ suscipere, quid post susceptum illud cum laude agere, aut recta cum ratione moderari ualeat? Cognitione igitur opus est, atq; scientia, & in eligendo, & in prosequendo. Sed nec his tantum contenta uirtus est, nisi accedat etiam firmitas, ut dixi, propositi, constantiaq; progressionis.

Virtutem, uirtutisq; actiones gratuitas esse debere. Cap. XI.

ET quoniam habitus perfecta quædã res est, uirtutumq; instar omnium, uel singuli potius habitus singulæ sunt uirtutes, illud perpetuò quidẽ ab electione ipsa ad finem usq; susceptæ actionis tenendum est, ut electio, ut actio, omnisq; animi contentio, sit omnino gratuita, ut finis denique; tantum sit propter seipsum expetitus. Virtus enim nihil extra se quod sit, quærit aliud, nihilq; simulatum patitur, aut fictum, nihil etiam aliunde arcessitum, aſt u uacua, à fraude auersa, à precio incorrupta, à fuco prorsus aliena, libera, sui iuris, opibusq; etiam suis contenta. Histriones in scena regiam nunc personam referunt, nunc mercatorum, aut militũ: cum tamen nec reges ipsi sint, nec mercatores, aut milites. Itaq; cauendũ prorsus est, ne sub iustæ actionis specie lateat malitia, ne sub liberalitatis amictu delitescat captatio atq; largitio, liberarum prorsus ciuitatum pestis, uendibiliumq; ciuium corruptela, uitia profectò tota fronte uirtutibus aduersantia. Agenda sunt igitur & fortia, & liberalia, quæq; uirtutes ad alias pertinent, non ut ab simulato homine, ciueq; peruerso, atq; in libera patria regnum meditante, uerùm ab homine, ut par est, forti ac liberali, atq; ab eo uiro, qui ad uirtutem quamcunq; aliam se instituat. Videtis iam quæ sint hominis morales ad uirtutes progressus, quæ etiam uia. Nam cum ad scientiam simus atq; ad actionem in lucem editi, natura ipsa sic nos instituit atq; cõformauit, ut nulla quidem è parte nobis defuerit, siue ad ea quibus opus esset ad agendum, siue quibus etiam ad sciendũ, cum utrunq; ad munus maximè nos idoneos fecerit: eas etiam uires, facultatesq; elargita, tanta cum ingenij excellẽtia, ut & cœlum, corporaq; ipsa cœlestia homo sibi subiecerit, motus illorum, atq; effectiones contemplando, mare item

ipsum

ipſum, aëraq; ſubmiſerit nauigationi, terrasq; cultui, frugumq; ubertati & copiæ. Has ad opes, facultatesq;, atq; ad ingenij uires addidit & commotiones illas appetitionũ, actionumq; omnium excitatrices: quoq; in iis excellentia eniteſcere uniuſcuiuſq; poſſet affectus, illos reliquit nobis ipſis terminandos. Nullum enim certum illis modum ſtatuit, liberos eos, uagosq; eſſe permittens, ut & modum ipſi per cognitionem, rationemq; ſtatuentes, eos temperaremus, coërceremusq; maiores illorum impetus, & languentes, ac tanquam uietos, deq; itinere iam feſſos cohortando ſuſcitaremus, ut medium deniq; ubiq; retineremus. Quibus rebus, exercitationibusq; aſſueſcentes, habitum inde nobis compararemus, quo comparato, qui & qualis quiſq; eſſet, ab actionibus ipſis dignoſceretur. Quas ob res recte, ſapienterq; à moraliũ uirtutũ inſtitutore & magiſtro præceptum eſt, laborandum eſſe, atq; aſſueſcendũ homini, comparandã ad uirtutem, cuius principia eſſent ipſa in natura collocata: cæterũ opera, allaboratio, progreſſioq; ad illã, affectio deniq; atq; adeptio, hominis eſſet integra, & ſolius quidem hominis ſola. Itaq; uirtus eſt hominis unius bonũ, eiusq; unius poſſeſſio atq; patrimoniũ: cuius habitu ubi adornatus atq; inſignitus quis fuerit, per uſum atq; exercitationem facultatũ ac uirium ipſi à natura tributarum, per affectuum moderationem ac temperamentũ, per cognitionem æqui atq; inqui, utilis atq; inutilis, recti ac praui, aſſiduamq; per aſſuefactionẽ, ac continuũ uſum, id efficit ac præſtat, ut ſciens, uolens, eligens, libens, recto cum iudicio, conſtantiſſimoq; proposito, deniq; grãtuita etiã opera, ad metã ipſam indefatigato perueniat curſu, aſſequaturq; uirtutem, finem uidelicet illum ſummum, optimum, pulcherrimũ uiuentis in ſocietate hominis, in ipſoq; hominum cœtu, aut ſine qua ultimus ipſe humanarum rerum omnium finis, comparari nulla ratione queat.

Per uirtutem comparari felicitatem. Cap. XII.

NAm ſi conſequendam ad felicitatem tribus omnino eſt opus, corporis, fortunæ, atq; animi bonis, ad bona corporis à natura data, illud etiã adiunget ad uirtutem contendẽs uir, ut externis quoq; abundet cõmodis, & quantum ſatis eſt bonis. Nam ſi daturus eſt operam actionibus, comparandam ad uirtutem neceſſarijs, & rebus etiam illis dabit opẽram, ſine quibus neq; uirtutis cõparari habitus poteſt, neq; felicitas ipſa, humanorumq; ſtudiorum meta contingi. Quocirca ſi futurus eſt iuſtus, habebit utique quæ ad iuſtitiam exercendam neceſſaria ſunt, & commoda: ſi liberalis, quæ ad liberalitatem: ſi fortis, quæ comparandam

ad fortitudinem pertinent: de reliquis ut taceamus uirtutibus, quarum omnium eadem est ratio. Quod cum ita sit, uirtus ipsa affatim cuncta sibi sufficiet, eritq; eadem ipsa perfectus & undiq; consummatus finis, cui etiam nihil desit ad bene, feliciterq; uiuendū: Præsertim ubi post ciuilium, humanarumq; actionum defunctionem, tanquam tutissimum in portum delatus, totusq; ad naturæ rerum, cœlitumq; contemplationem cōuersus, in hoc ipso portu, rerumq; omnium tranquillitate cōquieuerit: ut non morales solum uirtutes, uerumetiam, quæ summa est, diuinaq; iure etiam ipso habenda, mentis nostræ uirtus, illam fuerit etiam consecutus.

Virtutem esse mediocritatem, in medioq; constitutam. Cap. XIII.

ESset fortasse idoneum de prudentia ipsa differendi tempus, cum uerò dictum sit, uirtutes ipsas moraleis mediocritates esse quasdam, pars hæc non uidetur sic præterreunda, ut tanquam neglecta, parumq; perspecta uideatur à nobis. Quamobrē sic accipite, uiri optimi, ijdemq; amicissimi, uirtutem quidem ipsam dignitate atq; autoritate sua omnino esse summam, proq; maiestatis amplitudine ac præstantia habendam esse pulcherrimam, ac maximam rerum humanarū omnium, eandemq; etiam augustam, cæterum suam sibi sedem medio quodam in suggestu collocasse, quo è loco pari autoritate, atq; imperio hostibus aduersaretur suis ac nostris. Habent enim uirtutes ferè singulæ, immo penè omnes, duos aduersum se constitutos, & quidem inter se quoq; dissentienteis aduersarios: alterum qui ut uiolentus quidam, atque superbus, & contumax imperio nolit eius acquiescere, aut audire præscribentem: alterum qui imperium reformidet, deterreaturq; illius ab aspectu atq; augusta facie. Quas ob res prætorium sibi utroq; inter hosteis, aduersantiaq; inter se, ac uirtuti uitia, excessum scilicet ac defectum, media in regione collocauit, quo in loco pari cum dignitate ac uiribus æquè magnis consideret. Quæ è constitutione ac locorū positu effectum est, ut uirtutem dixerint in mediocritate, hoc est, medio inter utrunq; uitium spatio consistere, ibiq; sibi delegisse curulem quasi quandam sedem, prætoriumq; suggestū, in quo residens ipsa, à dextra excessum, ut impotentem ac contumacem, sibiq; præsidentem, si reuocare ad imperium posit, hortatur uerbis, admonetq; oratione: sin minus, male parentem illum, superbeq;, atq; impotenter agentem repellit, atq; insectatur, perduellemq; tandem iudicat, interdicitq; aqua & igni. At sinistra uerò, quæ pars in nobis imbecilla est, defectum, languentē quidem cum

eum, maximeq; diffidentem, quem etiam blande ad se uocans, ac nihilo minus conspectũ eius uerentẽ, uertentemq; subinde terga, retrahere ad se omni arte contendit: quod ubi impetrare parum potest, latitare illum, & tanquam in specum confugientẽ beluam, degere illic ignobiliter permittit. Ipsa uerò suo se in statu atq; autoritate retinens, ita quidẽ illis irascitur, ut cupiat melius illorum utrunq; rebus suis consuluisse. In medio igitur constituta rationem secum in consilium adhibet, quæ recti, ordinatiq; illam admonens, aberrare certo, suoq; ab itinere nunquà sinit. Est autem rectũ, ut pro subiecta illud materia definiamus, quod neq; in dextrũ, neq; in sinistrum, sed tractum ipsum suum sequens nullo modo declinat. Cum enim quacunq; in magnitudine plus sit & minus constituere, in ijs quæ ad animorum affectus, atq; ad uirtutem pertinent, in dextra, quòd sit pars ea uiribus prædita maioribus, id quod est nimiũ, hoc est, excessum collocamus, sanè quam uiolentum, atq; incompositum uitium, in sinistra defectũ: quæ cum imbecilla sit & frigida, & uitium quoq; ipsum eiusdem uidetur esse naturæ, ut ob imbecillitatem, atq; remissionem, aut abstineat omnino homine dignis, præclarisq; ab actionibus: aut si agendum aliquid susceperit, uel ignauiter illud exequatur, uel turpissime destituat, deseratq; inceptũ. Reformidat igitur defectus, audet confiditq; plus nimio excessus. Illius causa est metus, huius confidentia atq; temeritas. Virtus igitur utriusq; naturam animaduertens, & frenum adhibere fiduciæ, moderariq; eam nititur, impetu coërcito, & metui addit stimulos, calefacitq; eius frigiditatem, atq; imbecillitatem confirmat. Accommodatissime igitur dictum est uirtutem in medio uersari, neq; ab illo deflectere, quod ratio ipsa medium esse docuerit. Rectum autem nunc intelligimus, non qualis à Mathematico linea consideratur, aut quadrati latus, sed quale ratio ipsa, quæ humanis uersatur in actionibus, ac sapiens, maximeq; exercitatus uir, agendiq; peritus ac prudens, sciensq; rerum humanarum, uitæq; ipsius ciuilis iudicauerit, habita ratione negotiorum, locorum, temporum, meritorum, ætatum, personarum, quibus ex ipsis sumendum uideatur iudicium, modi, atq; mensuræ, ne in alterutrum delabatur, in excessum uidelicet, aut defectum: ueluti in erogãda pecunia. Neq; enim quocũq; tempore, cuicunq; homini, aut ex quouis pecuniæ genere, quacũq; ue in urbe, aut in negotio, tãtundẽ, idem ue est dandũ. Cuius rei exempla permulta in ijs libris extãt, quos de Liberalitate annis superioribus, ut ipsi scitis, edidimus. Iure igitur uirtus præposita est moderandis affectibus, cum proprium sit eius munus à medio nõ recedere, illorum uerò proprium fluitare, atq; diffluere motu, atq; exagitatione sua, expectareq; moderatorem, nunc qui acuat, incendatq;

remittentes sese, nunc qui retineat exultantes. Erunt igitur & actiones quoq; mediocres, ipsum ut assequantur mediũ. Nam & in actionibus non aliter, quàm in affectibus ratio eadem est tenẽda, ut medium in illis quoq; retineatur: Quippe cum actiones ipsæ nunc uehementiores, nunc econtrario remissiores, maximeq; degeneres esse contingat. Itaq; & propter naturaleis affectus, in quibus moderandis uirtutes uersantur, & propter actiones, quæ ipsas constituũt, in quibus utrisq; defectus atq; excessus usu ueniunt, necessariò uirtus in medio constituitur, sectaturq;: & dum afficimur, & dum agimus, omni è parte mediocritatem, quæ, ut sæpius dictum est, inter parum constituitur ac nimiũ. Assequemur igitur mediocritatem hanc in agendo, si nos ipsos & considerauerimus, & metiemur, si illos quibuscum agimus, si rem, facultatem, personas, tempus, locum, patriam urbium, gentiumq; instituta, mores, leges, ciuium artes, disciplinasq;, hominũ item opiniones ac iudicia, si modi quoq; ac mensuræ pensum habuerimus. Ad hæc si bene ipsi intelligemus quibuscunq; in actionibus, quid, quantum, quomodo, quando, qualiterq; oporteat, sitq; quousq; etiam progrediendum. Prima enim actione in omni, delectus suscipienda est cura, primariumq; ad uirtutem contendentis uiri studium est, atq; obseruantia deligẽdi. Vbi enim delectus ratio parum habebitur ac decori, manca prorsus ipsa etiam erit actio, ineritq; illius in facie, ut dici consueuit, næuus, uel potius maculosa cicatrix ac fœda. Quod igitur medium sit & quale, qua etiam uia, & cur etiam quærendum sit, ipsi iam uidetis. Est autem huius ipsius medij, tum perscrutandi, tum etiam iudicandi munus atq; officium rationis eius, quæ à Peripateticis recta dicitur, quo in campo uersatur prudentia, cuius quidem colendi atq; exercendi cura ad uirtutem hanc potissimum pertinet, uel eius potius est tota, agnominaturq; inde recta, quòd quid rectum sit, & quale, omni rimatur atq; perquirit studio, ẽq; eo iudicium suum profert. Omnino autem rectum ipsum, quod in moribus uersatur, hominumq; in actionibus, non tam per se ipsum, quod antea quoq; dictum est, considerandum uidetur, ut qui lineæ rectitudinem aut obliquitatem quærunt, q̃ pro legibus, ritibus, moribus, cõsuetudinibusq; ciuitatum, nationum, gentium. Cum Christiano sit homini permissus uini usus, moderatus scilicet, uetitus omnino Mahometanis, pœna etiã proposita. Nobis uxorem unam lex permittat, illis etiam plureis, adde & concubinas, uel etiam denas. Quærendi igitur non solum medij, uerumetiam habendi delectus, magistratus quasi quidam, propriumq; officium rectæ rationis est, cuius ipsius utiq; iudex erit atq; æquus arbiter uir sapiens, multo rerum usu, probataq; experientia: Cuius è iudicio tanquam æquis è bilancibus

actiones

actiones ipsæ examinatæ prodeunt, iustáq; pensitantur trutina. Ipsius uerò delectus, ac rationis rectæ pestis, corruptelaq; est ignorantia, quã multa simul, grauiaq; circunsistunt mala. Nanq;, ut iam diximus, incomperta pro cõpertis habet, pro bonis mala eligit, pro honestis atq; utilibus turpia sectatur ac damnosa. Quocirca ignorãtes qui sunt, ijdem minime sunt capessendas ad uirtutes apti: nec solum non apti, uerumetiam ipsi & uiri sunt improbi, & ciues deterrimi. Nam unde obsecro nisi ab ignorantia, tanta sunt in populo uitia? tam infames abusus, tam pernitiosa exempla ac detestanda? ut in plebe, quæ populi ipsius sordes est, uideantur uitiorum quoq; omnium sordes atq; illuuies desedisse.

Circa uoluptatem & dolorem moderandum, uirtutem uersari. Cap. XIIII.

NE autem pars illa, quæ ad affectus animorum, aut nostros potius pertinet, atq; ad uirtutes illorum moderatrices, negligẽtius à nobis tractata uidcatur, quod reliquum est, quodq; omittendum nullo modo duximus, sic habete, duos esse affectus, qui nullas prorsus animorum nostrorum commotiones, nullas etiam actiones, nullum deniq; humanum inceptum deserant. In quibus quidem sic uersantur, ut eorum alteruter comes semper assistat: non agentibus modò nobis, uerumetiam de actionibus, deq; rebus ipsis solicitis, atq; cogitantibus. Horum altera est uoluptas, cuius ancillæ quasi quædam sunt, delectatio, lætitia, gaudium, hilaritudo, iucunditas, exultatio, titillatio, gestientia (neq; enim dum res explicetur, apte proprieq; deductum uerbum, quamuis inusitatum, producere in medium uerebimur) alacritas, item promptitudo, expergiscentia, festinatio, sedulitas, uigilãtia, diligẽtia, elaboratio, studiũ, libentia, quæq; aliæ affectiones, quædamq; quasi famulæ uoluptati sumministrãt. Parte uerò ex altera, illiq; aduersa, dolor has adducit secum siue comites, siue ministras, molestiã, tristitiã, mœrorẽ, cessationẽ, languorem, recusationẽ, lassitudinem, lentitudinẽ, tarditatẽ, oscitationẽ, ignauiã, negligentiã, desidiam, remissionẽ, quæq; cũprimis aduersantur libentiæ ac promptitudini, recalcitratio, auersio, tergiuersatio, renitentia. Cumq; tria sint illa, quibus assequẽdis appetitiones ubiq; intendũt nostræ, utile, honestũ, ac iucundũ: appetũtur enim utilia propter cõseruationẽ, honesta propter laudẽ (nanq; ut laudatur uirtus, sic econtrario uituperatur uitium) iucunda propter uoluptatem, quæ quidẽ ipsa nobiscũ & nascitur, et coalescit: ab hac ipsa uoluptate trahimur etiam ad illa, siquidem utilia, honestaq; admodũ etiã sunt

iucunda. Itaq; ubi affectus hic ipse minus erit sedatus, quin potius & uehemens fuerit, & nimius ac magis magisq; ardens, & concitatus, præcipitat, labefactatq; animum, actionesq; ipsas nostras exagitat adeò, ut ad inhonesta, maximeq; etiam turpia, sub utilitatis, aut delectationis specie persæpe dilabamur, non raro ad ea etiam, quæ inutilia sint, uehementerq; incommodantia, dum adipiscendi iucundi feruentiori studio rapitur animus, obliuiscituրq; sui ipsius. Quid? quòd nonnunquã etiam utilitatis species animum sic corrumpit, perturbatq;, ut quasi aciem mentis obtundat, obcæcetq;, quodq; utile antè apparuerat, inueniatur tandem non damnosum modò, uerumetiã calamitosum, atq; exitiabile. Itaq; uoluptaria hæc cõmotio, naturalisq; affectus, atq; perturbatio male temperata ubi fuerit, digredieturq; à signis rationis, medioq; ab ipso longius impellet, trudetq; nos sæpenumero ad contraria, hoc est, inutilia, & turpia, quæq; pro lætitia tristitiam, pro gaudio mœrorem afferant, pro uoluptate dolorem. Atq; hac quidem uia suscitantur uitia illa, quæ de nimio originem ducunt, ipsoq; ab excessu, dum motus ille fiduciarius ab apetitione tractus, impulsusq; de uia, rationisq; ipsius curriculo diuertitur ad ea, quæ beluarum potius sunt, quàm hominum. Contrà, qui nos affectus auocat, deterretq; ab ijs, quæ inutilia apparent atq; incommoda, molestaq; uidentur futura ac laboriosa, estq; suapte natura meticulosus, quoniam à metu prohibetur, qui aduersus est fiduciæ: retrahit nos generosis ab actionibus, remoraturq;, uel auertit potius ab honestis, & præclaris inceptis, quæ sese nobis offerunt ad ea ne proficiscamur. Itaq; quantũ impulsus ille nimius nos præcipitat, tantum & fortasse multo amplius nos auertit, deterretq; à bene, excellenterq; agẽdo, languida illa, deficiẽsq; atq; efficeminata perturbatio ac perterrefactio, quæ non modò auocat agendis ab honestis, subtrahitq; ac repellit à laudabiliter susceptis actionibus, uerùm eò res ipsæ per metũ atq; ignauiam aliquando rediguntur, ut dum timentur laboriosa, fugiũtur incommodantia, euitantur parum honesta & turpia, incurramus in eadem ipsa, nostram ob ignauiam, atq; oscitationem. Quo fit non raro ut accidat ijs ipsis, qui timore, ignauiaq; deterrentur, idem illud quod de nauigantibus dicunt:

» Incidit in Scyllam cupiens uitare Charybdim.

Efficiturq; è defectu, in illa ut incidamus uitia, quæ multo magis sint indigna homine, quàm quæ de nimio, atq; ab excessu sunt profecta. Etenim in dando, atq; in audendo excessisse modum, non accusatur, nisi quatenus modus ipse minime retentus est. At nihil aut dare, aut audere, sed laxis ab utroq; habenis fugere, hoc profectò nullo uidetur pacto esse hominis, naturali-

naturaliter ad agendū geniti, atq; in ciuitate educati, inq; societate hominum instituti. Quocirca non uoluptatis modò gratia, aut utilitatis, improba admittimus, uerùm fugiendam ob molestiam, euitandosq; ob labores, omittimus utilia, recusamus honesta, defugimusq; quæ sunt etiã periucunda. Quodq; deterrimum est, ob uoluptatem detrudimur interdum ad deterrima quæq;, brutis etiam animalibus omnino indigna. Interdum uerò ob dolorem, molestiamq; defugiendam ita deijcimur de gradu hominis, ut beluis etiam ipsis appareamus inferiores, & tanquam in foueis delitescentes hominum omnino deuitemus ac fugiamus munia. Vtq; illic ardor ille nimius initio cupiendi, pòst etiam consequendi, sic metus hic, nimiaq; refrigeratio contrariorum omnino sunt uitiorum principia & causæ. Satis igitur constat horum affectuum utrunq;, uoluptatem scilicet ac dolorem, in animis hominum maximè dominari. Nam à uoluptate impellimur ad improba nefariaq; admittenda. At dolor, molestiaq; diuertit nos ac retrahit ab itinere bene, laudabiliterq; agendi. Vtrunq; autẽ uitiosum, atq; ab laude, commendationéque maximè alienum. His igitur moderandis occupata uirtus erit, dum & in fidendo, & in metuendo, in cupiendo & prosequendo, in eligendo atque agendo mediocritatem illam retinet, quæ media est inter parum, & nimium constituta. His igitur ab affectibus, ubi recte, moderanterque inter agendum temperati ipsi fuerint, & dicimur, & habemur uiri boni, ijdemq; ciues probi: secus autem mali, improbi, nefarij. Proq; eorundem etiam modo, mensuraq; aut laudamur, aut uituperamur: habemur in precio, aut contemnimur. Ciuesq; ipsi nostri, alijq;, quibus cum uersamur, & quibus cogniti mores sunt nostri, aut beneuolentia nos prosequuntur, amoreq;, aut odio, atq; maleuolentia. Fuimus explicandis his fortasse longiores, sed, ut ipsi scitis, & senectus loquacior est, & uos ipsi me ad hæc multis etiam precibus, atq; admonitionibus inuitastis, dum à priscis hæc Latinis intractata esse dicitis, & ab recentioribus Philosophis, Aristotelisq; sectatoribus tam inepte, tam etiam incomposite aut explicata, aut perplexe disputata, ut ipsi illi, de ijs qui differuerint, aut parum ea intellexisse uideri possint, aut ignorasse quibus uerbis, qua etiam uia latine essent trandenda. Cui parti etsi scimus à nobis exacte nullo modo satisfactum, nec munus hoc qua decet ubertate atq; uerborum dignitate adimpletum: iuuabit tamen & morem gessisse uobis studiosissimis uiris, & uiã præmonstrasse illis ipsis, qui & cautius, & eruditius, maioreq; cum ornatu hoc ipsum Philosophandi munus, post nos (quos & quidem non paucos fore arbitramur) etiamq; auspicacius prosequendum susceperint. Nec uerò hæc ipsa omnia nõ eiusmodi quidem

sunt, ut campum eum, in quo prudentia ius exercet suum, nõ & qui sit, & quàm etiam latus, & quæ sit rectæ rationis materia, & quibus in perscru tationibus delectibusq; uersetur, uel ostẽderimus ipsi, uel si hoc minus con secuti sumus, saltem si nõ etiam præfinite, & locos tamen innuerimus, & campi ipsius situm atq; naturam. Quocirca reliquis in sermonibus, quotidianisq; his in consessionibus nostris instituite uos ad audiendum de Prudentia dissertentem senem, de ætatis quidem uitio loquaciorem: tamen qui ne gratuito quidem uitio uitium in hoc incidat, uerùm amicitiæ ut satisfaciat, & ijs præsertim uiris morem gerat, quibus propter studiorum dignitatem, atq; autoritatem morum ac uitæ, nihil quod in seipso esse sen serit, iudicet nõ uel libentissime concedendum. Vtinam autem ij simus, qui & cupiditati uestræ, & quam de me iam pridem concepistis opinionem, ei parte saltem ex aliqua respondeamus. Nam alijs ut satisfaciamus, qui hæc ipsa audituri fortasse à uobis sunt, id uerò prorsus futurũ diffidimus, & ut ingenue loquamur, etiam desperamus.

IOANNIS IOVIANI PONTANI DE Prudentia Liber tertius.

Calendis, ut uideo, Martijs conueniistis me ædicula in hac, uiri optimi, ijdẽq; amicissimi, qui dies & è Romuli instituto, & Mathematicorũ omnium, initium est anni, mearumq; etiam ærumnarũ. Eodem enim hoc die, his ijsdem Calendis, nono antè anno Adrianam amisi cõiugem, & laborum sociam meorum omnium, & molestiarum leuatri cem. Verùm enim illam nec ego amisi, quæ mecum assidua est, nec ipsa me deseruit, aut ut non æqua laborum socia, aut parum fida comes itineris, ac uitæ huius, meliorem ad uitam contendentis. Nec uolens illa quidem, sponteq; ærumnis his humanis cessit, sed abijt potius ut uocata, sed discessit ut arcessita, & tanquam meliore uita digna emigrauit in cœlum, beatam illic cum cœlitibus uitam actura. Quocirca abesse tantum debet, ut lachrymosus mihi dies hic sit habendus, ut & religiosus habeatur & sacer. Nam de meo, ut uidetis, instituto, rebus sacris rite ter peractis, quod ex quo, meo illa è sinu in cœlum abijt, pie, casteq; seruatum est, seruabiturq; quandiu illi superstes ero: non anniuersaria, ut multi, sacra, sed menstrua, in eius memoriam celebro, quæ post illius obitum, non mentiar, si dicam maxima, ueruntamen eloquar, si dixerim, unica est mihi uoluptas atq; leuatio.

Nam

Nam quoties Calendæ ipsæ aduenium expectatæ, desideratæ (dicam uerius) suspiratæ aduenium, uideor mihi illam alloqui, illius ore, oratione, conspectu frui, cõmendare illi rem domesticam, capere cum ea rerum familiarium consilium, in illius deniq; administratione, prudentißimis q; cõsilijs conquiescere. Sed cum ea feliciſsime iam sit actum. Cuius exemplo admoniti nos quoq;, quæ uia ad felicitatem est una, & cõtemplari uirtutem, & cœlum ipsum inquirere ne desinamus. Quam nam autem uirtutibus ex omnibus contemplari & quærere, aut utilius possumus, aut conuenientius debemus, quàm eam ipsam, quæ prudentia dicitur, quæ uitam & agentem hanc, & ciuilibus, humanis q; occupatam negotijs sic complectitur, tutatur, fouet, ut omni è parte eam & dirigat pariter, & cõponat. De qua dicere hodie non pauca, eáq; maximè cognitu digna instituì, quo promissis parte non exigua satisfaciam meis. Vertor autem ad uos potißimũ Tristane Caraciole, Franciscéq; Puderice, qui uel repugnantẽ me ad laborem hunc precibus, adhortationibus que traxistis uestris, dum id agitis, diem hunc meis abire inhonoratum studijs ac cogitationibus ne permittam.

De Prudentiæ principijs. Cap. I.

IGitur cum ad agendum homines, & cõtemplandum nascantur, alij que munus utrunq; prosequantur, in altero tantum sese exerceãt alij, hinc effectum est, ut duplex esse humanæ uitæ uideatur genus: & eorum, qui in cœtu uiuunt, ciuilia obeuntes munera: & eorum, qui præteritis, aut contemptis rerum ciuilium administrationibus, in ipsarum tantum rerum naturæ cognitione uersantur, atq; scientia. Vtriusq; autem uitæ moderatrix uel magistra potius est intelligentia, quæq; suo nomine est mens. Munus siquidem est eius atq; officium, & actiones ipsas moderari, ac regere, & naturæ abditis perscrutandis, intelligendis que sic intendere, ut de recto, prauóq;, de uero item ac falso sententiã ferat, iudicet que uniuersim ac per partes, quæ nullius quidem sunt omnino uirtutis officia. Quo fit, ut & uirtutum earum, quæ de moribus nomen habent, curã suscipiat, & ad eam ipsam referãtur cuncta, quæ ad rerũ naturæ, cœliq; ipsius ac recteoris mundi totius cognitionem pertineant: quippe quæ tum moraleis illas regat, cõponat que, rationis rectæ illis uiam aperiens, suum que actionis cuiusq;, ac proprium inter administrandum ordinem distribuẽs, tum perscrutationes omneis, conceptáq;, atq; inuenta rerum maximè abstrusarum sic digerens, componens, statuens, deniq; etiã stabiliens, ut eius tandẽ opera, industria, beneficióq; scientia cõstet, cõparetur q;, & ea, quæ

suo nomine sapientia dicitur, quæ diuinarum, humanarumq; habet rerum cognitionem. Quo fit, ut agendi pariter, intelligendiq; & parens ea sit atq; origo, & iure etiam habeatur. Qua è re nomen ei à Cicerone inditum est Intelligentia, quæ apud Aristotelem est διάνοια, alio etiam nomine mens, recētiores apud Philosophos intellectus: cuius uis ea, quæ gerendis uersatur in rebus, à nostris appellata est Prudentia, Græce est φρόνησις, atq; hanc quidem quamuis nullo modo illarū ipsa sit è numero uirtutum, quæ temperandis uersentur in animorum affectibus, animi tamen actionem esse quandam putat Aristoteles. Idq; apertius quo intelligatur, repetenda quædam sunt altius, ducendaq; natura ab ipsa primordia.

Hominem triplici anima esse præditum. Cap. II.

INsunt igitur, ut scitis, homini partes quædam, quæ stirpibus quoq; sunt cōmunes, ut animæ pars illa, quæ alendi uim habet, atq; augendi, quinetiam procreandi, quæ quidem cunctis, quæ anima utuntur, natura ab ipsa sunt insita, exq; hoc naturales eæ siue uires, siue uirtutes dicēlæ. Inest pars & illa, cuius ipsius feræ quoq; ac pecudes sunt participes, cuiusmodi sunt, quæ à sensu nomen habent. Nanq; animæ ipsius cū sit alia quædam uis, cui sensus ipse nomen dedit, pars hæc illi ipsi, de qua dictum est, coniuncta atq; cōmista, animal constituit: quod quia ratione caret, brutum quidem, cæterùm neutiq;, uti primum illud genus, solo fixum, sed loco mouetur, & uidet, & audit, & sentit, & instrumentis utitur singulis corporis, ad inambulandū, atq; ad sentiendum. Inde sentiens animal, atq; ut hodie libentius usurpāt, sensitiuum dictum est. Inest & tertia quædam, eaq; maximè generosa & nobilis pars, quæq; diuinitate non careat sua, quam uno omnes ore appellauere rationalem, ab eaq; & per eam animal ipsum perficitur. Cuius quia ex ijs, quæ anima utuntur omnibus, solus homo est particeps, idcirco hic ipse homo maximè absolutus ac perfectus animalium exiſtit omnium. Nam & ratione solus utitur, & per eam illa perficit, quæ in beluis minus utiq; sunt perfecta. Sentit enim tantum pecus, sibi quid siue prosit, siue officiat. At homo unde hæ ipsæ contrariæ exiſtant uires, qua etiam uia quid uel noceat, uel auxilio sit, intelligit, ac rei eius causas tenet, scitq; etiam ubi opus fuerit & obsiſtere, & adhibere ex arte ac cum ratione remedium, comparatq; sibi salutaria, quæ fore ducat, labore, atq; industria propria. Itaq; per gradus quasi quosdam anima ipsa uires ostendit, atq; amplificat suas, donec animal ipsum perficiat, hoc est, hominem: cui uis ipsa cum educādi, tum sentiendi ita quidem insunt, ut hac ipsa

ratione

ratione & adiuuet illas, & suffulciat, sustentetq;, infirmas quoq; stabiliat, & languenteis cõfirmet, abscissas etiam parteis, ut nares, ut labra restituat. Quod inuentum ætatis fuit nostræ medicorum. Quocirca adolescentis naturæ, generisq; animaliũ consistentis conseruator, perfectorq;, ac degenerantis quoq; instaurator est homo, quanq̃ aliquando (utinamq; non tam sæpe) sui etiam ipse generis est enector. Nanq; ut semina ne degenerent, delectu & opera, utq; arborum generositas conseruetur, insitione & cultu procurat. Sic contrà in genus uniuersum animantium ita sæuit, ut stragem illis, ac uastitatem ui, gladio, incendioq; promiscue afferat, sibi deniq; ipsi, seculisq; futuris cladem atq; calamitatem. Sed redeamus ad nostra. Anima igitur hæc ipsa, qua uiuimus, qua sentimus, qua ratiõe utimur, uiribus instructa est suis, primum ad alendum, procreandumq;, ne genera ipsa intereãt, deinde ad sentiendũ. Eius enim est uti oculis, auribusq;, hoc est uidere, audire, olfacere, gustare, tangere. Quibus utendis suis ipsa instrumentis est perornata. His accedunt appetitiones illæ, quæ partim sensus sequuntur ipsos, insuntq; homini pariter ac beluis. Animalia enim cuncta appetunt profutura, quæ appareant, adeaq; assequenda sponte feruntur, declinant rursus quæ uideantur nocitura. Partim uerò quæ mentem, uimq; comitantur rationalem, & illã ipsam animæ partem, cuius est proprium intelligere, cõmentari, prospicere, ratiocinari, scire, ac tum de uniuerso, tum de singulis iudicare. Ad hæc appetitioni etiam ei, quæ sensus sequitur, mouenturq; ad utilia ac iucunda, adiuncta est commotio etiam illa, quæ nos hortatur, trahit, impellit, ad ea aut adipiscenda, quæ difficiliora sunt comparatu, aut repellenda, superandaq;, quæ uitæ, dignitati, commodis, impendijsq; minitentur nostris. Itaq; appetitio illa, quæ sensum sequitur, duplici etiam modo est consideranda, ut altera siue appetitio ea uocetur, siue appetitus, uersetur ijs in animæ commotionibus, quibus boni ac iucundi tantum studium est propositum: altera in ijs superandis, repellendisq;, aut adipiscendis, quibus labores, difficultates, periculaq; sunt proposita. Indeq; pars illa generalior ac prior, quæ in appetiscendo, concupiscendoq; uersatur tota, cõcupiscibilis est dicta. Posterior uerò hæc, quæq; laboriosior est, fertq; præ se strenuitatem, irascibilis. Itaq; appetiscendi uis illa quam sensus excitant, duplex quidem est. Quæ uerò à rationali proficiscitur, mentemq; sequitur, atq; intelligentiam, simplex est duntaxat atq; una. Eodem enim modo sese in cunctis habet, ad quæ quidem à mente ipsa, intelligentiaq; moueatur, studeatq; assequi. Atq; hæc quidem à maioribus nostris appellata est uoluntas: estq; solius hominis, quoniã hominis etiam unius sola est mens, solus etiam intellectus, à quo uolendi motus ipse profi

ciſcitur. Habetis igitur animæ partes quot ſint numero, quæq; etiam cuiuſq; ſunt uires, hoc eſt, alendi, ſentiendi, ratione utendi, ac ſentientẽ illam duplici appetitione affici, earumq; appetitionum alteram Cõcupiſcibilem uocari, Iraſcibilem alteram. Rationalem uerò & dici, & eſſe tertiam, quæ hominem ipſum & ſtatuat, & perficiat, cuius etiam unica quidem ſit appetitio ea, quæ uoluntas dicitur. Ex his autem concupiſcendi, iraſcendiq; cõmotionibus, cum affectus ipſi, ut eſt antè dictum, ingenerentur (mouemur enim uel ad amandum quippiam, uel odio proſequendum, uel ſequendum, uel fugiendum: ad hæc uel aggrediendum fidenter, uel extimeſcendum, abhorrendumq; conſternanter: præterea uel ad miſericordiam, uel ad uindictam, ad lætitiam, uel dolorem, ſiue ad affectus alios, quorum tamen affectuum appetiſcendi uis illa excitatrix eſt, & cauſa) efficitur, ut affectus ipſos, quòd moderatione indigeãt (ſunt enim, ut diximus, aliàs remiſſiores, aliàs uehementiores) tertia illa pars ratione adhibita prorſus temperet, utq; idcirco morales uirtutes in moderandis uerſentur affectibus, commotionibusq; appetitu ab ipſo excitatis. Qui tametſi ſenſum plerunq;, quandoq; tamen & intelligentiam ſequitur ac mentem, una uerò prudentia intelligentem illã animæ uim atq; excellentiã ſequitur in temperandis affectibus. Quocirca eiuſdem munus eſt atq; officiũ, temperatis illis ita ſeſe gerere, ut dirigat, diſpenſet, componatq; actiones ipſas noſtras, præmoniſtret etiam ueluti dux quaſi quædam quocunq; iter intendimus, quæ uitanda ſint, quæ etiã ſequenda, doceatq; quid rectum, quid prauum, quid utile, quid inutile, quid honeſtum, quid turpe, quæq; alia uel amplectẽda ſunt, uel reijcienda: ut nõ minus fortaſſe proprie à moribus agnominari, quàm ab intelligendo his ipſis de cauſis mereatur. Sola igitur uirtutum omnium ob hanc ipſam excellentiã, utranq; ſimul tum agnominationem, tum perſonã accepit. Quamobrem hinc actiua, hinc intellectiua recentioribus eſt à Philoſophis dicta. Huius itaq; ſiue mentis, ſiue intelligentiæ uis ea, quæ affectus temperat, uoluntatem compeſcit, electiones moderatur, actiones dirigit, quæq; ad recte agendũ opportuna ſunt, docet, præmoniſtratq;, gignit ex ſeſe eam, quæ recta ratio in adminiſtrandis rebus dicitur, ſiue ipſa potius recta eſt ratio. De cuius menſura, ordine, conſtitutione, regula uirtutes ipſæ & finiuntur, & quæ, qualesq; ſint, aperte declaratur. Quod enim rationalis eſſe animæ aliud ſiue munus, ſiue officium, maius, excellentiusq; aut eſſe, aut dici queat, in uita agenda, rebusq; adminiſtrandis, q̃ res ipſas adamuſſim perpendere, ad normam aptare, metiriq; antè quàm agendæ ſuſcipiãtur: & poſtquam ſuſceptæ ſunt, ordinare, diſponere, dirigere, ſuaq; ratione ac uia deſtinatũ ad locum perducere,

hoc

hoc est, ad finem ab ipso appetendi initio, ipsaq; ab electione designatum? Quo fit, ut prudentiæ ipsius munus sit, atq; propositum, destinatum ad finem progressim iam, certoq; ac minime labenti uestigio, seu fallente gradu perducendi, quinetiam uoluntatem ipsam sic continendi, moderandiq; freno quasi quodam adhibito, ut quid sequendum, rursus quid fugiendum, aut quibus inhærendum sit, quo etiam itinere progrediendũ, & præmoneat, & ostendat. Habetis ipsi iam, quæ sint indagationis huius nostræ principia, quæq; animæ partes, quæ etiam uires eius atq; appetitiones, quodq; appetitionum ipsarũ duæ quidem sensum omnino sequantur, tertia uerò mentem ipsam atq; intelligentiam. Quibus è rebus iudicare facile quidem potestis, moralium uirtutum alias in concupiscibili illa appetitione uersari, ut temperantiã: alias in irascibili, ut fortitudinem: iustitiam uerò eam sequi appetitionem, quæ ab intellectu proficiscitur, estq; nomine suo uoluntas. Ipsam autem prudentiã, etsi ad intellectum omnino referenda est, omnem tamen curam, cogitationẽ, operam quoq; eius administrandis in rebus, actionibusq; ciuilibus patrocinãdis uersari. Exq; eo usuenire, ut licet mentem ubiq; sequatur ipsam, mores tamen hominum & corrigendos suscipiat, & eorum actiones recto cursu dirigendas: quippe quæ electione ab ipsa continenter ad finem contendant eum, ac metam, quam uirtutes sibi singulæ constituerint. Sed progrediamur ad reliqua.

Virtutes uersari in actionibus. Cap. III.

OMnino tria sunt, quæ hominis naturam acuim potissimum declarent, sensus, mens, appetitus. Quota autem sensus uis sit, atq; autoritas agendis, atq; administrandis rebus, docent pecudes, reliquumq; beluarum genus, quarum nullæ prorsus existunt actiones, solũ enim ad ea, quæ corporis tantũ sunt, mouentur. A' mente igitur, appetituq; agendi uis, impulsusq; omnis proficiscitur, præstantissimis animæ nostræ partibus. Hæc autem ipsa uis animæ mihi quidem bifariam uidetur partiẽda, & in actiones ipsas nostras, in quibus morales uersantur uirtutes, seu ipsæ potius actiones, quod toties dictũ est, uirtutes sunt: & in artes, quarum præter administrationem ipsam exteriora cuiusq; existunt, ac particulatim opera, qualia textorum, fabrorum, sutorum. Et agere quidem eorum est proprium, qui in actionibus uersantur, contenduntq; ad finem, siue propositum aliquod assequendum. Facere uerò artificum, quiq; manu & opera occupãtur, fabrilibusq; in opificijs. Itaq;, ut ipsi iã uidetis, ab agẽdi ui illa, quæ innata nobis est, et actiones manãt, quæ uirtutes morũ constituũt, &

factiones, è quibus artes, quæ commodis ac uoluptatibus subseruiunt nostris. Cæterum factiones plerunq; accipiuntur pro partibus ciuitatum, ciuiumq; uoluntatibus, in quibus sæpenumero populi diuiduntur, ut apud Carthaginem factio Barchina, & Romæ Sullana ac Mariana, alijsq; in urbibus alia, atq; alia. Itaq; male libenter uerbo hoc utimur, tametsi & proprium est, & latinum. Possemus etiã loco eius usurpare operationes, quoniam operor est ab opere, & opus ferè ipsorum proprium est artificum. Cæterum apud priscos uerbum operor ad sacrificia libentius transferebatur. Ad hæc ab ijs, qui recentius philosophati sunt, operationes usurpantur pro ipsis etiam actionibus. Itaq; utrunq; cur refugerem, satis honesta esse posset causa. Tamen in quibusdam cedendũ est rerum necessitati, explicationibusq; ipsis magis, quàm uerborum consulendum dignitati aut usui. Sint igitur ut uersantium se ciuilibus in administrationibus, rebusq; gerendis actiones, sic artificum factiones aliquando pro utraq; etiam re operationes. De quo ueniam ipsi poscimus. Nec tamen uerebimur, pro loco, uocare etiam opificia.

De Contemplatione. Cap. IIII.

QVemadmodum autem agere tantum est hominũ, nullo modo pecudũ, quæ sensu solũ feruntur, sic eorundem est etiam contemplari. Atq; hæc quidem contemplandi uis, ut altera illa agendi ac faciendi, dupliciter est etiam partienda. Animi enim uis hæc aut in cognoscendis ijs uertitur, quæ certa quidem ipsa sunt, naturaq; constituta, neq; mutationem recipiunt, nec alio atq; alio sese habere modo possunt, quorum è cognitione manat scientia: aut in ijs, quæ dubia ipsa sunt, ac propter incertitudinẽ, permutationemq; consultatio in illis locum habet, quæq; alio nomine est etiam ratiocinatio. Itaq; quoties huiusmodi res incertæ et lubricæ offerũtur animo, incertus ipse ac diutius eas secum agitãs quæritat, disceptatq; agendum nec ne illud sit, sequendum ne, an fugiendum. Qua in re illud quoq; usuenit, quòd in ijs, quorũ est certitudo ac scientia, in quibus ipsis animus aut assentitur ueritati, aut dissentit ab eo, quod apparet, agnoscitq; omnino falsum. Itaq; in huiusmodi rerum negotiorumq; suscipiendorum multitudine, ijsq; consultandis, suscipiendum tandem nec ne sit negotium, & qua etiam uia suscipiendum, decernit. Eaq; electio dicitur, eligit enim de duobus alterum, aut neutrum, de pluribus quid potissimum sequi, aut nullum malit, pro facultatibus, ingenio, uiribus, ac rationibus suis. Qua in electione, consilioq; capiendo, prosequendisq; negotijs ad finem usq;

usq; locum suum, & quandam quasi prouinciam prudentia obtinet: quæ moralis, ni displiceat, hac in parte à me uocabitur, dirigit enim actiones ipsas, uirtutesq; eas, quæ de exercitatione, deq; ipsis moribus sunt uocatæ. Duas esse igitur in animo agendi ac faciendi parteis, totidem etiam contemplandi ac speculandi, iam uidetis.

Prudentiam neq; scientiam esse, neq; artem, sed in actionibus uersari. Cap. V.

EFficitur autem ijs è rebus, ut neq; scientia neq; ars hæc ipsa prudentia sit, neq; moraliũ uirtutum ulla. Quamuis moralem eam, hoc est, actiuam agnominauerimus, uersariq; solis in actionibus uelimus. Nam cum eius sit consultatio ac ratiocinatio, uersetur q; in ijs, quæ dubij atq; ancipitis sint consilij, cogaturq; sæpius ob ea, quæ repente accidunt, mutare agendi rationem, quo nam pacto erit ipsa scientia? cuius est proprium demõstrationibus uti, rebusq; inniti maximè certis. Scientia enim ipsa demõstratione cõstat ac certitudine, uersaturq; in necessarijs. Quippe quæ ex ijs, quæ aliter se habere nullo modo queant, existit, comparaturq;, indagans ipsa rerũ naturam, maximè autem quæ in uniuersum spectant, quæq; non ad usum ciuilem tantum, aut familiarem, uerumetiam ad rerum quarumcunq;, & diuinarum, & humanarum pertineant cognitionem. Quam enim dubitationem secum afferet enuntiatũ, aut postulatum illud potius (sic enim à maioribus dicebatur) si ab æqualibus demantur æqualia, quæ reliqua sunt, eadem quoq; esse æqualia, & omnem lineam à centro ductam ad circũferentiam esse parilem? Quæ nam quæso oriri dubitatio potest ex propositione illa tã constanti, & certa, figurarũ omnium capacissimam esse orbiculatam? aut quod enasci ambiguũ, sole hemisphærium hoc nostrum peragrante diem nobis esse? At statim ob mentem uersabitur caligatio quasi quædam, sit nec ne assentiendũ, si quis in senatu Christiano proposuerit, suscipiendum esse aduersus Turcas bellum. Atq; ubi ratio ipsa suscipiendũ docuerit, rursus alia orietur dubitatio, sit ne mari gerendum, aut terra, an & maritimis & terrestribus simul copijs administrandũ. Tertio loco dubitabitur, nasceturq; deliberatio, quibus ducibus, quo etiam numero nauium ac militum, ad hæc qua etiã ratione. Itaq; consultationes ipsæ in rebus uersantur dubijs, ex ijsq; postea diutius perpensis fiunt electiones, quas inde actiones ipsæ, rerumq; sequuntur administrationes, earũq; propter euenta uaria, inopinata, incerta, uix tenor ipse est perpetuus: cum sæpissime necesse sit gerendæ rei mutare rationem,

aliaq;, atq; alia proficiſci uia. Quocirca deliberandis rebus ijs, quæ in noſtra ſunt poteſtate poſitæ, quæq; ad futurum ſpectant tempus, propriasq; commoditates, ſuum prudentia locum obtinet.

Quæ ſit differentia inter ſcientiam & prudentiam. Cap. VI.

QVibus à rebus prorſus aliena eſt ſcietia, cuius proprium omnino quidem eſt ſcire, à quo nomen duxit: Cũ huius ipſius prudentiæ ſit dirigere actiones ipſas, & quid ſeruandum ac ſequendum ſit, monere, quid etiam fugitandum, aut auertendum. Quid? quòd (ut paulò eſt à nobis antè dictum) cum ſcientia in ijs uerſetur, quæ uniuerſalia nunc dicuntur, ijſq; ipſis indagandis delectetur, capiaturq; rerum cognitione: prudentiæ contrario munus eſt propriũ, ſingularia quærere, uerſariq; in particularibus. Ad hæc ſcientes à cognitione & ſcientia, prudentes ab actione laudantur & uſu, rectisq; ab adminiſtrationibus. Quid? quòd in rebus illi maximè certis, neceſſarijſq; uerſantur, exercẽtq; ingenij ſui uires, in illis potiſſimum, quæ aut parum, aut omnino nihil ad rem familiarem conferant. At hi in rebus maximè dubijs ac uariantibus, in quibus caſus, fortunaq; plurimum autoritatis habeant, quæ nulla quidem eſt in conſtituendo ſyllogiſmo, ueroq; ac falſo, formaq; à materia diſtinguenda.

Quæ ſit differentia inter artem & prudentiam. Cap. VII.

PRæterea nec ipſa eadẽ ars eſt ac prudentia, cũ ars opificiorũ quidem ſit, atq; eorum quæ manu fiunt, rerum uerò agibiliũ prudentia. Sitq; prudentis uiri officium, rebus ubiq; ſuis proſpicere, illisq; ac ſibi bene, rectèq; conſulere in omnem uitæ partem, nihilq; aut negligere, aut prætermittere, quin omnia potius excogitare, eaq; acute, perſpecte, caute, quæ in rem fore ſuam duxerit, uiuendi deniq; curſum omnem ſecundum rectam rationem dirigere, eumq; in uſum domeſticum, familiareisq; commoditates tanquam deriuare, conſequendis ijs, quæ bona ducantur, quæq; rebus ipſe ſuis conducere intellexerit. Cum econtrario, artificis ſit hominis, munus ſuũ adimplere in ijs, quæ ad artem, quam ſuſceperit, ſpectant, quæq; manu fiunt. Quota enim ars, quæ non manum exerceat? quæ non regula nitatur, ſeq; ad normam redigat? cum eius omnino proprium ſit facere. Contrà uerò, prudentia nõ modò non faciat, ſed ne agat ipſa quidem, quin potius dirigat actiones. Ad hæc Ariſtotelica utriuſq; definitio liquidò

liquidò quàm inter se differant, ostendit. Cum artis definitio habitus quidam sit uera cum ratione faciendi. Prudentiæ uerò habitus, qui uera cum ratione in ijs uersatur agẽdis, quæ sint aut bona homini, aut mala. An non qui artem exercet aliquam, arte ab ipsa cognomentũ accipit? ut à tondendo tonsor, atq; à suendo sutor. At uerò ab agendis fortibus fortis, & ab exercenda liberalitate, ac dandi gratia liberalis: quæ quidem laudis sunt, illa uerò artis nomina. Ac nomen fortis ab actionibus est, habituq; morali, & laudis gratia inditum: cum sutoris ac tonsoris ab arte tantum, utq; artifex ipse eo cognomine inter ciues ipsos differat, agnoscaturq;: id quod in exercitu signa, uexillationesq; indicant, uidelicet quo quisq; sit ex ordine ac uexillatione. Quid? quòd faciendi finis extra quidem est constitutus, proprieq; extrarius dicitur, nã textoris finis est tela, & statuarij statua: cum agendi finis ipsamet sit actio: quæ ubi fuerit honesta ac laude digna, ipsa quidẽ uirtus erit, ac sibi ipsi finis. Itaq; agendi habitus non idem qui et faciendi. Quãdo, ut idem ipse ait Aristoteles, in arte sponte qui delinquit est ipse quidem potior, in usu uerò prudẽtiæ longe secus, quemadmodum & in uirtutibus, artifex enim ipse hac in parte laudari plerunq; solet, saltem autem excusari: qui uerò uolens labitur, ac sponte errat in actionibus, uenia nullo pacto dignus existimatur. Quocirca nullo modo ars habenda est prudentia, sed uirtus quædam potius, eaq; dux ac magistra: non ita tamen ut una sit moralibus è uirtutibus, licet eam paulo antè moralem, quòd in agendis agnoscatur rebus, uocauerimus: cum actio ipsa honesta, uirtus quidem sit, prudentia uerò non sit ipsa actio, sed actiones ipsas dirigat, itineris q; totius uiam monstret: nec sit ipsa finis, sed dux ad finem progrediendi, regendiq; cursus totius magistra. Quippe cuius officiũ sit, rectã producere in mediũ rationem, quaq; uia, quibusq; sequẽdis, affectatum quis finẽ adipiscatur, ostendere, & quasi manu sequentem illũ post se ducere, quem ad locum agens ipse omni cura studioq; contendit. Itaq; nec ars, nec scientia, nec moralibus è uirtutibus una aliqua est prudentia. Nec uerò ab re fuerit propter cauillatores hoc in loco meminisse uetustissimorum scriptorũ, qui & mores, & instituta in utranq; partem & astutias, dolos, ac fraudes artes uocauere, nunc in laudem, nunc in uituperationem, ut cum ait Sallustius: Facile imperium ijs artibus retinetur, quibus in initio partum est. Et Liuius: Omnium consensu princeps belli, pacis q; artibus. Et cum historici alij dixerũt, artes Annibalis, & Comici, seruorum artes, ac lenonũ. Itaq; ad actiones referri artes ipsas etiã uidentur, ac mores, unde in prouerbij ferè locum cõcesit, Artem arte frustrandam. Sed nos hac in parte, hisq; in dissertionibus artẽ intelligi eã uolumus, quæ

manu fiat, quæq; in opificijs sese exerceat atq; operibus faciendis. Aliud igitur esse prudentiam ab arte atq; scientia, moralibusq; ab uirtutibus, satis ostensum sit, quamuis moralis ipsa sit, uersetur q; in actionibus.

Quæ differentia sit inter mentem ac prudentiam. Cap. VIII.

AC ne fortasse mentem esse prudentiam, quemq; intellectum dicunt, arbitremini, ab hac ipsa opinione auertere illud uos præcipue debet, quòd à Peripateticorũ principe intellectus ipse, cogitatioq;, quæ apud eũ est ἐν λογισμῷ in principijs uersari dicitur, prudentia uerò in ijs utiq; quæ ad finem pertineant, cõtendant q; ad metam. Etenim antè quàm agendum quid suscipiatur, ac posteaquam sensus ipsi multa animo obtulerunt, & mercem quasi quandam explicauerunt intelligentiæ, mens ipsa diutius cogitando, considerando, pensitando, multumq; etiam uersando secum, uim tunc illam exercet, cuius proprium est speculari, quærere, perscrutari, inuenire. Quæ uirtus, potestasq; ad ingenium omnino refertur: oportet enim rimari cuncta, nihilq; quod ad rem faciat, incompertum, non inuestigatum atq; incogitatum relinquere. Deinde inuentis, deq; compertis ipsis ac diutius pensitatis sententiã ferre. Ac quæ & qualia sint, quàm etiam ad rem ipsam opportuna, idonea, ualida iudicare, deq; illis decernere. Quibus in rebus nullum omnino habet locum prudentia: quippe cuius nulla sit prorsus in ijs, quæ electionem antecedũt, autoritas, nullum etiam officium, quando nulla etiam existit actio. At ubi satis constitit de inuentis, cogitatis, perspectis, diuq; ac multum pensitatis, ijsq; ubi iudiciũ accessit omnibus, diuq; agitata ipsa mentis uis conquieuit atq; assentitur, mensq; tandem ipsa ad agendum sese conuertit. Tum uerò primum prudentiæ sese & officium offert, apparetq; industria eius & opera, quippe quæ docet, monet, instruit, hortatur, cauet, & tanquam dux aciem dirigit, atq; ad pugnam copias ordine suo agit, ducitq;. Quocirca non iniuria fortasse intelligens illa animi uis, in ijs sese omnibus gerere uideatur, perinde ac in exercitu ante oppugnationem aliquam imperator. Ille enim prius secũ uersat animo diu multumq;, sit ne suscipienda oppugnatio, omnia simul circunspectans atq; considerans ab sua atq; ab hostium parte, perquiritq; quibus artibus, qua uia, quoq; etiam genere oppugnationis sit gerendares: quibus postmodum cõsideratis, inspectis, pensitatisq; adhibet rursus mentem, cogitationesq; in consilium suas, perpenditq; & tanquam in trutina cũcta suspendit atq; examinat, num sit oppugnationis genus probandum

bandum, quibus etiam sit ad oppugnandum opus, et quantis, an uiæ ipsæ, artesq; excogitatæ sint re ipsa respõsuræ cogitationibus. Eaq; ubi in eius animo firma constituerunt, & iam decreuit sequendam oppugnationem, tum gerendarum à se rerum explicatur ordo, instruuntur machinæ, comparantur necessaria diruendis muris, ac turribus, opportuna complendis fossis, apta superandis propugnaculis: deniq; ad oppugnandum admouetur exercitus ab ipso duce, ante pugnam etiam præfectis, tribunisq; instructis, quid agere, & sequi, & à quo cauere debeant, præmijs etiã propositis, qui murum primi ascenderint. Videtis hac in comparatione, ac similitudine imperatorem ipsum antea quidem partes illas implesse, quæ cogitantis essent, secumq; atq; in animo uersantis plurima, post uerò de cogitatis ipsis iudicantis, ferentisq; de illis sententiam. Vltimo autem, ubi ad res peruentum est gerendas, prudenter omnia ab illo administrari, seq; ducem præbere omnium, ac tum directorem expugnationis, tum faciendi prælij magistrum. Eadem sunt igitur ante susceptas actiones mentis intellectusq; ipsius munera, iisdemq; ipsa uersatur in principijs. Voco autem principia ea, in quibus considerandis, perpendendis, examinandis mens ipsa, cogitatioque occupatur ante susceptum, constitutumq; negotium, & an suscipiendum illud sit, & qua etiam uia, quóque tempore suscipiendum, rimatur, dubitat, quærit. Pòst uerò iactis fundamentis, quoniam ad finem contenditur, exurgit, seq; exercet mentis uis ea, quæ mediorum est administratrix, consiliaria, magistra. Indeq; quòd prospiciat, quòd acutissime etiam uideat, quæ ad finem sunt comparandum peridonea, ac necessaria, Prudentia est dicta. Nec uerò prospicit modò, ac procul ea uidet, contemplaturq;, uerumetiam admonet, hortatur, actionesq; ipsas dirigens, eas explicat ac disponit. Quo fit, ut nequaquam ipsa sit mens, intelligentiaq;, quando nullo modo prudentia in negotiorum existit principijs, iaciendisq; rerum agendarum fundamentis, nullumq; ante captam electionem sit eius utique officium, sed alia quædam sit potius uis eius, eaque posterior. Quo fit, ut ab intellectu ipsa sit uirtus non à moribus nominata, etsi mores nostros comitatur ubique, & hominum actiones ad finem etiam usque dirigit, ad quem illæ contendunt. Qua in re appetitus ipse sic assentitur, obtemperatq; intelligentiæ, ut regulam quoq; ab illa accipiat ac legem. Atq; ut intelligendi uis quædam est, quæ uersatur in actionibus, sic & appetiscendi, in ijs, quorum iurisdictio ad mentem spectet, referaturq; ad intelligentiam.

Quæ sit differentia inter sapientiam & prudentiam. Cap. IX.

DIstat longo etiam interuallo hæc ipsa prudentia ab ea, quæ sapientia dicitur: ac tametsi utraq; honesti, inhonestiq; cognitionem habet uitæq; degendæ, sapientia tamen, & illorũ quæ cœli ac Dei sunt, rerũq; naturæ perspectionem sequitur, nedum humanarũ siue rerum, siue opinionum perscrutationẽ. Cum ea solum prudentia curet, illisq; duntaxat sit intenta, quæ ad utilitatem spectent, eaq; etiam cõmoda, quæ rem familiarem constituunt, ijsq; uel adipiscendis, quæ bona iudicentur, appareantq; utilia, & iucunda: uel contrà auertendis, quæ mala habeantur, & nocua. Itaq; eorum, qui sapientes sunt habiti, non pauci rem familiarem parum omnino curauere, rebus cœlestibus tantum, naturalibusq; occupati. Nam & Anaxagoras ad uitæ extremum fame laborauit, & Democritus à curis sese abdicauit ciuilibus. Adolescentes ipsi THEODORVM GAZAM uenerabamur, ob summã rerũ naturæ cognitionem: cũ eius tamen administrandis rebus is captus esset, ut penè inhabilis ad uitæ ciuilis haberetur munia, urbanasq; ad actiones. Vterq; tamen & sapiens, & prudens uir, in senatu disputabit de lege agraria, deq; coërcenda tyrannide. Sed ille ubi ad administrandum, gerendasq; uocatus ad res fuerit, ni multa uiderit, egerit, expertus fuerit, præpeditus, inexplicatusq;, atq; agendi ignarus inuenietur: qui si gnauiter profectò, rectéq; atq; è sententia rẽ administrauerit, magis id ipse quidem ut expertus præstiterit ac prudens, quàm ut sapiens. Cum prudens ipse in rerum administrationibus, procurãdisq; negotijs, ex officio uersetur suo: siquidem prudenteis eos dicimus, qui bene, diligenter, utiliter, perspecte, sibiq; rebusq; suis, & ex toto, & singulis è partibus ubiq; consulunt, uitæq; ipsius uniuerso cursui, nihil eorum negligentes, quæ ad tutandam rem familiarem, ampliandum censum, ad eaq; quibus ipsi præpositi sunt negotia recte administranda pertineant, quæq; curæ administrationisq; suæ esse intellexerint. Ad hæc prudentia in ijs ipsis uertitur, quorũ finis aliquis ex humanis ac ciuilibus bonis agendo comparandis expetitur, proq; eo labor omnis suscipitur, ad idq; adipiscendum cunctas ipsi curas, laboresq; impendimus. Etenim quæ agibilia sunt prudentia sequitur, quæq; agendo tantum adipisci ualeamus. Contrà, sapiẽtia humanas uidetur actiones aut deuitare, aut cõtemnere, parumq; omnino eas curare, quin illis studere solum, atq; incumbere, quæ utilitatis, familiariumq; commodorum, aut nullam prorsus habere rationem, aut minimam uideantur, neque de actionibus ipsis, uerùm de cognitione rerum

rerum humano, ciuiliq; ab usu remotarum esse solicita: ut si eos aliquando ad agendum necessitas traxerit aliqua, inertes, præpeditiq;, non raro etiam ridiculi appareant, aut parum omnino exercitati. Cum sæpenumero etiam usueniat, ut plebeius quispiam, atq; ex ijs quos idiotas uocant, prudentius sese, magisq; pro recta ratione gerat, quàm solertissimus ille rerum naturæ cognitor. Itaq; non ab re fortasse à priscis illis spectatissimis uiris usurpatum legitur, nequicquam sapere sapientem, qui ipsus sibi prodesse nequeat. Quidè quòd Peripatetici & Phidiam, & Praxitelem, & excellentissimos quosq; suo in genere artifices, sapiēteis appellare consueuere, prudenteis uerò nullo modo: ut sapientia ipsa uideatur ijs ab actionibus, quæ moraleis constituunt uirtutes, omnino seiungenda, accommodandaq; quadam è parte artibus ijs potius, quæ & clariores ipsæ sunt, & fines extra se positos habent, uersanturq; in operibus faciendis: ut etsi diuinarum humanarumq; rerum cognitionem habeat, moralibus tamen ab actionibus sit penitus aliena, quarum sit prudentiæ unius administratio & cura, cuius profectò studium sit utilium tantū, ac ciuiliū familiariumq; bonorum. Cum sapientia ea solum curet sequaturq;, quorum certa sit cognitio ac scientia, quæq; natura ipsa sint præstantissima, atque ut maximi precij, sic maxime quoq; suspicienda, quibus etiam humana hæc uel minimè comparentur bona, uel illis forte cōparata sordescant. Maiores tamen illi nostri, qui nunc dicuntur Iuris consulti, eosdem iuris quoq; uocauere prudenteis, & nunc ijdem uulgò, indifferenterq; sapientes appellantur. Quin & qui bene, prudenterq;, & publicam, & priuatam rem tutantur, rebusq; suis utiliter ac diligenter consulunt, quiq; & recte, & è sententia consulentibus respondent, sapientes etiam uocantur. Puer ego audiebā de senioribus, & Franciscum Phoscarum, & Cosmum, quorum alter Venetorum rebus præerat, alter Florentinorum, haberi utiq; sapienteis, quòd rem uterq; publicam optimè, prudentissimeq; administrarent. At neq; Iocundum, neq; Gentilem Fabrianensem, aut Ioannem Burgundionē, laudatissimos pictores è nostris quisquā appellauerit sapienteis, licet egregie pinxerint. Itaq; statuendum est, ut prudentia ad actiones quidem, atq; ad illa, de quibus deliberare homines soleāt, referenda sit: sapientia uerò ad cognitionem, ut illius sit bene cōsulere, dispensare, regere: huius uerò intelligere, cognoscere, sapere. Ad hæc & qui in agendis rebus uersati sunt, & qui in artibus ac facultatibus, cum excellētia & laude, peritos eos nostri proprie dicunt. Nam & Bartholum, & Baldum, & Ludouicum, iuris, ac ciuilium legum peritos uocant: & Nicolaum Piciniū, ac Franciscū Sfortiam rei militaris, atq; administrandi belli peritissimos: & Laurentiū Vallam

dicendi, loctium autem pingendi, Donatellum uerò formandarum statuarum maximè peritos fuisse: ut peritiam, quàm sapientiam Romana in lingua appellare hanc uideri possit magis idoneum ac proprium. Plura tamen usui concedenda sunt, sed ita quidem concedenda, ne rei tamen ipsius ratio ignoretur. Statuimus itaq; prudentes proprie appellandos, qui utilibus tantum bonis comparandis conseruandisq;, cum honestate, ac dignitate occupati sunt, ijsq; in actionibus exercentur ac rebus, quæ ad uitam ciuilem, censumq; domesticum tuendum ac locupletandum pertineant, quiq; sequantur bona tantum illa, quæ domestica sunt ac ciuilia: Sapientes uero, qui cognitionem rerum tantũmodo ipsi quidem habeant, ab usu uerò tum domestico, tum ciuili omnino auersi, ciuilibusq; ab actionibus ac domesticis compendijs, sola cognitione ac cœlestium, naturaliumq; contemplatione, humanarumq; indagatione rerum contenti. Quaratione contemplatricem hi quidem uitam, speculandiq; sequuntur laudem cum admiratione quoq; & ciuium, & populorum, cuiusmodi fuisse sapientes illos, quibus Græcia tantopere se iactat, ferunt, prudentes uerò agentem duntaxat ac negotiatricem: etsi non pauci in utroque pariter laborarunt uitæ genere, ut Varro Ciceroq; è nostris, è Græcis Archytas, qui in administranda Tarentina republica princeps fuit: quando artifices quamuis exactissimos, sapienteis ut dicamus, latinus dicẽdi usus, grauissimusq; ille sapientiæ respectus uix patitur, quos in arte sua consummatissimos appellare, atq; exactissimos satis fortasse fuerit. Vt enim cœlo, naturaq; nihil admirabilius, sic neq; sapientia. Quòd si tanto hoc tamq; raro cognomine, optimos rerum publicarum administratores, atq; domesticarum studiosissmos utilitatũ minime quidem dignamur, an dignabimur artifices, fictores, pictores, conflatoresq; statuarum, aut cælatores? Quaq; igitur in lingua, nedum in disciplina, sua retinenda est dignitas, suumq; conseruandum loquendi ac disserendi genus. Quis enim nostris ex hominibus sapientis exornabit titulo Cyrum, bellicarũ machinarũ, obsidionaliumq; munitionum temporis nostri peritissimum architectum atq; artificem? Cum Fridericum Vrbinatem, cuius ille sub stipendijs merebat, si latinæ linguæ dignitatem sequi ac proprietatem uoluerit, sapientem appellare nullo pacto audeat, sed prudentẽ potius belli ducem, uirumq; maximè expertum, ac rerum militarium eminenter peritum & dicet: & his nominibus exornasse eũ abunde satis putauerit. Cuiusmodi duces, maiores nostri fortitudinis potissimum laudibus exornabant. Siquidem in periculis uersantur ac laboribus, nõ in rerũ indagatione, ac notitia. Cum igitur quinq; sint numero (ut paucis, quæ hac in parte dicta sunt, resumamus) in quibus animus

animus ipse assentiendo, dissentiendoq; uersatur, ars, scientia, sapientia, intellectus, &, de qua nunc disserimus, prudentia: quantopere ab illis hæc ipsa differat, iam uidetis. ab arte enim hoc interest, quòd cum homines aut agere dicantur, aut facere, artificis quidem proprium est facere, idq; artis ipsius omnino peculiare. Versantur enim in ijs et artes: & artifices facien dis, è quibus opus existit aliquod: opera autem ex ipsa opificium constitui tur, de quo artifex ipse agnominatur, ut à statua statuarius. Quo fit, ope re ut ab ipso probe improbe ue cõfecto, artifex ipse perinde ut probus, con summatusq; in ea, quam exercet arte, laudetur, aut ut parum peritus accu setur ac rudis. Qui uerò agendis rebus dat operam, eius existit ex actioni bus opificium omnino nullum, sed officium, actioq; ipsa ex eo officiosa di citur, de qua autor ipse agnominatur. Si enim fortiter egerit, fortis: libera lis, si liberaliter: si pie, pius. Quid? quòd faciendis ab opificijs, atq; à manu fabricis, nemo aut ut bonus uir, aut ut ciuis egregius laudatur, cum ab honestis, probatisq; actionibus, & ciues boni, & probi etiã cõmendentur uiri, uituperenturq; atq; afficiantur supplicijs, qui inhonestũ quippiã, flagitiosumq; admiserint. neq; enim prætores lege agi in eum iubent, qui Her culis clauam parũ proprie, ruditerq; depinxerit, uerùm in illum, qui aut clauã gladiõue, aut uecti ciuem, aducnam, peregrinũ ue percusserit. Illud uerò nullo modo præteribimus, uerba nostra non ubiq; Græcis omni è par te congruere, etsi in multis conueniunt. Siquidẽ uerbi Facio apud nostros usus est quamlatissimus, dicimus enim, & pacem fecit, & bellum: & indu cias fecit, & fœdera: & fortiter fecit, ac constãter: & filiame auum fecit, sororq; auunculum: & uerba fecit in senatu, perinde, ut Apelles fecit Alexandri imaginem, & æneum Phalaridi Perillus taurum. Quocirca intelligi hæc sic uolumus, ut artes operariæ quidem sint, manuumq; etiã con stent opera, actiones uerò eiusmodi, quibus moderandis, dirigendisq; aut solum, aut maximè uersetur prudentia, & quorũ finis sit uirtus ipsa cum summa etiam commendatione & gloria. Nec uerò ignoramus, lignarium fabrum currum facere, & scrinium, quo ex illorum precio rei domesticæ utiliter consulat. Quæ quidem ipsa ratione distinguenda sunt in pluribus, magis quàm è uerborum ipsorum significatione, atq; in nutu cognoscen da. Atq; hæc quidem ipsa, aliaq; id efficiunt, ut aliud ars sit, aliud autẽ pru dentia. Quæ à scientia quoq; uel longissime distat, quando prudentiæ pro priũ est in ijs uersari, seq; exercere, de quibus ut incertis, dubijsq;, & utilia ne an inutilia futura sint consultari solet, & in quibus consilium, deli beratioq; locum habeat: Scientia uerò scire tantum studeat. Etenim de du bijs cõsultatur, dubia autem atq; ambigua sunt, quæ habere sese aliter atq;

aliter possunt. Contrà, quæ sciuntur, et quorum notio certa est, habere sese aliter nullo modo queunt, sunt enim necessaria: necessariorum autem immutabilis est natura, eaq; nullo modo uariat. Quo fit, ut quorum est scientia, ea minime fallant. At decipiãt sæpenumero, & frustrentur ea, quæ prudentiæ materiam subministrant. Quod scitur igitur, maximè id certum est, animusq; in illo prorsus conquiescit: quod uerò dubium, egetq; consultatione ac consilio, ut incertum atq; ignoratum, angit nos atq; perturbat, ac nunc ad agendum inuitat, nunc econtrario retrahit. At scientia confirmat animum, sistitq; cogitationes mentis: contrà uerò prudentia, mens ipsa ut uacillet, efficit, animusq; ut parũ ipse omnino inter agendum conquiescat. Quid? quòd sciendi propria est demonstratio, quæ ex causis est, ac rationibus necessarijs: cum prudentia sequatur probabilia, nitaturq; potißimum coniecturis ac signis. Demum scientis proprium est scire, ac per causas quidem certas, easdemque necessarias: prudẽtis uerò bene consulere, atq; in ijs quidem ipsis, quæ utilia uideantur, atq; appareant bona. Est itaq; illius contemplatio, rerumque contemplabilium inquisitio & cura: huius autẽ in totius, atq; uniuersæ uitæ cursu, boni tum domestici tum ciuilis studiũ, utilitatisq; procuratio, quam & generaliter quidem, & specialiter curat ac sequitur: & quid, & quantum utile, aut damnosum sit, & quomodo etiam & quousq;, commonefacit, adhortaturq;, & quid nobis ipsis sequendum sit, docet, quid etiam fugiendum. Postremo & bonum, & cautum, & peritum prudentia efficit tum patremfamiliæ, tum reipublicæ administratorem, cum ab hoc toto genere prorsus sit aliena scientia. Nec uerò prudenteis eosdem esse uolumus, quos & sapienteis, cũ prudentium proprie sint actiones, rerumq; plurimarũ usus & familiarium, & ciuilium: sapientiũ autem, naturæ magis inquisitiones, & diuinarum, humanarumq; perscrutationes, ac notitiæ rerum, & in quibus par est utietium demonstrationibus, quas sibi scientijs ab ipsis mutuãtur, quæq; uel in primis ipsorum sunt familiares. Et hæ quidem siue notitiæ, siue perscrutationes, ac demonstrandi uires nullæ insunt prudentibus. Contrà, & summa, & exquisitißima ineſt eis agendi uis ac peritia. Suntq; maximè ipsi quidem experientes atq; industrij. Vtq; minime ipsi rerum quærunt principia & causas, sic apertißime perspiciunt ea, quæ ad finem, in quem incumbunt, pertineãt, & quò ipsi contendunt, perducãt. Sapientes quoq; diuina quæ uideantur, potißimum quærunt, ut omnium, quæ ipsi intelligunt maxima ac præstantißima, prudentes uerò tantum humana. Quid? quòd non pauca modò sapientes è scientijs sibi assumunt, uerumetiã permulta. Cum eorũ mentes tractandis, percipiendisq; causis naturalibus, diuinisq;

perueſtigandis

perueſtigandis rebus ſemper occupentur: prudentium uerò cogitationes, humanis ſolum commodis ac compendijs ſint intentæ. Quid? quòd prudentiæ nomen ipſum beluis etiam quibuſdam, quòd uitæ ſuæ perſpectiſſime conſulãt, accommodari ſolet, ut formicis, ut apibus. Cum ſapientiæ nomen diuinum quiddam, ſupraq; humanam habeatur cõditionem, cui quæ ſcitu digna ſunt, eademq; admirationis plena ſeſe tantũ cogitanda ac perſpicienda offerant, huic uerò agibilia ſolum obijciantur, quæq; hominibus omnibus ſint cõmunia. Ac ſapientia quidem (ut Græcis placet autoribus) duplex eſt, & quæ præclaris, ſummisq; tribuatur artificibus, ut Phidiæ, ut Polycleto, & quæ Thaleti atq; Anaxagoræ, prudentia uerò una & ſimplex, qualis in Pericle ac Themiſtocle, qui ea quæ & ſibi, & alijs utilia eſſent perſpicerent, in ijſq; tantum uerſarentur, quæ homini aut bona eſſent, aut mala: ac Pericles humana quidem tantum quærebat, Thales uerò quæ admirationis, ac diuinitatis plena, tamen inutilia, reiq; familiari nihil prorſus conferentia. A mente autem atq; intelligentia tantum abeſt prudentia, ut hæc tantummodo ad finem properet, dirigatq;, atq; moderetur agentes, iusq; ſuum ſuſceptam poſt electionem omnino exerceat, cum ante hanc ipſam electionem, intelligentia & de principijs ſolicita ſit, & acutiſſime ſingula examinet: quibus examinatis, atq; perpenſis uoluntatem hinc ipſam ad eligendum exhortatur, & excitat. Quo primum tempore, prudentiæ ſeſe offert uis, atq; iuriſditio, eáq; ad finem uſq;, conſummationem que minime deſerit negotij iam ſuſcepti. Quæ quod ab intellectu ipſo proficiſcitur, & quodam quaſi è fonte profluit, ex eo agnominata eſt intellectiua. Et à mente quidem, intellectúq; doctrinæ manant ac ſcientiæ, rerumq; admirandarum cognitiones: à prudentia uerò moderante ac dirigente, actiones illæ rectæ quidem ac laudabiles defluunt, quæ uirtutes ſunt, agnominanturq; morales. Atq; ut ſcientia, ut ſapientia, maximè gaudet communi ea cognitione, quæ uniuerſim quidem colligit res ac comprehendit, ſic prudentiæ induſtria lætatur potiſſimum particularibus, in ijſdemq; eniteſcit, actiones enim pleræq; omnes rerum ſunt ſingularium. Vtq; initio in Oratoria facultate, ciuilibusq; contentionibus ac cauſis intellectus cognitionem habet uerborũ, conquiritq; ea, & quam quæq; tum dictio, tum propoſitio ſignificationem habeat ac ſenſum rimatur, percipitq;: pòſt uerò Oratoris ipſius induſtria, & quædã quaſi prudentia diſcernit, aptatq; uerba ipſa, & collocat, ac quid ſit utile dictu, & quomodo etiã dicendũ, quid etiã quoq; in loco, & quo ordine collocandũ monet, docet, inſtituit. Sic ipſis in rerũ actionibus exercet principio uires ſuas intelligẽtia ac cogitatio, multa uaria diuerſa, ſuſceptũ ante negotiũ,

confirmatamq; uoluntatem ſciſcitando, examinando, expendendo, ſine ulla prudentiæ opera, pòſt uerò agendi uis omnis in manu prudentiæ regulaq; eſt ſita. Maximè autẽ quid prudentia ipſa ab ijs, de quibus dictum eſt, diſtet omnibus, & quantum etiam differat, & qua uia, quibusq; progreſſionibus, definitio ipſa cum primis mõſtrabit. Quocirca Ariſtotelem ſecuti prudentiam eſſe ſtatuimus animi habitum, qui uera cum ratione in ijs uerſetur agendis, quo ducantur eſſe homini bona.

Conſultationem atq; electionem eſſe de futuris, iiſdemq; particularibus. Cap. X.

QVius quia materia quaſi quædam conſultatio eſt ac deliberatio, quodq; præteritis atq; anteactis de rebus conſultat nemo, dicendum uidetur, cõſultationem omnem, quæq; illam ſequitur electionem futuris eſſe de rebus. Etenim futura ne ſuſcipienda ſint negotia, dubitatio exiſtit. Vertitur itaq; in dubium in Italico ſenatu, decernendum ne ſit aduerſum Turcas bellum? nullo autem modo, ſiſ ne funditus euertenda Carthago? quæ deliberatio locum habuit in ſenatu Romano antè quàm illa eſſet à Scipione euerſa. Quocirca tum cõſultatio, tum electio futuris eſt de rebus ac negotijs, iiſdemq; plerũq; particularibus. Nam etſi aduerſum Turcas, gentemq; omnem Turcaicam bellum ne ſit decernendũ deliberatur, gens tamen ipſa, uniuerſitasq; Turcarum omnis hac in deliberatione, particularis efficitur cauſa, ut natio quidem uniuerſa, in tot diuiſa populos, prouincias, principatus, uideatur omnino una, bellumq; prorſus unum.

Suſcipiendas eſſe actiones pro uiribus ſuſcipientis. Cap. XI.

NEc uerò res ipſæ, inceptaq;, de quibus exiſtit quæſtio ac deliberatio, præter uires conſultantis, ſupraq; illius captum aut eligentur, aut parum ſuſcipientur profacultatibus. Secus enim nõ prudẽtiæ in ijs, ſed temeritatis potius ludus, palæſtraq; quaſi quædam uerſabitur. Licuit Orpheo, quod matre ſatus dea, quod canoris fretus fidibus, quibus & ſyluas traheret, & ſaxa tentare iter Erebi, uiuentibus omnino impertium atque inconceſſum, Euridicenq; cantus ſui præmium à Plutone petere. Quàm uanum autem precium id ipſum fuerit, inceptumq; quantopere temerariũ, amor ipſe admodumq; etiam incontinens docuit, ſuiq; ipſius parum omnino compos libido. Itaq;

Septem-

Septem illum totos perhibent ex ordine menſes «
Rupe ſub aëria deſerti ad Strymonis undam «
Fleuiſſe. «

Licuit & Herculi, Iouis ſupremi filio, cũ præda illa tartarea auras regredi ad ſuperas, totq; etiam monſtra proſternere: Tantorum tamen laborum exitus, admirabiliumq; facinorũ finis quis fuerit, uxoris docuit ira, Neſſæoq; delibutum ueneno, ac decantatum illud à Poëtis textum:

Illita Neſſæo miſi tibi texta ueneno,
Impia quid dubitas Deianira mori?

Erunt igitur de quibus conſultatur ſuſcipiendæ res inceptaq;, pro captu deliberantis, proq; eiuſdem facultatibus ac uiribus.

De prudentis uiri officio, & qualis ipſe eſſe debeat. Cap. XII.

EST autem prudentis uiri proprium, peculiarisq; illa eius commendatio, bene utiq; uti conſulat. Bene autem conſulere nemo poterit, niſi omni è parte res ipſas, negotiáque de quibus conſultatio ſuſcepta eſt, perſpecta animo, atq; undiq; animaduerſa habuerit, probeq; conſiderata, niſi ipſius quoq; conſultantis nouerit, expenderitq; ingenium, uires, facultates, opes. Nam ratione alia conſulere quî nam bene ac prudenter poterit? oportet enim conſilium eſſe bonum, utq; ipſe tum ſibi, tum alijs bene omnino conſulat, ſiquidem prudentem uirum, bonum quoq; eundem eſſe uolumus. Ipſaq; cum prudentia uirtus ſit, & præcipua quidem uirtus, bonum ea ut ſit, ac præclarũ etiam bonum prorſus neceſſe eſt. Nam & prædones, & ſicarij recte quidem conſulere, atq; è re ipſa flagitijs patrandis conſueuere: bene autem conſulere nullo modo, ſunt enim flagitioſi ac maximè improbi. Nam etſi quod bene, idem recte: non ubiq; tamen quod recte, idem quoq; & bene. Itaq; peruerſis in hominibus, deprauatisq; in ingenijs ad patrandum flagitium, rectum ineſſe atq; accõmodatum poteſt conſilium. Ideo autem rectum, quòd facinus ipſum ad exitũ, quem ſibi in animum induxerant, recta perducant uia: bonum autem quomodo? cum finis ipſe ſit maximè turpis, ac ſummum in modum deteſtabilis, ſintq; improborum ac ſceleratorum hominum corrupti mores, deprauata mens, impurus atq; inquinatus animus, uoluntas à bono, honeſtoq; penitus auerſa ac detorta: Qualia tyrannorum ſunt conſilia, cogitationesq; à bono, honeſtoq; tantopere abhorrentes.

Affectus animi impedire recta consilia & bona. Cap. XIII.

Quo fit, ut bene consulere nequaquam possit, cuius animus aut dolore teneatur, aut uoluptate præsertim nimia: prudenter que apud Sallustium Cæsar, qui de rebus consultent dubijs, ab odio, amicitia, ira, atq; misericordia oportere uacuos esse censet. Etenim affectiones illæ, quæ à bono, honestoq; consulentem detorquent, uel à dolore excitantur, uel à uoluptate nimia pessimis hominum consiliarijs. Itaq; non male illi quidem, qui temperantiam in castris excubare aiunt debere prudentiæ, atq; instatione agere, quando, ut apud eximium est Poëtam:

» —dolor iraq; mentem Præcipitant.

Voluptas autem animi uires sic eneruat, ut nihil nisi languidum, muliebre, & tanquam euiratum, aut sentire patiatur, aut consulere. Ac mihi quidem bonum atque honestum consilium, dux quasi quidam uidetur tum suscipiendi itineris, tum suscepti, quo etiam comite ad optatum perueniatur locum, atque ad finem nobis ipsis propositum, tanto etiam studio, ac sudore perquisitum.

Quale debeat esse consilium. Cap. XIIII.

Tria itaq; præcipue consilium ipsum probant, quod rectum, quod honestum, quod bonũ. Rectitudinem ratio ipsa sumministrat: nihil enim rectum, nisi ratio illud dirigat, bonitatem uirtus, quæcunq; enim secundum uirtutem sunt, & ipsa quoq; bona sunt, quippe quæ uirtutis naturam sequantur: honestas uerò inde manat, quòd ubicunq; ratio habet ac uirtus locum, illic etiam & honestas. Igitur ut quod examinate, delecteq; susceptum est negotium, ad finem usq; summa etiam cum prudentia dirigatur, hoc ipsum & bonũ præstat consiliũ, & omnino efficit, perinde ut peritus dux, comes etiam fidelis, admonitorq; atq; adhortator minime uanus, aut fictus.

De delectu habendo in consulendo. Cap. XV.

Omnino autem bonum qui consilium aut ipse sibi capturus est, aut alijs daturus, oportet eum plurima circunspicere, loca, tempora, personas, rerum præsentium statum examinare, eorumq; simul omnium delectum habere, facultates, clientelas, opes expendere, præterita diu-

diu, multumq; in animo uertere, eá que præsentibus conferre, & tanquam in trutina componere: quibus compositis, & quod prudentis est æstimatoris, omni è parte examinatis, de agendi modo, ratione que præcipue solicitus erit, totusq; in eo uersabitur, ut non solum quid sequendum sit, sed qua illud uia sequendum, utq; & quid deceat, quid etiam oporteat, & quantum quoque, & quousq; oporteat, in scapulo ipso probe perpensum habeat. Nam quia prudens qui sit, bonum quoq; eundemuirum, honestumq; esse ciuem statuimus, ad finemq; usque perfecti negotij sibi undiq; constantem: nihil prorsus bono uiro indignum committet, nihil quod honesto ciui parum congruens iudicetur, nanq; ut finis eius est honestus, & media quoq;, per quæ ad finem contenditur, honesta erunt, qualia & uiro bono conueniant, & eo quidem uiro, qui ciuilium sit legum, cœtusq; communis maximè studiosus. Latronum est enim, summeq; impudentium fœneratorũ per scelus grassari, ususq; per impurissimos concupitum progredi ad finem: quibus in actionibus quis locus potest datus esse prudenti? cum in ijs uis regnet ac fraus simul, expilatioq;, falsa item obsignatio, ac simulatum beneficiendi studium. Itaq; probatum atque honestum consilium media eiusmodi sequentur, talesq; progressiones, ut finis ipse cum hominum sit approbatione & laude, proq; agentis ipsius dignitate, siue finis ipse, consiliumq; in priuatum spectet, siue in publicum ac commune bonum.

Vsum atq; experientiam plurimum conferre ad bene consulendum. Cap. XVI.

AD celeritatem autem consiliorum maximè confert natura, inditumq; ab illa ingenium. Ad maturitatem uerò, perfectionemq; usus ipse, rerumq; multimodarum plurima exercitatio, quæq; in ore est hominum experientia. Itaq; non temere dictum est ab Horatio:

—Aut uirtus nomen inane est, "
Aut decus & precium recte feret experiens uir. "

Quidq; quòd probatum consilium, senile idem dicimus, quod uidelicet plurima senes experti sunt: contrà uerò, quod præceps, ac male cõsultum, iuuenile, quando iuuenes ipsi & parum omnino experti sunt, & ætas illa affectibus intemperãtioribus maximè est subiecta. Quocirca in cõsultandis apud Homerum rebus primæ partes propter ætatem ac rerum usum traduntur Nestori. Igitur si prudẽtis propriũ munus atq; officiũ est, bene cõsulere, si prudẽtiæ ipsius, & comitari actiones, et dirigere eas, atq; ad finẽ perducere, quibus par est rationibus, et qua oportet uia, quaq; etiã decet

moderatione & ordine, nimirum & bonum consilium ducem, comitem, directoremq; uti existimemus par est commodorum, utiliumq; quorumcunq; assequendorum, & publicorum, & priuatorum, quorum quidem prudentia ipsa æstimatrix est pariter ac iudex æquissima.

Quid sit bene consulere. Cap. XVII.

Væretis fortasse hoc in loco, hacq; præsertim in parte, ipsum ne bene consulere, an sit scire, bonumq; consilium sit scientia, an fortasse bona sit siue coniectio, siue etiam opinio. Ac primũ quidem bonum consilium minime esse scientiam illud docet, quòd nemo de ijs aut cogitationem suscipit, aut consultat, quorum ipse scientiam habeat: est enim consultantis quærere, discutere, ratiocinari, quando consultatio ipsa quæstio quædam est ac perscrutatio, mentisq; in rebus dubijs agitatio. Nã & qui scit, quiescit: qui dubitat, cõsultatq;, animi solicitudine angitur, mentisq; agitur inquietudine, parumq; sibi omnino constat. De certis enim ac cognitis nulla ulterior aut perscrutatio est, aut dubitatio. Ad hæc consultatio agibilium quidem est rerum, earumq; quæ habere sese aliter possunt, & in quibus labi, decipi, atq; errare possumus: contrà uerò rerum scibilium est scientia, quarum causæ cognitæ quidem sint ac necessariæ, in quibus etiam locum nullum habeat dubitatio, consultatiõue aut error: nec ex earũ cognitione aut ignorantia uirtus aliqua moralis existat, seu comparatum è moribus uitium, quarum etiam ignorantiæ nulla proposita est à legum latoribus pœna, quemadmodum uitijs, inhonestisq; actionibus decretum est supplicium. Quid igitur inter consilium descriminis sit ac scientiam, iam uidetis. Quod uerò ad coniecturam attinet, sic habete, cõsilium quidem ipsum ratione niti, eiusq; inhærere uestigijs, plurimumq; sibi temporis assumere ad cogitandum, quærendum, examinandum, illudq; potissimum eius esse studium, quo permaturescat, & tanquam concoquatur: Cum coniecturа ipsa, uisq; cõiecturalis immatura sit ac repentina, quodamq; quasi oblata impetu: quippe quæ uix ulla nitatur ratione, sed tanquam errabunda progrediatur, uagetur, erret. Quid enim cum ratione cõiunctum habeat, quod subitaneum, quod ab impetu, quod nullo modo perquisitum? Itaq; coniectores somniorum dicuntur, minime uerò rerum earum, de quibus agendæ nec ne sint, & dubitamus, & quærimus. Nec uerò futurarũ esse rerum coniecturas inficiamur, propter signa, similitudinesq; præteritarum. Esseq; & pluuiarum, & siccitatis, fœcunditatis, sterilitatisq; prognostica, & animorum ac uoluntatum signa quædam. Quo fit, ut agricolatio

latio, militia, nauigatio, medicina, astrologia, cõiecturales habeantur. Sed nos aliud bonum consilium, aliud coniecturam esse dicimus: quoniam bonum consiliũ actiones ipsas moderatur, dirigit, componit, regit, quod præstare nullo modo est coniecturæ. Etenim medicus per coniecturam præsentit, prædicitq; ægrotanti euenturum præter opinionem ac morbi fortasse naturam repentinum aliquid, per consilium autem medetur ægritudini, studetq; sanitatem languenti restituere: & coniectura quidem prædictioni obsequitur, bonum uerò consilium prudentiæ, actionibusq; dirigendis. Præterea qui consulit, quærit, ac de coniecturis ipsis cum ratione iudicat, coniector autẽ minime de consilij aut rectitudine, aut prauitate: neq; enim rationem sequitur, cum coniectatio extemporalis sit, boni autem consilij susceptio tempore matureſcat. Et bene quidem coniectura uti solertis est ingenij, eaq; ipsa uis solertia quædam est: bene autem cõsulere prudentis, bonorumq; cõsiliorum directio atq; usus prudentia dicitur, non autem solertia: de qua post suo loco uberius.

De differentia scientiæ, opinionis, ac consilij. Cap. XVIII.

DIffert etiam à scientia opinio, ac ne parum quidem, quòd scientia certitudo quædam est, cum sit opinio persuasio quædam potius atq; assensio. Itaq; qui opinatur uix ipse quærit ulterius, aut amplius dubitat, quando ita illud esse sibi persuasum habet. Aliud quoq; esse opinionem à consilio atq; à scientia illud docet, quòd qui consultat, bonũ quo capiat consilium, & agitat secum plurima, & ratione in quæritando utitur, ac ratiocinando: & cum uehementer dubitet, nihil tamen sibi persuadet certi, sed plurimum in sciscitando consumit temporis, ne ab opinione cõiecturis ue capiatur, & ignorare sese prorsus intelligit. Ad hæc in agendis rebus suus est omnino consilio locus, quod quidẽ ipsum nullũ prorsus uersatur in naturæ principijs exquirendis, quorũ ipsorũ diuersæ quidem opinones sunt, consilia uerò nulla. Itaq; dicimus tũ uarias, tũ diuersas, atq; cõtrarias esse disceptantium inter se philosophorũ opiniones, nequaq; autem consilia eorũ in rebus naturæ perquirendis aut diuersa esse dicimus, aut uaria. Neq; enim philosophi de naturis rerum atq; effectionibus consultant, sed quærunt, ratiocinantur, disputant. At patres familiarum, rerumq; administratores publicarum, duces item exercituum, & classium Præfecti, de rebus quisq; suis deliberant, atq; admodum soliciti sunt. Cum illorum finis intelligere sit & scire, horum autem bene, utiliterq; agere,

ac prudenter administrare res à se consilio ac ratione susceptas. Quidē quòd optimum fuisse naturæ consilium dicimus, cum linguam, qua uoces articulamus, duplici quasi uallo, dentibus munuit ac labris, opinionem uerò naturæ hanc fuisse, quis omnino nisi delirus dixerit? Itaq; opinio ad ea magis pertinet, quæ scire ipsi arbitramur, & quorum tenere uim nobis persuademus: consilium uerò omnino ad consultationem referendum, atq; ad eos, qui cogitando, quæritandoq; id maximè agunt, studentq; qua potissimum ratione & uia ad eum finem perueniant, quem sibi consequendum proposuerint, resq; ut suas utiliter perspectęq; administrent. Quin etiam de opinionibus ueritas tantū iudicat, & qui falsò quippiam opinantur, ueritas ubiq; eos ut falsos coarguit. At qui ignoranter consulunt, atq; imprudenter, actiones nimirū ipsæ plerunq; illorum ignorantiam atque imprudentiam simul detegunt, ipsiq; in primis susceptorum consiliorum atq; negotiorum successus. Diximus autem plerunq;, quoniam sæpenumero bonis cōsilijs, fortuna it obuiā, quæ in opinionibus haud scio uim ne habeat aliquam, quippe quæ aut aduersatur, aut fauet ijs, quæ nobis consilio & opera peragenda proposuimus, nequaquam uerò ijs, quæ opinamur. Quid? quòd & damus alijs consilium, & ab alijs capimus, opinionem uerò nemo dat: cum & qui aut dat consilium, aut capit, ipse aut sibi, aut alteri consulere dicatur, nullo uerò modo opinari.

Quæ differentia sit inter sententiā & consiliū. Cap. XIX.

QVoniam aūt non solum uariæ, sed quandoq; etiam diuersæ, sibiq; inuicem aduersantes consultantiū sunt sententiæ, quid sentētiæ intersit consiliū, uidendum relinquitur. Nam & bene qui consulit, necesse est bene etiam ut sentiat, & recta consilia non nisi rectis ex animorum proficiscuntur sententijs. Quocirca sententia postquam ipsa in animis sedit nostris, ipsiq; offirmatissime decreuimus re eam persequi, quæ sententia erat, efficitur tunc propositum. Hoc ipsum autem propositum ratione ac uia dirigendi, actionesq; ipsas moderandi, pro susceptо negotio, consilij proprium est munus: minime uerò aut opinionis, aut coniecturarum, aut sententiæ: quando coniectatio signa sequitur, & uestigia quasi quædā, ipsaq; repentina est admodū ac lubrica, opinatio uerò in ijs uersatur, quæ ita quidem se habere ipsi nobis persuasimus: nec tam aut quærit, aut dubitat, quàm sibi ipsi assentitur, quodq; opinatur, & probat illud cōstanter, & ratiocinando sustentare nititur. At sententia quod suscipiendū, aut non suscipiendum sequendumue, aut contrà fugiendum uideatur iudicat, & cur ita

cur ita & iudicet, & sentiat persuadere ratione atq; oratione nititur, qui campus deliberatiuarum præcipue est causarum. Harum itaq; è numero, regendarum actionum patrocinium nulla suscipit inter administrandum: quoniam animi ea sunt tum lubricis uestigijs signa, coniecturasq; insequentis, atq; inter nebulas obuersantis, tum sibi, aut falsi, aut parum omnino recte quippiam persuadentis, aut nunc hoc, nunc illud sentientis, denum etiam iudicium suum ferentis. Secus uerò consilium neq; conijcientis est, neq; opinantis, aut sententiam, iudiciumq; de re ipsa ferentis, uerum actiones sequentis, atq; ad perficiendum, quod propositum, ac constitutum est, summa etiam contentione laborantis, cõtendentisq; ad finem nulla non, qua possit, diligentia, industria, & opera. Quid? quòd sententia communis est philosophantium, & administrantium rempublicam, & plebeiorum etiam hominum. Extat enim Platonis, Aristotelisq; sua utriusq; iisdem de rebus sententia, uariansq; opinio, Catonis item & Cæsaris, Fabij, ac Scipionis, maximorum in republica uirorum, popularium etiam hominum & graues, & re ipsa comprobatæ uoces, dictaq; laudatissima de plurimis ac diuersis rebus. Est consilium in agendis tantum uersatur rebus, iisdemq; publicè, priuatim ue administrandis, ac recta ratione moderandis, perducendisq; expetitum ad finem. Et quanquam diuersis rationibus quæ sententia est, uerti potest in consilium, quodq; est cõsilium, in sententiam: tamen sententia ipsa ad iudicium omnino spectat, uimq; decernendi, atque autoritatem: consilium uerò dirigendas ad actiones duntaxat, negotiaq; moderanda, ordine ac ratione sua, atque ad consulendi studium in rebus dubijs ac controuersis, sequendiq;, quæ utiliora uideantur, ac rebus ipsis magis q; ac magis conferre.

Quod munus mentis sit, quod etiam rationis. Cap. XX.

QUidem ego, eruditissimi uiri, in perficienda mente, & tanquam in locupletanda intelligentia idem iudico usu uenire, quod in infantibus antè quàm incedere, ac pedibus se ferre ualeant. Cum enim nec erigere se, nec recti queant progredi, propter membrorum imbecillitatem ac teneritudinem, nunc manibus quidem simul ac pedibus humi reptant, aut utraq; manu scabello innisi pedes sensim mouent: nunc uerò nutricum manibus sustentati, ac blanditijs illecti, passus pedetentim protendunt, donec robustiores facti soli iam, ac sine adminiculis, externoq; adiumento ambulant: pòst uerò & saltant, et currunt, ac modo lenti incedũt, modò festinanter progrediuntur, estq; eorũ pro arbitrio nunc citus, nunc tardus

inceſſus. eadem ratione mens pauſillatim ipſa perficitur, principio enim debilis, plurimumq; imbecilla, antè quàm eius cõfirmata ſit uis, manẽtq; ſuo in robore, quæ in illam ſenſus, obſeruationes, animaduerſiones, uſusq; congeſſerunt (inde enim uidetur mens dicta) nititur cõiecturis, exemplis, aliorum monitis, inſtitutis, iudicijs, pòſt diu multumq; agendo exercitata, exercendo plurima, diuerſaq; experta ac cogitando, ueſtigandoq; commenta, ſecumq; eadem ipſa cum ratione uerſans, dimetiensq;, & in uniuerſum & per partes circunſpecta efficitur. Itaq; cõſultandis rebus, peragendisq; negotijs, quæ initio inopia laborabat, copia dein affluens ſummaq; ubertate, robuſta iam, cogitationibusq; per ſe ualidis, atq; uſu diuturno ſeſe offerentibus, ea explorat conſilia, talia perquirit media, cõminiſcitur q; progreßiones, cunctaq; inter ſe ita & componit, & aptat, & ad finem agendo dirigit, ut uoti tandem compotem agentem ipſum efficiat, ac decurſo recte ſpatio perducat ad metam. Etenim intelligentiæ ipſius & plures, & diuerſæ ſunt poteſtates, uiresq; etiam multiplices, illa uerò maximè peculiaris, quæ prima quidem ſeſe offert. Nanq; excitata à ſenſu, compulſaq; mens, boniq; alicuius cupiditate & ſtudio inducta, ilico ad cogitãdum ſeſe uertit, quæ & lõgius & diutius peruagata, explorabunda q; ueſtigat, rimatur, & tanquam ad itineris exitum ſui feſtinans, perquirit aditus ac uias, quibus & liberius, & certius iter ſuũ conficiat, perueniatq; ad finem boni cupiditate ab ipſa ſibi oblati. Perueſtigando itaq; progreßim ac pedetentim, uerſandoq; ſecum plurima, inuenit pòſt, quæ antea perquirebat, maximè idonea, accõmodataq; ad iter faciendum. Inde quod peregre proficiſcentes ſeruant, ut interrogent qui obuiam fiunt, de itinere, de uiarum errore, de qualitate profectionis, deq; alijs, quæ ſuſceptum ad iter facere intelligunt, ſecum ipſa quæ offeruntur, conſiderat, confertq; inter ſe, cunctorumq; & ſimul, & ſeorſum rationem habet, ratiocinaturq;, & diſcutit ſingula, & perſpecte examinat, ſuſpenditq; tanquã in trutina, utiturq; in cunctis publice, priuatimq; rationis ope ac præſidijs: qua dictante, prorerum ipſarum qualitate ac natura, eaſdem & in unum colligit, & collectas ſecernit, & ſecretas, diſtinctasq; quibus modis, qua menſura, quo ordine tractandæ ſint ac metiendæ, qua etiam uia ducendæ ſint, deliberat. Demum refrigerata inuentionis opera, compoſitisq; diſceptationibus, maturataq; conſultatione, adhibet ſeſe in conſilium mens, regulaq; rationis comprobata, quod iudicis eſt proprium, ſententiam ſuam profert, deq; ſingulis & particulatim iudicat, & uniuerſim decernit. Primum igitur intelligentiæ munus eſt atq; cogitationis, perſcrutatio, & inquiſitio, & quæ ex inquiſitione ipſa perueſtigationeq; manat inuentio. Atq; hæc initia

initia quidem sunt, in quibus mens ipsa, cum primum à sensu, bonique specie aliqua titillatur, cogitatu sese, agitationeque exercet sua. sola quidem ac sine ullo rationis ductu, adminiculoque. Vltimæ quoque partes ac iura, eiusdē quoque intelligētiæ sunt unius, ut eadē ipsa et primā moderetur, & ultimā aciem. Nā quæ media est acies, in ea ius, imperiūque ratio exercet suū. Itaque & dictat quid sequendū sit, quid cōtrà fugiendū, & docet qua uia sit progrediendū, quibus etiam uestigijs inhærendū, & admonet temporis, personæ, decori, quæ retinenda in singulis sit mensura, quis ordo adhibendus ac modus, & tanquā gubernatrix, ac nauis temonem temperans, cursum dirigit in portum, quoque pluribus etiam oculis utatur, ac manibus, prudentiam assumit sociam, eamque sibi uicariam substituit. Hocque illud est, quod Aristoteles ait, διάνοιαν illam suam, primorū esse, ultimorumque terminorum: neque quā ucrò rationem, uidelicet suum intelligentiæ munus esse, explorare initio, & inuenire, ultimo iudicare, ac sententiam suam ferre. Rectæ aūt rationis ac prudentiæ, ratiocinari, dirigere actiones susceptas, easque moderari, proprium ac certum esse officium. Deniq; prudentiam hominum negotia dirigere secundum rectæ rationis instituta & monita, cæteras ucrò uirtutes omneis recta cum ratione constituendas.

Neq; solertiam, neq; sagacitatem, neq; astutiam esse prudentiam. Cap. XXI.

OMnino autem homini à natura insunt ad sentiendum semina, quæ pòst agendo, atq; exercendo, ad frugem, & tanquam fructum perueniunt. Atq; ea quidem semina, quòd in tritico, leguminibus, atq; arbusculis contingit, pro soli natura, cœliq; positura: & hæc ipsa quoq; pro corporis constitutione, humorumque fermentatione non raro ut uarient, usu uenit, persæpe etiam pro institutione ac doctrina. Ineſt enim alijs tarditas quædam ad sentiendum, alijs celeritas, acumen alijs, alijs hebetudo: hi ab ipsis statim incunabulis male instituti sunt, illi recte ac composite. Itaq; quod de canibus proprie dicitur, nonnulli à natura sagaces sunt, & cati, quidam obtorpidi, quemadmodum alij iucundi, tristes alij. Quocirca & sagaces & solertes, & astuti, callidiq;, & uafri, & uersuti, ueteratores q; magis à natura sunt, quàm ab institutione aut usu, quanquam & hi ab assuetudine uires maiores accipiunt, utq; urticæ in solo pingui & stercorato ualidiores efficiuntur. Quamobrem nec solertiam, nec sagacitatē, multo minus astutiam, calliditatemq;, quæ ad fraudem declinant, prudentiam esse uolumus, aut eius ancillas, ac sumministras: quamuis si solertia,

si sagacitas, si celeritas illa mentis, si tarditas ratione fuerint, atque inter agendū modo mensuraq; temperatæ, prudētiæ à famulatu uideantur nullo modo repellendæ. Solertia enim illa naturalis efficitur actionum diligens administra, & cauta. Tarditas ipsa in cunctationem, celeritas in maturitatem uertitur, sagacitas in prouidentiam, ac bonam illam & maximè paratam ad præsentiendum, beneq; cōsulendum promptitudinem. Cultus enim ut in colendis segetibus expurgat solum, & hinc ad ubertatem concinnat agrū, illinc luxuriem compescit: sic in dirigendis actionibus, susceptisq; negotijs, usus, ratio, obseruatioq; id præstāt, ut quæ à natura inesse uideantur, ea & compescant, & corrigant, & componant, & ad maturitatem, fructumq; perducant. Est enim solertia innata quædam uis, qua solertes qui dicuntur, natura ab ipsa sic instituti sunt, ut cum adminisi rationes ad ipsas, atq; ad rem peruentum sit, perinde se habeant, gerantq;, ut qui ipsis in actionibus diutius uersati uideātur, cum econtrario inertes natura ab ipsa male instituti appareant, ac parum omnino gerendas ad res apti. Sagacitas uerò, cum & ipsa innata quædam uis sit ad præsentiendū, id præstat, ut sagaces qui habentur, eorum in susceptis negotijs, ipsisq; in consultationibus ac deliberandis rebus & ueloces, & catæ, & maximè etiam promptæ sint agitationes, & tanquam ipsi augurentur, præsentiscere etiam uideantur. Quodq; catulorum est, paulò ut antè diximus, perinde ut illi naribus, ingenita ab facultate, sic ipsi & præsentiant, & prædicant quasi diuinentur futura, quæq; in causis, de quibus agitur, obuentura sint. Vnde ijdem ipsi & cati sunt dicti, & ab eadem hac ui præsensiones quædam mentis præsagia dicta sunt, præsagi animi, & præsagio deductum uerbum, quo quidem ipso, in malis præsertim præsentiendis scriptores frequentissime utuntur Comici. At solertia inter agendum uim magis ostendit suam, cum sagacitas in iudicando ac præsentiendo tantùm appareat. Quocirca hoc etiam differt à prudentia, quod ea ipsa prudentia, uitæ quidem institutionem habet, estq; munus eius docere, præcipere, dirigere: & quid seu sequendum sit, seu contra fugiendum, ostendere, perinde ac uel utile quippiā duxerit, uel inutile: Cum sagacitas promptitudine tantum cōtenta sit sua, & ad ferendum iudicium, & ad præsentiendum. Quid autem sit sagire, unde sagacitas dicta, planè quidem intelligitis. Est enim probe præsagire, quasi probe præsentire, & quæ præsentiat, iudicio comprobare. Quale illud Ouidij Poëtæ:

» Prima malum nutrix animo præsensit anili.
» Prima mihi nutrix, Acoli dixit, amas.

Nec uerò hac in parte non & Ciccro audiendus est inquiens: Sagire enim

enim sentire acute est, ex quo sagæ anus, quia multa scire uolunt, & sagaces dicti canes. Igitur qui ante sagit, quàm oblata res est, dicitur præsagire, id est, futura ante sentire. Inest igitur in animis præsagatio. Commune tamen hoc inter se habent, quòd utraq; in ijs uertitur, quæ in consultationem cadunt, indigentq; consilio. Ac nihilo minus sagaces (neſciam tamen quomodo) & habentur, & dicuntur prudentes, perinde ut qui rerũ cognitioni, ac scientiæ dant operam, quòd facilè à præceptoribus discant, & sapere dicuntur, & scire, dum bene discunt, dum quæ à præceptoribus, institutoribusq; tradita habent, atq; ex illorum hausta fontibus, recte illis uti uidentur, probéq; ea reddere. Quod siqua decet circunspectione, quæ nobis à natura insunt, intuebimur, nimirum inuenemus in natura quidem ipsa, fundamenta actionum nostrarũ esse posita: cæterùm laudem earum omnem in usu consistere, & qui plurima expertus fuerit, plurimam eum laudem prudentiæ ferre. Quæ re non dubitauit Aristoteles dicere, oculum esse prudentiæ experientiam, nec minus inhærendum esse eorum qui in actionibus cum laude consenuerint, probatis sententijs, dictisq;, quàm illorũ demonstrationibus, qui procul ab actionibus uixere, ciuilibusq; negotijs, remoti à rerum usu. Nanq; ut à natura sapiens est nemo, tametsi et sagaces, & solertes existunt quamplurimi: sic nullus etiam natura ab ipsa prudens, quando is habitus exercitatione comparatur, rerumq; humanarum usu. Quo fit, ut prudentiæ laus omnis in senibus consistat quammaxime exercitatis. Quæ res indicat intelligentiam cum ætate simul proficere, hoc est, diuturnitate, & usu. Atq; ut intelligentia ipsa, mensq;, mentisq; ipsius ratiocinatio principium est & causa actionum quarumcunq; nostrarum, sic etiam finis eadem est, atq; comprobatio. Quæq; fructuum in arboribus est maturitas, ea in senibus quam exercitatissimis prudentia est, agendiq; absoluta maximeq; spectata perfectio. Nam pueritiæ flores quasi quidam sunt, & in adolescentia cruda, & acerba omnia, cuius usus sunt nulli, & affectiones ipsæ male temperatæ, atque ob dolorem, aut uoluptatem plerunq; præcipites, aut nimium omnino remissæ. Itaq; adolescentia docta quidem esse potest, ac multarũ etiam literarũ gnara: quippe cum adolescentulorum ingenium & ferueat, & laudum flagret cupiditate, ac literæ ipsæ, doctrinaq; ingenio tantum comparentur. At prudentia solũ usu, qui in illis est nullus: & annis, qui in iuuenibus quidē florent, minime uerò in ijs matureſcunt. Cõmendat ab ætate quoq; eloquentiã Cicero, inquiẽs, Cũ oratio nostra iã caneſceret: quam in ætate illa iuuenili exuberantiorem fuisse quandoq;, senex ipse iam intelligebat. Pensitatio enim ipsa rerum, quæ iudicium dirigit, quæ consulendi gignit rectitudinem,

ſenum atq; experientium hominũ eſt propria. Optimum itaq; in pueris atq; adoleſcentibus futuræ prudentiæ ſignum, ſi ſenum ipſi ueſtigijs inhæreant, conſilijsq; innitantur, atq; in illorum admonitionibus conquieſcãt.

Prudentiam cum bonitate coniunctã eſſe. Cap. XXII.

QVemadmodum autem ſemina illa naturalia, de quibus iam diximus, ad fructũ ac frugem uſu exercitationeq; perueniunt noſtra, contraq; natura inuita incaſſum nitimur, uanitq; omnino conatus ſunt hominum: ſic abſq; probitate, ac bonitate nulla eſt ad prudentiam cæteraſq; uirtutes profectio. Nam ſi uirtutes habitus ſunt, aut ſecundũ rectam rationem, aut non abſq; illa, prauitatiq; ac malignitati inſitum eſt delabi à recto, atq; in obliquum ſuapte natura ferri ac deflectere, uir prauus, ac mali ſtudioſus uirtutem aſſequi nullo modo poteſt, cuius rectus eſt omnino curſus, isq; recta cum ratione dirigendus. Itaq; ut quas à moribus agnominamus uirtutes, eæ exiſtere abſq; naturæ beneficio ac uiribus nequeunt, (licet enim uis illa à natura inſita, uirtus minime ſit moralis, tamẽ ſine ea exiſtere uirtus nequit) ſic neq; uirtutes abſq; prudentia, quæ recta quidẽ ratio eſt, non tamen ut unaquæq; uirtus recta ſit ratio, ſed quod ipſæ ſine rectæ rationis eſſe nequeant beneficio & munere. Quo fit, ut uirtus nulla ſine prudẽtia ſit, ipſaq; prudẽtia abſq; probitate, integritate, bonitate nullo modo eſſe poßit, nec prudẽs aliquis, niſi maxime integer, ac bonus. Erũt igitur & prudentiſſimi quiq; maximè boni, & uirtutes ipſæ morales rectæ à prudẽtia tanq̃ duce directæ: quippe quæ & lumen cæteris præferat, & uiã præmõſtret, qua ſit proficiſcendũ. Secus enim quod cæcis idem continget, ut uehemẽtiſſime offendẽtibus pedibus è ueſtigio labãtur, corruãt. Nam & beluæ inde dictæ ſunt feræ, quod abſq; lumine, id eſt, ſine intelligentia ferantur & mente. Et pueri propterea prudentes eſſe nequeant, quòd uſum rationis, ac mentis in ea ætate aut omnino nullum habeant, aut perquam exiguũ. Erunt igitur uiri prudentes, ijdem & boni. Eritq; actionum noſtrarum directrix prudentia, & cum morales uirtutes ſint eius egentes, ipſa uerò rationis eget duntaxat unius. Deniq; quamuis moralis ipſa uirtus nõ ſit, uirtutes tamen morales abſq; ea eſſe minime poſſunt. Recta aũt ratio ex eo dicta, quòd cum uirtus bonũ ſit, & quod adipiſcendum ſuſcipimus, bonum quoq; eſſe ducamus, neceſſe eſt ut bene etiam agendo ad illum contendamus. Bene autem agere, boni eſt uiri. Recta itaq; ratio inde agnominata, quòd ut uirtute digna (uirtus enim præcipuũ quoddam bonum eſt) ut uiro etiam bono (quis enim niſi bonus uir ueram ad felicitatem con-

tem contendit?) recto ad illam nos deducit itinere, nec in dextrum aut sinistrum declinantes latus, deflectere ad uitia patitur, quod iter mali utique uiri sequuntur. Atq; in ipso quoq; mali, ac uitiorum genere peruersi homines ratione etiã uti solent ut, fures, prædones, sicarij. Verũm hæc ipsa ratio prauitate infecta est, turpibusq; ac facinorosis fœdatur ministerijs. Cũ autem uirtus circa honesta uersetur, & iusta, quæ quidem agere boni tantum est uiri, ipsum rectæ rationis nomen & iustarum, & honestarũ nos admonet actionum, efficiturq;, ut recta ratio, & bonum uirum, & iustas atq; honestas præ se ferat actiones, & ad mediũ ipsum nos dirigat: à quo qui deflectat, in obliquum rapiatur, ad turpiaq; atq; flagitiosa. Non modò autem prudentia uirtutes ipsas, laudabileisq; hominum actiones condit, & tanquam concinnat, sed quæ maxima eius commendatio est, id præstat atq; efficit, ut qui cum ipsi prudentes per se ut sint, natura repugnante assequi nequeant, prudentes tamen habeantur ex eo quòd sapientium ac prudentium uirorum consilijs obtemperant, in illorumq; admonitionibus conquiescunt.

FINIS.

IOANNIS IOVIANI PONTANI DE Prudentia Liber quartus.

VDouicum Sfortiam, qui pubescentem primo, dein adolescentem iam ætatem Ioannis Galeatij fratris filij, Mediolanensis ducis procuratione hactenus, ac patrocinio tutatus est suo, ueneno illum è medio sustulisse ciues, aduenæ, peregrini passim, atq; impune omnes prædicant: neq; est qui hominis impietatem tantam non quouis etiam maledicentiæ genere, indignanterq; & insectetur, & damnet, facinus uidelicet inauditum, miserabile, & Christiano potissimum in homine abominandum, atque eo quidem præcipue in homine, qui habenas moderationis totius suis ipse haberet in manibus, cunctaq; in eius unius potestate ac uoluntate collocata conquiescerent. Ipseq; cum primis adolescens in patrui nutum perinde ac parentis esset intentus, ignoraretq; omnino ab illius uoluntate deflectere ac consilijs, nec ab instituis eius auderet ullo modo recedere. Hic pater, hic rector, hic rei omnis, principatusq; uniuersi temperator erat atq; administrator, idem pro uoluntate, suaq; è sententia cuncta moderabatur. Tantũ nos facinus ô uiri optimi, scelusq; tanto pere de-

testandum inuiti hoc in consessu præsertim referremus, ne aut Francisci patris clarissimi uiri, ducisq; fortissimi memoriam labe hac inficeremus, aut Hyppolitæ sororis: cuius nomini & propter uirtutum eius celebritatem, & propter Alphonsi matrimonium, nihil est quod non ipsi debere fateamur. Sed fora, porticus, plateæ, circuliq; infimorũ cuiusq; generis hominum, nefandi criminis accusationibus (quid accusationibus dicam?) imprecationibus etiam maximè diris plena undiq; circum consonant. Ego uerò Tristane, ac Francisce perditissimum hoc, maximeq; sceleratum Ludouici consilium non tam accuso, detestorq;, quàm teterrimam miseror improbitatem, & quò facinus tandem ipsum aliquando prorupturum sit, quo ue impulsurũ summe impurũ patruũ, omniq; è parte contaminatum hominẽ, animo mecum uoluo, futuramq; eius dolco cõditionem ac sortem, ut maximè miserabilem. Ac præsentium quidem malorum, quæq; mente ipse circunspecto, & tanquam auguror futurorum, quam nam aliam rear esse causam, quàm ambitionem? infelicem inquam ambitionem, & principatus cupiditatem adeò infrenem, & perditam? Cum præsertim ille ipse principatus, in manu Ludouici ipsius perinde ut antea, sic esset de cætero permansurus, in illiusq; conquieturus consilijs ac temperationibus, si rationi quidem obtemperare, quàm rapi ab libidine maluisset. A recto igitur cursu distractus impulsusq; ad extrema Ludouicus, atq; abrupta, quò tandem impetus ipse præcipitaturus sit illum, eius ipsius (ut mẽs quidem præsagit mea) hostes uel breui quidem sunt risuri, Italia certè uniuersa iure est admodum dolitura. Quid enim uiolentum, quod non idem citò ruiturum? Cum rationis proprium sit, donec ad rectum redeat, nunquam conquiescere: quando & equi abruptis frenis tandiu discursant, rapiunturq; licentia, & impetu, donec capti, cõpressiq; à magistris, capistro innodentur ad palum, illigenturq; præsæpijs. Cum aũt ambitionis ipsius, omnisq; inordinatæ uoluntatis correctrix sit ac temperatrix prudentia, Ludouici hoc immane magis quàm nefarium factum eo uehementius nos hortatur, de prudentia ut prosequamur. Nam quo scelus ipsum est atrocius, detestabiliusq;, eo libentius ad ea præcipienda nos instituimus, quæ rationem contineant, ac formulam uoluntatum moderandarum. Peccatum enim omne aut à neglecta, aut contempta, despectaq;, aut ignorata ab ratione proficiscitur, atq; à uolũtate male prorsus, impudenterq; temperata: Cum præsertim sceleris magnitudine, factiq; atrocitate commotos uos ipsos intelligam, atq; ad audiendum etiam audiores factos. Itaq; qua attentione audire parati estis dicentem, ijsdem satis ut ipse faciam, non dissimili dicendi contentione conabor, ad idq; accinctus assisto.

Treis

Treis esse prudentiæ species. Cap. I.

QVæ igitur prudentia sit, quodq; eius officium, qui item prudentes & quales, quæq; etiam recta ratio, iam uidetis. Restat autem quærendum, una ne tantum, ac simplex prudentia sit, an plures fortasse eius species. Cum autem res ipsæ in quibus prudentia sese exercet, aliæ sint publicæ, aliæ priuatæ, utilitates ipsæ, commodaq; quorum curam gerit prudentia, hanc eandem sequentur diuisionem. Itaq; prudenteis dicemus alios, quòd rem quidem suam utiliter ac prudenter tueantur, compendijsq; suis bene consulant: & hæc quidem prudentiæ species à domus cura, domestica nominabitur, reiq; à familiaris studio. Alios uerò, quòd rem publicam, ciuiliaq; procurent negotia, summa etiam cum industria, communisq; boni curã habeant, ciuilis prudentiæ titulo exornabimus: quæ cura, quòd ciuitatis uniuersæ cõmoditatibus ac bonis intenta est, ciuilis non immeritò uocabitur. Verùm & temporibus suis Cato Porcius, & complures alij in utroq; prudentiæ genere claruerunt, ut & optimi ijdem senatores, & patres familiarum sint habiti, à prudentia uidelicet rerum publice priuatimq; administrandarum. Nec uerò ab hac ciuilis prudentiæ laude, bellorum administratores, ducesq; exercituũ excludendi uidentur: quam si militarem appellauerimus, uerendum est, ne suo etiam titulo defraudemus classium præfectos, ducesq; maritimi belli. Verùm ut una domestica est prudentia, etsi non una est familiaris rei procuratio, sic unam etiam esse uolumus ciuilem prudentiam, licet ea cura sit & ipsa multiplex, ac latius uagetur. Quodq; inuenti etiam sunt, qui uitam ipsam, cogitationesq; suas omneis in instituendis ciuitatibus, populisq; gubernandis & contulerint, & cõsumpserint, summa cum patriæ charitate, ciuiumq; uniuersorũ: qualis Solon, Lycurgus, Pompilius: hiq; à statuendis legibus, legum sunt latores appellati: alij etiã qui legum ipsarũ, iuriumq; municipalium maximè fuerint studiosi, summamq; earum cognitionem ac peritiã habuerint, unde à maioribus nostris, tum iuris periti, tum prudentes sunt dicti: hinc efficitur ut tertium quoddã prudentiæ genus adiungendũ sit, eaq; prudentia legalis uocanda. Cuiusmodi fuisse traditũ est Scæuolam, Vlpianũ, Paulum, quorum etiam similes in bene constitutis urbibus ac populis, singulis seculis & singuli reperiuntur, & plures, quos hodie peruulgate quidẽ sapientes uocant, & quorum responsa ac sententias, sapientium esse dicant. Erit igitur triplex omnino prudentiæ genus. In eorum autem quoq;, qui claruerint genere, idem erit omniũ officiũ, ut boni sint uiri, ut honesta sequãtur ac iusta, ut recta ratione duce & priuatas, et publicas administrẽt

res, ac publicè, priuatimq; utiliter ac bene consulant. Nã membratim uelle de toto ipso corpore disserere, neq; id uos à me exigitis, & laboris esset prorsus infiniti: cum præsertim de singulis etiam uirtutibus dicendũ esset, quarum omnium prudentia dux est ac magistra. Quocirca his explicatis, ad alia, quæ dictionis hodiernæ uidentur propria, transeamus.

De consideratione. Cap. II.

HAec igitur ipsa quæ sint, & qualia, iam uidetis. Hinc uerò quæ tanquam administræ prudentiam sequantur, quæq; uirtutes sint eius comites, sigillatim explicabo. Quo forma ipsa, perspectis quasi corporis totius membris ac partibus cõspectior appareat, speciesq; eius cernentibus magis sit exposita. Itaq; mentis hominum propria cum sit cogitatio, qua è re sæpenumero Cicero cogitationem mentem ipsam appellat, prima quidem prudentiæ uis, & quædam quasi comes offertur Consideratio, quæ à præstantissima utiq; re, hoc est, à siderum contemplatione nomen duxit, tralatum inde ad res item alias, actionesq; ad ipsas hominum contemplandas. Est autem consideratio persistens quædam animi pensio, assiduaq; cogitatio rebus in ijs, quas mens ipsa sibi perpendendas atq; animaduertendas proposuit. Nam cum sint à sidendo, hoc est, perstando, ut stellæ à stando, dicta sidera, ut Martianus probatissimus autor tradit, consideratio ipsa & assiduam, & persistentem præ se fert & à nomine, & à re ipsa cogitationem. Quocirca ab electione quidem ipsa ad finem usq; constantissime officium præstat suum, singulas non res modò, negotiaq; uerùm loca, tempora, personas, fortunam, casus, repentina etiam quæque perpendens, nihil incogitatum relinquens, aut inanimaduersum, quod in re esse ducat: nullo etiam modo commissura, ut dicendum sit, quod inconsideratorum est hominum, non putaueram: quo uitio qui laborant, meritò inconsiderati dicuntur. Præstant igitur huiusmodi officiũ, implentq; prudentiæ munus hoc præstantissimi duces, administratoresq; bellorum, qui nec in ducendo exercitu, nec in mouendis, aut ponendis castris, ijsq; uallo & fossa muniendis, nec in explorandis hostium itineribus aut consilijs, nec in eligendis locis ac temporibus, ad res gerẽdas, in dirigendá ue acie, aut in metiendis casibus, nullo deniq; imperatorio in munere, aut imprudentiæ fraudí ue, aut fortunæ locum non antea consideratum relinquũt. Hæc enim ipsa uirtus pericula dum cõsiderat, uallum excogitauit ac fossam: hæc exploratores, uigilias, signa, speculatores: nec solum cauendi artes adinuenit, uerumetiam suo tempore, suis locis & commodis hostem

adoriendi.

adoriundi. Qui igitur agendis atq; administrandis rebus considerationem ubiq;, atq;, ut par est, suam adhibent, hi sunt, quos consideratos nõ modò iure suo dicimus, uerumetiam admiramur, quosq; labi, errare, decipi posse uix ullo modo existimemus.

De Prouidentia. Cap. III.

PRospicientiæ munus, quæ alio ac maximè noto est nomine prouidentia, in aduersis, prosperisq; æque uersatur rebus, cõmodis etiam atq; incommodis prospectandis, ijsq; etiam prouidẽdis. Atq; ut auertendis damnis, sic etiam inuitandis compendijs. Nõ solum enim diuersissimas res acutissime dispicit, uerumetiam & consulit, & consilio addit operam. Quæ autem sit eius opera, & quæ uis, agriculturæ studium cum primis declarare nobis potest. Prudens enim ac probatus agricola, iacto statim semine, fila suspendit paxillis quasi irretiens fata, quo auiculas deterreat à pastu. Nam & auium noxiam uim anteuidet, & quibus eam artibus propellat, confestim prouidet. Idem pecudes quo arceat à pauperie, sepem satis intendit, quod nomen à sapiendo, hoc est, prouidendo deductum est, quòd sepire agros & uineas sit datum sapientiæ rei rusticæ studiosis. Quoq; imbres ab obducendis lacunis prohibeat, fossas ducit, atq; emissaria, nunc manu, nũc rastris nocuas euellit herbas: nihil deniq; quod nocere possit, non antecernit, nihil omittit quod collaturum aliqua ratione intelligat. Itaq; uirtutis huius munus est ac laus, cum prospiciendo antè aggrediendam rem, tum remedia adhibendo, ne aut consilio ulla sibi è parte desit, aut opera. Atq; hi quidem sunt, quos appellare prouidos solemus ac prospicientes. Tanta autem prouidentiæ admiratio est, & quædã quasi maiestas, ut non regibus modò, populorumq; rectoribus attribuenda iudicetur, uerùm Dijs quoq; immortalibus. Differt autem à considera tione, quòd illa in animi pendendis potissimum rebus uersatur, hæc prouidendis potius & consilio, ac re iuuandis. Ad hæcillius peculiarior est perpensio atq; excogitatio, huius prouisio & opera.

De Apparatione & Meditatione. Cap. IIII.

OMnino post electionem ante quàm rem ipsam aggredimur, pro rei suscipiendæ materia ac natura, faciendus est confestim apparatus: cum sit turpissimum, imparatum accedere ad agendum. Quo è uitio declaratur aggredientem ipsum aut nullam, aut perexiguam ante cu-

ram, cogitationemq; adhibuisse. Cumq; electio, susceptaq; futuris de rebus sit actio, nihil illum aut de futuro cogitasse, aut de necessarijs, atq; opportunis fuisse aliquo modo solicitum. Perinde igitur, ut qui domum ædificandam decreuit, calcem, cæmenta, materiamq; aliam prius quàm fundamenta iaciat, sibi apparat: sic prudens elector paratus accedet ad agendũ. Est enim non dedecorosum modò, uerumetiam periculosum, imparatũ offendi, nihilq; antè præmeditatum. Qualis uerò futurus esse debeat apparatus suscepti negotij, natura eius, ratioq; monstrabit. Refert Cicero Galbam Oratorem cõsuesse prius, quàm ad agendã proficisceretur causam, solum eum in cubiculo multa, diuq; agitare solitum. Nam quantopere paratus Cicero ipse ad dicendum accesserit, q̃ multa etiam meditatus, scripta eius manifesto docent. In expeditionẽ profecturi, arma, tela, machinas, cõmeatum, cæteraq; id genus omnia summa sibi diligentia comparant. Cæterùm nomen ipsum uirtutis huius atq; habitus, parum adhuc quod meminerim proditũ est, ni uoluerimus nouitio quasi nomine uocare Apparationem, ut apparatus sit rerum, apparatio animi: qua qui ornati sunt, parati: qui ea destituti, imparati à rerũ uocãtur scriptoribus. Quid si meditationem uocauerimus? Sed tamen differre aliquantũ inter se uidentur, quòd meditatio prius ad agendũ instruit, altera uerò apparat necessaria. Nã qui antè q̃ ad certamen accedit, exercet sese in armis, instruitq; ad pugnã, is meditari dicitur: at qui arma, tela, equos comparat, apparatũ facere. Vtraq; autẽ necessaria est prudenti, utraq; plurimũ secum affert adiumenti ad res prudenter administrandas. Potest tamen non paucis in negotijs usus, exercitatio, habitus ipse deniq;, nulla prius apparatione, aut meditatione adhibita satisfacere. Extemporalitas sed ipsa omni est studio fugienda, quippe quæ & turbare ingeniũ, & stuporẽ afferre, ac rebus ipsis confusionẽ ost solita. Nihil enim tantopere aut exercitũ deterret, aut imperatorẽ ipsum confundit, q̃ ad repentinũ atq; improuisum hostium aggressum, imparatum offendi. Huius autem ipsius uirtutis quæ sint partes ac munera, antè rerum quidem, negotiorumq; aggressiones, ipsæ ferè sese ostendunt.

De Perspicacitate. Cap. V.

Tranq; uerò & considerationem & prouidentiam comitatur uirtus etiã illa, quæ à perspiciendi acumine uocata est perspicacitas: et qui ea sunt præditi, perspicaces dicti. Cuius principia quidem cum sint in natura collocata (ingenij enim siue dotes, siue dãna, natura ab ipsa proueniunt) diuturnior tamen consideratio, atq; perspicientia illam perficit.

ficit. Huius autem uirtutis est propriũ, ad abdita penetrare atq; occulta, qua è penetratione, & consilia inter agendũ capiuntur certiora, & quæ sit rectæ rationis apertius uia cernitur. Perspicax nãq; Ciceronis ingeniũ atq; cogitatio acumine suo, summáq; perueſtigatione, maximè occulta Catilinæ cõsilia, inteſtinos q; in nobilitatẽ ac rempublicã apparatus detexit, qua è detexione, & inceptis illius prouidenter ijt obuiã, & rempublicam saluam fecit, cum patrum ac bonorum omnium incolumitate ac salute.

De Circunſpectione. Cap. VI.

His adiuncta est etiam circunſpectio, ex eo dicta, quòd & ante agendũ, & in medijs quoq; actionibus omni è parte circunſpicit, metiturq; singula. Circunſpectorũ enim proprium est hominum metiri res, actiones q;, & quid seruandum, quid fugiendum, quid prodesse, quid obesse, quid commodi exoriri possit, uel incommodi, circunſpicere quid siue consulto, siue ex inopinato contingere. Quaq; enim circum ac tanquam eminenti in specula circũſpectus uir positus, & metitur cuncta, & procul aſpicit, seq; illis uel accommodat, uel aduersum ire aut obsequi instituit.

De Cunctatione & Celeritate. Cap. VII.

Hominum autem res omnes, rerumq; ipsarũ administrationes fiunt in tempore, & suo quidem tempore: Cum tempus sit ipsum rerum gerendarum non magiſter solum, uerumetiam administer. Quocirca ſuſceptis negotijs permulti agendi celeritatem adhibent, non pauci tarditatem, quæ tamen uacua sit pigritia. Eaq; suo nomine est cunctatio, In qua ut excelluisse iudicatus est Q. Fabius, sic in illa Iulius Cæsar, quem postea rerum gestarũ magnitudo inter diuos retulit. Sunt etiam, qui occasionem ipsam intèr agendum & exſpectent, & obseruent, neq; punctum, ut dicunt, temporis elabi patiantur, quinetiam occasiones ipsas summo studio atq; arte prouocant. Cuiusmodi agnoscitur fuisse Annibal, qui intentus ad singula, nec minimas quidem occasiones frustra labi passus est unquam. Atq; ut priores illi, tũ celeratores dicuntur tũ feſtinatores, & habitus ipse tum celeritas, tum feſtinatio est suo nomine: posteriores autem cunctatores, & habitus ipse cunctatio: sic hi non improprie intenti uocari possunt, nec minus fortaſse impigri. Quamuis neutra appellatio rem ipsam meo iudicio satis impleat, ne si obseruatores quidem uocauerimus, habitus autem omnino est ignominis, caretq; uocabulo. Obseruabat Annibal mores Conſulum Romanorum, qualitates itinerum ac tempo-

rum, rerum seu inopiam, seu copiam, regiones, situm, loca, & tanquã in specula constitutus, motus singulos prospectabat, nõnunquam etiam prouocabat, ut qui saxo canes, aut commotis irritant flagellis. Contrà, Fabius sedendo ac cunctando omnem illi conserendæ manus opportunitatem adimebat, iudicabat enim durando ac terendo tempus, frustrãdos dolos eius atq; artes. Cæsar uerò non modò tempori, occasionibusq; non deerat, sed & tempus, & occasiones ipsas ingenio simul, operaq; sibi præstruebat, ut non tam nõ deesset ipse tempori, quàm tempus sibi accõmodaret, uel ut sua potius iura ac potestatem traduceret. Qua diligentia non modò opportunitates sibi pariebat, sed (quod maius est) aduersarijs et cõsilia præripiebat, & facultates. Fuit nõ minus ad omnia intentus Scipio, idem temporum obseruator, præoccupatorq; occasionum, ac præreptor, ubiq; cautus, ubiq; perspicax. Qui tamen neq; cunctator dici poßit, neq; præproperus, nunquam uerò non paratus ipse, ac siue ad auertendum, siue ad fugandum hostem instructus & sobrius. Qui igitur, & quales sint intenti, impigriq;, qui item conctatores, rursus qui celeres atq; festinantes, iam uidetis. Quæres igitur, actionesq;, uirtutes has constituant, eorum de quibus diximus ducum, mores, artes, gesta uobis indicare apertius, quàm ulla mea descriptio poterunt. Obseruatio profectò in omni non solum uitæ, artiumq;, uerumetiam disciplinarum genere optima est nunc magistra, nunc consiliaria atq; admonitrix, terra, mariq;, maioribus, minoribusq; gerendis rebus. Ea enim peritiam comitatur atq; experientiam, agendo enim atq; obseruando periti euadimus atq; experti. Administrandis autem negotijs, ac gerendis rebus perficitur ingeniũ, honestatur uis illa cœlitus nobis indita, claresc it animi uigor atq; diuinitas, mensq; simul ipsa, qua & contemplando cœlitum ac naturæ res, & excellenter, supraq; opinionem agendo hominum, dijs ipsis cognitione, officijsq; similes permulti iudicati sunt & habiti. Verùm de peritis, ijsq; qui ab antiquis experientes dicti sunt, haud multo pòst uberius: Quando & actiua, & ciuilis sapientia ferè omnis usu ab ipso existit atq; ab experientia.

De Cautis. Cap. VIII.

His accedunt qui proprio nomine cauti dicuntur, quorũ duplex habenda est ratio. Eorum una, qui tantum id uident, ne à recto delabantur, ipsi de uia digressi. Illorum altera, qui id maximè curant, ab alijs ne decipiantur. Vtrunq; autem prudentis est proprium. Contrà uerò non in utroq; modò, uerùm in altero qui peccauerit, meritò ut incautus &

& accusatur, & despicitur. Cautorum est igitur, non labi, non errare, non decipi, non haberi frustra, nolle contemni, nullo modo rideri. Itaq; in omnem uitæ partem & necessaria est cauendi ratio, & iure suo ab omnibus laudatur. Quæ res effecit, uti apud maiores nostros dolus duplex haberetur: & bonus, qui fraudem, malas q; artes repelleret: & malus, per quem ad iniqua captiosaq;, qui peruerso sunt ingenio, impellerẽtur. Priorq; ille prudentiæ comes est, sequiturq; iustitiam: posterior hic fraudis satelles, malarumq; inter ciues ac peregrinos artium, in emendisq; atq; uendendis, mutandis item atq; administrandis rebus tum suasor turpis, tum autor nefarius. Itaq; huiusmodi artibus instructi, ut subdoli, fallacesq;, generi hominum maximè habentur incommodi, quippe qui ad suas tantum utilitates omnia referant, nec summa sine improbitate ac turpitudine.

De Versatilitate. Cap. IX.

VOniam autem paulò antè temporis mentionem fecimus, neq; res ipsæ modò, uerumetiam tempora maximam secum uarietatem afferre solent: hac è commutatione efficitur, ut nonnunquam in medijs actionibus, susceptisq;, in negotijs mutanda sit administrandi ratio. Cuius ipsius proprium quidem est, mutare pro tempore propositum, aliamq; ingredi semitam, ac diuersum omnino iter insistere, & aliud atq; aliud agendi, administrandiq; genus sequi, quòd uel tẽporis, uel rei ipsius natura sic ferat, aut quòd mutati etiam sint illorum animi, quibus cum antea negotiũ administrabamus, uel illi ipsi sint alij, qui parte ex altera negotium denuo susceperunt. Quocirca prudentis est ad omnem sese agendi rationem tum flectere, tum mutare, nouamq; pro rebus, locis, temporibus, proq; ijs quibus cum agendum est personã induere. Quem nos siue habitum, siue uirtutem non satis profectò usitate, forte non tamen improprie, minimeq; indecenter appellabimus uersatilitatem, & eiusmodi habitu indutos uersatiles. Quam ad rem plurimum etiam confert natura cuiusq; atq; ingeniũ. Itaq; Vlysses ad diuersas sese facile accommodabat personas. At Cato nunquam à sua illa discessisset, seueritati, atq; cõstantiæ ubiq; addictus, perpetuoq; cuidam administrandis rebus, ferendisq; sententijs tenori. Oportet igitur quem prudentem esse uolumus, quoties res ac casus ipse tulerit, sine leuitate, sineq; dolo malo, mutare eum agendi rationem, taliq; cum pensitatione ac modestia, ut nec leuitatis det suspicionem aliquam, nec omnino fraudis. Est enim prudentis, ac maximè probati ciuis, ab omni improbitatis ac uitij suspicione longius recedere. Vtere me, inquit apud Plautum

„ uersutulus & nequam ille, pro rota figulari. Atqui prudentissimus quisq; pro re ac tempore uersatilis est, ut dixi, non tamen ut ab iusto deflectat atq; honesti semita. Ac mihi quidem uidetur cautus, atq; exercitatus rerum administrator id præstiturus, quod optimus quisq; atq; artificiosissimus Poëta: qui ad quamcunq; diuertit materiã, siue seueram & grandem, siue iocosam atq; humilem, siue tristem ac lamentabilem, siue iucundam ac festiuam, mutatis tum numeris, tum uocibus ad illam sese instituit: & cum ubique dicendi genus mutet, ubique tamen idem ipse est. Nam nec à decoro discedit materiæ ipsius, neq; personæ obliuiscitur, quam subinde suscipit. Figularis uerò illa rota sic uersanda est, ut artifici seruiat, nõ fortuito quidem, sed cum ratione, consilioq;, atq; etiã ex arte. Hunc ipsum uerò habitum diuturnior usus, rerumq; plurimarum administratio, longa ex actionum continuatione per gradus quasi quosdam adducit.

De Versutia. Cap. X.

VErsatilitati quoq; huic affinis est ac maximè cognata Versutia, inde dicta, quòd plurima secũ ipsa uersет: nec idem sentiat animo, quod uerbis aut uultu innuat, quin & cælat, & infirmat sententiam, & interpretatur sua dicta, uariatq; propositũ: nec tam non cõstat sibi quàm delectatur fraude ac captionibus, unde etiam uersipelles dicti. Quæ igitur uersutorum sint artes, mores, ingenia, Comici docent serui, quiq; mercatores inducuntur in comœdijs. Atq; hæc quidem naturæ primum siue applicatio, siue procliuitas, habilitas est ingenij quædam, quæ exusu pòst exercitationeq; habitum constituit: plerunq; autem proclinat, uergitq; in dolum, fraudem, calumniã. Itaq; uersutorum hominum uerba sunt dubia, nulloq; modo simplicia, promissa parum fidelia, fucata persona, solertia malitiosa, sermo anceps, captiosa oratio, consilia haud quaquam recta, flectæ admonitiones, demum in insidias, deceptionem, illusionesq; omnino spectant, quibuscum parum utiq; tutæ sunt consuetudines atq; commercia. Non solùm autem hoc differt uersutus ab eo, quem uersatilem uocari uolumus, quòd fallax, dolosus, ueterator, malitiæ omnis artifex, sed quòd uersatilis tantũ studet, curatq;, ut norit, intelligat, sciat, usu etiã ipso comprobet, quid in quaq; rei ac temporis mutatione sequendum, & quem se gerere ubiq; ac pro suscepto denuo negotio debeat. Ille uerò, ut decipiat, illudat, capiat, ac sub cauti, prudentisq; persona caluat. Et uersatilis quidem uiri laudatur agilitas, quæq; etiam dexteritas suo est nomine, uersuti uerò timetur duplicitas. Ille agendi modum ac rationẽ mutat, quo melius

rem

rem gerat, administretq; negotium cõmodius: hic sententiam inuertit, ut decipiat. Quid quòd ille stat promissis, dictisq;, hic omnia uertere suos in usus nititur? Atq;, ut paucis colligam, uersatiles rationi sese studeant adiungere. Versutorum studium sequitur animorum libidines, habendiq; cupiditatem: quam ut impleant, mente, cogitationibusq; suis nihil non uersabunt. Proclinare autem in dolum malum, astusq; fallacissimos uersutorũ consilia, Ciceronis uerba hæc indicãt: Quiduis perpetiantur, cuiuis de- « seruiant, dum quod uelint consequantur, ut Sullam, & M. Crassum uidebamus. Quo in genere uersutissimum & patientissimum Lysandrum accepimus. Ait etiam in primis uersutum & callidum factũ Solonis, qui quo « & tutior eius uita esset, et plus aliquanto reipublicæ prodesset, furere se simulauit. Nimirum reipublicæ respectus Solonem excusat. Quòd uerò Cicero uidetur hac in parte laudare uelle uersutiam, non deterrebimur tamẽ hoc eius dicto, quo minus assueremus, cogitationes uersutorum, atq; consilia in id plerunque intendere ut fallant, ac per insidias & simulationes quod cupiunt, assequantur. Quippe qui magis uersutia & calliditate gaudeant se quippiam adeptos, quàm simplicitate ac recta ratione. Nam & idem ipse Cicero ait: Qui uersutos homines & callidos admirantes, ma- « litiam sapientiam iudicant. Alio item loco: Prudentia sine iustitia nihil ua- « let ad fidem faciendam. Quo enim quisq; uersutior & callidior, hoc inui- « sior & suspectior, detracta opinione probitatis.

De simulatione & dissimulatione. Cap. XI.

IDem quoq; tempus, ac nunc prospera, nunc aduersa quæ accidunt, ipsæ quoq; rerum mutationes non raro ferũt, ut alibi simulandum sit, contrà alibi dissimulandũ. Qui mores bonis uiris omnino habendi sunt indigni. Nanq; in uirtute nihil fictum inesse debet, nihil simulatũ. Tanta tamen interdum uis est fortunæ, casuum, rerumq; humanarum uarietatis atq; inconstantiæ, ut pro loco ac tempore non modò simulare aut dissimulare, uerumetiam fictionibus uti sit necessarium. Idq; maximè honestum existimetur, ac summa etiam cõmendatione dignum: nam & apud Virgilium Aeneas spem uultu simulat, altum tamen corde dolorem premit. Ferũt Annibalem cognita repente Hasdrubalis fratris cæde, ac totius clade exercitus, composuisse uultum, risisseq; conditionem humanam magis, quàm ut dolorem præse tulisse, aut animi cõsternationẽ uideri uellet, quo uidelicet militũ ac ducũ suorũ animos cõfirmaret. Populus Romanus quo tempore idem Annibal muris insultabat urbis, iussit classem cũ exercitu in Hispaniam à portu soluere: prudẽtissime ab utroq;, & pro tempore,

ac pro rerum & fortunæ euentis. Medicus apprime solers atq; industrius cum ægroto daret operam, qui à phrenitide correptus, cibum nollet capere, quòd mortuum se esse diceret, summisit qui sub eiusdem insaniæ specie prope illum in lecto collocatus, diceret se quoq; mortuum, exposceret tamen & cibum, & potum dari sibi: qui cum afferretur, & ipse sumeret, & tunc alter ille, qui uere laborabat insania, quid hoc, inquit, an mortui comedunt? Et edit, subdidit alter ille sub ficta persona, & potat mortui omnes, atq; hoc dicto, cœpit etiã auentius mandere. Quo exẽplo ductus qui ægrotabat, & ego quoq; de more mortuorum pransurus sum. Confestim itaque cibum sumere cum cœpisset, ex eo continuauit & esse, & bibere, è medici sententia. Nec multos post dies morbo liberatus est, magis prudenti hac illius solertia, quàm curandi ratione, aut arte.

De Diligentia. Cap. XII.

IN est autem prudentibus quibusq; tum usu ab ipso, tum etiam ab ingenio quædam animorum agitatio, quæ illos assiduè solicitos habeat, dũ uerentur, ne quid secus, quàm oportet, decetq;, uel admittatur, uel accidat, experti uidelicet humanos casus, ac tum fortunæ inconstantiã, tum hominum leuitatem. Itaq; prudentissimum quenq; gerendis in rebus curas hæc maximè uexat, quæ ab animi ipsius commotione atq; agitatu, dicta est solicitudo: laudabilis sanè commotio, dum ne mentem perturbet, labefactetq; consilia. Ex hac igitur animi solicitudine, quæ actionibus plerunq; antecedit, atq; operam, etsi eadem comitatur, natura etiam ipsa adiuuante, enascitur postea in agendo diligentia illa, quæ cũ sit & temporis, & rerum, & actionum ipsarum obseruatrix, nihil aut omitti patitur, aut prætermitti, minime uerò remitti, quod ad rem bene, commode, laudabiliterq; administrandam pertinere intelle xerit. Nullo autem ipsa modo, aut præcipitat operam, aut relanguescere illam sinit, elabi ue occasionem è manibus. Minime uerò omnium intempestiuitate utitur, aut interturbat administrationis cursum. Eadem quoq; dum metitur singula, dispensat tempus, actiones temperat, digerit ipsam seriem, nunquã deniq; à seipsa recedit, nullo sibi pacto aut arrogans, aut plus tribuens, quàm quod suæ ipsius partes ferant. Etenim quæ hodie peruulgate quidem est præsumptio, proprio fortasse nomine arrogantia, an magis arrogatio, ni iuris cõsulto ram obstet autoritas, non caret elatione ac iactantia, uel lcuitate potius ea, quæ rerum agendarum pernicies est quasi quædam. Non solicitari autem, nullaq; antè quàm agere incipias, neq; post inter agendum cura premi, uel stupidi

stupidi est hominis, uel maximè insolentis, uel penitus ignorãtis naturam rerum humanarum: quamuis maxima interdum peritia, rerumq; plurimarum usus atq; exercitatio, securitatem etiam quandã ingeneret in administrantium animis. Quibus è uitijs nascitur incuria illa, quæ merito suo mater est negligentiæ appellanda. Quinetiam hæc ipsa cura ubi nulla quidem affuerit, parit & stoliditatem & negligentiam, addo & contemptum. Vbi uerò maior fuerit quàm oportet, & quàm decet, aut de quibus minime par est, aut in quibus nihil necesse est negotijs, uitium ex se gignit curiositatis: quo qui laborant, dicti sunt curiosi, odiosum sanè genus hominum. Etsi uitium hoc in inquirẽdis potius ijs uertitur, quæ ad se nihil, aut omnino parum spectent, aut multo minus conferant negotijs peragendis. Ast ubi cura ipsa mediocris quidem fuerit, diligentiam gignit illam, cuius est studium seruare in cunctis modum ac mensuram, meminisse ordinis, actemporis, rerum, personarum, negotiorum. Itaq; prisci illi (ut erant actionum humanarum, studiorumq; obseruantes) sicuti Curiæ indiderunt nomen, quod in ea ageretur de republica, ibidemq; curarentur ciuilia negotia: ita quos diligentes esse cernerent, à magistratu traducentes appellauere Curiones, à maiore uidelicet rerum agendarum cogitatione & cura. Ioãnes pater tuus, Tristane Caraciole, ut erat ipse et grauis in omni actione, & diligens rerum administrator, hanc ipsam uirtutem affirmare non dubitabat, rerum omnium ac maximè familiarium esse dispensatricem, eamq; uicem gerere in re domestica administranda, quam sub imperatore, aut duce tribuni gererent, aut præfecti.

De Aestimatione. Cap. XIII.

ADmodum autem uidendum est prudenti, æquabilem se uti præbeat æstimatorem tum rerũ, temporumq;, tum sui ipsius, & illorum præcipue, quibus cum negotium contrahit. Nam & in bene constitutis ciuitatibus magistratus quidam publici decreti sunt æquandis ponderibus, ac tenendis mensuris. Quid enim tam secundum rectam rationem, quàm æqua æstimatio? Licet autem ciusmodi temperamento præditi, iusti potius dici, quàm prudentes, populi etiam iudicio debeant: nec iustitia tamen esse potest absq; prudẽtia, nec prudentia sine iustitia. Secus enim sum ma esset malitia, quæ pestis amicitiarum est maxima, humanæq; societatis, in rebus, negotijsq; quibusq; administrandis. Ad hæc nihil tam prudentiæ consentaneum, quàm rerum negotiorumq; discriminatio, & temporum discretio ac personarum.

De Discretione ac Delectione. Cap. XIIII.

Vnt huic adiunctæ comites duæ, quarum alteri nomen hodie est Discretio, alteri Delectio. Ac Discretio quidē ipsa uersatur in discernendo, ne uidelicet in agendo peccetur, dum quid agendum, quid prætereundum sit, dijudicat, distinguitq; res, operas, actiones, adhibetq; ordinem, discernens ipsa ac consulens quid prius, quid posterius sit sequendū, quid lenius aut seuerius, quid quadā cum temperatione quasi prætereas, quid cum asseueratione, et quasi pertinacia insistens contendas, atq; animare. Itaq; uirtus hæc discerniculum est quasi quoddam temporum, operarum, negotiorum, personarum, singula prius perpendens, pòst uerò etiā discernens, inde quoq; expendens. Verùm à discernendo appellata populariter ab illiteratis, magis quàm à doctis uiris est Discretio, potissima quidem prudentiæ ipsius pars: habet enim iudicium non modò uniuersim quidem per omnem actionem, perq; ea cuncta, quæ ad agendum pertinēt, uerumetiam partes per singulas, ac minutißima etiam quæq;. Exclamare solebat Corelia, peritißimus rerum humanarum senex, præfuit enim sub Alphonso rege Neapolitanæ ciuitati cōplureis annos, exclamare inquā solebat, ubi quid uel ineptius gestum, uel intemperantius administratum intelligebat, aut confusius pertractatū, aut præter rei, personæ, temporis qualitatem, dignitatem, naturam: Prò dij boni, quonā abijt Discretio? ubi ea gentium delitescit? Itaq; hoc uitio qui occupati sunt, maximè sunt inordinati, incompositiq;, ignorantes illi quidem quid quoq; loco sit aut ordine aggrediundum, exequendum, & quo etiam modo ac uia tentandum, prosequendum, agitandum, ad finem deniq; perducendum. Siquidem indiscretio ipsa, maxima afferre impedimenta, plurimāq; confusionem est solita. Videtur igitur discretio ipsa idē esse, quod apud maiores nostros iudiciū, cuius munus quale sit innuit Horatius, cum ait, de Poëtica præcipiēs:

» Hoc amet, hoc spernat promißi carminis autor.

Cicero item cum docet, quid quoq; loco sit in oratione collocandū. Verùm hæc ipsa discretio habet actionis totius, rerūq; omniū, quæ ad agendum uel pertinent, uel exiguntur, tanquam gubernaculum ac mensuram: non modò in discernendo ac dijudicando, uerumetiam in agendo, ut non minus de agendo sit solicita, quàm etiam de iudicando. Itaq; quid interēā intersit ac iudicium, facilè discernitis. At uerò Delectio illa huius et soror, & socia, idem ferè ius exercet, atq; amplectitur munus & in iudicando, & in agendo: hoc tamen differre inter se uidentur, quòd Delectio non distinguit ipsa quidem, uerùm facta rerum ac temporum distinctione, deligit.

git, quod è duobus potius, quod è compluribus ac multis potißimum uideatur: atq; ex utilibus quæ utiliora, quæ etiam maximè utilia: atq; è pulchris honeſtisq;, uel magis honeſta et pulchra, uel quæ honeſtißima appareant atq; pulcherrima. Habitus igitur hic ipſe Diſcretio eſt: qui uerò ornati ſunt illo, à maioribus noſtris innominati, ni forte ut ab uſu conſtantiæ ac temperantiæ, & conſtantes, & tẽperantes, ſic appellare deligẽtes eos uelimus, perinde ut ab uſu diligentiæ diligentes, & alteros illos ab uſu, habituq; diſcernendi, diſcernentes. Etſi uulgus eos paſſim ac peruulgate diſcretos appellat: rurſus qui ſecus affecti inſtitutiq; ſunt, indiſcretos. Sed nos ijs tum inquirendis, tum explicandis nimij fortaſſe ſumus, & attigiſſe quædam, quàm diſſeruiſſe, conſultius fuerit.

De Experientibus & Peritis. Cap. XV.

Oratius Flaccus Poëta non minus grauis uirtutum ſuaſor, quàm argutus reprehenſor uitiorum, cũ laudare homines exercitatos, uel hortari potius ad agẽdũ cuperet,

—Aut uirtus, inquit, nomen inane eſt,
Aut decus & pretium recte feret experiens uir.

Quo dicto declarare nobis uoluit, exercitatißimos quoſq;, maximisq; in negotijs uerſatos, omniũ eos maximè eſſe prudenteis, quòd uſus ipſe faciat experientiã, hæc ipſa experientia peritiam: impetũ autem neminem poſſe eſſe prudentem, quod adoleſcentia ipſa declarat. Itaq; apud Maronem quanto cum ſupercilio dicitur,

Experto credite.

Quæ ſentẽtia eum quidem inter philoſophos locum obtinet, ut ijdem præcipiant quaq; in arte, quacunq; in facultate, fidem ei maximam adhibendam, qui in illa diutißime ac diligentißime uerſatus fuerit, plurimáq; etiam expertus. Neq; enim alia ratione artes inuentæ ac conſtitutæ ſunt, ab experimentis enim enatæ ſunt inſtitutiones ac præcepta, eaq; longißima ab obſeruatione ſumpta. Itaq; multa qui experti ſunt, ijdem quoq; habentur periti, inde enim nomen ipſum eſt deductum. Qui uerò aut parũ, aut nihil ferè experti, imperiti, rudesq; (Nam & primæ ipſæ, ut ita dixerim, initiationes quacunq; in arte ducuntur rudimenta) & illi quidem in admiratione ſunt publicè, priuatimq; ciuium omnium, hi ludibrio habentur atq; cõtemptui. Ipſi illi igitur periti ſunt, quos nõ multo antè diximus uocatos ab antiquis iuris prudẽteis, quibus ſcilicet ab experto noti eſſent, atq; ab obſeruatiõe ritus patrij, leges, mores, cõſuetudines, quiq; memoria tenerent, qua in cauſa, quoq; in negotio uel ancipiti, ac maximè dubio, uel

oppido quàm difficili, quid à maioribus uel iudicatum esset, uel cõstitutum uel publicè etiam sancitum: unde qui huiusmodi facultati dant operam, legum periti ac iuris dicũtur, eaq; cognitio appellatur à doctis pariter atq; indoctis peritia. Præterea quoniam exercenda ab arte hæc ipsa quoq; proficiscitur peritia, ex eo solertes dicti, dicta etiam solertia: & in quibus nulla esset artis peritia, inertes, imperitiaq; ipsa inertia. Atq; hæc ipsa uocabula ab arte primũ, ut uidetis, traducta, pòst tralata sunt ad actiones, atq; ad agendi usum, quinetiam ad naturam atq; ingenium. Nam & acri ingenio præditos, quiq; administrandis rebus aptiores sunt, magisq; appositi, solertes eos dixere: Contrà, hebeti ingenio, ac parum aptos, minimeq; ad agendum idoneos, inertes. Quinetiam à similitudine manus exercentiũ, siue ab effodiendis agris (nanq; agricultura maximo quondam fuit in precio) siue à cædenda materia fabrilia ad opificia, quòd exercitatione ab ipsa manus ducere callũ essẽt solitæ, in negotijs, artibusq; exercitatos dixere callidos, quodq; usu ab ipso occaluissent, dicta est etiã calliditas. Sed nescio quomodo paulatim ob malitiam, quòd ad eam declinaret calliditas, habere cœpta est uitio: magna etiam peritia, uicta mala cupiditate fiduciam gignit. Quidã etiam non ab arte magis, q̃ ingenio ab ipso, insitaq; ab ui, animorumq; procliuitate toti propendent in fraudem, dolos, insidias, suppillationes, cuiusmodi Afri esse perhibentur. Ex eoq; tum ingenijs, tum moribus prædíti eiusmodi, à gentis uitio Vafri uocitati. Ferunt tamen in parte Italiæ Vafrias fuisse oppidum, cuius incolæ, quòd uana essent fide, Vafros inde dictos. Erit autem uitiũ ipsum Vafritas. Verùm de ingenio pòst dicemus, deq; ingeniorum applicationibus atq; procliuitate. Quocirca ad experientes redeamus, atq; ad eum habitum, qui ut à continente cõtinentia, sic ab experiente experiẽtia nomen traxit. Ea prudenter gestorũ, recteq; administratorum testimoniũ perhibet. Ab hoc igitur ipso habitu maximè laus ingeneratur, hominũq; admiratio, atq; econtrario uituperatio, itemq; contemptio. Quocirca rectè atq; ex ipsa re est dictum ab Horatio, Experientem uirum, quiq; agendo atq; administrando susceptis negotijs, tum publicis, tum priuatis, inceptisq; alijs, cum dignitate, rectitudineq;, ac secundum rationis ueræ præcepta, legemq; satisfecerit, illum & decus, & precium uirtutis ipsius secum ferre: quippe qui non ipse solum rectè ac prudenter egerit, sed alios quoq; ad eiusmodi laudem exemplo suo inuitauerit. Etenim in agendo exemplũ ipsum eam uim, id habet robur, quod in faciendo ars atq; institutio, & ea ipsa quæ ab artificibus uocata est norma. Nam etsi diuiniora sunt, quæ ratiocinando, disserendo, inuestigando homines assecuti sunt, tamen sine actionibus constare humanum genus omnino

omnino nequeat. Et hodie quoq; nationes non paucæ usu, consuetudine, actionibusq;, atq; illarum obseruatione, atque continuatione magis constant, quàm aut prospicientia rerum futurarum, aut præteritarum memoria, sine scriptis, senatusue consultis, aut plebiscitis, aut Augustorum sanctionibus ac tabulis.

De Ingenio. Cap. XVI.

INgenium, de quo paulò antè pauca quædam attigi, cum sit uis & aptitudo quædam, habilitasq; animantibus à natura indita, atq; homini præsertim, uidetur nomen eius ex eo ductum, quòd sit natura ab ipsa nobis ingenitum. Quanquam autem & loci, & agri, & terræ, & regionis ingenium apud rerum scriptores persæpe legimus, proprie tamen de homine dicitur ob excellentiam intelligendi, aptitudinemq; ad artes eis diuersas, diuersaq; uitæ munera, actionesq; multimodas. Itaq; quibus in hominibus mens ipsa uiget, inestq; naturale acumen ad rerum naturas cognoscendas, atq; ad uitæ tum publicæ, tum priuatæ administrationem, eos ingeniosos dicimus. Cæterũ qui & acute, et citò, & solerter, et præter alios, disciplinarum, cognitionumq; præcepta facile hauriũt, penetrantq; insita à ui, ad secreta tum naturæ, tum artium, facultatumq;: hi sunt quos summum in modum admiramur, & quorum suspicimus intelligentiam, donoq; deorum immortalium concessum id eis magna cum excellentia arbitramur. Ingenio autem mens hoc interest, quòd mens diuina res est, cœlitusq; delapsa. Ingenium uerò existit ex ipsa corporis, animæq; compage & constitutione, atq; ex humorũ, è quibus cõstamus, temperatura. Ii enim plurimum ingenio ualent, quorum in corde ac sanguine maior inest, atq; agilior calor. Torpescunt illi cõtrà, quibus sanguis frigore concretus subest, abundeq; multum lentescit. Ad hæc ingenium præ se quidem fert insitam tantum à natura siue uim, propensionemq;, siue aptitudinem atq; habilitatem: Mens uerò imperiũ, magistratumq; quasi quendam ad omnem prorsus iudicationem, rectitudinem, ueritatem, distinctionem. Propter diuersitatem igitur concretionis corporeæ, quæ commistio infinita quidem est, nec omnino comprehensibilis, eueniunt tam multæ uarietates, applicationesq; ingeniorum: multiplices ipsæ adeò, ut quot homines, tot etiam sint ingenia. Quo fit, ut in utenda etiam prudentia, ingeniũ quisq; sequatur suum. Celeritatem Cæsar, cunctationem Fabius, astum & callidi
litatem Annibal, tarditatem ac taciturnitatem Pompeius, animi generositatem Pyrrhus, contentionem Alexander, simplicitatem & lenitatem

Marcus Antoninus Augustus, seueritatem Cato, duritiam ac tolerantiam Caius Marius. Ac ne uetusta semper nobis sint in ore, in Ferdinando rege Neapolitano, cuius nos secretiora negotia decennio administrauimus, cuius etiam in imperio nescias plúsne bona fortuna ualuerit, an prudentia, inerat summa taciturnitas, incredibilis rei cuiusq; simulatio ac dissimulatio. Contrà, in Alphonso eius filio apertissima simplicitas, nuda etiam ueritas. Eodem tempore moderabatur Florentinam rempublicam Laurentius Medicorum è familia, cuius sermo admodum erat latebrosus, latebrosiora consilia. Mediolanẽsibus imperitabat Ludouicus Sforti a, huic autem ipsi dominabatur ambitio, atq; honoris cupiditas liuore infecta. Florebat rebus in bellicis Fridericus Vrbinas, nemo ex omni parte agendas ad res eo pensitatior erat, atq; circũspectior, Xysto Pontifice Maximo uix alius fidentior, audentiorq;. Innocentio qui ei succesit, quis diffidentior? Alexandro Sexto nemo unquam cupientior atq; auidior. Itaq; ingenium, ut dici solet, ad mercatum quisq; fert suum. Ac tametsi nemo prudens, nisi bonus idem & probatus uir, ne nos hac in parte à populari discedamus opinione, qui suo tempore prudentes sunt habiti, ingenium quisq; secutus est suum. Veruntamen prudentia ipsa rectam ubiq; sequitur rationem, ad quam se qui accommodauerit, næ ille mihi non recte non fecisse uidebitur, siue hilaritatem Lælij familiarem adhibuerit secum in consilium, siue amici eius Scipionis ambitionem ac tristitiam, siue popularitatem Augusti, aut Socratis ironiam.

De Industria. Cap. XVII.

MArcus Cicero non eloquentiæ modò, uerumetiam Romanæ Philosophiæ pater gloriatur apud filium: & iure quidẽ gloriatur, quòd industria sua sæpe multis profuerit, ipsaq; industria nostris ab hominibus ore quasi pleno laudatur, & qui ea sunt præditi, ut industrij commendantur. Quæ tamen ea sit, & qualis, parum constat, neq; in hunc usq; diem est à quoquã traditum. Quamobrem huic ipsi, qui est de prudentia tractatui, et hoc quoq; accedat, de ea uti prodamus, quæ sit nostra sentẽtia. Ipsa uerò ab ingenio hoc differt, quòd ingenium aut acutum dicimus, aut obtusum, neutiq; autem industriam, sed aut magnam, aut paruam, etsi ingenium quoq; & magnum, & paruum dicimus. Ad hæc mercatores & agricolas industrios potius dicimus, q̃ ingeniosos: et Poëtas, Oratores, Philosophos, ingeniosos magis q̃ industrios. Ingenium quoq; ipsum omnino inest à natura, industria uerò ab exercitatione magis atque ab usu. Quidẽ quòd

quòd hæc ipsa absq; ingenij bonitate uix est aliqua, at ingenioſi permulti absq; industria, aut ea omnino exigua. Præterea ingenium in alijs est uersutum, & callidum, in alijs lene, mansuetum: aut contrà, asperum, atq; insolens. Quis unquam dixit aut lenem, aut asperam, aut uersutam, simplicem ue industriam? Ineſt ingenio celeritas, aut tarditas. Industriæ expeditio potius, & explicatio quaſi quædam, in rebus impeditis atq; perplexis in inopia, in neceſsitatibus, in difficultatibus, ut uideatur industria quidem ab ingenio ortum ducere: cæterùm agendo atq; experiendo ali, formari, perfici: nam ingeniũ ſi defuerit, qui nam poteſt eſſe induſtriæ locus? Rurſus exercitatio niſi acceſſerit, atq; uſus, ea quoq; nulla eſt futura. Quocirca nomen ipſum uidetur ab induendo ductum, ut ſit quidã quaſi habitus uſu, exercitationeq; ab ipſa ac diu, multũq; experiendo inductus. Nam pueros paſſim ingenioſos dicimus, nequaquam uerò induſtrios, at uiros & ſenes dicimus. Habent igitur hoc induſtrij, ut quod ingenio præſtent, ſolerter atque acute excogitent: quòd autem ſint in negotijs uerſati, ac plura experti, adinueniunt ex ſe etiam non pauca, & in ipſis negotijs cum facile ſeſe, tum multa etiam arte explicant. Atque in quibus alij laborant, ipſi haud difficulter res ſuas expediunt, nouas etiam uias reperiunt, nouum modum ad negotia tranſigenda, ad emolumenta comparanda, ad inſolitos etiam quæſtus faciendos: quibus è rebus efficitur, ut induſtrij habeantur maximè prudentes, quòd & ſolertiſſime intelligant, & quid expediat, & qua etiam ratione, quod expedire ducunt, ſit illud conſequendum. Atque ut callidorum, aſtutorumq; cõſortia, & ſocietates fugiuntur, ſic contrà delectat induſtriorũ: & pleriq; ad illorum ſe exempla libenter adiungunt, ſimileſq; eorum eſſe ſtudent, quorum profectò hominum maximè amica & peculiaris eſt ſolertia: atq; ea, quæ extemporalitas dicitur, diuturnum enim ob uſum ilico, atque ex tempore, & capiunt conſilia, & quid expediat uident: & pro loco, atque occaſione modum ſtatim, aut remedia adhibent. Horum etiam aſſidua comes eſt uigilantia, cum ſit induſtria ipſa minime deſidioſa. Itaq; uis hæc & natura ab ipſa excita, & uſu, exercitationeq; confirmata, in rebus hominũ plurimum confert, maximaq; eſt laus eius atq; commendatio: Cum eius ſit propriũ, excogitare, atq; adinuenire in ſuſceptis aut ſuſcipiendis negotijs uiam, modum, ordinem ad ea explicanda atq; perficienda: atq; ubi alij caligant, aut intepeſcunt, ipſi & incaleſcũt abunde, & perſpiciũt acute, & explicãt ſe facile, & nouas incunt rationes, nouaq; cõſilia, nouas etiã uias ingrediuntur, ſiue mercibus alienandis, ſiue lucris excogitandis, ſiue damnis reſarciendis, ſiue è difficultatibus ſeipſis explicãdis, ac liberandis: ut

fortasse non imperite eam nos in Vrania nostra ex egestate ac labore prognatam dixerimus: quoniam industrij homines & laborant ipsi, exercenturq; permultum, & ad ea contendunt assequenda, quorum egere sese sentiant. Habetis igitur quid ipse de industria censeã: quàm autem ea sit prudentiæ dedita, quamq; illius admiratrix, nedum studiosa, facile quidem noscitis. Quamobrem ad alia transeamus.

De Vigilantia. Cap. XVIII.

ESt curæ illi ac solicitudini, de qua non multò antè dixi, coniuncta uigilantia, à uigilum munere & officio dicta, atq; ut diligentiæ negligentia, incuria uerò curæ, sic huic dormitatio aduersatur ac somnulentia, profectum è pigritia atq; ignauia uitium. Differt à cura, quòd autem cura quidem præcedit, uigilantia subsequitur: utq; illius est curare, ita huius est inuigilare, ne capiatur, ne'ue dum opus est factu, relenteſcat atq; addormiat. A' diligẽtia uerò, quòd hæc agit, totaq; uersatur in actione: at illa obseruat, notat, animaduertit. Atq; ut dormitantibus, ac somnulentis tempus frustra labitur, suntq; ipsi fraudibus expositi, atq; insidijs, sic è contrario uigilantibus nullum frustra labitur tempus, nullumq; momentum relinquitur inanimaduersum. Minime autem dant ipsi locum aut deceptioni, insidijs'ue, aut ocio ac desidiæ, frustráq; elabendo tempori. Videntur autem copiarum duces, rerumq; administratores bellicarum in hac ipsa uigilantia, totius exercitus, suamq; ipsorum securitatem, nocturno præsertim tempore collocare. Nam à uigilando & uigiles dicti, & uigiliæ. In uigilum enim custodia, diligentia, & fide salus sita est, atq; incolumitas exercitus, dum cæteri corpora sub tabernaculis curãt. Oportetq; imperatorem ipsum maximè uigilantem esse.

De Maturitate. Cap. XIX.

OMnino autem prudentis est proprium, naturam rerum imitari, quæ frugum ipsarum fructus ad maturitatem tempore suo perducit: quippe qui nisi maturi fuerint, nullo modo probantur. Quid enim acerbũ suaue? Eiusmodi itaq; intempestiuæ sunt actiones, ac perquàm festinata negotia, ijdem etiam fructus ubi nimio plus ematuruerint, perputrescunt. Quo fit, ut maior atq; languidior tarditas actiones quoq; ipsas corrumpat, reddatq; aut parum eas utiles, aut prorsus inefficaces. Quocirca qui gerendis atq; administrandis rebus tempus idoneum seruant, qui negotiorum

gotiorum qualitates, ac rerum ipsarum ita metiuntur, ut eas ipsas tempore suo, suisq; locis & aggrediantur, & prosequantur, eorumq; omnium quæ casus, fortunaq; obtulerint, hominum item, ac personarum quam par est rationem habeant, utq; nunc differant, remorenturq;, nunc gradu suo incedant: hi ipsi sunt, qui maturi dicuntur, habitusq; ipse maturitas. Cuius ea natura est, ut hinc agendi acerbitate m matures cere permittat, illinc opportunitatẽ elabi minime patiatur, nihilq; præter tempus aut tentet, aut operam, ubi ea opus est remittat. Quædã tamen negotia, actionesq; nonnullæ à maturitate aliquantulum si abfuerint, facilius, atq; accommodatius administrantur. Nam & genera quædam uini id uidentur exigere, ut uuæ ipsæ legantur aliquanto acerbiores, quædam ut racemi præ maturitate ficcescant. Quarum diuersitatum prudentem uirum, quemq; maturum agnominamus, oportet esse obseruantissimum. Siquidem hæc ipsa maturitas præcipuam prudentiæ laudem secum defert.

Quæ sint prudentis uiri partes atq; officia. Cap. XX.

Hæc igitur, de quibus dixi, siue administræ, & tanquam collaterales, siue partes & membra quasi quædã, prudentiæ ipsi uel assunt in agendo & administrando, assidentq; ei, uel eam ipsam constituunt. Quocirca prudentis uiri partes sunt ac munera, & antè quàm aggrediatur aliquid, & postquã est aggressus, diu multumq; & simul omnia considerare, & discretim etiã singula, prouidenterq; prospicere, & quæ necessaria uisa sunt, apparare, ac nunc cunctari, nunc festinare, nunc insistere, nunc cedere, modò incalescere, modò refrigere, introrsus res ipsas perspicere, ad singula intentũ esse, obseruare tempora, locum, personas, res, negotia, inter seq; discernere, uertere etiam sese, perinde ut casus, fortuna, rerum euenta, inopinatiq; exitus tulerint, ac nunc simulare, nunc dissimulare, dum ne id fiat dolo malo, solicitari animo, cauere ad passus singulos, ne concidat, diligentiam ubiq; summam retinere, cum primisq; adhibere delectum, nec à seipso discedere. Atq; hæc quidem cum dignitate, & penso omnia. Quæ præcepta seruantem, & intra præscriptum rationis rectæ se cohibentem licebit prudenter, publicè, priuatimq; cunctis in negotijs, actionibus, inceptis sese gerere, atq; administrare singula, consulentem è sententia & rebus ipsis familiaribus, cognatorum quoque atq; amicorum, itemq; aliorum, qui curæ eius, temperationiq; subiecti sunt, & publicis, atque communibus, cum summa etiam commendatione tum ciuium, tum peregrinorum.

HAec habui hodierna in confessione de Prudentia uobiscũ quæ discerem. Et quanq̃ hæc ipsa satis multa per se quidem sunt, plura tamen sese etiã offerunt, quæ haud mentiar, si fortasse dixerim à uobis desiderari. Quibus ut satisfaciã, diem in crastinũ dictionem hanc omnem reijcio, quæ ex toto quidem posita erit in cõmemoratione exemplorũ: quibus cognitis, perspectisq̃ cõsideratis (quoniã in exemplis ualentissima quædã ineſt efficacia, utq̃ Græci dicũt energia) facile intelligetis, quid prudentẽ deceat, & quibus sit ab eo uestigijs inhærendũ, & quousq̃ etiam progrediendum, & quomodo, ne de rationis rectæ curriculo discedens aberret à uia, né ue inter progrediendum concidat, corruatq̃ sub onere.

IOANNIS IOVIANI PONTANI DE Prudentia Liber quintus.

MARINVS Branchatius, homo festiuissimus, atq̃ è cõuictoribus nostri tẽporis facile quidẽ primus, hortari alios in cœnis solitus est, exemploq̃ etiam suo inuitare ad pocula: pòst epulas uerò, poculorumq̃ suauissimos illos haustus, cũ iocis aliquantum facetijsq̃ esset indultum, uel demulsim, blandienterq̃ allectare ad somnũ capiendum, quo uinum, atq̃ epulas longiore, ut ipse dicebat, quiete edormiscerent. Salubre prorsus consilium, taliq̃ in primis suasore atq̃ autore dignum. Etenim Marinus suapte natura iucundus erat, conuiuiorumq̃ assiduitate ita confirmatus, uti compotores quoq̃ suos ad omne hilaritudinis atq̃ festiuitatis genus, exemplo suo induceret: quippe qui passus etiam sit, militari quadam cœna, castrensiq̃ in conuiuio, inter arma, aciesq̃ ad pugnam paratas declarari se prætoria buccina, regiorumq̃ tubicinum acclamatione, in potu, propinationibusq̃ uictorem. Suauis sanè uir, summatumq̃ uirorum consuetudini propter tempora ipsa uel apprime quidem idoneus. Sed abusus nimirum ipse est tum natura, dum stomachi nimium est potens, tum regia humanitate, dum iocandum inter & compotandum ea delectandi gratia affert in mensam, quæ ab rege, principibusq̃ per risum tunc accepta ac iocum, non in mediocreis calamitates, pernitiosumq̃ exitium paulò pòst uertere. Verùm enim illos ipsos ad iocos, aulæ diffluentia, tempestatisq̃ illius mores inuitabant eum: tantus ætatis illius luxus fuit, atq̃ omnis generis licentia, ut populum continentissimum, temperantiæq̃ ac castimoniæ admodum deditum omni è parte contaminarint, utq̃, ne mihi progrediendum

diendum aut declamandum sit ulterius, inter maximè tetricas matronas, puellasq; modestissime educatas, contaminatione hac inuentæ sint: & quæ tunc matres filiarum pudicitiã ambientes pluris uenderent, & quæ etiam uirgines, quo flos ætatis earum maioris staret, omni arte, studioq; pellicationibus intentæ essent. Sed nos, ô uiri optimi, quanq; etiam comitatis, atq; urbanitatis amantissimi, Marini iucunditatẽ in conuiuijs magis, magis q; cõmendemus, tamen & desiderio mortui illius finem statuemus, & urbanæ continentiæ deplorationem in aliud magis quietũ tempus reijciemus. Quando aũt neq; ut conuiuæ quidem, neq; ut licentius poti, famulũ in hoc cõuenimus, uerũm sobrij, deq; uirtutibus, ac præcipue de prudentia disserturi, illud in Marino tantũ imitabimur, ut longas post dissertiones, quod ille pòst uina præcipiebat, & nos quoq; conquiescamus, non edormiscendi uini gratia, sed quo paulò pòst maioribus ad dicendũ resumptis uiribus de alijs quoq; uirtutibus, deq; prudentiæ præsertim officijs, & uigilantius differamus, & magis ac magis sobrie. Vsi aũt præfatione hac uobiscũ sumus, quòd licentiosi nunc celebrantur dies, qui quadragesima de Christiano ritu præcedere soliti sunt ieiunia. In quibus si liberum & nunc est, & ab initio olim fuit, tum iocari & ludere, tum etiam perpotare, permissum saltem dicenti sit mihi, in hoc ipso confessu, licentiore uti siue autoritate, siue exemplo hominis maximè festiui & noti. Quocirca ad dicendũ ipse quidem, uos autem ad audiendũ quæ reliqua sunt, accingamur, ut post nostrũ utriq; suo, non sine defatigatione tamen functi officio, quietiore etiam somno uires corporis atq; animum relaxemus.

HEsternam post disputationem, quæ à me est habita de Prudentia, Tristane Caraciole, tuq; Franciscе Puderice, cum hoc è sacello domum me atq; in cubiculum reduceretis, fessum iam de dictione, quod contingere necesse est in sene, & quidem septuagenario, incidit inter reducendum, ut probe meministis, sermo de Alphonso secundo, uel questus potius, quòd Ferdinando patre mortuo, annum regnans non impleuerit. Cum tu Tristane iustitiam ac religionem in eo mirifice extolleres, nec dubitares asserere, omni pietatis genere, cæteris illum omnibus, qui Neapolitano imperitassent regno, proculdubio anteferendũ. Ac diutius si uixisset, seipsum cum primis, maioresq; item suos, diuini cultus studijs, sanctimoniq; que honestaturum. Mortuum autem eo desiderio Neapolitani præsertim populi, ut multos post obitum menses (obijt autem Messanæ in Sicilia) creditus sit etiam uiuere, & reditus eius publicè, priuatimq; lætissimis animis, apparatissimisq; plausibus, à bonis præsertim tum ciuibus, tum proceribus expectaretur. Tu uerò Frãcisce simplicitate, rectitudine, ueritate,

cunctis illum anteponeres principibus, & dynastis, de quibus aliquâ extaret memoria probitatis: præcipue uerò popularitate, nõ inter ciues modò, ac subiectos populos, uerumetiam inter milites, quamuis non alius eo tibi contendis ijs à ui ac rapina, aut solertior uisus esset, aut seuerior puniendis. Sed Gallicam illum insolentiam, ac rapaces gentis eius animos, Italicorumq; fraudes hominum, insitamq; dominandi præter ius, fasq; libidinem, quasi de medio ereptũ sustulisse, ne uirtutes eæ, de quibus uterq; dixistis, enitescere in eo iam rege illustrius, magisq; euidenter possent. Mihi uerò, uiri optimi, in illo & puero, & adolescente, præcipuè autem uiro, admirationi semper fuit memoria, qua supra omneis ætatis huius reges eminentissime excelluit, & rerum præteritarum, & exemplorum. Itaq; quoniam hodierna disputatio, enumerandis exemplis eorũ, qui prudenter aliquid egisse uisi sunt, uniuersa quidem uersabitur, repetam quæ aliquando eum summa cum commendatione referre memini de Roberto Sanseuerinio, & uiro, & duce fortissimo. Referebat igitur Robertũ hunc quo uoto se damnatum absolueret, profectum Hierosolymam ad Christi sepulchrum, indeq; proficiscenti ad montem Sinan, quo in monte & diuæ Catharinæ monimentũ esset, & Deus Opt. Max. Mosi se ostẽdisset, describendis tabulis ac legibus Iudæorũ generi, factos obuiã latrones Assyrios, qui uiam obsedissent: quos cum aliquãto longius arenarũ agitatu uenientis animaduerteret, conuersum illum ad eos, qui Soltani sub fide publica eum deducebant, & qui nam ij essent percontatum: tum illos metu repentino consternatos, latrones esse Arabas respondisse, uagos, palanteis, nulla lege cõercitos: ibi Robertum confirmatissimo animo cohortatum familiares ac comites, iussisse, uti sarcinulas explicarent, prandiũ enim esse parandum aduentantibus, deq; pulucre atq; æstu fatigatis, ac uultu maximè hilari, ut erat statura, totoq; corporis habitu insignis, processisse illis obuiam, & arrisisse uenientibus, & comiter etiam eos accepisse, multáq; per interpretes iucunde, familiariter ac maximè fidenter locutũ: illos autem, quanquam barbaros atq; inhospitaleis, & maiestate uiri commotos, & comitate sermonis pransi cum fuissent, donatos ab eo, quibus tum delinire ipsos posset muneribus: & gratias Roberto egisse, quòd ab eo tam comiter accepti essent, & ualere hilariter cum iussissent, discessisse, quammaxime pacatis atq; amicis animis. Sub uesperum autem, cum multum etiã itineris Robertus peruasisset, conspecto prius globo perquam puluerulento, admonitum fuisse aduentare aliam latronum manum, quare illum & qui aderant omnes, summo metu perculsos, de salute iam desperare cœpisse. Ecce autem eosdem illos adactis circùm equis, Robertum capite cũ

salutassent,

salutassent, rusticana profectò non ingrata tamen ante eius pedes posuisse munuscula, in ijsq; salitos ex ariete petasunculos, ut gētis eius mos esset. Quibus iucundissime acceptis, Robertum & metu esse liberatum, & iudicasse, nullam gentem tam barbaram, immanem, feram, quæ non & liberalitate caperetur, & gratiam referre pro benefactis studeret, quæq; non ægre etiam aliquādo ferret uinci se beneficentia ac meritis. Hoc equidem ipse igitur exemplo admonitus, eo libentius hodiernū munus implere contendam. Nam & exemplum lex est quasi quædam, quæ bene institutus homines ad recte agendū inuitet, & ea est etiā efficacia, ut generosissimū quenq; excitet adeò atq; incendat, quantū in ipso est, feruntq; facultates, uel superare cōtentis annitatur uiribus, uel summo saltem studio imitari.

Virtutes morales esse inter se complicatas. Cap. I.

PRudentia igitur cæterarum ut uirtutum dux est ac materfamilias omnium, sic ipsa uix unquam sola sine alicuius earum adminiculo munus exequitur suum, quoties prosequendum aliquid susceperit. Etenim actiones ipsæ nostræ eiusmodi sunt, ut plerunq; confusæ inter se ac cōplicatæ, rarissime autem simplices existant, perinde ut res ipsæ, negotiaq; cōmista inter se sunt nostra, & arctius inuoluta. Quid enim utile in re familiari & ciuili, quod quærere proprium est prudentiæ, quod nō sit idem etiā iustum? dum recte tamen quæratur. Debet enim iure naturæ & ciuis, et paterfamilias bonus, sibi, uxori, liberis, ciuibus, atq; notis prodesse quidem semper, nullo autem modo deesse. Ad hæc conferre de suo, & erogare de facultatibus, ad liberalitatem pertinet. Subit idem & ciuis bonus, & paterfamilias etiam uitæ pericula, pro patria, parentibusq;, aris, atq; focis, quod fortis quidem est uiri. Atqui iustum & hoc est, à quibus tam multa acceperis, iisdem quantum possis, gratum esse, & in referenda gratia propensum ac liberalem. Intemperantes, ac parum modesti homines & ipsi iniurij erga naturam sunt, quam corrumpunt ac uiolant, & parum omnino fortes atq; constantes: quippe qui sibi à cupiditate, dolore, ira, fœdissimis etiam uoluptatibus dominari patiantur. Igitur & temperantes, moderatiq; iustitiam amplectuntur, fortitudinem, constantiam. Itaq; actiones ipsas nostras ubi acutius consideraueritis, perplicatas inter se, atq; confusas intelligetis: potiore tamen à parte nomen accipiunt, ut cum prudenter aliquid factum dicimus, quod tamen ratione alia iustum sit ac liberale. Itemq; liberale ac iustum ducimus, quod aliter consideratum sit etiā prudens. Nos igitur adhibitis, immo conquisitis exemplis grauioribus,

nec ijs quidem multis, quæ ad prudentiam potißimũ referantur, reliqua ueſtris iudicijs exiſtimanda permittimus.

Alexander Hieroſolymorum rex ultima preſſus ægritudine, ſcelerum ſuorum conſcius, & auare, crudeliterq; in populos graſſatus eſset, cum timeret liberis, ne ſuum poſt obitum regno à popularibus pellerentur, uocatam ad ſe Alexandram uxorem monuit, uti animam cum ipſe egißet, confeſtim cadauer in publicum efferendum curaret, conuocatisq; ilico ciuibus, in eum prius inuecta, quod iniuſtus, rapax, impius, neſarius, perditißimisq; fuißet moribus, inde quaſi illorum faueret uindictæ, palàm diceret tradere ſe Alexandri corpus dilaniandum ciuibus, ut quam in uiuum nequißent, in mortuum ſaltem iram exercerent. Dilacerarent itaq; illud, & hoc uindictæ genere ſæuißimum ulciſcerentur tyrannum. Eaq; ubi peregißet, commendaret illis liberos, ut in nocenteis, impuberes, ac nihil mali meritos. Quod Alexandra ſumma ſeueritate ac prudentia executa cum eſset, ita quidem uniuerſæ multitudinis animum mouit, ut non ſolum liberis, regnoq; ſalubriter conſuluerit, uerum mariti etiam funeribus. Siquidem populares hac tanquam liberalitate, iuſtoq; iudicio deliniti, regio more iuſta Alexandro perſoluere. Prudentißimum ſanè morientis tyranni conſilium, nec minus Alexandræ poſt coniugis obitum egregium factum. Qua in re etſi ſola prudentia uidetur locum obtinuiſſe, non caruit tamen occulto iuſtitiæ præſidio, cum populus ipſe iuſte ſecum agi ab Alexandra iudicaret: quæ pro patratis à tyranno ſceleribus, corpus eius popularium iræ, qui iniuriam acceperant, ſponte quoq; permiſiſſet. Inuenit igitur prudentia remedium, quòd ratione alia, in re admodum perdita adhiberi nullo modo poſſe uiſum eſset.

Laurentius, de quo libro ſuperiore mentionem fecimus, Florentinam rem publicam cũ moderaretur, & à Xyſto Romano Pontifice, coniunctis cum Ferdinando Neapolitanorum rege copijs, graui bello premeretur, laboraretq; ipſe domi ciuium inuidia, uereturq; populi leuitatẽ, ad hæc uideret res ſuas in arctum adductas, multa diu ſecũ cumq; amicis agitans, cepit tandem conſilium, confugiendi ad Ferdinandum. Itaq; ignorante populo Piſas profectus, inde mari Neapolim ad regem nauigationis eius inſcium profectus, ab eo amice accipitur. Qui admiratus illius fidutiam, reputansq; quid ſe tali in facinore, quid regia itẽ dignũ eſset fide, et pacẽ, quæ poſt ſecuta eſt, procurauit: et incolumem Laurentiũ in patriã, ac uoti compotem remiſit comiter, amiceq; à ſe nulla non in re habitũ. Laurẽtius igitur è paucißimis quæ offerebantur remedijs, cepit quod uiſum eſt ſalutarrimum, ſui ipſius quanquam hoſtis regis, tamen fidei cõmendandi, quæ

regum-

regum maximè propria uirtus ab omnibus iudicaretur. Fidentißimũ sanè facinus, quodq; ob fidutiam simul atq; prudentiam, bene, utiliterq;, ac publicè, priuatimq; illi, omni quidem è parte uerterit.

Archelaus Cappadociæ rex cum intellexißet ab Herode Iudæorum rege, captum ob paricidij suspicionem Alexandrum filium, suum quidem generum, accurrit propere è regno suo, adiensq; Herodem: Prò dij immortales, inquit, ubi gener ille meus sceleratus, infamis, paricida? ecquis eius mihi iugulum efferat, his aperiendum manibus, hoc discindendum gladio? Sed quæ nam inquam, quæ nam patientia est ista tua ô Herodes rex, noluisti rebus tuis consulere, noluisti impijßimis filij consilijs, sceleratißimis ausis, maximè immanibus inceptis, ut par erat, debito supplicio prospicere. Ego uerò filiæ meæ, nurui tuæ Glaphyræ maritalis impietatis, quamuis nullo pacto conscia, prouidero tamen. Nam quod impijßimi uxor est uiri, satis, superq; fœdatam illam esse iudico. Ergo festinans ipse è Cappadocia, frustra quidem Alexandrum, dum interim iter facio, & tibi dedisse pœnas, meditatus sum, excogitati paricidij? & me tua è sententia, quia perditißimi uiri ea coniunx esset, mea de filia capturum esse consilium? Cum autem te te ipsum ô Herodes patrem intuear plus nimio indulgentem liberis, quæso inuicem commutemus animos. Tuq; dextram da mihi tuam, contrà meam hanc ipse dextram accipe: per quam & ego tuas ingnato suscipiam parteis, tu uerò in filia uicißim subeas meas. Quibus in hanc sententiam dictis, atrocem Herodis animum ita lenijt, ut & filio Herodes pepercerit, & Archelai filiam, quam abducturum se pater nefario ab marito simulauerat, rursus collocari in matrimonium scriptis nouis conditionibus uoluerit. An non uidetis ipsi tanto in negotio, quantum simulatio pariter, dißimulatioq; eodem quoque tempore, quantum etiam nouæ, parumq; opinatæ personæ ualuerit assumptio? etiam apud regem, maxime callidum, ac præter cæteros instirpem, cognatosq; sæuientem.

Idem hic Herodes profligato Antonio, rebusq; eius exciſis, Rhodũ ad Octauiũ profectus, dum apertißime se Antonij debitorem fatetur, ob beneficiorũ illius multitudinem in se ac magnitudinẽ, dum præsidia aduersus eum Antonio misisse, dũ consilia sua, dum Cleopatræ crudeleis animos, ne furias q; cogitationes refert: nec etiã fuisse defuturũ, suis si cõsilijs paruisset, coràm obtestatur, dũ uenire se tandẽ ad uictorẽ prædicat, sesq; illi dedit, operamq; & fidem suam neq; fluxã, neq; ignauam futurã pollicetur: nõ inuenit modò apud Augustum ueniam, uerumetiam uirtuti suæ locum maximè illustrem. Quam de cæteroni fœdasset, tot cædibus filiorum,

cognatorumq; facile Iudæorũ inter principes & iure habitus, & meritò iudicatus primus esset in omni genere laudis, perinde ut maximè quidem maiorum suorum omnium liberalis fuit atq; magnificus. Hic ipse igitur dum seipsum agnoscit, dum Augustũ considerat, dum omnia circunspicit, dum quid tempora illa ferrent, & quod neq; simulare poterat, neq; dissimulare, aperte loquendo, maximũq; præ se ferendo animum, atq; in illius se fidem permittendo liberaliter, fidenterq; ea prudentia res administrauit suas, uti Octauius regno eius, & urbes cõplureis, maximeq; opportunas adiecerit, & aliquot etiam finitimas regiones.

Fractis Romanorum ad Cannas rebus, cũ plebs Nolana ad Annibalem inclinaret, instigante maximè L. Bancio iuuene impigro & acri, cuius multa in re militari præclara extabant facinora. Cumq; Marco Marcello, qui urbi cũ præsidio præerat, defectionis indicatio facta esset, & Bancius ipse aut dedendam è uestigio hosti urbem intelligeret, aut re male tentata, fugiendum ad Pœnum esse, hoc in discrimine tam ancipiti Marcellus consilium inijt, & duce, & senatore maximè prudenti dignum. Nam cum aut pœna cohibendus esset Bancius, aut beneficijs conciliatus in partes retrahendus Romanas, quod magis è re præsenti tum uideretur, benigne ab se uocatũ allocutus: Quantopere, inquit, Banci uirtuti tuæ uniuersa plebs inuideat, hinc tutemet iudicaueris: quòd cum à te fortiter in militia, fideliterq; gesta permulta quidem sint, è popularibus tamen tuis nemo extat, qui indicare mihi uoluerit, qui uir ipse esses. At qui ne tu falsò arbitrere, obscurum quicquam esse posse, aut ignobile, quod præclarum à quoquam in castris geratur Romanis, & qui calamitati Cannensi è socijs superfuere, & fama ipsa, quæ nihil præter cætera egregie factum occultum patitur, testantur, in ea te strage non uictum cessisse, aut metu superatum, sed retinentẽ uirtute tua dignos animos, non ante à conserendis manibus desijsse, quàm exanguem te, confectumq; uulneribus, cadentium uirorum, atq; equorum ruina oppressérit, armáq;, ac tela seminecem obruerint. Macte igitur uirtute esto: an cuius eximiæ laudes in re militari extant, non is suum apud Marcellum habebit locum, non apud populum Romanum gentium omnium gratißimum? Quin tu me de cætero frequens adito, mecum esto aßiduus, nõ honos tibi apud me, non pretiũ defuturũ. Atq; his dictis, quo aditus illi liber ad ipsum pateret, lictoribus corã imperat, iubetq; statim eximium adduci equum, quo illum donauit, & numerari à quæstore præsentem pecuniã. Itaq; & laudibus, & muneribus iuuenem abunde cũ oneraßet, ex eo illius opera forti pariter, fideliq; usus est. In tanto igitur rerum discrimine summi uiri prudentia sociam secum adhibuit & comi-

tatem

tatem sermonis, & strenue actorum memoriam ac gratitudinem. Quibus socijs uel ministris potius Marcellus rem Nolanam sic stabiliuit, ut labentéis iam Romanas opes humeris suis & sustinuisse uisus fuerit, & belli molem docuisse in Annibalem, ac pœnos posse aliquando uerti.

Sempronius Gracchus nauaturus egregiã aduersus Hannonem ac Brutios, & Lucanos operã, cũ legionis magna ex parte Volonũ haberet, qui alterũ iam annũ libertatẽ tacite meruerant (referam autẽ Liuij ipsius uerba) pronuntiat, tempus uenisse libertatis, quandiu speraßent, potiundæ: postero se die collatis cũ hoste signis dimicaturũ, puro ac potenti campo, ubi sine ullo metu insidiarũ, uera uirtute geri res posset. Qui caput hostis retulisset, cum se extemplo liberũ iussurum esse. Itaq; acri coorta pugna, quartam post horam renuntiatur Graccho à tribunis militũ nullam rem aliam magis impedire, quàm capita hostiũ pretia libertati facta. Nam ut quisq; hostem impigre occidisset, primũ caput ægre inter turbam, tumultumq; abscindendo, tereret tempus: deinde occupata dextra, tenendo caput, fortissimus quisq; pugnator esse desisset, segnibus, ac timidis tradita pugna esset. Quo cognito Sempronius signum dari propere iußit, proijcerent capita, inuaderentq; hostẽ, nec dubiã libertatem futuram strenuis uiris. Itaq; redintegrata acriter utrinq; pugna, ducibus hinc, inde acerrime annitentibus: postremo pronuntiat, esse nihil, qui de libertate sperarent, nisi eo die fusi, fugatiq; hostes essent. Ea demũ uox ita animos accendit renouato clamore, ut hostes haud dubie terga uerterint. Cæsi igitur, fugatiq;, ac castris exuti sunt hostes ducis potißimũ prudentia, primo dũ libertati pretiũ, qua nihil seruo optabilius, caput hostis allatum proponit. Dein cũ mutato è re cõsilio proijcienda edicit capita, neq; dubiã libertatẽ futuram strenuis uiris. Demum libertatis spem nullam prorsus futuram cum pronuntiat, nisi eo die fusis ac fugatis hostibus. Est igitur prudentis uiri pro re, ac tempore mutare consilium, ac rei gerendæ rationem.

Iulius Cæsar in acie illa Pharsalica, quã è militum uiginti duobus millibus constituerat, cum uideret Pompeium id agere, quo dextrum cornu, ubi Cæsar ipse decima cum legione uersabatur, cætero ab exertitu intercluderet (abundabat enim equitatu Pompeius, duplóq; maioribus copijs) legionibus ex omnibus sex eduxit cohortes, easq; post se occulto in loco cõstituit, ne prospici ab hoste possent. Quibus ita dispositis milites cohortatur, monetq;, ne aduersus irruentes Pompeianos equites consueto pugnãdi more uterentur. Esse enim illos adolescẽtes, bene cultos, radiãtibus instructos armis, equisq; insigniter ornatis: cæterũ minime pugnaces, ac præliorum inexpertos, & infligendi atq; accipiendi uulneris insuetos.

Illud uerò maximè ab ijsdē timeri, ne ora fœdarentur cicatricibus. Quocirca neq; confodiendis equis daturos eos operam, neq; figendis pectoribus, aut coxis equitum, sed ora tantum, oculosq; illorum hastis, lanceisq; petituros, uibratibusq; assiduis obtutū lacessituros. Scirent igitur in hoc solum intentos sese esse debere. Forè enim dum illi ora, formamq; tuentur à uulneribus, dum oculorum obtutus ea ratione intercipitur, facilè ut repulsi in fugam uerterentur. Quod ut prædictum fuerat à Cæsare, contingit. Eo nanq; pugnandi genere insolito, improuisoq; deterrito equitatu, atq; in fugam uerso, reliqua Pompeij acies facilè profligata est, castraq; haud multo post capta, direptaque. Consilium sanè quam prudens, usuq; ab ipso, atque à multa præliandi consuetudine summa quoque à consideratione profectum.

Ante Cæsarem hūc L. Lucullus cū rege Tigrane cōserturus manū acies ipsæ instructæ, atq; ad dimicādū paratæ cū essent, ipse cū parte equitatus ac duabus tantū cohortibus tumulū quendā pedes ascendit, ucque superato tumulo contemplatus, & hostiū ordines, & loci situm, exclamauit quanta maxima potuit uoce: Vicimus milites, uicimus, conspicatusq; cataphractos equites, totius robur exercitus, sub tumulum collocatos, præcepit equitibus suis, uti in cataphractos maximis incurrerēt animis: nihil aliud curaturi, præstaturiq;, quàm ut gladijs illorum hastas cōciderent: quibus concisis ac detruncatis, forè, ut illi pugnæ inutiles omnino redderentur. Conuersus hinc ad milites alios: Non pilis hodie, aut lanceis opus est, inquit, gladijs tantum res agenda. Itaq; strictis simul ensibus, suris, femoribusq; figendis tantum incumbendum est: qua parte cataphracti equites exarmati sunt, æreisq; tegmentis nudi. Quod cum ab equitibus, peditibusq;, ut præceptum erat, seruaretur, cataphracti uix prima impressione sustentata, terga uertunt, quorum trepidatione reliquus quoq; exercitus in fugam cōiectus est. Cæsis igitur supra centū millibus peditū, cataphractisq; admodum paucis incolumibus uictor Lucullus castris ac præda omni potitus est, tulitq; hanc prudētiæ laudem, ut diuersissimis artibus ipse cū parua manu duos potentissimos reges Mithridatem, ac Tigranem, illū cunctando, hunc celeritate summa utendo, breui tamen utrunq; fregerit.

Pulsis è Græcia Persis, cum præter Athenienses, reliqui ferè omnes agrorum securitate parta, militiam detrectarent, seq; ad uitam quietam, remq; ad rusticam transferrent, ægerrimè id Athenienſium duces ferebant, cum neq; maritimas, neq; terrestreis ad copias, debitus militum numerus à socijs mitteretur. At qua prudentia erat Cimon, secus & sensit, et prospexit: nam quicunq; pecuniam præstare, quàm militiam sequi mallent,

lent, militari eos ab honore, munere liberauit. Breui igitur arte hac effecit, ut Athenienſis populus efficeretur terra, mariq; bellicoſiſſimus, atque in re militari maximè expertus. Quas enim pecunias pro liberandis à militia ſocijs accepiſſet, ijs Athenienſeis ciues conducebat, cõductosq; per ordines diſtribuebat. Breui igitur populum ſuũ bellaciſſimum reddidit, præſtititq; ut arte & diſciplina hac omnium Græciæ populorum principes Athenienſes eſſent, facerentq; uectigales eos, qui paulo ante fuiſſent ſocij. Res profectò longius quidẽ proſpecta, ſummoq; examinata cõſilio, quæq; Athenienſi reipublicæ utiliter ceſſerit, maximaq; cum laude ac dignitate.

Aedificauerat Romæ ædes ea tempeſtate magnificas, editoq; in loco Publius ille Valerius, cui poſt à publici ac popularis boni ſtudio, inditum cognomen eſt Publicola. Iis ex ædibus cum deſcenderet in forum atq; in curiam Valerius, ut & cõſulum, & primorum urbis uirorum mos erat, magno patrum ac populi comitatu honoris gratia deducebatur. Quæ res uiſentibus, regiæ pompæ ſimilitudinem præ ſe ferebat. Itaq; cũ ob hoc ipſum, quodq; collegam minime ſuffeciſſet, in ſuſpicionem ueniſſet affecta tirẽgni, clamq; à quibuſdam etiam maledictis diſcerperetur, rei eius ab amicis admonitus, conſilium è ueſtigio cepit diruendæ domus, quæ magna è parte cauſam ſuſpicioni uidebatur afferre. Nocte igitur non exigua manu fabrorum, operariorumq; conducta, domum omnem à fundamentis dirui tanta feſtinatione iußit, ut albeſcente iam die, ædificium uniuerſum æquatum ſolo iaceret. Hac itaq; è demolitione, non ſuſpicionem modò aboleuit omnem, uerùm in populo, patribusq; ſummam uitæ, integritatisq; ſibi admirationem peperit, maxima etiam cum gratia ac beneuolentia, ex eoq; maior in dies eſt habitus.

Dion Syracuſanus conſilium cum cepiſſet liberandæ patriæ ab impotente Dionyſij dominatu, Athenis ubi exulabat digreſſus Zacynthum uenit. Ibi autem conuocatis militibus, patefacto conſilio ſuo, animaduertit illos, qui erant circiter octingenti, ac præcipuè præfectos fermè omnes, improbare inceptum, neq; enim tam exiguis inuadendum copijs maximũ atq; opulentiſſimum regem. Siquidem Dionyſij opum magnitudinis que ingens inter Græcos per id tẽporis fama erat atq; opinio. Quod animaduertẽs Dion, cohortatus eos, iußit bono animo eſſe, atq; ut peractis die dicta ſacris in ſtadio adeſſent, ſecũ in Apollinis honorem diſcubituri. Itaq; præparatis lautiſſimis epulis, magnã ex auro, argentoq; poculorũ ac paterarum uim, uaſculorum item diuerſi generis, artificijq; in abacis apponendã, ac menſis curat. Quocirca admirati cõuiuæ auri magnitudinẽ atq; argenti, reputantesq; animo Dionem, neq; fortuito, neq; ob deſperationẽ

tantas diuitias obiectare casibus, neque etiam iuueniliter, cũ ætate esset iã prouectior, atq; eius grauitas admirationi esset Græciæ uniuersæ, omni terrore discusso maiora etiã animo cõceperũt, coniectãtes ex ijs, apparatas esse illi in Sicilia res, paratissimos etiã Siculorũ animos, copiasq; aduenienti instructas, atq; armatas in continenti statim affuturas. Igitur è timore ac terrore maximã in spem cõcrsi, prõptissimis, ac spei plenis animis naues ascenderunt. Atq; hac quidẽ arte confirmandis militibus usus est Dion. Et qui frugalitatẽ præ se ubiq; atq; in omni uita tulit, ijs in epulis luxum adhibuit, diuitiarumq; ostentationem.

Petrus Summontius & apprime doctus uir, & honesto ciue dignis artibus summe excultus, dubitare est solitus, an raptus ille Hetruscarũ ãd Sabinarum uirginum, initumq; ea de re consiliũ sit prudentiæ dandũ Romulo. Quæ enim moderatio eius est atq; integritas, iudicat facinus illud non dolosum modò, uerumetiam turpitudinis ac perfidiæ plenum, propter uiolata hospitij iura, id'que non temere quidem iudicat. Cæterum ubi in mentem uenit, Romulum missis per Hetruriam, Sabinamq; legationibus, omni prius studio dedisse operam, quo finitimos sibi populos & matrimoniorum iure deuinciret, & urbis suæ, popularium'que propagationi unà consuleret: illos uerò utranq; rem inimice, inuidenter'que negasse, quod ægre ferrent nouam urbem in caput ipsorum crescere, eaq; ratione conarentur procreandis liberis ire obuiam: si artẽ arte lusit Romulus, non iniuria quidem uidetur excusandus. Itaq; ludos se uouisse Neptuno cum simulasset, ad eos publicè celebrandos uicinas inuitauit urbes, spectaculo publicè indicto. Igitur plurimi eò cum mortales concurrissent cum uxoribus ac nubilibus puellis, ubi tempus uisum est, dato signo iussit Romulus ab ijs, quibus demandatum id fuerat, uirgines rapi, quas posset coniuncta sibi Hersilia, inter populares distribuit, celebratis solenni more nuptijs. Nam & ante nuptiarum diem honestissime eas habendas curauit, & ipse blande appellando, dum uim excusat, ac prolis cupiditatem ita causam uocat, prætexitq; honestũ culpæ titulum, solari eas omni arte conatus est. Itaq; cũ hæc fuerint Romani imperij principia, maximi omniũ quæ unquã fuere, eiusmodi consiliũ quis accuset? Cũ præsertim Romulus de re uxoria prius cũ finitimis amicissime egerit, & urbi suæ ut cõsuleret necessario cogeretur, aliaq; uia aut ratio nulla esset reliqua. Quàm uerò prudenter ab illo excogitatum sit & actũ, exitus ipse, ac tanti magnitudo imperij declarauit.

Conserta cum Veientibus, ac Fidenatibus ab Hostilio Romanorũ rege pugna, in ipso pugnandi ardore nuntiatur ei, Albanorum præsidia, quibus

bus Metius præesset Suffetius, montẽ capere, nudata ab eo latere Romana acie. Quod eo consilio faciebat Metius, ut Fidenatibus sese, inclinante Romano adiũgeret. Hoc cognito rex, nec animo, nec cõsilio destitutus, quamuis in maximum discrimen adductam rem cerneret, uultu quammaxime cõfirmato, uocem ita extulit, ut ab Fidenate audiretur, suo iussu Albanum cepisse montem, quo aduersarios adoriretur à tergo. Quibus auditis, Romani eo quidem audentius in hostem irrumpunt. Aduersarij uerò destituti spe, quòd putarẽt se à Metio deceptos, cõsternatißimis animis dedere terga, atq; in fugã uersi, ingentem eo die cladem accepere. Itaq; uox illa prudentißimo consilio, animoq; uel maximè confirmato, inter acies iactata uictoriam Romano peperit, postquam & Metium quadrigis illigatum discerpendum equis rex permisit, & Alba diruta populum Albanum omnem, migrare Romam confestim coëgit.

Fabij Ambusti prudens factum minime prætereundũ uidetur. Is enim Anxur cum oppugnaret, ab infima parte, qua in paludes prona est, Seruilium Ahalam quatuor cum cohortibus circummisit, qui parte à superiore mœnia ex improuiso inuaderet. Igitur intra muros irruptum cum esset, diuq; anceps in urbe prælium (nulla nanq; cedendi spe relicta, cogebantur oppidani pugnam ob desperationem ipsam eo acrius inire) hoc cognito Fabius pronunciari iußit atq; edici, nequis ex hostibus præter armatos uiolaretur. Quo edicto proiectis statim armis, & cædes desijt, & urbs in potestatem Fabij redacta. Quid ultra? Iußit ab urbis direptione cessari, donec collegæ Valerius & Cornelius, qui interim Volscos distinuerant, cum exercitibus suis aduenissent. Iudicabat enim ab illis quoq; captũ oppidum, quòd Volscos interea à præsidijs auertissent, direptionis q; participes iure quoq; esse debere. Itaq;, ut Liuius inquit, ea primum benignitas imperatorum plebem patribus conciliauit. Prudens hoc Fabij consilium, omniq; è parte cõsideratum, tum foris animos popularium mirum in modum deuinxit, tum domi turbationes, plebis q; tumultuantis animos composuit, mirificeq; patribus ac nobilitati conciliauit.

Senatus Tusculanus cum intellexisset bellum aduersum se à populo Romano indictum, ac duce Camillo aduentare exercitum, clàm, matureq; inito consilio id decreuit, edixitq;, ne quis intrantibus Tusculanos fines Romanis ex agris demigraret, finitimis q; exercitus itineri locis, ne ue agrorum operæ intermitterentur. Quin patentibus portis urbis, et ciues obuiam togati, frequentes q; processere imperatori, & positis à Camillo ante urbem castris, cõmeatus in castra comiter ex urbe, agris q; deuectus. Miratus id Camillus, ac fictum suspicãs, urbem ingredi uoluit: cumq; com

perisset quieta ac tranquilla omnia, opifices intentos quenq; operi suo, ludos quoq; literarum strepere discentium uocibus: demum ita omnia intra urbem geri, ut belli fama uideri eò perlata uix posset: uictus hac hostium patientia, ut Liuius ait, uocato ad se Tusculano senatu: Soli adhuc, inquit, Tusculani ciues, uera arma, uerasq; uires, quibus ab ira Romanorum uestra tutaremini, inuenistis. Ite Romam ad Senatum. Apud quē è uestigio profecti ita uerba fecere, ut pacem non modò facile impetrārent, uerùm haud multos post dies etiam ciuitatem. Itaq; aduersus Romanorum indignationem ac potentiam, pro re præsenti, neq; sanius consilium, neq; prudentius excogitari potuisset ullum: nam & impetum, iramq; facilè à se auertere, & non inuenere solum pacem ac ueniam, uerùm prudentis etiam facti meritum, cum ciuitate donarentur.

Ambigam constantioré ne animo, an prudentiori consilio à Sp. Posthumio, post Caudinam illā pacem, qua ab ipso COS. exercituq; Romano itum est sub iugū, prospectum infamiæ suæ fuerit, atq; ignominiæ omnium maximè, quam Romani cōsules, aut duces ad ea tempora subiissent. Is enim à Publio Philone uocatus in senatum ad dicendum, ita quidem locutus est, primum ut diceret, non teneri populum Romanum sponsione sua, quando iniussu eius facta esset, neq; ex ea sponsione, præter suum ac collegæ corpus deberi quicquam. Deinde censuit sese dedendos esse nudos, uinctosq; per feciales Samnitibus, ut ea ratione populum Romanū exoluerent, siqua illum obligassent, ne quid diuini obstaret, humani uero quo minus iuste, pieq; aduersum Samnites de integro bellum iniretur. Quocirca consules exercitum scriberent, pararentq;, quæ bello essent necessaria, non prius tamen hostium fines Romanus ingrederetur exercitus, quàm quæ dedendis ipsis præstari iusq; fasque esset, perfecta essent cuncta. Quibus in hanc sententiam dictis, hæc, ut Liuius refert, subdidit: Vos dij immortales precor, quæso, si uobis nō fuit cordi, Sp. Posthumiū, & T. Veturium COSS. cum Samnitibus prospere bellum gerere: at uos satis habeatis, uidisse nos sub iugum missos, uidisse sponsioni infami obligatos, uidere nudos, uinctosq; hostibus deditos, omnem iram uestram nostris capitibus excipientes, nouos consules, legionesq; Romanas, ita cum Samnite gerere bellum uelitis, uti omnia ante nos cōsules gesta sunt. Qua igitur fortitudine animi hæc dixerit, qua etiam prudentia ad abluendam infamiā, ipse idem testis est Liuius, qui dicit tantā admirationem, miserationemq; incessisse omnes. Hæc ubi Posthumius dixit, ut modò nō crederent illū eundem esse Spurium Posthumium, qui autor tam fœdæ pacis fuisset, modò miserarentur, quòd uir talis etiā præcipuū apud hostes supplicium

plicium passurus esset ob iram diremptæ pacis. Quinetiã post hæc dicta, cũ tribuni plebis tentarẽt intercedere, ita quidem disseruit, ut ostenderet nihil populo Romano, nihil ipsis tribunis esse cũ Samnitibus, cũ quibus nihil ab ijs esset actũ, neq; cũ ipso Posthumio ac Veturio, quibus nihil ab ijsdem esset mandatũ, uerùm ipsos qui spopondissent, Samnitibus sponsores esse solos, ob idq;, quod præstare ipsi possent, sua corpora, suas animas præstare Samnitibus, in quæ sæuirent, ferrumq; atq; irã acuerent. Cõuersusq; ad collegã: Nos, inquit, Tite Veturi, uosq; cæteri, uilia hæc capita luendæ sponsioni offeramus, & nostro supplicio liberemus Romana arma. His q; in hanc sententiã fortissime dictis, abdicato magistratu, uterq; traditi sunt fecialibus Caudiũ ducendi. Igitur ad locũ ducti, ubi & detrahendæ uestes erant, & manus uinciendæ nudis, cũ apparitor uerecũdia maiestatis tanti uiri laxius deuinxisset: tum Posthumius, Quin tu, inquit, lorum adduce, iusta q; fiat deditio. Nec uerò prætereundũ censeo, quod summa etiam admiratione dignũ est. Cum peruentũ ad tribunal esset, ubi Pontius præsidebat Samnitiũ dux, dixisset q; fecialis: Hosce homines uobis dedo, quo populus Romanus scelere impio sit solutus. tibi Posthumius, quòd ob deditionem factus esset iam Samnis, fecialis femur quanta maxima ui potuit percussit sublato genu, quando manibus uinctus erat, clara obtestans uoce, Samnitẽ se ciuem esse, illũ uerò legatũ fecialem, à se cõtra ius gentiũ uiolatũ, id q; eo consilio, quòd iudicaret aduersum Samnites populũ Romanũ iustus bellũ esse gesturũ, feciale cõtra ius gentiũ ab ciue Sãnite uiolato. Admirabuntur alij fortitudinem, quæ in hoc miserabili casu nimirũ fuit summe admirabilis: ego uerò uel prudentiã magis, qua una omni è parte infamiæ occurrit atq; ignominiæ, nõ apud Romanos modò, uerũ apud quascũq; gentes, ad quas rerũ Romanarũ fama esset penetratura. Nã persuasum cum haberet, qua magnitudine animi senatus esset, populus q; Romanus, se dedendũ hosti, antè quàm ea de re in senatu disputatũ esset, ipsemet qui primus ut diceret rogatus est, sic q; atq; collegã, & alios quosdã dedendos censuit. Et cũ tribunis obstitit intercedentibus, senatumq; in suã traxisset sententiam, de reo seipsum fecit actorem. Et quamuis ubiq; reum se confiteretur, ubiq; tamen perinde ut actor causam egit, atq; in causa publica ex priuato se ac reo iudicem statuit. Qua è re cũ constantiæ, fortitudinis q; suæ ducem haberet prudentiam, ac fortitudinem prudentiæ parentem, quod ad Pontium, Samnites q; attinet, id effecit, uti confestim post deditionem, conuersus ad lictorem Pontius diceret: I lictor, deme uincula Romanis, moratus sit nemo, qui minus ubi uisum fuerit, abeant. Itaque in castra inuiolati redierunt. Quod uerò ad populum Romanum, ne fides

» dictis meis abrogetur, ponam Liuij uerba: Hoc senatusconsulto facto
» lux quædam ciuitati affulsisse uisa est. Posthumius in ore omnium erat.
» Eum laudibus ad cœlum ferebant. Deuotioni Publij Decij COS.
» alijsq; facinoribus æquabant. Emersisse ciuitatem obnoxiã paci illius con
» silio & opera, ipsum se cruciatibus & hostium iræ offerre, piaculáq; pro
» populo Romano dare, ut arma ex eo cuncti spectarent, & bellum, nun-
» quamq; futurum sperarent, ut congredi cum Samnite liceret.

Versabatur res Romana maximo in discrimine, cogentibus quantas maximas possent copias Samnitibus, ad Aquiloniam urbem, ibiq; peragen dis sacris quasi initiatis militibus, iureiurando adactis, diro etiam carmine composito in execrationem, non proprij modò capitis, uerùm familiæ, stirpisq;, nõ recusandi imperatoris imperij, non fugiendi ex acie, quin occidendi, si quem quis ex acie fugientem uidisset. Atq; illud quidem militare robur Samnij totius fuit, utq; proditum est à scriptoribus, ad quadraginta millia lectissimorum militum. Has aduersum copias, Romanorũ duces erant Spurius Caruilius, & Lucius Papyrius Cursor. Itaq; partiti copias, eodem tempore Caruilius Cominiũ Samnij urbem oppugnabat, Papyrius sese ad pugnam instruebat aduersus exercitum, qui ad Aquiloniam consedisset. Cum igitur pugnæ tempus aduenisset, Papyrius collegã per epistolam rogat, aberat enim uiginti passuũ millibus, nequid ocij, quietisq; relinquat obsessis, quo Samnites partem eò copiarũ è castris mitterent. Die itaq; pugnæ, cum Pullarius auspicium mentitus esset, & ipse signum proposuisset, ac paulò pòst comperisset mendacium, iussit Pullarium inter prima signa constitui, inquiens: Mihi quidem milites tripudium nuntiatũ est, egregium & mihi duci, & militibus uobis auspiciũ. Cæterum auspicio qui affuisset, si quid falsi nuntiauit, in caput illum suum religionem concepisse. Cumq; ad primum congressum Pullarius pilo ictus occubuisset, Bene habet, inquit, adsunt dij præliantibus nobis: dedit pœnam noxium caput. Cumq; ante initam pugnam iussisset Spurium Nautium ad hostium terga occultis itineribus cum iumentis ac mulis castrensibus, insidentibus ijs militibus in medio ardore pugnæ quantum maximum posset puluerem excitare, Nautiusq; in tempore & affuisset à tergo hostium, & puluerem excitasset, mulis ipsis trahentibus frondẽteis ad caudã ramos, qui puluerem exagitarent multo maximum: hoc uiso Papyrius sublata uoce, ut hostes quoq; exaudirent, Captum est, inquit, Cominium. Collega aduentat Caruilius. An passuri estis milites gloriã pugnæ huius apud collegæ exercitum fore? Quo dicto, ut hostium consternauit animos, sic adauxit suis, incenditq; gloriæ cupiditate. Confestimq; ascenso equo, signum dedit equitibus, uti in

uti in aciem inferrent se hostium, quacunq; ipsum erectam quatientem cuspidem uidissent. Atq; haud multo pòst artibus his hostium exercitus cæsus q̃, & in fugam uersus est. Reuersus autem ipse ab ijs insequendis, cum præter opinionẽ uideret, Romanos aliquot milites Aquiloniæ muros iam ascendisse. Quando, inquit, paucorum temerarijs ausis, magna nobis oblata est occasio, utamur ea. Et quanquam fessis militibus, signa in urbem inferri iussit: cumq; ea nocte magno cũ silentio Samnites portis egressi fuga salutem peterẽt, ipse oppido potitus est, manéq; fugientes acerrime insectatus. Ex eoq; debellatus est Samnis, non iam militum ac præfectorum uirtute, quàm ducis ipsius prudentia atq; consilijs, ut nequaquam tantum ualuerint apud hostem initiationes ac sacra, quantum apud Romanos Pythij unius consilium atq; prudentia.

Magnus ille Antiochus cum immineret Romanis, traxisset q̃; in amicitiam Ptolemæum Philopatrum Aegypti regem, tradita ei in matrimonium Cleopatra filia, eadem etiam ratione Ariataten Cappadociæ regem, collocata ei altera filia Antiochia, tertiam Eumeni obtulit Pergameno, quo eodem quoq; affinitatis genere illũ sibi adiungeret, haberetq; aduersum Romanos firmiorem. At Eumenes Romanorũ uires, bellicaq; eorum instituta, & artes considerans, decreuit, nulla ratione Antiochi parteis sequi. Mirantibus autem id Attalo, & Philetæro fratribus, nec satis eius consilium probantibus, quòd maximi omnium ea tempestate regis, & quidem rogantis recusaret filiam: Atqui, inquit Eumenes, futurum est inter Antiochum & Romanos bellum, atrox quidem: & quanquam procul ab Italia; tamen, quod ratio ipsa & Romani populi natura monstrat, in initio pares euentus propter Antiochi opes atque potentiam, communemq; fortunam habiturum, cæterum progrediente tempore, uictoriam omnino penes Romanos futuram, & propter magnitudinem ac firmitatem imperij, reiq; militaris disciplinam, & propter tolerantiã laborum, & summam animorum pertinaciam. Quod haud multo pòst successit, superato Antiocho, intraq; montem Taurum redacto. Eumenes igitur, quo erat rerum usu, ac tum futurorum prospicientia, tum præsentium perpensione, uictoris Romani iram euasit, ac uim, paternumq; sibi regnum & stabiliuit, & auxit, rem Romanam secutus.

Præbuit Seleucus, qui Alexandro mortuo Syriæ præfuit, lateq; plurimis imperauit populis, rarissimum paternæ charitatis in liberos exemplum. Is ex Apamea uxore filium susceperat Antiochum. Ea mortua, Stratonicen duxit. Cuius amore captus cum esset Antiochus, tacitus, mœrẽsq; hinc pudore, illinc amoris conficiebatur impotentia. Qua è re letalem

contraxit morbum, qui eo erat periculosior, quòd eiusmodi affectus medicis erat incompertus. Erasistratus igitur inter omnes, qui ægroto astabant & primus, & solertissimus medicus, cũ adolescentis corpus syncerum uideret, nullisq; illud malignis uexari humoribus, ægritudinis causam ad ægroti animum referre secum cœpit: decreuit igitur assidere Antiocho, & ad salutationem, ingressumq; singulorum intra cubiculum illius notare commotiunculas. Permultis igitur diuersi generis quotidie cum inuisentibus, cum in illorum siue aditu, siue abitu, non oris, non uenæ spiritalis, signum aliquod commotionis appareret, sed iaceret Antiochus mœstus, languescensq;, ac semitorpidus, nec tamen ipse ab incepto desisteret, continuaq; animaduersione, deprehendit tandem, & dum cubiculum ingrederetur, & dum languenti assisteret Stratonice, intingi rubore Antiocho faciem, uenamq; subsilire, ac corpus ipsum uigorem resumere, confestimq; abeunte illa labascere, spiritumq; ipsum concidere. Idq; cum nõ semel animaduertisset, ut erat naturæ sciens Erasistratus, sensit hinc amorem morbi esse causam, illinc pudorem, ac paterni tori reuerentiam, atq; infamiæ metum, hancq; inter contentionem, affectuumq; concursationem, tacitum illum, languentemq; tabescere, atq; occulta cura confici, pudore, metu, amore, desperationeq; obluctantibus. Huius igitur rei tam occultæ & raræ deprehensio, quanta in Erasistrato inesset ingenij uis, quàm magna etiam mentis, intelligentiæq; eius siue prudentia, siue sagacitas, aut perspicientia, rarissima quadam cum admiratione omnium declarauit. Sed inuenta morbi causa, longe maior prudentia eius extitit, comparandis atque adhibendis remedijs adeò difficilibus, cum ea quæ amaretur, patris, & amantissimi quidem patris esset uxor. Itaq; multa secum animo cum agitasset, tandem his Seleucum est aggressus: Compertam habeo rex morbi causam, amorem scilicet muliebrem. Verùm quam deamat filius, ea est, ut desperandum sit illi, posse ea potiri. Ad ea rex: Dij, inquit, boni, quæ nam hæc est mulier, quam si minus donis, at certè coniugio, & parte regni etiam potissima in dotem tradita, traducere ad uoluntatem filij, & eius quidem uni ci nequeamus? quando nihil est, quod non libentissime pro eius fim salute præstiturus. His auditis Erasistratus, regem cum uidisset maximè incensum: Atqui, inquit, ô rex, ne diutius frustrere, mea est uxor, filius quam deperit tuus. addiditq; & uerbis uultum quàm assernacissimum. Tum Antiochus precabundus: O amicissime Erasistrate, medicæq; facultatis cum primis experiens, quando ad eximiã rerum cognitionem summã etiã bonitatem adiunxisti, nónne uno tempore & patris senis miserebere, & unicum filium tali ingenio præditum, tantiq; imperij successorem arte

tua,

tua, tuo item beneficio, munereq; inuitã restitues, an passurus es per summam etiam iniustitiã tabescentem illum confici, eiusq; rei desiderio, quæ in manu tua est, miserabiliter expirare & emori? Ad hæc aliaq; tum precum, tum pollicitationum plena, perinde ac indignaretur Erasistratus, uim sibi regem afferre uelle, uidelicet ô Seleuce, tuam tu si eam filius amaret uxorem, esses illi traditurus? Ad ea benigno uultu rex: Et uxorem, inquit, & regnum. Sed tu iniustior, qui cum & morbum deprehenderis, & morbi causam, sitq; penes te unum remedium, tamen & patrem unà & filium eadem opera uelis perdere, peruetus noster cum sis & amicus, & medicus. Tum rursus Erasistratus: Ne tu rex maxime, qui me iniustiorem uocites, iureiurando affirmaueris tuam te uxorem, quamuis & unico, & charissimo nato traditurum, si ob eius amorem is iaceret, ut quidem de me iacet, quod uides, quam grauissime. Hic rex cum et per regiã fidẽ, & per deos immortaleis iurasset pro Antiochi salute, quem unicum haberet, eundemq; continentissimum pariter, ac maximè prudentem cognosceret, animo quamlibentissimo, uxorem se illi suam esse concessurum, facturumq; longe etiam maiora salutis illius ergô. Tum Erasistratus, regem cum cerneret nihil simulanter loqui, uerùm ex animi sententia, composito admodum sermone, & qua opus erat adhibita prudentia, rem omnem patri sic aperuit, ut hoc cognito Seleucus lætatus fuerit mirificum in modum: quodq; reliquum in autoritate sua intelligeret collocatum, operam primo adhibuit, uti filio, uxorĩ que à uiris grauissimis, maximæq; autoritatis connubium persuaderetur. Quo ab utroque impetrato, conuocatis undique amicis, dynastisq;, ac ducibus exercitus, orationem huiusmodi ad illos habuit: Senem esse se, suamq; ætatem indigere nepotum præsidijs, minime uerò passurum, tantum se imperium sua præsertim unius culpa Macedonum è iurisditione ad alias manus, ditionemq; prolabi. His q;, atque alijs in eam sententiam explicatis, de nuptijs filij, & parte regni ei permittenda quid decreuisset aperuit, summaq; cum lætitia & amicorum, atque exercitus uoluptate nuptias illorum celebrauit. Hoc igitur Erasistrati factum eiusmodi quidem fuit, ut non ad humanam modò prudentiam, uerùm ad diuinam quandam potius sapientiam referendum uideatur.

Deuicto, ac recuperato Latio, eiusq; receptis urbibus à L. Furio Camillo, & C. Menenio COSS. Senatus, populusq; Romanus, Camilli de summa rerum relatione laudata, decreuit rebus ijs pro meritis populi cuiusq; cõsulere. Censuerat enim Camillus, quoniam uirtute exercitus, consiliumq; ipsorũ operâ, dijs bene iuuantibus, in manu Senatus, ac populi esset

uellet ne esse Latium, aut de cætero nullum omnino esse, pacemq; sibi, quæ ad Latinos attineret, parare in perpetuum, aut sæuiendo, aut ignoscendo posset uel pœna, uel beneficio à senatu præoccupandum, matureq; quodcunq; placuisset, statuendum esse, minimeq; tot populos inter spem metumq; suspensos animi diutius habendos. Habita igitur præcipua cũ maturitate populi cuiusq; Latini ratione, nominatim de singulis, deq; Camilli sententia decreuit. Nam Lauinos ciuitate donauit, sacris etiam redditis: Aricinos quoq;, ad hæc Nomentanos, Pedanosq; eodem quoq; iure in ciuitatẽ accepit, quod etiã ius, quia Tusculani antea quidẽ habuissent, ijsdem confirmauit. At Tiburtes, Prænestiniq; agro multati sunt: Cæteris uerò Latij populis cõnubia inter se adempta. Quo autem remotiores qui essent populi, beneficijs eos sibi obnoxios faceret, Cãpanos equites, quòd cum Latinis minime ad rebellandum consensissent, Fundanos item, Formianosq;, quòd suos per fines Romanis exercitibus iter pacatum dedissent, ac tutum, etiam ciuitate donauit, pariterq; & Cumanos, & Suessanos. Quo quidem consilio, quibusq; decretis, reipublicæ prospectum est securitati summa cum prudentia ac maturitate, habita tum urbium ac meritorum cuiusq; ratione, tum etiam illorum temporum.

Quintus Fabius dictator in obsidione illa Satricana, cum ipse iam obsideretur hinc ab oppidanis, illinc ab Samnitibus, qui auxilio Satricanis uenerant, cumq; cognouisset ab Roma C. Fabium magistrum equitum aduentare cum præsidijs, monuit illum uti secreto aliquo, abditoq; in loco delitesceret, donec ab ipso signum accepisset. Quo cum magistro equitum cõstituto, cælauit de aduentu illius milites, quo spem in seipsis modò collocatam scirent, ratus illorum animos, quos forteis esset expertus, efficacius proposita necessitate incendendos. Itaq; pugnæ signum cum dedisset, sic allocutus est milites, ut diceret sola in eruptione spem esse, uiam ferro patefaciendam, ad commeatum comportandum nullum omnino aditum, cum circa omnia defecissent. Né uc illos frustraretur, castra ipsa esse relinquẽda, atq; ab se mandatum, uti primũ cum agmen uallo excessisset, ignis inijceretur, iacturam rerum, quæ incendio cõcremarentur, hostium è præda resarciendam. Atq; his dictis, & milites uallũ egredi confestim iussit, & in hostem desperatione magis, quàm ira concitos ferri, & ab altera castrorum parte ignem inijci. Quod quidem signũ ignorãte milite cum magistro equitum conuenerat, qui in insidijs post hostem delitescebat. Hac itaq; ratione hinc milite ob desperationẽ acerrime in Samnitem illato, illinc magistro equitum repentino adortu inuecto, uehementiúsque premente à tergo, hostis in medio cæsus est, Romanusq; non solum obsidione liberatus, uerum etiam

etiam uictor castris Samnitum potitus est, prudentia ducis, arte sua uictoriam apparante. Diuerso idem consilio usus est post traductum ab se trans Ciminiam syluam exercitum, cum Hetrusci cõiunctis unà finitimis secum Vmbris, maximè ingentibus copijs in eius castra illati essent: quo tempore & res Hetruscorum eleuare admodum annisus est, imbellemq; eum hostem ostendere: & suos ipse non modò est cohortatus, uerumetiam ijs uerbis usus, quibus spem milites conciperent proditionis inter hostes occultæ. Curarent igitur corpora, darentq; se quieti, dum pugnæ tempus afforet: quod ideo fingebat, quo illorum animos, hostium multitudine deterritos confirmaret spe, excitaretq; ad uictoriam, quæ confestim secuta est. Nam paulò ante lucem, somno grauatis hostibus, negligentiusq; circa agentibus prorupto dolabris non una è parte castrorum suorum uallo, emissisq; uno impetu copijs omnibus, semisomnes, suisq; in cubilibus cecidit: fugientesq; non modò insecutus est, uerùm castris hostiũ potitus. Itaq; arte hac, quanquam diuersa, eo die ad sexaginta millia hostium cæsa sunt, aut capta. Quanta itaque uis sit prudentiæ, nullum non uitæ genus ostendit: ut nisi ea ipsa aut dux pro tempore affuerit, aut comes, fortitudo utique temeritas quædam futura sit, cum ex aduerso quæ per se temeritas quidem esset, eam nonnunquam uertat in fortitudinem.

Superatis bis uno anno conserta manu Samnitibus, militeq; Romano Capuæ locisq; finitimis in hybernis collocato, quòd Campanæ deliciæ militum animos emollissent, ubertasq; cum primis soli, atq; agrorum amœnitas, inimum est clàm ab illis cõsilium adimendæ cultoribus ipsis Capuæ. Quæ res magno cum agitaretur militum consensu, & studio, perlata à tribunis est ad Q. Seruilium, quartum tunc consulem. Is uti erat ætate & rerum usu doctus, quòd intelligeret quanto res in discrimine uersaretur, diuersa cum agitaret animo, metireturq; grauitatẽ periculi, iudicauit arte tandem occurrendũ esse. Itaq; clàm summisit, qui per hybernaculorem, ut Liuius inquit, dissiparent, issdẽ in oppidis insequenti anno hybernandum esse. Idq; eo faciebat cõsilio, quo illi patrandi incepti spem differrent, dum in manu sua positum esse intelligunt, quandocunq; exequi illud uellent, hacq; ratione aliquandiu militare frustratus est consilium. Pòst uerò eductis eadem arte ex hybernis militibus, in æstiuis eos collocat, aliãq; ingressus uiam, è principibus coniurationis sensim nunc hunc in patriam remittebat, quòd emerito esset stipendio, aut parum integris uiribus: nunc illum, quòd diutius abfuisset domo: alium sub speciem procurandi commeatus: modò singulos, modò plures ablegabat è castris: nunc alios atq; alios, quemq; tamen sub honestam causam: commonefaciebatq; qui Romæ erant

magistratus, ut quos Romam missos scirent, moras nectendo ludificarent. Itaq; arte hac, industriaq; peruersis militum consilijs ijt obuiam, rebusq; Campanorum oculatissime pariter, tutissimeq; consuluit, nec minus senatus integritati, consulariq; dignitati ac suæ.

Gorellus Orilia, cuius familia Neapoli non mediocriter Ladislao sub rege floruit, quæq; nunc penè extincta est, cũ Ladislaus uictus, fugatusq; ab hoste, ex agro Casinate Neapolim confugisset, ibiq; de comparanda pecunia, ad restituendũ exercitum solicitus esset admodũ, decerneretq; suadentibus quibusdam, magis partiũ studiosis, q̃ sapientibus uiris, noua quædam, inusitataq; tributa parẽtibus populis imponere: ea re cognita Gorellus, quanq̃ senex, ac pedibus laborans, regem adijt, & qua erat comitate atq; prudentia, Quàm, inquit, uereor ô rex, ne dum hostiũ impedire conatus ac repellere uim studes, id ipse agas, ut tuos in te populos populares q̃; noua ob tributa iratos excites, prouocesq; in odium ac maleuolentiam. Quid obsecro, qui tibi male uolunt, quiq; aduersariorũ rebus fauent, quid inquam aut magis cupiãt, aut uehementius optent, quàm id consilij ut ineas, quod auertere à fidelitate, atq; in te beneuolentia, & studijs quam facillime populareis tuos queat? Atqui hæc quidem & una, & certissima est ad idipsum uia: quam ut ineas, qui rebus tuis male consultum uolunt, sub beneuolentiæ speciem suadere tutò habeant. Quocirca cõsilia hæc, ut parum utilia, ut minime salubria, atq; ab hostibus tuis magnopere expectata, ex animo tuo prorsus eijce, quodq; summa tibi centum millium opus est, eaq; præsenti, nobis familiaribus tuis atq; administris, quorum una futura est tecum fortuna, cogendam inter nos, atq; enumerandam statue. Atque his dictis, assumpto confestim calamo, paucos quosdam regis ex administris designauit, quanta cuiq;, sibiq; in primis ipsi pecunia irroganda esset notata, eaq; è uestigio persoluta est. Prudentissimum sanè pro re ac tempore, & datum à Gorello, & acceptũ à rege consilium est. Quo effectum est, ut ex hac subsidiaria paucorum, eorumq; fidelissimorũ hominum contributione, peruersis hostium obuiam iretur consilijs, regisq; necessitudini, & popularium consuleretur beneuolentiæ ac quieti.

Titus Quintius Flaminius repulso ad Hapsum fluuium Macedoniæ rege Philippo, cum uideret illum in Thessaliam properare, atque incertis regionis oppidis, quæ infirmiora uidebantur, eius iussu incolas intra montium aspera se cõferre, quæq; seccum parum illi asportare possent, ea Macedonibus à militibus diripi, iusit militem Romanum, perinde ac per pacata loca iter facere, ac tanq̃ Romanæ ea ditioni à Philippo permissa essent, ab omni prorsus direptione, uiolentiaq; abstinere, nihilq; hostilem in

modum

modũ agi, quin amice, perhumaniterq; administrari ab suis omnia. Quæ ère humanitas cum perspecta esset Quintij, animusq; longe ab superbia, auaritiaq; alienus, id effectum est, ut cum primũ in Thessaliam cum exercitu peruenisset, certatim urbes ad sese dedendas sponte oratores mitterẽt, breuiq; Græci ut ipsi palã dicerent, Romanos nõ aduersum Græcos, uerũ pro Græciæ libertate aduersus superbum Macedonum dominatũ bellum gerere. Quod re ipsa paulò pòst experti sunt, cũ Isthmicis in spectaculis, quibus celebrandis omnis fermè Græcia cõuenerat, pace parta superatoq; publicæ libertatis hoste. Titus ipse Quintius publico edicto per præconẽ declarauit, Græciæ populos, Senatu, populoq; Romano, seq; ipso consule id statuente, liberos, immunesq; de cætero fore, eosq; sui iuris esse. Res sanè non modò prudentißimo imperatore apprime digna, uerumetiam eius uiri propria, qui in literis atq; humanitatis fuisset studijs enutritus.

Athenienſis Phocion cum intelligeret, nulla se ratione populum ne aduersum Bœotios arma sumerent, cõtinere posse, arte eos, industriaq; coërcendos iudicauit. Edicti enim confestim per præconem iussit, ab ipsa uti pubertate, ad septuagenarium usq; qui ciues essent, omnes uti arma caperẽt, ac quinto pòst die uti armati, instructiq; adessent, sex dierum commeatu assumpto, qui se ducem in Bœotiam sequerẽtur. Quod edictũ omnes cum accusarent, ut iniquum, parumq; consideratum, ipse contrà obsistens, asseuerabat, nullam inesse edicto iniuriã, cum ipse octogenarius armatus esset cum cæteris in acie affuturus. Hac igitur arte impetu populi per summam prudentiam compresso, ciuitatem ipsam ad sanitatem reuocauit.

Martius prætorius uir secutus Bruti partes, cum esset in conflictu illo Macedonico, ab Antonianis uictoribus captus, seruum sese esse simulauit, emptusq; sub hasta à Barbula quodã minime impigro homine, eam in ipsa seruitute ingenuitatem præ se tulit, ut præpositus primo ab hero seruitijs alijs fuerit, dein uerò atq; haud multò pòst rei etiam pecuniariæ. Quodq; Barbula uideret inesse in eo ciuilis atque urbani hominis magis, quàm seruili studia ac cogitationes, non semel cohortatus est illum, conditionem indicaret ut suam, pollicitus etiam operam impetrandæ ueniæ, etiam si è proscriptorum esset fortasse numero. Ille autem qua erat animi firmitate atq; prudẽtia, obsecutus etiam temporibus, in proposito ubiq; perstitit, seruum sese utiq; professus. Aliquantũ autem inde pòst tempus Barbula cum decreuisset Romam proficiſci, percunctatur Martium, esset ne secum ad urbem profecturus, arbitratus si è proscriptis esset, haud quaq; secum iturum. At ille libentißime iturum quo se cunq; uellet, respondit. Quò pòstq; peruentum est, eam aduersus Barbulam continuauit operam, seruili sub simulatu

& habitu, ut proficiscentem etiam herum in curiã, atq; ad salutandos consules comitaretur, astaretq; seruili sub habitu ante fores. Itaque cognitus tandem ab amicis quibusdam, Barbulæ in aures, subdubitanter tamen, & maximè considerata opera instillatum est, ne seruulum illum crederet, sed ingenuum esse sciret, ac Romanum ciuem: clàm igitur illum si amaret, & operam nauare se dignam uellet, id ageret, ut à proscriptione eximeretur. Quod quidem à Barbula cautissime per Marcum Agrippam est procuratum: nec ita multo pòst in Octauij amicitiã receptus est, et prætor etiam declaratus. Ab ipso igitur initio Martius pro re quidem ac tempore consilium id cepit, ut uitam quo redimeret, uenalium se è grege faceret, cum ratione alia saluum se fieri posse omnino diffideret. Quod consilium ea secutus est opera atq; industria, ut & nobilitatem generis circunspectissime obtegeret, ne qua manifestã in suspicionem ingenuitatis incideret, aut eius fidem faceret: & ut Romæ cum esset, pensatis rebus simul ac temporibus, melius ac salubrius capere consilium posset. Quo autem fauore, quáq; benignitate fortuna quoq; ipsa consilio huic aspirauerit, animaduertite quæso. Antonij rebus ab Octauio profligatis, captus Barbula, qui eius secutus erat partes, cum et ipse seruum se Martij exemplo simulasset, uenderetúrq; sub hasta, fortuito est ab ipso quoq; Martio cum alijs quibusdam emptus, nequaquã tamen propter squalorem statim cognitus. At ubi Barbula seipsum aperuit, non solum Martij opera ueniam impetrauit, uerum in Octauij amicitiam ita receptus est, ut militareis ad honores, atq; ad præturam etiam euectus fuerit.

Dinocrates architectus maximè nobilis, cum aditum ad Alexandrum impetrare per purpuratos, ac familiares eius minime etiam multum post tempus posset, iudicaretq; ab illis sese irrisum iri, cõsilium, ac simul etiam auxilium à seipso petijt. Cumq; esset ipse procero admodũ statu, nec quadratis tantum membris, uerum forma, ac dignitate corporis totius insignis, atq; aspectu ipso præcipue gratus, nactus opportunitatẽ, quo die Alexander populo dabat audientiã, præsidebatq; iuri dicundo, nudatis membris, oleoq; perunctio corpore, ac populea frõde coronato capite, læuo humero leonis pelle amicto, dextra ipse clauam gestans, ad tribunal prodijt: qua nouitate permotus Alexander, iussit aditum illi ad se dari, percunctantiq; quinam esset, aut quid eo habitu sibi uellet, respondit Dinocrates, quæ fisse eo se habitu ad illum aditum atq; audientiã: esse autem architectum, ac genere Macedonem, afferre autem se multas quidem & egregias cogitationes Alexandri magnanimitate dignas: in ijsq; de monte Atho in uirilis statuæ formam redigendo, eo quidem artificio, ac positu, uti læua manu

urbis

urbis maximè capacis amplitudinem contineret ac mœnia, dextra uerò pateram, qua fluuiorum omnium, qui eo è monte defluerent, decursus exciperet. Quibus auditis Alexander ingenio hominis ac sermone delectatus, cum admiraretur etiã inuenta, secum illum esse uoluit, utq; in Aegyptum sequeretur statuit. Cumq; Alexandreã ædificaturus esset, Dinocratis consilio & opera usus est in ea ædificanda. Per hanc itaq; maximè accommodatam uiam, Dinocrates aditum sibi ad Alexandrum comperijt, cum alia se ratione inuenturũ eam prorsus diffideret, ut uix quicquam existat prudentiæ ipsi imperuium.

Dacæ, finitimæq; illis gentes cum intelligerẽt Romanos inter se arma uertisse, miroq; ob id raperentur ardore belli in eos mouendi, Cotioq; illorum dux alia nequiret tantũ impetum ratione compescere, in principum ipsorũ cõuentu ac frequentia, ferociſsimos duos canes emitti è catenis iussit, qui statim in se cõuersi, atrociſsime inuicẽ sæuiebant. Cumq; illorũ maximè atrox ac sæuiẽs certamen esset, ex occulto lupũ immitti iussit, quo uiso canes, quasi pacatis animis ac concordi fœdere, in lupũ è uestigio illati sunt, pugna inter se dirempta. Prudentiſsime igitur dux Cotio, quod nec ratione, nec oratione persuadere poterat, beluarum exemplo persuasit.

Lucius Antonius, Marci Antonij triumuiri frater, circũsessus Perusiæ ab Octauio, frustraq; non semel tentata eruptione, cum fame iam conficeretur exercitus, cõmunicato prius consilio cum primoribus, nulla impetrata fide publica, ad Octauium decreuit cum paucis admodum proficiſci. Quem proficiſcentem cum intueretur Octauius, & ipse obuiã profectus est uenienti. Ibi L. Antonius eam orationem habuit, omnem in se cõuertens culpam, nihil pro se omnino deprecatus, uerùm pro uno tantum exercitu, ut & pœnam à militibus auerterit, impetrata uenia, & ipse amice acceptus ab Octauio ac maximè liberaliter fuerit. Itaq; dum extremis in difficultatibus omni ui, arteq; incaſſum tentata, eligit fidei se hostis libere permittere, dũ quæ à se facta essent, liberaliter apud uictorẽ aperit. Dum pro se ipso nullo modo deprecatur, sed pro exercitu tantum supplex loquitur, dum crimen omne, omnemq; in se culpam ac supplicium transfert: & seipsum, & exercitum à cæde, supplicioq; liberauit, inuenta apud uictorem adoleſcentem arte hac, conciliandi animi uenięq; impetrandæ uia.

Attulimus, ut iam uidetis, uiri optimi, quæ uisa sunt opportuna in hoc uirtutis genere exempla, eaq; diuerſo etiam in genere rerum agendarum. Quocirca finem afferendis ijs, hodiernæq; etiam dictioni statuamus. Verum ne cui uideamur parti dissertionis huius defuisse, etsi parum quidem necessarium iudicari potest, non omittemus tamen exempla quædam, eaq;

nõ adcò multa his ipsis adiungere, quæ serendis in sermonibus, dicẽdisq; in sententijs, magis q̃ in agendis rebus, negotijs ue administrãdis obseruata, admonere nos prudentiæ ipsius in cõmuni quoq; sermone debeãt, quotidianisq; in congressionibus ac responsis. Indicio enim sunt quantopere obeundis in negotijs illi ipsi fuerint prudentiæ studiosi, ad quos dicta ipsa referũtur, quantũq; & in dicẽdo, & in respõdendo eiusdẽ ipsius studium præ se tulerint, uitæq; circunspectionis ac rerum gerendarum omnium.

Mortuo Romulo, accitoq; è Sabinis Numa ad capessendum imperiũ, Proculo ac Volesо è patrum numero ad id à senatu, populoq; Romano destinatis, suadente etiam Numæ ipsius patre, quiq; è cognatis in consilium uocati aderant, suscipiendum esse principatum. Tum Numa in hanc quidem sententiam exorsus dicitur: Quancunq; anteactæ uitæ mutationem, nec uacare eam periculis, & solicitudinis esse plenam, cõpluraq; secum afferre, dubia quæ sint ancipitia, incerta, trepida. Itaq; cui agendã ad uitam nihil deesset, neq; esset cur præsentis eum uitæ status pœniteret, à cõsueto illũ uitæ genere uelle quasi descisсere, in quo et pro dignitate sua, & pro rei familiaris necessitudine ac suppeditatione uersatus esset honeste ac copiosе, amentis id uideri magis, q̃ sani esse hominis: qua in commutatione ut aliud nihil omnino molesti, illud certè ineſſet, quod incertis certa cõmutanda essent. Hisq; summa cum grauitate explicatis, & illud statim subdidit, ad sententiam confirmandam, Romulum, qui imperium constituisset Romanum, Deo fuisse genitũ, Deumq; ipsum infantulo illi astitisse, deorum quoq; ope ac beneficijs altum, educatum, ad imperiumq; diuinam ob indolem maturrime euectũ. Se uerò mortalibus ortum parentibus, eductumq; atq; institutũ ab illis uiris, quos pater ipse, quiq; adessent cognati probe quidem nossent. Ex omni itaq; parte uitæ mutationem tantam iure sibi uerendam esse. Declarauit igitur Numa susceptum ante imperium, & qualis ipse in illo futurus esset administrando, & in mutando uitæ genere, quàm multa quoq; sint circunspiciẽda. Idem hic Numa, Proculo ac Volesо omni studio conantibus eum ad habenas regni capessendas perducere, huiusmodi ad eos oratione usus dicitur: Mihi, inquit, oratores Romani, quem ad regnum inuitatis, longe à Romuli ingenio moribusq; aliud est ingenium, aliaq; institutio: quippe qui cognitionis studijs ipse deditus, pacem colam, pacisq; ipsius ocia, cum ille prælijs assuetus ciues suos & bellicosiores reddiderit, & grauissimos etiam moriens populo Romano hostes reliquerit: utranq; ut ob causam bellicoso uobis rege opus sit, & ad hostileis comprimendos impetus, & quam populus Romanus ob præliorum felicitatem concepit imperandi spem, bellicoso duce usus, ut

ne fru-

ne frustretur ab ea. Itaq; talibus uiris parum ipse imperio idoneus iudicabor, ac tanquam ridiculus iure ab illis habebor, ubi apud eos deorum cultus, humanitatisq; ac quietis studia docere annitar, qui imperare finitimis armis contendant: nec illis sacrificulo opus est rege, quibus arma tantum placeant, ac bello partæ diuitiæ. Videtis quãta cum moderatione ac sapientia indicaret illis, quales sub se ciues Romanos futuros esse oporteret.

Passus est Theopompus Spartanorum rex, Ephororũ eligi magistratum aduersus Oligarchiam à Lycurgo constitutam: qua è re non nihil regia potestas cum uideretur imminuta, eamq; ipse ob causam ab uxore accusaretur, quòd regnũ liberis esset multo imbecillius traditurus, q̃ ipse à maioribus accepisset suis: quin, inquit, et stabilius, & magis, magisq; diuturnum. Quo è dicto diuturnitatem se eius ostendit longe etiam præferre magnitudini, inesse enim in licentiosa magnitudine periculum, atq; ex periculo breuitatem. Contrà uerò in ea potestate quæ ratione, legibusq; innisa esset, atq; ab ijsdem temperata, diuturnitatem uel etiam certissimam. Prudentissima sanè, & optimo digna principe prospicientia.

Alexãder quoq; Augustus, matre Mamæa parũ probante, uxore etiam grauius ferẽte, quòd popularitate uel nimia uteretur, præcipuè uerò quòd ab amicis se atq; familiaribus corrigi tã facile pateretur: ac siquid parum pro dignitate ab eo factũ argueretur, illud cõfestim emendaret ad arguentis sententiã. Qua è re Imperatoriã maiestatẽ nõ imminueret modò, uerũ contemptibilẽ eã cõcessione illa sua redderet. Quin me hercule, inquit, securiorẽ, magisq; ac magis stabilem, ac longe amplius gentibus acceptam.

Ioannes Caraciolus, qui sub Ioanna Secunda Neapolitanorum regina, regnum ipsum administrauit, & in cuius moderatione res illius omnes conquiescebant, cum ab ea Capuæ principatu donatus esset, amicisq;, ac cognati cohortarentur ad insignia, ut moris esset, principatus publice acciperida: detestatus est illorum omnium cohortationes atque consilia, cum diceret principatum eum à regum filijs solitum administrari, titulumq; principatus eius esse illius solũ, qui in regno esset post regis obitum statim successurus: Sese igitur minime esse amplissimum reginæ donum, per summam etiam impudentiam, perq; maximè inconsideratam ambitionem fœdaturũ, quin potius seruaturũ titulũ ipsum illi ipsi, qui futurus esset rex, interimq; principatum, resq; eius probe, temperanterq; moderaturum: ut cum rex ipse, quicunq; futurus esset, declararetur, principatu illi liberaliter tradito, tituloq; adeò insigni in illum liberos ue eius reseruato, hac apud illum ratione & sibi, & suis, & amicorum atque cognatorum rebus æque consuleret.

Accusabatur Lycurgus, quòd non parũ modò magnificus, uerumetiam tenuior fuisset in supplicijs deorũ, sacrisq; instituendis. Quocirca palàm profiteri est ausus, eo id à se factum consilio, ut cultus ipse erga deos, quo erat paratior cõstitutus, pro cuiusq; facultatibus, ob id ipsum futurus esset longe etiam continuatior, magisq; frequens. Iudicabat enim propositis sacrificiorum sumptibus, & qui pecuniæ darent operã, dum lucris, aut parsimoniæ student, fore uti à sacrificijs abstinerent propter auaritiã: & qui paupertate premerentur arctius, quòd parum ijs esset, unde necessaria ad sacrificandum suppeterent, sacra ut ob inopiam prætermitterent. Habita est igitur à prudentissimo uiro, quæ necessaria tum uisa est diuini cultus ratio, ne illius cõtinuationi aut inopia obsisteret, aut auaritia. Quocirca Iohannem patrem tuum Tristane dicentem non semel audiui, qui Franciscum sequerentur religiosi, eos expeditissimos esse Christi milites, semperq; ad pugnandum instructos, quorum tela, clypeiq; ipsa esset paupertas, & animus cœlestis tantum patriæ studiosus.

Demarathus multi usus uir, & in qua uersabatur republica senator in primis & moderatus, & prudens, cum uideret ab improbo quodam circumuentum se, atq; importune, insolenterq; efflagitante, ut qui infestanter sciret id etiam cõtenderet, quem è Spartiatis optimum iudicaret ciuem, idq; sæpius iudicaturum recusasset, expugnatus tandem ab illius importuna improbitate, Illum, inquit, optimum nostris è ciuibus iudicauerim, qui tui sit ipse quamdissimillimus. Quo responso, & importunitatẽ illius repressit, & dignitati non minus ciuium consuluit omnium, quàm suæ.

Refert Cicero Fimbriam consularem uirum iudicem datum in causa sponsionis, in qua ferendum esset iudicium de uiro bono. Cum igitur sponsor Fimbriam urgeret ad ferendam sententiam, respondisse, Eam se rem nunquam iudicaturum, ne aut spoliaret fama probatum hominem, si contrà iudicasset, aut statuisse uideretur uirum bonum aliquem esse: cum ea res innumerabilibus officijs contineretur, ijsq; summe laudabilibus. Potest ex una hac sententia facile iudicari, quanta esset Fimbriæ ipsius in agendis rebus prudentia, quantus etiam in eo ciuilium ineesset rerum usus.

Mutius is, cui postea Scæuolæ inditum fuit cognomen, quasi relaturus Porsenæ regi gratiam, quòd humanius ab illo ageretur, quodq; inuentus etiam apud hostem uirtuti esset honos: Quod, inquit, ô rex, nullo expugnatus supplicio indicassem, id tibi nunc sponte indicaturus sum, ne non aliqua saltẽ parte referendæ gratiæ memor tibi ac gratus uidear. Neq; enim fortunæ ipsi succensurus sum, quippe quæ id præstiterit, uti meo ex errore uir maximè probus seruaretur, dignusq;, qui amicus populi Romani habeatur,

beatur, potius quàm hostis. Trecenti unà iuuenes coniurauimus, quibus idem est consilium tui cõficiendi, eadem quærendi decoris cupiditas, idem gloriæ studiũ. Sors mihi patrandi negotij prima obtigit, cæteri suo quisq; tempore rem aggressuri sunt. Soli tibi cum trecentis Romanæ iuuentutis principibus futurum certamen est, qui tibi bellum indicunt, quibus cum horis singulis tuo de capite dimicandum esse scito. His igitur dictis Hetruscus rex fidem cum adhiberet, nõ pacem modò cum Romanis fecit, uerum etiam humanitate, ac liberalitate non mediocri erga populũ Romanũ est usus. In re igitur maximè calamitosa Mutius minimè à prudentia destitutus, ita regem allocutus est, ut quam pacem regis morte, ac gladio consequi haudquaq; potuisset, eam uerbis pro tempore compositis procurauerit.

Annibal ante pugnam illam Cannensem, tumulum cum ascendisset paulò editiorem, è quo & multitudinem intueretur Romanorũ, & ordines, quiq; illi astabat Giscon quasi obstupefactus, cum dixisset, mirari tantam se multitudinem: tum ipse qui obstupefactum illum de numero intelligeret, nequi adessent simili terrore caperentur, conuersus ad illum, contracta admodum fronte, quanto maius, inquit, mirum tibi uideatur Giscon, illud si cogitaueris in tanta illa hominum multitudine, qui Giscon appelletur omnino esse neminem. Quod dictũ cum statim inter acies emanasset, ad risumq; conuerterentur omnes, cã uim habuit, ut singuli existimarent, ijs dictis propterea iocari Annibalẽ, quòd de Romano exercitu putaret iã actũ. Effecit igitur maximè cautus imperator, ac prudens ex hoc dicto militares ad capessendam pugnã tum promptiores detracto metu, tum de uictoria penè certos, qui uiderent tanto in discrimine imperatorẽ iocari suum.

Accusabatur Pericles, & quidem acerrime, quod nimis magnam pecuniam profudisset in illa, ut Cicero ait, Propylea. Itaq; urgente Thucydide conuersus ad populum, qui & ipse de profusione querebatur: Quãdo, inquit, sumptus hos grauamini, sit mihi ipsi expensum, haud Athenienses populo, meumq; operibus nomen inscribam. Quo quidem dicto, populus siue animi eius magnitudinẽ admiratus, siue quòd cum de gloria ageretur, nollet ciuem ad unũ transferri eam magnificentiæ laudẽ, quæ totius esset ciuitatis, uno statim consensu succlamauit, pergeret iam, neq; ullis parceret sumptibus. Itaq; prudenti hoc dicto Pericles, coq; summam animi eius magnitudinem indicante, uicit non aduersariorum modò improbitatem, uerumetiam Athenienſem populum in sententiã suam traxit uniuersum. Qua uerò prudentia, quaq; secundis in rebus moderatione usus hic idem fuerit, docuit & illud quoq; eiusdem ipsius dictum. Morbo enim laborantem multi cum cum circunsisterent, uictoriasq; eius in cœlum tollerent,

enumerarentq; trophæa, maximasq; ab illo res gestas, neq; sua ipsorum dicta, morbo iam aggrauante exaudiri ab illo existimarent: Tum Pericles illis obstupescentibus, Ea, inquit, laudari à uobis sentio, quorum non exiguam sibi partem fortuna uindicat, quæq; multorũ ac maximorũ ducum sunt propria: illud uerò, quod meum est unius, omitti à uobis nõ iniuria miror. An nescitis aut parum meministis, è tanta ciuiũ multitudine, qui propter Periclem pullam induerit uestem fuisse neminẽ? id uidelicet pulcherrimum, ac maximè glorioſum ducens, in tanta ſua potentia, neq; inuidiæ, neq; iracundiæ, minime uerò ſuperbiæ ſeſe locum dediſſe ullum.

Non caruit ſua etiam prudentia Antiſthenis dictum illud: Nam laudari cum audiſſet Iſmeniam quendam tibicinem ut optimũ, quin illum ego, inquam, improbum neceſſario eſſe iudicem: quippe qui probus ſi uir eſſet, nequaquam tibicen eſſet.

Perſimile huius & illud Philippi regis aduerſus Alexandrum filium, & quanquã tacita illa quidem, prudentiæ tamen plena obiurgatio. Nam cum à multis commendaretur Alexander filius, quòd ſuauiter admodum cecinisſet: An non pudet te, inquit, fili, aduerſus eum conuerſus, quod tam ſcitè cantites? ac ſi non ſatis ſit regem, ſiquãdo ocium tulerit, dare operam canentibus. Permultum nanq; regem ipſum impertiri Muſis, ſiquando certantibus alijs muſicis de rebus, ſpectatorem ſe illis præbuiſſet.

Fabius Maximus qua erat prudentia, & gerendis in rebus circunſpectione & uſu, non urbium modò, populorumq; defectiones ac tumultuantis motus, uerumetiam ſingulorum militum agitationes, ſiue ſuſpectas, ſiue parum laudabileis, leniendas mitioribus uerbis, manſuetaq; admodum oratione ducebat. Militem igitur Marſum fortem quidem, ac notum in militia hominem, cum ſuſpectus is rebellionis eſſet, nec deeſſent qui crimina rentur, nulla in initio animaduerſione perſecutus, ſed libere agere eum ſinens, diſſimulata etiam ſuſpicione: pòſt uerò comiter illum allocutus, quid, inquit, Marſe, nulla tua in re officiũ requiris meum? nulla mea uteris opera? ne autem dum quid petas expectem, en tibi equum maximè acrem, ac uirtute tua dignum, aderunt munera quoq; alia fortitudini tuæ accommodata. Quæ è comitate dictator ex eo uſus eſt illius opera fortiſſima pariter ac fideliſſima. Atq; hæc quidem ipſa etſi uidentur ad comitatem potius referenda, atq; ad ipſum rerũ uſum, illud tamen ſapientiſſimum eſt Fabij dictum, familiariterq; uſurpatum: Canes, equosq; deponere feritatem ob magiſtrorum manſuetudinem, leniorem q; tractabilitatem, magis quàm ob catenas ac uerbera. Eadem itaq; ratione et uia debere, qui imperarent, manſuetudine ac lenitate, populorum animos, ciuiumq; male pacatas uoluntates,

luntates, & conciliare & delinire. Idem quoq; aduersum militem Lucanum, ne à seipso discederet, strenuũ quidem, & acrem hominem, eadem lenitate orationis adhibita, illũ sibi maximè deuinxit. Nanq; accusatus hic ipse, quòd noctu è castris subinde præter tribuni præscriptum discederet, ubi comperisset Fabius, absentis mulierculæ amorem esse eius rei causam, ad quam ille clanculum noctu itaret, clàm mulierculã ad se deduci, abdiq; in tabernaculo iussit: moxq; accitũ ad se Lucanum allocutus perhumaniter, Tute met scis, inquit, qua pœna sis dignus, qui præter iura militaria, legesq; castrensis sæpius è castris contẽpto imperio discesseris: nec ego ipse ignoro, quæ multa à te fideliter sint, fortiterq; administrata, quæq; opera in obeũdis militaribus laboribus ac periculis fuerit ubiq; tua. Itaq; fiat horum inter se compensatio. Tu posthac nequid tale admittas caueto: quoq; præstare id per me quidẽ possis, en illã tibi, quæ tuo est cordi. Eductæq; è tabernaculo mulierculæ dextrã nec opinãtiin manũ dedit, quæ in castris penes ipsum ex eo futura esset. Tu igitur talem te de cætero præstiteris, ut appareat, quã amas, & cuius causa è castris furtim discedebas, eam adesse. Fabij igitur prudentiam quæ, & quanta fuerit, non facta modò, uerũetiam dicta declararũt: licet hæc ipsa dicta factis etiam coniuncta essent, quæ tanto maiorem illius circunspectionem fuisse testantur.

Antigon naualis belli præfectus, cum hostilis classis ab ijs, qui in consilio admissi essent, numero nauium præstare diceretur, quo metum audientibus adimeret, eleuaretq; aduersariorũ uires: Et me, inquit, belli ducem, quot hostium nauibus opponetis? Ducis prudentiam ostendit quàm exercitus multitudinem pluris faciendam.

Pelopidas ad bellum proficiscens, adhortante uxore, seipsum ut ab hoste saluum redderet: Atqui uxor, inquit, imperatoris est alios saluos facere. Ostendit aliud priuati hominis, aliud imperantis officium esse debere.

Marcellus deprecantibus militibus, cum ab ipso accusarentur, quòd parum pro dignitate Romani pugnassent exercitus, diceretq; Romana se et corpora uidere, & arma, Romanũ autem uidere neminem: respondit non uictis ipsis, sed si uicissent ueniam sese daturum, proindeq; die castrino sese ad pugnam pararent. Quibus quidem dictis id effectum est, summa ducis ipsius arte & prudentia, die ut insequenti prioris diei ignominiam, cæsis octo millibus ex Annibalis exercitu, fugatis intra castra reliquis, maxima cum uirtute & laude abluerent.

Extant Catonis illius maioris non facta modò plurima, uerumetiam dicta, quæ prudentiam eius ac sapientiam notam faciant. Vt cum ad Quirites cõuersus dixit, Difficilem sanè rem esse, ad uentrẽ uerba facere,

auribus qui careret. Et rempublicã ſaluam eſſe diutius haudquaquam illam poſſe, in qua piſciculus quàm bos pluris ueniret. Item populũ Romanum pecudũ maximè eſſe ſimilem, illas enim nemini parêre ſingulas, uniuerſas autem uni, quem ducem ſequerentur. Et illud, Stultos prudentibus uiris emolumenti plus afferre, quàm qui prudentiores eſſent, ſtultis. Ad hæc adoleſcentulos magis à ſe probari eos, qui rubore uultus, quàm qui pallore potius inficerentur. Fugiendam item illorũ familiaritatem ac conſuetudines, qui palato, quàm corde ſentirent acutius.

Sciſcitanti Arato, auidiusq; percunctanti Democratem Lacedæmoniũ, qui nam & qualis eſſet Cleomenes, quem Ephori cum exercitu miſiſſent ad præoccupandũ Palladis in Veluina templum, quòd eo è loco in agrum Lacedæmonium facile patêret ingreſſus, ab illo ita reſponſum accepimus: Quod tibi Arate aduerſum Lacedæmonios tentandum eſt, id antè tentato quàm pullus hic per ætatem aculeo uti poſſit.

Extat Tiberij Gracchi dictum ſapiens, Deſinere ſacroſanctos eos eſſe, atque inuiolabiles, qui ipſi aduerſum deos delinquerent, per quos ijdem ipſi eſſent ſacroſancti.

Extat & Antigoni regis, à Pyrrho enim in ſingulare certamen prouocatus, reſpondit, Eum ſeſe eſſe, qui in proſequendis bellis non ab armis magis, quàm à tempore cõſilium caperet. Quòd ſi uitæ Pyrrhum pœniteret ſuæ, ſatis quidem multas patêre ad interitum uias.

Illud uerò Sertorij memoratu dignũ tum factũ, tum dictum: quo enim efferatam multitudinem, militarem ad diſciplinam traduceret, aduocata concione, equos ſtatui duos in conſpectu omnium iußit, ſtrigoſum quidem alterum, macieq; atq; annis obſitum, at ualidiſſimo robore alterũ, cuteq; quammaxime nitida. Ac macilenti rurſum illius, qui caudæ pilos ſimul omneis, unaq; euelleret, robuſtiſſimum ſtatuit hominem: nitidi autem alterius homuncionem perquam imbecillum, qui ſingulos alium ſcilicet poſt alium euellens pilum, ad ultimum caudam ſingulatim depilaret. Hic igitur dum pauſillatim, ſtudioſe tamen agit, compos uoti euaſit. At ille alter quamuis brachijs uteretur quamualentiſſimis, demum irriſus ab omnibus, dum uno ſimul euulſu, quamſæpiſſime tentata re, ſummis etiam inniſibus omnem expilare uult caudã, fruſtra eſt habitus, uanumq; inceptum eius eſſe res ipſa docuit. Hic itaq; opportuna maximè oratione adhibita Sertorius, Videtis, inquit, milites, quæ uiribus minime cedant corporis, ingenio ea cedere: utq; uno quæ impetu ſuperari nequeant, eadem paulatim ſuperari, opera aßidua ac pertinaci adhibita: quodq; corporis uires, ingenij ſuperarentur à uiribus, illi dandam eſſe operã: nihil enim tantopere

ualidum

ualidum ac robustum esse, quod non studiosa sedulitas, beneficio tandem usa temporis expugnaret.

Meritò igitur Cæsarianum illud summis extollitur laudibus, idem conficiendis bellis sibi esse consilium aduersus hostem, quod probatis ac maximè peritis medicis sanandis corporum morbis, fame uidelicet potius quàm ferro nitendum esse.

Extat etiam Africani dictum non minus celebre. Cum enim accusari se sentiret, quasi parũ pugnax esset: Atqui mea me mater, inquit, imperatorem peperit, non certatorem.

Lacedæmonij grauissime cum premerentur ab Epeirotarũ rege Pyrrho, decreuissentq; muliebri sexu in Cretam transmisso ultima expectare, improbantibus factum hoc matronis, tum Archidamia earũ princeps, gladio incincta in senatum prodiens: Quæ nam, inquit, uiri uos cepit dementia? nunquid ipsi existimatis excisa Sparta, deleta patria, amissis uiris, liberisq;, mulieres Spartanas ulterius uicturas? Ex eo itaq; dicto maximè generoso & forti confirmatis uirorum animis, ut erat inter mulieres compositum, confestim multitudo uirginum ac matronarum expedita atq; instructa affuit, quæ & desumeret sibi cum senibus opus ualli, aggerisq;, aduersum Pyrrhi elephantos statuendi, & iuberet iuuentutem ipsam atq; ætate ualidos abstinere ab opere, seq; seruare ad conserendas tantum cum hoste manus, illumq; à uallo reijciendum. Archidamiæ itaq; non minus prudentibus quàm fortibus effectum est dictis, ut & Lacedæmonij resumptis animis defendendæ urbi acrius multo intenderent, immimuto uiris labore conficiendi ualli, quod opus sibi illæ desumpsissent cũ uiris bello inutilibus, & Pyrrhus ipse à uallo reijceretur, urbe in hũc modum acerrime defensa. Tanta igitur uis est prudentiæ, ut non raro etiam in mulieribus, quæ affectibus maximè se dominandas permittunt, uel maximè spectabilem sese reddat.

Non dubitauit Gordianus socerum per epistolam cõmonefaciens dicere, Miserũ imperatorẽ eũ esse, à cuius auribus ueritas exterminata esset.

Marcus Antoninus, quamuis adolescens, tamen cum interrogaretur à domesticis non parũ mirantibus, quòd in adoptione sua tristitiam præ se ferret: Nescitis, inquit, quæ mala imperium secum ferat?

Antoninus Antonini Pij maternus auus, quiq; bis consul fuisset, renuntiatum ei cum esset, Neruam Imperatorem creatũ: Heu senex, inquit, quibus te miserijs implicasti.

Obiurgantibus amicis, grauioribusq; quibusdam uiris, Marcum Antoninum adolescentem, quòd educatoris sui mortem deploraret indulgen-

tius. Tum Antoninus pater uehementius illos increpãs: Quin, inquit, hominem esse Marcum permittitis? num aut imperium uultis, aut philosophiam humanos penitus affectus eripere? Idem hic Marcus in imperio constitutus, cum accusaretur, quòd amicorũ consilijs ac sententijs nimio plus tribueret: Quanto, inquit, æquius est, ut ego tot amicorum ac uirorum talium secutus consilia, in eorũ conquiescã sententijs, quàm ut ipsi ad meam unius se comparent uoluntatem. Iudices quoq; reprehendere est solitus, qui ad ferendam de uita sententiam nimis festinarent: nunquam enim satis cunctari, qui de hominis capite iudicarent. Itaq; pater eius Pius, Scipionis illud Africani frequentissime, maximeq; prudẽter usurpabat, malle se ciuem unum seruare, quàm mille ex hostibus cædere. Idem hic deprehensis parũ pudicis Faustinæ uxoris moribus, cum ab amicis repudij admoneretur: An ignoratis, inquit, uxorem si dimittimus, & dotem reddendam? imperium significans. Iudicabat enim quædam potius ferenda dissimulanter, quàm palàm ob iram uindicanda.

Marcus Cato is, qui Vticæ manum sibi conscíuit, Siciliæ cum præesset, ubi intellexit Cn. Pompeium metu Cæsaris & urbem simul, & Italiã deseruisse: Prò dij immortales, exclamauit, consilia uestra aut latebrosa sunt, ut etiã decreta & diuersis, & multis complicationibus inuoluta: quippe qui olim Pompeio in ijs affueritis, in quibus fortasse iusti parum omnino inesset, at nunc intuenda cõmuni libertate, in patriæ causa maximè iusta & pia illum deseruceritis. O uocem Catone dignam. Cæterum Dei optimi maximi sententiæ latebrosæ & abditæ, cõmuni quadam opinione iudicari possunt. Siquis tamen præteritas res omneis haberet animo comprehensas, si mores, actiones, uitas hominum, si peccata, si uoluntarios errores, si inordinatas appetitiones, si corruptissimas uolũtates, si secretiores potentiorum ac principum hominum curas, cogitationesq;, atq; animorũ commotiones nefarias, maximeq; conquinatas secũ ipse uersauerit, illas q; subrationem simul coẽgerit, nimirũ exclamandum ei neutiq; fuerit, aut dijs ipsis irascendum, sed confitendum potius ab erratis nos nostris in ruinam & trahi simul, & impelli. Quarum quidem rerum qui iustus esse, & consideratus æstimator atq; expensor uoluerit, inueniet profectò, non nisi ẽ re ipsa, Sallustianum illud in ore uersari hominum: Regibus bonos, quàm malos suspectiores esse, alienamq; illis uirtutem formidolosam. Quod non de regibus modò dictum putandum est, uerùm de rerũ quoq; publicarũ gubernatoribus, ac temperatoribus populorũ. Declarauit id modò Ludouici S fortiæ Mediolanensis Dynastæ honoris appetitio insatiabilis, ambitioq; maximè insolens, ne de uitæ eius actionibus alijs, moribusq; non

omnino

omnino temperatis dicam. Is ob insolentiam animi, mores q; peruersissimos, non sese ipsum modò in ruinam, carcerem, postremam q; immersit miseriam, uerùm Italiã uniuersam penè in seruitutem coniecit, dum Ioannem Galeatium fratris filium, innocentissimũ adolescentem, ueneno effert ob dominandi libidinem, Carolum q; Octauum, Gallorum regem ingenti conductum pecunia, quanquam dissidentibus Galliæ primoribus fermè omnibus, maximis cum copijs in Italiam trahit, quo Neapolitano è regno Alphonsum eijceret sororis suæ uirum, à quo paucis antè annis defensus armis fuerat, atq; in administratione Mediolanensis dominatus confirmatus, donec Ioannes Galeatius adolescceret. Dum etiam cum populo Florentino initam à Francisco patre amicitiam, multis q; ac maximis tempestatibus seruatam, fidei atq; honestatis immemor, non superbe modò, uerumetiam anenter proterit, cõculcat q;. Pacem q; cũ Venetis à patre primum, pòst à Galeatio fratre compluribus annis summa integritate seruatam, ita nullam ducit, Christianæ q; religionis adeò obliuiscitur, ut Turcas, gentem Christiano nomini infestissimam, inito clàm cum illis fœdere, omni arte, studio q; ab Asia, Græcia q; in Italiam euocare conatus sit ingenti classe, innumerabilibus copijs ab ijsdem aduersum Venetos cõparatis. Sensissetq; Italia letale hoc uulnus, ni uictus ipse à Ludouico, qui nunc Gallis imperat, amentiæ suæ pœnas miserabili captiuitate dedisset. Quia uerò aduesperascit iam, lenitis meridianis coloribus, tempus nos admonet, reddendæ rei familiari, domesticis q; negotijs operæ, cum promissis præsertim meis abunde uideri possit satisfactum.

Audiuistis igitur uiri optimi his in cõsessionibus, quæ sint à nobis principio de felicitate disputata, de q; moralium uirtutum initijs atq; progressionibus: pòst uerò quæ de Prudentia, de q; ijs, quæ Prudentiæ essent propria, quæ q; ad illam uel spectarent omnino, uel eam ipsam potius constituerent. Deniq; nequa in parte oratio desideraretur à uobis nostra, exempla quoq; attulimus, id q; quanquam parcius ex tanta copia, quantum tamen satis uisum est, pro natura rei, pro q; susceptа materia. Neq; enim propositũ aut id meum fuit, aut à uobis ita efflagitatum, uti Græcas, Latinas q;, barbaras item historias simul omneis excuterem. Itaque quo in sacello iureiurando penè me adegistis ad hæc ipsa differenda, in eodem ipso, dijs quoque ijsdem testibus, promisso me absoluo. Cæterum quæ à me dicta sunt omnia, sic accipite, hominum quidem operam, industriam, labores, offirmationem illam animi cunctorum expugnatricem, tum ad uirtutem comparandã, ea q; quæ animi dicuntur bona, tum ad felicitatem adipiscendam, de qua primo in consessu est dissertum, momentũ quidẽ ferè omne

secum eas ferre, mirificumq; in modum conferre, nihil deniq; esse, quod non pertinax expugnet opera, indefessaq;, ac nunquam à ratione aliena uoluntas. In eo tamen summã ipsam uerti, uti Dei optimi maximi fauor adsit, illucescatq; benignitas: cuius absq; beneficentia & munere, quid est obsecro, quod uenire in hominum possessionem queat, uel illorum quoq; quæ in nostra uideantur potestate constituta? Deum igitur ad ipsum bona sunt cuncta, eaq; in primis quæ dicuntur animi referenda. Illi diuitias, honores, magistratus, imperia: illi scientiam, sapientiam, felicitatem deniq; acceptam referamus. Nam etsi in manu hominis, uoluntateq; positum uidetur, ad uirtutem cõtendere, honestisq; claresc ere in actionibus, tamen eius ipsius dono uel hoc ipsum præcipue homini conceditur, uel humanæ gratitudinis primum est potissimumq; officium, Deo id acceptum referre. In cuius beneuolentia ac benignitate ualere uos uolumus.

FINIS.

LECTORI S.

VT nulla ex parte diligentia nostra obscura esset, quam in autoribus tum ueteribus, tum nouis describendis ponimus, uisum est lector optime te admonere in calce huius diuini operis de Prudentia: nos cum recognosceremus Præfationem, quam Pontanus autor operi præposuit, obseruasse Lyceum scholam Platoni attribui, cum omnium Græcorum, & Latinorum testimonio constet Platonem in Academia docuisse, Aristotelem uerò in Lyceo. Curauimus autẽ apponendum asteriscum loco, nihilq; præterea immutandum, ut cum alijs omnibus, tum disciplinæ tanti uiri studiosis diligentes uideremur & modesti. Vale.

P. SVM-

P. SVMMONTIVS A. COLOTIO Baſſo S.

QVòd per Suardinum, & Thamyram mecum egiſti, ut Pontani libros de Magnanimitate, tua cauſa quamprimum ederem, quòd ea de re multus tibi cum Pontano ipſo Romæ olim ſermo fuiſſet habitus, feci id quidem libenter hortatu, ſeu potius iuſſu tuo, ut & tibi Iouiani noſtri, ut audio, utq; in ſcriptis eius legitur, amiciſſimo, & Suardino pariter ac Thamyræ, in re præſertim honeſtiſſima morem gererem. Sed tu hæc legens Coloti, caue, qua par eſt uiri admiratione ita obſtupeſcas, ut quem olim Romæ Ferdinandi regis legatũ, apud Innocentium Octauum Pont. Max. de ſumma regni Neapolitani tam occupatum, agendisq; rebus tam peritum atq; agilem uideris, eundem hunc fortaſſe non credas, cui tantum ad rerum cognitionem, ac ſcientiæ ſtudia uacauerit. Hic idem ille, ſi neſcis, eſt Iouianus Pontanus, in utroq; uitæ genere, ut uides, admirãdus. Aduenier profectò, aduenier tempus, quo nobis, quibus hominẽ uidere contigit, inuideatur, tantoq; alumno Vmbria tua felix iudicetur. Tu uerò quo exquiſita hæc ocioſius legas, intermiſſa paululũ Sertoriana illa militia, ad quam ipſe à Pontano es haud immerito uocatus, depoſitisq; haſta ac clypeo, ad notas te aliquã do Muſas refer, non ad Hetruſcas illas tuas, in quibus ſummam tibi iam pridem gloriam comparaſti, ſed ad Latinas has itidem tuas, quas non minus à puero, quàm ſiue Hetruſcas, ſiue Græcas coluiſti. Atq; hæc interea lege, à te tantopere expectata, dum & alia deinceps multa, conterranei tui ſcripta qua decet per nos diligentia edantur. Vale.

IOANNIS IOVIANI PONTANI, DE MAGNANIMITATE, ad illustrem uirum Andream Matthæum Aqueuiuum marchionem, Liber primus.

MAIORES TVI ANDREA MATthæe, à quibus Aqueuiuorum familia ducit originem, longa quidem serie, perq; complura etiam secula, magna cum beneuolentia, maiore etiam autoritate & gloria Vestinorum populis dominati sunt: quorum tranquillum ac diuturnum imperium, gubernandi lenitas potissimùm auxit, stabiliuitq;, grauitate tamen pro causis ac temporibus, modeste admodũ, prudenterq; temperata. Atq; illi quidem ad Iosiam usq; auum, atq; ad Iulium Antonium patrem tuũ delectati bellicis tantum studijs, in eo genere laudum, excellentiæq; claruerunt. Pater uerò tuus, cum minime quidem assequi posset, quod maximè utiq; cupiebat, ut militaribus ornamentis laudes eas adiungeret, quæ è literarum comparantur studijs atq; cognitione, illud tamen summa cura, singulari etiam diligentia præstitit & opera, quo tuq;, fratresq; item tui, quandiu ætas cuiusq; tulit, optimis sub præceptoribus instituti, ita erudirentur, ut cum ætas ipsa firmior iam, magisq; robusta ad tubam uocasset, ac gladium, ipsis è ludis literarum atq; historiarum delectionibus, animi magnitudinem, cumq; ea pariter maximorum uobiscũ ducum, atq; imperatorum exempla in aciem afferretis. Nam & ipse sic bonarum artium studijs dedisti operam, ut equestribus tamen copijs, diuersis etiam in bellis non semel fortiter simul prudenterq; præfueris: & militare decus, ac belli gloriam ita es assecutus, ut philosophia, cæteræq; artes bonæ, te & autore, et magistro glorientur. Et seni iam mihi, atq; annos plurimos maximis in rebus agenti, gloriari etiã liceat, uidisse tandem principem uirum, & in medijs philosophantem belli ardoribus, & philosophum inter libros, naturæq; ratiocinationes tractantem ducum artes, muneraq; imperatoria, utrunq; cum dignitate, neutrũ sine suo & decore & laude. Itaq; cum nec armatum te uerear offendere, de hominũ moribus, deq; uirtute differens, nec uersantem libros, non uel summopere delectare, mitto ad te quem proximis noctibus elucubraui de Magnanimitate librum. Quam equidem disputationem

ſputationem, te etiam uel hortante, uel iubente, literis mandandam ſtatui. Quam tu ita quidem leges, ut qui eam ſis recogniturus. Ego uerò eo conſilio tibi illã mitto, ut nec exhortationibus ipſis tuis, nec iußis putẽ ullo modo ſatisfactũ, niſi breui alij quoq; ſequantur hunc, non de ijs modò rebus libri, quæ ad mores quidẽ omnino pertineant, uerumetiã ad naturæ ipſius, rerumq; cœleſtium cognitionem atq; ſcientiam. Sed nos præfari iam deſinamus. Tu uerò antè quàm legere Ariſtotelea hæc incipias, ita quidem ſtatuas, poſt prudentiam, quæ uirtutum dux & moderatrix eſt omniũ, poſt iuſtitiam, quæ ſocietatis humanæ retinaculũ eſt arctiſſimum, magnanimitatem maximè eſſe conſentaneam principibus ac rectoribus ciuitatum, nihilq; aut maius illis, aut potius, aut ſequendum eſſe, aut deſiderandum.

Honorem inter bona ciuilia primum locum obtinere. Cap. I.

QVod dijs primum immortalibus pie, reuerenterq; tribuitur, deinde regibus, principibus, magiſtratibus, cum ſummo etiam cultu, & ſummum illud, & maximum merito exiſtimandum eſt ſuo: quippe cum & dijs tribuatur, quibus nihil eſt omnino maius, & pontificibus ac regibus, quibus poſt deos nihil eſt in terris ſanctius, nihil auguſtius. Id ipſum autem eſt honor, quem quòd ubiq; comitetur reuerentia, eaq; quòd ſeiũgi ab illo nequeat, idcirco duobus ex his gignitur ea, quæ ipſis & dijs, & regibus, ac magiſtratibus ſumma cum dignitate ineſt, quæq; ſua de magnitudine maieſtas eſt dicta, mundumq; omnem temperat, ut inquit Poëta ille maxime tibi affinis, eminentiſſimeq; ingenioſus. Nam quid obſecro, Dijs ipſis immortalibus orbem uniuerſum, resq; tum naturæ omnis, tum hominum moderantibus, aut quid regibus magiſtratibusq;, pro ſuſceptis publicè, priuatimq; tã multis, tamq; urgẽtibus curis, moleſtijs, laboribus retribui maius poteſt? aut quæ referri cõuenientior gratia, q̃ honor, quàm reuerentia, cultusq; ille, & maieſtati debitus, & ipſis illis, qui paternum pro nobis, deq; rebus quoq; noſtris patrocinium ſuſcipiunt, ac curam, ſubeuntq; difficultates tũ maximas, tum maximè ærumnoſas, ac periculorum plenas? Quo fit, uti ipſos inter homines, ipſisq; in ciuitatibus, nihil honore habeatur, aut exiſtimatione maius, aut amplitudine etiã dignius ſpectatiusq;, nihilq; rectoribus ipſis populorũ ac gentiũ optabilius ſit, magisq; expetitum. Et uerò honor, in quam omnes quidem opinionẽ ſimul conſentiunt, uidetur præmiũ eſſe uirtutis, carũq; actionũ, quæ & uirtutes conſtituunt, & ipſæ quoq; eædem ſunt uirtutes. Etſi nihil uirtute ipſa maius eſt,

aut præstabilius, nec præmijs externis per se indiget, nec honori famulatur, uerùm id agit, in eoq; est tota, ut emineat: atq; ut est spectabilis, ita quidem in summo gradu conspici, & in precio haberi iure suo uelit, eoq; tanquam excitamento quodam alliciat ad sese consectandã atq; exercendam homines. Igitur honor exhibetur benemerentibus, ut recte factorum precium, ac laudatorum facinorum, siue ut in militia signum gerendisq; magistratibus, siue ut excitamentum quasi quoddam ad bene de uirtute merendum: perinde, ut in certamine uincentibus laurea, quæq; uetustissimis illis seculis dicta est Adorea. Oportet autem, ut expetentem coronam prodire in certamen, quo illam assequatur: sic & qui honorari cupit, cum sese omni è parte gerere, dignus honore ut & habeatur ab omnibus, & iudicetur à sapientibus, & ipse illo se dignum meritis suis existimet. Nam & è theatris plausum, nisi spectatus prius, reportauit nemo, & qui spectatus, perinde ut dignus præmio suo exornatur. Itaq; præterquam si spectatus dignus plausu habitus est nullus, nec uictor euasit quispiã, nisi pugna prius exanclata, aut coronam in Olympia meruit, nisi qui ea dignus est antea iudicatus. Non temere igitur in prouerbium ferè abijt, uirtutis ipsius precium honorem esse. Itaq; si dijs, pontificibus, regibus, summis si magistratibus honos exhibetur, si & uirtuti ut dignum precium, gratiæq; consentanea relatio, quamuis, ut dictum est, nullum ea extra se precium constitutum habeat, nihilq; seipsa maius, digniusq; existimet, primum quidem tenere locum, humanis eum ciuilibusq; in rebus oportet, maximumq; omnino esse bonorum externorum omnium: atq; ut maximum, sic etiam pulcherrimum, summeq; expetendum. Honor itaq;, unde honesti nomen ductum, ciuileis inter humanasq; actiones huiusmodi quidem est, externaq; inter bona: Cũ diuitiæ ipsæ ac rerũ copia familiariũ illius ante conspectum utiq; sordeant: nam & diuitias, & potentiam, summam per turpitudinem adepti sunt, & adipiscuntur quotidie non pauci. At honorem uerum, syncerum, solidum, uiro dignũ, nisi per uirtutem assecutus est nemo: cum etiam diuitiæ non raro postremorum sint flagitiorum autoramentum. Nam & Alexandri pater Philippus, Græciæ libertatem, seu seruitutem potius, ab ĩmprobis ciuibus auro mercatus dicitur: & multi patriam pecunia uendidere, alij filiarum, aut uxoris pudicitiam, pro quibus quis bonus dubitet mortem oppetere? Iure igitur pater tuus probatissimus uir dicere solebat, Solem quidem & terras illustrare radijs suis & cœlum, honorem uerò hominum actiones præclarissimaq; facinora. Atq; uti exploratrix esset colorum atq; indicatrix lux, sic honorem indicem decernebat & generosorum pariter & degenerantium animorum. Nanq; ut pecunia ma-

teries

teries quasi quædam est, & liberalium, et magnificorum hominum, in qua illi quidem cum laude uersantur etiam summa: sic honor, & eorum qui magno & præstanti sunt animo, & qui contrà pusillo & degeneranti, perinde ut eadem pecunia auarorum atq; sordentium. Abunde liquet igitur honorem maximè expetendum, ijs præsertim, qui in luce hac ciuili, hominumq; societate uersantur, utpote illustrium factorum omnium laudabiliumq; actionum testimonium ac meritum. Et uerò ut quisq; maximè generoso est animo, ita honoris est expetentissimus, quam ad rem natura ipsa duce rapiatur. Nanque in tam multiplici ingeniorum diuersitate, natura ipsa rebus hominum consulens, quosdam etiam ingerat, quanquam perpaucos eos quidem, quorum studium sit, omnis que cogitatio, & cura erga res maximas, ac maximè arduas, quòd illorum animis maior insit ac uehementior calor, & quibus, ut Poëta inquit, igneus est uigor. Etenim globus ille igneus, ut deorum regionibus maximè affinis est, sic maximè animos incendit ipsos ad ea quæ diuiniora ipsa sint, atque inter mortales habeantur prima. Quocirca huiusmodi homines necesse est optimis & institutis inniti, & artibus, multis que pariter clarescere uirtutibus, quo honorem ipsum assequantur, qui præstantissimarum sit meritum actionum: quando nisi per uirtutem, cuius ipsius æstimatur precium, aspirare ad illum nullo pacto queant. Cuius quidem rei haud sciam an ne alius locupletior esse testis possit Publico Cornelio Scipione: quo in uiro splenduerit admirabilis continentia, singularis fortitudo, mira integritas, summa pietas ac religio, incredibile benefaciendi alijs studium, incomparabilis amor in patriam ac propensio, quibus ipse, atq; alijs artibus supremos assecutus est honores in patria omnium prima, tanta cum admiratione gentium omnium, ut Scipio homine quidem maior sit existimatus, creditus que Iouis filius. Longe uerò alia in Catilina ratio, scelerum, atque flagitiorum omnium illuuie ac sentina. Cuiusmodi homines non honoris quidem expetentes, aut studiosi, sed grassatores illius potius sunt habendi. Itaque in bene constitutis ciuitatibus Catilinæ similium ciuium similes plerunq; sunt exitus. Quo fit, ut magni sit animino animi, per uirtutem ad honorem contendere, in magnisq; uersari, ac maximè claris actionibus: perinde tamen ut oportet ac decet, rectaq; ut iubet ratio, quo illum adipiscantur. Id quod nomen ipsum magnanimi præ se fert, ipsius que magnanimitatis appellatio.

Magnanimitatem esse mediocritatem quandam, Pusillanimitatem defectum, inflationem uerò excessum. Cap. II.

NEc uerò magni uir animi honorem tantopere expetat, quærat, pro illo contendat, nisi eo se dignũ omnino persuasum habeat. Quod ut sibi ipse persuadeat, animi eius magnitudo impellit, singularisq; præstãtia, bonarumq; artium studiũ etiam summũ. Quocirca de honore quantum hac in parte satis est, explicatum cum uideatur, constetq; hominum alios nimium, contrà alios parum, mediocriter uerò alios erga eum commoueri, & affici, uitiaq; ipsa cum aut excessum sequantur, aut defectum, nimirum mediocris ad honorem affectus, moderataq; animi impulsio mediocritatem constituet eam: quæ quoniam inter parum ac nimium locum obtinet, uirtus est utiq; appellanda, eademq; erit illa, quam magnanimitatem uocari paulò est antè dictum: & qui sit ea præditus, eundem illum magnanimum uocabimus. Qui uerò animo degeneranti sit, ac pusillo, longiusq; recedat à medio, propter innatam relassationem pusillanimũ, defectumq; ipsum pusillanimitatem. Cõtrà uerò, qui animo turgescenti ac uasto, longeq; amplius quàm quod æquum et honestum est, de seipso sentiente, lineam prætergrediatur, tumidum: quando habitum ipsum, tumorem, tumiditatemq; maiores nostri uocauere. Nec defuere, qui ita quidem affectos, inflatos, habitum uerò ipsum, ac uitium inflationem dixerint ac turgiditatem. Itaq; neq; improprie fortasse, neq; parum apte definierimus, magnanimitatem mediocritatem esse quandam, circa honorem, illum quidem magnum, quo se iure dignum, ac bene meritum putet is qui magnanimus uerè dicendus appareat. Qui neutiq; magno esse animo aut dici, aut existimari iure mereatur, nisi in magnis uersetur rebus: & in eo quidem genere magnitudinis, quo honor ipse etiam magnus contineatur, qui in hominum quidem opinionibus ac mentibus & primus sit, & habeatur maximus rerum externarum omnium, quando honor ipse externum quidem est bonum, & primum idem ac maximum, addamus licet & pulcherrimum. Nam & diuitiæ, rerumq; plurimarum copia, & opes, & potentia eò pertinent, uti honorentur, & qui cumulandis illis inhiant, & qui opibus, potentiaq; ciuitatibus in ipsis pollent. Itaq; cũ sit hoc ipsum summum inter externa bona, cætera præ illo sordescant, ut quidem sordescunt omnia, necesse est. Cum diuites etiam non rari inhonorati & despecti uixerint. Cõtrà uerò pauperes permulti, atq; haud magna cum re in maximis & honoribus, & magistratibus constituti, summa cum gloria claruerint. Qualis Fabritius, qualis Publicola, cui mortuo ob rei familiaris angustias funus

funus de publico est factũ: qualis Scipio ille, cuius filiæ post patris obitum, quòd paterna pecunia ad collocandã uiro eam satis non esset, dos est etiam de publico persoluta. Parum idoneè quidem inter hos Romanæ reipublicæ principes, ac fortasse etiã impudenter meipsum numerauerim: tu tamen scis Andrea Marchio, quem apud Ferdinandum regem locum tenuerim, quæq; apud illum mea & autoritas fuerit, & gratia. Is igitur cum grauibus quibusdam me, quæ tunc agitabantur rebus præposuisset, idq; ego ferri à filio permoleste animaduerterem, nec recusare onus ulla id ratione ualerem, dicere haud sum ueritus, onus illud me quanquam male libenter, fidenti tamen animo susceptum: nec deterritum cogitationes meas, aut filij cõtumelioſum animum, aut suam patris ipsius in filium indulgentiam: habiturum enim me aduersus utrunq;, quanquam acerrimos accusatores, maximum tamen patronum. Quod rex dictum uehementer admiratus, scire è me cũ pertenderet, qui nam is patronus esset: Pauperta tem tum inquam ô rex, ea me aduersus accusationes & tuebitur uestras, & liberum absolutumq; in iudicio sistet.

Qui & quales sint tum pusillanimi, tum inflati & tumidi. Cap. III.

AErùm quo magnanimitatis ipsius species honestior, magisq; augusta appareat, antè quàm de ea dicere aggredior, uitia ipsa quæ sint & qualia, defectus scilicet, atq; excessus, & qui sint, & quales tum pusillanimi, tũ qui dicuntur tumidi, ordine suo aperiam: hinc primum exorsus, idem proculdubio usuuenire in magnanimitate, quod & in pulchritudine: quæ nisi magno in corpore inesse nequeat, oportet enim pulchritudinem præse ferre dignitatem, quæ pusillo in corpore quonam modo inerit? breuitas cum ipsa corporis, staturæq; exiguitas contemptum sui ingeneret, ac despicientiam? Nam etsi magnifice dictum est de Tydeo:

Maior in exiguo regnabat corpore uirtus.

Dicentem tamen cõsideremus Aristotelem ex Poëtæ sententia speciem primo quidem loco dignam esse. Nam & Iuliano Augusto non parum detraxit corporis status exilior, licet res ab eo gestæ essent quamgloriosissimæ, animusq; ipse lõge semper gestis amplior. Cõtrà uerò Maximino robor corporis atq; proceritas, etsi abũde ipse incõpositus erat, uel plurimũ tamen adiumenti attulit, ad hominũ nõ opinionẽ modò, autoritatẽq; excitandã, uerumetiã admirationẽ. Quæ tandem illi in perniciem uerterunt, cum magnitudo ipsa animi, rerumq; amplitudo gestarum in impotentiam

ſeſe omnino conuertiſſet, ſeu agreſtem potius, ferinamq; immanitatem. Priſci quoq; ſcriptores referunt, nonnullas apud gentes creandis regibus formam ſtatumq; ipſum corporis ualere quamplurimum. In Carolo octauo Galliarum rege, qui pauciſſimis antè annis arceſſitus ab Italicis potentatibus, immo ingentiſſimis conductus fuit ſtipendijs, ad Alphonſum Neapolitanorum regem patrijs, auitisq; pellendum ſedibus, inerat non ſumma modò liberalitas, uerùm ſingularis animi magnitudo propulſandis periculis, bellisq; ſuſcipiendis. Nam humanitas, comitas, popularitasq; inerat ei tanta, ut in rege nec maior deſiderari deberet. Summum tamen in modum dignitati eius detrahebat oris deformitas, ac totius corporis parum compoſitus ſtatus, ac ſi non etiam Veſpaſiani Auguſti os expoſitum & ipſum fuerit ſcurrarũ maledictis. Sed redeamus ad rem ipſam. Quemadmodum autem puſillo in corpore ineſſe nullo modo poteſt formæ dignitas, quamuis decor forte inſit aliquis, aut uenuſtas, ac ueluti minutis quibuſdam in floribus afflatus quaſi quidã: ſic puſillo in animo & perquam demiſſo, nulla omnino magnitudo aut dignitas, nulla prorſus celſitudo, aut maximas ad res aggrediendas honeſta ac uiro digna ineſſe commotio. Ariſtoteles, quos maiores noſtri tanquam à delicijs bellos appellant, uocari ait quaſi à ciuium deblandimentis, popularíq; à laude ἀστίους, eoſdem etiam à membrorum reſponſu & conformatione συμμέτρους, qui lingua noſtra ſunt conformati: ut quorum artus ac partes corporis inuicem ſibi conuenientes, decenter proſtatu ipſo reſpondeant. Iidem nec pulchri, nec formoſi aut noſtra, aut Græca dicuntur lingua: nã etſi belli, uenuſti, cõcinniq; ipſi ſunt, pulchri uerò, formoſíq; nullo certe modo habẽtur. Qua ratione nec magnanimi, niſi qui magno atq; excellenti ſint animo præditi. Siquidẽ hæc ipſa magnanimi mediocritas alio eſt de genere, quàm illorum qui in mediocri pecunia dandi ſeruant, atq; erogandi mediocritatem. In magnis enim, ac uerè etiã magnis uerſatur, & quod à Virgilio dictũ eſt:

» Ipſe inter primos præſtanti corpore Turnus
» Vertitur, arma tenens, & toto uertice ſupra eſt.

Natura autem ab ipſa ita comparatũ eſt, ut quemadmodum hominum ſtatura, aliorum eſt procera, aliorum breuis, aliorum communis, atq; inter proceram & exiguam media: ſic in animis quoq; uſu ueniat, ut alijs magnitudo inſit, & tanquam proceritas: alijs exiguitas, quæq; proprie magis puſillitas dicatur, alijs modeſtia quaſi quædã. Cuiuſmodi homines, quia paruo ſe dignos ducant, modicoq; ſint contenti, appellare modeſtos ſolemus, quòd nec maiora ipſi expetant, aut quærant, quàm quibus ſe dignos ſtatuũt, et gerendis illis idoneos, pro æſtimatione de ſemet ſua, ſuoq; iudicio

iudicio modum retinentes. Hiq; tantum ac fortasse amplius distant à magnanimo, quantum à procero illo & eminenti corporis statu, qui sunt breuiore, ferunt tamen suam & ipsi laudem ac pretium. At magnanimis omnia quidē & insunt, & debentur magna, decora, eximia, maximè rara, atq; admiratione digna. Contrà uerò pusillanimus omni è parte despicabilis, abiectus, degener, cuius animus quamuis sit ipse ignobilis ac pusillus, seq; deijciat, tamen longe etiam minoris seq; resq; facit suas: itaq; uel inferiorem quàm ipsius captus est, sese in cunctis gerit: & si aut propter generis nobilitatem, aut maiorum merita, alijs ue de causis ampliora forsitan mereatur etiam aliorum iudicio ac sententia. Quocirca eo despicabilior est, quòd nequaquam ob insciti am atq; insipientiam, uerùm ob innatam ignauiam atq; timiditatem non moueatur ad ea consequenda, quæ & suapte natura appetenda sint, & ipse sese dignum illis esse intelligat, qua è re deterior quoq; efficitur. Nam cum ex honesta rerum laudabilium administratione uirtus perficiatur, dum administrationes ipsas fugit, & laudabileis, & bonas actiones fugit. Itaq; ignauus, inersq; sit necesse est, adde & improbus. Quid enim improbius, quàm quod commendatione dignum, honestum, pulchrum, ac bonum sit, nolle id agere, longiusq; ab illo per desidiam fugere? Secus autem inflatus, & tumens, qui præter omne meritum, & magnum sese censeat, cum minime quidem sit & præclaris atq; excelsis dignum, cum sit illis omni è parte impar, minimeq; idoneus. Itaque quòd iniquus suimet ipse sit æstimator, sua falsus opinione, deceptusq; iudicio, cum nec uera, nec se digna sibi arroget, intumescit, & tanquam uento nimio, ac non suo feratur, uelis nimio plus inflatis præceps impellitur, ridenturq; ab ijs omnibus, quibus inflatio eius bene est cognita: quinetiam aut calcatur, ut parū omnino dignus, maleq; idoneus, aut ex honore ipso, seq; indigno munere infamiam sibi comparat, atq; obiurgationem, non sine popular odio atq; inuidia. Persæpe enim non pauci è tumidis atq; inflatis in male constitutis ciuitatibus, malis ipsi artibus per ambitionem ad honores euehuntur, primosq; etiam magistratus, quorum quidem administratio referta esse soleat ciuium improbationibus, maledictis, odio, detractionibus. Itaq; & illi longissime distant à magnanimo, propter animorum extinctissimos igniculos, & hi præter ius, fas, decus, honestatemq;, irrumpere in magnanimi castra, ut uiolenti, & quidam quasi grassatores conantur, dum supra quàm eorum ferant partes, & meritos se, & dignos etiam maioribus falsò existimant, longeq; plura sibi arrogant, quàm ipsorum sit captus. De hoc autem hominum genere potissimùm narrari per iocum consueuit ac risum Horatiana illa fabella, cum

Repetitum uenerit olim
Grex auium plumas, moueat cornicula risum
Furtiuis nudata coloribus.

Ac nihilo minus pusillanimitas ipsa magis aduersatur magnanimitati, quippe quæ & honorem ipsum defugiat, qui primum inter mortaleis locum teneat, & ab honestis ac præstantibus ob imbecillitatem ac deiectionem abstineat actionibus, quæ bonos ac probatos uiros faciant: nec patiatur in ijs uersari, de quorum exercitatione magni cuadant, & excellentes uiri.

Omnino autem pusillanimi, intumescentesq; maximè inter se differũt quòd horum animi ab excessu ita quidem rapiuntur, ut proprijs uiribus maiora affectent, sintq; pro captu tamen suo nimij. At magnanimis comparati & longius ab illis distent, & tanquam defecti uiribus oneri aut impares appareãt, aut sub eo concidant, cum magnanimi ipsi ubiq; emineãt, spectenturq; maiores. Illi uerò alteri cum omni sint è parte degenerantes, nihil eorũ animis omnino inest, quod ratione referri aliqua ad animi magnitudinem queat. Itaq; non ab inceptis modò generosis ob insitam humilitatem, atq; abiectionem turpiter deterrentur, uerùm eorum mentes ab illustribus & paulò etiã spectatioribus, siue expetitionibus, siue cogitationibus ignauiter auertuntur. Nec uerò in eodem siue uirtutes, siue uitij genere singulis sibi è partibus omnes sunt similes. Nanq; et è tumidis, atq; inflatis quidam existunt, qui licet nullo pacto meriti, dignos tamen se uel maximis quidem statuãt. Quidam etiam cum sint suo quodam in gradu collocandi, altioribus tamen se, longeq; præstantioribus dignos censeant. Leuius profectò uitium, nauigatioq; non adeò periculosa, uitiũ tamen, quæq; uelificatio non uacet periculis, iactationibusq; & uentorum, & fluctuum. Et hi quidem digni forte uideãtur uenia, cum difficilis sit admodum omnis ferè iudicãdi ratio, ac de seipso præsertim, ut neq; supra quàm par est quispiam, neq; infra, de se, rebusq; sentiat suis. Sunt eodem è grege, quos non ideo accuses, quòd dignos se, idoneosq; existiment, cum utiq; ipsi sint, sed quòd ob insolentiam intumescant, animorumq; elationem. Itaq; ut à magnanimo qui recedũt, alij modesti habentur, alij demissi, pusilli, abiecti: sic eorum qui pusilli cum sint, nec uideri ipsi uolunt, nec intra modestos continere se aut uolunt, aut sciunt: duplex etiam est genus nec nõ & illorum item qui tumidi, inflatiq; seipsos non ignorant modò, uerumetiam à recto tota prorsus aberrãt uia. Eadem quoq; & illorum diuisio, qui quanquam non omnino præcipites, sese tamen ipsos magis ignorant, quàm decipiunt: ut qui bona corporis constitutione freti, uiribusq; abunde ualentibus uitu

lum ferre

lum ferre humeris satis cum habeant, conantur & taurum, Crotoniaten illum Milonem superaturi, uani admodum conatus, inceptaq; parum honorabilia. Verum enimuero quanti se quisq; facere habeat, quaq; etiam regula metiri, quodq; de illo alij iudicium ferre debeant, difficile est iudicatu: quando, ut Ouidius ait,

Et mala sunt uicina bonis.—

Quam ob rem neq; inconcinne, neq; parum perspecte dictum est ab Aristotele: Non quicunq; se maioris censeat, tumidum illum esse.

Addubitabit hic forsan aliquis, & quæret, inflatus ne iste, tantopereq; intumescens cũ maiora ipse sibi & persuadeat, & adiudicet, an ipsos illos uiri magnanimi aut æquet spiritus, aut superet. Quæ dubitatio prorsus est repellenda. Siquidem hic ipse tantopere qui turgescit, opinione quidem sua, suoq; inflatus uento tumet, decipitq; sese, frustraturq; cogitationes suas, suaq; consilia atq; incepta. Quo enim hic pacto aut accedat ad magnanimum, aut ante illum eat? Cum magnanimus in maximis illis, maximeq; excelsis rebus, quibus sese dignum atq; idoneum merito suo iudicat, mediocritatem studiosissime retineat. Nam neq; à mediocritate recedit, qui quanquam in maximis illis & quantumuis excelsis rebus, pro amplitudine tamen ac dignitate modum retinet sua: quem quidem retinere neutiq; potest, qui uento huc illuc inaniter rapiatur. Etenim magnanimus, si magni habeas paruiq; rationem, summo quidem in gradu constituitur, ac nihilo minus magnitudine in ipsa, recta à ratione nullo modo digreditur, qua duce, seq;, & illa dignam retinet mediocritatem: perinde, ut qui tum sint ipsi locupletissimi, pecunijs tamen utendis à modo, mensuraq; minime recedunt, seq; recte undequaq; rationi accommodant, cuius usus in omni quidem re administranda mediocritatem gignat. Ac si non & maximarum ductores copiarũ, modum, mensuramq; ductandis illis adhibeant, ut minimarum etiam copiarum duces, exercitus tamen ipsius tum qualitate, tum etiam quantitate pensata. Itaq; medium ipsum, in quo uirtus sedem sibi erexit, non à re quærendum est ipsa, sed à rectæ rationis usu, temperaq; illius administratione. A' qua uitia quidem aut destituuntur propter langorem atque imbecillitatem, aut illam fugitant præ immoderatione atq; impotentia. Igitur inflatus iste, & pertumescens, nec si eius rationem habeas, mediocritate ulla utitur: nec rursus ad magnanimum si respicias, mensuram adhibet aliquam, quin potius & secum ipse agit exuperanter, relicta prorsus ratione. Et magnanimum si consideres, summam præ se fert & imbecillitatis suæ, & illius magnitudinis ignorationem, atque præstãtiæ. Itaq; paucis ut absoluã, inflati atq; turgescentes ad eos ipsos si

respexeris, exuperantes quidem sunt ac nimij. Sin ad magnanimum, defecti uiribus, longeq; imbecilli, ut qui ab omni quoquouersum mediocritate absint quamlõgissime. Igitur & ab ipsa magnanimitate, quæ ubi à mediocritate destituta fuerit, ruat oportet aut in perniciem eius, qui eam sectatur, qua minime opus est uia, aut urbis, populi, gentis, in qua hoc contigerit. Ad hæc utriusq; & tumidi, & magnanimi merita si considerentur, hic ipse magnanimus ut maximis quibusq; et est, & habetur dignus: sic etiam necesse est idem ipse & optimus, & optimis etiam artibus instructus sit atq; exornatus. Nanq; ut bonis & honestis ciuibus honos debetur suus, parq; referẽda cuiq; est gratia, sic optimis maximi honores, maxima etiã præmia & conferenda sunt, & etiã referenda. At qui seipsum decipit, iniquusq; sui æstimator ac censor est, & iudex, ad eaq; contendit, uel rapitur potius, quæ parum omnino cõpositi sunt, ac turgescentis potius ingenij, quo hic honore dignus esse possit? aut qua nam meritorum dignatione honestari, aut gratia? Quid? quòd inflatum hunc, & quæ ad ipsum nullo modo attineant arrogantem sibi, necesse est iactantem esse, seq; & sua ostentantem, patefacientemq; cum primis aures assentatoribus, captãtemq; uanitate ingenij populareis auras, seruientem deniq; multitudini, dum folles suos uanis impleat sufflatibus, iniustus ipse & uir, & ciuis, qui quod suum ipsius non est, eripere contendat alijs, indignis omnino artibus, ac male temperatis moribus. Contrà magnanimus quomodo ostentet sua, iactetq; sese inaniter, qui sui ipsius minime laudator existat, uixq; patiatur se coràm ab alijs laudari? qui magnitudine contentus sua, seq; dignam manifestatem retinens, à multitudine abhorreat, cum sit ipse cæteros inter omneis eximius, uelitq; nulli secundus esse, nedum ut popularibus passurus sit subijci se rumoribus ac fabellis. Ad hæc iustitiã ita colat, æquitatemq;, ut æquus ipse sit & æstimator, ac iudex rerum suarum: nec eripere alijs conetur, quod suum non esse, sibiq; deberi nullo modo intellexerit. Nam quod dicunt inflatos minime incommodanteis esse, aut nocendi cupidos, uidendum est quomodo id fieri possit: qui si in ciuitatibus uiuunt, quæ legibus temperantur, reguntúrq; sub magistratibus, fieri quĩ nam potest neminiut noceãt? cum magistratus, honoresq; alios indigne, arroganterq; conferri sibi contendant, qui alijs iure ipso debeantur. Itaq; nocere eos & incommodos esse oportet, etiam in re maxima, honor enim inter ciues maximi habetur. Constat autem duplici eos uia recedere à mediocritate, & quòd de se amplius quàm par est sentiant, & quòd quæ alijs debentur, ipsi sibi uindicare studeãt indigne, iniusteq;, etsi cæteris in rebus minime sunt fortasse mali. Quocirca abiectione ipsa animi, ut pusillanimus recedit à

medio

medio, hoc est, à magnanimi celsitudine, & ab eo in quo magnanimitas collocata est gradu: sic intumescens hic ob inflationem animi, suiq; ipsius ignorationem insolenter, temere, sine pudore, parũ iuste ambiendo excedit: atq; ita quidem excedit, medium ut ipsum imprudens, suiq; parum potens prætereat, ac nihilo minus ad magnanimi præstantiam accedere nullo modo queat, cum sit & cõsilio destitutus, & operam temperare suam, seq; ipsum coërcere omnino nequeat. Quid? quòd cum magnanimus ipse singulis ferè à uirtutibus præsidia sibi comparet, inconsideratus hic à plurimis contrà uitijs circundatus obsidetur ab immoderatione, incontinentia, improbitate, impudentia, rapiturq; à grassatione, uiolentia, impotentia, iniustitia. Qui igitur & quales tum pusillanimi sint, tum inflati, quæ item tum pusillanimitas, tum inflatio, satis ex ijs, quæ dicta sunt, patêre arbitror. Quæ quidem uitia longe apparebunt fœdiora, ac magis magisq; turpia, ubi magnanimitatis ipsius facies sese ostenderit, cultumq; ac formam ipsa suam spectãdam præbuerit, sequi ipsam uolentibus. His in hunc modum explicatis, & quibusdam quasi coloribus inter se distinctis, quo uitiorum ac uirtutis species magis inter se dignoscerentur, nunc ad ea transeamus, quæ magnanimitatis uidentur esse propria, ad magnanimiq; spectare & munera, & officia.

Qui & qualis sit magnanimus. Cap. IIII.

PRincipio oportet eum, qui ad magnanimitatis decus ac gloriam est peruasurus, natura sit ab ipsa munus ad hoc genitus, frustra enim repugnante ea nitetur. Igniculus nanq; ille, de quo iam diximus, male quidem accẽdetur, aut flammam edet in minime apta materia, ad concalescendumq; parum apposita, nulloq; modo idonea. Oportet itaq; natura ab ipsa constituta esse huiusmodi principia, quibus nisi cõsentienter constitutis, stimuli illi qui ad honorem excitant ac laudem, aut nulli futuri sunt, aut parum certè idonei ad magna & præclara complectenda, aut quibus exercitatio adhibita, consuetudoq; adiungere haud multum queat: futurumq; sit, exercitatio ut ipsa, atq; desideratio deprauetur adeò, ut ad ea intendatur, quæ nec ingenij sint eius, neq; proprij omnino muneris: denicq; ad ea ut rapiatur, quibus ipse nullo modo sit idoneus, ducaturq; uanitate potius, quàm ratione, quæ uirtutũ omnium, & huius potissimùm regulam ac mensuram teneat. His itaq; principijs, institoq; à natura uigori accedat necesse est institutio ea, quæ à consuetudine, moribusq; profecta, naturæ ipsi congruat, ciuitatiq; im qua ipse natus, altus, educatusq; est, ad

ſummosq; in ea magiſtratus atq; honores contendit adipiſcendos, quæq; & legibus conueniat, & honeſtati, ſine qua honoratus euadere queat nemo. Quo fit, ut inſtitutio, atq; aſſuetudo naturæ adiuncta principijs, ciuilibusq; firmata inſtitutis, cogitatione, ratione, ac natura duce et magiſtra, mirifice augeat, confirmetq; animum obeundis magnis, & laude ac commendatione dignis muneribus. Cõfirmatis igitur naturalibus principijs, accedenteq; inſtitutione ac conſuetudine, inſurget magis magisq; indies animus. Cumq; idem hic ipſe quid ad magnanimitatem honeſte ac laudabiliter pergit, præmunitũ ſe natura ſenſerit, eaq; inſtitutione confirmatũ, quæ ciuilibus moribus, legibus, ipſiq; rationi maximè conſentiat: tum uerò dignum ſeſe honorificatione magis magisq; indies iudicauerit, peridoneumq; ad ea tractãda, quæ honore ipſo digna ſunt, atq; operæprecio. Alexander Mamææ filius, ſeuerus in ætate ſatis tenera, Auguſtus à Senatu ſalutatus, Magnum ſe appellari noluit, cum id illi nomen publico conſenſu eſſet oblatũ. Nã quid ego, inquit, magnifeci? Senſim igitur ac progreſſim ita ſeſe inſtituit, ut & aulam, & Senatum, & urbem ipſam à cõtaminationibus Heliogabali, impuritatibusq; expurgauerit, et in ſuã dignamq; Romano imperio formã reſtituerit, ſeq; ſic ad quaſcunq; principe dignas artes extulerit, ut inter magnanimos principes princeps ipſe ſumme magnanimus uideri poſſit. Tale igitur magnanimi ingenium, talis inſtitutio atq; aſſuetudo, tale etiã eius ipſius iudiciũ erit atq; æſtimatio, neq; à natura digreſſa, neq; legibus aduerſans rationabilibusq; præſcriptis. Cõuentũ aũt, hominumq; ſocietatem eam in qua magnanimus educetur, conſtituimus, legibus, moribus, atq; æquo inter ciues iure uiuentem, ac ſeruantem publica decreta, uiuendiq; æquabilitatem: quibus è rebus bonũ illum uirum, & probum ciuem ſtatuimus ad hæc & peregrinis, & aduenis, ipſiq; hominum generi pro facultatibus amice pariter ac fideliter conſulentem. Talis enim, tamq; excellẽs uirtus, lausq; tã eximia niſi bonũ in uirũ cadere minime poteſt. Nã & praui honore ſunt indigni, qui ſi honorari ob uirtutem uelint, ſeq; honore dignos putent, nimirũ ridẽdi omni è parte ſunt, perinde ut ſtulti, ſtolidi, deſipiẽtes: quæ uitia à magnanimo q̃longiſſime abeſſe quis nõ uideat? Magnanimus hic igitur, de quo nunc diſſerimus, natura primũ, deinde moribus, legibusq; bene cõſtitutus atq; inſtitutus erit, & in ea qui dẽ ciuitate, in qua honeſte, ac pari etiã iure uiuatur, ſitq; in honore probitas. Nanq; ut agrorũ, ſic etiam animorũ uaſtitas ipſa inculta eſſe ſolet, & ſqualida, feris tantũ, nocuisq; animalibus patẽs. Quid enim uaſto animo, et à ratiõe ac legibus aberrãte pernicioſius? Sed iã ad ea quæ magnanimitatis, uiriq; ſunt magnanimi diſtincte explicãda, noſtra ſeſe cõuertat oratio.

De officio

De officio magnanimi. Cap. V.

Rimum igitur magnanimi munus est, seq; animum q; metiatur ut suum, & quid se dignum sit, cui etiam ipse sit rei idoneus, atq; appositus, tanquam è statera perpendat. Persuadere autem sibi longe plura ac maiora, ad quæ neque sit omnino aditus, neq; uia pateat ulla, uani est, & seipsum decipientis hominis: longius uerò cogitationes euagari sine re, incassumq; conferre operam, quid est aliud, q̃ in irritum iactare actiones suas? Iure igitur deterrere ab incepto Phaëthonta filium pater studet apud Nasonem inquiens:

Magna petis Phaëthon, & quæ non uiribus istis
Munera conueniant.— "
"

Itaq; quale inceptum eius fuerit, & quàm iniquus ipse uirium suarum æstimator, exitus docuit non ridiculus modò, uerumetiam maximè miserabilis. Oportet igitur magnanimum æquum cum primis esse sui ipsius, uiriumq; ac facultatũ suarum æstimatorem, dimensoremq; minime uanum expetitionũ suarum, ac rerum earum, ad quas intendit, cõsilio, opera, atq; actionibus suis omnibus. Persuadere autẽ sibi supra uires supraq; ingeniũ, & attentare ea, ad quæ non sit accessus, hominis est inconsiderati, parũq; omnino cõfirmatæ mentis: quæ in homine quidem magni animi maximè sedata esse debet, minimeq; immoderata aut lubrica, suiq; ipsius ignara. Nam si priuatim cuiquam magis, q̃ uniuersim cunctis præceptum illud traditum est, Nosce teipsum: præcipuè uideri potest, ut COLOTIVS BASSVS NOSTER, VIR CLARISSIMVS putat, magnanimo traditum. Itaq; ob difficultatem nullo in genere laudis ac uirtutis euadunt rariore, s quàm in hac ipsa, quæ ab animi magnitudine expetitionumq; ipsarum, atq; ab ipso fine, qui est honor, uocata est magnanimitas. Cæsar diuina & humana peruertisse accusatur, dum cohibere animũ, & in gyrum rationis agere cogitationes atq; consilia aut nequit, aut parum utiq; uult sua. Maleq; & seipsum & res suas dimensum esse illud palàm fecit, quòd suis etiam à beneficiarijs confossus fuerit.

Qualis esse debeat magnanimus in beneficijs collocandis. Cap. VI.

Vblius Scipio tum ciuis, Senatorq; que, tum imperator nunquam plene laudatus, qualis magnanimus esse debeat in beneficijs collocandis, operaq; multis impartienda, abunde quidem docuit. Quocirca benefaciendi studium uiam sibi ad honorem maximè certam cõparabit,

conferendo operam suam quamplurimis. Quæ enim res maiorem in ciuitate colligere potest beneuolentiam, quàm beneficentia? quæ maiorem fidem atq; autoritatẽ adiungere, quàm ut ipse sis, in cuius præsidijs omnes constanter sperent, nemo uereatur iniuriam? Deniq; quid tantã potest ingenerare in animis ciuium admirationem, quàm ut omnes uideant, intelligant, sciant in te uno & publicum, & priuatum ciuium bonum esse collocatum? Itaq; ubi tria hæc simul conuenerint, ut ament te omnes, ut fidem habeant, ut admirentur, quid deesse potest, aut quid non adesse ad honorem ac gloriam assequendam? Scipio idem Africanus, quem qui ueris honoribus dant operam, proponere sibi ante oculos, ut uerum ac fortasse solum ueræ magnanimitatis exemplum, & tanquam speculum debet, non temere domum è foro se aut curia recepisset, nisi beneficio prius aliquo bene collocato. Itaq; fertur de eo, quo die operam suam nulli contulisset, regressum eum domum, non modò grauate id tulisse, uerumetiam obiurganter quæstũ esse, quod amici diem amisisset. O uocem præstantißimo uiro, id est Scipione Africano dignam. Nullum etiã præterijsse diem proditum ab ijs est, qui de Alexandri Seueri rebus scribunt, in quo non ille pium aliquid, liberale, humanum fecerit, publici tamen ærarij ratione habita, ut quamuis imperaret, sciret tamen moderatum se prudentemq; reipublicæ dispensatorem esse debere. Præcipuè igitur in hoc cõtendet, totusq; in hoc erit uir magnanimus, ut prosit, si possit, omnibus: noceat nemini, nisi ratio, iustitia, maximè honesta causa, necessitasq; aliter tulerit. Nam cum propriũ magni sit animi uelle studere, adniti, quo in honore habeatur & precio, ijs ipse artibus dabit operam, quibus plurimos beneficij deuinctos, maximeq; obnoxios sibi adiungat: quæ sola est, ac uera ratio alios subijciẽdi, uidelicet neutiq; per uim atq; iniuriam, sed uera tantũ uirtute, moribusq; quamprobatißimis. Quid enim est aliud honorari uelle ab omnibus, & ante ire omnes uelle? hoc nisi per uirtutẽ assequi quo nam alio modo quis poterit? Nanq; ab inuito si extorqueatur, esse honor desinit: Cum uis hæc quidem sit ad comparandum in libera ciuitate dominatum, nequaquam tamen ad magnanimitatis assequendum decus accommodata. Etenim magni animi uir, qui ex hoc dictus est magnanimus, uel acerrimus libertatis defensor est, qui cũ turpißimum esse ducat seruire alijs, uel inhonestißimum quidem iudicauerit, per uiolentiam ac metum alios ad seruiendum compellere: Quando Hercules ut magnanimus monstra, hoc est tyrannos, atq; impotentis homines domuit, liberasq; ciuitates ac nationes esse uoluit. Quonam enim pacto ui utatur atq; extorsione magnanimus, qui ab alijs beneficia accipere etiam oblata defugiat? cum sit eius proprium, nolle obligari nemini

nemini debere, nulli esse addictum, quin deuincire sibi ipsi alios potius, ac subijcere cõferendis operis ac beneficijs. Quando eius qui beneficiũ confert, partes omnino potioris sunt ac superioris, illius uerò qui accipit, inferioris, longeq; minus præstantis. Itaq; quàm benefaciendo delectatur, tam ipse recusat, parumq; omnino honestũ ducit, ac nullo modo suum, ab alijs accipere, fieriq; obnoxium. Quo fit, ut & rogatus libenter, & non rogatus sponte multa conferat, in bonos scilicet, ac beneficijs dignos: & quidem gratuito, solamq; ob benefaciendi gratiam. Neq; enim aut fœneratur uir magnanimus, aut captator est, minimeq; id aut agit, aut respectat, quo emat sibi eum, cui benefacit. Sed quia animi magnitudo eius sic ferat, ratioq; quam sequitur, utq; nihil inde expectet, præter beneficij conscientiam, & honorationem eam quam ex seipsis consuerint benefacta adducere, etiam aut nolentibus, aut nõ cupientibus nobis. Nam etsi ueteri est in prouerbio, Beneficium manere retributionem, mercenari tamen hæc ratio esse, uiri autem potest nullo modo magnanimi, quem nec pecunia moueat, aut aliud remunerationis genus ullum, quàm animi magnitudo ipsa, quàm honor, quo se dignum iudicat, quem solum sequitur, ad quem actiones suas omneis, suaq; consilia refert cuncta: quo se alijs deniq; superiorem fore, omnibusq; anteferri & cupit, & summo etiam studio contendit. Tantum uerò abest, ut de referenda sibi gratia, deq; remunerãdo sit solicitus, ut si quando, quod usuuenire est necesse, beneficio se affectum senserit, è uestigio det operam, quo se ab obligatione liberet, properetq; ad remunerandum. Cuius rei adeò multum inest ei studiũ, uoluntas q; tantopere propensa, ut multiplicata remuneratione, peraccumulatisq; meritis longe quidem arctius, atq; contentius à quo beneficium acceperat, illum ipsum sibi obliget, efficiatq;, quod mercatores usurpant, ex creditore debitorem. Est enim eius, qui excellere cæteris cupiat, nolle cuiquam debere, minimeq; alijs esse obnoxium. Quin illud præcipue cauebit, euitabitq; tanquam scopulum, supplicem se cuiquam facere, aut rogantis personã induere. Quod ad munus si ratio, si necessitas, si maxima aliqua, atq; honestissima quandoq; adduxerit causa, eum sese nihilo minus geret, ut etiã in rogando eius appareat animi generositas, præstantiaq; illa magno & excellenti uiro digna. Itaq; apud Virgilium, Aeneas tempestate iactatus, et partim missis, partim quassatis nauibus, his apud Didonem agit:

Prohibe infandos à nauibus ignes. Et, «

Parce pio generi, & propius res aspice nostras. «

Quo autem uultu, quoq; animo ea diceret, declarant illa:

Quem sese ore ferens, quàm forti pectore & armis. Et, «

„ Credo equidem, nec uana fides, genus esse deorum,
„ Degeneres animos timor arguit. heu quibus ille
„ Iactatus fatis, quæ bella exhausta canebat.

Magnanimum male libenter accipere, aut supplicare. Cap. VII.

QVando autem eius, qui beneficium accipit, partes sunt, ut dictum est, omnino inferiores, dătis uerò superiores, potioresq;, idcirco magnanimus male libenter, aut accipit ipse ab alijs, aut precatur ac rogat: uult enim nullo modò subijci, sed quod magni esse statuit animi, partes ubiq; & habere, & gerere superioris, eiusq; qui alijs præstet. Quocirca studium erit eius, benefaciendo demerere alios: ac palàm ferat, eo se è studio & cura magnam utiq; uoluptatem capere. Itaq; nõ ut qui exprobret, aut qui arrogans uideri uelit, libenter commemorat quæ à se extent benefacta in alios, sed ut qui commemorando ea, delectetur, ipsaq; recordatione ac memoria excitetur magis magisq; ad eiusmodi benefaciendi consuetudinem. Quo fit, ut aut ipse raro, aut uix aliorum in se benefacta commemoret, non quia sit aut ingratus, aut male illorum memor: quippe quem remuneratorem longe liberalissimum esse dixerimus, & cuius animi magnitudo maximè appareat in referenda gratia, quo se ab obligatione uendicet, uel quòd id agat potius, ut è debitore se creditorem constituat: sed quòd accepti beneficij memoria testificatio sit quasi quædam, ab alio se in eo magnitudinis genere superatum. Nihilo minus & rerum cõmutationes humanarũ, & fortuna ipsa, quæ res nostras ex libidine, ut plerique existimant, magis quàm ex uero uersat, agitatq;, eiusmodi adducunt nonnunquam tempora, ut uir magnanimus sit ipse & liberalis, maximé que gratus commemorator accepti beneficij, & expugnatus ingratitudine magis, quàm uolens rapiatur ad exprobrandum. Vbiq; tamen & retinebit, & præse feret suam illam animi magnitudinem, ut neq; ira uincatur, ac dolore in exprobrãdo, neq; in commemorando species ulla appareat insolentis, ac male uel non bene fortasse constituti animi.

Magnanimũ uirum libertatis esse cultorem. Cap. VIII.

IN hoc autem tractatu Andrea Matthæe, qui est de magnanimitate, admonet nos Plautus, faciendam esse de libertate mentionem, quam tradat Herculis fidissimam ubiq; comitem, nauem tamen

tamen ingredientem noluisse illum sequi, mariʼne subijceretur ac uentis. Nec tu ipse temere fortasse mecum es aliquando, nec parum quidem miratus, agentem de magnanimitate Aristotelem nullã prorsus de libertate habuisse mentionem, contentũ, ut arbitraris, ijs quæ de honore dixisset, deq; magnanimi consilio, iudicio, proposito, qui & reliqua præter honorẽ parui omnino duceret, et cunctos hac in parte sibi inferiores esse uellet. Quæ eiusmodi quidem sunt, ut cum libertate simul & consequenda sint, & retinenda. Quæ nãq; inesse magnitudo in animo qui liber nõ sit, potest? quomodo ucra sui ipsius existimatio, aut rectum eius iudiciũ, in quo seruile insit aliquid? quanam uia recte sentiat, aut iudicet animus, qui sui iuris minime sit, prauis atq; corruptis addictus affectibus? Verum excusare iure potest Aristotelem, quòd rationem rectam sequendam esse præcipit, quæ animum ipsum ab omni seruitute uindicet, temerarijsq; aut parũ sedatis affectibus. Quod quamuis ita sit, non pigebit tamen pauca quædã hac in quæstione & causa etiam de libertate disserere: non de ciuili illa quidẽ, in quam se asserunt qui manumissi sunt, uerum de ea in quam se asserit liber à uitijs animus, nullis libidinibus obnoxius, nullisq; expugnatus affectibus, uerũ illos ipsos qui sibi per uirtutem subijciens, & cõciliat eos, & moderatur. Vir igitur magnanimus nemini cum pareat, nulli se inferiorem ducat, cum primis liberum esse eum oportet: Cum præsertim animi megnitudo illa sine libertate esse nequeat, nihil enim seruile magnũ. Sed quæso et hoc quoq; cõsideremus, num parêre qui uelit nemini, nulliq; esse inferior, pariturus sit ipse legibus? Videlicet Hercules Iouis filius non ipse paruit Iunonis imperijs? nõ morem gessit Eurystheo illius nuntio? Dices Iunonem fuisse deã. At qui ciuiles deæ sunt leges, morumq; instituta bonorum: & ipsi humani sunt dij, & bene quidem institutorum hominũ dij. Quid quòd bonus uir, idemq; magnanimus, ipse sibi lex est? Itaq; legibus dũ paret, dijs paret immortalibus, paret demum sibi ipsi. Nullius autẽ alius qui sentit imperium, is uerè liber est. Quid quòd seruitus ad herum refertur, nemo autem sibi ipsi seruitutem seruit? At magnanimus sibi ipsi cũ paret atq; obsequitur, seruit omnino nulli. Quocirca maximè omnium magnanimus liber est, nam nec exteriorem ueretur herum, nec interiores expauescit, aut obseruat tyrannos. Nam qui obsecro aut superbiores tyranni, aut quorum dominorum acerbiora imperia, quàm immoderatorum appetituũ, quàm illegitimarum cupiditatum, quàm sordentium uoluptatum? quibus compressis, ac intra gyrum rationis coërcitis, non est, exteriorem cur aliquem dominum uereare. Quamobrem magnanimus uir undique quidem liber est, uacuus ipse malis cupiditatibus, compressor titillantium affectuum,

uictor, expulsor, fugator turpium, nefariarumq; cogitationum. Maximè igitur omnium liber est. Cuius autem patrocinium eximia hæc de qua nũc quærimus uirtus susceperit, an potest is seruus esse? Est igitur magnanimus ut iustus uerusq; rerum suarum æstimator, ut honoris solius studiosus & cupidus: sic etiam nemini parens, nullis rebus addictus, præterquam exercèndis magnis, ac maximè generosis tum actionibus, tum cogitationibus, quæ illum ad clarissima atq; honestissima quæq; & hortantur, & impellunt, ut affirmare iure ipso possimus eundem hunc maximè omnium esse liberũ: quippe qui magnis ac maximè honestis, & claris intentus rebus, nihil unquã degenerãs, fœdum, turpe admiserit, admittat ue, nihilq; quod non omni sit è parte honestum, pulchrum, etiam admirandum agat, cogitetq;. Quæ quidem & uera, & certa, & sola etiã libertas est: & quita sunt instituti, ij maximè etiam liberi. Quam quidem quoniam assequi maximè est difficile, nec maximè solum difficile, uerumetiam rarum admodum, idcirco rarissimi ex omni genere uirtutum euadunt magnanimi: cum necesse sit, quod affluentissimorum est fontium, scatere ut illos aquis, sic hos uirtutibus permultis ac diuersis, summáq; in primis probitate, beneficentia, fortitudine, cõtinentia, & ad actiones omneis cõtentione, quando & magna, & illustria eorum cuncta esse oporteat negotia, facta, officia: quibus ex omnibus hominum sibi potissimũ concilient beneuolẽtiam, atq; opinionem ad honorationem, reuerentiam, admirationem. Vt uerè quidem liceat dicere, spectare ad magnanimum quicquid quacunque in uirtute, & quibuscunque in actionibus ac muneribus insit præclarum, excellens, maximũ, ac maximè omnium cõmendatione dignum: demum ut eius ipsius sit munus, opus, officium, quod in quaq; inest honestate, animorumq; excellentia operæprecium: sitq; necesse magnanimũ ornari ea corona, quæ uirtutum omnium nobilissimis, selectissimisq; è floribus sit contexta, utq; in quaq; materia, ac uirtute id teneat ac possideat, quod in illa est maximũ, pulcherrimũ, decentissimum. Perindeq; ut ipsa ornamentum est ferè quoddã uirtutum cæterarũ omnium (illustrat enim illas, multoq; spectabilioreis facit) sic corona sese hac insignit, tanquã de illis ipsis & uniuersim, & sigillatim bene merita. Atq; hæc quidem hactenus.

Quia uerò eorum qui in ciuitate uiuunt, alij in dignitate quidem agãt, multis ornati diuitijs, magnáq; in rerum affluentia constituti: alij aũt contrà sordescant inopia, humilitate ipsa pressi, atq; hos inter sint etiam medium qui locũ teneant: uir ipse magnanimus eum sese statuet, geretq; apud diuites & opulentos, atq; in dignitate constitutos, ut insitam illam à natura, moribusq; confirmatã animi magnitudinẽ, non retineat solum, uerùm ut singu-

ut singularem operam, studiũ, contentionem adhibeat quacunq; in actione & munere, quo magnus ipse existat, & generosus, atq; apud præstantißimos quosq; multo maximè & præstans, & glorioſus, atq; inter illos insignis. Id quod de Museo illo suo Poëta noster ait:

Atq; humeris extantem suspicit altis.

Mediocribus uerò cum hominibus eadem neutiq; ab eo ratio habenda est, neq; eadem apud hos adhibenda cõtentio, quando magnis qui sit assuetus, facilè admodum mediocritatem retineat: quam tamen ita retinebit, ut intelligãt omnes magnis quidẽ eũ atq; excelsis delectari, sequi tamẽ apud illos modestiam, ac temperamentum, quo eis satisfaciat magis quàm sibi ipsi, quanquam et sibi quoq; ipsi, ne uidelicet à decoro recedat. Lucius Lucullus, qui mortales uisus est cunctos anteire magnificentia domestici apparatus atq; conuiuiorum, pro magnitudine quidẽ cœnaculorum apparatum ipsum constituebat: ipsa uerò cœnacula, apparatusq; pro dignitate eorum, quos in conuiuio accepturus esset. Adhibuit itaq; Lucullus minore utique in re delectum, ac diligentiam tantam, quam scilicet uir magnanimus in re longe maiore, imò uerò maxima, maiore etiam cogitatione, & cura non adhibebit? quando longe est aliud magnanimi personam gerere, quàm splendidi hominis. Nam quod ad infimos ac plebeios pertinet, licet magnanimi locus pro illa animi celsitudine, ferè nullus apud eos sit, memor tamen ipse & obseruator Poëtarũ esse debet, referentium deos aliquando è cœlo descendisse in terras, humiliaq; haud dedignanter agricolarum subijsse tuguria. Dicetq; cum Euandro illo Arcade, atq; ad se quidem ipsum, perinde, ut ille ad Aeneam conuersus:

Aude hospes contemnere opes, & te quoq; dignum
Finge Deo.—

Quale igitur futurum sit magnanimi studium, quæ etiam ratio aduersus eos, quibus cum uersabitur tenenda, ex ijs quæ dicta, sunt iudicari facilè quidem potest. Nam quamuis à seipso recedet nunquam, à magnitudine tamen illa sua sic diuertet aliquando, ut conseruata dignitate pro loco tamen ac tempore minores sese ad res accommodet. Quod in equis contingit generosis, ut nunc totis ipsi in cursu contendant uiribus, passu nunc tantum pleno ferantur: aliquando ita sedato & modico, ut penè uideantur sistere, uixq; loco moueri.

Omnino autem magni cum sit animi peculiaris ac propria libertas illa Herculis comes, de qua diximus, qui illam sequi uolent, ueritatis potißimùm cultores erunt. Non metus illos coëget occultare sententiã, non utilitatis spes, rem ipsam intuebũtur, seq; dignos mores amplectẽtur, magis q̃

popularem illam, quam plerique sequuntur assentandi tum leuitatem, tum malitiã, dummodo obsequijs, adulandoq; consulãt emolumẽtis proprijs. Verax igitur erit uir magnanimus, neq; aut se populari metietur iudicio, aut sua ad aliorũ referet opinionem. Turpe est enim, noscentem se ipsum, neq; discedentem à uera & excellenti magnitudine, accõmodare sese, uel potius obsequi uulgaribus opinionibus, & tanquam in famulatu uiuere. Videlicet famulaturus est populo, qui merito suo præesse cũctis & uelit, & contendat? idq; unũ in animo suo constitutũ habeat? Erit itaq; & ueri prædicator, quemadmodũ magni est amator, atq; honesti, non tamen ut odiũ inde quærat, proprias ob commoditates: quæ enim emolumenta, & commoda ualebunt amplius apud magnanimũ, quàm ciuiũ beneuolentia, quàm honoris studiũ? qui ab odientibus quidẽ extorquetur uerius, quàm exhibetur. Quæ res liberis in ciuitatibus pernitiosissimas sæpe turbationes excitauit, bellaq; intestina etiã atrocissima, quamuis ob publica commoda, ueritatisq; ipsius gratia, pro loco tamẽ ac tempore, & manifestas interdum incurret in inimicitias, & mortem etiã oppetet. Tanta illi recti inest boniq; defendendi cura, tantũq; publicæ salutis ac libertatis studiũ. Terentiana uerò illa sententia, pro re tamen ac loco, nimirũ improbanda non est: Non si mortales mihi omneis inimicos capiundos censeã. Marcus Tullius Cicero in cõiuratione illa Catilinaria, quibus non seq;, resq; suas omneis periculis exposuit? Infinitus est Christianorũ numerus, qui tuẽdã ob ueritatem mortem euitare nullo modo uoluerint. Cicero idem uocaret hac ipsa forte in parte Catonem testem. Sed nos pari nequaquam in loco ponimus & mortem oppetere, & manum sibi conscisere. In uero igitur asserendo, ueritateq; tuenda neq; uiolentus erit, neq; seditiosus, aut litigator. Vis enim tyrannorum est propria, seditio turbulentorum ciuium, lis hominis omnino leuis, parumq; sibi constantis, controuersiq;, ac sua sorte minime cõtenti, perturbareq; cupientis alienã quietẽ. Quæ uitia perinde ut à uiro bono aliena sunt, qualem esse magnanimum uolumus: sic ueritas cum sit boni etiã uiri propria, eiusdem erit familiaris atq; amica. Cumq; egregia, ac magna rara admodũ sint, atq; omnino perpauca, quorũ causa magnanimus moueatur, nimirum cõtentionis ac litigandi studium erit ab illo quamremotissimũ, quando ob leueis, atq; indignas causas turpissimũ ducet descendere in certamen. Idcirco minime cõtentiosus erit, litiũq; excitator: atq; ut honestatis, sic etiã ueritatis existet quamobseruãtissimus. Atque hic quidem campus esset ad differendum quamlatissimus. Verùm hæc ipsa examinanti rei ipsius naturam, uideri etiam satis multa possunt. Quamobrem ad alias magnanimitatis parteis ordine suo transeamus.

Lidem

Iidem igitur magnanimi, ut ueritatis cultores, sic amoris, odijq; neq; simulatores erũt, neq; dissimulatores. Nam simulare, aut dissimulare beneuolentiam, deceptoris est, fraudemq; parantis hominis. Eadem quoq; est odij ratio. Nero Augustus dum odium dissimulat, dum beneuolentiam fingit, sæuitiam suam ferè in præclarissimum quenq; tum ciuem, tum senatorem exercuit. Itaq; naturale uidetur esse magnanimi, palàm odisse, palàm etiam amare. Nanq; ut quispiam uel amet clàm, uel odio afficiatur in aliquem, necesse est à metu proficisci, metus uerò à magnanimo maximè alienus est. Vbi enim magnitudo, inde metum abesse oportet. Tantas has uirtutes, præclarissimamq; hanc animi indolem, illa quoq; uel fidelissime comitabuntur, palàm etiam ut loquatur & agat: quippe cui fictum omne molestum sit, maximeq; indignum appareat. Hinc illud:

—Tenebras & inertia furta «
Palladij, cæsis summæ custodibus arcis «
Ne timeant.— Et quod eiusdem est rationis: «
Luce palàm certum est urbi circundare muros. «

Quæ quidem uerba propria sunt magnanimi.

Callidum autem, inquit Cicero, è Pœnorum ducibus Annibalem, è nostris Quintum Maximum accepimus facile celare, tacere, dissimulare, insidiari. Quæ quidem ipsa uidentur prorsus aduersari magnanimo. Nam quem habeant in pectore eius locum fraudes, atq; insidiæ, in quo nihil sit omnino angustum, aut tenebricosum? cum deceptio, atq; insidiarum usus illorum sit proprius, qui uirtuti parum fidant. Itaq; Iulius Cæsar minime fuisse insidiosus legitur. Decet igitur magnanimum apertiloquentia, fiducia item, ac securitas, magnanimitatis ipsius sociæ. Contrà insidiæ dedecent, ac deceptiones, fucata item uerba, atq; oratio, dolosaq; cõsilia. Quocirca fortissimi duces in mouendis castris, palàm iubent cõclamari uasa. Timidissimus uerò quisque consilia, actiones, motus denique omnes ut sint quàm occultissimi, summo studio & arte curat. Quæ quanquam prudentiæ uidentur esse propria, in timidis tamẽ uidentur potius ad formidinem referenda. Quod Alexander declarauit, cum amicis consulentibus noctu atq; in tenebris cum Dareo pugnandum esse, respondit nequaquã sese uictoriam furaturum. Quemadmodum autem apertum eum, insidiarumq; inimicum esse uolumus, sic omnino ab adulationibus alienum. Quid enim adulatoribus uendibilius, dicam etiam seruilius? neq; enim locũ apud eum Terentianũ habebit illud: Obsequiũ amicos, ueritas odiũ parit. Quid autem mirum, palàm illum aut odio quempiam, aut amore prosequi, si rerum quidem, præterquam honoris, contemptor est omnium? cõtemnit ea

autem, quia in animo eius magnitudo summa inest, summusq; rerum cæterarum contemptus, præterquam sui ipsius, hoc est, honorationis. Atqui uideri, quod de amore dicimus, deq; maleuolentia, immoderati potest magis quàm magni animi, atq; à mensura recedētis. Quocirca quod dicimus tale est, ut uelimus eum palàm diligere, palàm odisse, hoc est, liberum esse à simulatione, fraude, minimeq; esse uersipellem, neutramq; in partē fingere, quæ omnia generosis ab animis aliena esse debeant. Nanq; simultatibus, hoc est, tacitis uti odijs, omnino dedecet magni animi uirum: dedecet etiam & quem amet, ignotum esse uelle, quippe cum ipse in luce uiuat. Et qui magnis illustratur honoribus, claresciq; inter alios, amicitias suas occultas esse quomodo patiatur? Quòd si magnanimitas uirtus est, ut in colenda ueritate, sic in amore odioq; declarando, modus etiā suus, suaq; mensura à magnanimo retinebitur, decoro ut satisfaciat, quod seruari relicta aut cōtempta ratione, cuius propria est mēsura ac modus, profectò nequit. Nec uerò odium compellet illum ad maledicentiam, contumeliasq;, nec querulum faciet apertiloquentia, aut uanum, minime uerò obtrectatorem, aut conuitiatorem, ab omni deniq; uerborū acerbitate adhorrentem eum uolumus, præterq; si in turpem aliquē, ac dedecorosum sit inuehendū. Nā si palàm odit, & palàm ubi locus, ratioq; ipsa tulerit, uitia insectabitur.

Meminerit tamen magni esse animi, eiusq; qui præter honorē cuncta despicit, & placabilitatem ubiq; seruare, & iniuriarum facilè obliuisci. Itaq; odium eius neq; tenax erit, neq; diuturnum: studiumq; ac propositum ut est eius, superbos debellare, compescereq; impotētes, sic uictis seq; prostantibus parcere, ueniamq; impertiri sese dedentibus. Quid enim indignius, quàm iniuriarum perpetuam habere memoriam, uulneraq; refricare post obductam etiam cicatricem? Clamabat Cæsar in acie illa Pharsalica: Parcite ciuibus. Digna uox Cæsare, si post eam uictoriam publicæ libertati, ciuibusq; ipsis, patriæ deniq; pepercisset. Quid contrà homine ratione utente, atq; inter alios excellere cupiente aut dignius, aut quod magis expectari ab eo debeat, q̄ deuictis ut parcat, detq; ueniam petentibus? Agesilaus ille rex et imperatorijs, & regijs laudibus abūde clarus, ex hoc ipso mirifice laudatus est, quòd sua illa animi magnitudine remittēdis condonandisq; iniurijs potissimū uteretur. Cum aūt uindicandi cupiditas ab ira foueatur, quæ studiū ipsum uindictæ excitat, iratorum uultus, uerba, oculi, motus uniuersi corporis declarāt, quàm ea dedeceat, quodq; sanguinolentia illa ferarū sit propria. Itaq; appositissime dictū est à Claudiano:

» —Nam cum uincamur in omni
» Munere, sola deos æquat clementia nobis.

Et uerò

Et uerò qui parcit, duplici ratione magnitudinem ostendit suam, & quòd uicit (est enim uictoris parcere, & quòd illum cui parcit, fortè aliquando contra insurrecturum minime etiam timeat. Generosum itaq; admodum illud Fabritij ad Pyrrhum: Saluũ te ab insidijs uolumus, ut armis aliquando uincamus. Ferdinandus Neapolitanorũ rex à puero conceptum odium seruauit ad senectutem. Itaq; indigne multa, præterq; regiam dignitatem etiam in innocentissimos homines patrauit. Multa etiam sunt, quæ partim ridere, partim despicere, partim quæ ne audire quidem, aut scire uelle magnanimus uir debeat. Idem Cæsar in ignem coniecit & literas, & libellos aduersum se scriptos, minimeq; à se lectos, maluitq; ignorare maleuolentium, atq; aduersum se sentientium nomina, quàm habere certam illis causam irascendi. Augustus quoq;, multi cum accusarentur, male quòd & sentirent de eo, & loquerentur, satis esse sibi dixit, qui nocere posset, penitus esse neminem, atq; in ciuitate libera linguas quoq; ciuium liberas esse oportere. Generosius Alexander rex Macedonum, qui in detractores liberalitate quoq; usus sit, cum regium esse diceret, à quibus male audias, in eos etiam beneficentiam exercere. Generosissime autem Alexander Seuerus, Imperator Romanus, deprehenso enim in coniuratione, tyrannidisq; affectatæ, conuictoq; Ouinio Camillo Senatorio uiro, atq; ad se uocato: At ego, inquit, Ouini Camille uel etiã maximas tibi gratias ago pro suscepta reipublicæ cura, tantoq; in eam studio: quippe qui sponte eius patrocinium suscipere uolueris, quod non pauci & probati quidem uiri persæpe oblatum recusent. Atq; his dictis deductum cum secum in senatũ, quanquam pertimescentem ob sceleris conscientiam & commendauit Senatoribus, & imperij participem ac socium appellauit, concessis etiam Augustalibus ornamentis, secumq; in palatio habuit, adhibuitq; in mensam. Quinetiam suscepta aduersum Germanos expeditione, secum ut proficisceretur hortatus est, proficiscentemq; ut socium prosecutus, donec ille pertæsus laborum, & abdicauit se imperio, & in uillam atq; agros suos senex iam secessit. Idem itaq; ut facilè ponet odium, obliuiscetur q; iniuriarum, condonabitq; placabiliter indigne admissa, sic & à maledictis, conuicijsq; abstinebit, ac præsertim querimonijs, quæq; etiam homine indignæ sunt, conquestionibus. Dicendi autem leuitas illa futilis, inanis, uana prorsus repellenda. Minime autem magnanimus ipse aut prædicator rerum est suarum, aut recitator. An igitur qui sibij psi, laudibusq; parcit suis, delectabitur maledicentia? Quiq; neq; captator est laudũ, neq; earum curiosus, studebit ne obtrectationibus, atq; conuicijs? quod muliebris est ingenij. An qui laudatoribus uix aures suas aperit, patefaciet ne eas, aut uituperãtibus alios,

aut linguam ipse suam ad criminandum exacuet? Et cuius oratio & rara est, et parca, et commendandis aliorum benefactis breuis, an ne erit in opprobrijs atq; uociferationibus intemperata, & multa? Iacobus Caldora magni atq; excellentis animi dux, hactenus militis cuiuspiam aut laudabat uirtutem, aut increpabat ignauiam, ut diceret strenue illum fortiterq; in hac, aut illa pugna, & hoc, aut illo die, aut ignauiter se timideq; gessisse. Erat enim hic mos eius, ut diem quoq;, ac pugnæ locum inter commemorandum referret. Itaq; neq; parcebat laudibus, aut ignominiæ, neq; in extollendo, aut obiurgando nimius erat. Nec uerò prædicator ideo non est alienorum facinorum magnanimus, quòd aut illis inuideat, aut quòd occulta ea esse cupiat: sed quia propter animi sui excellentiam cum mihi ei uideatur magnum, nõ est admirator alienarum laudum ac benfactorum, nec etiam cõmendator suorum. Cum igitur pauca sint admodum quæ admiretur, quæq; digna se esse ducat, pauca omnino aggredietur, atq; ea quidem tantum, quæ ardua, præclara, prorsus magna iudicet, atq; in quibus eius animus dilatari, & tanquam persultare arbitratu suo ualeat, pro animi celsitudine, rerumq; ipsarum excellentia. Et uerò magnitudo tanta est ipsa, adcoq; supra res humanas exposita, ut ferè cuncta quasi subiecta pedibus, atq; infra sese collocata despiciat. Itaq; non multa quidem sunt, quæ admiretur, quæq; aggredienda à se sua cum dignitate atq; commendatione ducat. Ad hæc exteriores quidem res nequaquã tanti apud illum sunt, ut rationis rectæ monitu non se ipsum undiq; introspiciat, metiaturq; & animum suum, et res ipsas, atq; æqua lance inter se perpendat, quo ueram proferre sententiam possit, sint necne ab ipso aggrediundæ, quas quoniam raras, atq; admodũ paucas, quæ aggressu dignæ sint, comperiet. Ex hoc fit, ut rara omnino sint magnanimorum incepta, quæq; ab illis gerenda, administrandaq; suscipiantur, ea deniq; tantum, quæ magna ipsa per se sint, taliaq; ab ipsis iudicentur: Cum sciant, intelligant, cum Hercule ipso constitutũ habeant, uirtutis esse, domare quod cuncti pauent. Proinde seq;, suisq; conatibus, atque aggressionibus nihil dignum putent, nisi de quo recte dici, ac iure possit:

» Hoc opus, hic labor est,
» Pauciq;, quos ardens euexit ad æthera uirtus.

Siquidem, ut pro dignitate apud Senecam dictum est Herculis:

» Semperq; magno constitit nasci deum,

Magno semper constandũ est magnanimo, quo in opere, quoq; in facinore magnitudinem ostendat suam.

Quod Pado in Italia, Danubio in Germania, ingentibusq; plerisq; fluminibus

mimibus usu uenit, uti complures simul amnes confluant ad illorum constituendam magnitudinem, usu uenit etiam constituendæ magnanimitati. Quapropter rarissimi euadunt, ut dictū est, magnanimi, qui uere quidem sint exacteq; magnanimi, ac non unam tantum aliquam, aut plureis forte assecuti uirtutis eius partes. Necq; enim beneficum esse cum solummodo oportet, qua de re satis multa diximus, nec iustitiæ cultorem, temperātiæ, continentiæq;, uerum etiam fortitudinis. Nam etsi pericula maximè difficilia, & in quibus pulchrum sit emori, materia sunt fortitudinis, & quidam quasi campus, in quo ea spatietur, nihilo minus magnanimitas quoq; in illis sese exercet, quæritq; suum ex ijs decus sibi comparare, atq; honorationem. Vir itaq; magnanimus ut est rarissimarum omnino delector rerum, atq; etiam admirator (neq; enim quæ parua sunt pericula ut sese indigna adit, & quia nō multa sunt, quæ ab eo magna existimentur, idcir eo rara etiam sunt, quæ ab illo adeantur) adibit illa tantum, quæ magna quidem ac se digna duxerit, in quibus utiq; illustrari abunde, decenterq; magnitudo eius possit, cū dignitate atq; excellentia, in illis q; præ cæteris enitescere. Quod ut assequatur, euadatq; uoti compos, uitæ suæ minime parcet, secus enim uita se indignum putet, ducatq; indecorū uiuere. Itaq; in maximis illis quidē, pulcherrimisq; inceptis ita uersabitur, uti in magnis maior ipse appareat, in maximis quoq; multo maximus ac præstantissimus. Ideoq; periculorum ipsorum erit contemnentissimus, quoq; maiora illa fuerint, eo se in illis fidentiorem præstabit, ut uideatur etiam illa nihili ducere. Nam qui præter honorem cætera contemnat omnia, pro quo adipiscendo ne uitæ quidem parcat, necesse est hunc quamfidentissimum esse, periculorumq; omnium, quæ pro dignitate obierit, contemptorem. Habitus est Iouis filius Hercules, quòd animi sui uiribus inferiora cuncta duceret: & quanquam pacasse orbem dicitur, nisi duodecim tantū eius non connumerantur labores, quia minora pericula parum se digna iudicauerit: ad hæc præterquam cum monstris congressus minime legitur, quòd rarissima ea essent, cumq; illis congredi supra hominem duceret. Nam & suffulsisse cœlum humeris uideri monstrum potest, naturam cum excedat humanam. Quid quòd infans elisisse pusillis angues manibus decantatur in fabulis, quodq; monstra superauit, prius quàm nosse posset? cum tamen nec per ætatem delectum habere ullum periculorum posset, nisi quia Ioue summo satus. An quòd hæc qui primi finxere, idem illud censuerunt, quod natura ab ipsa comparatum est, eam scilicet esse à paruulo magnanimi indolem, quæ sese statim indicet, etiam cum decore ætatis illius? Quod maior ille Africanus præstitit adolescentulus

in pugna ad Trebiam, recepto ab hostibus patre, eoq; uulneribus grauato, quam indolem post id, qualisq; ea omnino esset, longe apertißimè indicauit, cum bellum sibi Hispanum refutantibus alijs, contremiscente republica, depoposcit.

Fortunæ, ut Cicero existimat, magna est uis in utranq; partem, atq;, ut Aristoteli uidetur, eadem quoq; magno est adiumento magnanimis. Itaq; & potentia, & diuitiæ, & claritas generis, quæ fortunæ dicuntur bona, ubi aderunt magnanimo, cum & ipsa quoq; honorem afferant, quis dubitet uel plurimum etiam conferre ad exornandum eum, honestandumq;? cum enim et nobilitas, & opes in ciuitatibus, & rerum copia familiarium habeantur in precio, multiq; præsidijs indigeant diuitum, nobiliumq; familiarũ patrocinijs, ut ij honorentur admodũ necesse est. Itaq; si adminiculetur magnanimo accessio ipsa tum generis, potẽtiæq;, tum diuitiarum, hisq; etiam è rebus honor accumuletur (quanquam uerus honor debetur tantum uirtuti, quod animi bonum est) tamen huic ipsi bono & pulcherrimo, & honestißimo cum accesserint etiam fortunæ bona, nimirum uirtus ipsa tanto & conspectior erit, & honorabilior: Quando & precium, & honor accrescit etiam gemmæ, ubi auro exornatur. Quoniã autem in externorum mentionem bonorum incidimus, nõ temere prætereundum uidetur, quem sese in diuitijs, principatuq; habiturus est magnanimus, & qui futurus sit status eius atq; conditio. Nimirũ quẽ honores etiam summi non efferunt, an diuitiæ insolentem, aut principatus sui immemorem facient? Et quem moderatio non deseruit constitutum in summo illo honoris suggestu, quod bonorum omnium habetur maximum, deseret ne in opulentia & copia, quæ longe est honori inferior? Patietur ne magnitudo illa eius comes, infirmari animum eius, deq; suo gradu deijci? Quocirca & in diuitijs dignam se modestiam retinebit, & in principatu humanitatem uiro consentaneam: atq; eo quidem uiro, qui seipsum & planè nosçat, & quid quenq; uitæ statum deceat, non ignoret.

An fortasse quam personam retinuit in prosperis, eam ipse abijciet in aduersis? ut quẽ felicitas nõ extulerit, aduersa frangant & aspera? quippe qui nec tumultuanter, ut Cicero ait, ejicietur de gradu, sed præsenti utetur animo atq; cõsilio: nec à ratione discedet, hoc est, à seipso. Est itaq; magnanimi proprium, ita lætari prosperis, ut ne id quidem nimis, eumq; sese in illis gerere, rerum ut humanarum nullo modo uideatur immemor: ita etiam commoueri aduersis, ut nullo pacto concutiatur, deq; gradu corruat suo. Miraberis fortasse, quòd dicimus commoueri asperis magnanimum, eundemq; lætari non omnino multum prosperis. Nimirum commouebitur, quia

tur, quia homo, quem natura ita cõstituit, ut lætetur iucundis, doleat tristibus, non consternabitur tamen, quem ratio quidem ducat, & animi magnitudo illa ubiq; victorem statuat. Etenim in magnum ac præstantem animum, rerumq; humanarum contemptorem non cadit cõsternatio. Quid? insolentem ne facient illum secundæ res, atq; impotentem sui? minime id quidem. Nam quid obsecro honoris affluentia secundius? qui primum inter externa bona locum obtinet. Igitur suprema dignitas quem non extulit, summusq; honoris gradus sui nõ reddidit immemorem, efferent ne longe inferiora bona, minusq; ab illo expetita? ac decoris sui ut obliuiscatur, impellent? Quarũ quidẽ rerũ admiratione, ut pleriq; mortaliũ, neutiq; capiatur. Itaq; neq; magnanimus efferetur secũdis, neq; deijcietur aduersis.

Igitur qui uideãtur aduersantis fortunæ ictus ac procellas ridere, quàm sunt qui dominari rebus humanis uelint, qui secundas res atq; ad uotum fluentis diuitias, opes, potentiam non modò non admirentur, uerùm quandoq; etiam cõtemnant, atq; despectui habeant: qui laudari res ab alijs suas minime ambiant, neq; ipsi laudandis alienis, quasi earum admiratores sese profundant: qui non quæcunq; pericula à se obeunda, utpote parum digna magnitudine sua putent, nisi summa ea fuerint, atq;, ut ita dixerim, Herculea: quibus honor deniq; uix satis omnino uideatur, quamuis ciuilium bonorum supremum sit omnium: neq; etiam quiuis honor, aut qualiscunq;, hi iure quasi quodam elati superbiq; iudicari solent à multitudine, atq; ex eo passim condemnantur. Sed aliud est profectò superbum esse, aliud retinere grauitatem, ubi & quando opus est, ac supercilium. Etenim honoris comes est grauitas, eademq; magnanimitatis socia. Quid enim ab honore, atq; ab animi magnitudine alienius leuitate? Quid? quòd superbiæ adiuncta esse solet crudelitas? cum è contrario magnanimi propria sit placabilitas. Est igitur magnanimus grauis, non superbus, mitis atq; ad parcendum propensus, non sæuus, aut asper, facilis aditu, nõ difficilis, de suo cõferens, non eripiens alijs, quod uitiũ superbiã sequi solet, illiq; inhærere. Idemq; tutator bonorum, propulsator iniuriarum, bonus deniq; ipse & uir, & ciuis, et princeps: secus enim honore esset indignus, cum prauitas ipsa summe sit uituperanda, atq; aduersa fronte honori obsistat uituperatio, improbatioq; reuerentiæ. Quomodo igitur superbi erunt, atq; impotentes magnanimi? quorum peculiare munus sit benefaciendi studium, atq; consuetudo? Desinant igitur qui male hac in parte sentiunt abuti uocabulis, & quæ grauitas est, eam appellare superbiam.

Hanc ipsam uerò superbiæ opinionẽ multa sunt quæ augeant, primùm eãmotiones uiri magnanimi, quæ tardæ quidem sunt, ac sine ulla leuitate:

quæ enim magna, tarda, præ magnitudine uidelicet sua. Et cũ honori, qui magnanimum antecedit, astet semper reuerentia, nimirũ leuitatem abesse ab eo longius est necesse, quæ reuerentiæ plurimum aduersatur. Deinde etiam uox grauis ipsa quidem, ac plena, cuius omnino sonus nihil habeat muliebre, nihil puerile, aut languidum, minime uerò petulans. Quid enim in magnanimo languore indecentius? aut abhorrentius petulantia? In Iacobo Caldora duce fortissimo, iudicabatur uox tũ plena & grauis, tũ etiam canora referre animi eius magnitudinem, & quandam imperandi auctoritatem. Qua è re habebatur elatior, cum esset ipse quidem perhumano, maximeq; cõposito ingenio. Sed parte in hac præcipue non quid uulgus inepte sentiat, uerùm quid magnum uirum deceat, magis considerandum est. Deinceps oratio quoq; sibi constans, eaq; breuior, atque inconfusa, uerba ipsa expressa, quæq; præ se ferant pondus ac pensum, ut ne ullum prorsus uanitatis, insidiarum, fraudis, intemperantiæ, libidinis ijs insit indicium, sed quæ animi potius præstantiam, firmitatem, atq; excellentiam repræsentent, tum quotidianis in sermonibus, tum etiã in deliberationibus, atq; inter consultandũ. Ipsa autem oratio nullo pacto aut præpropera erit, aut diuagans, temperandaq; linguæ uolubilitas. Qui enim maximis de rebus est solicitus, ac neq; multis aut leuibus, sed paucis potius, ac maximè grauibus intentus est, huic nullo pacto uideatur conuenire dicendi celeritas, & quædam quasi præcipitatio. Cum minime quidem sit ei properandum, propter rerum tum magnitudinem, tum etiam raritatem: quoniam, ut dictum est, magnanimus nisi magna non complectitur & præstantia: quæ quidem ipsa pauca prorsus per se sunt, aut non omnino multa. Etenim magno qui grauatus est pondere, is onere ab ipso ne properet impeditur: & qui paucis occupatus est, huic festinatio parum est necessaria. Ad hæc neq; acrimonia, neque maior uehementia orationi eius inesse debet, Torrensq; ille Oratorius ab eo prorsus alienus. Nam neq; uerbis ipse immittitur, uerùm rebus ipsis potius, & collectio illa uerborum, efferendæq; orationis uehementia, uidentur de animi eius magnitudine haud parum detrahere, cum fucare uideatur uelle orationem, atq; illius fuco trahere alios in suam sententiam. Itaq; et oratio, & uerba, & motus ipse corporis, gestus, status retinebunt ubiq; uiro dignam grauitatem, ac pensum magnitudini
» ipsi consentiẽs. Incessus Catilinæ, inquit Sallustius, modò citus, modò tardus, fœdi oculi, color exanguis. Quocirca & incessus quoq; grauis eius
» erit, nec pedum modò, uerum manuum quoq;, atq; oculorũ motus erit grauis, & præstanti uiro, quiq; præter honorem cætera nihili ducat omnia,
» cõueniens, atq; appositus, omniq; è parte congruens. Quæ quidem ipsa

magnani-

magnanimitati cum sint cõiuncta, ac rerũ ipsarum maiestati, aliterq; eam humillime sordescere sit necesse, quando magnanimitas ab omni prorsus abhorret uanitate, inconstantia, fuco: nimirum apud homines, quibus rerum natura parum nota est, falsam illam superbiæ opinionem ingenerat, quæ suo nomine est grauitas, maiestati hominis magnanimi & rerum eius dignitati cõiuncta. Quod ita esse probitas undiq; spectata declarat, uiuendiq; innocentia, atq; ab benefaciendum semper occupata sedulitas, mensq; nunquam à publicis ac priuatis beneficijs conquiescens. Minime uerò insolentẽ debere esse eum, aut rapacem, uiolentum uc, aut rapto, subrectoq; gaudentem, quæ uitia superbiæ comitantur, hæc docent, quòd minime est querulus, deq; ijs præsertim, quæ licet minuta ac paruiducenda, cũ tamen defuerint in re familiari, indigentiæ ut succurrat, nullo modo aut quereturapud alios de inopia, aut subueniri sibi rogabit, ne uideatur mẽdicare, quod ab eius magnitudine penitus & sit, & uideatur alienũ. Cum magni sæpe exercitus æquissimis, ac maximè contentis animis famẽ tolerauerint, eãq; cõstanter ferendo euaserint uictores. Ad hæc insolentia, crudelitas, uis non cadunt in bonum ac probatũ uirum, bonitatem uerò ac probitatem uirtus præstat. Quòd si per uirtutem magno uir animo & res moderatur secundas, & constat sibi in aduersis, nunquã cõmittet, ut honor, diuitiæ, potentia labefectent adeò eius animi magnitudinem ac robur, ut dilabatur ad superbiam, aut ut habendi cupiditas impellat ad rapinam, etiam ubi facultates pro animi magnitudine parũ suppetent. Nec profectò & plurimorũ, & præclarissimorum ei uirorũ hac in parte exempla defuerint: cum ætas illa priscorum Romanorum talis omnino fuerit. Itaq; si qui fortè eiusmodi reperiantur superbi, crudeles, rapaces, uiolenti, hi simulatores penitus habendi sunt magnanimitatis, cum uerè sint nullo modo magnanimi. Quorum cum sit proprium præter honorem cætera contemnere omnia, quænam erit ista cõtemptio, si ab habendi cupiditate, & studio, ad uiolenta rapiantur ac turpia? falsoq; inferiores sibi existimabunt alios, si à fœdissimis ipsi uitijs superabuntur. Oportet enim uirtute, præclarisq; actionibus præferentem sese alijs hoc sibi uindicare. Nemo autem remota uirtute iustus esse æstimator aut sui, aut aliorum potest. Nullus quantumuis diues ac potens, quãtumuis etiam generis nobilitate insignis, dignum se quialijs præsit, iure rectèq; iudicauerit, uirtute neglecta. Quæ ubi uires, potestatemq; retinebit suam, quas diximus opes, ac facultates, superbum illum & impotentem, aut petulantem, et nequam efficient nunquam, multo uerò minus turbulentũ, facinorosum, aut in bonos præcipuè grassantem, nec dijs ipsis parcentẽ, nec hominibus. Potẽtia nanq; sine uirtute an ne est

aliud, quàm gladius in manu furiosi? aut diuitiæ, præterquam instrumentum ad omnem petulantiam atq; improbitatem? Itaq; quàm huiusmodi homines à magnanimitate absunt, tam magnanimi ipsi, atq; etiam longius ab elatione atq; impotentia, & earum socia crudelitate. Immo uerò magnanimi ipsius ubiq; comes erit, ubiq; socia humanitas. Nã si placabilis, si odij minime tenax, si facilè etiam parcit, necesse est sit etiam & humanus. Ad hæc magnitudo illa animi, nisi humanitate temperetur, in neruũ rumpat oportet: neq; enim ita se alijs præfert, aut tãti se facit, uultq; haberi ab alijs ut hominem esse se obliuiscatur: cum sciat Deum nequaquam esse se, neq; inter deos agere, sed uersari inter homines, quorum maximè propria, ac peculiaris sit humanitas. Non temere igitur à Poëtis ficta, quæ de Salmoneo referuntur. Nero Augustus non minus fuit ridiculus, quàm crudelis: nam dum studet cantoribus, musicisq; præferri omnibus, humanitatis loco, quam sæuiendo in bonos exuerat, despicabilitatem induit, atq; contemptum. Quocirca ut iustitiæ rectitudo, liberalitati gratia, temperantiæ modus, fortitudini securitas, sic magnanimitati coniuncta erit humanitas, quæ & animi sublimitatem, atq; excellentiã moderetur illam, & prudentia duce dirigat: cuius subductu, auspitioq; euadat magnanimus, ut omniũ qui uirtute præstant aliqua, omnino maximus, sic etiam præclarissimus.

Aristoteles uirtutum omnium, atq; huius maximè diligentissimus inquisitor, magnanimũ uirum sic statuit, ut putet illum perinde ac sibi præfidentem, atq; in animi sui celsitudine reponentem omnia, præclarisq; in actionibus: gauisurum ipsum quidem rebus potius claris, ac magnitudine sua dignis, quàm fructuosis illis et ad lucrum, mercaturamq; comparatis. Digna quidem & autore ipso, qui loquitur, & de quo loquitur, magnanimo sentẽtia. Quocirca quæres ipse fortasse, addubitabisq;, qualia eius prædia, quales fundi, ædesq; esse debeant, qualis etiam ornatus corporis, supellexq; uniuersa. Dicam ad hæc quæ sentio, quæq; digna eo uiro, de quo nunc agimus, uideantur. Qui igitur cætera omnia, præter honorem despicit, præterq; magnitudinem illam, animo infixã, quæq; magnitudine ipsa digna uideantur, nihil quærit aliud, nihil affectat, nihil admiratur, an curabit ornatum corporis ac cultum? qui cõmunis sit pueris, mulieribus, effeminatis etiam hominibus. At nihilo minus ornatus, ac cultus cum honore simul dijs tribuitur, inq; bene cõstitutis urbibus, nihil ornatu templorum prius, nihil sacrificijs ac ludorum pompis magnificentius. Quomodo igitur despectui habeatur à magnanimo? qui mea quidem sentẽtia, ut magnus ipse per se, atq; animo maximè clarus, nec ornatu quæret corporis honorari, pusilla sanè de re: neq; ob lucra, quæ mercatorum præcipuè sunt fortunasq;

tunasq; prædiorum. Cum ob animi magnitudinem nihil sibi defuturum ti meat, habeatq; persuasum, uirtutem abunde quidem omnia suffecturam, nihilq; in magnitudine illa animi, rerumq; quæ ab ipso administrantur, non summa etiam cum ubertate affuturum: ac si quid defuerit, paruum omnino momentum habiturum. Nanq; ab Alexandro rege Macedoniæ, antè q̃ in Asiam transiret, distributis inter amicos, ac benemeritos regijs prouentibus ac rebus ferè omnibus, dicenti Perdicæ: Ecquidnam tibi superest ô rex? Spes, ille respondit: quæ uox futuræ fuit magnanimitatis non obscurum iudicium. Verùm cum homo ipse sit, plurimisq; (ut qui magnis uersetur in rebus) indigeat, nequaquam patrimonium ubi ei opulentum fuerit, negliget, quo beneficiendi suppeditetur copia, alatq; abunde familiam, quiq; sub umbra eius degunt: quinetiam liberorum, parentum, cognatorumq;, quod naturæ ipsius ius ac lex est, proq; dignitate etiam sua bene memor erit: quippe qui alia ratione futurus sit & parum prudens, & minime etiam beneficus, aut iustus, cum illis maximè desit, quibus maximè teneatur. Quo fit, ut quod magnanimitas ipsa per se fortasse non exigit, & exigat & postulet ratio beneficiendi, ac iustitia ipsa, quæ humanæ societatis arctissimum est uinculum, quando, ut dictum est, magnanimitas ipsa è quaq; uirtute ut est ipsa præclara & nobilis, sic pro natura, ac dignitate sua sibi mutuatur, accommodatq; quod est in illa præclarum & nobile. Itaq; ut prudens paterfamilias, atq; aduersum eos quibus maximè obligatus est, iustus, utq; beneficiendi etiam maximè studiosus, nullo modo negliget res familiareis, nec abijciet rerum earum curam, per quas benefacere etiam possit quamplurimis. Nam & Paulus Aemilius licet ex tanta illa, multiplicique præda Macedonica nihil intra domum, præter gloriam intulerit, rem tamen diligentissime curauit familiarem. At Cæsar seruari apud se diuitias, ac partas bello res prædicabat, quæ uirorum essent fortium præmia. Quid autem dijs immortalibus similius, quàm de suo & posse, & uelle prodesse plurimis? Et uerò quam curam dij habent rerum nostrarum, quarum nihil ipsi penitus indigent, an non habebit suarum magnanimus? è quibus & conferat erogando alijs, & seipsum inde colat, & tanquam honores condiat, quibus summa etiam cum dignitate fungatur. Quocirca prudenter, ac pro dignitate rem tuebitur familiarem, & quam ipse aut parum potest suscipere, aut se indignum ea iudicat, curam, procurationemq; ministris ac probatis uiris demandabit. Quid quòd nulla tam pudica est matrona, quæ non cultum pro dignitate admittat sua? Sunt dij ipsi per se satis honorati, sine templis, sine aris, donamus tamen eos ædibus etiam magnificentissimis, ijsq; auro, argento, purpuraq; instructis

atq; ornatis. Et honor quoq; ipse est exornandus, tametsi per se satis habet ornamenti. Igitur & magnanimus idem præstabit ipse sibi in cultu corporis, domesticoq; apparatu, quod & dijs præstatur, quorum aras, ædes, statuas & purpura ornamus, & coronis, non quòd inde sit ipse ornatior (Cui enim honor uix est satis, quantum apud cum habeant momenti aut aurata laquearia, aut purpuræ?) sed quia naturale est, ut exactissimis ac perfectissimis quibusq; rebus accedat ornatus, qui & ipse sit etiã maximè conspicuus. Cuius rei admonere nos quoq; cœlum ipsum potest, qui ex eo ut Latinè mundus, sic Græcè κόσμος est dictus. Color albus, inquit Cicero, præcipuè decorus Deo est, cum in cæteris tum maximè in textu, & magnanimo quoq; decorus erit ornatus ille maximè, qui honori etiam rerum humanarum omnium summo idoneus iudicabitur, qui maiestatẽ deceat: utq; est illa augusta, sic sit & ille quoq; ipse augustus, pro loco tamen ac tempore, suaq; cum dignitate. Nam egredi uelle hominem, quàm dedeceat, Caius Cæsar Imperator docere potest, qui dum deorum induit ornatus, publicè ab omnibus est irrisus, habitusq; contemptui. Vniuersæ autem gentes, ac clarissimi quiq; populi in exornandis magistratibus, præsertim pontificibus, quiq; sacras res tractãt, & sunt hodie, & fuerũt semper cũ primis splẽdidi et sumptuosi. Itaq; ut propria emolumenta, fortunas q; nõ negliget magnanimus, sic suapte natura delectabitur præcipue amœnitate hortorũ, uillarũ, ædificiorũ, illorumq; laxitate ac magnificentia, ut etiã in pascẽdis feris, peregrinisq; animalibus præ se ferat delectari sese amœnis & raris, magis quàm fructuosis, lucrũq; afferentibus.

Arbitror autẽ ex ijs ipsis satis factum huic dubitationi, cæterum ne te fortasse moueat, quòd honorem simul & materiam esse dicimus, in qua uersetur magnanimitas, & pretium uirtutum omnium, atq; huius potissimùm, sic habeto, Eandem esse hac in parte honoris rationem, quæ felicitatis, cum in ijs, quæ ad felicitatem pertineant, actiones nostræ uersentur omnes, uelut in materia quasi quadam, ea tamen cum primis expetatur: quo fit ut eadem ipsa materia sit, ac finis et pretium actionum omniũ, secundum diuersam rationem. Senatores, magistratus, ciues, uiri denique boni omnes circa bonum uersantur publicum, eaq; illis est materia, idem quoq; publicum bonum susceptorum est laborum, tantarumq; curarum pretium. Ad hæc neq; honor dignum est uirtutis pretium, sed ipsa quidem, ut Claudianus luculenter canit, pretium est sibi: quæ cum admirabilis sit ac diuina, suapteq; natura honorabilis, reuerendaq;, trahit ad se honorificationem. Cumq; nihil sit in hominum consuetudinibus, atque opinionibus honore maius, quo & deos, hoc eodem uirtutes quoq; prosequimur,

quimur, præcipucq; hãc ipsam, de qua nunc disserimus, quæq; se hoc ipso præ cæteris dignatur. Nec uerò magnanimus si quid esset honore maius, eo esset utiq; contentus: nam & minores honores spernit oblatos, cũ intelligat posse sibi maiores tribui, secq; maioribus dignum, dedignaturq; illos omnino capere, quos tamen etiam libenter accipiet, ac longe interdum minores, ubi ab illis qui eos offerant, conferri nullo modo maiores posse cognouerit. Quam naturam deorum esse ueteres tradũt Theologi. Nam cum regnum, imperatorumq; tauri essent uictimæ, & Hecatombe illa multifaria, humilibus tamen ab hominibus, mulierculisq; placari deos assueuerabant, uel segetis manipulo, molaq; illis salsam uel maximè acceptam esse. Quæ igitur & qualis magnanimitas sit uides, qua ut uirtus nulla est rarior, sic dijs fortasse nulla est similior.

Quocirca eorum, qui euasuri sunt magnanimi indicia, & signa quasi quædam conabimur ostendere: tametsi quemuere, hoc est, exacte perfecteq; proferri in exemplum forte cupias, mea quidem sententia nullum habemus. Afferemus itaq; ex illis exempla, qui etsi non omnes, aut multas tamen, aut non paucas saltem, easq; egregias assecuti sunt magnanimitatis partes, ut actiones ipsæ quidem habendæ sint omnino magnanimæ. Quamuis qui ita institutus fuerit, non sit iudicandus usquequaq; magnanimus: id quod in alijs quoq; uirtutibus non raro contingit, & in plerisq; item facultatibus, ut in Oratoria, in Poëtica, in Medicina. In quibus etsi permulti sunt qui partes aliquas, pauciſsimi uerò qui exacte cõsecuti sint omnes. Natura igitur ipsa, quod in generosis quoq; animalibus usuuenit, ab ipsis incunabulis indicia quædam profert futuri magnanimi. Nanq; ut repugnante natura uix fieri quicquam egregium potest, sic quæuis excellentia non sine maximis cum adiumentis naturæ ac præsidijs prouenit. Nanq;, ut est in ueteri illo maximèq; diuulgato prouerbio: Non omneis hominum contingit adire Corinthum. Adeunt autem illi, quibus magnum à natura præbitum est subsidium, eaq; tanquam suffragatur nascentibus. Hæc igitur ipsa præsidia, adiumentaq; indolem quasi quandã præ se ferũt illorum indicatricem, futuræq; magnitudinis ac uirtutis. Id quod in Alexandro, Cæsare, alijsq; quibusdam apertiſsimè est cognitum: atq; in Alexandro præcipuè, ut à scriptoribus est proditum, cum maximi esset animi bellicosiſsimi regis filius: qui si dum in quaq; re magnitudinem illam magnanimo dignam retinet, ab ijs temperasset, quæ magnitudinem eam & natura ingenitam, & moribus confirmatam uel turpiſsime fœdauerunt, quem profectò magnanimũ quærimus prorsus haberemus. Nã Cæsar in libera natus cũ esset patria, nec ea præstare puer potuit quæ Alexãder, nec

etiam adolescens, demumq; ut iniustus, & minus in patriam, ac publicam libertatem, quæ ipsi cum ciuibus uniuersis erat communis, impie grassatus est. Maior Africanus nec ad Alexandrum accessit, nec ad Cæsarem, licet Annibalis victor, domitorq; Carthaginis, quæ tamen est assecutus, ea per omneis suos numeros adimpleuit. Itaq; ut illi magnitudine uincũt rerum gestarum, sic hic perfectione & cumulo eorum omnium quæ magnanimitati comitantur. Puer igitur Alexander inter eiusdem ætatis æquales constitutus, quidam eum cum percunctarentur, libenter ne certaturus esset in stadio (pedum enim præstabat pernicitate) Atqui perlibenter, respondit, si certaturi secum reges essent. Pares dignitate in certamine puer adhuc, & penè infantulus requirebat. Perlatis nuntijs uictoriarum, atq; expugnationum Philippi patris, conuersus ad æquales, qui astabant, non semel dixisse traditur: Male mecum ò pueri agitur, nam dum pater cuncta sibi occupat, nihil mihi relinquit egregium, quod uobiscum postea exanclare habeam. Mortuo Philippo ac perturbatis, tumultuantibusq; prouincijs, cum amici suaderent omittendas Græciæ res, quiq; desciuissent barbari comitate illos, clementiaq; reconciliandos: At, inquit, audacia potius tutandum est regnum, atq; animi præsertim magnitudine. Se uerò pessum datum à cunctis iri, ubi præsensissent, remissius ab ipso agi: Euestigioq; coactis copijs aduersus Triballos in Illyriũ profectus, rege in pugna occiso, profligauit eos atq; haud multo pòst: superatis Thermopylis, Athenas petijt, uirumse pro muris earum ostensurum ciuibus professus, quòd Demosthenes primo puerũ, dum aduersus Triballos bellum gereret, pòst agentem in Thessalia adolescentulum uocitare esset ausus, indigne admodum contumelioseq; ab illo actum iudicans. Idem Achillis statuam ueneratus cum esset, felicemq; appellasset, quòd Homeri præsertim ei præconium contigisset, inuitatus ad uidendã Paridis citharam, immo uerò statim subdidit, Achillis ipsius quæritandam esse citharam, qua heros ille heroum laudes, resq; maximè inclytas decantare esset solitus. Cæsar uix dum puberescens quamuis dominante Sylla, tamen ad populum Romanum prodiẽs fiduciæ plenus, dialem ausus est sacerdotium petere. Idem adolescens à piratis captus, pro redemptione quinquaginta pependit talenta, cum illi uiginti tantum peterent, eos irridens, quòd quem captiuum haberent, minime intelligerent, eis et sæpius, & palàm minitatus inter iocos, quod ad unum omneis in cruce esset exanimaturus. In alpium Gallicarum transitu iter ipse in Hispaniam faciens, ignobile admodum cum præteriret oppidum, à paucisq;, atq; ijsdem maximè sordidis habitatum incolis, ibiq; è comitibus quispiam cum per iocũ dixisset: Ecquidnam & hos quoq; inter certamen est de

est de principatu, magistratibusq; administrandis? Conuersus ad illum: At ego me Hercule mallem inter hos esse primus, quàm inter tot, tantosq; Romæ ciues secundus. Admirabundum primo eum, pòst etiam lachrymantem ad Alexandri Gadibus depictas historias, percunctati quidam lachrymandi causam cum requirerent, respondisse post aliquantum ferunt, Iure sibi dolendum esse, quòd qua ipse ætate tum esset, Alexander innumerabileis subegisset & urbes, & nationes, cum à se nihil actum esset interim memoratu dignum.

Cum igitur qui & qualis magnanimus sit, quæ etiam magnanimitas, quæq; magnanimi indoles explicauerimus: neque disputatione hac indignum, neq; à materia alienum fuerit, quantum fortuna ipsa magnanimo conferre soleat, eiq; adminiculari, exemplis quoq; declarare. Pompeius cognomento Magnus laborante urbe, uniuersaq; Italia rei frumentariæ inopia, huic rei à Senatu populoq; Romano præfectus, cum in Sicilia, Sardinia, Africaq; magnam tritici copiam comparasset, ea nauibus imposita, per multos dies aduersa tempestas prohibuit, quo minus ipse in Italiam, atq; ad urbem cum frumento nauigaret. Itaq; animi anxius, ac populo fame laboranti quamprimũ prouidere cupiens, ad classem è continenti profectus, cum uideret nauium præsides, ac gubernatores omneis uereri se procellis committere, nolleq; è portu ac stationibus soluere, nauem ingressus cõfestim solui oram iußit, maximisq; increpat omnes clamoribus, ac uociferatur, nauigare quidem omnino necesse esse, uiuere autem minime esse necesse. Nec multum inde abfuit, cum trepidantibus omnibus, maximeq; perturbatis, secunda ex insperato tempestas exorta est, à qua incolumi classe in Italiam perlatus, & urbem Romam, & finitimos populos fame liberatos etiam saturauit. Quid si atrocitas illa procellarum aut perstitisset, aut etiã increbruisset? nam nec imperare procellis Pompeius poterat: quod nequaquam uictori eius Cæsari succesit, cum cymbam ingressus è Macedonia Brundusiũ atq; in Italiam annauigare uellet, transportandi militis gratia. Ferdinando Neapolitanorum regi circunsesso penè Baroli in Apulia ab Ioanne Antonio Vrsino, ac Iacobo Picinino eius duce, ex insperato cum classe affuit Alexander Gastriotus cognomento Scanderbechus cum equitibus circiter mille, nec multo minore peditum numero, quos secum è Macedonia deuehebat, quo laboranti Ferdinando suppetias ferret: nõ rogatus ipse, non certior ab rege de obsidione factus, sed beneficiorum tantũ memor ab Alphonso illius patre in se collatorũ. Quamobrem repentinus Alexãdri huius atq; insperatus aduentus, uictoriæ Ferdinandi, quæ pòst secuta est, maximam attulisse causam iure quidem uisus

est. Macedoniæ rex Alexander uisendi Ammonis cupiditate tractus, cunctis dissuadentibus, ac reformidãte exercitu, arenas ingreditur, ea per loca proficiscens, in quibus Cambyses rex cum millibus quinquaginta hominum, uentorum ui, atq; arenarũ turbinibus penè demersis fuerat. Itaq; cum sitis passim timeretur, iterq; incertum sine uestigijs, ac procellosum esset, præter regionis cœliq; illius naturam, imbres inter proficiscendum repente è cœlo fusi sunt, qui & æstum leuarent, & metum sitis adimerẽt, ac rest incto puluere firmarent sub incedentium pedibus arenosum solum, nullo perflante uento. Quodq; fortunatius fuit, uel diuinius potius, itineris duces cum deerrassent, præter stem affuere incedentibus alites corui, qui die quidem uolatu, noctu uerò crocitatione & cantu aberrantes dirigerent. Arato Sicyonio rem maximè difficilem, ac periculosam aggresso luna & quidem pernox, itemq; nebula ac nubes fuere auxilio. Cum enim Acrocorinthum admotis scalis, nocturno aggressu capere decreuisset, luna ipsa iter militibus, qui præmissi ab eo fuerant, ostendit. Hi cum urbi propinquassent, eoq; peruentum esset, ut arma uideri ob lunæ irradiationem possent à uigilibus, densissima repente exorta è mari nebula, armorũ aspectum penitus eripuit. Ipsi autem Arato cum alia manu proficiscenti per loca ignota, & confragosa, luna fulgore suo uiam similiter aperuit. Rursus uerò constitutum ubi peruenit ad locum, ne cõspici ab hoste posset, eadem ipsa sub nube admodum densa & atra delituit. Vrbe itaq; potitus cum aduersus arcem profectus esset, copiæq; aduentarent aliæ, luna ipsa nubibus liberata, radijsq; eius fulgentissime collucentibus, armorum, telorumq;, ac militum numerum, staturam quoq; progredientium, ita ingeminare uisa est, ut terrorem hostibus mirificum incusserit. His igitur fortunæ fauoribus, atq; auxilijs adiutus Aratus, & urbe, & arce præter omnium opinionem potitus est. Non modò autem fortuna, sed dijs quoq; & monitoribus, et autoribus, ijsdemq; suffragatoribus usus uidetur Lucius Lucullus. nam cum in certamen descendisset cum Mithridate Ponti rege, nec detrectare ullo modo pugnam honeste posset, licet maximè id cuperet, conspecta multitudine Mithridatici exercitus, suorũq; paucitate, hic medias inter acies, cum paulò antè cœlum minime turbatum esset, igneus repente globus, argento candenti persimilis, maximè terribili fragore, ex aëre corruit, qui flammãtis dolij speciem præ se ferret. Quæ è re tantus utrunq; exercitum pauor inuasit, ut uterq; in castra redierit religione deterritus. Lucullo item huic cũ in Troadem diuertisset, Veneriq; de more ueneratus esset templum, dormienti astitit Dea: Ecquinã, inquiens, leo dormis, quem par est propinquos sectari catulos? Experrectusq; inter amicos de uisione cũ ageret,

ageret, affuerunt ei missi ab Ilinien sibus nuntij tres uno ferè tempore, qui significarent Isidorum regis præfectũ Chium cũ classe applicuisse. Quocirca instructis nauibus è uestigio in regiã inuectus classem, cæso Isidoro, omnia ea potitus est. Idem quoq; transmissurus cũ exercitu Euphraten, tumentem tũc imbribus, ac turbulentũ, cum lintribus cõparandis daret operam, ac iungendis ratibus, ad traijciendum militem, noctu ita defluxit ac subsedit amnis, ut mane incolumibus copijs, illum uado inuẽto transierit, obstupefactis accolis, remq; insolitã summũ in modum admirãtibus, ac Lucullum uenerantibus, quòd flumen ipsum ei, & uiam aperuisset (conspiciebant enim in alueo breuiusculas quasdã enatas repente insulas, antea nusq; uisas) & transitũ militibus tutissimum præbuisset. Itaq; passim prædicabant hæc absq; deorum minime cõtigisse fauore & munere. Quid ultrà? tranato Euphrate bos fœmina Dianæ dicata, armentalis ipsa quidẽ, neq; hominũ assueta manibus, aut pastorũ blanditijs è cætero secedens armento, atq; ad lapidem profecta, qui Dianæ sacer erat, ac si Luculli transitum expectaret, tandiu illic morata est, donec egresso eo è flumine, submissoq; ad pedes capite, sese illi in Deæ sacrificiũ obtulit. Itaq; peractis sacris in Tigranem profectus illum felicissime fudit, fugauitq;, cæso fermè uniuerso illius equitatu, qui è quinquaginta millibus constabat, ac pedestribus etiam copijs, cum cæsorũ peditum numerũ supra centum millia fuisse sit memoriæ traditum. Nam & Antiochus philosophus in libro de dijs immortalibus, quemadmodũ Plutarchus meminit, dicere non est ueritus, nusquã gentium eiusmodi pugnã de cœlo fuisse à sole spectatam. Hetrusci rerum in Italia potiti, cum diripiendis intenderent Cumis, quæ urbs ea tempestate in ora Tyrrheni maris admodũ florebat, tum ciuium frequentia, tum diuitiarum magnitudine, propter agrorum ubertatem, & rerum quæ mari comportabãtur affluentiam, quodq; Græca esset colonia, comparato exercitu peditum quinquaginta milliũ ac duodeuiginti equitũ, ut memoriæ proditum, est castris haud procul, Leborijs in campis positis, urbẽ quotidianis uexabant impressionibus. Quibus artibus Cumanorũ res in arctũ, ac propè in desperationem adductæ cum essent, accidit, siue deorum benignitate & opera, siue assiduis atq; ingentibus maris tempestatibus, ab austro urgentibus, uti Lyris atq; Vulturnus amnes, qui finitimũ in mare influũt, ab hostijs retrouersum ad fontes dies plurimos refluerẽt, manantibus quoq; è cœlo cõtinuis atq; immoderatis imbribus, omnis ut ea regio restagnaret, & quæ interiacebãt proximè oppidũ ualles, aquis cõfluentibus obmergerentur. Itaq; cũ non ut antea Hetrusci palãtes ferri possent, angustis admodum itineribus in urbem irruebant. Quod animaduertentes oppidani,

utendumq; esse tantis in periculis deorum ope rati, muris egredi in pugnam decreuere, & cum hoste cõserta manu, in locorum angustijs, in certamen descendere: cum minime timendum uiderẽt, propter lacunas ac restagnanteis agros, ne ab hostium circunsisterentur multitudine. Cœpto itaq; prælio, cum in acie quatuor cum millibus, aut paulò plus peditum, equitibusq; sexcentis, diuersis in locis acriter stetissent, collatis cum hoste manibus, tanta aquarum moles cœlo repente fusa, tot in hostem excussa è nubibus fulmina, tam emicãtes fulgores in illorum ora oculosq; ex aëre dissiluere, ut hinc locorum angustijs, inde stagnantibus uallibus, campisq; pluuia natantibus, Cumano etiam ipso premente, dijs quoq; cœlitus fauentibus, tantus exercitus paucis horis fusus, atq; ad internitionem penè redactus à quam paucissimis fuerit. Quem sibi ludum parasse fortuna uisa est, quo tyrannidem Aristodemo strueret, cuius opera in ea pugna maximè perspecta fuerat.

Ex his igitur quanquam paucis iudicari facilè quidem potest, ad consequendam magnanimitatis laudem, quantum etiam in fortuna repositum sit & collocatum. Quæ uerò sit magnanimorum fiducia tum in suscipiendis inceptis, tum in faciundis atq; obeundis prælijs, exemplis quoq; etsi non multis, testificabimur. Cæsarem iter cum exercitu facientem, Heluetij ex improuiso adorti cum essent, & ipse pedes inter acies uersaretur, oblatusq; illi esset equus, uultu maximè hilari, summamq; fiduciam præ se ferrente: Peropportune, inquit, pedibus pugnanti mihi adductus est equus, ut habeam quo paratissimo haud multo pòst utar ad insequendum hostem iamiam in fugam inclinantem. Ad Rubiconem cum peruenisset, deq; traijciendo esset anne disceptatum inter amicos, ipseq; cum tacitus aliquantum, deliberandusq; perstitisset, obticentibus ut in re ancipiti ac dubitantibus illis, offirmatissimo animo, sit alea, inquit, iacta: iussitq; statim exercitum transmittere, atq; eodem impetu, animiq; confirmatione inceptum prosecutus est.

L. item Lucullus, de quo plura diximus, cũ Tigrane regemanum conserturus pridie nonas Octobr. à militibus cum admoneretur, diem cum atrum esse ac nefastũ, quòd eo die Romanus fuisset à Cymbris cæsus exercitus: At ego bono, inquit, animo uos esse iubeo milites, hunc enim ipsum diem ex atro, nefastoq;, maximè candidum, ac felicem populo Romano faciam. Nec cunctatus instructis copijs, tumulũ quendam pedes cum ascendisset, ut nõ multo est antè dictum, dimensus oculis ordines, situm, hostem, cunctaq; cum perpendisset, conuersus ad suos, qui sequebãtur, fidentissime exclamauit: Vicimus milites, uicimus. id quod statim secutum est.

Euagor. 46

Euagoras Salaminius cæso patre à coniuratis, puer ipse regno pulsus in Ciliciam concessit, ubi adolescentiam egit. Itaq; animo agitans, qua nam ratione & patrem ulciscereturr, & regnum per scelus sibi ademptum reciperet, assumptis secum quinquaginta tantum delectis uiris, naue comparata in Cyprum delatus, facta statim descensione, ac cohortatus socios ad rem strenue nauandam, recta quidem Salaminam petit, atq; ex improuiso urbem ingressus, regiã adoritur, summáq; uirtute expugnat, tyrannumq; ipsum conficit. Sola igitur fiducia, animiq; magnitudine, cum exiguo admodum numero, pauciſsimis non tantum diebus, uerumetiam horis, cæsis aduersarijs, regnum recuperauit, victorq; paterno in solio consedit, multaq; ex eo etiam fortiſsime gesſit.

Quæ uerò, & quales sint magnanimorum cogitationes, quæ item cupiditates, mentisq; agitationes atq; consilia, declarare illud potest, quòd nihil nisi magnum animi eorum concipiant, nihil expetant nisi excelsum, rarum, atq; omnium primum. Arati Sicyonij illa summa & maximè generosa fuit cura, studium, consilium, ut Græciæ urbes à tyrannis liberaret, atq; in libertate constitueret. Nam quæ de Hercule feruntur ac Dionysio, fabulosa habentur ac theatralia.

Antigonus rex & sua, & Demetrij filij opera, industriáq; succedentibus è sententia rebus, cum pecunijs, opibus, copijs, terra mariq; plurimum polleret, fortuna etiam secundo flatu aspirante, uocato in consilium filio, ita quidem cum illo simul egit, ut nihil magnum adeò uideretur, quod non assequi se posse confideret. Itaq; communibus simul sententijs decreuere, seruientem Cassandro, & Ptolemæo Græciam suis opibus liberare. Quo haud sciam, an ulli unquam reges aut natura iustius, aut commendatione dignius, honestiusq; bellum susceperint. Maxima igitur classe comparata, ingentibusq; etiam instructis copijs, seruienti Græciæ Demetrius affuit, statimq; Athenas liberauit, quæ annis iam quindecim Cassandri imperiũ seruiliter tulerat. Ex eoq; pater, ac filius maximis & cogitandis, & gerendis rebus nunquam defessi sunt. Quod ni Demetrius præclarissimas à se gestas res uoluptatibus inquinasset, quod item è nostris Marcus fecit Antonius, nimirum post Magnum illum, ni fallor, Alexandrum, Græcorum omnium siue ducum, siue regum gloriam ad se ob res fortissime gestas traxisset.

Quæ Alexander etiam adolescentulus animo conceperit, quibus non gentibus nota sunt? Idem hic per Indiæ fluuios ad Oceanum delatus, indeq; ad Psytulcin insulam enauigans, contemplatus cum esset & litoris naturam, & maris, quantumq; adiri liceret, rebus diuinis rite iam peractis, id

tantum deos precatus dicitur, susceptæ à se expeditionis terminos necui superandos mortali post se unquam concederent.

Cæsar quo plureis assecutus esset victorias, eo magis ad decus ac gloriam accendebatur. Itaq; compositis tandem Romæ rebus, ni coniuratorũ interceßissent consilia, decreuerat Parthicum bellum suscipere: quo confecto per Hircaniam, perq; adiacentis Caspio mari montiq; Caucaso regiones in Pontum regredi, indeq; in Scythiam, ac Germaniam, atq; illinc in Galliam, & per eam in Italiam, atque ad urbem tanquam orbis totius victor ac triumphator in patriam reuerti.

Marcus Crassus, quanquam infeliciter suscepta expeditio ei cesßit, Romanoq; exercitui, tamen contra Parthos eo est consilio profectus, nihilq; animo agitabat aliud, quàm ut imperij Romani fines Caspium mare statueret, Indicumq; Oceanum.

Qualis item quantusq; in dando atq; erogando magnanimus esse debeat, etsi de eius beneficentia, & dandi studio in initio multa sunt à nobis dicta, Alexander tamen Macedoniæ rex apertißime id ostendit. Qua de re selecta quædam deq; eodem ipso exempla referemus, quæ magnanimi potius, quàm liberalis uiri esse uidẽtur. Capto Poro rege maximè inclyto, cui & corporis ingentes inerant uires, & animi longe etiam maiores uirtutes: hanc ipsam & corporis, & animi excellentiam admiratus Alexander, sciscitabũdus ipse quidem, magna tamen comitate adhibita, ab illo exigit, qua nam se ab Alexandro ratione tractari, quemq; erga ipsum sese gerere Alexandrum cupiat. Ad ea nihil Porus aliud, quàm ut pro regia secum dignitate ageretur. Rursus Alexander, num nam forte & aliud. Ad ea quoq; & ille subdidit, regiam dignitatem, quæ ipse cuperet cuncta secum continere. Quæ dicta cum Alexander pro sua, regiaq;, & Pori dignitate, ac decore pensim examinasset, non regnum modò illi restituit, belli iure uindicatum, uerùm imperio eius latiores etiam fines adiecit, auxitq; popularibus. Quid liberalius, si donum spectes? si uictorem, ac belli ius, quid clementius? sin animi magnitudinem, quid maius, rarius, memoratu dignius? Venerat ad Alexandrum Taxiles, uir & sapiens, & opibus quammaxime insignis, quiq; magnæ opulentæq; Indiæ imperitaret parti. Is igitur primis in congreßibus et comiter, et magnanimè: Neq;, inquit, remotißima in hæc à Macedoniæ regno loca ideo profectum te Alexãder arbitror, quo deuictis nobis ea tantũ adimeres, quæ ad uictũ neßaria sunt, utq; & terrã, & aquã, quod nostri dicũt, uictis eriperes, pro quibus tamẽ & strenuis, & sapientibus uiris pugnandũ uideatur: maiora itaq; his, à te tot, tantisq; laboribus, ac periculis quæruntur. Quare sic ô rex habeto, si te

si te forte Taxiles hic opulentior tuo etiam ipsius iudicio habeatur, conferendis in te muneribus abunde paratus, atq; instructus uenit ad certamẽ. Sim maior ipse, longeq; me his instructior es omnibus, tua ipse in Taxilem ut maior ac locupletior confer & munera, & officia, neq; enim inferior tibi esse recusat. Ad quem nec degeneranter Alexander, necnon ex dignitate: Per Iouem ego quidem ô Taxiles, uel hoc uno pugnæ tantum genere decertaturus tecũ sum, neq; ipse uinci ullo abs te modo patiar. Itaq; quanquam plura ab illo accepit, longe tamen plurima in illum Alexander contulit, ut post alia, permagnaq; etiam munera, mille talenta familiaritatis ac beneuolentiæ gratia ad illũ miserit. Atq; hæc quidem aduersum deuictos hostes. Superato autem Poro, proximisq; subactis nationibus, Philippum unum ex æqualibus suis quinq; millibus præfecit oppidis, uicisq; longe plurimis à se captis. Velle autẽ referre quibus prouincijs quos præfecerit, quantusq; in hoc Alexander ipse fuerit, historiæ est potius, quàm susceptæ de magnanimitate materiæ. Quocirca paucis his contenti erimus. Ne autem dicere hæc de Cæsare liceat, hinc respublica est in causa, hinc Brutus, alijq;, qui illum de medio sustulerunt. Profusus fuit in eodem hoc liberalitatis ac magnanimitatis genere Marcus Antonius. Sed quis hominem laudet de publico erogantem? quando largitio ea iure ipso uideri potest rapina. Alexander ut uictor ipse sibi lex erat, & alijs præscribebat. At Cæsari, Antonio, Romanisq; alijs patria ipsa lex erat, ad quam referenda erant omnia, quippe cuius auspicijs pugnabatur.

Ne autem disputationem hanc nostram, huncq; tanquam ultimum de magnanimitate actum perinde ac neglectum relinquamus, magnanimorum quoq; principum, eorumq; laudatissimorum exempla quædam referemus: quibus & abunde constet, magnanimum uirum uirtutibus undiq; omnibus munitum esse oportere: & qui uolunt principes, ac rerum publicarum administratores in hac ipsa uirtute potissimum enitescere, habeãt quos potissimum imitentur, cũ aperte uiderint, quæ ipsi uerbis prosequimur, extitisse qui factis ea, actionibusq; & declaraucrint illis, qui tunc uiuerent, & post se etiam alijs testata reliquerint.

Breuiores uerò erimus referendis Iuliani Augusti monimẽtis, propter nomen eius Christianis hominibus parum gratum: quippe qui à Christi religione, in qua natus atq; educatus esset, parũ piè descierit: & quod à militibus oblatum per ambitionem imperium præoccupauerit, non expectato Constantij obitu, qui Galliæ cum cum imperio præfecerat, aduersus quem collectis in unũ copijs suis omnibus, ac uiribus armatus, instructusq; processerit, paratus cõfligere. Magno igitur atq; excelso fuisse eũ animo illud

docet præcipuè, quòd in imperio stabilitus cum & animi sui excellentiã, & Romani imperij magnitudinem per fortitudinem, ac decus domitandis declarare barbaris uellet, essentq; è cõsiliarijs, Senatoribusq;, qui tum aduersus gentes alias, tum maximè Getas, qui illo quoq; tempore Gothi uocabantur, quòd fidem sæpius fregissent, quòd parum stetissent fœderibus, respondit maiorem rem, magisq; strenuũ atq; generosum, qui cum confligeret, hostem quærere. Galatas enim mercatores, qui Romano subiecti essent imperio, satis quotidie multos ære suo è Gothis coëmere, quos perinde, ac commercales prouincialibus exponerent. Itaq; quòd generosiora, ac maiore fama digna sibi proposuisset, in Parthos expeditionem suscepit, quo & gladium exercitibus Romanis illatarum ultor esset, & gentis bellicosissimæ, quæ per annos fermè sexaginta finitimarum nationum capitibus insultasset, uictorijs suis titulum adiungeret, Parthicusq; agnominaretur, cuius rei tanto tenebatur desiderio, ut lituos ferè assiduus somniaret, & prælia. Pugnauit autem aduersus immanes ac barbaros exercitus, collatis sæpius signis ubiq; uictor, profligatorq; aduersariorũ. Disciplinam militarem constantissime retinuit, quam & à militibus seuerissime seruari iussit, obeundis periculis ac prælijs maximè fidens, ac fortis, moderandis populis citra rigiditatem iustus, ac puniendis criminibus seuerus. Ipse continens, gratus, liberalis, beneficus, in sacrificijs magnificus, rerũ ciuilium, omnisq; urbanitatis, naturæ etiã ipsius rerum eminenter doctus, sciensq;, ac doctissimorum hominum admirator & cultor. Qui si in qua religione natus, quaq; instructus fuerat, in ea perstitisset, uix haberent qui uirtutibus eius, ac moribus detrahunt, in quo iure in illum inuicherentur.

Ante hunc longe maiorem præ se tulit magnanimi uiri speciem Vlpius Traianus aduersum numerosissimas, maximeq; feroces nationes, plurimis, difficillimisq; exanclatis bellis. Quæ re & cõplures sibi titulos de uictorijs cõparauit, & Romani fines imperij longe ac late protulit. Nam & Germanos transrhenanosq; ut compressis quiescerẽt spiritibus coëgit, & Daciam, finitimosq; Daciæ populos subegit, compluribus trans Danubium regionibus in prouinciæ formam redactis. Itemq; trans Euphraten, ac Tigrim. Arabiam quoq; imperio adiecit. Armeniam à Parthis occupatam recepit. Albanis ac Persis regem dedit. Babylonem, finitimasq; nationes ad Indiæ usq; fines armis subactas cepit. Ad mare rubrum processit, tribusq; ibi prouincijs constitutis, ingentem classem comparauit, qua in Indiam traijceret. Tantas has bello partas laudes adornauit singulari humanitate, qua in omneis utebatur, summa moderatione, ac popularitate, Romæ pariter, atq; in prouincijs amicos mirificè honorauit, ac beneficijs

prosecutus

prosecutus est. Liberalitatem in omne genus hominũ exercuit, & priuatim erga notos, & publicè erga ciuitates ac populos. Vias strauit, flumina pontibus iunxit. Ipse ingenio maximè tranquillo & placido, moribus adeò compositis, imperatorijsq; uirtutibus ita cumulatis, ut ab orbe terrarum Deo proximus haberetur: nam & mortuus inter deos relatus est, & quod Romanorum Imperatorum ante eum nulli contigit, intra urbem in foro conditus est. Hocq; post eius mortem in uotis mansit, atq; comprecationibus, interq; bene ominandum, dum noui crearentur Imperatores, ut optarent illum, qui creabatur, sicut Augusto feliciorem, ita Traiano meliorem. Ne autem sigillatim dicta, factaq; illius in exemplũ adducantur, scriptorum iactura in causa est.

Et quoniam Alexander Mamææ filius, Seuerus Augustus, magnanimitatis ipsius numeros aut iam expleuit, aut ut expleret omni studio contendit & opera: ex uita eius ac rebus gestis exempla si non omnia, quod instituti non est huius, nõ pauca tamen referemus, quæ declarare facilè quidem possint, magnitudinẽ illum animi sui omni è parte, uirtutũ simul omnium munisse præsidijs. Nam qualis, quantusq; animi uigor eius fuerit, illud præcipuè declarat, quòd prius in Parthos, pòst in Germanos ferociß imã, ac maximè bellicosam nationem expeditiones susceperit, cũ Tingitano interim bello Furium Celsum, Illyrico Varium Macrianum, Armenio Iulium Palmatum delegauerit: quibus uictoribus Consularia ornamenta decreuit, additis etiam sacerdotijs ac prædijs. Igitur mortuo Vario Heliogabalo, cum contaminata propudijs illius omnia, ac sceleribus comperisset, quod tum prudentis esset uiri, tum Imperatoriæ dignitatis, Senatũ omnem expurgauit, eademq; diligentia & magistratus urbis, & prouinciarum, urbem etiam ipsam, tanta ex moribus illius corruptio inuaserat. Itaq; impuros & flagitiosos homines, publicis à muneribus, imperatorijsq; ministerijs amouit, ab equestri item ordine ac Senatorio. Tribus quoq; ipsas recognouit: neq; eos neglexit, qui militaribus donati fuerant prærogatiuis: nec magni ciuis, nec boni Imperatoris esse ducens pati aut magistratuum impuritatem, aut ciuium corruptos mores: ex aula quoq; eijciendos curauit qui obscœnis essent, ac perditis moribus, aut quorũ aula ipsa minime egeret ministerijs publicè obtestatus: & nequam & malum pupillum esse Imperatorem, qui è uisceribus prouincialium inutiles, parumq; opportunos homines pasceret. Nequaquã enim magnitudo illum animi immemorem sui fecit, ut non consideraret publici census ministrum sese esse, ac dispensatorem, haberetq; ante oculos Varij profusiones, familiaritatesq; inquinatissimas. Legibus cõstituendis de iure fisci, ac populi, alijsq; item sancien-

dis, præter graecis alios, ac multi usus uiros, uiginti semper adhibuit Romani iuris cõsultos, ususcq; in primis est Vlpiano ac Paulo clarissimis illius temporis, ac peritissimis uiris. Romani principis, ac terrarum orbis rectoris proprium cum iudicaret, & tueri leges, & corrigere, procq; re ac tempore nouas condere. Quibus condendis, alijsq; item constituendis adeò circunspectus fuit, & consideratus, ut quos prætorij præfectos statueret, eosdem in Senatum quoq; asciscceret, quòd indignum iudicaret de Senatoribus alium, quàm qui Senatorio esset ex ordine iudicare debere. Popularitate uerò fuit tanta, ut præter affabilitatem quotidianam, aditum quoq; ad se non amicis modò, ac familiaribus, uerumetiam militibus cæterisq; hominibus quamfacillimũ præbuerit. Nam humanitate ea quidẽ fuit, ut etiam milites, qui de morbo iacerent, uisitaret. Quid enim magnanimo uiro conuenientius, quàm in summa felicitate, summoq; in imperio hominem sese esse minime obliuisci? Commonefacientibus matri, atq; uxori ne tantam ob familiaritatem maiestatem ipsam imperij minus uenerabilem redderet: Quin hac ratione, respondit, & securiorem illam mihi facio, ac magis magisq; etiam diuturnam. Quocirca excelsam illam animi magnitudinem his, alijsq; tum Romano principe, tũ magnanimo uiro dignis studijs, atq; artibus potissimũ exornauit. Iusti uerò, honestiq; supra principes omnis studiosus fuit. Huius rei nõ exiguum indicium est, quòd Domitium Vlpianum, ac Iulium Paulum præstantissimos iurisconsultos prætorij sui præfectos habuerit. Ipsum autẽ Vlpianũ tantopere ueneratus est, ut sine illo maius aliquid uix decreuerit, quippe quem etiam cœnis, ac conuiuijs suis testẽ ubiq; adhibuerit. Deniq; maioribus tractãdis rebus, siue publicis, siue priuatis, doctos semper uiros adesse uoluit: qui uerò abesset, per epistolã cõsulebat: facilè passus uel à mediocribus etiã uiris corrigi, cũ quibus ipse de ijs, quæ aut egisset aut acturus esset, cõferebat. Negotia, causasq;, scriniorũ præfectis, Romaniq; iuris peritis, uiris quidẽ integris, ac maximè probatis demãdabat, probè ab illis cognoscẽdas, atq; examinãdas, postq; sibi referendas. In deliberãdo autẽ, & cõsultando, ne imparatus quispiam responderet, spatium ad cogitandum præbebat. Si de iure tantum, req; aliqua grauiore, aut de moribus tractaretur, solos doctos ac disertos uiros adhibebat in consilium. Sin de re militari, qui diutius uersati essent in militia, quiq; locorum, regionum, ponendorumq; castrorum maximè periti essent. E' literatis uerò hominibus, præcipuè qui historias noscerent, è quibus intelligebat cõsilia, artes, factaq;, ac dicta ueterum imperatorum, tum Romani populi, tum externarum gentium. Vsuras fœneratorum moderatus est. Iudices Romæ artibus singulis constituit, ut sciret unusquisq; ad

quem

quẽ causa quæq; pertineret. Quos prouincijs, rationibusq; præfecturus ac præpositurus erat, eorum nomina populo proponebat, requirens ut de ijs cogitationem susciperet, pœna imposita si quis falsum perhibuisset testimonium. Nam & notarium falsi conuictum incisis digitorum neruiculis, ne scribere unquam posset, deportari iussit. Vetronium Turnum familiarem suum, quòd fumum, ut ipse dicebat, uenderet: quippe qui præ se ferret suum ad nutum Imperatorem cuncta facere: ad stirpem alligatũ fumo examinari iussit, excitato è stipulis humidis uiridiq; è materia: nolebat enim ab aulicis suis, ut ipse usurpabat, uendi. Compilatores deniq;, quosq; fama esset depeculari rempublicam, abominatus est adeò, ut stomacho moueretur, quoties ex ijs, qui peculatus cõdemnati essent, obuiũ haberet aliquem. Itaq; per præconẽ edixit, ne qui furti sibi esset conscius, ad se salutandum accederet. Condemnationes & rarius fieri, & clementius cauit, ipsasq; uectigales esse ciuitatibus, aut publicis instaurãdis ædificijs, aut nouis faciendis. Libertinos equestrem in ordinẽ redigi minimè est passus, quòd ordo ipse equestris Senatorũ seminariũ esset. Itaq; maximè celebrata est illius uox, ut magnanimo principe digna: Egó ne de præfectorum capitibus, Senatorumq;, mancipia ære empta sententiam ferre patiar? Itaq; mori bus ipse suis, & Romæ, & per prouincias censuram exercuit: non in rebus modò ciuilibus et publicis, uerumetiã militaribus. Nam milites ita continuit, ut si quis de uia in prædium diuertisset, tum fustibus, tum uirgis cædi iuberet: quod si militis ipsius persona obstitisset, contumelioſius obiurgabat. Dictum illud Christianũ, Aduersum te quod fieri nolis, id tutemet aduersus alium ne feceris, non solum libenter usurpabat, sed proclamari à præconibus mandabat, ac publicis, celebribusq; in locis inscribi. Quocirca militem, qui aniculæ iniuriam fecisset, exautoratum prius illi seruum addixit, qui labore eam suo alceret. Itaque quamuis maximè affabilis, & erga milites officioſus esset, quippe quos Quiriteis ubique suos appellaret, neq; unquam in expeditionibus nisi apertis cœnaret, patentibusq; tabernaculis, ac post cœnã statim milites admitteret, quos ad pocula etiam inuitabat, ac nulla unquam ratione exercitum grauaret. Quin in expeditionibus illos, faciendisq; itineribus, mulis iuuaret, camelisq;: & quos langueteis uidisset, opportuna illis omnia subministranda curaret, matronisq;, ac uiris sanctioribus cõmendaret ex solutis impensis. His tamẽ è moribus ab ipsis militibus uocatus est Seuerus. Ac nihilominus auro, argẽtoq; præter milites rarenter alios donauit, indignũ ducens, qui dispensator publici esset ærarij, suas in delicias, uoluptatesq;, atq; oblectamẽta familiariũ prouincialem pecuniã conuertere: quæ quidem eò quoq; speculabant, ut à

Varij profusionibus, ac contaminatis moribus abhorrere, omni è parte iudicari uellet. Ipsos autem milites bene uestitos, et calciatos semper habuit. Eratq; in illius ore dictum hoc maximè frequens: Militem probè armatũ, uestitum, calciatumq; esse debere, aliquidq; habere semper in zonula. Siquidem instructum armis hominem mendicitatem ipsam ad quod non facinus, ac desperationem esse impulsuram? Sciebat autem quem quisq; gradum haberet in militia, quot etiam stipendia feciſset, quæq; existerent uirtutes cuiusq; ac merita. Alexandri uerò tum seueritas, tum animi celsitudo in expeditione Parthica potißimùm nota fuit. Nam Antiochiæ cum eßet, haberetq; cognitum milites lauasse apud Daphnen in balneis, sibiq; delicias feciſſe, illos ipsos capi cunctos, & in uinculis ut haberentur imperauit. Qua è re legio ex qua illi erãt, tumultuari cum cœpißet, ipse in suggestum ascendens, seueriſſimam contionem habuit. Cumq; aßeueraret se nullo modo paßurum Romanam disciplinam corruptum iri, tumultusq; statim eßet exortus inclamantis legionis: Istas, inquit, uoces aduersus hostem exercete, non Imperatorem, qui uos alit: quas ni continueritis, ego uos hodie ad unũ usq; omnes dimittã Quirites, atq; haud sciam an Quirites, qui ius humanum non agnoscitis. Cumq; his auditis fremerent, ferroq; minabundi astarent: Ferrum, inquit, dexteræq; in hostem exercendæ uobis sunt: neq; enim ista me terrent, qui Senatum, qui patres conscriptos, qui rempublicã uniuersam habeam necis meæ uindices. Tunc ingenti uoce inclamãs: Abite hinc, ait, ex Alexandri cõspectu Quirites, armaq; è uestigio proijcite. Tantus igitur ex his dictis milites terror cepit, ut positis armis, simul ac singulis non in castra ausi sint regredi, sed diuersõ itinere in familiarium atq; hospitum domos exterriti confugerint, silentio errorem confeßi: ac tametsi tricesimo pòst die exautoratam legionem in locum suum placatus restituit, tribunos tamen securi percuti iußit. Tanta igitur seueritas militem continentißimũ præstitit, ut non exercitus iter per prouincias faccre, sed Senatus uideretur, qua è re perinde ac Deus à prouincialibus suscipiebatur. Ac nihilominus milites licet iuuenem, tamen ut patrem eum colebãt, ut Dei filium uenerabantur, quippe quibus illo tribuente, nihil prorsus deeßet. Nam quantum ad Senatores spectat, cum se erga illos geßit, tanta humanitate, comitateq; usus est, ut sub eo Senator omnino perierit nullus. Se uerò fortunamq; suam, summumq; illum animi uigorem ita moderatus est, ut dominum appellari se passus nunquam fuerit. Epistolas ad se scribi perinde ac priuatum uoluerit, adhibito tantum Imperatoris nomine. Salutari uerò se non aliter sustinuit, quàm ut unus è Senatoribus, apertis foribus, ac patenti uelo. Salutandi uerò mos hic erat

& sim-

& simplex, & minime quidem ambitiosus, Aue Alexander. Siquis è salutantibus aut caput inflexisset, aut blãdius locutus esset, quasi adulator, aut ridebatur, aut statim iubebatur abire. Itaq; ut ipse cum amicis familiarissime uiuebat, sic ad eius salutationẽ præter honestos & integra fama uiros, nulli admittebantur: quando parum bonæ famæ mulieres ad conspectum matris, atq; uxoris ne admitterentur imperauerit. Eunuchos quoq; palatio eiecerit, præterquam qui mulieribus ministrarent in balneis. Quid quòd mulieres infames publicari, exoletaq; deportari cauerit? A luxu autem ita abhorruit, ut in conuiuio aurum nescierit, abacũ eius ne plus ducentæ argenti libræ adornauerint, quòd uidelicet in militum stipendia aurum, argentumq; conuertendum duceret magis quàm in spectacula, splendoremq; minime necessarium, ac superfluentem: ministros suos ne publicis quidem in conuiuijs aurata uti uestes uoluerit, quo moderatione hac sua urbanum quoq; luxum mederaretur. Quid quòd in conuiuijs aut Vlpianũ, aut è doctis uiris unum semper aliquem adesse uoluerit, cuius sermone inter discumbendum oblectaretur? Cum priuatim cœnaret, librum in mensa semper habuit, quem cœnatus lectitaret. Deniq; publicis in conuiuijs eam retinebat simplicitatem, quam cum priuatus cœnabat. Conuiuia uerò eius fuere ipsa quidem parca, ob publicum exemplum, nitoris tamen summi, eximiæq; lautelæ, scenicas tamen in ijs uoluptates abominatus. Gemmarũ usum uirorum esse negabat, muliebremq; ad comptum iudicabat spectare. Ipse usus est Chlamyde frequenter coccina, in urbe tamen semper toga. Prætextam uerò ac togam puram nisi consul nunquam accepit, eamq; de Iouis templo sumptam. Consulatum ter tantum inijt, in quo statim alium sibi suffecit. Quòd uerò dandi uirtus, erogandiq; consuetudo ac beneficentia, magnanimitatis ipsius quoddam quasi condimentum esset, liberalitatem ita exercuit ac beneficentiam, nullus ut dies præteriret sine liberali ac benefica eius opera. Oleum quondã populo Romano à Seuero Augusto constitutum, pòst ab Vario Heliogabalo sublatum restitui iussit. Ter populo congiarium addita carne, ter militi donatiuum præbuit. Præsides prouinciarum quos integros cõperisset & honoribus, & donis ita prosecutus est, ut uitæ reliquum possent honeste ducere. Ipsa autem dona conferebantur pro dignitate cuiusq;, ac pro uitæ genere. Siquidem magnificas ædificare solitus erat domos, quibus postea amicos, deq; se, ac republica benemeritos donabat. Viros etiam bonos inopia pressos subleuabat conferendis agris, seruis, gregibus, commodisq; alijs diuersi generis. Rhetores, Grammaticos, Medicos, Haruspices, Astrologos, Architectos alarijs prosequebatur. Oratores qui in foro uersarentur, gratisq; causas

agerent, liberalissime est complexus. In ægrotos quoque nihil omittebat, quod præstare ipse posset. Vrbibus terræmotu cõcussis dari pecuniam ex uectigalibus statuit, instaurandis tũ publicis, tũ priuatis ædificijs, itemq; ad publica construenda opera. Thesauros eorum esse decreuit, qui illos inuenissent. Quos ex amicis ac probatis uiris sciret aut nihil petisse ab se, aut parum quidem accepisse, uocatos coràm hortabatur, uti peterent, quibus opus esset, ne tacitum haberent ægre se ferre ostendens: quod dum nihil ipsi requirerent, debitorem constituere eum uellent: minime uerò id se passurum, ut qui priuatus esset, de Augusto quereretur. Condemnatorũ bona ita contulit, disposuitq;, ut è tali collatione sequi nullo modo posset infamia. Præfecturas, proconsulatus, magistratusq; ubiq; distribuit, adhibito Senatus iudicio. Superato Artaxerse Persarum rege, prædam omnem militibus concessit, quæ quidem maxima fuit ac locupletissima: quo tempore Persæ serui Romæ haberi primum cœpti. Vestes, ornatusq; corporis, post annũ inter amicos, familiaresq; partiebatur. Demum uectigalia ita contraxit imminuitq;, ut qui Varij tempore decem præstitisset aureos, tertiam tantũ auri partem præstaret suo. His maximè exemplis iudicare potes Andrea Matthæe, quæ & qualis esse debeat magnanimorum liberalitas, quodq; etiam benefaciendi studium, mirificeq; abstinendum esse illis à luxu ac superfluentia, ne suo præsertim exemplo ciuitatem instituant. Magnificentiam quoq; Alexander sic exercuit, ut animi magnitudini nulla è parte deesset. Thermas fecit, quæ Alexandrinæ sunt dictæ: addidit & thermis syluas: de oleo etiam cauit, ut & uesperi, & mane in illis luceret. Ab Antonino Caracalla inchoatas & perfecit, & exornauit. Balneas & horrea in singulis urbis regionibus ædificauit ob ciuium commoda. Basilicam miræ magnitudinis inchoauit, quam morte præuentus non perfecit. In Baiano de matris nomine appellatum cum lacu & piscationibus palatium fecit, alia item ædificia in honorem affinium. Pontes à Traiano factos instaurauit, nomine suo nõ addito, nouos & ipse fecit. Statuas summorum uirorum undiq; tralatas, in foro Traiani collocauit. In foro etiam diui Neruæ statuas posuit diuorum Imperatorum, cum titulis, & rerum gestarum subscriptione. E Porphiretico & Lacedæmonio lapide immista opera primus instituit, plurimasq; statuas hoc genere dispositionis diuersis in urbis locis posuit. Quodq; ad urbis spectaret, atque imperij dignitatem, carrucas, rhedasq;, quibus ueherentur Senatores, argentatas esse uoluit. Edendis quoque spectaculis ludisq; theatralibus magno etiam opere delectatus est. Pietatem uerò, ac religionem uidetur in primis coluisse. Cui enim uirtuti uir magnanimus addictus magis esse debet,

quàm pietati ac religioni? Cum præmium eius idem sit illud, quod deorum est immortalium, honor, ac reuerentia. Itaq; ut omittamus qua pietate usus sit in matrem, quæ quidem temporum illorum iudicio maior esse non potuit in omni obseruantiæ genere, templa frequens uisitabat. Romæ cum esset, septimo quoque die Capitolium ascendebat. Rem diuinam suo in Lacario mane primo faciebat, quoties cum uxore non cubuisset. Quo in Lacario tum optimorum principum statuas collocatas habebat, tum sanctißimorum hominum, & in ijs Habraæ, Orphei, Apollonij, Christi: cui etiam dedicare templum cogitauit, eumq; inter deos referre, dissuasus tamen ab illis est, qui dicerent, si id faceret, uniuersos breui futuros Christianos, ueterumq; ædes deorum quamprimum desertum iri. Nam exorta contentione inter Christianos, ac popinarios, de loco quodam in quo Christiani sacellum ædificare instituissent, popinarij uerò aduersarentur, ut qui locũ cum sui iuris esse dicerent, consultus Imperator rescripsit, satius eße Deũ illic coli. Cæterũ quòd argentũ in tẽplis dedicaret, nõ temere quinq; libras excesßisset, aureũ uerò tantũ aut reticulum esset, aut bracteola, susurrare Persianũ illud solitus: In tẽplo quid facit aurũ? Quod ad usum quidem hominum esset inuentum, commutandasq; ad res in uita agenda necessarias. Quod uerò iudicari pium iure suo potest, præclarißimorum uirorum heroumq; simulacra secundo in Lacario uenerabatur: in ijsq; & Ciceronis, cuius de republica, deq; officijs libros frequentius lectitabat: & Virgilij, quem Poëtarum Platonem uocabat. Dona quæ à regibus accepisset, reponi in templis iubebat. Matri puellas sacras instituit, quas Mamæanas uocari uoluit. Isium, ac Serapium perquàm decenter ornauit signis additis, ac doliatis, quibusq; alijs mysticis opus esset. Quem autem imitaretur, elegit potißimùm Macedonem Alexandrum, cuius laudes & audiebat libentißime, & legebat historias. Itaque statuam eius inter Lacarij diuos habebat, uenerabaturq;: etsi ebrietatem condemnabat, atque in amicos crudelitatem, delectabaturq; eorum lectione scriptorum, qui illum ab ijs uitijs tutarentur. Ad secundam mensam in expeditionibus præsertim, militares admittebat amicos, ac notos homines, quibus poculum dabat: Sume, inquiens, in honorem Magni Alexandri. Numos quoq; sub imagine illius ac nomine conflari iußit ex electro & auro: omni deniq; laborabat studio, quo dignus Alexandri nomine uideretur. In expeditione enim Parthica, qua regem illũ potentißimũ uicit, Alexandri ipsius exemplo & argyraspidas, & chrysoparidas, & phalangem constituit hominum triginta milliũ, sex è legionibus, similibus instructorum armis. De seipso quod magnanimi est propriũ, prædicari male libẽter audiebat:

proindeq; tum Oratores, tum Poëtas, qui panegyricos de ipso scripsissent audire nunquam uoluit: hortabatur uerò eos, ut facta laudarẽt priscorum, maximeq; Romanorum, cum primis autem Alexandri Macedonis. Quin & ipse cum esset maximè eruditus, uitas bonorum principũ uersibus scripsit, atq;, ut traditum est, non inuenuste. Geometriam nouit, atq; Astrologiam. Egregie etiã pinxit. In haruspicina auguraliq; admodum profecit. In Musicam pronus, nunquam tamen, quod imperatorium minime duceret, testibus cantauit ullis, præterquã pueris suis. Bonus & luctator fuit, & palæstrites: eratq; mos eius, publica post negotia, bellicasq; ac ciuiles curas, legendis tũ Philosophis, tum Oratoribus aut Poëtis dare operam. Inde aut cursu, aut lucta, aut palæstrico alio ludo se exercebat, cũ esset ipse iuuenis: siquidem mortuus est, annum agens septimum ac trigesimũ. Mortis autem ita contemptor fuit, ut in pugna illa Parthica, inter tela, & quà maximè conferta erat acies uersaretur: nec imperatoris solum munia, uerumetiam strenui dextra militis munus edens. Cum autem à Thrasibulo Mathematico prædictum ei esset barbarico gladio occubiturum, lætatus dicitur, quòd existimaret in acie se casurũ, ac dijs ipsis similem & parem futurũ, in pugna si caderet: quippe qui cum alacritate quadam animi referret Alexandrum, Pompeium, Cæsarem, adderetq; & Ciceronem, & Demosthenem uiolenta morte diem obijsse. Delectatum uerò eum, tum doctis uiris, tum etiã probatis, ac sanctis moribus indicio est, quòd inter consiliarios publicis ac priuatis rebus deliberandis, administrandisq; ijs potissimum quos referam, usus est: Vlpiano, & Paulo Romani iuris prudentissimis, ac maximè integris uiris: Fabio Sabino, tantæ grauitatis, cõtinentiæ, sapientiæq;, ut Cato illius temporis haberetur: Aelio Gordiano, uiro maximè insigni: Aelio Serenato, quem ætas illa sanctissimũ iudicauit: Cæcilio Scuero, qui uir illius temporis doctissimus est habitus: Claudio Donato Oratore amplissimo, & Quintillo Marcello, quem optimum fuisse historicum, Spartianus est autor.

Fuimus fortasse longiores in colligendis Alexandri dictis ac factis, quod eo libentius fecimus, quòd Alexander iuuenis ea præstitit ex omni parte, quæ senectæ ætatis uidẽtur esse propria: neq; hoc ambitiose, ut perinde ac historiæ scriptoris munus obiremus, uerum quo palàm exemplis faceremus, magnanimos etiã uiros inuentos, qui uirtutes cæteras magnanimitati coniunxerint: appositeq;, atq; conuenienter à bonis Philosophis dictum esse, uirtutum quidem omnium ornamenta ineſſe debere magnanimo. Nihilominus ueniam Andreæ Matthæe à te ipso præcipuè petimus, si uelicta fortasse aliquantũ philosophandi uia ad historiam defleximus. Sed

nec

nec etiam grauabere, quo magnanimum ipsum perfectius teneas, quàm parcè, quàm moderanter, quàm etiam paucis Alexander deuicto Artaxerse Parthorum ac Persarum rege, de seipso, deq; tota uictoria locutus fuerit in Senatu, atq; apud populũ: Neq; uerbis, inquit, multis opus est, neq; magniloquẽtia. Artaxersem regem relictis signis intra Persidis fines compulimus. Centum triginta millia equitum fudimus. Cataphractorum, quosq; Persæ Clibanarios uocant, decem millia in pugna cecidimus, quorum armis nostros instruximus. Captos è Persis plurimos uendidimus, ac seruire docuimus. Ex elephantorum numero triginta cepimus, decem & octo uiuos perduximus, ducẽti interfecti, falcati currus mille & sexcenti capti. Mesopotamiam recepimus. Miles diues, exercitus uictor domum in patriam redit. Quod reliquum est, quodq; erga deos immortales humana gratitudo exigit, supplicationes decernamus, ne deorum ipsorũ parum memores tanta in uictoria uideamur.

Ex ijs igitur, quæ in medium attulimus, satis constat, & iustitiæ, & liberalitatis, & spectatæ cuiusq; uirtutis, maximè spectatas actiones in magnanimis uiris tanquam perfloresceré. Quibus quidem referendis, etsi alii quanto longiores fuimus, non desistemus tamen à quibusdam etiam recensendis, quæ tum dicta, tum tentata illorũ nos magnanimitatis admoneant, qui ea aut dixere, aut etiam tentauere. Tantum autem abest, ut à philosophandi propterea officio recessisse uideri debeamus, ut nullũ philosophandi genus honestius, laudabilius, utilius iudicemus, quàm illorum ipsorum dicta, factaq; aut tentata, in medium afferre, qui uirtutes actionibus ipsas suis docuere, atq; exemplis magis quàm argumentorum explicationibus quærendas esse.

Sextus Pompeius Magni Pompeij filius, qui Siciliam obtinebat, cũ inde ex Africa à Lepido, hinc ex Italia ab Octauio, maximis terra, mariq; exercitibus premeretur, decreuit uno, coq; maximè illustri prælio decertare. Misit itaq; ad Octauium, qui maritimum illum ad certamen prouocaret, quo de uniuersa re coactis semel uiribus utrinq; ageretur, statuta die pugnæ, nauiumq; etiam certo numero: quæ res ne ab Octauio quidem detrectata est. Idem antea cum Antonio atq; Octauio percussis fœderibus, cum illos in triremi accepisset in cœnam, atq; inter discumbendum ab Menedoro classis præfecto clàm esset admonitus utriusq; capiendi, qua ratione & paternam ulciscereturnecem, & uniuersum sibi imperium uindicaret: cum Menedorus ipse ita prospexisset nauibus, uti euadere neuter in continentem posset, summa cum animi celsitudine respondit: Menedoro quidem id licere, cui peierare fas esset (fuerat enim seruus) Pompeio uerò

Magni Pompeij filio nequaq̃ licere, utrunq; animo quamgenerosissimo.

Pullulantibus iam inter Antonium atq; Octauium discordiæ seminibus, cum hic Antonij familiares, amicosq; alium alio per honestas dimitteret causas, Lucium quoq; illius fratrem, quem antea fame pressum apud Perusiam in deditionem acceperat, mittere ad Antoniũ decreuit, cum mandatis, siue Lucium ut tentaret, siue quòd ea per fratrem potissimùm Antonio nota esse cuperet: ad quæ Lucius, non ut liberalẽ modò, atq; ingenuum decebat tum ciuem, tum Senatorem, uerumetiã ut summo ac maximè excelso animo præditum: Si meus, inquit, frater Antonius aduersus triumuiratũ pro patriæ libertate contra te Octauii moturus est arma, quanquam de me tantopere est benemeritus, clàm tamen palam´ue ad illũ proficiscar aduersum te pro patria dimicaturus. Sin ea est fratris sententia, ut sua tantum pro dominatione aduersum collegas sit bellũ susceptурus, ego pro te Octauii aduersus fratrem armatus atq; in acie stabo, nequaquam desiturus tua pro causa contra illum pugnare, quandiu intellexero patriæ in te libertatis curam inesse, quam & amicitiæ, & generi ubiq; sum præpositurus. Atq; hæc quidem uerba ut magnanimiter à Lucio dicta, sic etiam ab Octauio maxima quoq; cum admiratione sunt accepta.

Nec uerò indignum uideatur cuiquam, si Iuliæ Antonij Triumuiri matris egregium tum factum, tum generosa admodum retulerimus uerba. Nam cum Lucius Cæsar, Iuliæ frater, in illa Triumuirali cõiuratione mortі esset destinatus, militesq; ad eum occidendum concurrissent, qui ad sororis domum confugerat, illaq; dignitate atq; autoritate sua grassatores iniutio arcuisset à limine, tandem in forũ profecta, ubi Triumuiri considebant, uirili maximè animo, quiq; antiquum præ se ferret genus, familiæq; nobilitatẽ, ante filiũ ipsum cõstituta: Ego me ipsam imperator accuso, inquit, quæ Lucium fratrem meum, auunculum tuum, penes me domi aduersum edicta uestra habeam, quem ut rectè intelligas habitura etiam sum. Proinde scias uno utiq; gladio matrem cum auunculo simul trãsigendam. Quo animi magnitudine effectum est, ut Planci consulis opera, Lucij sit Cæsaris incolumitati prospectum ac restitutioni.

Nec uerò ab re fuerit, si alterum quoq;, ac tertiũ huic matronale exemplum subdidero. Thesta Dionysij tyranni soror cum à fratre grauissimum accusaretur in modum, quòd ipsa Polyxeni coniugis fugæ conscia, nullum fratri fecisset rei eius indicium: ad ea, qua ipsa quidem erat animi magnitudine, metusq; omnis expers: Adeó ne, inquit, Dionysi ignaua tibi uisa sum, degenerantiq; prorsus animo, ut non Polyxenum maritum fuissem secuta, si eius mihi consilium fuisset cognitum, omnis eiusdem fortunæ atq;

ærumnarũ comes futura ac particeps? ac si non satius utiq; fuisset, uel exulantis ac profugi uiri uxor dici, quàm dominantis Dionysij soror.

Tymoclia singularis pudicitiæ matrona Thebana in direptione per uim à tribuno cognita, illum haudquaquam multo pòst arte quadam usa præcipitem dedit in puteum, deuolutis è uestigio plurimis in caput eius saxis, quo illum omnino conficeret. Accusata igitur à cõtubernalibus, deductaq; ad Alexandri conspectum, & incessu ipso, & corporis totius statu, quanq; captiua, atq; à militibus tracta, admirabilem præ se tulit animi magnitudinem. Interrogata igitur ab Alexandro, quæ nã esset quoq; è genere: tum « ipsa animo maximè cõfirmato, uultuq; robur ipsum animi referente: Ego, « inquit, ô rex, Theagenis soror sum, eius inquam Theagenis, qui dux exer- « citus in Cheronæa aduersus patrem tuum Philippum, instructa acie pro « Græciæ libertate pugnans fortissime occubuit. Admiratus igitur matronæ « magnitudinem animi tantam Alexander in summa etiam calamitate, & in respondendo, & in uindicando uim illatam, liberam eam cum omni familia esse iussit.

Phocion Athenensis cum iniustissime duceretur ad supplicium cum alijs etiam quibusdam ciuibus, interrogatus ab amicis, qui illum honoris gratia atq; amicitiæ sequebantur, uellet ne per eos ipsos filio aliquid significari: Vt illatæ, inquit, in me populo ab Athenensi iniuriæ prorsus obliui « scatur. Cum autem uenenum deficeret, quod in illis alijs absumptũ fuerat, « mortiq; afferretur mora à carnifice, quòd uellet duodecim sibi prius dragmas à magistratu pro ueneno solui, tanti enim eius uenibat unciola. Non « stabit per me hoc, inquit, Phocion. uocatoq; ex ijs qui sequebantur amico: « Quãdo, inquit, emori Athenis, nisi empta prius morte nõ licet, huic quæso « ueneni precium nomine meo exoluito.

Caius Cæsar dictator, tum admonentibus, tum obsecrantibus ex amicis nõ paucis, uti custodes sibi adhiberet corporis, Sullæ præsertim exemplo. Quanto, inquit, satius est semel emori, quàm momentis singulis ab metu « ac suspicione cruciari. Idem cum animaduertisset suspensum in Aruerno- « rum templo gladium, perinde ac spolium quoddam eius, surrisit, detra- « hiq; illum è testudine ab ijs, qui notam inde afferri uictori ipsi existimarent, minime passus est.

Alexandri Magni dictum illud est quamcelebratissimum, regis id esse propriũ, à quibus male audierit, in eos beneficentia maiore ut utatur. Suadentibus amicis noctu cum Dareo pugnandum esse, ne si aperto pugnaretur Marte, tanta hominũ inspecta multitudine, miles consternaretur, maximo cum supercilio inclamauit: Victoriam se nullo modo furaturum.

Mithridates Ponti rex, in postremis etiam calamitatibus, tentauit ea quæ magni atq; inuicti essent animi. Post tot enim prælia, in quibus uictus succubuerat, post tot regnorum iacturam, ac gentium, quibus ab exercitu Romano spoliatus fuerat, post desperata etiam Scytharum auxilia, post filias deniq;, quas Scytharum dynastis coniunxerat, per summam proditionem ad Pompeium deductas, nihil tamen adhuc ignauum animo agitans, aut parum decorum, per barbaras maximè nationes, maximeq; infidos populos in Galliam proficisci decreuit, quam circet Romano nomini infestissimam, ut Gallis socijs Italiam, ipsamq; urbem Romam iunctis simul utriusq; copijs infestaret: quod quidē præstitisset, ni Pharnacis filij præuentus insidijs, ducumq; suorum perfidia militiam detrectantium, uenenum haurire, ad ultimumq; Bittitum fidelem sibi cōmilitionem, gladium ut inferret in uiscera, rogare coactus esset.

IOANNIS IOVIANI PONTANI DE Magnanimitate Liber secundus.

HABES Andrea Matthæe Marchio de Magnanimitate quid sentiā, & quæ sint magnanimi ipsius partes ac muncra, quem satis etiam constet in magnis uersari, quibus se omnino dignum, ac iure quidem ipso & dignum, & benemeritum putet, atq; ad ea capessenda maximè idoneum. Qua quidem in amplitudine rerum, actionumq; uideri merito suo non summus modò, uerumetiam admirandus quæat. Ac nihilominus quoniam à dignitate minime recedit, ac decoro, mediocritatem utiq; seruabit, idq; etiam temperamentum, ut neq; à medio ipso discedat, talemq; se existimet, qualis haberi dignus est, talia etiam agat, qualia animi eius magnitudini conueniant. Quando nec à medio, ut dictum est, digreditur, qui neq; plus minus ue, q̄ par est, agit: neq; se aliter gerit, q̄ ut dignitas eius postulat, & q̄ eius ipsius muneris est atq; officij. Qua è re, quod initio diximus, planè constat, magnanimitatē mediocritatē esse quandā in ipsa quidem & animi, & rerū magnitudine, atq; excellentia, & in ipsis quoq; in quibus uersatur honoribus. Atq; hoc quidem in loco meritò à te quæratur, si honor externis est è bonis, à quibus potissimum magnanimus hic noster eū aut accipiet, aut exiget, ab illis q̄ accepto lætabitur (nam lætaturū eū mediocriter, suprà est ostensum) à magnis ne, ac præclaris tantū hominibus, an etiā ab humilibus, iisdemq; facinorosis, atq; infamibus? Vt igitur dicā quod

quod sentio, primùm magna non nisi conferri à magnis possunt: quæq; bona sunt ac laudabilia, non nisi à bonis ac laudatis uiris. Adhæc quæ iure tribuantur, ac merito, tribui nisi ab ijs, quorum id in manu est, & quorum interest, minime debent: secus enim, desinit esse iustũ. Quocirca à grauibus ac præstantibus uiris, et quorum interest, et de quibus probitatis atq; integritatis opinio est, & expectandus, & accipiendus est honor. Nanque ut improbitati, prauitati, inquinationi nullus debetur honor, sed uituperatio potius: sic à nefarijs, & sceleroſis uiris uerus honor expectandus non est, minime etiam si offeratur, accipiendus. Erunt autem qui hac in quæstione dicant, plebem, populares q; plerunq; depraudatis esse moribus, ut Romanum, Carthaginiensem, atq; Athenienſem populum. Nõ igitur à populo quærenda suffragia, multo etiam minus accipiendos magistratus, titulos. At qui decreta illa iudicantur æqua & iusta, quæ totius ciuitatis iussu, populiq; decernũtur: populi enim nomine ciuitatem intelligi uniuersam uolumus. Quæ autem uniuersi decernunt, ea contemnenda nullo modo sunt: iusta enim quæ sunt, etiam honesta existimantur. Quid si unus aliquis ferendis suffragijs, decernendis q; parum consenserit honoribus? An non ueteri est in prouerbio: Hirundine ab una uernum minime tempus decerni? Et Scipio ille maior in petenda ædilitate, obsistentibus tribunis plebis, quòd nondum legitima ætas eius esset ad petendum, ut erat generosus, generose etiam respondit: Satis se annorum habere, si Quirites dignum ædilitate iudicassent, eodemq; creassent iudicio ædilem. Quid igitur hac in re sentiendum sit, manifestò uides & rationibus, & exemplis. Cum magnanimus ipse eiusmodi quidẽ sit, ut neq; sese ipse decipiat, neq; tanquam per nebulam decipi ab alijs patiatur. Qui enim introrsus seipsum cognouerit, uix committet, ut exterius capiatur, aut opinione, aut fraude, aut omnino deprauato consilio atq; iudicio. Veri igitur, ac legitimi honores à grauibus atq; honestis uiris & expectantur, & conferuntur, atq; ab illis quorum in manu ea res est, & in quibus omnes consentiũt. Qui enim aut syncerior honor, aut augustior, quàm qui publicè exhibetur? cum sit idem etiam legitimus. His igitur oblatis magnanimus meritò gaudebit, et quam debet uoluptatem inde capiet: Videlicet non tam ipsis ex honoribus (quod precium nequaquam æquale est uirtuti, cum ea sit animi propriũ bonum, etsi exterioribus è bonis nullum est honore aut maius, aut expetibilius) q̃ quòd uirtutem eam sit assecutus, cuius precium hominũ iudicio honor existimetur, quo ne tribui præstabilius queat.

Dixeris hoc etiam loco, cum honores ipsi qui cõferuntur, longe fuerint minores, atq; inferiores meritis, num eos aspernabitur, renuetq; magnani

mus? Quin illos grato admodum animo accipiet, non ut par quidem præmium, sed ut uirtutis proprium ornamentum & signum, utq; publicum ac consentiens testimonium. C. Lutatio Consuli ob tot ac tantas res fortissime aduersum Pœnos nauatas publicè concessum est, è cœnis atq; è curia accensis noctu funalibus, ac præcinente tibicine domum ut regrederetur. An tibi uideatur consentaneum hoc meritum uictoriæ tam eximiæ? Itaque quanquam paruum, acceptum tamen ab illo æque ac maximũ, quod uirtutis esset, rerumq; à se gestarum publicum testimonium, cum præsertim Romanis è ciuibus permissum id esset nemini. At oblatos à turpibus atque indignis uiris, ut qui infectum ac fœdatum se iri illis, & notam inde contractarum intelligat, omnino recusabit. Pari quoq; ratione si quanquam legitime oblatos, longe tamen impares eos iudicauerit, excellentiæq; animi sui ut humiles ac sordidos, nullo modo conuenientes: decernetq; secum idoneum prorsus ac consentaneum præmium, uirtutem esse ipsam, qua contentus erit, & animum magnitudinis ac præstantiæ suæ testem. Quo etiam teste utetur, ac iudice, quoties res ob bene gestas, non parum modò sibi responsum uiderit, uerumetiam ingrate, impudenter, inimice. Quo præsertim tempore magnitudinẽ illã suam omni è parte præ se ferat oportet, etiam ingratitudinis contemptricem: Africanum secutus, qui impudenter uocatus ad reddendam rationem, summaq; cum ingratitudine, quo
» erat animo, conuersus ad eos qui astabant Senatores, ac ciues alios: Hoc,
» inquit, die Annibalem uicimus, eamus igitur in Capitolium, Ioui optimo
» maximo, dijsq; alijs populi Romani fautoribus gratias acturi. Idq; cum fecisset, ex urbe in agrum sese contulit, rerum gestarum amplitudine, celsitudineq; contentus illa, quæ Iouis ut putaretur filius, & populo Romano, & gentibus persuasit alijs.

Vir igitur magnanimus, & adipiscendis, & contemnendis, aut recusandis honoribus nunquam à se ipso suaq; à magnitudine recedet, ubiq; par, ubiq; idem, ac sibi similis. Omnino enim tanta illa honorum admiratio, tantaq; exultatio, ac penè gestientia, animi est parum magni, qui oblatos eos perinde intueatur, ac si repentinam ad rem attonitus, seipso, suisq; meritis, maiores illos ducat, atque ut sibi parum debitos, supraq; spem atque expectationem suam tributos. Quæ enim in expectatione sunt posita, & tanquam merito sperantur euentura, ea nequaquam admiratione nos afficere, sed uoluptate debent. Quæ qui admirantur, palàm illi quidem testantur, præter merita, supraq; opinionem ea contingere: Cũ magnanimo in ijs, quæ ad honorem ipsum pertineant, supra expectationem, et eam quidẽ iustã, ac præter spem ipsam, nihil omnino contingat.

Quin

Quin eiusmodi quidem ipse est, ut indigne secum agi putet, queratur, doleat, ægerrime ferat, si ob diuitias, potentiamq;, præterquam solam obuirtutem honorari, & in pretio esse se senserit, siue apud ciues, siue apud peregrinos & exteros.

Quis igitur tum Romulũ conditorem urbis, tum populum Romanũ plene unquam laudauerit? qui sua præmia, suos honores ac titulos, laboribus ac meritis, ipsiq; uirtuti statuerint, habita ratione non aliarum modò rerum, uerumetiam ætatis, ut præscripserint, statuerint, sanxerint: qui magistratus cui ætati, cui ciuium ordini, quod præmium, & quantum etiam benemeritis ciuibus, ac præsertim foris rempublicam gerentibus, quæ dignitas, qui etiam ornatus, ac uestitus, quæ insignia, qui tituli & deberentur, & conferrentur. Hinc igitur ouationes ac triumphi, hinc ouantium ac triumphantium pompæ, ac pomparum fercula, hinc deficientibus iustis titulis Cicero pater patriæ primus appellatus: hinc quod ad ornatum pertinet, sedes curules, paludamenta, trabeæ, palmatæ, suaq; cuiusque magistratus ornamenta atque insignia: ut scirent magno qui essent ac præstanti animo, qua uia, quibus artibus, qua etiam ratione ad honorem contenderent: & quod honoris genus post nauatas operas, exanclataq; pericula, esset ipsis expectandum, ac publicè conferendum. Sed redeat unde digressa est oratio.

In ipso quoque honore qui uirtuti huic propositus est, honorisq; expetitione, idem contingit, quod etiam in pecunia eroganda, duæ ut simul uirtutes, inæqualiter tamen, utraq; in re uersentur, altera quidem ut maior atque uberior, ut minor uerò minusq; erogans altera. Vt igitur magnificentia in magnis quidem sese exercet sumptibus, in minoribus uerò liberalitas: sic magnanimitas in magnis quidem ac maximè claris uersatur honoribus, at ambitio in minoribus, nec eiusdem omnino claritatis atque præstantiæ. De qua dicere quanquam minore in re, te & hortante, & uolente non dubitabimus, si hoc prius præfabimur, nec Græcè Aristotelem, nec Ciceroucm Latinè, sua & propria nomina prodidisse: aut eorum qui nimium, aut qui mediocriter, & quantum satis est erga honorem hac in parte afficerentur. Sunt autem Aristotelis uerba hæc: Videtur autem et « ad ambitionẽ remissio, & ad remissionẽ ambitio, & ad utrãq; utraq; quo « dãmodo opponi, quod in alijs uirtutibus esse cernitur. Sed ex eo iudican- « tur opposita, quòd mediocritas ipsa sine nomine est. Et Cicero cũ dixisset « Lælio affuisse summã hilaritatẽ, subdidit: Scipionis ambitio maior, uita tristior. Ambitionẽ itaq; pro laudabili honoris cupiditate & studio posuit. Nos igitur conabimur quantũ Latinus fert sermo, & ratio ipsa dictat, &

habitus ipsius qui medius est, & eius qui eo ornatur nomen suũ proferre. Ambio uerbum, à quo ambitio ducitur, commune quidem est, & eius qui nimiũ, & qui è contrario mediocriter erga honorem afficitur. Quod Plautus declarauit cum dixit: Virtute ambire oportet, non fautoribus. Spectat enim ad utrunq; , & qui nimium, & qui moderate honorem & expetit, & exquirit. Itaq; quòd ambitio in malam plerunq; capiatur partem, uitij eius nomen esse eam hac in quæstione uolumus, quòd ab ambiendi nascitur exuperantia, uitioq; eo infectum ambitiosum. Mediocritatem uerò ipsam, ut ab eodem uerbo nomen deflectamus, ambientiam, & in quo hic insit habitus ambientem, ut temperantiam & temperantem, cõtinentiam & continentem, prudentiamq; & prudentem. Itaq; qui minoribus affectandis honoribus ita dat operã, omni ut è parte mediocritatẽ seruet, nec in expetiscendo modum egrediatur, sed sui potius ipsius æquus sit æstimator, nec se abijciat, nec suum quod non est illud sibi arroget, aut præsumat, nec in ambiendo recta à ratione ac uia cursum detorqueat suum, iterq; meritò laudatum insistat, is erit ambiens ille, qui hactenus quidem extitit innominatus: & mediocritas ipsa, quæ minor magnanimitate uirtus est habita, erit ambientia: nomenq; ipsum ambitionis atq; ambitiosi ad uitium aq; excessum penitus ablegamus.

Leonardus Aretinus, uir maximè studiosus, quiq; Romanam eloquentiam suis temporibus à sorde primus atq; illuuie uendicare in splendorem est conatus, defectum ipsum, qui est Græcè ἀφιλοτιμία, remissionem transtulit, & qui ita sit affectus, remissum. Nos uerò Andrea Matthæe libere tecum quo agamus, proq; nostra cõsuetudine, etiam ingenue, utq; hac ipsa in re quæ ad magnanimitatem spectat, generose pariter ac magnanime, sequemur hac quidem in parte, & minore hac in uirtute rationem eam, quam maiores nostri, Romanæ & linguæ, & Philosophiæ patres in maiore sunt secuti. Illi enim magnanimitati, quamuis magno parum sit oppositum, nequaquam paruanimitatem opposuere, uerùm pusillanimitatem: neq; magnanimo illum ipsum, animi qui esset parui, sed pusillanimum, nominis adhibita diminutione, quo res ipsa manifestior fieret. Quorum ipsi uestigijs inniſi, ambitioni opponemus abiectionẽ, ambitioso abiectum, remissi remissionisq; nomimibus prorsus repudiatis. Neq; enim hæc ipsa nomina planè uidentur rem implere. Nam remissio uidetur esse aut deficientis in labore, ac defatigationibus, quærentisq; requietem atq; ocium, uiriumq; instaurationem, aut eius, qui alicui intentus operi, obiecto metu, cognitaq; rei difficultate, pedetentim sese retrahit, ac relassat ab opere iam suscepto. At nomen ipsum abiectionis præ se fert in re minore id, quod pusillanimitas

sillanimitas in maiore, hoc est, dimi nutionem quandam, animi ipsius indicem. Vtq; in re ille magna non parui tantum, uerumetiam pusilli se se exhibet animi, tantuliq; se æstimat: sic minore hic in re uel nullius apparet omnino precij, uel certè minimi, cum se se prorsus abijciat. Quocirca huiusmodi homines abiecti sunt potius, quàm remissi. Quod si minus à te probabitur, illud nõ inepte fortasse arbitrer, minime te improbaturum, & proprio magis & significantiori etiam nomine demissum uocari, quàm remissum, & demissionem quàm remissionẽ potius esse dicendam. Nam qui remittitur, fuit ipse aliquando intentus: qui autem demittitur, nunquam: cum animus eius sponte quidem demittatur, ac relanguescat. Sed nos tecum hæc liberius. Studiosissimus autẽ quisq; indagationis huius, tuq; ipse in primis arbitratu in hoc tuo utere, quodq; tibi uel accommodatius uidebitur, uel parũ probaueris, pro animi tui sententia uel defugies, uel sequere. Quoniam in hac nos disputatione, quæ est de ambitione, uideri minime quidem ambitiosi uolumus.

Et magis igitur quàm aut oportet, aut decet, & minus etiam, quin ut magis & minus, sic etiam mediocriter, quantumq; satis est, ut cæteris in rebus, sic minoribus quoq; & expetendis, & assequendis honoribus, contingit homines affici, laudariq; eosdem, aut uituperari, pro modo atq; mensura. Laudatur igitur ambiens, quia nec plus, nec minus quàm oportet, aut decet, aut afficitur, aut ambit, sed quantũ satis est, ratioq; ipsa dictat, à qua seq; ab ipso, rebusq; suis æstimandis nullo modo recedit: eadem quoq; laus est atq; commendatio ambientiæ. Omnis enim mediocritas laudabilis, ipsa nanq; uirtus est. Contrà uerò uituperatur ambitio, ut uitiũ, improbanturq; ambitiosi, quòd relicta ratione in excessum abeant: nam cum imperari sibi ab affectibus patiantur, nimiaq; à cupiditate, non modò in eo peccant, quòd medij sponte transgrediuntur lineam, & affectando & ambiendo, sed in eo quoq; quòd persæpe unde minime par est, ac nullo modo debeant, honorem inde aucupantur. Qua è re dupliciter ab eis peccatur, cum neq; mensuram seruent, nec modum ullum, perq; imprudentiam ea & sequantur, & eligant, quæ repudianda omnino quidem & sint, & uideantur: ut qui ex incenso Dianæ Ephesiæ templo famã sibi cõparare conatus est. Improbantur etiã, qui ob animi ipsius abiectionẽ demissionemq;, nõ solum ut par esset, nõ mouẽtur ad capessendos honores, nec ad ea se erigũt quæ sint honesta, pulchra, homine digna, uerũ præ animi demissione ac frigiditate, quod honeste deberẽt laudabiliterq; cõsectari, illud sponte defugiũt, ut nec ipsi cupiant, nec quærant, cũ possint etiã cũ honestate & laude honorari: adeò angusti sunt, & omnino languescentis, uel potius deficientis animi.

Habes igitur qui sit ambiens, qui siue abiecti, siue demissi, qui etiam ambitiosi. Hiq; in eo quidem peccãt, quòd nimij sint: abiecti uerò, quòd ea defugiant ad quæ natura ipsa duce rationabiliter moueri debeant. Itaq; hi quàm illi acrius coarguendi, cum hi defugiant, indignosq; se eo iudicent, quo quidem meritò essent digni. Illi uerò qua honorẽ sequuntur, qua illum rebus externis cæteris præferũt, nullo modo reprehendendi, sed ex eo tantum, quòd nec unde debeant honorari cupiunt: nec si debeant, quantum, quoq; modo aut oporteat, aut deceat, metiuntur. Quamobrem hæc ipsa abiectio & longius quàm ambitio recedit à medio, & peruicacius rectæ repugnat, aduersaturq; rationi: uel, ut proprie magis loquamur, rationẽ ipsam auersatur, uultumq; eius reformidat. Eam nos, ut diximus, disputatione in hac accipi in malam omnino partem uolumus, id quod in magnanimitate etiam usuenit, ut pusillanimi quàm inflati magis aduersentur magnanimis: etsi ex inflatione pernitiosiora in ciuitatibus oriri soleant mala, nimiaq; ex honoris appetitione, quàm è pusillanimitate, honorũq;, ob animi imbecillitatem, in expetitione, & fuga: id quod duo Gracci Romana in republica docuere, longe uerò manifestius hinc Marius, inde Sulla, ut de Pompeio ac Cæsare prorsus taceatur.

Nec uerò negauerim, qui honores non cõtempserint modò, uerũetiam reiecerint, inuentos non paucos: quiq; cum abundauerint diuitijs, aut ex toto eas abiecerint, aut magna parte in benemeritos tralata, uiuere in mediocritate quadam decreuerint: quorum non idem est consiliũ, quod abiectorum hominum. Illi enim repudiatis aut honoribus, aut diuitijs, aliud secuti uidentur propositũ, uidelicet pro ipsorum ingenijs, ut quietius, securius, tranquilliusq; sequerentur uitæ genus, sibiq; requietius consulerent: cum hi ob degenerantem animum inhonorati uiuant, summaq; in humilitate ac uitæ depressione. Et illorum quidẽ animis uideri inesse potest magnitudo quædam, tum honorum contemptrix, tum diuitiarum: cum his ipsis nihil omnino insit præterquam degenerans atq; ignauum. Qua ère cum seipsos aut parum, aut nullo modo idoneos ducant expetendis atque administrandis honoribus, sese ut minimi quoq; æstiment, necesse est, uel potius, ut Comici loquuntur, flocifaciant.

Nec, siquando demissio illa, animiq; cõtractio habeatur pro modestia, alia contingit de causa, quàm quòd & excessus, & defectus, & medium ipsum certis hactenus appellationibus caruerint. An ex eo fortasse potius, quòd idem in hac ipsa uirtute usuueniat, quod etiam in fortitudine, ac plerisq; uirtutibus, extremorum inter se ac medij cõparatione faciendas? Fortis enim ipse meticuloso comparatus, nimirum fidentior atq; animosior uideatur,

deatur: qui si fidentiori cõparetur, appareat meticulosus: sin meticulosus fidentiori, uideatur fortì maximè similis. Vulgus quoq; multa sæpe non ea qua sapientes ratione & metiuntur, & iudicant. Itaq; quid tantopere unq̃ laudatum à populo Romano, quàm Graccorum turbulentia, & fictum ab eis summa arte, simulatumq; publici boni studium? Quibus atq; alijs affirmare licet ambitionem pestilentissimum esse ciuitatis malum: quæ ut coërceretur, non una lex Romæ olim fuit promulgata, plurimiq; diuersis temporibus aut repulsi in petendis magistratibus, aut cõdemnati. Conferebantur olim in ecclesia Romana, id est, Christiana, Pontificatus, aliaq; sacerdotia frequentissime absentibus atq; ignorantibus, non paucis etiam recusantibus. Erant in precio merita, in honore integritas, summam asserebat autoritatem consenuisse in castimonia & literis. Sed nescio quomodo probatissimi illi mores consenuere, estq; uerendum, ne breui etiã in peius ruant.

Ambientis igitur uiri munus est propriũ, affectandis atq; adipiscendis honoribus seipsum metiri, rationi sese accõmodare, seruare leges patrias, probatis moribus cõsuetudinibusq; nõ aduersari, non emere, non supplantare, non mentiri, minime calumniari, aut falsò præsertim accusare. Quæ uitia mali sunt omnino ciuis, hominisq; pernitiosi. At nos ut magnanimũ, sic etiam ambientem uirum bonum ac probatũ statuimus. Quonam enim pacto honore erit, ac magistratu dignus homo mendax, uir improbus, ciuis legum uiolator, deprauator bonarum consuetudinũ, corruptor proborum morum, emptorq; rerum earum, quæ nulli precio subiectæ esse debeant, præterquã uirtuti, laboribusq; honestissimis, summeq; laudabilibus? quorum honores ipsi certa sunt, & uera pretia. Ad hæc fidem cum primis colet. Quid enim q̃ infidelitas, ac perfidia honoratione indignius? Erit item benefaciendi maximè studiosus, religionis defensor, cultor, conseruator. Neq; enim honorari dignus, sed à societate potius eijciendus humana, qui erga deos ingratus est, ac parum pius, quorũ quidem proprius est honor ac reuerentia. Idẽ nec prosperis in rebus minus q̃ in aduersis pietatẽ erga illos ostendet suam, exornandis templis, colendis sacris, magnificè soluendis uotis, & animi potissimũ castitate, integritate, innocentia retinenda: quæ uera & dijs accepta est sacrificãdi ratio. In Romana republica, illisq; præsertim temporibus, quibus innocentia plurimũ ea in urbe ualuit, nihil fuit prius aut maius apud honoratissimum quenq; ciuem, quàm deos uenerari, illisq; acceptum referre, quicquid bene gestum, feliciterq; esset domi, foris q; administratum: nihilq; eorum sacrificijs, supplicijs, ludisq;, quos in illorum faciebant honorem, magnificentius, ut in uictorijs quàm in calamitatibus uisi sint etiam religiosiores, magisq; erga deos grati.

Et quoniam, ut est dictum, humanitas adesse ubiq; debet magnanimo, eadem hæc & ubiq;, & in actione quacunq; aderit ambienti, quæ suadente & hominem se esse meminerit: et quanquam in magistratu positus, atq; undiq; spectabilis, ab insolentia tamen uiq; tanquam à scopulo cauebit, retinebit tamen dignam maiestate grauitatem. Nihil enim tam dedecet magistratum, quàm leuitas, quæ non in rebus modò administrandis, in concionibus, in deliberationibus, in familiaribus etiam sermonibus, uerùm in oculis, in manuum commotionibus, in incessibus habenda est quamindecentissima. Vis ac rapina grassantium est, ac prædonum, non illorum qui in edito constituti loco tutari alios debeant. Et uerò honor ex eo præcipuè exhibetur dijs, quòd benefici ipsi sint, quodq; curam suscipiant rerum nostrarum. Idcirco etiã magistratus, honoresq; inuenti sunt, ut qui illis præsident, ocio, tranquillitati, & ciuium communitati publicè, ac priuatim consulant, conseruandisq; popularib̃ rebus. Quid enim honoratius, quàm publicum in usum, & quoad fieri potest, in singulorum commoditates, emolumentaq; intendere? prospicientem aliorũ rebus, ut proprijs, ac suis? Nihil autem Deo similius, quàm benefacere cunctis, quàm tueri humiles, quàm unum pro omnibus laborare, insudare, curasq;, ac cogitationes pro uniuersis suscipere. Quam uiam qui reges, principes, rerumpublicarum administratores ingressi tenuerũt, hi in initio inter mortales pro dijs dum uiuerent, & honorati fuere, & culti, & post obitum in illorum numerum relati, templa quoq; atq; aras cum ijsdem tenuerunt.

Sed nos fortasse longiores sumus, quàm oportet: quanquam de ijs, quæ ad assequendum cõseruandumq; honorem pertinent, satis multa aut dici, aut præcipi omnino nequeant: & quæ de magnanimis sunt tradita, quæq; hac in parte etiam traduntur, sunt inuicem pro rerum qualitate ac natura transferenda. Nihil igitur honore inter mortales in communitate uiuentes, atq; æquo iure humanisq; sub legibus aut maius est, aut præstabilius, aut etiam optabilius: nihil aut magnanimo principe augustius, aut ciue uenerabilius. Difficultas autem ipsa raritatem uirtutis huius peperit. Omnia enim perfecta, rara: quo aũt rariora, eo etiã diuiniora, magisq; admirãda.

Cæterum & inuenti sunt, & inueniuntur quotidie, qui uel honores nullo ipsi modo expetant, quanquã summo loco nati, aut oblatos respuant, aut in illis constituti se ab illis sponte abdicent. M. Fabius is, qui collegam in consulatu habuit Cn. Manlium, superatis acerrima, ac maximè cruenta pugna Veientibus atq; Hetruscis, cum Senatus triumphum ei decreuisset, facilè quidem se passurum respondit, pro eximia eo in prælio militum opera, triumphare exercitũ, si triumphare sine imperatore exercitus posset:

se uerò

se uerò lauream non accepturũ, hinc funesta familia, Q. Fabij fratris mor te, illinc republica orba Manlio Consule, duobus fortissimis uiris in acie amissis. Iure igitur Liuius omni acto triumpho triumphum hunc depositum clariorem fuisse dicit, spretamq; in tempore gloriam interdum cumulatiorem redire.

Ex eadem quoq; familia qui primus agnominatus est Maximus, primusq; Romanorum ducum, saltus penetrauit Ciminios, multorum idem magnorumq; exanclator bellorum, è recusatione ultimi consulatus, cum diceret senem se iam, ac perfunctum laboribus, laborumq; præmijs nõ esse solicitandum, cum nec corporis, nec animi uigor ille idem adesset, uereriq; necui deorum immortaliũ fortuna ipsa sua nimia uideretur, constantiorq; quàm rerum humanarum natura ferret, atq; ut ipse seniorum succreuisset gloriæ, sic cõsurgentibus alijs ad gloriam ac decus locum patefaciendum: ex hac inquam recusatione uisus est acuere magis ac magis hominum in se studia: atq; eo amplius, quòd ad excusationẽ etiam usus est legis præsidio, qua cauebatur, intra decem annos eundem consulem refici non licere. Tulit itaq; ex hac moderatione tantam laudem, ut non minor inde illi autoritas increuerit, q̃ ex ijs quæ postea fortissime in ipso cõsulatu gessit. In quo permittente ac decernẽte populo, Publium Decium sibi collegam asciuit.

Diocletianus Augustus maximorum etiam exanclator bellorum, uigesimo primo imperij sui anno, sponte quidem illi cessit, quo tempore Romanæ etiã res florebãt, nec diu pòst multumq; rogatus, resumere illud noluit. Itaq; quã animi magnitudinẽ administrãdis maximis maximeq; difficilibus rebus præ se ubiq; tulerat, eandẽ quoq; retinuit atq; ostendit in imperio deponendo, eodemq; orbis etiam totius rogatu minime resumendo.

Ferdinandus idem, qui aliquot pòst annos regnauit in Hispania citeriore, quæ nunc pars in Aragoniam est et Cataloniam diuisa, mortuo rege, superstite in incunabulis filio, qui de more gentis regno succedebat, quiq; propter infantiã regni principibus ac populis despectui iam esset, cũ ipse ob egregias animi dotes in sui admirationẽ proceres ulterioris Hispaniæ, ac populos traxisset omneis, solicitatus est à pleriſq;, quo regnũ sibi assumeret. Itaq; ut erat non minus prudens q̃ iustus, cupiditatumq; humanarũ uictor, multorũ animos nunc spe, nunc blanditijs, ut quenq; affectũ nouerat, honeste, moderanterq; aliquantũ cum protraxisset, ubi tandẽ opportunũ usum est, conuocatis de more proceribus, ac populorũ procuratoribus, in publico ulterioris ferè totius Hispaniæ cõspectu, expectantibus fermè cunctis regẽ ut seipsum declararet, prodijt in mediũ, editoq; è suggestu infantulum, regio ornatum cultu, atq; impositum humero, altcq; subla-

tum, ab omnibus conſpici ut poſſet, oſtentans: En regem, inquit, ô Hiſpaniæ principes, liberarumq; urbium oratores, ac delecti uiri. Noſter hic rex eſt, hunc ueneremur, hunc colamus, huic fidem ſeruemus. qui mos Hiſpanorum eſt gentis aduerſum reges. Atq; his dictis, collocatum regio in ſolio infantulum, ipſe primus, ut moris eſt, ad pedes eius procumbens, & ueneratus eſt illum: & in uerba eius iurauit, utq; idem cuncti facerent, exemplo ſuo adegit.

Dubitauerim fuerit ne maior eius animus in recuſando Hiſpaniæ ulteriōris regno, q̃ Alphonſi eius filij in acceptando Neapolitano, pro quo & maxima & periculoſiſſima erant adminiſtranda bella. Idem aliquot poſt annos electus rex à citerioris Hiſpaniæ principibus, ac ciuitatibus, nō antè legatis reſpondit, quàm cognita regis ſui uoluntate. Itaq; ex illius ſententia accepto regno, multa in eo præclare, atq; è regia dignitate geſſit, ut cognitum ſit ac iudicatum ab omnibus regnum Hiſpaniæ ab illo repudiatum, nō laborum fugiendorum gratia, aut animi compreſſione, ſed quòd illius magnitudo (id enim magnanimi eſt proprium) nihil ſe dignum duceret, quod turpe uideretur, infame, nefarium.

Non fuit idem tamen conſilium tempeſtate hac eius, qui nunc in Gallis Ciſalpina dominans, fratris filium, cuius ipſe adminiſtrator eſſet, ueneno ſuſtulit, quo ipſe regnaret.

Magni igitur atq; inuicti eſt animi, quæ alij admirentur, quæq; & ſumma, & maxima, & pulcherrima ducantur ferè à cunctis, ea contemnere, ac pro nihilo ducere: Cum præſertim regium nomē tanto in honore & pretio ſemper ſit habitum, ut ſacroſanctum haberetur, nec defuerint, qui è cœlo manaſſe illud arbitrarentur. Quocirca magni ſi eſt animi ad ſumma contendere, quod uigoris eſt ingenij, ad illaq; pro meritis uelle euehi: num non excelſi & omnia deſpicientis eſt uiri, maximis illis, ea ſi teneas, ſponte cedere, ac renuntiare, & quaſi contemnas reijcere? aut ſi ab alijs offerantur, aſpernanter refutare, atq; omnino à ſe repellere, tanquā parui omnino ducantur? Quid autem excelſius, quàm quæ magni et clari admirentur uiri, pro quibus generoſiſſimus quiſq; mortem ipſam contemnat, ea tanquam deſpecta abijcere, & quaſi peſſum etiam data calcare ſub pedibus?

Itaq; non temere fortaſſe quiſpiam præter Ariſtotelicā diſtributionem, tertium quoddam etiam magnanimitatis genus eſſe dixerit, uerſariq; illud in honoris ipſius contemptu ac deſpicientia, atq; in gerendorum magiſtratuū, munerumq; ciuilium recuſatione & fuga: quam quidem tum honorum cōtemptionem, tum munerum recuſationem ac fugam, aut ab ignorantia

rantia proficiſci, quòd & ſe ipſum quis ignoret, honoriſq; naturam: aut ab animi langore, ac ſomnulentia, quòd uelit in ocio langueſcere, tenerrimiſq; in uoluptatibus, eſt omnino turpiſsimum. Atq; hæc quidem non magni, uerùm degenerantis ſunt animi uitia, & partim obtorpeſcentis, partim etiam maximè contaminati. Quid enim aut oſcitatius, aut ſtupidius, quàm ignorare ſeipſum? quid inquinatius, quàm fœdiſſimis corporis uoluptatibus ſeſe ipſum tradere reſoluendum? Oportet itaq; quo merito ſuo probetur, quo laude digna appareat omnis hæc honoris ſiue contemptio, ſiue magiſtratuũ recuſatio, ut ab animi progrediatur generoſitate, atque excellentia. Recuſauit aurum Fabritius, quòd intelligeret, nihil illud conferre ad bene, fortiterq; ductandũ exercitũ. Abiecit & illud Crates. Quid ſcias ob oſtentationem ne, an ob animi uel mollitiem, uel abiectionem? Fabritij factum intepretari in malam nullo modo partem poſſumus, Cratis undecunq; poſſumus. Nã cur obſecro, quòd oneri ei eſſet pecunia, non pauperibus atq; egenis ferendam illã diſtribuit? Aiacis tanta illa magnitudo, animiq; elatio, ad extremũ in furorem uerſa. Catonis ſummus etiã ille uitæ deſpectus caruit patientia, eaq; futura erat breuiſsima. Quòd ſi quæ debebat, in maximo illa fuiſſet & ciue, & Senatore, profectò extincto Cæſare, Ciceroni ipſi, Brutoq; coniunctus Cato, proculdubio tantã illam Antonio, & Octauio facultatem eripuiſſet reipublicæ tam facilè occupandæ.

Hæc autem ideo dicuntur à nobis, quòd ut in expetendo honore animus perſæpe turgeſcit, parumq; eſt ſui ipſius compos, ſic in contemnendo interdum nimius eſt, ſiue ob indignationem aliquam, temereq; conceptam opinionem, inceptum ue minime cõſideratum, uaſtitatemq; ob conſiliorum, ſiue ob ignorantiam, ut penè furore quodam agatur: ſiue quòd adeò à ſocietate, ciuiliq; conſuetudine ille ipſe alienus eſt, ut quanquam ciuis natus ſit, ac ſociabilis homo, quaſi tamen ſoliuagus, ſibi tantum in lucem, minime uerò alijs uenisſe uideri uelit: ſiue id ab oſtentatione proficiſcatur, ſiue ab innata uanitate, ac rerum humanarum odio. Qualem Athenienſem Timonem fuiſſe tradunt.

Quocirca hunc ipſum cõtemptũ neq; ob uanitatem ſuſceptum eſſe uolumus, inanemq; iactantiã, neq; ab indignatione aut odio, deq; nimio faſtu, ignorationé ue proficiſci, ſed ab animo ipſo ut eminente, & quid agat intelligente, ſic etiam tranquillo, maximeq; ſedato. Quod de Lacedæmonijs traditur, qui cantu quodã maximè accommodato ferri ad pugnã ſoliti ſint. Vt uerò hoc in genere laudis, ac deſpicientiæ clareſcat aliquis ob animi langorem, ac deſidiã, fieri omnino nequit, cũ langor, ac deſidia puſilli ſit, nõ honorẽ aſpernantis animi: qua de re ſatis multa iã diximus,

cum magnanimum informaremus. Itaq; contemptor ipse honoris ab nimio peccare potest, de langore autem atq; abiectione nullo modo potest. Qui enim ob mollitiem ac laborum fugam recusat, reformidat ue magistratum gerere, is honorem minime aspernatur, contemnitq; ciuilia munera: Quando ab ijs qui mediocritatem sequũtur contemptus ipse, excessus quasi quidam habebitur: at mollis illa eneruataq; recusatio & fuga, ad defectum relegabitur. Et alterum fastidientis esse uidetur, indignantis q; raram illam atq; eximiam animi sui eminentiam, ac sublimitatem parem ac cõmunem alijs facere: alterum pusilli, ac maximè relaxati animi. Itaq; cõtemptor ipse peccare potest excessu, defectu uerò omnino nequit: quando in contemnendo honore nullus metui relictus est locus, qui propriùs ei ac peculiaris fugiendo. Nam ut qui inter nauigandum in summo nauis feruntur malo, nullam prorsus sentinæ nauseã sentiunt: sic qui honores sponte auersantur, innatamq; ob animi celsitudinem, pusillanimitatis nauseã nullo quidem pacto inficiuntur.

Erit igitur aliud quoddam magnanimitatis genus, cuius est propria honorum contemptio, gerendorumq; magistratuum recusatio. Vt eiusmodi quidem homines quo magis uideãtur honorem ipsum à se reijcere, hoc magis honor eos complectatur, reuerentiaq;, atq; apud bonos ac probatos omnes summa cum admiratione commendatio. At non probauerit hoc quidem Cæsar, quippe qui Sullam, ut ignorantem increpuerit literarũ, quòd se quanquã multos post annos, dictatura tamen abdicauerit. Atq; hoc quidem uirtutis genere ac laudis non pauci excelluere, dum aut magistratus deponunt, aut oblatas repudiant dignitates, easq; animo cõtemptore auersantur: quorum animus est ita liber, consilia adeò stabilita, suiq; omnino iuris ipsi, ut ne magistratibus quidem (etsi gerendis illis, alijs & præsunt, & imperant ciuibus) subijci patiantur. Licet honor ipse maximum habeatur bonorum humanorum omnium. Itaq; honorem alij affectant, ut nemini pareant, aut subiecti sint, summumq; ut locũ teneant: hi uerò despiciunt illum, atq; aspernantur, eo consilio, ut ne honori quidem ipsi, aut tribunali subijciantur. Vtq; illorum consilium est negotiosius, sic horum tranquillius. Atq; ut illi quærunt ob honores ac magistratus, quos gerunt, honorari, sic hi in honore haberi & precio, quòd illos contemnant, animiq; ipsius tranquillitatem honorationi præferunt: aut quòd fortasse honorari omnino nolunt, uideriq; ex omni parte student, honorẽ nihili ab ipsis fieri. Atq; hos quidem honor ipse ut aspernantes sequitur, illi honorem ne eos fugiat studiosissime sequuntur. Iure igitur magni utriq; habendi sunt, ac maximè generosi animi. Cæterùm illorum laus magis exposita est apud cunctos, atq;

atq; in hominum ore uersatur amplius uberiusq;, horum apud probatissimos quosq; longe habetur admirabilius factũ. Quòd si magnanimos eos statuimus, qui & æquo ferant animo repulsam, dum tamen ipsi per se digni sint magistratu, in hocq; magnanimi laudem non exigua è parte uersari, uolumusq; eos minora in patria munera, ac parum omnino personæ eorum consentanea recusare, quibus sunt laudibus efferendi maximorum contemptores honorum? quiq; nec subire populi iudicium, artisq; ambitiosas uelint? uidelicet non propter conscientiam, sed quia popularem norunt ignorantiam, abominanturq; multitudinis leuitatem, ac peruersos mores. Seq; in eo maximè generosos præbent, in quo magnanimi æquum duntaxat ac tolerantem animum requirimus, dum consequi illud nequeat.

In hoc aũt ipso aspernandi honoris genere, facilè est è Christianis exempla etiam plurima afferre in medium: qualè fuit Carolomani illius, qui fratri suo Pipino regno, quod paterna ex institutione tenebat, sponte tradito, ipse in Casinati monasterio cum monachis consenuit. Quo etiam tempore Rachisius Langobardorum rex anno regni sui quinto, cum Langobardorum res admodum florerent, Astulfõ fratre rege instituto, monachũ professus est. Quale item longo pòst tempore Celestini Pontificis Maximi.

Quia uerò hæc ipsa ad uirtutes fortè ciuiles minime referenda sunt, alium q; ac diuinum potius quàm ciuilem respectant finem, atq; aliud bonum, idcirco ea omnino prætermittimus. Ipsi uerò quosdã nouimus, quos gerebant magistratus, ita quidem gerere, uti sua ipsorũ munera, dignitate tamen seruata, uiderentur magis ipsi contemnere, quàm non admirari: iudicarentq; sese honori magis esse magistratibus, quàm magistratus ipsos sibi: demum illis renuntiasse, pro constituto habentes, atq; operæprecio, uirtute ipsa & quidẽ sola, satis excellenterq; honoratos esse sese, animiq; perspectione, ac rerum naturæ scientia: ijsq; facultatibus contentos, quas sibi per labores, modicè quidem, atq; honestè comparassent. Huiusmodi igitur homines boni inter mortales exquisitissimi, et omnium opinione admirandi contemptores, aut calcatores potius, uidcantur'ne tibi ab huius uirtutis contubernio repellendi? aut qua digni ipsi sunt & maxima, & rarissima commendatione fraudandi? Itaq; è re ipsa Horatius Flaccus ad Numitium scribens, amicum & familiarem suum. Nihil, inquit, admirari, id propè solum esse, quod beatũ uirum & facere posit, & conseruare. Hunc ipsum autem habitum, de re quidem ipsa, honoris contemptum: & qui ita affecti sint animo, institutiq;, honoris contemptores appellare placuit, quando ut magnanimos, ut liberales, ut fortes, uno uerbo complecti parum possumus. Nec uerò minorũ hunc uulgariumq; honorũ, aut mediocrium

in ciuitate munerum contemptum intelligi uolumus, uerùm illorum & honorum, & munerum, quibus magnanimi uiri dignos se arbitrentur & iudicent: Quando nec incorruptum eum dicimus, qui non capiatur aut asse, aut decusse, sed qui nec pecuniæ magnitudine, nec maximis etiã compendijs ac muneribus.

His uerò quasi è regione aduersantur inanes quidam homines, uacui, lubrici: quorũ studiũ est, captare, emere, emendicare minimas quasq; honorificatiunculas, ridiculaq; deblãdimenta, in cõgressionibus, salutationibus, deambulationibus, cõsessionibus, etiã in iocis ac confabulationibus, in conuiuijs quoq;, in pompis, etiam in ludicrorum ac spectaculorũ concilijs, apparatibusq;. Hos autem captatio ipsa honoris tam futilis, tamq; abiecta, non ridiculos modò, ut quidẽ sunt, apud bene sentiẽtes reddit, uerumetiam despicabiles, ac pudendos. Aduersum quos Alexãdri Seueri extat iudiciũ, & dictum illud tantopere celebratum: Fumo pereat, fumum qui uendidit. Sed nec habitus hic ipse, nec qui habitu eo parum honestè ornati sunt, certum ac designatum nomen habent, nec pauca etiam ut inter uirtutes, sic inter uitia sunt communia. Quocirca uitium hoc ipsum intelligi sic uolumus, ut quantum uirtus ipsa, quiq; contemptus à nobis dictus est, in respuendis atq; aspernãdis excellit honoribus, tantum aduersans ei uitium sordescat, ac subsideat in quæritandis, & tanquam mendicandis non minimis modò quibusq;, uerumetiam uanis, atque inanibus honorum ipsorum umbris atq; imaginibus.

An fortè hic ipse tantus captator, atq; honoris admirator, auræq; popularis, erit ille idem de quo ait Virgilius?

» Hunc plausus hiantem
» Per cuneos geminatus enim plebisq; patrumq;.

Non enim gestu solum corporis totius auiditatem nimiam, honorumq; ambitiosam illam præ se fert admirationem, uerumetiam ore potissimùm, ut tanquam attonitus nonnunquam audiat, spectet, obstupescat. Quo facto uitium etiam ipsum erit hiatio. Sed nescio quomodo hæc ipsa hiatio secari pluris in parteis potest. Nam & auarus diuitijs, & inflatus, ac pertumescens honoribus nimio plus inhiat, quibus ipse omnino impar, ac nullo modo idoneus est. Et qui aduersatur ei quem honorum contemptorem dicimus, non secus ad minimas quasq; auras illorum hiat, obstupescitq;. Quo fit, ut hiatio ipsa nimia uideatur de admiratione nasci: cum magnanimus, ut dictum est, uix rara quædam, eaq; admodum pauca admiretur, animiq; eius magnitudo tanta sit, ac supra hominum res adeò exposita, ut cuncta ferè sub pedibus quasi subiecta habeat: ut hæc ipsa admiratio quem-

admodum

admodum in tumido atq; hiante cupiditatem excitat, & quidem nimiam, sic contrà in pusillanimo non metum modò, uerumetiam stuporem inducat, per quem ab insequendo honore omnino deterreatur. Vt quantum illos incitet, atq; impellat, tantum hunc, & fortasse amplius repellat & ab affectando, & ab insequendo honore. Quæ quidem exequi distinctius nostri non est consilij, parumq; id omnino necessarium ducimus: Cum uideri satis possit, locum hunc tertium complectendis magnanimitatis partibus, aut nullo modo reliquisse intactum, aut tanquam ignoratũ minime præterijsse. Nam & Aristoteles non pauca iudicari potest prætermisisse, ne ambitiosior explicandis singulis appareret. Quocirca finem ijs statuimus.

TV uerò Andrea Matthæe Marchio sic habeto, rerũ cognitioni ita quidem incumbendum esse, huicq; præsertim philosophiæ parti, quæ moralis dicitur, ut diuina quædam res, ipsa rerum cognitio & habeatur, & sit. Cæterùm fructum ipsum cognitionis ac doctrinæ, ab usu, honestarumq; ab actionum exercitatione atq; assuetudine colligendum. Qua ratione ac uia, naturæ ipsi, & plene et ex officio, proq; hominis dignitate à nobis satisfiet, quæ ut ad intelligendum nos genuit ac contemplandum, sic etiam ad agendi munus ac laudem. Et (quoniam Christiani sumus) bonis his humanis ac ciuilibus ita operam dabimus, ut ex eorum comparatione atq; adeptu, æternum illud consequamur bonum, quod honestis ac probatis uiris in ciuitate Dei, cœlitumq; ipsorum republica post mortem constitutum est præmium.

FINIS.

P. SVMMONTIVS IACOBO ALPHONSO Ferrillo, Comiti Murano S.

VIcit tandem efflagitatio tua, ut quos Iouianus Pontanus de Fortuna scripsisset libros, eos tua causa è diutur no quasi somno excitarem. En tibi opus quanta in me fuit diligentia excusum. Tu igitur expectatum diu Iouiani tui munus accipies, at ego illi quo par est officio gratulabor: quippe qui te quibusdã cum alijs amicum habuerit, quorũ liberalitate effectum est, ut nihil ex eius scriptis, post ipsius obitũ, non in apertum prodierit. Nã qui de Astrologia unà cum his de Fortuna ac de Immanitate adhuc in obscuro latebãt libri, ij Andreę Matthæi Aquiuiui, Hadriensium Ducis beneficio nuper sunt, ut scis, editi.

Illud uerò non omiserim, quod etsi alibi præfatus sum, tamen id me nunc etiam in uniuersum repetere non pigebit, ex his omnibus nõnulla esse opera, quæ inemendata à Pontano relicta sint. Quales & hi tres libri sunt de Fortuna, quorũ secundo suum de esse proœmium uides. Quod ideo testandũ sæpius duxi, ut, quando hæc suo ab autore edita nõ sunt, meq; aliena curare oportuit, ueram ipse, plenamq; redderem rei totius rationem. Nec illud tacuerim, quod ad librorũ tantũ laudem dictũ uolo, tam diligenter omnia hęc à me curata esse, ut perpauca omnino legas nostris his emẽdatiora. Et quãuis exiguũ sit quodcũq; egi, nõ est tamen cur me studij huius omnino pudeat, pigeat ue: cum maior sit in mendosis codicibus, q̃ quæ uulgo existimetur iactura. Nã si eruditissimo illo seculo corruptos libros queritur M. Cicero, quid nobis hoc tempore dicendum? quo ita sunt in illis omnia immutata, ita transpositа, hic manca, illic superflua, falsoq; atq; inepte in defectibus suppleta, ut si eorũ autores reuiuiscant, uix iam ipsi agnoscant sua. Vtinam non & passim scaterent hac ipsa de causa cum difficultates, tum errores. Quod cũ ita sit, liceret mihi, si uellem, fortasse nonnihil hac in parte apud te gloriari, ut qui me ad hæc tam sæpe hortatus sis. Sed de his hactenus, cum præsertim palma hæc omnis ALDO MANVTIO (aliorum pace dixerim) uni debeatur, qui non hunc aut illum ciuem, sed uniuersam, ut ita dicam, seruauit rempublicam literariam. Omitto Græca, quorum ille nos tam precioso, ac nunquam satis laudato munere locupletauit. Ego quod debui tantum, Pontano meo persolui. Sed nihil omnino est à temporis iniuria tutũ. Etenim superioribus annis uix Actij nostri Eclogas hetruscе scriptas edidideram, cum hæ statim Venetijs, sub falso officinæ titulo, tanta quidem deprauatione iterum, atq; iterum excusæ sunt, ut stomachum iure faciant legenti. Hoc mihi, qui tantopere in ea re laboraui, quàm molestum fuerit, dicere uix queam. En quò labores nostri, tantaq; illa abijt cura? Nõ ab re ait Poëta noster, omnia fatis in peius ruere.

Atq; utinã felicius cum Pontanicis his agatur, quibus ego, quod possum, bene precor, ac melio rem opto genium. Vale.

IOANNIS IOVIANI PONTANI AD CONSALVVM FERdinandum Magnum, de Fortuna Liber primus.

IBI EGO CONSALVE FERdinande dux fortißimè, cum classe in Calabriam applicanti treis hos de Fortuna libros, pro mea in Hispanam gentem affectione destinaueram. Quippe cuius, Neapoli annis cum ageres superioribus, uirtus tum ea quæ moralis dicitur, ac politica, satis esset, beneq; mihi perspecta, tum militaris & bellica, propter illa quæ de rebus à te, fratreq; tuo equite strenuißimo in Hispania gestis atq; administratis, iussu auspicioq; Ferdinandi regis sapientißimi, & Helisabethæ coniugis reginæ, tum maxima cõtinentia præditæ, tum summa generositate, diuinaq; quadam prudentia, pleno omniũ ore, cunctorumq; affirmatione atq; consensu, qui ex Hispanijs profecti essent, referebantur. Meam hanc uoluntatem, deq; libris ipsis tibi dedicadis propositum, mirificum auxere in modum ea, quæ à te gesta sunt in Brutijs, Calabria, Apulia, Lucanis, Sammitibus, armis subigendis, regumq; tuorũ imperio, ditioniq; adiungẽdis. Exorto dein inter Hispanos ac Gallos bello, difficile admodum iudicatu est, in initio ipso belli maiorne cunctatio fuerit tua, an in exitu celeritas ac festinatio. Quippe qui quo die è Barolo in expeditionẽ Ceremoniam uersus profectus es, uix castris positis, oppidoq; nondum circunsesso, in hostem conuersus, eosdem fundis, fugas, cædis insequeris, Ludouico Nemorsense Gallici exercitus duce cæso, tanto militũ impetu, atq; ardore, animiq; magnitudine tui tanta, ut nisi nox fugientibus auxilio fuisset, uix pauci fuerint è prælio euasuri. Quo confecto prælio, paucis diebus regnum Neapolitanum autoritate & fama, magis quàm prædando, aut diripiendo, conciliatis tibi summa humanitate tua, militumq; cõtinentia, populorũ animis, uniuersum pacasti. Itaq; non Gallum modò hostem superasti uirtute ista admirabili, & rara, uerum fortunam ipsam. Etenim fortuna aduersari prudentibus consueuit tum uiris, tum ducibus: hanc tu tibi uel uirtute tua deuinctam conciliasti, uel aduersari fortasse, aut ludere arte studentem tua, uicisti, superasti, sub ditionem retraxisti, tuaq; subiecisti prudentiæ ac magnanimitati. Salue igitur Consalue, dux fortißime,

uictor continentißime, & fortunæ ipsius siue conciliator, siue expugnator. Salue iterum, & libros hos momini tuo dedicatos, qua manu hostem superasti, fortunam aut cõciliasti tibi, aut eam expugnasti, dextra eadem, ut ipsi etiam in uictoria humanißimus es, humanißime capias, quæso: eorumq; me autorem inter amicos, atque clientes tuos recipe, quem superiores regni Neapolitani reges non amauerint modò, uerumetiam & suspexerint, & honoribus, ac magistratibus fuerint honestißime prosecuti.

FOrtunæ nomen apud omneis gentes diuulgatum est adeò, ut docti etiam uiri consentiant, & medicos, in quorum manu salus posita est, uitaq; ægrotantium: & imperatores, è quorum ductu uictoria expectatur exercitus, reiq; incolumitas publicæ, fortunatos esse oportere. Cumq; bonorum tria sint genera, atq; alia quidem animi, corporis uerò alia: quæ tertia sunt, externaq; uocantur, fortunæ quoq; sunt iure quasi suo attributa. Quo fit, ut adipiscendam ad felicitatem, quod summum cuiile atque humanum existimatur bonũ, uel magnopere fortuna ipsa iudicetur conferre: ac si non & templa illi à priscis posita fuerint, & sacerdotes decreti, & ad sortes eius consulendas futuris de rebus, ijsdemq; dubijs, atq; asperis undiq; à principibus uiris summa etiam frequentia sit, trepidationeq; concursum. Atq; hæc quidem rudioribus illis seculis de fortuna erat hominũ opinio, qui quòd ignorarẽt, quæ uis esset ea, quodq; tũ bona, tũ mala plurima repẽte objicerentur, præterq; expectationẽ, atq; agendi propositum, ac rationem, magisq; omnino contingerent, quàm ordine ac lege proficiscerentur sua, aut electioni consentirent, susceptisq; actionibus, à ferendo ei nomen indidere, quod pro libito uidelicet, magis quàm ratione, aut ex concepta sententia, constitutoq; nunc prosperos afferret, nunc contrarios euentus: nec tamen præuisos antè, nec etiã, ut dixi, expectatos, ac sæpenumero parum meritos, non raro iniquos iniustosq;, & quorum fortuna ipsa accusari iure quidem posit in utranq; partem, siue prosper successus ipse fuerit, siue aduersus. Nam & prudenter administratæ res, actionesq;, ac secundum rectam progredientes rationem, non raro propter fortunæ ipsius impetus infeliciter cedunt. Ignauiter uerò inertérq;, ac præter rationem negotia resq; ipsas administrantibus, felicissime supraq; sententiã atq; consiliũ perquàm frequenter succedit. Quid quòd eadem ipsa bonis uiris aduersa plerunq; objicit plurima, prauis autem, ac maximè flagitiosis secunda offert et læta? Quocirca recte Aristoteles hanc ipsam fortunam nec Deum esse, nec naturam putauit, minime uerò intellectum aut rationem.

Fortunam

Fortunam non esse Deum. Cap. I.

Vomodo enim Deus erit, si hæc tam sæpe, tam inconsiderate, tam etiam iniquè, atq; ex inopinato extollit ignauos, locupletat immeritos, uexat, atq; affligit insontes, bonos in calamitatem adducit, ac seruitutem, prauos statuit in solio, liberat à periculis peruersos, moderatos, & honestos uiros laboribus, periculis, ærumnis ac miserijs conficit? Tyrannorum hæc sunt, non Dei, cuius est summa bonitas, absoluta iustitia, rectissimum iudicium, æquissima rerum omnium dispensatio.

Fortunam non esse naturam. Cap II.

Aturam quoq; nõ esse eam hæc ipsa liquidò satis docent, quòd fortuna ipsa quidem inconstans est, inordinata, uaria, repentina, incerta. Contrà uerò quid natura ipsa ordinatius, constantius, certius? cuius is est ordo, ea lex ac regula, ut non nisi certis, constitutisq; è principijs suo tempore, suis progressionibus mensurisq; tum uniuersa proueniant, tum etiam singula, quarumcunque ipsa rerum, effectionum, operum autor est & causa. Pergit natura ordine suo, graditur suis passibus, dispensat actiones suas cum temporibus, uiribus, opibusq; suis utitur cum mensura & penso, nõ fluitat, nõ nutat, stabilis est in officio suo, sibiq; semper constat. Nec uerò quod de fortuna à tragico dicitur Seneca: Spargitq; manu mu- «
nera cæca, peiora fouës: dici hoc de natura iure aut potest, aut debet: cũ ma «
nu maximè certa, & uiribus omni è parte cõsentientibus, suoq; ordine ac regula se moderantibus, proprijs ipsa in actionibus uersetur, atq; operibus: nec fouet peiora, quod fortunæ uidetur quodammodo proprium, sed in eo tota est, ut suo quoq; in genere, quod perfectum sit, ipsa nitatur efficere. Vt naturæ ipsius deniq; uideatur proprius esse ordo, mensura, regula, cum secus hæc omnia cernantur in fortuna: quippe quæ obijciat, potius, quàm det aut offerat: ruat potius, quàm incedat: profundat uerius, quàm dispenset: atq; ut repentina & improuisa, tanquã ex insidijs prodit, sic abit, uel deserit potius, insalutato, ut dici solet, hospite, tristia de sese ubiq; relinquens uestigia. Itaq; non esse eam naturam, quanto pereq; inter se differant, & iudicatu facillimum est, & cognitu.

Fortunam non esse intellectum. Cap. III.

Am cum intellectu uix aliquid habere eam commune, illud docet, quòd intellectus in ijs uersatur, quæ intelligibilia ipsa quidem sunt: fortuna uerò in ijs, quæ ab eadem

ipsa dicantur fortuita, habeanturq; externa. Quin ea ipsa uidetur intelligẽtiæ potius, mentiq; hominis aduersari. Nam si fortunæ effectiones, operaq; præter propositum contingunt, secusq; quàm ante & elegerimus, et decreuerimus, quonam modo intellectus idem erit ipsum quod fortuna? Cum electiones, constitutionesq;, ac proposita nostra ab intelligentia proficiscantur, deq; cogitationum, ac meditationum fontibus manent. An non prudentia humanarum est actionum omnium dux ac magistra? Est uerò. Rursus non ne fortunæ impetus, ruinam quamsæpissime afferunt prudentiæ? & quidẽ uiolentissime? Aduersatur igitur fortuna intelligentiæ, cuius alumna est prudentia. Atqui bona fortuna non raro fauet inceptis, respondetq; propositis hominum, & constitutis? non imus inficias. Verùm non fuit id constituentis propositum, neque illud expectabatur, quamuis fieri posse nõ desperaretur, ut fortunæ quoq; fauor accederet. Sed aliud est propositum, aliud spes. Cum tamen propositum ipsum constituentis collocatum in sola esset prudentia, maximeq; ordinatis progressionibus, quiq; rectam rationem sequerentur actibus. Vtcunq; igitur, siue fauor accesserit fortunæ, siue iniquitas obstiterit, præter propositum omnino euenit, etsi fortasse minime præter spem. Quo fit, uti fortuna ab intellectu omnino sit aliud, maximeq; diuersum. Quando intellectus ipse quidem in ijs uersatur potissimùm, quæ necessaria ipsa sunt, habereq; se aliter nequeant. Contrà, fortuitæ res uariæ, incertæ, mutabiles, ac fluxæ. Cum & mentis sit intelligentiæq; ipsius officium, cogitare, atq; in ueris inquirendis uersari: fortunæ uerò ministerium, ludere potius, uimq; in illis suam, quæ externa dicuntur, ostendere.

Fortunam non esse rationem. Cap. IIII.

QVibus è rebus efficitur, ut eadem hæc fortuna absit à ratione etiam quamlongissime. Quid enim ratione ordinatius? Rursus, quid fortuna minus compositũ? Rationis quidem proprium est, modum adhibere, ac mensuram, regulamq; in cũctis sequi. At fortunæ excessus plerunq; est, aut defectus. Hæc ubiq; mutabilis, atq; inconstans: illa stabilis, ac certa, à rato enim ratio dicta. Ad hæc ratio cuncta metitur, disponitq;, atq; aptat singula, fortuna uerò minime circunspecta est. Illius quoq; æquabilitas propria est, ac perpensio, huius inæquabilitas atq; inconsideratio. Præterea quorum ratio moderatrix est, eadem ipsa aut ubiq; sunt, aut plerunq;. Ad fortunam autem nihil certũ, nihil sibi constans, continuatumq;, nihil deniq; quod in futurum sibi hæreat, referendum.

An Fortuna

An Fortuna ipsa sit aliqua causa. Cap. V.

HAec autem ipsa quanquam huiusmodi sunt, causam tamen aliquam esse fortunam & bonorum, & malorum plurimorum, ac ualentissimam quidem causam uel maximi etiam philosophi tradunt. Nam & esse eam populi gentesq;, & docti pariter, indoctiq; consentiunt: etsi pientiores quidam uiri, ac maximè diuinæ maiestatis studiosi, quam alij fortunam, ipsi Dei nutum, uoluntatemq; esse eam dicunt. Ac ne iniustum eum, aut inconsideratũ statuant, dum sceleratis offerentem secunda, probis uerò ac continentibus aspera aduersaq; referentem intelligunt, rationem Deo ipsi, & causam rei eius permittendam censent. Cuius constituta decretaq; sint hominibus incomperta, nec fas sit nobis legem, ac metam Deo præscribere, nec occultam eius scitari uelle sententiam. Nam & boni, & maximè officiosi in subiectos populos reges multa quidem agunt, quorum causæ ipsis sint popularibus parum notæ, utiliter tamen prudenterq; & excogitata ab illis, in parentium usum sunt, & constituta summo etiam studio & ratione. Itaq; Dei hæc, quæ ad fortunam referantur, secreta esse, causamq; cur ita sit illi placitum, uel cum bonum improbo, uel malum bene instituto uiro offertur aliquod, nullo esse pacto perscrutandam: permittẽdũq; illi esse res nostras omneis, quæ imperio eius subiaceãt, pro arbitrio dispensare, suaq; è sententia: ab illius uerò uoluntate, præscriptoq; minime discedendum, aut ei tergiuersandum esse. Quorum opinioni tantum abest, ut repugnemus (Christiani enim sumus) uti nostra omnia ad supremi illius numinis uoluntatem cõstitutionemq; referenda censeamus: & quicquid uel decretum ab illo, uel permissum, aut concessum uideatur, illud & iustum, & rectum, ac maximè etiam sanctum & habendum, & iudicandum. Sed nec omnes gentes Christianam sequuntur religionem, nec pauci etiã sunt, qui quòd homo intellectu præditus, liberq; ipse sit, agatq; pro arbitrio, suaq; ex autoritate atq; consilio, fortunã esse aut nullam dicant, aut si est, eam uix ullam in rebus nostris habere iurisditionem uelint, nisi quantum ipsi ab ratione aberrantes, mentisq; rectitudine, intelligentia relicta, appetitiones sequimur, sensuumq; titillationes ac blãditias. Quamobrem non indignũ duximus, hanc quoq; partem indagare, & quid ea sit (si modò est aliquid) tentare: ut apertius fortasse quàm hactenus proditum est, quæ uis, quæq; causa ea sit, à nobis ostendatur, atq; unde ea quæ fortuita dicuntur, unde etiam fortunati homines, uitaq; ipsa fortunatorum manet: & eorum contrà, qui male fortunati dicuntur, habenturq; miserabiles. Igitur ut summa quoq; dementia est, Deo uelle præscribere, sic minime con-

ſentaneum, uel potius maximè eſt indecens, adſcribere ei uel pedis offenſiunculam inter deambulandum, uel lupi in gregem inſultum, aut buculæ infœcunditatem, ſterilitatem ue aſellæ, quæ inanis cuiuſdã ſunt infelicis q; ſuperſtitionis. At ratione hac dices, nulla erit rerum humanarum Deo cura, quæ quidẽ illi uel ſumma rerũ ineſt ſuarũ omniũ. Dei enim homo eſt fabrica, quatenus tamẽ ineſſe par eſt Deo, ut optimo, ut maximo, ut præſtantiſſimo, ut adminiſtrationem habenti, gerentiq; rerum quæ exiſtunt uniuerſarum gubernationem & penſum. Quòd ſi ſuum eſt prætorum, Senatorum, conſulum, regum munus atq; officium, uidelicet nullum eius exiſtet, à quo & Senatores exiſtunt, & reges? Si manuum eſt, ſi pedum, aurium, oculorum, membrorum etiam ſingulorum, nullum erit animi? cuius nutu totum agitatur corpus, resque noſtræ adminiſtrantur ac geruntur, tum omnes, tum ſingulæ. Moderatur autem ac regit Deus, quæ exiſtunt cuncta, igitur & curam habet uniuerſorum. At dices, quam & qualem? Et quæ utiq; Deum deceat cura, ab eo ſuſcipitur, & qualem habere eũ par eſt, cuius nutu uniuerſa & mouentur, & perſtant. Non dubitat Poëta ille non minore eruditione, quàm ingenio præditus, ea fortunæ tribuere quæ uerſibus his cernuntur:

» Fortuna arbitrijs tempus diſpenſat ubiq;.
» Illa rapit iuuenes, ſuſtulit illa ſenes.
» Quaq; ruit, furibunda ruit, totumq; per orbem
» Fulminat, & cæcis cæca triumphat equis.

Non enim externa tantum fortunæ adſcribit bona, quàm tyrannidem quoq; exercere inter homines ait, ſed temporum ſtatuit eam dominam, et alios iuuenes de medio tollere, alios ætate prouectiores, ac ſenes. Ciceroni uidetur magnam fortunæ uim ineſſe in utranq; partem, cuius quoties ſecundus eſſet flatus, prouehi nos in portum ſumma cum felicitate: reflare contrà ubi cœpiſſet, eius impetus maximè eſſe procelloſos. Ariſtoteles multum eam conferre ad felicitatem iudicat, bonorumq; ac malorum ſucceſſuum illam eſſe cauſam, euentusq; eius incertos, interminatos, repentinos, præterq; electiones hominũ ac propoſita cadere. Itaq; permagnam eius poteſtatẽ eſſe, doctiſſimi quiq; philoſophi, poëtæq; conſentiunt, à quibus ne populus quidem diſſentiat. Nullam igitur eſſe fortunam quis dicet? cum eruditiſſimus poëta & uitæ breuitatem ad eam referat, & longitudinem. Cum experientiſſimus rerum humanarum, idemq; doctiſſimus uir Cicero, in flatu eius proſpero, ac reflatu plurimũ exiſtimet eſſe repoſitum. Cum Ariſtoteles ſolertiſſimus rerum naturæ explorator ac cognitor, & felicium & infeliciũ pariter euentũ cauſam fortunam eſſe dicat: quippe qui

qui bonam eam esse, & malam pro euentibus ipsis existimet. Cum populus deniq; in hoc consentiat uniuersus, & felices, & fortunatos eos iudicans, quibus prospere ea uti contingat: miseros, quibus e contrario. Persei regis filium, eius quidem Persei, quem Paulus Aemilius in triumphum duxit, ferrariam exercuisse officinam legimus, figuli filium Agathoclem regnasse in Sicilia. Valerianus Romanorum Imperator captus à Parthis, in teterrima seruitute & uixit multos annos, & tandem mortuus est. Apud hos eosdem Parthos, qui primus ex Arsacidum regnauit familia, eius conditio haud alia initio quàm mulionis fuit. Pupieni Maximi, quem Senatus publico consensu in Augustum cuexit, pater rhedarius fuit faber, utq; alij tradidere, ferrarius. Maximini Augusti patria uicus fuit Thraciæ planè ignobilis, pater Gotthus, mater Alana, quorum nomina uix etiam fuere memoriæ prodita. Vidimus Matthiam Coruinum ad regium è carcere fastigiũ elatum ab Hungaris. Quæ quidẽ, aliaq; generis eiusdem, si Philosophis assentiri uolumus, neq; ad Deũ referenda sunt, ut paulò est antè disputatum, neque ad naturam, minime uerò ad intellectum. Videlicet Matthiæ Coruini adolescentuli cogitatio in carcere, sola in hoc erat, ut Hungariæ regnum obtineret, communi Pannonum consilio è compedibus ad regium tribunal deducendus. Mutium Sphortiam ab aratro, atq; ab asino, quæ nam ratio, quod uel ratiocinandi studium maximè adolescentem euocauit ad militiam? Catamelata furnarij Narniensis filius, cum lignatum puer à patre missus esset, amissa in sylua falce lignaria, dum patris iram ueretur, prætereuntem secutus est militem, breui autem is euasit dux, ut à Veneto Senatu, uirtutis ergô, statuam equestrem in maximè celebri Patauij loco positam solus tempestate nostra, patrumq; nostrorum meruerit. Cum hæc quidem omnia ad fortunam referantur, eorumq; sit causa initio quidem nobis ignota, quæ postmodum progressionibus sese suis & aperit, & declarat. Itaque qualis ea sit, & quàm etiam pollens, ac ualida eius uis, uita ipsa planè docet nostra. Cum singulis penè diebus uideamus, temere res suas administrantibus felicissime tamen eis succedere: prudenter uerò, ac ratione recta sese moderantibus, non parum modò prospere, uerum etiam maximè infeliciter.

Fortunam aduersari prudentiæ. Cap. VI.

QVo fit, ut fortuna ipsa prudentiæ potissimum uideatur aduersari, quæ cum ab intellectu, cogitationeq; ortum ducat, quis erit qui fortunam ad intelligentiam, ac mentem referat? Cum illa prudentiam excusitet, hæc illi maximè aduersetur, & à fine sæpissime diuertat optato,

Quis ad Deum? Cum persæpe ab optimis ad deterrimos regna trãsferantur, rerumq; publicarum administrationes atq; imperia? Causam tamen & uehementissimam, & acerrimã quidem esse negare potest nemo, dum recte quidem philosophetur, & sentiat, nisi qui ad Dei fortasse sententiam referre uim eam uelit, gubernantis quidem res nostras suopte arbitrio, eodemq; ignoto nobis, atq; etiam incomperto. In hoc tamen omnes consentiunt, ut tria cum sint bonorum genera, quæ externa sint, quæq; neq; animi, neq; corporis existimentur, fortunæ ea sub imperio laborare: & qui ijs abundent, felices eos esse: qui uerò inhonorati uiuant, inopes, ignobiles, egeni, eos & infelices esse, & miseros: contrà uerò fortunatos, quibus bene, feliciterq; succedat.

De bonis fortunæ. Cap. VII.

ITaq; & diuitias, & honores, & imperia, magistratusq; fortunæ ipsi subijciunt, & rerũ, negotiorũ, administrationumq; felices tum successus, tum prospera etiam euenta. Quocirca Romanarum scriptores rerum, felicissime populo Romano multa præter omnem rationem, ducumq;, ac Senatorum consilia cum euenisse uideant, fortunæ id populi Romani attribuunt. Itaq; non raro apud illos legitur: Vicit fortuna populi Romani. Est igitur fortuna nec uanum quidẽ, nec arcessitum nomen, quin maxima quædam potius potentissimaq; & uis, & causa.

De Fortunæ potestate ex accidenti. Cap. VIII.

QVamobrem uidendum ac perscrutandum est, quid ea sit, unde illi tanta obueniat potestas, ut non honorum modò, ac magistratuũ adeptio, diuitiarumq; comparatio, quæ prima mortales ducunt, sit ad illam referenda, uerùm utæ ipsius tum breuitas, tum longitudo. Cum prudentiæ quoq;, mentisq; ipsius consilia, quæ diuina quædam in nobis pars est, & irritet, & peruertat. Nam si fortuna, ut Aristoteli placet, causa est et quidem ex euentu contingens, præterq; electionem eius, ac propositum, qui aliquid agendum susceperit, & consilia ut peruertat, & prudentiæ ut aduersetur, necesse est, impugnetq; incepta nostra. Et uerò hominum actiones, susceptionesq; negotiorum uoluntariæ ipsæ sunt, atq; à ratione profectæ, eademq; cum electione maturisq; consilijs, quæ perquã sæpe fortuna ipsa perturbat, cõfunditq; rationem, labefacitq; adeò uoluntatem, frustraturq; electionem, ut nihil omnino patiatur eorum succedere, ad quæ summo studio,

dio, rationeq; intendamus. Interdum uerò secus, quàm speramus, quamq; opinio nostra est: quippe cũ incepta temere persæpe sumpta, præterq; rationem administrata, quæq; sapientiũ etiam uirorum opinione nullo modò successura iudicentur, & facilè quidem succedãt, & summa quoq; cum felicitate & laude. Itaq; quæ fortuna ipsa præstat, in utranq; partem euenire iure dicuntur, eaq; ex accidentia cadere, quando neq; pro electione succedunt atq; ex proposito: nec mens nostra in suscipiendis actionibus eò spectabat, ut aut ijs progressionibus finẽ assequeretur, aut ut finis ipse alia uia interciperetur. Ab euentu igitur affectiones eius iudicandæ sunt, minime uerò à ratione, aut pro suscepta electione, atq; consilio. Quo fit, ut quia præter mentem eueniant ac propositum, repentinæ illæ quidem sint incertæq;, atq; ex eo parum rationabiles, omninoq; inconstantes appareant. Repentina enim uix perdurant: at quæ sine consilio ac ratione, certa esse minime queunt, itaq; ut uarient, necesse est, sintq; infirmæ admodum. Igitur etsi fortuna maximè potens est causa, effectiones tamen eius ab euentu sunt iudicãdæ, quãdo successus ipsi neq; à proposito susceptaq; ab electione proficiscuntur. Vt qui dum uitem pangit, thesaurum inuenit, neq; progressus eius ipsa sunt ab ratione ducti, aut temperati. Vt qui ad forum pergit defensitandi apud prætorem amici gratia, obuiam habet qui nuntiet, institutum eum hæredem ab hospite, cui decedenti nec liberi essent, neque ex agnatione ullus, qui iure ei succederet.

An Fortuna sit per se causa. Cap. IX.

Licet igitur ab euentu, atq; ex contingentia, quantum nostra interest, atq; ad nos ipsos spectat, hæc ipsa causa iudicanda sit, nunquid tamen ex hoc non erit & ipsa per se, & suapte etiam natura causa? ac maxima etiam causæ non & suis uiribus instructa? non & opibus innisa suis? suaq; autoritate atq; arbitrio prædita? Quocirca quærendum hoc restat, ac summo etiam studio quærendum. Videlicet Romulus Romani constitutor imperij, sub quo magna orbis pars, tam multis etiam seculis temperata est, & recta, & à quo gentium pars maxima leges acceperit, ac uiuendi formulas: genitus ita quidem est, ut nulla ortus eius ratio sit habenda, præterquam quòd cõtigit illum nasci ex coitu illo infami, si humanæ spectentur leges. Ducunt à Mose originem in colendo Deo et Iudæi, & Christiani, & Sarracæni. Nulla igitur genituræ eius ratio habenda est alia, nisi quòd contigerit illum, quicunq; ij fuerint, parentibus suis nasci: quod dictu quidem nõ absurdissimum modò uideatur, uerùm maximè etiam impium

ac ratione ab ipsa, quod præstare nos cætera inter animalia gloriamur, omnino alienum. In ortu autem hominis generationeq; humanæ leges neq; naturæ præscribere habent, neq; Deo. Ciuiles enim leges apud illas præscribunt gentes, atq; apud eos populos, qui constituendis illis consenserunt: ut lex quæ est de una tantum ducenda uxore, in Italia quidem atq; inter Christianos locum obtinet, minime uerò apud Syros, Mauros, Sarracenos. At naturalis lex est, ut infans è mari gignatur, & fœmina, neutiq; uerò ut ex uxore ac marito. Non igitur aduersus naturæ legem, aut naturali repugnante constitutione natus est Romulus, neq; coitus ille, si naturæ legem ac uim spectes infamis, sed naturalis prorsus, atq; ex ipsa generis humani constitutione & ordine. Quid enim ad naturæ legem condemnandam, quòd Virgilium mater sit enisa in uia sub arborem? minime uerò in culcitra? ac laqueata sub contignatione? aut quòd aliquis ruri nascatur, sordidoq; sub tugurio. Quæ quidem, aliaq; eiusmodi inde profecta sunt, quòd nimis ipsi delicati sumus, & in accusanda natura arguti ac licentiosi. Velle uirginitatem sequi uoluntarium hoc quidem est, nequaquam uerò naturale: at & naturale, & uoluntarium dare operam liberis. Quo fit, ut ad naturam si respicias, atq; ad genituræ rationem, nulla Romulo inurēda materno sit è coitu infamiæ cicatrix, nihilq; quod accusare in eo procreando naturali iure liceat. Igitur si natura ipsa rebus consulere hominum studebat, si numen illud supremum, quod mundum regit, ac moderatur omnem, imperium erat Romanum per Romulum, eiusq; successores constituturū, quid leges ad hoc humanas de incestu, aut de adulterio citas? quæ ne apud Garamantes, et Nasamones, uastissimasq; alias nationes locum quidem habent ullum. Quem paucis antè annis, ne apud Canarios quidē, id est fortunatas habebāt insulas, ab Hispanis nuper captas, atq; ad Christianam uiuendi consuetudinem ac sacrorū ritum traductas. Tanto igitur naturæ incepto, diuinioq; numinis constitutioni, non potuisse hominum leges præscribere illud docet, quòd Faustulus Romuli altor ac conseruator, perinde, ut ab Amulio iussus fuerat, illum cum Remo fratre minime occidit, sed alendum potius quamoccultissime ab Acca uxore procurauit. Verùm relicto Romulo, rem ad ipsam redeamus.

Quo in genere causarum fortuna sit collocanda. Cap. X.

Igitur si fortuna et causa est, eaq; et præpotens, ac maximè ualida, cū externis imperet rebus, ipsaq; cīe quadrifaria sint causarum genera, nimirum aut ad materiā referenda est, de qua fit aliquid, aut ad formā, à qua materia ipsa informatur, aut ad finem: quicquid enim aut faciendum

ciendum suscipitur, aut agendum, finem habeat constitutum necesse est, cuius illud susceptũ sit gratia, aut ad uim deniq; agentem aliquã, quæ & materiam ipsam informet, & ad finem perducat, illum quidem, quem sibi in intio constituerat. In hoc itaq; potissimũ genere causæ uidetur fortuna collocanda: cum nec ipsa sit è qua quid efficiatur, qualis est materia, uerùm quæ efficiat potius: nec sit forma, quæ materiæ quidem ipsi accedat, tanquam artifice ab aliquo indita, extrinsecusq; inducta: nec sit ullo modo finis, cum ipsa prorsus intendat in finem: etenim quicunque agit, finem aliquem prospectans agit. Nam & qui in certamen prodeunt, ab iis omnino propter uictoriam susceptum est certamen: & qui pecuniæ, diuitijsq; dant operam, omnis utiq; ab illis labor suscipitur, rerum ac copiæ gratia. Iure igitur in agentis causæ tribunali fortunã constituimus. Ac nihilominis hæ ipsæ diuitiæ, copia, uictoria, honores, magistratusq;, quoniam fortuita dicuntur bona, materia quasi quædam fortunæ sunt ipsius, perinde ut statuarij lignum, lapis, metallum, è quibus statuæ suis conflantur ab artificibus. Atq; ut statuariorum opera sunt signa, imagines q;, sic bona quæ dicuntur fortuita, quòd ea à fortuna oblata sint, fortunæ tum opera esse dicuntur, tum munera. Vt nõ aliter fermè in bonis ipsa rebusq; sibi subiectis sese gerere uideatur, quàm in materia sibi apposita statuarius artifex, ac metallicus fictor. Quocirca fortuna ipsa suis in ministerijs atq; effectionibus uidetur artificis, uel autoris potius cuiuspiã sibi personam assumere ac gerere: perindeq; ut qui uersantur in repubica, ac rem communem gerunt magistratus, munus suum atq; officium administrare inter homines, ad quorum usum bona ipsa fortuita & sint, & uideantur comparata.

Fortunam esse causam efficientem. Cap. XI.

Quibus efficitur, ut hæc ipsa de qua loquimur fortuna quatuor è causis sit una, eaq; efficiens, & tanquam magistratum gerens distribuendorum inter homines bonorum, quæ tum externa dicantur: quoniam non insint homini à natura, tum fortuita, quòd eorum dispensatio fortunæ ipsi sit attributa: quippe quæ et illis pro materia utatur, et tanquam supellectile effectionũ suarũ omniũ, & quibus ea ipsa obtulerit, illos ita constituat, atq; ut ita loquar, informet, ut diuites, copiosiq; habeantur, & in honoribus cõstituti, ac dignitatibus, imperiũ inter alios exerceãt, fugantur q; potentatibus. Qui finis autẽ sit eius, usus ipse ostẽdit, ac certũ facit. Nã & bona fortuita comparantur usus gratia, et felicitas, ad quã fortuna ipsa nõ parũ conferre iudicatur, in actione constituta est. Actio autẽ ipsa ab

rerum usu administrationeq; secerni nullo modo potest. Vides igitur fortunæ ipsius effigiẽ quasi quandã: nec solũ quòd causa ipsa sit aperte intelligis, uerumetiam quæ sit, & qualis, quodq; è pluribus una, eaq; efficiens.

Fortunã dici finalem quoq; posse causam. Cap. XII.

DIces fortasse hoc in loco, hacq; præsertim in quæstione, cum ea sit causa plerunq; præter mentem ac propositum nostrũ, atq; ab euentu contingens, finem potius esse quendam & insperatum, & repentinum. Quis autem dum recte modò sentiens, hoc ipsum inficietur? Sed nos fortunam qua offert quippiam, uel adimit, quaq; adiuuat, uel damno est, agendi eam gerere magistratum dicimus: qua uerò præter eligentis, ac constituentis propositum opera eius procedit, finem esse quendam repẽte obiectum inexpectatumq;, si negauerim, iniurius esse profectò uidear. An non eandem quoq; materialem esse causam, & recte fortè quis dixerit, si bona ab illa obiecta tantum consideauerit? ut materiam, ut copiam, ut rem abunde suffectam, perinde atq; horreum quoddã ad omnem uitæ usum atq; sumministrationem. Sed nos qua adiuuat, ut bona ac beneuola, qua aduersatur, & officit, ut nocua atq; infesta, qua finem ad quem tendimus, uel offert ut propitia, uel eripit ut inimica, efficiendi eam ac gerendi res in utranq; partem magistram dicimus: qualem etiã innuere uidetur Aristoteles, qualem etiam Plato, qui eã, Galeno teste, ait esse causam secundũ contingentẽ euentum in proæreticis, ijsq; quæ ipsi & elegerimus, et agẽda proposuerimus.

Quid Anaxagoras & Stoici de Fortuna senserint. Cap. XIII.

ANnõ, eodem hoc Galeno teste, & Anaxagoras, & Stoici arbitrati eam sunt, causam esse minime notam humanarum agitationum? atq; ut ipsorũ uerbis utar, ἀνθρώπινον λογισμὸν, quippe qui alia quidem secundum necessitatem ac fatum, alia uerò secundum fortunam & casum esse putent.

Quibus in rebus ac negotijs Fortuna uersetur. Cap. XIIII.

CVm igitur efficientem causam, fortunã esse statuerimus, eiq; gerendarum in administratione rerum, curulem posuerimus sedem, non temere quærendum uidetur, quibus ea uersetur in negotijs: quippe cui agendi si uis inest, efficiendiq; potestas ac ius, nimirum subiectis in rebus imperium

perium exerceat, necesse est. Aristoteles igitur, cui in re ut maximè uera, non turpe modò, uerumetiã profanum uideatur uelle aduersari, tradit quæ cunq; lunæ contineãtur circuitu, ea cuncta patibilia esse, subiectaq; supernis potestatibus, atq; inferiora hæc corrumpi, in aliaq; atq; alia continenter uerti: at superiora illa, utpote æterna, diuinaq; tenorem perpetuum in statu quæq; suo retinere. Inter cætera itaq; animalia, quæ conditione sua mortalia quidem sunt, cuius res maximè uariabiles existãt, atq; incertæ, hominem esse statuit. Cui quoniam soli è mortalium numero, intelligentia, mensq; ac ratiocinatio tributa est, eundem hunc solũ & cogitare, & quærere, & ratiocinari, unumq; item eum deliberare, atq; ad agendũ impelli existimat, propter uitæ necessitatem, insitamq; naturam, eorumq; bonorum assequendorum gratia, quorum illi insita est cupiditas, cui pòst uoluntas quoq; accedat, & animi certa constitutio, reiq; propositæ firmitas atq; constantia. Cuiusmodi autem hæc siue negotia, siue res ac bona sint, quanquã abunde dictum est, non pœnitebit tamen denuo ea cõnumerare, diuitias scilicet, opes, honores, clientelas, potentatus, magistratus, imperia, generisq; eiusdem cætera. Has igitur res, bonaq; hæc ipsa, ludum esse fortunæ, in ijsq; eam uersari, illud præcipuè docet, quòd fortuita ea ab hominibus dicuntur bona. Quæ item sint negotia, in quibus exerceri quoq; illam & Aristoteles uelit, et Plato, illa nimirũ sunt, quæ sibi homines tum agenda, tractandaq; tum etiam adipiscenda proposuerint cum electione & consilio, animoq; in primis uolente & confirmato. In his igitur tum rebus ac bonis, tum etiam negotijs, hominumq; actionibus fortuna magistratum ac ius ostendit suum, exercetq; pro arbitrio dominatum.

Fortunam in ijs solum uersari, quæ ad hominem spectent. Cap. XV.

ET quoniã in illis quoq; quæ corporis sunt, multa etiam præter mentem contingunt, atq; opinionem, idq; in ijs quoq; quæ ad naturam referenda prorsus uideantur: ita quidem in his omnibus tenendũ ac iudicandũ est, naturam quidem ipsam rerum minime indigere consilio aut deliberatione. Cum motus eius, ac fines sint omnino certi, constitutiq;, progrediantur q; suo ordine, suis etiam numeris, temporibus, progressionibus. Sunt enim eius opera ac munera omni è parte certa, ac prorsus necessaria. At hominum commotiones ac uoluntates incertæ sunt ac mutabiles, parumq; omnino sibi constant, perinde ut eorum quoque res ac negotia, quæ aliter sese habere, atq; aliter consuerint. Quocirca propter dubita-

tionem atque incertitudinem consultare eos oportet, utpote rerum futurarum atque euentorum ignaros, diuq; ac multum & deliberare, & quærere, antè quàm decernant. Quo fit, ut quod in ijs contigerit, de quibus homines ipsi & consultãt, & decernunt, illud ad fortunam referatur, quæ in alijs ad casum.

Quæ ad Fortunam sint, quæ ad casum referenda. Cap. XVI.

Taq; accidentia ipsa, ac rerum euenta negotiorumq; alia ad casum tantum referenda, alia ad fortunam sunt, quam quidem humanis tantum constitutionibus ac decretis & fauere uelint, & aduersari. Atq; hoc quidem illud est, quòd Cicero ait, Vim eius partẽ in utranq; plurimum posse: cum de casu nullam omnino mentionem faciat, aut in ijs quæ ad prosperum, aut quæ ad parum secundum spectent negotiorũ euentum. Cum etiam illa ipsa quæ naturæ fortè sunt, casuq; contingunt, ut pluuiæ, ut tempestates, ut alluuiones, si inceptis, ac negotijs uel conduxerint nostris, uel illa aduersus ierint, ad fortunam tamen referantur, cum præter electionem, destinatumq; animo contingant finem.

Solum hominem dici posse fortunatũ. Cap. XVII.

Vid casus igitur, quid fortuna inter se differant, & quæ tanquam materia sit ea, in qua fortuna uersetur, iam, ut arbitror, planè tenes, exq; ijs colligere etiam potes, fortunatas nec pecudes, nec cætera animalia, in animaliaq; recte dici posse. Cum humanæ tantum res sub fortuna laborent, ipsiq; homines uni de dubijs consultent, & ad finem sibi propositum contendant. Quocirca si quando secula quoque fortunata dicimus, ad homines, ac principes, qui sub ea tempora fortuna bene usi fuerint, referimus. Quale illud:

O Fortunatæ gentes, Saturnia regna.

Vt si poëtæ aliquando aliter locuti inueniantur, per lusum utiq; per translationem locuti uideantur.

De necessitate ac Fato. Cap. XVIII.

Vamobrem quoniam paulò antè in fati mentionem incidimus, ac necessitatis, de utraq; pauca si disseruero, haudquaquam uidebor temere ad hæc ipsa de fortuna disputans diuertisse. Cum & ipso

& ipsa fortuna uideri possit fati ipsius siue executrix, siue ministra. Cuius opinionis quod uel autorem habeam Antonium Galateum, uel quæ uerecundia est eius socium, non pœnituerit me siue autoris, siue socij, tum propter studiorũ horũ summã ac singularem quæ in eo est cognitionem, tum propter rerum peripateticarum acutissimas pariter ac solertissimas indagatiões. Quæ de re dicturi, ut Christiani, nullo modo sumus, ut qui ad Dei uoluntatem ac sententiam, camq; prorsus incognitam cuncta referamus: cui parendum æquo etiam sit animo, quippe cuius decreta omnia plena sint sapientiæ, iustitiæ, æquitatis. Sed quoniam hæc ipsa de ueteris philosophiæ hausta sunt fontibus, pro ueterum ea philosophorum opinionibus ac sententijs prosequemur, uenia tamen antè nostris ab hominibus ac sacerdotibus impetrata. Differimus enim ut ratiocinantes, neutiq; uerò ut qui pro constitutis hæc, & tanquam postulatis tradentes asserere, atque asseuerare alijs perinde ac certa determinataq; uelimus.

Quid ueteres de Fato senserint ac necessitate. Cap. XIX.

POsidonius igitur Stoicus rerum harum primas Deo, secundas naturæ, tertias fato parteis assignat. Tales omni potentem esse necessitatem uoluit. Parmenidis uerò ac Democriti sententia est, omnia è necessitate euenire, illamq; & fatum esse, & iudicium, & prouidentiam. Cum tamen Plato alia ad necessitatẽ referenda, alia uerò ad prouidentiam putet. Empedocles opinatur necessitatem esse principiorũ elementorũq; uiolentam, impetuq; progredientem causam, Democritus reflexionem, ac resultationem illam, ac concursum & plagam materiæ. Cum tamen Heraclitus fati ipsius substantiam censeat esse rationem per uniuersum euntem, id quod innuere uidetur Virgilius, cum ait:

—Deum nanq; ire per omnes
Terras q;, tractusq; maris, cœlumq; profundum.

Cui etiã opinioni Chrysippus uidetur assentiri, existimans εἱμαρμένην esse spiritualem, sericmq; uniuersi gubernatricem, per eamq; & quæ sunt esse, & quæ facta, ab illa ortum duxisse, & quæ faciunda, causam inde ductura. Nec uerò non Platonis illa quoq; est sententia, ut fatum corpus sit ætherium, semen'que omnium generationis, seu naturæ uniuersi lex.

Hi igitur simul omnes, quanquam aliter, atque aliter, necessitatem tamen & fatum esse consentiunt.

De Platonis opinione. Cap. XX.

Verùm nos præteritis nunc alijs, Platonis siue sententiã, siue opinionem hac ipsa de re consideremus. Putat enim nequaquam è prouidentia proficisci omnia, quippe cum rerum earum quæ quidem dispensantur, minime sit uniformis, eademq; natura. Quocirca quædam tantum ad prouidentiam referenda, ad fatum quædam esse censet. Quid ultra? Ad hominum ipsorum uoluntates atq; arbitrium nonnulla, alia ad fortunæ inconstantiam, pleraq; ad casum, quæ quidem ipsa seiuncta à ratione pro libidine accidãt. Quinq; ita sunt numero, quæ Platoni in mentem ueniant, prouidẽtia, fatum, hominis ipsius uoluntas, actum fortuna, tum casus. Et diuina quidem quæ essent, atque intelligibilia, quæq; dijs ipsis cognata & proxima, ad prouidentiam ea solam unamq; referenda: quæ uerò naturalia, eademq; corporea, atq; ex elementis constituta, quòd cõstitutionis suæ naturam sequuntur, ad fatum, cuius ipsius munus sit atq; officium, singula quidem digerere, eaq; pro motu, loco, forma, tempore distribuere: prouidentiæ uerò suum sic, ac proprium, cuncta quamuis diuersa, quamuis alia atq; alia, pariter tamen complecti. Itaq; fatum ipsum digerere, explicare, administrare, disponere, ordine suo, suoq; loco ac tempore, quæ uidelicet prouidentia ipsa in sese congesta ac prospecta habeat, & qua etiam ratione & uia gerenda sint, atq; administranda: quippe quæ modum illis ordinemq; statuerit, cuius profectò & ordinis, & rationis fatum sit ipsum dispensator quasi quidam, atq; administer. Sapienter itaq; Seuerinus Boëtius, atq; appositè, gerendarũ rerum formam immobilem ac simplicem, diuinam ait esse prouidentiam: fatum uerò eorum, quæ diuina simplicitas gerenda disposuit, mobilem nexum esse, ordinemq; temporalem. Indeq; illud existere, ut fato quæ subsint, ea quoq; omnia prouidentiæ sint subiecta, cui & ipsum etiam subseruiat fatum: quædam tamen quæ prouidentiæ iurisditioni tantum adscripta sunt, ea fati seriem magistratusq; eius cancellos egressa esse. In nostra autem uoluntate, quæ tertia Platonis distributio est, eiuscemodi omnia esse posita, qualia sunt, uxorẽ ducere, ad mercatum accedere, dare operam literis, uites pangere, negotiari, uenari, piscari, certare cursu, palæstram exercere, quæq; alia nostri iuris sunt, inq; hominis ipsius manu sita. In rebus uerò externis, quæq; iurisditionis minime sint nostræ, quippe quæ repente, atq; ex imparato accidant, præterq; rationem, ac secus etiã quàm ipsi in suscipiendis negotijs, inceptisq; aggrediundis nobis proposuerimus, ac longe aliter, quàm consilium ab initio, ipsaq; ob electione nostrũ fuit, ijs in rebus uersari fortunã retur, rerumq; euentã

pro

pro illius imperio, libidineq; succedere. At contrà præter hæc omnia, ut quæ nostræ nullo modo sint ditionis, hominumue arbitrij, ea porrò cuncta sub casu laborare. Qualia autẽ & quæ sint illa, quæ ad prouidentiæ uiuus spectarent magistratum atq; officia, Plato ipse subinnuit in Timæo: cum Deum inducit, mundi fabricæ intentum, cõstituentem illum ipsum, ac deligentem tot animas, quot ipse creasset stellas, eisdemq; distribuentem singulis uehicula singula, mox aperientem illis, & tanquam expectorantem uniuersæ rei naturam, omnemq; ex ordine futurorum seriem, atq; edisserentem leges, quas condidisset, quasq; ipsæ sequerentur, decretorũq; suorum constantiam atq; immutabilitatẽ. An non Deus ipse statuit, formatq; quæ placita ei sunt, perinde ut creatori rerum omniũ? nónne ut maximus, idemq; supremus legem ponit, sancitq;? num non ut sapientissimus docet? quodq; illos, quos alloquitur, exequi par esset, & instruit, & informat? Itaq; prouidentia ipsa ut princeps autorq; antecedẽs prægreditur, præq; se fert Dei ipsius moderantis ac regentis cuncta uoluntatem, imperium, numenq; illud immutabile: è quo fatum manat, ipsaq; rerum series ac causarum proficiscitur: à fando uidelicet ductum nomen, quia Deus ipse dixerit, fatusq; sit leges, quibus & mundus omnis, & illi ipsi quos instrueret, obedienter essent obtemperaturi: à fando igitur fatum, ut ab edicendo edictum, à decernendo decretum. Quodq; qui præsidet, regitq;, sciscat, constituat, sanciat, scitum, sanctio, constitutio dicta. Itaq; Platonici ipsi, atq; è nostris præcipuè Chalcidius consentiunt, diuinam legem fatum esse, ineuitabilemq; tum promulgationem, tum sanctionem, scitumq;, quod creator mundi, & constitutor Deus de uniuersa sciscens natura, animis ipsis dixerit, quo sanctionem eam mundus sequeretur uniuersus, perq; eandẽ ipsam præteritis quæ præsentia, præsentibus autẽ quæ futura necterentur: quippe quæ rationem cõtineret perpetuam, ac tum ordinationem, tum seriem eorum omnium, quæ consequenter, ac continuate fierent, & futura essent, propterea q; mundi ipsius animæ ab autore, constitutoreq; insinuatam, eamq; trifariam esse uolunt. De qua Poëtæ quoque locuti sunt, fati ipsius uim atq; substantiam in triplicem quasi personam partientes, Atropon, Clothon, Lachesin. Et Atropon quidẽ orbem illum, utq; Græcè loquamur ἀφαίρεμ esse uolunt, quæ ἀπλανὴς ab illis dicitur: quòd non modò non erret, uerum motum illum suum continuet indesinenter, atq; ex præscripto: nam neq; ullam sentit agitationis suæ obliquitatẽ, neq; deflectionem omnino aliquam. Erraticam uerò illam, ac diuagantem sphæram appellauere Clothon, ob tortuosam obliquantemq;, & tanquam deuiam cœli uertiginem, perplexamq; obliquitatem: de qua scilicet prouenirent ea, quæ dì

uersi uariantisq; ut essent motus: nec idem quidem ipse motus, uerùm deuius: nec eadem, sed dissimilis progrediendi ratio præstaret. At quæ sub luna est sphæra, atq; ex eo sublunaris à Platonicis ipsis dicta, Lachesis est agnominata, quòd proprium eius munus esset, ea in se cuncta suscipere, quæ ex illarum utriusque effectionibus existerent ministeria & operæ. Iam igitur quid fatum sit tenes, de quo dicendum proposuimus: ac ne Ciceronis de eo prætereat te sententia, audi quid de fato in libris de Diuinatione & loquatur, & sentiat, esse scilicet ordinem seriemq; causarum, cum causam causa exse gignat, ea est autem ex omni æternitate fluens
» ueritas sempiterna. Item: Exquo intelligitur, ut fatum sit, nõ id quod su-
» perstitiose, sed id quod Physice dicitur causa æterna rerum, cur et ea quæ
» præterierint facta sint: & quæ instarent, fiant: & quæ sequuntur, futura
» sint. Quod cum ita sit, efficitur, ut fatum ipsum sit in agitatione positum, trahens secum innumerabilem rerum uarietatem ac copiam, seriemq; multiplicem eorum omnium, quæ ex infinito in infinitum ordine ac nexu accidãt suo, secundũq; eandem legem, quam Deus ipse ab initio sciuit. Nihilo tamen minus ipsum immutabile est, ac terminis suis fixum, constans, diuinæq; parens iussioni, eiq; obnoxium: quando is, qui nunc est, eritq; deinceps diebus, horis, ac momentis singulis, idem ipse & cœli, & cœlestium orbium, & quæ cœlo feruntur stellarum habitus, ex circuitione in circuitionem, circumactione semper sua instauratur, idq; ipsum quandiu lex ipsa prouidentiaq; diuina constitutum habeat ac decretum. Nunc de uoluntate, quæ, ni fallor, appetitio est intelligentiæ inhærens. Itaque sentientium è numero animalium, homini tantum inest uoluntas, cum & cupiendi uis, & item irascendi sit ei cũ illis communis. Proinde fit, ut quòd carent intellectu, careãt & uoluntate. A uoluntate igitur primo afficimur, deinde etiam mouemur ad agendum: & quanquam uoluntas ipsa ad ea nonnunquam sese excitat, quæ nec conditionis humanæ, nec uirium sint nostrarũ (nam etiam immortales esse uellemus, & momento eodem ab occasu solis in ortum delabi, qualis mentis ipsius motus ac raptatio est) tamẽ ad ea plerunq; uolentes ducimur, quæ nostrarũ prorsus sint uirium ac facultatis. Quocirca ea tantum incipienda eligimus, quæ assequi nos posse confidimus. Antè tamen quàm illa aggredimur, persæpe etiã diutius deliberamus, sintne futura utilia, an inutilia: conducturáne rei familiari, an incommodatura? Itaq; si ratio ipsa, ac recta quidem ratio consultantibus nobis dictauerit rem eã et futurã utilem, et uires nostras ei facis esse cõsequẽdæ, negotium ipsum aggredimur: sin minus, aut illud de mente cogitationeq; abijcimus, aut male inceptũ si iã fuerit, ab illo prosus desistimus.

desistimus. Est itaq; in uoluntate nostra positum, cum quid agendum uel offertur, uel ipsi de eo cogitationē capimus, agressuri nec ne illud simus. Proinde Plato quæ eiusmodi essent, fato ea nequaquam censebat assignanda, sed in nostra omnino uoluntate esse collocata. Quid enim ad fatum, si mihi in mentem uenit pangendæ uineæ? cum mea sit in manu constitutum sim ne laborem eum susceperturus, an quòd male uidear rei familiari consulere opus ipsum prætermissurus. Et cum pares nobilitate, dote, forma, ætate, educatione, moribus, uel una, uel plures simul offeruntur in rem uxoriam uirgines, nunquid non arbitrij iudicijq; est eius, cui uirginum fit oblatio, & cuius est optio, sit ne aut omnes pariter repulsurus, aut hanc quàm illam potius electurus? Quandoquidem uoluntates in his nostræ liberæ sunt, ab omniq; necessitatis, aut maioris imperij iure solutæ. Quo etiam fit, ut actiones ipsæ hominum, quæ uirtutes constituunt, uel eædem ipsæ potius sunt uirtutes, uoluntariæ esse debere iudicentur, & uirtus ipsa electiuus esse habitus, atq; in mediocritate positus. Nam quid obsecro aliud est electio, quàm in consultando, ac decernendo temperata, rectaq; à ratione confirmata uoluntas? Quin illud quoq; hinc efficitur, ut actiones uiolentæ quamlongissime à uirtute relegentur: nec quisquam inuitus, quanquam recte quid egerit, iure ueniat laudandus, quòd scilicet uoluntatē in agendo liberam esse oporteat, ac nullo modo coactā. Siquidē coactæ actiones, quanquam honestæ & probæ, desinunt esse uirtutes, propter uim exteriorem. His itaq; in actionibus quæ uoluntariæ quidem sunt, quāquam etiam in uoluntarijs uim exercet suam fortuna, ut uel afflatu quis prospero perducatur in portum, uel aduerso iactetur in scopulum, aut exagitetur tempestatibus. Qui igitur fortunæ campus sit, quæ etiam palæstra, ludusq; tam incertus ac lubricus, iam intelligis. Cum negotia sæpius prudentissime susceptа, administrataq; summa etiam cum ratione, & usu quamaccommodatissimo, infeliciter tandem uertant. Contrà uerò parum considerate incepta, minimeq; prudenter, quin etiam uel maximē incomposite, inordinateq; tractata, fortunatissimos habeant euentus. Hac igitur parte, quæ ad uoluntatem spectat, in hunc modum explicata, progrediamur iam ad casum. Qui à fortuna hoc distat, quòd illa in ijs uersatur tantū, in quibus agitur de uoluntate hominū, de electione, consilijs, propositis. At casus in ijs, quæ aut inanima ipsa sunt, aut si animalia, ratione tamē carentia, uiuentiaq; suopte solū ductu, nullo adhibito cōsilio, ac sine ullo rationis præsidio. Itaq; ut quæ uel secūda in ijs, quæ nobis ipsi proposuimus, quæq; ut adipiscamur, prosequimur, uel cōtrà aduersa accidūt, ad fortunā referuntur: sic ad casum, quæ in rebus inanimis ac brutis,

dum ea nec à natura tamen, nec ab arte proueniant. Huiusmodi enim omnia casui adscribenda sunt, perinde ut illiusmodi fortunæ. Itaq; hac potißimum ratione inter se casus ac fortuna differunt. Vtranq; enim causam euentitiam esse, qui recte philosophantur, uolunt.

De causis per se & ab euentu. Cap. XXI.

Ttenim in hoc ipso quærendi ac ratiocinandi genere, causa ipsa cũ duplici sit uia consideranda, & ut est ipsa per se (sic enim hodie loquimur) & ut est ex euentu, atq; ab rerũ accidentia, causam illam, cui nomen est per se, tum primariam, tum primigeniam appellare nobis placet, quam Chalcidius uir apprime eruditus principalem dicere non est ueritus: at alteram illam, quam tum accidentem, tum ex accidenti agnominarunt, euentitiam, ut ab euentu ipso nomen ducat, quando prisci illi, qui Latinam initio constituere Philosophiam, & euentum, & rerum ac negotiorum euenta uocauere. Vtq; hæc ipsa, quæ de casu dicimus & fortuna, deq; primigenijs, atq; euentitijs causis, testimonijs quoq; comprobata, notiora fiant, & tanquam constituantur in aperto, sit hoc maximè exemplum. Suscepit M. Tullius Cicero iter in Græciam, inde etiam in Asiam, ac Rhodum, ut maximos ac disertißimos illius ætatis rhetores audiret. Itaq; à Brunduſio soluens, prosperam nactus tempestatem, paucißimis horis Apolloniam perlatus est. Bona itaq; fortuna hac in nauigatione usus est Cicero. Contrà cum è Piræo solueret, quo in Asiam traijceret, ac tantum non cõtinentem Asiæ terram teneret, repente ex aduerso excitata procella, in Piræum unde mouerat eũ reiecit. Mala utiq; atq; aduersa fortuna usus hic dicitur, quoniam præter propositum hoc ipsum contigisset, ut contrà nauigatio in Apolloniam cõtigerat è sententia. Idem Rhodio cũ in litore esset expositus, atq; animi gratia per arenã deambularet, in Murenam incidit, quam fluctus maris in aridũ eieciſſet. Casu igitur piscis ille Ciceroni obiectus est, quando & mutum est animal, & ipse non eo consilio deambulabat, pastum ut quæreret, sed ut animum refocillaret, corpusq;, cum adhuc ipse de sentina nausearet. Post inuentũ quoq; piscículũ, paulò etiam progressus longius, pedem in Fiscum offendit, philippeorum plenum, de iactura fluctuantium mercatorum abundis in arenam iactatum. Et hoc quoq; casui adscribendum, nam & id Ciceroni præter cogitationem obtigit, atq; sententiam: & Fiscus ipse, aureiq; illi numi inanimæ res erant, nec humana cum ratione quicquam habebat omnino coniunctum. Verùm ut ad causas tum euentitias, tum primarias, ac primigenias redeamus, primaria itineris

neris susceptis in Græciam, atq; Asiam Ciceroni fuit causa eloquendi cupiditas, utq; perfectus tandem Orator euaderet. Fuit igitur fortuna illi propitia, quòd ex animi sententia, proq; cupiditate, qua flagrabat, contigerit ea tempestate in Græcia, atq; Asia docere eruditissimos rhetoricæ magistros, summosq; dicendi artifices: quibus audiendis etiam contigit, ut Oratoriæ institutionis librorum uel maxima tunc esset copia. Eueniti a est hæc, & ad casum referenda causa, ast illa fortuita, quòd doctores omneis, quod ipse maximè studebat, sibi fecerit amicissimos, morum probitate, & ingenij elegantia. Quocirca causa ipsa per se primigenia quidem est, at illarum utraq; euentitia, sequitur primigeniam: cui sic accedunt, ac cõiunctæ sunt, ut primaria illa perinde ac substãtia quædam uideatur, hæ uerò tanquam accidentiæ. Ne igitur hac in parte diutius immoremur, fortunæ uis omnis in hominum uersatur rebus ac negotijs. Casus uerò in rebus solum, aut inanimalibus, aut animalibus, uerùm à ratione destitutis, ut brutis, mutisq;, dum tamen ipsa quæ accidunt, nec à natura sint, nec ab arte. Itaq; hominibus quæcunq; accidunt, quæ illorum inceptis, constitutis, propositis uel faueant, uel incommodent, fortunæ adscribenda sunt iurisditioni. Qua ère hominem tantum seu fortunatum dicimus, seu male fortunatum, nullo tamen modo, ni uel ab usu, uel tralatione quadam, aut arborem, aut bestiolam dixerimus fortunatam. Quæ uerò in rebus accidunt inanimalibus, ut auro, argento, marmore, tabellis, arbustis, prædijs, quæq; alia inanima sunt, siue etiam animalia, quales sunt pisces, alites, quadrupedes, repentia, insecta, greges, armentaq;, ea casus omnino tribunal ac iudicium subeunt. Quamobrem euentitiæ omnes causæ, quæq; ad fortunam, quæq; ad casum referuntur, propriæ accidentes dicuntur, accedentq; primigeniam ac principalẽ ad causam. Ipsa uerò primigenia causa in fato collocanda est. Quod autem dicimus, est huiusmodi. Nauigabat Anneus Seneca è Roma in Siciliam, ubi multa, & opima possidebat prædia, quo & agros suos, & uillas inspiceret, & rationem prouentus à uillicis exigeret ac uicarijs. Hæc est susceptæ à Seneca nauigationis primigenia causa. Inter nauigandum autem, propter agitationem contigit & nauseare eum, & stomacho moueri, & relanguescere de uomitu, & perpallescere, multum etiam sitire: & quòd per æstatem nauigaret, defatigari æstu, & decolorari, quæq; alia nauigantibus accidunt. Hæc igitur omnia in causa euentitia ponenda sunt. Quo fit, ut iure dicãtur primigeniæ causæ accidentia. Ad hæc differunt uel etiam uehementer inter se ipsa quæ accidunt, & quorum causa est fortuna, & quorum casus. Nam quorum autor est fortuna, ea ex hominis consilio, ac proposito ducũt originem, accidentq; ut absq; ratione

sic cum admiratione quadam, animiq; commotione, siquidem præter opinionem, atq; ex imparato. Quorũ uerò casus in ijs nihil est omnino, quod ad hominis referatur propositũ, humanamq; ad rationem ac uoluntatem: siquidem in ijs accidũt, quæ aut muta sunt infantiaq;, aut inanima, nihilq; sentientia. Recte igitur, cõpositeq;, atq; ex ipsa rerũ natura qui dicũt, duas simul causas humanis è cõsilijs atq; electionibus profectas: cũ ita cõfluãt, ut minime quod propositum est, proueniat, uerùm longe quidẽ secus, præterq; opinionem ac susceptam operam, ludum hunc, meditationemq; esse fortunæ, quale peruulgatum illud est exemplũ: Fuisse qui thesaurũ terræ infodisset seruandi illius ab hoste, atq; à furibus gratia: fuisse & item qui arbusculam cum decreuisset pangere, fossamq; repurgaret, thesaurum ab illo alio infossum inuenerit. Horũ igitur uterq; fortuna usus est sua, & quidem ex inopinato. Alter enim cũ defodisset, custodiendi eius gratia, illum amisit, in quo deceptus est spe atq; opinione, lusitq; eũ inopinus, atq; contrarius euentus. Alter cũ plantæ subigẽdæ intenderet, quod animo quidem destinasset, thesaurum repente inuenit, quod sibi nullo modo aut persuaserat antea, aut optauerat: ut ille quidẽ obtorpuerit, improuisum ob damnũ dolore confectus, hic uerò repentino, atq; insperato gestierit de gaudio, subitaq; lætitia. Compositè quoq; atq; ex ipsa re, quicunq; dixerit, casum concursum esse accidentiũ una simul absq; ratione causarũ, in mutis tum animalibus, tum inanimalibus rebus: ut cum cœnantibus nobis in hortis, ac sub dio, euolantis aquilæ unguibus delapsa testudo hydrus ue in terram ex improuiso corruit. Qua in re tam nõ modò repentina, uerumetiam incogitata, quid nam loci habeat hominum siue ratio, siue intentio: cum tarmen & aquila pastum quærens, comprehensam unguibus prædam male tenuerit: & grauia quæ sunt, cum non habeant quo se substineant, deorsum corruant, necesse sit. Sed nobis de casu, fato, prouidentia, deq; liberis hominum uoluntatibus hactenus dictum sit. Quocirca ad ea regrediamur, quæ adhuc de fortuna necessariò quærenda uideantur.

An Fortuna sit deficiente hominum genere. Cap. XXII.

IT primo quidem ea cum in hominum uersetur negotijs à uoluntate proficiscentibus, rationeq; temperatis, discretisq; ab electione, prius tamẽ deliberatione adhibita, atq; consilio. Cumq; electiones etiã ipsæ negotiaq; suscepta, propter inditam rationem ad hominem tantum spectent, subseruiantq; fortunæ, quædam quasi subiecta materia, num hæc ipsa si defuerint, si homo nusquam sit omnino ullus, exist at' ne fortuna ipsa? quando

nec

nec desunt, eam qui omnipotentem appellent. At qui ne ars quidem futura est ulla, non deniq; doctrina ac scientia, homo ubi esse deficerit. Sed tamen ut artificis manca est opera, ubi omnis de medio auferetur materia, uis autem illa perstat in artifice, faciēdo apta operi atq; idonea, præstitura operam ipsa suā è uestigio, ubi materia fuerit ei reddita: Sic de fortuna sentiendum uidetur, ludum eius, exercitationemq; futuram omnino nullam, si rerum illi humanarum campus defuerit, quo quidem ei ad diuagandum restituto, an dubitandum est, magistratum illam suum, solitumq; munus administraturam, dignitatemq; retenturā, cum autoritate & supercilio? Nam deleta atq; excisa Carthagine in Africa, quam amisit ipsa iurisditionem extincto populo Carthaginensi ac partibus, recuperauit multo post finitima in urbe Tunete, ibiq; eam uel superbissime nunc exercet, cum regum Africæ arx ea sit urbs ac domicilium.

Fortunam esse communem & mediam. Cap. XXIII.

COmmunem quoq; esse eam, & mediā sese inter utrunq; gerere, illud planè docet, quòd flatum eius nunc prosperum, nunc aduersum, & aspirare modò eam, modò reflare dicimus: & alibi ut bonam, id est facilem, ac propitiam laudamus, alibi ut malam improbamus ac nocuam: & bonæ quidem cognomine illustramus, cum aspirat è sententia, malæ uerò notamus, quoties incommoda est, infectaturq; res nostras hostilem in modum. Duplex igitur est fortuna, & bona & mala, irata & iucunda, cum dominatus tamen sit eius unus. Siquidem & boni & mali arbitriū, id est, prosperorum atq; incommodantium euentuum externis in rebus ac negotijs ius in manu illius est collocatum. Qua etiam uia modoq; Poëtæ de Æolo uentorum rege fabulantur, cui

—Diuum pater atq; hominum rex
Et mulcere dedit fluctus, & tollere uento.

Quo fit, ut officium eius sit, uel ludus potius, nunc fauere rebus hominum, nunc incommodare, & modò conferre boni aliquid, modò eripere, alibi extollere, deijcere alibi, ac marinorum more fluctuum res humanas uersare.

Quantū bona Fortuna conferat ad felicitatē. Cap. XXIIII.

TAq; maximi etiā philosophi de bona fortuna scripsere, & qd et qualis ea esset, cōmenti sunt, nec iniuria: quippe quā uel plurimū conferre ad felicitatē arbitrentur, cum rerū externarum

ei iurisditionem adscribant: nec felicitatem sine externis bonis reantur posse ullo modo aut perfici, aut consistere. Quando inuenti etiam sunt, qui existimauerint, bonam fortunam ipsam esse felicitatem, & bene fortunati qui essent, eosdem quoq; felices. Cum igitur ad ciuilem constituendam felicitatem, magnificandamq; ad eam pluribus simul opus sit, præcipuè uerò diuitijs, clientelis, opibus, amicitijs, magistratibus, atq; hæc ipsa in externorum habeantur bonorum numero (nam inglorij qui sint, huiusmodiq; bonis uacui, abiecti ipsi, ac sordescentes, quo nam modo felices eos uocaueris?) quis non uideat, uel potissimum felicitatis ornatum, decusq; illud popularе, atq; in exteriore positum expectatione, ad fortunam, quæ illorum domina & dispensatrix sit, illaq; moderetur pro arbitrio, referenda? Nã quæ obsecro futura est felicitas, si absq; liberis, cognatis, amicis, clientibus, honoribus, dignitatibus, si in summa paupertate, rerumq; omnium constituatur inopia, & in patria maximè ignobili atq; abiecta, si deniq; & ciuilinam ipsa sibi instruat, et patinam, atq; ollas eluat? Iure igitur plurimum ad perficiendam, exornandamq; felicitatem, ac meritò inquam plurimum fortunæ tribuitur? Nam etsi uera, perfectaq; cõmendatio ab animo est, honestisq; ab actionibus ac uirtutibus: perinde ut laus arboris à fructu maximè est, ac fruge, exornatur tamen arbor ipsa, fructusq; eius præcipuè à frondibus ac ramis, qui neq; ab æstu, neq; ab alijs aëris iniurijs tutus esse potest, absq; frondium beneficio ac ramulorum, nihilo tamen minus felicitatis ipsius ornatus, & tanquam condimentũ existit à bonis fortunæ, atq; externis. Vsuq; ueniet homini felici, id est plurimis ac maximis uirtutibus instructo, & culto, quod aquilæ implumi, ac sine pennis, ut non ornatus ei desit plumarum solùm ad decorem, uerumetiam pennæ desint ad uolatum, id est, copia instrumentumq; ad usum bonarũ, laudabiliumq; actionum. Nam si felicitas in actione & usu est posita, manca erit omnino exuta fortunæ bonis, sine quibus uirtutes ipsæ, honestæq; actiones exerceri nequeant. Cum iustitia in primis liberalitasq;, ac beneficentia erga alios sese exhibeant. Vt si felicitas ipsa in animi bonis potissimùm, eminenterq; constituta sit, ac secundum eam uirtutem, quæ perfecta est, tamen ut clarescat ipsa, & illustretur, scq; & excolat, & maiestati suæ debitũ et augustũ illum ornatũ adiungat, externorũ hoc minime præstabitur sine accessione bonorũ. Etenim uis ipsa eloquẽdi prorsus infans uideatur, et qui antea eloquens habebatur, mutus, si ad eloquendũ instrumẽta ei erepta fuerint, lingua, dentes, labia, quibus sine disertus nemo possit euadere. Itaq; neq; fortunæ ludus meditatioq; ulla erit, si campus ei hominis desit: nec felicitas ipsa ciuilis absoluta, si fortunæ ei supellex defuerit, illiusq; accessio & copia.

Fortunam

Fortunam ac rationem inuicem aduersari. Cap. XXV.

Onorum autem externorum nomen ipsum aperte quidem declarat, ea iuris nostri non esse, nec nostris subesse cõsilijs aut electionibus: quocirca nec etiam rationi, cui & consilia inhærent nostra, deq; ea actiones hominum temperantur, & ab eadem ipsa rationales ipsi dicimur. Itaq; & actiones humanæ, dum rectæ quidem sint, rationi subseruiunt, & quæ ut fortuita contingunt, nihil cum ratione coniunctum habent. Quæ è re uehementiorem in modum sibi aduersantur, exq; eo efficitur, ut ratio atq; fortuna sibi inuicem è regione obstent, quando utriusq; inter se aduersæ sunt & effectiones, & opera. Ab actionibus itaq; secundum rectam rationẽ administratis, nostraq; à uoluntate profectis, & iusti, & fortes agnominamur. Et quoniam ea ut ageremus, è quibus tum iustitia, tum fortitudo comparatur, in nostra erat uoluntate ac potestate positum, inde iustis ac fortibus nomen adiectum est. Vt ucrò fortunati simus, neq; iuris id est nostri, neq; rationis ac prudentiæ, uerùm fortunæ ipsius opus.

Bona externa ad fortunam referenda, non ad uirtutem. Cap. XXVI.

Vamobrem quæ fortunæ dicuntur, ut quidem sunt bona, cum humani minime sint arbitrij, nullo uidẽtur pacto ad uirtutem referenda: siquidem fortuna nihil prorsus cum ratione commune, aut aliqua saltem è parte coniunctum habet. Econtrario uerò quid est quod non uirtus habeat cum ratione consentiens atq; cognatum? An non actio omnis, quæ secundum uirtutem existit, eadem quoque est ipsa, etiam secundum rationem? Quocunq; igitur te uerteris, nulla penitus extabunt rationis uestigia, siue secundæ, siue aduersæ fortunæ euentus operaq; contempleris. Quo fit, ut extra rationem fortuita sint omnia, & in quo autoritatis tributũ est plurimum rationi atq; intelligentiæ, minimũ in eo loci sit reliqum fortunæ. Contrà uerò fortuna ubi regnet, nullum illic locum cõcessum esse rationi.

Fortunam nonnunquam rationalibus è rebus materiam sibi comparare. Cap. XXVII.

Vod quamuis ita sit, fortuna tamen ipsa nõ raro instrumentum quasi quoddam exercendo muneri ex ijs sibi comparat, quæ ratione cõstant atq; prudentia, hoc est, è legibus ac testamentis, quibus condendis ciuiles constitutiones prudentissime consulunt, consensusq; accedit

hominum, ratione suadente. Non paucos enim satis longo interuallo, extinctis propioribus hæredibus, cum ipsi magna etiam premerentur egestate, repente tamen hæreditatis ac legum beneficio, locupletatos uidemus, ut ipsi sibi magis uideantur repentinum id bonum somniare, quàm initio credere, tantum diuitiarũ tam ex insperato à fortuna esse obiectũ. Referebat nobis adolescentibus Antonius Panhormita literatorẽ quendã Germanum, quo puer ipse usus esset magistro, cõsenuisse Pãhormi in Sicilia, profitendis literis. Cumq; & senio iam & inopia contabesceret, ex insperato profectos è Germania nobiles uiros, qui eum reduxerunt in patriam, mortuis iam agnatis omnibus, qua uia non illorum bonis tantũ domesticis hæres successit, uerùm aliquod etiam oppidorum dominatui, quibus maiores eius præfuissent. Itaq; humanarum persæpe constitutionum opera, legumq; patrocinio, quæ ciuilis ratio est, fortuna ipsa utitur. Nobis itẽ adolescentioribus, Franciscus Mutij Sfortiæ filius, iure uxorio in Ducatu Mediolanensi surrepsit: nam patre mortuo, qui ex agasone ad maximè clarum imperatorem peruasisset, cum ei in re militari & gloria succesisset Franciscus, ob uirtutem gener à Philippo Maria Mediolanensium duce ascitus est, collocata ei Blanca è concubina filia, quæ post patri succesit, cum ille decesisset, nullis legitimis liberis superstitibus. Quem dominatum ipsis diebus Ludouicus filius per summam ignauiam amisit. Nanq; aduentu Ludouici Gallorum regis in Italiam deterritus, impellente metu, exanimatusq; formidine, nocturnam fugam populis pariter militibusq; ignorantibus, in Rhetos turpissime arripuit: quo ignauius ne quid piam, nesciam, an sol uiderit.

Fortunam & bonam, & malam ab effectibus uocatam. Cap. XXVIII.

FOrtunæ igitur iurisditio cũ in bonis uersetur ac malis prosperis & aduersis, lætis ac tristibus rebus, sanis ac languentibus, felicibus atq; infelicibus, nimirum & bona, & mala ab ipsis agnominata est effectionibus. Et bonæ quidem fortunæ duplex etiam munus est atque officium: alterum quidem, cum inopinantibus nobis, nihilq; omnino tale aut cogitantibus, aut desiderãtibus, magnum aliquod repente bonum obijcit. Alterum, cum graue aliquod discrimẽ, quod necdum etiam paratum sentiamus, capitiq; tamen immineat, aut nulla, aut per quam exigua nostra cura adhibita, illud antè præterimus, quàm aduentare senserimus. Itaque eius nunc proprium munus est, benefacere (inde enim uocata est bona) commodaq;

commodaq; nobis insperata afferre, ac nullo pacto expectata compendia, nunc à periculis, damnisq; surripere, atq; à malis liberare, sospitesque atque incolumes reddere.

Fortunam seruare morem uentorum. Cap. XXIX.

Onsuecuit quoq;, quod eius ipsius naturæ propriũ est, uariare, quare inconstans merito dicta, & dona etiam sua confundere, nullum aut ordinem seruans, aut regulam, indeq; temeraria, ut uentorum imitari incõstantiam uideatur atq; impetum. Contrà hæc, quanquam rarenter admodum, secusq; quàm consuecuit, cõstantior tamen aliquando existit, & tenorem semel conferendis bonis cœptum continuat, eademq; pergit uia. Quod quibus contigit, fortunæ eos filios appellare consueuimus. Itaq; ut bona & mala, prospera uel aduersa, pro merito suo dicitur: sic modò parum sibi omnino cõstat, modò stabiliorem sese ostendit, minusq; uariabilem, quod uentorum quoq; proprium, ac solitum munus est.

Fortunam carere modo ac mensura. Cap. XXX.

Iusdem quoq; peculiare est munus, nullam retinere aut mensuram, aut modum, nullumq; habere discrimen. Nã quoties ei uidebitur, ac placitum fuerit, fies tu quidem, ut Satyricus iocatur ille, de rhetore consul: atq; haud ita multo pòst, de consule rhetor. Maximinus Augustus, de quo diximus, è sordidissimo Thraciæ tugurio, ignobilissimis parentibus, nullis omnino maioribus ad imperium Romanum à fortuna profectus est. quid rarius? Florianus Augustus è maximo imperio in seruitutem corruit, cuius seruitus eò fuit indignior, quòd quoties Parthorum rex equũ ascendebat, de lumbis prostrati eius ad equi latera sussultabat equestrem in sellam. quid miserabilius? C. Marij rebus quid inopinabilius, aut uariantius? Quid deniq; illarum inconstantia, magnitudine, prostratione, quid eius uictorijs aut cladibus admirabilius? magisq; incogitatũ, ante quàm contingerent, aut inexpectatum? Quid contra L. Sullæ felicitatibus, ac secundis rebus accumulatius? ut inde Felix sit agnominatus.

Qui dicantur esse fortunati. Cap. XXXI.

Ex his igitur eos proprie magis, atq; usitatius fortunatos dicimus, qbus fortuna ipsa diutius arriserit, apparueritq; fouendis eis firmior ac stabilior: quorũ etiã merita uix aliqua antecedũt q̃ dignos ijs beneficijs illos faciãt, nõ assiduæ prudẽtesq; cogitatiões atq; cõ

silia non ingenij ualidæ uires, solertiaq; permagna & rara, non maioribus deniq; in rebus diuturnior exercitatio, ac rerum plurimarum usus.

Vtrum quidam euentus ad uirtutem sint an ad fortunam referendi. Cap. XXXII.

. COLOTIVS BASSVS *in primis doctus uir, & rerum multarũ usupertüissimus, quærere hoc in loco solet, cum magnanimis ea nonnunquam faueat uiris, aut alijs, etiã, qui præclaris insigniti sint uirtutibus tum bellicis, tum ciuilibus, nunquid fauor hic fit potius ad uirtutem referendus? Cum uirtus ubiq; rationem & ducem, & magistram habeat, fortuna uerò ab eius itinere plerunq; deerret. Cui quæstioni paucis ut respondeamus, primum quidem nec magnanimitatis, nec uirtutis moralis cuiusquam finem esse externa tantũ bona dicimus. Nam etsi uictoria inter externa numeratur, eius tamen ipsius finis est, ut in pace uiuatur, ac sine iniuria & metu: uerùm eò spectare, ut externa ipsa instrumẽti nobis loco subseruiant, cedantq; in apparatum uirtutum ipsarum, atq; in ornamentum & cultum. Deinde fortunam arbitramur non ita lætari nouis semper rebus, nouisq; hominibus, ut non & notos quandoq; & probatos, atq; præclaris instructos artibus benigne prosequatur, sed cum ei tamen libitũ fuerit. Deniq; nullum ab ea præteriri genus hominum, siue nobile, siue ignobile, siue ignauum & deses, siue solers & impigrum, siue humili in loco, siue in edito constitutum, siue illustre uirtutibus, siue turpissimis etiam uitijs notatum, quod non pro libidine sua magis, quàm ex meritis & prosequatur cum uoluerit beneficè, & insectetur cum placitum est acerbè. Itaq; actiones eius, operaq; nullo modo ad rationem referendæ, sed ad ludum potius ac libidinem. Neq; enim fauet iusto secundum illius meritũ, sed quia sic ei sit libitum, perinde ac cum aduersatur probis & pijs uiris, nõ quòd illi sint externis de rebus utiq; male meriti.*

Fortunatorum hominum duo esse genera. Cap. XXXIII.

Ortunatorum quoq; hominum duplex est genus, alijs enim fortuna aut repente, atq; ex imparato, inexpectatoq; fauorem confert suum humili loco editis, atq; in re maximè tenui, aut cumulũ alijs adijcit: quippe qui illustri nati sint loco, in amplissimisq; diuitijs, atq; honoribus alti, educatiq;, qua ex accessione, eaq; continua, et per seriem minorum

productã,

producta, familiæ quoq; & gentes ipsæ fortunatæ dicuntur. Itaq; est & secundæ suæ quædam constantia, non tamen tanta, ut non in medijs etiam fauoribus subinde & subirascatur, & uellicet. Et uerò felicitate populi Romani quid magis continuum? quid aut accumulatius, aut diuturnius? qui è rupe maximè horrida & sola, ad rubrum usq; potentiam suam protendit mare, atq; ad habitationis humanæ Orchades terminũ. Qui tamen sæuiere in eum Annibalis pugiones? qui Parthorum acinaces? aut quam sanguinolenta tum Gallorum gesa? tum Germanorũ cateruæ? Intercedunt enim continuationibus ijs orbitates liberorum, amissiones cognatorum, amicorum, affinium, hospitum, familiarium, incendia ædium, uillarumq;, ruinæ item atq; calamitates tum segetum, tum arbusculariũ, ualitudines corporis, ac uitia, quæq; alia incommoda, quæq; etiam mala cõtingunt in ijs, quæ ad animum quoq; non minus, quàm ad corporis, aut ad externa pertinent bona. Vt deniq; fortuna ipsa amarum semper aliquid suauibus obgerat, intermisceatq; è sententia fluentibus. Quales amatoriæ sunt uoluptates ac delitiæ, quibus in medijs triste aliquid semper innascitur, id quod à nobis adolescentibus amatorie decantatum est:

Di faciles, miscere iuuet nunc tristia lætis,
Oscula cum lachrymis, cum lachrymis q; iocos.

Nec uerò non & eos fortunatos dicimus, secundaq; fortuna uti, quibus contigit maximis elabi è periculis, imminentibusq; è malis: eoq; magis si citra rationem ipsam, præterq; humana consilia atq; cogitationes elapsi uideantur, ut diuina illis ope subuentũ iudicetur. Sed nescio quomodo pleniori illis ore applaudimus, quibus conferendis bonis fortuna propitior fuit, magisq; in eos officiosa. Etenim in conferendis bonis, cumulandisq; fauoribus fortuna ubiq; adijcit cõmoditates ac lucra, in repellendis autem malis auertit tantum damna. Et illic quidem eius opera ad usum ipsum bonorum pertinet, hic uerò ad euitationem mali, ac fugam solummodo, quando malũ ipsum boni tum priuatio esse, tum ademptio uideatur. Quò enim spectat naturalis illa malorum fuga, rerumq; aduersarum euitatio, nisi ad boni cupiditatem? studiumq; assequẽdi eius? cuius suauitate ita delinimur, & tanquam recreamur nomine, ut mali ipsius nos uel umbra quidem deterreat, auertatq; exterritos. Etenim boni ipsius appetitio naturalis est, speciesq; eius nobis ubiq; blãditur, atq; ad se allicit, quod ipsum per se quidem amamus, colimus, assequi omni arte, studioq; cõtendimus. At malum non aliam magis ob causam extimescimus, ac defugimus tanto opere, quàm quòd cupiditatibus nostris, delitijsq; aduersetur tam hostiliter, ut non tam sua ipsius causa, quàm non aut assequendi boni: aut si assecuti illud sumus,

cripiendi gratia timeamus. Qui igitur & quales fortunati sint, qualis etiam fortuna, quiq; illius mores, progressus, munera, hac in parte abunde monstratum uidetur. Quocirca ad alia progrediamur.

Quid sit Fortuna. Cap. XXXIIII.

Tenim licet disputatum sit, fortunam à natura prorsus esse aliam, non defuere tamen, qui assererent, etsi à naturæ moribus, institutisq; longe plurimum fortuna abhorreat, sitq; ipsa inconstãs admodum, & lubrica, non continua, non eadem ubiq;, non eorundem semper effectrix, non simileis sibi retinens progressiones, non discriminata seruans tempora, deniq; improuida sit, repentina, inordinata, temeraria, qui siue mores, siue impulsus neq; naturæ conueniant, neq; rationi: quarũ utriusq; propria sit cõstantia, maturitas, ordo, mensura, regula, discriminatio item rerum, temporum, effectuum: non inquam defuere, fortunam qui asserãt, irrationalem quandam esse naturam, nec aliud illam deniq;, quàm naturæ impetum quendam, hoc est, ratione carentem agitationem naturæ quandam, in ijs ipsis uidelicet, quæ nec rationi subijciantur naturæ, neq; hominum electionibus ac consilijs. Impetũ itaq; esse eam censent, quòd sit absq; ratione, feraturq; suopte tantum agitatu atque impulsu: quodq; ubi impetus dominetur, illic rationi nullus omnino relictus sit locus, nulla prorsus autoritas, aut pensitatio earũ quæ gerantur rerum. Etenim ratio administrandis negotijs finem ubiq; respicit, ad illumq; sese accommodat, progressionibus quammaximè appositis, consideratis, idoneis, de uia nullo modo aut declinans, aut aberrans, ab omni ui ac uiolentia libera. At impetus secus sese habet ad hæc omnia, nam nihil cum consideret, nihil respectet, nihil utique ordinate gerat, uiolentus ipse & tanquam cæcus progreditur, rapiturq; magis quàm incedit. Itaq; ab impetu ipso raptum aliquem si interroges, quò se proripiat, respondebit, aut nihil opinor, ut uiolentus & parum audiens, aut quod ille in causa meticulosa apud Tragicum Senecam: Nihil timendum uideo, sed timeo tamen, quòd ut transferamus in similitudinem. Nec quò progrediar uideo, progredior tamen. Igitur si impetus à ratione prorsus abhorret, si & aspernatur, & conculcat illam, in illis sese fortuna oportet exerceat, quæ nec electionibus subijciantur hominum, nec consilijs, minimeq; iuris sint nostri, neque præceptis rationis rectæ obtemperent. Apposite igitur fortunam qui finiunt, naturæ impetum esse cuiuspiam. Qualis autem sit impetus, et quàm à ratione diuersus, abunde monstratum est.

Quare

Quare Fortuna sit natura quædam. Cap. XXXV.

Est at uidendum de natura, an ex hac quoq; parte definitio ipsa sibi consentiat. Iam uerò fortuna cum nec ipsa intellectus sit, ut planè ostensum est: nec ratio, quippe quibus mirifice aduersetur: nec Deo sit attribuenda, cũ maiestas illa diuina, summa sit iustitia, singularis sapientia, suprema circunspectio, ordoq; sempiternus: cõtrà uerò fortuna ab his omnibus prorsus sit aliena, nec præter hæc quicquam sit aliud, quàm natura, ipsaq; externorum sit bonorum dispensatrix ac domina, nimirum à natura separanda non est. Nam etsi natura quorum est ipsa causa, eorundem quoq; ipsorũ aut utiq; semper, aut certè plerunq; effectrix est et autor, occupaturq; circa eadem perpetuo ubiq; tenore, præterquam si impedimentum aliquod senserit. Secus uerò fortuna ipsa parum omnino sit ordinata uersetur q; tantum circa euentus, qui accidentes quidem sunt: unde ipsa, qua causa est, euentitia agnominatur. Tamen & cum continua ipsa est, retinetq; tenorem iam conceptum, seruatq; ordinem, estq; eorundẽ quoq; efficiens: & cum ipsa pro instituto uariat, si nõ ubiq;, alicubi tamen: si non semper, tamen sæpiculæ: si non plerunq;, tamen aliquando: si non frequenter, at certè quandoq;: eædem sibiq; assimiles eius sunt effectiones, & effectus ipsi persimiles, atq; cõsentientes. Quæ res efficit, ut si natura prorsus dicenda nõ sit, propter ea quæ aduersum multa sese offerunt, quædam tamen sit natura, caq; sine ratione.

Quare Fortuna sit impetus quidam. Cap. XXXVI.

Dhæc quòd plerunq; nec ipsa ordinem seruet, nec rationem sequatur, progrediaturq; nunc uiolenta & incomposita, nunc ut repentina, sic etiam inconstans, iure quoq; efficitur, ut ipso sit ab impetu ac libidine terminanda. An non erit natura, cum uideamus quosdam sic ab illa institutos, ut naturali sorte & appositi sint, & nati, in quos fortuna munus suum, peculiaremq; illum sua pro libidine exerceat impetum? Quæ re naturaliq; ab hac institutiõe fortunati sunt meritò dicti. Etenim naturæ ipsius munus alibi idem quidem est, ac perpetuum, præterquam si impedimentum ei aliquod sit illatum: perinde ut ignis est calefacere, ac calore suo fouere, imbris humectare, quæ corpulẽta sint & grauia, deorsum atq; ad imum contendere, suopte ductu ac pondere. Alibi uerò idipsum quod à natura inest munus, tametsi inest omnibus, non omnes tamen illud, sed pauci potius student implere. Nam cum sit hominũ generi indita:

à naturaratio, qua & autore, & duce naturaliter afficiamur ad præclaras honestasq; exercendas actiones, quæ uirtutes constituunt morales: licet hæ ipsæ uirtutes nec à natura insint nobis, nec sint naturæ ipsi parum consentientes, tamen generosius & optimè institutus quisq; igniculis illis à natura inditis calefactus, ad uirtutem omni arte, studioq; cõtendit. Atq; hi quidem perpauci sunt & rari, cum multitudo ferè omnis malis cupiditatibus, uitijsq; turpissimis sit addicta. Quid autem tam à natura insitum, quàm sciendi cupiditas? quoti tamen sunt populosissimis etiam in oppidis, qui rerum cognitioni dent operam? incumbantq; scientiæ, ac rebus uacent naturæ perquirendis? Itaq; & quod à natura inest, duplici etiam modo ineſt, & ut ubiq;, & in cunctis, & ut raro, atq; in paucis. Quam rationem in hac ipsa fortunæ definitione si sequimur, fortasse uidebimur à natura ipsa minime receßisse. Quid autẽ uita carius? cuius conseruandæ studium commune quidem est generi animalium omni. Quod quamuis ita sit, uel multi tamen ad mortem, quæq; pericula illam afferant, uolentes feruntur. Vnde egregium illud:

» Aeneadæ in ferrum pro libertate ruebant.

Quid quòd non pauci euitare mortem cum possent, minime uoluere? ut Socrates, ut è Christianis innumerabiles. Nec defuere qui illam ipsi sibi cõscierint, ut Marcus Cato: aut inferi sibi suis à familiaribus imperauerint, ut Marcus Brutus. Quin maximus ille Romanorũ omnium Cæsar de ea sibi inferenda cogitasse in Hispania legitur. Itaq; nec Aristoteles ipse, nec è peripateticis accusari quisquã aut debet, aut rectè potest, si alibi fortunam minime esse naturam dixerint: alibi tum naturam esse quandam, illamq; sine ratione, tum etiam naturalem impetum. Id autem tale est, ut non hic ipse forsan impetus bona sit fortuna, sed ut qui sic natura sint ab ipsa constituti, hocq; instinctu præditi, naturale adiumentũ habeãt, & uiam quasi quandam paratam accipiendis fortunæ muneribus ac donis. Vt naturalis hic ipse impulsus causam afferat ad conciliandam sibi fortunæ beneuolentiam ac fauorem. Itaq; ut non omneis fortunatos uidemus, uidelicet quòd adminiculum hoc quamplurimis desit, sic quibus adest, fortuna illis propitia est: quid enim inuita, ac repugnante natura?

De Fortunatis. Cap. XXXVII.

Tq; ad fortunatos de quibus paulò est antè dictum redeamus, hi sunt quibus ut peruulgate loquuntur, fortuna dormientibus aduigilat. Sunt autẽ hi non multi, cum omnes tamen cupiant fortuna secunda uti. Sunt item satis pauci, qui rebus naturæ cognoscendis dent operam, cum

cum tamen ſcirc omnes naturaliter cupiant. Qui igitur (etſi rari quidem ſunt) ut ſciant, laborant, maius nimirum ad hoc ipſum, naturæ auxilium habent, quàm qui ab ingenita illa ſciendi cupiditate relangueſcunt. Et qui in ocio atq; in ſolitudine, ciuilibus procul ab negotijs deſides ipſi, ac marceſcentes uiuunt, nónne naturales illos igniculos, quibus ad agendũ, atq; in ſocietate uiuendum naturaliter trahimur, nati enim ſociabiles ſumus, multo tepidiores, remiſſioresq; ſortiti ſunt, quàm qui in luce quærunt uiuere, & in magna hominum frequentia præclareſcere? Quemadmodum igitur igniculi illi ut accenſiores uehementioresq; calfaciunt, incendunt, inflãmant hos ciuileis ad actiones, ad gerendos magiſtratus, ad honores adipiſcendos, quibus gerendis natura eos aptiores fecit, magisq; accommodatos: illos uerò ad ſubijciendam ſibi & cœleſtium, & humanarum cognitionem rerum, uniuerſæq; naturæ ſcientiam: ſic impetus illi, motusq; irrationales excitant, aptant, dirigunt hos ipſos, quos fortunatos dicimus, ad conſequenda fortunæ fauorabilis dona, fructusq; eius huberrimos. Quocirca, ut dictum eſt, cum ſine ratione, ſine conſilio, conſultationeq; aliqua repente ad aliquid, excitanterq; mouentur, quod illis poſtea bene uertit, eos tunc ſi percunctabere, quæ nã uos cõmouet cauſa? quæ ratio ad hæc ipſa ſequenda? Atqui reſpondebunt, nobis ita quidem dictat animus, ſic nobis placitum eſt, hocq; noſtrum nobis cor imuit. Quod ulterius ſi perſtiteris quærere, cum non habeant quid cum ratione reſpondeãt, Deus, inquient, hoc uult, ſic nobis imperat, illum ſequimur, eius nos paremus imperio. Itaque ineſſe animis eorum uidetur à natura, ut inſtinctu quidem, atque impulſu tantum illo, ratione uerò ac conſultatione nulla adhibita, ad ea ferantur raptim, atque ex incogitato, ad quæ natura ipſa illos trahit, uel raptare potius cernitur. An non his ipſis fortunatis ſæpenumero uſuuenit, ut præter prudentiũ hominũ conſilia, præter experientium ſenũ monita, aduerſusq; ſapientiſſimorũ uirorum exempla, neglectis, deſpectis, repudiatis amicis, atq; conſiliarijs omnibus, negotium aggrediantur aliquod, quod periculoſiſſimum maximeq; exitioſum omni è parte appareat: & tamen ipſi ſoli illud ſibi agendum ſuſcipiant, eiq; adminiſtrando modum quoque adhibeant, à cæteris omnibus improbatum, alienumq; utiq; ab alijs iudicatum, ac nihilominus feliciter illud perficiant, præter omnium aliorum mentes ac iudicia.

Similitudo de Sibyllis, uaticinantibusq;, ac de poëtis. Cap. XXXVIII.

NEc uerò comprobandis ijs, quæ de fortunati uiri impetu dicimus, exempla desunt siue uaticinantium, Sibyllarumq;, siue etiam poëtarum. Et uaticinãtes ipsi quidem, Sibijllæq; neq; ex seipsis mouentur, nec ducuntur ratione. Quæ enim in homine indocto, & sæpenumero rusticano, in muliercula autem prærudi, & semifatua inesse potest diuinandi ratio? diuinant tamen, & plurimorum simul seculorum futuras res annuntiant. Moueri autem & uaticinantes ipsos, & Sibyllas impetu illo naturali tantum, procul, ab omni pensitatione, consilio, rationeq;, illud docet, quòd ille ipse motus furor est appellatus: & qui eo correpti sunt, furentes dicti. Quid quòd nõ à ratione destituuntur solùm, uerumetiam à sensibus: quippe quibus nec color, nec uultus illis suus est, non oculi, non comptæ, ut Poëta testatur, mansere comæ, sed pectus anhelum, & rabie fera corda tumẽt. Atq; hic quidẽ siue impetus, siue furor, quòd ei præesse Deus putatur, cuius est propria futurorum cognitio, cum ratio humana præstare nullo id possit modo, diuinus est uocatus. Quocirca furor ubi recessit, impetusq; ille tam humana ab ratione remotus, alienusq;, nõ ignorat modò Sibylla, quod paulo antè de furore agitata prædixit, uerùm id se præfatam etiam si percunctere' negauerit. Quippe quomodo meminisse eius possit, quæ sensibus omnino consternata et mente per id omne tẽpus fuerit, quo uaticinata est? nam mente consternatos esse ac sensibus uaticinantes, habitus ipse corporis quandiu furore correpti sunt, docet ac monstrat. Igitur si impetus, quãquã ab hoc ipso fortunæ diuersus, uates Sibyllasq; ad futura prædicenda concitat, instigat, rapit, utpote prædicendis tantum futuris accommodatus, nũquid nõ alius similiter impetus externis conciliandis bonis aptus, natusq; impellet, raptabitq; nunc neglecta, nunc conculcata ratione, ad fortunam propitiandam rerum externarum dominam? quæ nostræ quidem iurisditioni minime subiecta sunt: quippe cum rationi, quæ hominum ipsorum est propria, nullo pacto subijciantur. Homerus ac Virgilius duo poëticæ duabus in linguis lumina, ab innato eiusmodi ad poëticandum impetu, id uterq; consecuti sunt, ut si dij ipsi Græcè, aut Latinè heroïs cantare uelint numeris, non alia nec uoce, nec cantu, nec numeris, nec suauitate, dignitate, magnitudine, quàm quibus illi modulati sunt, canerent. Itaq; quòd poëticam ad dignitatem magnitudinemq;, ars doctrinaq; labore etiã summo, industriaq; cõparata nequeat omnino accedere: præterea quòd neq; studiorũ assiduitas, neq; uigilãtissima

præstare

præstare potest cura, eò posse accedere, id utiq; & assequi, & præstare naturali huic, atq; ut putatum est, diuino impetui datum est atq; concessum. Qua de re quibus magis quàm his ipsis credendum est poëtis? aut quorum potius standum dicto? Proindeq; Ouidium audiamus:

Est Deus in nobis, agitante calescimus illo. «

Impetus hic sacræ semina mentis habet. «

Cui quidē siue spiritui naturali, siue impetui, quod diuinū quiddā, atq; humano quidē esse uideatur maius, sacer is est uocatus, unde idem hic:

Spiritus ille sacer, qui uatum pectora uersat. «

Is itaq; siue cœli naturæue, siue utriusq; impulsus, uisq; humana maior id prorsus præstat atq; efficit, quod ars præstare nullis studijs, nullis quanquam assiduis laboribus potest assequi, neq; metæ ipsi potest uel distantissimo etiam spatio propinquare. Vnde Democrito non temere uisum est, poëticis in rebus ingenio tribuēda esse omnia, poëtæq; fortunam omnē, hoc est dignitatē, atq; excellētiā ab ingenio proficisci. Quodigitur in diuina atq; admirabili re (sic enim ab antiquissimis ac sapiētissimis uiris habita est poëtica) quod inquā naturalis præstat impetus, in ea re, quæ ad pangendū spectat carmen, atq; ad comparandā inde laudem ac gloriam: nunquid non præstare idem poterit, atq; efficere in commouēdo, ac propellendo eo, cui talis inest, fortunæ cōsequendis bonis & stimulus, & adminiculum? atq; ad eiusdem beneuolentiam promerendam? Nec uerò poëta uersum faciet et Apolline dignū, & Musis, ut artis eius peritus, et multum quoq; exercitatus: quæ quidem peritia, atq; exercitatio etiam uersificatorū est, ac Grammaticorum (etsi impetus ipse diu exagitatus ac uersatus multum, & artem sibi peperit, & quid decorum esset, inuenit) præterquam cum impetus ille, calorq; excitus mentem agitat. Tunc enim miracula promuntur, tūc maior rerum ordo nascitur, maiusq; humano artificio mouetur opus. Identidem quoq; fortuna opes effundet, mercesq; explicabit suas: neq; aut supellectilem non ostentabit, aut penum, in illum ipsum, qui suo instinctu, impulsuq; & cohortetur eam, & innato adactus impetu facere sibi propitiam studeat.

Diuersa esse genera fortunatorum hominum. Cap. XXXIX.

Quòd ut poëtas ipsos peculiaris illa commotio, maiorq; mentis exagitatio alios in Heroo, in Elegiaco alios siue Tragicis, aut Comicis, seu Lyricis in numeris claros atque illustreis facit: sic fortuna alios diuitijs præter modum, alios uictorijs, alios potētia, magistratibus,

præfecturis, imperijs, ut diuersis etiam modis alios atq; alios ditet, honestet, amplificet, altiusq; etiam euehat, cum secundam sese exhibet, atq; fauorabilem. Qua uia fortunatio ipsa est etiam diuersimoda, efficiturq; ut fortunatorum hominum non unum, sed multiplex sit genus. Fortunauit alios uis hæc ac natura in bellicis, alios in pacis ocijq; rebus, alios pascendis gregibus atq; armentis, hos commutandis mercibus, nunc mari, nunc terra, illos exercendis agris, quosdam comparandis literis: non paucos, dum in procerum ac regum aulis uersantur, permultos etiam colenda religione, ut multiplicibus modis fortuna, quos idoneos nacta est, quodq; libido eius fert, eos & locupletet, & extollat. Qua è re id efficitur, cum fortuna impetus sit, ipse autem impetus parũ obsequatur rationi, ut mirum minime sit, si uulgus in id quoq; consentit. Quo in negotio, quaq; in re amplior datur ac maior fortunæ locus, in ijs aut nullũ, aut omnino perquam exiguum dari rationi aditum. Atq; ex aduerso, ubi rationis maxima sit auctoritas, illic fortunæ aut certè nullam, aut omnino minimam fore.

Fortunam interdum conuenire cum ratione, nihilominus inuicem aduersari. Cap. XL.

QVòd si aliquando in unum fortè conueniant, inde ipsum proficiscitur, quòd fortunæ nihil insit perpetuum: quæ ut plerunq; aduersatur rationi, sic interdum illi quasi insidians blandiatur, & uultũ quãmaximè benignum offerat, ut non fauor ille magis, quàm dolus, aut pellacia quasi quædam dici iure debeat. Etenim maris atq; aquarũ propria cum sit agitatio, ijsq; innatum sit, æquæ atq; aëri, nunquam ut consistant, tamen & mare quandoq; motum illum sistit suum, & aquæ ipsæ restagnãt, aërq; sic interdum conquiescit, ut recte de ijs dicatur:

» Cum uenti posuere, omnisq; repente resedit
» Flatus, & in lento luctantur marmore tonsæ.

Et uerò de fortuna non recte minus ac propriè, quàm de mari Lucretianum illud dici potest:

» Placidi lusit pellacia ponti.

Nam quantopere insidiosa fortunæ sit blanditia, ac secundior eius flatus, docuit uenenosus ille Annibalis tandẽ annulus, docuit sceleratus atq; infelix Pompeij exitus in Aegyptio litore, Iulij item Cæsaris in curia Pompeiana, Alexandri Seueri in patenti & libero militibus prætorio, nec non & Marci Antonij in eius ipsius ac Cleopatræ thalamo. Quos omnis, ut de alijs taceamus, fortuna sic extulit, ut eorum sint exempla quam rarissima.

Igitur

Igitur si ratio cum impetu certat hostiliter, ut cum fortuna quoq; certet, necesse est. Etsi ijs fauet fortuna, qui impetũ tantum sequuntur, illis obsit par est, qui rationi se, resq; suas accõmodant. Minimè igitur mirũ, male si fortunati sint, qui secundũ rectam rationem uiuunt, ab eaq; ne minimum quidem recedere audent. Et ucrò integrum qui diem consumunt iaciendis talis, quid mirum tandem aliquando Venereũ si iaciunt? aut si in tot fortunæ lusibus, qui penè tot ipsi sunt, quot et homines, et negotia, unũ aliquando aliquem ad uitæ usq; exitum comitetur felicitas? Paucissimos inuenias Augustos, rarissimos Traianos, una etiam manu numeraueris Antoninos. Quis tamẽ ex ijs est, exq; alijs, qui inter fortunatos ac felices numerãtur, quẽ non subinde fortuna etiã letaliter percusserit? nedũ ut luserit etiã perquam ridicule? Quod si quandoq; usuueniat illũ ipsum impetũ rationi se adiũgere, innumerabilis tamen cœtus est illorũ ac series, quibus male conduxerit rationis usus atq; prudentiæ. Cum quibus optimè profectò actum fuisset, ratione relicta, naturæ impetũ esse secutis, quòd impetus ipse, eiusmodi in negotio, ad fortunam si respicias, non autem ad consilium, rationis utiq; locum obtineret. cui consonat Virgilianum illud:

Vna salus uictis, nullam sperare salutem. "

Ac nihilominus si ratio in unum, fortunaq; conuenerit (nam conuenire quandoq; Liuius etiam testis est cum ait: Adeò non fortuna modò, uerumetiam ratio cum barbaris stabat) nõ id tam est rationi adscribendum, quàm fortunæ ipsius uolubilitati, euentuũq; eius incertitudini. Itaq; nec temeritas semper felix est, nec prudentia ubiq; respõdet successibus. Nam & idem Liuius ait: Bella fortius, quàm felicius gessissent. Atq; utinam non quotidianæ etiam essent uel sapientissimorum consiliariorum uanæ delusiones, atq; inanes exitus. Verùm his in hãc sententiam explicatis, ac pluribus fortasse, quàm necesse esset, ad ea quæ reliqua sunt nostra conuertatur oratio. Si unum hoc tamen ijs ipsis quæ dicta sunt, adiunxerimus, rationem quidem rectam, quamq; prudentes qui habẽtur, sequi solent, si fortunam, id est, impetũ naturæ illum, uimq; introrsus animaduerterimus, habendã nullo esse modo rationem: quippe quæ nõ modò nõ dirigat, quod recte rationis proprium est officium, uerumetiam à fine ipso detorqueat, cogatq; de uia recedere. Contrà uerò illorum impetũ qui apti nati sunt ad felicitatem, pro ratione habendam esse. Cum ratio, ut dictum est, ipsa dux sit quædã ad ea, quæ appetiscimus potienda, ni illud fortè obstiterit, quòd rectam esse rationem hominis tantum uolumus, nõ naturæ, cui nulla insit uoluntas, nulla prosus consultatio aut electio.

FINIS.

IOANNIS IOVIANI PONTANI DE Fortuna Liber secundus.

Fortunatos dici à fortuna, non ab honestis actionibus. Cap. I.

Quoniam autem de uirtute, honestisq; ab actionibus, quæ in manu nostra sunt, fortunatus nemo dicitur, uerùm ab agendis fortibus fortes ipsi quidē, ab iustis iusti, atq; ab liberalibus liberales dicimur, nullo autem pacto fortunati. Nec Cæsar profectò fortunam sibi peperisse de tot, tantisq; exanclatis periculis, nec Iulianus Augustus, ne de externis loquamur ducibus, uerùm fortitudinis, ac magnanimitatis cōmendationem sibi ac gloriā comparasse dicentur: nec aut P. Scipio, aut ante eum M. Marcellus, aut pòst Domitius Corbulo, aut Iulius Agricola, aut innumerabiles alij, quos minime quidem ut fortunatos laudamus, sed admiramur potius res gestas, præclaraq; eorum facinora, quod uirtutis est non exiguum aut indignum pretium: quippe cum disciplina militaris, labores, ærumnæ, uigiliæ, ratio ipsa rerum administrandarum magistra, gloriam ijs suam ac decus peperit. Siquidem ratio uirtutis et comes, & dux est, minime uerò fortunæ: neq; fortunatio rationis rectæ, atq; agentiū secundum rationem opus est, ac ministerium, sed uirtus ipsa, sed uirtutis decus illud sempiternum, per quod tot etiam seculis & clari habentur, & in hominum uersantur ore ac mentibus, & uersabūtur quandiu Græca extabit Latinaq; oratio. Epaminundas, Leonidas, Pausanias, Cincinnatus, Camillus, Publicola, & schola illa maximè gloriosa ueterum tum Græcorum, tum Romanorum, quibusq; alijs fortuna parum propitia, uirtus autem ubiq; familiaris, ab ipsisq; præter cætera omnia & honorata fuit, & culta. Quæ res ut manifestior appareat, placuit genera fortunatorū hominū distinctius, uberiusq; quàm non multo antè fecimus, explicare.

De uarijs generibus fortunatorum. Cap. II.

Est itaq; genus unum fortunatorum, quibus quidem contigit, eosdem ipsos ea sibi comparasse, per quæ fortunati habeantur. Est & eorum aliud, quos hæreditas maiorumq; patrimonia, ac census abunde multum fortunauit. Est & illorum tertium quibus nec cupientibus, nec

operam

operam, laborem ue suũ in id impartientibus, locupletibus tamen esse contigit: ut quibus secundum quietem monstratus est thesaurus sub terrã defossus, quem statim expergefacti è somno, reclusum inueniunt. Quartum quoq; illorum his accedit genus, quos opulenti ac primates uiri, cum orbi sint liberis, eos sibi adoptant aut arrogant. Alij item, quibus aut populorum principes, aut magni reges plurima conferunt externis è bonis. Est & alius fortunandi modus, & ipse quidem multiplex, quãdo alios fortunatos res fecit uxoria, alios eximia forma, atque è libidine, qui est amor, alios à parentibus expositos fortuna ipsa sibi illos supposuit, aliusq; atq; alius modus alios ditauit atq; alios. His autem illi annumerãtur omnibus, quos non collata bona, quo fortunatos uocaremus, præstitere, uerùm malorum ipsorũ repulsio, atq; euasio. Vt qui cum maximis circùm obsideantur periculis, nec euadere illa se posse confidãt, fortuna tamen ipsa repente, atq; ex insperato illos liberat. Vt qui capitis cõdemnati, mancq; ducendi ad supplicũ, noctu exorto inter ciues tumultu, cæso inter rixantes prætore, effractoq; à tumultuantibus carcere, liberantur. His accedunt quos fortuna ab ignoratis, ac nullo modo præuisis periculis, insperata ipsa eximit: ut qui inuitati ad nuptias, die stata cum hospite, tranandus cum esset fluuius, illo repente tumefacto de nimijs ac repentinis imbribus, à transitu prohibentur. Interimq; dum ipsi cis flumen à torrente prohibiti morantur, ædes ubi cœnaturi erant, corruunt, de fundamentorum uitio aut contignationis. Admirabile uerò fortunationis genus tempestate nostra uisum est in Matthia Coruino, de quo libro superiore diximus. Is adolescens admodum non parũ temporis compeditus, atq; in carcere male habitus, dum securim timet, iramq; Hungariæ ac Pannoniarum principum, è squalore illo ac pedore teterrimi carceris ex insperato in sellam repente regiam tractus est. Nuper & in Ludouico Aurelianensi duce, qui pugnans aduersus regem Galliæ captus cum esset, capitisq; damnatus patrum ac iudicum omnium sententijs, in carcere custodiretur ad supplicũ, rege ab Carolo Octauo, aduersus omniũ sententiam atq; opinionem absoluitur, atq; ab ipso rege reserato carcere equo acceptus in regiam deducitur: nec multos post annos Carolo ipso absq; liberis decedente, Galliarum rex creatur, uno patrum ac procerum consensu. Atq; haud multo pòst Ludouico Mediolanensium duce, de metu aduentus eius in Italiam consternato, clanculumq; ab illo arrepta fuga, Insubrium ei omne deditur, cum transpadanis, quiq; cis Padum sunt populis. Hæc igitur fortunatorum sunt ferè genera, quæ tamen diuidi in longe plureis etiã possunt species, idq; cuiuis in promptu est. Nobis satis fuerit, ex his admonuisse reliquorum.

Qui proprie dicendi sint fortunati. Cap. III.

Xercet igitur his in cunctis ius suum fortuna. Quo fit, ut quibus quomodocunq; ea aspiraverit, ij fortunati habeãtur. Illi tamẽ & proprie, et de fortunæ ipsius libidine, deq; naturæ impetu cognomentum ipsum fortunatorum ducunt. Quibus de eius nutu ac fauore contigit comparare sibi, sua quoq; opera atq; adnisu, externis è bonis, sine rationis ductu, prudentiæq; adminiculo, impetum naturæ ipsius sequendo, ea quæ & desiderabilia ipsa quidem sint, atq; ab ijsdem ipsis concupita. Nam nobilitas, patrimonia, auitæ diuitiæ etsi externis sunt è bonis, meritoq; appetuntur, tamen ex lege consuetudineq; ciuili in nostram ueniunt sortem, aut nulla, aut uix exigua nostra adhibita opera. Itaq; etsi successio ipsa domesticæ nobilitatis, auitarumq; facultatũ fortunatos efficit, tamen principe illi in loco constituendi sunt, proprieq; fortunati appellandi, quibus ut dictum est, contigit, impetus ipsius tantum ductu, neglecta rationis, ac prudentiæ lege, ea consequi, quæ in sua ipsorum non essent potestate posita, quæq; & appetenda ipsa sint, ac pro ijsdẽ adipiscendis & conferenda opera, & labor etiam impendendus. Nam pericula qui euadunt difficillima & maxima, licet fortunati & dicantur, & habeantur, tamen bona per se ipsa appetuntur, malum autem per se à nullo qui sanæ mentis sit, appetitur. Lætamur tamen repulisse illud, ac defugisse, quòd quæ bona sunt, ea nobis malũ ipsum eripiat, à quo quis est qui non abhorreat? Contrà, qui bonum non appetiscat? à naturaq; ad illud trahatur?

Quæ sint hominis bona, atq; in eius iurisditione posita. Cap. IIII.

Tq; semel terminemus nostra quæ sint bona, nostraq; in potestate posita, quo terminatione ex ipsa intelligamus externa, atque fortuita bona minime nostra esse, aut hominis potestati subiecta. Sic quidẽ censemus, nostra esse bona, quæcunq; animi tantùm sunt, quæq; in nostra sunt potestate collocata: eæ autem actiones ipsæ sunt hominum, quæ à uoluntate, atq; electione secundũ rectam rationem proficiscuntur, cum cætera quidem fortunæ dicantur. Nam de bonis corporis hac in dissertione, non multa est habenda aut ratio, aut cura.

Fortunæ

Fortunæ iurisditionem nullam esse in bonis animi, si rationi pareatur. Cap. V.

IN animi igitur bonis, dum rationi obsequamur rectæ, dum sensus illi moderandos subijcianus, dũ ad agendum & consultò, & cum electione accedamus, interq; agendum quam prudentia uiam nobis ostenderit, eam ducem sequamur, ipsis inquã in animi bonis, ut quæ nostra sint propria, nihil omnino iuris fortunæ relinquitur, nihil prorsus autoritatis, aut loci. Siquidem ubi plurimum autoritatis habet ratio, ibi minimum iuris habet fortuna, quod dictum iam transijt in prouerbium. Quæ igitur iurisditio fortunæ sit, & in quibus, quæ itẽ rationis rectæ, iã liquet. Quòd si sensibus uoluntatiq; parum temperatæ atq; impotenti dominãdos nos permiserimus, nimirum fortuna nos nostra de possessione deijciet deturbabitq;, ac tyrannidem in ijs, quæ hominis iam erant, exercebit, nostra sibi culpa uindicatis.

Felicitatem ciuilem absq; bonis externis perfectam non esse. Cap. VI.

QVoniam autem uetus & Græcorum, & Latinorum philosophia duplicem constituit felicitatem: & quæ ciuilis à nostris dicitur, Græco nomine est Politica: et quæ à contemplando nomen duxit (nam de felicitate, quam Christiani constituunt, non eadem omnino habenda est ratio, neq; de ea nos hac in disputatione dicendum suscepimus) ita quidem sentiendum est, ciuilem felicitatem sine bonis externis nequaquam posse perfici. Nam si Fabritius, si Publicola Valerius, si alij non pauci rem familiarem uel admodũ exilem habuere, adeoq; angustã, ut neq; liberalitate, neq; magnificentia illustrare eam possent, tamen & nobiles nati sunt, & in urbe clarissima educati, & summis etiam functi magistratibus, quæ quidem inter externa numerantur bona, suntq; fortunæ ipsi subiecta. Quo fit, uti ciuilis felicitas, quo perfectior sit, magisq; illustris appareat, bonæ quoq; fortunæ præsidijs indigeat. An non in plebeiorum etiam hominum uersatur ore, Imperatores atq; exercituum duces fortunatos esse oportere? Proindeq; bona fortuna & illustrat, & perficit ciuilem felicitatem, aut illustrari absoluiq; ea nequit absq; fortunæ & opere, & munere.

Bona externa parum conferre ad felicitatem contemplatricem. Cap. VII.

Adem tamen ipsa parum omnino confert ad contemplatricem, siqui sunt, qui paucis contenti ac modicis, rerum naturæ causis cognoscendis dediti, diuinisq; cõtemplandis tantum intenti, cæteris uitæ muneribus, humanisq; negotijs omnino spretis, uitã in ocio maximè beato aut egerunt olim, aut nunc agunt, à quibus quidem ipsis cum res hominum cunctæ, tum uel in primis fortuna habita est contemptui.

Fortunam & prudentiam interdum conuenire. Cap. VIII.

Vanquam autem & dictum, & abunde probatum est, prudentiam rationemq; fortunæ prorsus aduersari, nihilominus hac in parte, hocq; in ipso munere uidentur sibi quodammodo subblandiri. Nanq; ut prudentia ipsa rationis rectæ præsidio & dirigit, et ducit ad finem incepta hominum, negotiaq; suscepta: sic idem illud molitur ac præstat bona fortuna, impetusq; ipse naturalis. Illud tamen interest, quòd prudentia actiones dirigit et cõsilio susceptas, et ratione tẽperatas: fortuna uerò secus, quippe quas ab impetu susceptas, ductu suo et perficit, et gubernat.

Bonam fortunam duplicem esse. Cap. IX.

Psa quoq; item bona fortuna duplici modo partienda est, & in eam quæ continuum quendam quasi tenorem in conferendis seruat beneficijs, quadam ueluti cõstantia adhibita in ferendis suffragijs, & in illam quæ etsi bona ipsa est, parum tamen suo perseuerat in tenore. In quo nec frequens est, neq;, ut ita dixerim, quotidiana. Vtraq; autem bona & fauorabilis, continuatione tamen differunt, confertq; utraq; felicitati, magnum etiã in modum. Perseuerans tamen illa, et maximè frequẽs, tum constantius, tum etiam uberius ac sæpius, perinde ut fœtus sui studiosa mater, quæ cum plenioribus sit uberibus, & ubera illi sæpius admouet, subinde etiam succinens, & lac instillat indulgentius. Itaq; illa ipsa bona fortuna, quæ suffragatur quidẽ, & amice faueat, rarius tamẽ, multoq; minus sæpe, euentitia omnino et uidetur, et est: et quæ præstat, ex accidentia quoq; præstat, utpote duabus siue causis, siue negotijs, ac rebus in id repẽte cõueniẽtibus præterq; opinionẽ atq; consiliũ. Quod secus fortasse in altera illa magis studiosa, et in suffragijs cõtinua iudicari merito suo potest.

An

An ad perficiendam felicitatem diuina sit opus beneficentia. Cap. X.

T uerò quoniam diuinum quiddã potius, quàm humanum perfecta uidetur esse felicitas, quæ ut parte ex omni cõsummetur, Dei uidetur beneficio opus esse, ac gratia, non absurdum fortasse, nec præter rei ac loci naturam uideatur, si in hac ipsa re diligentius perquirendæ aliquantum immorabimur: nec ut philosophiæ solum studiosi, uerumetiã ut Christiani, quorũ propria est pietas, diuinæq; in nos beneficentiæ gratitudo. Nam cum & ratio, & prudentia, & intellectus, ipsa etiam scientia, fortunæ tantopere intersint, quantũ omnes utiq; intelligunt: nec fortuna prorsus rationalis sit natura, sed cuiusdam potius naturæ impetus: nec Deus iniquus sit ipse dispensator, rectorue consideratus, aut parũ iustus: nec fluitare res ipsas & hominum, & terrarum, & cœli per imprudentiam aut incuriam, aut negligentiam patiatur: uidentur hæc nec cõtingere posse, nec per impetum naturæ præstari & perfici diuino sine numine, ac concessu. Cum, ut dictum est, absoluta felicitas diuina potius res appareat, quàm humana: nec cœlum ipsum, quo omnia continentur, euenienter fluitet, nulloq; teneatur nec ordine, nec lege. Dei autem prouidentiam rebus ipsis initio affuisse, illisq; & nunc, & ubiq; adesse atq; affuturam, & cœli motus, conuersionesq; tã ordinate cõpositæ, & religio ipsa mentibus hominũ infixa, cultusq; cœlitũ à natura profectus manifestissime declarãt. Neq; enim natura in illum ab ipsa moueremur, à quo nulla in nos prorsus aut extent, aut sperentur beneficia. Quo fit, ut cultus ipse noster, tantarũq; religio obseruatrix cerimoniarũ, nil omnino sit aliud, q̃ gratitudo quædã diuinorũ in homines beneficiorũ ac munerum. Neq; enim, ut Cicero ait, cũ mũdus hic omnis Deo pareat, & maria terræq; obediãt, aut parêrent ei, aut obedirẽt, nisi illorũ esset ei cura, cũctaq; ipse pariter et moueret, et moderaretur. Nã quòd quæ sunt, & mouentur, & uiuũt, à Deo quidẽ est: & quòd ordine suo moueãtur, & seriẽ mouendi teneãt, à quo nã nisi exiſtit à Deo? ut à prima et maxima causa, eaq; origine & autore omniũ, et quæ sunt in natura, et ipsius etiã naturæ, rerũq; cũctarũ, quæ à natura fiunt, & quarũ ratio cur fiãt, ad illam ipsam refertur, qua è re dicta sunt naturalia. Cũq; motus causa sit omniũ quæ gignũtur & occidũt, unde nam obsecro motus est ipse, nisi à Deo? qui prima & origo est, et causa.

An Fortuna sit ad Deum referenda. Cap. XI.

Gitur cum fortuna natura quædã sit, eaq; absq; ratione: & quia sine ratione, idcirco impetus est, q̃ quidẽ nihil est aliud, q̃ irrationalis quidam motus: uidetur fortuna ipsa ad Deum,

ut ad principem rerum omnium causam referenda. Sed uidendum est, ne cum hoc fecerimus, Deum ipsum iniustitiæ, parumq; honestæ dispensatio nis cõdemnemus. Cũ fortuna ipsa & prauis adesse sæpenumero, & bonis nocere soleat. Quod ut euitemus (esset enim hoc ipsum de Deo sentire, res supremũ in modũ nefaria) ita tenendũ ac statuendũ ducimus, nihil in Deo eiusq; uoluntate ac lege diuersum inesse, uniusq; prorsus formæ uoluntatẽ esse eius, nõ dissentire ipsum sibi, nõ uacillare, nõ in diuersum rapi, cum demq; semper esse, eadẽq; ubiq; uelle. Itaq; quod uniforme est, quod idem, quodq; nullo modo uariat, labitur ue in diuersum, Deo id ipsi, ut origini, ut principi causæ omnino tribuendũ. Quod uerò uariat, diuersoq; agitur modo, id minime à Deo proficiscitur, uerùm à diuersitate rerum ipsarum, quæ & moueãtur, & informentur, quæ ue secundo loco et ipsæ quoq; moueant, & informent. Etenim, ut supra est dictum, cum de prouidentia ageremus ac fato, quas creasset Deus animas, iis ipse legẽ præscripsit, sciuitq; quid, & quomodo essent administraturæ, exhibuitq; materiã, in qua uersarentur. Siue autem animis quæq; suis præditæ sint stellæ, siue & stellis, & corporibus cœlestibus singulis suæ insint à Deo adiunctæ intelligentiæ, hac in parte minime putamus differre, quando lex omnibus data est sua. Etenim, crassiore ut agamus Minerua, ignis propriũ est calfacere: hoc autem igni tribuitur motore ab eo, qui cœlum agitat: ipsi autem motori, de Dei id uoluntate ac lege & permissum est, & attributum. Itaq; calor ipse uariat, neque unus in ijs est, quæ ab eo concalescunt omnibus, manat igitur existitq; diuersus ac uarius è calefactione effectus, pro natura rei eius, quæ concalescit. Atq; hæc quidem uarietas, tantaq; etiã diuersitas nequaquam ad Deum referenda, uerùm ad naturam potius calefacti, aut forsan etiam ad uim ciusdem qui secundo mouet loco, instillatq; igni calorem, roburq; calfaciendi, forsitan etiam ad utrunq;. Quocirca rerum diuersitas aliaq; atq; alia, tum rerũ motoribus attribuenda, tum rebus ipsis, perinde ut res ipsæ sunt diuersæ. Qua ratione & uia Deus ipse, ut princeps, atq; uniformis causa, omni culpa uacuus est. Quid enim ad Deum diuersitas hæc, quòd idem ipse ignis lapidem in calcem excoquat, in carbonem quercum ac cinerem? liquefaciat plumbum, cogat lutum, atq; obstringat in tegulam? Quæ quidem diuersitas pro natura humorũ corporeæq; constitutionis in humanis quoq; prouenit ingenijs, ut alij acuti sint, alij cõtrà obtusi, celeres alij, ac solertes ad agendũ atq; ad intelligẽdũ, tardi alij, atq; inertes. Siquidẽ Deus & princeps ipse est, & architectus, & uniuersalis tũ lex, tũ causa: effectus tamen cuiusq; particulares particularibus quidẽ causis, proprijsq; sunt artificibus dedicati. Quorum effectiones, magiste

riaq;,

riaq̃, naturas quoq; rerum, quas illi informant, præcipuè sequũtur. Nam & pecunia in manu uiri liberalis posita uertetur in erogationem, usumq̃ eius, atq; commoditatem in quem erogabitur. At furiosus illam & furen ter iactabit, & dissipabit inutiliter. Auarus uerò aut in cumulum congeret, aut defodiet sub terra, quam mercator mutabit pannis, alijs ue mercibus, aut locabit fœnori. Ex his autem id efficitur, licet Deus rerum sit omnium princeps atq; uniuersalis causa, quarum tamen rerum natura est autor, eæ naturæ ut ipsi, perinde ac propinquiori causæ assignandæ sint. Rectèq; comparatum est, ut naturalia quæ dicuntur, naturam ad ipsam, ut propriam ad causam, magisq; coniunctam referantur. Id quod usu quoq; uenit in re militari & bellica, ut quæ militis sunt, ad militem: quæ tribuni, ad tribunum: quæ imperatoris, imperatorem ad ipsum: idq; non in rebus tantùm maioribus administrandis, qualis est gubernatio reipublicæ, atq; exercitus, uerumetiam in longe minoribus, qualis res est pa nifica. Siquidem panis seu probus fuerit, seu uitiosus, furnarium id ad artifi cem referri solet, nequaquã uerò ad eum, qui aut frumentũ triuit in area, aut in agro seuit, aut deniq; ad agelli dominum, qui aratorem cum bubus ad serendum conduxit frumentum. Quamobrem ut res ipsæ distinctæ sunt, itemq; artes atq; exercitia, sic etiam causæ distinguendæ, & artificibus quæq; suis, opificibusq; adiudicanda.

Fortunam ad naturæ impetum referendam esse. Cap. XII.

IGitur fortuna naturalis quidã cum sit impetus, ipsaq; natura hac in parte sine ratione prorsus, atq; ab impetu agat solo, ad naturæ impetum referenda est, tanquam ad propinquam, peculiaremq;, ac particularem causam, siue hic ipse impetus rebus nostris conducat, siue aduersetur & noceat. Accusatur enim Ennius tanquã Poëta rudior, quòd nimis remoto è loco uel queri cœperit, uel incusare:

Vtinam ne in nemore Pelio securibus «
Cæsæ cecidissent abiegnæ ad terram trabes, «
Ne ue inde nauis inchoandæ exordium «
Cœpisset, quæ nunc nominatur Argo nomine. «

Rectè autem & consideratè Virgilius non à cæsu arborum in Pelij montis nemoribus, sed ab annauigatione tantùm, atq; in litus appulsu:

Felix heu nimium felix, si litora tantùm «
Nunquam Dardaniæ tetigissent nostra carinæ. «

Nec temere autem, nec parum utiliter à Christianis pòst, antè ab deorum cultoribus, quos nostri hodie Theologi Gentiles uocant, institutum est, ut ab diuis his hæc, ab illis uerò illa, ab alijs alia atq; alia & supplicantes rogarent, & uotorũ cõpotes gratias eis agerẽt: quippe quibus persuasum esset, diuis singulis numen suum ineſſe, peculiaremq; potestatem.

Fortunatos infortunatosq; à natura esse institutos. Cap. XIII.

QVas ob res si natura quædam irrationalis est fortuna, naturæ huic ut adscribatur, necesse est, utq; natura ab ipsa fortunati hi, illi uerò infortunati & dicantur & sint. Qua in re illud etiam necesse est usuenire, ut hi quàm illi natura ab ipsa magis minus ue instituti sint ad fortunæ fructus colligendos. Quemadmodum autem quibus à natura tributum est, bene ut uersus faciant, aut musicos tractent modulos, hi nati prorsus, atq; accommodati ad illud ipsum sunt munus: sic qui ad amplectendam fortunam idonei nati & ipsi sunt, atque appositi ad impetus sequendos, illos scilicet, qui fortunam concilient, aut illi ipsi potius sunt fortuna. Videmus enim quosdam ita genitos, institutosq; à natura, qualis Cato fuit is, qui cognomen habuit ab Vtica, ut nullius eos suasio, nulla uis, impotentiaq;, nullus etiam terror à proposito suo, suaq; ab electione detorqueat: quos nesciam an fortunatos iudicem, etiam cum bene illis successerit, quando pertinaciæ id, certisq; eorum ac firmis propositis uideatur prorsus adscribendum. Contra hæc alios, qui ab incepto itinere & facilè & statim dimoueantur, ac relicta ratione, prudentioribusq;, admonitionibusq; atque consilijs, uiam ingrediantur aliam, alienis minime uestigijs inhærentes, ut qui uagi, palantesq; ferantur. Qua ère, quòd ita fors ferat, naturales ille impetus præsidio illis est, ac fauori, quòd scilicet ratione relicta impetum sint secuti, ut uideatur similitudo ipsa naturæ simul eos conciliare, appareantq; propter hanc conditionem, ab ipsa etiam natura fortunati: & quantum à ratione diuersi ferantur, ac deuij, tantum & fortasse amplius concilientur fortunæ. Et qui, qua ratione uires extendit suas, parum ipsi prudentes uideantur, parumq; consulti, sint tamen ad fortunæ promerendum fauorem maximè appositi, & tanquam affabrefacti, naturalem ob leuitatem, cõsimileisq; impulsus. Nihil enim prohibet, qui abunde multum in cæteris sapiat, in ijs quæ fortunæ sunt, naturali more, ingenitoq; ab instituto parum omnino sapere.

Fortunæ

Fortunæ uires esse amplissimas. Cap. XIIII.

Ec uerò genus uniuersum hominum, in ciuitate qui uersantur, ciuilibusq; in negotijs, ac muneribus, adde & facultatibus, & disciplinis, ut in administratiõe publica, in militari, in nauali re, ut in medicina (nam & fortunatum medicum esse oportere, omnes quidem consentiunt) non etiam sub fortuna laborant. Quando artes ipsæ etsi præceptis constãt ratioeq;, atq; obseruatione, tamen fortunæ quoq; ijs in ipsis locus relictus est suus. Quænam enim aut artes sunt, aut facultates, ut non in quibus illæ uersantur rebus, plura in ijs accidere ex improuiso soleant? Nam etsi quæ olim euentura sunt, ea nec arte continentur, nec facultate, nisi qua coniectura sese efferat, campus tamen illorum, ludusq; fortunæ est liber ac proprius. An non curanti ægrotum medico, cuius ad curationem opus sit aut radice Pontica aut Elleboro, uel multum etiam potest in eo illi obesse fortuna: quando quòd inter nauigandũ curatio hæc contigerit, nec radix in naui Pontica, nec ad purgationem reperiatur Elleborus? Et imperatori qui se crastinum in diem pugnaturum cum hoste constituit, nunquid non accidere illud potest, ut nocte quæ diem cõstitutam antecedit, ardentissima corripiatur à febri, ne interesse pugnæ possit? aut cum è castris prodire in prælium parat, repente, atq; ex insperato literas ut à Senatu accipiat, quibus præscriptum ei sit, ne pugnam omnino cum hoste ineat, neue cum illo conferat manum? Et qui sutor calceolarius factus est, futurum se hospiti die insequenti iter inituro calceolos itinerarios, quonã modo promissum præstabit, si mane dum ad suendum consurgit, omnem comperiat alutam, coriumq; item omne fuisse à furibus paulò antè subreptum? Quid cum statuarius somno expergiscitur, dolaturus mane in Cæsaris effigiem saxum, animaduertit illud nocturna à cœli procella disiectum? Latissimus est igitur fortunæ campus, ijsq; in omnibus uires extendere, atq; imperiũ exercere ualet suũ, in quibus præter spem, opinionẽ, propositũ, ac constitutum accidere aliquid ualeat, omninoq; improuisum. Patet quoq; uis eius nõ in ijs modò, quæ iã diximus, uerumetiã quocunq; in hominũ gradu, atq; conditione, summa, humili, ingenua, seruili, rustica, urbana, plebeia, patritia. Nam & humili loco editos in reges peruasisse satis scimus, et dites in paupertatem extremã redactos, & maximè inopes ad summas etiam peruenisse facultates, et in libertate genitos cõsenuisse in seruitio: quibus è rebus liquido cõstat, nõ à natura modò fortunatos esse quosdã, aut infortunatos, uerũ in quaq; hominũ conditione cõtingere hoc ipsum posse, uersariq; fortunæ imperium in artibus item hominũ, ac facultatibus quibuscunq;,

Animaduertendum esse, Deum primam esse causam. Cap. XV.

Atq; hæc quidem ipsa licet habere hunc se in modũ intelligantur, tamẽ, si Christiani esse uolumus, pieq; etiam philosophari, non pauca ex ijs quoq; quæ fortunæ tribuuntur, Deo ipsi, diuinæq; beneficentiæ uideãtur potius adscribenda. Nam & Theodosio Augusto satis parua manu pugnam cum Gotthis conserẽti, tempestas repente cœlo immissa opitulata est, tanta uentorum mole, à tergo suo in hostium oculos atq; acies, ut tela ab ijs ipsis emissa retorqueret, ictusq; eorum frustraretur, retroueršumq; terga uti darẽt cogeret. Vicit igitur Theodosius præsidio repentinæ, ut apparet, procellæ. At nihilominus consulenti Theodosio Ioannes Anachorita respondit, uir utiq; Deo maximè ob sanctitatem acceptus, monuitq; triduo uniuerso cum exercitu ut ieiunaret, remq; diuinam Deo faceret, inde pugnam audacter capesseret, quoniã Deus esset pugnãti affuturus. Cuius rei, ut Horosius etiam testatur, Claudianus meminit, inquiẽs:

» O nimium dilecte Deo, cui fundit ab antris
» Aeolus armatas acies, cui militat æther,
» Et coniurati ueniunt ad classica uenti.

Circunsessa ab Neapolitanis acriter Siponto in Apulia, multos post obsidionem dies, erumpentibus Sipontinis, acriq; pugna conserta manu, Gargano è monte coorta procella, tanto repente impetu, moleq; tonitruum ac fulgurum tanta in Neapolitanos ingruit, ut non ab ijs pauciores extincti fuerint, quàm gladio cæsi. Atqui Laurentius antistes maximè sanctus uir, antè Sipontinos admonuerat eruptionis diciq;, qua erumpendum esset, ieiunio prius ac rebus diuinis peractis, quoniam Gabriel genius à Deo in somnis ad ipsum missus ita monuisset. Vtriusq; igitur uictoriæ laus repentinam ob causam uidetur meritò ad fortunam referenda, tamen & sanctorum uirorũ monita, & pie facta sacrificia diuinã id testãtur statuisse prouidentiã. Sed nec Deo caruere, summiq; numinis præsentia directa illa inter Romanos ac Pœnum Collinam ad portam certamina. Itaq; & assiduus ille continuusq; propitiæ fortunæ tenor, permultaq; ijs similia, quæ ipsi in exemplum adduximus, Dei ipsius potius uidentur adscribenda uoluntati ac beneficentiæ, quàm fortunæ temeritati. Sed his iam delibatis, ad fortunæ ipsius munera reditum faciamus.

Artem

Artem atq; scientiam cum fortuna non conuenire.

Cap. XVI.

NE autem quæ diuinæ maiestatis sunt, ijs admisceamus quæ profana illorum comparatione uideantur, neue de fortuna differẽtes, id est, euentitijs de causis ad ea quæ prouidentiæ sunt, parum aut pie, aut prorsus impudenter delabamur, præterq; rei ipsius, qua de agitur, naturam: sic habeto, neq; artem aut comitari fortunæ aut eam dirigere, neque scientiam. Nam nec fortunatio præceptis constat, rationeq;, neq; qua uia bona comparetur fortuna, quisquam unquam didicit: neq; enim disciplina cõtinetur, quãdo omnino est ab intellectu, ac ratiocinatione diuersa. Itaq; neq; ab arte, neq; à scientia fortunati existunt, neq; humanæ aut artis, aut scientiæ præceptis, institutione ue ab aliqua fortunæ fauor comparatur, sed naturæ tantùm inhærendo commotionibus, quæ ab impetu excitentur: ut omittamus, quòd uel ad Deum, ut principem causam, omnia temperantem, uel ad cœlestes ac supernas causas referri ea possint. Nam si, ut dictũ est, materia non minus fortunæ subiecta fortasse est, quàm arti, quodq; utraq; suo quodam iure in eadem re uersetur, forma tamen utriq; omnino diuersa est. Etsi enim natura cõtendit ad finẽ, exercetq; uires in hoc ipsum suas, quo id efficiat, in quod prospectat, in idemq; fortuna & ipsa incumbit: hac tamen ex intentione atque conatu, neque natura, neque fortuna cum scientia coniungitur, aut prudentia, neque eundem ex eo uidentur magistratum gerere.

Fortunatos à natura institutos esse. Cap. XVII.

ESt igitur proprium naturæ ipsius munus, sua opera, suoq; magisterio eos ipsos qui fortunati futuri sunt, ita quidem ad illas ipsas commotiones suscitandas instituere, atq; ad sequendos impetus aptos reddere, atq; idoneos, ut nulla prudentia adhibita, pensitationeq;, ac ratiocinatione prorsus nulla, sed quem natura excitauit impetum, illum tantùm secuti, ea ipsi adipiscantur, ac sibi uindicent, propter quæ meritò dicantur fortunati. Atq; hi quidem ab ipso statim initio quales futuri sint apparent, quæq; inter eos ipsos, aliosq; qui secus à natura instituti sunt, interceßura differentia sit ac uarietas: perinde ut qui aut cæsijs nascuntur oculis aut nigellis, colore rufo aut mustelino, simis naribus aut acutis. Nanq; alia ut prætereamus, qui proprie dicũtur artifices, ipsi in ijs quas exercent artibus sapere ab alijs iudicantur: ecõtrariò fortunati in ea ipsa

re aut parum existimantur, aut nihil penitus sapere, cuius gratia euadunt fortunati.

De iactus talorum similitudine. Cap. XVIII.

DIces hoc ipse in loco, quæres, sciscitabere, cur, unde, quãobrem? quærendo tamen ac sciscitando aliud consequere nihil quàm quod talorum contingit in ludis. Erunt igitur tali ipsi bene dolati, tersi, leues, affabrefacti in quadram undiq; nulla in eis labes, nullum inerit uitium. Iacit Marcus sine ullo malo dolo, nulla arte adhibita, ad primum statim iactum, quem exigit senarium: quippe quem felicem ad fortunationem talorum natura instituerit. At Lucio uel centies clamanti quaternarium, nunquam is iactus obueniet, natura parum adminiculantem. Itidem in suscipiendis negotijs, ijsdemq; prosequendis. Quintilio, cui natura suffragatur, statim repente excitãter mouetur animus, illam unam ut ineat uiam, neq; omnino præter eam eius oculis alia obuersatur: uel si obuersetur, è uestigio quidem ea repudiata, festinanter illam ingressus, facillimè, atq; è sententia in quod intendebat, illud assequitur: & tamen prudentißimorũ iudicio uirorum, in initio parum aut rectum, aut tutũ iter uisus est ingredi. At Valerio tanquam oscitanti, neq; ad id ipsum nato nullæ tales initio inerunt commotiones: quæ si inerint, ratione eas, ac penso adhibito moderari tentabit, diutiusq; etiã secũ ratiocinabitur, animoq; id agitabit, quin amicos quoq;, & prudentes adhibebit in consilium uiros. Demum nullũ omnino aliud secuturus est iter, quàm quod ratio monstrabit, ac prudentia. Itaq; itinere in medio repelletur ab incepto, & ratione, & prudentia temperato. Vir & sanctus, & maximè doctus Thomas Aquinâs cum in
» hunc sermonem de fortuna scribens incidisset, inquit: Iactum tali è tribus
» constare, è tali ipsius constitutione, è collocatione eius in palma, atq; è iã-
» cientis impulsu. Eundem quoq; in modũ sentiendum est de fortuna, ut scilicet qui ea usurus est secunda, naturaleis illos habeat impetus, utq; excitetur ab illis, rapiaturq;, eosq; ut excitatus sequatur. Cui itaq; numerus ipse alludet, quem quærit, optatq; prouenire de tali iactu probè constituti, sineq; dolo malo, sine fraude, huic dicendum est ab euentu succedere: sin uerò artem, fraudem ue, ueteratoriumq; adhibebit quippiam in iaciendo huic ars proderit, nequaquam alludet euentus. Atq; huius quidem iactus artificiosus erit, illius uerò euentitius.

Oportere

Oportere fortunatum naturæ ipsius impetum sequi. Cap. XIX.

ITaque ut neq; tali proba constitutio, quadraturaq; affabre facta numerum ex se pariet aliquem, sine iactoris opera manuq; : sic natura ipsa impetuosa irrationalisq; fortunatum minime præstabit aliquem, præterquam sicui uoluntatem mouit impetus, eundem ipse pronus, paratusq; insequatur, illiq; uolens ac libens obtemperet. Neq; enim nostro sine assensu, operaq;, hac in parte, naturæ solũ præsidiũ, unaq; eius procuratio satis erit. Vt cum nauiganitibus nobis secundæ incassum aspirent auræ, ni uelum malo, antennisq; suspensum tetenderimus, frustraq; uindemia quamuis læta, & felix ab anni constitutione arridere nobis uidebitur, præterquam si manu è uitibus uuas legerimus, blandientemq; autumnum artificio iuuerimus atq; opera. Atque hæc quidem non inepta fortasse fuit causa, cur à fortuna fortunatos potius dixerint, quàm à naturæ fauore bene natos. Quoniã autem nauigationem in similitudinem assumpsimus, aurarumq; aspirationẽ, idem mihi uidetur homini usuuenire fortunato, quòd uitioso ac male compacto nauigio, quòd quamuis parum probè ædificatum, si solertem tamen, ac peritum nactũ fuerit gubernatorem, multo & tutius, & celerius applicabit in portum, quàm bene instructa nauicula, cui ignauus gubernator præfuerit, parumq; nauticæ rei peritus. Habet enim fortunatus uir ipse secum naturã ducem, cuius industria multo quàm artis cuiusuis, aut facultatis maior est, atq; felicior. Itaq; facilẽ quidem fortuna præstat, quod ratio, aut nullo forte modo præstiterit, aut non absq; summo labore ac difficultate.

Cur natura in hominibus fortunandis minime fuerit ordinata. Cap. XX.

NEc temere autem, nec parum fortasse apte hoc præsertim loco quærendum uidetur, cur cum in generando homine ordini ubiq; natura inhæreat, consulatq; progressionibus exacta cum maturitate: in iis uerò, quæ ad fortunandum eum pertineant, ita nullum omnino retineat ordinem, ut lubrica prorsus appareat, uel incomposita potius, & tanquam temeraria. An quia in progignendo homine etsi plures conueniunt causæ, ut cœli ipsius uis, ac solis, ut semini etiam humano uis insita, ut seminis è dorso, lumbisq; concalefactus defluxus, instillatioq;, atq; eiusdem receptio in utero, hæ tamen ipsæ et exploratæ sunt causæ, atq; ipsæ quidem

per se. Cũ tamen quæ causæ à fortuna ipsa dictæ sunt fortuitæ, quòd illam ipsam constituant, & tanquam informent, sint omnino inordinatæ, incognitæ, inexploratæ, progressionesq; earum temerariæ, magis quàm constantes aut stabilitæ. Quocirca euentitiæ sunt, iurecq; putantur casu contineri, quando humani seminis explorata uis est, notus item solis uigor, cœlestisq; agitationis. At uerò etsi cognitum est, & comprobatũ sponte sua ad imum grauiora decurrere, ignotum tamen est, atq; incompertum, accedente ad forum Volcatio, casiuá ne sit tegula, quæ in caput eius prolapsa uulnus infligat. Quocirca quæ fortunam constituunt causæ, cum incertæ sint, inordinataeq;, nequaquam per se, uerùm ut accidentes habentur, atq; euentitiæ. Natura igitur cæteris in effectionibus, ministerijsq; suis euidentia utitur, causarumq; certitudine: at fortuitis in effectibus, incompertis potius, atq; ab euentu oblatis. Nam etsi causa manifesta est, et ipsa quidem per se existens, quòd sorte sua ruant deorsum, quæ maximè grauia sunt corpora, licet item eadem per se constet, notaq; sit causa, Volcatium ire ad mercatum, emendi obsonij gratia, euentitium tamen quiddam est, tegulæ repentinus lapsus, uulneris q; inflictio.

Fortunæ causas esse interminatas. Cap. XXI.

QVo igitur paucioribus rem hanc transigamus, nihil est natura, ne intellectus quidem ipse, determinatius, constitutiusq;: quippe cum naturæ ipsius uires in unum omnes, & pariter cõueniant, & in idẽ simul unà coeant: Fortuna uerò, quòd impetu existat naturæ, uel sit ipsa utiq; eius impetus, interminatisq; constet minimeq; definitis causis. Dices hic forsitan, itionem ad forum finitam quidem esse, planeq; exploratã, quasi uerò non suscepti ad fori itineris possint esse causæ etiã multiplices: ut cõueniẽdi hospitis, exigendæ pecuniæ, uendendæ aut emendæ annonæ, cõmutandi in lanam olei, conducendi fossoris, cõparandi aratri, mercandi asini, aut iumenti, edomitandi equi, aut frenandi, & eius generis ac diuersi etiam plurimæ causæ. Quocirca fortuitæ quidem causæ, multiplices ipsæ sunt, possibilitate uidelicet sua (utar enim etsi uerbo neutiq; nouo, minus tamen usitato) uerùm actione post ipsa ita terminantur, ut quod antea quidem interminatũ erat, nostraq; in potestate situm, agendo tamen certum appareat, omninoq; exploratum. Itaq; quæ à fortuna proficiscuntur, à causis minime certis, constitutisq; proficiscuntur, ijsq; nullo modo per se existentibus. Quòd si fortasse & ab exploratis, ac cognitis argumentã-

bere

bere etiam proficisci, ita quidem censeto, finitas eas actu quidem, potestate uerò minime terminatas, aut certas.

Fortunæ definitio. Cap. XXII.

BEne igitur, atq; ex ipsa ueri cognitione, qui dixerunt fortunam nihil prorsus esse aliud, quàm inopinum, cuentitiumq; causarum concursum quendam, atq; coitionem. Expressius autem, nec minus è re ipsa, qui naturam esse quandam, eamq; sine ratione, seu ipsius impetum quendam naturæ esse professi sunt. Quæ quoniam causa est, quarum ea rerum causa sit, antea quidem abunde explicatum est, bonorum scilicet uel adipiscendorum, uel admittendorũ, cuius ea imperio subiecta sunt, hominumq; fortunandorum ijs ipsis è bonis, uel in miseriam conijciendorum.

Circa quos naturæ impetus fortuna uersetur. Cap. XXIII.

RElinquum est, ut uideamus, qui nam illi naturæ sint impetus, quibus mouendis, agitandisq; fortuna uersetur. Et uerò, ni fallor, humani impetus animi partim ab appetitione existunt, partim à ratiocinatione: alijq; sunt impetus, quos ratio ipsa mouet, alij quos appetitus. Et illi quidem rectitudinem sequuntur. Quid enim nisi rectum ratio aut curet, aut quærat? Qui uerò ab appetitu, qua rationi obsequuntur, & illi quoq; à recto uix detorqueant. Quonam igitur pacto in ijs fortuna uersabitur, cum rationis, fortunæq; diuersi sint mores, longeq; alia utriusq; conditio? Ad hæc si fortuna ipsa, quædam est absq; ratione natura, quam in opinionem Peripatetici consentiunt, quæ nam fortunæ potest esse cognatio illo cum impetus genere, qui sit ipse ratiocinabilis? neq; ab intellectu abhorreat, neque à sciẽtia hominis, aut prudentia? Palàm igitur fit, impetus hos de quibus nunc agimus, ab ea citari animæ parte, cuius appetitio propria est, illa uidelicet quæ nomine alio, nec inepte fortasse, naturalis est uocata, ut impetum hunc naturalem, non minus recte quàm appetitiuum hodie philosophi uocent. Etenim natura duce, quibus opus nobis sit, quæq; censeamus conducibilia, ea concupiscimus: in hocq; maximè illa intenta est, quo sibi ipsa bene consulat, propriæq; prospiciat conseruationi, idq; commune est cunctis etiam animalibus. Quod cum ita sit, appetendis profectò illis naturaliter propensi sumus, quæ utilia censeantur, & cõmoda, nobisq; ipsis profutura. Igitur si ratio, scientia, prudentia, ipse quoq; intellectus iungi

prorsus cum fortuna recusat, eiusq; abhorret à familiaritate: nimirum cum & fortuna natura quædam sit, illos sibi impetus accommodat, suaq; contrahit iura, qui naturales quidè sint, atq; ab appetitu profecti: exq; eo appetitionis tantum genere, quæ propter utilitatis studium, propriamq; conseruationem homini communis est cum beluis. Nam & fortuna, & feræ à ferendo sunt dictæ, feruntur enim nulla ratione, uerùm naturali & suo tantum impetu, quocunq; naturæ ipsius cupiditate rapiuntur. Habes igitur qui sint impetus, quos fortuna sibi ministros paret: tametsi fortuna planè multum in hominibus, atq; in his ipsis tantùm, in feris autem nihil omnino iurisditionis habet: quippe quarum nullæ sunt actiones atque negotia, nullusq; prepositus finis, fortuna uerò ipsa in ijs uersetur, quæ præter propositum usuueniunt.

De impetu uoluntario. Cap. XXIIII.

AT q; mihi quidem uidetur, uoluntas etiam ipsa duplici est modo consideranda. Nam qua rationi se adiungit inhæret q;, qui ex ea manant impetus, uel impulsus potius, hi nihil omnino cum fortuna consentaneum habent. Tunc uerò fortunæ familiares sunt, atq; coniuncti, cum uoluntas ipsa nec à ratione excitata est, nec illam utiq;, sed naturam tantùm ipsam secuta, naturali quoq; à motu solum trahitur. Franciscum Pudericum literatissimum hominem, rerum quoq; ciuilium abunde peritum dicentem audiui sæpius, naturam ipsam à Deo esse institutã, eamq; ob rem exploratũ semper aliquid, ac definitũ & meditari, & agere. At rationem ipsos sibi homines esse commentos, contemplando, perquirendo, ratiocinando, quæ tamen uis à natura quoq;, uel à Deo magis esset illis insita. Qua de causa rationem non ita ex comperto terminatoq; iter suum prosequi, neq; adeò ex composito pergere. Quanto igitur impetus ille, secundum quem fortunate atq; aspiranter nobiscum agitur, naturalior est, tanto à ratione magis recedit, longioriq; interuallo distat ab intellectu, efficiturq; ut naturales tantum impetus fortunæ sint adscribendi.

Rationem dupliciter esse considerandam. Cap. XXV.

EQuidem ipse in scholis audiui etiam non raro, naturalium disceptatores rerum, ac magistros ita quidem differentes: Rationem duplici esse modo considerandam, & ut natura ipsa est, & ut eadem ipsa est ratio. Qua enim à Deo moueretur, atq; superno à numine, naturã utiq;

utiq; illam esse, sibiq; ipsi supremum in modum congruentem, summaq; certitudine in quod intendat, in unum illud contendentẽ, gerereq; sese determinate admodum, atq; ab explorato. Quæ uerò à semet excitetur, suo tantùm iure innisa, minus quidem ex definito progredi, neq; tam omnino explorate, atq; e comperto inceptum iter peragere. Vtrocunq; igitur modo rationem acceperis, nihil omnino cõmune habebit cum fortuna. Quando quem nunc irrationalem uocamus impetum, talem prorsus esse eum uolumus, alienumq; ab omni rationis progressione & ordine. Cum liquidò etiam constet, sæpenumero eos ipsos quos fortunatos dicimus, fuisse desertos ab consueta fortunæ aspiratione, dum relicto naturalis illius impetus cursu, ad rationem declinãt, rationisq; sese præceptis accommodant. Contrà uerò secunda illis fluxisse omnia, ubi relicta ratione ignauiter, imprudenter, ignoranterq; & in ratiocinando de negotio quod gererent, sese habuissent, & etiam in administrando.

Quæ signa sint naturaliter fortunatorum. Cap. XXVI.

Signa igitur, & notæ quasi quædam eorum, quos natura ipsa instituisse ad fortunationem uideatur, hæc ferè sunt. Si facilè ipsi moueantur ab impetu, sine ratione, sine consilio, nulla prorsus maturitate adiũcta. Quæ de re fit indicatio, moueri impetum eum ab appetitione tantùm naturali. Si appetitiones & ipsæ absq; ratione erunt, & penso, uerùm tamen eius ipsius, quod & appeti oporteat, & quo tempore, quo etiã modo oporteat. Quæ quidem ipsa apertissime indicant, naturæ aptitudinem eius, qui naturaliter sit ad fortunationem institutus. Si in suscipiendis aut susceptis negotijs ineptius ipse quidem, ac parum pro re ipsa ratiocinabitur, deq; ijs differet, uel potius insipienter, ac nihilominus è sententia ei succedat. Si administrandis rebus negotijsq;, impetum tantùm sequetur ducem. Si ubi consiliũ, rationemq; inter agendum adhibuerit, male ei uertet. Neq; enim à ratione fortunati euadunt, uerùm à natura ad idipsum comparati. Si in administrandis negotijs appareat sequi eum naturales impetus, repudiata prorsus ratione, atq; consilijs. Si minimè cunctanter, quin statim, atque è uestigio eliget, decernetq; suscitatum à natura sequi impetum. Quanquam ubi naturalis regnat impetus, quæ potest illic esse electio? Vocamus autem electionem promptitudinem illam sequendi statim illud ipsum, quòd impetus repente excitatus oblatum animo obiecerit, nulla prorsus consultatione adhibita, aut pensitatione. Potissimùm autem insipientia, & stoliditas quasi quædam gerendis in negotijs, prosequendoq; naturali

impetu, cum successus ipse plerunq; secundus & felix fuerit, potissimum inquam signum est apti nati hominis, eiusdemq; naturaliter instituti, in quem fortuna ipsa beneuolentiam ac potestatem ostendet suam, si excitato statim impetu, ad illum repente se accommodauerit, spretis, abiectis, repudiatis & consilijs eorum, & sententijs qui secus aut sentiant, aut persuadere aliter conentur. Hæc ferè signa sunt fortunandi hominis, natura ab ipsa indita. Nam quemadmodum glauci nascentis fœtus oculi imbecilliore illum indicant uidendi ui usurum, nigri uerò ac fusculi ualidiore, sunt enim hæc ipsa certa quædam naturæ semina: sic hæc, quæ diximus signa futuri sunt fortunati hominis, cuius natura quidē ipsa dux futura est ac magistra, minime uerò ratio aut prudentia. Quin hic ipse aliorum aspernabitur consilia, aures q; obstrudet suas prudentiora monentibus. Quæ igitur à natura insint signa fortunatorum hominum, qui etiam naturales sint impetus, quibus tanquam ministris fortuna utatur, quamq; sit ipsa ab ratione diuersa, pensitatis q; à consilijs, dictum sit hactenus.

Cur mutabilis sit fortuna. Cap. XXVII.

IT uerò quamuis incompertior causa, forsitan etiam diuina existat, cur secunda fortuna aliâs tenorē continuet suū, aliâs facilè mutet illū, minusq; ac minus assidua ipsa sit, et stabilis: ex eo tamē hoc ipsum potest accidere, quòd fortuna cui est familiarior, eius sit naturalis institutio magis magisq; accōmodata: atq; ad idipsum nata, ut ad impetus facilè excitetur: quibus repente quidem excitis, nullo prorsus adhibito consilio morem ipse confestim gerat, ac uolens illos libensq; prosequatur: contrà uerò parum cui familiaris est, quòd is male sit aptus, nec omnino apte natus ad naturales ipsos impetus prosequendos, ubi exagitati fuerint, quorum cursum adhibita ratione, pensitando, ac ratiocinādo impediat, aut quòd naturalis eius constitutio nequaquam sit illiusmodi, ut prona & facilis sit, aut ex toto idonea, in qua suum natura ius pro libito exercere ad impetus commouēdos queat, naturaleisq; ad appetitiones. Ac si nō moralis quoq; institutio, ciuilisq; consuetudo pudore quasi quodam nos afficere aliquando soleat, id ne sequamur cuius honestam reddere causam nec possimus, nec scimus: turpe admodum ducentes ijs occupari negotijs, atq; actionibus, quarum probabilis saltem ratio reddi nequeat. Itaq; naturalis apud quosdam institutio morali cedit institutioni, ciuilibusq; præceptis. Et illos quidem nihil pudor moueat, aut honesti gratia, modò quod libuerit, quodq; impetus tulerit, sequātur, si susceptī ignorēt negotij, reiq; uel gestæ, uel gerēdæ rationem.

rationem. Hi uerò etsi initio uidentur impetui uelle obsequi, pòst tamen mentem ipsam in consiliũ adhibentes, naturali illo impulsu ut temerario, parumq; ut urbana dictat ratio laudabili, sub iugum rationis compresso, nullum naturæ illi impetuosæ, irrationabiliq; permittunt locum. THEODORVS GAZA, uir & uita, & moribus nõ minus probatus, quàm eruditione rerum plurimarum clarus, atq; scientia, cum audiret obiurganteis quosdam, magis quàm incusantes Ferdinandum regem Neapolitanorum, quod parũ consultè, nec omnino prudenter res suas administraret: Amabo, inquit, uiri boni desinite regem incusare, cui moribus his, hocq; gubernandi genere, seq;, resq; suas moderãti omnia è sententia fluerent. An ne id agere est in animo, quo cursum rerum eius suapte natura fluentiũ, consultando, matureq; agendo impediatis? quin gradiatur rex, & fortunatus, & felix non alia magis quàm qua hactenus incessit uia: ne dum iter mutat ac mores, fortunam quoq;, quod ipsi nullo modo cupitis, nouis artibus mutet. Intelligebat igitur uir doctissimus, id illos tandem agere, dum quid fortuna esset ignorant, uti consilijs, cogitationibusq; bene concoctis aurarum secundos flatus regijs ab rebus auerterent.

Fortunam aliquando uersari etiam circa impetus rationaleis. Cap. XXVIII.

QVanquam autem hos ipsos impetus uersari in ijs dicimus appetitionibus, quæ à mente, rationeq; aberrent longius, tamen quod abunde multum potens, pollensq; fortunæ uis est, non uidetur negligendum, id quod res ipsa docet, in appetitionibus quoq; eam rationalibus propitiam se, maximeq; fauorabilem aliquando ostendere. Nam etsi, ut dictũ est, utq; fortunæ definitio docet, omnesq; consentiunt, nihil omnino cum ratione coniunctum habet, non raro tamen utraq; in unum congruũt. Vt cum hinc ratio, moduſq; & prudens, & cautus administrati negotij, reiq; bene gestæ bonum adducit siue exitum, siue euentum: illinc fortunæ quoq; afflatus in idem aspirat, duæ ut simul diuersæ causæ, rationalis altera, altera euentitia, casu quodam in idipsum confluant, unaq; collabantur. Quæ tamen res non tam id efficit, ut ratio fortunæ sit subiecta imperio, utq; ipsa per se quidem aut cum ratione agat, aut rationis utatur opera, quàm ut nobis ostendat, simulq; commoneaciat casu id, euentitiaq; de causa usuuenire. Vt cum ædificanti domum, apparantiq; pecuniam necessariam & architectis, & operis, lapides item materiamq; aliam opportunam ædificationi, repente in substruendis fundamentis obijcitur auri aut argẽti massa,

qua tamen in re nec ratio traxit ad se fortunam, nec fortuna secum adhibuit rationem, uerùm ita contigit, perinde ut humanæ ferunt res, ac uarietates, duas has in unũ simul siue naturæ uires, siue è natura, mentéq; temperatas potestates consentire: & tanquam duos riuulos, alterum sulphureum, squalentemq;, maximè limpidum, alterum in amnis cuiuspiam alueum confluere, quo è confluxu amnis illius & compleatur alueus, & augeatur decursus. Itaq; euentus aliquando fert ipse, ut fortuna quoq; uideatur cum ratione coniungi, neutrius tamen ob naturam, uerùm ob euentum solum, diuersarumq; causarum repentinam concursionem. Vides igitur qua uia, quoq; modo id interdum eueniat, ut secundũ rationaleis quoque impulsus fortunæ uis sese exerceat. Verùm enim cum mens ipsa & quem tum intellectum uocamus, tum intelligentiam, in inquirendo, contemplando, ratiocinandoq; uersetur, profectò nihil habet fortuna, quare illius sese immiscere iurisditioni in alterutram possit partem seu fauoris, seu detrimenti. Sed nescio quomodo fortunæ quoq; eôdem penetrat uel lenior aura, uel turbatior, quasi non contemplatricem nobis uitam sequentibus fortuna multa possit obijcere, ut patriæ excidium, ut patrimonij direptionem, ut liberorum orbitatem, ut qui charissimi nobis erant, eorũ amissionem ac iacturam, quæ animum ipsum, mentemq; pluribus è partibus et perturbent uehementius, & concutiant, retrahantq; à contemplando, aut ex aduerso bona plurima offerat, quæ magis magisq; animum incitent, hortentur, uel etiam impellant ad nauandam longe etiam studiosius operam, ad rerum naturæ, diuinarumque contemplationem, atque scientiam. Itaque quid etiam nos ipsi hac in parte sentiamus, manifesto ex ijs, quæ dicta sunt, intelligis.

Thomæ Aquinatis dicta. Cap. XXIX.

THomæ Aquinatis in explanatione libelli, qui de bona inscribitur fortuna, dicta sunt hæc: perquam libenter enim, quadamq; quasi necessitate in re quæ penè habita est prophana, testimonium adducimus, ac sententiã eiusdem unius, & uiri sanctissimi, & Theologi maximè eminentis inter Christianos. Sũt igitur dicta eius, sententiæq; huiusmodi: Nihil extra Deum esse, conseruareq; ipsum cuncta, perinde ut anima corpus tueatur ac conseruet, cumq; omnia tuendo conseruet, conseruandoq; contineat, nihil prorsus extra Deum esse. Ad hæc Deum & principium esse, & causam motus rerum quæ sunt omnium, uniuersaq; ex hoc moueri. In ijs & hominis quoque animam ad intelligendum & contemplandum.

dum. Esse igitur diuinum in nobis quiddam, in anima uidelicet nostra, « quòd nos, nostrá que ad bonum excitet atque inuitet: diuinum uerò illud « Deum esse, mouentem finem in suum cuncta. Itaque qui motum eum per- « cipiant, diuinos que sequantur impetus, eos & adipisci quæ iudicentur « bona, & inde fortunatos esse, atque haberi. Post quæ etiam ait: Prin- « cipium rationis nullo esse modo rationem, uerùm aliquid quod præstet « rationi: quid autem præstet, quid ue potius sit ac melius scientia atque in- « telligentia, præter Deum aliud esse nihil. Quin etiam quæ sint cuncta re « spectu eius, quod est primum, instrumenta quasi quædam esse ab eodem fa « brefacta: referendum ergo intellectum ad Deum esse, ueluti ad princi- « pium, quo nihil sit præstabilius, nihil melius. Cum que hic ipse intelle- « ctus, habeat se æque, ac instrumentum, hinc animæ nostræ commotio- « nes ad Deum quoque ipsum referendas, agitationes item mentis, atque « intelligentiæ, utpote primam ad causam, omnium que quæ moueantur « originem. Igitur & impetus quoq; illos ipsos, qui in ea parte animæ, quæ « intelligit fiunt, ad eundem modo simili referendos. Hinc etiam subijcit: « Bonam fortunam esse aliquid sine ratione. fortunatis que hominibus con « silio, aut consultatione minime opus esse, quin rationem ipsam sæpenu- « mero bonæ fortunæ cursum impedire. Ad hæc prudentiam atque agen- « di peritiam, sapientiam denique à fortuna superari. Illud etiam usuueni- « re, ut parum qui habeantur sapientes, fortunæ potius fauore, beneficioq; « uterentur, esse quoque eosdem fortunatiores. Ideoq; uerum id esse, quòd « peruulgatum iam esset, hos ipsos scilicet sine ratione, sine consilio, impe- « tu tantum duce, optatam metam contingere. Esse igitur fortunam sine ra « tione quippiam, impetus enim illos, quos fortunati sequerentur, à ratio- « ne nullo modo excitos, uerùm à Deo ipso, eam que ob rem consilio opus « ijs nequaquam esse, sequi enim eos causam illam atque originem, quæ & « consilio potior est, & intellectu: quippe cum Deum ipsum rectorem ha- « beant, atq; itineris ducem. Subdit deinde, qui rationem sequantur, ijs neq; « id ineſſe, ut sint fortunati, neq; diuinos instinctus esse insitos, nec optatũ « ob id posse eos finem pertingere. Boni nanq; successus adeptionẽ ab instin « ctu illo carente, ratione atq; cõsilio proficisci. Etenim beluas, cassáq; ratio « ne animalia instinctus ipsos naturales multo familiarius obsequentiusq;, « quàm homines sequi, quos ratio quidem ipsa, mensq; rationi intenta impe « diat, distrahatq; à percipiendis atq; insequendis illis. Per eundem itaq; « solere modum contingere, ut qui sapientiæ studeant, rerum que dediti sint « cognitioni, ne eosdem aut sentiant, aut sequatur instinctus, magis, ma- « gisq; à ratione, sapientiá que prohibeantur: ex eo id effici, ut ratio im- «

» dimentum esse quoddam uideatur bonorum euentuum, fortunæq; secun-
» dioris. Deinceps hæc quoq; subiungit: Hominum ita institutorum diuina
» tionem, longe quàm sapientium apparatiorem esse ac magis promptam:
» fortunatos enim & citius, & melius rerum exitum ac finem præsentisce-
» re: quippe qui & sentiant ipsi, & præsagiant diuino ab instinctu, qui sen-
» sum excedat omnem, omnemq; utiq; intelligentiam. Esse autem, atq; inue
» niri, rerum exitus qui præsentiant, & tanquam antè uideant futura quæ
» sint, quia multa ipsi audierint, legerint, experti sint, quodq; diu, multũq;
» cogitando, præsentiaq; comparando præteritis, exijsq; futura conijcien-
» do, de rerum exitu & iudicent, quid euenturum sit, & prædicant illud.
» Deum autem absq; ulla rerum inter se comparatione, coniecturáue, absq;
» doctrina & scientia habere ante oculos & quæ præteriere, & quæ præ-
» sentia sunt, atq; etiam sint futura, nullaq; illi ratione opus esse aut præsa-
» gio futuris prænoscendis: quippe qui non solum ea per se ipse nouerit, ue-
» rùm & alia quoq; quorum ad homines necdum peruenerit aut ratio, aut
» cognitio. Quocirca meliorẽ & ducem, & directorem rerum nostrarum
» Deum quàm prudentiam esse, aut sapientiam, usumue plurimorum nego
» tiorum. Recte igitur dictum esse, ac definitum, bonam fortunam, quæq; di
» uina dicatur, hominum præstare cognitioni ac sapientiæ. Atque hæc
quidem Thomas.

De Fortuna diuina, & euentitia. Cap. XXX.

IGitur idem ipse, Peripateticiq; uno simul ore consentiũt, hos ipsos impetus, qui alio nomine sunt instinctus, impulsusq;, ad Deum ueluti ad primam ac supremam causam referendos. Ipsam uerò bonam fortunam, quod etiam ipsi non multo antè fecimus, duplicem esse: alteramq; quæ penè continua, atq; assidua magis esset, diuinam appellare non dubitauit, alteram omnino fortuitam habendam censet. Vtranq; uerò in eo conuenire, quòd neutra rationi, consilioq; innititur: nihil enim quod à fortuna, intra rationis cancellos uersari, aut coërceri: cõtrà in eo differre, quòd diuina hæc licet impetum sequantur, magis tamen sibi constat, ac tenorem retinet: illa uerò tenorẽ abrumpit, estq; nullo pacto assidua. Cumq; hæc ipsa parũ continua, minusq; ac minus familiaris, fortuiti plus habeat, minus profectò habet bonitatis. Diuina uerò bonitatis plus, minus omnino fortuiti. Quòd autem dicunt minus habere fortuiti, tale est, quòd uidelicet fortuita pluribus progrediantur è causis, quarum concursus sit penitus euentitius, quantoq; euentitij secum plus habet, tanto etiam fortuiti amplius.

amplius. Nam quæ ad diuinam conueniant, eandemq; quæ impetum sequitur, ac tenorem magis seruat, licet & ipsa quoq; confluant ex accidenti, naturalem tamen quendam uidẽtur ordinem sequi: neq; enim euentitium omnino putandum est, ac temerarium, quòd & impetus in anima excitos atq; in nobis ipsis suscitatos amplectamur extemplo, ac secũdum eosdem, susceptum iam negotiũ moderemur, dirigamusq; actiones ad exitum nostras. Quid igitur mirũ, si plus in hac boni? Nam bona fortuna à bono est dicta, quãdo quo magis assidua est, eo sæpius benignum sortitur euentum, efficiturq; per singulas frequẽtationes, ac gradatim melior. Bona aũt tum plura, tũ magis frequentata, quis nesciat præponenda esse paucioribus? Nõ igitur mirũ, fortuiti si plus in altera, lõge uerò in altera boni amplius.

De genere duplici fortunatorum. Cap. XXXI.

FAdem hac uia duplex genus fortunatorum constituunt: eorum quidem unũ, qui diuino agantur ductu, sentiantq; consistentis illius fauorem assiduum: illorum uerò alterum, quorum institutrix sit fortuna penitus euentitia, ipsaq; parum frequens & rara. Ac prioris quidem generis exemplum est Eutychus Sabinus, qui pransus cum esset, conuersus ad uxorem, nescio quid, inquit, boni mihi præsagit animus: itaq; è uestigio iturus Romam sum, cras ad te rediturus. Iter ingressus cum de æstu deq; itinere fessus sub arborem consedisset, animaduertit uetus ædificium, quod erat secundum uiam, paulò antè corruisse, factusq; ruinæ propior, in scriniolum incidit argento grauidum. Idem cum uidisset in somnis gallinaceum scalpurientem solum, atq; inde rostro haurientem triticum, experrectus cum esset, ac somni memor sibiq; bene auspicans ad uillam contendit, & quo loco uidisset dormiẽs scalpurientem gallum, ibidem cœpit fodere: nec multum operæ in effodiendo adhibuit, ecce concrepuit olla nummorum plena. Item cum audiret à præcone uenalem fieri uineam, statim pupugit animum spes quædam inopina futuri inde multis cum emolumentis boni: emit ea spe, atq; instinctu ductus, cũq; decreuisset in ea colũbariũ ædificare, effodiendis fundamentis præluxit repẽte eius oculis aurea Veneris, & Charitũ tabella. In olei quoq; utilitate ad forũ cum accessisset, nemine de oleo emendo tũc solicito, cæteris aspernantibus, cõmouit eũ desubito appetitus quidã repente quidẽ excitus, qui emptionẽ utilem futurã promitteret. Emit igitur, mercatoribus q aderãt, propositũ eius irridentibus. In sequenti anno nullus fuit ex oliuis prouentus, tertio & quarto siccitas, æstus, uredines, bruchi quoq; frondibus ramusculisq; fecere iniuriam.

Quinto igitur anno, tantum lucri obuenit illi ex oleo, ut decuplo etiam uendiderit. Iter etiam Romam faciens, obuiũ habuit in uia adolescentulum Hetruscum, qui patris iram fugerat. Percunctatus igitur & itineris causam, & pueri solitudinem, quem egregia esse indole uidebat, & sermone ingenuo, perculit illico eius animum cupiditas collocandæ filiolæ: adducit igitur illum ad se multis cohortatus, bonum ut haberet animũ, indeq; uxori commendat. Nec multos post dies, quòd adolescentuli mores mirificam præ se ferebant ingenuitatem, egregiamq; animi indolem, spemq; indies maiorem, quanq; inuitis cognatis atq; affinibus, despondit ei filiolam. Annus nec abijt, cum patre quiq; illi erant de pestilentia extinctis fratribus, paternis, atq; auitis bonis, hæres adolescens ipse successit, fuitq; patrimonium amplum admodũ, atq; magnificũ. Vides Sabinum hunc Eutychum plura indies fortuna aggerente, præsagiente ubiq; bene sibi atq; è sententia, perinde ac numine cõmonefaciente aliquo, morem illi gerere, primoq; iter Romam suscepisse: secundo uineã sibi cõparasse, præsagiente animo secundos successus: tertio emisse oleum, eodem stimulante appetitu: quarto fugitiuum puerum asciuisse in generũ, utile id honoratumq; futurũ pol licente instinctu, quẽ autorẽ et ducẽ ubiq; secutus est. Posterioris generis est illud. Mamercus Capretanus piscator apprime pauper, ut ferè pleriq; omnes sunt piscatores, de more ingressus mane cymbã id agebat, ut de piscatu sibi familiæq; obsoniũ cõpararet, & panẽ. Cum iecisset rete in altũ, indeq; illud postilena ad litus traheret, halga grauidũ subduxit, iratusq; halgam in litus cũ proijceret, capsulã aureorũ plenam cum halga iectam in arenã fregit, domumq; ex paupere diues redijt. Nihil nõ hic fortuitum, impetus omnino nullus, præsagium nullum, appetendis ea è piscatione lucris, thesauris ue titillatio alia prorsus nulla, præterquã capiendorum in cœnam piscium, atq; emendi panis.

Quæ differentia inter diuinam, cuentitiamq; fortunam. Cap. XXXII.

DIuina igitur cuentitiaq; fortuna, bona utraq; agnominata, magnopere inter se differunt: quando appetitio illa quasi diuinitus excita, ubiq; dux est eius, atq; commonitrix, qui diuinæ fortunationis existit è genere. Illum autem alterum, aut uix, aut rarenter admodum uel excitat, uel monefacit. Ad hæc fortunatior ille, quiq; uideatur Deo charior, electionem quasi quandam adhibet sequendi eius, atq; agendi, quod animus ipse præsagus, ac præsentiens repræsentat. Hic uerò alter multo quidem sese habet

habet secius. In ea nanq; fortunæ raritate aut nullus eum excitat impetus, nulloq; ipse instinctu ducitur, aut nulla inceptis, ac gressibus eius accedit electio: et si qua fortè accesserit, uiam hanc principio ingressus ipse in aliam mox inscius, ignorans q; delabitur. Quocirca fortunatus ille cui assiduum ferè adest diuinæ illius fortunæ suffragium, lumenq; naturalis illi fauor accendit in tenebris, impetum sequitur: & quò instinctus ipse eum ducit, illò, seq; actiones q; suas dirigit, totumq; ad illum se componit, nullo consilio, nulla penitus ratione adhibita: interrogatusq; ipse, uti iam diximus, quid nam aliud afferat causæ, quàm quòd illud sequatur ipsum, quod impetus simul animusq; dictauerit? Ipsa uerò appetendi excitatio, primaq; commotio cum insit à natura, quippe quæ in bonum ubiq; & ipsa feratur, & hominem etiam eò trahat, non nisi diuino potest de beneficio contingere. Quippe cum eiusmodi ipsa sit, ea aut concupiscat, quibus opus sit, & quo tempore oporteat, quoq; etiam modo. Etenim excitatio ipsa, atq; appetitio futura est pro naturæ ipsius aptitudine atq; institutione, supremo illo numine, ut nostri etiam Theologi sentiunt, eam mouente.

De fortunatis, qui sunt rudi & crasso ingenio. Cap. XXXIII.

NEc mirum igitur, nec à rei natura alienum est, rudiori quosdam ingenio præditos, minusq; ad ratiocinandum accommodatos, quorum etiam animis quædam insita est simplicitas, crassitudoq; quasi quædam & ad inueniendum, & ad iudicandum naturæ commotiones has magis sequi, illisq; obtemperātiores esse, quàm qui acutiori sint ingenio, captuq; magis perspicaci. Quibus idē usuenit, ut A. COLOTIVS non ster dicere solet, quod ijs qui oculis capti sunt, hi enim propter aut amissam, aut non cōcessam lucē, memoria sunt maiore, magisq; tenaci & ualida. Itidē quibus acumē deest ingenij ad ratiocinandū, defectus ipse opitulatur, magisq; ac magis adiuuat, eoq; impellit, naturæ ut parentem sequantur instinctum, obtemperentq; excitanti, atq; admonenti utilia, & cōmoda, ut quod in parte illa intelligendi, contemplandiq; ademptū illis est, id repensetur, ac suppleatur in gerendo naturæ more, eiusq; admonitionibus audiendis. Relictis enim ciuilibus negotijs, exterioribusq; actionibus, quibus nullo modo apti sunt, quasq; natura parum eis cōcessit, qui insiti sunt eis instinctus, quæq; interiores commotiones illas secuti, naturæ tantum sese accommodant, nutuiq; eius præstò sunt, quæ quidem ipsa diuino à numine tēperetur, illiusq; regatur imperio. Neq; enim non sapientissimo

etiam dictum est à maximis ac sapientissimis uiris, rationem ipsam, quæ se mouet, agitq;, rationem quidem esse: quæ uerò summo mouetur à numine, tum uerò naturam eam esse, non autem rationem.

Defensio Fortunæ ac naturæ aduersus earum accusatores. Cap. XXXIIII.

HAec habui de Fortuna, differenda quæ ducerem, quàm, ut scis, sunt qui nullam esse omnino uelint: contrà, qui omnipotentem statuãt, humanaq; omnia, nutu eius, imperioq; agitari, exq; eo prosperaq; atq; aduersa ad eam cuncta referenda. Hinc igitur tot in eam ab inconsideratis, hominibus doctis, indoctisq;, probis pariter, atq; improbis accusationes, totq; etiam maledicta iactantur, quòd scilicet intemperãtes plerunq; ac peruersos extollat, deijciat moderatos, quiq; digni externis, hoc est, fortunæ ipsius bonis meritò uideantur. Nec uidẽt eandem siue accusationem, siue notam naturæ ipsi, Deoq; omnium moderatori posse inuri, deq; corporis etiam atq; animi bonis, quòd eorũ quoq; parum iusta, minimeq; æqualis distributio sit, queri eadem uia, rationeq; non minus etiã honeste liceat, quàm de fortuitis. Est profectò et naturale, & eximium corporis bonum, tum forma, tum sanitas, idoneum sanè alterum donum, ornamentumq; et probarum fœminarum, & eorum qui regnis, aut publicis administrationibus sunt præpositi. Quæ enim honestior potest esse societas atq; coniunctio, quàm probitatis inter se, ac pulchritudinis? quàm etiam maiestatis? Egregia enim, ac digna & uiro, & muliere species, & probitati addit dignitatem, etiam summã, & reuerentiam non exiguam maiestati. Erat in Carolo Octauo Gallorum rege, qui regnum nuper occupauit Neapolitanum, fœda quædam oris, corporis uerò totius deformis effigies, summa tamen animi fortitudo, digna rege liberalitas, humanitas uel etiã popularis. Quòd si artifex quasi quædã corporis natura esset accusanda, uel ab ipsis etiam unguiculis ad capillum usq;, nihil esset, quod non in eiusmodi status constitutione iure suo uel etiam increpanter accusaretur: cum præsertim horis penè singulis obuersentur nobis ante oculos etiã mendici homines, quos natura compositissima uniuersi corporis conformauerit & statura, & habitu. Summas ipse, ac singularcis matronas, principesq; noui fœminas, quas aduersum natura uidetur fuisse iniquior, quæ & Laidas, et Thaidas notissima scorta exactæ pulchritudinis dote, summo etiam nisu, maximo adhibito artificio decoraucrit. Tanti deniq; artificij quis usus, nisi prostitutio, atq; infamis quæstus? indigna, uel nefaria potius tam multi studij, atq;

atq; ſedulitatis merces. Tu te met noſti Paulum Boſinatem, eó ne in puero, adoleſcente, uiro deſideratum eſt aliquid, uel ad aſpectus dignitatem, uel ad corporis totius ſpeciem? Quonam tanta hæc oris pulchritudo, ſtatusq; totius in homine etiam ignauo, & degenerante? Sed de forma hactenus. De ſanitate, quod erat donum alterum, aliquid, ut bona corporis reliqua prætereamus. Robur ipſum commendatur in foſſore, mediaſtino, palæſtrita. Bene habet, congruit artifici, atque exercitationi. Sanitas uerò quibus magis neceſſaria, quàm publicarum rerum temperatoribus, quiq; uniuerſæ ciuitatis curam gerunt? Horum autem nónne pleriq; membrorum, aut ferè complurium, aut ex his alicuius imbecillitate, , aut corporis uniuerſi mala tenentur habitudine? publicis ut muneribus, propter languorem atq; imbecillitatem, nullo modo ſatis eſſe queant. Alius ob ſtomachi languet debilitatem, alius diſtillationibus capitis, aut lateris, aut pedum dolore laborat alius, cum lenones, ganeones, fartores, popinonesq; uideamus amicitiam, & tanquam fœdus cum ſanitate, ac membrorum ualentia iniiſſe. Hæc cum uides, animaduertis, cõſideras, cur non relicta fortuna, in naturam ipſe inueheris? atque ut iniuſti, iniurijq; damnandam, ream apud Deũ agis? An quia uereris, ne Deus ipſe inclamans, obiurgans, ira percitus uociferetur: Cur ô cur me accuſas ignaue homuntio? Quid tu, qua nam de cauſa inſoleſcis homulle undiq; neceſſitudinibus circũuente, ac de ſqualore obſite? Qua re, quo iure, quibus meritis Deum non ſinis libere, tuaq; abſq; increpitatione officium ſuum facere? Quin ſorte tua contentus obticeſcis? ceſſasq; autori uelle rerum omnium præſcribere? quando teipſum, tuaq; prorſus ignoras omnia. Itaq; quocunq; te uerteris in diſtribuendis ijs, quæ corporis ſunt bonis, habes & cuius, & qua in re accuſare naturam poſis: etſi immerito eius, pro humana tamen improbitate, atq; ignorantia, uel rectius ingratitudine. Mihi in ſumma uitæ parſimonia obrepere cœpit ſurditas: at ſeruulis meis non ineſt modò auditus bonus, uerum ſumma etiam loquacitas atq; ingluuies. Quid mirum autem uſuenire hominibus, quod & terris uſuuenit, & regionibus?

India nigrum fert Ebenum, ſolis eſt thurea uirga Sabæis.

Vt eſt apud Maronem. Solam intuere Italiam, nihil ea uariantius eſſe intelliges. Siticuloſa eſt Apulia, Cereris tamen horreum. Marſi, Peligniq; male arant, ijdem abunde paſcuntur. Armentoſa Lucania. Oliuoſi Salentini. Ligures maximè laborioſi & parci ob ſoli tenuitatem. Maritima Heſtruriæ orta peſtilentiſſima, & nõ parum fœcunda: reliqua cœlo eſt maximè ſalubri ac ſolo uario. Abundat Vmbria oppidis, montibus, fluminibus: eadem hyeme maiorem in modum ſqualeſcit imbribus, niuibus, frigoribus.

Terra Campania opulenta, & ferax, cœloq; admodum clementi, uexatur tamen assiduis penè motibus, austrisq; pernicios is. Brutiorum terra pecore, uino, fruge, materia etiam felix, homine minus industrio. Itaq; eadem est hominum quæ & terrarum diuersitas, ac uariantia. Vix quicquam in natura rerum ita simile, ut nõ multum etiam differat, bene si inspiciatur. Neq; natura ipsa ad profectum peruenire, atq; ad rerũ consummationem potest, nisi per diuersitatem multam, plurimamq; uarietatem. Inspice hominis, si placet, corpus, corporisq; ipsius cõstitutionem, ac compaginem, neruos, ossa, lacertos, cutem, spirituales uenas, carnem, chartilaginem, humores etiã ipsos, bilem tum atram, tum rubram, pituitam, sanguinem, ipsa quoq; membra, caput, ceruicem, humeros, dorsum, costas, clunes, femora, genua, cumq; ipsis cruribus pedes. Item quæ intestina sunt, pulmones, guttura, iecinora, transuersum sæptum, lienem, cor, uesicam, uentriculum, testiculos, cerebrum. Quid uel diuersius his, uel uariãtius? ex ipsis tamen animal & constituitur, & perficitur. Ipsum quoq; animal, quo in uniuersum absoluatur, plures easdemq; multiplices complectitur species, terrestreis, aquaticas, aërias, & horum omnium quanta sit, iam apparet cum uarietate diuersitas. Suspice cœlũ, atq; inde & aquas despecta, et terras, an quicquã in his tibi non magnopere etiam dissimile uideatur? homo ipse perinde ut annus in diem è die perficitur, pueritia, adolescentia, iuuenta, senectute. Itaq; naturæ propria est uarietas, nec populi, ciuitatesq; constare sibi possent, nisi homines ipsos natura tũ diuersis, tum etiã uariantibus constituisset appetitionibus, atq; affectibus, accommodasset q; illos diuersas ad artes, dissimileisq; actiones ac negotia: ut necesse fuerit in ijs quosdam rudi adeò è materia condolasse, ut delectentur etiam concinnandis corijs, atq; emundandis cloacis, sordidioribusq; etiam opificijs. An non corpus hoc nostrum ita compactum est, & fabricatum, ut quemadmodum instrumenta ad spirandum habet, uidendum, audiendum, odores ac sapores percipiendum: sic etiam habeat ad mandendum, concoquendumq; quæ sint ad alendum necessaria, pariterq; ad eijciendũ excrementa, succosq; inutileis, ac putrescenteis? Sapientissimè igitur Paulus & hortatur unumquenq;, & commonefacit, contentus ut sit ea uocatione, qua ipse quidem uocatus est. Igitur ut bona etiam prætereamus alia corporis, qualia sunt uidendi acumen, atq; audiendi, pedum pernicitas, ac dexteritas manuum: ueniamus ad animi bona, quibus dispensandis maior fortasse cernatur indignitas, quàm in ipsius fortunæ bonis. Ac ne uetusta semper afferantur in exemplum, quos prouentus omnis generis improbitatis ac uitiorum habuere liberi, nepotesq; eorum, qui paucis antè annis rerũ publicarum

publicarum Italiæ administrationibus præfecti erant, aut ipsis etiam populis dominati summa cum æquitate ac moderantia? Eadem tempestate uidere licuit rusticanorum hominum nedum plebeiorum liberos floruisse, alios in re bellica, alios in sacerdotijs, hos in rerum naturæ cognitione, illos in legum ciuilium peritia, aut curandis ægritudinibus. Vt quibus maximè necessaria bonarum fuerit artium cognitio, ijs prorsus defuerit: in illis excelluerit, quibus satis fuerat maiorum suorũ esse similes, uel texendis lanis, uel colendis agris, aut alijs atq; alijs minoribus artibus exercendis. Marcus Tullius Cicero ornamento fuit patri, ac maioribus, Publiusq; item Scipio: horum utriq; melius fortasse consultum fuisset, liberis si caruissent. Abstinebo à referẽdis Heliogabalo & Galieno, ac similibus monstris. Illustrauit Mantuã seu uiatoris, seu figuli filius Virgilius Maro. Cur natura non hoc ipsum concessit primario ciuium alicui? Cur Athenienſis ciuis, eiusq; nequaquam eximij filio tantum Socrati concessit, ut sapientissimus suo tempore in eruditissima illa Græcia fuerit iudicatus, Crœsi autem maximi regis filio locutionẽ ademerit? Ac ne in re maximè clara longiores simus, aut multo fortasse iniquiorem, ut iniqui ipsi iudices simus, aut nullo modo magis. æquam inuenies bonorum animi naturam distributricem, quàm fortunam suorum. Verùm trahunt nos, uel rapiũt ad se potius, non modò pelliciunt uoluptates blandissimè, ut Cicero ait, sensuum nostrorum dominæ. Non inuidemus scientibus multa, sed possidentibus. Quotus est obsecro, qui ducatur sciendi tantum uoluptate? at quis est cui non illis trahatur uoluptatibus, quas copia pariat, fortuitorumq; bonorũ opulentia? Hinc itaq; tot, ut dixi, accusationes ac maledicta, quò uoluptatibus capti, id in dispensandis à fortuna bonis reprehendimus, quod aut forte magis, aut certè nullo pacto minus reprehendi in distribuendis animorum dotibus natura posſit. Sunt enim fortunæ bona, instrumenta atque illecebræ uoluptatum, & quædam, ut ita dixerim, retia, quibus perinde ut à piscatoribus pisces, aut ab aucupibus uolucres, ipsi à uoluptatibus capiamur. Nec profectò teipsum puto oblitum Terentiani illius, Omnes sibi malle. At dices: Animi bona acquiruntur laborando, & fortunæ quoq; bona cum labore item ac periculis, militando, nauigando, peregre proficiscendo. At inuenti sunt, quibus absq; labore cõtigerint ullo diuitiæ, ut hæreditates, patrimoniaq;. Tribuatur humanis id potius legibus, institutisq;, quàm fortunæ temeritate, aut libidini. Fuere qui thesauros ex insperato inuenerint. Fuere et qui sine præceptoribus, institutoribusque, bonitate quadam naturæ, & boni euaserint uiri, & maximè etiam eruditi. Et quanquã ingratitudo hominũ, ac superbia tum summa

est, tum effrena etiam cupiditas, quibus tamen in scholis conclusum hoc atq; concessum est: quia bonus quis, ac modestus sit, idcirco diues idem, opulentus que ut esse debeat? aut quia maximè doctus, ideo maximum quenq; gerere magistratum? ac si uni omnia debeantur. Sunt tamen etiam quidam comperti, in quos & corporis, & animi, & fortunæ bona uberrimo quasi quodam è fonte simul confluxerint. Plures fortasse inuenti, quibus omnia simul aut defuere, aut affuere, uel maximè etiam imperfecta, et manca. Sed nos dum eos incusamus, qui tum aduersus fortunã, tum etiam naturam ipsam, rerum omnium parentem iniurij sunt, id uideamus, ne accusari ab illis iure & ipsi possimus, quòd fortunæ uideamur quodãmodo suscepisse patrocinium. Quãobrem ad id quod reliquũ est, et in quod principe ipsi loco intendimus, progrediamur: nequid omnino à nobis prætermissum uideatur, quod spectare ad fortunam, qua de re dicendum suscepimus, uel ipsi intelligamus, uel ab alijs fortè desideretur, idq; tertius qui sequitur liber explicabit.

FINIS.

IOANNIS IOVIANI PONTANI AD A. Colotium Bassum, de Fortuna Liber tertius.

MARIANVS Eremita et sanctus uir, ut scis A. COLOTI, & Theologus non minus elegans, quàm ut nunc loquimur, Prædicator diuinus, nuper moriens reliquit Christianis suis Viterbiensem Aegidium, tum sanctitatis suæ, tum etiam prædicationis hæredem, hominem quidem certè summa integritate, sacerdotem pietate eximia ac castimonia, Theologum singulari eruditione & fide, Prædicatorem autem uel Theologorum eloquentissimum, uel inter prædicantes, diuinarum rerum, institutionumq; maximè eruditum. Is cum in nostratia hæc incidisset de fortuna, non potuit non cõmendare studiũ nostrum, raritatemq; laboris: præoptasset tamen, uti cogitationes has nostras in potiora conuertissemus, cognituq; magis digna, quæq; uel in Christianã rempublicam, uel in uitæ ciuilis institutionem, morumq; probitatem, utilitatis plus conferrent. Esse enim quodãmodo Christiano indignum homine, de fortuna rationem habere aliquam: cum res mortalium diuinæ magis curæ permittẽdæ essent, quàm de fortuna inquirendum, aut casibus. Accepimus & boni, & docti uiri sermonem, quo profectò par fuit animo, & pro nostra etiam pietate

in Deum

in Deum, atq; obseruantia, repensaturi in posterum iacturam hanc temporis, si iactura dicenda est, naturæ obstrusas res in apertum uelle proferre, commonefacereq; nostrateis homines, ne humanum dicam genus, qua ratione quæ fortunæ adscribuntur, considerandæ sint, & quo etiam accipienda animo, & ubi opus fuerit, perferenda. Incidit quoq; inter loquendum quæstio, de Dei ipsius scientia, atq; cognitione, eiusmodiq; eam esse, quæ & Deo digna esset: neq; aliena ab rebus ipsis, quæ in scientiam uenirent eius, diuinamq; cognitionem. Quæ enim cœlestia, perpetua, æterna essent, ac necessaria, habereq; sese aliter nullo modo possent, utpote commutationis, uarietatisq;, atq; inconstantiæ omnis expertia, illa perinde à Deo sciri, & uti rerum omnium scio, & uti rerum ipsarum natura ferret atq; conditio. Quæ uerò dubia, incerta, uaria, parũ consistentia, paßimq; sese aliter habentia, atq; aliter, deniq; etiam desitura, eorum scientiã apud Deum minime eam esse, ut quæ ambigua essent, atq; in dubitatione posita, illa aut necessaria efficeret, aut cõstituta et certa, ni fortè sese frustrari uelit, iriq; à rerũ natura deceptum: aut cũ summus ipse ordo sit, rerum ipsarum ordinem mutare, & constitutionem simul uellet, & regulam. Medicum enim ita ægroto dare operam, ut sciat se quidem medicum, illum uerò languentem, & ægrum, habeatq; item cognitum illius morbum, quarta namq; eum in febriculam declinaturum: nequaquã tamen scientiam hanc medici, atq; cognitionem præstare id atq; efficere, quo in quartanam febricula illa recidat, aut si curabilis morbus sit, quo minus hoc ipsum defugiat, ac propellat. Fabri quoq; lignarij cognitionẽ, quòd ab experto faber ipse sciat quærnam materiam dolatu esse, atq; asciatu parum facilem, difficultatem nullo modo eam parere, quæ à natura quercui esset insita. Dei itaq; scientiã, quæ natura sua certa essent, sibiq; ubiq; cõstantia, in ijs et pro maiestate uersari sua, & pro rerum ipsarum sorte ac conditione. Itidem & in ijs, quæ incerta & uaria, ut neq; ipse à dignitate discedat, quæ Dei est propria, neq; eius scientia, rerum uarietati obstet, atq; incertitudini. Cum illi obuersentur semper ante oculos omnia, nec quod in præsentia cernat, præscribere habeat ullo modo futuris, quæ apud illũ omnino sunt nulla. Neq; enim Deo ullum, quod nobis quidem mortalibus labitur, defluit in posterum tempus. Itaq; sciri à Deo cœlestia, diuinaq;, ut certa, æternaq;: humana uerò, ut uarietati ac mortalitati obnoxia. Hinc igitur non philosophos modò, uerùm indoctorum quoq; cõsensum hominum, fortunæ nomen esse commentos, quòd cõmotiones eius ancipites essent, uariæ, inconstantes & tanquam ex imparato, ab impetuq; ferrentur. Quippe cum feræ quoq; eodem à uerbo, similiq; ex euentu & causa essent uocatæ, feruntur enim &

ipsæ impetu tantum suo. Post hæc omnia uenit in mentem Platonis inducentis concionantem Deum in creandis rebus apud optimates suos, stellas scilicet, quibus singulis pares delegisset animas, pariáq; tribuisset curricula, statuentemq; ex præfinito illis, rebus uti prospicerent inferioribus, ac dantem ijs leges, iuráq; ineuitabilia. Dein, ut qualitas ipsa sermonũ tulit, allatum quoq; est in medium Gregorij Pontificis dictum illud: Cõstitutum esse homini, quantũ uel prosperitas subleuaret eum, uel feriret aduersitas: quoq; etiam die, & quo esset etiam mortis genere interiturus. Nec contemptui est habitum Virgilianum illud:

» Fortuna omnipotens, & ineluctabile fatum.

Quæ cuncta eò uiderentur spectare, ut fortuna ipsa fatũ quoq; sequeretur, rerumq; ordinem ac seriem, à Deo in initio præstitutũ. Cuius ipsius è Platonis sentẽtia uideri possent stellæ executrices esse ac ministræ. Cum stellarum ipsarum in rebus his inferioribus tanta uis cerneretur, quoddamq; quasi imperium: ab illis enim & tempora delabi, & rerum manare prouentus, ac uitas simul animantium, eorumq; interitum: ad hæc aliarum in alias ex immutatione conuersionem ac transitum. Ab his etiam ipsis alimentorum existere ubertatem atq; inopiam, serenitates ac procellas, æstus ac frigora, siccitates atq; humectationes nimias, ut præterquam hominum uoluntatibus, cæteris sanè præscriberent omnibus, quæ inferiore hoc in mundo, naturali gererentur & ordine, & lege: quæ de re dicturi hoc libro sumus, & pro syderũ ipsorum natura, & pro hominũ cõditione ac statu. Neq; enim aut omnia sunt ad sydera referenda, aut rursus cuncta ad hominum uoluntates, uitæq; ipsorum institutiones ac munera. Nam quid obsecro cum astris? si mihi esse hodie de asso magis libuerit, quàm de elixo, aut si maluit Virgilius dicere:

» Hæc sunt, quæ nostra liceat te uoce moneri:

Cum doceri posset etiam cum dignitate? Sed ille aures potius consuluit, quàm ut de titillatione Veneris, Mercurijq;, aut utriusq; traheretur impulsu. Quid rursus humanis cum uoluntatibus ac studijs, si æstatem hanc maximè humidam sensimus, atq; imbricosam: præteritam uerò hyemem, præter temporis qualitatem, ac regionis, abunde tepescentem? Aut si uuarum nullum, pomorum uerò prouentum maximè uberem habuerimus? Nec nos deterrebit Ioannes Picus magna tum nobilitate, tum etiam ingenio, ac doctrina uir, qui nuper diruere prorsus syderalem conatus est disciplinam. Cui quo minus ipsi respondeamus, labore eo nos omni liberauit uir in omni disciplinæ genere clarus, ac perquam acutus Lucius Bellantius, cui ætas nostra multum profectò debet: debituri autem longe amplius

posteri,

posteri, ne ad eos tanta hæc indignitas penetraret. Quid enim indignius, quàm tot seculorum tradita, tot excellentium hominum uelle inuenta labefacere, & quæ disciplinarum est omnium antiquissima, eam longo pòst tempore insectari? Videlicet Picus noster (uoco eum nostrum, quia magna mecum beneuolentia coniunctus fuit, quodq; doctissimum quenq; maximè mihi familiarem atque amicum statuo) tractus ipse quidem exemplo est aut Pyrrhonis, qui physicam, & moralem omnem doctrinam euertere conatus est olim: aut Laurentij Vallensis, qui nuper uel decem prædicamentorum seriem, ne Dialecticam dicam omnem, ut subrueret, quid non tentauit? Aristoteles eruditissimus pariter atq; obseruantissimus naturalium rerum uir, in libris qui de animalibus dicuntur, multa tradit per obseruationem in genere hominũ uniuerso comperta: ut quæ de auribus, de fronte, de supercilijs, de labris, de oculis, de pedibus ab illo referuntur, quæ quidem ipsa propensionũ animi nõ incerta habeant indicia, & signa. Quis hæc, dixerit quispiã, in uniuersum obseruauit? Et multa, & plurima, & innumerabilia obseruarunt secula, & plurimi, et maximi, et præstãtissimi uiri. Et, quod idẽ inquit Aristoteles, infinities quæ ipse perquireret, eadẽ illa fuisse et disputata, et tradita, et ijsdẽ ratiocinationibus ex occulto deprompta. Cur quæso minus hoc cõtigerit in cœli & stellarũ motibus ac significationibus perquirẽdis? et quod cõcedimus philosophis, medicis, ijsq; qui in facultatibus uersantur coniecturalibus, cur inuideamus Aegyptijs, Babylonijs, Caldæis, Phœnicibus, qui infinita cognoscendis, ac perueſtigandis ijs consumpserunt secula? Quid quòd natura hominibus ipsis consulens, quosdam etiã ingenerare suo quodam tempore consueuit, quibus Dei Optimi Maximi peculiari concessum sit dono, etiam abstrusissima constituendis disciplinis aperire mortalibus, quantum scilicet captus ipse ferat humanus? Quanquam & quæ à Prophetis sunt prædicta, ut de Sibyllis taceam, quòd eam rem Cicero in dubium reuocet, & captum, & uires uidentur exceßisse humanas. Sed Bellantio, ut fortissimo duci, prouincia relinquatur sua. Nos autem COLOTI libro hoc tentabimus, quantũ res ipsa tulerit, manifestum facere, fortunã uires suas potissimùm per stellarum cursus in rebus hominum exercere: non quòd eorum prudentia multas illarum effectiones non posit longius quoq; auertere, sed quòd nequaquam omnia, aut propter animi nostri impotentiam, nimiasq; cupiditates: aut quia in quibusdam illarum sit uis longe ualentissima, materia etiam ipsa parum nostris fauente propositis ac cõsilijs.

Primas quasdam commotiones ambiente ab aëre excitari.
Caput I.

Ambientem hunc aëra primas illas excitare commotiunculas, quæ intellectū mox cieant, seu appetitum, autor est Aristoteles. Post cessationem enim, atq; quietem, solere nos ipsos etiam repente ad agendū exurgere, decq; ocio ad negotiū statim rapi. Putat igitur motus eos extrinsecus ab ambiente suscitari, essecq; alios qui διάνοιαν moueant, aut ὄρεξιν, alios qui totum animal. Harum uerò motionum animam nostram minime esse causam, uerùm ambientē aëra: effici enim ea è motione, ut homo ipse commonefiat eorum, quæ uel nocitura sint, uel econtrario profutura, quæq; aut desint: aut si adsint, timeatur, ne quo pacto uel diffluant, uel eripiantur: quæue ipsa uoluptatem sint allatura, aut utilitatem aliquam, siue dignitatē, autoritatemq;, siue cognitionē deniq;, atq; peritiam, quæq; aliæ appetitiones nostræ sunt: quippe quæ in anima ipsa ab uisione ac ui ingenerantur illa, quæ φαντασία dicta est à Græcis scriptoribus, nostri tum uisum appellant, tum uisionem. Si enim uisiones hæ defuerint, ac simulacra, decrunt cupiditates quoq;, appetendiq; uis omnis euanescet. Ad ambientem igitur, aëraq; ad ipsum, excitationem illam primigeniam referendam esse, natura ipsa nos docet, principiumq; cōmotionis nostræ, siue ad illa quæ cogitationē moueāt, siue appetitum, eò etiam spectare, ex aëre nanq; spiramus. Etenim spiritus si defuerit, deerit etiam uita. Nec temere maiores nostri, nec improprie, suo, id est, Latino nomine spiritum, qui Græco est ἀὴρ, uocauere. Nec dubitauit maximus Poëta dicere:

» Atq; in uentos uita receßit.

Recte igitur qui dixerunt aëra receptaculum esse, & tanquam penu eorum omnium, quæ è terra atq; aquis exhalant, euaporant, aspirant. Nanq; uti cuncta admittit recipitq; in sese, sic cuncta quoq; remittit, & tanquam mutuo acceptum, loco ac tempore suo reddit.

Varietates in aëre contingentes à stellis proficisci.
Cap. II.

Atq; hæc quidem omnia stellarū beneficio & opera, præcipuè autem Solis ac Lunæ, ut illi quoq; ipsi motus, quos in nobis aër ciet, ad stellas sint omnino referendi. Nam & turbari aërem, & sereneſcere, ac nunc concaleſcere plus nimio, nunc refrigere, humeſcere item atq; arefieri, aliterq; atque aliter mutari, ac uariare, quis non uidet, à Sole, Luna, & stellis

stellis hoc ipsum proficiſci? Cum in aëre perinde ac in materia quaſi quadam ſtellæ ipſæ, ut informatrices uerſentur, officioq; fungãtur ſuo. An non craſso ſub cœlo hebetiora plerũq; naſci ingenia cernimus? in tenuiori uerò peracuta ſanè, ac magis magisq; excitata? proceriora alibi corpora, breuiora alibi? Igitur ſi ab aëre, de quo ſpiramus, & in quo uiuimus, primigenij illi exiſtunt motus, ipſeq; aër campus eſt quaſi quidam, in quo Sol uerſetur ac Luna cum ſtellis reliquis: quis dubitet referendos illos eſſe ad ſydera, eorumq; ad effectiones ac munera? An temere fortaſſe dictum eſt, ab homine ipſo hominem atq; à Sole gigni? Nam quòd mouentur corpora, quòd ab ambiente, noſtra excitatur atq; expergiſcitur anima, id à ſtellis ut pote motricibus proficiſcitur atq; exiſtit. Aeque enim ac in materia artifices, ac multo etiam liberius ſtellæ ipſæ in elementis, ut informatrices munus atq; officium aſſiduò obeunt ſuum.

Inferiora omnia, præter hominum uoluntates, ſtellis eſſe ſubiecta. Cap. III.

QVocirca ſi fatum lex eſt ac regula naturæ à Deo præſcripta, ſi naturæ eiuſdem & materia, & inſtrumenta ſunt ea, quæ rerum dicuntur elementa, ſi ſtellæ deniq; ſua in ijs & iura exercent, et imperia: an temerarium tibi aut parum forte rationale uideatur, quòd ſtellas fati ipſius miniſtras diximus, executricesq; naturæ munerum, diuinæq; conſtitutionis? Vt præterquam uoluntates ipſæ hominum, cætera inferiora omnia illarum ſequantur agitationes atque curricula. Hæc autem quæ dicimus, eiuſmodi quidem ſunt, ut nec fato ſubiecta ſint cuncta, nec rurſus pro hominum cuncta adminiſtrentur uoluntate ac conſilijs.

Alia fato prouenire, alia contingenter. Cap. IIII.

FAtum uerò intelligi uolumus cauſarum ſiue ordinem, ſiue ſeriem, è quibus ut alia neceſſariò quidem proueniũt, quippe quorum cauſæ neceſſariæ ipſæ ſint, ſic alia contingenter, atq; ex euentu, quando ne eueniant, uel multa quoq; impedire, ac prohibere ſimul poſſunt. Itaq; fato quæ fiunt, minime quidem omnia, ſed quædam tantum neceſſaria eſſe dicimus, mutariq; ea, aut prohiberi nullo modo poſſe, quo minus ordinem, progreſſionem, ac ſeriem ſequantur ſuam. Etenim quandiu ſtatus hic rerum perſiſtet, ac mundi, Solq; ab ortu feretur in occaſum, dies quidem nobis erit: rurſus uerò cum ab occaſu ad ortũ, nox. Quandiu etiam ab æquis

ac medijs cœli partibus austrum uersus, Sol mouebitur, rursusq; ab austro uersus septentrionem, quatuor anni tempora de accessu eius constituentur, ac reditu ad locum unde discesserat. Eiusmodi enim causæ necessariæ sunt, nec mutari queunt, aut aliquo illis pacto obuiam iri potest. Fati etiam necessitati, ac rerum ordini tribuimus hominem gigni ab homine, bouem à boue, ab aquila aquilam, mugilemq; à mugile, suisq; è seminibus ac principijs arbores, herbas, frutices ortũ ducere. Sic enim ab initio hæc ipsa constituta, Dei iussu perpetuum seruant tenorem, seriemq; perpetuã. Ideoq; necessarius eorum est prouentus, necessaria generatio, ac fato suo, suaq; serie ac constitutione & reguntur, et conseruantur rerum omnium species. An non à fato est, fatiq; ab necessitate ductum, quæ oriantur cuncta occidere? Dices fatale quoq; esse, ac necessarium, hominem ægrotare. Potest id quidem fieri, atq; eo quidem pacto fieri, ut prohiberi tamen uel omnino queat, uel magna è parte morbus ipse leuari: quoniam aduersa ualetudo nostra non raro de causa culpaq; proficiscitur, nec pauci ad obitum usq; perpetua usi sunt sanitate, perinde ut nonnulli ab oru ipso assiduis grauati fuere ægritudinibus, pernicioſisq; ab humoribus circũsessi.

Alia necessaria esse, alia possibilia & euentitia. Cap. V.

IGitur eorum quæ sunt, quæq; esse possunt, atq; à nostri temporis philosophis dicuntur possibilia, alia necessaria quidem sunt, euentitia uerò alia. Necessarium autem ac possibile simul est, uiro et fœmina coëuntibus hominem nasci. At possibile atq; euentitiũ, Ciceronem agentẽ pro Milone causam in ea defendenda superioren euadere. Possibile item atq; eueniens, occaso Sole statim pluere: necessarium uerò, noctem sequi. At nulla fit necessitate, occaso ut sole pluat, aut ut ne pluat, quando alterutrum potest contingere. Quibus è rebus id efficitur, ut eorum quæ esse possunt, quæq; possibilia dicũtur, alia sint et possibilia simul, & nessaria, alia uerò possibilia atq; euentitia: atq; hæc quidem, quòd causæ ipsæ nullo sint pacto necessariæ: illa uerò cõtrà, quòd omnino necessariæ. Quale igitur fatũ, de quo ipsi loquimur, constituamus, ex his ipsis potest aperte iam intelligi, quòd ut manifestius etiæn intelligatur, sic habeto. Nostrum prorsus esse, nostraq; in potestate collocatum, uelle nolle hoc uel illud, appetere nõ appetere, assentire aut dissentire, eligere aut reijcere, sequi aut declinare, quæq; alia eiusdem sunt modi, quæ nostro quidem arbitratu uel suscipienda sint, uel prætermittẽda. Aliena uerò sunt diuitiæ, honor, magistratus, clientelæ, quæq; alia optari à nobis soleant, magis quàm ut ea iuris

nostri

nostri aut sint, aut redigi in ditionem nostram facilè queant. In utrunque igitur euentum boni maliq; recte dictum est à Ptolemæo, Sapientem animam conferre cœlestibus actionibus, perinde ut optimus agricola arando expurgandoq; conferat naturæ. Etenim uertendo sæpius terram, feraciorem eam reddit, ac nunc occando, quæq; sata sunt, sarculis prosequendo, nunc manu legendo herbas inutileis ac malignas, ubertati plurimum adiumẽti affert, ac messi. Rursus, posse cum qui sciens sit, multos stellarũ effectus auertere, quando naturam earum cognitam habeat, seq; antè quàm effectus ipsi sequantur, & præparare, & munire. Admonet igitur his dictis libertatis nos nostræ Ptolemæus, quòd et bonis à cœlo promissis non paruum addere cumulum ipsi possimus, & malatum cauendo, tum eorum naturam intelligendo, declinandoq; quæ nocendi uim habeant, quæq; portendantur incommoda, pericula ue, ea uel ex toto, uel magna etiam è parte prohibere, adhibitaq; prudentia repellere. Quod si nequaquam præstare ualuerimus, id tãdem præstabimus, uti tolerandis nos illis præparemus, muniamusq; constantia & fortitudine. Quæ enim prouisa sunt & antè cognita, nec tantum secum impetus afferunt, ac nouitatis, & minus sunt grauia, minusq; toleratu difficilia. Cum è contrario quæ repente ac præter spem, opinioncmq; obijciuntur, et concutiant animum, & animi ipsius uires prosternãt. Alibi quoq; ait, decreta stellarum haudquaquam prætorijs decretis esse similia, quorũ ea quidẽ natura est, uti pœna statim ijs sit luenda, minime qui parucrint. Quocirca in utranque partem quæ à cœlo protenduntur, tum prohiberi, tum leniri ingenio & arte possunt, ubi damnum minantur, aut periculosum aliquid, & foueri ac tanquam allici, ubi blandiri uidentur, successusq; polliceri felicеis.

Fortunam Fato famulari. Cap. VI.

BEne igitur, proq; rei de qua agitur natura, dictum est à nobis, fortunam fato obsequi: & cum fatum necessitate utitur, & cum nulla prorsus ui adhibita, iuribus tamen, ac partibus incumbit suis, permittitq; nobis ipsis id sequi aut declinare, quod et placuerit, et in rem nostrã magis conducere censuerimus. Ne autem uideamur tanta hac in re à Theologis forte nostris discrepare, aliud ue sentire, quàm quod Christianum decet hominem: afferam Ptolemæi eiusdem enuntiatum quoddam, quod ad bonam spectat fortunationem, pòst etiam Thomæ referam Aquinatis sententiã in hoc ipso etiam fortunationis genere ac tractatu. Cũ in eodem, inquit, minuto ambo luminaria fuerint, si ascendit benefica, natus æque

» ſauè in omnibus quæ inciderint, bene fortunatus erit. Simili modò ab ortu
» atq; occaſu inuicem ſi opponentur. Sin malefica in aſcendente fuerit, con-
» trarium ſentias. Audiamus nũc Thomam in ijs quæ aduerſus Gentiles ſcri
» pſit, aſſeuerantem, hominem ipſum quia è corpore quidem conſtet, cœleſti
» bus eſſe corporibus addictũ: quia uerò intellectu ſit præditus, angelis: quia
» autem uoluntate utatur, Deo: poſſe itaq; quippiam accidere, quod præter
» ſuum hominis ſit ipſius propoſitũ atq; intentionem. Idq; pro cœleſtiũ ta-
» men corporum affectione, proq; angelorũ conſtitutione, aut ſummi etiam
» Dei. Tametſi Deus ipſe ſolus in ijs ipſis quæ ab hominibus eliguntur, ha-
» bet ſeſe perinde ut perſuaſor, cœleſtis autem uis corporis perinde ut affe-
» ctrix: quia uidelicet cœleſtium impreßiones corporũ noſtra hæc corpora
» ad eligendum id afficiunt, quod utile uideatur. Cum itaq; ex impreßioue
» quiſpiam cœleſtiũ corporum, cauſarumq; ſuperiorum, ea qua dictum eſt
» uia inducitur ad eligendum utile quod appareat, etſi utilitatem ipſam ra-
» tione nequaq; metitur, minimeq; comprehenſam habet, nihilo tamen minus
» intellectui eius tum ſupernis à ſubſtantijs ad eam ipſam intelligendam lu-
» men accendi, tum Dei ipſius beneficentia & munere uoluntatem eiuſdem
» induci ad utilia eligenda, quorũ tamen rationem penitus habeat nullam.
» Indeq; bene fortunatũ eum dici, maleq; econtrario fortunatum, ubi ſupe-
» rioribus quis à cauſis ad ea ducatur, quæ contraria quidem ſint, eligenda.
» Differre aũt tradit hoc ipſo, quòd affectiones atq; impreßiones cœleſtium
» corporum humanis in corporibus naturaleis corporum ipſorum ingene-
» rent propenſiones: ideoq; propenſionem ob eam cœleſtibus à corporibus
» inditam, non bene ſolum, aut male fortunatum quempiam dici, uerũetiam
» aut bene natũ, aut male. Atq; hæc in hanc quidem à Thoma dicuntur ſen-
» tentiam, quibus non pauca quoq; ſubdit alia, quo manifeſtius oſtendat ho-
» minum corpora cœleſtibus affici à corporibus, ipſosq; affectus propenſio
» nem ingenerare, cuius admonitu & ad eligendum, & quod elegimus inci
» tentur proſequendum. Vt cum ſæpenumero aut odio trahimur, aut bene-
» uolentia, nequaq; tamen uim ipſam cœliq; affectionem exiſtimat tanti ullo
» pacto eße momenti, ut cò uis ea pertingat, euehaturq;, quò uis ipſa ſpiritua
» lis. Quæ de re cœleſtem affectionẽ ut inferiorem ac minus ualidam, nullo
» pacto cò ſe efferre, quò extolleretur humana. Proindeq; hominibus tum
» bona, tum mala accidere, quorum quidem ſiue ad cœleſtia habeatur corpo
» ra, ſiue ad angelos relatio, ea tamen ipſa in bonorum genere fortuitorum
» eſſe collocanda. Sin autem ad Deum, ea uerò nullo pacto habenda eſſe for
» tuita. Nihil enim tale eſſe poſſe, quod Dei prætereat cognitionẽ, accidatq;
» illi ut cuentitium. Ad hæc idem ipſe autor eſt, hominem cum ad eligendum

aliquid

aliquid, cœlesti afficitur à corpore, illustraturq; ab angelo, ac suasu Dei cõmonefactioneq; inducitur: in prosequenda quidem electione, fauorem ac suffragium ab his ipsis sic sortiri, ut non à Deo solum atq; ab angelis profi ciscì idipsum posit, uerumetiam cœlestibus à corporibus, quippe cum sita eiusmodi uis in corpore ipso sit. Nec uerò Astrologia nostri temporis non ineptos quosdã assertores habet, nec è Latinis tantum hominibus, uerumetiam Aegyptijs, Arabibusq;, quorum in scriptis utinam non uel plurima inessent etiam anilia: nec risu modò, uerumetiã quæ despuantur graubus à uiris digna. Quod malum utinam non & alias quasdam inuasisset disciplinas, dum aut parum intellectis, aut perperam fortè acceptis ueterũ sententijs, in id sit deuentũ, ut studiorũ nostræ superiorisq; ætatis hominum non uideatur finis esse nosse ac scire, uerũ litigare, & quaq; super re etiam digladiari. Quo effectum est, præter admodum pauca, nihil ut non sit in scholis ipsis litigiosum. Nec uerò maximè & acutus, & doctus uir Ioannes Scotus non idem quoq; & sentit, & tradit: cum nõ inficiatur cœlestia corpora ius in elementis autoritatemq; habere, itemq; in permistis, animalibusq; atque inanimalibus, instrumentis quoq; in ipsis sensuum. Quid quòd nequaquam ius illis adimit ac uim (quando sensus ipsi à cœlo cœlestibusq; à corporibus aut perficiuntur, aut manci existunt, minimeq; absoluti) quin potestatem quoq; ac iurisditionem quasi quandam ad intellectionem quoq; habere ualeãt? Iactis igitur quibusdam quasi fundamentis, atq; ijs potissimum ducibus, quorũ opiniones uel potius sententias retulimus, ad ea quæ dicenda restãt, fidentius accingamur, ostensuri & bonos pariter malosq; euentus à stellis portendi, atq; à cœlo nascẽtibus hominibus. Tunc uerò effectus ab ijs in genitura significatos succedere, cum tempus præstitutum aduenerit: inde etiam fieri, ut quæ euentitia nobis sint, ab stellis tamen ipsis, ut quæ nostra afficiant corpora, & suscitentur initio, innuanturq;: & pòst etiam cum tempus ipsum cmaturuit, afferantur. Itaq; quæ repentina nobis accidant, à cœlo tamen ac stellis nõ ut repentina accidere, uerùm suo motu, suisq; momentis, spatijs, ac progressionibus inuehi, & tanquam pedibus progredi suis. Itaq; operæpreciũ fuerit Senecam audire, de his quoq; ad Martiam dicentem: Videbis micãti uno sydere, omnia impleri. Solẽ quotidiano cursu dici noctisq; spatia signantem, annuo æstates, hyemesq; æqualiusq; diuidentem. Videbis nocturnam lunæ successionem à fraternis occursibus lene, remissumq; lumen mutuantem, & modò occultam, modò toto ore terris imminentem, accessionibus damnisq; mutabilem, semper proximæ dissimilem. Videbis quinq; sydera diuersas agentia uias, & in contrarium præcipiti mundo nitentia. Ex horum le-

uißimis motibus fortunæ populorum disponuntur, & maxima ac minima perinde formantur, prout æquum, iniquumue sydus inceßit.

Bona fortunæ à cœlo & stellis promitti. Cap. VII.

ET quoniam fortunam uim in ijs præcipuè ostendit suam, quæ tum externa, tum sua fortunæ ipsius dicuntur bona, de his primum dicemus, allaturi de Astrologia stellarũ positus, atq; cõfigurationes, quæ uel bona annũtiare, uel mala cuiusq; generis consuerint, tum in hominũ genituris, tum in annorum conuersionibus, tum etiam in suscipiendis negotijs. Quòd autem Iupiter ac Venus beneficæ dicãtur stellæ, de ijs carptim tamen exempla quasi quædam in pollicendis bonis, eaq; perpauca referemus. Iupiter in horoscopo, hoc est, in ascendente cœli parte ad exortum partiliter constitutus, in signoq; præsertim domestico & peculiari, aut in quo ipse extollitur, diurnaq; in genitura pergens ipse recto incessu, magistratus portendit ac dignitates, aliaq; item bona ei cuius ea genitura fuerit, pro patriæ tamen, ac parentũ qualitate ac meritis. Præcipuè autem inter alia bona, hoc ipsum adipiscendo de magistratu à Ioue portẽditur. Assequetur itaq; uir ille promissum siue magistratum, siue dignitatem, bonum ue aliud decreto à genitura tempore, cum uel in tertiam ab ipso horoscopo domum Iupiter peruenerit, uel in quintã, aut etiã decimam undecimamue, ni uis tamen aliqua potentior obstiterit. Seu tum cum in conuertendis annis inuentus ipse fuerit aut ascendere ab horoscopo, aut etiam culminare, aut cum dignitate residere in cardinum eorum aliquo, qui genituræ tempore cœli angulos occupabant. Videtur igitur hoc ipsum cum acciderit, euentitium omnino esse, ut quidem est. Causa tamen id efficiens & ab hora genituræ manat, & à Ioue in horoscopo feliciter collocato. Quòd si qua horã hic ipse magistratum imbit, uel horoscopũ, uel Iouem infelix percusserit stella, Mars scilicet, aut Saturnus, quæ utraq; stella malefica à Mathematicis dicitur: nimirum impedimentum aliquod, incommodumue seu periculum in gerendo magistratu pro natura portenditur, aut Saturni, aut Martis, proq; eius statu, pro loco item ac signo, de quo hosticũ minitabitur. Repentinum hoc autem cum eueniet, iure suo uidebitur, præterq; opinionem accidere, atq; expectationem: unde tamen ducat originem, iam apparet. Quòd quamuis ita se habeat, fortuitum tamen est: prouisum uerò, atq; antè cognitum poterit adhibita prudentia, aut prohiberi ex toto, aut non exigua saltem parte imminui. Venus genituræ cuiußiam tempore in horoscopo constituta insignis familiaribus, aut etiã humanis, feliciterq;

terq; sese habens, ipsa quidē nocturna, omniq; detrimento, atq; impugnatione libera, sacerdotium uiro illi pollicetur, cuius ea fuerit genitura, atq; eo dignius sacerdotium, si ei Iupiter blandiatur. Aduenit iam promissi sacerdotij tempus, præstaturq; promissum. Ea præstatio euentitia est, ac repentina, propter sacerdotis obitum, qui sacerdotio illi præerat. Genituræ tamen tempore satis cōstat, à cœlo id esse promissum. Ac nihilominus consequendo sacerdotio uir ipse & honestate morum, & opera industriaq; sua, artibusq; alijs non parum sibi adiumenti afferre potest. Tempus autem ipsum quo sacerdotium assequitur, eiusq; indipiscitur possessionem, indicium faciet eorum, quæ in administrando euentura sint sacerdotio. Atq; ipsi quidem euentus fortuiti sunt futuri: cæterum unde profecturi, uel fauentes stellæ, uel contrà minitātes indicabūt. Quòd si sacerdos ipse euentuum ipsorū fuerit antè admonitus, siue fēlicium, siue infēliciū, in utranq; partem præstare haud parum poterit. Marcus Hordeonius Neapoli discedens, Romam proficiscitur, conficiendi negotij sui gratia. Exorta repentè tēpestate, nocturnis imbribus tumefactus Lyris amnis, effractis nauiculæ retinaculis, quæ erat ad Traiectū, illā in mare propellit, quæ in ipso hostio à fluctibus quassata submergitur. Aduenienti ad uadū Hordeonio, arcetur à trāsitu, auulsa nauicula, ac prætumescente flumine. Siquis itaq; natalitiā Hordeonij configuratione inspexerit, aut annuæ conuersionis, aut horæ discessus eius ab Neapoli, inueniet profectò, Saturnum, aut Lunam, aut utranque simul, aut fixam aliquam similis naturæ stellam peregrinationibus Hordeonij impedimentum ab aquis minitari, minitationisq; atque impedimenti illius tempus adesse. Quòd si Martem fortè iter infestantem habuisset, næ ille in latrones incidisset atque sicarios, qui eum male habuissent, ac ferro fortè grassati in eum essent. Nascente sub primam noctem Sulpitio, Iupiter cum Mercurio in octauo ab horoscopo genituræ loco inuentus partiliter, pollicitus est ei siue hæreditatem, siue pecuniariæ cuiuspiam rei, thesauriue inuentionem, è qua uitæ sibi familiaris substantiam comparaturus esset. Eius autem siue hæreditatis successio, siue thesauri inuentio, reiue quæ lucrum afferret, tempus cum haberet præfinitum, atque à cœlo decretum, iam aduenit. Nam parietem cum subrueret, uasculum inuenit aureorum plenum, eodem ferè tempore à patruo hæres instituitur. Quid inuentione hac pecuniæ inopinatius, aut patrui bonorum successione minus tunc expectatum? cum ille ætate esset integra, & corpore abūde ualido. Obtulit igitur Sulpitio fortuna, quod suo & decreto tempore, atq; ab ortu cœlū ipsum promiserat. Qua è re liquidō cernitur, fortunam, rerū quæ à stellis genituræ promittūtur tempore,

executricem esse, uel effectum esse ipsum potius. In lucem prodeunte Aurelio, Venus quarto in loco ab horoscopo cum Mercurio, eoq; matutino, feliciter collocata, aut à seruitute in libertatem uindicabit Aurelium, aut ab ignobilitate in splẽdorẽ, atq; claritudinem. Seruit hero suo Aurelius (nam direpta patria puer capitur) & fideliter, & diligenter, eos in seruitute mores retinens, uti perquam liberalem institutionem in rebus præ se ferret omnibus. Hoc igitur ob meritum ab hero manumittitur, & familia etiam donatur, in cognationem ascitus. Vides ipse quàm hæc omnia ex imparato? à cœlo tamen apparent significata. Quemadmodum obseruatio innumerabilium docuit seculorum, ac res ipsa manifestũ facit. Itaq; uisa est fortuna ipsa in liberando Aurelio, repente è cœlo delapsa. Prodeunte è matris utero Venilio, Mars simul ac Mercurius duodecimo in loco simul positi, & propter loci naturã, & propter societatem parum probam, eas in Venilio propensiones instillãt, atq; in improbitatem prolabentes affectiones, ut futurus ipse sit & perfidus, & rapax, & depositæ pecuniæ abnegator, unde & accusationes timendæ illi sint, & ciuilibus à legibus constituta supplicia. Adolescit igitur intemperatis moribus, conflictaturq; cum improbis, & male institutis ciuibus, paulatimq; assuescit furari, fidem fallere, peierare, cõmercia polluere. Trahitur inde ad prætorem in iudicium, conuincitur, condemnatur, luit tandem pœnas à legibus cõstitutas. De mala igitur stellarũ collocatione ac societate, Venilius propendebat in improbitatem ac perfidiam: quam propensionem et fouerunt institutiones praua, & auxerunt improborum consuetudines, impuræq; conflictationes ciuium. Ex hac itaq; assuetudine confirmata eius uoluntas est ad sequendam improbitatem: cui ratio ita locum dedit, ut prætorio tandem iudicio pœnas scelerum suorum dederit. Fortuna igitur hunc illi exitum attulit. Atq; hæc illa quidem iniqua est, paßimq; aduersans fortuna, quæ uoluntate hominis progreßim corrupta, proßtrataq; prorsus ratione, in præceps tandem hominem ipsum rapit. Et astra quidem ac cœlum munus exercent suum, ures dum proprias, easq; seu cognitas homini, seu incognitas, conficiendis tamen inferioribus his admouent, quo uarietati prospiciant rerum, sine qua natura ipsa perfici ac cõsummari nullo modo queat. Cæterum quis est, qui ignoret ciuilibus à legibus coërceri uiolentiã ac rapinas, condemnari furta, affici supplicio periuria, creditæq; pecuniæ minime seruatam fidem? Habuit in lucem ueniens Pellianus, nocturnis tamen in tenebris Saturnum ac Mercurium, unà cõiunctos in sexto ab horoscopo loco, qui suapte natura maleficus perhibetur. Copulatio hæc, eoq; in loco, nisi alia obsliterint, quæ malum prohibeant, Pellianum indicant, improbum

ipsum

ipsum quidem futurum, & conquinatis, ac peruersis moribus, quin adulterinarum quoq; autorem literarum. Cui copulationi quòd Mars fuerit infeliciter quadrangulatus, implicatum in eum ac circumuentum maximis necessitudinibus, plurimisq; simul malis inuolutum, publicus magistratus animaduertet. Et hæc quoq; & deteriora longe mala inuehit fortuna, malarum cœli configurationũ executrix ac ministra. Etenim uoluntas ipsa hominis prauis ubi occupabitur actionibus, minimeq; appetitionibus aduersabitur intemperatis, tũ publica lex, id est, ciuiũ cõsensus omnium, priuatorum prospicit nefarijs actibus, criminaq; insectatur supplicijs. Prætorio itaque iudicio, ac decreto publico Pellianus admissi facinoris pœnas luit. Hoc ipsum, aliaq; flagitia palàm faciunt, hominem, si intra rationis gyrum cohibere se, & appetitui frenum adhibere uoluerit, minimeq; uoluntatem efferri sinet, stellarum cõfigurationes, inditasq; à cœlo propensiones, uirtute superaturum. Dices: Coëgit Pellianũ paupertas, angustiaq; rei familiaris, uti uim attulerit uiatori, uti pecunia corruptus falsum perhibuerit testimonium, uti precio etiam ac mercede persuasus adulterauerit literas. Atqui uel etiam plurimi summis circumuenti necessitatibus, & à flagitijs abhorrent, & paupertatem tolerant magna cum uitæ integritate, & animi firmitudine. Itaq; turpibus à facinoribus idcirco abstinent, quia & uolunt ipsi, & in animum induxerunt suum, malle omnia perpeti, quàm ab honesto tantisper facessere. Tertullus matris cum prodiret ex utero, ac diurnum esset tempus, Martem habuit ac Mercurium sexto in loco ab ascendente cœli parte, unà copulatos, Lunam uerò plenam hostilcis in eos uibrantem radios, augentemq; peruersas illorum meditationes. Ob hanc igitur maximè noxiam cœli positionem. Tertullus non raro fuit ad prætorem ab accusatoribus tractus, dum inditis ipse à cœlo propensionibus rapitur, ac nunc in carcerem coniectus ac uincula, nunc tortus, excruciatusq;, aut ob seruorum ignobiliumq; hominum calumnias, seu coniectorum in carcerem, aut ob admissorum criminum causas à prætoribus male habetur. Itaq; uitã quamcalamitosissime & egit, & finiuit. Negabit hæc fortasse aliquis syderalis cognitionis parum studiosus, inficiabiturq; eas stellis ac cœlo uires inesse, tantamq; autoritatem. At non inficiabitur Ioannes Scotus, uir accutissimus, ac maximè probatus Theologus, qui tradat dæmonas illos malos ignorare quidem ipsos futura, nisi aut coniectura « utantur, quemadmodum et homines utuntur ipsi: aut quia è stellarum ani « maduersione, atq; à cœli motibus futura percipiãt. Quod uir tãtopere cru « ditus, uersatusq; adeò diuinis naturalibusq; in causis cũ dicit, asseueratq;, an aliud dicit, quàm quòd corpora illis nostra ita subiecta atq; add. cta

ſunt, ut ad propenſiones ab illis inſitas, pro uirium qualitate, roboreq; moueantur? non ut coërcere tamen illa nos ualeant, dum ne uolentes quidem ipſi aſſentiamur, manusq; illis præbeamus uinciendas. Idem etiã autor aſſerit ſolere Aſtrologos uera pronunciare de moribus hominum, deq; illorum applicationibus, nimiam quidem ob propenſionem à cœlo illis atq; à ſtellis inditam, dum ratione repudiata illam tantum appetendi ſequũtur partem, quæ ſenſui uni obſequitur, illiq; ſoli inhæret, quãdo cogitationes ſunt hominum in malum pronæ. Quam quidem ob ſententiam, confiteri neceſſe eſt, & cœlum, & ſtellas, rationem ubi abiecerimus, dominãdosq; nos ipſos ſenſibus tradiderimus, malisq; corporis uoluptatibus, illis tantum appetitionibus dediti, quæ homini cũ beluis ſunt communes, noſtris in actionibus, uoluntatibus, conſilijsq; ius, imperiumq; ſuum exercituras. Etenim ſenſibus omni qui eſt è parte deditus, illisq; tantum addictus, corporei cũ illi ſint, corporaq; ipſa noſtra cœli ſtellarumq; agitationibus, ac naturis addicta, nimirum hoc ipſo in homine, eiusq; in cogitationibus, agitationibus, electionibus, conſilijs, actibusq; eiecta prorſus ratione, cœli uis regnabit, ac ſyderum, illumq; impotenter ſecum rapiet.

Quanta uis ſit ſtellarum in bonis corporis. Cap. VIII.

QVanta igitur cœli, ſtellarũq; uis ipſa ſit, atq; iuriſditio in ijs, quæ ad corpus, corporeosq; ad ſenſus pertinent, ad illa item, quæ corporis dicuntur bona, in utranq; etiam partem, paucis tanquam exemplis quibuſdam allatis oſtendamus, ut in bonis quoque corporeis, itemq; etiam malis, fortunæ ipſius iura uel maxima quoq; ualentiſſimaq; appareant. Principio conſtituendis corporibus regiones etiam ipſæ, nedum parentes, agnationesq; plurimum cõferunt. Etenim regiones aliæ nigrũ producunt, aliæ candidum corpus: hæ ſanguine redundans, illæ contrà exangue. Sunt quæ procerum, aut macilentum, quæ ex aduerſo breue, aut craſſum, aut bene, temperanterq; ſibi conſtans, ac quadratum. Has autem ad res affectionesq; uires ſimul admiſcent ſuas, & aër ambiens et natura ſoli, in quo quis naſcitur, educaturq;, & cœli circumuolitantis deſpectus, ac poſitura. Familiæ quoq; atq; agnationes conſueuere peculiareis quoſdam progenerare corporum ſtatus atque concretiones. Signa etiam cœleſtia uires ad hoc & ipſa quoque ſuas particulatim adiungunt, quorum alia ratio habenda eſt, ubi primæ ſigni partes in alicuius genitura aſcenderint ab exortu, alia ubi mediæ aut ultimæ, neq; enim parum intereſt. Cæterum quoniam errantes ſtellæ perinde ut informatrices per cœlum

ferun-

ferantur, in quo tanquam artifices in materia quæq; uersatur sua, primumq; Sol ac Luna perinde ac duces locum obtinent, quorum alter quidem in cœlo uelut cordis, altera uerò quasi cerebri uicẽ gerat. Videamus quinq; ex erraticis stellis, quem corporis statum, qualemq; compactionem quæq; ab insita tantum ui propriaq; à natura constituat, quoties genituræ fuerit dominatum sortita, in cœloq; feliciter, ac pro dignitate collocata. Saturnus igitur, ut nec regionis, nec parentũ, nec signorum rationem habeamus ullam, quæ quidem habenda est, suapte quidem natura, insitaq; à ui ac potestate, modicum effingit nascentis hominis corpus, idq; languidum atque imbecillum, & pallidum, quod tum malignis humoribus, tum latentibus etiam doloribus non raro uexetur, laboretq; de uentris frigida constitutione: quin etiam oculis suffusiones, malumq; inducet habitum, caluitium quoq;, & aquam intercutem, præterea podagram, morbum comitialem, ac pneumonicum spasticumq;, ac neruorum contractionem, præsertim male ubi fuerit ignobiliterq; collocatus, accesseritq; Lunæ etiam minax aspectus, imminuto eius lumine, ac nocturno in tempore. Quas autem excitet in homine, ingeneretq; propensiones ad appetendum atq; ad uolendum, & quas ad affectiones illum applicet suapte, ut dictum est, natura, ne hoc quidem prætereundum uidetur. Nam stellarum quoq; aliarum commistiones, quibus ex ipsis genus hominum sic uariat, uti uaricate ex ea, natura uideatur absolui in ijs, et perfici ad quæ assiduè intendit: sunt illæ quidem innumerabiles, parumq; comprehensæ. Saturninæ igitur propensiones, & quos hodie peruulgatè influxus dicimus, ad traditatẽ plerunq; spectant, cunctationem, lentitudinem, austeritatẽ tristitiam, futurorũ prospectionẽ, parsimoniã, uehementiã, animaduersionẽ, occultarũ causarũ inquisitionem, pertinaciã, patientiam, ac propositi firmitatem. At ubi Saturnus indigne collocabitur, ad inuidentiã spectat, ad sordem, squalorem, metũ, suspicionem, auaritiã, maledicentiã, seductionẽ, solitudinem, superstitionem, ærumnas, atq; ad sui ipsius, nedũ aliorũ odiũ. Quod uerò ad artes eas pertinet, quæ sunt quæstuosæ, Saturninæ propensiones plerũq; ad rusticationẽ inuitant, fabriliaq; ministeria, præcipueq; è ligno, ad ædificandas naues, ad struendos currus, ad exercendam culinam, ad expurganda coria, ad eluendas cloacas, atq; ad res sordidas. Ne te autẽ lateat, quàm ualide etiã impotenterq; stellæ male, atq; ignobiliter collocatæ in corpora grassentur hominũ, hoc sic accipe, futurũ illũ aut gibberũ, aut nanulũ, aut paralyticũ, aut incuruũ, aut ridiculo deniq; corpore, in cuius genitura culminãs Saturnus Martẽ de quadrãgulo, aut ex opposito loco minitãtem aspexerit, ipse uerò uel genituræ ipsius aduersatur

domino, uel uitæ datori, benefica tamen nulla auxiliũ ferente. Idem Saturnus ipsa ab adolescentia canitie illius fœdabit caput, cuius in genitura inter Solem ipse ac Lunã positus, perinde ac circumsessus inuenietur. Illud etiam stella hæc intentabit, ut in occultioribus corporis locis à medico secetur is, qui Saturnum in lucem ueniẽs in occasu sortitus fuerit, Lunam uerò aut Saturno oppositam, aut quadrangulantem, ni fortè benefica stella malum prohibuerit. Verùm ne omnia uideamur uelle excutere, de Ioue quoq; pauca quædã delibemus. Is enim ab insita ui ac suopte ingenio, humani corporis statum cum dignitate constituit ac pulchritudine, illustratq; colore eo qui argentum referre uideatur, pulchris oculis, multo & promisso capillo, toto deniq; corpore moderato. Ingenitæ uerò à Ioue propẽsiones in magnanimitatem proclinant, ac magnificentiam, in religionem, honestatem, misericordiam, beneuolentiam, humanitatem, liberalitatem, magnilo quentiam, dignam uiro uoluptatem, in beneficiendi item, beneq; dicendi, atq; inueniẽdi studiũ. Has, ut diximus, propensiones inuit Iupiter ab insita ui ac potestate, ubi scilicet in alicuius uiri genitura cum dignitate præerit. Contrà indigne collocato, in luxũ proclinabũt, atq; in ostentationem, prodigentiam, fictam religionem, rusticanum quendam pudorem. Quin etiam ad fatuitatem, stoliditatem, uoluptatesq; iure odibiles, atq; insectatione dignas. Morbi uerò eius spectabunt in anginã, malumq; pulmonum ac spiritus habitum, in neruorum resolutionem, capitis dolores, sudoresq; illos nimios, qui cardiacum indicant, quiq; mali affectus ex inflatione ingenerantur, quæq; hodie à medicis uentositas dicitur, aut qui à cruditate manãt. Quòd si quæstuosas ad arteis ignobiliter collocatus Iupiter quempiam inuitauerit, profectò artes eæ aut augurales erũt, aut sacris in rebus, templisq; uersabuntur, aut in conciliandis matrimonijs, aut in exigendis portorijs, siue in athleticis certaminibus. Sed iam ad Martem transeamus, de eo quoq; pauca quædam dicturi, quãdo sigillatim ea nos, diffusiusq; ijs in libris expressimus, quos cœlestibus ac syderalibus de rebus scripsimus, declarauimusq; quæ erraticæ cuiusq; sint propria & in genituræ dominatu, & in distribuendis artibus, opificijsq;. Commotiones à Marte suscitatæ, quæq; appetitũ & titillant, & irritant, in rixas propendent, atq; contentiones (inde enim propensiones à maioribus nostris dictæ) in uiolentiam, rapinas, arrogantiam, peruicaciam, contumaciam, excandescentiam, impatientiam, implacabilitatem, crudelitatem, impietatem, belligerationem, in deorum item contemptum, incontinentiam, temeritatem, conuitiationem, præcipitationẽ, perfidiam. Corpus autem ipsum cuius Mars erit constitutor, inflãmabitur multo, atq; efferuescente sanguine, ut color

eius:

eius sit ignitus, capillus rufus, oculi sanguinolenti & fœdi, trux etiam uultus, portendãturq; nimia de sanguinis æstuatione inflammationes, febres acutæ ac pestilẽtes, insaniæ, ulcera, pustulæ, abscessus, cãcer. Eædem etiam propensiones ad militiam inuitant, uitamq; in ea agendam, atq; inter arma. Cæterũ ubi ad artcis deuenietur quæstuosas, propter ignobilem Martis collocationem, genituræ tempore, artes ipsæ innuuntur ex igne & ferro, ut ferraria, furnaria, fornacalis, fusoria, conflatoria, cauponaria, laniarii. Innuuntur & uulnera, & iustiones, ruinæ quoq;, casusq; è locis editioribus. Quas autem Venus excitat propensiones, eæ in res intendũt iucundas ac uoluptarias, atq; in ornatum & cultum, in delicias, munditias, lepôrem, elegantias, luxum: nec minus in religionem, pietatem, misericordiam, integritatem, beneficentiam, amicitiæ cultum. Eadem stella mirum in modum cupiditatẽ excitat honorum, dignitatis, sacerdotij, præsertim ubi in genitura hominis fuerit cum dignitate collocata. Vbi uerò ignobiliter, desidiam portendit, obscuritatem, probrositatem, obiectionem, mulierositatem. Quæ si artes quidem innuerit quæstuosas, erunt eæ organaria, pictura, pigmentaria, atq; earum similes. Corpus longũ efficit, candidum, oculos gratos ac uenustos, capillos etiã multos gignit, & molliter flexos. At male affecta morbos, uitiaq; in partibus corporis occultioribus ac naturalibus portendit, malã item stomachi, iecinorisq; affectionẽ, alui profusionem, fistulas, malũ è potionibus ac ueneficijs. Corpus uerò cuius Mercurius autor fuerit, medij quidem status erit, gracile tamen, ac pallidum, oculi uerò honesti: propensiones ipsæ atq; affectiones pronæ quidem crũt in literas, scientias, eloquentiæ studium, secretarum atq; abditarũ rerum, & diuinarum & humanarũ peruestigationem, in negotiationes, cõmertia, legationes, aduocationesq;, in computationem, diligentiam, solertiam, coniecturationem, sagacitatem, frugalitatem, sapientiam. Sequitur autem Mercurius in excitandis affectionibus, applicationibusq; naturas potissimum signorum & stellarum aliarum configurationes atq; aspectus. Itaq; si Luna male constituta, mala illũ irradiatione pulsauerit, si et Mars item, malignorum humorum superfluentiam indicat, neruorumq; contractiones, morbum quoq; comitialem, ac deliriũ. Sol ac Luna uires suas harum cuiq; uel adiungunt, uel robur ac præsidium afferre suum abnuunt, pro sua quidem collocatione, ac cœli statu. In uniuersum aũt Sol fidei studium præ se fert, nobilitatem item ac generositatem, ad morum quoq; accendit compositionem, ad religionem, atq; humanitatẽ: non tamen ut non & animi elationem excuscitet, & spiritus inflationem. Staturam uerò corporis integram præstat, ac bene collocatus addit ad proceritatem, præstat &

robur membrorum, egregiamq; cõstitutionem, & totius corporis bonum habitum, oculos etiam decoros, capillum uerò flauum. At Luna prona est ad splendorem, ad morum egregiam compositionem, ad honoris cupiditatem ac popularem gratiã. In fingendo autem corpore, staturaq; decernenda signi maximè naturam sequitur, pulchritudinem tamen procurat, uitæ uerò inæqualitatem, quæ natura eius est, decernit. Corpori candorem affert, male tamen collocata atq; affecta, non modò maculis illud inficit, aut tetra scabie, uerùm languidum efficit ac tremulum, malignos assiduè humores instillans. Ex his igitur, etsi non multis pro rei quidem magnitudine ac diuersitate, aperte tamen & intelligere potes, & etiam iudicare, quanta cœli potestas ac stellarum sit, quàm ualida etiam uis: non in fortunæ ipsius modò bonis, uerumetiã corporis: nec corporis solum, uerumetiam animi, qua parte mens ipsa cogitatioq; atq; intelligentia à sensibus sumministrata simulachra accipit, uiq; ab illa titillatur, qua & ad appetendum trahimur, & ad appetita consequendum, uoluntate ad id propensius impulsa. Vt nonnunquam tanta etiam uis ipsa sit, impetusq; adeò ualidus ac pertinax, ut hominem ipsum de statu suo, id est, de rationis possessione abstractum impotenter, aut secum in præceps rapiat, aut trudat in insaniam. Quid quòd uis hæc ipsa cœlestis, malignitasq; cõfigurationum nunc delirium inducit, nunc lymphationem, morbosq; animorum alios? Siquidem in lucem ueniente aliquo, si Luna nullo prorsus copulationis genere iungetur horoscopo, nulla item Mercurius familiaritate ac uinculo: Saturnus uerò in cardine constitutus fuerit, præsertim si nocturna erit genitura, aut ubi diurna, Mars cardinem tenuerit, potissimumq; in Cancro, aut Virgine, aut Piscibus: nimirum hic ipse, qui hac sub cœli configuratione nascetur, dæmoniacus futurus est, hocq; insaniæ genere laborabit. Itidem furore agitabitur, ubi sub hac eadẽ configuratione Martis ac Saturni natus quis fuerit, dum tamen Luna nulla prorsus ratione Mercurio copuletur. Quinetiã aut insanus futurus est, aut lunaticus, qui in lucem prodiens Solem, Lunãq; partiliter in aliquo cœli cardine coniunctos habuerit, ac tum Martem alio è cardine illis quadrangulantem, tum Saturnum uel è regione, uel è quadrangulo eos hostiliter impugnantem. Nec temere igitur, nec præter rerum naturam, ac rationem dictum est à nobis, fortunam tum fati ministram esse, illiq; & obsequi, & famulari, tum executricem eorum omnium, quæ à stellis portendantur ac cœlo, uel suum ipsius cœli potius ac stellarum effectum. Nam quæ à cœlo in initio innuuntur, ea uidentur tanquã in motu posita, deq; ui ac potestate insita in actionem progressim transitionem suam facere. Quemadmodũ usuenit in arbusculis, quæ initio gemmæ

tio gẽmas quasi quasdã trudunt, pòst in flores sese induunt, inde in poma, quæ sensim quoq; ematurescunt. Atq; hic quidẽ ipse fructus ab ipso est initio, atq; ab ipsa gemmarum explicatione promissus. Has itaq; per progressiones, quæ initio arbor uel innuit, uel promittit, ad fructum tandem perueniunt. Eundem quoq; in modum quæ à primordio cœlestes innuũt portenduntq; configurationes, positusq; stellarũ atq; habitus, ea suo tandem tempore, promissum fructum, id est, effectum ipsum adducunt suos permotus, perq; progressiones: quem quidem effectum, ubi felix ipse portenditur, studio industriaq; nostra & adiuuare possumus, & uberiorem reddere, succiq; melioris: malum aũt atq; infelicem uel lenire, uel omnino auertere, uel non paruã saltem è parte imminuere. Quod item studiosi rerum rusticarum cultores præstant, runcando, emundando, sarriendo, riuum inducendo, stercorationem adhibendo, terram sæpius fodiendo, dum nihil in agris remissum esse aut segne patiuntur, nullumq; relinquũt negligentiæ locum. Et uerò quanquam nonnunquam uis maxima est cœli, eaq; fortasse insuperabilis, iuuerit tamen, quod prudentis est officium hominis, illud gnauiter præstitisse, ne ignauiter superemur. Ipsius uerò bonæ fortunæ, eiusq; continuationis eadem est ratio, quæ aduersantis, & malæ. Vt enim ad malæ continuationem, sic ad bonæ conueniunt & cœli, & signorum, & errantium pariter, fixarumq; stellarum situs, aspectus, configurationes, qualesq; hæ ab initio fuerint in bonũ malum'ue cõmodum, aut incõmodũ, tales pòst effectiones erũt, talis etiã fortunæ euentus. Vbi enim configurationes omni è parte ad felicitatẽ cõuenerint, continuationẽ seruabunt in conferendis bonis, eaq; quæ ex conuento & tanquam ex fœdere promissa sunt, amicè, constanterq; præstabunt. Sin mistæ fuerint, atq; ex utroq; constabunt, ut & commoda, & incommoda simul portendant, effectiones quoq; & euentus futuri sunt misti, atq; ex utroq; pariter prospero & aduerso. Quòd si configurationes undiq; aduersantes erunt & malæ, malorum non deerunt continuationes, atq; aduersitatum, tenorq; earum perinde ac perpetuus futurus. Quas ad res nõnihil aut addent, aut ijsdem dement patria, parentes, regio, institutio, cõsuetudo, quinetiam religio ac secta, in qua natus quisq; est, atq; educatus, leges item sub quarum institutis ac præceptis in cõmuni uiuitur. Quibus è rebus arbitror id effectum esse, lucide ut appareat, fortunam hinc, quantum scilicet nostra interest, euentitiã esse causam, & ut hodie loquuntur, ex contingenti, ac per accidens: illinc autem qua à cœlo producitur, atq; à syderibus, per naturaleis, propriosq; ipsorũ motus atq; effectiones, causam esse per se, suisq; ad finẽ progredi è principijs, medijs, atq; agitationibus. Deus aũt ipse Opti-

mus Maximus tum ſua prouidentia & numine, tum per Geniorum, hoc eſt, Angelorum intelligentiarumq; miniſteria, ſic omnia & metitur, & regit, & diſpenſat cuncta, ut noſtrũ nullo modo ſit, ei uelle præſcribere, aut diſpenſationis eius, prouidentiæq; exigere rationem. Cui æquo qui aſſentiuntur animo, eiusq; conquieſcunt in diſtributione ac nutu, & proſpera quæ ſuccedunt, iucundiora efficiunt, ac magis grata: & quæ aduerſa, minus grauia, longeq; etiam tolerabiliora.

Quæ igitur fortuna ſit, & qualis, apertiſſime quidẽ uides, quæq; item ſit cauſa, & quibus fluat è principijs, & quorum etiam ſit ſiue effectrix, ſiue ipſe potius effectus, quodq; qua repentina, & quidem ex inopinato offertur, euentitia eſt: qua uerò cœleſtibus mouetur à cauſis, ſit per ſe ipſa cauſa: præterea quarum ſit etiam rerum cauſa, ſiue res ipſæ de genere bonorum habeantur, ſiue contrà malorum. Vides etiam & fato eam obſequi, & nihilominus uoluntates hominum eſſe liberas, ac ſui iuris: denique cœli effectum eſſe, ac ſyderum, quibus inferiora hæc omnia ſint ſubiecta, præterquam ubi ratio, mensq; ipſa locum ac maieſtatem retinet ſuam, ſuoq; ſe tuetur in ſolio.

Nos igitur, quoniam rationales ſumus, rationisq; ipſius meritis & diuinum animal habetur homo, & cœlitibus maximè acceptum, rationem omni ſtudio colamus: illi nos, actionesq; noſtras, noſtra demum omnia adiungamus, eius inhæreamus ueſtigijs, obtemperemusq; præceptis. Vt ſi minus tueri ualuerimus quæ fortunæ ſunt, noſtraq; neutiq; in manu poſita, quæ noſtra tamen habentur, rationiq; quæ noſtra eſt, uel cognata ſunt, uel ſubdita: ea ſic tueamur, ne uel inimicam nobis, ubi præſtari id poterit, fortunam feciſſe iudicemur, inq; odium prouocaſſe eam, rerumq; noſtrarum perniciem, aut quo minus ab illa ſuperemur, ubi nobiſcum in certamen uenerit, ne non anniſi ſummis etiam conatibus uideamur. Quòd ſi in finibus illam ſuis, ſuisq; in agris, conſerta manu uinci, minime conceſſum nobis fuerit, id ſaltem præſtabimus, ne, dum minime uicto-res è pugna diſcedimus, uicti ignauiter abeamus.

FINIS.

P. SVMMONTIVS A. COLOTIO BASSO Equiti Aesinati, ac Secretario Apostolico, S.

ABsoluta est, ut uides, Coloti Pontanica omnis Philosophia: cuius rarũ hoc, quod de Immanitate opus inscribitur, non est profectò, cur fortasse quispiam ab exigui tate fastidiat, si id nõ à specie ipsa æstimare uelit, sed à pondere. Est mihi præterea in animo, cognito iam ubiq; Pontano nostro, atq; ipsius fama extra omne periculum posita, iuuenileis quosdã eius lusus, si Actio nostra ita uidebitur, in lucem proferre, quorũ quidem suppuduisse hominem, illud declarat, quòd eius rei nullam, dum uixit, mentionem unquam fecerit. Hi sunt exquisiti quidam commentarioli in Valerium Catullum, cuius illum constat iuuenem studiosissimum fuisse. Quòd si iniuria mortuo fiat, edendis ijs, quæ ille contemnebat, quæq; à uiri grauitate aliena omnino uideri possint, audacia hæc nostra legentium utilitate compensetur. Sunt enim talia, ut neminem omnino ea legisse pœniteat. Reliquum est, ut ignotam tibi esse non patiar egregiam Francisci è Picolhomineo genere Aragonei, Bisinianensis Episcopi liberalitatem. Is enim (quæ rara est in mortuos fides) Pontani amicitiam tam sancte, constanterq; post obitum coluit, ut maiora exhiberi uiuo atq; efflagitanti non potuerint. Nam & pecuniam librarijs ad excudenda hæc elargitus est liberaliter, & pro illius fama atq; immortalitate quiduis sese facturum pollicetur. Quodq; magis mirere, cum Pontano, dum uiueret, parua omnino huic fuit consuetudo. Amicitiam fama auxerat, qualem uel inter absentes conciliare uehemens illa uirtutis opinio solet. Nã quid ego de te hac in parte dicam? qui præterquã quòd domus tua doctis ac bonis omnibus, ueluti commune quoddam hospitium, semper patuit, Pontano quoq; non solum uiuo, ac sentienti officia amicitiæ, omnia præstitisti, sed nunc eius nomen mira quadam pietate uenaris. Nec solum scripta hæc edenda curas, uerumetiã de erigenda illi more maiorum statua, deq; summis honoribus assiduè cogitas. Quo fit, ut nulli omnino inferior tua in illum pietas ac liberalitas habeatur. Sed desinã ad te plura de te. Vale.

IOANNIS IOVIANI PONTANI DE IMMANITATE LIber, ad Hieronymum Carbonem patritium Neapolitanum.

ALVIANVS GALLICAE GENtis Episcoporum magister, Hieronyme Carbo patritie Neapolitane, de Christo ita scripsit, rebusq; Christianis, ut nihilominus historias plurimas, resq; temporum illorũ gestas ijsdem & coniunxerit, & inter differendum explicauerit. Dum enim Dei Optimi Maximi res, mysteriaq; admirabilia comprobare nititur, & suorum, & præteritorum temporum res in exemplum adducit. Nos uerò etsi de Deo prima, ut dici solet, fronte minime scribimus, tamen de moribus scribentes hominũ, Deo de ipso scribimus: cui nihil carius est, nihil acceptius, quàm quòd de proba, perfectaq; hominis institutione præcipitur, moribusq; componendis. Quid enim è uiuentium numero, maiori illi curæ est, aut quid ab eo peculiarius, quàm homo & diligitur, et fouetur? Quò autem scribendi consilium omne meum manifestius tibi pateat, sic habeto, de moribus apud Latinos scripsisse Ciceronem, qui id solũ mihi secutus uidetur, ut actiones quæ & quales esse debeant, ostenderet, summa cũ eloquẽtia, cuius ipse facilè habẽdus est et magister, et princeps. Cæterum definiendis uirtutibus, explicãdis earum principijs, inumbrandisq; imaginibus, nihil eũ prorsus curæ, aut studij impẽdisse, ut πρακτικὰς, hoc est, actiuas tantum res uisus sit uelle edocere ac complecti, ac si Senatorij, consularisq; hoc tantum esset uiri, muneris q; dignoris, θεωρητικὰς autem res exequi plebeij cuiusp iam hominis, ac tanquam in ocio marcescentis. Apud Græcos uerò Theoreticam hanc institutionem ita executum esse Aristotelem, uti actiua ab disciplina omnino recesserit, etsi in illo edocendi genere maximè diligens, ac consummatus apparet. Post Ciceronem è nostris Senecã multa quidem, maximeq; uitæ hominũ utilia, et cõmoda ediscertasse: cæterũ oratorio magis more exhortari ad uirtutem honestasq; ad actiones legentẽ, quàm ut quæ dicat contenderit certis, ac sibi constantibus rationibus comprobare, aut de principijs ipsis acutius disputare & quærere, multa tamen admirabiliter loqui, cohortariq; acerrime ad bene uiuendum auditores, deterrereq; à uitijs: ut libri eius, ut præcepta

ab eo

ab eo tradita, ut deniq; quæ ab illo in mediũ afferuntur exempla, stimuli sint quasi quidẽ ad honeste agẽdũ, ciuileisq; ac domesticos ad mores, actionesq; uitæ totius sic administrãdas, ut beate simul ac tranquille uitã hanc ducentes, felicitate quidem ipsa uel fruamur adepti, uel cõsequendã ad eã quamproxime accedamus. Nos igitur summos & imitatione dignos uiros cũ intueremur, ab adolescentia usq; id iudicauimus, quòd pòst executi etiam sumus, singulari esse laude dignũ, plurimumq; humano quoq; generi collaturũ, scriptitandis rebus moralibus tria hæc simul complecti, ut cognitio principiorum ac uirtutum ipsarum per definitiones speciesq; suas, ac differentias, quod Theoreticæ est contẽplationis: ut practica exercitatio, ususq; ipse uiuendi, id est qui et quales actus ipsi esse debeant, ostenderetur: utq; ad cõfirmãdos animos et exempla adiungerentur, & sententiæ autoritatis plenæ, dictaq;, ac facta clarissimorũ uirorũ, nostrãq; dignorum imitatione atq; obseruantia. Quod in libris ubiq; nostris, pro uiriliter tamen conati sumus assequi, quos hactenus de Obedientia scripsimus, de Fortitudine, de Liberalitate, de Magnificentia, ac Splendore, de Magnanimitate item, ac Prudentia, nuper etiam de Fortuna. Idem hoc ipso in libro sequimur, qui est ad te quãquam humanissimum quidem hominem, de Immanitate, quæ summa est inhumanitas, omnisq; omnino rationis expers, postremaq; ab illa abalienatio. Neq; enim ueremur, ne tute ipse titulo offendare, quasi nõ materia in qua fortes uersantur uiri, sint uel summa etiã pericula ac mortes, quæ natura ab ipsa exhorreantur. An non detrahere immanitati, insectariq; ferinos mores, hoc ipsum est ad humanitatem aut nolentẽ impellere, aut exhortari uel sponte ad eã porficiscentẽ? quæ quidem, ipsa nec docenti mihi, nec audienti timenda sunt tibi. En adstat pugnãti tibi ad latus Eremita Aegidius, qui te et hasta tueatur, hostem propellens, et clypeo muniat à uulneribus: cuius ea uox inter Christianos est, ea autoritas, tanta in dicendo uis, diuinarũ humanarũq; rerũ tantus usus, peritia tã eximia, ut Hectore hoc propugnatore, et saluo, nihil tibi omnino metuendũ sit, aut nõ audendum potius, ac uel fortissimè incipiendum.

De Vitio ac de Virtute, itemq; de Immanitate. Cap. I.

VIrtutem qui de ea scripsere, aduersari uitio uolunt: quippe quæ honestatem sequatur, quæq; homine dignæ sunt actiones ac negotia, seq; in rebus administrãdis omnibus, perinde ut recta dictet ratio, publicè, priuatimq; et instituat, & informet. Longe autem secus uitium, cum ad inhonesta quidem delabatur, ac turpia, rationem ipsam uel aspernetur, ac defugiat, ut parum omnino obediens, uel insultet illi, improbeq; insectetur

eam, ut uiolentum, & insolens: ut quantum illa hominis excellentiæ, dignitatis adiungat ac nominis, tantũ hoc de laudibus eius demat, adijciatq; infamiæ. Quocirca laudari uirtutem, & pleno passim ore cõmendari uidemus: contrà, improbari uitium, ut homine indignum, ac naturæ eius nullo modo consentaneum: cum illius proprium sit rationem sequi, ad illamq; in cunctis sese adiungere, eiq; inhærere. Cæterum & inuenti sunt, & inueniuntur quotidie, atq; utinam non singulæ penè domus ijs essent refertæ, qui relicta rationis uia, hominẽ ipsum exuãt, ac mores induant, naturamq; ferarum. Quòd si uitiũ est à ratione, eiusq; ab usu, institutioneq; auersio, profectò qui ad beluarum naturas, feritatemq; prolabuntur, alia quàm uitiosorum sunt hominum appellatione aut obiurgandi, aut insectandi: cum uitia ipsa hominum tantum sint, ferarum uerò truculẽtia, atq; immanitas. Sed nescio quomodo truculentia magis ad sæuitiam referenda est, immanitas ea cuncta magis complectitur, quæ humanitate ab ipsa abhorreant, insintq; tantum beluis: quibus quòd impetu solum ferantur, ignorata prorsus ratione, quæ nulla illis à natura tributa est, feris sit nomen inditum ac beluis: quippe quæ rapinis tantum inhient ac uiolentijs, quæ bellorũ sunt propriæ. Cum igitur de uirtutibus ac uitijs abunde sint à nobis multa literarum mandata monumentis, pars ea nequaquam digna uisa est, quæ à nobis negligeretur, quæq; nullis adhuc Latinis à scriptoribus, ignorem quæ à Græcis, planè fuerit aut animaduersa, aut attentata. Itaq; ad alia quoq; uolumina et hoc accedet, quod est de Immanitate, ut quantum illa ad uirtutem hortentur, agendiq; honestatem ac laudem, tantum hæc ab immanibus deterreãt actionibus, auocentq; à ferarum auiditate & impetu. Quid autẽ nomine ipso significari Immanitatis uelimus, quo notius id fiat, exemplo quasi quodã ante oculos posito demonstrabimus, ut inde definitio ipsa explicatius intelligatur, imagine rei ipsius exposita, & penè dixerim magis magisq; coloribus adumbrata. Inest homini, eaq; cõmunis est cum beluis cupiditas, atq; alendi corporis studium, rerumq; etiam Veneris, quarum quidem titillatio insita est animantibus cũctis, propter generis procreationem ac perpetuitatem. Vtriq; autem appetitioni ab hominibus quidem ipsis, ratione & duce, & comite, imposita est lex quædã, præfinitaq; & certa, ac determinata regula, quam uniuersi sequeremur, quo rei Venereæ meta præfixa esset sua, itemq; cibationi ac potui, quæ uno nomine alimonia est uocata. Igitur uesci humana carne, hominesq; ipsos hominum sanguine sedare sitim, cumq; equabus misceri ac pecudibus: hoc ut tetrum & ab homine alienũ, abominandumq;, immane ducimus, censemusq; ad immanitatem referendum, neutiq; uerò ad uitium, cum illa ferarum prorsus sit,

sus sit, hoc tantum hominum. Ad hæc cum uirtus sequatur mediocritatem, quæq; recta sunt, atq; honesta officia, secus autem uitium & defugiat illa, & auersetur, nimirum scelera hæc qui sequantur, non tantum à mediocritate recedunt longius, ipsaq; ab honestate ac rectitudine, uerùm perinde ac beluæ ignorare illam se fatentur, exutaq; uel abiecta potius hominis natura, ac ratione ad feras transeunt. Quod factitatum uidetur ab Cola Piscæ, homine Siculo, qui relicta humana societate, omnem ferè uitam ab ipsa pueritia in mari egit atq; inter pisces. Qua è re factum est illi Piscis agnomentum, ut non hominis mores tantum exuerit, uerumetiam ipsam penè effigiem, liuidus, squamosus, horridus. Quocirca immanitati qui se tradiderint, hi prostrata hominis natura, ab impetu rapiũtur, beluarũq; ab impotentia ac rapacitate. Qui enim uitiũ sequitur, is à recto tantum, honestoq; recedit: at qui immanitatem, ab homine ipso prorsus abiens ad feras transit, beluinamq; naturam. Nec uerò immanium hominum unum est genus, aut una immanitatis species, uerùm ea multimoda est: nec una tantum in re, uerùm in pluribus ac diuersis nota: quemadmodum à nobis non solum per genera ipsa, uerumetiam per species declarabitur: cum unus, idemq; uix omnis eius partes fuerit cõplexus, exq; toto eã assecutus, sicuti etiam in auaritia usuuenit. Quid? quòd ea quæ uitia appellantur, aut ab excessu ea existunt, aut à defectu, uterq; enim in actionibus uersatur. Immanitas autem ab horum neutro uidetur originem ducere. Vbi enim in beluam ex homine fit transitio, omnis protinus abijcitur mediocritas ac modus: quæ quidem tantum sunt hominis, minime uerò pecudum, earumq; sanguinolentarum. Hæc autem pluribus quidem in hanc à nobis sententiam dicuntur, quo planè, magisq; ac magis intelligatur, Immanitatem uitium omne supergressam esse, minimeq; uitij appellatione cõprehendi: quippe cũ ne habitus quidem satis recte dici queat, cum habitus ipse sit aut uitij, aut uirtutis. At dixerit fortasse quispiam, deprauatam eam esse uoluntatem: non inepte sanè hoc quidem. Sed cum uoluntas unius sit hominis, per immanitatem autem transeatur ad ea quæ sunt beluæ, uidendum est ne non sit exactè, satisq; explicatè atq; appositè dictum. Cum ea pars sensus quæ rationi se accommodat, & uitia, & uirtutes excitet: hæc uerò ipsa, tantaq; commotio, maiorq; quædam, atq; impotentior libido uidetur ad partem illam potius referenda, quæ à ratione modis omnibus auersa est, atq; aliena. Itaq; commode fortasse atq; è rei ipsius natura, si dixerimus, Immanitatem ferinum quendam esse uiuendi impetum, insatiabilem ue hominis appetitionem, prostrata ratione ac uoluntate, eaq; prorsus abalienata à recto, honestoq;. Hæc autem ipsa quamuis sint eiusmodi, actiones tamen ipsæ licet

ferarum sint similes, solius tamen cũ sint hominis, nimirum sic uidetur finienda Immanitas, ut ea sit habitus quidam hominis ab omni prorsus humanitate ac mediocritate seiunctus, uersetúrq; circa dolores ac uoluptates è feritate prouenientes. Habitus autem huic contrarius qui sit, re ipsa facilius intelligitur, quàm ut nomine explicetur suo. Siquidem Immanitas cum sit priuatio, ut iniustitia, ut inconstantia, harum contrarius habitus iustitia est ac constantia. At manitas in nullo est dicendi usu, cum ea tamen ipsa priscis illis seculis fuerit, apud quæ manum erat bonum: unde manes dicti, & diei ipsius prima pars mane. Ni forte ab usu quodam, & à propinquitate quasi quadam humanitatem ei uelimus è regione opponere, ut quantum Immanitas ipsa ab usu recedit, dignitateq; hominis ac natura, declinatq; ferinos ad impetus, tantum humanitas ipsa ex aduerso, beluarum abhorreat à feritate, appetitionibusq; teterrimis, sequaturq; ea complectens cuncta, quæ sint maximè homine digna, & propria, rationi que, qua præditus est ex animantibus ipse solus, consentanea, atque accommoda. Cuius contrarium habitum qui sint consecuti, Immanes ipsi dicantur.

An qui parentes occiderit, statim sit immanis. Cap. II.

HAc autem in quæstione, potissimum que hac in parte quærendum uidetur: cum habitus ipse frequentes præ se ferat actiones, ususq; continuationem, an qui patrem impie occiderit, aut matrem, è uestigio ille quidem hoc uno, quanquam detestabilissimo scelere, factus sit Immanis? Videlicet non & Alexander ille Macedo, una pugna qua Darcum uicit regem, tota potitus est Asia? Quis nã, quis obsecro nisi unum habet patrem, aut unã matrem? quasi non qui paterno, aut materno fœda uit se sanguine, præ se ferat aduersus homines cæteros omnis generis grassationem indiscriminate exercitaturum atq; ficam? Quod Nero quidem præstitit matre cæsa, fratreq; ueneno sublato, ac si plures ipse aut matres habuisset, aut fratres, & iterũ, & tertio manus illas tam nefarias illorum cædibus contaminaturus, quas in uxorem etiam grauidam contaminauerit, aliasq; tum mulieres, tum uiros ex necessarijs ac propinquis. Vnum itaq; huiusmodi facinus ut maximè rarum, ut summè detestandum, execrandumq;, plus sæuitiæ secum affert, ac sanguinolentiæ, quàm in gregem plurimorum hominum exercuisse carnificinam. At dicet aliquis, eiusmodi scelera plerunq; afferre solere facti subitã pœnitudinẽ. Quod nequaquã inficiamur, consuesse accidere tamen, ut magnanimitati permultæ con-

iunctæ

iunctæ sunt utrtutes, sic & immanibus perquam multa etiam comitantur uitia, flagitiosissimi ipsi quidem deprauatorum animorum satellites. Nam & incõtinentes, ut de Medea tradit Ouidius, uident meliora, ꝓbantq;, sequuntur tamen deteriora. Itaq; siquando pœnitentia ipsa facti animum mœrore conficit, quod naturæ quidem ipsius munus est propriũ, insitæq; à natura rationis: id quod Poëtæ ipsi innuunt, cum Alcmeonem maternis umbris uexari solitũ referunt, tamen ferinus ille, ac maximè rabidus impetus & rationem pessundat, & quod suum est, ad illud rursus libens ac uolens rapitur. Enectis parentibus Iulianus ita de cætero uixit, ea adhibuit piacula, ut suum post obitum meritò fuerit inter diuos à Christianis relatus. Ignorans Iulianus patrem sustulit, suspicatus adulterum, ac nihilominus patricidæ nomen sanctitas ipsa auferre illi nullo modo quiit. Et habitus quidem eiusmodi est, qui etsi non facilè, auferri tamen queat, & in meliorem à deteriore conuerti. Quod è Christianis plurimi fecere, & quotidie faciunt: ut qui relicta militia, aut opificijs, impuroq; aliquo uitæ genere, in claustra religionis tanquam tutissimum in portum sese transferunt, uitam illic summa cum integritate agentes ac sanctimonia.

Immanitatis speciem quandã uersari circa religionẽ. Cap. III.

QVæ igitur sit immanitas, qualisq; qui ea utitur, in uniuersum sit ostensum: nunc ad ea quæ generi tanquam species cognatæ sunt, ordine suo progrediamur. Igitur cum religio sit homini à natura insita, nullaq; tam feræ sint, aut barbaræ nationes, quæ Deum nõ confiteantur, suisq; illum uenerentur honoribus, ac placare studeant sacrificijs, in primo ac maximo immmanitatis genere uersari mihi uidentur illi quidem, Deum esse qui negant: aut si esse confiteantur, cultum tamen illi suum, ut nullam habenti rerum humanarum curam, minime tribuendum censent: néue ab alijs tribuatur, & dissuadent ipsi, & qua possunt etiam arte ac uia prohibent. In toto autem hoc genere, non uno tantum modo peccatur: nam ut reperti sunt, qui erga Deum ingratissimi fuere, & reperiuntur quotidie non summates tantũ uiri, quiq; potentatibus abutuntur, uerumetiam infimi ac plebeij homines: sic etiam qui dum placare Deum uolunt, singuli tum homines, tum ciuitates, ac populi hominem ipsum priuatis & publicis in sacrificijs mactauerint, ac sanguine eius aras imbutas consperserint. Apud Dianam Tauricam hostiæ erant peregrini, & hospites. Quid abominabilius, horribiliusq;? Apud Carthaginẽ annis singulis mactati hominis sanguine Saturno diuina res fiebat. Quid Deo, aut diuino

cultu indignius? magisq; ab homine defugiendum, aut cœlitibus ipsis minusq; ac minus gratum? Quocirca ut alteri, excessu ac nimij cultus studio, immanitate polluebantur, sic alteri defectu, dum in colendo Deo maximè sunt impij, beneficiorumq; eius ac sui immemores, immanes autem utriq;. Quid enim aut naturæ hominis magis aduersum, quàm naturæ ipsi rebellem fieri? aut quid est aliud perduellionis reum esse, quàm eripere ei uoluisse cui omnia debeantur, suos honores, sua iura, nullum denique esse cum dicere? Ad hæc quid diuina illa maiestate, beneficētiaq; indignius quàm dum sanguine gaudere illū humano putes, hominē ei, id est, teipsum ut iugules, ad aram conficias, mactes? O mores maximè sanguinolentos, pietatemq; summe truculentam, ô cultum feris ipsis quas imitaris horribilem, ac formidandū. Creditum quoq; est, Catilinam, antè quàm orationem habuisset ad populares sui sceleris, humani corporis sanguinē uino permistum in pateris circumtulisse, eoq; ab singulis degustato aperuisse consilium suum: idq; ideo fecisse, quo, ut Sallustius ait, inter sese magis fidi forent alius alij tanti facinoris conscij, ac si post eam execrationem, qui rem aperuisset, Deos iratos infestosq; habiturus esset, fideiq; ac iurisiurandi corrupti ultores. Refert Tacitus consuesse reges quosdam, quoties societates inirent, iūctis simul dextris, pollices inter se uincire, nodoq; perstringere: atq; ubi sanguis in artus suffusus esset exteriores, leui ictu cruorem eruere, eumq; inuicem lambere, idq; fœdus arcanum haberi solitum, quasi mutuo cruore sacratū. Subijciet hac in quæstione quispiam, excessum hūc perinde ut in pecuniæ prodigentia, minus esse condemnandū: quòd prodigentes tandem aliquando exuperantia cognita regredi ad medium sint soliti, cum auaritia indies fiat procerior. Quid? quòd inuenti sunt, qui dum nulla in Deum mouentur reuerentia, pòst uerò etiā ad superstitionē transierint, ut qui ab auaritia ad effusionem. Vterq; igitur affectus cum sit improbus, uniuersim tamen facilior ab excessu est ad mediocritatem reditus, si non in cunctis, tamen in pleris q;, quàm ab hostili & maximè contrario affectu, abnegationeq; ab ipsa Dei conuerti ad uenerandum illum, atq; magnificandum, cum in altero modus tantum desideretur. Tertium ijs accedit genus inanis cuiusdam, uanæq; omnino superstitionis, quæ quòd anilis sit, quis nā obsecro ad immanitatē illam referat? Nam & gentes quasdam coluisse canes, ibidés ue, quodq; religiosum haberetur, abstinuisse piscibus, haud quaquam uideri potest illas ab ratione rebellasse, diuinaq;, quæ in homine est, parte: cum ignorātiæ sit hoc potius meticulositatisq; cuiuspiam: nec tam sit ad uoluntatem referendum, quàm ad ueri ignorationem: cum tamen ultroneum sit illud, aut uoluntate abutens ipsa, ferinum, sanguinarium,

rium, atq; immane penitus. Quid? quòd in Deum alij diuinamq; maiestatem ingenij opes omnis, uim, potentiam ubertatemq; dicendi conuerterunt, aduersus religionem, id est naturam ipsam impie impotenterq; scriptis illati: quodq; monstrosum iudicatum sit, Deum ipsum ab hominibus uexari, suisq; illum è sedibus, augustoq; è tribunali tẽtasse pellere, ac deijcere. Inde fictum est, Gigãtes è terra genitos, remotissimisq; à cœlo locis, quòd ratione nulla præditi, nullo ueræ cognitionis ductu ad uiolenta traherentur, actiones q; maximè impias, ac detestabiles: quodq; non tam incederent, quàm obserperent, qui progressus animalium esset uenenosissimorum, serpentinis eos pedibus, uel serpentibus ipsis potius pro pedibus uti dixere. Immanes igitur Gigantes non uastitate solum corporis, ac deformitate, uerũ etiam affectatione, et impetu. At non immane, sed anile potius, aut fortasse Dei de benignitate recte est sentire, id sibi persuadere, placari Deum placentula, aut mola salsa fasciculo ue spicarum. Vides igitur diuino in cultu quot modis peccetur, et qua etiam uia recedatur à ratione, hominisq; à dignitate, atq; excellẽtia, quantusq; ab ea fiat ad immanitatẽ prolapsus. Parum uisum est Alexãdro, Philippi esse maximi, ac fortissimi regis filium. Quid immanius, quàm hominem, ac regis maximi filium, humanæ pudentem sortis, ac pigentem regiæ prognationis, Deũ ad adulteria euocare, uxoriasq; libidines? Salmoneus & Iouis tonitrua effinxit, & diuinos sibi honores exhibere expostulauit. Quid aut dementius, aut ab humanitate ipsa remotius? Nam quòd Scipio lætaretur, exultaretq;, Iouis dici, atq; haberi se filium, hoc ad ambitionem potius, quàm ad immanitatem referendum uideatur: sicuti ad dementiam uel furorem magis, quæ in hoc ipso genere ab Caio, qui in Cæsarũ successit serie, admissa sunt plurima. Ac de his hac in parte, ipsoq; in astructionis huius nostræ limine dictum sit hactenus.

De Immanitate, quæ existit ex occupata patriæ libertate. Cap. IIII.

Sequitur aliud immanitatis genus maximè huic propinquum, ac coniunctũ. Nam cũ post Deum patria secundum obtineat locũ, quæ intestabilior, magisq; uiolenta potest esse immanitatis species, quàm occupata patria libertatem ciuibus suis eripere, tyrannidemq; exercere, ac inter rapinas, exilia, grassationes, torturasq; uersari, ac cædes continuas? parte alia uitam agere uoluptariam? ut utroq; uitæ genere beluas uideare sequi, illarumq; inhærere uestigijs, rationabiliq; parte deprauа-

ta, ancillatum agere tum immundißimarum uoluptatum, tum rabioſi impetus appetitionumq; uiolentißimarum. Inſectatus dicitur monſtra Hercules pro tuenda libertate, aut reſtituenda ijs quibus fuißet adempta, quæ ob merita inter Deos ipſe conſenſu hominum relatus eſt. Timebat uxores Dionyſius, ac maximè ſuſpectas tum has habebat, tum etiam filias: adurebat ſibi capillum candente carbone, dum omneis pauitat, dum nulli fidit, propter contaminatißimam cædibus, rapinisq; conſcientiam. Quid autem immanius, quàm filias metuere, cũ ex aduerſo uideamus feras ipſas, ad quas relicto homine hi ipſi rapiuntur, pro tuendis catulis ſuis etiam in uenatorum tela incurrere, proq; illorum ſalute mortem, quam euitare fuga poſſent, uolentes oppetere, ut beluis ipſis appareant tum inferiores, tum etiam deteriores. Ciuilia illa tot, et tanta Romanorum bella quid præ ſe aliud ferunt, quàm ſummam, deteſtabiliſſimamq; immanitatem, qua in re uel truculentißima exuperauerint animalia. Quando enim aut leones, aut tigrides in aciem prodierunt aduerſum ſeipſas, coactis undiq; ex Aſia Europaq;, atq; ex Africa præſidijs? Quo fit, ut in hoc ipſo genere immanitatis, homines ipſis ſint beluis ſuperiores, facileq; uincant eas ipſius quoq; ſenſus nedum rationis abuſu, impotentißimaq; appetitus exultatone ac dominatu. Itaque in hoc ipſo ſcelerum ac malorum tumultu, ac calamitate pater in filij, filius in patris uiſcera gladium adegit, mutuoq; ſe ſe confœdauerunt cruore: id quod nullis unquam in prælijs præterquam ciuilibus contigiſſe legitur, ut iure exclamare liceat Terentianis uerbis:

» O cœlum, ô terra, ô maria Neptunia. Quid enim à ſole ſpectari potuit indignius, ipſisq; ab cœlitibus? Verùm in hoc ipſo ſceleratißimæ cupiditatis genere non ciues modò peccant, patriæq; ſuæ occupatores, uerùm ſanguinolentißime etiam cruentantur ij, qui domini dicuntur, reges ue: atque id genus potentatus alij, dum alius alium gladio aut ueneno effert regnandi gratia. An non patrem hic ipſum, ille autem fratrem ſuſtulit, aut è cognatis aliquem? Defamata illa tantopere Thebana bella quid aliud decantant, quanquam miſerabilem in modum, præterquam, fraternas acies, alternaq; regna profanis decertata odijs? Auguſtus Cæſarionem Cæſaris patris ex Cleopatra filium è medio ſuſtulit, quo ſolus imperaret. Non multis nos ante annis Mahometus fratrem ſuum gladio confecit, quo ſolus ipſe ſuccederet Amoratho patri in Aſiæ ac Græciæ imperio. Qua è ſucceſſione imperium Conſtantinopolitanum funditus euerſum eſt. Ludouicus Galliarum rex, Caroli Octaui pater eius qui regnum Neapolitanũ his ipſis ue xauit annis, in fratrem etiã ſuũ graſſatus eſt: atq; haud multo pòſt Ludouicus Maria in Galeatij fratris filiũ, quo ipſe Ducatu Mediolanenſi

lanensi liber ac solus potiretur. Pauciſſimis nuper mensibus apud Tunetanos in Africa de regno ita decertatū est, ut fratres ipsi fratrumq; ipsorum filij sese inuicem trucidauerint. Itaq; regna ipsa, dominatus, imperia uidentur allectamenta esse quædā ad postremam etiā immanitatem, sanguinisq; cognati effusionem.

In quo differant inter se Crudelitas & Immanitas. Cap. V.

QVoniam autem magna quædam inesse uidetur immanitati cum crudelitate communitas, prætereundum non est, quibus in rebus hæc ab illa differat: quippe cum crudelitas uindictam magis sequatur, nec electione sit uacua, hæc uerò impetu potius rapiatur, sponteq; feratur sua in præceps. Ad hæc crudelitas legem humanam, ritusq; tantum honestos transgreditur, cum per immanitatem ab homine desciscatur, fiatq; ad bestias etiam monstrosas, atq; ad illarum rabiem transitio sitq; hæc ipsa immanitas in quibusdam feritate etiam maior ac uiolentior. Quæ nam enim è numero bestiarum mater inuenta, quæ fœtum medicamentis adhibitis ex utero eiecerit? aut ne paritudo ipsam palàm fieret, in cloacas suffocauerit editam prolem? aut uiuam tellure suffossa condiderit? Quo fit, ut quemadmodum crudelitas immanitati nonnunquam existit propinquior, sic immanitas illam persæpe dedignetur sociam, cū ubiq; & impetu eam antecedat, & rabie, sitq; crudelitas contenta explesse quidem libidinem, ut si non pœnitudine capta, tamen aliquando exatiata uideatur: hæc uerò puerilem in modum nonnunquam eam ipsam crudelitatem ludum sibi constituat, in quo exiliat, uoluptatem solam è sanguinolentia quæritans. Nam & Claudius Augustus gladiatorijs in muneribus qui fortasse prolapsi essent, iugulari iubebat, quo expirantium mora ac faciem cerneret, quim & ipse aderat tormentis quæstionum, spectabatq; summa cum uoluptate cruciatus ac pœnas. Mahometus Turcarum imperator consueuit post uictorias, ac prædas è captiuorum numero nunc pluribus, nunc paucioribus in conspectum suum adductis, edicere, in frustra uti concidrentur, spectatorem sese ludi eius exhibens. Esset fortasse hoc excusabile iure belli, perinde ut Romani excusatu digni uideri possunt Imperatores, legum autoritate, atque urbis moribus, quòd bestijs obijcerent maleficiarios quosdam. Quis autem excusabit principes uiros, qui paria gladiatorum, eaq; complura exhibebant in arena spectaculum, atque in populi gratiam? ac si non et bellum ferarum potius sit, quàm hominū. Itaq; sæpenumero immanitas crudelitatem ipsam ludum sibi statuit, & ludere

eam quàm sæuire magis dicas: cum tamen crudelitas satiari tantum supplicijs, ac sanguine cõtenta sit. Masius Barresa Brutijs cum exercitu præpositus à Ferdinando rege, iussit quosdam non contentus à lege constitutis supplicijs, serra per lumbos adacta secari. O supplicium inexcogitatum, uoluptatemq; summe execrandam, omniq; feritate maiorem. Potuisset autem uideri imitatus Caium Cæsarem, qui non paucos serra medios discerpserit, uerùm ignorauit Masius omnino literas.

De mulierũ immanitate circa fœtus proprios. Cap. VI.

Sed iam explicatis ijs, quæ in hoc uersantur genere, ad aliam siue partem siue speciem immanitatis trãseamus, quæ ad mulieres spectare, quàm ad uiros potius uidetur. Nec uerò mirum tibi sit Hieronyme, à patria nos confestim ad mulieres trãsire. Nam quanquã qui in patriam impotentiam exercet suam, uim ciuibus infert uniuersis ac ciuilibus legibus: tamen nescio quomodo taciti magis execramur eas, quæ sexu imbecilliore, naturam tamen ipsam, legemq; ortus nostri naturalem impetu tam monstrifico uiolent, atq; in partus suos tam impie debacchentur ac prodigiose. Quod quidem execrationis genus maximè sacerdotes attingit, quæ Deo uirginitatem cum uouerint, pollutis tamen uotis, rituq; sacerdotali periuranter, atq; incesto cõtaminato, grauidæ factæ, ne scelus pateat, execrabiliori conantur scelere idipsum prohibere ac corrigere, dum aut medicaminibus adhibitis abortionem procurant, aut partum statim ipsum examinant, terræq; aut cloacis clàm infodiunt. Nec uerò monstrosa hac ferita te sacerdotes tantum, uerumetiam uiduæ, ac nubiles puellæ, splendidissimæq; etiam fœdantur familiæ. Vir maximè notus, mihiq; perfamiliaris ædes cum emisset, emundaretq; latrinarum sordes, interq; emundandum accurrisset subitam ad exclamationem redemptoris, operam eam facientis, animaduertit infantuli cadauerculum sordidus illis inuolutum, quod statim inde exemptum iussit religioso in loco humari. Compertas audio etiam uxores, quæ ut uiros hoc iniuriarum genere infectarentur, aut illatas ab illis iniurias ulciscerentur, hac potissimum ratione, in lucem uenientem prolem proprijs eliserint manibus. Dij immortales, quæ ferarum erit truculentia cum hac comparanda? Non solum autem hoc execramenti genere mulieres contaminantur ipsæ, uerumetiam earum ipsarum amatores, qui & ipsi sceleris tam nefarij execrabilisq;, aut conscij sunt, aut autores, aut etiam administri.

De Imma-

De Immanitate quæ uersatur circa expositionem liberorum. Cap. VII.

NEc uerò immanitate sua caret liberorum expositio: permulta tamen excusare illam possunt, ut summa rei familiaris tenuitas, quæ satis nullo modo sit alendæ soboli, ut euitandæ summæ infamiæ gratia, ut etiam cædis maternæ auertendæ respectus, defugiendiq; supplicij, ob adulterium aut incestum: quod quãuis ita sit, excusatione ex ipsa tamen crimen magis imminuitur, quàm diluitur. Quid enim iniustius, quàm parẽtes in prolem, quæ ope eorum in ortu ipso cum primis indigeat, non modò inofficiosos esse, uerumetiam impios, ac carnifices? tametsi ea occurri ratione potest, quæ est, duobus è malis minus eligendum esse. Cæterum expositio ipsa duplex est, earumq; alteri proposita salus est, mors uerò alteri. Amuliana illa expositio cum primis barbara, præterquam si lege ita cautum, & constitutum esset de incesta Vestali, deq; eius partu. Nam quæ de Cyro refertur, ea expositio quam recipit excusationẽ? Qui uerò siue patres, siue matres ea conditione liberos exponũt, ut partus saluos faciant, digni sunt laude, eiusmodiq; actiones oppidoquam humanæ, ac tuendi generis gratia susceptæ: qui uerò ut infamias defugiãt ac cruciatus, accusandi, quòd uolentes crimen quidẽ aduersus rectũ honestumq;, præterq; ciuileis leges, moresq; bonos patrauerint, nõ tamẽ improbandi, quòd saluti cõsulucrint, cuius nobis à natura insita est cupiditas ac studiũ. Cui rei prospiciẽtes Christiani, loca quædã sacra frequẽtissimis quibusq; in urbibus cõstituere, quæ hospitalia dicantur, ad quæ pueri, puellæq; exponendæ noctu deferantur ac sine arbitris, quo & expositio occulta sit, & infantes expositi cõmode alantur ac publicè, eaq; ratione obuiam eatur infamiæ pariter, atq; immanitati, moribusq; maximè barbaris. Nanq; apud Aethiopes, quorũ nõ exigua pars humano uescitur sanguine, dictiq; inde ἀνθρωποφάγοι, passim inuenias parentes, qui liberos frumento ducendæ uitæ gratia mutẽt cum mercatoribus, eosq; pro uictu suo seruituti addicãt: qua è re gens ea apud omnis nationes seruitutem seruit ignobilissimam.

Proditores quoq; habendos esse inter immanes. Cap. VIII.

VPer Ludouicus Maria, qui post turpissimam illam fugam, uocatus à nobilitate ac popularibus, Mediolanum ecclis inde Gallis receperat, cum maximam Heluetiorum manum, ac Brigantum ad stipendia conduxisset, confligendumq; Gallico cum exercitu esset inter ipsas acies, ac tubarũ penè cantus, ab Heluetijs ipsis captus est,

pecuniaq; accepta Ludouico regi Galliarum per turpissimā proditionem uenundatus traditur. Itaq; auaritia ipsa nō modò, ut Sallustius inquit, corpus, animumq; uirilem effœminat, uerumetiam & efferat, & ad immanitatē impellit. Quid enim hoc ipso aut scelere sceleratius, aut execramine execrabilius? Quocirca ab hoc immanitatis genere eiusq; quamfœdissimæ, ne proditores quidem ipsi uidentur eximendi. Quid enim immanius, quàm fidem fallere? quàm iusiurandum ac Deos ipsos uenales habere? Regnum Neapolitanum hoc ipso genere infidelitatis, in maxima sæpe mala incidit, ultimáque discrimina. Cum Alphonsus, & Antonius Caldora collatis signis inter se dimicarent, atq; utrinq; summis pugnaretur uiribus, Paulus Sangrius, qui in exercitu Antonij princeps esset autoritate ac uiribus, uersis in Antoniū hastis ac gladijs, ad Alphonsi partes trāsijt, cum maxima etiam parte copiarū: quo facto Antonij exercitus superatus, ille captus est, castraq; eius direpta. Quid igitur aut Sol ipse uidit hoc indignius, aut res humanæ infidelius? Quæ si immanitas dicenda nō est, ignorem penitus quid sit, quod immane uocitari debeat ac ferum. Tametsi inter feras nullus uidetur esse proditioni locus, cum scelus hoc solius sit omnino hominis, quippe cui soli fides insit, iuris q; iurandi religio, ut proditio alio quodā uideatur esse è genere, de qua hoc in loco innuisse magis, quàm disseruisse uideri uolumus.

Quæ sint propriæ immanium hominum uoluptates seu dolores. Cap. IX.

Mnino autem immanis proprium est hominis, præter modum & exultare feritate, & dolere uehementius ubi eius usum sibi ademptum intelligat. Siquidem eiusmodi appetitio prorsus cum sit beluæ, immanem illum reddit, ac tantopere abominandū. Quæ causa est, cur in capienda uoluptate non uultus eius solum præ se ferat gestientiam quandam, sed totius etiam corporis, membrorumq; ferè singulorum commotio. Contrà frons tristis, uultus maximè turbatus ac mœrens, uerba quasi uenenum spirantia, ubi cupiditati fieri satis nequeat, sentiaturq; erepta quasi de manu præda, ut de dolore interdum ipso furere uideatur, perinde ac è uoluptate lasciuire. Videas itaq; alios in ipsis cædibus ac cruciatibus præ gaudio, gestientiáq; sui compotes non esse. Voluit Nero occisæ matris corpus & inspicere, & contrectare nudum, & tum hoc membrum laudauit, tum illud uituperauit: quin exorta interim siti, poculum sibi afferri iussit, uidelicet matris ipsius manibus parentaturus. Caius ante eum Cæsar, curiam

curiam ingredientem Senatorem, graphijs primo confossum, pòst etiam dilaceratum, inde in membra & artus ac uiscera discerptum, per urbis uicos trahi iussit: deniq; ante seipsum collecta ea congeri, quo & animus cũ primis & oculi exatiarentur aspectu tam fœdo, ac uoluptate tam nefaria & perdita. Idem & Papinium consularis uiri filium, & Bassum quæstorem suum, procuratoris q; sui filiũ, alios q; item tum Senatores, tum equites Romanos, eodem simul die & flagellis cecidit, & torsit: non quæstionis, sed, ut Seneca tradit, animi tantum ac uoluptatis gratia. Quinetiam sanguinariæ huius uoluptatis differendæ more q; eius impatiens, cum inambularet in xysto maternorũ hortorum, lucemq; insequentem sumendis supplicijs expectare neutiq; posset, Senatores quosdam cum matronis quoque decollari ad lucernam iussit. Ne uerò sæuitiam suam non ex omni occasione notam faceret, uotum exegit ab eo qui pro salute sua gladiatoriam promiserat operam, ut q; Suetonius meminit, spectauit ipse ferro dimicantem, nec dimisit nisi uictorem, ac pòst multas preces. Alterum, qui se periturum eadem causa uouerat, cunctantem pueris tradidit uerberatum, insulatum q; uotum reposcentes per uicos ut agerent, quoad præcipitarent ex aggere. Aspicias item alios non posse temperare auiditatem illam, libidinem q; sanguinariam. Itaque Vitellius nobili uiro coæquali, ac condiscipulo, ut Tranquillus refert, satis sibi esse non duxit, per alium uenenum miscere, nisi ipse manu sua sitienti illi, ac de febri frigidam petenti, ueneno tinctam præbuisset. Cum q; quempiam aliquando coram se necari iussisset, conuersus ad eos qui astabant: Et oculi, inquit, « pascendi sunt. Alios per sales quoque, ac facetias deliquescere tanquam « titillatione inter sæuiendum. Nam & Caius, de quo dictum est, prætorio uiro, qui in Anticyram secessisset insulam ualetudinis gratia atque natiui ellebori, necem cum machinaretur, iussisset q; illum interimi, iocabundus inquit, quando tandiu nihil profecissent ellebori, sanguinem ei mittendum esse. Cum q; eodem quoq; tempore è Gallia quosdam, quosdam è Græcia condemnari imperasset gloriabundus, Bene habet, inquit, quan « do Gallogræciam iam subegimus. Neronem proditũ est, concupijsse quos « morti destinasset, obijcere deuorãdos Polyphago cuidã Aegyptio, qui crudis omnis generis carnibus uesceretur. Ferdinandus rex Nepolitanorum præclaros etiã uiros cõclusos carcere etiã bene atq; abunde pascebat: eandẽ ex ijs uoluptatẽ capiẽs, quã pueri è cõclusis in cauea auiculis: qua de re sæpenumero sibijpsi inter intimos suos diu, multũq; gratulatus subblãditusq; in risum tãdẽ, ac cachinnos profundebatur. Tiberius Cæsar in omni sæuitiæ genere ita uolutatus est, uti nullus à pœna hominũ cessauerit dies,

ne religiosus quidem ac sacer, nullum non crimen fuerit pro capitali receptum. Hos igitur ut relaxare animum, ac tanq̃ saginare in aliorũ cruciatibus, ac dilacerationibus uideas, sic alios dolore nimio premi, & quassari animo ac cõfici, quòd sanguine nequeãt sitim sedare tantopere arescentẽ, oculosq; recreare torturis. Nimis q̃ anxie quæstus legitur idem is Caius, quòd sua quidẽ tempora nullis insignirentur calamitatibus, & ijs quidem publicis. O monstrum non Cæsarum modò omnium, uerumetiam mortalium cunctorum, qui publicis quoq; ruinis pascere animũ cuperet. Quæ igitur sitis erat eius, ubi in quẽ aut unũ, aut plusculos exatiare appetitum sanguinantis illius cupiditatis uellet, cum eadem feritate accenderetur in omnes? Itaq; & hiatus hic terrarum desiderabat, & motus illos ingentißimos, qui urbes ac regiones substernerent, et exercituũ calamitates, interniciones q̃; regnorũ, et pestilentias illas humani generis haustrices. Quippe qui optauerit populum Romanũ unam tantum ceruicem habere, quo uno simul ictu uniuersum conficeret, cogitaueritq; aliquãdo de integro Senatu trucidando. Tiberius, de quo paulò antè mentionẽ fecimus, cum intellexißet Carnuleiũ, in quẽ grassari tormentis decreuerat, mortẽ anticipasse, ira, atq; indignatione percitus exclamauit, Carnuleius me euasit? ut uitam sibi suã ex eare penè molestã esse ostenderet. Quibus igitur in uoluptatibus immanitas uersetur aut doloribus, quæq; sint eius oblectamenta, aut pugiones, iam uidetis: quamobrem ad alias eius partes transeamus.

Immanitatem ab iniustitia proficisci, nec non aliquando à nimio rerum futurarum metu. Cap. X.

MAnare autem immanitatem ab iniustitia potißimum, è fonte quasi quodã, ea quæ à nobis dicta sunt, aperte quidem docent. Quid enim iniustius quàm erga Deum ingratitudine uti? erga patriam impotentia? erga parentes, filios, cognatos, amicos, impietate, crudelitate, sanguinolentia, inconstanti ac fluxa fide erga eos, qui publicam rem administrent, & cui iureiurando sis obstrictus? Sed quoniã, ut dixi, immanes singuli immanitatẽ ipsam minime ex omni sunt parte cõplexi, ad alias quoq; actiones transeamus. Nam et ab ijs qui prudentes ac fortes pariter uideri, atq; haberi uolunt, declinari ad feritatem nõ rarenter, res ipsæ hominum docent. Aegyptios enim traditum est reges consuesse per Mathematicos genituras eorum, qui in lucem uenirent, explorare: quæ si aduersari regum ipsorum genituris essent compertæ, è uestigio nati illi occidebantur. O prouidentiã errorum plenam, ac superstitionũ, ne tetram dicam ac detestabilem.

ſtabilem. Quo è genere fœdiſſima eſt Herodis illa Iudæorum regis in tot infantes pueroſq; carnificina: cuius ſuſpicioſiſſima uita, moresq; uariantiſſimi, dum omnia pauct, cũcta formidat, eò illum adegere, ut in filios innocentiſſimos, in uxorem etiam maximè amatam efferbuerit. Hinc tyrannorum tam efferata crudelitas: nam dum proſpicere rebus ſuis uolunt, dum prudentiam magis aut effingũt, aut oſtentant, q̃ ſequuntur, efficiuntur imprudentiſſimi. Quid enim imprudentius, q̃ quæ res adminiſtrari debeat per humanitatem, beneuolentiam, manſuetudinem, popularitatemq;, eam uelle regere per ſuperbiam, crudelitatem, iniuſta imperia, graueis coërciones, ſæuiſſimosq; cruciatus ac pœnas? quæ quidẽ uia eſt ad poſtremam quanq; immanitatem. Nero ille, quem iure immaniſſimum uocitarunt, ne de alijs loquar ciuibus, Domitiũ Corbulonem, innocentiſſimum Senatorem, ſolertiſſimum ac feliciſſimum ducem, fortiſſimum ciuem Romanum, quiq; Parthorum autoritatem maximè fregiſſet, attriuiſſetq; ſuperbiã, per fraudem occidi iuſſit, dum illius uirtutes ſuſpectas habet, quas & magnificari ab eo par fuiſſet, et ob maieſtatem Romani imperij magis ac magis euehi atq; illuſtrari.

De Immanitate, in quam inciditur poſt uictoriã. Cap. XI.

IAm uerò captis ſignis, direptis caſtris, copijſq; hoſtiũ aut fugatis, aut cæſis, quid efferacius q̃ uolutare iacentium corpora, & ſiquos ſpiranteis inuenias, in eos rurſum manu ſæuire? Quod factitatũ ab Annibale poſt cladem illam Cannenſem ſunt qui tradant. Quanto & homine, & imperatore rerum humanarũ memore dignius, id & curare, & permittere, poſt illatã calamitatẽ, cadauera uti ſepeliantur, quam ad rem induciæ concedi ſoleant: ac ſiquibus uulneratis, ac male cæſis relicta uitæ ſpes eſt, eis medicorũ operam ſumminiſtrare quanq̃ hoſtibus. Nam & in uictos, proſtratosq;, quosq; iure belli captiuos habere liceat, humanitas exuenda nõ eſt: nec tela in captiuos, uerũ in acie ſtantes exercẽda. Graſſatorum eſt, ac ſicariorũ, & eorum quidem truculentiſſimorũ, poſt ſpoliatos uiatores, eoſdẽ obtruncare, uidelicet ne cognoſcãtur: ſtrenui uerò militis id nullo modo. Nam in ipſo prælio, interq; conſerendas manus, cæſo aduerſario, caput ei auellere, militari eſt ex inſtituto & lege. Cum ſint militibus præmia cæſi hoſtis propoſita: & auulſi à ceruice capitis oſtẽtatio, ſit rei ſtrenuæ geſtæ teſtimoniũ. At iacenti cruentato in ſolo, & biduano iam aut triduano ceruicem ſecuiſſe cadaueri, hoc nullius quidem eſt feræ, niſi tantum hominis, ac nefarij hominis, feras ipſas etiam ſupergreſſi.

De immanitate, in quam inciditur in diripiendis urbibus. Cap. XII.

DIreptiones ipsæ urbium, ac populorum, præcipuam ad omnem immanitatem materiam exhibent, in polluendis templis, in uiolandis sacris, in corrumpendis tum puellis, tum pueris impuberibus, in cædendis senibus, sexuq; imbecillo: ut direptiones ipsæ, quod dictum est, aditum ad omne immanitatis genus faciant.

Iram, ulciscendiq; appetitum esse cohibendum, ne incidamus in immanitatem. Cap. XIII.

IRa igitur ipsa libidoq; ulciscendi nunquam tanta esse debet, ut naturæ obliuiscamur, humanæq; societatis. Nihil enim tantopere ad immanitatem impellit raptatq;, quàm reponendæ uindictæ auiditas. Scytharum regina illa Tomyris aurum liquefactum in os, gutturq; capti hostium ducis infundens etiam maledictis insultauit: Aurum sitijsti, auro sitim leua. Quod seruasse etiam Mithridatem Ponti regem scriptum est, uicto captoq; Aquilio duce Romano. Omnino igitur furor ille, seu rabies rectius dicatur, temperanda est, uel cõpescenda penitus: quod magni est, ac summe excellentis animi. Auiam meam Leonardam rarissimi exempli matronam, non sine multis lacrimis puer audiebam referentem, cum inter digladiãtes quasdã inter se familias inimicitiæ summis exercerentur odijs, captum quempiam factione ex altera, eumq; è uestigio concisum in minutissima etiam frusta, moxq; exemptum illi iecur in prunis, candentissimisq; carbonibus ab factionis eius principibus tostum, peráq; bucellas minutim dissectum, inter cognatos ad id inuitatos, in ientaculum distributum. Quæ aut luporũ tam † exhanelata rabies, aut sæuientis pro erepta prole tigridis, hanc ipsam superauerit? Allata etiam post degustationem tam execrabilem pocula non sine collecti cruoris aspergine. Congratulationes habitæ inter se, risus, ioci, leporesq; cibũ ipsum cõdientes. Deniq; et dijs ipsis propinatũ tantæ uindictæ fautoribus. Quod hic exclamem, nihil habeo, ni forte immaniora his, et ab natura hominis alieniora subiunxerim. Maiores mei pulsi patria, domesticas ob seditiones, munitionem sibi constituerant in agro, ac solo proprio, turrimq; ibi ex lapide ædificauerant: qua munita, uxores, liberos, remq; familiarem omnem ibidem tuebantur. Indeq; aduersarios et suis, et clientum atque amicorum opibus infensus lacessebant. Fortè accidit, quòd tunc res sic ferebant, ut socijs ab hostibus

† exanhelata.

hostibus suis grauiter oppressis uiri suppetias ferrēt, paucis præsidiarijs, cum mulieribus, ac paruis liberis relictis, qui munitionibus, ac turri præsidio essent. Hoc comperto aduersarij, summis conatibus munitiones repente aggressi, eas per uim capiunt, ac propugnatoribus cæsis turrim aggrediuntur. Proauia ibi mea duobus cum paruis liberis se tuebatur. Accedunt germani fratres, factionis alterius principes, hortantur deditionem uti faciat. Illa deditionem pollicetur, incolumibus tamen ac saluis infantulis. Negatur à fratribus conditio, res à gladijs ac sagittis ad incendium uenit. Ibi infelix matrona, quanquam supra sexum fortissimo pectore, in abditiorem sese locum includens cum utroq; filiolo, fumo ac flammis enecta exuritur, caruitq; fraternam ob impietatem, factionisq; immanes animos sepulchro. Quorum ego puer cineres, si qui reliqui esse poterāt, collectos, Christiana matre id procurante, per eos, qui tunc aderant clientes, in sanctum ferendos, ac collocandos curaui. Quamuis autem domesticum hoc factum tacendum fortasse satius fuisse uideatur, fateri tamen liceat, ut Aurienta proauia mea nihil muliebri in sexu ætas illa fortius, atque in liberos suos indulgentius uidit: ita nihil eius fratribus fuisse execrabilius, aut humana ab natura diuersius, quin in sanguinē suum ipsum nihil prorsus pernicioſius, magisq; truculentum, atque efferatum. Omnino igitur in uictoria temperandum, adhibendusq; uindictæ modus: ut si parcere noluerimus, non tamen impellamur ad feritatem. Cum hæc ipsa beluarum sit, humanitas uerò hominum, generosissimiq; cuiusq; maximè.

De immanitate, in quam incidunt prætores, et qui uindicandis criminibus præsident. Cap. XIIII.

QVm uerò aliud uincere sit atq; ulcisci, aliud punire atq; afficere supplicijs: illudq; sit bellū atq; inimicitias exercētis, hoc uerò iudicis ac ciuilibus institutis seruandis præpositi: Iudices interdum quosdam uideas, præfectosq; criminibus puniendis, qui non uoluptatem modò capiāt è supplicijs, uerùm quo punijsse gloriari posſint quamplurimos, noua, & inusitata torquendi genera adinueniant: quibus non modò quæ facta, uerùm etiam quæ infecta extorqueant. Nobis adolescentibus hoc siue sæuitiæ, siue immanitatis genere in uniuersa Italia nobilitatus, atque horribilis erat Nicolaus Porcinarius Aquilanus. Itaque et iudices ipsi, uindicesq; ciuilium criminum facile ab seueritate ad immanitatem transeunt, ut hac ratione, cum sint administrandæ iustitiæ præpositi, efficiantur uel maximè iniusti, ac rectiore fortasse, propriaq; magis appellatione summè

immanes. In summis enim supplicijs uix iniustum aliquid, quod non sit idem immane, dum sit id tamen uoluntariũ, ac cum uoluptate, & gestien tia. Visæ sunt quoq; & uideri possunt leges quædam & ipsæ immanes, quibus condendis non id mihi uidetur fuisse consilium conditoribus, ut ab homine, dignisq; homine moribus discederẽt per crudelitatem, uerùm ut ciues deterrerent pœnis immaniter propositis. Qualis lex illa duodecim tabularum, qua licitum erat creditori, pro debita pecunia membrum sibi capere ex corpore debitoris, utputa cẽtenis pro sextertijs, aut manũ, aut pedem. Florentinus magistratus ciuem eum, qui impotenter uim, iniuriamq; pro libidine in ciuem exerceat, nec cõmonitus temperet, decreto publico grandem statuit, id autem est quasi tyrannum, aut hostem publicum decernere: ut liceat cuiuis inuentũ illum aut ante Solis exortum per urbem incedentem, aut post occasum impune occidere. Tantum in eo populo studium quondam fuit æquabilitatis tuendæ, seruandæq; inter ciues cõmunitatis. Quo fit, ut hodie non rempublicam uocitent liberum ipsum ciuitatis statum, atq; gubernationem, uerùm cõmune, & quod publicum est, id cõmunitatis esse dicant, rerumq; omnium summã tum ad cõmune, tum ad cõmunitatem indifferenter referant. Ferdinandus Neapolitanorum rex, qui ceruum, aprum ue occidissent furtim ue, palam ue, alios remo addixit, alios manibus mutilauit, alios suspendio affecit, agros quoq; serendos interdixit dominis, legendasq; aut glandes, aut poma, quæ seruari quidem uolebat in escam feris ad uenationis suæ usum. Secus qui fecisset, in eum non aliter sæuitum, quàm si perduellionis esset reus. Corradus Trincius, qui Fulgineæ in Vmbria imperitauit, cœso Nicolao eius fratre à præfectò arcis Nucerinæ, ob adulterij suspicionem, præfectũ ipsum ita expugnare aggressus est, ut ille amissa tandem omni spe euadendi, interfectis prius uxore ac liberis, sese è summa turri deiecerit, ne uiuus in Corradi potestatem peruenirent. Itaq; Corradus deceptus opportunitate in uiuum illum sæuiendi, quotquot familiares, cognatos, amicos, notos, quiq; cum illo consuetudinem exercuissent aliquam, captos, cruciatosq; ad excarnificationem, ad ultimum comminui in frustra, exenterariq; imperauit, ac per sentes, maximeq; frequentiũ uiarum sepes ac margines, eorum uiscera, intestinaq; suspendi, ac passim dispergi, ut neq; aut uindictam appellare hanc possis, aut punitionẽ. Neronianæ illæ fidiculæ etiam dictu sunt horribiles, tractaq; in Gemonias unco cadauera, atque insuta mortuorum corporibus uiuentium corpora. Quæ quidem ipsa, aliaq; huiusmodi id efficiunt, nullius ut beluæ feritas humana existat feritate maior ac truculẽtior: utq; nullo posit pacto magnanimus quispiam esse,

cuius

cuius in animo ira quidem regnet, ac uindictæ reponendæ acrius studium, aut in capiendis supplicijs, insectandisq; crimimibus atrocior censura.

Auaritiam maximũ esse fomitem immanitatis. Cap. XV.

IAm uerò auaritia ut plurimorũ est uitiorum fomes, sic etiam & immanitatis, præsertim ubi fuerit ambitioni coniuncta. Qualis autem ea sit, ne tibi Virgilianũ illud dictum parum esse uerum uideatur:

Quid non mortalia pectora cogis. "
Auri sacra fames?— "

Hoc accipe non exiguum eorum esse numerum, qui dum paternæ successioni pauculos menses dilationem ferre nequeant, parentes suos sustulerint. Perquã multi quoq; inuenti sunt Pygmaliones, innumerabiles etiã Polymnestores. Tabulæ tũ Syllanæ, tum etiã triumuirales, nullũ profectò existit immanitatis genus, quod non sint aut complexæ, aut etiã prætergressæ, siue ob dominandi libidinẽ, siue ob spoliandi cupiditatem, siue ob iræ ac uindictæ sitientißimam rabiem, siue etiam in grassationis uoluptatem, excarnificandiq; oblectamentum, gestientiam, atq; ingluuiem.

Homines duplici modo immanes fieri, & ab impetu Venereo, & ab impetu sanguinolento. Cap. XVI.

BEluarum duplex cum sit genus, earum scilicet quæ solo gradiuntur: nec una quidem natura pastus, sed aliæ tantum pabulo alantur, frugibusq; ac fruticibus, aliæ carne ac cruore. Vtrunq; tamen genus salax est, atq; in libidinem pronum. Et in primo quidem genere numerandæ sunt capræ, oues, asini, sues, quiq; facilè domitantur, equi, boues q;. In altero leones, ursi, tigrides, elephanti. Licet ex his quoq;, arte tamen multa, temporeq; non exiguo non rari mansuescant. Itaq; pecuum omne, ac caprinum genus licet in Venerem ruat, in feritatem tamen sanguinolentam uix unquam. At ursi, leones, tigrides, elephanti, quinetiã tauri, canes item in Venerem pariter ac rabiem incensi ferri solent, atque in feritatem, rabidasq; uoluptates ac pastus. Itaq; duplex et ipsa feritas est, & quæ Veneris tantum rapitur impetu, & quæ rabido ac cruento. Nam & Molossici canes, quiq; maiore sunt statu corporis, canes minores quasi alterius generis morsibus distractos dilaniant. Homines igitur in feritatem delapsi, duplici & ipsi modo immanes fiunt, & Venereo ab impetu, & rabioso ab illo ac cruento appetitu. Itaq; non solum per sanguinolen-

tiam ac cruentationem, uerumetiam per usum libidinis, quinetiam & pastus, perq; uictum ipsum immanes efficimur. De cruentatione autem quoniam multa quidem diximus, reliquū est, de rebus uti dicamus Venereis. pòst etiam de pastu.

De Immanitate, quæ uersatur circa Veneream uoluptatem. Cap. XVII.

IGitur & pecora, & animalia quæ dicuntur muta, miscentur matribus nullo habito concubitus discrimine, aut lege seruata. Quocirca qui homines matribus miscentur, aut sororibus, & quibus coniungi lege uetitum est, & cautum, immanes hi potius dicendi uidentur, q̄ libidinosi, aut intemperantes. Ne uerò Iouem illum optimum maximum ad diluendum citemus incestum, nuptiasq; sororias, excusare satis illum possunt tum Aegyptij reges Ptolemæi, tum Romani Augusti, præcipueq; Caius Caligula, qui sororibus suis omnibus stupro se miscuit, Drusillamq; à marito abductā, quam tamen uirginē prætextatus uitiauerat, iustæ uxoris loco habuit. Quid qui genere abutuntur suo? relictaq; aut aspernata potius muliebri copulatione in mares incenduntur, puerorū fœdati amoribus ac libidinibus? Apud Persas, filios matribus olim matrimonio iungimos fuit. Apud Mauros, & qui Mahometi nunc sequuntur nefarias institutiones, uix est discrimen aliquod libidinum, siue in pueros, siue in cognationem. Familiaris meus Franciscus Scarola legatione aliquando apud regem Africæ functus est, missus eò à Ferdinando rege Neapolitanorum. Is autem cum initus aliquando inter nos esset de gentis eius intemperantia sermo, uidisse se Tunete retulit mulierculam, quæ filium deferret ad sacerdotem, quòd is eam cognosceret. Atque ibi tum sacerdotem de ritu gentis, ac sectæ eius dixisse ad eos, intellecta causa, quasi materno à uinculo & matrem solueret, & filium: Ne tu posthac mulier fueris illi mater, ne'ue tute ipse adolescens ex hoc die fueris illi filius. Ac si de cætero soluti ab omni iure, liberè inter sese exercere libidinem & possent, & liceret. Marinus item Minerua notus uir, functus eodem munere apud regem alium Africæ, non semel in cœtu quoq; probatissimorū hominum referre est solitus, esse diem quendam Tunete solennem & sanctum, quo in die extra urbem certum in locum conueniat omnis ferè multitudo ad promiscuam cum maribus Venerem exercendam. Sporum puerum Nero Augustus in muliebrem conatus est naturam uertere, excectis testibus. O Imperatorem Romanum, ac gentium dominum, rerum naturæ tam nefariè insciū,

rie inscium, qui marem se in fœminam uersurum existimaret. O populum ignorantissimum pariter atq; improbissimum, qui solenni nuptiarum die in officio affuerit Hymenæum celebranti. Sigismundus Malatesta, qui non exiguæ parti Aemiliæ imperitauit, quæ nunc est Romaniola, filium suum Robertum cognoscere tentanit. Verùm ille in patrem strictio pugione à scelere se uindicauit. Idem Sigismundus incensus forma Teutonicæ cuiusdam matronæ Romam è terra Germania proficiscentis piaculorum gratia, utq; diuorum templa Petri & Pauli uisitaret, eam suos per fines iter facientem aggressus, nulla cum ratione uiuæ afferre uim posset, iugulauit, iugulatam'que cognouit. Quid quòd è filia eundem sua prolem suscepisse manifestissimum quidem est? Quid igitur uidere in manius cœlum potuit? Sed uidit tamen, & uidet quotidie etiam immaniora. Nec cœlum tamen ruit, diuinaq; dormitat patientia uerius, quàm prospicientia. Quo aut sceleriora hæc ipsa appareant, referam quæ ego ipse ex aduerso & uidi, & testor, & persancte etiam iuro. Fuit mihi in delicijs catella nomine Capuana, quam etiam uersibus celebraui, de genere catulorum eorum, qui canusi dicuntur. Erat eius proles Asterion omnium catulorum formosissimus pariter ac nitidissimus. Aduenit tempus gestiendi, eam ego alijs ne misceretur canibus, in abdito cum Asterione concludi iussi, quo ex utroq; soboles procrearetur. Nunquam passa est mater à filio se iniri: & quamuis meis à pueris comprehensa teneretur, nihilominus ea mordicus pueros à se reiecit, & in filium illata, illum dentibus male habuit. Ioannem Vigintimillium Marchionem Giraciensem memini narrantem, fuisse sibi equam apprime nobilem & celeritate, & robore, cumq; ineundam eam à filio procuraret, admittere illum ad coitum matrem nunquã uoluisse, adhibitaq; cum ars fuisset, intecto filio alius pili corio, ornamentisq; alijs quibusdã obuoluto, deceptam matrem passam tandem illum esse. At ubi artem intellexisset, uidissetq; ornamenta, & corium filio detrahi, tum eam in dolorem ac mœrorem uersam, inedia inde ad paucos dies uitã finijsse. Vt dicere prorsus liceat, atq; asseuerare, quantum illi ipsi à natura hominis descierint ad beluas, tantum duas has beluas à natura ferarum ad humanam sese applicasse. Carolo Octauo Gallorum rege Neapolim tenente, deprehensus est è Britonum gente miles cum asina mistus. Qua quidẽ sorde, quoq; immanitatis cœno fœdati sunt pastores cũ primis, atq; armentarij. Quæ quidẽ referri absq; rubore nequeãt. Valentiæ in Hispania citeriore ædes quædã sacræ, Vestaliũq; monasteria ita quidem patent amatoribus, ut instar lupanariorũ sint. Quàm uerò immane hoc sit habendũ, ac nefarium apud Christianos præsertim, institutæ

ueterum Romanorum docent, & una illa nobilis Poëtæ exclamatio:
» Sanguine adhuc uiuo terram subitura sacerdos.

Quæ neq; admitti sine damnabili admodum, maximeq; infami nota possunt, tum eorũ qui præsunt reipublicæ moderationi, tum antistitum, præcipueq; sacerdotum aliorum, qui rerum sacrarũ præpositi sunt administrationi, illisq; temperãdis. Huic uerò ipsi tam execrabili in Venerem coitioni illud quoq; accedit, maximè omnium execrabile, quòd conceptos ut diximus, fœtus in utero, aut medicamentis Vestales ipsæ occidunt, eijciuntq; frustillatim, aut in lucem editos strangulant, in sordibusq; sepeliunt latrinarijs. Nec uerò ipse satis quidẽ animi certus fuerim, quo nam in immanitatis siue gradu, siue genere Tiberianos illos pisciculos collocare debeã, rem profectò populo Romano gentiũ domitore dignã, spectare rectorẽ imperij eius natare in piscinis ad id ipsum factis, inter puerorum greges, puerosq; ipsos natantis eius (ut Suetonij uerbis utar) inter fœminas uersari, linguaq; ac morsiũculis sensim appetere, et quasi infantes firmiores, necdũ tamen à lacte depulsos, inguini ceu papillæ admoueri, ut in piscibus hominũ quidẽ partes pueri ipsi exercerent, in hominibus uero piscium. Ac si non magistri adhibiti ad tam eximiã institutionẽ, & ars quoq; multa fuerit, multaq; cogitatio ac cura, ne monstrosos concubitus, illorumq; repertores referã, & Spintrias illos, & Sellariam, gregesq; puellarum, atq; exoletorum undiq; conquisitos.

De Immanitate, quæ uersatur circa pastũ & cœnas. Cap. XVIII.

PArte hac explicata, quæ ad infames pertinet, atq; execrandos cõcubitus, quibus referendis nesciam dolor ne maior mentem, an rubor animũ affecerit, ueniã ad pastum, per quem nonnunq; & ad immanitatẽ trahimur. Nam & res Veneris, & alimonia ipsa maximè nobis communis est cum beluis. Vtq; illarum è numero alijs atq; alijs natura, aut pastus quosdam attribuit, aut abnegauit, sic & homini. A cuius ordine, atq; instituto deflectere, quid nam est aliud, quàm naturæ ipsius rebellem fieri? Accessit generalibus naturæ institutis cura etiam ipsa, quæ rationis propria est, uniusq; tantum hominis. Quocirca & leges cœnis constitutæ sunt, non modò quæ sumptibus modum imponerent, uerumetiã quæ caueret, ne quædam ulla in cibum uia reciperentur. Nec nos condemnamus si qui fame coacti aliquando ad esum murium, felium, talparum proruperint: sed qui in maxima epularum opulentia, ciborumq; à natura ac lege constitutorum iubent condiri sibi aut felem, aut ciconiam, aut teterrimarum

marum ferarum catulos. A' qua quidem rationis declinatione, usuq; communi hominum cæterorũ, qui edax, uoraxq; rapiatur, ignorem cur nõ et hic immanis sit ipse dicẽdus, etsi tanta hæc ab natura ipsa declinatio ipsis minime in beluis cernitur, in quarũ naturã uerti per hæc ipsa iudicamur. Luxuriosum dices fuisse, fortasse & comedonẽ, immanem tamen neutiq; Oratorem Hortensium, quòd primus sibi, ut proditũ est, è Romanis pauonem parari in cœnã iusserit. Et illud quoq; concesserim, ut studiosus idem perq; gulæ fuerit, & oppido nimis lautus, & conuiualis: ut uerò immanis, nullo modo dederim: quãuis ad insuetos et intentatos ante cibos tractum illũ, et præter hominũ leges (usum enim perpetuũ hominũ, legem uoco) et præter necessitatẽ aut famis, aut morbi, quis neget? At patinas illas Vitellianas, ac Vitellij ipsius uentrẽ immanẽ si dixerim, iure fortasse dixerim, iure etiã Apicij uoraginosam ingluuiẽ: quasi nõ tanta gulæ uastitas, tanti patrimonij in uentrẽ cõgestio in immanitatẽ, aut siquid immanitate ipsa hiantius uideri possit, debiscat. Phasianorũ cerebella, lactesq; murenarũ, ac phœnicopterum iecinora toto quasi terrarũ orbe cõquisita (cum gulæ uitium atq; immoderationem oppidoq; transgrediantur) uidelicet immanitate carebunt? aut tetrapharmaca illa Ceioniana eadem carebunt infamiã? Sed nos principũ popinas desinamus perscrutari, deq; illorũ disserere in uentrem industria, ac prodigentia: cũ ipsi conductitiũ minime coquum habeamus, permittamusq; iure illos suo uti, proq; arbitrio moderari tam ingurgitosæ uastitatis prouinciã, uniuersamq; saporũ ingluuiem: Dum eam tamen gulæ, uentrisq; profunditatẽ uelint sibi cũ sacerdotibus quibusdã Cardinalibus, Pontificibusq; esse cõmunem. Vescuntur & bruchis Aethiopes quidã & locustis. Fert hoc regio, fert usus ipse, propter rerum aliarũ inopiã. Nequaq; tamen immanes ob earũ esum Aethiopes. At immanis Italicus in tanta alimoniæ copia illis qui uescatur, qui pastus eius uoluptate captus aut raritate, tanq; ad delicias, ac palati lasciuientem titillationem, aut miluinã potius ad uoluptatẽ decurrerit sitibundus ac famelicus. Fuerint tamen hæc, habeanturq; ridicula quædã siue aberrantis naturæ, siue in gulam ac palatũ resolutorum hominũ. Appositi Persarũ immanissimus rex Harpalo patri liberos epulandos, offensus ipse illius optimis cõmonefactionibus ad regiæ humanitatis, placabilitatisq; dignitatem retinendã. Atq; inter edendũ subinde percontabatur, lautæ ne essent epulæ? opiperum ne condimentũ? placeret ne ciborũ concinnatio, ac saporũ? Vtq; patrem ipsum plenũ iam abũde uidit, liberorũ capita in lancibus asferri in mensam ante oculos illius iussit, & an satis comiter acceptus esset interrogat. Ne tibi fortasse Thyestææ illæ cœnæ cõmentitiæ uideãtur ac

fabulosæ. Ad aspectũ igitur tam fœdũ, immanem, incogitatũ regiãq; ad interrogationẽ, ne Harpali non recensẽatur responsum, huiusmodi illud quidem fuit, ut uultu quammaximè potuit composito diceret, omnem apud regem cœnam periucundam esse. Quocirca in hoc tam nefario, nunquam ante alias comperto scelere Tragicũ illud opportune ex Anneo obijciam:

» Quis Colchus, hoc quis sedis incertæ Scytha
» Commisit? aut quæ Caspium tangens mare
» Gens iuris expers ausa? non Busiridis
» Puerilis aras sanguis aspersit feri.
» Non parua gregibus membra Diomedes suis
» Epulanda posuit.

Nec uerò patrem immanitatis damnabimus, quippe qui ignorãs deceptusq; epulabatur, infelicitatẽ fortasse suã augurãs: uerùm Solem ipsum miramur potius, nõ retrouertisse gressus suos, non obuoluisse profundissima etiã caligine radios, lucẽq; obtexuisse squaloribus, ne truculẽtissimi regis facinus tã immane uideret, cœnamq; adeò execrabilẽ. Arenis Cãbyses in medijs cũ omnia uictui necessaria defecissent, etiã fruticũ, atq; herbarũ radices, decimũ quẽq; militem sortiri in alimentũ iussit, fame iraq; pariter in præceps agitatus, donec parte exercitus amissa, parte etiam comesa, et ipse timuit, ne ad sortem uocaretur. Tradunt historiæ populos quosdam alios sese in ignem coniecisse, alios mutuis uulneribus inter se confectos, ne in hostium potestatem uiui peruenirent, alios iacta sorte inter ciues, aliorum morte uitam remanẽtium sustẽtasse. Immanitatis tamen hi carent crimine, neq; enim finis eorum ac propositum fuit aut cruẽtatio, aut uindicta, aut uoluptas aliqua inde quæsita. Itaq; ad atrocitatẽ potius, ac pertinaciam referenda: tametsi nõ exgua è parte ad id spectare cernitur, quo ea ratione hosti uoluptas eripiatur, qua in re ira potissimum sibi locum facit. Accedit tamen & consultatio, & electio, consensusq; ciuium omnium, qui legem quasi quandã uideatur constituere, ut non ex ira indignationeq; magis, quàm publico ex decreto id feciße intelligantur. Nam qui seipsos conficiunt aut gladio, aut inedia, aut ueneno, in ijs partim ignauia ac meticulositas, partim uitæ tædium ius exercet suum, partim uesania, aut furor: Vt quamuis actio ipsa iudicari immanis posßit, illi tamẽ ipsi immanes suo ac proprio nomine minime fortaße sint dicendi.

De Immanitate, quæ uenenis graßatur. Cap. XIX.

AT qui uenenis graßantur, ij mihi uidentur implesse partes immanitatis omneis, siue ab iniustitia & fraude, siue ab auaritia atque ambitione, siue ab odio ac uindicta, siue ab ira dolore ue,

aut

aut insita ab crudelitate, siue ab uoluptate ac delectatione, siue ab metu, diffidentia, aut inuidia, siue ab habendi ac dominandi cupiditate, siue ab excogitationibus demum, atq; inuentis: quippe qui et ingenio & natura, ac naturæ ipsius rebus abutantur in hominum perniciem, mortesq; tam sceleratas ac calamitosas, ut de ijs meritò dici singulis posßit, quod de uno illo Crispino Iuuenalis:

—Monstrum nulla uirtute redemptum «
A' uitijs.— «

Et tamen boni illi ac sanctißimi Cæsares, quasi parum esset, & è cognatis affinibusq;, ac familiaribus arte hac quos uellent è medio sustulißе, & è Senatoribus atq; honestis è familijs quamplurimos, paßi sunt Romæ disciplinæ tam laudabilis esse institutrices, ac magistras fœminas, easq; exinde nobilitatum iri. Iure igitur hi ipsi monstra siue hominum, siue naturæ uocitandi sunt. Cum homines cæteri quidem omnes nati sint ad cœtus colendos, societatemq; conseruandam, hi ad desolandam tantummodo, et quantum in ipsis est penitus exhauriendam. Qua in re teterrimi quidem appareãt, immanißimiq; animalium omnium, quibus nec ab arte quidem, nec à natura sensus talis insit, cognitioq; perimendi. Omnino autem quàm detestanda sit immanitas, & ob leuißima quidem crimina serui murenis obiecti in uiuarijs, & in arena feris dilaniandi docuere. Hæc autem ipsa in ludis spectatio, quid aliud sibi quærit, quàm assuefacere populum ad pascendos cæde, atque excarnificationibus oculos? animosq; ipsos alendos eiusmodi cruentatione ac sagina? Non desunt tempestate nostra, qui siue principes populorum, siue urbium domini de uita ac sanguine pugnare uolentibus singulari certamine, ijs intra fines suos ius atque arbitriũ permittãt decernẽdi, quin sese ipsos et spectatores præbeãt, et iudices certaminis. Quorũ consiliũ neutiq; improbauerim, si eò spectet, uti pugna inita, remißis q; aliquãtũ iris, illorũ mox cõponant odia atq; inimicitias. Cæterum quid immanius, quàm dare immanitati ipsi uacuũ ac liberum locum?

De Immanitate desolandarum urbium ac regionum.

Cap. XX.

IAm uerò uastitates agrorum, desolationes regionum ac populorum, incendiaq; & urbes ob iram, odium, uindictamq; excisæ funditus, ciuesq; ad internitionem cæsi, sexusq; omnis imbellis in seruitutem redactus, uel instar esse uidentur immanitatis ipsius: quippe quæ nulla non ui, iniustitia, rabie in genus humanum sæuiat, ac debacchetur. Qualis autẽ ea sit, uetustiora ut omittantur, nõ multis antè annis Carolus

docuit Burgundiorum princeps in Lige urbe opulentissima excidenda, omni sæuitiæ genere ac calamitatis adhibito, nullo pietati, nullo misericordiæ, nullo deniq; religioni, deorumq; aris, ac precibus hominum relicto loco. Cum præceps ipse in omnem immanitatis exuperantiã fureret, raperetúrq; in scelus quodcunq; uolens, libens, plenus cruoris, inter cadauera uersatus concisorum hominũ, inter raptus, ac defloratione uirginũ, incendiaq; tum domorum, tum sacrarum ædium, ac nunc funiculationes trecentorum ac quingentorũ hominum eijci in flumen iubens, nunc uicinias ipsas ferro meti ad unum imperitans: ut nescires omnino, furor ne is maior esset, an uoluptas, rabies ne, an ingluuies. Illud tamẽ affirmare unũ posses in cædẽ illũ, ac sanguinẽ tantum incumbere, nulliusq; illi rei curam inesse, præterq; excarnificationis, ac gemitus iugulũ præbentiũ exectoribus, aut in flumen fossasq; religatis post tergum manibus proiectorum.

De fomentis, & diuersis causis immanitatis. Cap. XXI.

EXultantis autem immanitatis non una sunt fomenta. Nam & ira uehementior ubi fuerit, præcipitem ita agere hominem consueuit, uti in obliuionem eum sui ipsius inducat. Tyrãnos suspitio, & conscientia illa maximè tetra ac detestabilis, etiam ad noua atq; inaudita supplicia excogitanda, incutiendis terroribus, quinetiã ut non raro in filios parentes, ipsiq; in parentes liberi pergrassentur teterrimis quibusq; maleficijs ac pœnis. Eosdem hos tyrannos animi impotentia, elatioq; illa, per quam omnia sibi licita esse persuadẽt, quodq;, ut Caligula dictitabat, quæcunq; libuissent, eadem cuncta licerent heroibus: neq; ullis adhibere cõmonefactionibus aures uolunt, quin in cõmotores ipsos flagrãtius efferuescunt, eò trahit, ut dijs se dum assimiles uideri uolunt, feris ipsis tetriores efficiantur. Refert Seneca Dareum regem parantem expeditionem aduersum Scythas, rogatum ab Hartabazo nobili admodũ sene, ut è tribus liberis, quos rex ipse secum duceret, unũ ei in ætatis suæ ingrauescentis iã solatiũ relinqueret, ac tanq; senectutis baculũ, respõdisse, plus se quã ille rogasset, præstiturũ, tresq; eos unà statim ad patrẽ remissurũ, cõfestimq; occidi eos simul iussisse, atque ante patris conspectum cruentatos abijci. Cambysen quoq; idẽ autor refert, admonitũ à Traheaspe, qui erat illi maximè fidus ac carus, uti in potu esset abstinentior, quòd ebrietas in regibus maximè notabilis esset, respondisse, non mentẽ modò post uinum sibi, uerumetiam & oculos, & manus in officio esse, idq; breui se comprobaturum. Cumq; liberalius q̃ unquam antea poculis indulsisset, iussisse filium

eius,

eius ultra limen progredi, ibidemq; consistere, alleuata supra caput sinistra, & uestigioq; contento arcu cor illius medium sagitta fixisse, quod se transfixurũ antea dixerat: cõuersumq; ad patrem dixisse, ecquid certam ipse uideretur habere manũ? Hæc igitur portenta de se gignit animorũ impotentia, cognataq; cœlitibus ipsis potestas. Quantus itaq; ex ebrietate, quæq; crapulæ dicuntur, fomes accedat immanitati, ut barbaros prætereamus reges, testis est Alexander: qui educatum unà secum à puero Clitum, sibiq; etiam maximè carum, inter epulas manu sua transfoderit, ac si non & Lysimachum leoni obijci iusserit, sibi perquã etiam familiarẽ. Verùm ebrietas furori est perquã similis, tametsi ille è morbis gignitur, deterrimoq; naturæ habitu, hæc aũt ex animi corruptione, deprauataq; uoluntate. Vt ebrius quidẽ perinde ac furore percitus, quid agat, nequaq; intelligat. Immanitas uerò ipsa, nisi uolũtaria fuerit, desinat esse immanitas.

Conqueritur siue de temporibus quibusdam, siue de natura. Cap. XXII.

NEsciam ego quá uia, quá ue naturæ aut lege, aut mundi orbiculatione, rerumq; periodis, aut diuersitate causarum male quidem inter se consentientium, in unum tamen confluentium, nesciam inquam, quomodo id contingat, contingit tamen, uti seculis quibusdam natura ipsa, perinde ut quandoq; in corrumpendas declinat, & tanquã ruit segetes ac fruges, monstrosoq; quosdam animaliũ fœtus generãdos: sic etiam ad homines, eosq; primates uiros in omnem rationis, humanæq; consuetudinis abusum gignendos: nec ad abusum tantũ rationis, uerumetiã ad calamitatẽ, perniciem, excidiumq; tum sigillatim, tum etiam uniuersim rerum publicarũ, populorum ac regionum: nec uindicandis tantum acceptis iniurijs, aut ambiendis honoribus, uerumetiã ijs insectandis, excruciandisq;, à quibus nihil omnino iniuriarũ acceperint, nihilq; prorsus timendum ab eis sit. Perinde tamen ut cœno sues, apriq; uolutabris delectantur, sic hi ipsi maleficijs, trucidationibus, immanißimisq; sceleribus. Satis constat Annibalem, cum humano cruore fossam aliquando redundantem conspexisset, mirificè exhilaratum dixisse: O formosum spectaculum. Proditũ est etiam memoriæ, Volesum Asiæ proconsulem sub diuo Augusto, cum trecentos uno die securi percuti iußisset, inambulantẽ inter ipsa cadauera, prospectantemq; uultu quãmaximè elato, æque ac dignum admiratione facinus peregisset, proclamaße ad astantes: O rem prorsus regiam. Quod nam Cambyse rege, quod Dionysio ac Phalaride tyrãnis, quod Caio, Nerone, ac Domitiano Augustis truculentius unquã monstrũ

natura ipsa genuit? Quæ nã sentina, quæ inquam sentina teterrimorum siue ducum, siue regum scatuit Gotthorũ tempestatibus? Vt nihil tam fœdum iudicari posit, quod non illi pulchrum duxerint, nihil tam facinorosum, atrox, cruentũ, quod non ad uoluptatem referrent, ad ludum ac lasciuiam. Itaq; natura ipsa ut nonnunq; diuinos quosdã reges protulit, ac principes populorũ, ut Traianos, Marcosq; in compendium, ac frugem humanæ societatis: sic aliquando monstrosos quosdam in perniciem ac desolationem ipsius hominum generis, siue oblita materni officij, induensq; nouercæ habitum, siue ex Dei Optimi Maximi cõstitutione ac prouidentia, cuius nobis consilia sint ignota.

De quibusdam immanibus ducibus. Cap. XXIII.

EAdem simul tempestate nobis pueris rebus in bellicis duces tres eminuere, insigni tamen crudelitate seu immanitate potius nobiles, Nicolaus Fortibrachius, Antonius Põtadera, & Riccius Monteclarius. E quibus Nicolaus penè lateri suo coniunctum ubiq; mutum quendam hominem secum ducebat, oneratũ funibus ac capistris. Itaq; ut quem suspendio destinasset, siue meritũ, siue immeritum, pro odio ac libidine, factum illum obuiam nutu indicabat: conuersusq; ipse pòst ad mutum, proclinato in uncum digito nasum sibi contingebat: quo signo accepto, confestim mutus iniecto in illum capistro, proximo cuiq; uel trunco eum, uel arbusculæ exanimandum suspendebat. Iudicabaturq; ignauus dies, qui sine suspendio præterijsset. Antonius quòd in Pannonia, hoc est, Hungaria diutius exercuisset militiam, Pannonio incinctus gladio, ubi quem uel ira, uel odio perditurus erat, illũ ex improuiso, eodẽ stricto adoriebatur. Eratq; illi ludus hic quasi quidam in quo sese penè quotidianus exercebat. At Riccius in eodem crudelitatis genere adhibebat etiam comitatem: quem enim decreuisset enecare, blande admodum salutatũ inuitabat eum ad pocula, percontaturq; quot secum aut placentulæ buccellas, aut sorbillationes assumpturus esset, repenteq; in ijs nugis, totidem illum uulneribus ad terram dabat. Erat igitur tribus his sanguinolentia nimirum lusus quidam, exercitatioq; uoluptaria.

Immanitatem ubiq; execrabilem esse. Cap. XXIIII.

ITaq; neq; apud extremas nationes, neque apud gentes, quamuis barbaras quidem atq; incultas, non immanitas ipsa atq; efferatio ostentui est, monstrosiq; partus habetur loco, non eam execrantur omnes, ut hominum generi maximè inutilem, ut singulis ac maximè bonis quibusq;

busq; exitiabilem, ut dijs deniq; ipsis infestam, ipsiq; naturæ odibilem, ac suo quoq; tempore, suis etiam cruciatibus ac pœnis ab ijsdem persequendam. Quod exitus tandem ipsi, rerumq; conuersiones declarant, illorum insignes calamitatibus, qui immanitatem exercuere, iustissimis q; eorum nobilitate supplicijs: Vt postremo irasci Deum sit compertum, meritoq; Propheta ille maximus, plorabundus ac tremens domini furorem extimeat, excandescentemq; punitionem.

Humanitati studendum esse. Cap. XXV.

QVò igitur hæc ipsa pestis execrabilior est, ipsiq; hominum generi magis exitiabilis, eò studiosius colenda est humanitas, ac ciuilis uitæ studium, colendæ artes liberales, humanæ societatis et ornamenta, et uincula. Excolendus animus moribus tum ciuilibus, tum rerũ præclarissimarum cognitione atq; scientia. Cum primis q; oculi in cœlum sustollendi, considerandumq; quid summo illi, & optimo rerum omnium parenti ac rectori sit præcipuè placiturum, quibusq; potissimum artibus cœlitibus ipsis similes esse possimus. Erimus autem eorum maximè simi les, si quammaximè à ferarum naturis recesserimus, domitisq; qui illarum proprij sunt affectibus, si rationi nos adiunxerimus: quam secuti et reliquis animantibus cum excellentia imperabimus, & cœlites ad ipsos quamproximè accedemus.

Laudes literarum ac studiorũ humanitatis. Cap. XXVI.

TVuerò Hieronyme Carbo sic habeto, cui opinioni ne Eremitam quidem Aegidium & eruditũ, & sanctum uirum refragaturũ intelliges, bonarũ literarum studia omnem uirtutum omnium eruditionem secũ habere copulatam. Nullam uerò partem laudabiliorem, rebusq; magis hominum conducentem, quàm quæ ad humanitatem spectet, totaq; in mitigandis uersetur affectibus, animisq; ciuili mansuetudine componendis. Nihilq; tam conferre ad agrestem illam, indignamq; homine atrocitatem domitandam, exuendamq; feritatem, quàm literas, casq; maximè, quæ ab humanitate cognomen meruere.

FINIS.

BASILEAE, PER ANDREAM CRATANDRVM, MENSE MARTIO, ANNO M. D. XXXVIII.

Symbolū Athanasij ẽpi.

Quicunq; vult saluus esse/ ante omnia opus est/ vt teneat catholicam fidem.

Quam nisi quisq; integram inviolatamq; seruauerit/ absq; dubio in eternum peribit.

Fides autem catholica hec est/ vt veneremur vnum deum in trinitate/ et trinitatem in vnitate.

Neq; confundentes personas/ neq; substantiam separantes.

Alia est enim persona patris/ alia filij/ alia spiritus sancti.

Sed patris et filij et spiritus sancti vna est deitas/ equalis gloria/ coeterna maiestas.

Qualis pater/ talis filius/ talis spiritus sanctus.

Increatus pater/ increatus filius/ increatus spiritus sanctus.

Immensus pater/ immensus filius/ immensus spiritus sanctus.

Eternus pater/ eternus filius/ eternus spiritus sanctus.

Et tamen non tres eterni/ sed vnus eternus.

Sicut non tres increati/ nec tres immensi/ sed vnus increatus et vnus immensus.

Similiter omnipotens pater/ omnipotens filius/ omnipotens spiritus sanctus.

Et tamen non tres omnipotentes/ sed vnus omnipotens.

Ita deus pater/ deus filius/ deus spiritus sanctus.

Et tamen non tres dij/ sed vnus est deus.

Ita dominus pater/ dominus filius/ dominus spiritus sanctus.

Et tamen non tres domini/ sed vnus est dominus.

Quia sicut singillatim vnamquamq; personam deum et dominum confiteri christiana veritate compellimur.

Ita tres deos aut dominos dicere catholica religione prohibemur.

Pater a nullo est factus nec creatus nec genitus.

Filius a patre solo est non factus nec creatus sed genitus.

Spiritus sanctus a patre et filio non factus nec creatus nec genitus sed procedens.

Vnus ergo pater non tres patres/ vnus filius non tres filij/ vnus spiritus sanctus non tres spiritus sancti.

Et in hac trinitate nichil prius aut posterius/ nichil maius aut minus/ sed totę tres personę coeternę sibi sunt et coequales.

Ita vt per omnia sicut iam supra dictum est/ et trinitas in vnitate et vnitas in trinitate veneranda sit.

Qui vult ergo saluus esse/ ita de trinitate sentiat.

Sed necessarium est ad eternam saluationem/ vt incarnationem quoq; domini nostri iesu christi fideliter credat.

Est ergo fides recta/ vt credamus et confiteamur/ quia dominus noster iesus christus dei filius/ deus et homo est.

Deus est de substantia patris ante secula genitus/ et homo est de substantia matris in seculo natus.

Perfectus deus/ perfectus homo/ ex anima rationali et humana carne subsistens.

Equalis patri secundum diuinitatem/ minor patre secundum humanitatem.

Qui licet deus sit et homo/ non duo tamen sed vnus est christus.

Vnus autem non conuersione diuinitatis in carnem/ sed assumptione humanitatis in deum.

Vnus omnino non confusione substantie/ sed vnitate personę.

Nam sicut anima rationalis et caro vnus est homo/ ita deus et homo vnus est christus.

Qui passus est pro salute nostra descendit ad inferos/ tertia die resurrexit a mortuis.

Ascendit ad celos/ sedet ad dexteram patris/ inde venturus iudicare vivos et mortuos.

Ad cuius aduentum omnes homines resurgere habent cum corporibus suis.

Et reddituri sunt de factis propriis rationem.

Et qui bona egerunt ibunt in vitam eternam/ qui vero mala in ignem eternum.

Hec est fides catholica/ quam nisi quisq; fideliter firmiterq; crediderit/ saluus esse non potest.

Gloria patri et filio et spiritui sancto.

Sicut erat in principio et nunc et semper et in secula seculorum. Amen.

6188.

